MERULÆ

OPERA

POSTHUMA.

[illegible]

A. De Blois fecit

Lugd: Batavor. apud { P. a. MEERSCHE, IOANN. de VIVIE.

PAVLLVS G.F.P.N. MERVLA BATAVVS DOR
ROVINC HISTORIOGRPHVS, ET HISTOR. IN ACAD. LVGD. PROFESS.
ÆT.
XLIV
VINCENTI LAVRVS

Lugd: Batavor. apud { P. a. MEERSCHE,
IOANN. de VIVIE.

PAULI G.F.P.N. MERULÆ J.C.

Dum viveret in Acad: Lugd: Batavor: Hiſtoriarum Profeſſoris & D.D.Ordinum Hollandiæ Friſiæque Borealis Hiſtoriographi.

OPERA

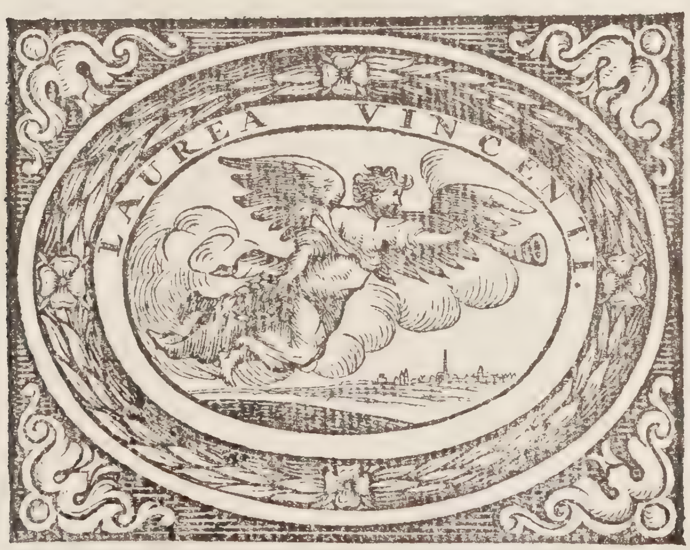
VARIA POSTHUMA,

DE

Sacrificiis - - -
Sacerdotibus - -
Legibus - - -
Comitiis - - -
& Præmiis quæ Militiam ſequebantur.

ROMANORUM.

Juxta Autographum cum ampliſſimo Indice edita & recenſita.

LUGD: BATAVORUM.

Ex Officinâ, PETRI à MEERSCHE. JOANNIS de VIVIE. 1684.

MAGISTRATIBUS.

LUGDUNO BATAVÆ

Reipublicæ Ampliſſimis

Graviſſimis, Spectatiſſimis, Prudentiſſimiſque Viris.

D. CORNELIO PAEDTS.
Prætori.

D. JOHANNI A BERGH.
D. DANIELI AB ALPHEN. S.F.J.V.D.
D. JOHANNI A MARC. M.D.
D. JOHANNI GOES AB ABSMADE. J.V.D.
Conſulibus.

D. SIMONI VLIEDTHOORN.
D. NICOLAO A CAMPEN.
D. CORNELIO A GROENEVELT. M.D.
D. CAROLO CRUCIO. J.V.D.
D. ISACO GERAERD.
D. FRANCISCO A KERCHEM. J.V.D.
D. ISBRANDO DE BYE. J.V.D.
D. DANIELI AB ALPHEN. D.F.J.V.D.
Scabinis.

NEC NON

Conſultiſſimis Diſſertiſſimiſque Viris.

D. PETRO BURGERSDYC. J.V.D.
Syndico.

D. JOHANNI A GROENENDYC. J.V.D.
D. D. Coſſ. à ſecretis.

D. GERARDO DE MUNT. J.V.D.
D. D. Scab. ab actis judicialibus.

D. PETRO A GROENENDYC. J.V.D.
Itidem à ſecretis & rationibus.

VIRI AMPLISSIMI,

SPECTATISSIMI.

DEſcribenti Faſtos Academiæ Veſtræ, & in iis vitas eorum qui de ea bene meruere, in anteceſſum Vobis ante oculos ponere viſum fuit varia Opera poſtuma Celeberrimi τȣ̃ μακαρίτȣ Paulli G. F. P. N. Merulæ in hoc Lycæo quondam Hiſtoriarum Profeſſoris, & Hiſtoriographi Ordinum Hollandiæ & Borealis Friſiæ. Quatuor tractatus comprehendunt ſummis cum lucubrationibus concinnatos, quorum duo ſpectant ad ſacra, duo itidem ad profana. De Sacrificiis & Sacerdotibus, Legibus Comitiiſque Romanorum, coronidis loco ſubjuncto brevi commentario de præmiis quæ militiam eorum ſequebantur. Sacra ad Vos pertinere quis dubitet, publica auctoritate verorum ſacrificiorum ordinem præſcribentes, ſacerdoteſque id eſt animarum paſtores ordinantes, quod jus Vobis pene ereptum à Petro Cornelii ſeculo præterito, publico ſcripto ſub juſtificationis & remonſtrationis titulo aſſeruiſtis, per Theodorum Coornhartium. Leges condendi poteſtas Vobis tributa à Comite Veſtro Florentio V. anno cIↃ CCLXVI. his verbis. *Quicquid per octo juratos & judicem ad utilitatem & promotionem oppidi ſtatutum & ordinatum fuerit, ab omnibus erit approbandum & firmiter obſervandum.* His accedente ſcilicet Conſulum approbatione ex uſu longæ-

longævo. Quod repetitum totidem verbis invenitur à Wilhelmo III. cognomine Bono anno cIↃ cccvi. & cIↃ cccxv. & pluribus ſubſequentibus. Comitia indicendi auctoritas Vobis data à Philippo Burgundiæ Duce a. d. x. Kal. Maji anno cIↃ ccccxlix. cIↃ ccccli. & pluribus aliis. Præmia magnifica Veſtram militiam ſequi Studioſorum cohors præterito anno vidit, cum Panegyrico, moribus antiquis. His fulta præſidiis ora Veſtra hi pupilli gaudent conſpicere, & patrono ſuo orbati Veſtrum patrocinium implorare audent, quod minorum gentium proli negare non conſueviſtis. Suſcipite itaque Proceres Ampliſſimi, Spectatiſſimi hos poſtumos fœtus ea benignitate qua doctorum labores amplecti ſoletis: mihi ſane religio fuit hunc theſaurum eruditionis Philologicæ per ſeptuaginta annos reconditum, & proprio ære comparatum publico amplius invidere: & hoc ſine dubio ideo contigit, quod Auctoris filii quos habuit omnes tabe confecti ante xxx. ætatis ſuæ annum parenti ſuo non diu ſupervixere: inter quos excelluit Guilhelmus hiſtoria patris ſui de rebus Eccleſiaſticis & Profanis continuata uſque ad annum hujus ſeculi xiv. de Bartholomæo etiam maxima ſpes concepta fuit, quam nimis præcox fatum præcidit; ad Pleiadis Douſiacæ exemplum nihil ſtabile in hoc mundo neque firmum quod bonum monſtrante. Ultimam manum hic non acceſſiſſe facile agnoſcetis, quod maximis in republica literaria viris ſæpius contigit. Inſtar omnium Virgilius ſit qui ſua ſcripta ob hanc cauſam comburi juſſerat, quæ tamen Auguſti providentia ſervata ejus clementiæ & patrocinio debentur etiamnum. Dolendum eſt ſane tot egregias Auctoris hujus lucubrationes negligentia heredum

ejus

ejus periiſſe, & mirandum eſt adhuc haſce conſervatas fuiſſe jam lacerationi deſtinatas. Qualis enim & quantus vir fuerit ex ejus ſcriptis & vita patet, quæ hic ſubjungitur, ne unquam ejus memoria pereat, qui tam bene de literis meritus fuit, vitamque in ſtudiis conſumſit. Unicum quod ſupereſt in eo conſiſtit, ut me excuſatum habeatis qui nomina Veſtra Auguſta hic præfixerim, cultus teſtandi gratia: quorum prædeceſſores Auctoris Mæcenates fuere, & ipſi familiæ noſtræ protectores adhuc ſunt. Deum ter Opt. Max. precatus finiam, ut Veſtra conſilia in his arduis tempeſtatibus ſecundet, & concordiam inter omnes ſtabiliat ad Nominis ſui gloriam, Eccleſiæ incrementum, & Reip. hujus robur ſempiternum: quæ per hanc crevit, lacertos ſuos movit, ad juventæ florem pervenit, imo virilem quaſi ætatem. Dabam Lugd. Batav. a. d. XIV. Kal. Maji cIↃ IↃC LXXXIV.

Veſter humillimus cliens.

C. A. MAERSCHE J.C.

Præfatio

PRÆFATIO AD LECTOREM.

NE quis forte putaret poſt Homerum Iliada P. Merulam conſcripſiſſe, paucis ſciat Saubertum de Sacrificiis Veterum Romanorum commentarium optimum reliquiſſe, non tamen eo ordine quo noſter ea ex omni antiquitatis penu corraſit, deinde de Sacerdotibus quam luculente agit præter alios: non nego, Antonium Auguſtinum Archiepiſcopum Tarraconenſem de Legibus & Senatus conſultis librum quidem elegantiſſimum conſcripſiſſe, uti etiam P. Manutium Aldi Filium, ſed ſine capitum aut paragraphorum ſummariis, quæ omnia nos addidimus cum indice, & J. Lipſium de uti Legibus regiis & Decemviralibus: nullum tamen ajo ipſa verba legum tam accurate recitaſſe quæ in antiquis marmoribus æneiſque lapidibus legum XII tabularum reperire fuit. Quæ ſane maximo cum labore ex Valerio Flacco, Feſto Pompejo, Nonio Marcello, Iſidoro, Varrone, Catone, aliiſque eruta ſunt, deinde uſum earum moribus noſtris applicuit, quantum poſſibile fuit. Quis enim neget maximam differentiam inter ſæcula priſca illa & hodierna, in quibus legis latorum experientia omnia polivit, & ad æquitatem juſtitiamque redegit. In Comitiorum Hiſtoria enarranda verum eſt Nicolaum Gruchium palmam ceteris præripuiſſe, quem ſequitur P. Otto Aicher, ſed quæ illi diffuſe quamvis docte tractant, hic noſter in epitomen redegit, uti illud de Præmiis quæ militiam Romanorum ſequebantur exercitii gratia & fortean in uſum privatum tantum collegii vel lectionis publicæ propoſitum fuiſſe cenſemus. Dolendum eſt Auctoris præcoce fato hæc ultimam manum non ſenſiſſe: ſed magis illud tot egregia monumenta ingenii ſui periiſſe negligentia vel invidia. Quantus qualiſque vir fuerit ex hiſce naufragii tabulis votivis tibi judicandum relinquimus, velut ex ungue leonem. Satisfecimus certe noſtro qualicunque erga literatos omnes ſtudio, dum manibus tanti viri litamus, & in urnam cineres ipſius ſepoſitos & pene conſumtos condimus. His interim majora molienti faveris fruere & vale.

VITA
PAVLI MERVLÆ.

HUnc Dordraco v. Id. Aug. cIↄ IↄLVIII. debemus, primariæ Hollandiæ urbi, virum, in quo certarent, probitas, candor, humanitas, modeſtia, & doctrina. Parentes ei fuere Gulielmus Merula, qui gradum Pariſiis conſequtus Puttiani agri quæſtor, poſtea arcis Heenvlietianæ præfectus, tandem Dordraci ab ſecretis, ubi in LXX ætatis ſuæ anno non magno ſine honore defunctus: mater Jacoba Gisberti F. Heermans par lectiſſimum conjugum. Puer à parentibus honeſtè eſt educatus ut ſolent nobiles atque honeſtiores fere cives: annos VII jam natus ſtudiorum tyrocinia Dordraci ſub Jodoci Schraerdi & Delphis ſub Vibrandi Revii, piis doctiſque viris egit, ubi cæteris ſuis condiſcipulis facilè in æmulationem atque exemplum omne otium ſtudiis ſuppeditans, in omnia patri vera virtutis diligentiæque notæ fuêre Mox cum ex Scholis domum rediit Paulus, pater illum ut pro ingenio & induſtriâ ſuâ decebat Lugdunum miſit admodum adhuc adoleſcentem. Adoleſcens jactis præclaræ eruditionis fundamentis in Academia patria, peregrinandi ſtudio ductus in Galliam ſe contulit, ubi cum Aureliis tum Genevæ octo totos annos literarum & Iuris civilis ſtudio impendit. Inde Italiam adijt, cujus præcipua loca & Academias cum fructu perluſtravit. Hinc in Germaniam reverſus, & Argentinæ diu commoratus, peragratâ mox reliquâ Germaniâ in Angliam ſe tranſtulit, ut illam quoque videret inſularum maximam. In patriam redux ad forum animum applicuit, & cauſas agendas. Sed cum diſceſſiſſet J. Lipſius, ille accerſitus vacantem Hiſtoriarum Profeſſionem publicâ auctoritate ſuſcepit, v. Id. Feb. cIↄ IↄXCII. extraordinariam, IV Id. Aug. cIↄ IↄXCIII. ordinariam in eâque exactis XV. annis cum neglectâ valetudine ſtudia nimis attentè tractaret, fractis corporis viribus, dum reſtaurare eas parat, uxore comite iter Roſtochium verſus capeſſit, amicos & affines illic ſalutaturus. Illic bimeſtri elapſo, firmata nonnihil valetudine, dum redire cogitat, morbo impeditus acuto, ſanguinis atræque bilis vomitu, & dejectionibus ſpontaneis cum febre continua, denaſcitur XIV. Kal. Sext. cIↄ. Iↄ. C. VII. cum vixiſſet annos XLIX. Sepulto hæc inſcriptio poſita.

TIBI

TIBI
PAVLE MERVLA
QVI
DVM. DEVS. TE. NOBIS. SVPERSTITEM. VOLEBAT.
OB. SINGVLAREM. TVAM. ERVDITIONEM.
MAGNAQVE. ET. MVLTA. IN. OMNES. BENEFICIA.
DOCTISSIMORVM. AVDIISTI. HVMANISSIMVS.
HVMANISSIMORVM. DOCTISSIMVS.
HOC. QVALECVNQVE. MONV-
MENTVM.
MOERENS. BENE. MERITO
F. P. Q.
P. D. I. F. EX. A. D. VIII. KAL. AVG.
CIↃ IↃ C XII.
AVE. ET. SALVE. VIR. PAVCIS. COMPARANDE.
S. T. T. L.

Edita ab eo.

Eutropius,
Praxis Civilis Provincialis Curiæ apud Batavos. Lugd. Bat. cIↄ Iↄxcii. in. iv.
Vita Francisci Iunij. ib. cIↄ Iↄxcv. *in.* iv.
Ennij Fragmenta cum Commentarijs. ib. cIↄ Iↄ xcv *in* iv.
Willeramus Abbas in Cantica Canticorum cum Commentariis ib. cIↄIↄ iic. *in* viii.
Urbis Romæ delineatio & methodica ex variis auctoribus deſcriptio Lugd. Bat. cIↄ Iↄxcix.
Angeli Merulæ Hiſtoria Tragica ib. cIↄ. Iↄ civ. *in* iv.
Coſmographiæ General. lib. III. *Specialis* IV. *Amſt.* cIↄ Iↄcv. *in fol.*
Cynegetica idiom. Belgico. Hagæ cIↄ Iↄcv. *in fol.*
Vita Eraſmi & Epiſtolæ aliquot nondum editæ. Lugd. Bat. cIↄ Iↄcvii. in iv.
Hiſtoria Eccleſiaſtica & Politica mille ducentorum annorum. Reliquos quadringentos adtexit Gulielmus Merula F. ib. cIↄ Iↄcxv. in fol.
Diſſertatio de maribus Lugd. Bat. cIↄ Iↄcxxxiii. *in* xii.
Italia Gallia & Hiſpania Amſt. cIↄ Iↄcxxxvi. *in* xii.
De comitiis Rom. & præmijs, quæ militiam ſequebantur Romanorum. Lugd. Bat. cIc Iↄclxxv. *in* xii.
De Legib. Rom. Lugd. Bat. cIↄIↄclxxxiv *in* iv.
De Sacrificiis Romanor. ib.
De Sacerdotibus Rom. ib.

Edenda reſtant.

Hiſtoria Belgica.
Hiſtoria Gelrica.
Synchroniſmus earum rerum quæ proximè elapſo ſeculo in Orbe Chriſtiano contigerunt.
Hiſtoria ſive Faſti Rerum a Romanis geſtarum.
Faſti Dordraceni.
Deſcriptio Romæ.
Deſcriptio Dordraci.
Deſcriptio Bataviæ, idiom. Belg.
Belgica Unita, idiom. Gallico.
Status Belgiæ idiom. Belg. Lugd. Bat. cIↄ Iↄcxviii. in iv.
Diſcurſus Politicus in Donationem ſive Ceſſionem qua Philippus Rex Hiſp. &c. in Infantem Iſabellam Ius tranſcribit Provinciarum Belgicarum comitatuumq; Burgundiæ Caroleſij. A°. cIↄ Iↄxcviii.
Coſmographiæ pars altera.
Praxis Latina.
Praxis criminalis provincialis curiæ apud Batavos.
Comentarij in IV. *Inſtitutionum Iuſtiniani lib.*
Tractatus de Dotibus.
Antinomiæ Iuris.
De linguis Variis.
Diatriba de Lingua Gallicæ antiquitate, imitatione, & dialectis.
Nomenclator Cynegeticus.
Fragmenta Vet. Poetarum cum Annotationibus.
Tabulæ antiquitatum Romanarum.
Hiſtoria de DIs Vet.
Hiſtoria Magiſtratuum Romanorum.
De Diebus Feſtis apud Rom.
Lectiones in Iulium & Auguſtum Suetonii.
Lectiones in I. *&* II. *lib. Flori.*
Lectiones in Taciti Germaniam.
Chronologia in Lucanum, Cæſarē de bello Civili, & Dionyſium Halicarnaſſeum.
Orationes quædam, & Poemata.

Ad

Ad inclytam Bataviæ Metropolim,

DORDRACVM,

Clariſſimi Viri

PAVLI MERVLAE

τοῦ μακαρίτου ; patriam.

ibidem natum A°. cIↃ IↃLVIII. V.J.D. *Auguſti, denatum Roſtochii ibidemque ſepultum Ao.* cIↃ IↃCVII. XIV. *Kal. Sext. in D. Jacobi.*

BAtavicarum mater inclyta urbium
Lugere deſine MERVLAM civem tuum.
Nam dira quamvis Merulam Mœra abſtulit,
Inſigne Litterariæ decus rei;
Trigam reliquit ille natorum tibi,
Paterna preſſim qui legunt veſtigia,
Veræque tendunt laudis ad faſtigium,
Futuri & ipſi patriæ lumen ſuæ,
Ætas eos quum juſta fecerit viros,
Modum ergo pone luctui ſemel tuo
Batavicarum mater inclyta urbium.
Obiiſſe namque totus ille haud creditur,
Quem liberorum, vivere ipſe ubi deſiit,
Suppar parenti clarat eruditio,
Suâ beatum gloria, & ſtirpis ſuæ.
Quin & Sacer Bataviæ Vatum chorus
Fœcunda quorum pectora in laudes virûm
Furor potente ſpiritu afflat enthëus
De Merulæ non conticeſcet laudibus;
Novam ſed illi mortuo vitam dabit,
Qualem merenti Lipſio nuper dedit.
Inſignis hæc mortalium eſt felicitas,
Magna fruiſci gloriâ ſuperſtites,
Vatumque munere inſeri aſtris mortuos.

B. Vulcanius.

PAULUS MERULA,

De Sacrificiis

ROMANORUM.

Cum Indice locupletiſſimo.

LUGD: BATAV:
Apud PETRUM à MEERSCHE,
Bibliopolam cIↄ Iↄ CLXXXIV.

Paulus G. F. P. N. Merula

DE SACRIFICIIS

ROMANORUM.

Summarium, Cap: I.

I. Sacrorum generalis diviſio eaque triplex. 2. *Quid de iis ſenſerint Theologi gentium.* 3. *De ſacrificiis veterum Romanorum.* 4. *Sacrificii definitio.* 5. *Sacra erant vel domeſtica vel peregrina illaque vel manifeſta vel ſecluſa domeſtica rurſus vel ſtata vel incertioris temporis ſtata rurſus publica vel privata.* 6. *De privatis.* 7. *De incertioris temporis.* 8. *De ſecluſis.* 9. *Horum deſcriptio.* 10. *De ritibus ſive Cerimoniis in genere.* II. *De religionis vocabulo.*

I. Sacrorum ritus, qui Veteribus Romanis quondam in uſu, explicaturus, pauca *in genere* præmittam, inter alia *quid de Antiquorum ſacrificiis ſenſerint*, nonnulli ſcriptores; deinde quid *ſacrificium & quot Sacrorum fuerint apud Romanos genera.*

2. Theologi gentium in ſumma veræ religionis cæcitate, tribus de cauſſis Deis ſacrificandum eſſe exiſtimarunt, I. *ut veneremur eos tamquam nobis ſuperiores*; II. *ut gratias referamus, pro beneficiis ab iis acceptis.* III. *ut ab ipſis neceſſaria petamus & illi mala atque omnia vitæ incommoda propellant.* Ad hæc autem perficienda (non male; ſi verum Deum agnoviſſent) *votum animi* ſatis eſſe exiſtimabant cui credebant (rurſum devoluti ad cæcitatem) addi poſſe *quædam ex frugibus munuſcula. Animalia vero mactare* nefas dicebant,

bant, etiamſi illud liceret per Hebræorum leges & cerimonias, Deo ſic volente. Unde paret veteros illos Theologos gentiles illud in Deorum cultu ſtatuiſſe, *nihil quod ex materia eſſet, Diis offerendum*, quum Deum ab omni prorſus materia ſecretum arbitrarentur: adeo ut ne ſermo quidem vocalis ſatis illi accommodatus ex illorum opinione videretur; neque etiam *ex animo ſermo intimus*, quem putabant animi quadam affectione inquinatum; credentes ſcilicet *colendum Deum puro ſilentio, puroque animi adfectu.* Porphyrius quoque oportere ait, *conjunctos ſimileſque Deo jam effectos homines, ad Deum mentis extaſim, ac elevationem, velut ſacram quandam victimam dedicare, quæ ipſamet divina laus eſt & ſalus; & in qua Dei contemplatione omnis adfectus ex parte ſacrificium vere compleri ac perfici adſeruit: filiis autem Dei laudes ex ipſo quoque ſermone adhibendas cenſebat, atque unicuique ipſorum juſtam primitiarum oblationem faciendam ex iis rebus, quas ipſi mortalibus largiri dicebantur, vel quæ eos nutrire & conſervare putabantur.*

3. De Sacrificiis autem Veterum Romanorum ſic in genere ſcribit Cicero in orat. de Haruſp. reſp. *Majores ſtatas ſolemneſque cerimonias pontificum ſcientia; bene gerendarum rerum auctoritatem, augurum obſervatione; Apollinis prædictiones vatum libris; portentorum depulſa Hetruſca diſciplina explicari voluerunt. Priſco etiam inſtituto rebus divinis opera datur; quum aliquid commendandum eſt precatione; quum expoſcendum voto; quum exſolvendum gratulatione; quum inquirendum extis vel ſortibus; quum ſolenni ritu peragendum ſacrificio, quo etiam oſtentorum & fulgurum denunciationes procurantur.* Quæ verba ſi quis recte perpendat, totam ferme rationem *votorum & ſacrificiorum* comprehendunt. Elegantem etiam ſententiam de Deorum hominumque honore ac cultu protulit apud Arrianum *Calliſthenes Olynthius*, auditor & propinquus Ariſtotelis: *Ad Deos*, inquit, *pertinent templa, ſtatuæ, luci, ſacrificia, libationes, divinitatum hymni; laudes vero hominum ſunt: & quidem ſalutari homines à ſalutantibus & oſculari mos eſt: divinitas autem, quoniam in cœleſtibus ſedem habet, neque fas eſt ut à mortalibus contingatur, propterea adorationibus ſacrificiiſque colitur. Deis præterea, ait, chori & pæanes, ceteraque id genus concinnuntur: neque enim mirum id videri debet, quod alii aliis honores & cultus ſuperis inſtituti ſint, quum & heroum quoque honores à Deorum cultu differant. non itaque decet hæc confundi & mortalem quempiam per honorum excellentiam humanum ſupramodum extolli: peſſime enim id fieri videmus ſi Deis & hominibus par honor adferatur.*

4. His obiter præmiſſis, aggredior enarrationem rituum, quos veteres quondam Romani in ſuis ſacrificiis obſervare ſoliti. *Sacrificium* igitur *erat nihil aliud, quam quodcumque erga Deos officium quod rite rei divinæ faciendæ*

cauſſa

cauſſa impendebatur: unde & *Sacrificare* verbum, *quod* (ut inquit Socrates in Entyphrone) *eſt munera Diis offerre, ut vovere, à Diis petere* &c. Heraclitus antiquiſſimus Philoſophus, ſacrificia *medicamenta* appellabat, *quod vim haberent animos à morbis expurgandi. Sacrificium* definit, vel deſcribit potius Iſidorus lib. VII. cap. XIX. *Sacrificium eſt victima & quæcumque cremantur mara, ſeu ponuntur. Omne autem, quod Deo datur vel dedicatur, aut conſecratur. Quod dedicatur, dicendo datur, unde & appellatur. Unde & errant qui Dedicationem Conſecrationem putant ſignificare. Immolatio ab antiquis dicta eo quod in mole altaris poſita victima cæderetur. unde & mactatio poſt immolationem eſt.* Dicebatur enim Sacrificium, *Sacrum*, ut ex ſequentibus paſſim parebit.

5. Sacra apud Romanos veteres erant vel *Domeſtica* vel *Peregrina*: *Domeſtica* illa, quæ domi nata non aliunde, ab aliis populis vel gentibus petita. Ea erant vel *Manifeſta*, vel *Secluſa*. *Manifeſta* vocabantur, quæ palam & cum omnium civium ſcitu fiebant, erantque duplicis generis vel *Stata*, vel *Incertioris temporis*. *Stata* nuncupabantur, quæ certis diebus fiebant, feriis ſcilicet ſtativis, ut Agonalibus, Carmentalibus, Lupercalibus, Quirinalibus & ſimilibus quæ in Veteri Romano Kalendario notantur ad ſingulos menſes. Dicebantur etiam hæc *Solennia*, innuente Feſto lib. XVII. *Solennia ſacra dicuntur, quæ certis temporibus anniſque fieri ſolent.* Utraque nominat Cato in ea quam ſcribit, de L. Veturia, de ſacrificio commiſſo, quum ei equum ademit. Poſtquam enim Feſtus quid *Sacra ſtata* notaſſet, *Stata*, inquit, *ſacrificia ſunt, quæ certis diebus fieri debent*, ſic ait Cato: *quod tu, quantum in te fuit ſacra ſtata, ſolennia, ſancta deſeruiſti. Annua* vocat hujuſmodi ſacra Virgil. lib. VIII. Æneid. verſ. CLXXIII.

Interea ſacra hæc (quando huc veniſtis amici)
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiſcum, & jam nunc ſociorum aſſueſcite menſis.

Ad quem locum Servius ea nominat *Anniverſaria*, quum inquit: *Anniverſaria ſacrificia ideo non differuntur, quia nec iterari poſſunt: nam Kalendaria ſi qua ratione fuerunt dilata, poſſunt repeti, nec piacula eorum intermiſſione committuntur.* Sic idem Servius verba illa Virgilii lib. II. Æneid. verſ. CCII.

Solennes taurum ingentem mactabat ad aras,

Solennes aras, inquit, *Anniverſario ſacrificio religioſas. Stata* autem vel ſolennia vel annua, ſive Anniverſaria ſacrificia alia erant *Publica*, alia *Privata*. *Publica*, inquit, Feſtus lib. XIV. *ſacra, quæ publico ſumtu pro populo fiunt, quæque pro montibus, pagis, curiis, ſacellis. Pro populo* inquit unde etiam eadem ſacra *popularia* nominata. Feſt. lib. XIV. *Popularia ſacra ſunt ut ait Labeo,*

quæ omnes cives faciunt, nec certis familiis attributa ſunt, ut Fornacalia, Palilia, Lavitia, Porca, Præcedanea. Ubi quid velint verba *porca præcedanea,* non ſatis mihi liquet.

Publica illa vel *Popularia* ſacra dicebantur etiam *Damia, Damium,* inquit Paullus non ex Feſto *ſacrificium, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Deæ, dictum à contrarietate, quod minime eſſet* δημόσιον *id eſt publicum.* Quæ verba quam mala & perverſa fide Paullus ex Feſto ſcripſerit, nemo non videt & novit, cui aliquo modo notum doctiſſimum illud Gloſſarium, magiſtellulorum manibus nequaquam temerandum ubi *Damium* explicatur θυσίαι, ὑπαίθρειον γινόμενον, *ſub dio & in aperto* (non operto) *fieri ſolitum,* contra quam dicit Paullus ex Feſto & fortean Feſtus etiam ex Verrio Flacco. Falſum enim ἀντιφραστικῶς dictum *quod minime publicum ſit:* quum potius ita dictum, *quod pro populo* fieret Juv. Sat. IX. verſ. CXVII. *Pro populo faciens quantum Lauſella bibebat.* Nam *pro populo fieri* dicebatur in Sacris Bonæ Deæ. Cicero lib. I. Epiſt. ad Att. *P. Claudium Ap. F. te credo audiiſſe cum veſte muliebri deprehenſum domi C. Cæſaris, quum pro populo fieret.* Et alia Epiſt. ejuſdem libri: *Credo enim te audiiſſe, quum apud Cæſarem pro populo fieret, veniſſe eo muliebri veſtitu virum.* Idem de Haruſp. reſp. *Sacrificium Bonæ Deæ per Virgines Veſtales pro populo ſeu pro ſalute populi Romani fiebat, & in ea domo in qua erat imperium.* Senec. lib. XV. ep. XI. *In eo judicio in quo reus erat Clodius ob id adulterium quod cum Cæſaris uxore in operto commiſerat, violatis religionibus ejus ſacrificii, quod pro populo fieri dicitur.* Eodem ſenſu Dio ait ubi de Cicerone Conſule loquitur lib. XXXVII. ὑπὲρ τοῦ δήμου. *Damia* igitur ſacrificia, publica, popularia, quæ *pro populo* fiebant; pro quo quum maxime fieret Sacrificium Bonæ Deæ, illud κατ' ἐξοχὴν *Damium,* id eſt *publicum* nuncupatum, non ut Paullus ſomniat ex Feſto, *quod minime publicum eſſet,* eo tantum argumento quod fieret *in operto.* Nam quamvis in operto fieret, erat tamen *publicum & populare. In operto* fiebat, quod feminis tantum intereſſe liceret. Hæc de *Publicis & Popularibus.*

6. *Privata* ſacra nuncupabantur, ut notat Feſtus in voce *Publica, quæ pro ſingulis hominibus, familiis, gentibus fiebant.* Dicebantur & *Propria.* Innuit Feſtus quum lib. XIV inquit: *Privatæ feriæ vocantur ſacrorum propriorum, ut Natales, Operationes, Denicales.* Erant enim ſacra hæc *familiaria & gentilitia,* ut aliis nuncupantur. Quibus *Popularia* ſacra, ut jam dixi opponuntur. Alias *popularia ſacra* opponuntur *Montanalibus* & *Paganalibus.* Varro lib. IV de LL. *Dies Septimontium nominatus ab his ſeptem montibus, in quis ſita urbs eſt: feriæ non populi,* quaſi diceret, quibus ſacra non celebrantur

popu-

popularia, ſed montanorum modo, ut paganorum, quæ ſunt alicujus pagi. Hæc de ſtatis ſacris, eorumque ſpeciebus.

7. *Incertioris temporis* ſacra ſunt & dicuntur illa, quæ celebrari ſolita feriis, *publicis* quidem, ſed *conceptivis & imperativis*, de quibus dicendum in ſequentibus. *Conceptione* enim. erant *Latinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia* & ſimilia, quæ ſingulis annis incertiore tempore concipiebantur, ideoque Sacra, quæ his feriis celebrabantur, merito etiam *incertioris temporis* dicenda, ut & illa, quæ fiebant feriis *imperativis*, quæ ſcilicet, occaſione flagitante, indicebantur ob *Victoriam, Natalem diem filii Imperatoris* & ſimilia. Hæc de Sacris *manifeſtis*.

8. *Secluſa* Romanis veteribus appellabantur Sacra, quæ Græci *myſteria* vocabant, ut notat Feſtus lib. XVII. Cicero & Livius *Initiationes* nominant. Plinius Sacra *oportanea*. Quo in munere erat *Sacrificium Bonæ Deæ*, quod duplicis erat generis *Publicum* quidem quod pro populo fieret; *oportaneum* vero quod *in operto*, viris non admiſſis. Talia igitur erant *Romana & domeſtica ſacra.*

Peregrina ſacra ſic deſcribit Feſtus lib. XIV. *Peregrina ſacra appellantur, quæ aut evocatis Diis in oppugnandis urbibus Romani ſunt conlata, aut quæ ob quaſdam religiones per pacem ſunt petita, ut ex Phrygia Matris Magnæ, ex Græcia Cereris, Epidauro Æſculapii, quæ coluntur eorum more, à quibus ſunt accepta.* Hæc de Sacris in genere & Sacrorum variis ſpeciebus: ſequuntur *Ritus.*

10. Sacrorum autem omnium ritibus competebat vox apud Latinos *Cerimoniæ*, quæ nihil aliud quam ritus ſacrificiorum. Earum etymon varie varii quærunt. Alii volunt *Cerimonias* dictas à populis Italiæ à *Cæritibus*, inquam, *Cære* urbis quondam Italiæ incolis. Nam urbe à Gallis capta, quum Veſtales Virgines ſimulacra Deorum hoſtibus erepta traducerent in opidum Cære potiſſimum convenerunt, ubi benigne hoſpitio fuerunt ſuſceptæ, donec à Gallis civitas per Camillum liberata fuit. In cujus benificii memoriam Romani præſtiterunt, ut omnis divinus cultus Cærimoniæ à Cære diceretur. Legendus Livius lib. v. & alii. Servius Sulpicius apud Macrobium lib. II. cap. III. *Cerimonias* dictas vult à *carendo.* quum inquit Macrobius: *Servius Sulpicius Religionem eſſe dictam tradidit quæ propter ſanctitatem aliquam remota & ſepoſita ſit à nobis; quaſi à relinquendo dicta, ut à carendo Cerimonia.* Eorum ſententia videtur veritati maxime conſentanea, qui *Cerimonias* derivant à *Cero. Cerus* enim veteri lingua ſanctus, unde *Cerimonia*, ut à Sanctus, *Sanctimonia.* Alii etiam à Cerere trahunt *Cerimonias*, unde in Gloſſario *Cerimonia* δημήτρια, quaſi δημήτερος ἱερὰ, *Cereris*

 Sacra,

Sacra. Omnia autem Sacra *Cerimonias* apud Veteres Latinos nuncupata, ſcribit diſertis verbis Servius ad illud Virg. lib. IV Æneid. verſ. CCCII.

. . . . . qualis commotis excita ſacris
Thyas, ubi audito ſtimulant Trieterica Baccho
Orgia, nocturnuſque vocat clamore Cythæron.

Sic enim ſcribit Servius: *Trieterica, Triennalia. Liberi enim ſacra tertio quoque anno innovabantur. Sane ſciendum Orgia apud Græcos dici ſacra omnia, ſicut apud Latinos Cerimoniæ dicuntur. Sed jam abuſive Liberi ſacra Orgia vocant* &c. Pauca addam, anteaquam ulterius progrediar ad ipſos ſacrificiorum ritus, de *Religionis* vocabulo.

II. Omnis Divinitatis cultus apud Latinos *Religio* dicitur. Eſt enim ea pietas quædam in Deorum cultu & rerum divinarum Cerimoniis conſiſtens. *Religio*, inquit Cicero lib. II. de Invent. *eſt quæ ſuperioris cujuſdam naturæ, quam divinam vocant, curam Cerimoniamque affert.* Plut. in vita Paulli Æmilii *Religionem* interpretatur, *divinarum rerum ſcientiam.* Innuit Cicero lib. I. de Nat. Deor. vocem hanc à *relegendo* dictam. *Qui*, inquit, *omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, diligenter pertractarent & quaſi relegerent, ſunt dicti Religioſi à relegendo.* Lactant. lib. IV. cap. XXVIII. *à religando trahit, quod obſtricti & religati Deo ſumus: Hoc*, inquit, *vinculo pietatis quaſi adſtricti Deo & religati ſumus, unde ipſa Religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus eſt, à relegendo.* Auguſtin. lib. X. cap. IV. ab *religendo* derivat, quaſi *probe eligentes: Ipſe enim fons noſtræ beatitudinis, ipſe omnis appetitionis eſt finis. Hunc eligentes vel potius religentes, amiſeramus & negligentes; Hunc ergo religentes, unde & religio dicta perhibetur* &c. Maſſurius Sabinus apud Agellium lib. IV. c. IX & Ser. Sulpitius apud Macrobium lib. II. cap. III. *Religionem* dictam volunt à *relinquendo.* Græce dicitur θεοσέβεια, λατρεία, δουλεία, τελετή & aliis vocibus.

SUMMARIUM, Cap: II.

1. *De ritibus.* 2. *Lex ſacrificandi.* 3. *Corpus abluere ſoliti, & Venere abſtinere.* 4. *Variarum hoſtiarum conſideratio.* 5. *Profani inde arcebantur.* 6. *Impii.* 7. *Hoſtis vinctus, mulier, virgo.* 8. *Linguis favebant.* 9. *Sacris ſe veſtibus induebant.*

1. Hæc in genere *de Sacrificiis*; ſequuntur ritus, qui in Sacris rite peragendis obſervari ab Romanis ſoliti, qui varii fuerunt & Chriſtianis hominibus notatu digniſſimi, qui eorum partem poſſent imitari, partem

tem vero, imo pleroſque ut meras Dæmonis ad inventiones & impoſturas avorſari, imo deteſtari. Latent tamen in his ſtercoribus gemmulæ aliquot, quas cautim ſeligere, vel potius plane adſpernari oportet. Chriſtiani enim ſatis ſuperque docemur ex ſacris litteris, quo modo quibuſque ritibus Divinum illud numen ſiet colendum. Ad Ethnicos igitur ritus explicandos pergo.

2. Sacrificaturis legem præſcribit elegantem & Chriſtianam plane Cicero lib. II. de LL. *Ad Divos adeunto caſte, pietatem adhibento, opes amovento; qui ſecus faxſit, Deus ipſe vindex erit.* Quibus præparatio quaſi deſcribitur *ad ſacra.* Sacerdos enim in omnibus ſacrificiis rite celebrandis, anteaquam Diis immolaret, aut rem divinam faceret, quibuſdam ſe prius ſacris præparabat; unde Græcis verbum frequens ἐξοργιάζειν, quod nihil aliud, quam *ad cultum ſacrorum ſe expiare.* Eo pertinebant, *Corpus abluere, Venere abſtinere* & ſimilia.

3. Sacrificaturos *Corpus abluere* ſolitos, indicat cum aliis Plautus Aulularia Act. III. Sc. VI. verſ. XLIII.

Ego, niſi quid me vis, eo lavatum, ut ſacrificem.

Ejuſdem Comediæ Act. V. Sc. I.

Nunc lavabo, ut rem divinam faciam.

Æneas apud Virgilium lib. II. Æneid. verſ. IↃCCXV.

Tu genitor cape ſacra manu, patrioſque penates:
Me, bello è tanto digreſſum & cæde recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.

Lactantius lib. V. cap. XX. qui ritum hunc *lavandi* mordet & ridet. *At illi infelices,* inquit, *nec ex ſceleribus ſuis intelligunt, quam malum ſit quod colunt: quando quidem flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum & ſe pie ſacrificaſſe opinantur, ſi cutem laverint, tamquam libidines intra pectus incluſas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent.* Plerumque tamen *manus* tantum lavabant. Teſtantur infiniti auctores. Paucorum teſtimonia ſufficient, Ovid. lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCLXXVII.

His Dea placanda eſt, hæc tu converſus ad aras
Dic quater & vino perlue rure manus,

Horatius lib. II. Sat. III. verſ. CCLXXXII.

Circum compita ſiccus
Lautis inane ſenex manibus currebat.

Ad quem locum Vetus interpres. *lautis manibus*, inquit, *quia ſolebant Deos precaturi manus & pedes abluere*, ubi obiter *de Pedibus* etiam notandum Virg. lib. VIII. Æneid. verſ. LXVIII.

Surgit,

Surgit, ait, *& ætherei ſpectans orientia ſolis*
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Suſtulit.

Seneca eleganter in Hercule Furente Act. ult. Sc. ult. verſ. cIↄcccxxIII.

Quis Tanais, aut quis Nilus, aut quis Perſica
Violentus unda Tigris, aut Rhenus ferox
Taguſve Ibera turbidus gaza fluens,
Abluere dextram poterit?

Hinc χερνίψασθαι apud Dionyſ. Halic. lib. VIII. quod Heſychius, Suidas, Euſtathius & alii Græci Gloſſatores interpretantur χεῖρας νίπτεσθαι. Sic Marius apud Plutarchum νιψάμενος τὰς χεῖρας καὶ πρὸς οὐρανὸν ἀνατείνων vota Diis facit. Huc proculdubio referendum id quod ſcribit Feſtus de Mallunio, *Mallunium*, inquit *latum in commentario ſacrorum ſignificat manus qui lavet.* Claudia apud Ovid. lib. IV. Faſt. precatura, puram fluminis aquam manibus hauſiſſe canitur. Certe ἀνίπτοις χερσὶν Diis libare vetant Heſiodus ἐν ἔργοις & Homer. Iliade VII. Hinc apud Latinos Proverbia *Illotis manibus pedibuſque rem aliquam aggredi.* Legendus Eraſmus. Hinc toties apud vett. auctores *puræ manus* Seneca lib. II. Nat. quæſt. *Quid eſt præcipuum? non admittere in animum mala conſilia, puras ad cœlum manus tollere.* Alter Seneca in Oedipo Act. IV. Sc. II. verſ. IↄcccxC.

. . . licet jam tollere ad cœlum pie
Puras nec ulla ſcelera metuentes manus.

Eo pertinet illud Publii Mimographi

Puras Deus non plenas adſpicit manus.

Virg. in eo voto quod pro ſua Æneide Veneri ſuſcipit in Catalectis *Puris*, canit, *ſerta feram manibus.* Sic Alcumena apud Plautum in Amphitruone Act. V. Sc. I. verſ. XLI.

Deos immortales manibus puris, ut ſibi auxilium ferrent, invocaſſe dicitur. Sic & Tibullus *ad ſacra accedentes manibus puris fontis aquam ſumere jubet.* Fiebat hæc Lavatio *vivo flumine*, cujus non ſemel mentio apud Veteres ſcriptores. Nota eſt hiſtoria apud Livium *Sabini iſtius immolaturi Dianæ in Aventino monte bovem eximiæ magnitudinis*, quem ſic alloquitur Antiſtes, Romanus *Quid jam tu hoſpes paras inceſte Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit Tiberis.* Aurelius Victor. *Reſponſum ſomnio datum eum populum ſummam Imperii habituram cujus civis bovem illam immolaſſet. Latinus bovem in Aventinum agit & cauſſam Sacerdoti Romano expoſuit. Ille callidus dixit prius eum vivo flumine manus abluere debere.* Æneas apud Virgilium lib. II. verſ. IↄccxVII.

. . . . donec

. . . . donec me flumine vivo
Abluero.

Ubi Servius *vivum flumen* exponit *ſemper fluens & naturale. Vivam Lympham* appellat Val. Flacc. lib. III. Argonaut. verſ. CCCCXII. *Vivum rorem* Ovidius in Faſtis. Hinc apud Veteres ſcriptores *pure Lavari.* Tibullus lib. I. Eleg. III. verſ. XXV.

Quidve pie dum ſacra colis pureque lavari
Te memini & puro ſuccubuiſſe toro.

Livius lib. XXXIX. *Decem dierum caſtimonia opus eſſe, decimo die cœnatum, deinde pure lautum in ſacrarium deducturam.* Ridet hanc lotionem externam Arnobius lib. VII. *Mactatumque hoc illis, quorum templa quum adire diſponitis, ab omni vos labe puros, lautos, caſtiſſimoſque præſtatis.*

Sacrificaturos etiam abſtinere ſolitos Venere oſtendit Perſius Sat. II. verſ. XV.

Hæc ſancte ut poſcas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque & noctem flumine purgas.

Nox enim ibi nihil aliud quam *nocturnos concubitus.* Sic enim interpretatur D. Hieronymus in Apologetico pro libris adverſus Jovinianum: *Sed ipſorum conſcientiam convenio, qui eadem die poſt coitum communicant & juxta Perſium noctem flumine purgant.* Legendus & Cicero de LL. lib. II. Suet. in Aug. cap. XCIV. Tibull. lib. I. Eleg. III. Propert. lib. II. Eleg. XXII. Ovid. lib. III. Amor. Eleg: VIII.

3. Sic igitur ad Sacra ſe præparabat Sacrificaturus: Sequitur jam *Hoſtiarum conſideratio.* Hoſtia apud Veteres Romanos nihil aliud erat, quam animal quod immolabatur ab Imperatore ad bellum proficiſcente pro impetranda contra hoſtes victoria. Ex quibus verbis paret, *Hoſtias* dictas *ab domitis & profligatis hoſtibus*, unde & *Victimis* nomen, quod profligatis ſcilicet jam hoſtibus mactari ſoleat ab eo, qui potitus erat victoria. Utriuſque vocis etymon aperit Ovid. lib. I. Faſtor. verſ. CCCXXXV.

Victima quæ cecidit dextra victrice vocatur,
Hoſtibus à victis hoſtia nomen habet.

Iſidor. lib. VI. cap. XVIII. *Hoſtiæ apud Veteres dicebantur ſacrificia, quæ fiebant antequam ad hoſtem pergerent. Victimæ vero ſacrificia, quæ poſt victoriam devictis hoſtibus immolabantur.* Feſtus putat *Hoſtiam* proprie dictam fuiſſe *ſacrificium, quod Laribus immolabatur, eo quod hoſtes ab illis arceri putabant: unde & ipſi Lares Hoſtilii dicti ſunt.* Alii apud Feſtum *Hoſtiam appellatam volunt ab antiqua voce Latina hoſtire*, quod nihil aliud quam ferire, quod probat Nonius hac Pacuvii auctoritate in Teucro: *Niſi coërcuero protervitatem atque hoſtium ferociam.* Quod ad Victimæ etymon, nonnulli appellatam cenſent,

quod *vi ictus percuſſa* caderet, vel quod *vincta* ad aras ducebatur. Videndus Iſidorus lib. VI. cap. XIX. Agellius lib. IV. cap. VI. Hoc putat diſcriminis eſſe inter *hoſtiam & victimam*, quod *hoſtia* à quovis ſacerdote mactari poſſet: *Victima* tantum ab eo, qui hoſtes viciſſet. Iſidorus lib. V. cap. XIX. notat *Victimas majora ſacrificia fuiſſe quam hoſtias.* Quodcumque fuerit, ſi fuerit aliquod diſcrimen; ſatis conſtat duas has voces apud doctiſſimos ſcriptores, & antiquiſſimos auctores confundi, quibus probandis & confirmandis non teram tempus. Quales autem hoſtiæ quibus Diis maxime conveniebant docet Apollinis Oraculum, quod legitur apud Porphyrium in libro Reſponſorum & Euſebium lib. IV. Præp. Euang. ubi inter alia.

Terna quidem Divus cœleſtibus hoſtia & ipſa
Candida mactanda eſt, terra & terreſtribus atque
Alta eadem: gaudent porro & capiuntur apertis
Terreſtres aris; foveas quum numina contra
Expoſcant atro nubulas inferna cruore.
Nec placeat niſi quæ terræ mandetur humata
Victima. Mel vero Nymphæ, atque liquentia vina
Offerri lætantur: at ignem accendior aris
Quæ circumvolitant terram ſibi numina quærunt,
Imponique atrum corpus, tum thura, ſimulque
Injicier falſas fruges & dulcia liba, &c.

Notandum autem quod ſcribit Servius in lib. VIII. Æneid. de ſacrificiis Romanis quum inquit, *In omnibus ſacris fœminini generis plus valere victimas.* Trebatius lib. I. de Relig. apud Macrobium lib. III. cap. V. Hoſtiarum imprimis *duo genera fuiſſe docet, alterum in quo voluntas Dei per exta diſquirebatur, alterum quo ſola anima Deo ſacrabatur, unde & animales hoſtias vocabant Aruſpices.* Utrumque hoc Hoſtiarum genus ſacrorum peritiſſimus Virg. ſuo carmine oſtendit lib. IV. Æn. verſ. LVII. & primo quidem illud quo voluntas numinum per exta monſtrabatur *Mactat*, inquit, *lectas de more bidentes*, & paullo poſt verſ. LXIII.

In pecudumque recluſis
Pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta.

Alterum illud in quo *animalis hoſtia* dicebatur, quoniam ejus tantum anima ſacrabatur, ſignificat quum lib. V. verſ. CCLXXXIII. inducit Entellum Victorem Eryci mactare taurum, nam ut explicaret *animalis hoſtiæ* cauſſas, ipſo animæ uſus eſt nomine:

Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis
Perſolvo . . . .

quod

quod *verbum*, ut etiam Macrobius notat ibidem, pertinebat *ad nuncupata vota. Animalem hoſtiam* idem poëta ſignificat quum inquit. II. Æn. verſ. CXVIII.

Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Angelica . . . .

Porro apud Veteres Romanos Hoſtiæ variis Epithetis appellabantur. Dicebantur enim *Hoſtiæ puræ*. Earum enim ratio omnino in Sacrificiis habebatur, quemadmodum docet Varro lib. II. de re ruſt. cap. IV. de porcis agens: *Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appellantur ab antiquis Sacris, quod tum ad ſacrificium idonei dicuntur primum.* Feſtus lib. I. de Agno: *Agnus dicitur à Græco ἁγνὸς, quod ſignificat caſtum: eo quod ſit hoſtia pura & immolationi apta.* Videndi & Plin. lib. VIII, cap. LI, X, LVI. XXIX, IV. & Plut. defect. Orac.

Erant & Hoſtiæ *Præcidaneæ, quæ*, ut notat Agellius lib. IV. cap. VI. *ante ſacrificia ſolennia pridie mactabantur.* Hinc *præcidanea agna*, apud Feſtum, quæ ante alias cædebatur. *Præcidanea porca*, apud eundemquam immolare erant ſoliti *ante quam novam frugem inciderent.* De ea Cato de re ruſt. c. CXXXIV. *Thure, Vino Jano, Jovi, Junoni præfato, priuſquam porcam feminam præcidaneam immolabis.* Periit hæc *Præcidanea porca* in Feſti fragmentis, nam ubi vulgo *Præſa porca*, legendum eſt *Præcidanea porca*, quæ ut pergit Feſtus, vel apud Feſtum Veranius, *familiæ purgandæ gratia Cereri immolabatur*, &c.

Bidentes hoſtiæ, quæ Veteribus fuerint, varie ab variis ſcribitur. De iis ſic ſcribit Macrobius lib. VI. cap. IX. *De Bidentium*, inquit, *numero dentium, quem Grammaticus ille opinatus eſt reprehendendus à me non eſt, quum ipſe jam riſeris: verum procurandum mihi eſt, ne illud obrepat, quod bidentes epitheton ſit ovium, quum Pomponius ſcripſerit: Mars tibi Voveo facturum, ſi umquam redievo, bidente Verre.* P. Nigidius in libro quem de extis compoſuit Bidentes appellari ait, *non oves ſolas, ſed omnes beſtias bimas, primo Bidentes dictas id littera ex ſuperfluo interjecta, ſicut pro reire redire: ergo bidennes, quaſi biennes; ex bidennibus autem bidentes dictæ.* Servius ad illud Virg. lib. IV. Æneid. verſ. LVII.

. . . . *mactant lectas de more bidentes,*

Bidentes inquit, *dictæ ſunt hoſtiæ quaſi biennes, quia neque minores aut majores licebat hoſtias dare. Sunt enim in beſtiis duo eminentiores dentes inter octo, quæ non niſi circa bimatum apparent.* Higinus apud Macrobium ibid. *Bidentes hoſtias appellari ſcribit, quæ per ætatem duos dentes altiores haberent.* Legendi & Agellius lib. XVI. cap. VI. & Nonius Marcellus.

Injuges hoſtiæ appellabantur ut ſcribit Macrobius lib. III. cap. V. *quæ num-*

numquam domitæ ac jugo ſubditæ fuerant. Earum ſic meminit Virgilius lib. VI. Æn. verſ. XXXVIII.

Nunc grege de intacto ſeptem mactare juvencos
Præſtiterit, totidem lectas de more bidentes.

Et ut *injuges* clarius exprimeret, IV. Georg. verſ. IↃXL. *& intacta totidem cervice juvencas.* Manilius Chreſtus, apud Fulgent. Planciadem libro vocum obſcurarum, ſcribit *Minervæ injuges boves ſacrificari ſolitas, id eſt quæ numquam jugum tulerunt, eamob cauſſam, quod & Virginitatis jugum neſciat maritale & virtus nunquam ſit jugo prementi ſubjecta.*

Eximiæ etiam *hoſtiæ* notæ erant Veteribus Romanis. *Eximii* inquit Macrobius *in Sacrificiis* Sat. lib. III. cap. V. *vocabulum, non poëticum epitheium, ut aliqui putant, ſed ſacerdotale nomen eſt.* Veteranius in Pontificalibus quæſtionibus docet.

Eximias dictas hoſtias, quæ ad ſacrificium deſtinatæ eximebantur à grege, vel quod eximia ſpecie, quaſi offerendæ numinibus eligerentur. Hinc Virgilius Georg. IV. verſ. IↃL.

Quatuor eximios præſtanti corpore tauros,

ad quem locum ait Macrobius ibid. *Eximios quod eximuntur, quod vero lecti, præſtantes corpore dixit.* Donatus item ad Terentium Hec. Act. I. Sc. I. verſ. IX. *Eximia pecora dicuntur,* inquit, *quæ à grege excepta ſunt ad uſus Dominorum ſuorum ut uberibus paſcantur. Sed proprie eximii ſunt porci majores, qui ad ſacrificandum excepti, liberius paſcuntur. Etenim boves qui ad hoc electi ſunt egregii vel eximii dicuntur & Oves lectæ,* quibus probandis duo laudat Virgilii IV. Æn. verſ. LVII. loca, primum de *lectis ovibus*

. . . . . *Mactant lectas de more bidentes;*

alterum de eximiis vel egregiis bobus: IV. Georg. verſ. IↃL.

Quatuor eximios præſtanti corpore tauros.

Succidaneæ hoſtiæ dicebantur illæ, *quæ, ſi primis hoſtiis litatum non erat, aliæ poſt eaſdem ductæ hoſtiæ cædebantur, quæ quaſi prioribus jam cæſis luendi piaculi gratia ſubdebantur, & ſuccidebant*; ob id *ſuccidaneæ* nominatæ, littera i tractim, hoc eſt producte pronunciata. Legendi Agellius lib. IV. cap. VI. Servius lib. VIII. Æneid. Videtur etiam Virg. lib. III. Æneid. verſ. CCCXXIX. *ſuccidaneum ſacrificium* innuere quum ait:

Rurſum in receſſu longo, ſub rupe cavata,
Arboribus clauſi circum atque horrentibus umbris,
Inſtruimus menſas, ariſque reponimus ignem.

ad quem locum Servius. *Sane ſciendum,* inquit, *iterationem hanc fieri ſecundum ritum ſacrorum. Nam diſplicuiſſe prima ex prodigiis indicatur, &c.*

Ambar-

Ambarnales hoſtiæ dicebantur, inquit Paullus ex Feſto, *quæ pro arvis à duobus fratribus ſacrificabantur. Ambarnalis hoſtia eſt, quæ rei divinæ cauſa circum arma ducitur ab iis, qui pro frugibus faciunt.*

Caneares hoſtiæ dicebantur, ait Feſtus, *quod canearie, id eſt pars hoſtiæ caudæ tenus duceretur & ponebatur in ſacrificio pro collegio Pontificum quinto quoque anno.*

Prodigæ hoſtiæ dicebantur, quæ conſumebantur, quemadmodum apud Macrobium ibid. Veranius & Feſtus lib. XIV. ſcribunt, unde & *Prodigi* dicti, qui bona ſua & facultates conſumant.

Piaculares hoſtiæ appellabantur, ut ſcribunt Varro lib. I. de LL. & Feſtus lib. XIV. & innuit Plinius in Panegyr. cap. XXXIV. & Arnobius lib. VI. *quæ piaculi licendi gratia* cædebantur.

Harvigæ etiam hoſtiæ reperiuntur nuncupatæ apud Veteres ſcriptores. *Harviga*, dicebatur *hoſtia* inquit Paullus ex Feſto, *cujus adhærentia inſpiciebantur exta.* Donatus,

Harugam vocat vel ut alii ſcribunt *Arugam* ſine adſpiratione, *ab ara hoſtia eſt, alii ab hara in qua includebatur*, Donat. in Phorm. Act. IV. Sc. IV. verſ. XXVIII.

De *Optato hoſtia* ſic ſcribit Feſtus lib. XIII. *Optatam hoſtiam, alii optimam appellant eam, quam Ædilis tribunitius conſtitutis hoſtiis optat, quam immolari velit.*

Idem de *Maxima* hoſtia lib. II. *Maximam hoſtiam ovilli pecoris appellabant, non ab amplitudine corporis, ſed ab animo placidiore.*

Medialis hoſtia unde dicta notat idem Feſtus lib. II. *Medialem*, inquit, *appellabant hoſtiam atram, quam meridie immolabant.*

Majorum & *Lactentium* hoſtiarum meminit Cicero lib. II. de LL. *Ruminalium* Plinius lib. VIII. cap. LI.

Tam igitur variis nominibus appellabantur apud Veteres Romanos *hoſtiæ*, quum quæ vera Deo eſſet offerenda hoſtia ignorarent. In regno Chriſtianorum, omnis Chriſtianus eſt hoſtia, qui ex ſe ſuiſque viſceribus quaſi nihil Deo gratius & acceptius offerre poteſt, quam cum Davide Propheta regio Pſal. LI. verſ. XIX. *Spiritum contribulatum, cor contritum, humiliatum; fractum*: Deo inquam, cui ne nos periremus & æternum Diabolo devoti eſſemus, placuit, grata & accepta fuit unica illa & vera hoſtia Chriſtus, unicus ejus filius; quam victimam præfigurarunt omnes Veteris fœderis hoſtiæ, omnia Judæorum ſacrificia, quæ quum Veteres Romani Judæorum hac in re ſimiæ, vellent imitari, in fœdus & horrendos errores, juſto Dei judicio ſunt delapſi. Hæc igitur de *Hoſtiis*, variiſque earum ſpeciebus

ciebus dicta ſufficiant. *Hoſtiarum* conſiderationi ſuccedit *earumdem mactatio*, & quæ in *mactatione* quondam obſervata.

Hoſtiæ, antequam ad mactationem ducebantur, ſolebant *probari*, quod præter alios indicat Plinius lib. VIII. nat. hiſt. cap. XLV. *Quamobrem Probatio victimarum in Vitulo, ut articulum ſuffraginis contingat, breviore non litant.* Sic Tertull. in Apol. *ut mirer quum hoſtiæ probentur penes vos à vitioſiſſimis ſacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quam ipſorum ſacrificantium examinantur.* Quo modo autem hæc *Probatio* fieret docet Lucianus περὶ θυσιῶν.

Probatæ dicebantur, ea vox propria. Cicero lib. I. de Divinat. *Quum Cenſor populum luſtraret, bonis nominibus, qui hoſtias ducerent eligebantur.* De *bonis nominibus* hac in re etiam Plinius lib. XXXVIII. cap. II. *Cur publicis luſtris etiam nomina victimas ducentium proſpera legimus.*

Ducendi vocem uſitatam hac in re fuiſſe docent etiam alii Agell. lib. IV. cap. VI. *Si primis hoſtiis litatum non eſſet, aliæ poſt eaſdem ductæ hoſtiæ cædebantur.* Jul. Obſeq. de Prodigiis c. LXXV. *Taurus quum ad immolationem duceretur, ob hæc ipſa corruit.* Virg. lib. II. Georg. verſ. CCCXCV.

Et ductus coram ſtabit ſacer hircus ad aram.

Ovid. lib. III. Amor. Eleg. XIII. verſ. XIII.

Ducuntur niveæ populo plaudente juvencæ.

Stat. Papinius lib. IV. Thebaid. verſ. CCCCXLV.

. . . . *Armentaque ſiſti*
Atra monet quæcumque gregum pulcherrima cervix
Ducitur . . . .

Ducebatur autem hoſtia, *prælato titulo*, cui ſcilicet Deo eſſet mactanda. Suet. in Aug. cap. LIX. *Nonnulli patrum familias teſtamento caverunt, ut ab hæredibus ſuis, prælato titulo, victimæ in Capitolium ducerentur.* In Ducendis autem hoſtiis conſiderabant an non *reluctarentur*. *Ducendæ* enim erant ad ſacrificium, non *trahendæ*. *De Reluctatione* Macrob. lib. III. cap. V. *Obſervatum eſt*, inquit, *à ſacrificantibus, ut ſi hoſtia quæ ad aras duceretur fuiſſet vehementius reluctata, oſtendiſſetque ſe invitam altaribus admoveri, amoveretur: quia invito Deo offerri eam putabant: quæ autem ſtetiſſet oblata, hanc volenti numini dari exiſtimabant.* Sic Plinius lib. VIII. cap. XLV. *Hoc quoque notatum vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litare, ſicut nec claudicantem: nec aliena hoſtia Deos placari, nec trahente ſe ab aris.*

Adductæ hoſtiæ *Aris* dicebantur *Admoveri*. Meminit ejus loquutionis Tac. lib. II. Ann. cap. LXIX. *Admotas hoſtias, ſacrificalem apparatum, feſtam Antiochenſium plebem per lictores proturbat.* Alio loco: *Admovebatur altaribus*

ribus miles, magis ut victima, quam ut ſacri particeps. Virg. lib. XII. Æneid. verſ. CLXXI.

Admovitque pecus flagrantibus aris.

Luca. lib. I. verſ. IↃCVIII.

Sacris tunc admovet aris
Electa cervice marem . . . . . .

Hinc *admoti aris tauri* apud Ammianum Marcell. lib. XXIII. *Admoti templis tauri.* apud Ovid. lib. VII. Met. verſ. IↃXCIV. *Admota aris exta.*

Apud Valer. lib. I. cap. II. E. 4. *Admotionem* hanc, ut alias ſacrificiorum ritus, ridet Arnobius lib. VII. Adverſ. gen. *Tum quod ex his rebus, quæ admoventur Altaribus nihil videmus accedere, atque ad numinum ſubſtantias pervenire.* Et alibi: *Satis, ut opinor, oſtendimus fruſtra Diis immortalibus hoſtias rebus cum conſequentibus admoveri.*

In admotis ad aras hoſtiis conſiderabant ſacrificaturi, an *ſtarent*, an vero *fugerent*. Si *ſtarent* probabantur, ſin *fugerent*, non ſolum improbabantur, ſed & dirum illud & triſte accipiebant omen. Vox igitur *Stare* ſolennis erat hac in re, cujus meminerunt præter alios ſæpe doctiſſimi ex Veteribus poëtæ: Virg. lib. II. Georg. verſ. CCCXCV.

. . . . Stabit ſacer hircus ad aram.

Lib. III. verſ. CCCLXXXVI.

Sæpe in honore Deum medio ſtans hoſtia ad aram.

Ovid. lib. I. Faſtor. verſ. CCCLVII.

Rode Caper vitem, tamen hinc quum ſtabis ad aras;
In tua quod fundi cornua poſſit, erit.

Martial. lib. III. Epigr. XXIV. verſ. I.

Vite nocens roſa ſtabat moriturus ad aras
Hircus grata tuis victima Bacche ſacris.

Silius lib. XVI. verſ. CCLXXIV.

Victimaque admotæ ſtabat ſubjecta bipenni.

Seneca Hercule Furente Act. IV. Sc. I. verſ. CIↃXL.

Stat ecce ad aras hoſtia, exſpectat manum
Cervice prona.

Idem Hercule Oeteo Act. III. Sc. II. verſ. IↃCCLXXXIV.

Ut ſtetit ad aras omne votivum pecus.

Stans igitur victima, probabatur: *fugiens ab aris* dirum dabat omen. Suet. in Cæſ. c. LIX. ut Cæſarem ne religione quidem ulla à quoquam incepto, nunquam abſterritum, vel retardatum oſtenderet, exempli cauſſa ſubjicit *eum, licet immolanti aufugiſſet hoſtia, profectionem adverſus Scipionem & Jubam*

non

non diſtuliſſe. Sed & Val. Max. lib. I. cap. VI. E. XII. inter ea omnia, quibus Dii Pompejum monuerant, ne cum Cæſare ultimam belli fortunam experiri contenderet, *hoſtiarum ab ipſis altaribus fugam* recenſet; quod etiam notat Dio lib. XLI. Hoc etiam in Stante victima conſiderabant *an non horrendos ante mactationem ederet mugitus.* Sill. Ital. lib. V. *Triſtitia & malorum præmia ſacra* depingens: verſ. LXIII.

Nec rauco taurus ceſſavit flebile ad aras
Inmugire ſono: preſſamque ad colla bipennem
Incerta cervice ferens altaria liquit.

Et lib. XVI. verſ. CCLXXIII.

Et ſimul exſtructis ceſpes ſurrexerat aris
Victimaque admotæ ſtabat ſubjecta bipenni
Quum ſubito abruptis fugiens altaria taurus
Exſiliit vinclis mugituque excita late
Implevit tecta & fremitu ſuſpiria rauco
Congeminat. . . . .

Ovid. lib. VII. Met. verſ. IↃXCIX.

. . . . . . *Mugitus victima divos*
Edidit. . . . .

Moris autem erat ſi fugiſſet, ut eam ubicumque locorum inveniretur, occiderent: Servius lib. II. Æneid. verſ. CIV. ad illud *& magno mercentur Atridæ: Sacrorum eſt*, inquit, *ut fugiens victima ubicunque inventa fuerit, occidatur, ne piaculum committatur.* Legendus etiam de hoc ritu Corn. Tacit. lib. II. hiſt. ubi cap. LXX. de Vitellio.

5. Stante jam ad aras hoſtia, & omnibus ad ſacrificia & hoſtiarum mactationem præparatis: erat ſacrorum miniſter, qui ſolenni voce *profanos* ſacris exeſſe jubebat & arcebat quaſi. Solennia illa verba qualia fuerunt videtur indicare Virgilius lib. VI. Æneid. verſ. CCLVIII. quum inquit.

. . . . . . *Procul hinc procul eſte profani*
Conclamat vates: totoque abſiſtite luco.

Scribit ad eum locum Servius *hunc arcendi ſacris profanos ritum è Græcorum fontibus manaſſe*, & auctorem laudat Callimachum, adferens ex eo hoc hemiſtychium ἑκὰς ἑκὰς ἔςε βεϐήλοι. Ad hanc formulam reſpicit Ovid. lib. VII. Met. v. CCLVI.

Hinc procul Æſonidem, procul hinc jubet ire miniſtros
Et monet arcanis oculos removere profanos,

T. Calpurnius Ecl. II.

Ite procul ſacer eſt locus, ite profani,

Silius

Silius lib. XVII. verſ. XXVI.

Tum puppe è media magno clamore ſacerdos,
Parcite pollutis conjungere vincula palmis,
Et procul hinc moneo, procul hinc quæcunque profanæ.

Claud. lib. I. de rapt. Proſerp. verſ. IV.

Greſſus removete Profani.

Juvenal. Sat. II. verſ. LXXXIX.

Solis ara Deæ maribus patet, ite Profanæ
Clamatur. . . . .

Ridet Tertull. Apologetico *Quum ſeu piæ initiationes arceant Profanos.* Hinc *Profani* dicebantur, qui *pro fanis* jubebantur eſſe, ſacris nondum initiati. quibus etiam ſacrorum myſteria & arcana non licebat aperire. Nam *enunciare nefas* habebatur. Legendi Ovid. lib. II. de arte amandi verſ. IↃCI. Horat. lib. III. Carminum Oda II. verſ. XXVI. Juſtin. lib. V. c. I. n. I. Lucan. lib. X. Claudianus de bello Getico. Galenus lib. VII. de virtute ſinplicium remedior. ridet ſilentium illud & taciturnitatem Lact. lib. V. c. XIX. *Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut populus neſcio quid colat.*

Arcebantur etiam ſacris polluti, id eſt quibus *manus non erant puræ.* Livius lib. XLI. *Quum omnis præfatio Sacrorum eos quibus non ſunt puræ manus ſacris arceat.* Impuræ etiam manus erant *pollutæ & ſanguinolentæ*, quæ à ſacris etiam repellebantur. Eleganter Interpres Ariſtophanis in Veſpis ἔθος ἦν ἀνδροφόνους οὐ μεταλάβειν τῶν θυσιῶν.

6. Arcebantur item Impii & ſceleribus flagitiiſque contaminati. Ovid. lib. I. Faſt.

Innocui veniant, procul hinc procul impius eſto
Frater. . . . .

Statius Papinius lib. III. Silvar. III. verſ. XXI.

. . . . *Adeſte*
Diique hominesque ſacris, procul hinc procul ite nocentes,
Si cui corde nefas tacitum, feſſique ſenectus,
Longa patris, ſi quis pulſatæ conſcius umquam
Matris & inferna rigidum tenet Æacon urna;
Inſontes caſtoſque voco.

7. In quibuſdam etiam Sacris à Lictore clamabatur, quemadmodum ſcriptum reliquit ex Feſto Paullus: *Hoſtis vinctus, mulier, virgo exeſto.* Quæ formula locum habebat in iis tantum ſacris quibus Mulieres intereſſe non poterant: qualia nonnulla fuiſſe apud Romanos teſtatur diſertis ver-

bis Minutius in Octavio: *Nonnulla abſque feminis ſacra ſunt.* Videndi & Cato de Re Ruſtic. cap. LXXXIII. Agell. lib. XI. cap. VI. Macrob. lib. I. cap. XII. Aurel. Victor de origine gentis Romanæ ubi de ſacris Herculis, de quibus & Propert. lib. IV. Eleg. IX.

8. Juſſis exeſſe, quibus intereſſe ſacris non licebat: erat, qui publice imperabat, ut qui rebus divinis intererant, *linguis faverent*, quod notant diſertis verbis Cicero lib. I. de Divinat. & Plin. lib. XXVIII. Nat. hiſt. cap. II. Eleganter Martial. lib. X. Epigr. LXXXVII. verſ. I.

Octobres age ſentiat Kalendas
Facundi pia Roma Reſtituti.
Linguis omnibus & favete votis
Natalem colimus. . . . .

Sic Ovid. lib. II. Faſtor. verſ. IↃCXXXIX. Terminalia deſcribens, *alios facit ſerta libaque ferentes, alios ignem lignis admoventes, alios vina libantes, reliquam porro multitudinem ſpectantem & linguis faventem.* Propert. lib. III. Eleg.

Sacra facit Vates, ſunt ora faventia ſacris. Hinc toties apud bonos ſcriptores *favere linguis*, Virg. lib. V. Æneid. verſ. LXXI. Stat. lib. II. Silvar. Ovid. lib. III. Amor. Eleg. XII. Quid autem voluerint hac formula Veteres illi in rebus divinis exponit Seneca libro de vita beata ad Gallionem. *Et ipſam & Deos profeſſores ejus & antiſtites colite; & quando mentio ſacrarum litterarum intervenerit, Favete linguis. Hoc verbum non, ut plerique exiſtimant, à favore trahitur, ſed imperatur ſilentium, ut rite peragi poßit ſacrum, nulla mala voce obſtrepente, quod multo magis neceſſarium eſt imperari vobis, ut ſi quid ex illo profertur oraculo, intenti & compreſſa voce audiatis.* Sic Servius & Donatus ad illud V. Æneid. verſ. LXXI. *Ore favete.* Servius quidem ſic ſcribit: *Apto ſermone uſus eſt in ſacrificiis & ludis. Nam in ſacris taciturnitas neceſſaria eſt, quod etiam præco magiſtratu ſacrificante, dicebat favete linguis.* Donatus vero: *In Sacris*, ait, *ore favere eſt ſilentium commodare.* Probat Taciturnitatem hanc & ſilentium, & Chriſtianis etiam commendat D. Ambroſius lib. III. de Virginibus Vel. *An quidquam eſt indignius*, inquit, *quam oracula divina circumſtrepi ne audiantur, ne credantur, ne revelentur, circumſonari divina ſacramenta confuſis vocibus, ut impediatur oratio pro ſalute depromta omnium, quum gentiles idolis ſuis reverentiam tacendo referant.* Paullus ex Feſto *favere* illud interpretatur non *ſilentium præſtare*; ſed *bona verba fari.* Unde ſæpiſſime *bona verba* in rebus ſacris nominant Veteres ſcriptores. Videndi Tibull. lib. II. Eleg. I. Ovid. lib. I. Faſt. verſ. LXXII. & lib. III. Triſt. Eleg. XXIII. lib. V. Triſt. Eleg. VII.

verſ.

verſ. XL. lib. III. de Ponto Eleg. IV. verſ. IV. quibus contraria erant *mala verba*, quorum mentio apud Propertium lib. IV. Eleg. V. verſ. ult. Ovid. in Ibin verſ. XCVII. & alios.

9. Exeſſe juſſis, quibus intereſſe Sacrificiis non oportebat, Sacrificaturi ad ſacra rite peragenda ſe componebant, Imprimis autem *ſacris ſe Veſtibus induebant.* Veſtes has *puras* oportuiſſe eſſe docet eleganter Feſtus lib. XIV. *Pura*, inquit, *Veſtimenta ſacerdotes ad ſacrificium habebant, id eſt non obſita, non fulgurata, non funeſta, non maculam habentia.* Quibus verbis docet doctus ſcriptor quæ proprie habendæ eſſent *puræ Veſtes*, Conſonant ea, quæ ſcribit Servius duobus ad Æneiden Virgilianam locis, ad librum quidem IV. hoc modo: *Sane in ſacris pura Veſtis appellatur, quæ neque funeſta ſit, neque maculam habeat ex homine mortuo.* Ad lib. vero XII. verſ. CLXIX. ſic ſcribit: *Pura dicitur Veſtis, qua feſtis diebus uti conſueverant ſacrificaturi, ut neque funeſta ſit, neque fulgorata, neque maculam habeat ex homine mortuo.* Adjicit deinde Veſtis hujus *materiam* & *colorem*. *Eſt autem*, inquit *linea & purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet. Linum vero feminis, quia quum vere primum in oriente flumen inundaſſet, ſponte tua linum eſſe natum Plinius Secundus dicit. Ideo Magiſtratus & ſacrificaturi togam prætextam habent & manus ablutas detergere lineis mantilibus curant.* De pura Sacerdotum Veſte canit Virgilius lib. XII. Æneid. verſ. CLXIX.

. . . . . . Puraque in veſte Sacerdos
Setigeræ fœtum ſuis, intonſamque bidentem
Attulit.

Sacris veſtibus induti, *fronde ſe coronabant*, ut innuere videtur Ovid. lib. XI. Met. verſ. IↃXC.

Dixit & extemplo populumque gravemque ſonatum
Convocat, ante tamen capitis nova cornua fronde
Velat &c.

Hinc *Aram manibus apprehendebant*, quemadmodum notant Interpretes ad illud Virgil. lib. IV. Æneid. verſ. CCXIX.

Talibus orantem dictis, araſque tenentem
Audiit Omnipotens. . . . . .

Inde *preces fundebant.* quemadmodum ibi innuit Virgilius, & plenius docet Agellius lib. XIII. cap. XXI. De variis autem *Precationum* formulis, & quo pacto ſe in *precando* Veteres illi habebant, poſtea commodius dicetur. Ne vero quid in precando præteriretur vel præpoſterum quid diceretur, præibat aliquis de ſcripto verba, docente multis locis Livio, præcipue lib. IV. & Plinio notante libro XXVIII. cap. II. Initium *Precationis* fiebat ab

Jano & Veſta. Eleganter Aug. lib. VII. de civ. Dei c. IX. & Fabius Pictor lib. I. de aureo ſeculo, ubi de Jano ſic ſcribit: *Primus aras & pomeria in ſacris docuit, & ob id illi in omni ſacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi & vinum primo præibatur.* Sic Macrobius lib. I. Sat. cap. IX. *Xeno quoque primo Italicarum tradit, Janum in Italia primum Diis templa feciſſe, & ritus inſtituiſſe ſacrorum: ideo eum in ſacrificiis percationem meruiſſe perpetuam: eaque de cauſſa Fabius Pontifex Maximus.* ut idem Macrobius lib. I. Sat. cap. XXVI. refert, *negabat oportere atro die parentare, quia tunc quoque Janum Jovemque præfari neceſſe eſſet, quos nominari atro die non oportebat.* Sic Servius lib. I. Æneid. verſ. CCXCVI. ad illud Virg. *Cana Fides & Veſta. Veſta,* inquit, *ſignificat religionem, quia nullum ſacrificium ſine igne eſt. Unde & ipſa & Janus in omnibus ſacrificiis invocantur.* Cicero denique libro I. de nat. Deor. *Quumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima & extrema, principem in ſacrificando Janum eſſe voluerunt.* & mox de Veſta. *Itaque in ea Dea, quæ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio & ſacrificatio extrema.* In omnibus autem precationibus Dii *Patres*, Deæ *Matres* appellabantur, quemadmodum memini me dicere, quum Deorum Dearumque Hiſtoriam enarrarem.

SUMMARIUM, Cap. III.

1. *Hoſtia ſtabat vinculis ſoluta.* 2. *Mola ſalſa inſpergebatur.* 3. *Formula immolandi.* 4. *Sacrificantes facere dici ſoliti.* 5. *Hoſtiam Cæſurus agon' ingeminabat.* 6. *Hoſtiæ feriebantur.* 7. *Placida erat vel mugitum edebat.* 8. *Percuſſæ cadebant.*

1. Sic igitur componente ſe ad Sacrificia peragenda Sacerdote, eove qui ſacrum eſſet celebraturus: *ſtabat* interim ad Aram Hoſtia, *Vinculis ſoluta.* Nam ut docet Servius ad lib. IV. Æneid. verſ. IↃXVIII. *nihil in Sacris vinctum eſſe oportebat.* Undè etiam *Vincti* mentio in ſolenni illa formula, qua quibus intereſſe ſacris non licebat, *exeſſe* jubebantur apud Feſtum: *Hoſtis, Vinctus, Mulier, Virgo exeſto.* Stans Victima *pura aqua luſtrabatur.* Dionyſ. docente lib. VII. cujus verba commodiore loco audiemus. Stanti Victimæ *Vinum infundebatur*, ut tradit Cicero lib. II. de Divinat. idque *inter Cornua.* Ovid. lib. I. Faſt. verſ. CCCLVII.

Rode Caper vitem, tamen hinc, quum ſtabis ad aram
In tua quod ſpargi cornua poſſit, erit:

vel *in frontem* Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCXLIII.

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Conſtituit: frontique invergit vina ſacerdos,

Vinum

Vinum illud *purum* eſſe oportebat, quemadmodum teſtatur Plinius lib. XIV. cap. XII. Hinc Ovid. lib. VII. Met. v. IↃXCIV.

. . . . . . *dum vota ſacerdos*
Concipit, & fundit purum inter cornua vinum.

In infundendo Vino certa verborum utebantur ſolennitate: *Macte hoc Vino inferio eſto.* Servius ad lib. IX. Æneid. verſ. IↃCXLI. *Quoties aut fas aut vinum ſuper victimam fundebatur, dicebant Mactus eſt Taurus Vino vel Ture, hoc eſt cumulata eſt hoſtia, id eſt magis aucta.* Et paullo poſt *Ut in Pontificalibus, ſacrificantes dicebant Deo, macte hoc Vino inferio eſto.* Hæc formula bis legitur apud Catonem in libris de re Ruſtica primo capite CXXXI. *Jupiter Dapalis, quod tibi fieri oportet in domo, familia mea, calignam Vini dapi, ejus rei ergo macte hac illace dape pollucenda eſto, Manus interluito, poſtea Vinum ſumito. Juppiter Dapalis Macte iſtace Dape pollucenda eſto, macte vino inferio eſto. Inferium* autem Vinum appellabant *illud ipſum, quod dabatur, quod inferebatur, quod*, ut ex Feſto Paullus Diaconus ſcribit, *infra pateræ labrum libabatur.* Ridiculam cauſſam quam ob vox *Inferio* addi ſolita, notat Arnobius ex Trebatio, qui de religionibus ſcripſit, ut docet Macrob. lib. III. Sat. cap. v. & VII. *Verbum Inferio addebatur, ea cauſſa, ne vinum in cellis atque apothecis conditum, ex quo illud quod effundebatur promtum erat, ſacrum fieret & ex uſibus eriperetur humanis.* Etenim hac exceptione (per vocem *Inferio*) & quaſi taxatione, non addita omne omnino vinum doliare vel diffuſum, ex quo hoc quod dabatur, delibatum erat, *relligione obligatum fuiſſet.* Tali igitur præſcriptione & ſtipulatione quaſi ſubmovebantur, Diiſque quaſi lex dicebatur. Unde *& veluti pactionibus & formulis adoratos eos* eleganter Arnobius infert: quippe quum *mactus hoc vino inferio eſto*, nihil aliud eſſet *quam Mactus eſto quantum volo, tantum amplificatus quantum jubeo.* Huc pertinet quod de *Adtegrando vino* ſcribit Paullus ex Feſti libro primo: *Adtegrare eſt vinum in ſacrificiis augere. Calpar* autem eodem Paullo ex Feſto docente, dicebatur. *Vinum novum, quod ex Dolio demebatur ſacrificii cauſſa.*

2. Hoſtiæ Vino perfuſæ *mola ſalſa* etiam inſpergebantur; quod *Immolare* dicebatur. Servius ad lib. X. Æneid. verſ. IↃXLI. *Immolari proprie dicuntur Victimæ, non quum cæduntur, ſed quum accipiunt molam ſalſam. Cato in Originibus ita ait: Lavini boves immolatos, priuſquam cæderentur, profugiſſe in ſylvam.* Feſtus *Immolare eſt mola, id eſt farre molito & ſale hoſtiam perſperſam ſacrare.* Idem Servius ad lib. IV. Æneid. *Olim hoſtiæ immolatæ dicebantur, mola ſalſa tactæ*; legendum *tectæ*. Seneca in Oedipo Act. II. Sc. II. verſ. CCCXXXV. dixit *Taurorum colla ſalſa mola ſpargere.* Sic Cicero lib. II. de Divinat. *Molam & vinum inſpergere*, ait Dionyſius Hal. lib. VIII.

Δημητρὸς καρποὺς ἐπιῤῥαίνειν ταῖς κεφαλαῖς τῶν θυμάτων. Qua circumloquutione uſus videtur & Ovid. lib. xv. Metam. verſ. cxxxIII.

Imponique ſua videt inter cornua fronti,
Quas coluit fruges. . . . . . .

3. Formula *immolandi* eſt apud Catonem de re ruſtica cap. cxxx. ubi talis precationis concluſio: *Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando eſto.* Et cap. cxLI. *Ejuſdem rei ergo macte Suovetaurilibus lactentibus eſto. Immolandi* autem verbum animadvertendum eſt tribui non Popis non Victimariis, id eſt Sacrorum miniſtris, qui alioqui alia Sacrorum munia obibant, ſed his qui *magiſtratu vel ſacerdotio publico præditi*; quive etiam *privatim domi ſacra faciebant.* De iis qui *in Magiſtratu* loquitur Cicero lib. I. de Divinat. *Quum Sulla in agro Nolano immolaret ante Prætorium.* Idem eodem libro: *Quod paullo ante interitum Cæſaris contigit, qui quum immolaret eo die, quo primum in ſella aurea ſedit.* De *Sacerdotibus* nimis notum eſt. De iis autem qui privatim ſacra faciebant, exaudiendus eſt locus Plauti Pœnulo Act. II. Sc. I. verſ. I.

Dii illum infelicent omnes, qui poſt hunc diem
Leno ullam Veneri unquam immolarit hoſtiam,
Quive ullum thuris granum ſacrificaverit.
Nam ego hodie infelix Diis meis iratiſſimis,
Sex agnos immolavi. . . . . . . :

Fiebat autem hæc mola ex *farre*, quod eam ob cauſſam *Pium* vocant Virg. lib. v. Æneid. Horat. lib. II. Carm. Ode xxIII. Tibull. lib. III. Eleg. IV. Aſcon. lib. II. in Verrem. Arnobius lib. II. adverſus gentes. Fiebat autem hæc Mola ſalſa *à Virginibus Veſtalibus ter* anno, quemadmodum docet Servius ad vIII. Eclog. Videndus & Feſtus in Caſta, Ador, & Mola. Conſulendus item Plinius lib. xvIII. cap. II. & Auſonius in Monoſyll. Auctores tantum indico. Nam verba ſingulorum recitare longum eſſet & tædioſum.

4. Monendum hic obiter occurrit, eos, qui ſacrificabant, *Facere* dici ſolitos Varro lib. v. de LL. *Nam Flamen Dialis auſpiciatur Vindemiam, ſed ut juſſit vinum Legere, agna Jovi facit.* Idem eodem libro *Ut ibi prope faciunt Diis Manibus.* Sic *Hoſtia facere* dixit Cenſorinus cap. I. de die Nat. *Sic Manibus lacte fieri non vino*, docet Varro Catone ſeu de Liberis educandis, referente Nonio in voce *Rumam.* Hujus notionis legitur vox *Fieri* apud Livium lib. xxvII. Tibullum lib. IV. Macrobium lib. III. Sat. c. II. & vI. cap. Ix. Hinc *pro frugibus facere* dixerunt Virg. Eclog. III. verſ. LxxvII. Feſtus in Ambarnalis Macrobius lib. III. cap. II. Hinc *propter viam facere*

apud

apud Laberium, docente Nonio & Macrobium lib. II. Sat. c. II. Hinc denique *pro populo fieri* dicebatur in Sacris Bonæ Deæ, ut poſtea dicam. Dicebantur & Sacrificantes *Operari*. Tac. lib. II. cap. XIV. *Nox eadem lætam Germanico quietem tulit, viditque ſe operatum & ſanguine ſacro reſperſa prætexta pulcriorem aliam avia Auguſta accepiſſe.* Sic Virg. lib. I. Georg. verſ. CCCXCIII.

Lætis operatus in herbis.

Horat. lib. III. Od. XIV. verſ. V.

Unico gaudens mulier marito
Prodeat, juſtis operata Divis.

Tibull. lib. II. Eleg. V. verſ. XCVI.

Tunc operata Deo pubes diſcumbet in herba.

Ovid. lib. II. Amor. Eleg. XIII. verſ. XVII.

Sæpe tibi meruit certis operata diebus.

Jul. Obſeq. de Prod. *Peſtilentia fameque ita laboratum, ut ex Sybillinis populus circa compita, ſacellaque operationis ſederit.*

Poſt Immolationem aderant *ſuccincti ad Sacrificia miniſtri* Popæ & Victimarii. *Succincti* inquam. Nam *Succinctum eſſe* eorum erat habitus. Suet. Calig. cap. XXXII. *Ad mota altaribus victima ſuccinctus Poparum habitu, elato alte malleo Cultarium mactavit.* Lampridius Commodi vita c. 5. *Inter hæc habitu victimarii victimas immolavit.* Intelligit enim Commodum immolantem fuiſſe *ſuccinctum*, non ſatis ex dignitate Imperatoris. De *Succinctis miniſtris*, Ovid. lib. IV. Faſt. verſ. CCCCXIII.

A bove ſuccincti cultros removete miniſtri.

Lucan. lib. I. verſ. IↃCXI.

Impatienſque diu non grati victima ſacri
Cornua, ſuccincti premerent quum torva Miniſtri.

. . . .

Propertius *Succinctorum Poparum* meminit lib. IV. Eleg. IV.

Illa dies hornis cædem denunciat agnis
Succinctique calent ad nova lucra Popæ.

5. Inter Miniſtros, qui hoſtiam cæſurus erat (nam alii aliis intenti circumſtabant denſi ſacra, ut docet Ovid. lib. II. Met. verſ. IↃCCXVIII.) *Agon'* vocem ſolennem ingeminabat, qua juſſus exſpectabatur. Ea in voce ſcite & facete luſit Aſinius Pollio, ubi Triarium deridet apud Senec. lib. II. Controverſ. *Filius*, inquit, *Cervicem porrigat; Carnifex manum tollat, deinde reſpiciat ad patrem & dicat Agon'? quod fieri ſolet victimis.* Sic Varro lib. V. de LL. *Agonales dies per quos rex in Regia Arietem immolabat, dicti ab*

Agon?

Agon? eo quod interrogatur à principe civitatis & princeps gregis immolatur. Eleganter Ovidius de hac voce lib. I. Faſt. verſ. CCCXVII.

Quatuor adde dies ductis ex ordine Nonis;
Janus Agonali luce piandus erit.
Nominis eſſe potes ſuccinctus cauſſa miniſter,
Hoſtia cælitibus quo feriente cadit.
Qui calido ſtrictos tincturus ſanguine cultros
Semper agone rogat, nec niſi juſſus agit.

Tandem *jubebatur ferire Juſſum* & intercedere oportebat, ut docent Dionyſius lib. VI. Ovid. lib. IV. de Ponto Eleg. IX. ad Græcinum Coſ. deſignatum; ubi ſic ait verſ. XXIX.

At quum Tarpeias eſſes deductus in arces,
Dum caderet juſſu victima ſacra tuo.

De hoc juſſu videndus etiam Seneca lib. I. de Clement. ubi crudelem & inhumanum Sullæ jocum notat his verbis *Quum in Vicino*, inquit, *ad ædem Bellonæ ſedens exaudiſſet, conclamationem tot millium ſub gladio gementium, exterrito Senatu, hoc agamus inquit, ſeditioſi pauculi juſſu meo occiduntur.* Fiebat autem juſſus ille ſolenni verborum formula *Hoc age*, quemadmodum diſertis verbis notat Plutarchus in Numa & Marcio Coriolano. Sic Suet. in Caligula cap. LVIII. *quoſdam tradidiſſe ſcribit, alloquenti pueros Caligulæ à tergo Chæream cervicem gladio cæſum: graviter percuſſiſſe, præmiſſa voce, Hoc age, tamquam nimirum victimam immolaret.* Extrema quoque Galbæ vox, percuſſoribus jugulum offerentis hoc fuiſſe fertur *ut hoc agerent ac ferirent, ſi ita è republica videretur*, quemadmodum memoriæ proditum ab eodem Tranquillo, cap. XX. & Plutarch. in Galba & à Tacito lib. I. hiſt. Quia vero miniſtri *attentiſſimi* aſtabant exſpectantes *juſſum*, hinc factum eſt, ut hoc loquendi genere *attentionem ſibi conciliare fuerint ſoliti.* quemadmodum docent Plautus Prolog. Aſin. & Pſeudolo Act. I. Sc. I. Perſa Act. IV. Sc. IV. Captivis Act. V. Sc. II. Terent. Eunuch. Act. I. Sc. II. Horat. lib. II. Ser. Sat. II. Juvenal. Sat. VII. & infiniti alii.

6. Juſſu edito *Hoſtiæ feriebantur.* Nam *Feriendi* vocem ad victimas pertinuiſſe docet Paullus ex Feſto, qui *Ferias* appellatas notat *à feriendis victimis.* Utuntur hoc ſacra voce Ovid. lib. IV. de Ponto Eleg. IX. verſ. L.

Albave opimorum colla ferire boum.

Lib. I. Faſt. verſ. CCCXX.

Hoſtia cælitibus quo feriente cadit

ibidem verſ. LXXXIII.

Colla rudes operum præbent ferienda juvenci.

Hercul.

Hercul. Oeteo Act. II. Sc. I. verſ. CCCXLVIII.

Me nuptiali Victimam feriat die.

Sic παίειν dixit Dionyſ. lib. VII. Quin etiam *percutiendi* vox hac in re uſurpata, ut videre eſt apud Ovid. lib. I. Faſt. v. & xv. Met. Florum lib. III. cap. xv. n. xvI. Spart. in Geta. cap. vI. Poëtæ etiam *Icendi* vocem uſurparunt; ut Ovid. lib. xv. Met. & lib. II. de Ponto Eleg. IX. verſ. xxvI. lib. IV. Eleg. VII. verſ. xxxIx. Propert. lib. IV. Eleg. vI. verſ. II. *Cadendi* vox apud Virgil. in Ceiri & Ovid. lib. II. Faſt. Fiebat autem hoc *Securi*. docet diſerte Florus lib. II. cap. v. n. III. *Nec gladio, ſed ut Victimas ſecuri percutiunt.* Hinc toties *Securis* mentio apud Latinos auctores de ſacrificiis ſcribentes. Ovid. lib. IV. Triſt. Eleg. II. verſ. v.

Candidaque adducta collum percuſſa ſecuri
Victima, purpureo ſanguine tingit humum.

IV. Faſt. v. IↃxv.

Apta jugo cervix non eſt ferienda ſecuri.

VII. Met. verſ. CCCCXXIX.

Muneribuſque Deos implet feriuntque ſecures
Colla toroſa boum vinctorum cornua vittis.

Hinc eleganter *Securis ſacrifica* dicitur ab Ovid. lib. XII. Met. *Bipennim* vocat Valer. Flaccus lib. I. Arg. verſ. CXCII.

. . . . . Non illo certior alter
Pinguia lethifera perſtringere colla bipenni.

Malleum hic nominant Suet. in Calig. cap. XXXII. & Ovid. lib. II. Met. verſ. ICXXVI. σκυτάλη dicitur Dionyſ. Hal. lib. VII. *Pium* vocat *ferrum* Virgil. Ceiri verſ. CCCLXVI.

Ut cum cæſa pio cecidiſſet Victima ferro.

Ferienda autem hoſtia dicebatur *Præbere*, id eſt dare, porrigere, offerre *Cervicem feriendam*, Ovid. lib. I. Faſt. verſ. LXXXIII.

Colla rudes operum præbent ferienda juvenci.

Lib. IV. de Ponto Eleg. IV. verſ. XXXI.

Colla boves niveos certæ præbere ſecuri.

Videndi & Vell. lib. II. Valer. lib. IX. cap. XIII. Petron. in Sat. cap. LVII. Seneca lib. II. Nat. quæſt. cap. ult.

7. Percuſſa hoſtia videbant quo modo ſe haberet, an, quod boni erat ominis *placida eſſet*; an vero, quod mali & ſiniſtri, *mugitum ederet* Sil. lib. v. Triſtia & malorum prænuncia ſacra deſignans: verſ. LXIII.

Nec rauco Taurus ceſſavit flebile ad aras
Immugire ſono; preſſamque ad colla bipennem

Incerta cervice ferens, altaria liquit.

Et lib. XVI. verſ. CCLXXIII.

Et ſimul exſtructis ceſpes ſurrexerat aris,
Victimaque admotæ ſtabat ſubjecta bipenni,
Quum ſubito abruptis, fugiens altaria taurus
Exiliit vinclis, mugituque excita late,
Implevit tecta, & fremitu ſuſpiria rauco
Congeminat. . . . .

Legendi & Ovid. lib. VII. Metamorph. & Lucian. περὶ θυσιῶν. Videbant item *an non icta fugeret.* Livius lib. XXI. de Flaminio Coſ. *Paucos poſt dies,* inquit, *magiſtratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus è manibus ſacrificantium ſeſe cum proripuiſſet, multos circumſtantes cruore reſperſit. Fuga procul etiam major apud ignaros quid trepidaretur & concurſatio fuit, id à pleriſque in omen magni terroris acceptum.* Videbant denique *an non in aliam, quam oportebat corporis partem procideret.* Eleganter Feſtus in voce Piacularia. *Piacularia,* inquit, *auſpicia appellabant, quæ ſacrificantibus triſtia portendebant, quum aut hoſtia ab ara profugiſſet, aut percuſſa mugitum edidiſſet, aut in aliam corporis partem, quam oportebat, decidiſſet.*

8. Percuſſæ autem *Cadere* dicebantur hoſtiæ. Virg. lib. I. Æneid. verſ. CCCXXXVIII.

Multa tibi ante aras noſtra cadet hoſtia dextra.

Tibullus lib. IV. Eleg. I. verſ. XIV.

Parvaque cæleſtes pacavit mica, nec illis
Semper inaurato taurus cadit hoſtia cornu.

Propertius lib. IV. Eleg. VI. verſ. II.

Et cadat ante meos icta juvenca focos.

Ovid. lib. IV. Faſt. IↃCLIII.

Huic gemina Rex Numa mactat oves
Prima cadit Fauno, levi canit altera ſomno.

Eo loquendi genere tam multi alii ſunt uſi, ut tædioſum eſſet omnium teſtimonia rei leviculæ probandæ in medium adferre. Sic πίπτοντος θύματος meminit Dionyſ. Halic. lib. VII.

SUM-

SUMMARIUM, Cap: IV.

I. *Jacenti hoſtiæ miniſtri cultros ſupponebant.* 2. *Subjectis cultris jugulabant.* 3. *Turba linguis favebat.* 4. *Viſcera aperiebant.* 5. *Abluebantur.* 6. *Lixabantur.* 7. *Farina conſpergebantur.* 8. *Proſecabantur.* 9. *Ignis in ara accendebatur.* 10. *Ex lectis lignis.* 11. *Exta aris inferebantur.* 12. *Quæ dicebantur dari, reddi, porrici, imponi.* 13. *Thus offundebatur.* 14. *Vinum.* 15. *Oleum.* 16. *Dextera.* 17. *Quæ dona dicebantur & quæ munera.*

1. Jacenti hoſtiæ miniſtri *cultros ſupponebant.* Virg. lib. VI. Æneid. ubi elegans locus de ſacrificiorum Veterum ritibus: verſ. CCXLIII.

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Conſtituit, frontique immergit Vina Sacerdos
Et ſummas carpens media inter cornua ſetas
Ignibus imponit ſacris libamina prima,
Voce vocans Hecatén cœloque Ereboque potentem:
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suſcipiunt pateris &c. . . . . . .

Vide & Virg. lib. III. Georg. verſ. CCCCXCII.

At vix ſuppoſiti tinguntur ſanguine cultri.

Ovid. dixit, *ſubjicere cultros,* lib. VII. Met. v. IↃXCIX.

Subito collapſa ſine ictibus illis
Exiguo tinxit ſubjectos ſanguine cultros.

ὑποτιθέναι τὰς σφάγιδας dixit Dionyſ. lib. VII. Sic enim apud eum legendum eſt, non σφραγῖδας, quaſi ſigilla ſupponere eſſent ſoliti, quo nihil hac in re abſurdius: σφραγῖδας certe Pollux lib. I. Onomaſticorum ponit inter inſtrumenta, quæ ad ſacrificiorum ritus pertinebant: Unde & Gloſſarium in Sacrorum inſtrumentis Culter σφαγίς.

2. Subjectis cultris *jugulabant.* Virg. lib. XII. Æn. verſ. CCXII.

Talibus inter ſe firmabant fœdera dictis
Conſpectu in medio procerum: tum rite ſacratas
In flammam jugulant pecudes, & viſcera vivis
Eripiunt &c. . . . .

Jugulabant autem præcluſo ſpiritu, ne quid de ſacra deperiret, vel quid mancum vel non integrum Diis offerretur, notat Lilius Gyraldus.

Jugulatæ Victimæ *cruorem excipiebant.* Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCXLVIII.

Supponunt *alii cultros, tepidumque cruorem excipiunt.* Neſcio autem an moris fuerit, nonnihil ex ſanguine Victimæ in aram præmittere, ut eo modo ſacrificaturi dicerentur *Sancire.* Certe innuere hoc videtur Serv. lib. XII. Æneid. ad verſ. CC.

3. Dum hæc omnia fiebant, aſtans turba ſpectabat & continue linguis favebat. Ovid. lib. II. Faſt. verſ. IↃCLIV.

Vina tenent alii, libantur ſingula flammis,
Spectant & linguis candida turba favent.

4. Hinc *Viſcera aperiebant* Victimæ, quemadmodum docet Ovid. lib. I. Faſt. & ſtatim ſuccidebat ſi ejus rei cauſſa ſacrificium eſſet inſtitutum, *Extorum Inſpectio,* de qua late dixi, quum de Extiſpicibus, in Sacerdotum Romanorum hiſtoria, agerem. Quia vero tempus aliquod intercedebat inter *Cæſam Victimam,* & *porrectas Diis partes*, vocabatur totum illud tempus inter *Cæſa & Porrecta*, unde *Endotercíſis diebus* nomen, quo temporis ſpacio fas erat jus dicere, quemadmodum pluribus docet Varro lib. VI. de LL.

5. Poſt Inſpectionem, Exta, ſi bona eſſent nunciata ab Extiſpicibus *abluebantur*, quemadmodum docet Servius ad lib. VI. Æneid. verſ. CCLIII. *Purgandi* voce videtur uſus Servius lib. II. Georg. ad verſ. CXCIV. Nam pro *probata* quæ ibi vox legitur, emendandum exiſtimo *purgata*, quamquam hæc etiam tolerari poteſt, ut referatur ad *Probationem Extiſpicum.*

6. Abluta exta *lixabantur.* Servius ad lib. II. Georg. ubi Virg. verſ. CXCIV.

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.

Sic ait: Proprio *Sacerdotum verbo uſus eſt. Reddi & exta dicebantur cum probata & elixa aræ ſuper imponebantur.* Elegans locus eſt apud Arnobium lib. II. adverſus gentes. *Quum Romulo Pompilioque regnantibus percocta plane ac madida concremarentur Diis exta, nonne ſub rege Tullo ſemicruda capiſtis & leniter exanimata porricere?* Hunc lixandi morem aliis etiam Italiæ locis viguiſſe notat locus ille Suetonii in Auguſti principis vita cap. I. ubi Octavius unus ex Auguſti progenitoribus, antequam Romam ea familia migrarat, ſacra faciens, nunciatio hoſtis adventu *exta ſemicruda, nondum elixa, nondum ex more cocta, foco rapit & Marti proſecat.*

7. Elixa & *fumantia* adhuc (ut loquitur Virg. lib. II. Georg. ib.) *farina conſpergebantur,* ut facilius ab igne apprehenderentur, ut docent Dionyſius lib. VII. & Apollonius lib. VIII. Argon.

8. Prius tamen Sacerdotibus oblata *Proſecabantur.* Vox propria & hac in re frequenter bonis ſcriptoribus uſurpata. Cato de re ruſtica cap. CXXXIII. *Ubi exta proſecta erant Jano ſtruem commoveto.* Suet. in Aug. cap. I. *Quum forte Marti rem divinam faceret, nunciata repente hoſtis incurſione*

ſione ſemicruda exta rapta foco proſecuit. Paullus ex Feſto *Exta dicta quod ea Diis proſecentur quæ maxime exſtant eminentque.* Livius lib. v. *Qui ejus hoſtiæ exta proſecuiſſet, ei victoriam dari.* Lucianus περὶ θυσιῶν dixit hoc ἔγκατα ἀνατέμνειν. Hinc *Proſecta, Exta quæ aris dantur ex fibris pecudum inſecta*, quemadmodum ſcribit Nonius in ea voce. Lactantius Interpres Statii ad illud v. Thebaïd. verſ. IↃCXLI.

Ubi adverſo dederat proſecta Tonanti
Et caput iratis rediens quaſſabat ab extis.

Sic ait: *Proſecta dicuntur exta quum redduntur inſecta particulæ & minutæ membrorum omnium, Proſecta dicuntur in Sacris, quæ inferuntur aris.* Meminerunt *Proſectorum* non pauci, Lucanus lib. VI. verſ. IↃCCVIII.

. . . . *Si pectora plena*
Sæpe dedi, lavi, calido proſecta cerebro.

Valer. Flaccus lib. III. Argon. verſ. CCCCXXXIX.

Tunc piceæ mactantur oves, Proſectaque partim
Pectora. . . . .

Alios prætereo. *Proſiciæ* vocantur ab Arnobio lib. VII. *Quod ſi omnes has partes, quas Proſicias adpellatis, accipere Dii amant.* Martianus Capell. lib. I. de Nupt. Philolog. *Phyſiculatis Extorum Proſiciis viſcera loquebantur.* Sic Solinus in Polihiſtore: *Nec longe inde collis Vulcanius, in quo qui rei divinæ operantur, lignea vitra ſuper aras ſtruunt, nec ignis apponitur in hanc congeriem, quum proſicias intulerint.* Sic enim ibi legendum, non *porricias.* Gloſſar. *Proſiciæ* ἀπαρχαὶ τῶν θυμάτων. *Procisſiarum* vocem alio tranſtulit & metaphorice uſurpavit Macrob. lib. VII. cap. XII. *Hoc & in Ponto*, inquit, *fieri videmus, in quo & fruſta quædam & ut ita dixerim proſiciæ gelidæ feruntur.* Recte addit, *ut ita dixerim*, quæ verba notant alieniorem loquendi conſuetudinem. Vox enim *Proſiciæ* ad ſacrificia proprie pertinet. *Inſiciæ* meminit hic Varro lib. VI. de LL. *Inſicea*, inquit ab eo quod inſecta carni quod in extis nunc dicitur profectum. Huc pertinent quæ de *Ablegminibus* ſcribit ex Feſto Paullus. *Ablegmina* (male in vulgatis *Albegmina*) *partes Extorum quæ Diis immolabantur.* Quæ item Feſtus de Strebula: *Strebula; lingua Umbrorum, partes carnium ſacrificatarum.* Quæ denique de *Augmento* vel *Augumento.* Varro lib. IV. de LL. quod illi *nihil aliud quam ex immolata hoſtia deſectum in jecinore imponendo augendi cauſſa.*

9. His ita paratis, *Ignis in ara accendebatur*, quemadmodum ſcribit Dionyſius lib. VII. Eo pertinet Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃCXLVII.

Ligna ſenex minuit, conſciſaque conſtruit alte,
Et ſolida ramos figere pugnat humo,

Tum ſicco primas irritat cortice flammas:
Stat puer, & manibus læta caniſtra tenet.

10. Fiebat ignis *ex lectis lignis*. Nam non parva diligentia erat in eligendis lignis, quæ convenirent ſingulis ſacrorum generibus. quoniam non ex quibuſvis lignis ignis accendebatur, ſed ex lignis in legibus ſacrificiorum nominatis. In Sacris Bacchi antiquitius nulla ligna, niſi *oporobaſilidis*, aut *Phibaleæ ficus*; aut *viticis cum foliis vitium* urebantur, ut ſcribit Negemon lib. II. Georgic. In ſacris Veneris *Myrtus* urebatur. Apud Sicyonios ignis non fiebat niſi ex lignis *Junipori*, ut ait Pauſanias in Corinthiacis. In Jovis Sacris *Ilicis ligna*, in Martis *Fraxinorum*, in ſacris Herculis, *Cerri, æſculi aut Corni*, ut ſcriptum eſt ab Ephoro lib. II. de Ponderibus Aſiæ & ab Epigene in Heroina. Sed hæc de Lignis non adeo curioſe ſervabantur apud Romanos. Nam Lectorum lignorum Romani ſcriptores non meminerunt. Ignes hoſce ſane *ſanctos* nominat Virg. lib. III. Æneid. v. ccccv.

Purpureo velare comas adopertus amictu:
Ne qua inter ſanctos ignes in honore Deorum
Hoſtilis facies occurrat & omnia turbet.

Ignem Pium nominat Ovid. lib. V. Triſt. Eleg. VI. verſ. IV. Notandum autem quod ſcribit Servius ad lib. XII. Æneid. apud majores *non ſolere incendi, ſed ignem divinum precibus elici, qui incendebat altaria.*

11. Igne accenſo *Exta Aris inferebantur.* Lactant. ad lib. V. Thebaid. *Particulæ minutæ membrorum omnium Proſecta dicuntur in ſacris, quæ inferuntur aris.* Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCLII.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Inferebantur autem aris Exta *Lancibus* impoſita Virg. lib. XII. Æneid. verſ. CCXIV.

In flammam jugulant pecudes, & viſcera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

Lib. II. Georg. verſ. CXCIV.

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.

Videndi & Lucan. lib. VI. verſ. Iↄccx. Ovid. lib. I. Faſt. Auſon. lib. II. Monoſyll. ἐπὶ κανῶν dixit Dionyſius lib. VII. *Caniſtrorum* meminit Ovid. lib. II. Faſt. verſ. Iↄcl.

Stat puer & manibus læta caniſtra tenet.

Dicebantur autem exta ſic Aris illata *Dari, Reddi, Porrici, Imponi. Dandi* vocem uſurpant hac in re Cato de re ruſtica CXXXIV. *Poſtea Cereri exta & vinum dato.* Varro lib. I. de re ruſtica cap. XXIX. *Exta Diis quum dabant.*

Livius

Livius lib. XXVI. *Flamen Dialis quod exta perperam dederat, Flaminio abiit.* Ovid. lib. III. Faſt.

Nam ſimul exta Deo data ſint licet omnia fari.

Macrob. lib. III. cap. II. ex Veranio: *Exta porriciunto Diis danto in altaria focumve, eove quo exta dari debebunt.* Martial. lib. XI. Epigr. LVII. verſ. IV.

Nos tamen exta Jovi tura merumque damus.

Reddendi voce utuntur Virg. lib. II. Georg. verſ. CXCIV.

Lancibus & pandis fumantibus reddimus exta.

ubi Servius *Reddi dicebantur exta, quum probata & elixa aræ ſuperimponebantur.* Legendi & Tacit. lib. IV. hiſt. cap. LIII. Suet. Aug. cap. I. Statius lib. IV. Theb. & ibi Vetus Interpres.

Porricendi vox legitur apud Veranium, cujus verba jam adduxi ex Macrobio lib. III. Sat. cap. II. Sic Nævius belli Punici lib. III. apud Nonium *Simul atrocia porricerent exta miniſtratores.* Plaut. Pœnulo

Atque in manibus exta teneam, ut porriciam.

Eleganter Varro lib. I. de re ruſt. cap. XXIX. *Quod eſt inter duos ſulcos elata terra, dicitur porca, quod ea ſeges frumentum porricit.* Sic quoque Exta Diis quum dabant, *porricere dicebant.* Hinc illud Varronis quod ante citavi *Inter cæſa & porrecta. Imponendi* verbum etiam hac in re ſolenne fuiſſe docet Tertullianus Apologet. *Unde cum de decima Herculis, nec tertiam partem in aram ejus impoſitis.* Ovid. lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCCCXLI.

Pro cane ſydereo canis hic imponitur aris.

Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCLIII.

Et ſolida imponit taurorum Viſcera flammis.

Sill. lib. IV. verſ. IↃCCLXIX.

Infandum dictu parvos imponere tauros.

Dionyſius lib. VII. dixit ἐπὶ τοὺς βωμοὺς ἐπιτιθέασι: Herodianus lib. V. τοῖς βωμοῖς ἐπιτιθέασι.

13. Ut vero odoratus ſuaviores haberet Victima, offundebatur *Thus.* Arnob. lib. VII. *An num quid aliquis dicet, idcirco ſuperis Thus dari, quod odoratus habeat ſuaves.* Quemadmodum autem Vinum ut poſtea dicam ſic etiam *Tus* dicebatur *Dari.* Virg. lib. VIII. Æneid. verſ. CVI.

Una omnes Juvenum primi, pauperque Senatus
Thura dabant. . . . .

Arnob. lib. VII. *Ut enim vos debetis oſtendere cur Tura Diis detis.* Valer. lib. I. cap. I. verſ. XC. *Candidam induere veſtem & aris dare tura coactæ ſunt.* Martial. lib. VIII. Ep. XV. verſ. IV.

Dat populus, dat gratus eques, dat tura Senatus.

Et

Et lib. XI. Ep. LVII. verſ. IV.

Nos tamen exta Jovi Tura merumque damus.

Infinitos prætereo. *Tura ferre* dixerunt Propertius lib. II. Eleg. XIV. Ovid. lib. I. de Ponto Eleg. V. lib. II. Eleg. IX. verſ. XXVIII. lib. III. Eleg. I. verſ. CLXII. lib. IV. Eleg. VIII. verſ. XXXIX. & lib. XI. Metam. Dabantur autem *Tura Maſcula*. Plin. lib. XII. cap. XIV. *Quod ex eo rotunditate guttæ pependit, Maſculum vocamus, quum alias non fere mas vocetur, ubi non ſit femina, religioni tributum, ne ſexus alter uſurparetur.* Virg. Eclog. VIII. verſ. LXV.

Verbenaſque adole pingues, & maſcula tura.

Arnob. lib. VIII. adv. gent. *non ſi mille tu pondera Maſculi turis incendas, cœlumque hoc totum redundantium vaporum nebuloſitate cludatur.* Dabant autem ſinguli Tura *pro ſuis facultatibus*. Nam Ditiores Foris ingerebant *Turis acervos*. Arnob. lib. IV. ib. *Non enim qui ſolicite relegit & immaculatas hoſtias cadit, qui acervos Turis dat contremandos igni, numina conſentiendus eſt colere.* Tibullus lib. IV. *turis acervos Junoni à puella dari* fingit. Sic Martialis lib. VII. Ep. LIV. verſ. V.

Conſumſi ſalſaſque molas & turis acervos.

Hinc dicebantur iidem dare Tura *plena acerra*. Virg. lib. V. Æneid. verſ. IↃCCXLV.

. . . . *Et plena ſupplex veneratur acerra.*

Horat. lib. III. Carm. Od. VIII. verſ. II.

Quid velint flores & acerra Turis Plena miraris. *Plena lance* dixit Ovidius lib. IV. de Ponto Eleg. IX. verſ. XXXIII. verſ. XXXIX.

Turaque mente magis plena, quam lance dediſſem.

Et *lance grandi*. Idem lib. IV. de Ponto Eleg. VIII.

Nec quæ de parva pauper Diis libat acerra
Tura minus grandi quam data lance valent.

Pauperiores *Turis tantum grana* quædam dabant. Plaut. Pœnulo Act. II. Sc. I. verſ. III.

Quive ullum Turis granum ſacrificaverit.

Tertull. Apologet. *Qui ei offero opimam & majorem hoſtiam quam ipſe mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de ſpiritu ſancto profectam: non grana turis unius aſſis.* *Micas Turis* nominant alii Plinius lib. XII. cap. XVIII. *Æſtimentur poſtea toto orbe ſingulis annis tot funera acervatimque congeſta honori cadaverum, quæ Diis per ſingulas micas dantur.* Ovidius lib. III. Triſt. Eleg. XIII. verſ. XVI.

Micaque ſolenni Turis in igne ſonet.

Daban-

Dabantur autem Tura *ſummis digitis duobus* aut *tribus*. Lactantius lib. V. cap. XIX. *Nam cruciari atque interfici malle, quam Tura tribus digitis comprehenſa in focum jactare; tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ alterius animam magis quam ſuam curare.* D. Hieronym. in Epiſtola ad Heliodorum: *Non eſt in eo tantum ſervitus Idoli, ſi quis duobus digitulis Tura compreſſa in buſtum aræ jaciat.* Prudent. Hymno in laudem Eulaliæ Virginis:

Si modicum ſalis, eminulis
Turis & exiguum digitis
Tangere virgo benigna velis.

Tura, quæ ad Deorum cultum & ſacra adhibebantur *Pia* nominabantur, quemadmodum videre eſt apud Tibullum lib. II. Eleg II. Ovidium multis locis, Lucanum lib. IV. Juvenalem Sat. XII. Martialem lib. VIII. Epigr. VIII. & LXV.

14. Præter Tus offundebatur etiam *Vinum*, quod hanc ob cauſſam elegantiſſime *Turis ſocium* appellat Arnobius: Hinc *Tura* & *Vina* ſimul juncta leguntur in rei Divinæ mentione apud infinitos ſcriptores, ut apud Livium lib. X. & XXIII. apud Ovidium lib. I. & IV. Faſt. lib. I. de arte amandi. lib. II. Triſt. Eleg. I. lib. III. de Ponto Eleg. I. Senecam Octavia Act. II. Sc. I. Dicebatur autem, quemadmodum *Tus*, ſic etiam *Vinum Dare.* Cato de re ruſtica cap. CXXXIV. *Poſtea Jano Vinum dato.* Ibidem *Item Jano Vinum dato & Jovi Vinum dato, ita uti prius datum obſtruem obmovendam.* Virg. lib. VIII. Æn. verſ. CCLXXV.

Communemque vocate Deum, & date vina volentes.

Ovid. lib. IV. Faſt.

Vinaque dat tepidis farraque ſalſa focis.

Eandem vim habebant *Vinum altaribus ſuperfundere.* Arnobius lib. VII. *Fundere Vina in focum.* Ovid. lib. III. Faſt. *Aras mero ſpargere.* Senec. Octavia Act. IV. Sc. I. Dabantur autem Vina *Pateris* Varro lib. IV. de L L: *Praterea in poculis erant pateræ, eo quod pateant, Latine ita dictæ: & in ſacrificando Deis hoc poculo magiſtratus Deo dat Vinum.* Hinc Ovidius lib. XV. Met. *Vinatque dat pateris.* lib. IV. Triſt.

Cumque meri patera Turis acerra fuit.

Horat. lib. I. Carm. Od. XIX. verſ. XIV.

Verbenas pueri ponite, Turaque
Bini cum patera meri. . . . .

Vinum autem nullum dabant, niſi quod *purum*, & rejiciebatur *Spurcum. Spurci* enim nomine, quemadmodum apud Feſtum notat Antiſtius Labeo lib. X. Commentariorum Juris Pontificii, id Vinum appellabant, *quod ſacris*

adhiberi non licebat, quale credebatur, cui aqua adjuncta erat, deſrutumve aut igne tactum, muſtumve antequam deſerveſceret. *Puri Vini* in ſacrificiis mentionem faciunt Plinius lib. XIV. cap. XII. Ovidius lib. III. de Ponto Eleg. I. & lib. VII. Metam. Huc pertinet *Vinum Calpar*, id eſt *Vinum novum, quod*, ut ſcribit Feſtus lib. III. *ex dolio demebatur, ſacrificii cauſſa, antequam guſtaretur.* Vinum autem, quod Libero ſacrificabatur, *Sacrum* peculiari voce dicebatur, ut indicat Feſtus. *Vina autem Diis libari nefas erat ex imputata vite.* ut notat Plinius lib. XIV. cap. II. ex regia Numæ lege. Idem Plinius alia *Vinorum* genera commemorat, *quæ Diis libari nefas erat*, lib. XIV. cap. XIX.

15. Sic igitur *Tura*, ſic *Vina* Victimis ſuperfundebantur. *Olei etiam affuſi* meminit Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCLII.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

16. In his omnibus cautio erat, ut quidquid dabatur, *de manu* daretur *dextera.* Notat Servius lib. VIII. Æneid. ad illud Virg. verſ. IↃCCCV.

Una omnes juvenum primi, pauperque Senatus
Tura dabant. . . . .

Sic ait: *Verboſorum uſus eſt. Nam dici ſolebat in ſacris: Da quod debes de manu dextera aris.*

17. Quæcumque autem, ut Dii placarentur, Aris inferebantur, *Dona* Veteres appellabant. Nonius: *Dona conſuetudine hac habentur, quæ aut propitiandis Dis dantur, aut hominibus pro benefactis redduntur.* Ea notione *Dona* apud Plautum in Prologo Rudentis: verſ. XXIII.

Jovem ſe placare poſſe donis, hoſtiis.

Virg. lib. V. Æneid. verſ. CI.

Dona ferunt oneramtque aras, mactantque juvencos.

& multis aliis locis. Cicero lib. II. de LL. *Impius ne audeto placare Donis iram Deorum.* Ibidem: *Donis impii ne audeant placare Deos.* Videndi & Tibullus lib. I. Eleg. I. verſ. XXXVIII. Ovidius lib. I. Triſt. Eleg. II. & lib. IV. Triſt. Eleg. II. verſ. VII. Valerius Flaccus lib. V. Argon. verſ. CCVI. Silius Italicus lib. V. & alii. Eo ſenſu apud Virgilium lib. IV. Æneid. verſ. CCCCLIII. *Dona aris imponere* & *Inſtaurare diem Donis* apud eundem lib. X. & XI. Æneid. *Onerare Donis Templa* & XII. Æneid. *Cumulare altaria Donis.* apud Silium lib. III. *Onerare Donis aras.* Dicebantur & in ſacrificiis *Munera*, ut videre eſt apud Arnobium lib. VII. *Diis hoſtias & cetera impendimus munera.* Virg. lib. I. Æneid. verſ. IↃCXXXIX.

. . . *pin-*

. . . . . pingues centum cum matribus agnos
Munera lætitiamque Dei.

Videndi & Ovidius lib. IV. Triſt. Eleg. II. verſ. XII. lib. VIII. Metam. Tibullus lib. I. Eleg. I. verſ. XX. Seneca Agamem. in Choro Act. III. verſ. IↃCXXXIV. & alii. *Differentiam* tamen notant inter *Dona* & *Munera* Grammatici. *Munera* hominibus, *Dona* Diis tribuentes. Donatus in Eunuchum Terentianum Act. V. Sc. ult. verſ. XXVII. & Cornel. Front. in libello de Nominum Verborumque Differentiis. Ovidius lib. III. de arte Amandi videtur *Munera & Diis & Hominibus* tribuere, *Dona Diis* tantum: verſ. IↃCLIII.

Munera crede mihi capiunt homineſque Deoſque,
Placatur donis Juppiter ipſe datis.

Apud pleroſque confunduntur. Dona autem dicebantur *Figi*. Servius ad illud Virgilii lib. III. Æneid. verſ. CCLXXXVII.

Poſtibus adverſis figo: . . . .

Proprie, inquit, *loquutus eſt Virgilius. Figi enim dona dicuntur, ut* IX. *Æn.* verſ. CCCCVIII. *Sacra ad faſtigia fixi. Et ſciendum eſt inter ſacratas res etiam Dona eſſe, ſicut in libris ſacrorum invenitur: quæ tam diu dona dici poſſunt, quandiu non profanentur.*

SUMMARIUM, Cap. V.

1. *In iis offerendis formula accipe libens uſurpari ſolita.* 2. *Quid differat litare & ſacrificare.* 3. *Poſtea ſacerdotes ſe ad epulas conferebant.* 4. *De cultu Inferorum.* 5. *Qui fiebat die ad veſperam inclinante.* 6. *In iis numina invocari ſolita.* 7. *Aræ cupreſſo ornabantur.* 8. *Hoſtiæ cæruleis vittis.* 9. *Quæ erant nigræ.* 10. *Sacrificium fiebat in effoſſis foveis.* 11. *Mactandæ caput ad terram depreſſam tenebant.* 12. *Certus probandi victimas ritus.* 13. *Sanguinem pateris exceptum prælibabant.* 14. *Spirantem cruorem in effoſſam terram mittebant.* 15. *Vinum ſuperinfundebatur.* 16 *Vaſa in ignem conjiciebant* 17. *Variatio in iiſdis marinis factis.* 18. *Pro populo fieri dicebatur in ſacris bonæ Deæ.* 19. *De ſacris Matutæ Deæ.* 20. *De Quinquatriis ejus.* 21. *De Cereris ſacris Myſticis.* 22. *Quædam ſacra maledictis & veneratione celebrabantur.*

1. In *Donis* autem vel *Muneribus* offerendis, videntur uſi hac ſolenni verborum formula *Accipe libens.* Tibullus lib. IV. Eleg. V. verſ. IX.

. . . . . . Magne Geni cape tura libens.

Seneca in Agamem. Act. II. Sc. ult.

Generis noſtri Juppiter auctor
Cape dona libens. . . . . . .

2. Omnibus autem per bona exta rite peractis *Dii placati & propitiati* indicabantur, & tum qui ſacrificarant *Litaſſe* dicebantur. Nam *Litare* Macrobius lib. III. Sat. cap. V. explicat *ſacrificio facto placare numen.* Nonius etiam Marcellus inter *Litare* & *Sacrificare* hoc intereſſe tradit, quod *Sacrificare ſit veniam petere*; *Litare propitiare & votum impetrare*: hinc etiam *Litationem* & *Propitiationem* eadem eſſe notat Macrobius lib. II. in Somn. Scipionis cap. VIII. *Litandi* vox apud Virgilium lib. IV. Æneid. verſ. L.

Tu modo poſce Deos veniam, ſacriſque litatis
Indulge hoſpitio. . . . .

Ubi Servius: *Diis litatis debuit dicere. Non enim ſacra, ſed Deo ſacris litamus, id eſt placamus.* Sic Plautus Pœn. Act. II. Sc. I. verſ. XLI.

Si hercle iſtuc umquam factum eſt, tum me Juppiter
Faciat, ut ſemper ſacrificem, nec umquam litem.

Suetonius in Othone cap. VIII. *Nam & victima Diti patri cæſa litavit, quum tali ſacrificio contraria exta potiora ſunt.* Ovidius lib. XV. Metam. verſ. IↃCCXCIV.

Victima nulla litat. . . . .

Seneca in Octavia Act. IV. Sc. I. verſ. IↃCCLVI.

Cæſis litare victimis numen Deum

Litandi vocabulo interdum voces adjungebant *Egregie* & *Proſpere.* Livius lib. VII. *Montium egregie litaſſet.* Ibidem: *Si ab Collega proſpere litatum eſt.* Quemadmodum autem bonum erat omen omnibuſque in votis & optatis, *Sacrificare & Litare*; ſic diriſſimi erat ominis & infauſtum erat ſacrificantibus *Sacrificare & non Litare*; Notatum hoc in Cæſare, *qui cadis ſuæ die pluribus hoſtiis cæſis, non litavit, & quamvis non litarat, Curiam nihilominus ingreſſus eſt ſpreta religione, ubi paullo poſt fuit occiſus*, quemadmodum narrant Suetonius in ejus vita cap. LXXXI. & Plutarchus. Tam autem dirum erat *non Litare*, ut hoſtibus illud precarentur. Spart. in Didio Juliano c. IV. *Rem Divinam facienti, ne litaret, optarunt.* Idem enim Veteribus *Sacrificare & non Litare*; quod nobis Chriſtianis *Orare Deum & non exaudiri* quod diriſſimum. Notandum autem ſi primis hoſtiis litatum non eſſet, *alias cadi ſolere, quoad perlitaretur*, quemadmodum liquet ex Livii lib. XLI. ideoque jubebant *hoſtias augeri*, Suet. in Aug. cap. XCVI. *Circa Peruſiam ſacrificio non litante, quum augeri hoſtias imperaſſet.* Quæ vero poſt primas, quibus litatum non erat, quaſi piaculi luendi gratia, ductæ cædebantur & in priorum locum ſubſti-

ſubſtituebantur, eas *ſuccidaneas* appellatas fuiſſe ſcribit Agellius lib. IV. cap. VI. *Litare* Græcis καλλιερεῖν, quaſi pulchre ſacrificare: *Non litare* δυσιερεῖν, quemadmodum videre eſt apud Plutarchum in Cæſare.

3. Ita ſacrificio rite peracto conveniebant Sacerdotes & nonnulli eorum qui interfuerant, & ad Epulas ſe convertebant, quemadmodum notant Lilius Gyraldus Syntag. XVII. & Natalis Comes in Mythologicis. Hinc Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃCLV.

Spargitur & cæſo communis terminus agno,
Nec queritur, lactens quum ſibi porca datur:
Conveniunt celebrantque dapes vicinia ſimplex:
Et cantant laudes Termine ſancte tuas.

ex quo loco conſtat *inter veſcendum Laudes & Diis cani ſolitas*, quod pluribus notat Virgilius de Hercule. Huc pertinent tot hymni in Deorum Dearumque laudes. *Pulſatis Cymbalis etiam Choreas actas* fuiſſe notat Servius in V. Eclog. Virgilii ad illud verſ. LXXIII.

Saltantes Satyros imitabitur Alpheſibæus.

Sane, inquit, *ut in relligionibus ſaltaretur hæc ratio eſt, quod nullam majores noſtri partem corporis eſſe voluerint, quæ non ſentiret religionem. Nam cantus ad animum, ſaltatio ad mobilitatem pertinet corporis.*

4. Talia igitur erant Deorum, quos *Superos* Veteres Romani habebant & appellabant, *Sacrificia*: reſtat ut pauca dicam de cultu *Inferorum*. Nam Sacrificia quæ Diis inferis fiebant, *tempore*, *colore victimarum*, *ritu* & ſimilibus nonnihil differebant. Cauſſa quur Diis inferis ſacrificaretur hæc erat, quod Veteres eos exiſtimarent omnium malorum, quibus homines exagitabantur & vexabantur, eſſe auctores, & in illorum quaſi genibus ſitum eſſe, ut iis homines liberarentur. Sophocles in Electra: κακῶς ὄλοιο, μηδέ σ' ἐκ γόωνποτε τῶν νῦν ἀπαλλάξειαν οἱ κάτω θεοί *Perdere peſſime è malis præſentibus, Numquam Dei teliberent opto inferi.*

5. Fiebant autem hæc Inferorum ſacra, *die ad veſperam inclinante*, atque etiam, ut nonnulli volunt, *noctu*. Servius ad illud lib. VI. Æneid. verſ. CCLII.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras.

Nocturnas aras interpretatur, *quæ tota nocte arderent.* Donatus autem ſic ait: *Ipſi regi inferorum nocturna ſacrificia inſtituit exhiberi. Nam etiam hoc tempus, quod tenebroſum eſt, inferis convenit.*

6. In his Sacris Inferorum Numina variis modis & *myſticis quibuſdam ſonis* invocari ſolita. Notat Servius ad illud Virgilii lib. VI. Æneid. verſ. CCXLVII.

Voce vocans Hecaten, cœloque Ereboque potentem.

Voce, inquit, *non verbo, ſed quibuſdam myſticis ſonis. Nam varia Numina* (Intelligit Inferorum, de quibus eo loci agit Virgilius) invocabantur, quod aperte Lucanus expreſſit: cap. VI. verſ. IↃCLXXXVIII.

Latratus habet ille canum, gemituſque luporum,
Quod ſtridunt, ululantque feræ, quod ſibilat anguis,
Exprimit & planctus, fractæque tonitrua nubis;
Tot rerum vox una fuit. . . . .

Eo pertinet locus Silii Italici lib. XIII. verſ. CCCCXXVII.

Inducit Juvenem ferroque cavare refoſſam
Ocyus urget humum, atque arcanum murmur anhelans.

Arcanum enim murmur appellat myſticos illos ſonos, quos nominat Servius.

7. Aræ in his ſacrificiis, quæ pares erant & geminæ, *Cupreſſo* ornabantur. Statius Thebaid. lib. IV. verſ. CCCCLXIX.

Hunc juxta tumulo minor ara profundæ
Erigitur Cereri, frondeſque atque omne Cupreſſus,
Intexit plorata latus: . . . .

& *cæruleis vittis* Virg. lib. III. Æneid. verſ. LXIII.

. . . . *Stant Manibus aræ,*
Cæruleis mœſtæ vittis, atraque Cupreſſo.

8. Hoſtiæ *cæruleis vittis* integebantur. Stat lib. IV. Theb. v. CCCCXLIX.

Tum fera cæruleis intexit cornua ſertis
Ipſe manu tractans, notaque in limine ſylvæ.

9. Dicebantur autem Diis Inferis ad ſacrificia *hoſtiæ nigræ*, *pecudes* inquam *atri coloris*. Virgilius lib. VI. Æneid. verſ. CCXLIII.

Quatuor hic primo nigrantes terga juvencos
Conſtituit. . . . .

Paullo poſt: verſ. CCXLIX.

. . . . *Ipſe atri velleris agnam*
Æneas matri Eumenidum, magnæque ſorori.
Enſe ferit. . . . .

Ovidius lib. VII. Metam. verſ. CCXLV.

. . . . *Cultroſque in guttura velleris atri*
Conjicit. . . . .

10. Fiebat hoc ſacrificium & jugulabantur victimæ in *efoſſis foveis*. Silius Italicus lib. XIII. verſ. CCCCXXVIII.

Inducit Juvenem ferroque cavare refoſſam
Ocyus urget humum. . . . .

Ovidius lib. VII. Metam. verſ. CCXLIV.

Haud procul egeſta ſcrobibus tellure duabus
Sacra facit, cultroſque in guttura velleris atri
Conjicit, & patulas perfundit ſanguine foſſas.

Stat. lib. IV. Thebaid. verſ. CCCCLI.

Principio largos novies tellure cavata
Inclinat Bacchi latices. . . . .

Et paullo poſt: verſ. CCCCLVII. *tibi rector Averni*
Quanquam infoſſus humo ſuperat tamen agger in arvis
Pineus. Sic Apollinis Oraculum apud Euſebium lib. IV. de præp. Euang.

. . . . foveas cum numina contra
Expoſcant atro imbutas inferna cruore
Nec placeat niſi quæ terræ mandetur, humata
Hoſtia. . . . .

Homerus lib. x. Odyſſ.

Sacra ſimul ducunt Permudes Entylocuſque:
Aſt ipſe eripui vagina protinus enſem
Effodi foveam quæ deſcendebat in ulnam.

Et Feſtus *Antiqui Diis ſuperis in ædificiis à terra exaltatis ſacra faciebant diis terreſtribus in terra; diis infernalibus in effoſſa terra.* Inde *Scrobis* mentio apud Veteres Scriptores in ſacrificiis Inferorum Ovid. lib. VII. Metam. verſ. CCXLIV.

Haud procul egeſta ſcrobibus tellure duabus.

Apulejus Mileſ. lib. I. *Sic hæc denotionibus ſepulcralibus in ſcrobem procuratis.* Idem Apologia, ubi tangit ſacrificium Ulyſſis: *Nec Proteus faciem, nec Ulyſſes ſcrobem, nec Æolus follem, nec Helena crateram, nec Circe poculum, nec Venus cingulum:* Alios prætereo.

II. Quemadmodum autem Victimæ, quæ Superis mactabantur, quum jugularentur, cogebantur jugulum ſuperius vertere: ita quæ mactabantur inferis, *caput ad terram depreſſum tenebant* ut docent Cleon. lib. I. Argonautic. & Myrtilus lib. II. rerum Lesbicarum: *Conſueverunt Sacerdotes Victimis, quæ mactantur inferis, humi capita incidere: ſic enim ſubterraneis ſacrificant. At cœleſtibus ſacrificantes colla ſurſum convertentes jugulant.*

12. Hoc fere præterieram, certum etiam fuiſſe in his ſacrificiis *probandi Victimas ritum.* Nam ſtatim ad aram Victimæ *vinum invergebatur, probandi cauſſa. Invergebatur* inquam. Ea enim vox ſacrificiis Inferorum ſolennis erat apud Latinos & propria. Servius ad illud lib. VI. Æneid. verſ. CCXLIV.

. . . . . frontique invergit vina ſacerdos.

Sic

Sic enim Servius ſcribit: *In quarto ait* verſ. LXI.

. . . . . Media inter cornua fundit.

& Fundere eſt ſupera manu libare, quod fit in ſacris ſuperius: Vergere autem eſt converſa in ſiniſtram partem manu ita fundere, ut patera convertatur, quod in infernis fit. Hæc autem pertinent ad Victimarum explorationem, ut ſi non ſtupuerunt, apte probentur. Vergendi vox apud Ovidium lib. VII. Metam. verſ. CCXLVII.

Tum ſuper invergens liquidi carcheſia vini,
Alteraque invergens tepidi carcheſia lactis.

13. *Sanguinem* jugulatæ Victimæ *pateris exceptum prælibabant.* Stat. lib. IV. Thebaid. verſ. CCCCLXIII.

. . . . Tunc innuba Mantho
Exceptum pateris prælibat ſanguinem.

Inde Victimæ excoriatæ *Viſcera ter circum aras ferebant.* Stat. IV. Thebaid. verſ. CCCCLXIV.

. . . . & omnes
Ter circum acta pyras ſancti de more parentis
Semineces fibras & adhuc ſpirantia reddit
Viſcera. . . . .

14. *Spirantem* etiam *cruorem in effoſſam terram mittebant*, teſtante præter Euripidem in Hecuba, & Homerum lib. III. Odyſſ. etiam Ovidio lib. VII. Metamorph. verſ. CCXLV.

. . . . Cultroſque in guttura velleris atri
Conjicit & patulas perfundit ſanguine foſſas.

15. Sic igitur juventi & jugulatæ Victimæ, poſtquam aræ ſubterraneæ eſſent impoſita, *Vinum ſuperinfundebatur.* Stat. lib. IV. Thebaid. verſ. CCCCLI.

Principio largos novies tellure cavata
Inclinat Bacchi Latices. . . . . .

Ubi *Inclinare Invergere*, quod in ſuperorum ſacrificiis *Infundere* Homerus lib. XXIII. Iliad.

Ad terram fundit Vinum, terramque rigavit
Patroclique animam ſuprema voce vocavit.

Mellis, Mulſi, Lactis affuſi meminit Silius Italicus lib. XIII. verſ. CCCCXXXIII.

Corpora lanigerum procumbunt lecta bidentum,
Fundunt mella ſuper, Bacchique & lactis honorem.

Statius lib. IV. Thebaid. verſ. CCCCLII.

Inclinat Bacchi Latices & Munera verni
Lactis, & Actaeos imbres, ſuadumque cruorem
Manibus aggeritur, quantum bibit avida tellus.

Sic Virgilius lib. III. Æneid. de Polydori funere: verſ. LXII.

Ergo inſtauramus Polydoro funus, & ingens
Aggeritur tumulo tellus: ſtant Manibus aræ,
Cœruleis mœſtæ vittis, atraque cupreſſo:
Et circum Iliades crinem de more ſolutæ.
Inferimus tepido ſpumantia cymbia lacte,
Sanguinis & ſacri pateras: &c. . . . .

Homerus lib. XI. Odyſſ.

Ac primum mulſum, plena hinc carcheſia Bacchi,
Rurſus aquam, Navea texi quæ deinde farina.

Oleum autem Plutoni datum fuiſſe pro vino colligunt nonnulli ex illo Virgilii loco lib. VI. Æneid. verſ. CCLII.

Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pinge ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

Aquæ etiam affuſæ mentionem facit Homerus lib. XXIII. Odyſſ. loco à me indicato. Huc pertinet quod Feſtus ſcribit lib. I. de verb. ſignif. *Arferia aqua quæ inferis libabatur.*

16. Quemadmodum autem Diis ſuperis libabant tantum & vaſis vinum effundebant: ita inferis ſacrificantes etiam *vaſa in ignem conjiciebant.* Servius ad illud Virgilii lib. VI. Æneid. verſ. CCXXIV.

. . . . congeſta cremantur
Thurea dona, dapes, fuſo crateres olivo.

Diis ſuperis inquit Servius, *tantum libabant; inferis vero ſacrificantes etiam vaſa in ignem mittebant, unde ait Crateres,* &c.

17. Tales erant ritus in Inferorum ſacrificiis obſervari ſoliti. In iis, quæ *Dis Marinis* fiebant, nonnihil etiam variabatur. Nam quum jugulatæ eſſent & proſectæ victimæ, *prius exta cum precibus, deinde vinum in aquam effundebant.* Virgilius lib. v. Æneid. verſ. IↃCCLXXIV.

Ipſe caput tonſæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora, pateram tenet, extaque ſalſos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

Adeo ut abhorrere videatur ab natura ſacrificiorum, quæ Dis marinis fiebant, quod ſcribit Ovidius lib. XI. Metam. qui *thuris etiam odorem* Dis marinis tribuit, quum aëris tantum nominibus, non etiam aquaticis id genus

ſacrificii ad altiora tendentis conveniat. Ovidii verba ſunt hæc: verſ. CCXLVII.

Iſque Deos pelagi vino ſuper æquora fuſo
Et pecoris fibris & fumo thuris adorat.

Apud Virgilium etiam lib. IV. Georg. in ſacrificiis Oceani, quæ fiunt à Nymphis

Vinum in flammas, non in mare funditur,

quod non fiebat contra jus ſacrorum, quum illæ eſſent ſub aquis. Tolerare hoc tum poteſt; quia per Oceanum pater omnium intelligebatur, & humor divinitus in omnia naturalia corpora omnem materiam diffuſus. Sic autem ait Virgilius verſ. CCCLXXX.

Oceano libemus ait, ſimul ipſa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphaſque ſorores,
Centum quæ ſylvas, centum quæ flumina ſervant.
Ter liquido ardentem perfundit nectare Veſtam
Ter flamma ad ſummum tecti ſubjecta reluxit.

18. Hæc in genere obſervabantur in Deorum, tam qui *ſuperi*, quam qui *marini* & *inferi* appellabantur & habebantur, ſacrificiis: erant etiam peculiares quidam ritus, qui ſervabantur in nonnullorum Deorum Dearumque ſacrificiis. *Pro populo fieri* dicebatur in Sacris Bonæ Deæ. Cicero lib. I. ad Atticum: *P. Claudium Ap. F. te credo inaudiiſſe cum veſte muliebri deprehenſum domi C. Cæſaris quum pro populo fieret.* Et alia Epiſtola ejuſdem libri: *Credo enim te audiiſſe quum apud Cæſarem pro populo fieret, veniſſe eo muliebri veſtitu virum.* Idem in Oratione de Haruſp. reſponſ. *Sacrificium Bonæ Deæ per Virgines Veſtales pro populo ſeu pro ſalute populi Romani fiebat & in ea domo in qua erat imperium.* Seneca lib. XVI. cap. II. *In eo judicio, in quo reus erat Clodius ob id adulterium, quod cum Cæſaris uxore in operto commiſerat violatis religionibus ejus ſacrificii, quod pro populo fieri dicitur.* Juvenalis Sat. IX. verſ. CXVII.

Pro populo faciens quantum Laufella bibebat.

Eo ſenſu Dio lib. XXXVII. de Cicerone Conſule loquens dixit ὑπὲρ τοῦ δήμου. Sacra autem Bonæ Deæ facientes mulieres, *vinum* ei libantes, *lac* ſe libare dicebant. Macrobius lib. II. Satur. cap. XII. *Quod vinum in ejus templum non ſuo nomine ſoleat inferri, ſed vas in quo vinum inditum ſit Mellarium nominetur, & Vinum Lac nuncupetur.* Videndus etiam Plutarchus in Cauſſis.

19. Quum autem res divina Matutæ Deæ fieret, *ſuis quidem liberis bona non precabantur, ſed filiis fratrum duntaxat,* quemadmodum teſtatur Plutar-

Plutarchus ἐν αἰτίοις. Unde & Ovidius lib. IV. Faſt. de hac ipſa Dea Matuta: verſ. IↃLIX.

Non tamen hanc pro ſtirpe ſua pia mater adoret
Ipſa parum felix viſa fuiſſe parens.

Videndus etiam Plutarchus in Camillo.

20. In Quinquatriis Romæ *prima dies ſine cæde & victima erat*, quod eo die in lucem editam Deam putarent: *in ceteris autem Victimas cædere ſolebant*: at vero Tubiluſtrio, *qui eorum dies ultimus erat & quo tubæ luſtrabantur, de agna res divina fiebat.* Legendi Varro, Ovidius & alii.

21. Cereris ſacra *myſtica* erant, iiſque non modo arcebantur profani, id eſt nondum ſacris initiati, verum etiam, quod Demonax apud Lucianum ridet *myſteria & arcana iis aperire & enunciare nefas habebatur.* Ovidius lib. II. de arte amandi: verſ. IↃCI.

Quis Cereris ritus audet vulgare Profanis
Magnaque Threicia ſacra reperta Samo.

Horatius lib. III. Carm. Oda II. verſ. XXVI.

. . . . . . *Vetabo, qui Cereris ſacrum*
Vulgarit arcana, ſub iiſdem
Sit trabibus. . . . .

Ubi interpres: *Sacra*, ait Cereris myſtica erant, *nec vulgare ea licebat.* Juſtinus lib. v. c. I. n. I. *Alcibiades abſens Athenis inſimulatur, initiorum ſacra, nullo magis quam ſilentio ſolennia enuntiaviſſe.* Hinc *Auguſtus Athenis initiatus*, quum poſtea Romæ pro Tribunali de privilegio ſacerdotum Atticæ Cereris cognoſceret, ac ſecretiora quædam proponerentur, *dimiſſo conſilio, & corona circumſtantium ſolus*, Suetonio ſcribente c. XCIII. audiit diſputantes, *ne videlicet profanis initia vulgarentur.* Silentio ergo & taciturnitate tegi myſteria volebant Veteres. Lucilius lib. XXVI. citante Nonio *At enim dicis claudeſtino tibi quod miſſum foret, ne mutires quidquam, nec myſteria efferre foras.* Ovidius lib. I. de Arte amandi:

Tectaque ſint ſolita myſtica ſacra fide.

Ridet tacendi ritum & ſilentium illud Lactantius lib. v. cap. XIX. *Hinc fida ſilentia ſacris inſtituta ſunt ab hominibus callidis, ut populus neſciat quid colat.* Exſcripſit priora illa Lactantius ex Virgilio lib. III. Æneid. verſ. CXI.

Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque æra
Idæumque nemus: hinc fida ſilentia ſacris.

Simile quid apud Auſonium ut ſcribit Paullino: Ep. XXIII. verſ. IV.

Sed tu juratis velut alta ſilentia ſacris
Devotus teneas, perſtas in lege tacendi.

Initiatis vero ea quæ myſteriis tradebantur, inter ſe vulgare licebat vide Cicero. lib. I. Tuſc. *Reminiſcere*, ait, *quoniam initiatus es, quæ traduntur myſteriis*. Videndus & Lucianus in Navigio ſive votis.

Eleuſinorum ſacrorum ſymbola ridet merito Arnobius lib. v. *Eleuſinorum* inquit, *veſtrorum notas & origines producunt turpes & antiquarum elogio litterarum ipſa denique ſymbola, quæ rogati ſacrorum in acceptionibus reſpondetis: Jejunavi atque ebibi Cyceonem, ex ciſta ſumſi, & in calathum miſi, accepi rurſus, in ciſtulam transtuli.* Verba ſane riſu digniſſima. Ipſa Græca leguntur apud Clementem Alexandrinum in oratione qua ad fidem Chriſtianum adhortatur Græcos: ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην. Videndus & Euſebius lib. II. de præparat. Euangel. Ex quibus, ut & Firmico libro de Errore profanarum religionum: alia quoque myſteriorum & arcanorum ſymbola petenda ſunt.

22. Erant etiam apud Veteres ſacra, quæ non *bonis verbis* & *favente lingua*, ſed *maledictis* & *exſecratione* celebrabantur, quæque pro violatis habebantur ſi quando inter ſolemnes ritus vel imprudenti alicui *bonum verbum* excidiſſet; quemadmodum docet Lactantius lib. I. Divinar. Inſt. cap. XXI. *Talia erant illa Herculis ſacra*, quorum mentio apud Apollodorum lib. II. Biblioth. de Diis gentium, διὸ καὶ νῦν ἐπειδὰν θύωσιν Ἡρακλεῖ, μετὰ καταρῶν τοῦτο πράττουσι, *maledictis & exſecratione hoc faciunt*, Originem autem hujus ritus exponit Philoſtratus in Icone Throdamantis. Hoc etiam de Herculis ſacris tradit Plutarchus in Cauſſis, eos qui Herculi ſacra faciebant, alium Deum invocaſſe nullum.

SUMMARIUM, Cap: VI.

1. *Salutationes.* 2. *Precationes.* 3. *Supplicationes.* 4. *Vota.* 5. *Gratiarum actiones.*

1. Hactenus igitur Deorum Dearumque ſacrificia, eorumque ritus commemoraſſe ſufficiat. Ex quibus omnibus luce meridiana clarius liquet, quam inextricabilibus laqueis irretitos habuerit Veteres illos Romanos alioſque populos humani generis hoſtis Diabolus, & quantum nos ſenili hac mundi ætate debeamus Deo Optimo Maximo, qui ſimpliciſſimas & facillimas nobis ſui cultus regulas præſcripſit in ſuo verbo ſacroſancto per Prophetas & Apoſtolos, abrogatis millenis aliquot rituum & Cerimoniarum Labyrinthis & difficultatibus.

Adhærebant autem ſacrificiis Veterum, *Salutationes, Precationes, Supplicationes, Vota, Gratiarum Actiones,* & ſimilia.

Salutari Deos conſueviſſe conſtat ex infinitis ſcriptorum locis. Meminerunt ritus & ſolennis hac in re vocis Cato de re ruſtica cap. II. *Paterfamilias ubi ad villam venerit, ubi Larem familiarem ſalutarit.* Ovid. lib. XV. Metam. verſ. IↃCCXXXI.

Lætoque Deum clamore ſalutant. . . . . . .

Loquitur de adventu Æſculapii in urbem lib. II. de Ponto Eleg. VIII. verſ. XV.

Utque ſalutabam numen cœleſte ſaluto.

Silius lib. IV. verſ. CCXV.

. . . . . Patrio Divos clamore ſalutat.

Salutationes illas *quotidianas* fuiſſe innuit Plautus Amph. Act. IV. Sc. IV. verſ. LXII.

Nec Bacchum ſalutem hodie, nec Cererem.

Fieri autem ſolitas *tempore matutino*, indicant ſcriptores non pauci. Seneca lib. XV. epiſt. ult. *Quomodo ſint Dii colendi ſolet præcipi. Accendere aliquem lucernas ſabbatis prohibeamus: quoniam nec lumine Dii egent, & ne homines quidem delectantur fuligine. Vitemus ſalutationibus matutinis fungi & foribus adſidere templorum.* Cicero pro Roſcio Amerino *Quod ſi luce quoque canes latrent, quum Deos ſalutatum aliqui venerint, opinor iis crura ſuffringantur.* Prudentius Periſtephanon Hym. XI. verſ. CLXXXIX.

Mane ſalutatum concurritur, omnis adorat
Pubes. . . . .

Videndi & Plautus in Sticho Act. IV. Sc. I. verſ. XXIX. & II. verſ. XLIII. Apulejus lib. XI. de Aſino aureo, Arnobius lib. VII. Salutabantur autem vel Dii qui *publice* recepti erant, vel qui *privatim* colebantur, ut *Lares, Penates.* De *Publicis* Livius lib. XXXVIII. ubi de Scipione: *In Capitolium, ad Jovem Optimum Maximum Junonemque & Minervam ceteroſque Deos, qui in Capitolio atque arci præſident, Salutandos ibo.* Plaut. Bacchid. Act. II. Sc. ult. verſ. CXIII.

Deos atque amicos iit ſalutatum ad forum.

Plin. lib. VII. cap. LIII. *A. Pompejus in Capitolino quum Deos ſalutaſſet.* De *Privatis* Laribus & Penatibus loquuntur Cato de re ruſtica cap. II. *Paterfamilias, ubi ad villam venerit, ubi larem familiarem ſalutarit.* Terentius Phormione Act. II. Sc. I. verſ. LXXXI.

At ego Deos Penates hinc ſalutatum domum
Devortar.

Jani ſalutati initio anni mentio apud Martialem lib. VIII. Epigr. VIII. ad Janum verſ. III.

Te primum pia tura regent, te vota ſalutent.

Statius Papinius lib. IV. Silvarum II. verſ. LXI.

. . . . *Sæpe novo Janum lictore ſalutes.*

Dii omnes ſalutabantur, rebus bene geſtis. Livius lib. XXX. *Prætor extemplo edixit, uti Æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi ſalutandique Deos, agendique gratias per totum diem populo poteſtas fieret.* Sic *Jovem precibus ſalutare* dixit Martialis lib. XII. Epigr. LXXVII. verſ. I. *Tiberini* ſalutati meminit Claudianus in Panegyr. VI. Honorii Aug. Conſulis verſ. IↃXX. *Inde ſalutato libatis Tybride Lymphis.* Sic etiam *læta auguria* & *fauſta omina* leguntur ſalutata. Virgilius lib. XII. Æneid. verſ. CCLVII.

Tum vero Augurium Rutili clamore ſalutant.

Silius lib. II. verſ. CCCXI.

. . . . . . *Atque omen clamore ſalutant.*

Idem lib. XV. verſ. CXXXVI.

. . . . *Genibuſque ſalutant*
Submiſsi Augurium. . . . .

Templa ſalutantur apud Ovidium lib. III. Met. Salutantur & *Agri* apud eundem lib. XV. Peregre autem profecturi ſalutare ſoliti erant Deos patrios & Domeſticos, iiſque quaſi valedicere. Ovidius lib. I. Triſt. Eleg. III. verſ. XXXIII.

Diique relinquendi, quos urbs habet alta Quirini
Eſto ſalutati tempus in omne mihi.

Aliquo autem venientes Locorum Deos etiam ſalutabant. Livius lib. XLIV. *Deos, qui urbem Romam incolerent, ſenatumque & populum Romanum ſalutatum ſe dixit veniſſe.* Ovidius epiſt. XX. verſ. XCI.

Protinus egreſſæ ſuperis, quibus inſula ſacra eſt,
Flava ſalutatis tura merumque damus.

Salutabantur autem Dii Deæque vulgari voce *Salve* & plures conjunctim ſalutabantur, *Salvete.* Propertius lib. IV. cap. X. ad Herc. verſ. LXXI.

Sancte pater ſalve, cui jam facit aſpera Juno
Sancte velis libro dexter ineſſe meo.

Virgilius lib. VIII. verſ. CCCI.

Salve vera Jovis proles, decus addite Divis.

Ovidius lib. II. Met. verſ. CCCCXXVII.

. . . . *De ceſpite virgo*
Se levat & Salve numen me judice dixit.

Idem

Idem lib. I. Faſt. verſ. IↄIX.

Diique petitorum dixit Salvete locorum.

Virg. lib. VII. Æneid. verſ. CXXI.

Voſque ait o fidi Trojæ ſalvete penates.

Salutandi vocem in hac cultus divini ſpecie uſurpavit Plautus Bacchidibus Act. II. Sc. I. ubi Chryſalus ſervus Apollinem ita ſalutat: verſ. III.

Saluto te vicine Apollo, qui ædibus
Propinquis noſtris accolis, veneror que te.

Idem Milit. Glor. Act. IV. Sc. VIII. verſ. XXIX.

Etiam nunc ſaluto te familiaris, priuſquam eo.

2. Hæc de *Salutationibus*: Jam vero *Precari* etiam ſolitos Deos ſuos Deaſque Veteres illos Romanos, manifeſtius eſt ex innumeris Variorum ſcriptorum locis, quam ut huic ritui probando tempus teramus. *Principium autem precationum* ſuarum facere ſolebant ab Jano & Veſta, quemadmodum alias docui ex Macrobio lib. I. Sat. cap. IX. Servio lib. I. Æneid. Cicerone lib. I. de Nat. Deor. Horat. lib. I. Epiſt. XVI. verſ. LVIII.

Quandocunque Deos vel porco, vel bove placat:
Jane pater clare, clare cum dixit Apollo:
Labra movet metuens audiri: . . . .

Sic Martialis lib. X. Epigr. XXVIII. verſ. I.

Annorum nitidique ſator pulcherrime mundi
Publica quem primum vota preceſque canunt.

Videndi & Paullus ex Feſto in voce Chais & Aurelius Victor in Breviario hiſtoriæ Romanæ. Cauſſam hujus ritus & prænominationis indicat Ovidius lib. I. Faſt. verſ. CLXXI.

Mox ego cur quamvis aliorum numina placem
Jane tibi primum tura merumque fero?
Ut poßis aditum per me qui lumina ſervo
Ad quoſcumque voles, inquit habere Deos.

Videndi & Macrobius lib. I. Sat. cap. IX. & Servius ad lib. II. Æneid. Eamdem cauſſam notat etiam & ridet Arnobius lib. III. de Jano ſcribens: *Atque ita per vos Dei nomen creditur quem in cunctis anteponitis precibus & viam vobis pandere ad Deorum audientiam creditis.* Omnes autem Dii in precationibus *Patres*, omnes Deæ *matres* appellabantur, Lactantius lib. IV. Divin. Inſt. ubi ſcribit *Deos omnes Patres nuncupatos, non tantum honoris cauſſa, verum etiam rationis.* & addit: *Itaque & Jupiter à precantibus Pater vocatur & Saturnus & Liber & ceteri deinceps Dei.* Quod confirmat his Lucilii verſibus:

Ut nemo

Ut nemo ſit noſtrum quin aut pater optimu' Divum,
Aut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' Pater, Mars,
Jam, Quirinu' Pater, nomen dicatur ad unum.

Sic etiam Servius in lib. II. Georg. ad illud verſ. IV.

Huc pater o Lenæe. . . . .

& in lib. I. Æneid. ad verſum IↃCXCIX.

Jano pater Æneas. . . . . . .

Patris Epitheton omnium generaliter Deorum eſſe admonet. Deas autem *Matres* vocatas teſtantur Cicero in Oratione de Haruſpicum reſponſionibus: Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. lib. III. Sat. cap. IX. Livius lib. VIII. Suetonius in Tiberio cap. LXXV.

Appellabantur etiam Dii in Precationibus *Sancti*, Deæ *Sanctæ*; Dii item *Domini*, Deæ *Dominæ*, *Boni* item & *Pulcri*, quemadmodum docent infinita Scriptorum Veterum loca. Illud etiam obſervatu dignum poſt ſpecialem alicujus Dei vel Deæ invocationem, *omnes Deos vel Deas* confuſe in ſacris invocari conſueviſſe. Docet eleganter Servius ad Virgilii lib. I. Georg. verſ. XXI.

Dii Deæque omnes, ſtudium quibus arva tueri.

Sic enim doctus interpres: *Poſt ſpecialem*, inquit, *invocationem tranſit ad generalitatem, ne quod numen prætereat, more Pontificum per quos ritu Veteri in omnibus ſacris poſt ſpeciales Deos, quos ad ipſum ſacrum, quod fiebat, neceſſe erat invocari, generaliter omnia numina invocabantur.* Eo pertinet Plautus Pœnulo Act. V. Sc. IV. verſ. CIV.

Dii Deæque omnes vobis habeo merito maximas gratias.

Conſulendi & Virgilius lib. VI. Æneid. Ovidius in Ibim. Cicero in peroratione Actionis quintæ in Verrem, Livius lib. VI.

Quum autem Veteres illi ignorarent cujus nonnulli Dii eſſent *ſexus*, & timerent ne Dii Deæque invocati indignarentur, ſi vel *Deæ* dicerentur, quum eſſent Dii, vel *Dii*, quum Deæ eſſent, ridicule admodum ſuis precibus adjicere ſolebant: *ſive Deus ſive Dea es.* Agellius lib. II. cap. XXVIII. *Eas ferias ſi quis polluiſſet, hoſtiam ſive Deo, ſive Deæ immolabat.* Eo pertinent hæc Levini verba, quæ à Macrobio lib. III. Sat. cap. VIII. referuntur: *Venerem igitur almam adorans, ſive femina, ſive mas, ita uti alma noctiluca eſt.* Videndi & Arnobius lib. IV. Cato de re ruſtica cap: CXXXIX. Livius lib. VIII. & alii.

Quinetiam interdum de Deorum, quorum opem implorabant, nomine certo dubitantes dicere ſolebant *Quiſquis es*: Plaut. Rudente Act. I. Sc. IV. v. XXXVII. *Nunc*, ait, *Quiſquis eſt Deus veneror* Virg. lib. IV. Æn. v. IↃLXXVI.

. . . *Se-*

. . . . Sequimur te Sancte Dearum
Quiſquis es, imperioque iterum paremus ovantes.

Legendi & Plinius lib. II. Nat. cap. VII. Ovidius lib. VI. Faſt.

Formidabant etiam ne Deos parum grato nomine appellarent. Unde Servius in lib. IV. Æneid. *Pontifices ſcribit precari conſueviſſe in hac verba: Jupiter Omnipotens ſeu quo alio nomine appellari volueris.* Quem morem etiam confirmat formula Devotionis, in qua: *Diſpater, Vejovis, Manes, ſive Vos quo alio nomine fas eſt appellare.* Catullus etiam poſt varia edita Dianæ nomina ſubjungit

. . . . Sis quocumque tibi placet
Sancta nomine. . . . .

Horat. lib. II. Sat. VI. verſ. XX.

Matutine pater ſeu Jane lubentius audis.

Varias autem precationum formulas congerit ex variis auctoribus Barnabas Briſſonius lib. I. de Form. p. LXVIII.

Precantes vero rogabant *accipi preces ſuas*, hac formula, *Accipe preces.* Ovidius lib. II. de Ponto Eleg. VIII. verſ. XLIII.

Tu quoque conveniens ingenti nupta marito,
Accipe non dura ſupplicis aure preces.

Idem lib. IV. Faſt. verſ. CCCXX.

Accipe ſub certa conditione preces. . . . .

Et in Ibin. verſ. LXIX.

Ipſaque tu tellus, ipſum cum fluctibus æquor,
Ipſe meas æther accipe ſumme preces.

Conſtat imprimis Veteres illos *Stantes* non *de geniculis* Deos ſalutaſſe: Martialis lib. XII. Epigr. LXXVII. verſ. I.

Multis dum precibus Jovem ſalutat,
Stans ſummos reſupinus uſque in ungueis.

Capite vero operto ſalutare etiam ſolitos ſuos Deos, docet Plautus in Curculione Act. III. Sc. I. verſ. XIX.

Quis hic eſt, qui operto capite Æſculapium
Salutat?

Et non modo ſalutantes verum ſacrificantes Diis operta habebant capita, oſtendit Plutarchus ἐν αἰτίοις; exceptis ſacris *Saturni* & *Honoris.* Ea enim moris erat Romæ celebrare *capite* aperto ἀκαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ inquit Plutarchus. Macrobius lib. I. Sat. cap. X. de Saturno: *Hinc eſt, quod ex inſtituto peregrino huic Deo ſacrum aperto capite faciunt.* Servius ad lib. III. Æneid. *Sane*, inquit, *ſciendum eſt ſacrificantes Diis omnibus capita velare conſuetos*

ſuetos ob hoc ne ſe inter religionem vagis offerret aliquid obtutibus, *excepto tamen Saturno.* Videndi & Feſtus in *Saturno.* Halic. lib. I. Macrob. lib. III. Sat. cap. VI. & alii ex quibus conſtat vitium eſſe apud Macrobium lib. I. Sat. cap. VIII. *Illic*, inquit, *Græco ritu capite operto res divina fit: quia primo à Pelaſgis, poſt ab Hercule ita eam à principio factitatam putant.* Legendum enim *capite aperto.* Nam agit de æde Saturni. Capita autem in Saturni ſacris detegentes, dicebantur *Lucem facere.* Feſtus: *Lucem facere dicuntur Saturno ſacrificantes id eſt capita detegere.*

Precabantur autem *penulis poſitis*; quod ridet Tertullianus lib. de Oratione: *Ut eſt quorundam mos, poſitis penulis orationem facere. Sic enim adeunt ad Idola nationes.*

Stabant autem *converſi ad Orientem.* Virgilius lib. VIII. Æneid. verſ. LXVIII.

Surgit, & ætherii ſpectans orientia ſolis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Suſtulit, & tales effundit ad æthera voces.

Idem lib. XII. verſ. CLXXII.

Illi ad ſurgentem converſi lumina ſolem.

Ubi Servius *Non utique ſolem ſurgentem dixit, jam dudum enim dies erat, ſed diſciplinam cerimoniarum ſequutus eſt, ut Orientem ſpectare diceret eum, qui eſſet precaturus.* Videndi & Vitruvius lib. IV. cap. V. Ovidius lib. IV. Faſtor. Valerius Flaccus lib. II. Ridet Tertullianus in Apolog. *Sed & pleriſque veſtrum affectatione aliquando & cœleſtia adorandi ad Solis ortum labia vibratis.* Elegans eſt locus Latini Pacati in Panegyrico: *Nam ut divinis rebus operantes in eam cœli plagam ora convertimus; à qua lucis exordium eſt: ſic ego vota verborum, quæ olim nuncupaveram ſoluturus, id oratione tempus adſpiciam, quo Romana lux cœpit.* Orabant item *recto vultu.* Juvenalis Sat. X. verſ. CLXXXIX.

Hoc recto vultu ſolum hoc & pallidus optas.

Orantes aras tangebant & amplectebantur: quemadmodum docet ex aliquot Virgilii locis Macrobius lib. III. Sat. cap. II. Sic etiam Servius ad lib. IV. Æneid. *Neceſſe erat Aras à ſacrificantibus teneri: quod niſi facerent, grata Diis ſacrificatio non eſſet.* Et in lib. VI. *Rogabant*, inquit, *Deos Ararum anſas tenentes.* Horat. lib. III. Od. XXIII. verſ. XVII.

Immunis aram ſi tetigit manus.

Videndus & Seneca Herc. Fur. Chor. Act. III.

Circum egiſſe vero corpus ſuum vel circumvertiſſe orantes docet Suetonius in Vitellio cap. II. *Idem meri in adulando ingenii: primus C. Cæſarem adorari*

adorari ut Deum ſtatuit, quum reverſus ex Syria non aliter adire auſus eſſet, quam capite velato, circumvertenſque ſe, deinde procumbens. Plutarchus in Vitis hanc Corporis Circumactionem inſtitutam ab Numa rege docet. Tangit hunc ritum Valerius Flaccus lib. viii. Argonaut. verſ. ccxliii.

Inde ubi ſacrificas cum conjuge venit ad aras
Æſonides, unaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt: ignem Pollux nudamque jugalem
Prætulit, ut dextrum pariter vertantur in orbem.

Ex quo loco conſtat *ſe circumagere conſueviſſe dextro verſum*, quod etiam docet Plinius lib. xxviii. cap. ii. quum inquit: *In adorando dextram ad oſculum referimus, totumque corpus circumagimus, quod in lævum feciſſe Galli religioſius credunt.* Qui Plinii locus nos docet *manum ori admotam* fuiſſe in precando quod etiam præter alios docent Lucianus περὶ θυσιῶν, & περὶ ὀρχήσεως, Euſtathius in lib. v. Odyſſ. Ritus autem formam deſcribit Apulejus lib. iv. Metam. *Et admoventes oribus ſuis dexteram priore digito in erectum pollicem reſidente, ut ipſam prorſus Deam Venerem religioſis adorationibus venerabantur.*

Poſt omnes haſce cæremonias, precantes ſolere *procumbere* docent Suetonii verba ex Vitellii capite ii. vita paullo ante recitata. Notat & Livius lib. xxx. *Qui ubi in caſtra & Prætorium pervenerunt, more adorantium accepto credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant, procubuerunt.* Ridet Arnobius lib. vii. *Tum deinde ſalutet acclivis, ancillæ aut ſervuli trepidationes imitatus, video quid agatur in hujuſmodi honorationis officio.*

Procumbebant autem *aris advoluti.* Propertius lib. iii. Eleg. xvi. verſ. i.

Nunc o Bacche tuis humiles advolvimur aris.

Seneca Oedipo Act. i. Sc. i. verſ. lxxi.

Affuſus aris ſupplices tendo manus
Matura poſcens fata. . . . .

Eleganter Prudentius Apoth. verſ. ccccliv.

Perfidus ille Deo, quamvis non perfidus orbi
Auguſtum caput ante pedes curvare Minervæ
Fictilis & ſoleas Junonis lambere, Plantis
Herculis advolvi, Genua incurvare Dianæ
Quin & Apollineo frontem ſubmittere gypſo.

Quin & *ſigna Deorum contingebant*, ut docet Arnobius lib. vi. *Ita enim non videtis ſpirantia hæc ſigna, quorum plantas & genas contingitis & contrectatis orantes.*

3. Hoc etiam obſervatum, ut mulieres ſupplices *capillis paſſis*, id eſt ſolutis & dimiſſis Diis ſupplicarent. Ovidius de Claudia lib. IV. Faſt. verſ. CCCXVII.

. . . . Vultus in imagine Divæ
Figit, & hos edit crine jacente ſonos.

Sic Virgilius lib. I. verſ. CCCCLXXX. Æneid. *Phrygias mulieres ad templum infeſtæ Pallados crinibus paſſis proceſſiſſe ſcribit.* Tibullus lib. I. Eleg. III. verſ. XXXI.

Biſque die reſoluta comas tibi dicere laudes,
Inſignis turba debeat in Pharia.

Hinc Numa in ſua lege, quæ à Feſto in verbo *Pellex* refertur, *Aram tangere pellicem vetabat: quod ſi tangeret, crinibus demiſſis agnum feminam cædere præcipiebat.* Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CCCCXLI.

Attonitæ ſtabant demiſſo crine miniſtræ.

Oſculabantur templorum gradus & etiam ſigna Deorum Tibullus lib. I. Eleg. V.

Non ego tellurem manibus perrepere ſupplex,
Et miſerum ſancto tundere poſte caput:
Non ego ſi merui dubitem procumbere templis,
Et dare ſacratis oſcula liminibus.

Ovidius lib. I. Metam. verſ. CCCLXXV.

Ut templi tetigere gradus, procumbit uterque
Pronus humi, gelidoque parens dedit oſcula ſaxo.

Ridet Arnobius lib. I. *Quum per omnia ſupplices irent templa, non Deorum ante ora proſtrati, lumina ipſa converrerent oſculis.* Juvenalis Sat. VI. verſ. XLVII.

. . . . Tarpejum limen adora
Pronus. . . . .

Has autem omnes cultus divini ſpecies *Venerandi* verbum quadam communione videtur complexum, quemadmodum teſtantur Cicero infinitis locis, Virgilius lib. I. Georg. verſ. CCCXXXVIII. & III. Georg. verſ. XXXIV. Hinc *Precibus, Sacrificiis, Victimis, Donis & Muneribus Deos Venerari* Latini auctores dicunt. Hinc *Venerari* pro precari ſæpe dixit Plautus Truc. Act. II. Sc. V. verſ. XXIII. Varro lib. I. de re ruſtica cap. I. Horat. lib. II. Ser. Sat. II. verſ. CXXIV. Feſtus ſane *verbum Venerandi* compoſitum ſcribit à *venia & orando.* Hinc *Votis Deos Venerari* apud Virgilium lib. VII. Æn. verſ. IↃXCVII. *Vitula cæſa Venerari* IV. Georg. verſ. IↃXLVI. *Farre pio & plena acerra Venerari.* Virg. lib. V. Æneid. verſ. IↃCCXLV. *Bubus albis Venerari.* Horatius in Carmine Seculari verſ. XLIX.

Sic

Sic enim *adorare precibus* legimus apud Virgilium lib. IV. Æneid. verſ. CCCXIX. Ovidius lib. IV. Faſtor. I. Triſt. Eleg. III. verſ. XLI. Senecam Octavia Act. IV. Sc. I. verſ. IↃCCLIX. & Silium Italicum lib. III. *Adorare votis* ápud Ovidium ult. Metam. *Adorare ture* apud Plinium lib. XII. cap. XIV.

Supplicare denique dicebant *Ture & Vino*: quemadmodum videre eſt apud Macrobium lib. III. Sat. cap. XII. Seneca lib. III. de Ira cap. XVIII. Plautus in Prologo Aulularia, verſ. XXIV. Suetonius in Auguſto cap. XXXV. in Tiberio cap. LXX. Plinius lib. XII. cap. XIV. lib. XIII. cap. I. & alibi.

4. Quemadmodum *Salutationes* & *Precationes* ita etiam *Vota* Veterum ſacrificiis adhærebant. In votis ſolenne erat verbum *Voveo*. Indicant præter alios Livius lib. I. *Tu pater Deum hominumque hinc ſaltem arce hoſtes, deme terrorem Romanis, fugamque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris tua præſenti ope, ſervatam urbem eſſe voveo.* Pomponius apud Agellium lib. XVII. cap. VI. *Mars tibi voveo facturum, ſi unquam rediero, bidenti Verre.* Tertullianus libro de Corona militum. *Ecce annua Votorum nuncupatio: quid videtur. Prima in principiis, ſecunda in Capitoliis. Accipe poſt loca, & verba Hunc tibi Juppiter Bovem cornibus auro decoratis vovemus eſſe futurum.* Poëtæ paullo aliter, & fere eſt ut auguſtius, vota concipiunt: Virgilius lib. V. Æneid. verſ. CCXXXV.

Dii quibus imperium pelagi, quorum æquora curro:
Vobis lætus ego, Candentem in littore taurum
Conſtituam ante aras, voti reus, extaque ſalſos
Porritiam in fluctus, & vina liquentia fundam.

Ovidius lib. V. Faſt. verſ. IↃLXXIII.

Si mihi bellandi pater eſt, Veſtæque ſacerdos
Auctor; & ulciſci numen utrumque paro:
Mars, ades; & ſatia ſcelerato ſanguine ferrum,
Statque favor cauſſa pro meliore tuus.
Templa feres, & me Victore vocaberis Ultor.

Valerius Flaccus lib. I. Argonaut. verſ. LXXX.

Tendenſque pias ad ſydera palmas
Omnipotens regina.

& paullo poſt: verſ. LXXXVII.

Da Scythiam Phaſinque mihi; tuque innubā Pallas
Eripe me, Veſtris egomet tunc vellera templis
Illa dabo: dabit auratis & cornibus igni
Colla pater, nivei greges altaria cingent.

Votorum autem ſolennes formulæ erant *Si exercitus conſtitiſſet à fuga.* Livius lib. I. *Si eo die hoſtes fudiſſet* Livius lib. IX. *Si eo die hoſtes fuſi fugatique eſſent.* Livius lib. XXXII. *Si viciſſet legioneſque hoſtium fudiſſet.* Livius lib. X. Plinius lib. XIV. cap. XIII. *Si reconciliaſſet populo ordines.* Plinius lib. XXXI. cap. I. *Si Morbus Peſtilentiaque ex agro Romano emota eſſet.* Livius lib. XLI. Et hoc dicebatur Votum ſuſcipi pro *Valetudine populi.* Livius lib. XXXVIII. *Supplicatio inde*, ait, *ex Decem virorum decreto pro Valetudine populi fuit per triduum, quia gravis peſtilentia urbem atque agros vaſtabat.* Et lib. XXV. *Hæc eſt Ludorum Apollinarium origo, Victoriæ, non Valetudinis ergo, ut plerique rentur, Votorum.* Sic etiam vota concipi ſolita *pro Cæſarum ſalute*, quemadmodum diſertis verbis notat Cajus JC. in l. CCXXXIII. D. de verb. ſignif. Tertullianus ad Stabulam: *Sed iidem ipſi qui per genios eorum, pridie uſque juraverant, qui pro ſalute eorum hoſtias & fecerant & voverant, qui Chriſtianos ſæpe damnaverant hoſtes eorum ſunt reperti.* Martialis lib. VIII. Epigr. IV. verſ. I. ad Cæſarem Domitianum

Quantus, Jo, Latias mundi conventus ad aras
Suſcipit, & ſolvit pro Duce vota ſuo!

Tacit. lib. IV. An. cap. XVII. *Pontifices eorumque exemplo ceteri Sacerdotes quum pro incolumitate principis Vota ſuſciperent, Neronem quoque & Druſum iiſdem Diis commendavere.* Sic etiam Suetonius auctor eſt in Auguſto c. LIX. *quoſdam cives morientes juſſiſſe pro ſe Vota ſolvi, quod Auguſtum ſuperſtitem reliquiſſent.* Sed & *pro Germanici incolumitate*, quum eum morbo levatum recreatumque fama ferret, *Vota reddita* ſcribunt Tacitus lib. II. c. LXXXII. Suetonius in Caligula cap. VI. Quin & vota reddita leguntur & fieri ſolita *pro ægrorum ſalute.* Suetonius in Claudio cap. IV. *Quaſi pro ægro Vota adhuc ſuſcepta ſunt.* Tacitus lib. III. An. cap. LXXI. *Inceſſit deinde religio quoniam in templo locandum foret donum, quod pro valetudine Auguſtæ Equites Romani voverant Equeſtri Fortunæ.* Livius lib. XXXIX. *Adoleſcentulum appellat, ſe pro ægroto voviſſe, ubi primum convaluiſſet, Bacchis eum ſe initiaturum.* Propertius lib. II. Eleg. IX. verſ. XXV.

Hæc mihi vota tuam propter ſuſcepta ſalutem.

Juvenalis denique Sat. X. verſ. CCLXXXIII.

Provida Pompejo dederat Campania febres
Optandas, ſed multæ urbes & publica vota
Vicerunt. . . . .

Notum enim pro Pompeji ſalute, quum is in Campania febre laboraret, vota ab univerſa Italia fuiſſe ſuſcepta, quod poſt hominum memoriam numquam ante factum erat. Attingit obiter Vellejus Paterculus lib. II.

Qui ſe ante biennium, quam ad arma itum eſt, perfectis muneribus Theatri & aliorum operum, quæ ei circumdedit, graviſſima tentatus valetudine in Campania, quo quidem tempore univerſa Italia vota pro ſalute ejus primo omnium civium ſuſcepit. De eo voto pro Pompeji ſalute legendus eſt Dio lib. XLI. Illud etiam notandum Vota ſuſcipi ſolita pro eorum, qui peregre proficiſcebantur, reditu. Plautus Amphitr. Act. III. Sc. II. verſ. LXV.

Jube vero vaſa pura adornari mihi.
Ut quæ apud legionem vota vovi, ſi domum
Rediſſem ſalvus, ea ego exolvam omnia.

Tibullus lib. III. Eleg. IV.

At ſi pro dulci reditu quæcumque voventur.

Ovidius lib. II. Amorum Eleg. II.

. . . . . *Pro reditu Victima vota cadet.*

Suetonius in Caligula cap. XIV. *Cum deinde paucos poſt dies in proximas Campaniæ inſulas trajeciſſet, Vota pro reditu ſuſcepta ſunt.* Martialis denique lib. IX. Epigr. XLI. verſ. I.

Tarpejas Diodorus ad coronas
Romam cum peteret Pharo relicta;
Vovit pro reditu Viri Philene.

Vovebantur autem *Templa*, *Ædes Sacræ*, *Ludi* (qui inde *Votivi* dicebantur) *Supplicationes*, *Majores hoſtiæ*, *Dona*, *Decima prædæ*, quemadmodum paſſim videre cum apud alios, tum præcipue apud Livium nullo non loco. Vovebatur item *Ver Sacrum*, ut docet Livius lib. XXIV. ad annum quo M. Porcius & L. Valerius fuerunt Conſules. Appellabatur autem *Ver Sacrum*, pecus quod natum erat inter Kal. Martias & pride Kal. Maj. Leguntur etiam Sabini bello contra Umbros voviſſe *non ſolum Ver Sacrum*, ſed quæcumque *Vere nata* erant, quod Votum erat pleniſſimum. De quo Siſenna Vetus Annalium ſcriptor apud Nonium in *Damnare* & *Ver Sacrum*: quæ duo loca de hac hiſtoria ſic conjungenda eſſe eſt exiſtimandum: *Quondam Sabini feruntur voviſſe, ſi res communis melioribus locis conſtitiſſet, ſe Ver ſacrum facturos. Quo Voto damnati fœtum omnem dicuntur ejus anni ſtatim conſecraſſe.* Legendus & Strabo lib. V. Ex hujuſmodi autem *Sacri Veris* Voto *Sacranos* appellatos, Reate ortos, qui ex Septimontio Ligures, Siculoſque exigerunt, Feſtus memoriæ prodidit, nimirum *quod Vere Sacro nati eſſent.* Servius quoque in lib. VII. Æneid. verſ. IↃCCXCVI.

. . *Sacranæ acies.* . . . .

Alii, inquit, *Sacranas acies Ardeatium volunt, qui aliquando cum peſtilentia laborarent, Ver Sacrum voverunt, unde Sacrani dicti ſunt. Ver autem Sacrum immola-*

molationis genus eſt. Mos enim Italis fuit, ut magnis periculis addicti, venerent quæcumque proximo vere nata eſſent apud ſe animalia immolaturos.

Votis factis, *ut ea rata eſſent* precabantur. Ovidius lib. VIII. Metam.

. . . . . . Duraſque ad ſydera ſupplex
Creſſa manus tollens, rata ſint ſua vota, precatur.

lib. III. Amorum Eleg. II. verſ. LXXX.

Sint mea ſint Dominæ fac rata vota meæ.

Martialis lib. X. Epigr. XXXIV. verſ. I.

Dii tibi dent quicquid princeps Trajane mereris,
Et rata perpetuo; quæ tribuere, velint.

Hinc *rata vota* apud Propertium lib. IV. Eleg. X. & Ovidium in Ibin. quibus contraria erant *vota irrita*. Ovidius lib. IV. Faſt.

Irrita decepti vota colentis erant.

Pedo Albinonanus in Carmine Conſolatorio ad Liviam: verſ. CXCIII.

Jamque precaturus quid ego jam credulus inquit
Suſcipiam in multos irrita vota Deos.

Lucanus denique lib. IX. verſ. IↃCCCCLXXXIX.

Votaque turicremos non irrita fudit in ignes.

Hinc vota, quæ rata, *Valere* dicebantur. Ovidius lib. IV. Faſtor. verſ. IↃCCCXCV.

Vota valent meliora. . . . . .

Quæ vero irrita *Cadere* dicebantur Tibullus lib. II: Eleg. II. verſ. XVII.

Vota cadunt, utinam ſtrepitantibus advolet alis.

Propertius lib. I. Eleg. XVII. verſ. IV.

. . . . Ingrato littore vota cadunt.

Vota autem dicebantur *Concipi*, *Suſcipi*, *Nuncupari*, *Solvi* & *Reddi*; quæ exemplis Veterum auctorum comprobare ſupervacaneum arbitror. Nuſquam enim non Legentibus occurrunt.

Hoc potius notandum, eos, qui vota facerent, *Voti reos* dici ſolitos: Votorum autem compotes effectos, *Voti damnatos* appellari apud Veteres ſcriptores. Elegans hujus appellationis locus eſt apud Macrobium lib. III Sat. cap. II. ubi examinant hunc Virgilii verſum Æn. V. verſ. CCXXXVII.

Conſtituam ante aras voti reus. . . . .

Sic enim ſcribit. *Hæc vox Voti reus propria eſt ſacrorum, ut reus vocetur, qui ſuſcepto voto ſe muneribus obligat: Damnatus autem qui promiſſa non ſolvat.* Sic etiam Servius Virgilii interpres, quem Petrus Daniel habet in Membranis: *Damnare eſt damno adſicere, id eſt debito liberare. Ideo & quum vota ſuſcepimus rei voti dicimur, donec conſequamur benificium & donec condemne-*

demnemur, *id eſt promiſſum ſolvamus*, ut Virgil. Bucol. Eclog. v. verſ. LXXX.

. . . . Damnabis tu quoque votis.

Nonius Marcell. *Damnare & Condemnare pro liberare poſitum eſt. Tilumius Veliterna. Fortaſſe notum fuiſſe, quo die liber foret. Nunc ejus voti condemnatus immolavit hoſtiam. Turpilius Leucadia: Et amplius illam apparere condecet. Quandoquidem voti condemnata eſt. Siſenna hiſtor. lib. IV. Quo voto damnati fœtum omnem dicuntur ejus anni ſtatim conſecraſſe.* Hæc loquutio *Voti Damnatus* crebro cum apud alios, tum apud Livium infinitis locis. Inde *Debitorum Votorum* appellatio. Virg. Ceiri verſ. XXIII.

Debita cum caſtæ ſolvuntur vota Minervæ.

Livius lib. v. ubi de præda Vejentiana: *Haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur.* Inde *Sanguis Debitus* apud Horatium lib. I. Carm. Od. XXXVI. verſ. I.

Et thure & fidibus juvat
Placare, & vituli ſanguine debito
Cuſtodes Numidæ Deos.

Ad quæ verba Vetus Interpres: *Sanguine debito, id eſt votis pactis. Debetur & hoſtia dum votis ſuſceptis promittitur.* Inde etiam *obligatam Dapem* eleganter dixit idem Horatius lib. II. Carm. Od. VII. verſ. XVII.

Ergo obligatam redde Jovi dapem.

Vota autem dicebantur reddi *Diis merentibus*, ſeu *Meritis*. Ovidius lib. V. Faſt. ubi Votum deſcribit ab Ænea Jovi ſolutum

Venerat Autumnus calcatis ſordibus uvis,
Redduntur merito debita Vina Jovi.

lib. IV. Triſt. Eleg. II. verſ. XI.

Cumque bonis nuribus pro ſoſpite Livia nato,
Munera det meritis ſæpe datura Deis.

Hinc paſſim occurrunt *Meriti honores*, *Merita Dona*, & apud Senecam Herc. Fur. *Meritæ aræ.*

Erant etiam ſolennia verba, quibus qui votorum erant damnati, ea ſe ſolviſſe teſtari erant ſoliti: *Votum ſolvit libens merito*, quæ ſingulariis litteris reperio notata *V. S. L. M.* apud Valerium Probum. Innumera hujus rei exempla leguntur hodieque in antiquis marmoribus: quæ & hanc formulam ſuppeditant *Ex Voto Suſcepto*, cujus veſtigia apud Suetonium Aug. cap. LVII. *Omnes ordines in lacum Curtii quotannis ex Voto pro ſalute ejus, ſtipem jacebant.* & apud Horatium lib. I. Serm. Sat. V. verſ. LXV.

. . . . . Donaſſet jamne Catenam
Ex voto Laribus quærebat. . . . .

In votis autem ſolvendis figi ſolitas tabulas, indicant infinitæ Inſcriptiones, quarum exempla paſſim in Suetoniano Inſcriptionum Theſauro.

Iis Tabulis *Titulos adſcribere* mos fuiſſe videtur. Ovidius lib. VIII. Metam.

. . . . . . Dant munera Templis,
Addunt & Titulos, Titulus bene carmen habebat,
Vota puer ſolvit, quæ fœmina voverat Iphis.

Suetonius in Caligula cap. XIV. *Ut vero in adverſam valetudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa Palatium, non defuerunt, qui depugnaturos ſe pro ſalute ægri, quique capita ſua titulo prope ſuo voverent.* Propertius lib. III. Eleg. III.

Armaque quum tulero portæ votiva Capenæ,
Subſcribam ſalvo grata puella viro.

Quin & *Cera* figebantur vota, & quidem *in femore vel genu Deorum annulo obſignari* erant ſolita. De quo ritu Apulejus Apol. lib. I. *Votum*, ait, *in alicujus ſtatuæ femore adſignaſti, igitur magus eſt: aut cur ſignaſti?* Hinc *Incerare Deorum genua* dixit elegantiſſime Juvenalis Sat. X. verſ. LIV.

Ergo ſupervacua aut pernicioſa petuntur,
Propter quæ fas eſt Genua incerare Deorum.

Ubi Vetus Interpres: *Incerare, inſignare, vota facere. Signandi* voce, quæ apud Apulejum, hac in re etiam utitur Plinius lib. X. Epiſt. XLIV. ad Trajanum *Solennia vota pro incolumitate tua, qua publica ſalus continetur, & ſuſcepimus Domine pariter & ſolvimus, precati Deos, ut velint ea ſemper ſolvi, ſemper ſignari.*

Hoc etiam operæ precium eſt notare, eos, qui ſalvi ex naufragio evaſerant, una cum tabula *veſtes ſuas ex voto ſuſpendere* ſolitos. Virgilius lib. XII. Æneid. verſ. IↃCCLXVIII.

Servati ex undis ubi figi dona ſolebant
Laurenti Divo, & votas ſuſpendere veſtes.

Horatius lib. I. Carm. Od. V. verſ. XIII.

. . . . Me tabula ſacer
Votiva paries indicat, uvida
Suſpendiſſe potenti
Veſtimenta maris Deo.

Notat enim ibi Interpres *Naufragos veſtes, cum quibus evaſerant in templo Neptuni aut alterius Dei marini ex pariete ſuſpendere conſueviſſe ad voti ſolutionem.* Pingebantur etiam in Votivis Naufragorum Tabulis *Caſus* & *Pericula.* Eleganter Cicero lib. III. de Nat. Deorum: *Tu qui Deos putas humana*

mana negligere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempeſtatis effugerunt, in portumque ſalvi pervenerunt. Eo reſpicit locus Horatii lib. II. Serm. Sat. I. verſ. XXXIII.

Votiva pateat veluti deſcripta tabella
Vita ſenis. . . . .

Nam recte ibi Interpres *Votiva tabula eſt, quæ ex Voto poſita eſt in templo aut aliquo loco publico, in qua deſcripta, hoc eſt depicta eſt fortuna alicujus. Ita ſolent naufragi, ſuum naufragium in tabella depictum circumferre & in templis alicui Deo conſecratum ſuſpendere.*

Geſtus autem idem, *eademque membrorum compoſitio* erat in Votis concipiendis, quæ in Precationibus. Nam vota ſuſcipientes *manus in cœlum tollebant.* Docet illud clare Livius lib. x. *Inter hæc Conſul manus in cœlum attollens, voce clara ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovit.* Ovidius lib. XI. Metamorph. verſ. IↄXL.

. . . . *Hic votis numen adorat,*
Brachiaque ad cœlum, quod non videt, irrita tollens
Poſcit opem. . . . .

Seneca lib. II. de Benificiis *Hoc dicit, qui non exaudit precantium voces & undique ſublatis in cœlum manibus Vota facientium privata & publica.* Elegantiſſime Vellejus Paterculus lib. II. *Lætitiam illius diei concurſumque civitatis & vota pene inſerentium cœlo manus.* Aliud vero obſervabatur in Votis *Opi, quæ & terra credebatur,* concipiendis. *Sedentes* enim hoc faciebant & *terram de induſtria tangebant,* quemadmodum præter Macrobium lib. I. Sat. cap. X. notat etiam ex Varrone Auguſtinus lib. VII. de Civitate Dei. c. XXIV.

5. Reſtat ut pauca addam de *Gratiarum Actionibus*, quæ etiam Sacrificia comitabantur. Agebantur autem Diis gratiæ *ob accepta benificia vel ubi res bene feliciterque evenerant.* Livius lib. VII. *Plena omnia templa Romanarum matrum Gratias Diis agentium, erant.* lib. XXVII. *Diſcurſum inde ab aliis circa templa Deum, ut gratias agerent.* lib. XLIV. *Pars non minima triumphi eſt, victimæ præcedentes, ut appareat, Diis grates agentem Imperatorem ob Rempublicam bene geſtam redire.* lib. XLV. *Jovique Optimo Maximo in Capitolie Sacrificare & Grates agere.* Ubi notandum *Sacrificia & Gratiarum actiones* conjungi: quemadmodum apud eumdem Livium conjunguntur *Salutationes Deorum & Gratiarum Actiones.* Sic enim Scipio apud Livium lib. XXXVIII. poſt commemoratas res præclare à ſe geſtas: *Ego hinc extemplo,* ait, *in Capitolium ad Jovem Optimum Maximum Junonemque & Minervam ceteroſque Deos, qui Capitolio atque arci præſident ſalutandos ibo, hiſque gratias agam, quod mihi & hoc ipſo die & ſæpe alias egregie reipublicæ gerendæ mentem*

facultatemque dederunt: veſtrum quoque quibus commodum, ite mecum Quirites & orate Deos, ut mei ſimiles Principes habeatis. Infinita alia de Gratiarum actionibus *apud Livium* loca prætereo. Plauti locum unum addam ex Amph. Act. I. Sc. I. verſ. XXV.

Diis advenientem, gratias promeritis agere.

Et Taciti ex lib. XIV. An. *Quoties fugas & cædes juſſit princeps, toties gratias Diis actas, quæque rerum ſecundarum olim, tum publicæ cladis inſignia fuiſſe.* Formulæ autem Gratiarum Actionum non paucæ apud Plautum, ut in Milit. Glor. Act. IV. Sc. II. Mercat. Act. V. Sc. I. Perſa Act. V. Sc. I. & Act. II. Sc. III. Pœnul. Act. V. Sc. IV. Capt. Act. V. Sc. I. & aliis locis, ut apud Terentium Andria Act. IV. Sc. V. Phormione Act. V. Sc. VIII.

SUMMARIUM, Cap: VII.

1. De Vaſis. 2. Inſtrumentis. 3. Loco. 4. Tempore.

1. Et hæc de Cauſſis Cultus Deorum partim *Efficientibus*, quorum explicationem vidimus in *Sacerdotibus eorumque Miniſtris*; partim vero in *Forma*, quam poſitam audivimus in *toto Deorum cultu*, ut *Sacrificiis, Precationibus, Salutationibus, Votis* & *Gratiarum Actionibus*; Sequuntur *Adjuncta*, quæ conſiderantur in *Vaſis* & *Inſtrumentis*; item in *Loco* & *Tempore*, quibus *Sacrificia* & ſimilia fieri apud Veteres Romanos ſolita.

Vaſa, quorum uſus apud Veteres in Sacrificiis, varia fuerunt; inter ea autem præcipua & primi nominis *Acerra*, *Thuribulum, Præfernulum*, *Sympulum* & ſimilia.

Acerram, inter alia notat Feſtus ſignificare *arculam thurariam. Acerra*, inquit, *ara quæ ante mortuum poni ſolebat, in qua odores incendebantur. Alii dicunt arculam eſſe turariam, ubi tus reponebant.* Hinc in Gloſſar. *Accepturaria* λιβανώτρις. Leg. enim *Acerra turaria*. Acerræ hac notione mentio eſt apud Suetonium Tiberio cap. XLIV. & Galba cap. VIII. Sic apud Virgilium lib. V. Æneid. verſ. IↃXLV.

. . . . *Et plena ſupplex veneratur acerra.*

Horat. lib. III. Od. VIII. verſ. II.

Quid velint flores, & acerra turis
Plena miraris! . . . .

Videndi & Ovidius lib. IV. de Ponto Eleg. VIII. & Martialis lib. III. Epigr. XLV. Dicebatur & hoc vas *Turibulum*. Cicero VI. Verr. *Num etiam*

de L.

de L. Papirio Turibulum emiſti. Sic Gloſſar. λιβανώτις, *Acerra Turibulum* & θυμιατήριον *Turibulum, Acerra.*

Præfericulum etiam vas in ſacrificiis uſurpari ſolitum. De eo Feſtus lib. XIV. *Præfericulum vas æneum ſive anſa patens ſummum, velut pelvis, cujus uſus in Sacrario Opis Conſivæ.* Sic enim ſupplenda arbitror quæ apud Feſtum mutila.

Sympulum & *Simpunium* ut alii legunt, *Vas* inquit Feſtus, *parvum non diſſimile cyatho, quo Vinum in Sacrificiis libabatur, unde & mulieres rebus divinis additæ Simpulatrices dicuntur. Simpunii* meminit ex inſtituto Pompilii Juvenal. Sat. VI. verſ. CCCXLI.

> *Et quis tunc hominum contemtor numinis, aut quis*
> *Sympuvium ridere Numæ, nigrumque Catinum,*
> *Et Vaticano fragiles de monte patellas.*

ubi non deſunt, qui *Simpullum* legunt, alii *Sympinium* ἀπὸ τοῦ συμπίνειν. Varro lib. IV. de LL. *Simpunium* dictum vult à *ſumendo Quod vinum dabant ut minutatim funderent, à Guttis Guttum appellarunt. Quod ſumebant minutatim à ſumendo Simpunium nominavere.* Joſephus Scaliger *Simpunium* diminutum eſſe notat à *Sympone*, quod ſit à Græco σίφων, ac ſignificet vaſculum cum tenui fiſtula vel anguſto collo ad pitiſſandum vinum. Sympunii etiam meminit Plinius lib. XXXV. cap. XII.

Capis poculi genus in ſacrificiis, dictum à *capiendo* quemadmodum notat Feſtus & Varro; *quod ſcilicet capides eſſent anſatæ, ut prehendi poſſent, id eſt capi. Capulas* vocat Varro lib. I. de vita Populi Romani. *Capedines* & *Capedunculas* Cicero in Paradoxis. *Capides* repertas eſſe ab Numa Pompilio canit in Satyris Lucilius. *Candelabra* vaſa erant in quibus candelæ figebantur, ut volunt Varro & Feſtus.

Pateræ ſcribente Varrone; *quo poculi genere in ſacrificando Deis Magiſtratus dat Deo vinum*, inquit Varro lib. IV. de LL. Hinc diminutivum apud eundem Varronem *Patella vas picatium parvum ſacrificiis faciendis aptum.* De ea Perſius: Sat. III. verſ. XXVI.

> . . . . . *Cultrixque foci ſecura patella eſt.*

ubi Vetus Interpres: Cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea poſitæ ad focum feruntur, Varro: Quocirca oportet bonum civem Deos colere, legibus parere, in patellam dare μικρὸν κρέας. *Anclabria* appellabantur *vaſa ænea quibus Sacerdotes utebantur*, unde & *Anclabris menſa miniſteriis divinis apta.* apud Feſtum lib. I. Sic dicta ab *anculare* quod Veteribus miniſtrare, vel ab *Anclare*, quod erat haurire.

2. Hæc de Vaſis ſufficiant: *Inſtrumenta* in Sacrificiis uſitata quondam

invenio inter alia *Seceſpitam*, *quam* inquit Feſtus *alii ſecurim*, *alii dolatram æneam*, *alii cultelium vocant.* Et paullo poſt *Seceſpitam* ita deſcribit: *Seceſpita culter ferreus oblongus, manubri eburneo, rotundo, ſolido, vincto, ad capulum auro argentoque fixo clavis æneis, ære Cyprio, quo Flamines, Flaminicæ Virgines, Pontificeſque ad Sacrificia utebantur. Dicta autem Seceſpita à Secando. Seceſpitæ* meminit Suetonius Tiberio cap. XXV. *Securim* nominant Florus lib. III. c. V. n. III. Ovidius lib. VII. Metam. lib. III. Triſt. Eleg. II. lib. III. de Ponto Eleg. IV. *Bipennem* appellat Valerius Flaccus lib. I. Argonaut. verſ. CXXII. & CXCII. *Cultrum* exponit Gloſſar. σφαγίδα. σφαγίδας etiam ponit inter inſtrumenta τὰ περὶ θυσίαν Pollux. Hæc de *Vaſis* & *Inſtrumentis*, quorum in Veterum ſacrificiis erat uſus: ſequuntur *Locus* & *Tempus* Sacrificiorum.

3. Quod ad Loca Sacrificiorum, notandum Romanos Veteres religioſe admodum Deos ſuos coluiſſe, conſtruxiſſe iis immanibus impenſis templa, fana, delubra, & infinita alia loca, quibus ſacrificia ſua peragebant.

De Templo ejuſque etymo & varia ſignificatione ſic ſcribit Varro lib. VI. de LL. *Templum à* Templando, inquit, *vel tuendo, & triplicem habet ſignificationem. Primum enim ſignificat cœlum, deinde certa loca in aëre, vel in terra, quæ Augures captandorum Auguriorum cauſſa definire ſolebant, quæ templa dicebantur, quod ex omni parte, vel quod ex iis omnis pars conſpici poſſet. tertio vero ſignificat loca ſub terra.* Sic Feſtus lib. penult. *Templum ſignificat & ædificium Deo ſacratum, & tignum, quod in ædificio tranſverſum ponitur.* Iſiodorus etiam lib. XV. cap. IV. *Templum* derivat *à contemplatione.* Solebant autem Templa illa à Veteribus *Voveri* propter certas cauſſas, cujus rei infinita exempla exſtant paſſim in hiſtoriis, præcipue apud Livium.

Quando vota erant & id propter quod erant vota, proſpere ſucceſſerat, tum *diffiniebantur*, vel *certi illius fines conſtituebantur*, id quod dicebatur *Efferri templa.* Eleganter Feſtus lib. XI. *Minora templa fiunt ab Auguribus, quum loca aliqua tabulis aut lineis ſepiuntur ne uno amplius hoſtio pateant, certis verbis diffinita. Itaque templum eſt locus ita effatus aut ita ſeptus ut ex una parte pateat, anguloſque habeat adfixos ad terram.* Varro lib. IV. de LL. *Hinc Effata dicuntur, quod Augures finem auſpiciorum cœleſtium extra urbem agris ſunt effati. Hinc Effari templa dicuntur ab Auguribus. Affatus quum in his fines ſunt.* Sic denique Servius in Membranis: *Alii Templum dicunt non ſolum quod poteſt claudi, verum etiam quod palis aut haſtis ſuſtentatum, aut aliqua tali re & lineis aut loris & ſimili re ſeptum eſt, quod effatum eſt amplius uno exitu eſſe non oportet.* Alia loca prætereo. Templa igitur *Vovebantur*;

Vota

Vota *diffiniebantur*, ab *Auguribus*, quemadmodum diſertis verbis indicat Varro.

Ubi ita *diffinita* erant Templa, tum *condebantur*. In Condendis templis quam magnifici fuerint & ſumtuoſi Veteres Romani, indicant cum integra Templa, quæ & Romæ & in provinciis hodieque viſuntur, tum eorumdem templorum ruinæ & rudera. Illud autem in Templorum conditione obſervabatur, ut *ad Orientem converſa eſſent*, quemadmodum docet in Numa Plutarchus.

Templa diffinita & condita *dedicabantur*, ab iis qui ea voverant. Dedicaturis *certa erant & ſolennia verba*; *ſolenneſque ritus*, quorum præcipuus maxime is erat, quod Templum dedicantes *poſtem ejus tenerent*. Quod certa eſſent & ſolennia verba, indicat Paullus ex Feſti lib. VI. *Fanum*, inquit, *à fando dictum, quod dum Pontifex dedicat, certa verba fatur.* Uſos porro fuiſſe Veteres hac in re *Dedicandi* verbo oſtendit præter alios Livius lib. I. ubi Romulum ita facit loquentem: *Jupiter Feretri hæc tibi Victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus quas modo animo metatus ſum dedico, ſedem opimis ſpoliis, quæ regibus Ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes poſteri ferent.* Sic apud eundem lib. X. Virginius: *Hanc ego aram Plebejæ pudicitiæ dedico.* Tibullus lib. IV. Eleg. X.

Hanc tibi fallaci reſolutus amore Tibullus
Dedicat, & grata ſis Dea mente rogat.

Dicandi etiam vox apud eundem Tibullum eodem lib. IV.

Villicus ærari quondam, nunc cultor agelli,
Hæc tibi perſpectus Templa Priape dico.

De *Poſte tenenda* in Templi Dedicatione eleganter Cicero in Oratione pro Domo: *Ego vero ſi omnia ſolennibus verbis veteribus & priſcis inſtitutis acta eſſe dicerem, tamen me reipublicæ jure defenderem. An ſi Poſtem teneret Pontifex & verba, ad religionem Deorum immortalium compoſita ad perniciem civium tranſtulerit, valebit ad injuriam nomen ſanctiſſimum religionis.* Et in oratione eadem: *Si is Q. Papirius inimici ſui poſtem ædium tenuiſſet, & pauca verba feciſſet, ædes Cæpionis eſſent dedicatæ?* Sic Val. Max. lib. V. cap. X. e I. *Horatius Pulvillus quum in Capitolio Jovi Optimo Maximo ædem Pontifex dedicaret, interque nuncupationem ſolennium verborum, poſtem tenens, mortuum eſſe filium ſuum audiviſſet, neque manum a poſte removit, ne tanti templi dedicationem interrumperet.* De hac hiſtoria etiam Seneca libro de Conſolatione ad Martiam: *Pulvillus hic fecit Pontifex cui poſtem tenenti & Capitolium tenenti mors filii nunciata eſt, quam ille exaudiſſe diſſimulans & ſolennia Pontificalia verba accepit, gemitu non interrumpente precationem & ad filii ſui nomen Jove propitiato.*

Livius

Livius denique lib. II. *Ægrius quam dignum erat tulere Valerii neceſſarii tam inclyta templi Horatio dari: poſtquam alia fruſtra jam tentata erant, poſtem jam tenenti Conſuli inter precationem Deum, nuncium incutiunt.* Solebant autem Magiſtratus ædes vel aras dedicaturi *rem prius ad Collegium Pontificum referre*, quibus ut adeſſent, denunciari ſolebat ea verborum formula, quæ eſt à Cicerone in oratione pro domo poſita: *Ades, ades, Luculle Servili, dum dedico ædem hanc, ut mihi pareatis, poſtemque teneatis.* Nec tamen *verbis* tantum ſed & *manu* Conſecrationes hujuſmodi fieri ſolitas docet Cicero lib. II. de LL. *Bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides conſecratur manu, quorum, omnium Romæ dedicata publice templa ſunt.* Ovidius lib. I. Faſtor.

Sacra vocant auguſta Patres, Auguſta vocantur
Templa Sacerdotum rite dicata manu.

Leges autem Dedicationi ſolitas adjici oſtendit Plinius lib. x. ad Trajanum: *An putes ædem cui nulla dicta eſt, ſalva religione poſſe transferri:* Cui reſpondet Trajanus: *Nec te moveat quod lex Dedicationis nulla reperitur.*

Templa igitur Vota, Condita, Dedicata tandem *inaugurabantur*, id eſt ſuis Auguriis ſanctiora reddebantur. Hoc enim niſi fieret, Templa eſſe non poterant, teſte Varrone apud Agellium lib. XIV. cap. XVII. ſed ædes tantum dicebantur: unde diſcrimen inter *Templa & ædes Sacras* facile intelligitur: quamquam inter ſe ſæpiſſime confundantur, quum *Templa* aliis dicantur, quæ aliis *ædes*; *Ædes* rurſum aliis, quæ aliis *Templa*; quod probare faſtidioſius eſſet.

Certe Ædes Sacræ Templa dicebantur, quod eſſent, ut volunt Grammatici, *quaſi ædes Deorum, ſicut cœlum etiam, quod domicilium Deorum eſſet, Templum dictum fuiſſe*, paullo ante docui ex Varrone.

Hæc de *Templis* & *Ædibus ſacris.*

Fanum etiam pertinet ad loca Sacra. *Fanum* alii aliunde derivant. Feſtus lib. VI. *Fanum*, inquit, *à Fando dicitur, quod dum Pontifex dedicat, certa verba fatur. Inde deducit & Varro* lib. V. de LL: *Fana nominata quod Pontifices in ſacrando fati ſint finem.* Aſconius Pædianus *Fanum* dictum cenſet *unde fata petuntur.* Martianus Capella putat Fana nominata *à Fannis, Latinorum Diis, qui indormientibus reſponſa dare ſolebant.* Portius etiam derivat *à Fauno, qui primus oraculi conditor fuit.* Hanc nonnullorum opinionem probat etiam Feſtus, quum inquit, *Fanum dictum à Fauno* vel *fando.* Sic Iſiodorus lib. XV. cap. IV. *Fana dicta à Fannis, quibus templa error gentilium conſtruebat, unde conſulentes Dæmonum reſponſa audirent.* Fronto denique in vocum differentiis *Fanum*, inquit *Fanno conſecratum.* Dicebantur autem Veteres *Vana Siſtere*, quod non tam de *Fanis*, quam *Templis* eſt exaudiendum. Feſtus: *Siſtere*

Fana quum in Urbe condenda dicitur, ſignificat loca in opido futurorum fanorum conſtituere.

Delubrum (nam & hoc inter loca ſacra) ſcribit Servius ad lib. II. Æneid. verſ. CCXXV. appellari, *quod ſub uno tecto plura complectatur numina, quia uno tecto diluatur.* Alios vero ſcribit idem Feſtus adfirmare, *Delubrum eſſe locum ante Templum, ubi aqua currat, à diluendo* dictum. Iſiodorus etiam lib. XV. cap. IV. Delubrum dictum putat *à diluendo*, & *Delubra eſſe templa fontes habentia, quibus ante ingreſſum diluebantur.* Fronto in Vocum differentiis *Delubrum* dici putat, *quo homines pericula ſua diluunt. Ponebant enim vel pileum*, inquit, *vel ſcutum, vel alia ſuſceptis Votis.* Varro denique Delubrum nominatum cenſet quaſi *Deorum labrum*, interprete Macrobio lib. I. Sat. cap. VII. Sic enim apud eum Varro lib. VIII. rerum Divinarum de duplici ſignificatione vocabuli Delubri. Delubrum alii exiſtimant eſſe, *in quo præter ædem ſit area adſumta, Deûm cauſſa, ut eſt in Circo Flaminio Jovis Statoris. Alii eſſe loca, in quo Dei ſimulacrum dedicatum ſit, ut ita ab Dei dedicato ſimulacro Delubrum cœperit dici.* quæ Varronis probat etiam Macrobius. Sic enim pergit: *ſicut locum in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo Deum ponerent, nominatum Delubrum.* De Delubro denique ita Feſtus; vel potius ex Feſto abbreviator ejus Paullus Diaconus, qui notat *Delubrum dictum fuiſſe fuſtem delibratum vel decorticatum, quem venerati ſint antiqui pro Deo*: id quód etiam Servius IV. Æn. verſ. LVI. tradit, cum ſic ſcribit. *Delubrum dictum propter latum in quo manus abluuntur; vel propter tectum conjunctum: aut certe ligneum ſimulacrum Delubrum dicimus, à libro hoc eſt à raſo ligno factum, quod Græci ξόανον dicunt.*

Ædicula diminutivum eſt, *quaſi parva ædes ſacra.* Singulos apud Romanos Vicos ſuas habuiſſe peculiares ædiculas, inde conſtat, quod à Sex. Rufo & P. Victore in depingendis Urbis Romæ regionibus, tot plerumque ædiculæ nominentur, quot vici.

Sacella, ſcribente Feſto, *dicebantur loca Diis ſacrata ſine tecto. Sacellum*, ait Fronto, *parvulum ædificium Diis conſecratum.*

Hæc de Locis ſacris; de quibus hoc etiam monere operæ precium eſt, non omnibus Diis promiſcue omni loco ædificari templa ſolita. Aliis enim intra urbem, aliis extra urbem, aliis in montibus, aliis in foro, aliis alibi in templa conſtituebantur. Nec etiam *forma* omnibus erat eadem; aliis enim *rotunda*, aliis *tecto perforato* templa ponebantur.

Cœlitibus & ſuperis à terra exſtare templa volebant; *inferis Diis* ſub terra; *terreſtribus* media ponebant ſæpius. Qua de re legendus Vitruvius libris de Architectura. De forma etiam Templorum, & quot Veterum Templa

non fuerint abſimilia multis probat Franciſcus Polletus lib. I. Hiſtoriæ fori Romani cap. III. Videndus & Turnebus Adverſar. lib. XXII. cap. XVII.

Ad loca Sacra pertinent etiam *Aræ*. *Ara* varia noto apud Veteres Grammaticos *etyma*. Eorum ſententias ita colligit & indicat Iſiodorus lib. XV. cap. IV. *Aram quidem vocatam volunt, quod incenſæ ibi victimæ ardeant. Alii aras dicunt abimprecationibus, quas Græci ἀρὰς vocant. Alii volunt ab altitudine aras, inquit, ſed male. Aliis aræ dicuntur à ſimilitudine Arearum, quod ſicut illæ in urbe puræ ſunt, ita & aras Deûm puras eſſe oporteat.* Varro apud Macrobium lib. III. Sat. cap. II. Aras ſcribit primum *Anſas* dictas, *quod eſſet neceſſarium eas à ſacrificantibus teneri.* Aræ *conſecrari* dicebantur, quemadmodum conſtat ex Suetonii Auguſto cap. I. *Aræ dedicatæ* legem recitat Georgius Fabricius lib. I. Antiquitatum, quæ omnino legenda; inde enim luce meridiana clarius cognoſci poteſt, qua fere verborum formula in dedicandis templis, ſacris ædibus, aris & ſimilibus Veteres uſi fuerint. Conſulendus & Plinius lib. X. Epiſt. LVIII. & LIX. Videnda & Adolphi Occonis Medici Auguſtani numiſmata pagina XLVI. Differebant autem inter ſe *Aræ* & *Altaria*, quod ut ſcribit Servius, *aræ Diis ſuperis & inferis eſſent conſecratæ; altaria ſuperorum tantum eſſent Deorum, ab altitudine dicta.* Sic Lactantius Grammaticus ad Statium *Tria fuerunt in ſacrificiis loca per quæ expiationem faciebant, ſcrobiculo facto inferis, Aris Terreſtribus, Cœleſtibus exſtructis focis. Unde denominata etiam ſunt Altaria, ad quæ quum ſacrificabant, manus in altum porrigebant.* Aris autem *titulos inſcribi* conſueviſſe, qui cauſſam continebant, ob quam eæ poſitæ eſſent, Demonſtrat Suetonius in Caligula cap. VIII. *Addit etiam,* inquit, *pro argumento aras ibi oſtendi inſcriptas, ob Agrippinæ puerperium.* Atque ita *Ara Adoptionis* intelligi debet apud Tacitum lib. I. cap. XIV. *quæ nimirum adoptionis ergo poſita erat.* A Livio etiam lib. CCLXXVIII. proditum eſt *Annibalem in Junonis Luciniæ templo Aram condidiſſe & dedicaſſe cum ingenti rerum à ſe geſtarum titulo, Punicis Græciſque litteris inſculpto.* Sed & *quibus Divis* poſitæ eſſent, adſcribi ſolitum oſtendit Valerius lib. II. cap. V. e. VI. *Quum ad viginti pedum altitudinem,* ait, *humo egeſta perveniſſent, animadverterunt aram Diti Patri, Proſerpinæ inſcriptum.* In nummo quodam Tiberii Ara ſculpta eſt cum hac inſcriptione, *Providentiæ Auguſti.* In Hiſpania lapis exſtat cum inſcriptione hac: *Deo Fulguratori aram.* Sic & Atheonis ara inſcripta erat ἀγνώστῳ θεῷ ut ex Actorum Apoſtolicorum cap. XVII. paret: verſ. XXIII. quod Lucianus in Dialogo, qui φιλοπατρὶς inſcribitur & Philoſtratus lib. VI. de vita Apollonii confirmant.

Atque

Atque hæc de Locis, ubi Diis cultus exhibebatur. Reſtat ut Sacrificiis perlineandis nonnulla dicantur de Tempore, quod in diebus Feſtis explicandum erit.

4. Tempus quod Veterum Sacrificiis erat conſecratum, conſideratur plurimum & paret in *Diebus Feſtis*, vel *Feriis*. Latini Antiquiores *Feſta* quaſi ſolenniter lœtos dies appellarunt, quemadmodum ſcribit Feſtus lib. v. de verb. ſig. Nam *feſtus* idem Veteribus fuit, quod poſtea *lætus*. In iis enim vel ſacrificia Diis offerebantur, vel epulationes & convivia celebrabantur, vel ludi in honorem Deorum agebantur, vel feriæ obſervabantur, idque cum gaudio & lætitia, tam corporis quam animi. Cicero *Feſti* nomine non utitur, ſi fidelis mihi memoria, tamquam ſubſtantivo, hac notione; ſed pro adjectivo, *diei* ſemper nomine addito: pro Sextio. *Quum itinere toto urbes Italiæ dies feſtos agerent.* De Finibus. *Quem Tiberina diſſenſio feſto illo die tanto gaudio effecit:* Pro eo autem apud recentiores *Feriarum* nomen in uſu eſſe cœpit.

Feriæ nihil aliud erant quam dies Ceſſationum ab opere; ſic dicti, vel *à feriendis victimis*, ut vult Feſtus; vel ut alii cenſent, *à feriendis epulis*. In his enim Epulæ fiebant ex pecorum frugumque proventibus.

Feriæ autem apud Antiquos erant vel *Publicæ*, vel *Privatæ*. *Publicæ* dicebantur, quibus populus Romanus feriebatur univerſim: *privatæ*, quibus familiæ tantum & homines nonnunquam privati.

Feriæ publicæ erant vel *ſtatæ*, vel *legitimæ*, vel *non ſtatæ*. *Statæ* erant, quæ ſingulis annis ſtatis diebus & certis ſemper recurrebant, locum in Kalendario non mutantes. *Non ſtatæ* vocabantur quæ nunc his nunc illis diebus celebrabantur, locum in Kalendario non habentes, ſed neceſſitate flagitante nunc hoc nunc illo tempore indici ſolitæ, vel concipi. Statæ igitur Feriæ in Romano Kalendario leguntur, per ſingulos dies: quæ cauſſa quod Kalendarii explicatio merito hunc locum in enarratione Antiquitatum Romanarum ſibi vindicet.

SUMMARIUM, Cap: VIII.

1. *De Anno Romano.* 2. *De diebus.* 3. *Alii feſti, alii profeſti, alii interciſi.* 4. *De Kalendis.* 5. *De Nonis.* 6. *De Idibus.*

1. Anteaquam igitur ad explicationem veniam *Feſtorum*, quæ in Kalendario ſunt notata, operæ precium arbitror notare quædam in genere de *Anno Romano*, quæque eo pertinent.

Quis modus aut quæ ratio fuerit anni ante Urbem conditam, apud antiquiſſimos Italiæ populos, qualeſcumque tandem illi fuerint, non facile eſt divinare, quum ejus rei tractatio litterarum monimentis tradita nuſquam extet: Ego ſane facile crediderim regnantibus priſcis illis, Jano, Saturno, Pico, annum potius nullam quam aliquam rationem habuiſſe apud Veteres illos Italiæ incolas. Rudes enim omnino erant & inculti, qui ne domos quidem ædificare, terram colere, ſerere & metere noverant: ſemiferi glandibus vitam ſuſtentabant, in ſpeluncis & magalibus, quæ frondibus & virgultis erant contexta, habitabant: qui tales quomodo Aſtrologico nomine tempus in annos menſes, dies aut horas potuiſſent partiri. Solem ipſum, totius anni moderatorem, vix ſolem agnoſcebant. Primus Romulus condita in Latio Urbe, quam *Romam* de nomine appellavit, inter alia multa, quibus novum illud imperium fecit auguſtius, temporis etiam rationem habere cœpit. Is primus annum diebus tunc trecentis & quatuor integratum in menſes decem diſtribuit, quorum primum genitori ſuo *Marti* dicatum *Martium* appellavit, initio ſumto à verno tempore. Ovidius in Faſtis

Omnia cum virent tunc eſt nova temporis ætas,
Sic annus per Ver incipiendus erat.

Quod autem Romulus annum ſuum decem menſium fecerit teſtatur Ovidius lib. Faſtor.

Tempora digereret cum conditor Urbis, in anno
Conſtituit menſes quinque bis eſſe ſuo.

& lib. III. Faſtor. verſ. CXXI.

Annus erat decimum quum luna receperat orbem,
Hic numerus magno tunc in honore fuit;
Seu quia tot digiti per quos numerare ſolemus,
Seu quia bis quino femina menſe parit.

Trecenti autem & quatuor dies in decem hos menſes diſtribuebantur, quorum *triginta dies* capiebant Aprilis, Junius, Sextilis, November, December; *triginta vero & unum* Martius, Majus, Quinctilis & October. Ita hac deſignatione anni videri poſſunt Romani aliquandiu menſibus lunaribus eſſe uſi, quod teſtari videtur Macrobius lib. I. Sat. cap. XIV. qui ſcribit Romulum initium cujuſque menſis ſumſiſſe ex eo die, quo novam Lunam videri contigiſſet, cujus mentis & Ovidius lib. III. Faſt. verſ. IↃCCCIII.

Luna regit menſes, hujus quoque tempora menſis
Finit, &c. . . . .

Scribit

Scribit tamen Livius lib. I. Numam Pompilium primum omnium ad curſum Lunæ deſcripſiſſe annum. Et Plutarchus in Numa, *Sub Romulo*, inquit, *nulla menſium ratio conſtabat, nullus ordo, ſed alii minoribus, quam* XX. *alii* XXXV. *alii pluribus adhuc diebus cenſebantur, neque varietatem Curſuum Solis & Lunæ intelligebant, ſed obſervabant id ſolum, ut annus* CCCLV. *diebus conficeretur* &c.

Romulo ſucceſſit *Numa Pompilius*, qui quantum rudi illo ſeculo ex Græcorum obſervatione doceri potuit ad trecentos quatuor dies anni Romulei *alios quinquaginta* addidit ut ad Græcorum morem annus ad *trecentos quinquaginta quatuor dies* adſurgeret. Eos quinquaginta dies in duos menſes diſtribuit; quorum, quem primum anni eſſe voluit, *Januarium*, quem ſecundum, *Februarium* nuncupavit. Dies autem CCCLIV. in duodecim menſes ſic diſtribuit, ut Januarius & Februarius *viginti octo* haberent dies: Aprilis, Junius, Sextilis, September, November & December, *viginti novem*: Martius denique Majus, Quintilis & October *triginta novem*. De hoc Numæ facto omnes ſcribunt hiſtoriographi, præcipue Plutarchus in ejus vita & Macrobius lib. I. cap. XV.

Paullo poſt Numa in honorem imparis numeri unum adjecit *diem*, quem Januario dedit, ut tam in anno, quam in menſibus ſingulis, præter unum Februarium, impar numerus ſervaretur. Solus Februarius viginti octo dies retinui-, quaſi inferis & diminutio & par numerus conveniret. Summa ergo dierum anni Numæ poſt additum unum diem in honorem imparis numeri, dies CCCXXXV. fuerunt.

Quum ergo Romani ex hac diſtributione Pompilii ad Lunæ curſum, ſicut Græci, annum proprium computarent, neceſſario & more Græcorum inſtituerunt menſem intercalarem. De intercalandi autem ratione valde intricata tempore Numæ Pompilii, legendus omnino Macrobius lib. I. Sat. cap. XV. quem elegantiſſime illuſtrat Joannes Lalamantius, qui exterarum fere omnium & præcipuarum gentium annos deſcripſit & cum Romano contulit.

Multo poſt tempore omnem hanc inconſtantiam temporum vagam adhuc & incertam in ordinem ſtatutæ diffinitionis coëgit C. Julius Cæſar. De eo ſic ſcribit Suetonius in ejus vita: cap. XL. *Converſus ad ordinandum reipublicæ ſtatum faſtos correxit, jampridem vitio pontificum per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque meſſium feriæ æſtati, neque vindemiarum autumno competerent: annumque ad curſum ſolis accommodavit ut* CCCLXV *dierum eſſet, & intercalario menſe ſublato, unus dies quarto quoque anno intercalaretur. Quo autem magis in poſterum ex Kalend. Januar. nobis temporum ratio*

congrueret, inter Novembrem & Decembrem, menſes interjecit duos alios. Fuitque is annus, quo hæc conſtituebantur, menſium quindecim cum intercalario, qui ex conſuetudine in eum annum inciderat. Eadem de Cæſare ſcribunt Plutarchus in Julio. Plinius lib. XVIII. cap. XXV. Macrobius lib. I. Sat. cap. XVII. Intercalationi autem jam ab Veteribus dedicatum, retinuit Februarium, voluitque, ut intercalaretur ante quinque ultimos ejus menſis dies: unde quum ſextus Kalendarum Martii bis numeraretur, *Biſſextum* diem illum appellari voluit.

Dies autem decem, quos trecentis quinquaginta quinque Numæ Cæſar addidit, hoc modo diſtributis. In Januarium Sextilem & Decembrem *binos dies* inſeruit; In Aprilem autem, Junium, Septembrem, & Novembrem *ſingulos.* Sed neque menſi Februario addidit diem, ne Deo infero immutaretur; & Martio, Majo, Quintili, Octobri ſervavit priſtinum ſtatum, quod ſatis pleno eſſent numero, id eſt *dierum ſingulorum & tricenorum.* Poſt Cæſaris mortem Sacerdotes fœdum errorem injecerunt, emendationi Julianæ. Nam quum oporteret diem, qui ex quadrantibus conſit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare: illi, quarto non peracto, ſed incipiente intercalabant. Hic error ſex & triginta annis permanſit, quibus annis intercalato ſunt duodecim, quum debuiſſent intercalari novem. Hunc errorem ſero animadverſum correxit Auguſtus, qui annos duodecim ſine intercalari die tranſigi juſſit, ut illi tres dies, qui per annos XXXVI, vitio ſacerdotalis feſtinationis excreverant, ſequentibus annis duodecim, nullo die intercalata, devorarentur. Poſt hoc unum diem, ſecundum ordinationem Cæſaris, quinto quoque incipiente anno intercalari juſſit, & omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam cuſtodiam mandavit. Hæc & multo plura Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. & ſeqq. Eadem tradunt Cenſorinus de die natali. c. XX. Dio, in Oct. Suetonius in Julio cap. XL. Auguſto XXXI. Plinius, Solinus, Florus & alii. Pleniſſime autem hæc omnia diſcutiuntur apud Lilium Gyraldum in libro de Anno Menſibus & diebus, Manutium lib. I. de Quæſitis per Epiſt. epiſtola III. Joannem Lalamantium de variarum gentium annis & alios. Hæc ſufficiant de Triplici anni Ordinatione apud Veteres Romanos. De Menſibus ſingulis dicam ſuo loco in Kalendarii explicatione.

2. Addendum aliquid de *Diebus*, qui minores anni ſunt partes. *Diei* apud Romanos ſpacium eſt temporis a media nocte ad mediam proximam. Illi enim à media nocte diem ſuum incipiebant, quod Terentius Varro teſtatur. Legendi & Agellius lib. II. cap. III. Plutarchus problem. LXXXII. Cujacius lib. XV. Obſervat. cap. XXXII. Diei partes primum duæ apud

Roma-

Romanos erant, *ante meridiem* & *poſt meridiem*, quemadmodum auctor eſt Cenſorinus de die Natali cap. XIX. Alii poſtea diem in quatuor partes, ſicut & noctem diviſerunt. Tandem, ut Cenſorinus ait, plura noctis & diei tempora notata & propriis diſcreta nominibus, quæ apud Veteres poëtas ſcripta paſſim inveniuntur. Primum diei tempus dicebatur *media nox*, alterum *mediæ noctis inclinatio*, vel *de media nocte*; tertium *gallicinium*; quartum *conticinium* quod & galli conticeſcerent & homines tum quieſcerent, quintum *diluculum* quum incipit dinoſci dies; ſextum *mane*, quum eſt dies clarus, ſeptimum *tempus ante meridianum*; octavum *meridies*; quæ ipſa eſt medii diei pars, Sunt qui meridiem dictum putant, quod *merus ſit dies* id eſt purus. Nam meridies eſt purior diei pars, quia ſol in medio cœlo rutilat & omnem orbem pari illuſtrat claritate. Nonum, *tempus pomeridianum*; decimum *ſolis occaſus* ſive ſuprema tempeſtas hoc eſt noviſſimum diei tempus. Undecimum *veſpera*, quæ à ſtella, quam Græci ἕσπερον vocant, nomen habet, quod tum appareat. Duodecimum *crepuſculum* ſic dictum, quod res incertæ *creperæ* vocentur, idque tempus noctis ſit an diei incertum eſt. Decimumtertium *prima fax*, quod lumina tum accenderentur, Livius appellat *primas tenebras*. Horatius lib. II. Epiſtol. *prima lumina*; Decimumquartum *concubia nox* quum item eſt cubitum. Decimumquintum *intempeſta nox*, id eſt multa nox, quia nihil agi eſt intempeſtivum. Ælius: *Intempeſtivum eſt*, inquit, *quum tempus agendi eſt nullum, quod alii concubium appellarunt, quod fere omnes tunc cubarent*. Alii ab eo *quod ſiletur*, *ſilentium noctis* dixerunt. Decimumſextum denique diei civilis tempus dicebatur *inclinatio ad mediam noctem*. Hæc prolixius apud alios, tum apud Cenſorinum de die natali. c. XXIV.

3. Dierum autem quædam erant *diſcrimina*. Alii enim erant *Feſti* alii *Profeſti*, alii *Interciſi Feſti dicebantur*, ut jam paullo ante monui, *qui Diis dicati erant*: *Profeſti*, qui hominibus ad adminiſtrandam rem privatam & publicam conceſſi erant, ſic dicti, ut Feſtus ait, *quod procul ſint à religione numinis divini*. *Interciſi* erant Deorum hominumque communes, quibuſdam & illorum horis fas erat, quibuſdam non erat fas jus dicere. *Quum enim hoſtia cædebatur fari nefas erat: inter cæſa & porrecta fari licebat: rurſus quum adolebatur, non licebat*. Ideoque *Interciſi* vel ut antiquiores pronunciabant *Endoterciſi*, quo modo etiam notati hi dies in vetere Kalendario, vocabantur; *aut quod intercederet fas, aut quod interciſum eſſet nefas*. *Feſti* porro dies, inquit Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. dividuntur in *ſacrificia, epulas, ludos, ferias*: *Profeſti* in *Faſtos, Comitiales, Comperendinos, Statos* & *Præliares*. *Faſti* erant quibus Prætori licebat fari tria verba ſolennia *Do, Dico, Addico*. Iis con-

contrarii erant *Nefaſti*; quibus non licebat verba quæ dixi, fari. *Comitiales*, quibus cum populo agi licebat. *Comperendini* quibus uadimonium licebat dicere; *Stati*, qui judicii cauſſa cum peregrino inſtituebantur. *Præliares* erant, quibus fas erat res repetere vel hoſtem laceſſere: quibus contrarii erant dies *non præliares* quibus res repetere vel hoſtem laceſſere non licebat, quales eran *Juſti*, item *Atri* ut poſtridie Kalendas Nonas & Eidus. *Innominales* item, ut ante quartum Kalend. Nonas & Eidus & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Ditis & Proſerpinæ. *Juſti erant continui triginta dies, quibus exercitui imperato vexillum ruſi coloris in aëre poſitum erat, ut* notat Feſtus lib. IX. De diebus Atris legendus Valerius Flaccus lib. IV. de verb. ſig. apud Agellium lib. V. cap. XIX. Videndi & Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. & Plutarchus in quæſt. Rom. quæſt. XXV. Atque hæc in genere de Dierum diſcrimine. Pauciſſima addam de Menſium tribus partibus, *Kalendis, Nonis, Eidibus.*

4. *Kalendas* dixerunt primum cujuſque menſis diem, à Græco verbo καλεῖν. Cauſſam nominationis ſic commemorat Macrobius lib. I. Sat. cap. XV. *Priſcis temporibus, antequam Faſti à Cn. Flavio. Scriba unitis patribus in omnium notitia proderentur, Pontiſici Minori hæc provincia delegabatur, ut novæ Lunæ primum obſervare aſpectum, viſamque Regi Sacriſiculo nunciaret, atque tum ſacriſicio celebrato, idem Pontifex calata id eſt vocata in Capitolium plebe juxta Curiam Calatram, quot numero dies à Kalendis ad Nonas ſupereſſent, pronunciabat: & quintanas quidem quinquies dicto verbo καλῶ, ſeptimanas repetito ſepties prædicabat. Et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus eſſet placuit Kalendas vocari.* Formulam, qua Pontifex in Kalando utebatur, recitat Varro lib. V. de L.L. *Primi dies menſium nominatæ Kalendæ, ab eo, quod iis diebus calentur ejus menſis Nonæ a Pontificibus, quintanæ an ſeptimanæ ſint futuræ, ſic:*

Dies te quinque Kalo Jane Novella;
Septem te dies Juno Novella Kalo.

5. *Nonæ* dicuntur, ut notat Macrobius quod ab eo die ſemper ad Idus *novem dies* putarentur: quidam menſes *quatuor* habebant Nonas, quidam *ſex*; inde ab Romulo.

6. *Eidus* in quolibet menſe erant octo; dictæ Eidus, voce Tuſca apud Tuſcos enim iidem dies *Itis* dicebantur, quod ſignificat *Jovis fiduciam*. Alii *Idus* dictas volunt quaſi *vidus* à videndo; vel ἀπὸ τοῦ εἴδειν à videndo, *quod eo die plenam ſpeciem luna demonſtret.* Alii ab *Jove Iduli*, quæ Idibus omnibus immolabatur. Alii volunt vocem Etruſcam eſſe: apud Hetruſcos enim *Iduare* erat dividere. Nam Eidus menſem dimidium, quia plerumque in menſem

menſem medium incidunt. His expoſitis, venio ad Kalendarii explicationem. In eo enim *Feſta* deſcribuntur. Ordior ab Januario.

SUMMARIUM, Cap: IX.

1. *De Januario.* 2. *Kalendis.* 3. *Agonalibus.* 4. *Carmentalibus pecoris.* 5. *Carmentalibus ſecundis.* 5. *Feriis Sementivis.*

1. Januarius excogitatus à *Numa Pompilio*, in cujus anno primum obtinuit locum, Dictus *à Jano*, Nam quemadmodum Janus biformis, & præterita & futura credebatur videre; ita etiam hic menſis reſpicit quaſi & finem tranſacti anni & principium futuri. Cur autem ab hoc menſe annum inceperint Romani, Plutarchus docet in quæſt. Rom. quæſt. XIX. has cauſſas adferens: *vel quod* Numa Pompilius pacis ſtudioſus & cives à re bellica ad agriculturam transferre cupiens, Januario principem locum adſignaverit, Janoque magnos honores detulerit, ut qui civilis vitæ & terræ colendæ, quam belli eſſet ſtudioſior, quum Romulus homo bellicoſus & Martis filius Martium ceteris præpoſuiſſet: vel quod Numa ad naturæ potius ordinem reſpiciens, quum poſt Brumam ſol progrediendi fine facto, convertatur, *& ad nos curſum reflectat, ac quaſi de novo curſum ſuum incipiat, optimum judicaverit, idem anni, quod Solis eſſe principium.* Ejus ſententiæ accedit etiam Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. CLXIII.

Bruma novi prima eſt, veteriſque noviſſima Solis;
Principium capiunt Phœbus & annus idem.

Januarius in *Junonis* erat tutela, quemadmodum notatum eſt in Veteri Kalendario Ruſtico, quod hodieque ſervatur Romæ. Impreſſum eſt cum aliis antiquæ Romæ monimentis & Inſcriptionibus.

2. Primus hujus menſis dies *Kalendæ Januarii* dicebantur; quæ præter alias maxime erant celebres, propter anni initium; ideoque multa in eum ſolennia apud Veteres Romanos incidebant, quæ brevibus indicabo.

Kalendis igitur Januarii *ſuo Jano* ſacrificabant Romani à quo ſcilicet menſis nominabatur, quemadmodum notat Herodianus lib. I. c. XVI. Fiebat autem Sacrum Jano libo quod ab eo Janual appellabatur, ut notat Feſtus lib. IX.

Hoc die omne genus operis in ſua quiſque arte inchoabant, inſtaurabantque, ut ſcilicet, *quum omnia principiis ineſſe ſoleant*, ſi prima anni die induſtrii & ſolertes eſſent, de totius anni diligentia & ſolertia augurarentur. Ovid. lib. I. Faſt. verſ. CLXV.

Poſtea mirabar, cur non ſine litibus eſſet
Prima dies. Cauſſam percipe, Janus ait.
Tempora commiſi naſcentia rebus agendis;
Totus ab auſpicio ne foret annus iners.
Quiſque ſuas artes ob idem delibat agendo:
Nec plus quam ſolitum teſtificatur opus.

Et hinc Columella in libris de re ruſtica: *Ita tamen*, inquit, *ut agricolæ ipſis Kalendis Januariis auſpicandi cauſſa omne genus operis inſtaurarent.*

Hunc diem Amici lætis precationibus *fauſtum* ſibi unicum ominabantur Teſtantur præter alios Ovidius lib. IV. de Ponto Elegia IV. verſ. XXIII Lucianus libell. qui ψευδολογίςης inſcribitur. Diſertis autem verbis idem Ovidius lib. I. Faſt. verſ. CLXXV.

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis?
Et damus alterius accipimuſque preces.

Plinius: *Cautum erat apud Romanos*, inquit, *ne quod mali ominis verbum Kalendis Januariis efferretur; ſi quid enim ſiniſtro omine auditum eſſet, infelicem annum portendere putabatur. quod idem & privatim diebus Natalibus obſervabant.*

Quin & munera ſibi invicem mittebant boni ominis gratia, videlicet *caricas, cariotides, mella* & id genus alia, ut dulces anni dies ab rebus dulcibus auſpicarentur. Martialis lib. VIII. Epigr. XXIII. verſ. XI.

Hoc linitur ſputo Jani caryota Kalendis,
Quam fert cum parvo ſordidus aſſe cliens.

Et libro Xeniorum XIII. Epigr. XXVII. verſ. I.

Aurea porrigitur Jani caryota Kalendis,
Sed tamen hoc munus pauperis eſſe ſolet.

Hæc omnia, qualiacumque tandem fuerint, *Strenarum* appellatione veniebant. *Strena*, inquit Feſtus lib. XVII. *vocatur munus, quod datur die feſto, ominis boni gratia, à numero quo ſignificatur alterum tertiumque venturum ſimilis commodi, veluti Trenam præpoſita S. littera, ut in loco & lite ſolebant antiqui, dicentes ſlocum, ſlitem.* Nonius vocem hanc derivat à *ſtrenuitate. Strena*, inquit, *dicta eſt à ſtrenuitate, quod viris ſtrenuis & conveniat ob virtutem*, ut Symmachus ad Theodoſium & Arcadium Imperatores ſcripſit. Idem Symmachus ad eoſdem Imperatores ſcribens, notat vocem hanc diductam à *Streniæ luco, ex quo*, inquit, *Tatius rex verbenas felicis arboris, novi anni auſpices primus accepit. Dulciaria* autem illa quum primis reipublicæ temporibus quorumvis eſſent civium & locupletiorum & tenuiorum; lapſu temporis pauperum tantum eſſe ceperunt. Quum autem imperium

rium Romanum auctum eſſet, & dira cupido habendi animos civium occupaſſet, relictis his Dulciariis pauperioribus, Ditiores *aurea & argentea* ultro citroque miſſitare cœperunt munera. Eleganter Symmachus ad Theodoſium & Arcadium Imperatores de Strenis loquens: *Sumite*, inquit, *defenſores reipublicæ & ſalutis ſolenniter auro ducta munuſcula, non quia divitis metalli honore gaudetis, ſed ut noſtra devotio felicis ſeculi teſtetur opulentiam. Bonis principibus bene parta libemus, ſuſcipite à Judicibus aperta obſequia, qui precia occulta damnatis. Merito vobis ſolennes pateras cum quivis ſolidis, ut numinibus integratis offerimus, quibus nec veſter pudor, nec noſter cenſus oneratur.* Delectatus legitur ſtrenis Auguſtus Octavianus mirum in modum. Et ſcribit de eo Suetonius quod conſtituta Monarchia, illo patiente, inoleverit, ut equites & populus reliquus Imperatori ſtrenam Kalendis Januarii conferrent. Eleganter Suetonius in ejus vita cap. LVII. *Kalendis Januarii ſtrenam in Capitolio etiam abſenti, ex qua ſumma precioſiſſima Deorum ſimulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium, Jovem Tragœdum, aliaque in reſtitutionem Palatinæ domus incendio abſumtæ, Veterani, Decuriæ, Tribus; atque etiam ſingulatim ex cetero genere hominum libentes, ac pro facultate quiſque pecunias contulerunt, delibante tantummodo eo ſummarum acervos neque ex quoquam plus denario auferente.* Profuſiſſimi autem videntur fuiſſe Romani in Strenis miſſitandis, neque illud Kalendis ſolum Januariis, ſed & ſequentibus diebus feciſſe, adeo ut Tiberius Imperator edicto prohibere fuerit coactus, *ne Strenarum commercia ultra Kalendas Januarii exercererentur.* Legendus Suetonius cap. XXXIV. De Tiberio etiam hoc ſcribit Dio, eum hunc morem adeo fuiſſe averſatum, ut plerumque extra urbem Kalendis ipſis ageret, ne admittere *cogeretur ſtrenas.* Hæc de Strenis.

Hoc eodem die, qui deſignati erant Conſules magiſtratum inibant, & comitati frequenti populo aſcendebant in Capitolium, & Jovi Optimo Maximo injuges juvencos mactabant, & infinita odorem gratum & ſuavem facientia in templis & pro eorum foribus cremabantur. Obſervatum illud ab anno V. C. DCI. quo Conſules fuerunt Q. Fulvius Nobilior & T. Annius Luſcus. Ab eo namque anno hic dies ſolennis fuit Conſulatui ineundo, Reſpicit eo Martialis lib. VIII. Epigr. VIII. verſ. III.

Te primum pia tura rogant, te voce ſalutant,
Purpura te felix, te colat omnis honor.

Quamquam verſus illi commodius poſſent referri ad Feſtum Jani, quod Kalendis Januarii celebrabatur. Diſertis autem verbis ritum, quem dixi, deſcribit Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. LXXV.

Cernis odoratis ut luceat ignibus æther,
Et tremulum ſummâ ſpargit in æde jubar.
Veſtibus intactis Tarpejas itur ad arces:
Et populus feſto concolor ipſe ſuo eſt.
Jamque novi præeunt faſces, nova purpura fulget,
Et nova conſpicuum pondera ſentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda juvenci,
Quos aluit campis herba Faliſca ſuis.

Hæc de Kalendis Januarii: ſequuntur in Kalendario feriæ, *Agonalia.*

3. Incidebant *Agonia* ſive *Agonalia* in nonum diem Januarii, qui Latinis dicebatur *Quintus Eiduum.* De *Agonalium* etymo ſic ſcribit Varro lib. v. de LL. *Dies Agonales, per quos rex in regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quod interrogatur à principe Civitatis, & princeps gregis immolatur.* Feſtus paullo ſequius. *Agonium dies appellabatur, quo Rex hoſtiam immolabat, Hoſtiam enim Agoniam vocabant. Agonium etiam putabant Deum dici præſidentem rebus agendis, cujus feſta Agonalia dicebantur. Sive quia Agones dicebant montes, Agonia ſacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis, Agonius, & Collina porta Agonenſis.* Ovidius quinque hujus appellationis notat cauſſas lib. I. Faſtor. quarum prima convenit cum Varronis ſententia, dicta eſſe Agonalia ab miniſtri in ſacrificiis ſolenni voce *Agone?* verſ. CCCXIX.

Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſſa miniſter,
Hoſtia cœlitibus quo feriente cadit.
Qui calido ſtrictos tincturus ſanguine cultros,
Semper (Agone?) rogat, nec niſi juſſus agit.

Altera apud Ovidium appellationis ratio, quod Agonalia dicuntur ab *agendo.* Nam hoſtiæ ad ſacrificia agebantur, non ſponte veniebant. Sic enim pergit. verſ. CCCXXIII.

Pars, quia non veniant pecudes, ſed agantur, ab actu
Nomen Agonalem credit habere diem.

Tertia ratio appellationis ducitur apud Ovidium ab *Agnis*, quaſi *Agni* immolarentur, quum tamen *Aves* cæderentur. Sic igitur ait: verſ. CCCXXV.

Pars putat hoc feſtum priſcis Agnalia dictum;
Una ſit in proprio littera demta loco.

Quarta ab ἀγωνʹ voce Græca quæ Latinis Trepidatio, à metu ſc. hoſtiarum; quæ viſo cultro, quo erant feriendæ, in aqua, ſive in mola, ubi tingebantur, trepidabant. De ea ſic Ovidius verſ. CCCXXVII.

An, quia

An, quia prævisos in aqua timet hoſtia cultros,
A pecoris lux eſt ipſa notata metu.

Ultima ratio petita legatur apud Ovidium à Ludis Græcorum qui Agones dicebantur, quam ſententiam Ovidius ipſe probat his verbis: verſ. CCCXXIX.

Pars etiam fieri ſolitos ætate priorum,
Nomina de Ludis Græca tuliſſe diem;
Et prius antiquus dicebat Agonia ſermo,
Veraque judicio eſt ultima cauſſa meo.

Addam & *meo.* Nam non eſt mihi animus his quiſquiliis vos morari & tempus terere. Satis eſt ut methodo quadam in enarrandis Antiquitatibus Romanis varios illuſtremus ſcriptores & Græcos & Latinos. Celebrabantur autem Agonalia *in honorem Jani* ex inſtituto *Numæ Pompilii*, quemadmodum notat ex Antia Macrobius lib. I. Sat. cap. IV. Sic Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. CCCXVII.

Quatuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,
Janus Agonali luce piandus erit.

Immolabat autem rex Sacrorum Arietem hoc die, ut Varro tradit lib. V. de LL. Eo referendum illud Ovidii lib. I. Faſt. verſ. CCCXXXIII.

Utque ea non certa eſt; ita rex placare ſacrorum
Numina lanigeræ conjuge debet ovis.

4. Agonalibus proxime ſuccedunt menſe Januario *Carmentalia priora*, quæ incidebant in undecimum Januarii diem, id eſt tertium Eiduum, ut paret ex Kalendario Romano & Ovidii lib. I. Faſtor. verſ. CCCCLXI. De iis Varro lib. V. de LL. *Carmentalia nominantur, quod ſacra tum & feriæ Carmentis.* Nomen igitur à Carmenta Evandri matre ex Mercurio, de qua multa Dionyſius lib. I. cap. XXXI. Illi enim poſt mortem in Dearum numerum relatæ aram dicarant Romani, apud eam portam, quæ inde *Carmentalis* dicta fuit, & ibi quotannis hoc die ante meridiem ſacrificabant, quod de imperio Romano multa eſſet vaticinata, ut notat Dionyſius lib. X. cap. XVI. Dixi autem *ante meridiem.* Nam ita notatur hic dies in Kalendario *Nefaſtus primo*, quo ſignificatur diem hunc fuiſſe *interciſum*, mane quidem nefaſtum, poſt meridiem vero faſtum. De his Sacris multa Ovidius lib. I. Faſt. verſ. CCCCLXV.

5. Succedunt deinde *Carmentalia ſecunda*, quæ incidebant in decimum quintum hujus menſis, id eſt ut Romani loquebantur in decimis octavis Kalendis Februarii. Dicta hæc vel ab *Carmenta* Evandri matre, vel ab *Carmentis duabus Porrima & Poſtverta.* De Evandri matre teſtatur Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. IↃCXX.

Reſpiciet Titan actas ubi tertius Eidus;
Fient Parrhaſiæ ſacra relata Deæ.
Nam prius Auſonias matres Carpenta vehebant:
Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor.

De Carmentis autem *Porrima & Poſtverta* idem canit paullo poſt: verſ. IↃCXXXI.

Si quis amas veteres ritus, adſiſte precanti:
Nomina percipies non tibi nota prius
Porrima placatur. Poſtvertaque, ſive ſorores
Sive fugæ Comites, Mænali diva, tuæ
Altera, quod porro fuerat, ceciniſſe putatur:
Altera verſurum poſtmodo quidquid erat.

Cauſſam autem quam ob ferias has inſtituerint Romani & Matronæ eas coluerint pluribus deſcribit Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. IↃCXLIII. paucioribus vero Plutarchus quæſt. LVI. *Memoria*, inquit, *proditum matres quum uſu vehiculorum, quibus jumenta trahendis jungebantur, Senatus ipſis interdixiſſet, inter ſe conſpiraſſe, neque uterum gerere ſe neque parere velle, ac viros hac ratione ulciſci; idque fecerunt; donec mutata ſententia uſus vehiculorum conceſſus fuit. Exinde quum parerent, fœcundæ & libererorum copia claræ, templum Carmentæ poſuerunt, eique ſacra fecerunt.*

6. Incidebant denique plurimum in vigeſimum quartum hujus menſis diem *Feriæ Sementivæ*, quum tamen eſſent non ſtatæ, id eſt certum in Kalendario locum habentes, ſed *conceptivæ* vel *indictivæ* Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. IↃCLVII.

Ter quater evolvi ſignantes tempora Faſtos;
Nec Sementiva eſt ulla reperta dies:
Cum mihi (ſenſit enim) Lux hæc indicitur, inquit,
Muſa quid à Faſtis non ſtata ſacra petis?

Unde dictæ ſic docet Varro: *Sementivæ à ſemente, quod ſationis cauſſa ſuſciperentur.* Ritus hujus feſti celebrandi deſcribitur ab Ovidio his inter alios verſibus: verſ. IↃCLXIX.

Pagus amat feſtum, pagum luſtrate coloni.
Et date paganis annua liba focis,
Placentur matres frugum, Telluſque Cereſque
Farre ſuo gravidæ, viſceribuſque ſuis
Officium commune Ceres & Terra tuentur,
Hæc præbet cauſam frugibus, illa locum.

Hæc de *Feſtis menſis* Januarii. Sequitur Februarius.

SUMMARIUM, Cap: x.

1. De Februario. 2. Faunalibus. 3. Lupercalibus. 4. Quirinalibus. 5. Feralibus. 6. Terminalibus. 7. Regifugio. 8. Equiribus.

1. Februario nomen vel ab *Februo Deo*, ut volunt Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Servius lib. I. Georg. verſ. XLIII. & Iſiodorus lib. v. cap. XXXII. vel à *Februando*, id eſt purgando Varro lib. v. de LL. Juba Manenſius apud Athenæum lib. III. Ovidius lib. I. Faſtor. verſ. XLIII. Feſtus lib. VI. vel à *Junone Februata*, ut idem Feſtus notat ex aliis; vel denique à *Febre*, ut incerti quidam ſcriptores cenſent apud Iſiodorum lib. v. cap. XXXII. quos tum ipſe refellit. *Secundus* hodie menſis ex conſtitutione Numæ & Cæſaris, quum ante Numam eſſet *nullus*, vel ut alii volunt *ultimus* ſub Romulo Ovidius lib. II. Faſt. verſ. XLIX. Cicero lib. II. de LL. Plutarchus quæſt. XXXI. Præceſſiſſe videtur olim Januarium, quem ordinem mutatum notat Ovidius lib. II. Faſt. verſ. LIV. ab Decemviris, circa annum CCC ab V. C. Etat in tutela Neptuni, ut paret ex Kalendario Ruſtico Romano: Dies illi in anno Numæ viginti octo Par enim numerus inferis conveniebat. Idem numerus ſervatus à Cæſare.

2. Primæ hoc menſe feriæ occurrunt *Faunalia*, id eſt Fauni feſtum, quod incidebat in Eidus Februarii Ovidius lib. II. Faſt. verſ. CXCIII.

Idibus agreſtis fumant altaria Fauni,
Hic ubi diſcretas inſula rumpit aquas.

3. Sequuntur hoc menſe *Lupercalia*, quæ celebrata leguntur in Veteri Kalendario & apud Ovidium lib. II. Faſt. die hujus menſis decimo quinto qui dicebatur XV Kalend. Martii. Verba Ovidii lib. II. verſ. CCLXVII.

Tertia poſt Eidus nudos Aurora Lupercos
Adſpicit: &c. . . . .

Originem horum ſacrorum alii ad alios referunt. Plerique ad *Romulum & Remum*. Ajunt enim Romulum & Remum in Fauni ſacro dum pararentur epulæ; ipſique ſeſe nudos exercerent in ludis vocatis ex alto à paſtore, monitoſque prædones abigere armenta: confeſtim igitur in diverſas partes nudi diſcurrentes à Remo abacta armenta recuperata eſſe, & in hujus rei memoriam inſtitutum fuiſſe hoc ſolenne. Hanc ſententiam recitat Ovidius lib. II. Faſt. verſ. CCCLXI. & ſequentibus. Ad *Romulum etiam & Remum* referunt antiquiſſimi ſcriptores Acilius & Butas apud Plutarchum in Romuli vita, ſed hiſtoriam alio modo commemorant. Sic etiam Valerius Maxi-

Maximus lib. II. cap. II. e. IX. *Lupercalium mos à Romulo & Remo inchoatus eſt, tunc quum lætitia exſultantes, quod his avus Numitor rex Albanorum eo loco ubi educati fuerant urbem condere permiſerat, ſub monte Palatino, hortatu Faſtuli educatoris ſui, quem Evander Argivus ſacraverat. Facto ſacrificio, cæſiſque capris, epularum hilaritate ac vino largiore provecto, diviſa paſtorali turba, cincti ovinis pellibus immolatarum hoſtiarum, jocantes obvios petiverunt, cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur.*

Duriſſima videtur eſſe ſententia Dionyſii Halicarnaſſæi, qui Lupercalium *feriarum* originem refert ad *Evandrum Arcadum* regem. Verba ejus prolixiora lib. I. cap. LXXXIII. ita in anguſtum cogit Dominicus Flaccus de magiſtratibus populi Romani, qui liber falſo Feneſtellæ inſcribitur *Omnium Deorum, quos Vetus Romanorum religio excoluit, primo Pani Lycæo, ſeu Faunum illum, ſeu potius Sylvanum vocare placet per Lupercos rem divinam Lupercaloſque ludos feciſſe apud vetuſtatis adſertores conſtat. Ea quidem ſacrorum genera ab Evandro rege, qui ex Arcadia profugus in eum locum venerat, qui tandem Romanæ arci præfuit, ad neſtros primum delata, ac celebrata fuiſſe feruntur.* Eadem pluribus commemorat Ovidius lib. II. Faſtor. verſ. CCLXXI. qui etiam hanc ſententiam, ut veriorem amplectitur, ita originis inquiſitione concludens: verſ. CCCCXXIII.

Quid vetat Arcadio dictos à monte Lupercos,
Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.

Ritus autem Lupercaliorum ſingulares admodum erant: qui ex variorum auctorum ſententia ita deſcribuntur: In Palatino monte, ubi Panis templum erat & ſimulacra caprina farre & barba oblonga, *capræ candidæ jugulabantur*; & *ſiſtebantur ibi duo nobiles adoleſcentes*, quorum frontes alii *cultro ſanguine perfuſo tingebant*: alii *lanam lacte madente, admoventes abſtergebant.* Abſterſos adoleſcentes *ridere oportebat. Incidebant* deinde in corrigias caprarum pelles. Hinc nudi unctique ſuccingebant tantum pudenda eximiis ſeu pellibus caprarum, quæ recens erant mactatæ. *Curſum hinc ordiebantur* à ficu Ruminali, ubi Romulus & Remus fuerant expoſiti. *Diſcurrentes autem obvios* quoſque verberabant per luſum & laſciviam. *Mulieres etiam ultro* palmas, caprinarum pellium ſcuticis cædendas præbebant, quæ omnia late apud Plutarchum in Romulo & Ovidium lib. II. Faſt. verſ. CCLXVII. à quibus etiam,ut & à Geropio Becano in Croniis, inquiruntur & indicantur horum rituum cauſæ. Turpe autem fuiſſe & inhoneſtum honeſtis viris & magiſtratu vel fungentibus vel functis Lupercos agere ſatis paret ex Ciceronis Philipp. lib. II. ubi ob hanc cauſſam graviſſime invehitur in M. Antonium, inter alia ſic inquit:

Ita

Ita eras Lupercus, ut te eſſe Conſulem meminiſſe deberes.

4. Die decimo ſeptimo Februarii, qui decimus tertius Kalend. Martii dicebatur, erant apud Romanos Veteres *Quirinalia*. Ovidius lib. II. Faſt. verſ. CCCCLXXV.

Proxima lux vacua eſt, at tertia dicta Quirino,
Qui tenet hoc nomen Romulus ante fuit.

Dicebantur etiam *Feriæ Stultorum*. Cujus appellationis rationem aperit Feſtus lib. XV. *Quirinalia menſe Februario dies, quo Quirini fiunt ſacra. Idem ſtultorum feriæ appellantur, quod quidam qui ſacrorum Fornacalium ſacra Romæ ignoraverant, eo potiſſimum rem divinam faciunt.* Sic Paullus Diaconus lib. XVII. *Stultorum feriæ appellabantur, Quirinalia: quod eo die ſacrificabant ii, qui ſolenni die aut non potuerunt rem divinam facere aut ignoraverunt.* Meminit autem Feſtus *Fornacalium*. Ea enim hoc die plurimum celebrabantur, quum tamen faſta eſſent *non ſtata* non *fixa*, ſed *indictiva*, quæ fiebant *Deæ Fornaci*. De iis ſic ſcribit Feſtus lib. VI. *Fornacalia feriæ inſtitutæ ſunt, farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quæ in piſtrinis erat, ſacrificium fieri ſolebat.* Idem eodem libro: *Fornacalia ſacra erant quum far in Fornaculis torrebant.* De his feriis ſimul & iis, quæ *Stultorum* appellabantur Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃXXV.

Facta Dea eſt Fornax: læti Fornace Coloni
Orant ut fruges temperet illa ſuas.
Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec ſacra ſtata facit.
Inque foro multa circumpendente tabella,
Signatur certa Curia quaque nota:
Stultaque pars populi quæ ſit ſua Curia neſcit,
Sed facit extrema ſacra relicta die.

Ubi etiam videmus, quod Fornacalia & Quirinalia dicta fuerint *Stultorum feriæ*. Fornacalia autem inſtituta eſſe *ab Numa Pompilio* notat Plinius lib. XVIII. cap. II.

5. Succedunt proximo in Kalendario *Feralia*. Notantur enim ad vigeſimum primum menſis Februarii diem id eſt ad nonum Kalendas Martii; Ovidius tamen ad decimum ſeptimum menſis diem refert, id eſt ad decimum tertium Kalendas Martii. *Feralia* alii aliunde derivant. Varro lib. V. de LL. *Feralia*, inquit, *ab Inferis & ferendo, quod ferant tum epulas ad ſepulcrum, quibus jus ibi parentare.* Feſtus præter hoc, aliud etiam etymon indicat. *Feralia*, inquit, *Diis Manibus ſacrata feſta à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata.* Non etiam unus horum auctor proditur. Ovidius

ab *Ænea* originem ducit Feralium. Sic enim ait lib. II. Faſtor. verſ. IↃXLIII.

Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor,
Attulit in terras juſte Latine tuas:
Ille patris genio ſolennia dona ferebat,
Hinc populi ritus edidicere pios.

Macrobius lib. I. Sat. cap. XIII. à *Numa Pompilio* hæc feſta, ut alia multa, inſtituta ſcribit. Ritus deſcribuntur ab Ovidio lib. II. Faſt. verſ. IↃXXXIII. & ſequentibus, ubi inter alios, quod allatæ ad ſepulcra epulæ ponerentur ſuper nudam ſilicem, in ſacris iſtis: quæ inde etiam, auctore Servio *Silicernium* dicebantur. *Eſt* enim ut Donatus inquit, *Silicernium cœna, quæ infertur Diis manibus, quod eam ſilentes cernant id eſt poſſideant umbræ: vel quod qui eam inſerunt, cernant quidem, ſed non deguſtent. Nam de his quæ libantur inferis, quiſquis ederit aut biberit, funeſtabatur.* Intermiſſa diu hæc Feralia ob bellum, quo modo tandem fuerint renovata, canit fabuloſe, ut ipſe etiam fatetur, Ovidius lib. II. Faſtor. verſ. IↃLVII.

At quondam dum longa gerunt pugnacibus armis
Bella, Parentales deſeruere dies.
Non impune fuit. Nam dicitur omine ab iſto
Roma ſuburbanis incaluiſſe rogis.
Vix equidem credo, baſtis exiſſe feruntur,
Et tacito queſti tempore noctis avi:
Perque vias urbis, latoſque ululaſſe per agros
Deformes animas, vulgus inane ferunt.
Poſtea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiiſque venit funeribuſque modus.

Durabant Feralia *per undecim dies* uſque ad finem menſis ſcribente Ovidio lib. II. Faſtor. verſ. IↃLXV. Feralibus religioſum erat *nubere*. Ovid. lib. II. Faſt. verſ. IↃLVII.

Dum tamen hæc fiunt viduæ ceſſate puellæ,
Exoptat puros pinea tæda dies.
Nec tibi quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas haſta recurva comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias myſta ſepulcra faces.

Ominoſum item erat his Feralibus *ſacrum Diis ſuperis facere*. Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃXIII.

Dii

Dii quoque templorum foribus celentur opertis,
Ture vacent aræ, ſtentque ſine igne foci.
Nunc animæ tenues & corpora functa ſepulcris
Errant, nunc poſito paſcitur umbra cibo.

Proximo à Feralibus die *Chariſtia* ab Amicis celebrabantur. Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃCXVII.

Proxima Cognati dixere Chariſtia cari,
Et venit ad ſocios turba propinqua Deos, &c.

Cui fini inſtituta Chariſtia ſcribit Valerius Maximus lib. II. cap. I. e. VIII. *Convivium etiam ſolenne majores inſtituerunt, idque Chariſtia appellaverunt, cui præter Cognatos & Affines nemo interponebatur, ut ſi qua inter neceſſarios querela eſſet orta, apud ſacra menſæ & inter hilaritatem animorum fautoribus Concordiæ adhibitis, tolleretur.* Neque alium finem indicat Ovidius lib. II. verſ. IↃCXXXI.

Diis generis date Tura boni. Concordia fertur
Illa præcipue mitis adeſſe die.
Et libato dapes, ut grati pignus amoris
Nutriat intinctos miſſa patella cibos.
Jamque ubi ſuadebit placidos nox humida ſomnos,
Larga precaturi ſumite vina manu
Et bene nos, bene tu patriæ Pater optime Cæſar,
Dicite ſuffuſo per ſacra verba mero.

Hujus feſti meminit Martialis lib. IX. Epig. LV. verſ. V.

Cara daret ſolenne tibi cognatio munus,
Nec frater nobis, nec prior eſſet avus, &c.

Ubi male nonnulli *Clara.* Nam rectius *Cara.* Feſta enim illa vocabantur, *Cara Cognatorum. Lucem Propinquorum* nominat idem Martialis lib. IX. Epigr. LVI. verſ. I.

Luce propinquorum, qua plurima mittitur ales,
Dum Stellæ turdos, tum tibi Flacce, paro, &c.

6. Poſt Chariſtia leguntur in Kalendario *Terminalia*, quæ incidebant in vigeſimo Februarii, id eſt x Kalend. Martii. Unde dictæ docet Varro lib. V. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus conſtitutus. Duodecimus enim menſis Februarius, & quum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe.* Feſtus à Termino Deo derivat: *Termino ſacrificabant*, inquit, *quod in ejus tutela fines agrorum eſſe putabant: denique Numa Pompilius ſtatuit eum, qui Terminum exaraſſet, & ipſum & boves ſacros eſſe.* Terminalia *Numa* inſtituit, uti ſcribunt Dionyſius lib. II. cap. LXXVI. Plutarchus,

Plinius & alii. Digna ſane ſunt verba Dionyſii quæ de laudando Numæ inſtituto audiamus: *Numa ut contenti propriis aliena non concupiſcerent, cavit lege de Terminandis prædiis. Quum enim unumquemque juſsiſſet agrum ſuum circumſcribere ac in finibus ſtatuere lapides, hos ſacros eſſe Jovi Terminali voluit, juſsitque ut quotannis ſtato die res divina eo loco in paganorum cœtu fieret, ſacrato cum primis nobili feſto in honorem Deorum, qui Terminis tutelares præſident. Id Romani vocant Terminalia, ſicut ipſos Terminos, quos noſtri variante una littera τέρμωνας: quos ſi quis transferre auſus fuiſſet aut tollere, lege terminati caput ejus his Diis devovit interfectori ipſius, tamquam ſacrilegi impunitate promiſſa, & puritate à ſcelere:* Statuit idem Numa, ut Termino Deo ſacra fierent *incruenta*, nulla hoſtia cæderetur: Sic enim eodem libro II. cap. LXXVI. Dionyſius: *Deos putant Terminos, eiſque ſacra faciunt, non hoſtias cædentes, quod nefas ſit cruentari hos lapides, ſed liba cerealia, frugumque offerentes primitias.* Rationes autem incruenti hujus Sacrificii quærit & oſtendit ſatis eleganter Plutarchus quæſt. XV. *Cur Termino*, quem Deum cenſerent & ſacris Terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur: ita tandem reſpondit: *An quia Romulus terminos agro populi nullos poſuit, ut liceret progredi, aliiſque ademtum adjicere ſuo, & putare omnem ditionem ad ſe pertinere, quam (ut Laco ille dicebat) haſta adſequi poſſent: Numa autem Pompilius homo juſtus, civilis ac Philoſophus, limitibus ſuum agrum à vicino diſtinxit, iiſque Terminum nuncupans, inſpectorem atque cuſtodem amicitiæ & pacis exiſtimavit ſanguinis purum, nulla inquinatum cæde ſervari debere.* Si quis igitur quærat quo modo Sacrificium Terminalibus his celebrari ſolitum, legat Ovidii librum II. Faſtor. ad verſ. IↃCXLIII. & ſequentibus ubi inter alia:

Te duo diverſa Domini de parte coronant,
Binaque ſerta tibi, binaque dona ferunt.
Ara fit, hic ignem curta fert ruſtica teſta,
Sumtum de tepidis ipſa colona focis,
Ligna ſenex minuit, conciſaque conſtruit arte,
Et ſolida ramos figere pugnat humo:
Tunc ſuco primas irritat cortice flammas,
Stat puer & manibus læta caniſtra tenet.
Inde ubi ter fruges medios immiſit in ignes,
Porrigit inciſos folia parva favos.
Vina tenent alii, libantur ſingula flammis,
Spectant, & linguis candida turba ſiunt.

Sequuntur deinde duo Carmina quibus Ovidius incruentum illud Sacrificium videtur negare. Facit enim mentionem *cæſi agni, cæſæ* item *porcæ*: v. IↃCLV.

Spargi-

Spargitur & cæſo communis terminus agno,
Nec queritur lactens quum ſibi porca datur.

Sed præter morem illud aliquando factum, videntur indicare verba illa *nec queritur.* Quaſi diceret poëta, *incruentum quidem Termino fieri ſacrificium. Terminum tamen non queri, ſi nonnumquam agnus cadatur, ſi item porcus.* Vel dicendum, aliud fieri ſolere tempore Numæ, quo primum Terminalia fuerunt inſtituta tenuiter, aliud vero tempore Auguſti, quo hæc ſcribebat Ovidius, quoque omnia in ſacrificiis erant ampliora & magnificentiora. Hæc de *Terminalibus.*

7. Terminalibus ſubſcriptum in Kalendario legitur *Regifugium.* Incidebat illud in vigeſimo quarto hujus menſis, id eſt ſexto Kalend. Martii. Ovidius lib. II. verſ. IↃCLXXXU.

Nunc dicenda mihi Regis fuga, traxit ab illa,
Sextus ab extremo nomina menſe dies.

Sic Feſtus Romæ editus plenior. *Regifugium dies notatur in Faſtis* VI. *Kalend. Martias, ut ait Verrius.* Duplicem autem invenio appellationis rationem. Dictum enim Regifugium ab *regis fuga.* In eo conveniunt omnes, ſed in rege deſignando variant. Alii enim intelligunt fugam *regis Tarquinii ex urbe*; alii fugam *Regis Sacrorum ex foro vel Comitio.* Prioris ſententiæ de Tarquinio rege, eſt Ovidii lib. II. verſ. IↃCLXXXV.

Nunc dicenda mihi regis fuga, traxit ab illa
Sextus ab extremo nomina menſe dies.
Ultima Tarquinius Romanæ gentis habebat
Regna; vir injuſtus, fortis ad arma tamen.

Et quæ multa ibi ſequuntur de Vi Lucretiæ illata, de pulſo cum uxore, liberis, & tota familia Tarquinio. Ejuſdem mentis de Tarquinio rege eſt & Auſonius in Ecloga de Feriis Romanis verſ. XIII.

Nec Regifugium pulſis ex urbe Tyrannis,
Lætum Romanis fas reticere diem.

Ad Regem Sacrorum refert hoc feſtum Plutarchus in Problem. ἔστι γοῦν τις ἐν ἀγορᾷ θυσία πρὸς τῷ λεγομένῳ κομιτίῳ πάτριος. Ἣν θύσας βασιλεὺς κατὰ τάχος ἄπεισι φεύγων ἐξ ἀγορᾶς. Utramque ſententiam complectitur Feſtus qui Romæ quondam editus: *Regifugium*, inquit, *dies ita dictus, ut ait Verrius, quia eo die Tarquinius rex Roma fugerit: quod falſum eſſe arguit Cincius in lib Faſtor. & Julius* (ſic enim legendum pro *Tulius*) *de Feriis, qui Saliares Virgines & Salus adeſſe dicunt Regi ſacrorum, quum facit Sacrificium in Comitio, quo facto ſtatim fugit,* &c.

8. Occurrunt ultimo loco in menſe Februario *Equiria*, quæ Kalenda-

 rium

rium Vetus Romanum nominat ad vigeſimum ſeptimum diem Februarii, id eſt tertio Kalend. Martii. Ut & Ovidius ſub finem lib. II. Faſtor. verſ. IↃCCCCLVII.

Jamque duæ reſtant noctes de menſe ſecundo;
Marſque citos junctis curribus urget equos.

Inſtituta fuerunt *ab Romulo* in honorem *Martis*, Feſtus. Dicta *ab Equorum curſu*, eo enim die currebant in Campo Martio, quemadmodum teſtatur Feſtus. Sic Varro lib. V. de LL. *Equiria ab Equorum curſu. Eo enim die currunt in Campo Martio; qui quum ab Tiberi eſſet inundatus fiebant Equiria in Cælio monte*, ubi erat *Campus Martialis*, ut alias dixi. Id nomen *ex vero poſitum* dicitur ab Ovidio, ne à fictis equis ac ſcenicis deductum exiſtimetur. Sic enim canit lib. II. Faſtor. ad finem verſ. IↃCCCCLIX.

Ex vero poſitum permanſit Equiria nomen,
Quæ Deus in Campo perſpicit ipſe ſuo.

Secunda Equiria incidebant in tertio Eid. Martias, ut ſuo tempore videbimus. Hæc de Feſtis, quæ Kalendarium Vetus Romanum notat ad menſem Februarium. Sequuntur quæ menſe Martio celebrari ſolita. Præmittam pauca de ipſo Menſe.

SUMMARIUM, Cap: XI.

1. *De Martio.* 2. *Matronalibus.* 3. *Anciliis.* 4. *Anna Peranna.* 5. *Liberalibus.* 6. *Quinquatribus.* 7. *Tubiluſtrio.* 8. *Rege comitante fas.* 9. *Hilaribus.* 10. *Lavatione matris Deûm.*

1. Martius menſis nomen habet à *Marte Romuli* patre. In quod etymon unanimi conſenſu conſpirant Varro lib. V. de LL. Ovidius in fine libri II. Faſt. verſ. IↃCCCCLII. principio III. verſ. I. & aliis locis, IV item libro verſ. XXV. Plutarchus in Romulo & Numa. Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Servius lib. I. Georgic. verſ. XCIII. Iſiodorus lib. V. cap. XXXII. qui & aliunde derivat hujus menſis appellationem à *Mare* nimirum, *quod eo menſe omnia animantia ad marem agantur, & ad concumbendi voluptatem.* Dicebatur etiam hic *Menſis Novorum*, quia quondam anni ab eo initium, ut notat Iſiodorus lib. V. cap. XXXII. Primus fuit in anno, quem Romulus ordinavit, tertius vero in Numæ & Cæſaris ordinatione, ut videre eſt apud Feſtum, Ovidium & alios. Dies illi ex ordinatione omnium triginta & unum. Erat autem in Tutela Minervæ, ut docet Kalendarium Romanum.

2. In

2. In primum hujus menſis diem incidebant *Matronalia*, inſtituta *ab Romulo*, dicta vero à *matronis Romanis*. Ab iis enim Matronalia celebrabantur: unde & Kalendæ Martiæ *fœminæ* dicebantur, quemadmodum videre eſt apud Juvenalem Sat. IX. verſ. LIII. Appellationis autem variæ cauſſæ quæruntur & indicantur, cum ab aliis, tum præcipue ab Ovidio lib. III. Faſtor. Alii enim referunt ad diremtum bellum à matronis Romanis inter Romanos & Sabinos. Apud Ovidium lib. III. Faſt. quum Mars in gratiam quaſi poëtæ, totum illud bellum inter Romanos & Sabinos graphice depinxiſſet, & diremtum illud addidiſſet per matronas Romanas, tandem ita concludit: verſ. CCXXIX.

Inde diem quæ prima, meas celebrare Kalendas
Oebaliæ matres non leve munus habent.

Alii inſtituta volunt, *ut Matres favore Martis eam felicitatem conſequerentur in filiis, quam videbatur is Deus Iliæ conceſſiſſe.* Ovidius lib. III. Faſtor. verſ. CCXXXIII.

Vel quod erat de me feliciter Ilia mater,
Rite colunt matres ſacra diemque meum.

Alii appellata ſic cenſent, *quod menſe Martio terra fœcunda ſit, quales matronæ fieri cupiunt,* quam ſententiam pluribus deſcribit Ovidius lib. III. Faſt. verſ. CCXXXV. Nonnulli etiam putant vocata, quod hoc die Junonis Lucinæ ædes coli cœpta ſit, quæ eſt in Exquilino monte, ut præter Feſtum docet Ovidius lib. III. Faſt. verſ. CCXLV. Sunt denique qui nominata ſcribunt, *quod Mars filius dicatur Junonis, quæ Conjugiis putabatur præeſſe*; quorum ſententiam pluribus etiam deſcribit Ovidius lib. III. verſ. CCLI. Mittebantur autem hoc die à viris *munera feminis*, quemadmodum Saturnalibus à feminis miſſitabantur viris. Docet Suetonius in Veſpaſiano cap. XIX. *Sicut Saturnalibus dabat viris Apophoreta, ita & Kalendis Martii feminis.* Tibullus lib. III. el. I. verſ. I.

Martis Romani feſtæ venere Kalendæ,
Exoriens noſtris hinc fuit annus avis.
Et vaga tunc certa diſcurrunt undique pompa,
Perque vias urbis munera perque domos.

Eo pertinet ejuſdem poëtæ locus lib. IV. Faſtor.

Sulpitia eſt tibi culta tuis Mars magne Kalendis,
Spectatum è cœlo ſi ſapis ipſe veni.

Sic Plautus in Milite:

Da mihi vir quod Kalendis mittam, quum venerint Martiæ.

Et hinc elegantiſſimus poëta Martialis lib. V. Epigr. LXXXIV. verſ. VI.

Satur-

Saturnalia tranſiere tota:
Nec munuſcula parva, nec minora
Miſiſti mihi, Galla, quæ ſolebas.
Sane ſic abeat meus December,
Scis certe puto veſtra jam venire
Saturnalia Martias Kalendas,
Tunc reddam tibi, Galla, quod dediſti.

Idem lib. x. Epigr. xxiv. verſ. 1.

Natales mihi Martiæ Kalendæ,
(Lux formoſior omnibus Kalendis,
Qua mittunt mihi munus & puellæ,)
Quinquageſima liba, &c.

Idem eodem libro Epigr. xxix. verſ. 1.

Quam mihi mittebas Saturni tempore lancem,
Miſiſti Dominæ, Sextiliane tuæ.
Et quam donabas dictis à Marte Kalendis,
De noſtra phaſma eſt ſynthelis emta toga.

Matronæ item hoc die ſervis ſuis cœnas apponebant, ut eos ad promtius obſequium hoc modo invitarent, quemadmodum teſtatur Solinus cap. III.

3. His Kalendis & ſequentibus duobus diebus celebrabatur etiam *Anciliorum feſtum* ex Numæ inſtitutione. Cauſſa autem & origo deſcribitur ab Dionyſio lib. II. cap LXXII. Plutarcho in Numa, Ovidio lib. III. Faſt. verſ. CCLIX. & aliis. Sacra autem hæc, & feſtos dies cœnis ſumtuoſiſſimis & commeſſationibus cum cantu & ſymphonia opipare admodum celebrare Veteres Romani ſoliti: adeo ut opiparum quadris & ſplendidum convivium *Saliare* poſtea fuerit appellatum. Hinc & *Saliares Dapes* apud Horatium in Odis lib. I. cap. XXXVII. verſ. 1.

Nunc eſt bibendum: nunc pede libero
Pulſanda tellus: nunc Saliaribus
Ornare pulvinar Deorum.
Tempus erat dapibus, Sodales.

Hinc item *Saliares cœnæ* apud Apulejum lib. IV. *Ut equus quidem meus tantâ copia & quidem ſolus potitus, ſaliares cœnas cœnaſſe crederet*, id eſt lautas & opulentas. Tribus autem Anciliorum diebus *ominoſum erat nubere.* Ovidius lib. III. Faſtor. CCCXCIII.

Nubere ſi qua voles, quamvis properabitis ambo
Differ, habent parvæ commoda magna moræ.

Arma

Arma movent pugnam, pugna eſt aliena maritis,
Condita quum fuerint aptius omen erit.

Imo religio erat quidquam his Anciliorum diebus inceptare: Reſpicit eo Auguſti epiſtola ad Luciam apud Suetonium in Claudio cap. iv. *Colloquutus ſum cum Tiberio, ut mandaſti, mea Livia, quid nepoti tuo faciendum ludis Martialibus eſſet. Ludos enim Martiales* appellat feſtum hoc triduanum Anciliorum. Et ibidem paullo poſt: *In præſentia tamen quibus de rebus conſulis curare cum ludis Martialibus triclinium ſacerdotum non diſplicet nobis; ſi eſt paſſurus ſe à Sylani filio homine ſibi adſine admoveri, ne quid faciat, quod conſpici & derideri poſſit.* Exſpectandum enim cenſebant Veteres illi, dum condita eſſent Ancilia. Suetonius item in Ottone cap. viii. *Nulla ne religionum quidem cura ſed & motis, nec dum conditis Ancilibus, quod antiquitus infauſtum habebatur,* &c. Eodem modo Tacitus, qui eandem hiſtoriam perſequitur: *Fuere qui proficiſcenti Ottoni moras, religioneſque nondum conditorum Anciliorum, vel ſcutum, vel arma cœleſtia adferrent.*

4. Decimo quinto hujus menſis die, qui Romanis Eidus Martiæ, celebrabatur apud Veteres Romanos *Annæ Perannæ feſtum*; quemadmodum docet Ovidius lib. iii. Faſtor. verſ. Ioxxiii.

Idibus eſt Annæ feſtum geniale Perannæ,
Non procul à regis advena Tibri tuis.

Quæ fuerit hæc Anna Peranna varias variorum opiniones indicavi in enarratione Deorum Dearumque Indigetum. Hoc feſto plebs Romana (nam reliqui ordines Senatorius & equeſtris continentiores erant) in ripa Tiberis genio & largioribus poculis indulgebat, & cantu quodam vitam ſibi perennem precabatur. Convivia hujuſmodi & commeſſationes graphice admodum depingit, ut ſolet omnia, Ovidius lib. iii. Faſtor. verſ. Ioxxv. & ſequentibus, inter alia ſic canit:

Plebs venit, ac virides paßim disjecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quiſque ſua:
Sub Jove pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta caſa eſt,
Pars ibi pro rigidis calamos ſtatuere columnis,
Deſuper extentas impoſuere togas:
Sole tamen vinoque calent, annoſque precantur,
Quot ſumant cyathos, ad numerumque bibunt:
Juvenies illic qui Neſtoris ebibat annis,
Quæ ſit per calices facta Sybilla ſuos.
Illic & jactant quidquid didicere theatris,

Et jactant faciles ad ſua verba manus.

Paullo poſt: verſ. IↃXXXIX.

Quum redeunt titubant, & ſunt ſpectacula vulgi,
Et fortunatos obvia turba vocat.

Joci autem & luſus, quorum hoc feſto uſus, obſcœni erant & turpes; nec deerant Cantilenæ admodum impudicæ. Cauſſas narrat Ovidius lib. III. verſ. IↃCLXXV.

Nunc mihi cur cantent ſupereſt obſcœna puellæ
Dicere: nam coëunt certaque probra canunt.

Sequuntur deinde aliquot verſus, quorum hæc ſumma: *Quum Anna relata eſſet in numerum Deorum, Martem ejus operam petiiſſe ad comprimendam Pallada: illam retuliſſe ſe Palladis animum inflexiſſe, paratamque eſſe ad conjugium: deductam autem tempore conſtituto ad eum pro Pallade Annam luteo flameo velatam, quumque eam eſſet oſculaturus cognoviſſe Annam, ab eaque ſe deluſum eſſe.* Quam fabulam ſic concludit Ovidius verſ. IↃXCV.

Inde joci Veteres, obſcœnaque dicta canuntur,
Et juvat hanc magno verba dediſſe Deo.

Poſt mortem C. Julii Cæſaris, cœpit hæc dies, Eidus Martiæ, *Parricidium* nominari ex S. C. quod eo die C. Cæſar immaniſſime & indigniſſimis modis confoſſus eſſet in Senatu viginti tribus vulneribus, contra omne jus faſque; cautumque *ne eo die unquam Senatus haberetur*, ut pluribus commemorant Suetonius cap. LXXXII. Plutarchus, Dio, Florus lib. IV. cap. II. n. XCV. & alii infiniti ſcriptores.

5. In decimum octavum hujus menſis diem, id eſt in XV Kalend. Apr. incidebant apud Veteres Romanos *Liberalia*, ut numerat & notat Ovidius lib. III. Faſt. verſ. IↃCCXIII.

Tertia poſt Idus lux eſt celeberrima Baccho,
Bacche fave vati dum tua feſta cano.

Quibus verbis docet poëta hæc ſacra fuiſſe dicta ab *Libero*, quod Bacchi cognomen. Sic etiam Feſtus *Liberalia à Libero id eſt Baccho, qui vini inventor, propterea Liber dicitur: quod vino uſi libere omnia loquantur, unde Nævius: Libera lingua loquemur ludis Liberalibus.* Alii Liberalia aliunde derivant à *Libertate*, Varro, *quod per totum opidum eo die ſederent ſacerdotes liberi & anus hedera coronata cum libis & foculo pro emtore ſacrificarent.* Ubi *ſedere* nihil aliud quam feriari, ut exponit doctiſſimus vir Hadrianus Turnebus in iis Commentariis Varronianis, quos poſt obitum ipſius heredes in lucem dederunt; Per *foculum* autem, cujus meminit Varro, idem Turnebus exaudiendum cenſet ignitabulum parvumque focum, quo Veteres uſi, quum

rem

rem divinam extra templa in locis non ſacris, aut in quibus ara non erat, facerent. Alii *Liberalia* dicta volunt, quod hæc ſacra, ut Servius ad Virgilium docet *ad purgationem animæ pertinerent.* Appellabatur etiam hic dies *Agonia*, docente Varrone lib. v. de L.L. *In libris Saliorum*, inquit, *quorum cognomen Agonenſium, forſitan hic dies ideo appellatur potius Agonia*; *Agonium* autem *Martiale*, appellat Maſurius lib. II. Faſtorum apud Macrobium lib. I. Satyr. cap. IV. Nonnulli confundunt *Liberalia* cum *Bacchanalibus*, quum *Liberalia* à *Libero*, Bacchi cognomine, *Bacchanalia* vero à *Baccho* ipſo nominentur; quod an recte faciant, curioſius hoc tempore non inquiram: certe doctiores Bacchanalia referunt ad Ferias non *ſtatas*, ſed *indictivas* & *conceptivas*; quæ cauſſa, quod Bacchanalium hiſtoriam, eo malim & ego referre. Liberaliorum autem ritus deſcribuntur ab Ovidio lib. III. Faſtor. verſ. IↃCCXXV. Nam vilis anus hedera coronata, liba calentia, quibus mel erat infuſum, Baccho offerebat; inde illa ſecum ducens feminarum choros & greges, populum invitabat ad liba guſtanda. Inter alia ſic ait Ovidius: verſ. IↃCCLXVI.

Cur anus hoc faciat quæris? vinoſior ætas
Hæc erat, & gravidæ munera vitis amat.
Cur hedera hæc cincta eſt? Hedera eſt gratiſſima Baccho;
Hoc quoque cur ita ſit, dicere nulla mora eſt:
Nyſiadas nymphas, puerum quærente noverca,
Hanc frondem cunis oppoſuiſſe ferunt.

Inter alios autem hujus feſti ritus, is maxime obſervandus, quod eo die adoleſcentes Romani, poſita prætexta togam virilem & liberam ſumerent. Cauſſas quatuor recitat Ovidius lib. III. Faſtor. verſ. IↃCCLXXI.

Reſtat ut inveniam quare toga libera detur;
Luciferis pueris candide Bacche tuis.
Sive quod ipſe puer ſemper juveniſque videris,
Et media eſt ætas inter utramque tibi:
Seu quia tu pater es, patres ſua pignora, natos
Commendant curæ numinibuſque tuis:
Sive quod es Liber, veſtis quoque libera per te.
Sumitur & vitæ liberioris iter:
An quia quum colerent priſci ſtudioſius agros, &c.

Concludit tandem: verſ. IↃCCLXXXVII.

Ergo ut tyronum celebrare frequentia poſſit;
Viſa dies dandæ non aliena togæ eſt.

De his plura dicam in ritibus Romanorum Veterum privatis, quum de Veſtium hiſtoria erit agendum.

6. Decimo quarto Kal. Aprilis, id eſt decimo nono menſis Martii celebrabantur apud Romanos Veteres *Quinquatria*, ut notatur in Kalendario Vetere Romano. Sic Ovidius lib. III. Faſtor. verſ. IↃCCCIX.

Una dies media eſt & fiunt ſacra Minervæ.

Qui verſus docent Quinquatria inſtituta fuiſſe *in honorem Minervæ*, quod etiam paret ex multis ibi verſibus, qui ſequuntur. Dicta autem Quinquatria *ab numero Deorum*, quibus celebrabantur Ovidius lib. III. Faſt. verſ. IↃCCCX.

Nominaque à junctis quinque diebus habent.

Olim unum tantum fuiſſe hujus feſti diem poſt quintum Eidus Martias, cumque *Quinquatrum* appellatum exemplo vocabuli tracto ab Tuſculanis docent Varro, Agellius lib. II. cap. XXI. & alii. Tuſculanis enim noti erant dies *Quinquatrus*, *Sexatrus*, *Septimatrus*, productione quadam, id eſt poſt diem quintum, ſextum, ſeptimum Eidus. Eleganter Varro lib. V. de LL. *Quinquatrus*, inquit, *hic dies unus à nominis errore obſervatur, provide ut ſint quinque, dictus ab Tuſculaneis. Poſt diem ſextum Idus ſimiliter vocatus Sexatrus; & poſt diem ſeptimum Septimatrus: ſic hic quod erat poſt diem quintum Eidus, Quinquatrus.* Sic Feſtus lib. XV. *Quinquatrus appellari quidam putant à numero dierum, qui fere his celebrantur; qui ſcilicet errant tam hercule, quam qui triduo Saturnalia & totidem diebus Compitalia. Nam omnibus his ſingulis diebus ſunt ſacra. Forma autem vocabuli ejus exemplo multorum populorum Italicorum, enunciata eſt; quod poſt diem quintum Iduum eſt is dies feſtus, ut apud Tuſculanos Triatrus & Sexatrus & Septimatrus & Faliſcos Decimatrus.* Legendus & Agellius lib. II. cap. XXI. *Quinquatrus*, autem (ſic enim nominandos hos dies, non Quinquatria cenſent doctiores) *jucunde atque hilariter* tranſigebantur, Paret ex epiſtola quadam Auguſti ſcribentis ad Tiberium ſuum apud Suetonium cap. LXXI. *Nos mi Tiberi*, inquit, *Quinquatrus ſatis jucunde egimus. Luſimus enim per omnes dies, forumque aleatorium calfecimus.* His diebus, excepta prima *Venationes & Scenici ludi exercebantur.* Ovidius lib. III. Faſt. verſ. IↃCCCXI.

Sanguine prima vacat; nec fas concurrere ferro,
Cauſſa, quod eſt illa nata Minerva die.
Altera, treſque ſuper ſtrata (alii legunt *raſa*) *celebrentur arena:*
Enſibus exſertis (ſic legendum non *expertis*) *bellica læta Dea eſt.*

Docet idem Suetonius in Domitiano cap. IV. *Celebrabat & in Albano quotannis Quinquatria Minervæ. Cui collegium inſtituerat, ex quo ſorte ducti magiſterio*

ſterio fungerentur, redderentque eximias venationes & ſcenicos ludos, ſuperque oratorum & poëtarum certamina. Quæ Suetonii verba lucem adferunt uni Juvenalis loco Satyra IV. verſ. xcix.

Profuit ergo nihil miſero, quod cominus urſos
Figebat Numidas Albana nudus arena
Venator.

Innuunt etiam Suetonii in Domitiano cap. IV. verba: *his diebus Oratorum & Poëtarum fuiſſe certamina.* Hinc illud Papinii Statii lib. IV. Sylvarum verſ. LXV. quo oſtendit ſe in hoc certamine reliquos poëtas viciſſe & propterea à Domitiano coronatum fuiſſe:

Lux mihi Trojanæ qualis ſub collibus Albæ,
Quum modo Germanas arces, modo Daca ſonantem
Prælia, Palladio tua me manus induit auro.

Et ab hoc ritu lux alteri Juvenalis loco Satyra cujus jam memini IV. verſ. CCXLIV.

Surgitur & miſſo proceres exire jubentur
Conſilio: quos Albanam dux magnus in arcem
Traxerat attonitos & feſtinare coactos,
Tamquam de Geticis aliquid torviſque Sicambris
Dicturus, tamquam diverſis partibus orbis
Anxia præcipiti veniſſet epiſtola penna.

His diebus, ut teſtatur Hieronymus. *Pueri munus Minerval appellatum Magiſtris ſuis offerebant*; & ſuis ſtudiis veniam & vacationem impetrantes lætos dies hos agebant. Horatius lib. II. Epiſt. ad Florum ultima verſ. CXCVII.

Ac potius, puer ut feſtis Quinquatribus olim
Exiguo, gratoque fruaris tempore raptum.

Qui autem præcipue ſoliti ſacra facere Quinquatribus eleganter notat Ovidius lib. III. Faſtor. De *Pueris Puelliſque*, qui ludos litterarios frequentabant ſic canit verſ. IↃCCCXV.

Pallada nunc pueri teneræque orate puellæ,
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

De *iis quæ lanam tractabant* idem Ovidius verſ. IↃCCCXVII.

Pallade placata, lanam mollire puellæ
Diſcant, & plenas exonerare colos:
Illa etiam ſtantes radio percurrere telas
Erudit, & rarum pectine denſat opus.

De *Fullonibus* idem Ovidius verſ. IↃCCCXXI.

Hanc cole qui maculas læſis de veſtibus aufers;
Hanc cole velleribus quiſquis ahena paras.

Quin & *Medici* ſacra his diebus faciebant Minervæ: Ovidius verſ. IↃCCCXXVII.

Vos quoque Phœbæa morbos qui pellitis arte,
Munera de veſtris pauca referte Deæ.

Ut & *Magiſtri Litterarii* Ovidius verſ. IↃCCCXXIX.

Nec vos turba feri, ſenſu fraudata, magiſtri
Spernite: diſcipulos attrahit illa novos.

Pictores denique *Scriptores* & ſimiles Ovidius verſ. IↃCCCXXXI.

Quique moves cœlum, tabulamque coloribus uris,
Quique facis doctâ mollia ſaxa manu.

Hæc de *Quinquatribus*, quorum ſecundo die natum ſe & fratrem ſcribit Ovidius lib. IV. Triſtium El. X. verſ. XI.

Lucifer ambobus natalibus adfuit idem,
Una celebrata eſt per duo liba dies.
Hæc eſt armiferæ de feſtis quinque Minervæ,
Quæ fieri pugna prima cruenta ſolet.

7. Ultimo die Quinquatrium, id eſt decimo Kal. April. qui vigeſimus tertius erat menſis Martii, celebrabatur Tubiluſtrium, ut notat Vetus Romanum Kalendarium & Ovidius lib. III. Faſt. verſ. IↃCCCXXIX. his verbis:

Summa dies è quinque tubas luſtrare canoras
Admonet, & forti ſacrificare Deæ.

Dies ſic dictus, *quod eo die tubæ luſtrarentur*, ut docent Varro lib. V. & Feſtus penult.

8. Decimus quartus hujus menſis dies nominatur in Kalendario *Quando Rex Comitiavit Fas*, ſic vocatus, quod, ut vult Varro, *eo die Rex Sacrificulus itat ad Comitium*, ſic enim legendum ibi non *dicat*. De eo die ſic ſcribit Feſtus Romæ editus ab Fulvio Urſino: *Quando rex comitia ſic vas* (emendandum *Quando rex comitiavit fas*) *ſic notatum eſſe diem in Faſtis in honorem regis Sacrorum ajunt qui de feriis menſtruis ſcripſerunt, quæ Nonis Februarii in Curia à rege edicuntur. Nam quo die rex in Comitium venit, ejus pars anterior nefas habetur: contra autem poſterior fas: quia ſacris peractis inde abit.*

9. In vigeſimo quinto menſis Martii, id eſt octavo Kal. Apr. incidebant *Hilaria*, teſte Macrobio lib. I. Sat. cap. XXI. *Ad octavum Kal. Apr. celebratur exordium lætitiæ, quem diem Hilaria appellant, quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit.* Hilariorum neque Ovidius neque Vetus

Kalen-

Kalendarium meminerunt. Celebrabantur autem Hilaria *in honorem Matris Deûm*, quemadmodum paret ex indicato Macrobii loco. Teſtatur idem Lampridius in Alexandri vita cap. XXXVII. *Kalendis Januariis & Hilariis Matris Deûm & ludis Apollinaribus & Jovis epulo & Saturnalibus & hujuſmodi feſtis diebus Faſianus &c.* Loquitur ibi auctor de temperantia & frugalitate Alexandri. Teſtatur idem & Maximus Græcus Dionyſii interpres, ubi inter alia ejus verba ſic Latine ſonant: *Erant autem hilaria feſtum proprium Romanorum, in honorem Matris Deûm, imo vero Dæmonum &c.* His autem omnia feſta & fiebant & dicebantur. Flavius Vopiſcus in Aureliano cap. I. *Hilaribus quibus omnia feſta & fieri debere ſcimus & dici.*

10. Vigeſimo ſeptimo menſis Martii die, id eſt ſexto Kal. Apr. erat *Lavatio Matris Deûm.* Teſtes non Kalendarium Romanum, non Ovidius, ſed Vibius Sequeſter ad Virgilianum filium *Mater*, inquit, *Deûm ſexto Kal. Apr. lavatur.* Sic enim Ammianus lib. XXIII. *Diem ſextum Kal. April. quo Romæ matri Deûm pompæ celebrantur annales.* Eo die, quemadmodum ibidem Ammianus notat Simulacrum Matris Deûm, quod ex Phrygia advectum erat, abluebatur in Almone fluvio, qui haud procul ab Urbe Tiberi miſcebatur. Notat & Ovidius lib. IV. Faſt. verſ. CCCXXXVII.

Eſt locus in Tiberim qua lubricus influit Almo,
Et magno nomen perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veſte ſacerdos,
Almonis dominam ſacraque lavit aqua.

Obſcœna autem & turpia ante Deam, dum vehebatur, dum lavabatur, cantari ſolita notat docte Auguſtinus lib. II. de Civitate Dei cap. IV. *Ante ejus lecticam die ſolemni lavationis ejus talia per publicum cantabantur à nequiſſimis ſcenicis, qualia non dico matrem Deorum, ſed matrem qualemcumque ſenatorum, vel quorumlibet honeſtorum virorum, imo vero qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipſa nequitia poſſit auferre. Illam enim turpitudinem obſcenorum dictorum atque factorum ſcenicos ipſos domi ſuæ proludendi cauſſa coram matribus ſuis agere puderet; quam per publicum agebant coram Deorum omnium matre, ſpectante & audiente utriuſque ſexus frequentiſſima multitudine. Quæ ſi illi ita curioſitate adeſſe potuit circumfuſa, ſaltem offenſa caſtitate debuit abire confuſa. Quæ ſunt ſacrilegia ſi illa erant ſacra? aut quur inquinatio, ſi illa lavatio?* Ridet lavationem hanc Arnobius: *Lavatio Deûm matris eſt hodie. Sordeſcunt enim Divi & ad ſordes eluendas lavantibus aquis opus, atque adjuncta antiqua cineris fictione.* Ritus, qui in Lavatione hac obſervari

ſervari ſoliti, paucis depingit Prudentius in Martyrio Romani Hymn. x. verſ. CLIV.

Nudare plantas ante carpentum ſcio,
Proceres togatos Matris Ideæ ſacris.
Lapis ingellus evehendus eſſedo,
Muliebris oris clauſus argento ſedet.
Quem ad lavacrum præeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis.
Almonis uſque pernitritis rimulum:

Hæc de Feſtis, quæ in Martium incidebant, ſufficiant. Sequitur Aprilis.

SUMMARIUM, Cap: XII.

1. *De Aprili.* 2. *Kalendis.* 3. *Megaleſibus.* 4. *Cerealibus.* 5. *Fordicidibus.* 6. *Palilibus.* 7. *Vinalibus prioribus.* 8. *Robigalibus.* 9. *Floralibus.*

1. Aprilis menſis duo invenio apud Veteres ſcriptores etyma, unum quidem petitum ex *Græca*, alterum ex lingua *Latina*. Ex *Græca* quidem. Sunt enim qui Aprilem nominatum putant ab ἀφρὸν ſpuma, unde orta Venus creditur. Hinc ut Varro refert Fulvius & Junius Gracchus à Venere hunc menſem nominatum volunt. Et hanc Romuli aſſerunt rationem, Macrobio lib. I. Sat. cap. XXI. ut primum quidem menſem *à patre ſuo Marte*, ſecundum *ab Æneæ matre Venere* nominaret, quod hi potiſſimum anni principia ſervarent, à quibus eſſet Romani nominis origo. Hinc Ovidius lib. IV. Faſtor. verſ. XV.

Utque fero Marti primam dedit ordine ſortem,
Quod ſibi naſcenti proxima cauſſa fuit;
Sic Venerem gradibus multis in gente receptam;
Alterius voluit menſis habere locum.

Alii apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. cenſent Romulum vel altiore prudentia vel certi numinis providentia ita primos ordinaſſe menſes, ut quum præcedens *Marti* eſſet dicatus Deo plerumque hominum necatori, ſecundus *Veneri* dicaretur, quæ vim ejus quaſi benifica leniret. L. Cincius libro quem de Faſtis reliquit, apud Macrobium lib. I. cap. eod. ſcribit *imperite quoſdam opinari Aprilem menſem antiquos à Venere dixiſſe*; Duas addit rationes, priorem quidem, *quod nullus dies feſtus*, inquit, *nullumque ſacrificium inſigne Veneri per hunc menſem fuerit inſtitutum.* Poſteriorem vero, *quod Venus Dea antiquis non fuerit cognita. Sed ne in Carminibus quidem Saliorum,* inquit,

inquit, *Veneris ulla ut ceterorum cœleſtium laus celebratur.* Cincio conſentit Varro lib. v. de LL. qui affirmat *nomen Veneris in antiquis litteris ſe nuſquam inveniſſe, imo ne ſub regibus quidem apud Romanos vel Latinum vel Græcum fuiſſe, & propterea non potuiſſe menſem hunc a Venere nominari.* Hæc de Græco etimo, ejuſque ratione & refutatione. Quod ad Latinum; cenſent Grammatici Aprilem dictum ab *Aperiendo.* Appellationis ratio hæc: omnia namque hoc menſe aperiuntur: Triſte *cœlum* & nubibus oppletum; *mare navigantibus* hactenus clauſum, *terræ* ipſæ aut aqua aut nubibus, aut pruina obtectæ. Hinc Aprilis, quaſi *Aperilis* ab aperiendo, ut vult Varro lib. v. de LL. cui conſentiunt Plutarchus in Numa, Servius lib. I. Georg. v. XLIII. Iſiodorus lib. v. cap. XXXII. Refellit autem hanc opinionem Ovidius lib. IV. Faſtor. v. LXXXV. & ſequentibus.

Quo non livor adit? ſunt qui tibi menſis honorem
Eripuiſſe velint invideantque Venus.
Non quia ver aperit tunc omnia, denſaque cedit
Frigoris aſperitas, fœtaque terra patet:
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum,
Quem Venus injecta vindicat alma manu.

Neroneum tentavit appellare, menſem hunc Nero Imperator, quemadmodum in ejus vita ſcribit Suetonius cap. LV. Dies illi in annis Romuli & Cæſaris *triginta*, in eo quem Numa ordinavit, *viginti novem. Secundus* in Romuli anno, *quibus* hodie ex Numæ & Cæſaris ordinatione ut notat Ovidius lib. IV. Faſt. v. XXVII. Erat autem apud veteres Romanos *in tutela Veneris*, ut notatur in Kalendario Ruſtico.

2. Kalendis Aprilis *Veneris floribus ſacrum fiebat & matronæ ſertis myrteis redimitæ ſimulacrum ejus abluebant.* Ovidius lib. IV. Faſt. v. CXXXIII. Virgines etiam apud templum Fortunæ viriles, quod erat in ripa Tiberina myrto coronatæ, ſacrificare & lavare conſueverunt; ut docent Ovidius eodem libro v. C. XXXIX. & Plutarchus in Numæ vita. Placabatur etiam eo die *Venus Verticordia*, ut corda Conjugum verteret & animos ab illicito amore prohiberet. Ovidius lib. IV. Faſtor. v: CLX:

3. Pridie Nonas Aprilis, vel ut alii volunt Nonis Aprilibus celebrabantur *Megaleſia*, erant inquam *Ludi Magelenſes*, ſive *ludi Matris Magnæ Deûm*, de quibus commodius, quum de Ludis.

4. Quinto Eidus Aprilis Ludi erant Cereris, qui ab ea dicebantur *Cereales* de quibus alias.

5. Decimo ſeptimo Kalendas Maij qui dies erat Aprilis Menſis decimus quintus celebrabantur *Fordicidia*, notante non ſolum Kalendario Romano

ſed etiam Ovidio lib. IV. Faſt. v. IↃCXXIX. Dicta hæc ſacra *à fordeis bubus* inquit Varro. Et addit *Bos forda, quæ fert in ventre, quod ea die publice immolantur boves prægnantes in Curiis complureis, à hordeis cædendis Fordicidia dicta.* Sic Feſtus Pomponius *Fordicidiis boves fordæ, id eſt gravidæ immolabantur, dictæ à fœtu.* Idem paullo poſt *eundem diem Hordicidia etiam* dici notat *quod horda ſit prægnans.* Ovidius lib. IV. Faſt. v. XXX. gravidas boves hoc die immolari ſcribit, pro munere Curiarum in ſingulis ſcilicet ſingulas; aliquas etiam in templo Jovis Capitolini. Sic enim canit Ovidius lib. IV. Faſt. v. IↃCXXIX.

Tertia poſt Veneris quum lux ſurrexerit Idus,
Pontifices forda ſacra litate bove.
Forda ferens bos eſt, fœcundaque dicta ferendo.
Hinc etiam fœtus nomen habere putant.
Nunc gravidum pecus eſt, gravidæ quoque ſemine terræ,
Telluri plenæ victima plena datur,
Pars cadit arce Jovis: terdenas Curia vaccas
Accipit, & largo ſparſa cruore madet.

Sacra hæc ab Numa fuiſſe inſtituta, docet multis verbis Ovidius, quorum hic eſt ſenſus. Nam longum eſſet ea recitare: Quum Numa regnante modo ſiccitas, modo nimiæ pluviæ ſterilitatem facerent; Conſultum fuiſſe à Numa Faunum, quanam ratione ſterilitas tanta averti, & Dii, qui videbantur irati, placari poſſent, qui reſpondit placandam Deam tellurem eſſe duabus hoſtiis, quas tamen una juvenca daret, quod ænigma nympha Ægeria de bove gravida *ſit interpretata.* Hoc die Virgo Veſtalis Maxima cremabat vitulos, quorum cinis ſervabatur in templo Veſtæ, ut unde ſuffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cujus moris ibidem meminit Ovidius lib. IV. Faſt. v. IↃCXXXVII.

Aſt ubi viſceribus vitulos rapuere miniſtri,
Sertaque fumoſis exta dedere focis.
Igne cremat vitulos, quæ natu maxima virgo eſt,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.

Et recte ibi nominatur *Lux Palis.* Nam eodem hoc menſe.

6. Undecimo Kalendas Maij celebrabantur apud veteres Romanos *Palilia:* quæ Varro docet dicta à *Pale Dea.* De hoc feſto ſic ſcribit Feſtus: *Pales dicebatur Dea Paſtorum, cujus feſta Palilia dicebantur vel ut alii volunt dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem ſacra fiebant.* Ejus ſententiæ eſt & Dionyſius Halicarnaſſæus lib. I. c. XCI. hunc diem dictum fuiſſe *Parilia* non *Palilia* à partu.

Qui-

Quibus cerimoniis Palilia vel Parilia celebrata fuerint apud Veteres Romanos docet Ovidius lib. IV. Faſt. verſ. ↀCCXXI. multis verſibus, quos recitare nimis eſſet longum. Sententia autem eſt, quod primum *ſuffimen conficeretur ex vituli favilla, ſanguine equi, & fabæ culmine:* deinde *primo diluculo paſtor luſtrabat oves & ovilia*, hac ratione: *Inſpargebat oves aqua ex ſulphure herbaque Sabina, & lauro igne ſuccenſis, circum ovilia ſuffibat: quo ſuffimento pecora piari, morbos depelli & tabem averti putabant.* Deinde *ſacrificabatur Pali Deæ libo, quod confectum erat ex milio, lacte & ſapa*, tum *preces ad eam fiebant*, quibus quid Veteres illi Romani petere ab hac Dea ſoliti, multis verſibus exponit eodem loco Ovidius. Peractis ſacris *Paſtores aqua ſpargebantur, cœna apparabantur*, & *veſperi ſub noctem ignes ab ruſticis excitabantur ex ſtipulis, quos ter tranſiliebant.* Cauſas autem ſtruendi & tranſiliendi ignes ſeptem indicat Ovidius, qui omnino legendus.

Erat autem hic dies *Natalis urbis Romæ*, cujus meminerunt omnes, qui de urbis primordiis aliquid in litteras retulerunt, ut Plutarchus in Romulo. Solinus cap. II. Plinius non uno loco & alii, ut & Tibullus lib. II. Eleg. V. v. LXXXVII. Propertius lib. IV. Eleg. I. verſ. XIX. Ideoque cautum erat, *ne eo die hoſtiæ mactarentur, quod videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat & quo ipſi ſanguinem, id eſt vitam, cujus efficiens cauſſa eſt ſanguis, cepiſſent, a cæde & ſanguine purum eſſe doceret.* Eodem die *jura differebantur. Natalitiis diebus*, inquit Imperator l. VII. C. de feriis, *urbium maximarum Romæ & Conſtantinopoleos jura differuntur, quæ ab ipſis nata ſunt.* Hic dies celebrabatur non tantum *Romæ*, verum etiam in *Provinciis*, quod non obſcure indicat Mamertini oratio vel panegyricus Maximiano Auguſto dictus. Neque illud hoc loco ſilentio prætereundum *decretum fuiſſe, ut dies ille quo imperium cepiſſet Caligula, Palilia vocaretur, velut argumentum rurſum conditæ urbis.* Scribit Suetonius in Caligula cap. XVI.

7. Vigeſimo tertio menſis Aprilis die, quem Romani dicebant nonum Kalendas Mai celebrabant Veteres *Vinalia priora*, priora inquam; *poſteriora* enim ut ſuo loco videbimus incidebant in menſem Auguſtum. De his cum in Kalendario Vetere Romano, tum apud Ovidium lib. IV. Faſtor, verſ. ↀCCCLXIII.

Dicta Pales nobis, idem vinalia dicam,
Una tamen media eſt inter utramque dies.

Cui autem Deo Deæque feſta fuerunt vinalia, variant mirum in modum veteres ſcriptores, ut commodius docebimur menſe Auguſto, quum de vinalibus poſterioribus erit dicendum. Certe doctiſſimus Vir Joſephus Scaliger vinalia, quæ in *menſem hunc Aprilem* incidebant cenſet fuiſſe *Veneris,*

neris, quæ vero in Auguſtum *Jovis* eſſe. Addit tamen contrarium inveniri apud Veteres Scriptores quemadmodum plenius alio loco audiemus.

Hoc vinalium die puellæ corporis ſui prodigiores vel liberaliores, Meretrices inquam *ſacrificabant Veneri Erycinæ*, cujus templum erat Romæ haud procul à porta Collina. Ovidius lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCCLXV.

Nomina vulgares Veneris celebratæ puellæ,
Multa profeſſarum quæſtibus apta Venus.
Poſcite ture dato formam, populique favorem,
Poſcite blanditias, dignaque verba loco.

Et paullo poſt: verſ. IↃCCCLXXI.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ,
Nunc docet, à Siculo nomine colle tenet.

8. Succedebant Vinalibus *Robigalia*, quæ incidebant in vigeſimum quintum Aprilis id eſt ſeptimum Kalendas MaI ut notatur in Veteri Kalendario & ab Ovidio lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCCCI.

Sex ubi, quæ reſtant, luces Aprilis habebit;
In medio curſu tempora veris erunt.

Et verſ. IↃCCCCV.

Hac mihi Nomento quum Romam luce redirem,
Obſtitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat, &c.

Eo die celebrata fuiſſe Robigalia notant etiam Feſtus & Plinius lib. XVIII. cap. XXIX. Dicta autem à Robigo Deo, quem Romani Veteres colebant *non ut prodeſſet*, ſed, quemadmodum Febris & ſimilia mala & ſiniſtra numina, *ne obeſſet*. Varro lib. V. de LL. *Robigalia dicta à Robigo*, inquit, *Secundum ſegetes huic Deo ſacrificatur, ne rubigo occupet ſegetes.* Idem lib. I. de re ruſtica cap. I. *Robigalia, feriæ Robigo inſtitutæ & celebrari ſolitæ, ne rubigo frumenta atque arbores corrumpat.* Idem fere Feſtus: *Robigalia dies feſtus ſeptimus Kalendas Majas, quo Robigo Deo ſuo, quem putabant Rubiginem avertere, ſacrificabant.* Plinius innuit ab *Rubigine* dicta *Robigalia*: qui etiam notat inſtituta ea fuiſſe ab *Numa Pompilio*. Sic enim ait lib. XVIII. cap. XXIX. *Robigalia à Numa inſtituta anno regni undecimo quæ nunc aguntur ad diem ſeptimum Kalendas MaI, quoniam tunc fere ſegetes Rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole partem decimam obtinente, ſicut tunc ferebat ratio. Sed vera cauſſa eſt, quod poſt dies unde viginti ab æquinoctio verno, per id quatriduum varia gentium obſervatione ad diem ſextum Kalendas Maji Cajus occidit, ſidus & per ſe vehemens, & cui præacidere caniculam neceſſe ſit.* Sacrum autem fiebat Robigo *ſecundum ſegetes*, ut Varro docet libro V. de LL. *Ove* nimirum & *Cane* quorum

quorum Exta cum *Ture & Vino Deo* Robigo offerebantur.

Tura focis vinumque dedit, fibraſque bidentis,
Turpiaque obſcœna vidimus exta canis;
Tu mihi cur detur ſacris nova victima quaris,
Quaſieram, cauſam percipe Flamen ait.
Eſt canis (Icarium dicunt) pro ſidere noto
Tota ſitit tellus, praripiturque ſeges.
Pro cane ſidereo canis hic imponitur aris,
Et quare fiat, nil niſi nomen habet.

Hæc Ovidius lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCCCXXXV. qui etiam pro frugibus preces concipit ad Robigum Deum.

9. Ultimo loco occurrunt menſe Aprili *Floralia*, quæ celebrabantur, ut notat Vetus Kalendarium VI. Kalendas Mai id eſt vigeſimo octavo menſis Aprilis. Docet idem Plinius lib. XVIII. cap. XXIX. *Floralia ſexto Kalendas Mai inſtituerunt Romani, anno* IↃXVI. *ex oraculo Sybillæ, ut omnia bene deflo-reſcerent.* Ovidius lib. IV. Faſt. ſub finem verſ. IↃCCCCXLIII.

Cum Phrygis Aſſaraci Tithonia fratre relicto,
Suſtulit immenſo ter jubar orbe ſuum;
Mille venit variis florum Dea nexa coronis;
Scena joci morem liberioris habet,
Exit & in Majas feſtum Florale Kalendas.
Tunc repetam, &c.

Quorum verborum is ſenſus: *Floralia* incepiſſe quarto Kalendas Majas, & extenſa fuiſſe in Kalendas Mai. Nam non unius erant diei. Varro *Floraliorum dies determinavit, Sole Tauri quartam decimam obtinente, quoniam ſi in hoc quatriduum incideret Plenilunium, fruges & omnia quæ florebant labi neceſſe eſt.*

Inſtituta volunt Floralia *in honorem Floræ*, de qua multa Lactantius lib. I. cap. XX. de falſa religione, qui cum aliis notat *Floram fuiſſe meretricem, quæ quum turpi quæſtu magnas opes adquiſiviſſet, populum Romanum ſcripſit heredem certamque reliquit pecuniam, cujus ex annuo fœnore, natalis ejus dies quotannis, editione ludorum, quos Floralia vocabant, celebraretur.* Plutarchus in Romulo & Problem. XXXV. item Macrobius lib. I. cap. X. Sat. hanc meretricem *non Floram*, ſed *Larentiam* vocant; & de ea ſcribunt tantis ſane ſcriptoribus indigna. Ridicula enim ſunt ſi quæ alia apud Romanarum rerum ſcriptores. Cato etiam non minus ridicula tradit *Larentiam meretricio quæſtu locupletatam poſt exceſſum ſuum populo Romano agros Turacem, Semuriam, Lincerium & Solinium reliquiſſe, & ideo ſepeliri magnificentia & annuæ parentationis honore*

nore dignatam, aliam ab Larentia Romuli & Remi nutrice. Fuerat tamen meretrix. Sed quia Senatui populoque Romano videbatur flagitioſum in vulgatiſſimæ meretricis memoriam, & ludos & feſtum celebrare, & tamen ex teſtamento & pacto quaſi fieri hoc oportebat; ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur, *nomen Larentiæ in Floræ mutarunt*; quam Deam finxerunt eſſe, quæ florum curam haberet, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus vitibuſque bene proſpereque floreſcerent. Eum colorem ſequutus Ovidius: *Floram hanc non ignobilem narravit nympham, quæ antea Chloris dicebatur, eamque Zephyro nupſiſſe, & ab eo dotis loco id muneris accepiſſe, ut haberet omnium florum poteſtatem.* Sic enim canit: lib. v. Faſt. verſ. cxcv.

Chloris eam, quæ Flora vocor, corrupta Latino
Nominis eſt noſtri littera Græca ſono.

Paullo poſt: verſ. cci.

Ver erat, errabam, Zephyrus conſpexit, abibam:
Inſequitur, fugio, fortior ille fuit.

Et poſt pauca: verſ. ccv.

Vim tamen emendat, dando mihi nomina nuptæ,
Inque meo non eſt ulla querela toro:
Vere fruor ſemper, ſemper nitidiſſimus annus,
Arbor habet frondes, pabula ſemper humus,
Eſt mihi fœcundus dotalibus hortus in agris,
Aura fovet, liquidæ fonte rigatur aquæ:
Hunc meus implevit generoſo flore maritus:
Atque ait arbitrium Tu Dea floris habe.

Ad quæ Ovidii eleganter Lactantius lib. I. cap. xx. *Honeſte quidem*, Inquit, *dicuntur; ſed inhoneſte turpiterque creduntur. Non debent, quum veritas quæritur, hujuſmodi nos velamenta decipere.* Docet idem Lactantius quanta licentia celebrarentur hi Ludi apud Veteres Romanos lib. I. cap. eod. *Celebrantur*, inquit, *ergo illi ludi cum omni laſcivia, convenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam veſtibus populo flagitante meretrices, quæ tunc Mimorum funguntur officio & in conſpectu populi uſque ad ſatietatem impudiciorum luminum cum pudendis motibus detinentur.* Erant ſane honeſtiores cives, qui hujuſmodi laſcivias deteſtabantur, quemadmodum legimus de Catone apud Valerium Maximum lib. II. cap. x. e. VIII. *Quum*, inquit, *Ludis Floralibus, quos Meſſius Ædilis faciebat, M. Porcio Catone ſpectante, populus ut Mimæ nudarentur, poſtulare erubuiſſet, Cato, cognito illo ex amico ſuo Favonio, ex Theatro deceſſit, ne præſentia ſua ſpectaculi conſuetudinem impediret. Populus abeuntem ingenti*

genti plauſu eſt proſequutus & priſcum morem jocorum in ſcenam vocavit, confeſſus ſe plus majeſtatis uni tribuere, quam univerſo ſibi vindicare. Ad hiſtoriam illam Catonis pertinent aliquot Martialis loca, ut in epiſtola, quam præfigit lib. I. Epigr. *Epigrammata illis ſcribuntur*, inquit, *qui ſpectant Florales ludos. Non intret Cato Theatrum noſtrum, aut ſi intrarit, ſpectet.* Lib. I. Epigr. I. verſ. I.

Noſſes jocoſæ dulce quum ſacrum Floræ,
Feſtoſque luſus & licentiam vulgi.
Quur in Theatrum Cato ſevere veniſti?
An ideo tantum veneras, ut exires?

Et lib. IX. Epigr. XXIX. verſ. I.

Dulce decus ſcenæ, ludorum fama Latinus
Ille ego ſum plauſus deliciæque tuæ.
Qui ſpectatorem potui feciſſe Catonem,
Solvere qui Curios Fabricioſque graves.

Turpitudinem autem Floralium facile admodum & futilibus argumentis excuſat Ovidius lib. V. Faſtor. verſ. CCCXLVII.

Scena levis decet hanc, non eſt mihi credite, non eſt.
Illa cothurnatas inter habenda Deas.
Turba quidem quur hos celebret meretricia ludos,
Non ex difficili cauſa petita fuit.
Non eſt de tetricis, non eſt de magna profeſſis,
Vult ſua plebejo ſacra patere choro.
Et monet ætatis ſpecie dum floreat uti,
Contemnunt ſpinam quum cecidere roſæ.

Quum vero ob has turpitudines ab Anaſtaſio Chriſtiano Imperatore è medio ſublata eſſet hæc celebritas, reſtituta tantum fuit omni turpitudine excluſa ſub Arcadio & Honorio Imperatoribus: Statuerunt enim ut videre eſt in Codice Juſtiniani hoc modo: *Clementiæ noſtræ placuit, ut Majumæ provincialibus reddantur, ita tamen ut ſervetur honeſtas & verecundia caſtis moribus perſeveret.* Præter illas corporum meretricorum denudationes, alii etiam ritus in Floralibus obſervabantur. Ædiles *cicer, fabas, & alia talia* ſpargebant populo in Theatro, teſte Porphyrione ad *Horatium & Perſio* in Sat. V. verſ. CLXXVII. ubi inquit:

Cicer jugere large
Rixanti populo, &c.

Tertio his ludis non leones, non urſi, non apri & ſimilia ex grandioribus animalia, ſed capræ tantum & Lepores admittebantur.

Flora

Flora enim non ſilvis, ubi leones; ſed hortis ac pratis, ubi capræ & lepores verſantur, præerat. Legendus Ovidius lib. v. Faſtor. verſ. CCIX. Lapſu temporis introducti fuerunt & *Elephanti Funambuli*; quod primo factum ab Galba Imperatore, De quo ita ſcribit Suetonius cap. VI. *Honoribus ante legitimum tempus initis, prætor commiſſione Ludorum Floralium, novum ſpectaculi genus Elephantos funambulos edidit.* Sic & Vopiſcus in vita Carini cap. XIX. *Memorabile maxime*, inquit, *& Carini & Numerani hoc habuit imperium, quod ludos Romanos novis ornatos ſpectaculis dederunt. Quos in Palatio circa porticum ſtabuli pictos vidimus. Nam & ſcoenobaten dedit, in quo elephanti funambuli introducebantur; & neurobaten, qui velut in ventos cothurnatus ferretur; & tichobaten, qui per parietem urſo eluſo incurrit; & viſos mimum agentes*, &c. Poſtremo, quemadmodum in Cerealibus albis, ſic in ludis Floralibus *verſicoloribus veſtibus utebantur* ſpectantes. Indicat Ovidius lib. v. Faſtor. verſ. CCCLV. addens ritus iſtius cauſſam

Quur tamen ut dantur veſtes Cerealibus albæ:
Sic eſt hæc cultu verſicolore decens?
An quia maturis albeſcit meſſis ariſtis:
Et color & ſpecies floribus omnis ineſt?
Annuit, &c.

Hæc de feſtis, quæ menſe Aprili celebrabantur; ſequuntur quæ in menſem Majum incidere ſolita.

SUMMARIUM, Cap: XIII.

1. *De Majo.* 2. *Kalendis conſecratis. Laribus, Præſtitibus, & Bonæ Deæ.* 3. *Compitalibus.* 4. *Lemuribus.* 5. *Mercatorum feſto.* 6. *Secundis Agonalibus.* 7. *Tubiluſtribus.* 8. *Altero regifugio.* 9. *Conſecratione templi fortunæ publicæ.*

1. Majus unde nomen traxerit, valde variant Veteres ſcriptores. Alii aliunde derivant. Nonnulli *à Majoribus* ſic appellatum cenſent, cujus ſententiæ ſunt *Fulvius Nobilior* in Faſtis apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Varro lib. v. de L.L. Ovidius lib. II. Faſt. verſ. XLI. & lib. v. verſ. LXXIII. & LXXVI. & lib. VI. verſ. LXXXI. Plutarchus in Numa & Quæſtionibus: Feſtus lib. XII. Servius lib. I. Georg. verſ. XLIII. Iſiodorus denique lib. v. cap. XXXII. Carptim loca indico, ne prolixior ſim & tædioſior in omnium verbis recitandis. Hoc autem volunt, ut ſimul & ſemel dicam, Romulum, poſtquam populum in *majores* & *minores* diviſerat,

ſerat, ut altera pars conſilio, altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriuſque partis, hunc menſem *Majum*, ſequentem vero *Junium* appellaſſe. Sic Urania apud Ovidium lib. v. Faſtor. verſ. LXXIII.

Hinc ſua majores tribuere vocabula Majo,

Et verſ. LXXVIII.

Junius à Juvenum nomine dictus adeſt.

Sunt qui hunc menſem à Tuſculanis in Romanum annum tranſiſſe exiſtiment, apud quos vocabatur *Deus Majus, qui eſt Juppiter*; ſic dictus *à magnitudine & majeſtate*, quemadmodum indicat Polyhymnia apud Ovidium lib. v. Faſtor. & Incerti quidam ſcriptores apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Ovidius tamen magis innuere videtur Menſem Majum nominatum *ab Majeſtate Dea Magiſtratuum.* Legendus omnino lib. v. Faſtor. verſ. XLIII. & ſequentibus multis. Sunt qui dictum hunc menſem volunt *ab Maja Mercurii matre* apud Ovidium lib. v. Faſt. verſ. LXXXV. & VI. verſ. XXXII. Plutarchum in Numa, Feſtum, Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Servium lib. I. Georg. verſ. XLIII. Iſiodorum lib. v. cap. XXXIII. Alii derivant ab *Maja* quidem, non *Mercurii matre*, ſed *Vulcani uxore*, quæ mens L. Cincii apud eundem Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. & Plutarchum in Numa. Alii ab *Maja*, id eſt *Terra*, quæ ſic à *Magnitudine* vocata, quæ ſententia eſt Cornelii Labeonis & aliorum apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Longe aliud hujus menſis etymon memini me audire ex doctiſſimo viro Gulielmo Poſtello, Profeſſore Pariſienſi, in publicis prælectionibus, qui menſem Majum dictum cenſebat ab Hebraica voce מַיִם Aqua, eam ob cauſſam, quod Majus menſis aquis abundet, ob frequentiores ea anni parte pluvias. Geropius Becanus, ne cujus opinionem intactam relinquam, in Croniis ſuis Majum vult appellatum ab Cymbrica voce *MaI* ſive *Mel*, qua omnis plantarum viror ſignificatur. Hæc de variis hujus menſis etymologiis. Fuit autem menſis *tertius* in anno Romuli; *quintus* autem hodie ex ordinatione Numæ & Cæſaris. Dies habet ex omnium ordinatione unum & triginta. Erat in tutela *Apollinis*, quemadmodum docet Vetus Kalendarium Ruſticum. Majus Oſca lingua dicebatur *Meſius*, notante Feſto lib. XI. Hæc de ipſo menſe in genere: Reſtat ut feſta, quæ apud Veteres Romanos in hunc menſem incidebant, ſcrutemur.

2. Kalendæ Majæ conſecratæ erant & *Laribus & Præſtitibus*, & *Bonæ Deæ*. *Laribus* quidem, quod his eo die ara à *Curibus Sabinis* vel potius à *Curio* quondam conſecrata. Teſtatur Ovidius lib. I. Faſt. verſ. CXXIX.

Præſtitibus Majæ Laribus videre Kalendæ,
Aram conſtitui parvaque ſigna Deûm;

Ara erat illa quidem Curibus: ſed longa vetuſtas
Deſtruit, & ſaxo longa ſenecta nocet.

Lege *voverat illa quidem Curicis.* Addit deinde paucis quur *Lares Præſtites* fuerint dicti, quod ſcilicet omnia ſuis oculis tuta præſtarent: verſ. CXXXIII.

Cauſſa tamen poſiti fuerat cognominis illis,
Quod præſtant oculis omnia tuta ſuis.
Stant quoque pro nobis & præſunt mœnibus urbis,
Et ſunt præſentes, auxiliumque ferunt.

Adſcribit deinde cauſſam quur Larium pedibus Canis accubaret; verſ. CXXXVII.

At canis ante pedes ſaxo fabricatus eodem
Stabat; quæ ſtandi cum Lare cauſſa fuit?
Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque eſt,
Compita grata Deo, Compita grata cani

& quæ ſequuntur.

Ad *bonam Deam*, cui etiam ſacratas fuiſſe Kalendas MaI dixi, quod attinet, Sacra illi fieri ſolita hoc die canit Ovidius lib. v. Faſt. verſ. CXLVIII. De ipſa Dea copioſe dixi in enumeratione Deorum qui apud Veteres Romanos. De Sacris ut dicamus hic locus poſtulat. Celebratur Feſtum hujus Deæ Kalendas MaI, eam ob cauſſam, quod ea die virgo quædam, quam alii *Clauſſam*, alii *Claudiam Veſtalem* eſſe putant, templum ei dicavit in monte Aventino, quod poſtea *Livia Druſilla* vetuſtate collapſum reſtituit. Docet Ovidius lib. v. Faſtor. verſ. CXLVIII. & ſequentibus:

Eſt moles nativa loco, res nomina fecit,
Appellant ſaxum, pars bona montis ea eſt,
Hic Remus inſtiterat fruſtra: quo tempore fratri
Prima Palatinæ regna dediſtis aves,
Templa patres illic oculos exoſa viriles,
Leviter acclivi conſtituere jugo
Dedicat hoc Veteris Clauſorum nominis heres.
Virgineo nullum corpore paſſa virum.
Livia reſtituit, &c.

Celebrabantur autem hæc ſacra non ubique & paſſim per urbem, ſed in *domo Pontificis Maximi* atque adeo in ipſo ædium ultimo receſſu, quemadmodum alias docui. Putant tamen nonnulli ſacra hæc celebrata fuiſſe non in ſolius Pontificis, verum etiam *in Conſulis & Prætoris ædibus.* De Conſule teſtatur Plutarchus in vita Ciceronis: *Quotannis*, inquit, *in domo Conſulis*, *ſive*

ſive per ejus conjugem, ſive per Matremfamilias cum Virginibus Veſtæ Bonæ Deæ ſacrificari mos eſt. De *Conſule* & *Prætore* ſcribit idem Plutarchus in Cæſare: *Quum diei feſti tempus inſtat, Conſulem aut Prætorem marito agente, ipſe quidem & omne maſculum expellitur.* Notanda poſtrema ibi verba, quibus dicit *omne maſculum expelli.* Sacra enim *Bonæ Deæ ab ſolis mulieribus* peragebantur, ita ut viro intereſſe non liceret. Mulieres iſtas *caſtas eſſe* oportebat & quæ aliquot dies à viris abſtinuiſſent. Unde etiam Plutarchus arbitratur Probl. xx. mulieres in hoc ſacro *myrtum* abominari; quod Veneri ſit ſacra. Notat ſatyrice Juvenalis ſua tempora tam fuiſſe corrupta, viros tam fuiſſe molles tam effeminatos, ut non puduerit eos veſtes induere muliebres, frontem redimiculis ornare, colla monilibus cingere, & præter jus faſque ſacris Bonæ Deæ intereſſe, ejectis etiam mulieribus, quibus tamen ſolis ſacrum locum ingredi licebat. Dignus eſt poëta, cujus verba audiamus; ad ipſam Bonam Deam: lib. I. Sat. II. verſ. LXXXIII.

. . . . Accipient te
Paullatim, qui longa domi redimicula ſumunt,
Frontibus, & toto poſuere monilia cœlo,
Atque Bonam teneræ placant abdomine porcæ,
Et magno cratere Deam: ſed more ſiniſtro
Exagitata procul non intrat femina limen;
Solis ara Deæ maribus patet, ite profanæ
Clamatur, nullo gemit hic tibicina cornu.
Talia ſecreta coluerunt, Orgia tæda,
Cecropiam ſoliti Baptæ laſſare Coryton.

In ipſis porro ſacrificiis *Canes* immolabantur Bonæ Deæ, fœminæque quæ huic ſupplicabant, probris & maledictis Deam inceſſebant, neminem optabant bonum inveniri, qui domi naſceretur. Abſurda vota, apud Deam præcipue, quæ *Bona* cognominabatur. Macrobius *ſuem prægnantem* & mactatam ſcribit, quod etiam Juvenalis innuit Sat. II. verſ. LXXXI.

Atque bonam teneræ placant abdomine porcæ.

Ac licet Vino libarent huic Deæ, illud tamen alio nomine vocabant, *Lac* appellantes, vas autem in quo vinum erat inditum *Mellarium* appellabant. Legendi Macrobius lib. II. Sat. cap. XII. & Plutarchus in Cauſſis. Nocte fiebant hæc ſacra, non interdiu; ideoque ſæpe adulteris facultatem dabat inchoandi temporis oportunitas. Notiſſima eſt hiſtoria *P. Clodii* quam narrat Plutarchus in vita Cæſaris cum aliis. Hæc de Kalendis MaI & feſtis, quæ in has Kalendas incidebant.

3. In ſecundum diem menſis MaI, qui Latinis *Sextus Nonas* vocabatur,

 inci-

incidebant *Compitalia.* De iis ita Varro lib. IV. de LL. *Compitalia dies attributus Laribus, ut alibi; ideo ubi vice competunt, tum in Compiteis ſacrificatur: quotannis is dies concipitur.* Sic & Feſtus lib. III. *Compitalia feſta, quæ in Compitis peragebantur.* Quales fuerint ſacrificandi ritus in Compitalibus eleganter docet Macrobius lib. I. Sat. cap. VII. Sunt verba Albini Cæcinnæ apud Macrobium: *Qualem nunc Permutationem ſacrificii Prætextate memoraſti, invenio poſtea Compitalibus celebratam, quum ludi per urbem in Compitis agitabantur reſtituti ſcilicet à Tarquinio Superbo Laribus ac Maniæ ex reſponſo Apollinis, quo præceptum eſt, ut pro capitibus ſupplicaretur. Idque aliquamdiu obſervatum, ut pro familiarum ſoſpitate pueri mactarentur Maniæ Deæ, matri Larium.* Scribit igitur Compitalibus pueros Deæ Maniæ fuiſſe immolatos; quod tamen ut nimis crudele & inhumanum ſacrificium poſtea abrogatum, vel ſaltem in mitius aliquod & clementius mutatum. Sic enim addit Macrobius: *Quod ſacrificii genus Junius Brutus Conſul pulſo Tarquinio aliter conſtituit celebrandum. Nam capitibus allii & papaveris ſupplicari juſſit, ut reſponſo Apollinis ſatisfieret de nomine Capitum, remoto ſcilicet ſcelere infauſtæ ſacrificationis.* Addit deinde alium in his ſacris ritum. *Factumque eſt,* ait, *ut effigies Maniæ ſuſpenſæ pro ſingulorum foribus, periculum ſi quod immineret familiis expiarent.* Adſcribit deinde nominis etymon: *Ludoſque ipſos ex viis Compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellaverunt.* Hæc Macrobius. Miniſtrabant autem in his ſacris non *Ingenui*, ſed *Servi*, ex Servii Tullii inſtituto, quaſi hoc gratius eſſet Laribus, quemadmodum docet Dionyſius Halicarnaſſæus lib. IV. cap. XVIII.

4. Nono menſis MaI die celebrabantur apud Veteres Romanos *Lemuria*, quemadmodum videre eſt in Veteri Kalendario Romano, quod manifeſte docet ſacra hæc fuiſſe celebrata *tribus noctibus non continuis, ſed interveniente ſemper una nocte.* Indicat idem Ovidius lib. V. Faſtor. verſ. CCCCXCI.

Sed tamen hæc tria ſunt ſub eodem tempore feſta,
Inter ſe nulla continuata die.

Lemuria dicebantur à Lemuribus qui re divina facta his diebus placabantur, de quibus Nonius Marcellus: *Lemures larvæ nocturnæ & terrificationes imaginum & beſtiarum. Varro de vita populi Romani lib. I. Quibus temporibus in ſacris fabam jactant noctu, ac dicunt ſe Lemures domo extra januam ejicere.* Sacra hæc tali ritu peragebantur: Is, qui manes placaturus erat, ſurgebat nocte intempeſta, nudis incedens pedibus, aqua fontana ſe abluebat, & junctis digitis cum medio pollice, fabas nigras, quas primum ore verſaverat, à tergo jaciebat, dicebatque quod iis ſe ſuoſque redimeret, & ubi pul-

ſaſſet æra, rogabat ut ex ædibus umbræ exirent. Quos ritus elegantiſſime deſcribit his verbis Ovidius lib. v. Faſtor. verſ. CCCCXXIX.

Nox ubi jam media eſt, ſomnoque ſilentia præbet,
Et canis & variæ conticuiſtis aves;
Ille memor Veteris ritus, timiduſque Deorum
Surgit. Habent gemini vincula nulla pedes.

Deinde de ſignis digitorum: verſ. CCCCXXXIII.

Signaque dat digitis medio cum pollice junctis;
Occurrat tacito ne levis umbra ſibi.
Quumque manus pure fontana perluit unda;
Vertitur, & nigras accipit ore fabas:
Averſuſque jacit; ſed dum jacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meque meoſque fabis.
Hæc novies dicit, nec reſpicit, umbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente ſequi.
Rurſus aquam tangit, Temeſæaque concrepat æra,
Et rogat, ut tectis exeat umbra ſuis.
Quum dixit novies, Manes exite paterni;
Reſpicit, & pure ſacra peracta putat.

Fabarum autem uſus in Feralibus & Lemuribus ſacris: Nam mortuorum animas in his credebant eſſe ſuperſtitioſiſſimi homines: & hinc Feſtus: l. VI. *Fabam nec tangere nec nominare Diali flamini licet, quod ea putatur ad mortuos pertinere.* Varro etiam *Flamines Faba non veſci* tradit, *quod in flore ejus litteræ lugubres reperiantur, quod etiam Pythagoras aſſeruit.* Toto illo tempore, quo hæc feſta celebrabantur templa Deorum clauſſa erant. Ovidius lib. v. verſ. CCCCLXXXV.

Fana tamen Veteres illis clauſere diebus,
Ut nunc ferali tempore operta vides.

Quin & ominoſum erat, quemadmodum etiam Feralibus, his diebus nuptias celebrare. Ovidius eodem libro: verſ. CCCCLXXXVII.

Nec viduæ tædis, eadem, nec Virginis apta
Tempora, quæ nupſit non diuturna fuit,
Hac quoque de cauſſa de te Proverbia tangunt,
Menſe Malas Majo nubere vulgus ait.

Videndus omnino [illegible] quæſtione Romana LXXXVI. Hoc etiam ſilentio non [illegible] inſtituta fuiſſe Lemuria initio *ad placandas [illegible]tum Remi umbras*, inſtituta inquam ab Romulo, qui curarat Remum interficiendum: unde etiam primis inſtitutionis temporibus non *Lemuria* ſed

Remuria ſuerunt dicta. Legendus omnino Ovidius lib. v. Faſtor. verſ. CCCCLXXIX. qui poſt deſcriptam cæſi Remi hiſtoriam:

Romulus, (inquit,) obſequitur, lucemque Remuria dixit
Illam, qua poſitis juſta feruntur avis,
Aſpera mutata eſt in lenem tempore longo
Littera, quæ toto nomine prima fuit.
Mox etiam Lemures animas dixere ſilentum:
Hic verbi ſenſus, vis ea vocis erat.

Idibus MaI *ſcirpea Argeorum ſimulacra Romæ jaciebantur ex ponte Sublicio* in Tiberim, quum *vetuſtiſſimis temporibus projici ſolerent homines.* Ovidius l. v. Faſt. verſ. IↃCXXI. qui pluribus deſcribit. Brevior eſt Feſtus: l. I. *Argeos vocabant ſcirpeas effigies, quæ per Virgines Veſtales ſingulis annis jaciebantur in Tiberim.* Sic & Varro lib. VI. de LL. *Argei fiunt ex ſcirpeis virgultis, ſimulacra ſunt hominum triginta, ea quotannis à ponte ſublicio à Sacerdotibus publicis jaci ſolent in Tiberim.* Quare autem *Argei* vocata hæc ſcirpea ſimulacra, docet Plutarchus quæſt. Rom. XXXII. ab Argivis ſc. Græcorum gente.

5. Eodem die *Mercatorum feſtum* erat, quod eo die Mercurio ædes eſſet dedicata, quemadmodum notat Livius anno ab V. C. CCLIX. Ritus autem, qui hoc feſto ab Mercatoribus ſervari quondam ſoliti deſcribuntur ab Ovidio lib. v. Faſt. verſ. IↃↃLXXIII. Operæ precium autem audire ex Ovidio preces, quas ibi ad Mercurium concipiunt Mercatores, ut Veteres illas non abſimiles quibuſdam noſtris noſcamus: ibid. verſ. IↃCLXXXI.

Ablue præteriti perjuria temporis, inquit,
Ablue præterita perfida verba die:
Sive ego te feci teſtem, falſove citavi,
Non audituri numina vana Jovis;
Sive Deum prudens alium, divamque fefelli,
Abſtulerint celeres improba verba noti.
Et pereant veniente die perjuria nobis,
Nec curent ſuperi ſi qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro,
Et face ut emtori verba dediſſe juvet.

6. Vigeſimo MaI id eſt decimo tertio Kalendas Junii celebrabantur *ſecunda Agonalia*, quemadmodum notatum videtur in Kalendario Romano. Indicat & Ovidius lib. v. Faſt. verſ. CCCXXI.

Ad Janum redeat qui quærit Agonia quid ſint:
Quæ tamen in Faſtis hoc quoque tempus habent.

De

De Agonalibus copioſiſſime dixi ad menſem Januarium, quo memoriam Auditorum revoco. Nam tædioſum idem bis dicere tam brevi temporis intervallo.

7. Vigeſimo tertio Maji id eſt decimo Kalendas Junii erant *Tubiluſtria* ut videre eſt in Kalendario Romano. Sic Ovidius lib. V. Faſtor. verſ. IↃCCXXV.

Proxima Vulcani lux eſt, quam luſtria dicunt,
Luſtrantur puræ, quas facit ille tubæ.

De hoc feſto verba feci ad menſem Martium, ut repetione non ſit opus.

8. Sequenti die quarto & vigeſimo Maji, id eſt nono Kalendas Junii erat *alterum Regifugium*, quod in Kalendario Veteri notatur *Quando rex comitiavit fas*, quæ verba quo modo intelligenda, quique ritus hoc feſto obſervari ſoliti docui ad menſem Martium. Feſtum hoc ita notat Ovidius lib. V. Faſt. verſ. IↃCCXXVII.

Quatuor inde notis locus eſt, quibus ordine lectis
Vel Mos ſacrorum, vel fuga regis ineſt.

9. Menſis denique Maji quinto & vigeſimo, id eſt octavo Kalendas Junii *Conſecratio erat Templi Fortunæ Publicæ*, de qua Ovidius lib. V. Faſtor. verſ. IↃCCXXIX.

Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce ſequente datum eſt, &c.

Hæc de feſtis, quæ in menſem Majum apud Veteres Romanos incidebant. Sequuntur quæ in Junium, de quo quædam in genere præmittam.

SUMMARIUM, Cap: XIV.

1. *De Junio.* 2. *Tertio regifugio.* 3. *Monte Extramuraneo, Carna Dea, & Moneta.* 4. *Tempeſtatis feſto.* 5. *Bellonæ.* 6. *Piſcatoriis ludis.* 7. *Matralibus.* 8. *Feſto Fortunæ.* 9. *Minuſculis Quinquatrus.* 10. *Feſto Fortis Fortunæ.*

1. In Junii Menſis appellatione, non minus quam reliquorum variatur, Aliis aliunde trahentibus. Plerique Junium dictum cenſent ab *Junioribus*, inter quos ſunt Fulvius Nobilior in Faſtis apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Varro lib. V. de L L. Feſtus libro XI. in voce Majus. Ovidius lib. I. Faſt. verſ. XLI. & lib. V. verſ. LXXXIX. Incerti apud Servium lib. I. Georg.

Georg. verſ. XLIII. Plutarchus in quæſtionibus, Iſiodorus denique lib. V. cap. XXXII. Alii appellatum putant ab *Junone* quemadmodum indicant Feſtus lib. XI. Servius ad d. verſ. XLIII. & Ovidius lib. VI. Faſtor. verſ. XXVI. Sunt qui *Junium* appellatum arbitrantur quaſi *Junonium* per ſyncopen. Sic enim hic menſis priſcis Romanis dicebatur, ut notant apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. L. Cincius & Niſus antiquiſſimi ſcriptores. Nonnulli denominant ab *Juventa* Herculis uxore. Videndus Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. LXXVIII. Alii ab *Junio Bruto*, qui pulſo Tarquinio Superbo primo hujus menſis die *Sacrum Carnæ Deæ* in Cœlio monte *voti reus* feciſſe ſcribitur apud Macrobium lib. I. Sat. cap. XII. Quidam Junium dirivant ab *junctis* Sabinis & Romanis, quod quamquam obſcure, indicat Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. XCVII.

Et lare communi ſoceros generoſque receptos,
His nomen junctis Junius, inquit habet.

Geropius Becanus in Croniis *Junium* nominatum vult ab Germanica voce *Jungen*, ſive *Gunnen*, quæ Latinis *favere* ſonat. Hæc de Etymo. Fuit autem hic menſis *quartus* in Romuli anno; *ſextus* hodie eſt ex ordinatione Numæ & Cæſaris. *Germanicus* fuit etiam appellatus tempore Tiberii Imperatoris ab Germanico Cæſare, ut docet Tacitus lib. XVI. Ann. cap. XII. Dies huic menſi exordinatione Romuli & Cæſaris hodie triginta; Olim ex inſtituto Numæ novem & viginti. Erat autem in tutela Mercurii, ut indicat Kalendarium Vetus Ruſticum. Hæc de menſe Junio generatim: Sequuntur ejuſdem menſis feſta.

2. In primum menſis diem, in Kalendas Junii incidebat *Tertium Regifugium*, de quo ita Feſtus lib. XVI. *Regifugium item dies notatur in Faſtis Kalendis Junii, qui dies quia totus non eſt Nefaſtus, legi debet cum nota NP. non N. quod ille dies ſit è Nefaſto Faſtus.*

3. Eodem die, quemadmodum numerant & notant Ovidius lib. VI. Macrobius lib. I. cap. XII. celebrabantur feſta *Marti Extramuraneo*, *Carnæ Deæ*, & *Monetæ*; quæ tamen Vetus Kalendarium Romanum refert ad diem ſequentem, quarto Nonas Junii. Sequar rationem Ovidii & Macrobii.

Carnæ igitur Deæ feſtum in Kalendas Junii incidiſſe canit his verſibus Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CII.

Prima dies tibi Carna datur, Dea Cardinis hæc eſt,
Numine clauſa aperit, claudit aperta ſuo.

Teſtatur idem Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. quum monuiſſet Junium menſem appellatum, ab Junio Bruto primo Conſule. Nam cauſſam addens

dens ſic ait, *quod ſcilicet is hoc menſe, id eſt Kalendis Juniis, pulſo Tarquinio, ſacra Carnæ Deæ in Cœlio monte Voti reus fecerit.* Solebant autem Veteres Romani hoc feſto ſacrificare & guſtare in honorem Carnæ Deæ lardum & pultem fabaceam, hoc eſt fabas mixtas cum calido farre. Unde & Kalendæ menſis Junii *Fabaceæ* dicebantur. Sic enim Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. *Hanc Deam Vitalibus humanis præeſſe credunt. Ab ea denique petitur, ut jecinora & corda, quæque ſunt intrinſecus viſcera ſalva ſervet. Et quia cordis benificio, cujus diſſimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi ſtatus publici, exſtitit, hanc Deam, quæ Vitalibus præeſt, templo ſacravit. Cui pulte fabaria & larido ſacrificatur, quod vires corporis maxime his rebus roborentur. Nam & Kalendæ Juniæ Fabaceæ vulgo vocantur, quia hoc menſe adultæ fabæ divinis rebus adhibentur.* De eodem ritu Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CLXIX. qui eandem cauſſam adfert, ob quam Kalendis Juniis *lardo, farre & faba* Carnæ ſacrificatum fuerit, quod nimirum vires corporis his rebus maxime roborentur, nec læderentur.

Pinguia cur illis, (inquit,) guſtentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido ſit faba farre rogas?
Priſca Dea eſt, aliturque cibis, quibus ante ſolebat,
Nec petit adſcitas luxurioſa dapes.
Piſcis adhuc illis populis ſine fraude natabat,
Oſtreaque in conchis tuta fuere ſuis.

Et paullo poſt: verſ. CLXXIX.

Sus erat in precio, cæſa ſue feſta colebant,
Terra fabas tantum, duraque farra dabat,
Quæ duo miſta ſimul ſextis quicunque Kalendis
Ederit, huic lædi viſcera poſſe negant.

Prioribus aliam cauſſam adfert hujus ritus, quod ſcilicet vetuſtiſſimam Deam *frugalitate delectari* crederent priſci illi. De *Carna* Dea plura dixi in enarratione Deorum.

Martis Extramuranei ſacrum Kalendis Junii celebrari ſolitum, idem Ovidius canit lib. VI. verſ. CXCI.

Lux, (inquit,) eadem Marti feſta eſt, quem proſpicit extra
Appoſitum tectæ porta Capena viæ.

Mars apud Romanos duo habuit templa, *unum intra urbem* ad tranquillitatem cuſtodiendam & urbis defenſionem; *alterum vero extra urbem* in via Appia ad portam Capenam, cujus ſæpe meminit Livius. Inde *Mars extramuraneus* dictus, quemadmodum pluribus docui in enarratione Antiquitatum Romanorum, qua parte de Diis Veterum differui.

Junonis item Monetæ feſtum hoc die celebratum fuiſſe ab Veteribus Romanis, docet ad Kalendarum deſcriptionem Ovidius lib. VI. Faſtor. verſ. CLXXXIII.

Arce quoque ex ſumma Junoni templa Monetæ,
Et voto memorant facta Camille tuo.
Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Jove.

Unde *Juno Moneta* fuerit appellata, alias docui.

4. *Tempeſtatis* item feſtum Kalendis Juniis celebrabatur, quod eo die templum ei fuerit dedicatum. Servaſſe enim credebatur Claſſem Romanorum, quæ apud Corſicam pene interierat. Ovidius lib. VI. Faſtor. verſ. CXCIII.

Te quoque Tempeſtas meritam delubra fatemur,
Quum pene eſt Corſis obruta claſſis aquis.

Factum hoc volunt alii *primo*, alii *ſecundo* bello Punico, quum ſæva tempeſtas Claudii Conſulis claſſem in vaſtiſſimis locis adorta disjeciſſet, quem Livius ait ex Corſica in Sardiniam trajeciſſe.

5. Pridie Nonas Julii, qui quartus menſis Junii, *Bellonæ* quondam erat feſtum, quod illi hoc die dedicatum templum in urbe non procul ab Circo Maximo, ubi *Columella* fuit, quæ dicebatur *Bellica*; cui proximam fuiſſe Bellonæ ædem docet his verbis Feſtus: l. II. *Bellona*, inquit, *dicebatur Dea bellorum, ante cujus templum erat columella, quæ bellica vocabatur, ſupra quam haſtam jaciebant, quum bellum indicebatur. Hujus ædis auctor fuit Ap. Claudius, quum Etruſcos bello viciſſet.* De hoc feſto Ovidius lib. VI. verſ. CXCIX.

Mane ubi bis fuerit Phœbuſque iteraverit ortus,
Factaque erit poſito rure bis uda ſeges;
Hoc ſacrata die Tuſco Bellona duello
Dicitur, & Latio proſpera ſemper adeſt.
Appius eſt auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multum animo vidit, lumine captus erat,
Proſpicit à tergo ſummum brevis area Circum,
Eſt ibi non parvæ parva columna notæ
Hinc ſolet haſta manu belli prænuncia mitti,
In regem ut gentes quum placet arma capi.

6. Septimo Eidus Junii *Piſcatorii Ludi* celebrabantur. notat Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CCXXXV.

Tertia poſt Nonas removere Lycaona Phœbe
Fertur, & à tergo non habet urſa metum,

Tunc

Tunc ego me memini Ludos in gramine Campi
Adſpicere, & dici Lubrice Tibri tuos;
Feſta dies illis, qui lina madentia ducunt,
Quique tegunt parvis æra recurva cibis, &c.

Horum Ludorum ſic meminit Feſtus: l. XIV. *Piſcatorii ludi vocantur, qui quotannis menſe Junio trans Tiberim fieri ſolent à Prætore Urbano pro Piſcatoribus Tiberinis, quorum quæſtus non in macellum pervenit, ſed fere in aream Volcani, quodid genus piſciculorum vinorum datur ei Deo pro animis humanis.*

Quinto Eidus Junii *feriæ erant Veſtæ*, quæ & *Veſtalia*, ut duplici appellatione notatur in Veteri Kalendario Romano. De hoc feſto ſic Varro: *Veſtalia dies, ut Virgines, Veſtales Veſtæ ſacrificent*, &c. Et Feſtus: l. XIV. *Penus vocatur locus intimus in æde Veſtæ, tegetibus ſeptus, qui certis diebus circa Veſtalia aperitur, ii dies religioſi habentur.* Hoc die quum convivia paſſim ante focos agitarentur, cibi etiam Virginibus Veſtalibus à civibus mittebantur Deæ Veſtæ libandi. Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CCCV.

Ante focos olim ſcamnis conſidere longis
Mos erat, & menſæ credere adeſſe Deos.
Nunc quoque quum fiunt antiquæ ſacra Vacunæ,
Ante Vacunales ſtantque ſedentque focos.

Deinde de *cibis miſſis:*

Venit in hos annos aliquid de more Vetuſto,
Fert miſſos Veſtæ pura patella cibis.

Eodem die Aſini, molas vertere conſumti, floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per urbem. Ovidius lib. VI. Faſtor. verſ. CCCXI.

Ecce coronatis panis dependet aſellis,
Et velant ſcabras florea ſerta molas, &c.

Veſtalibus denique Matronæ Romanæ nudis pedibus ad Veſtæ templum ibant. Ovidius lib. VI. Faſtor. verſ. CCCXCV.

Forte revertebar feſtis Veſtalibus illac,
Qua via Romano nunc nova juncta foro eſt,
Huc pede matronam nudo deſcendere vidi,
Obſtupui tacitus, ſuſtinuique gradum.

Addit deinde cauſſam incedendi nudis pedibus, quod olim ea urbis parte Lacunæ eſſent, ut ſicco pede templum id adiri non poſſet. Etſi vero temporis progreſſu ſiccatæ ſunt illæ, in memoriam tamen Veteris conſuetudinis hic ritus obſervabatur, quam rationem ita deſcribit Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. CCCXCIX.

Senſit anus vicina loco, juſſumque ſedere
Alloquitur quatiens voce tremente caput:
Hoc ubi nunc fora ſunt, udæ tenuere paludes,
Amne redundanti foſſa madebat aqua
Curtius ille lacus ſiccas qui ſuſtinet aras
Nunc ſolida eſt tellus; ſed lacus ante fuit.
Qua velabra ſolent in circum ducere pompas,
Nil præter ſalices craſſaque canna fuit.

Et mox: verſ. CCCCXI.

Hic quoque lucus erat juncis & arundine denſus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna receſſerunt, & aquas ſua ripa coërcet;
Siccaque nunc tellus; mos tamen ille manet.

7. Tertio Eidus Junii *Matralia* erant, ut indicat Vetus Kalendarium Romanum, quæ cujus feſta, notat Feſtus lib. II. *Matralia Matris Matutæ feſta.* Quæ autem Mater Matuta, docui in enarratione Deorum Dearumque. Ritus hujus feſti erant varia: Aditu templi Matris Matutæ ſervæ prohibebantur; unam duntaxat Matronæ introducebant, cujus genis colaphos infligebant, quod fieri ex æmulatione hujus Deæ adverſus maritum Plutarchus arbitratur. Quum enim ſuſpicata ea eſſet maritum ſuum amore ancillæ irretitum eſſe, in inſaniam prolapſa, filium perdidit: unde hic ritus ſervatus, ut ancillæ prorſus ab ejus ſacro arcerentur. Videndus Plutarchus in vita Camilli & Probl. XVI. Sic & Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. IↃLI.

Quur vetet Ancillas accedere quæritis? odit,
Principiumque odii ſi ſinat ipſa, canam:
Una miniſtrarum ſolita eſt Cadmea tuarum,
Sæpe ſub amplexus conjugis ire tui,
Improbus hanc Athamas furtim dilexit, ab illa
Comperit agricolis ſemina toſta dari:
Ipſa quidem feciſſe negat, ſed fama recepit,
Hoc eſt cur odio ſit tibi ſerva manus.

Huic præterea Deæ in ſuo templo, ut notat Varro, Matralibus Matronæ *teſtuaceum* faciebant, libum ſic dictum, *quod in teſta calida coqueretur*; quum idem *Libum* nominatum exiſtimet, quod priuſquam coctum eſſet, libaretur. Hinc Ovidius lib. VI. Faſt. v. CCCCLXXV.

Ite bonæ Matres, (veſtrum Matralia feſtum,)
Flavaque Thebanæ reddite liba Deæ.

Mos

Mos autem hæc liba offerendi originem habuit ab iis libis, quæ *Carmenta ei obtulit*, quum hoſpitio eam ſuſcepiſſet: ibid. verſ. IↃXXXI.

Liba ſua properata manu Tegeæa ſacerdos
Traditur, & ſubito cocta dediſſe foco.
Nunc quoque liba juvant feſtis Matralibus illam,
Ruſtica ſedulitas gratior arte fuit.

Illud etiam notatu dignum Matronas Romanas in hujus Deæ ſacris, fratrum ſuorum, ſuarumque ſororum liberos in ulnis ſub brachio ferentes, ab ea non ſuis liberis, ſed nepotibus, bona petere ſolitas. Cauſſas indicat Plutarchus Probl. XVII. De eodem ritu canit & Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. IↃLIX.

Non tamen hanc pro ſtirpe ſua pia mater adoret;
Ipſa parum felix viſa fuiſſe parens,
Alterius prolem melius mandabitis illi,
Utilior Baccho quam fuit illa ſuis.

Hæc de Matralibus.

8. Eodem Matraliorum die *feſtum Fortunæ* celebrari ſolitum docet his verbis Ovidius lib. VI. verſ. IↃLXIX.

Lux eadem fortuna tua eſt. . . . . . .

& quæ ſequuntur. In hujus templo ſimulacrum erat Servii Tullii regis toga contectum, cujus rei cauſſas Ovidius inquirens tres indicat, *vel quod Servius* ab Fortuna amatus ſit, ac deinde Deam puduerit homini ſuccubuiſſe; ideoque velatum voluerit ejus eſſe ſimulacrum; *vel quod Servii* morte confuſa plebs mœrore ac deſiderio amiſſi regis, quum imaginem ejus intuens ab lacrumis temperare non poſſet, eam velaverint, ut lacrumis modum adhiberent; *vel quod ipſi* Manes Servii voluerint ſimulacrum iſtud tegi, ne aſpicere cogeretur ſceleratam filiam Tulliam. Legendus omnino Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. IↃLXIX. qui & illud cum Dionyſio notat lib. IV. cap. XLVII. Simulacrum hoc Servii Tullii, orto aliquando incendio, & crematis conſumtiſque omnibus, quæ in templo adſervabantur, ſolum nulla accepta labe permanſiſſe: Ovidii verba de incendio ſunt hæc: ibid. verſ. IↃCXXV.

Arſerat hoc templum, ſigno tamen ille pepercit
Ignis, opem nato Mulciber ipſe tulit.

Eodem die *Concordiæ ædem* dedicaſſe ſcribitur *Livia Druſilla*; Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. IↃCXXXVII.

Te quoque magnifica Concordia dedicat æde
Livia, quam caro præſtitit illa viro.

& quæ ſequuntur. Alii dicunt Ædem Concordiæ ab Camillo votam & dedicatam, cujus dedicationis feſtum celebrabatur decimo ſeptimo Kalendas Februarii, ut ad menſem Januarium dixi; adduntque Liviam Druſillam ære & ſimulacro exornaſſe; Tiberium autem Germanicum rurſum conſecraſſe; ejuſque conſecrationis vel dedicationis feſtum, quarto Eidus Junii celebrari ſolitum, cani ab Ovidio lib. VI. Faſt. ibid.

9. Idibus Juniis celebrabantur *Minuſculæ Quinquatrus*, De quibus Varro lib. v. de LL. *Quinquatrus Minuſculæ dictæ Juniæ Eidus, ab ſimilitudine majorum, quod Tibicines tum feriati per urbem vagantur, & conveniunt ad ædem Minervæ.* De iiſdem Feſtus: l. XI. *Minuſculæ Quinquatrus appellabantur Eidus Juniæ, quod is dies feſtus erat Tibicinum, qui Minervam colebant.* Ritus autem quos ſervare ſoliti Tibicines his Quinquatribus, pleniſſime deſcribit Livius lib. IX. Legendus & Valerius Max. lib. II. cap. v. e. IV. Plutarchus in quæſtionibus Romanis, quæſt. LV. apud quem tamen vitioſe legitur hoc feſtum celebrari ſolitum *Eidibus Januarii*, quum *Junii* ſit ſcribendum. Copioſe hæc etiam apud Ovidium lib. VI. Faſt. verſ. IↃCLI. Decimus quintus dies menſis Junii, id eſt decimus ſeptimus Kalendas Julii vel Sextilis, notatus eſt in Kalendario Romano, Q. S. T. D. F. id eſt *quando ſtercus delatum fas.* Diem illum ſic deſcribit Varro lib. v. de LL. *Dies qui vocatur ſic, Quando ſtercus delatum fas, ab eo appellatus; quod eo die ex æde Veſtæ ſtercus everritur, & per Capitolium clivum in locum defertur certum.* De eodem die Feſtus: l. XV. *Quando ſtercus delatum fas, eodem modo in faſtis notatur dies, qui talis eſt, ut ædis Veſtæ purgetur ſtercuſque inclivum Capitolium deferatur, quum id factum ſit, tum licet Prætori fari.* Idem lib. XVII. *Stercus ex æde Veſtæ decimo ſeptimo Kalendas Julii defertur in angiportum medium fere clivi Capitolini, qui locus clauditur porta ſtercoraria. Tantæ ſanctitatis majores noſtri eſſe judicaverunt.* De hoc die Ovidius lib. VI. Faſt. verſ. IↃCXI.

Tertia nox veniet, &c. . . . . .

& ſequente diſticho:

Hæc eſt illa dies qua tu purgamina Veſtæ
Thybri per Etruſcas in mare mittis aquas.

10. Octavo Kalendas Julii feſtum agebatur *Fortis Fortunæ*, de quo ita ſcribit Varro lib. v. de LL. *Dies Fortis Fortunæ appellatus ab Servio Tullio rege, quod is Fanum Fortis Fortunæ, ſecundum Tiberim extra urbem dedicarit Junio menſe.* Donatus in Phormionem A. v. S. VI. verſ. I. Terentii, *hanc ædem in Tranſtiberina regione fuiſſe* ſcribit, *eoque iri ſolitum pedibus per pontes, lintribus vero per fluvium Tiberinum.* Hoc feſto die plebei homines, qui arte aliqua vivebant & ſervi, in manibus coronatis ſuper Tiberim convivia cele-

celebrabant, quemadmodum ſcribit Ovidius lib. VI. Faſtor. ubi inter alia hæc confirmandis iis quæ dixi: verſ. IↃCCLXXVII.

Pars pede, pars etiam ceteri decurrite cymba,
Ne pudeat potos inde redire domum,
Ferte coronatæ juvenum convivia lyntres,
Multaque per medias vina bibantur aquas,
Plebs colit hanc, quia qui poſſunt de plebe fuiſſe,
Fertur & ex humili ſceptra tuliſſe loco:
Convenit & ſervis, ſerva quia Tullius ortus,
Conſtituit dubiæ templa propinqua Deæ.

Reliquis menſis Junii diebus aliquot templa fuerunt conſecrata, ut *Laribus*, & *Jovi Statori* quinto Kalendas Julii; *Quirino* in monte Quirinali quarto Kalendas. *Herculi* denique *Muſarum* pridie Kalendas Julii; de quibus omnibus pauca notat Ovidius ſub finem lib. VI. Faſtorum.

Hæc igitur de Feſtis, quæ in menſem Junium apud Veteres Romanos incidebant; quibus, ut præcedentium menſium feſtis explicandis lucem hactenus prætulerunt Ovidii Faſtorum libri; qui ſex numero, quoniam in menſe Junio finem capiunt, in ſequentium menſium feſtis explanandis brevior futurus ſum. Sequitur ergo Julius.

SUMMARIUM, Cap: XV.

1. *De Julio.* 2. *Annuis domorum locationibus & commigrationibus ex veteribus in nova ædificia.* 3. *Fortunæ muliebris feſto.* 4. *Poplifugiis.* 5. *Tranſvectione Equitum Romanorum ab æde Honoris in Capitolium.* 6. *Allienſi.* 7. *Lucariis.* 8. *Natali C. Julii Cæſaris.* 9. *Neptunalibus.* 10. *Furnialibus.*

1. *Julius* olim *Quinctilis* fuit appellatus, quod nimirum quinctus menſis eſſet à Martio, qui ex Romuli inſtitutione erat *primus*. Legendi omnino Ovidius lib. I. Faſt. verſ. XLII. & lib. III. verſ. CXLIX. Varro lib. V. Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Servius ad lib. I. Georg. verſ. XLIII. Iſiodorus denique lib. V. cap. XXXII. Nomen illud poſtea retinuit, adjectis etiam ab Numa Pompilio duobus anno menſibus *Januario* & *Februario*. Poſtea nominari cœpit *Julius* in honorem Julii Cæſaris, ut ſcribunt Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Dio lib. XLIV. Plutarchus in Numa, Suetonius in Cæſare cap. LXXXVI. Feſtus lib. IX. Servius lib. I. Georg. verſ. XLIII. Iſiodorus lib. V. cap. XXXII. Vnius Macrobii verba recitabo, ut quæ

quæ dixi magis pareant: *Sequitur* inquit, *Julius, qui quum ſecundum Romuli ordinationem, Martio anni tenente principium, Quintilis à numero vocaretur: nihilominus tamen etiam poſt præpoſitos à Numa Januarium & Februarium retinuit nomen, qui non videretur jam quinctus eſſe ſed ſeptimus. Sed poſtea in honorem Julii Cæſaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. F. Conſule Julius appellatus eſt; quod hoc menſe ad D. quintum Eidus Quintilis Julius procreatus ſit.* Eadem appellationis ratio apud Feſtum: *Julium menſem appellarunt, quod eo menſe Julius natus. Factum illud* anno IↃCIX. Cæſare & M. Antonio Coſſ. Dies huic menſi triginta & unum ex omnium, id eſt *Romuli, Numæ & Cæſaris* ordinatione. Erat autem *in tutela Jovis*, ut videre eſt in Veteri Kalendario Ruſtico.

2. De Kalendis Quinctilibus, quæ in Veteri Kalendario die feſto carent, hoc ſolum notandum; iis apud Veteres Romanos *annuas domorum locationes & commigrationes ex veteribus in nova ædificia* fieri ſolitas, quem ritum hujus diei non hac Antiquitatum Romanarum parte notarem, ſi quis illi explicando commodior locus poſſit inveniri. Et ſane dignus eſt, qui indicetur, ad illuſtrationem obſcuriorum aliquot cum apud alios ſcriptores, tum apud JCtos locorum. Hoc præmittam in genere notatum eſſe ab eruditiſſimo ſcriptore Plinio ſecundo lib. VIII. Ep. XXI. *Julio menſe maxime lites interquieſcere ſolitas.*

Fiebant igitur Kalendis Julii *annuæ domorum locationes, & ex veteribus in novas commigrationes.* Teſtatur imprimis Cicero, ut ab ejus auctoritate ordiar lib. XIII. Ep. II. *Propter opera inſtituta multa multorum, ſubitum eſt ei remigrare Kalendis Quinctilis.* Idem lib. II. Epiſt. III. ad Q. Fratrem *Domus tibi ad lucum Piſonis Liciniana conducta eſt; ſed ut ſpero, paucis menſibus poſt, Kalendis Quintilis in tuam commigrabis.* Sic enim legendum ibi non *Quintiles.* Non enim vult Cicero fratrem ſuum remigraturum in ædes ſuas *paucis menſibus poſt Kalendas Quintiles*; ſed paucis poſt priorem migrationem menſibus, nimirum Kalendis Quintilis. Suetonius in Tiberio cap. XXXV. *Senatori*, inquit, *latum clavum ademit quem cognoviſſet ſub Kalendis Julii demigraſſe in hortos, quo vilius poſt diem ædes in urbe conduceret.* Sic Martialis lib. XII. Epigr. XXXII. verſ. I.

> *O Juliarum dedecus Kalendarum,*
> *Vidi, Vacerra, ſarcinas tuas, vidi:*
> *Quas non retentas penſione pro bima*

(*Penſio* hic eſt merces ædium aut cellularum conductarum. Videndus Turnebius lib. XXX. cap. XXVI.)

> *Portabat uxor rufa crinibus ſeptem,*

Et cum

Et cum ſorore cana mater ingenti
Furias putavi nocte ditis emerſas, &c.

deinde de vili ſupellectili: verſ. x.

Migrare clivum crederes Aricinum,
Ibat tripes grabatus, & bipes menſa,
Et cum lucerna, corneoque cratere,
Matella curto rupta latere mejebat,
Foco Virenti ſuberat amphoræ cervix, &c.

Et in fine lepidiſſimi Epigrammatis: verſ. xxiii.

Quid quæris ædes, villicoſque derides
Habitare gratis, ô Vacerra, cum poſſis?
Hæc ſarcinarum pompa convenit ponti.

Addam his obſcuriora aliquot ad hunc ritum JCtorum loca in gratiam eorum qui juri dant operam. Scribit Africanus lib. viii. Quæſt. in l. qui balneum ix. D. qui pot. in pig. hab. *Qui balneum ex Kalendis proximis conduxerat, pactus erat, ut homo Eros pignori locatori eſſet, donec mercedes ſolverentur. Item ante Kalendas Julias eundem Erotem alii ob pecuniam creditam pignori dedit, Conſultus an adverſus hunc creditorem, petentem Erotem, locatorem Prætor tueri deberet? reſpondi debere, licet enim eo tempore homo pignori datus eſſet, quo nondum quidquam pro conductione deberetur: quoniam tamen jam tum in ea cauſſa Eros eſſe cœpiſſet, ut invito locatore jus pignoris in eo ſolvi non poſſet, potiorem ejus cauſſam habendam.* In quibus verbis *Kalendas proximas* intelligere oportet *Julias* & ante pignori Erotem datum, quam is dies veniret, quoniam nihil eo tempore pro conductione deberi ait. Quod ſi *Kalendæ Juliæ* non *diem migrationis* ſignificarent, nihil eſſet eo capite ineptius. Apertius Labeo in l. cum in plures ix. D. Locati: Labeo poſteriorum lib. v. à Javoleno Epitomatorum: *Quum in plures annos domus locata eſt præſtare locator debet, ut non ſolum habitare conductor ex Kalendis illis cujuſque anni, ſed etiam locare habitatori, ſi velit, ſuo tempore poſſet. Itaque ſi ea domus ex Kalendis Januariis rupta in Kalendas Junias permanſiſſet, ita ut nec habitare quiſquam nec oſtendere alicui poſſet, nihil locatori conductorem præſtaturum, adeo ut ne cogi quidem poßit ex Kalendis Juliis refecta domo habitare, niſi ſi paratus fuiſſet locator commodam domum ei ad habitandam dare.* Quem locum Labeonis eo libentius adduxi, ut mendum obiter, quod illi inſedit, tollerem. Nam pro iis, *ut non ſolum habitare conductor ex Kalendis illis cujuſque anni*, emendandum omnino *ex Kalendis Juliis* non *ex Kalendis illis*: ſic manifeſta erit & clara verborum JCti ſententia. Huc pertinet & lex, quum xli. D. de contrah. emt. *Quum ab eo qui fundum alii obligatum habebat, quidam ſic em-*

ſic emtum rogaſſet, ut eſſet is ſibi emtus ſi eum liberaſſet, dummodo ante Kalendas Julias liberaret: quæſitum eſt an utiliter agere poſſit ex emto in hoc ut venditor eum liberaret. Intererat autem ejus ante eas Kalendas liberari, ut, ſi vellet, illic habitare poſſet, aut alii locare. Pertinet item ad hunc ritum l. XII. quum precario D. de Precario. Sunt verba Celſi lib. XXV. Dig. *Quum precario aliquid datur, ſi convenit ut in Kalendas Julias precario poſſideat, numquid exceptione juvandus ſit, ne ante ei poſſeſſio auferatur? Accidit enim id ſæpe, ut quum domos locare non potuimus, gratis poſtremis menſibus habitandas concedamus in eum diem, quo migrandum eſt.* Sed hæc de Kalendis Juliis ſufficiant. Ad Feſta menſis Julii veniamus explicanda.

3. Pridie Nonas Julii *Fortunæ Muliebris Feſtum* celebrabatur, quod huic Deæ illo die templum eſſet dedicatum. Cauſſam feſti narrant Dionyſius Halicarnaſſæus lib. VIII. cap. IV. Livius lib. II. cap. XL. Plutarchus in Coriolano & libro de Fortuna Romanorum, Lactantius lib. II. cap. VIII. Auguſtinus lib. IV. cap. XIX. Valerius Maximus lib. I. cap. VIII. e. IV. Indicare multis me memini ad lib. I. Julii Flori cap. XXII. n. III. Res, ut paucis dicam, ita ſe habet: *Quum anno decimo octavo poſt* libertatem partam C. Marcius Coriolanus exſul Romanis bellum intuliſſet, nec armis ei reſiſti poſſet, nec precibus; mulierum tandem, & præſertim matris Veturiæ ac Volumniæ uxoris lacrumis & ſupplicationibus eſt placatus. Senatus igitur matronis ob promte navatam reipublicæ operam decrevit *Laudationem in æs inciſam referendam in ærarium ad perpetuam poſteritatis memoriam*; præterea *præmium ipſis* quod foret gratiſſimum. Illæ vero de communi conſilio nihil aliud petierunt, quam ut ſibi Senatus permiſſu liceret *templum Fortunæ muliebri* ædificare, quo loco incolumitatem urbis impetrarant, eoque ad ſacrificium, redeunte die quo pax data eſſet, quotannis convenire. *Senatus autem*, inquit Halicarnaſſæus Populuſque Romanus *decrevit locum emi pecunia publica, qui dedicaretur Deæ, in eoque templum & ara ex præſcripto Pontificum: ſumtuque publico ſacrum anniverſarium ibi teneri; cui præeſſet matrona quam ipſæ deligerent ad id miniſterium*, &c. & paullo poſt de templi dedicatione. *Ædes quæ publice locata fuerat, dedicata eſt pridie Nonas Quinctilis ab Conſule Proculo Virginio, iſque poſtea feſtus fuit.* Errant autem Lilius Giraldus & eum ſequuti alii, qui feſtum hoc ad pridie Idus Quintilis referunt.

4. Tertio Nonas Quintilis notata ſunt in Kalendario Romano *Poplifugia*, de quibus ita ſcribit Varro lib. v. de L.L. *Dies Poplifugia*, inquit, *videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multo enim poſt hic dies, quam deceſſus Gallorum ex urbe, & qui tum ſub urbe populi, ut Ficulnea-*

culneates ac Fidenates & finitimi alii contra nos conjurarunt. Aliquot hujus diei veſtigia fugæ in ſacris apparent de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. De eodem die leguntur etiam nonnulla apud Macrobium lib. III. Sat. cap. II. ubi quum ſcriptor ille loquutus eſſet de Vitula Dea, & quænam ſit illa docuiſſet, hæc tandem ſubjicit. *Piſo ait Vitulam Victoriam nominari, cujus rei hoc argumentum profert, quod poſtridie Nonas Julias re bene geſta, quum pridie populus à Tuſcis in fugam verſus ſit (unde Poplifugia dicuntur) poſt victoriam certis ſacrificiis fiat vitulatio,* &c. Sunt tamen qui Poplifugia hæc referunt ad *ipſas hujus menſis Nonas*, quæ peculiari voce *Caprotinæ* dicebantur; quarum appellationis duplex traditur ab antiquis ſcriptoribus ratio: Alii enim ad Romuli caſum referunt. Quum enim Romulus ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capreæ paludem haberet, repente exorta eſt tempeſtas ſæviſſima cum tonitribus ac ingenti ventorum fragore, quæ terram undique grandine operuit, ſol quoque velut intempeſta nocte defecit, & quæ ſequuntur, pluribus deſcripta ab Livio lib. I. cap. XVI. & Plutarcho in Romulo, quæ tamen Dionyſii fabuloſa putat, ut igitur populo in memoriam hæc revocarentur, ajunt prænominati ſcriptores, *Nonis Quintilibus*, quibus iſta accidiſſe dicuntur, exeuntes ex urbe ad Capreæ paludem ſacrificia ſolennia peragere ſolitos. Inde igitur ex nonnullorum opinione Nonæ Quintiles *Caprotinæ* fuerunt appellatæ. Aliam appellationis *Caprotinarum* rationem, indicat Varro lib. V. de LL. *Nonæ Caprotinæ, quod eo die in Latio Junoni Caprotinæ mulieres ſacrificantur & ſub Caprifico faciunt & è Caprifico adhibent Virgam. Ob hoc toga prætexta data eis.* Plenius & dilucidius Macrobius lib. I. Sat. cap. XI. *Nonis Juliis*, inquit, *diem feſtum eſſe ancillarum tam vulgo notum eſt, ut nec origo nec cauſſa celebritatis ignota eſt. Junoni enim Caprotinæ die illo, liberæ pariter ancillæque ſacrificant ſub arbore Caprifico in memoriam benignæ virtutis quæ ancillarum animis pro conſervatione publicæ dignitatis apparuit.* Et paullo poſt quum recitaſſet hiſtoriam de memorabili iſto Ancillarum Romanarum facto, hæc adſcribit: *Memor beneficii Senatus, omnes ancillas manu juſſit emitti, dotemque eis ex publico fecit, & ornatu quo tunc erant uſæ geſtare conceſſit; diemque ipſum Nonas Caprotinas nuncupavit, ab illo Caprifico, ex qua ſignum Victoriæ cœperunt, ſacrificiumque ſtatuit annua celebritate celebrandum, cui lac, quod ex Caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur.* Utramque appellationis cauſſam notat multis verbis Plutarchus in Romulo & Camillo.

5. Eidibus Quinctilibus, quæ in diem decimum quintum menſis Julii incidebant, celebrabatur *Tranſvectio Equitum Romanorum ab æde Honoris in Capitolium*; de cujus inſtitutione paucis ita loquitur Livius lib. IX. extremo

cap. xlvi. *Ab eodem* (Q. Fabio Rulliano) *inſtitutum dicitur, ut Equites Eidibus Quinctilibus tranſveherentur.* Livii verba explicans toto cœlo errat Sigonius, qui de cenſione quadam Equitum ab Cenſoribus fieri ſolitam, loqui Livium arbitratur, quum nihil minus quam verba ejus ſunt exaudienda *de ſolenni & omnia Equitum Romanorum tranſvectione.* Sic enim interpretatur Livium Auctor de VV. Illuſtr. cap. xxxii. Sigonio multo antiquior, Is enim capite de Q. Fabio Rulliano ſic ſcribit: *Hic primus inſtituit, ut Equites Romani Idibus Quintilibus ab æde honoris equis inſidentes in Capitolium tranſirent.* Ad hanc tranſvectionem Equitum pertinet locus quidam Plinii lib. xv. cap. iv. *Oleæ honorem Romana majeſtas magnum præbuit, turmas Equitum Eidibus Julii ex ea coronando.* Loquitur de eadem tranſvectione Suetonius in Auguſto cap. xxxviii. quum inquit: *Auguſtus Equitum turmas frequenter recognovit, poſt longam intercapedinem reducto more tranſvectionis: ſed neque detrahi quemquam in tranſvehendo ab accuſatore paſſus eſt, quod fieri ſolebat,* &c. Poſtremis Suetonii verbis non abſimilia ſunt illa Ulpiani in l. in jus. ii. D. de in jus vocando, ubi negat *eum, qui equo publico in Capitolium tranſvehitur, in jus vocari poſſe, equo publico,* inquit, ſic enim ibi legendum, non *cauſſa publica,* quam ſcripturam proculdubio ſuppoſuerunt, qui ritus hujus erant ignari. Dionyſius Halicarnaſſæus lib. vi. cap. xi. paullo aliter de hoc ritu ſcribit; inſtitutum ſcilicet eum eſſe in honorem Caſtoris & Pollucis & in memoriam Victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis reportarunt. Bellum illud geſtum fuit anno V. C. cclvii. A. Poſtumio T. Virginio Conſulibus, anno partæ libertatis vel liberæ reipublicæ decimo quarto. Legendus omnino Dionyſius.

6. Decimo Sexto Julii id eſt decimo ſeptimo Kal. Sextilis, *Allienſis. Dies Allienſes* plures erant apud Veteres Romanos, quemadmodum in Prolegomenis ad Kalendarium Romanum docui, & ſimul etiam qui dies Allienſes & unde ſic dicti. Hoc tamen notandum hunc diem peculiariter quaſi dictum fuiſſe *Allienſem.* Cauſſa nimis eſt nota ex hiſtoriographis & aliis multis ſcriptoribus, quod nimirum eo die *Tribuni militum Coſ. poteſt.* Legiones Populi Romani ad Alliam fluvium educentes, ab Gallis Senonibus acie ad internecionem fuerint cæſi & poſtridie etiam Urbem Romam amiſerint. Legendi Plutarchus quæſt. xxv. & in Camillo. Livius lib. v. Macrobius lib. i. Sat. cap. xvi. De hoc eleganter Cicero lib. ix. ad Atticum epiſt. v. *Majores noſtri funeſtiorem diem eſſe voluerunt Allienſis pugnæ, quam urbis captæ, quod hoc malum ex illo.* Livius lib. vi. *Allienſem diem decimo quinto Kal. Sext. eſſe* ait, vitioſe, reſtituendus enim numerus decimus ſeptimus. Notat etiam Suetonius in Vitellii principis vita, *eum omni divino huma-*

humanoque jure neglecto, Allienſi die Pontificatum Maximum cœpiſſe. Suet. cap. 11.

7. Decimo quarto Kalend. Sextil. id eſt decimo nono Julii *Lucaria* notata leguntur in Veteri Romano Kalendario. Meminit hujus feſti Feſtus lib. x. *Lucaria*, inquit, *feſta in luco colebant Romani, qui per magnus inter viam Salariam & Tiberim fuit, pro eo quod victi ab Gallis fugientes è prœlio ibi ſe occultaverunt.* Sic enim Varro lib. v. de LL. *Lucaria item à luce quod propter lucem amiſſam is cultus inſtitutus.* Variant igitur doctiſſimi inter ſe Grammatici: Varro enim *Lucaria* dirivat, *ab luce*, id eſt *libertate amiſſa*; Feſtus autem ab *luco*, in quo latebant quorum libertas ab Gallis periclitabatur.

8. Duodecimus dies menſis Julii *natalis erat C. Julii Cæſaris Dictatoris*, in cujus honorem eo die *Ludi* celebrabantur, illi, quorum mentio apud Suetonium in Auguſto cap. x. ut in ejus enarratione memini me obſervare. Sic enim ait doctiſſimus ſcriptor: *Ludos autem Victoriæ Cæſaris non audentibus facere quibus obtigerat id munus, ipſe edidit.* Videndus & Dio lib. xlv. Dixi autem hunc diem natalem Cæſaris, ſequutus Macrobium lib. 1. Sat. cap. xii. qui inde notat menſem hunc, qui *Quintilis* dicebatur, *Julium* fuiſſe nominatum. Præfert tum hic dies in Calendario Romano, *Ludos Victoriæ Cæſaris.* Fieri poteſt ut eo die & natus fuerit Cæſar, & victoriam etiam de ſuis hoſtibus fuerit conſequutus: quod idem notare licet in aliis etiam principibus, præcipue, ne remotiora ab ſeculo noſtro quæramus exempla, in *Carolo Quinto Imperatore.* Hic enim ſexto Kalendas Martii id eſt vigeſimo quarto Februarii die eſt natus anno cIↃ IↃ. *eodem die* ſuis auſpiciis in ſuam poteſtatem adduxit commiſſo ad Ticinum prœlio *Franciſcum primum Galliarum regem* anno cIↃ IↃ xxv. idem Carolus Coronam Imperii Romani accepit Bononiæ ab Clemente Pontifice Romano ejus nominis ſeptimo. Eodem die anno cIↃ IↃ xlviii. idem Carolus Quintus Auguſtæ in Principum Imperii conventu, præſentibus quinque electoribus Duci Saxoniæ Mauricio, Mauricii noſtri avo materno, Ducis Henrici filio jura & dignitatem Electoratus Saxonici ſolenni jure contulit: ut dies ille unus Carolo Quinto fuerit revera fortunatiſſimus; quemadmodum alii dies aliis principibus.

9. Vigeſimo tertio Julii, id eſt decimo Kalendas Auguſti vel Sextilis, *Neptunalia* notata leguntur in Veteri Kalendario; de quibus pauca hæc Varronis l. v. de LL. *Neptunalia à Neptuno. Ejus enim Dei feriæ.* Quia vero Neptunalia ludi appellentur in Veteri Kalendario. De iis commodiore loco agemus, quum Ludi occurrent explicandi.

10. Altero poſt die, octavo Kalendas Auguſti *Furinalia* ſe offerunt in Veteri Kalendario. De iis ſic ſcribit Varro lib. v. de LL. *Furinalia à Furina, quod ei Deæ feriæ publicæ dies is, cujus Deæ honos apud antiquos. Nam ei ſacra inſtituta annua, & flamen attributus: nunc vix notum nomen paucis.* Sic Feſtus: lib. vi. *Furnalia ſive Furinalia ſacra Furinæ, quam Deam dicebant.* Hæc de Feſtis quæ inmenſem Julium incidebant: ſequitur *Auguſtus.*

Summarium, Cap: xvi.

1. *De Auguſto.* 2. *Kalendarum incertis feſtis.* 3. *Dianæ ſacris.* 4. *Vinalibus.* 5. *Conſualibus.* 6. *Volcanalibus.* 7. *Opiconſiviis.* 8. *Volturnalibus.*

1. Auguſtus menſis olim *Sextilis* appellabatur, ab numero, ut & *Quinctilis* & menſes omnes ſequentes *September*, *October*, *November*, *December.* Ovidius lib. i. Faſtor. verſ. xlii. lib. iii. verſ. cxlix. Varro lib. v. de LL. Macrob. l. i. Sat. cap. xii. Servius l. i. Georg verſ. xliii. Iſiodorus lib. v. cap. xxxii. *Unus nobis inſtar* omnium fiet, majoris lucis gratia, Macrobius, qui indicat etiam menſem hunc *Auguſtum* poſtea nominatum, quod cum eo notant & Dio lib. lv. Suetonius in Aug cap. xxxi. Plutarchus probl. xxxv. Servius & Iſiodorus locis quos monſtravi. Macrobii igitur verba ſunt hæc: *Auguſtus deinde eſt, qui Sextilis antea vocabatur, donec honori Auguſti daretur ex Senatus Conſulto, cujus verba ſubjeci: Quum Imperator Cæſar Auguſtus menſe Sextili & primum Conſulatum inierit, & triumphos tres in urbem intulerit, & ex Janiculo Legiones deductæ, ſequutæque ſint ejus auſpicia & fidem, & Ægyptus hoc menſe in poteſtatem Populi Romani redacta ſit, finiſque hoc menſe bellis civilibus impoſitus ſit, atque ob has cauſſas hic menſis Imperio feliciſſimus ſit ac fuerit, placere Senatui, ut hic menſis Auguſtus appelletur. Item Plebiſcitum factum eſt ob eandem rem Sexto Pacuvio Tribuno plebis rogante.* Menſis hic poſtea *Commodi* appellationem fruſtra quæſivit ab Commodo Imperatore, Romano Imperio nimis incommodo. Legendus Lampridius in Commodo cap. xi. Nomen tamen *Commodi* non *Auguſto*, ſed *Septembri* tribuit Eutropius lib. viii. Dierum hujus menſis numerus ter variavit. Nam quum Romulus ei tribuiſſet triginta. Numa poſtea, adjectis Januario & Februario dedit illi viginti novem. Tandem Cæſar, emendatis Feſtis, dies huic menſi adſignavit unum & triginta. Erat in *Tutela Cereris.* Vet. Kal. Rom.

2. Ad

2. Ad Kalendas Auguſti nullum in Veteri Kalendario feſtum legitur notatum. Teſtatur tamen Dio lib. LX. menſis hujus Kalendis *certamina Equeſtria quædam exhiberi ſolita*; & cauſſam diligentiſſimus ſcriptor addit; *quod eo die Martis ædes extra portam Capenam eſſet dedicata.* Lilius Gyraldus & ſequuti illum alii notant etiam Kalendis Auguſti celebratum fuiſſe *Spei feſtum* ob dedicatum illi hoc die templum in foro Olitorio; quod crederem, ſi ex quo probato auctore illud exſcripſerunt, addidiſſent. Idem Gyraldus notat etiam Nonis Auguſti *Salutem Deam* ab Romanis fuiſſe cultam; item Sexto Eidus, *feſtum Solis indigetis*; ſed quia probandis ſuis nullos laudet auctores, præter Vetus aliquod Kalendarium, quod hodie nuſquam apparet, non temere illud affirmare volui. Nihil enim dicendum, niſi quod fulciri poſſit Veterum ſcriptorum auctoritate. Addit item Gyraldus Feſta *Opis* & *Cereris*; item *Herculis Magni Cuſtodis*. Pergamus ad certiora.

3. Idibus Auguſti, quæ incidebant in diem menſis Auguſt. decimum tertium *Dianæ* ſacra fiebant. Teſtatur diſertis verbis Martialis lib. XII. Epigr. LXVII. verſ. I.

Majæ Mercurium creaſtis Idus,
Auguſtis redit Eidibus Diana;

ut & poſt Martialem Auſonius in Carmine de Feriis Romanis verſ. v.

Et medias Eidus Mai, Auguſtique recurſu
Quas ſibi Mercurius, quaſque Diana dicat.

De his feriis exaudiendus eſt Propertius lib. II. Eleg. XXXII. verſ. VIII.

. . . . *ſed tibi me credere turba vetat:*
Quum videt accenſis devotam currere tædis
In nemus, & Triviæ lumina ferre Deæ.

Intelligit doctus poëta *nemus Aricinum*, ubi Diana religioſiſſime colebatur: eo mulieres voti damnatæ & compotes ab urbe ferebant his feriis ardentes faces. Sic capienda Ovidii verba in Faſtis: lib. III. verſ. CCLXIX.

Sæpe potens voti frontem redimita coronis,
Fœmina lucentes portat ab urbe faces.

Notandum item *Venatores ſæpenumero faces ſpicatas accenſas eo tuliſſe*; & *canes etiam ſuos morbo aut ſcabie adfectos infulis velatos Deæ ſiſtere ſolitos*, & *omne inſtrumentum ſuum Venatorium ante eam collocaſſe.* Teſtatur quæ dixi Gratius de Venatione: verſ. CCCCLXXXIV.

Spicataſque faces ſacrum ad memorale Dianæ
Siſtimus; & ſolito catuli venantur honore;
Ipſaque per flores medio in diſcrimine luci
Stravere arma ſacris & pace vacantia feſta.

Quin-

Quinetiam Diana ipſa credebatur emeritos canes & quietos à venatione his feriis habere, & ipſa quoque feriari. Statius Papinius lib. III. Silvar. I. verſ. LVII.

. . . . Ipſa coronat
Emeritos Diana canes & ſpicula tergit:
Et tutas ſinit ire feras, ...

4. Ad decimum quartum Kalendos Sextilis, id eſt decimum nonum Auguſti notata invenio in Kalendario Romano *Vinalia.* Teſtatur *Vinalia eo die celebrata fuiſſe* etiam Feſtus lib. XVI. *Ruſtica Vinalia appellantur menſe Auguſto, quarto decimo Kalendas Sextilis Jovis dies feſtus, quia bellum Latini gerentes adverſus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicaverunt.* Sic Paullus Feſti mutilator: ib. *Ruſtica Vinalia quarto decimo Kalendas Sextilis celebrabantur, quo die primum vinum in urbem deferebant.* Varro Vinalia hæc nominat ante diem duodecimum Kalendas Sextilis. Verba ejus ſunt hæc ex libro V. *Vinalia Ruſtica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Sextilis, quod tum Veneri dedicata ædes & horti ejus tutelæ adſignantur ac tum ſunt feriati olitores.* In auctoribus, quos jam nominavi, illud obſervatione dignum, alios *Jovi* alios *Veneri Vinalia adſcribere* & quaſi conſecrare. Sciendum igitur Vinalia apud Romanos fuiſſe duplicia, alia *Jovis*, alia *Veneris*, quæ tamen apud Veteres ſcriptores ita confunduntur, ut incertum quid in tanta varietate ſequendum. Hæc enim quæ menſe Auguſto, ut & quæ Aprili celebrabantur, nunc *Jovi*, nunc *Veneri* tribuuntur. Nobiliſſimus Vir Joſephus Scaliger, cui Antiquitas univerſim multum debet, *priora*, *menſis Aprilis*, *Veneri*; *poſteriora hæc Jovi* adſignat. *Priora Veneri* attribuuntur ab Ovidio lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCCLXIII.

Dicta Pales nobis, idem Vinalia dicam,
Una tamen media eſt inter utramque dies,
Numina vulgares Veneris celebrate puellæ,
Multa profeſſarum quæſtibus apta Venus, &c.

& paullo poſt: verſ. IↃCCCLXXV.

Cur igitur feſtum Veneris Vinalia dicam?
Quæritis, & quare ſit Jovis iſta dies:

ubi diſertis verbis notat *Jovis feſtum* etiam fuiſſe eadem menſis Aprilis Vinalia: quæ & *Jovi* tribuuntur ab Varrone Maſurio & Faſto, Varronis hæc ſunt verba: *Vinalia à Vino. Hic dies Jovis non Veneris*, &c. Maſurii verba ſunt apud Macrobium lib. I. Sat. cap. IV. prolixiora quam ut hic in medium adferantur. Feſti autem verba ſunt hæc: lib. XIX. *Vinalia diem feſtum habebant, quo die vinum novum Jovi libabant.* Idem lib. III. *Calpar vinum novum*

quod

quod ex dolio demitur ſacrificii cauſſa antequam guſtetur. Jovi & enim prius ſua vina libabant quæ appellabant feſta Vinalia. Poſteriora autem Vinalia, quæ & *Ruſtica* volunt appellata fuiſſe *Veneri* tribuunt Varro & alii, Varronis verba hæc: l. v. de LL. *Vinalia Ruſtica dicuntur quod tum Veneri dedicata ædis, & horti ejus tutelæ aſſignantur.* Ovidius lib. iv. Faſt. verſ. IↃcccLxxv.

Cur igitur feſtum Veneris Vinalia dicam
Quæritis, &c. . . . .

Sic enim Plutarchus Quæſt. xLv. de Vinalibus. *Cur Vinalibus multum vini effundebatur è templo Veneris? an verum eſt quod plurimi narrant Mezentium Etruſcorum Imperatorem*, &c. Eadem poſteriora Vinalia *Jovi* etiam adſcribit Feſtus in voce Ruſtica. *Ruſtica*, inquit, *Vinalia appellantur menſe Auguſto, Jovis dies feſtus*, &c. Sed de Vinalibus hæc ſufficiant. Eodem certe die *Veneri templa leguntur conſecrata*, alterum *ad Circum Maximum*, alterum *in Luco Libitinenſi.* Legendus omnino Feſtus in Ruſtica.

5. Ad Duodecimum Kalendas Sextilis notantur in Veteri Kalendario Romano *Conſualia.* Plutarchus tamen in vita Romuli ſcribit *celebrari ſolita Conſualia decimo quarto Kalendas Sextilis.* Vel vitioſo numero, vel facta mutatione. Nam Kalendarium illud Vetus referendum eſt ad principatum Auguſti, cujus & Julii patris, Victoriarum inibi mentio: vixit autem Plutarchus multo poſt, ut facile interea temporis mutatio inciderit, magis tamen eſt ut credam vitioſum eſſe numerum in Vulgatis Plutarchi Codicibus. Hoc certum quod de Conſualibus ſcribit Fabius Pictor apud Macrobium *ea celebrata fuiſſe quarto poſt conditam urbem menſe.* Auguſtus enim quartus eſt poſt menſem Aprilem, in quem incidebant Palilia, id eſt urbis Romæ natalis. Conſualia autem unde fuerint dicta notat Varro lib. v. de LL. *Conſualia*, inquit, *dicta à Conſo, quod tum feriæ publicæ ei Deo & in circo ad aram ejus ab Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Virgines Sabinæ raptæ.* Eadem apud Feſtum l. iii. *Conſualia ludi dicebantur, quos in honorem Conſi faciebant, quem Deum Conſilii putabant.* Livius etiam lib. i. cap. ix. *Conſualia ludos eſſe Neptuni Equeſtris* prodit: Docet autem Varro his ludis Conſualibus, hoc in quam feſto *raptas fuiſſe ab Romanis Sabinas Virgines*, de quo raptu Livius lib. i. cap. eod. Plutarchus in Romulo, Dionyſius lib. ii. cap. xxxi. & infiniti alii. Factum autem illud Romanorum mirum in modum exaggerat Auguſtinus lib. ii. de Civitat. Dei cap. xvii. & lib. iii. cap. xiii. Hoc autem die *Ara ſubterranea*, ut de ritibus aliquid addam, *ſita prope Circum Maximum, refoſſa terra ſacrificiis igneis honorabatur & libaminibus, equorum etiam & quadrigarum committebantur ſacrificia*, quemadmodum pluribus notat Dionyſius lib. ii. cap. xxxii. Hanc aram quum ludos celebrabant, omni-

omnibus adire licebat & fas erat, quod reliquo anni tempore, mira ſuperſtitione non permittebatur. Conſulendus Plutarchus in Romulo. Eodem feſto *Equi & Aſini coronis ſertiſque exornabantur & feriabantur.* Nefas enim erat eos illo die ad laborem vel opus admittere. Cauſſas indicat Plinius Quæſt. XLVIII. *Conſualibus*, inquit, *equos aſinoſque coronabant & ociari ſinebant: vel quia feriæ iſtæ Conſo, qui equeſter Neptunus eſt, agebantur, aſinus autem tunc equo conſors eſt, juxtaque fruitur vacatione laboris? vel quia tum commoda navigandi maris tempeſtas exhibita, juventutis qualemcumque quietem præbebat.* Scriptum etiam reliquit Feſtus: l. XI. *Mulis celebrari ludos in Circo Maximo Conſualibus conſueviſſe, quia id genus quadrupedum primum putaretur cœptum currui vehiculoque adjungi.*

6. Proxime ſequuntur Conſualia in Kalendario *Volcanalia* quæ notantur ad decimum Kal. Sext. De iis ſic ſcribit Varro lib. v. de LL. *Volcanalia à Volcano, quod ei tum feriæ & quod eo die populus pro ſe in ignem animalia mittit.* Meminit item Columella lib. XI. de re ruſtica cap. III. ubi de Raphani ſatione. Item Plinius lib. III. epiſt. v. *Lucubrare*, inquit, *à Volcanalibus non auſpicandi cauſſa ſed ſtudendi.* Et hujus & præcedentis feſti *Conſualiorum* & *Volcanalium* mentio, ſub obſcurior tamen apud Plinium avunculum lib. XVIII. cap. XIII. *Serere*, inquit, *nudum volunt, precantem ſibi & vicinis ſerere ſe, ſatus utrique generi juſtus, inter duorum numinum feſtos dies, Neptuni atque Volcani*, id eſt inter vigeſimum ſecundum & quartum Auguſti, quorum priore *Conſualia* Neptuni feſta, poſteriore *Volcanalia* celebrabantur. Innuit autem ſeri ſolere decimo Kal. Sext. id eſt vigeſimo tertio Auguſti, qui dies medius erat inter Conſualia & Volcanalia.

7. Octavo Kal. Sext. *Opiconſma* notata lego in Veteri Kalendario Romano. Sic appellabant Romani *feſtum Opis Conſmæ.* Varro lib. v. de LL. *Opiconſma dies ab Ope Conſma, cujus in regia ſacrarium, quod ideo actum ut eo præter Virgines Veſtales & Sacerdotem publicum introeat nemo. Is quum eat, ſuffibulum habeat,* &c.

8. Altero inde die id eſt ſexto Kal. Sept. *Volturnalia* notat Kalendarium Vetus, quorum meminit Feſtus: lib. XIX. *Volturnalia Volturno Deo ſacraverant, cujus ſacerdotem Volturnalem vocabant.* Hæc de Auguſto & feſtis quæ in menſem hunc incidebant. Sequitur September, cujus pauca feſta anteaquam indicem, quædam ſequutus inſtitutum meum, de ipſo menſe dicam in genere.

SUM-

SUMMARIUM, Cap: XVII.

1. De Septembri. 2. Feſto quibus Prætor Maximus clavum pangebat. 3. Meditrinalibus.

1. September appellationem accepit ab *numero*, quod ſeptimus eſſet à Martio, dictus quaſi *ſeptimus Imber*. Legendi Ovidius lib. I. Faſt. verſ. XLII. lib. III. verſ. CL. Varro lib, V. de LL. Servius lib. I. Georg. verſ. XLIII. Iſiodorus denique lib. V. cap. XXXII. *Tiberium* appellari voluit hunc menſem Senatus in honorem Tiberii Imperatoris, quemadmodum docet Suetonius in ejus vita cap. XXVI. Quod tamen Dio lib. LVII. de menſe Novembri tradit, addens cauſſam, *Tiberium natum eſſe illo menſe decimo ſexto Kal. Dec.* Domitianus nuncupari voluit *Germanicum*, ut ſcribunt Suetonius in ejus vita cap. XIII. Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Plutarchus in Numa.

Induere conatus eſt & hic menſis nomen *Antonini*, ab Antonini Pii memoria ut tradit Julius Capitolinus in ejus vita cap. X. *Herculem*, vel *Herculeum* nominari voluit Commodus Imperator ab cognomine ſuo *Herculeo*, ut docet Herodianus lib. I. *Tacitum*, dici voluit Tacitus Imperator ut ſcribit Vopiſcus in ejus vita cap. XIII. Sic varii varias appellationes huic menſi ſunt moliti: retinuit tamen fato quodam Vetus ſuum nomen, quod impoſitum illi ſuerat ab Romulo, in cujus anno ſeptimus erat; retinuit inquam nomen quamvis poſtea duobus ab Numa menſibus additis, cœperit eſſe *Nonus*. Dies illi in anno Romulo & Cæſaris, & ideo hodieque triginta. In Numæ Pompilii anno habebat dies viginti novem. Erat in tutela *Volcani*. Hæc in genere de ipſo menſe, quibus addam, *potiſſimam hujus menſis partem poſſeſſam fuiſſe ab Ludis*; de quibus quum alias dicendum, in explicatione menſis breviores erimus.

2. Primum quaſi feſtum occurrit ad ipſas hujus menſis Eidus, quibus *Prætor Maximus clavum pangebat*. De quo ritu Livius lib. VII. cap. III. *Lex*, autem ille, *vetuſta eſt priſcis litteris verbiſque ſcripta, ut qui Prætor Maximus ſit, Eid. Sept. clavum pangat. Fixus fuit dextero lateri ædis Jovis Optimi Maximi ea parte, qua Minervæ templum eſt, eum clavum, quia variæ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus ab Minerva inventus ſit, &c.* Legendus idem Livius lib. IX. cap. XVIII. Eodem die *Jovi Capitolino templum dedicaſſe* legitur M. Horatius Conſul ut docent Plutarchus in Poplicola & Livius lib. II. cap. VIII.

3. Pridie Kalendas Octobris ut nonnulli obſervaſſe ſe ſcribunt in Veteri quodam Kalendario celebrabantur apud Veteres Romanos *Meditrinalia*, ſic dicta à *Meditrina Dea*, quæ appellata à *medendo.* De hoc feſto Varro lib. V. de LL. *Meditrinalia*, inquit, *dies dictus eſt à medendo, ut ait Flaccus. Flamen Martialis dicebat, hoc die ſolita vinum novum & vetus libari & deguſtari medicamenti cauſſa, quod facere ſolent etiam nunc multi, quum dicant Novum Vetus vinum bibo, Novo Veteri morbo mederi: ſicut ad primitias pomorum nova eſſe dicebant vetera & alia exoptabant nova, ominis cauſſa.* De eodem ritu etiam Feſtus: l. XI. *Mos*, inquit, *Latinis populis, quo die quis primum guſtaret muſtum dicere ominis gratia Vetus Novum vinum bibo, Veteri Novo morbo medeor. A quibus verbis etiam Mitrinæ Deæ nomen acceptum.* Hæc de Septembre. Sequitur October.

SUMMARIUM, Cap: XVIII.

1. *De Octobri.* 2. *Feſto quo mundum patere dicebant.* 3. *Auguſtalibus.* 4. *Fontinalibus.* 5. *Equo Octobri.* 6. *Armiluſtrio.*

1. October, quemadmodum præcedens, ut & ſequentes duo, dictus etiam ab *numero*, quod octavus eſſet ab Martio, dictus quaſi *Octavus imber*, ut teſtantur Ovidius lib. I. & III. Faſt. Varro lib. V. Servius lib. I. Georg. Iſiodorus lib. V. cap. XXXII. *Domitianus* aliquando dictus ab Domitiano Imperatore ut notant Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Suet. in ejus vita cap. XIII. Plutarchus in Numa, quod nomen cum vita Imperator depoſuit. *Fauſtinus* poſtea vocatus in *Fauſtinæ*, quæ uxor erat Antonini Imperatoris honorem ut notat Capitolinus in Antonini vita cap. X. *Invictus* etiam nuncupatus ab Commodi cognomine, ut docet Lampridius in Commodo cap. XI. Sed tamen Vetus nomen recepit & retinuit quod acceperat ab Romulo, in cujus anno erat octavus, retinuit inquam, quamvis ex ordinatione Numæ cœperit poſtea eſſe decimus. Dies huic menſi ex omnium ordinatione unum & triginta. Erat autem in *Martis* tutela.

2. In tertio Nonas Octobris feſtum incidebat, quo Veteres Romani *Mundum patere* dicebant: de quo hæc ſcribit Feſtus lib. XI. *Mundus, ut ait Capito Atejus, lib. ſexto Pontificali, ter in anno patere ſolet diebus his, poſtridie Volcanalia & ante diem tertium Non. Oct. & ante diem ſextum Id. Non. Qui quid ita dicatur ſic refert Cato in Commentariis juris Civilis. Mundo nomen impoſitum eſt ab eo mundo, qui ſupra jus eſt. Forma enim ejus eſt, ut ex iis, qui intravere cognoſcere potui, adſimilis illi. Ejus inferiorem partem, veluti conſecratam Dis*

manibus

manibus clauſam omni tempore, niſi iis diebus, qui ſupraſcripti ſunt, majores cenſuerunt, quos dies etiam religioſos judicaverunt ea de cauſſa, quod quo tempore, ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum manium eſſent, veluti in lucem quandam adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in republica geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoſte manus conſerebant, non exercitus conſcribebantur, non Comitia habebantur, non aliud quidquam in republica niſi quod ultima neceßitas admonebat, adminiſtrabatur. Scribit eadem Varro lib. v. de LL. *Mundus quum patet Deorum triſtium atque inferûm quaſi janua patet, propterea non modo prælium committi, verum etiam dilectum rei militaris cauſſa habere, ac militem proficiſci, navem ſolvere, uxorem liberûm quærendorum cauſſa dicere religioſum eſt,* &c. Videndus etiam Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI.

3. Quarto Eid. Octob. *Auguſtalia* celebrabantur ſic dicta *ab reditu Auguſti Romam*, quum res in Sicilia, Græcia, Syria & in aliis provinciis compoſuiſſet. Reditus enim diem inter ferias retulit Senatus patiente Auguſto, ut ſcribit Dio lib. LIV. in hiſtoria anni IↃCCXXXV. Feriis hiſce Ludi agebantur *Auguſtales* quorum ſæpe mentio cum apud alios, tum apud Dionem lib. LVI. extremo, & Plinium lib. VII. cap. XLIII. Mortuo Auguſto Tribuni præfecti fuerunt his Ludis, quaſi ſacri, quod notat Dio, ut id quoque cederet honori Auguſti. Iidem Tibuni petierant etiam *ut Ludos Auguſtales proprio ſumtu ederent*, quod docet Tacitus lib. I. Annal. cap. XV. ad quem legendus omnino Lipſius.

4. Ad tertium Eid. Oct. notata lego in Veteri Kalendario. *Fontinalia*, dicta ab fonte. Varro lib. v. *Fontinalia à fonte, quod is dies feriæ ejus; ab eo quod tum & in fontes coronas jaciunt, & puteos coronant.* Sic Feſtus lib. VI. *Fontinalia fontium ſacra, unde & Romæ Fontinalis porta.* Videndus omnino Scaliger in Conjectaneis ad Varronem, qui inter alia notat *ferias has fuiſſe ejus fontis, cujus delubrum erat juxta portam Capenam, unde & ipſa Fontinalis dicta.*

5. Sequebantur deinde *Eidus Octobres*, quibus Equus apud Romanos immolabatur, quem *Octobrem* appellabant. Ritum deſcribit his verbis Feſtus: l. XIII. *October Equus immolatur, qui in campo Martio menſe Octobri immolatur, quotannis* (innuit tamen Feſtus in voce Caniares *quinto quoque anno* fieri id ſolitum) *Marti bigarum victarum dexterior, de cujus capite non levis contentio ſolebat eſſe inter Saburanos & Sacranienſes, ut hi in regiæ pariete, illi ad Turrim Maniliam id figerent, ejuſdemque cauda tanta celeritate perfertur in regiam, ut ex eo ſanguis diſtillet in focum participandæ rei divinæ gratia.* Addit deinde cauſſam hujus ſacrificii: *Equum hoſtiæ loco quidam Marti bellico Deo ſacrari dicunt, non ut vulgus putat, quia velut ſupplicium de eo ſumatur,*

quod Romani Ilio ſunt oriundi & Trojani ita effigie equi ſunt capti. Conſulendus Scaliger ad Feſtum in vocibus *Caniares* & *October*, item ad lib. IV. Propertii. Legendus item Plutarchus quæſt. XCVII.

6. Poſtremo loco inter dies feſtos notat Kalendarium Vetus *Armiluſtrium* ad decimum quartum Kalend. Novemb. quod ita deſcribit Varro lib. V. *Armiluſtrium ab eo quod in armiluſtrio armati ſacra faciunt, niſi locus potius dictus ab heis. Sed quod de heis prius, id ab luendo aut luſtro, id eſt circumibant ludentes ancilibus armati.* Sic Paullus Feſti Epitomator: l. I. *Armiluſtrium feſtum erat apud Romanos, quo res divinas armati faciebant, ac dum ſacrificarent, tubis canebant.* Sequitur November.

SUMMARIUM, Cap. XIX.

1. *De Novembri.* 2. *Epulo Jovis.* 3. *Feriis Græcis & Gallis defoſſis.*

1. November item ab *numero* dictus, quod nonus à Martio, quaſi *novus imber* Varro, Ovidius, Servius, Iſiodorus locis à me indicatis. *Exſuperatorium* hunc menſem appellari voluit Commodus Imperator ab ſuo cognomine, ut notat Lampridius in ejus vita cap. XI. Nomen tamen retinuit impoſitum ab Romulo, in cujus anno nonus erat, quamvis in Numæ & Cæſaris undecimum occuparit locum. Dies illi ex ordinatione Romuli, & Cæſaris hodie triginta; ex ordinatione Numæ habebat viginti novem. Erat in *Dianæ* tutela.

2. Ad Eidus Novembris notatum legitur in Veteri Kalendario *Epulum Jovis* vel *Epulum indictum. Epulum* ibi nihil aliud quam convivium quod Jovi aliiſque Diis apparabatur. Nonnulli volunt alio nomine *Lectiſternium* fuiſſe appellatum. Alia tamen mihi mens; quum *Lectiſternia* fuiſſe apud Romanos legimus non hoc tantum die celebrata, ſed quoties movebat periculum aliquod reipublicæ imminens, ut alibi dicam. Niſi quis velit *Lectiſternium* hoc fuiſſe *ordinarium*; cetera *extra ordinem*, flagitante publica neceſſitate, fuiſſe celebrata. De his alias.

3. Quintis Kalendis Decembris feriæ, *Græcis & Gallis defoſſis*, celebrabantur, de quibus multa Plutarchus quæſt. LXXXIII. & in Marcelli vita. Livius lib. XXII. cap. LVII. & alii. *Duo enim Græci & totidem Galli homines vivi in foro Boario defodiebantur, quotannis ſacris arcanis adhibitis.* Sequitur December.

SUM-

Summarium, Cap. xx.

1. De Decembri. 2. Faunalibus. 3. Saturnalibus. 4. Opalibus. 5. Feſto Sigillariorum. 6. Divalibus & Angeronalibus. 7. Larentinalibus.

1. December, quod decimus à Martio, quaſi *decimus imber* Varro, Ovidius, Servius, Iſiodorus locis indicatis. Menſem hunc *geniis acceptum* notat Ovidius lib. III. Faſt. verſ. XLVIII. *Amazonii* nomen ab ſuo cognomine voluit imponere Commodus ſed fruſtra, ut Lampridius in ejus vita, cap. XI. nomen enim obtinuit, quod decimus à Martio, quamvis poſtea Duodecimus ex ordinatione Numæ & Cæſaris. Dies illi ex ordinatione Romuli triginta, Numæ viginti novem, Cæſaris unum & triginta. Erat in tutela *Veſtæ*.

2. Nonus Decembris *Faunalia* celebrabantur apud Veteres Romanos ſcribentibus Acrone & Porphyrione. Sacrificabantur autem Fauno *hœdus & vinum*, quemadmodum notat Horatius lib. III. Carminum, Od. XVIII. verſ. v. ubi reliqui hujus feſti ritus explicantur:

Si tener pleno cadit hædus anno,
Larga nec deſunt Veneris ſodali
Vina crateræ, vetus ara multo
Fumat odore.
Ludit herboſo pecus omne campo,
Quum tibi Nonæ redeunt Decembres:
Feſtus in pratis vacat otioſo
Cum bove pagus.
Inter audaces lupus errat agnos;
Spargit agreſtes tibi ſilva frondes,
Gaudet inviſam pepuliſſe foſſor
Ter pede terram.

3. Decimo ſexto Kalendas Januarii *Saturnalia* celebrabantur, quemadmodum notatur in Veteri Kalendario Romano. Reſpicit eo Martialis lib. VII. Epigr. XXVIII. verſ. VII.

Otia dum medius præſtat tibi parva December.

Unde dicta docet Varro lib. v. de LL. *Saturnalia dicta ab Saturno, quod eo die feriæ ejus, ut poſt tertium diem Opis, Opalia.* Eodem modo Feſtus lib. XVII. *Saturno dies feſtus celebratur menſe Decembri, quod eo ædis illi dedicata: & is culturæ agrorum præſidere videtur, quod etiam falx indicat ejus inſigne,* &c.

Catullus

Catullus Saturnalia *optimum dierum* appellat e. XIV. verſ. XV. Eorum mentio apud omnes ſcriptores, præcipue apud Martialem lib. XII. Epig. LXII. Suet. in Aug. cap. LXXI. Cal. VI. Plinium lib. II. epiſt. XVII. Fuerunt autem Saturnalia multo ante Romam conditam in Italia, quin etiam in Græcia celebrata, de quorum origine tres diverſas Veterum ſcriptorum ſententias indicat Macrobius lib. I. Sat. cap. VII. qui omnino legendus. Saturnalibus autem Veteres Romani *crebra agitabant convivia, & ſibi invicem mittebant cum alia munera, quæ Saturnalitia* dicebantur, tum etiam *cereos* eam ob cauſſam, quod Saturnum luminibus accenſis colerent, vel ut ſignificarent, hoc principe ab tenebroſa vita quaſi ad lucem & bonarum artium ſcientiam editos nos eſſe. Ad *Saturnalitia munera* reſpicit aliquot locis elegantiſſimis poëta Martialis, ut lib. IV. Epig. XIX. verſ. III.

Sordida ſed gelido non aſpernanda Decembri
Dona, peregrinam mittimus endromida.

Eodem libro Epigr. XLV.

Saturnalia divitem Sabellum
Fecerunt, merito tumet Sabellus:
Nec quemquam putat eſſe, prædicatque
Inter Cauſidicos beatiorem:

Deinde ſuo more facetiſſimus poëta narrat duo Saturnalitia.

Hos faſtus, animoſque dat Sabello
Farris ſemodius, fabæque freſæ
Et thuris, peperiſque tres ſelibræ,
Et Lucanica ventre cum Faliſco,

& quæ multa alia ibi ſequuntur, quæ tandem eleganter concludit: verſ. XVIII.

Saturnalia fructuoſiora
Annis non habuit decem Sabellus.

Et Epigr. LXXXVIII. verſ. I.

Nulla ne miſiſti parvo pro munere dona,
Et jam Saturni quinque fuere dies.

Lib. V. Epigr. XVIII. verſ. I.

Quod tibi Decembri menſe, quo volant mappæ,
Gracileſque ligulæ, cereique, chartæque,
Et acuta ſenibus teſta cum damaſcenis,
Præter libellos vernulas nihil miſi:

Epigr. XIX. verſ. XI.

Saturnalicia ligulam miſiſſe ſelibræ,

Flamma-

Flammatæve togæ ſcriptula tota decem.

Epigr. LXXXIV. verſ. VI.

Saturnalia tranſiere tota:
Nec munuſcula parva, nec minora,
Miſiſti mihi, Galla, quæ ſolebas.
Sane ſic abeat meus December.
Scis certe puto veſtra jam venire
Saturnalia Martias Kalendas.
Tunc reddam tibi, Galla, quæ dediſti.

Infinita alia loca ejuſdem poëtæ prudens prætereo, ut lib. VII. Epigr. LIII. verſ. I. e. LIV. e. LXXII. verſ. I. e. LXXXVI. verſ. X. e. XCI. verſ. II. l. VIII. e. XLI. verſ. I. e. LXXI. verſ. I. l. X. e. XXIX. verſ. I. e. LVII. e. LXXVII. verſ. VII. lib. XII. Epigr. LXXXII. verſ. I. Legendus & totus liber Xeniorum & Apophoretorum, qui proprie his Saturnalitiis muneribus à poëta dedicatus. Videndi & Suetonius Auguſto, cap. LXXV. Claudio cap. V. Veſpaſiano cap. XIX. Plinius lib. IV. ep. IX. Quia vero multi occaſione Saturnaliorum per avaritiam à Clientibus ambitioſe munera exigebant, idque onus tenuiores gravaret, *Publicius Tribunus plebis legem tulit, ut non niſi cerei ditioribus miſsitarentur.* Notat Macrobius lib. I. Sat. cap. VII. Ipſi etiam Domini ſervos ſuos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iiſque miniſtrabant, ut docent Macrobius eodem capite & Athenæus lib. XIV. Quin etiam *bellum Saturnalibus ſuſcipere nefas* habebatur: *& pœnas ab nocente iiſdem diebus exigere piaculare* erat, notante Macrob. lib. I. Sat. cap. VIII. & X. Inſtituta primum Saturnalia anno ab V. C. CCLVI. A. Sempronio & M. Minucio Conſulibus, teſte Livio lib. II. cap. XXI. Abſolvebantur uno die XIV. Kal. Jan. Poſteaquam vero Cæſar in anni emendatione duos huic menſi dies addidiſſet, cœpta ſunt celebrari decimo ſexto Kalendas Januarii. Poſtea plures Saturnaliorum dies celebrari cœpti, de quibus omnibus prolixe Macrobius lib. I. Sat. cap. X. Utebantur autem Saturnalibus Veteres Romani *Pileus in ſignum libertatis.* Martialis lib. XI. Ep. VI. verſ. I.

Unctis falciferi ſenis diebus,
Regnator quibus imperat fritillus,
Verſu ludere non laborioſo
Permittis, puto, pileata Roma.

Et Apoph. Epigr. I. verſ. I.

Synthesibus dum gaudet eques, dominuſque Senatus,
Dumque decent noſtrum pilea ſumpta Jovem:
Nec timet ædilem moto ſpectare fritillo, &c.

Ex quibus apparet peculiari veſte Romanos etiam fuiſſe uſos, quod idem Martialis innuit lib. VI. Epigr. XXIV. verſ. I.

Nil laſcivius eſt Cariſiano,
Saturnalibus ambulat togatus.

Eo die, ut concludam clamabant *Jo Saturnalia.* Legendi Martialis lib. XI. Epigr. II. verſ. V. Dio lib. LVIII. Clamabant etiam *Hodie bona Saturnalia*, ut notat Epictetus apud Arrianum. Quo alludit Martialis quum inquit: lib. XIV. e. LXX. verſ. I.

Iſte tibi faciet bona Saturnalia porcus.

Et ab eo ſenſu Catullus vocat Saturnalia *Optimum dierum.* e. XIV. verſ. XV.

4. Decimo quarto Kalendas Januarii notantur in Kalendario Romano *Opalia*; de quibus Varro lib. V. de LL. *Opalia die tertio poſt Saturnalia, feriæ Opis.* Feſtus: lib. XIII. *Opalia dies feſti quibus ſupplicatur Opi appellantur.* Quid Opalia fuerunt & quibus ritibus celebrari ſolita docet multis Macrobius lib. I. Sat. cap. X.

5. Decimo tertio Kalendas Januarii *Sigillariorum feſtum* erat confuſum cum Saturnaliorum diebus, ut docet Macrobius lib. I. Sat. cap. X. qui de eorum origine multa ibidem cap. II. ex Epicado Vetere ſcriptore. De his Auſonius de feriis Romanis verſ. XXXII.

Ædiles plebei etiam ædileſque curules,
Sacra ſigillorum nomine dicta colunt.

Sigillaria autem vocata ab *ſigillis*, quæ arte fictili fingebantur ac venalia parabantur: miſſitabantur autem liberis præcipue ab ſuis parentibus, Spartianus in Caracalla: cap. I. *Quæ à parentibus gratia Sigillariorum acceperat, vel clientibus vel magiſtris ſponte donaverat.* Idem in Hadr. cap. XVII. *Saturnalia & Sigillaria frequenter amicis inopinantibus miſit & ipſe ab eis libenter accepit.* Legendus & Suetonius in Claudio cap. V. & XVI. Commercia autem illa vendebantur *in vico Sigillario*, qui erat in regione ſeptima ut notant P. Victor & Sex. Rufus videndus & Suetonius in Nerone cap. XVI. Agellius lib. II. cap. III. lib. V. cap. IV.

6. Sequenti Sigillariorum feſtum die celebrabant Romani *Divalia, Divæ Angeronæ feſtum*, unde & *Angeronalia* Varro lib. V. de LL. *Angeronalia ab Angerona Dea, cui ſacrificium fit eo die, ac cujus eæ feriæ publicæ.* Sic Feſtus: lib. I. *Angeronæ Deæ ſacra à Romanis inſtituta ſunt, quum angina omne genus animalium conſumeretur, cujus feſta Angeronalia dicebantur.* Legendus & Macrobius lib. I. Sat. cap. X.

7. Poſtremo loco in Kalendario Romano occurrunt *Larentinalia*, vel ut alii ap-

alii appellant *Laralia.* Varro lib. v. *Laurentiæ is dies, quem quidam in ſcribendo Laurentalia appellant, ab Arca Laurentia nominatus, cui Sacerdotes noſtri publici parentant feſto die, quia altera dicitur ob ditem Taruntium, Acca Tarnutia,* & quæ ibi alia multa. Feſtus: lib. x. *Larentalia Conjugis Fauſtuli, inventoris Remi & Romuli Larentiæ feſta.* De hac Larentia legendi Agellius lib. vi. cap. vii. Macrobius lib. i. Sat. cap. x. Plutarchus in Romulo & quæſtionibus Romaniſquæſt xxxiv. Hæc igitur de Feriis Romanorum Veterum publicis, iiſque ſtatis petitis ex Kalendario Vetere Romano & Ovidii Faſtis. Reſtant, pauca adjicienda de Feriis non Statis, id eſt *Conceptivis,* & *Indictivis.*

Summarium, Cap: xxi.

1. *De feriis non ſtatis id eſt Conceptivis & Indictivis.* 2. *Latinis.* 3. *Paganalibus.* 4. *Compitalibus.* 5. *Novemdialibus.* 6. *Imperatoriis.* 7. *Supplicationibus.* 8. *Lectiſterniis.* 9. *Privatis.*

1. Verba hactenus fecimus de Feriis, quas Romani Veteres *ſtatas* appellabant, quæ certo & ſtato die ſingulis annis recurrebant, & certum habebant locum in Kalendario Veteri Romano. *Non ſtatæ* dicebantur apud Romanos, feriæ quæ certum in anni conſtitutione non habebant diem, neque certam in Kalendario ſtationem; ſed nunc hoc nunc illo die, flagitante publica neceſſitate *concipiebantur* vel *indicebantur.* Poſteriora verba uſurpo ut notem *non ſtatas* ferias duplicis fuiſſe apud Veteres generis, *Conceptivas* vel *Indictivas.* De *Conceptivis* primo loco dicendum. Earum deſcriptio eſt apud Macrobium lib. i. Sat. cap. xvi. *Conceptivæ,* inquit, *quæ quotannis à Magiſtratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel incertos, ut ſunt Latinæ, Paganalia, Sementiuæ, Compitalia.* Scribit illa Macrobius, ante cujus tempora feriarum conſtitutio paullo ſequius ſe ha buit. Nam Sementivæ feriæ & Compitalia, quæ Macrobius *feriis non ſtatis* annumerat, tempore Ovidii vel Auguſti potius feriæ erant *ſtatæ. Sementivæ* & in *Januarium* incidebant; *Compitalia* vero in *Majum,* quemadmodum in Feriarum ſtatarum enarratione docui. Reſtat igitur ut ex Macrobii judicio explicem ferias *Latinas* & *Paganalia,* eaque quæ ab aliis adduntur *numero non ſtatarum.*

2. De *Latinis igitur feriis* ſic loquitur Varro lib. v. de LL.. *Latinæ feriæ, dies Conceptivus, dictus à Latinis populis, quibus ex Albano monte, ex ſacris carnem petere fuit jus cum Romanis; à quibus Latinis Latinæ dictæ.*

Originem harum feriarum, quæ *Latinæ* indigetabantur, multa docte & eleganter, ut ſolet alia, notat petita ab ultima antiquitate Dionyſius Halicarnaſſæus lib. IV. cap. LVI. ubi vitam & res geſtas deſcribit Tarquinii Superbi: Inter alia ſic ſcribit: *ut ſempiternum maneret id fœdus Tarquinius propoſuit deſignare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volſcorum, qui duntaxat in ſocietatem erant recepti, ut ad mercatum convenientes, quotannis ibi ſimul epularentur, foverenturque communibus ſacris. Gratum id fuit omnibus: locus conventui præſtitutus eſt in meditullio horum populorum, mons altus Albani imminens, ubi ſingulis annis feriæ celebrarentur, ſacraque communiter Jovi Latiali facerent. Earum feriarum & ſacrificiorum participes fuerunt quinquaginta plus minus populi; quas noſtra quoque ætate Romani agitant, Latinaſque vocant*, &c. Singulare fuit in his feriis & notandum, *Si in eo ſacro non omnes Latini carnem accepiſſent*, ſed aliquid dilatum vel præteritum eſſet, aut neglectæ cerimoniæ, vel intermiſſum eſſet ſolenne inſtaurari denuo Latinas oportebat, tamquam non rite exhibitas; Indicant hoc cum alii ſcriptores, tum infinita Livii loca, præcipue vero libris V. cap. XVII. & XIX. XXI. cap. LXIII. XXII. cap. I. & XLI. cap. XVI. XLIV. cap. XIX. XLV. cap. III. His feriis *unum tantum diem* dicavit Tarquinius Superbus, ut docent Livius lib. I. cap. LV. Dionyſius lib. IV. ibid. & alii. Exactis autem regibus & parta Romanæ reipublicæ libertate, *altero adjecto die*, *biduum* his feriis eſt datum: poſt fœdus autem cum Latinis à Spurio Caſſio Conſule percuſſum, dies tertius acceſſit, anno demum CCCXCIV. compoſita quæ diu civitatem turbaverat, de plebejo Conſulatu ſeditione, *quartus* eſt additus. Docet Dionyſius lib. VI. c. LXXXVI. in deſcriptione anni CCLX. *Supplicationes Senatus decrevit ob plebis in gratiam reditum & feriis Latinis diem tertium addidit, quum prius duo tempora fuerint, primus conſecratus à rege Tarquinio, quo tempore devicit Etruriam; alter à populo additus, quando regibus pulſis libertatem adeptus eſt; tunc vero tertius acceſſit poſt reconciliatam plebem patribus.* Sic Plutarchus in Camillo: *Ad Latinarum feriarum triduum eodem edicto, quartus adjectus eſt.* Eadem omnino ſcribuntur ab Livio lib. VI. cap. XLII. extremo. Neque hoc ſilentio prætereundum, *Indicto Latiari*, hoc eſt ſolenni feſto Latinarum *nefas fuiſſe prælium ſumere*, quod eo tempore quondam publice, induciæ inter populum Romanum Latinoſque firmatæ eſſent, Docet Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. Illud item operæ precium eſt noviſſe, *quod Conſules non ante exire Paludati in provincias conſueverint, quam ferias Latinas indixiſſent* atque iis in monte Albano cum Latinarum civitatum magiſtratibus operam dediſſent. Indicat Livius infinitis locis & Dio lib. XLVI. qui inter alia & illud notat, *male ceſſiſſe Romanorum Imperatoribus, qui ante Latinas ferias*

nas ferias urbe præfecti eſſent. Quum autem Conſules Romani huic ſacrificio hiſque feriis ex more antiquo operam darent, atque adeo præeſſent, moris erat, *ut interim alius aliquis ex Patriciorum numero urbi præficeretur*, qui *Præfectus urbi Latinarum cauſſa* dicebatur; de cujus jure & poteſtate quæſtionem proponit Agellius lib. xv. cap. VIII. *an jus Senatus convocandi conſulendique haberet.* Hæc igitur de Latinis feriis, de quibus Alexander ab Alexandro multa notat libro Genialium dierum IV. cap. VII. ubi tamen multa in medium profert, quæ Veterum ſcriptorum auctoritate non confirmata. Illud addo *Latinarum feriarum cauſſa* ſæpe *Dictatores* ab Veteribus Romanis fuiſſe creatos, quorum frequentiſſima mentio, cum apud claſſicos ſcriptores, tum in faſtis Capitolinis. Sequuntur inter Ferias non ſtatas *Paganalia.*

3. *Paganaliorum* deſcriptio talis apud Varronem lib. v. de L.L. *Paganalia, ſive paganicæ feriæ agriculturæ cauſſa ſuſceptæ ſunt, ut haberet in agris omnis pagus, unde Paganicæ dictæ ſunt.* Inſtitutionem eorum refert ad Servium Tullium Dionyſius lib. IV. cap. XIX. *Poſtquam tribus alias urbanas, alias ruſticas inſtituiſſet & has in ſuos pagos diſtribuiſſet, ut ruſticanæ multitudinis facilius iniri poſſet numerus, per ſingulos pagos aras juſſit dedicari Diis tutelaribus, quotanniſque ibi conventum fieri & ſacrificium, feſtum hoc cumprimis religioſum conſtituens, vocatum Paganalia*, &c. Ovidius referre videtur feſtum hoc inter *ferias ſtatas*, & conjicere in menſem Januarium, poſt *Sementiuas ferias.* Quum enim de *Sementiuis* eſſet locutus, hæc ſubjicit: lib. I. Faſt. verſ. IↃCLXVII.

Villice da requiem, terra ſemente peracta,
Da requiem terram qui coluere viris,
Pagus agat feſtum, pagum luſtrate Coloni,
Et date Paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Telluſque, Cereſque,
Farre ſuo gravidæ, viſceribuſque ſuis, &c.

Notandum autem potionem quæ Deæ Cereri, vel Pali (eadem enim eſſe videtur) in *Camella* præponebatur, *burranicam* fuiſſe dictam, ſic appellatam à *colore burro,* quem mulſum lacte dilutum facit. Feſtus: lib. II. *Burranica potio lacte commiſtum ſapa, à rufo colore quem burrum vocant.* Reſpiciunt eo verſus Ovidii lib. IV. Faſt. verſ. IↃCCLXXIX.

Tum licet, appoſita velut in Cratere Camella
Lac niveum potes, purpureaque ſapam.

Camella apud Ovidium ea eſt, quam Pollux σκάφιον vocat, vaſis genus. Neque illud negligendum *Cererem* in paganalibus ſacris alio nomine fuiſſe appellatam, *Empandam* nimirum Varro lib. I. de vita populi Romani apud Nonium: *Hanc Deam Ælius putat eſſe Cererem. Sed quod in Aſylum qui confugerent*

fugerent panis daretur eſſe nomen fictum à pane dando pandere, hoc eſt aperire. Ergo, inquit, ad illa Varronis Scaliger, *intelligit Empandam Deam paganorum.*

4. *Compitalia* etiam non ſtatæ erant, ſed Conceptivæ, ideoque etſi hyeme tantum celebrabantur, nihilominus certius iis dies non erat diffinitus, ſed modo hoc, modo illo die agitabantur. Notat Dionyſius lib. IV. cap. XVIII. celebrata fuiſſe *paucis poſt Saturnalia diebus*. Cicero in Piſonem cap. IV. ſcribit ſua ætate Compitalitiorum dies in III. *Kalendas Januarias* incidiſſe. Idem ad Atticum lib. VII. ep. VII. teſtatur, *quarto Nonarum Januarii* etiam celebrata. Ex Macrobii lib. I. Satur. apparet, *die nono Januarii menſis* aliquando agitata *fuiſſe Compitalia*. Has igitur Ferias Conceptivas, præter *Sementivas* nominat Macrobius.

5. *Novemdiales* feriæ erant etiam in numero Conceptivarum; quemadmodum notat Varro lib. V. de LL. *Præterea feriæ Conceptivæ quæ non ſunt annales, ut hæ quæ dicuntur ſine proprio vocabulo, aut cum perſpicuo ut Novemdialis.* Novemdiale ſacrum dupliciter ab Romanis actum fuit, *uno modo*, quum defunctis parentabant, ſeque luſtrabant, quod hujus non eſt loci: *altero*, quum prodigium aliquod accidiſſet quod novemdiali ſacro expiare ſolebant. Dictum igitur hoc ſacrum Novemdiale, vel feriæ Novemdiales, *ab numero dierum*, nam dies novem continuos celebrabantur. Paullus Feſti mutilator lib. XII. *Novemdiales feriæ à numero dierum ſunt dictæ.* Sic Livius lib. I. *Devictis Sabinis, quum in magna gloria magniſque opibus regnum Tulli ac tota Res Romana eſſet, nunciatum regi Patribuſque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe, quod quum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium etiam Romanis ab eo prodigio Novemdiale ſacrum publice ſuſceptum eſt, ſeu voce cœleſti & ex Albano monte miſſa, ſeu Haruſpicum monitu. Manſit certe ſolenne, ut quandocumque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur.* Ex quibus verbis ſatis manifeſtum, ferias has Conceptivas fuiſſe, id eſt concipi ſolitas quum lapidibus plueret, lapidibus autem pluit, non ſtatis diebus. Hæc de Feriis non ſtatis, quæ *Conceptivæ* proprie dicebantur. Altera non ſtatarum ſpecies comprehendebat ferias *Imperatorias*.

6. *Imperatoriæ* feriæ, quæ etiam *Indictivæ* dicebantur, erant, quæ ab magiſtratu Romano imperabantur vel ſolenniter indicebantur, ob *victorias bello contra hoſtes partas*, & poſterioribus temporibus, occupata jam republica & profligata libertate, *ob natalem diem filii* Imperatoris, & ob *ſucceſſionem* in Imperium. l. VII. circa finem. C. de feriis. Hujuſmodi feriarum Indictivarum non infrequens occurrit mentio cum apud alios, tum in ſcriptoribus illis, qui poſteriorum Imperatorum vitas deſcripſerunt, ut in Spartiano,

Lam-

Lampridio, Capitolino, Vopiſco & aliis: aliquoties etiam in Suetonio. Hæc dicenda habui de *Feriis Indictivis*, quibus adcenſeri non incommode poſſent *Supplicationes* & *Lectiſternia.*

7. Supplicationibus unde nomen, notat Feſtus lib. xvii. *Supplicationes, quæ ſunt de bonis paſſorum ſupplicia. Salluſtius vocat Supplicia In ſuppliciis Deorum magnifici.* Sic Iſiodorus lib. v. qui pleraque ſua exſcripſit ex Servio, Feſto, aliiſque Grammaticis. *Supplicium,* inquit, *proprie dicitur, non qui quoquo modo punitur, ſed ita damnatur, ut bona ejus conſecrentur & in publicum redigantur. Nam ſupplicia dicebantur ſupplicamenta; & ſupplicium dicitur, de cujus damnatione delibatur aliquid Deo, unde & ſupplicare.* Supplicationes igitur dicebantur quæ avertendæ Deorum iræ cauſſa habebantur, aut quum hoſtili aliquo nuncio perculſa civitas ad Deos & vota confugiebat. In his ſupplicationibus *crinibus templorum ſolum verrere matronæ ſolebant.* Livius l. iii. *Juſſi cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire pacemque expoſcere Deûm, ad id quod ſua mala quemquam cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent, ſtratæ paſsim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.* Idem lib. xxvi. *Ploratus mulierum non ex privatis ſolum domibus exaudiebantur, ſed undique matronæ in publicum effuſæ circa Deûm delubra diſcurrunt crinibus paſsis aras verrentes.* Eleganter Lucanus lib. ii. verſ. xxx.

Hæ lacrumis ſparſere Deos, hæ pectora duro
Affixere ſolo, laceraſque in limine ſacro.
Attonitæ fudere comas, votiſque vocari
Aſſuetis crebris feriunt ululatibus aures.
Nec cunctæ ſummi templo jacuere Tonantis,
Diviſere Deos, & nullis defuit aris
Invidiam factura parens, &c.

Silius lib. xii. verſ. Ibxcvii.

Funditur immiſtus gemitu precibuſque per altos
Ad cœlum muros clangor, ſparſæque ſolutis
Crinibus exululant matres atque ubera nudant.

Claudianus denique in Encomio Serenæ uxoris Stiliconis: verſ. ccxxiv.

Numinibus votiſque vocas & ſupplice crine
Verris humum. . . . . . .

Alios ſupplicationum ritus commemoravi in enarratione Veterum apud Romanos ſacrificiorum. Hæc de Supplicationibus. Addam pauca de *Lectiſterniis.*

8. Moris erat apud Veteres Romanos, *ut nonnunquam* placandæ alicujus Dei

Dei iræ cauſſa, convivium in templo illius exhiberetur, Diiſque tamquam exulaturis aut cubituris lecti ſternerentur, Quando is ritus primum cœperit apud Veteres Romanos docet Livius lib. v. cap. XIII. *Gravis peſtilenſque omnibus animalibus æſtas excepit urbem cum inſannabili pernicie: quando nec cauſſa nec finis inveniebatur, libri Sybillini ex S. C. aditi ſunt. Duumviri ſacris faciendis tunc primum in urbe Romana facta per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus, qui ampliſsimi tum apparari poterant, ſtratis lectis placavere*, &c. *Lectiſternia* inquit Servius in lib. XII. Æneid. *dicuntur ubi in templo homines ſedere conſueverunt. Notamus Lectiſternium in Capitolio ſic celebrari ſolitum, ſtratis tribus lectis, convivium tribus Deis apponebatur Jovi, Junoni & Minervæ. Jovi ſimulacrum in lectulo reponebatur: Juno vero & Minerva in ſellis: Sic appoſitis epulis, non Dei ſed ſeptem ipſi epulones celebrabant.* Cauſſam hujus notat Livius lib. VII. cap. II. *Eo anno nihil dignum memoria actum, niſi quod pacis Deûm expoſcendæ cauſſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuerit.*

9. Hæc de feriis publicis apud Veteres Romanos. Indicaveram autem Ferias vel *Publicas* fuiſſe vel *Privatas*. De *Privatis* igitur nonnihil addendum. *Privatæ* dicebantur, quas privatim feriari erat moris. *Privatæ* vel propriæ erant *familiarum* vel *ſingulorum*: *familiarum*, ut *Claudiæ*, *Æmiliæ*, *Juliæ*, *Corneliæ* & aliarum. De his loquitur lex Duodecim tabularum *Sacra privata perpetua manento*, apud Ciceronem pro Muræna. Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. *Sunt præterea feriæ proprie familiarum, ut Claudiæ familiæ, Æmiliæ, Juliæ, Corneliæ, & ſi quas ferias proprias quæque familia ex uſu domeſticæ celebritatis obſervat.* De his feriis loquitur Suetonius in Claudio cap. XIV. *Jus & Conſul & extra honorem laborioſiſsime dixit: etiam ſuis ſuorumque diebus ſolennibus, nonnunquam feſtis quoque antiquitus & religioſis.* Dixi privatas has ferias vel *ſingulorum*, de iis ſic Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. *vel ſunt ſingulorum, ut natalium, fulgurumque ſuſceptiones, aut funerum atque expiationum.* Feſtus: lib. XIV. *Privatæ feriæ vocantur ſacrorum propriorum, velut dies natales, operationis, denecales.* Hactenus methodice enarravi Veteres apud Romanos Deorum & ſacrificiorum cultus.

FINIS.

I N D E X

Rerum & verborum in opere de Sacrificiis Romanorum contentorum.

Agonalia. Pag: 3. 76
- Secunda. 110
Allienſis dies. 124
Angeronalia. 138
Annus Romanus. 67
Annuæ domorum locationes & commigrationes. 120
Aris admoveri. 14
Aræ cupreſſo ornabantur. 38
Armiluſtrium. 134
Auguſtalia. 133
Bona Dea. 4. 105
Bona verba. 18
Carmentalia. 3
- Pecoris. 77
- Secunda. eod.
Carna Dea. 112
Cereales. 97
Cereris ſacra myſtica 43
Cerimoniæ. 5
Certus probandi victimas ritus. 39
Compitalia. 5. 108. 143
Conſualia. 129
Cultus inferorum fiebat die ad veſperam inclinante & noctu. 37
Damia. 4
December. 135
Denicales. 35
Dies. 70
- Feſti. 71
- Interciſi. eod.
- Profeſti. eod.
Dianæ ſacra. 127
Divalia Divæ Angeronæ feſtum. 138
Dona manu dextera dabantur. 34
— Quid differant à muneribus. 35
Eidus. 72
Epulum Jovis. 135
Equus October. 133
Exta aris inferebantur. 30
- dicebantur dari, reddi, porrici, imponi. 31
Faunalia. 79
Februarius. eod.
Feriæ conceptivæ. 139
- Imperativæ. 5
- Imperatoriæ. 142
- Indictivæ. eod.
- Latinæ. eod.
- Novemdiales. eod.
- Sementivæ. 78
Feralia. 101
Feſtum Anciliorum. 88
- Annæ Perannæ. 89
- Bellonæ. 114
- Divæ Angeronæ. 138
- Fortunæ. 117
- - Fortis. 118
- - Muliebris. 122
- Græcis & Gallis defoſſis. 134
- Jani. 73
- Incertum. 127

T - Mer-

- Mercatorum. 110
- Mundi Patentis. 132
- Prætoris maximi clavum pangentis. 131
- Sigillariorum. 138

Floralia. 101
Fontinalia. 133
Fugere. 15
Furinalia. 126
Gratiarum actiones. 59
Hilaria. 94
Hoſtiæ. 9
- Ambarnales. 13
- Animales. 10
- Bidentes. 11
- Caneares. 13
- Cæruleis vittis integebantur. 38
- Cæſurus agon', ingeminabat. 23
- Ducebantur non trahebantur. 14
- Eximiæ. 12
- Feriebantur. 24
- Fugiebant. 16
- Harvigæ. 13
- Harugæ. eod.
- Jacenti miniſtri cultros ſupponebant. 27
- Injuges. 11
- Lactentes. 13
- Mactandæ caput ad terram depreſſam tenebant. eod.
- Majores. 39
- Maximæ. 13
- Mediales. eod.
- Mola ſalſa inſpergebatur. 21
- Nigræ. 38
- Optatæ. 13
- Percuſſæ cadebant. 26
- Piaculares. 13
- Placidæ erant vel mugitum edebant. 25
- Præcidaneæ. 11
- Prodigæ. 13
- Puræ. 11
- Stabant vinculis ſolutæ. 20
- - Succidaneæ. 12

Hoſtis vinctus exeſto ſacris. 17
Januarius. 73
Ignis in ara accendebatur. 29
- - ex lectis lignis. 30

Immolandi formula. 22
Impii arcebantur à ſacris. 17
Initiationes. 5
Junius. 111
Julius. 119
Kalendæ. 72
Larentinalia. 139
Lares. 105
Lavatio Matris Deûm. 95
Lavitia. 4
Lectiſternium. 144
Lemuria. 108
Liberalia. 90
Linguis favebant in ſacris. 18
Litare & ſacrificare quid differat. 36
Lucatia. 125
Lupercalia. 79
Mactatio. 14
Majus. 104
Mars extramuraneus. 113
Martius. 82
Matralia. 116
Matronalia. 87

Medi-

Meditrinalia. 132
Megaleſia. 37
Moneta. 114
Montunalia. 4
Mulier exeſto ſacris. 17
Munera & dona quid differant. 35
Myſteria. 5
Natales. 4
- filii Imperatoris. 5
Neptunalia. 125
Nonæ. 72
November. 134
Oleum ſuperfundebatur victimæ. 34
October. 132
Opalia. 138
Operationes. 4
Paganalia. eod. 5. 141
Palilia. 4. 98
Piſcatorii ludi. 114
Polluti arcebantur ſacris. 17
Poplifugia. 122
Porca Præcedanea. 4
Præſtites. 105
Precationes. 47
Pro populo fieri dicebatur in ſacris bonæ Deæ. 442.
Profani arcebantur ſacris. 16
Puræ veſtes. 19
Quando Rex comitiavit fas. 94
Quinquatria bonæ Deæ. 93
- Minervæ. 92
- Minuſculæ. 118
Quirinalia. 3.81
Regifugium triplex. 85. 111. 112
Religio. 6
Reluctatio. 14
Robigalia. 106. 112
Sacra anniverſaria. 3
annua. eod.
domeſtica. eod.
familiaria. 4
generalia. 1
gentilia triplicia. 1
gentilitia. 4
incertioris temporis. 33. 35
loca. 62
manifeſta. 3
Matutæ Deæ. 42
oportanea. 5
peregrina. 33. 35.
popularia. 4
privata. eod.
propria. eod.
publica. eod.
quædam maledictis & veneratione celebrabantur. 44
ſecluſa. 3. 5
ſolemnia. 3
ſtata. eod.
tempus. 67
Sacrificandi lex. 7
Sacrificare. 3
- & litare quid differat. 36
aram manibus adprehendebant. 19
Sacrificaturi fronde ſe coronabant. eod.
- preces fundebant. eod.
- ſacris veſtibus ſe induebant. eod.
Sacrificii definitio. 2
Sacrificantes facere dici ſoliti. 22
Sacrificium fiebat in effoſſis foveis. 38
- medicamentum dicebatur. 3
- veterum Romanorum. 2

I N D E X.

Sacerdotes poſtea ſe ad epulas conferebant. 37
Salutationes. 44
Sanguinolentæ manus. 17
Sanguinem pateris excipiebant & prælibabant. 40
Saturnalia. 135
September. 131
Septimontium. 4
Spirantem cruorem in effoſſam terram mittebant. 40
Stare. 15
Supplicationes. 52.143
Terminalia. 83
Thus effundebatur. 31
Tituli prælatio. 14
Tranſvectio equitum Romanorum ab æde Honoris in Capitolium. 123
Tubiluſtrium. 94
Turba linguis favebat. 28
Variatio in ſacrificiis marinis factis. 41
Vaſa abluebantur. 28
- farina conſpergebantur. eod.
- in ignem conjiciebantur. eod.
- lixabantur. eod.
- miniſtri aperiebant. eod.
- proſecabantur. eod.
- ſacrificiorum. 60
Venore abſtinere. 9
Venus Verturidia. 97
Victimæ. 9
Victoria. 5
Virgo exeſto ſacris. 17
Vinum offundebatur. 33
- ſuperinfundebatur. 40
Vinalia priora. 99.128
Vota. 53
Volcanalia. 130

F I N I S.

PAULUS MERULA,

De Sacerdotibus

ROMANORUM.

Cum Indice locupletiſſimo.

LUGD: BATAV:
Apud PETRUM à MEERSCHE,
Bibliopolam CIↃ IↃ CLXXXIV.

Paulus G. F. P. N. Merula

DE SACERDOTIBUS ROMANORUM.

Summarium, Cap. I.

1. *De cultu Deorum.* 2. *Sacerdotibus.* 3. *Lupercis.* 4. *Cereris Græca ſacerdote.* 5. *Potitiis & Pinariis.*

1. C*Ultus Deorum* apud veteres fere nihil aliud erat quam Deorum, qui publice recepti erant, veneratio, certis legibus & cerimoniis devincta. Deorum cultum metumque primus è priſcis Latinis injecit Saturni F. *Faunus*, qui ſcribitur à Dionyſio l. v. c. xvi. lucos ſacraſſe, templa conſtituiſſe, ſacrificiorum jus ordinaſſe, unde etiam *Fana & Fanorum* nomen inveniſſe putantur, quemadmodum teſtatur Feſtus lib. vi. Fauni inſtitutum ſequuti ſunt & alii Latinorum reges, *Picus*, *Latinus*, *Euander*, commenti novas ſemper cerimonias, noviſſime *Æneas* tranſlatis in Italiam ex Phrygia nonnullis ſacrorum ritibus. Ejus veſtigiis inhæſerunt primum *Albani reges*, deinde *Romani*, inter quos principem facile locum obtinuit *Numa Pompilius*, II. R. Sex; qui Roma jam condita cultum Deorum mirum in modum exauxit, teſte Dionyſio l. II. c. LXIV. Livio. l. I. c. XVIII. Floro l. I. c. II. n. II. Eutropio l. I. Meſſala Corvino & aliis. Direxit enim ille in certum ordinem omnia Romanorum ſacra, iiſque nova quædam adjecit: adeo ut Divini apud Romanos juris conditor fuerit habitus, ut poſtea dicendum erit. Ab eo tempore ritus illi ſacrorum poſteris perpetuo uſque ad tempora Theodoſii Imperatoris per manus ſunt traditi, & arctiſſime religioſiſſimeque cuſtoditi. Elegans locus eſt apud Tertull. adverſ. gentes cap. v. *Vetus & antiquum fuit patrum cerimonias cuſtodire.* Et paullo poſt: *Laudatis ſemper Antiquitatem & mire de die vivitis.* Deinde: *Videmini fideliſſime tueri à*

 Patri-

Patribus traditum ſtudium Deorum colendorum , de quo maxime erravit Antiquitas. Erraſſe notat Antiquitatem. Rectiſſime, ſi cum vero Dei cultu omnes illi Antiquorum ritus committantur ; ideoque contra eos eorumque defenſores & protectores eruditiſſime ſe exercuerunt ſumma & admiranda naſcentis Eccleſiæ ingenia , in Græcia *Baſilius Magnus* , *Joannes Chryſoſtomus* Conſtantinopolitanus Patriarcha, *Gregorius Nazianzenus* , *Gregorius Nyſſenus*, omnes circa Chriſtianorum CCCLXXX. *Epiphanius* Salaminæ Cypri Epiſcopus anno CCCXC. *Theophilactus* Bulgarum Archiepiſcopus. IↃCCCLXXX. In Africa *Tertullianus* Carthaginienſis CC. *Cyprianus* Carthaginienſis Epiſcopus CCXL. *Arnobius* Rhetor CCXC. *Auguſtinus* Hipponenſis Epiſcopus CCCC. *Fulgentius* idemque Epiſcopus Ruſpenſis CCCCLXXX. In Ægypto ; *Clemens* Alexandrinus Præſbyter CXC. *Origenes* Alexandrinus CCXXX. *Athanaſius* Alexandrinus Epiſcopus CCCXL. *Cyrillus* denique Archi Epiſcopus Alexandrinus CCCXXX. In Syria *Cyrillus* Hieroſolymitanus Archiepiſcopus CCCL. *Hieronymus* Stridonenſis Dalmiata preſbyter CCCLXXX. *Theodoretus* Cyri Epiſcopus CCCCXL. In Italia *Juſtinus* Martyr CL. & *Ambroſius* Mediolanenſis Epiſcopus CCCLXXX. In Gallia *Irenæus* Lugdunenſis Epiſcopus CLX. *Lactantius Firmianus* CCCXXX. In Hiſpania denique *Prudentius* Chriſtianus Poëta, qui doctiſſime ſcripſit contra Symmachum eruditiſſimum & ſummi ingenii virum. Urbi præfectum circa annum CLXXX. Enumeratio à me facta non omnium, ſed præcipuorum, qui jacta ſemel Chriſtianæ religionis fundamenta ſuis ſcriptis ſtrenuiſſime ſicut & præſentiſſimis animis tuiti. Jam tandem veniamus ad inſtitutum noſtrum, ad ſacrorum inquam Romanorum explicationem , initio ſumto ab Cauſſis efficientibus, quæ vel *Principales* vel *Adjuvantes.*

2. Principales appellandas cenſeo Sacerdotes apud Veteres Romanos cujuſcumque generis. Sacerdotes dicebantur omnes illi illæve qui quæve Diis Dicati ſacrificiis faciundis operam dabant. Vox quæ convenit utrique ſexui ; Nam & *Mares* & *Feminæ* erant Sacerdotes , ut ſequentia docebunt. Unde & Virgil. l. VIII. æneid. v. CCCCLX.

-- *Curſuſque dabit venerata ſacerdos*

& lib. VI. v. IↃXLIV.

-- *Ne ſævi magna ſacerdos.*

Inde in Gloſſario Benedicti *Sacerdos* exponitur ἱερεὺς καὶ ἱερεία. Vox tamen *ſacerdotiſſa* etiam nota pro ſacerdote femina apud Agellium lib. X. cap. XV. *Eaſdem* inquit *ferme ceremoniæ ſunt , quas Flaminicas ſacerdotiſſas Dialis ſeorſim ajunt obſervare.*

Sacerdotum alii inſtituti leguntur *ante* alii *poſt urbem conditam.* Inter eas quorum

quorum inſtitutio urbis conditionem anteceſſit, primi in hiſtoriis Romanis occurrunt *Luperci Panes Lycæi*, vel *Juni Sacerdotes*, Luperci dicti creduntur, à Pane Deo paſtorum, quem Græci vocabant *Lycæum*, nomine ἀπὸ τοῦ λύκου, hoc eſt à Lupo tueri cenſeretur: vel à Lycæo monte Arcadiæ, in quo Pan colebatur. derivato, quod oves à Ovid. l. II. Faſt. v. CCCCXXIII.

Quid vetat Arcadiæ dictos à Lupis monte Lupercos,
Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.

Erant igitur Luperci ſacerdotes Panes Lycæi, Duces Paſtorum. Fuerunt illi omnium ſacerdotum vetuſtiſſimi, multo ante urbem conditam *ab Euandro* Arcadum rege inſtituti in monte Palatino ſolennii, ex Arcadia tranſlato. De illorum inſtitutione & in ſacris peragundis ritibus multa ſcribunt Dionyſ. l. I. c. XXXII. Livius l. I. c. V. Juſtinus lib. XLIII. c. I. n. VII. & alii. Lupercorum duo erant ordines, alii enim *Fabiani*, alii *Quintiliani* dicebantur, à ſuis præpoſitis *Fabio* & *Quintilio*, quemadmodum teſtatur Feſtus lib. VI. Quando autem ordines illi cæperint ignoratur, & ut ſciatur non magnopere inquiram: illud ſatis conſtat, duobus ordinibus ſub C. Cæſare tertium Lupercorum ordinem acceſſiſſe qui *Juliani* dicti fuerunt, quod in honorem C. Cæſaris fuerint inſtituti. Teſtantur Suetonius in Julii vita cap. LXXVI. Dio. l. XLIV. initio Turnebus l. VII. c. III. Sacra ſua celebrabant certo quodam loco, qui *Lupercal* appellabatur, unde etiam nonnulli Lupercos nominatos arbitrantur. Varro. l. IV. de LL. *Luperci dicti ſunt quod Lupercalibus in Lupercali ſacra faciunt.* Erat autem Lupercal locus ſub Palatino monte ſacratus ab Euandro Pani Deo Arcadiæ: alii tamen putant Lupercal appellatum quod Lupa ibi Romulum & Remum nutriverit. Ovid. l. II. Faſt. v. CCCCXXI.

Illa loco nomen fecit, locus ille Lupercal.
Magna dati nutrix præmia lactis habet.

De Lupercali multa Dionyſ. l. V. c. d. Sacra Lupercorum Lupercalia vocabantur, quæ celebrari ſolita menſe Februario, quemadmodum in Feſtorum enarratione dicam. Immolare ſolitos canem docet Plutarch. in problem. capræ etiam immolatæ meminit Ovid. l. II. Faſt. v. CCCCIV. ut & Plutarch. in Romulo qui de Lupercorum ſacrificiis ita inter alia ſcribit. *Jugulant Capras, tum duos ex genere adoleſcentes eo ſiſtunt, quorum frontes alii cultro ſanguine præfuſo pingunt, alii ſtatim lanam lacte madentem admoventes abſtergunt, oportet etiam abſterſos ridere: deinde inciſis in corrixias caprarum pellibus, diſcurrunt in orbem, & ſi qui obſtant ſcuticis cædunt. Mulieres adulta ætate ultro ſe ad verbera efferunt, ratæ eam rem ad fæcunditatem conducere. Proprium ac ſummum ejus celebritatis eſt, ut Luperci canem immolent.*

De diſcurſu illo ſcribunt etiam auctores, quorum aliquoties memini, Dionyſ. l. I. c. LXXXII. Livius. l. I. Juſtinus. l. XLIII. c. I. n. VII. & alii. Sic & Feſtus l. VI. *Februarius menſis dictus, quod tum id eſt extremo menſe anni populus februaretur, id eſt luſtraretur ac purgaretur: vel à Junone Februata, quam alii Februalem, Romani Februlim vocabant, quod ipſi eo menſe ſacra fiebant, ejuſque feriæ erant lupercalia, quo die mulieres februabantur à lupercis amiculo Junonis, id eſt pelle caprina, quam ob cauſam is quoque dies februatus appellabatur.* Plut. in problem. *Luperci autem ſunt, qui Lupercalibus per Laſciviam diſcurrentes pellibus obvios cædant.* Valer. Max. l. II. c. II. e. IX. *cincti pellibus immolatarum hoſtiarum, jocantes obvios petiverunt: cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur.* Ovid. denique l. II. Faſt. v. XXXI.

Menſis ab his dictus, ſecta quia pelle Luperci,
Omne ſolum luſtrant; idque piamen habent.

Hæc ſacra Romæ uſque ad Anaſtaſii tempora durarunt, ut alibi dicetur. *Luperci* dicebantur etiam *Sacerdotes Junii.* Junius enim Pan Latinis etiam dicebatur, ut notat Livius l. I.

4. Occurrit ſecundo loco ante Sacerdotes qui ante urbem conditam inſtituti *Cereris Græca Sacerdos*, quemadmodum innuit. Dionyſ. l. I. c. XXXII: qui de ejus inſtitutione ſic loquitur. *Arcades auctore Euandro Cereri etiam templum erexerunt, eique ſacrificia faciebant per feminas quæ ſine viro eſſent, ut lex eſt Græcis, quorum nihil mutavit ſequens ætas.* Sacerdotes autem expertes luctus eſſe oportebat, unde eleganter Livius l. XXII. c. VII. ubi de Cannenſi clade. *Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ, adeoque totam urbem explevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit; quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate materia expers luctus fuerat.*

5. Tertio loco ſuccedunt Potitii & Pinarii Herculis Sacerdotes. De horum inſtitutione ſic ſcribit. Dionyſ. l. I. c. XL. *Euander & Arcades cerimonias Græco ritu, ut ipſos Hercules docuerat, & ſacra eidem Herculi inſtituerunt: & ut grata ei ſemper ſacra facerent, familias duas illuſtres fuiſſe dicunt, qui cerimonias didicerant Græcas, Potitios & Pinarios, penes quas multum temporis duravit cura ſacrificii, ut ille inſtituerat.* Exponit deinde cauſſam quam ob ſequentibus temporibus *Potitii* quidem ſacrificii auctores manſerint, *Pinarii* vero extorum participatione fuerint prohibiti, quod nimirum Pinarii tardius ad ſacra peragenda veniſſent: ſic enim ille inter alia: *Juſſo ſummo mane adeſſe, adeſis ipſi jam extis advenere.* Eadem omnino commemorantur de Sacerdotum horum inſtitutione deque ignominia Pinariis

impo-

impoſita ob tardiorem adventum. Livius l. I. c. VII. A Potitiis autem Pinariiſque primitus tranſlatum fuit hoc ſacerdotium ad ſervos. Dionyſ. l. I. c. eod. *Nunc* loquitur de ſua ætate *non amplius manet in his familiis hujus ſacrificii ſolenne miniſterium ſed emti pueri de publico id peragunt.* Ita & Livius l. I. c. VII. *Potitii ab Euandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito ſervis publicis ſolenni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interierit.* Legendus & Servius ad æneid. Virg. VIII. v. CCLXIX. In quod autem tempus hæc mutatio inciderit docet Valerius Max. l. I. c. I. e. XVII. *Hercules quoque* inquit *detractæ religionis ſuæ, & gravem & manifeſtam pœnam exegiſſe traditur. Nam cum Potitii ſacrorum ejus ritum, (quem pro dono genti eorum ab ipſo aſsignatum velut hereditarium obtinuerant.) Ap. Claudio Cenſore auctore, ad humile ſervorum miniſterium tranſtuliſſent, omnes qui erant numero ſupra XXX puberes, intra annum exſtructi ſunt, nomenque Potitium in duodecim familias diviſum prope interiit. Ap. vero luminibus captus eſt. Factum igitur hoc anno* ab V.C. CCCCXII. Eo enim Cenſores fuerunt *Ap. Claudius Cæcus &* C. Plantius Venox qui luſtrum fecerunt XXIV. Eoſdem hujus mutationis effectus indicat Auctor de VV. Ill. c. XXXIV. *Duæ familiæ ad Herculis ſacra ſunt deſtinatæ, ſcilicet Potitiorum & Pinariorum, Potitios Herculis ſacerdotes precio corrupit, ut ſacra Herculea ſervos publicos edocerent, unde cæcatus eſt; Gens Potitiorum funditus periit.* Precium corruptionis aperit Feſtus l. XIV. *Potitium & Pinarium,* inquit, *Hercules quum ad aram quæ hodieque maxima appellatur decimam boum quos à Geryone abductos abigebat Argos in patriam profanaſſet, genus ſacrificii edocuit, quæ familia & poſteri ejus non defuerunt decumantibus uſque ad Appium Claudium cenſorem, qui quinquaginta millia æris gravis his dedit, ut ſervos publicos edocerent ritum ſacrificandi: quo facto Potitii cum eſſent & familia numero duodecim* (legendum *cum eſſent familiæ duodecim* ex Valerio qui ait Politiorum nomen in duodecim familias diſtinctum illo tempore) *omnes interierunt intra diem XXX.* Eadem omnino apud Livium l. IX. Hæc de Potitiis & Pinariis.

SUMMARIUM Cap. II.

1. *De ipſis Regibus.* 2. *Fratribus Arualibus.* 3. *Publicis ſacerdotibus.* 4. *Auguribus.* 5. *Aruſpicibus.* 6. *Tribuno Celerum.* 7. *Curionibus.* 8. *Sodalibus Titiis.* 9. *Flaminibus.* 10. *Veſtalibus.* 11. *Saliis Palatinis.* 12. *Virginibus Saliaribus.* 13. *Fecialib.* 14. *Pontificibus.*

1. TAles igitur Sacerdotes reperiuntur apud Veteres ſcriptores inſtituti *ante* Urbem Romam conditam, cum ab Euandro, tum ab Hercule, ſequuntur qui *poſt* urbem jam conditam orti. Inter eos principem locum obtinuerunt ipſi Reges, quos apud Romanos ſacra quædam obiiſſe docent Livius l. I. & Dionyſ. l. II. CLXIV. qui ſcribunt Numam, quamvis multa ſacerdotia inſtituiſſet, *ipſum tamen etiam quædam ſacra obiiſſe*, ea maxime quæ poſtea ad Dialem Flaminem tranſlata. Videndus idem Dionyſ. l. III. c. XVIII. ubi geſta Tulli Hoſtilii finit; item ſub finem ejuſdem libri c. XCVI. ubi de inſidiis ſtructis Tarquinio Priſco. Sequuti ſcilicet ſunt Reges Romani aliorum regum exempla. De Regibus in populo Dei notum eſt ex ſacra ſcriptura: de Græcorum, illud ſufficiat de Anio rege Dei,

Rex Annus, rex idem hominum, Phœbique ſacerdos.

apud Virgilium l. III. æn. v. LXXX.

2. Secundo loco occurrunt in iis qui poſt urbem conditam *Fratres Arvales*, unde illi dicti docet Varro l. IV. de L.L. *Arvales fratres* inquit *dicti ſunt, qui ſacra publica faciunt, propterea, ut fruges ferant arva, à ferendo & arvis, fratres arvales dicti.* Qualis eorum fuerit inſtitutio, docet antiquiſſimus ſcriptor Maſſurius Sabinus l. I. memorabilium, Accam Laurentiam Romuli nutricem fuiſſe dicit, inquit de eo Agell. l. VI. c. VII. *eamque mulierem ex XII filiis maribus unum morte amiſiſſe in cujus locum Romulus Accæ Laurentiæ ſeſe filium dederit, ſeque & ceteros ejus filios Fratres Arvales appellavit. Ex eo tempore collegium manſiſſe Fratrum Arvalium numero XII. cujus ſacerdotii inſigne erat ſpicea corona & albæ infulæ.* Eadem leguntur apud Plinium l. XVII. c. IV. qui illud etiam ſingulare notat. *Honorem hunc non niſi vita finiri, & eundem exſules etiam captoſque comitari.* Operæ pretium eſt audire verba Fulgentii ex libro de vocibus antiquis: *Acca Lacentia* inquit, *Romuli nutrix conſueverat pro agris ſemel in anno ſacrificare, XII. filiis ſuis ſacrificium præcedentibus. unde quum unus mortuus eſſet propter nutricis gratiam Romulus in vicem defuncti ſe ſuccedere pollicetur, unde & ritus preceſſit cum XII. jam deinceps ſacrificare, & Arvales dici fratres ſicut Rutilius Geminus in libris Pontificalibus memorat.* Quod Fratres Arvales cognoſcere ſoliti & judicare de *Terminis motis*, colligi poſſe videtur ex veteribus Gloſſis, quæ ſic habent. *Arvales ſodales* οἱ περὶ ὅρων διαγνώσκοντες δικασταί. quanquam & illud videri poſſet eſſe verum. Fratres illos vel Arvales Sodales, qui de agris & eorum terminis judicabant, non fuiſſe *Sacerdotes*, ſed *judices* mutuatitio nomine de Fratrum Arcadium vocabulo. Prioris mentis eſt Cujacius l. XI. Obſ. c. V. Poſterioris Turnebus l. XXI. adverſ. c. I.

3. Ter-

3. Tertio loco ſuccedunt *Publici Sacerdotes* IX. numero inſtituti à Romulo urbe recens condita, & multitudine civium in Tribus & Curias diviſa. De illorum inſtitutione ſcribit Dionyſ. l. II. c. IV. ubi inter alia. *Præter gentilia ſacrificia, qui publice pro civitate ſacra tributim & curiatim facerent, LX illo regnante deſignati ſunt, ut Terentius Varro in Antiquitatum libris auctor eſt, &c.*

4. Quarto loco in medium quaſi procedunt *Augures*. *Augur* inquit Paullus ex Feſti l. I. ab *Avibus gerendoque dictus, quia per eum avium geſtus educitur, ſive ab avium garritu unde & augurium.* Sic Iſidorus l. VIII. c. IX. *Augures ſunt qui volatus avium & voces intendunt, aliaque ſigna rerum vel obſervationes improviſas hominibus occurrentes, iidem & Auſpices. Nam Auſpicia ſunt quæ iter facientes obſervant. Dicta ſunt autem Auſpicia quaſi avium aſpicia, & Auguria quaſi avium garria hoc eſt avium voces & linguæ. Item augurium quaſi avigerium, quod aves gerunt* Nonius c. V. num. XXX. hanc ſcribit inter *Auſpicium* & *Augurium* differentiam, quod *Auſpicium ſit avium inſpectio & quæ ex volatu avium ſignificatur & vocibus. Augurium autem rerum omnium conjecturas prudenter & diligenter amplectitur. Augurium diſciplina* antiquiſſima fuit, à Chaldæis ad Græcos, à Græcis ad Etruſcos, ab Etruſcis ad Latinos & porro Romanos devenit. Quod probare multis non hujus eſt inſtituti. Sufficit enim nos rimari ex variis ſcriptoribus quæ circa Augurum hiſtoriam & cognitionem fuerunt quondam apud veteres Romanos obſervata. Apud hos *Romulus*, qui hac arte cum primis excelluit, primus Augurum Collegium inſtituit, trium numero, quemadmodum ſcribunt Dionyſ. l. II. c. V. Liv. l. I. c. VII. Plut. in ejus vita. Numeri ratio erat, quod tres eſſent Tribus Ramnenſium, Tatienſium, Lucernenſium Sacerdotum: hoc confirmante poſtea *Numa Pompilio* ſcribentibus Dionyſ. l. II. c. LXV. Flor. l. I. c. II. n. II. Lactant. l. I. de fal. rel. c. XXII. Tribus à Romulo inſtitutis, à Numa confirmatis unus poſtea fuit additur, Quando autem illud factum incertum eſt: Veriſimile eſt ad Servium Tullium referendum. Is enim populum Romanum in quatuor Tribus diviſit, at quemadmodum Romulus trium ratione tres, ſic Servius Tullius quatuor tribuum reſpectu, quatuor inſtituerat Augures. Illud certum eſt anno CCCCII. Q. Appuleio Panſa & M. Valerio Corvo V. Coſſ. quatuor fuiſſe Augures, Patrios omnes, quibus ut quinque in plebeio ordine adderentur, & IV. Augurum collegium fieret Q. Cn. Ogulniis Tribuni plebis tulerunt & magnis contentionibus tandem obtinuerunt. Liv. l. X. qui primos ex plebe Augures hos nominat C. *Genucium* P. *Ælium Pætum*, *immunium Feſtum* C. *Marium*. T. *Publilium*.

Novem

Novem Augurum munus manſit ad Dictaturam uſque Cornelii Sullæ. Hic enim quemadmodum ex Livio docet Florus Epitoma l. LXXXIX. Augurum Pontificiumque collegium ampliavit, ut eſſent XV. Augures, totidemque Prætores. Illud eſt quod ſcribit Auctor de VV. Ill. c. LXXV. *numerum ſacerdotum auxit.* Hic numerus poſtea ſemper manſit. Hæc de numero, videndum jam qua ratione creati & in demortuorum locum alii ſubrogati fuerint. Primos Augures à Romulo inſtitutos & creatos fuiſſe jam dixi, fortean Comitiis Curiatis. Poſtea moris fuit, ut Pontifices à Pontificibus, reliqui Sacerdotes à ſuis quoque Collegiis, ſic *Augures ab Auguribus ipſis* crearentur. Hinc Plinius l. II. e. I. notat *certum fuiſſe diem quo Sacerdotes ſoliti erant nominare, quos digniſſimos ſacerdotio judicabant.* Hæc conſuetudo per multos annos à Romanis fuit obſervata, donec anno ab V. C. IↃCLI. C. Mario III. L. Aurelio Oreſte Coſſ. primus Cn. Domitius Æ obarbus Tribunus Plebis Pontificibus offenſus, quod alium quam ſe in patris ſui locum cooptaſſent, lege lata jus Sacerdotum ſubrogandorum à Collegiis ad populum tranſtulit. Suet. in Nerone c. II. Legendus Valerius Patercul. l. II. Illud autem notandum ex Ciceronis II. Agraria in Rullum, *non ad univerſum populum, ſed ad minorem tantum ejus partem ſelectam Augurum*, ſicut & aliorum Sacerdotum creandorum tranſlatum *eſſet*, ut qui ab ea factus eſſet is à Collegio cooptaretur, & tributis Comitiis renuntiaretur: Ciceronis verba ſunt hæc: *Hoc idem de ceteris ſacerdotiis Cn. Domitius Tribunus pleb. vir clariſſ. tulit, quod populus per religionem ſacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur, ab ea parte, qui eſſet factus is à collegio cooptaretur.* Eadem lege Domitia cautum erat, *ut abſentes poſſent petere ſacerdotia.* Sic enim Cicero in epiſtola quadam ad Brutum: *Ciceronem noſtrum in veſtrum collegium cooptari volo, exiſtimo omnino abſentium rationem Sacerdotum comitiis poſſe haberi. Nam etiam factum eſt antea. Cajus enim Marius quàm in Cappadocia eſſet lege Domitia factus eſt augur, nec quo minus ut poſtea liceret, ulla lex ſanxit.* Legem hanc Domitiam abrogavit *L. Cornelius Sulla* rerum potitus, qui ſanxit *ut Sacerdotes rurſum à Collegiis crearentur*, teſtibus Pædiano in Divinationis Commentario, & Dione l. XXXVII. Pædianus obſcurius indicat. *His decem annis à Sulla* inquit *bellis civilibus ſpoliatus eſt populus Romanus poteſtate Tribunicia, judicandi jure, arbitrio creandorum Sacerdotum.* Quemadmodum autem Sulla Domitiam, ſic Corneliam Sullæ aliquot poſt annis abrogavit T. *Attius Labienus Trib. pl.* qui Domitiam reſtituit anno IↃCXC. M. Tullio Cicerone & C. Antonio Coſſ. Fecerat hoc Labienus auctore C. Cæſare, qui ſpectabat, ſi apud populum jus eſſet creandorum Sacerdotum, ſe, quod popularis eſſet, Pontificem Maximum in

demortui

demortui Metelli Pylocum creatum iri: Quod & factum eſt. Dio. l. XLVIII. Rurſus lege Attia abrogata jus cooptandorum Sacerdotum à populo ad collegia retulit poſt cædem C. Cæſaris C. Antonius Coſ. A. V. C. ƆƆCCX. Non alio fine quam ut facilius ac certius M. Æmilius Lepidus, cujus filio filiam ſuam collocaverat, Pontifex Max. in Cæſaris locum ſubrogaretur. Dio ibidem. Quum vero omnes Antonii leges anno ſequenti C. Vibio Panſa A. Hirtio Coſſ. ex SC. abrogatæ eſſent, quemadmodum ſcribunt Cicero in Philippicis non uno loco, præcipue XIII. & Dion. l. XLVIII. hæc quoque quam de ſacerdotiis tulerat abrogata eſt, lexque Domitia iterum reſtituta. Sic enim idem Cicero ad Brutum; *Panſa vivo celeriora omnia putabamus, ſtatim enim collegam ſibi ſubrogaſſet; deinde ante Prætorum, Sacerdotum Comitia fuiſſent.* Poſtremo ſub Auguſto abrogata tertium fuit lex Domitia; & primo Collegiorum, deinde Romanorum Principum arbitrio, Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes cooptari cæpti. Dicebantur autem Augures proprie *Nominari.* Nominati vero *Cooptari*, quemadmodum videre eſt cum apud alios, tum præcipue apud Plinium l. IV. e. VIII. quæ de Auguratu ejuſque dignitate elegantiſſima eſt & notatu digniſſima. *Gratularis* inquit ſcribens ad Arrianum ſuum *mihi quod acceperim Auguratum: jure gratularis primum, quod graviſſimum principis judicium in minoribus etiam rebus conſequi pulchrum eſt: deinde quod ſacerdotium ipſum, cum priſcum & religioſum, tum hoc quoque ſacrum plane & inſigne eſt quod non adimitur viventi. Nam cetera quanquam dignitate propemodum paria, ut tribuuntur, ſic auferuntur, in hoc fortunæ hactenus licet ut dari poſſit. Mihi vero etiam illud dignum gratulatione videtur, quod ſucceſſi Julio Frontino, principi viro, qui me nominationis die per hos continuos annos inter Sacerdotes nominabat, tanquam in locum ſuum cooptaret, quod nunc eventus ita comprobavit, ut non fortuitum videretur.* Notanda autem verba illa Plinii, *quod non adimitur viventi*, quorum explicatio plenior apud Plutarch. problem. XCIX. ubi ſcribit, cum ceteris fere omnibus Sacerdotibus ſimul ac in judicium ducti ac damnati eſſent alium ſubſtitui moris eſſet, *Augures hac lege immunes fuiſſe.* Dum enim viverent licet maximorum criminum convicti eſſent, ſacerdotio tamen potiebantur, neque unquam privari poterant. Viventibus enim non adimebatur, ut Plinii verbis utar & in illud fortunæ nihil licebat, quam ut dari poſſet. Hujus ritus Plutarchus ibidem tres adfert rationes: *vel quod Romani ſacrorum eorum arcana neminem, qui Augur non eſſet, cognoſcere voluerunt, vel quod, quum qui Augur eſſet cooptatus, jurejurando adigeretur, Augurum res nemini ſe pateſacturum, privatum eum poſtea factum, eo ſacramento liberum eſſe voluerint, vel denique quod Augurum vocabulum non honoris*

nec magiſtratus, *ſed ſcientia atque artis cujuſdam nomen ſit*, *eamque ob cauſam nemini Augurum vim ac facultatem divinandi detrahi poſſe*, *licet appellatio ei detrahatur.* Idem auctor eſt Problemate LXXIII. Augures ſi ulcera haberent, inaugurandi cauſſa ſedere prohiberi, ejuſque rei cauſſam notat ſignum hoc eſſe, non oportere eos qui morſum aliquem aut ulcus & perturbationem in animo haberent res divinas tractare: ſed tum Deos mentem ſuam hominibus prodere, quum & liquido & integro animo eſſent: vel etiam hanc cauſſam eſſe arbitratur, cum neque victrinam ſanandi ulceris quiſquam adhibeat, nec avibus ulceratis ad auſpicandum utatur, exiſtimaſſe Romanos ea multo magis in ipſis Auguribus ſervanda eſſe, ut ad ea quæ à Diis ſignificarentur, puri & integri accederent, quum ulcus mutilatio quædam & pollutio corporis videatur.

Augurum porro erat ex avibus vaticinia obſervare, ſigna rerum futurarum & à Dîs monita contemplari: ſi opportuno evolaſſent aut ſedes idoneas accepiſſent, obnunciare, de prodigiis ſomniis atque oraculis & portentis reſponſa dare, & alia multa quæ comprehenduntur lege Augurali apud Cicer. l. II. de LL. cujus hæc verba: *Interpretes Jovis Opt. Max. publici Augures ſignis & auſpiciis poſtea* (forte *poſtera* id eſt futura) *vidento*; *diſciplinam tenento. Sacerdotes vineta virgetaque & ſalutem populi auguranto*, *quique agent rem duelli*, *quique populare præmonento*; *ollique obtemperanto*: *virumque oras providento*, *iiſque parento*, *cælique fulgura regionibus ratis temperanto*, *urbemque & agros & templa liberata & effata habento*; *quæque augur injuſta*, *nefaſta*, *vitioſa defixerit* (id eſt definierit) *irrita infeſtaque ſunto.* Nam quemadmodum alio loco ſcribit Cicero. *Quid eſt majus quam Comitia tollere*, *conſilia vel inſtituta dimittere vel habita reſcindere? quid gravius quam rem ſuſceptam dirimi*, *ſi unus augur aliter dixerit? quid magnificentius quam poſſe decernere*, *ut magiſtratu ſe abdicent Conſules. Quid religioſius quam cum populo cum plebe agendi jus*, *aut dare aut non dare? quid legem ſi non recte lata eſt tollere? Nihil domi nihil foris per magiſtratus geſtum ſive eorum auctoritate poſſe quidquam probari?* Hæc de Auguribus, addam pauca de Augurum ratione.

Augurium dixi appellatum fuiſſe quaſi *avigerium* quod aves gerunt ut vult ad l. v. an. v. IↃXXIII. Servius vel quemadmodum docet Feſtus ab avium garritu. l. I.

Auguria non unius erant generis: alia enim *Oblativa* alia *Impetrata*, quædam *Stativa* dicebantur. Servius MS. in l. VI. æn. v. CXC. *Auguria aut Oblativa ſunt quæ non poſcuntur aut Impetrita quæ oblata eveniunt.* Idem in l. XII. æn. ad verba *Accipio agnoſcoque Deos* v. CCLX. *modo* ait *quaſi Oblativo loquitur. Nam in Oblativis Auguriis in poteſtate videntis eſt utrum id ad ſe per-*

pertinere velit, an refutet & abeminetur. *Ergo nunc dicit augurium ſe libenter amplecti & agnoſcere circa ſe favorem Deorum.* Idem l. II. Georg. ad verba *Templa Dei ſaxo.* *Hoc* inquit *juxta Augurii genus quod ſtativum dicitur retulit, in quo conſiderantur quo in loco Auguria peragi debeant.* Idem ad l. III. Æn. v. LXXXIX. ſpeciem quandam Augurii fuiſſe ſcribit, quæ *Legum dictio* vocabatur. Augurandi modum l. I. c. XVIII. deſcribit Livius ubi de Numa Pompilio. Inter alia ſic ait. *Augur ad lævam ejus capite velato ſedem cepit, dextra manu baculum ſine modo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi proſpectu in urbem agrumque capto, Deos precatus regiones ab oriente ad occaſum determinavit, dexteras ad meridiem partes, lævaſque ad ſeptentrionem eſſe juſſit. Signum contra quod longiſſime conſpectu oculi ferebant, animo finivit: tum lituo in lævam manum tranſlato, dextra in capite Numæ impoſita precatus eſt ita: Jovis pater ſi eſt fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ eſſe, uti tua ſigna certa nobis & clara ſint inter eos fines quos feci. Tunc peregit verbis auſpicia quæ mitti vellet, quibus miſſis declaratus rex Numa de Templo deſcendit.* De *Templo* inquit. Sic enim locus Augurii dicebatur, quemadmodum notat Varro l. VI. de LL. ubi de variis Templi ſignificationibus ſcribit. Sic inter alia. *In terreis dictum templum locus augurii aut auſpicii cauſa conceptis verbis finitus.* Diſtinctis regionibus cæſa victima longum præfatus carmen preces effundebat, quibus ſigna illarum rerum quas meditabatur S. P. Q. R. poſcebat, & ne in ea precandum forte titubaret aut hallucinaretur, vel aliquid omitteret, aliquo præeunte repetebat. A precibus conſidebat velato capite & duplici amictus toga augurali, quæ *læva* dicebatur, vel *trabea ex purpura* & cocco, defixis in cælum oculis, & attente ſolliciteque circumſpectis, & perluſtratis cardinibus omnibus expectabat, numquid alicunde oſtenderet ſeſe, & inde naſceretur aut prodiret. Viſis auſpiciis ſurgebat extemplo: quemadmodum jam audivimus ex Livio & ſcribit etiam multis in locis ad Æneidem Virgilianam Servius.

Auguriorum autem genera erant quinque, quorum primum *è cælo* naſcebatur: alterum præbebant *Aves*, tertium *pulli*, quartum *quadrupedes*; quintum *diræ* monebant.

Ex cælo *Tonitrua* & *Fulgura* dabant Auguria. De *Tonitribus* res nota ex omnibus hiſtoriographis aliiſque ſcriptoribus. *Fulminum* alia *bruta* erant & *vana* quæ nulla ratione naturæ venire cenſebantur, alia *Fatidica*, quæ ex alto ſtatiſque de cauſſis & ex ſuis venire ſideribus videbantur. Fatidicorum alia erant *Publica* alia *Privata*.

Eorundum rurſus quædam *Poſtularia* dicebantur, quæ ſacrorum emendationem

dationem poſtulabant; quædam *peſtifera*, quæ mortem intentabant; quædam *monitoria*, quæ latentia aperiebant fata, quædam autem *auxiliaria*, *hoſpitalia* ſeu *rogalia*, quædam *peremtalia*: *Familiaria* item. Legendus omnino Plinius l. II. c. LII.

Avium deinde quas ſecundo Augurium feciſſe dixi, aliæ erant *Oſcines*; aliæ *Præpetes*. *Oſcines* quæ ore canentes faciebant auſpicium. Præpetes quæ ſecundo volatu ante eum qui auſpicabatur volabant, & auſpicium faciebant. Erant & aliæ avium differentiæ. Legend. Agellius l. VI. c. VI. Servius in l. II. æn. v. CCCXCVII. & CCCCII. De Pullorum auſpiciis dicam ubi de Pullario. Ex Quadrupedibus Lupos, Vulpes, Capras, Juvencas, Aſinos, Arietes & alios omnia moviſſe & auſpicia, quæ *pedeſtria* dicebantur, compertum eſt. Divarum nomine complector tum ea quæ in noſtris fiunt corporibus, aut iiſdem alioquin accidunt inſolite: tum quæ in domibus, agris, itineribus quocunque modo præter rationem & morem eveniunt, atque objiciuntur. De quibus Auguriorum generibus doctiſſime ſcripſit Caſparus Peucerus in ſuis eruditiſſimis Commentariis de Divinationum generibus. Hæc de Auguribus.

5. Succedunt quinto loco *Aruſpices*. Haruſpices quemadmodum ſuperiores à Romulo inſtituti teſte Dionyſio l. II. c. XXII. Dicti Haruſpices à victimis in ara aſpiciendis. Is enim proprie Aruſpex appellabatur, qui poſtquam hoſtia immolata erat, inſpectis extis futura prædicebat. Donatus in Terentii Phormionem ad illa A. IV. S. IV. v. XXVIII.

Aruſpex vetuit ante brumam aliquid novi negotii incipere. – –

Haruſpicem divinat ab *Harugis* id eſt Hoſtia vel *Hara*. *Haruſpex* inquit *ab Haruga derivatur, quæ eſt Hoſtia, vel ab hara in qua concluditur & ſervatur. Melius itaque cum aſpiratione ſcribitur. Haruſpicia femininum eſt.* Plaut. in milite A. III. S. I. v. XCVIII.

Da qui farciat, da qui condiat. da quod dem Quinquatribus
Præcantatrici, conjectrici, hariolæ atque aruſpicæ.

Haruſpicium ars divinandi ex inſpectione extorum, apud Catullum, quemadmodum Haruſpicina apud Ciceron. l. III. de Divin. *Haruſpicium libri*, qui de haruſpicina, id eſt haruſpicum arte præcepta tradunt, Cicero de divinat. *Quod Etruſcorum declarant & Haruſpicini, & fulgurales & rituales libri; noſtri etiam augurales.*

Primi Haruſpices omnes *Etruſci* fuerunt, apud quos hæc diſciplina maxime viguit, Hinc Cicero l. II. de LL. *Prodigia, Portenta, ad Etruſcos & Haruſpices, ſi Senatus juſſit deferunto.* Videndus & Livius l. V. c. XV. Poſtea ne ſemper in Etruriam currendum eſſet, prodigiis nunciatis, decre-

vit

vit Senatus ut Principum filii ſex ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderentur teſtibus Cicer. l. I. de Divini. Valer. l. I. c. I. e. I. qui non *ſex* ſed *decem* Principum filios mitti ſolitos in Etruriam ſcribit. Legendum forte utrobique XII. Tot enim fuerunt Etruriæ populi dicente Floro l. I. c. XVII. n. I.

Conſiderabant autem Haruſpices, vel *hoſtias ipſas* priuſquam jugulabantur; aut *earum exta* (unde & extiſpices vocabantur teſte Cicer. l. II. de divin. & ab iis extiſpicium apud Accium in Medea. *Extiſpicium ex prodigiis congruens ars te arguit.*) Poſtquam diſſectæ erant; aut *flammam* quæ ex incenſis & ardentibus evolabat victimis; aut *farinas vel farinæ materiam*, ex quibus liba pinſebantur vel molæ: aut *thus* quod adolebatur; aut *vina*, aut denique *aquas*. Legendus Macrobius l. III. Sat. c. V. Præcipua autem Haruſpicinæ pars erat *Extorum inſpectio*. Exta dicebantur, quod ea Diis proſecarentur, quæ maxime extarent, eminerentque, qualia erant *jecur*, *pulmo*, *lyen*, *cor*, *præcordia*, *renes*, *& lingua*. Præcipuum erat *jecur*. Ab eo enim contemplationem *extorum* inchoabant. Unde Philoſtratus lib. VIII. de vita Apollonii, τὸ δὲ ἧπαρ ἐν ᾧ φασὶ τὴν τῆς αὐτῶν μαντικῆς εἶναι τρίποδα. Inde etiam per excellentiam Aruſpicinam ἡπατοσκοπικὴν τέχνην vocat Phlegon qui ejus originem à Sibyllinis carminibus repetit in libro περὶ θαυμασίων. A Jecinore *cor* inſpiciebatur. Corde explorato, ad *Fellis*, *Lienis*, *Pulmonum & membranarum* viſcera ambientium, conſideratione, ſe vertebant. Quæ omnia diligenter & erudite pertractavit doctiſſimus vir Caſparus Peucerus in ſuis de Divinationum generibus Commentariis Illud autem Antiquitatum ſtudioſis ſedulo notandum. Extorum alia *bona* fuiſſe alia non *bona*. *Bona* illa quæ ſplendida, bene colorata, integra, plena, ſolida, & abſque ulla erant macula & vitio. *Bona* autem dicebantur quod propitios Deos, proſperoſque & ſecundos eventus, lucra, hereditates, commoda denunciabant. Cicero l. I. de Divin. *Quid enim* inquit *Haruſpex, cur pulmo inciſus etiam in Bonis extis divinat Tempus.* Idem l. II. de Divin. *An tanta inter eos diſſenſio, ſæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona ſint, Dianæ non bona.* Bona exta appellabantur etiam *Læta* quemadmodum videre eſt apud Valerium l. I. c. VI. e. IX. Livium l. XXIX. c. XXVII. & l. XXXI. c. V. Plin. l. XI. c. XXXVII. Tibullus eadem *felicia* vocat l. II. E. I. Exempla hujus *Extorum* apud Sueton. in Auguſto c. I. & Plin. l. XI. c. XXXVII. *Non bona* exta vocabantur quæ pallida, tabida, livida, marcida, exilia, vitioſa, aut quæ omnibus ſuis partibus non conſtabant, quibus aliquid deerat, quæ aliqua labe & tetris notis aſperſa, quæ ſede ſua mota, quæ naturali ſitu minime erant poſita. *Non bonorum*

meminit Cicero l. II. de Divin. & Plaut. Pœn. A. II. S. I. v. IX. Eadem etiam *Triſtia* vocabantur, quemadmodum videre eſt apud Virg. l. I. Georg. Val. l. I. c. VI. e. IX. Suet. in Julio c. LXXVII. Corn. Tacit. l. I. Hiſt. c. XXVII. *Irata* nominat Stat. l. V. Theb. Mirabantur enim adverſos caſus & damna; portendebant Deos iratos; pericula imminere monebant. Plenas & graphice expreſſas *Triſtium Extorum* deſcriptiones videre eſt apud Lucanum in extremo lib. I. v. IↃCXIV. apud Senecam in Oedipo A. II. S. II. v. CCCLIII. Erant & aliæ *extorum* qualitates & differentiæ in Haruſpicina. *Regalia enim Exta* appellabantur quemadmodum ſcribit Feſtus *quæ petentibus in ſpeciem honorem pollicebantur, privatis & humilioribus hereditates, filio familias dominationem*, ſic eodem Feſto notante *muta Exta* dicebantur, ex quibus nihil divinationis animadvertebant. l. XVII. & XI.

Illud etiam notatu dignum in Extis partem unam aliquando vocari ſolitam *Familiarem*, alteram *Inimicam*, vel alteram ſortitam fuiſſe nomen & appellationem *Familiaris*, alteram *Inimicæ* quemadmodum oſtendit Cicero l. II. de Divinat. *Familiaris partis* meminit Livius l. VIII. c. IX. *Decio caput jecinoris à familiari parte cæſum haruſpex diciter oſtendiſſe, alioquin acceptam Diis hoſtiam eſſe.* Aliam partem *hoſtilem* vocavit Lucanus. l. I. v. IↃCXXI.

Cernit tabe jecur madidum: venaſque minaces
Hoſtili de parte videt.

Seneca *hoſtile latus* vocat in Oedipo A. II. S. II. V. CCCLXIII.

Hoſtile valido robore inſurgit latus.

Sic vetus Interpres Lucani in l. I. *Diverſa ſunt Venæ, quas Haruſpices cellas dicunt, hoſtium, amicorum, & alia hujuſmodi. Quum ergo accipiunt jecinora, intelligunt quæ cella nec eat, quæ pars ſaliat. Igitur dum vident de hoſtili parte venarum pulſus emergere, ſignificari prælium recognoſcunt*; Hæc igitur de *Haruſpicibus*, *Haruſpicina*, & *Extiſpicio*.

6. Sequitur ſexto loco inter eos qui poſt urbem Sacerdotes inſtituti, *Tribunus Celerum*, quem ſane Sacerdotum numero non addidiſſem niſi diſertis verbis Dionyſ. Hal. l. II. c. XIII. monuiſſet, hunc etiam quædam ſacra peregiſſe. Sic enim ait. *Tertiam ſacrorum adminiſtrandorum partem Numa Tribuno Celerum tribuit, quem Romulus Equitum, quos Celeres vocabant, Præfectum conſtituit*, & quæ ſequ. Præter illud de Tribuni Celerum ſacerdotio teſtimonium Dioniſii nihil aliud apud alios ſcriptores occurrit.

7. Septimum locum obtinebant *Curiones* qui XXX numero Curiis præſidebant, à Romulo item inſtituti: Is enim quum populum Romanum in III. Tribus & XXX Curias diſtribuiſſet ſingulis Curiis præpoſuit unum aliquem virum,

virum, quem *Curionem* dixit, qui Sacra pro Curia ſua curaret, quemadmodum docet Varro l. II. de LL. §. XV. & l. VI. §. VI. Ergo Curio dictus à *Curia*, volente Varrone. Alii ſcribunt Curionem à *Cura* appellatum, ex loco Plauti qui *Agnum Curionem* nominat in Aulularia, quod *cura maceat* ut exponit Paullus ex Feſto, vel *quod curioſus*, ut explicat Nonius.

Hoc autem Sacerdotium Numa confirmavit, quemadmodum de eo ſcribit Dionyſ. l. II. c. LXV. *Numa* inquit *omnia quæ ad religionem & ceremonias pertinent octo libris juxta totidem Sacerdotum genera complexus eſt. Primus ſacra triginta Curionum continebat, quorum erat ſacra publice pro ſuis Curialibus rem divinam facere.* Nominat XXX Curiones. Is enim erat Curionum numerus, quum tot eſſent Curiæ, Feſtus l. III. *Curiæ etiam nominantur in quibus uniuſcujuſque partis populi Romani quid geritur, quales ſunt eæ in quas Romulus populum diſtribuit, numero XXX, ut in ſua quiſque Curia ſacra publica faceret, feriaſque obſervaret.* Unus autem qui reliquis omnibus præſidebat. *Curio Maximus* dicebatur. Feſtus l. XI. *Maximus Curio, cujus auctoritate Curiæ omneſque Curiones reguntur.* Ad differentiam hujus Maximi Curiones ceteri videntur appellati fuiſſe non tantum ſimpliciter *Curiones*, ſed & *Curiones Minores*. *Minor Curio* nominatur in Inſcriptione antiqua Romæ in ædibus Hieronymi Alterii, legitur autem impreſſa in volumine Smetiano fol. XLIII. numero V. Ab his Curionibus hodieque paſſim per Galliam appellantur *Curez*, Paſtores ſingularum Parochiarum. *Curionia autem Sacra* inquit Feſtus l. III. dicebantur *quæ in Curiis fiebant*. *Curionum* vero æs vocabatur, *quod dabatur Curioni ob Sacerdotium Curionatus*. *Curio* autem Scriboniorum fuit cognomen, quod qui primus id tulit, Curio Maximus fuerit, ut ex Livio l. XLI. c. XXI. non obſcure intelligitur.

8. Octavus locus datus in noſtra Methodo Sodalibus Titiis. Eorum duplex reperio etymon. Varro dictos exiſtimat à *Titiis Avibus*: *Sodales* inquit *Titii dicti ſunt à Titiis avibus, quas in auguriis certis obſervare ſunt ſoliti.* Cornelius Tacitus duobus locis & l. I. Annalium c. LIV. & l. II. Hiſtoriarum c. XCV. appellatos innuit à *Tatii Sabinorum regis prænomine Tito*: Inſtituti fuerunt tempore Romuli; ſed non à *Romulo*, an vero à *Tatio* non ſatis certum. Vtrumque enim agnoſcit Tacitus: *Romulum* quidem l. II. hiſt. c. XCV. ubi ſic ſcribit: *Faces Auguſtales ſubdidere: quod Sacerdotium ut Romulus Tatio regi, ita Cæſar Tiberius Juliæ genti ſacravit.* Diſertis verbis dicit Romulum hoc ſacerdotium inſtituiſſe in honorem T. Tatii. Idem Tacitus l. I. Annalium c. LIV. auctorem hujus Sacerdotii agnoſcit ipſum T. *Tatium* quum inquit. *Idem annus* (IↃCCLXVII.) *novas ceremonias accepit, addito Sodalium Auguſtalium Sacerdotio, ut quondam T. Tatius retinendis Sa-*

binorum

binorum ſacris Sodales Titios inſtituerat. Hic aperte nominat T. Tatium Sacerdotii inſtitutorem, & addit finem, *ut retinerentur Romæ etiam Sabinorum Sacra.* Pugnat igitur aperto Marte ſecum Tacitus. Duo loco fortean ita concilianda. *Tatium quidem hoc ſacerdotium inſtituiſſe, ſimulac migraſſent Romani, ut Sacris Sabinorum etiam Romæ locus eſſet; poſt mortem ver Tatii Romulum voluiſſe, ut Titii Sodales præterquam quod ſacra Sabinorum curarent, etiam memoriam retinerent ſui inſtitutoris & primi auctoris.* In Sodalium Titiorum collegium cooptatus aliquando fuit *Galba Imperator*, quemadmodum de eo ſcribit Suet. in ejus vita c. VIII. Ad horum Sodalium exemplum inſtituti poſtea fuerunt *Sodales Auguſtales* quemadmodum ſcribit Tacitus locis jam indicatis.

9. Nonum locum dedi Flaminibus inter eos qui poſt urbem conditam inſtituti. De Flaminibus dicam quondam *in genere*, quondam *in ſpecie de ſingulis Flaminibus.* Flaminum appellationem alii aliunde derivant. Varro *à Filo*, quaſi *Fileamines*, filo enim caput cinctum habebant. Verba Varronis ſunt hæc: *Flamines quod in Latio capite velato erant ſemper, ac caput cinctum habebant filo, flamines dicti.* Servius ad Æn. l. VIII. v. IↃCLXIV. Virgilii. *Flamines in capite habebant pileum, quod quum per æſtus ferre non poſſent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat, unde à filo quo utebantur flamines dicti quaſi filamines.* Feſtus: l. VI. Flamen Dialis dictus, quod filo aſſidue veletur, indeque appellatus Flamen quaſi Filamen. Plutarchus *Flamines à Pileo*, quo uſos fuiſſe jam audivimus quaſi *Fileamines* primo, poſtea vero *Flamines* dictos cenſet. Sunt qui *Flamines* nominatos arbitrantur ab ſacris infulis, quas in capite geſtabant, quæ ab Veteribus *Flamæ* vocabantur: Alii à *Flamineo* deducunt, quod genus eſt tegminis capitis, quamvis mulierum potius quam virorum. De hujus Sacerdotii inſtitutione variant etiam graviſſimi ſcriptores. Plutarch. eorum primam creationem tribuit Romulo in Numa: *Jovis* inquit *Martiſque ſacerdotibus à Romulo conſtitutis, tertium ipſe Romuli addidit, quem Flaminem Quirinalem appellant. Vocabant & Sacerdotes antea conſtitutos Flamines à pileis quibus ad tegenda capita utebantur, quaſi Pilamines quidam eſſent.* Dionyſius l. II. c. LXV. & Livius l. I. c. XX. *Numæ* hoc ſacerdotium tribuunt. Sic enim Dionyſius. l. II. d. c. *Secundam Sacrorum miniſteriorum curam Numa rex iis tradidit, qui à geſtatione pileorum & infularum Flamines vocati ſunt.* Livius l. I. d. c. *Tum Sacerdotibus creandis animum adjecit quamquam ipſe plurima ſana obibat, ea maxime quæ nunc ad Flaminem Dialem pertinent: ſed quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quam Numæ reges ſimiles putabat fore, ituroſque ipſos ad bella, ne ſacra regia viris deſererentur, Flaminem Jovi adſiduum

duum ſacerdotem creavit ; inſignique eum veſte & curuli regia ſella adornavit. Huic duos Flamines adjecit , Marti unum, alterum Quirino. Verior ſententia eſt Dionyſii & Livii quam Plutarchi. Hic enim ſæpe reperitur lapſus in Romana hiſtoria. Livius autem & Dionyſius acerrimus rerum antiquarum inveſtigator vetuſtiſſimis auctoribus ut ſua ſcripta confirmarent ſunt uſi. Accedunt Livio & Dionyſ. auctor de viris illuſtr. & Lactantius. Ille quidem c. III. *Flamines tres , Dialem, Martialem , Quirinalem, Salios Martis ſacerdotes , quorum primus Præſul vocatur XII inſtituit.* Hic vero l. I. c. XXII. *Nec difficile ſane fuit perſuadere Paſtoribus. Itaque Pontifices Salios, Flamines , Augures inſtituit.* Accedit & antiquiſſimus poëta Ennius l. II. Ann. ubi ſic canit de Numa.

Menſas conſtituit idemque ancilia primus,
Libaque , Fictores, Argæos, & Tutulatos.

Per *Tutulatos* intelligit Flamines quorum erat Tutulus, ut in ſequentibus parebit. Accedit denique Lucilius Sat. IX. qui ſic de Numa v. XXVII.

Hinc Ancilia , ab hoc Apices, Capidaſque repectæ
Præſul ut amtruet hinc, ut vulgur' damtruet inde.

Per *Apices* enim exaudiundi Flamines. Citat Priſcianus in Capis.

Ex ſuperioribus audivimus tres primo Flamines à Numa Pompilio inſtitutos, poſtea auctior illorum numerus eſt factus , quemadmodum poſtea audiemus de ſingulis.

Creabantur Flamines à populo Comitiis Curiatis docente apud Agellium l. XV. c. XXVII. Lælio Felice. *In libro* inquit *Lælii Felicis ad Q. Mucium primo ſcriptum eſt Labeonem ſcribere Calata comitia eſſe quæ pro collegio pontificum habentur , aut regis ſacrorum , aut flaminum inaugurandorum cauſſa.* Ex quibus & illud intelligitur. Creatum à populo Flaminem inaugurari ſolere à Pontifice maximo quemadmodum etiam docet Livius l. XXVII. & XL. Quum autem inauguraretur , capi Flamen à Pontifice maximo dicebatur, docente Livio l. XXVII. & Valerio Maximo l. VI. c. IX. e. III. *C. quoque Valerius Flaccus ſecundi Punici belli temporibus luxu perditam adoleſcentiam inchoavit. Ceterum à P. Licinio Pont. Max. Flamen captus* (male in quibuſdam editionibus *factus*) *quo facilius avitiis recederet ad curam ſacrorum & cerimoniarum converſo animo , uſus duce frugalitatis religione , quantum prius luxuriæ fuerat exemplum , tantum poſtea modeſtiæ & ſanctitatis ſpecimen evaſit.* Flamines ſuberant Pontificis maximi dicto , quemadmodum conſtat cum ex infinitis veterum ſcriptorum locis , tum ex unico Livii loco qui eſt in l. XXXVII. c. LI. *Priuſquam in Provincias Prætores irent , certamen inter P. Licinium Pontificem Max. fuit & Q. Fabium Pictorem , Flaminem Quirinalem,*

nalem, quale patrum memoria inter Q. Metellum & Poſtumium Albi um fuerat. Conſulem illum cum C. Lutatio Collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus Pont. Max. Prætorem hunc ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit. Et in ſenatu & ad populum magnis contentionibus certatum eſt, & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & multæ dictæ, & Tribuni appellati, & provocatum ad populum eſt. Religio ad extremum vicit, & dicto audiens eſſe Flamen Pontifici juſſus.

Flaminium ſacerdotium ita perpetuum erat, ut tamen ob certas quaſdam cauſſas Flamines etiam ſacerdotio privari poſſent, dicebanturque *Flaminio abire*, & alii ſurrogabantur. Legendus omnino Valerius Max. l. I. c. I. e. V. & VI. *Conſimili ratione* inquit *P. Cælius, M. Cornelius. M. Cethægus, & C. Claudius propter exta parum curioſe admota aris Deorum immortalium, variis temporibus belliſque diverſis Flaminio abire juſſi ſunt, coactique* &c. Deinde *M. Sulpicio inter ſacrificandum è capite Apex prolapſus, eidem ſacerdotium abſtulit.* Pileus quo Flamines utebantur, vel potius velamenta, *Flammeum* dicebatur, unde etiam nonnulli volunt *Flamines* dictos ut paullo ante dixi. Deſinebat Pileus ille in conum, unde Apex vocatus. Feſtus l. I. *Apex ſacerdotum* inquit *inſigne, dictus ab eo quod comprehendere vinculo antiqui Apere dicebant, unde Aptus is qui convenienter alicui junctus eſt.* Virgil. l. VIII. æn. v. IↃCLXVI.

Hinc exſultantes Salios, nudoſque Lupercos
Lanigeroſque apices. - -

Ubi ſic Servius: *Flamines in capite habebant Pileum, in quo erat brevis virga deſuper Habens lanæ aliquid, quod quum per æſtus ferre non poſſent, filo tantum capita religare cæperunt. Nam nudis penitus capitibus eos incedere nefas fuerat* &c. Quem Servii locum exſcripſit totidem & quæ ſequuntur verbis Iſidorus ille magnus exſcriptor l. VII. c. XII. Valer. Max. l. I. c. I. e. VI. *Sulpicio inter ſacrificandum è capite Apex prolapſus, eidem ſacerdotium abſtulit.* Lucanus l. I. v. IↃCIV.

Attollenſque caput generoſo vertice Flamen

Sic Glos. *Apex* τὸ ἐπὶ τοῦ πιλίου παρασήμον. Et alibi *Apices* πάραι. Summum Pilei faſtigium vocabant *Tutulum*. *Tutulum* inquit Feſtus l. pen. *rocari ajunt Flamini carum capitis ornamentum, quod fiat vitta purpurea innexa crinibus, & extractum in altitudinem, quidam pileum lavatum, è tali figuratum, quo flamines ac Pontifices utantur, eodem nomine vocari.* Hinc *Tutulati* ipſi Flamines apud Ennium l. II. Annalium qui ſcribens de Numæ inſtitutis ſic ait

Menſas conſtituit idemque Ancilia primus,
Libaque, Fictores, Argæos, & Tutulatos.

Addebatur autem Pileo Virgulta ex Felici arbore, quæ in Flaminibus dicebatur

Strop-

Stroppus, in Flaminicis vero *Inarculus*. De Stroppo ſic Feſtus l. XVII. *Stroppus eſt ut Attenis Philologus exiſtimat quod Græce* στρόφιον *vocatur, & quod ſacerdotes pro inſigni habent in capite, quidam coronam eſſe dicunt, aut quod pro corona inſigne in caput imponatur, quale ſit ſtrophium &c.* Sic Suidas στρόφιον ὃ οἱ ἱερεῖς φέρουσιν. Legendi & Cicero de Haruſp. reſp. & Plinius l. XXI. c. II. De *Inarculo* ſic loquitur Feſtus l. IX. vel ex Feſto Paullus *Inarculum virga erat ex malo Punico incurvata, quam regina ſacrificans in capite geſtabat.* Totus apex filo laneo velabatur & dicebatur *Apiculum*. Feſtus l. I. *Apiculum* inquit *filum eſt, quo flamines velati Apicem regerunt.* Sic enim locum illum emendandum cenſet Scaliger, qui addit. *Pone enim regerebant Apicem, ne gravis eſſet ſummis æſtatis caloribus.* Infra mentum pertinebant Amenta, quæ Pileum retinebant, eæ dicebantur *Offendices*, quod ſe mutuo offenderent & convenirent. Feſt. l. XIII. *Offendices Titius ait eſſe nodos, quibus Apex retineatur & remittatur. At Veranius Choriola exiſtimat quæ ſint in loris apicis, quibus Apex retineatur & remittatur, quæ ab offendendo dicuntur.* Talis Pilei flaminici deſcriptio colligitur ex variis Feſti & aliorum auctorum locis.

Porro uxores flaminum dicebantur *flaminicæ*. Feſtus l. VI. *Flameo amicitur nubens boni ominis cauſſa, quod eo adſidue utebatur Flaminica flaminis uxor, cui non licebat facere divortium.*

Flaminii Flaminum ſervi, *Flaminiæ* Flaminum miniſtræ de quibus poſtea. *Flaminiæ ædes*, domus Flaminum, præcipue Flaminis Dialis.

Adſidelæ menſæ vocabantur, ad quas ſediales Flamines ſacra faciebant ſcribente Feſto l. I.

Dixi paullo ante principio Flamines tres à Numa fuiſſe inſtitutos, poſtea vero tribus iſtis alios ſucceſſu temporis fuiſſe additos, non omnes unius ejuſdemque dignationis & auctoritatis.

Priores tres quorum origo ab Numa Pompilio, *Dialis*, *Martialis & Quirinalis*, ex Patriciis creabantur, & *Flamines Majores* dicebantur, reliqui ex Plebeis, & *Minores*, appellabantur. Feſtus. l. XI. *Majores Flamines appellabantur patricii generis, Minores plebei.* Inter omnes Flamines maximæ dignationis erat Flamen Dialis docente eodem l. Feſto. Flamines hi omnes inter ſe collegæ non erant, neque eorum quoddam Collegium vocabatur. Flamen enim unius Dei erat ſacerdos, & habebat ſua quiſque ſacra, quæ per ſe quiſque procurabat, quæque ad alios nihil omnino pertinebant, quemadmodum non obſcure docet Cicero l. I. de LL. *Diviſque aliis Sacerdotes, omnibus Pontifices, ſingulis Flamines ſunto.* Singuli ſcribente Varrone l. IV. de LL. *Cognomina habebant ab eo Deo, cui ſacra faciebant,*

ciebant, ſed partim ſunt aperta, partim obſcura &c. Hæc in genere de Flaminibus, ſequuntur quædam de ſingulis ſpeciatim. Majores Flamines erant tres: *Dialis*, *Martialis*, *Quirinalis*.

Dialis Flamen quemadmodum ſcribit Feſtus in l. VII. de verb. ſignif. *dictus quod filo adſidue veletur, indeque appellatur flamen. Dialis autem appellatur à Dio à quo vita dari putabatur hominibus.* Varro *Dialem* dictum arbitratur *à Jove* qui inquit *ſit Dyonis*. Prior ſententia verior. Dialis ἀπὸ τοῦ Διὸς, Ζεὺς δῖος Jupiter *Dialis* in Gloſſario exponitur ὁ τοῦ Διὸς ἱερεὺς. Conſtitutus fuit à Numa, quemadmodum ante dixi, eo fine, *ut adſidue jovi præſto eſſet, eique ſacra faceret*, quemadmodum volunt Liv. l. I. c. XX. & Dionyſ. l. II. c. LXV. Plutarchus tamen à Romulo inſtitutum notat in ejus vita. Cerimonias varias Dialis Flaminis recenſent ex Fabio Pictore, Maſſurio Sabino, Varrone & aliis Plut. in Problem. quæſt. Romanis CIX. CX. CXI. CXII. & CXIII. Agellius l. X. c. XV. Feſtus in *Fabani*. Plin. l. XVIII. c. XII. Inter alias cerimonias hoc notandum *Flamini Diali nec magiſtratus petere, nec capere permiſſum fuiſſe* ſcribente Plutarcho quæſt. CXIII. Et inde volunt nonnulli veteres ſcriptores. *L. Cornelium Merulam* flaminem Dialem, quum in locum L. Cornelii Cinnæ Coſ. ſuffectus eſſet anno IↃCLXVI. merito pænas dediſſe violatæ legis. Nam in eodem Conſulatu occiſus eſt, ut ſcribunt Appianus l. I. belli civ. in C. Mario Plutarchus, alii. Flaminis autem Dialis apex ſive pileus *Albogalerus* proprio nomine dicebatur. Feſtus l. I. *Albogalerus à galea nominatus, eſt enim pileum capitis, quo Diales Flamines, id eſt ſacerdotes Jovis utebantur.*

Fiebat enim ex hoſtia alba Jovi cæſa cui adfigebantur apex, virgulæ, oleagri.

Dialis uxor flaminica dicebatur de qua ita Feſtus l. VI. *Flameo amicitur nubens boni ominis cauſſa quod eo adſidue utebatur Flaminica, id eſt flaminis uxor, cui non licebat facere divortium* &c. Flaminicæ cerimonias quaſdam recenſet etiam Agellius l. X. c. XIII. Ejus ſacerdotula appellabatur *Flaminia*. Feſtus l. VI. *Flaminia* inquit *dicebatur ſacerdotula quæ Flaminiæ Diali præminiſtrabat, eaque patrima matrima erat, id eſt, patrem matremque adhuc vivos habebant*: Flamines autem Diales apud veteres Romanos à Numæ temporibus continuata ſerie fuerunt uſque ad C. Julium Cæſarem, qui *occiſo Cornelio Merula Cos. & Flamine Diali*, ſacerdotium illud conſequutus mox eo & uxoris dote ſpoliatus fuit à Cornelio Sulla victore. Suet. in Cæſ. c. I. Poſt Cæſarem uſque ad Auguſti fere finem nullus fuit Romæ Dialis flamen. Nam tum demum anno plus minus centeſimo poſtquam vacare cœperat, inauguratus eſt flamen Dialis. *Ser. Cornelius Maluginenſis* ſcribente præter Dionem Tacit. l. IV. c. XVI. Maluginenſem autem perpetuo ordine ſequuti

ſunt

ſunt alii uſque ad noviſſima Imperii tempora, quibus ab Theodoſio Chriſtiano Imper. cum reliquis id ſacerdotium fuit ſublatum, quemadmodum ſcribit Roſinus. ratio l. III. c. XVI. Hæc de Diali.

Secundus inter flamines majores & patricios erat *Flamen Martialis*, ſic dictus à *Marte Romuli Romæ conditoris patre*, in cujus honorem erat inſtitutus, eique ſacra faciebat, quemadmodum docet Varro l. IV. de L.L. Proximus dignitate erat flamini Diali, & *ex Patriciis* creabatur, inſtitutus ut ſuperior à *Numa* ut vult Dionyſ. l. II. c. LXV. & *Romulo* ut Plut. in Numa. Mentio flaminis Martialis in inſcriptionibus quæ exſtant in volumine Smetiano foliis IX. n. XII. & LXIII. n. I. Tertius locus inter flamines Majores & Patricios debebatur *Flamini Quirinali*, à Numa inſtitutus in honorem Romuli, qui à Marte Quirino, *Quirinus* cognominabatur: Frequentiſſima hujus mentio apud Livium paſſim, Varronem, *Feſtum* & alios. De Majoribus autem & Patriciis flaminibus elegans locus eſt apud Auguſt. de civ. Dei. l. II. c. XV. *Romulo etiam Flaminem inſtituerunt, quod ſacerdotii genus adeo in Romanis ſacris, teſtante apice excelluit, ut tres ſolum Flamines haberent tribus numinibus inſtitutos, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentia civium velut receptus in cælum Quirinus poſtea eſt nominatus, ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Jovis & ipſi Saturno patri eorum iſte Romulus honore prælatus eſt, ut pro magno ſacerdotium quod Jovi tribuerant, huic etiam hoc tribuerent, & Marti tamquam patri ejus, forſitan propter ipſum.*

Et hæc de *majoribus* flaminibus, ſequuntur minores, quos dixi vocari ſolitos ex plebeio ordine, hi numero fuerunt XII. De iis ſic conjunctim ſcribit Varro l. IV. de L.L. *Flaminum ſinguli cognomina habent ab eo Deo, cui ſacra faciunt; ſed partim ſunt aperta, partim obſcura. Aperta ut Martialis Volcanalis, obſcura Dialis & furinalis* Idem l. VI. *Eundem Pompilium Numam Ennius ait feciſſe flamines, qui quum tres ſint à ſingulis Diis cognominati, in quibuſdam apparent etyma, ut cur ſit Martialis Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines, ut qui ſunt in verſibus plerique Volturnalis, Palatualis, Floralis, falacer, Pomonalis obſcura eſt eorum origo.*

Nominantur igitur à Varrone duobus locis ut minores flamines *Volcanalis*, *floralis*, *Palatualis* de quo & feſtus in ea voce. *falacer*, *furinalis* *Volturnalis*, *Pomonalis*, qui ſunt ſeptem numero: Octavum nominat *carmentalem* à Carmenta Euandri matre, Cicero in Bruto. Reliqui quatuor (erant enim XII. minores) nominantur in Inſcriptionibus *Virbialis* à Virbio Dio id eſt Hippolyto, *Laurentialis*, *Lavinalis*, *Lucularis*: videndæ Inſcript. apud Smetium fol. LXXVI. num. IV. & fol. LXXXV. num. V. Et hæc

de xv. pop. Romani flaminibus, Majoribus III. Minoribus vero XII. Hoc etiam in flaminum hiſtoria diligenter notandum. Poſt reip. caſum, quum Romanos Imperatores & Auguſtas eorum uxores vel filios conſecrandi mos irrepſiſſet, plures quoque eorundem flamines fuiſſe factos. Mortuo enim & inter Deos relato Imperatori flamen & Sodales, qui ab conſecrato nomen accipiebant, addebantur; templumque quo ipſi hymnos in ejus honorem compoſitos canebant, extruebatur. Hinc *flamen Divi Julii* apud Suet. in ejus vita c. LXXVII. *flamen D. Auguſti* apud Tacit. l. I. Hiſt. c. X. *flamen D. Claudii* apud eundem l. XIII. An c. LXIX. in ejus vita Tranquill. c. XLV. Eutrop. l. VII. *flamen Veſpaſiani* in Inſcript. Alios prætereo, ne omnibus recenſendis ſim prolixior, & tædium pariam. Hæc de *flaminibus* ſequuntur *Veſtales*.

10. Virginum Veſtalium ſacerdotium antiquiſſimum fere fuit, non quidem Romæ, ſed in Latio, inſtitutum multo ante urbem conditam. Duobus illud probatur præcipue argumentis. *Priore* quidem quod Æneas Veſtæ ſacra una cum Penatibus & Palladio ex Troia in Italiam tulerit, & condito Lavinio Veſtæ ibi ædem ſacraverit: *poſteriore* vero quod Rea Silvia Romuli mater à Numitore patruo Virgo Veſtalis creata fuerit. De Ænea ſic canit Virgil. l. II. Æn. v. CCXCVI.

Sic ait & manibus vittas, Veſtamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Ad quem locum plerique notant Veſtales ex Trojanis ad *Lavinios* primum, deinde *Albanos*, poſtremo ad *Romanos* commigraſſe. De Rea autem Silvia, eam Virginem Veſtalem fuiſſe, omnes tradunt, ut res probatione non egeat. Hoc igitur de Veſtalibus primo loco conſtat, eas in Latio fuiſſe Lavinii & Albæ multo ante Romam conditam. Quis vero Regum Veſtales Romam Alba ttaduxerit, non admodum certum. Alii *Romulum*, plerique *Numam Pompilium* nominant. *Romulum* quidem Varro l. IV de LL. qui cum Dionyſio ſcribit. *Morem antiquum fuiſſe Latinos generoſas & caſtas virgines legere in Veſtæ miniſterium, idem obſervaſſe Romulum, qui caſtiſſimas ſacrorum cerimonias inſtituit, temploque Veſtæ excitato, Veſtales virgines legit.* Romulum item Veſtales inſtituiſſe, ſatis inde videtur conſtare: Ait enim Q. Fabius Pictor apud Agellium l. I. c. XII. eam quæ prima ab regibus capta fuit virgo Veſtalis *Amatam* appellatam fuiſſe, ideoque moris fuiſſe ut reliquæ omnes quum caperentur *Amata* dicerentur; atqui inter eas quæ ab Numa Pompilio fuerunt inſtitutæ, nulla fuit *Amata*: Appellatæ enim fuerunt ut Plut. ſcribit in Numa, *Gegania*, *Berenia*, *Canuleia*, & *Tarpeia*, ergo certum eſt ante Numam quoque id eſt à Romulo virgines

Veſtales

Veſtales fuiſſe lectas. Quicquid ſit; certe Dionyſ. Hal. l. II. c. LXVI. cujus maxima ſolet eſſet in Romana hiſtoria fides, non *Romulum*, ſed *Numam* primum facit apud Rom. Veſtalium Virginum auctorem & inſtitutorem, & contrarium ſentientes graviſſime refutat. Verba ejus hæc ſunt. *Romulus nullas Virginis Veſtæ ſacerdotes inſtituit, memor ſortaſſe materni dedecoris, quæ inter illas miniſteria virginitatem amiſerat* &c. Cum Dionyſio conſentiunt alii etiam auctores. *Numam ſcilicet primum inſtituiſſe Virgines Veſtales apud Romanos.* Livius l. I. c. XX. Plut. in vitis Romuli & Numæ. Meſſala Corvinus. Auctor de VV. Ill. c. III. *Sacra*, inquit de Numa *plurima inſtituit, ædem Veſtæ fecit, Virgines Veſtales legit.* Diſſentiunt igitur graviſſimi Auctores de prima Veſtalium apud Romanos inſtitutione: quos ſic conciliandos cenſeo: *Veſtalium ſacra antiquiſſima quidem, & longe ante Romulum fuiſſe*; Nam Ilia ſive Rea virgo Veſtalis fuit; *Romulum item creaſſe quidem Veſtales, ſed neglectim, domeſtica calamitatis recordatione: Numam vero ipſum templum Veſtæ condidiſſe, præſcriptum virginum numerum ordinaſſe, rationem & tempus quibus capi debebat addidiſſe, & alia omnia quæ ad Virginies Veſtales pertinebant, ſtatuiſſe.* Unde dictæ *Veſtales*, nomen ſatis arguit, quod nimirum Veſtæ ſacra curarent & ignem ejus cuſtodirent. Cur autem *Virgines* oportebat eſſe, notat eleganter & acute Aug. l. IV. de civ. Dei. c. X. *Eamdem Terram Cererem eamdem etiam Veſtam volunt: quum tamen ſæpius Veſtam non niſi ignem eſſe perhibeant, pertinentem ad focos ſine quibus civitas eſſe non poteſt, & ideo illi Virgines ſolere ſervire, quod ſicut ex Virgine ita nihil ex igne naſcatur. Quam totam aboleri vanitatem, & exſtingui utique ab illo oportuit, qui eſt natus ex Virgine.*

Nec Virgines tantum oportebat eſſe, verum etiam illatam in ædem Veſtæ Virginitatem, probe ſervare; quemadmodum conſtat cum ex hiſtoriographis omnibus, tum ex ſupplicio quod atrociſſimum de corruptis & violatis capiebatur; ut dicam poſtea. Huc pertinet locus inſignis Aug. c. eod. *Veſtam non erubeſcant etiam Venerem dicere, ut vaneſcat in ancillis ejus* (ſic Veſtales vocat) *honorata Virginitas. Si enim Veſta Venus eſſet, quomodo ei rite Virgines à Venereis operibus abſtinendo inſervirent, An Veneres duæ ſunt, una Virgo, quæ Veſta, cuique ſerviunt Veſtales; altera mulier*, quæ Venus per excellentiam. *An potius tres una Virginum quæ etiam Veſta eſt, alia conjugatorum, alia meretricum.* Huc item pertinet hiſtoria *Claudiæ* Virginis Veſtalis, quæ inceſtu falſo ſuſpecta Matrem Deûm quæ Peſſimunte adverſa Romam Tiberi erat ſubvehenda, *oravit, ut ſi pudicam ſciret, ſequeretur*; fundo enim adhærebat & nullis viribus moveri poterat, *& Zona impoſita navem movit & ſimulacrum matris Deûm Romam advexit.* Narrant hiſtoriam

Liv.

Liv. l. IX. Plut. in vita Scipionis Naſicæ. Plin. l. VII. c. XXXV. Herodianus in Commodo. c. XV. Auct. de VV. Ill. c. XLVI. Solin. c. VII. Ovid. l. IV. faſt. v. IƆCCCCXLIX. Propert. l. IV. E. X. & alii. Simile comprobatæ à Veſtali Virgine virginitatis & caſtitatis exemplum legitur de *Tutia*, quæ cribro aquam invocata Dea ex Tiberi hauſit, & in ejus templum miraculoſe tulit. Legendi Plin. l. XXVIII. c. II. Valer. Max. l. VIII. c. I. e. V. Ita occæcabat veterum Romanorum oculos Diabolus, ut eos aleret & confirmaret in his ſuperſtitionibus. Alioquin potuerunt etiam Virgines hujuſmodi miracula feciſſe ſuis incantationibus. Nam Veſtales Virgines aliquo modo incantatrices fuiſſe inde ſatis conſtat, *quod* quemadmodum ſcribit Plinius l. XXVIII. c. IV. *ſervos fugitivos, ne urbem exirent precationibus ſuis retinuerunt.*

Dicebatur autem Virgo Veſtalis, quum à Pontifice in Veſtalium collegium allegeretur, *capi.* Conſtat ex aliquot locis apud Agellium l. I. c. XII. Sic Suet. in Aug. c. XXXI. *Sacerdotum & numerum & dignitatem, ſed & commoda auxit. Quumque in demortuæ locum aliam capi oporteret, ambirentque multi; ne filias in ſortem darent, adjuravit,* &c. In capienda Virgine Veſtali conſiderabatur *Ætas*, de qua ſic ſcriptum apud Agellium l. I. c. XII. *Quæ inquit de Virgine Veſtali capienda ſcripſerunt (quorum diligentiſſime ſcripſit Labeo Antiſtius, minorem quam annos VI. majorem quam annos X. natam negaverunt capi fas eſſe.* *Qualitas* item ſpectabatur. Nam quamvis capi non oportebat. De qualitate ſic ſcribit Agell. l. I. c. XII. *Item capi negant fas fuiſſe quæ non ſit patrima. Item quæ lingua debili ſenſuve aurium diminuta, aliave quavis corporis labe inſignita ſit. Item quæ ipſa aut cujus pater emancipatus ſit, aut ſi vivo patre in avi poteſtate ſit. Item cujus parentes alter ambove ſervierint, aut in negociis ſordidis deſervierint.* Addit deinde quæ cauſæ, quo minus quæ invita capiatur, excuſare poſſunt. *Sed eam cujus ſoror ad id ſacerdotium lecta ſit, excuſationem mereri ajunt. Item cujus pater Augur, Flamen, aut Quindecimvir ſacris faciundis, aut qui Septemvir epulorum, aut Salius ſit. Sponſæ quoque Pontificis & Tibicinis ſacrorum filiæ vacatio ab ſacerdotio iſto tribui ſolet. Præterea Capito Attejus ſcriptum reliquit, neque ejus legendam filiam qui domicilium in Italia non haberet, & excuſandum eum qui liberos tres non haberet.* Numerus Virginum Veſtalium non ſemper idem fuit. Initio id eſt tempore Numæ *quatuor* fuerunt. Dionyſ. l. II. c. LXVIII. *Virgines quæ Deæ ſacris operabantur quatuor erant ab initio, & jus optandi eas penes Reges eſſe Numa voluit.* Sequentibus autem temporibus *ſex* cœperunt eſſe. Sic enim pergit Dionyſ. *Poſtea tamen propter ſacrificiorum multitudinem ad ſenarium numerum auctæ, in eo*

hodie-

hodieque permanent degentes in Decio fano, à cujus aditu nemo arcetur interdiu, ſed pernoctare intus fas eſt viro nemini. Primas quatuor à Numa captas nominat Plut. in Numa *Gergamani*, *Beremani*, *Canulecani*, & *Tarpeiani*. Auctum numerum *Tarquinio Priſco* adſcribit Dionys. l. III. c. xc. Alii *Ser. Tullio* tribuunt, ſed minoris auctoritatis. Modum capiendæ Virginis Veſtalis ſuis coloribus delineat Agell. l. I. c. XII. *De more autem* inquit *rituque capiundæ originis, litteræ quidem antiquiores non exſtant niſi quod fertur; quæ capta prima eſt à Numa rege eſſe captam. Sed Papiam legem invenimus qua cavetur ut Pontificis Maximi arbitratu virgines e populo viginti legantur, ſortitioque in concione ex eo numero fiat, & cujus virginis ducta erit, ut eam Pontifex Maximus capiat, eaque Veſtæ fiat,* &c. Et addit de ſolenni illa voce *Capio*: *Capi autem Virgo dici propterea videtur, quia Pontifex Maximus manu prehenſa ab eo parente, in cujus poteſtate eſt, veluti bello capta abducitur.* Utebatur autem Pontifex Maximus in capiunda virgine Veſtali ſolennibus verbis, quæ ibidem Agellius hæc fuiſſe notat ex lib. I. Fabii Pictoris. *Sacerdotem Veſtalem quæ ſacra faciat, quæ jus ſiet Sacerdotem Veſtalem facere pro populo Romano Quiritibuſque ut quæ optima lege fiat, ita te Amata capio.*

Notare etiam operæ precium in hoc Sacerdotio Cerimonias aliquot. Nam ut ſcribit Dionyſ. l. III. c. LXVIII. *Virgines Veſtales neceſſe erat per XXX annos manere puras à nuptiis, ſacrario ſervientes, & legitimis cerimoniis, ac primo decennio rationem ſacrorum eas diſcere oportebat, ſequenti exercere, poſtremo docere alias. Poſt exactum vero trigeſimum annum nihil vetabat eas poſitis coronis, reliquiſque inſignibus ſacerdotem cui vellent nubere, feceruntque id paucæ aliquot, ſed parum læto vitæ exitu & ominoſo apud ceteras, ita ut libenter poſthac virgines ævum exigerent in Deæ contubernio ac tum demum in defunctæ locum alia ſublegebatur à Pontificibus.* Illud etiam ad Cerimonias pertinebat, quod, ut ſcribit Plinius l. XXVIII. c. IV. *crimen ſuum ad Loton Arborum Romæ vetuſtiſſimam cognomento capillatam conſecrandum deferre eſſent ſolitæ.* Illud item quod, honos ſit veſtris auribus, *ſtercus harum Virginum tamquam rem ſacram & religioſam deferrent veteres illi Romani in templum Capitolinum*: Dies quo id fiebat, feſtus erat & ſacer: o ſtupendam ſtoliditatem. Notatur autem in veteri Kalendario. *Quando ſtercus delatum fas.* Alias dicam. *Honores autem* quemadmodum docet Dionyſ. l. II. c. eod. *Virginibus Veſtalibus exhibebantur à civibus multi & eximii, propter quos nec liberorum nec nuptiarum tenebantur deſiderio.* Nam ut notat Plut. in Numa: *vivo patre teſtamentum condere, ac cetera gerere ſine curatore poterant; quemadmodum & trium liberorum matres; ut item cum faſcibus, ſi prodirent deduceren-*

rentur. Item ſi caſu in quemquam incidiſſent qui ad mortem ageretur, necari eum non licebat: verum dejerare Virginem oportebat, ſe non ultro ſed forte fortuna non autem dedita opera & de induſtria obviam factam. Qui autem occurreret cum ipſa feretro veheretur, moriebatur.

Illud etiam notatu dignum, quoties Virgines Veſtales vi morbi atrio Veſtæ cogebantur excedere, eas matronarum curæ cuſtodiæque mandari ſolitas. Notatur ritus ille à Plinio Juniore l. VII. c. XIX. *Angit me Fanniæ valetudo. Contraxit hanc dum adſidet Juniæ Virgini ſponte primum. Eſt enim adfinis, deinde etiam ex auctoritate Pontificum. Nam Virgines quum vi morbi atrio Veſtæ coguntur excedere, matronarum curæ cuſtodiæque mandantur, quo munere Fannia dum ſedulo fungitur, hoc diſcrimine implicita eſt.*

Virginum Veſtalium præfecta *Maxima* appellabatur. Mentio ejus in inſcriptionibus Rom. quarum una ſic habet. *Clœliæ Claudianæ Vir. Maximæ: à Diis electæ merito, quam ſibi talem antiſtitem Numen Veſtæ reſervare voluit &c.* Altera his verbis concepta. *Il. Maniliæ Vir. Max. cujus egregiam ſanctimoniam, & venerabilem morum diſciplinam, in Deos quoque pervigilem adminiſtrationem ſenatus laudando comprobavit & Maximæ Virginis Veſtalis* mentio eſt apud Suet. in Domitiano c. VIII. & Plin. l. I. c. II.

Supereſt ut aliquid de *pæna* *Veſtalium* addam. Pæna pro Delicti qualitate *duplicis fuit generis.* De utraque ſic brevibus ſcribit Dionyſ. l. II. c. LXVIII.

Pœna quoque ſi quæ delinquat graves ſunt poſitæ, quas Pontifices ab illis exigunt, flagris cædentes deprehenſas in leniore crimine: ſtupratas vero miſerabili longeque fœdiſſimo tradentes ſupplicio. Vivæ enim funebri pompa efferuntur, amicis ac cognatis cum lacrumis lecticam proſequentibus; delataque ad Collinam portam extra muros in ſubterranea cella ſepeliuntur, nec monimento dignatæ, nec parentatione aliiſque ſolennibus defunctorum honoribus.

Deinde reverſus ad deſcriptionem levioris criminis, ſic pergens. *Admiſſum autem circa ſacra piaculum tum aliis prodigiis deprehendunt; tum maxime ſi ignis exſtinguatur, quod formidoloſiſſimum Romanis habetur* (o inſenſatos & quibus vere mentis ignis cum hoc igne ſacro exſtinguebatur) *ac perniciem civitati minitans, quæcumque tandem cauſſa accideret; & poſt multam procurationem alium ignem in templum inferunt.* Illud autem diligenter obſervandum, ſi ignis negligentia Veſtalium Virginum exſtinctus eſſet, nequaquam eum accendere ab alio igne licuiſſe, ſed renovari eam oportuiſſe, flammamque elici à ſolis radiis puram & ſinceram. *Eam ad rem* inquit Plut. *inſtrumentis utuntur, quæ σκαφεῖα nominant,* & quæ apud cum alia ſequuntur, brevioribus deſcribit Feſtus l. IX. *Ignis Veſtæ ſi quando interſtinctus*

eſſet

eſſet Virgines verberibus adficiebantur à Pontificibus, quibus mos erat tabulam felicis materia tamdiu terebrare, quouſque exceptum ignem cribro aneo Virgo in adem ferret.

Redeo ad ſupplicium imminutæ virginitatis, depingit elegantiſſime illud Plutarch in Numa, cujus verba operæ precium eſt ut audiamus: ut ſaltem illud diſcamus, veteribus Romanis in commendatiſſimis fuiſſe *Caſtitatem.* Verba Plut. ſic Latine ſonant: *Qua virginitatem polluit, viva defoditur juxta portam Collinam.* Deinde locus ſupplicii plenius delineatur. *Eſt ibi intra urbem tumulus quidam terreus, in longum porrectus, Aggerem Latini vocant, ut eo domus ſubterranea non magna, in quam ex ſuperiore parte deſcenſus ſit, paratur: in eoque lectus conſtratus, lucerna ardens, paucaque eorum qua ad vitam fovendam ſunt neceſſaria, primitia reponuntur ut panis, aqua, lac, in vaſculo & oleum, tanquam nefas putent fore, ſi corpus ſummis conſecratum ſacrimoniis fame pereat, tum illum quæ ſupplicio eſt adficienda, lecticæ imponunt, extra opportæ, loriſque revinctam, ita ut ne vox quidem exaudiri poßit: per forum vehunt: ei omnes de via decedunt taciti, & ingenti cum mæſtitia ſilentes tranſmittunt, neque eſt horribilius ullum ſpectaculum, aut dies quam urbs agat triſtiorem. Ubi ad locum, quem dixi, lectica pervenit, vincula Lictores ſolvunt: at princeps ſacrorum ſeerin quandam comprecatus, manibus ad Deos ſublatis, antequam neceßitati ſupplicii ſatisfaciat, obvelatam educit, & in ſcalis deorſum in domum deferentibus conſtituit; ita ipſe cum reliquis ſacerdotibus revertitur. Poſtquam damnata deſcendit, ſurſum gradus attrahunt, multaque ſuperne terra ſuggeſta domus occulitur, complanaturque.* Hæc Plutarch. Vocabatur autem Campus, quo ſupplicium illud fiebat, ſceleratus. Feſtus: l. XVI. *Sceleratus Campus appellatur proxime portam Collinam, in quo Virgines Veſtales, qua inceſtum fecerunt, viva ſunt defoſſa.*

Supplicii hujus exempla nonnulla occurrunt in hiſtoriis Romanis. Admirandum illud quod deſcribit Plinius l. IV. c. II. *De Cornelia Maxima Veſtali. Quum Domitianus Corneliam Maximillam Veſtalem* (leg. *Maximam illam Veſtalem*) *defodere vivam coepiſſet, ut qui ſeculum ſuum ejuſmodi exemplo illuſtrari arbitraretur.* & paullo poſt, *abſentem inauditamque damnavit inceſti. Mißi ſtatim Pontifices, qui defodiendam necandamque curarent. Illa nunc ad Veſtam, nunc ad ceteros Deos manus tendens, multa ſed hoc frequentiſſime clamitabat: Me Caſar inceſtam putat, qua ſacra faciente, vicit triumphavit. Hac dixit donec ad ſupplicium neſcio an innocens certe tanquam nocens ducta eſt. Quin etiam quum in illud ſubterraneum cubiculum demitteretur, haſiſſetque deſcendenti ſtola, vertit ſe ac recollegit. Quumque ei carnifex manum daret, averſata eſt & reſiluit, fædumque contagium quaſi plane à caſto*

 purg-

paroque corpora noviſſima ſanctitate rejecit. &c. De eadem Cornelia ſic etiam Suet. in Domit. c. VIII. *Inceſta Veſtalium Virginum, à patre ſuo quoque & fratre neglecta varie ac ſevere coercuit; priora capitali ſupplicio, poſteriora more veteri*, & paullo poſt. *Corneliam Virginem Maximam, abſolutam olim, deinde longo intervallo repetitam, atque convictam defodi imperavit &c.* Supplicium illud innuit Juvenalis ſat. IV. v. IX.

- - Cum quo nuper vittata jacebat,
Sanguine adhuc vivo terram ſubitura ſacerdos.

Cauſſas autem propter quas Veſtales tali ſupplicio, non alio adficerent, Plutarch. inquirit & tradit quæſt. XCVI. *vel quod mortuos tantum cremarent, injuſtum autem eſſet eam cremare quæ ſacrum ignem non pie cuſtodiverit; vel quod corpus ſummis conſecratum cerimoniis interficere & manus adferre ſacræ mulieri nefas cenſerent, ipſamque ultro mori volentes infra terram demitterent, in exſtructum ad hoc domicilium.* Hæc de Virginibus Veſtalibus ſufficiant; ſequuntur *Salii Palatini.*

11. Undecimo loco inter Sacerdotes Veterum Romanorum occurrunt *Salii Palatini.* Saliorum triplex invenio etymon, dictos nimirum Salios, vel à *Saliendo*, vel à *Salio* quodam, vel à *Saone.* Quod à *ſaliendo* vel *ſaltando* nominati, docent pleriqué inter quos Feſtus, Varro, Plutarch. Verba Feſt. l. XVII. ſunt hæc: *Salios à ſaliendo vel ſaltando dictos eſſe ſcriptores volunt.* Varro *Salii à ſaltando, quod facere in Comitio, in ſacris quotannis & ſolent & debent.* *Ejuſdem omnino mentis* Plutar. in Numa. A *Salio* quodam dictos Salios Polemon antiquiſſimus ſcriptor apud Feſtum notat. Sic enim de ejus ſententia Feſtus l. XVII. *Salios à ſaliendo dictos eſſe, quamvis dubitari non debeat, tamen Polemon quidam ait. Arcada quendam fuiſſe nomine Salium, quem Æneas à Mantinea in Italiam deduxerit, qui Juvenes Italios Enopliam ſaltationem docuerit.* Refutat hanc opinionem Plutarch. in Numa quum inquit: *Salii vocati ſunt non ut quidam fabulantur à viro Samothrace ſeu Mantinio Salio nomine, qui ſaltationem quæ armata dicitur edocuerit, ſed ab ipſo potius tripudio ſaltatorio, quod vehementius robuſtiuſque per urbem euntes ſubſaltant quum ad menſem Martium ſacra Scuta* &c. A *Saone* denique nuncupatos Salios tradit Critolaus apud Feſtum, ibi qui de eo ſic ſcribit. *At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates qui Laviniam tranſtulerit, ſaliare genus ſaltandi inſtituiſſe, à quo appellatos Salios.*

Inſtituti autem fuerunt Salii *à Numa* quemadmodum plene ſcribunt Livius l. I. c. XX. Dionyſ. l. IV. c. LXXI. Plut. in Numa. Florus l. I. c. II. n. II. Auctor de VV. Ill. c. III. Lact. l. I. de falſ. rel. c. XXII. cujus hæc de Numa verba.

Nec

Nec difficile ſane fuit perſuadere paſtoribus. Itaque Pontifices, Salios, Flamines Augures creavit, Deos per familias deſcripſit. Ejuſdem mentis Lucil. in Satyr. IX. v. XXVIII.

Præſul ut amtruet hinc, ut vulgu' redamtruet inde.

quod de Numa Lucilium ſcripſiſſe noto in Commentario ad Plinium.

Legebantur autem non niſi ex *Patriciis*, quod præter Dionyſ. l. II. ib. probat etiam Cicero pro ſua domo. Non quidem à *Populo*, ut de Auguribus alias dixi, ſed à *Magiſtris Collegiorum*, & legebantur ii qui *patrimi matrimi* erant, quique *liberi*, quemadmodum pluribus docent Plut. Dionyſ. Livius variis locis. Hi Salii *Palatini* dicebantur (nam alii erant *Collini* de quibus poſtea,) quod in Palatio ſacra facerent.

Nam ibi *ſacrarium* erat Saliorum Palatinorum, ut notant P. Victor & Sex. Rufus. Erant XII. numero. Docet Livius l. I. ib. *Salios item* XII. *Marti Gradivo* inquit *Numa legit, tunicaque pictæ inſigne dedit &c.* Ait autem *Marti Gradivo Salios* inſtitutos, unde mirari quis poſſet cum Macrobio, qui ſecretiſſima quæque Virgilii indagavit, qur Virgilios Salios etiam *Herculi* tribuerit l. VIII. æn. v. CCLXXXV. Dicendum Salios apud Virgilium quemadmodum etiam apud Cat. in epig. XVII. v. VI. ad Coloniam, generali voce & ſignificatione accipiendos & audiendos eſſe. Saliorum XII. cætus *Collegium* appellabatur: Collegii autem princeps dicebatur *Magiſter Collegii* & præcipue quum ſaltarent, *Præſul.* De Magiſtro Collegii ſic loquitur Valer. Max. l. I. c. I. e. IX. *Obruitur etiam tot illuſtribus Conſularibus L. Furius Bibaculus, exemplique locum vix poſt Marcellum invenit. Sed Pii ſimul ac religioſi animi laude fraudandus non eſt, qui Prætor à patre ſuo Collegii Saliorum magiſtro juſſus, ſex lictoribus præcedentibus, arma ancilia tulit, quamvis vacationem hujus officii honoris beneficio haberet. Omnia namque poſt religionem ponenda ſemper noſtra civitas duxit, etiam in quibus ſummæ majeſtatis conſpici decus voluit.* De Præſule autem Lucil. ib. *Præſul ut amtruet hinc* ab Numa *ut Vulgu'* (Salios ſic appellat) *redamtruet inde*, ab eodem Numa. *Amtruare* enim Præſulis erat, quoties prætiliebat; *Redamtruare* vero *Saliorum* erat, quoties ſaliendo Præſulis geſtus & modulos exprimebant. *Redamtruare* inquit Feſtus l. XII. *dicitur in Saliorum exſultationibus, quum Præſul amtruavit, quod eſt motus edidit, & referuntur invicem iidem motus.*

Erant igitur hi Salii Saltatores quidam & laudatores vel præcones Deorum belli Præſidum. Dionyſ. l. II. ib. *Hi autem Salii omnes ſaltatores quidem ſunt, & laudatores armatorum Deorum.* Feſtum autem Saliorum incidebat in menſem Martium, quemadmodum ſcribunt idem Dionyſ. l. II. ib. & Plut. in Numa, in ipſas Martii Kalendas, quemadmodum in Faſto-

rum enarratione plenius dicam. *Choreas* Saliorum deſcribit Dionyſ. l. II. ib. *Choreas ducunt per urbem, & in forum, & in Capitolium, & in multos alios privatos publicoſque locos.* Et paullo poſt. *Geſticulantem militariter ad tibiæ modulos, nunc ſimul, nunc per vices, interim canentes Pæana quendam patrum.*

Per Pæana patrum intelligit Dionyſ. Carmina, quæ in ſolennibus ſaltationibus à Saliis cani ſolita. Eorum autem nonnulla erant in *Deorum*, nonnulla in *Hominum* laudem compoſita. Quæ in Deorum laudem, appellabantur, ab eorum Deorum, quibus canebantur nominibus verſus *Junonii*, qui Junoni erant conſcripti, *Jannalii* qui Jano, *Minervii* qui Minervæ. Quæ autem in Hominum laudem erant confecta, generali voce vocabantur *Axamenta* Feſtus l. I. *Axamenta dicebantur Carmina Saliaria quæ à Saliis ſacerdotibus componebantur in univerſos homines. Nam in Deos ſingulos verſus facti, a nominibus eorum appellabantur Junonii, Jannalii, Minervii. Et Axamenta* dicebantur ob *axando* id eſt *nimando.* Unde & in Gloſſario *Anaxant* ὀνομάζουσιν & Aximenta, στόχοι ἐπὶ θυσιῶν ἡρακλέους. Vnde colligo Axamenta quidem carmina appellata fuiſſe, quæ in univerſos homines erant conſcripta, κατ' ἐξοχὴν tamen eos quibus celebrabatur ab Saliis Hercules, qui non Deus, ſed ſemideus & homine major, ut & recte illi Salios tribuat Virg. l. VIII. æn. v. CCLXXXV. quod fruſtra miratur Macrobius l. III. ſat. c. XIV. Alii volunt Axamenta rerum non ab *axando* dicta, ſed ab *axibus* ſeu tabulis, in quibus hujuſmodi carmina deſcribebantur, quemadmodum apud Græcos leges. Primus autem Saliare Carmen fecit Numa Pompilius, quod omnium Latinorum Carminum antiquiſſimum fuiſſe dicitur, eamque ob cauſſam obſcuriſſimum, id quod Cicero & alii ſcriptores ſæpiſſime teſtantur. Sed de Carminibus Saliorum multa dico in Commentario ad l. II. Ann. Ennii. Inſignia Flaminum commemorantur *Apices, Ænea, Galea, Gladii, Lanea, Ancilia, Tunica picta.* De quibus conjunctim Dionyſius l. II. c. LXXI. *Æreis balteis ſuccincti ſupra tunicas pictas, & induti aſtrictas fibulis prætextas, quas vocant trabeas, quæ Romanorum veſtis eſt propria & honorata cum primis. Geſtant etiam capitibus, quos vocant Apices, faſtigatos in altum pileos, Græci appellant Cyrbaſias. Accinguntur autem ſinguli gladio, dextra tenentes lanceam, aut virgam aut tale quid aliud, ſiniſtra vero Ancile Thraciæ cetæ ſimile.* Sic Plut. in Numæ. *Induti Puniceis tunicis aureis balteis latiſque ſuccincti, æneas in capite galeas portantes, & parvis gladiis arma pulſantes.* Livius l. I. c. XX. *Tunicaque picta inſigne dedit, & ſuper tunicam æreum pectori tegnum cæleſtiaque arma, quæ Ancilia appellantur ferre voluit.* De Anciliis autem hæc produnt

Dionyſ.

Dionyſ. l. II. c. LXXII. & Plut. in Numa. *Annum jam octavum regnante Numa, morbus urbem invaſerat: Cunctis vero mærentibus traditur ſcutum æneum è cœlo delapſum in Numæ manus decidiſſe. Quod in nobis ſalutem miſſum Ægeriam ſibi retuliſſe Numa tradidit, oportereque tum aſſervari, aliis undecim ad illius figuram magnitudinem formamque effectis. Addiditque Numa ſe cognoviſſe eam urbem in qua id Ancile ſervaretur, omnium potentiſſimam futuram. Quo facto quum peſtis ceſſaſſet, diffidentibus ac deſperantibus ceteris, Mamurium Veturum præſtantiſſimum artis ejus opificem, uſque adeo ejus ſimilitudinem effinxiſſe ſtruxiſſeque, omnes ſimiles, ut ne Numa quidem id cognoſceret, Mamurius autem* XI. *Anciliorum à ſe factorum præmii loco popoſcit, ut ſuum nomen inter Carmina Salii cantarent. Ideo Mamurii Veturii nomen in cantibus Salii Romani maxime frequentabant.* Formam autem Ancilis deſcribit Feſtus. *Numa Pompilio regnante è cælo decidiſſe fertur ancyle, id eſt ſcutum breve, quod ideo ſic appellatum, quia ex utroque latere erat reciſum, ut ſummum infimumque ejus latus medio pateret, unaque edita vox, omnium potentiſſimam fore civitatem, quamdiu ibi manſiſſet. Itaque facta ſunt ejuſdem generis plura, quibus id miſceretur, ne internoſci cæleſte poſſit, probatum opus eſt maxime Murmurii qui præmii loco, ut ſuum nomen inter Carmina Salii canerent.* &c. Legendus & Ovid. l. III. Faſt. v. CCLX. & CCCLXXXV. Virg. l. VIII. æn. v. IↃCLXIII. & ibi Servius & alii. A Saliis autem dicebatur *cæna Saliaris*. Feſtus: l. XVII. *Saliis per omnes dies ubicunque manerent ampla ponebantur cæna, unde ſi quæ aliæ cænæ ſunt; Saliares appellantur.* Hæc de Saliis Palatinis.

12. Duodecimo inter Sacerdotes loco, qui poſt urbem Romam inſtituti occurrunt *Virgines Saliares*. Harum præter Feſtum mentionem facit nemo ſcriptorum veterum. Is igitur hoc modo de iis loquitur. l. XVII. *Saliares Virgines Cincius ait eſſe conductitias, quæ ad Salios adhibeantur cum apicibus paludatæ, quas Ælius Stilo ſcripſit ſacrificium facere in Regia cum Pontifice paludatas, cum apicibus in modum Saliorum.*

13. Sequuntur loco decimo tertio *Feciales*. Hi unde dicantur docet Varro l. IV. à *fide* ſcilicet. *Feciales* inquit, *quod fidei publicæ inter populos præerant. Nam per hos fiebat, ut juſtum conciperetur bellum, & inde deſitum, ut & fœdere fides pacis conſtitueretur.* Feſtus à *faciendo* dicitur l. VI. *Feciales à faciendo dicti. Apud hos enim belli paciſque faciendæ jus eſt.*

Plutarch. etiam in Numa notat non obſcure à *faciendo Feciales* dictos. *Feciales* inquit *pacis cuſtodes ſunt ab re ipſa nomen adepti. Controverſias enim verbis ſedabant, quum non permitterent prius milita-*

re quam omnis judicii ſpes abſciſſa eſſet.

Mutuatum autem Fecialium jus ab *Æquicolis* vel *Ardeatibus* fuiſſe teſtatur Valerius Max. l. IX. c. II. e. II. *Feciales* primo Romæ inſtituti fuerunt à *Numa* ſcribente Dionyſ. l. II. c. LXXIII. Nam Romæ ante Numam Collegium Fecialium nullum fuit. Conſtituit autem illud, quum bellum indicturus eſſet *Fidenatibus*, ob latrocinia quædam & excurſiones in Romanorum agros factos, ſcireque prius vellet, utrum ſecum convenire ſine bello poſſent. Creabantur autem Feciales *ex præſtantiſſimis Familiis*, ut docet Dionyſ. l. II. ib. *ſemelque creati per omnem vitam eo ſacerdotio fungebantur.*

Munera Fecialium ſic deſcribit Dionyſ. l. II. ib. *Longum autem eſſet recenſere* inquit *omnia Fecialium officia, ſed in ſumma ſunt hæc: Dare operam ne Romani ulli fœderatæ civitati bellum inferant, quod ſi qua prior contra fœderis conditiones aliquid commiſerit, Legatos agere, & verbis primo ſuum jus repetere; quod ſi dedignetur facere poſtulata tum vero bellum indicere. Itidem ſi qui illatam ſibi contra Fœdus querantur injuriam, cauſam eorum cognoſcere, & comperto crimine ſontes comprehenſos læſis dedere: judicare item de Legatorum injuriis, & dare operam ut ſerventur conditiones fœderum; pacem etiam conficere, aut ſi parum legitime facta videatur, irritum reddere: præterea ſi quid Imperatores contra jusjurandum peccaverint cognoſcere atque expiare.* Eadem omnino apud Plut. in Numa. Sic etiam Nonius Marcell. *Feciales apud Veteres Romanos erant, qui ſancto Legatorum officio, ab iis, qui adverſum populum Romanum, aut rapinis, aut injuriis hoſtili mente commoverant, pignora facto fœdere jure repetebant; nec bella indicebantur, quæ tamen pia vocabant, priusquam fuiſſet id Fecialibus denunciatum.* Varro l. IV. de Vita pop. Rom. *Itaque bella & tarde nec magna licentia ſuſcipiebant, quod bellum nullum niſi pium putabant geri oportere, & priusquam indiceretur bellum iis à quibus injurias factas ſciebant, Feciales Legatos Res repetitum mittebant quatuor, quos Oratores vocabant.* Quæ omnia commentus Cicero de Legib. *Fœderum, pacis, belli, induciarum Oratores Feciales judices duo ſunto, bellaque diſceptanto.* Et Feſtus l. VI. quum inquit. *Apud hos enim belli pacisque faciundæ jus eſt.*

15. Vnus Fecialium dicebatur *Pater Patratus*; talis ſcilicet, *cui pater erat*, *cui item filii* & reliquorum hic erat princeps, Fecialisque maximus, quemadmodum inter Pontifices *Pontifex Maximus.* Plutarch. in quæſt. Rom. quæſt. LXIII. cauſſas appellationis *Patris Patrati* inquirens, has eſſe tradit; *vel quod & liberi revereantur, & timeant genito-*

genitores, vel quod ſint perfecti ut ipſum nomen ſonat. Patratum eſt eſſe quaſi perfectum & abſolutum: perfectiorem autem eſſe, qui vivo patre pater eſſet factus: vel quod jurisjurandi & pacis præſidem oporteat ſimul prorſum & retrorſum videre, id vero maxime præſtare poſſe eum, qui & filium habeat, de quo conſultet, & patrem quî cum deliberet. Hæc de appellationis cauſſis Plut. qui etiam adſcribit. *Feciales ſuo tempore habuiſſe privilegium & auctoritatem quamdam retinere. Nam Prætores corpora quæ ob formam & florem ætatis cuſtodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendaſſe.*

Præcipuum autem Fecialium munus erat *bellum indicere.* Romani enim veteres bellum nullum gerebant, niſi quod ſolenniter erat indictum. *Feciales Legatos namque mittebant quatuor ad eos, à quibus injurias factas ſciebant, res repetitum: qui ſi poſtulata impetraſſent, fœdus cum iis feriebant; in minus re deliberata bellum indicebant,* teſte Varrone l. II. de vita pop. Romani.

Res autem repetere vocabant veteres illi *Clarigare*, quod nihil aliud quam *clare*, id eſt clara voce *agere*: unde & Plinius l. II. c. II. *Clarigatum* exponit *res raptas clare repetitum.* Et hinc in Gloſſario *Clarigatio*, ἁρπαγὴ, ἐνεχυρασμὸς, ἐνεχυρασία, ὁμηρεία. Qua autem ratione, quoque ritu bellum indici à Fecialibus ſolitum pluribus exponunt Dionyſ. l. II. c. LXXIV. Liv. l. I. c. XXIV. & XXXII. Plut. in Numa; & ego aperiam in enarratione eorum, quæ ad rem militarem apud vett. Rom. pertinebant. In uſu autem deſiiſſe eſſe hunc morem vel ritum *res raptas per Feciales repetendi*, ſuo tempore indicare videtur quodammodo Varro l. IV. de LL. quum inquit: *Per Feciales factum eſſe ut juſtum conciperetur bellum, & inde deſitum.* Sic enim illa verba poſtrema *inde deſitum* exaudienda eſſe notant Joſeph. Scal. & Hadr. Turneb. Et obſoleviſſe morem illum, tempore Varronis videtur etiam ille indicare l. II. de vita pop. Rom. loquens de tempore præterito imperfecto, ut cum Grammaticis loquar. *Itaque bella* inquit *& tarde & nulla licentia ſuſcipiebant, & quod bellum nullum niſi juſtum piumque putabant geri oportere, priuſquam indicerent bellum iis à quibus injurias factas ſciebant.* Hæc de *Fecialibus.*

14. Decimo quarto loco inter Sacerdotes, qui poſt urbem conditam inſtituti, ſuccedunt *Pontifices.* Inſtituti ut ſuperiores plerique à Numa ſcribente præter Flor. l. I. c. II. n. II. Meſſ. Corv. Auct. de VV. Ill. c. III. Lact. l. I. c. XXII. Dionyſio l. II. c. LXXV. *Ultima*, inquit *Numæ conſtitutionum continebat ſacra, Maximi apud Romanos ſacerdotii & cujus poteſtas eſt ampliſſima.* Etymon horum ſacerdotum duplex reperio.

Aut enim dicti Pontifices à *Ponte faciendo*, aut à *poſſe & facere*. Prioris mentis ſunt Dionyſ. Halic. l. II. ib. & Varro l. IV. de LL. Dionyſii verba ſunt hæc : *Pontifices ab uno ſuorum operum videlicet faciendo Ponte Sublicio vocantur Pontifices, ſumma auctoritate præditi.* Varro autem hoc modo loquitur. *Pontifices ego à Ponte arbitror dictos. Nam ab iis Sublicius eſt factus primum & reſtitutus ſæpe, quum ideo ſacra & eis & ultra Tiberim, non mediocri ritu fiant.* Pontifex igitur notante Dionyſ. & Varrone, dictus à *ponte ſublicio* quem à ſe factum ſæpe reſarciebant; Quod non video quo pacto verum eſſe poſſit. Si enim quod omnes tradunt ſcriptores, pons ſublicius primo factus ab *Anco Martio* IV. Ro. Rege, quemadmodum diſertis verbis ſcribunt Livius l. I. c. XXXVIII. Flor. l. I. c. IV. n. II. & c. VIII. n. IV. Meſſala Corvinus & alii : certe non potuerunt tempore Numæ, qui II. fuit rex, Pontifices dicti fuiſſe *à Ponte*, qui demum tempore Anci Marcii in Tiberi fuit factus. Aut enim dicendum Sacerdotes hos tempore Numæ Pontifices non fuiſſe appellatos, aut tempore Anci Marcii, pontem non fuiſſe factum. Potius igitur eſt ut inclinem in Scævolæ Pontificis Maximi Varrone & Dionyſio tempore prioris ſententiam, vult enim ille Pontifices dictos *à Poſſe & Facere*, quum de eo ſic ſcribit Varro l. IV. de LL. *Q. Mutius Scævola Pontifex Maximus. Pontifex vult nomen habere à poſſe & facere, quod ſcilicet facere id eſt offerre vel ſacrificare poſſint.* Quod ad prius etymon circumfertur acerbum quoddam epigramma in eos qui hodie Pontifices Maximi Romæ vocantur.

Nullus apud ſuperos fluvius, nec Pontibus ergo
Eſt opus, haud ipſo denique Pontifice.
Aſt apud infernas quum ſint tria flumina ſedes,
Hic habeant Pontes Pontificeſque ſuos

Non poſſum ego probare Epigramma nimis acerbum, & quo exacerbantur potius adverſariorum animi quam trahuntur vel ducuntur. Adſcribitur Buchanano viro vehementiori.

Cooptabantur Pontifices jam inde à Numæ temporibus *à Collegio Pontificium* Dionyſ. l. II. ib. *In defuncti locum alius ſolet ſubrogari, non populi ſuffragiis, ſed qui Collegio maxime videbatur idoneus ex omni numero, nec niſi inauguratus ad ſacerdotium admittitur.* Idem teſtatur Cicero in Rullum. Is ſubrogandi ritus manſit ad annum uſque urbis conditæ IↃCL. Eo enim anno Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. pleb. Pontificibus offenſior, quod alium quam ſe in locum patris ſui Domitii cooptaſſent, lege lata jus Sacerdotum ſubrogandorum à Collegiis *ad populum* tranſtulit. Teſtatur Cicero Agraria II. in Rullum; qui inter alia. *Hoc idem de ceteris Sacerdotiis Cn. Domi-*

Domitius Trib. pleb. Vir clariſſimus tulit, quod populus per religionum ſacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur, ab ea parte, qui eſſet factus, is à Collegio cooptaretur. Sic Suet. clarius in vita Neronis c. II. *Ut igitur paullo altius repetam, atavus ejus Cn. Domitius in Tribunatu Pontificibus offenſior, quod alium quam ſe in locum ſuum cooptaſſent, jus ſacerdotum ſubrogandorum à Collegio ad populum tranſtulit.*

Acciderunt autem illa in annum ab V C. IↃCLI. quo Coſ. C. Marius III. & L. Aurelius Oreſtes. Legendus & Vell. Pater. l. II. c. XII. Ab eo igitur tempore creari & ſubrogari cœpti à populo. Legem Domitiam abrogavit, quemadmodum in hiſtoria Augurum notavi, *L. Cornelius Sulla* Dictator, Teſtantur Pæd. in Divinat. Commentario, & Dio. l. XXXVII.

A cujus tempore aliquot annos iterum cooptari cœpti ab Collegio Pontificium. Erat enim Sulla plebi, quod Marii contra ſe partes ſequuta fuerat, offenſior. Legem Domitiam reſtituit, abrogata Cornelia, *T. Attius Labienus.* Trib. pleb. anno IↃCXC. quo Conſulatum Romæ gerebant M. Tullius Cicero, & C. Antonius. Scribit Dio lib. XXXVII. quo tempore iterum à populo cœperunt ſubrogari. Abrogant ſecundo cum lege Attia C. Antonius Coſ. anno IↃCCIX. ut facilior via eſſet Lepido ad Pontificatum. Reſtituit ſecundo, abrogata cum aliis Amonia Senatus C. Vibio Panſa & A. Hirtio Coſſ. ut ſcribit Cicero Philipp. XIII. Poſtremo & tertio abrogata lex Domitia ſub *Auguſto Octaviano*, & ſubrogandi poteſtas ab eo tempore manſit, primo quidem penes *Collegium reliquorum*, deinde vero tranſlatum cum omni jure creandi Magiſtratus & ſacros & profanos ad *unum Principem* vel Imperatorem Romanorum.

Quod ad Numerum, hic ter variavit. Primo enim IV. deinde VIII. poſtremo XX. fuerunt Pontifices. IV. Numero conſtituit Numa. Teſtantur Livius l. I. ib. Dionyſ. l. II. ib. & alii. IV. additi ut VIII, eſſent anno CCCCLIV. Q. Appuleio Panſa & M. Valerio Corvo V. Coſſ. Sic enim ſcribit Livius l. X. c. VI. *Ne undique tranquillæ res eſſent, certamen injectum eſt inter patricios primores civitatis, plebeioſque à Trib. plebus Q. & Cn. Ogulniis, qui undique criminandorum patrum apud plebem occaſionibus quæſitis, poſtquam alia fruſtra tentata erant, eam actionem ſuſceperunt, quæ non infimam modo plebem incenderent, ſed ipſa capita plebis conſulares triumphaleſque plebeios, quorum honoribus nihil præter ſacerdotia, quæ nondum promiſcua erant, deeſſet. Rogationem ergo promulgarunt, ut quum IV. Augures, IV. Pontifices ea tempeſtate eſſent, placeretque augeri ſacerdotum Numerum, IV. Pontifices, V. Augures de plebe omnes allegerentur. Eam rem juxta ægre paſſi patres, quam quum Conſulatum vulgari viderent: ſimulabant*

ad Deos, quam ad ſe id magis pertinere; ipſos viſuros ne ſacra ſua polleiantur, id ſe optare tantum, ne qua in remp. clades veniat. Minus autem tetendere adſueti jam tali genere certaminum vinci, & cernebant adverſarios non id quod olim vix ſperaverint, adfectantes magnos honores, ſed omnia jam in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices Conſulatus Cenſuraſque & Triumphos. Deinde quod ad ipſam creationem *quatuor ex plebe Pontificum: Vocare tribus ex tempore populus jubebat: apparebat accipi legem, ille tamen dies eſt interceßione ſublatus: poſtera die deterritus Tribunus ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur, ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter.* Ex quibus Livii verbis illud ſatis conſtat, primo Pontifices creari ſolitos *ex patricio tantum ordine*, ab Numæ principatu; deinde vero anno CCCCLIV. & deinceps promiſcue *ex patricio & plebeio ordine* lege Decia, qua ab eodem tempore VIII. cæperunt eſſe Pontifices. Hic numerus verum auctus uſque ad XV. tempore Sullæ Dictatoris. Hic enim Marianæ partis factionibus cæſis, quum dictator fuiſſet renuntiatus, inter multa quæ aut abrogavit aut addidit, Pontificium quoque & Augurum collegium ampliavit, ut eſſent *XV Pontifices & XV. Augures*, quemadmodum notat ex Livio Florus epit. LXXXIX.

Ex hoc autem Sullæ inſtituto vel facto ab eo tempore duplex cœpit eſſe Pontificum ordo. Alii enim *Majores* vocabantur, alii *Minores*: *Majores* quidem primum octo, iiſque qui deinceps in primorum octo locum ſubrogabantur vel cooptabantur. *Minores* vero reliqui ſeptem. *Majorum* vix, imo non meminerunt veteres ſcriptores, ſed *Minorum* facientes mentionem ſatis indicant *Majores* fuiſſe. Majorum tamen mentio in antiquis marmoribus Romanis, in quibus nominantur quidam *Petronius Apollodorus V. C. Pontifex Major. XV. ſacr. fac.* In alio lapide *M. Marius Memmus, Furius Placidus V. C. Pontifex major, augur publicus P. R. Quiritium XV. ſac. fac.* In tertio denique lapide *L. Aurelius Symmachus V. C. Pontifex major XV. vir ſacr. fac. Minorum* Pontificium mentio apud Ciceronem orat. de Haruſp. reſp. quum inquit: *At vero meam domum P. Lentulus Coſ. & Pontifex P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus M. Glabrio, M. Meſſalla, L. Lentulus Flamen Martialis, P. Galba, C. Fanniis Q. Scipio, M. Lepidus, L. Claudius rex ſacrorum, M. Scaurus, M. Craſſus, C. Curio, Sex. Cæſar, Flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinonanus, Q. Terentius Pontifices Minores, cauſſa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia ampliſſimorum ac maximorum civium adſtante omni religione, una mente omnes liberaverunt.* Minores item Pontifices nominat Julius Capitolinus in Macrino c. VII. *Senatus* inquit *Macrinum,*

crinum, quum ſcriba Pontificum fuiſſet, quos hodie Pontifices minores vocant, Pontificem Maximum appellavit. Nominantur & in veteribus Inſcriptionibus: *T. Flavius T. F. Germanus Curator triumphi feliciſsimi Germanici ſecundi Imp. Caſaris Divi F. Domitiani Auguſti exornatus, ſacerdos ſplendidiſsimus, Pontifex minor.* Pontificium autem cætum *collegium* fuiſſe appellatum, teſtantur ſcripta Ciceronis orat. ad Pontifices, pro Domo & de Haruſp. reſponſ. Item Inſcriptiones.

Amplæ Pontificum erant munia & magnæ dignitates, de quibus ſic ſcribit Dionyſ. l. II. c. LXXV. *Summa ſunt Pontifices auctoritate præditi. Nam de omnibus cauſsis ad ſacra pertinentibus judicant, tam inter magiſtratus ſacros, quam inter privatos homines, novaſque leges de ſacris arbitratu ſuo condunt, ſicuti deſtituuntur ſcriptis legibus & magiſtratus penes quos cerimoniæ ſunt, ac ſacrificia ſacerdoteſque omnes examinant; miniſtros quoque ſacrorum in officio continent, ne quid præter ſolennes ritus faciant: à profano etiam & imperito vulgo conſuluntur de cultu Deorum ac Geniorum, aliiſque religionibus: quod ſi quem animadvertant præſcripta ſua contemnere, eum multant pro delicti magnitudine, ipſi nullius poteſtati ſunt obnoxii, nec tenentur ad reddendam rationem vel ſenatui, vel populo.* Elegantiſſime etiam Cicero illorum munera & dignitates deſcribit oratione pro Domo ad Pontifices. *Quum multa divinitus Pontifices à majoribus noſtris inventa atque inſtituta ſunt, tum nihil præclarius, quam quod vos eoſdem & religionibus Deorum immortalium, & ſummæ reip. præeſſe voluerunt, ut ampliſsimi & clariſsimi cives remp. bene gerendo, pontifices religionem ſapienter adminiſtrando remp. conſervarent. Quod ſi ullo tempore magna cauſſa in ſacerdotum populi Romani judicio & poteſtate verſata eſt: hac profecto tanta eſt, ut omnis reip: dignitas, omnium civium ſalus, vita, libertas, aræ, foci, Dii Penates, bona, fortunæ, domicilia, veſtræ ſapientiæ, fidei, poteſtatique commiſſa & credita eſſe videantur.* Et paulo poſt eadem de re, verba faciens ad Lentulum unum ex Pontificibus: *Te appello Lentule, tui ſacerdotii ſunt tenſæ, curricula, præventio, ludi, libationes, epulæque Deorum. Voſque Pontifices ad quos Epulones Jovis Opt. Max. ſi quid eſt prætermiſſum aut commiſſum, adferunt: quorum de ſententia illa eadem revocata atque inſtaurata celebrantur; qui ſunt ludi minus diligenter facti? quanto aut quo ſcelere polluit? reſpondetis & pro te & pro collegis tuis, & pro Collegio Pontificum nihil cujuſquam aut negligentia contemtum, aut ſcelere eſſe pollutum.*

Pontifices *Hierophantas* interpretatur Dionyſ. l. II. ib. *Id genus ſacerdotes* inquit, *ſive ſacri Doctores, ſive ſacrarum legum conſulti, ſive ſacrorum cuſtodes recte dicendi ſunt; ego Hieroſantas noſtris appellari dixerim.* Pontifi-

cum Collegium uſque ad Theodoſii Senioris Imperat. tempora fuit Romæ. Tunc denique quum religio Chriſtiana omnia obtineret, & ipſi Impp. ſuperſtitionibus antiquis adverſarentur, uno edicto ſacerdotiorum omnium reditus fiſco ſunt applicati. Poſtea plane Pontifices, Augures, Flamines, reliquique ſacerdotes fieri deſierunt. Quis enim eo adſpirare voluiſſet, quum deeſſent ſtipendia & honoraria, quorum id eſt pecuniæ gratia ſuſcipiuntur & fiunt ab hominibus omnia. Legendus Zoſimus.

Unus autem Pontificium omnium ſupremum inter alios obtinebat locum, nomine & titulo *Pontificis Maximi*. Inſtituit eum *Numa Pompilius*. De ejus creatione, officio, dignitate aliiſque ſcribit Dionyſ. l. II. ib. *Numa Pontificem deinde Maximum Numam Mucium M. F. ex patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit: quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent atque unde in eos ſimilis pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit, ut eſſet quo conſultum plebs veniret, ne quid divini juris negligendo patrios ritus peregrinoſque aſciſcendo, turbaretur. Nec celeſtes modo cerimonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque manes ut idem Pontifex doceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viſo miſſa ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Ilicio aram in Aventino dicavit: Deumque conſuluit auguriis quæ ſuſcipienda eſſent.* Eadem omnino apud Livium. Feſtus elegantiſſima brevitate omnia Pontificis Maximi munia comprehendit: *Pontifex Maximus judex atque arbiter rerum divinarum atque humanarum.* *Maximus* autem dicebatur hic Pontifex, quod ut ſcribit Dionyſ. l. II. ib: *Maximarum rerum quæ ad ſacra & religionem pertinent judex eſſet & vindex contumaciæ privatorum & magiſtratuum.*

Creabatur vero P. M. ex *Collegio Pontificum* non quidem *à Collegis* ut in *reliquis ſacerdotiis* moris erat, ſed *populi tributis Comitiis*, quemadmodum conſtat ex infinitis & Livii & aliorum ſcriptis.

Creabatur primo ex *ordine Patricio*, poſtea etiam *ex Plebeio* creari coeptus, quum omnes jam honores & ſacri & profani plebi eſſent communicati. Primus ex plebe Pontifex Max. fuit *Tib. Coruncanius*; quem multi utriuſque ordinis ſequuti uſque ad C. Cæſarem. Quo mortuo in ejus locum Pontificatum Maximum vi invaſit *M. Æmilius Lepidus*. Quo defuncto ſacerdotium illud ſuſcepit *Octavianus*, poſt Auguſtum vero *omnes Principes* Pontificatum Maximum vel ſuſceperunt; vel ſe Pontifices Maximos appellari paſſi ſunt; etiam Chriſtiani, ut Conſtantinus, Conſtantius, Valentianus, Valens, Auguſti. *Primus Gratianus* Imp. edicto prohibuit ſe Pontificem Maximum appellari, quemadmodum de eo ſcribit Zoſimus: at-

que

que ita per Gratianum Imperatorem hæc ſacerdotii dignitas in Imperatoribus defecit. Poſtea nomen *Pontificis Maximi* renatum eſt ſub Imp. Cæſ. Fl. Phoca in Bonifacio III. qui ut conſequeretur hanc prærogativam contra alios Epiſcopos & Pontificis Maximi appellationem Phocam, Domini ſui Mauricii Imperat. interfectorem à crimine abſolvit, & Imperatorem, cujus dignitatem invaſerat, confirmavit. Hæc de Pontif. ſequuntur *Salii Collini.* Hactenus de Sacerdotibus verba facta, qui ab Numa Pompilio fuerunt inſtituti: ſequuntur qui ab regibus ſequentibus *Tullo Hoſtilio*, & *Tarquinio Superbo.*

15. Occurrunt inter Sacerdotes, qui poſt urbem conditam facti, decimo quinto loco *Salii Collini*, vel *Agonales*, ad differentiam eorum qui *Palatini* in ſuperioribus fuerunt nominati. *Collini* dicuntur, quod eorum Sacrarium in Colle Quirinali eſſet, teſtantibus urbis Romæ Topographis. Quum vero idem mons etiam *Agonius* appellaretur; factum eſt, ut hi Salii etiam *Agonales* vel *Agonenſes* fuerint appellati. Varro l. V. de L.L. *In Libris Saliorum, quorum cognomen Agonenſium, forſitan hic dies ideo potius appellatur Agonia.* Inſtituti fuerunt ab Tullo Hoſtilio ex voto quod bello Sabino nuncupaverat. Dionyſ. l. II. c. LXXI. & l. III. c. XLV. *Committiturque prælium apud urbem Neretum, in quo multi utrimque cecidere, pugnantibuſque eis diu ancipiti Marte intendens manus ad cælum Tullus Hoſtilius rex vovit Deos, ſi vinceret ea die Sabinos ſe Saturno Rheæque inſtituturum publico ſumtu ludos, quos agunt adhuc quotannis Romani, quum ex agris fructus omnes perceperint: vovitque duplicem eorum quos vocavit Salios numerum. Sunt hi etiam ex parentibus generoſis, armatis ſaltationibus incedentes ad tibiam certis temporibus Deorumque laudes quaſdam patrias canentes.* Hæc de Saliis *Collinis* vel *Agonenſibus.*

16. Sequuntur decimo ſexto II *viri ſacris faciundis* inſtituti à *Tarquinio Superbo* ut plerique ſentiunt, vel ut nonnulli memoriæ produnt ab *Tarquinio Priſco.* *Priſcum* nominant Lactantius l. I. c. VI. & Servius ad l. VI. æn. v. LXXIII. *Superbum* vero Dionyſ. l. IV. c. LXX. Solinus c. VIII. & Agellius l. I. c. XIX. Priorum ſententia videtur verior eſſe, ſcribit enim Solinus *Sibyllam* Romæ fuiſſe Olymp. L. qua non *Superbus*, ſed *Priſcus Tarquinius* regnavit Romæ.

Cauſſam autem Sacerdotii hujus ab Tarquinio vel *Priſco* vel *Superbo* inſtituti ſic deſcribit ex Varronis ſententia (cum enim præceptorem habuerat & fidum magiſtrum) Dionyſ. l. IV. ib. *Venit ad Tyrannum* (ſic vocat Tarquinium Superbum regem. Reges enim tyranni Græcis tunc temporis dicebantur; alioqui potuit videri Dionyſ. ſic Tarquinius, quod revera jam in

Roma-

Romanos tyrannidem exerceret) *externa quadam mulier* IX. *libros adferens Sibyllinorum oraculorum venales offerens, cumque Tarquinius nollet eos tanti emere quanti illa indicaverat, abiit & tres exuſsit ex eo numero, nec multo poſt reliquos oblatos tantidem obtulit; deriſaque pro delira, quod tantundem pro paucioribus peteret, quantum pro pluribus obtinere non potuerat, rurſum recedens reliquorum cremavit dimidium, relatiſque libris auri quantum antea petiit. Tunc rex miratus mulieris conſilium accerſivit Augures, reque denarrata, quid faciendum eſſet conſuluit. Illi auguriis quibuſdam edocti aſpernatum eum rem miſſam divinitus, & piaculum grave admiſſum, quod non omnes libros emerit; juſſerunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos ſervare monuit, nec poſthac unquam viſa eſt inter homines. Tarquinius* II. *viros creavit ex numero Nobilium, hiſque addidit duos miniſtros publicos, & per hos cuſtodiri libros voluit.* Quibus verbis indicat Dionyſ. magnum fuiſſe pretium quod pro libris oblatis petitum ab Sibylla. Fuiſſe autem trecentos Philippos notat Agellius l. I. c. XIX. Lactantius l. I. c. VI. ubi loquitur de Sibylla ſeptima Cumana; *eam* inquit *novem libros attuliſſe ad Regem Tarquinium Priſcum ac pro eis trecentos Philippeos poſtulaſſe, regemque adſpernatum pretii magnitudinem deriſiſſe mulieris inſaniam; illam in conſpectu regis tres combuſsiſſe, ac pro reliquis idem pretium popoſsiſſe, Tarquinium multo magis mulierem inſanire putaviſſe. Quæ denuo tribus aliis exuſtis, cum in eodem pretio perſeveraret, motum eſſe regem, ac reſiduos trecentis aureis emiſſe, quorum poſtea numerus ſit auctus. Trecentos hos Philippeos* nominat etiam Servius ad l. VI. Æn. ib. Notant autem nonnulli ſcriptores, non *novem* oblatos libros, & *ſex* exuſtos; ſed *tres* tantum oblatos, *duos* vero exuſtos fuiſſe. Sic Solinus in Polyhiſt. c. VIII. *Cumis Sybillæ ſacellum eſt, ſed ejus quæ rebus Romanis quinquageſima Olympiade interfuit, cujuſque librum ad Cornelium uſque Sullam pontifices noſtri conſulebant. Tunc enim una cum Capitolio igni abſumtus eſt. Nam priores duos Tarquinio Superbo parcius precium offerente, quam poſtulabat, ipſa exuſſerat.* Ternarium etiam numerum edit Plinius l. XIII. c. XIII. Hiſtoriam novem librorum commemorat etiam eleganter Agellius l. I. c. XIX. Sive *unus*, ſive *plures* (quæ plurium ſententia) fuerint Sibillini libri illud ſatis conſtat eos crematos fuiſſe una in Capitolio, tempore belli Marſici, quemadmodum ſcribunt Dionyſ. l. IV. ib. Sol. l. VIII. Et addit Dionyſ. *Libros Sibyllinos, qui ſua ætate nomen id habebant, ex multis locis comportatos fuiſſe, partim allatos ex Italicis urbibus, partim ex Erythris Aſiæ, ex SC. Legatis illuc ad tranſcribendum miſsis, partim ex aliis urbibus, etiam à privatis hominibus deſcriptos; ſcribitque in iiſdem libris nonnulla fuiſſe ſuppoſititia.*

19. Talis igitur cauſſa fuit inſtituti Sacerdotii, ut eſſent, qui libros ab Sibylla oblatos, à Tarquinio vel *Priſco* vel *Superbo* emtos cuſtodirent, qui initio fuerunt II. deinde X. tertio XV. poſtremo LX. *Duo* inſtituti ſunt principio ipſo eodem anno quo Tarquinius libros fatales emit, quemadmodum ſcribit Dionyſ. l. IV. ib. Manſit numerus ille uſque ad annum ab VC. CCCXCVIII. Eo enim anno C. Licinius & L. Sextius Trib. plebis tulerunt ad populum, *at pro duumviris ſacris fac. Decemviri crearentur*, ſcribente Livio l. VI. c. XLII. Servatus hic numerus uſque *ad Sullæ tempora*, quem credibile eſt horum Sacerdotum numerum etiam, ut aliorum auxiſſe, eo præcipue argumento, (nam divinandum eſt, quum diſertis verbis id nemo ſcriptorum tradat) eo inquam argumento: quod Ciceronis tempore fuerint XV. *Viri Sacr. Faciundis* qui adhuc erant *Decemviri* eo anno: quo Capitolium arſit, paullo ante Sullæ Dictatoris tempus L. Scipione & C. Norbano Coſſ. anno IↃCLXXI. quodque poſt eum nuſquam legatur quidquam in Sacerdotiis mutatum, niſi Cornelio Sulla adminiſtrante remp. dictatoria poteſtate. Sequitur ergo valido ſatis argumento, hanc XV. virorum inſtitutionem à Sulla factam eſſe, præſertim quum idem aliorum etiam Sacerdotum numerum auxerit, ut P*ontificum*, *Augurum*, *& aliorum*. Ciceronis autem tempeſtate XV. *viros* fuiſſe, ut antea dixi, ſatis conſtat ex epiſtola quadam ad Cælium Ciceronis, ubi ſcribit P. *Cornelium Dolabellam, populi ſuffragiis factum eſſe X. virum ſacris faciundis*. Innuit idem Suetonius in Cæſaris vita c. LXXIX. quum inquit: *Proximo autem Senatu percrebuit fama L. Cottam XV. virum ſententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos niſi à rege non poſſe vinci, Cæſar rex appellaretur.* Quod vero Decemviri adhuc eſſent, quo anno Capitolium fuit crematum, ſatis paret ex Dionyſ. l. IV. ib. ubi ſcribit *libros Sibyllinos, qui adhuc à X. viris ſervabantur, incendio Capitolii fuiſſe crematos, quod incendium incidit in annum, qui præceſſit Syllæ Dictaturam.*

Poſtremo numerum valde excreviſſe & LX. (numerus mihi ſuſpectus puto XX. ſcribendum mutata nota L. in X.) tandem creatos fuiſſe ſcribit Servius ad l. VI. æn. v. LXXIV.

-- Lectoſque ſacrabo
Alma viros --

Primo fuerunt duo librorum Sibyllinorum cuſtodes, inde X, inde XV, uſque ad tempora Sullana, poſt crevit numerus uſque ad LX.
Sed remanſit XV. virum vocabulum.

Hæc de Numero. II. *virorum*, *X. virorum*, *XV. virorum* frequentiſſima mentio apud Livium, Ciceronem, Cæſarem, Agellium, Tacitum & alios,

 item

item in Inſcriptionibus. Nuſquam autem LX. *virorum ſacris faciundis mentio* apud veteres ſcriptores, præterquam apud Servium, fortaſſean hac in re non admodum fidum auctorem. Nam in Inſcriptionibus, quæ labentis ſunt Imperii, paſſim *xv viri* nominantur, quamquam quis inferre poſſet Inſcriptionibus hujuſmodi petendam ex Servio interpretationem, & quamvis XV nominentur, LX tamen viros eſſe exaudiendos.

Legebantur primis reip. temporibus *ex ordine patricio*, Dionyſ. l. IV. ib. Poſtea vero quum auctior factus illorum eſſet numerus & ex *Duumviris Decemviri* eſſent facti ex lege Licinia Sextia: eadem etiam lege cautum fuit *ut pars ex patricio, pars ex plebeio ordine crearetur*. Livius l. VI. ib.

Cooptabantur autem alii in defunctorum locum primo *ab ipſis Collegis* ſcribente paſſim Livio: poſtea vero jus cooptandi tranſlatum eſt *ad populum* lege Domitia. Tulit hanc tertio Mary conſulatu, ut Paterculus ait l. II. c. XII. *Cn. Domitius* Trib. pleb. *ut Sacerdotes quos antea Collegæ ſufficiebant populus crearet*. Legendus Cicero in ep.

Munus horum Sacerdotum erat libros Sibyllinos cuſtodire, eoſdem, quoties SCto. jubebantur, adire; quæ legerant Senatui referre, & renunciare quæ poſtulantibus libris Senatus decreverat, procurare; ludos ſæculares celebrare, poſtremo omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum juſſu facienda erant. Dionyſ. l. IV. Livius ubique. Suet. in Cæſ. c. LXXIX. Agell. l. I. c. XIX. Miniſtros habebant, qui publicis ſumtibus alebantur Dionyſ. l. IV. ib.

Piaculum autem magnum habebatur, ſi ſecreta librorum Sibyllinorum enunciarent, cujus criminis reus pænas dedit M. *Attilius* unus ex primis duobus, ſub Tarquinio Superbo. Sic enim ſcribit Val. Max. l. I. c. I. e. XIII. *Tarquinius autem rex M. Attilium Duumvirum, quod librum ſecreta civilium ſacrorum continentem cuſtodiæ ſuæ commiſſum, corruptus Petronio Sabino deſcribendum dediſſet, culeo inſutum in mare abjici juſſit, idque ſupplicii genus non multo poſt paricidis lege irrogatum eſt. Juſtiſſime quidem, quia pari vindicta parentum ac Deorum violatio expianda eſt.* Hæc de II. viris & aliis.

Summarium Cap. III.

1. *De rege Sacrorum ſive Sacrificulo.* 2. *Sacerdotibus fœminæ bonæ Deæ.* 3. *Gallis & Archigallo.* 4. III. *viris Epulorum.* 5. III. *viris qui ædes ſacras incendio conſumtas reſtituerent, & ſacra conquirerent, donaque præſignarent.*

1. Dixi hactenus de Sacerdotibus, qui inſtituti ab Regibus, Romulo, Numa, Tullo Hoſtilio, Tarquinio vel Priſco vel Superbo: Nam ab aliis Regibus non leguntur inſtituti Sacerdotes. Sequuntur jam pauci aliquot Sacerdotes qui libera rep. ejectis regibus, fuerunt creati. Inter eos primo loco occurrit *Rex Sacrorum*, qui & *Rex Sacrificulus.*

Quam autem ob cauſſam hoc Sacerdotium fuerit inſtitutum, unde nomen habeat, docet ſcite admodum Livius l. II. c. II. his verbis:

Regibus exactis & parta libertate,

Rerum deinde divinarum habita eſt cura, & quia quædam publica ſacrà per ipſos reges factitata erant, ne ubiubi ibi regum deſiderium eſſet, regem Sacrificulum creant, id Sacerdotium Pontifici ſubjecere, ne additus nomini honos, aliquod libertati, cujus tunc prima erat cura officeret.

Quis autem primus hunc honorem Romæ fuerit adſequutus, ſic ſcribit Dionyſ. l. v. c. I. *Sed quoniam multa magna benificia collata videbantur in remp. à Regibus, volentes hoc nomen in urbe ſervari perpetuo, juſſerunt ut Pontifices & Augures deſignarent unum aliquem ex ſenioribus ad hoc idoneum, qui ſacris tantum præeſſet immunis à militia, vocareturque rex ſacrificulus, primuſque hunc honorem Romæ accepit M. Papirius vir Patricius, quietis amantiſſimus.* Solitum autem regem ſacrorum creari Comitiis centuriatis docet ex Lælio Felice Agellius l. xv. c. XXVII.

Lectus autem legitur perpetuo, quamdiu quidem religioni habitus fuit Romæ honos, *ex ordine Patricio*, nunquam *ex Plebeio*, quemadmodum docet Cicero in orat. pro domo. Scribit Plutarchus quæſtione Romana LXIII. Regi ſacrorum non licuiſſe *magiſtratum aliquem gerere*, nec *orationem habere ad populum*, redditque ritus ejus cauſſam, *ut ſcilicet nunquam niſi in ſacris ſervire, utque in Deorum gratiam regnum ſuſtinere videretur.* Notandum eadem quæſtione Plut. notat ritum, *ſolere regem Sacrorum ſimulac rem divinam ante Comitium celebraſſet fuga ſeſe inde ex foro proripere.*

Nefas item Regi ſacrorum *feſtis diebus opus aliquod videre* notat Macrob. l. I. c. XVI. ideoque per Præconem ille denunciabat ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur.

Illud notatu digniſſimum ſolere Virgines Veſtales ire certa die ad Regem Sacrorum & dicere *Vigilaſne rex? Vigila.* in commodum ſcilicet, ſalutem & incolumitatem reip. Teſtatur Servius ad l. x. æneid. v. CCXXVIII.

Hujus autem Sacerdotis uxor *Regina* vocabatur *ſacrorum*, nam & ipſa ut maritus rex, aliquot ſacra obire erat ſolita. Meminit ejus Macrobius Sat. l. I. c. XV.

2. Succedunt ſecundo loco poſt partam libertatem *Sacerdotes fœminæ bonæ Deæ*, quæ quando fuerit inſtituta, non conſtat. Dicebantur autem hæ Sacerdotes illæ matronæ quæ operabantur ſacris Faunæ vel Fatuæ. *Quum enim hæc* ut ſcribit Varro *tantæ fuiſſet pudicitiæ, ut nemo illam dum vixit, præter virum ſuum mas viderit, nec nomen ejus audierit, hanc ob cauſſam mulieres illi ſacrificabant, & Bonam Deam nominabant.* Sacerdotes haſce in ſuis ſacrificiis *Myrtum* herbam ut Veneri ſacram aboleri ſolitas ſcribit Plut. quæſt. XX. Fiebant autem hujus Deæ ſacra *in æde Pontificis Maximi*, quam *in via ſacra publicam* habitabat. Ideoque P. Clodius quum amaret *Muciam* conjugem C. Cæſaris Pontificis Maximi, muliebri habitu (nam mulieribus tantum licebat intereſſe) ædem Pontificis ingreſſus eſt, & ſacra polluit. Res notiſſima apud Ciceronem de Har. reſp. c. v. & alios.

3. His non incommode tertio loco ſufficiuntur *Galli & Archigallus*, Sacerdotes Deæ Cybeles. Nomen his Sacerdotibus ab *Gallo*, *Phrygiæ flavio.* Teſtatur Feſtus l. VII. *Galli, qui vocantur, Matris Magnæ comites dicti ſunt, à flumine cui nomen eſt Gallo, quia qui ex eo bibiſſent, in hoc furere incipiunt, ut ſe privent virilitatis parte.* Alii putant hoc Sacerdotes dictos à *Gallo* quidem, ſed qui primus Deæ Cybeles perhibetur fuiſſe Sacerdos. Ait autem Feſtus, vel innuit potius his Deæ Cybeles Sacerdotes ſimulare ſolitos *furorem*, ut ſcilicet Attyn puerum Phrygen, Cybeles ſacerdotem imitarentur. Hinc *furores Berecynthii* apud Martialem. Nam Deam Cybelen etiam Berecynthiam vocabant. Sic enim canit l. IV. e. XLII. in Coracinum. v. I.

Non dixi Coracine te cinædum,
Non ſum tam temerarius, nec audax;
Nec mendacia qui loquar libenter.
Si dixi Coracine te Cinædum,
Iratam mihi Pontiæ lagenam,
Iratum calicem mihi Metelli,

Juro per Syrios tibi tumores
Juro per Berecynthios furores,
Quod dixi tamen, hoc leve, & puſillum eſt.
Quod notum eſt, quod & ipſe tu negabis.
Dixi te, Coracine, cunnilingum.

Idem etymon agnoſcit Herodianus l. I. c. XI. Ubi multa ſcribit de Deæ Cybeles ſimulacro. Inter alia ſic ait: *Hoc igitur cælitus decidiſſe ferunt in quendam Phrygiæ agrum cui nomen eſt Peſſinunti, à caſu iſtius ſimulacri factum putant ibi enim à principio comparuiſſe. In hoc Phryges olim Orgia colebant, ad ipſum fluvium Gallum, à quo etiam Deæ Sacerdotes cognominantur. &c.*

His Deæ Cybeles Sacerdotibus in more poſitum fuiſſe ſcribitur; teſtes ſibi *præſcindere*, vel *præcidere*. Cauſam & originem ſtolidiſſimi ritus hanc fuiſſe perhibent. Quum Dea Cybeles puerum Phrygen formoſiſſimum, quem *Attyn* nominant veteres ſcriptores, ſuis ſacris præfeciſſet ea conditione, ut perpetuo caſtitatem ſervaret, haud longe poſt oblitus præſcriptæ legis, Sangaritidem nympham compreſſit. Hanc ob cauſſam, tamquam ſi magnum flagitium commiſiſſet, ab irata Dea in furorem eſt actus, quumque Dyndima veniſſet, manuſque ſibi violentas adferre conaretur, miſeratione Deæ furore liberatus, à ſe interficiendo abſtinuit, virilitatem tamen ſibi amputavit. Ideo *Cybeles caſtratos ſacerdotes habere* ſibi maluit. Faciebant autem hoc *Samia teſta* quemadmodum teſtatur Plinius l. XI. c. XLIX. & l. XXXV. c. XII. Eleganter etiam Martialis l. III. e. LXXXI. in Gallum ſacerdotem Bæticum Hiſpanum. v. I.

Quid cum fœmineo tibi, Bætice Galle, Barathro?
Hæc debet medios lambere lingua viros.
Abſciſſa eſt quare Samia tibi mentula teſta,
Si tibi tam gratus Bætice, cunnus erat?
Caſtrandum caput eſt: nam ſis licet ingume Gallus,
Sacra tamen Cybeles decipis: ore vir es.

Ritum hunc caſtrandi tangit nonnullis locis obſcurioribus acutiſſimius ſimul & elegantiſſimus poëta Martialis in l. I. e. XXXVI. ad Cornelium, qui poëtam verſus parum ſeveros ſcribere in vulgus ſparſerat, quin & quæ caſtiores mores viderentur offendere expunxerat; ſic inter alia canit v. X.

Lex hæc carminibus data eſt jocoſis,
Non poſſunt, niſi pruriant, juvare
Quare depoſita ſeveritate,
Parcas luſibus, & jocis, rogamus;

Nec caſtrare velis meos libellos,
Gallo turpius eſt nihil Priapo.

ſic l. III. E. XXIV. v. XIII.

Sic modo qui Tuſcus fueras, nunc Gallus Haruſpex,
Dum jugulas hircum, factus es ipſe caper.

l. v. e. XLI. v. I.

Spadone cum ſis eviratior fluxo,
Et concubino mollior Celaneo,
Quem ſectus ululat matris enthea Gallus, &c.

Hic per *concubinum Celaneum* intelligit *Attyra* Cybeles delicias ab Celænarum urbe Phrygiæ de qua Plin. l. v. c. XXXII. Scribit autem hoc carmen Martialis in Didymum, ut quidem vulgaris præſcriptio habet. Videtur tamen nominaſſe *Dindymum*, ut alludat ad *Dindyma* Phrygiæ, quo quum veniſſet Attys manus ſibi adferre voluerat, ut dixi: ut quaſi *Dindymus* ſit qui *Dindymis* Phrygiæ natus. Certe *Dindymum* etiam mollem nominat ab hoc ſenſu idem Martialis l. XII. e. LXXV. v. IV.

Mollis Dindymus eſt, ſed eſſe non vult:

Evirati enim molliores ſolent eſſe. Ad hunc eundem caſtandi morem ſpectat & Martialis l. IX. e. III. v. XIII.

I nunc, & miſeros Cybele præcide cinædos:

& l. XI. e. LXXIV. v. I.

Curandum penem commiſit Baccara Græcus,
Rivali medico: Baccara Gallus erit.

l. denique XIII. e. LXIII. v. I.

Ne minus exhauſto macreſceret inguine Gallus,
Amiſit teſtes nunc mihi Gallus erit.

& ſeq. e. v. I.

Succumbit ſterili fruſtra gallina marito.
Nam matris Cybelis eſſe decebat avem.

Hinc Galli Sacerdotes *ſemivir grex* eidem Martiali l. III. e. XCI. v. I.

Cum peteret patriæ Miſitius arma Ravennæ,
Semiviro Cybeles cum grege junxit iter.

Hinc iidem ſteriles viri eodem epigrammate v. v.

Hoc ſteriles ſenſere viri: qua parte cubaret,
Quærunt, ſed tacitos ſenſit & ille dolos &c.

Præſes eorum dicebatur Archigallus, cujus meminit antiqua Romana Inſcriptio, quæ ſic habet: C. *Camerius Creſcens Archigallus matris Deûm magnæ Ideæ, & Attys populi Romani vivus ſibi hoc monumentum fecit.* Sacerdotes

dotes autem Galli quotannis, ut priſcam tuerentur & conſervarent per manus ſibi traditam religionem, Hilaribus feſtis *Matris Deûm ſimulacrum, Carpentum item & Leones Cybeles, cultros item Phrygios* magna pompa producebant ad Almonem fluvium Romanum, ibique ad duorum amnium confluentem (nam prope Tiberim exonerabat ſe Almo in Tiberim) veteri inſtituto omnia abluebant. Ratio iſtius moris ſolennis erat, quod quo primum die ex Phrygia Romani Cybeles ſimulacrum eſt tranſvectum, à ſacerdote antea quam in urbem deportaretur, lotum ibi fuerit: qui mos poſtea per ſingulos annos ſervatus. Hinc Ovid. l. IV. Faſt. v. CCCXXXVI.

Eſt locus, in Tiberim qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit ab amne minor.
Illic purpurea canus cum veſte ſacerdos
Almonis, dominam ſacraque lavit aquam.

Prudentius in Martyrio Romani l. XV. c. CLIV.

Nudare plantas ante carpentum ſcio
Lapis nigellus evehendus eſſedo,
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis;
Almonis uſque pervenitis rivulum.
Proceres togatos, matris Ideæ ſacris
Muliebris oris clauſus argento ſedit:
Pedes remotis adterentes calceis

Sic Lucanus l. I. v. IↃXCIX.

Tunc qui fata Deûm, ſecretaque carmina ſervant;
Et lotam parvo revocant Almone Cybelem.

Auguſt. de Civit. Dei l. II. c. XIV. *Cæleſti Virgini & Berecynthiæ matri Deorum omnium ante ejus lecticam die ſolenni lavationis ejus talia per publicum cantilabantur à nequiſſimis ſcenicis, qualia non dico matrem Deorum, ſed matrem qualuncumque Senatorum vel quorumlibet honeſtorum virorum, imo vero qualia nec matrem ipſarum ſcenicorum deceret audire.* Averſatos vero fuiſſe Romanos hoc Sacerdotum genus teſtatur ſuo tempore Dionyſius Hal. l. II. c. XIX. quum inquit. *Romani fabuloſam omnem rejiciunt ſuperſtitionem, ſicut Deæ Ideæ ſunt ſacra; cui quum ſacrificia quotannis & ludos Prætores agant Romanis legibus, ſacra autem ejus agunt vir & fœmina Phryges, eamque vicatim circumferunt more ſuo circulatorio, pectora plangentes ad tibiarum cantum, tympanarumque ſonitum, ingenuus autem Romanus nemo eſt Metriaticus, nec oberrat ad Phrygios modulos indutus ſynteſin, neque ex decreto Senatus initiatur Magnæ Matris Orgiis.* Sacerdotibus autem Deæ Cybeles *ſtipem licuiſſe colligere*, quum reliquis id prohibitum eſſet, teſtatur Cicero

l. II.

l. II. de LL. *Præter Ideæ matris famulos eoſque juſtis diebus, ne quis ſtipem cogito.* Et paullo poſt hanc legem interpretatur: *Stipem ſuſtulimus niſi eam, quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos.* Concludam Gallorum Sacerdotum hiſtoriam cum inſigni loco Auguſtini l. II. de Civit. Dei c. VII. *Quanto melius & honeſtius in Platonis templo libri ejus legerentur, quam in templis Dæmonium Galli abſcinderentur, molles conſecrarentur, inſani ſecarentur, & quidquid aliud vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in ſacris talium Deorum celebrari ſolet.* Addam & Juvenalis locum Sat. VI. v. CCCCX.

- - Ecce furentis
Bellonæ, matriſque Deûm chorus intrat, & ingens
Semivir, obſcæno facies reverenda minori,
Mollia, qui rupta ſecuit genitalia teſta
Jampridem, cui rauca cohors, cui tympana cedunt
Plebeia, & Phrygia veſtitus bucca tiara,

Hæc de Gallis.

4. Quarto loco, parta jam libertate leguntur inſtituti III. *viri Epulonum.* Horum enim inſtitutio incidit in annum IↃLVIII. quo Coſſ. erant L. Furius Purpurio, M. Claudius Marcellus. Livius l. XXXIII. c. XLII. Dicti autem Epulones ab *Edo.* Ludorum enim Epulæ ſacrificium faciebant, innuente Cicerone l. III. de Orat. Numerus aliquoties variavit. Primo inſtitutionis tempore III. viri Epulonum fuerunt, teſte Livio l. XXXIII. ib. qui ita ſcribit. *Anno Urbis* IↃLVIII. *L. Furio Purpurione & M. Claudio Marcello Coſſ. Romæ, eo primum anno* inquit III. *Epulones Viri facti ſunt, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui leges de creandis his tulerat & P. Porcius Lecca.* Et ibidem de eorum inſignibus: *His Triumviris item, ut Pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ jus.*

Sequentibus temporibus VII. fuiſſe numero ſatis conſtat cum ex antiquis auctoribus tum ex Inſcriptionibus paſſim per Italiam. Quis autem auctor auctioris numeri fuerit, non plane conſtat. Argumenta habeo, quibus aliquo modo probare poſſem ab *L. Cornelio Sulla* id factum. Fuerunt enim VII. Epulones C. Julii Cæſaris tempore, vel Ciceronis, ſic enim Lucanus l. I. v. IↃCII.

Septemvirque epulis feſtus, Titiique ſodales:

Fuerunt igitur VII. viri Epulones ſub initium belli civilis, quod ibi à Lucano deſcribitur. At vero ſatis certum neminem, centum & amplius annorum ſpatio ante bellum Civile Sacerdotum numerum auxiſſe, præter

unum

unum Sullam Dictatorem : ſequitur igitur VII. Epulonum ex Sullæ inſtituto eſſe cœpiſſe, qui ante illud tempus, ante Sullæ inquam Dictaturam fuerant, III. Viri. Nam non multo ante Sullæ Dictaturam VII. *Viros Epulones*, *fuiſſe* ex Ciceronis l. III. de Oratore conſtat, quum inquit, *Sed ut Pontifices Veteres propter Sacrificiorum multitudinem, tres Viros Epulones eſſe voluerunt, quum eſſent ipſi à Numa ut etiam illud Ludorum Epulare ſacrificium facerent inſtituti.* Verba ſunt L. Craſſi de III. Viris Epulonibus loquentis : atque hunc L. Craſſum conſtat paullo ante Dictaturam Sullæ obiiſſe. Accedit & illud quod Livius l. XL. III. *Virorum Epulonum* faciat mentionem, anno urbis IↃLXXIV. quo conſulatum geſſerunt, A. Poſtumius, & C. Calpurnius : atqui poſt horum conſulatum, Sacerdotum numerum fuiſſe auctum, præterquam à Sulla, nuſquam in veterum ſcriptorum monimentis obvium. Numerum denique ſeptenarium, tribus additis, auxit C. Jul. Cæſar. Hic enim X. *Viros Epulonum* conſtituit. Teſtatur Dio l. XLIII. *Quum Cæſar plurimis beneficia deberet, Magiſtratibus & Sacerdotiis collatis eis ſatisfecit. Itaque* XV. *Sacerdotibus unum; Collegio Septenario tres addidit.* Subrogabantur primo *à Collegis*, quemadmodum paret paſſim ex Liviana Hiſtoria. Poſtea *cooptandi jus tranſlatum eſt à Collegio ad populum per Legem Domitiam*, de qua dixi ſatis ad hiſtoriam Augurum & Pontificum. Munus deſcribit Cicero de Haruſp. reſp. *Ludos* inquit *minus diligenter factos, pollutoſque. Quos ludos? Te appello Lentule, tui Sacerdotii ſunt tenſæ, curſæ, curricula, præventio ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum: voſque Pontifices ad quos Epulones Jovis Opt. Max. ſi quid eſt prætermiſſum aut commiſſum adferunt; quorum de ſententia eadem renovata celebrantur. Ludi ſunt minus diligenter facti: quanto aut quo ſcelere polluti reſpondebis & pro te & Collegis tuis, & pro Collegio Pontificum, nihil cujuſquam aut negligentia contemtum, aut ſcelere eſſe pollutum.*

5. Quinto loco occurrunt poſt exactos reges inſtituti II. *Viri ædis locandæ, faciundæ, dedicandæ.* Meminit horum ſæpiſſime Livius, imprimis autem l. VII. & XXII. Quid eorum munus fuerit ſatis loquitur eorum appellatio.

Nam ſimulac ædis aliqua vota erat, ſtatim *qui locarent, qui dedicarent,* II. *Viri Comitiis tributis à populo lege Papiria creabantur.* Legendus Agellius l. XV. c. XVII.

6. Sexto loco ſuccedunt III. *Viri qui ædes ſacras incendio conſumtas reſtituerent, & ſacra conquirerent, donaque præſignarent.* De his ita loquitur Livius l. XXV. c. VII. *Comitia deinde à Prætore urbano de Senatus*

 ſen-

ſententia, plebiſve ſcito ſunt habita: quibus creati ſunt v. *Viri muris turribuſque reficiendis; &* III. *Viri bini; uni ſacris conquirendis, doniſque perſignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem. Sed & ſpei extra portam quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant.*

7. Ultimum locum, inter eos, qui libertate parta inſtituti dedi Sacerdotibus Deorum ſingulorum quorum in antiquis lapidibus frequentiſſima mentio, ut Sacerdotes *Solis*, *Lunæ*, *Magnæ Deûm Matris Ideæ*, *Apollinis*, *Silvani*, *Iſidis*, *Brontontis*, & ſimilium. Inſcriptiones paſſim in Smetiano volumine.

Hæc de *Sacerdotibus* ſufficiant, ſequuntur, poſtulante methodo, *Sacerdotum Miniſtri.*

Summarium Cap. IV.

1. *De Camillis.* 2. *Flaminiis.* 3. *Ædituo vel Æditimo.* 4. *Tibicinibus.* 5. *Tubicinibus.* 6. *Pullario.* 7. *Popis.* 8. *Victimariis.* 9. *Imaginiferis.* 10. *Igniferis.* 11. *Præciis vel Præclamatoribus.* 12. *Præfica.* 13. *Deſignatore.* 14. *Veſpillonibus.*

1. Qvemadmodum multa *Sacerdotum* ita etiam famulorum, qui Sacerdotibus ſerviebant, & ad eorum nutum mandatumque in ſacris peragundis præſto erant, non pauca reperiuntur fuiſſe genera, cum in veterum auctorum monimentis, tum in antiquis Inſcriptionibus. Illi omnes generali voce & appellatione dicebantur *Miniſtri*, voce inquam quæ omnibus erat communis, quæ omnibus competebat, *Popis* præcipue ac *Victimariis*, qui καθ' ἐξοχὴν *Miniſtri* videntur fuiſſe appellati Ovid. l. I. Faſt. v. CCCXVII.

> *Quatuor adde dies ductis ex ordine Nonis;*
> *Janus Agonali luce piandus erit.*
> *Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſſa miniſter,*
> *Hoſtia cælitibus quo feriente cadit.*

l. IV. v. CCCXIII.

> *A bove ſuccincti cultros removete miniſtri.*

Luc. l. I. v. IↃCXI.

> *Impatienſque diu non grati victima ſacri,*
> *Cornua ſuccincti premerent cum torva miniſtri.*

Virg.

Virg. l. III. Georg. v. CCCCLXXXVIII.

Inter cunctantes cecidit moribunda miniſtros.

Ovid. l. II. Met. v. IↃCCXVIII.

- - & denſi circumſtant ſacra miniſtri.

l. IV. Faſt. v. IↃCXXXVII.

Aſt ubi viſceribus vitulos rapuere miniſtri.

Juvenal. Sat. XII. v. XIV.

- - à grandi cervix ferienda miniſtro

Eoſdem ſimili modo ὑπειρέτας vocat Dionyſ. Hal. l. VII.

Inter *Miniſtros* (quorum alii erant honoratiores alii viliores & abjectioris conditionis) primo loco ſe offerunt *Camilli & Camillæ.* De horum inſtitutione quæ Romuli debetur, ſic ſcribit Dionyſ. l. II. *Romulus voluit uxores cum ſuis maritis fungi Sacerdotio, & ſi quæ ſacra viros obire vetarit mos patrius, ea relinqui feminis, in ejuſque miniſterii partem debitam venire, eorum etiam liberos; quod ſi qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellamque elegantiſſimos, alterum miniſtraturum ſacris donec pubeſceret, alteram tantiſper dum pura eſſet à nuptiis.* Hinc in Gloſſario *Camilla* ἱέρεια. Videtur autem vox eſſe Syriacæ originis כָּמָר enim *Sacerdos dolorum* Hebræis, quod ſcilicet nigras indueret veſtes, cujus plurali כְּמָרִים legitur II Reg. c. XXIII. v. XLV. quos Hieronymus modo *Haruſpices* modo *Æditos* vertit.

Quia *Camillus* vel *Camilla* vox erat apud Veteres Romanos, quæ conveniebat omnibus pueris ingenuis, quemadmodum notat Plut. in Numa. Dionyſ. l. II. ſcribit quem Romani *Camillum* vocabant, à Turrenis *Cadelum* dictum. Camillus igitur is eſt quem Græci παῖδα ἀμφιθάλη vocabant, quem patrimum matrimumque & puberem interpretantur. Idem oſtendit vetus Carmen.

Hiberno poluere verno luto, grandia farra Camille metes

Quod dixi innuit etiam Varro l. VI. de L. L. qui illud Ennii in Medo.

Cælitum Camilla exſpectata advenis, ſalve hoſpita exponens ſic ait: *Camilla: qui gloſſemata interpretati, dixerunt adminiſtram; addi oportet, in his quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Camillus, qui Cummerum fert, in quo quid ſit, in miniſterio plerique extrinſecus nectunt. Hinc Caſmillus nominatur in Samothraces Myſteriis Diis quidam adminiſter, Diis Magneis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in Pœmateis ejus inveni.* Ait Varro in Samothracum myſteriis *Caſmillum* vocari adminiſtrum Dium Diis

Magneis.

magneis. Intelligit *Mercurium.* Eleganter interpres Apollonii μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθρᾴκῃ τοῖς Καβείροις, ὧν μνασέρας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα: τέσσαρες δὲ εἰσι τὸν ἀριθμὸν, Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ; Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφώνη; Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης. Ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. Feſtus denique l. III. *Camillus proprie appellatur puer ingenuus.* Servius item P. Danielis: *Alexander inquit Ætolus poëta in Muſis refert Camillam nomen fuiſſe Dianæ, dedicato templo ei impoſitum.* Camillus igitur de quo nos hic agimus, proprie eſt Sacerdotum Miniſter, quem Ovidius etiam intelligit in Faſtis l. II. v. IↃCL.

Stat puer & manibus læta caniſtra tenet.

De eodem Feſtus l. III. *Cumeram vocabant antiqui vas quoddam, quod opertum in nuptiis ferebant in quo erant nubentis utenſilia, quod & Camillum dicebant; eo quod Sacrorum miniſtrum* Κάμιλλον *appellabant.*

2. Occurrunt ſecundo loco inter Sacerdotum miniſtros *Flaminii & Flaminiæ*: Feſtus l. VI. *Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus patrimus & matrimus, qui Flamini Diali, ad ſacrificia præminiſtrabat. Antiqui enim miniſtros Camillos dicebant. Alii dicunt omnes pueros ab antiquis Camillos appellatas eſſe* &c. De *Flaminia* autem ſic ait. *Flaminia dicebatur Sacerdotula, quæ Flaminiæ Diali præminiſtrabat. Eaque Patrima & Matrima erat; hoc eſt patrem & matrem adhuc vivos habebat.* Recte hæc interpretatio ab docto Grammatico adjecta. Nam quibus uterque parens ſuperſtes erat, Latinis *patrimi matrimi* dicebantur, Græcis ἀμφιθαλεῖς: quibus alter tantum, Græcis ἑτεροθαλεῖς, Latinis vero *Patrimi* ſi mater deceſſiſſet ἀμάτορες: *Matrimi* autem ſi pater obiiſſet, ἀπάτορες proprie Græcis.

3. Tertius locus tribuendus. *Æditue* vel *Æditumo*: utraque enim vox Varronis tempore uſurpabatur: Malebat tamen Varro *Æditumum* vocare cum antiquis, quam cum novis vocabulorum excogitatoribus *Ædituum.* Sic enim ſcribit l. I. de Re Ruſt. c. II. *Sementinis feriis in ædem Telluris veneram rogatus ab æditumo, ut dicere didicimus à patribus noſtris: ut corrigimur ab recentibus urbanis, ab æditue.* Poſteriores notat: idem l. VI. de LL. *Tueri duo ſignificat, unum ab adſpectu, ut dixi; unde eſt illud: Tueor te ſenex, prob Jupiter.* Et: *Quis Pater aut Cognatu' volet nos contra tueri. Alterum à curando & tutela; ut quum dicimus bellum tueor & tueri villam, à quo etiam quidam* (recentiores ſcilicet urbani) *illum qui curat ædes ſacras*

Ædituum.

Luſtrantur puræ quas facit ille tubæ.

6. Sextus locus debetur *Pullario.* Dixi quum de Auguribus agerem. Auguria dari ſolita ex *Cælo*, ex *Avibus*, ex *Pullis*, ex *Quadrupedibus*, ex *Diris*. Pullorum quos dixi, cuſtos qui erat, *Pullarius* vocabatur, cujus meminit

Tueri duo ſignificat , unum ab adſpectu , ut dixi ; unde eſt illud : Tueor te *ſenex , prob Jupiter.* Et : Quis Pater aut Cognatu' *volet nos contra tueri. Alterum à curando & tutela ; ut quum dicimus bellum tueor & tueri villam, à quo etiam quidam* (recentiores ſcilicet urbani) *illum qui curat ædes ſacras*

Ædituum

Æditumm non Æditumum. Priorem autem Varronis ſententiam notat Agellius l. XII. c. VI. *Varro ait cenſet Æditumm dici oportere, non Æditumum: quod alterum ſit recenti novitate fictum; alterum antiqua origine incorruptum.* Sive *æditumus* ſive *æditu*u*s* ſit appellandus, certe vocis etymon notum eſt. Dicitur enim ab *æde & tuendo* quemadmodum docet idem Varro l. VII. de L.L. Officium ex ipſa etymologia notum. *Tuebatur enim ædes ſacras.* Videtur & *Fanaticus* appellari in Gloſſario quod ſic: *Fanaticus* ἱεϱάτικος, ἱεϱόδουλος. *Fanaticus* ſcilicet à Fanis quæ tuebatur, in quibus miniſtrabat.

4. Quartum locum inter Miniſtros dabo *Tibicinibus*, quorum crebram mentionem faciunt antiqui ſcriptores. Eorum munus erat in ſacris populi Romani *tibias concinere.* Horum feſti dies erant *Quinquatrus minuſculæ*, de quibus Varro l. IV. de L.L. *Quinquatrus minuſculæ dictæ Juniæ Eidus ab ſimilitudine majorum: quod Tibicines tum feriati per urbem vagantur, & conveniunt ad ædem Minervæ.* Eodem fere modo Feſtus l. XI. *Minuſculæ Quinquatrus appellantur Idus Junii quod is dies feſtus eſt Tibicinum, qui colunt Minervam, cujus Deæ feſtus eſt proprie, dies Quinquatrus menſe Martio.* Legendus & Ovid. l. VI. Faſt. v. IↃCLI.

Et jam Quinquatrus Iubeor narrare minores,
Nunc ades o cæptis flava Minerva meis.
Quum vagus incedit tota Tibicen in urbe?
Quid ſibi perſonæ, quid toga longa volunt.

& quæ ibi alia. De *Tibicinibus* hiſce legenda quæ ſcribunt Livius l. IX. c. XXX. & Valer. Max. l. II. c. V. e. IV. Plutarch. in Problematibus. Tibicinum mentio in antiquis Inſcriptionibus; quarum una clare docet Tibicines conſueviſſe ſacris pop. Ro. intereſſe: ſic enim habet. *Imp. Cæſari M. Aurelio Antonino, Pio, Felici, Auguſto Tibicines populi Romani qui ſacris publicis præſto ſunt.* In altera Inſcriptione nominatur *Cn. Pompeius Cn. libertus Barbus Procurator Tibicinum Romanorum.*

5. Sequuntur quinto loco *Tubicines* de quibus ſic ſcribit Feſtus l. XVIII. *Tubicines ii appellantur, qui Sacerdotes viri ſpecioſi publice ſacra faciunt tubarum luſtrandarum gratia. Tubiluſtria dies appellabant in quibus agna tubas luſtrabant.* Ovid. l. V. Faſt. v. IↃCCXXV.

Proxima Volcani lux eſt, Tubiluſtria dicunt,
Luſtrantur pura quas facit ille tubæ.

6. Sextus locus debetur *Pullario.* Dixi quum de Auguribus agerem. Auguria dari ſolita ex *Cælo*, ex *Avibus*, ex *Pullis*, ex *Quadrupedibus*, ex *Diris*. Pullorum quos dixi, cuſtos qui erat, *Pullarius* vocabatur, cujus meminit

Cicero l. I. de Divinat. c. XXXV. & l. II. c. XXXIV. l. X. Epiſt. XII. in Oratione contra Rullum. Livius l. VIII. c. XXX. l. IX. c. XIV. l. X. c. XL. qui ibidem notat hunc *in auſpicium mitti*, *ſolitum*. Quum autem pullarius obſervaſſet, auſpicia *ſecunda* & *egregia* vel *triſtia* nuntiabat. Liv. ib. vel *vitium in auſpicio eſſe*. Livius ib. *Quoties Offa, quæ pullis dabatur, aliquo modo cadebat in ſolum, Tripudium ſoliſtimum dicebatur* Liv. l. X. c. eod. Plinius l. X. c. XXI. Minutius in Octavio, Feſtus l. XVII. Cicero l. VI. Epiſt. VI. *Si cavea non exirent pulli, vel educti fugerent & avolarent, aut paſci renuerent, triſte erant & dirum auſpicium.* Cic. l. I. & II. de divin. ib. l. II. de nat. Deor. Val. Max. l. I. c. IV. e. III. & c. VI. e. VIII. Epitome Livii l. XIX. Polyb. l. I. Suet. in Tib. c. II. in Galba. c. XVIII. Silius l. V. v. LIX. Hunc augurandi modum deriſerunt Claudius I. bello Punico & Flaminius II. De Claudio Valer. Max. l. I. c. IV. e. III. Cicero l. I. & II. de divin. c. iiſd. De Flaminio Livius. l. XVII. c. III.

7. Septimo loco inter Sacerdotum Miniſtros offerunt ſe *Popæ*: horum munus in ſacris vett. Romanorum erat Hoſtias & Victimas legere, & laureatos ſuccinctoſque, atque ad ilia uſque nudos eas ante aras deductas ferire. Suet. in Calig. c. XXXII. *Admota altaribus victima, ſuccinctus Poparum habitu, elato alte malleo cultrarium mactavit.* Propertius l. IV. E. III. v. XI.

Illa dies hornis cædem denunciat agnis,
Sincinctique calent ad nova lucra Popæ.

Spartianus in vita Getæ c. IV. *Percuſſit hoſtiam Popa.*

8. Octavus locus debetur *Victimariis*, qui victimas ligabant, qui cultrum, qui aquam, qui molam parabant, & reliqua quæ victimis cædendis erant neceſſaria curabant. Livius l. XL. c. XXIX. *Libri in Comitio igne à Victimariis facto, in conſpectu populi cremati ſunt.* Valer. Max. l. I. c. I. c. XIII. de eadem re: *Libros Pætilius Prætor Urbanus ex auctoritate Senatus per Victimarios facto igne in conſpectu populi cremavit.*

9. Nonum dabo locum *Imaginiferis*, qui in ſolenni pompa Deorum Dearumq; portabant imagines ſtatuas & ſimulacra. Gloſſar. Imaginifer πρωτομορφός.

10. Decimum *Igniferis*, qui Ignem ferebant ad ſacra veterum peragenda meminit Gloſſar. *Ignifer* πυροφόρος.

11. Vndecimum tribuo *Præciis* vel *Præclamitatoribus*, quos Flamines præmittebant ut denunciarent opificibus, ut manus abſtinerent ab opere, ne ſi vidiſſet Sacerdos facientem opus polluerentur ſacra, ut ſcribit Feſtus l. XIV. *Præclamitatores* inquit *dicuntur, qui Flaminibus Diali, Quirinali, Martiali antecedebant, & exclamabant feriis publicis, ut homines abſtineant ſe opere, quia his opus facientem videre religioſum eſt.* Ibidem. *Præcias dicebant, qui à Fla-*

Flaminibus præmittebantur, ut denunciarent opificibus, manus abſtinerent ab opere: ne ſi vidiſſet Sacerdos facientem opus ſacra polluerentur.

12. Duodecimo loco offert ſe *Præfica*. De ea ſic ſcribit Varro l. vi. de L L. *Præfica, ut Aurelius ſcribit, mulier ab luctu quæ conduceretur, quæ ante domum mortui laudes ejus caneret. Hoc factitatum Ariſtoteles ſcribit in libro qui inſcribitur Nomina Barbarica, quibus teſtimonium eſt, quod Fretum eſt Nævii. Hæc quidem hercle opinor præfica eſt. Nam mortuos collaudat. Claudius ſcribit ea quæ præficeretur ancilleis, quemadmodum lamentarentur præfica eſt dicta. Utrumque oſtendit à præfectione præficam dictam.* Sic Feſtus l. xiv. *Præficæ dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant ceteris modum plangendi, quaſi in hoc ipſo præfectæ.* Sic denique Nonius Marcell. c. i. n. cccxl. *Præficæ* inquit *dicebantur apud veteres, quæ adhiberi ſolent funeri conductæ, ut & flerent & fortia facta laudarent.* Meminerunt Præficæ antiquiſſimi ſcriptores. Plaut. in Truculento A. ii. S. vi. v. xv.

Præfica quæ alios collaudare, eapſe ſe vero non poteſt.

Idem in Trinolaria.

Superabo omnes argutando præficas.

Lucilius l. xxii. apud Nonium

Mercede quæ conducta flent alieno in funere Præficæ
Multo & capillos ſcindunt & clamant magis.

Varro denique in libris de Vita pop. Rom. apud eundem Non.

Dein Næniam cantari ſolitam ad tibias & fides, eorumque ludiſtricas curſitaſſent. Hæc mulier vocata olim Præfica uſque ad Punicum bellum.

13. Decimo tertio loco inter Miniſtros occurrit *Deſignator, qui*, ut ſcribit Feſtus *conſtituendæ funebri pompa præerat, unicuique concedendi locum ordinemque præſcribens.* Meminit Cicero ad Atticum l. iv. *Deſertus à ſuis vix jam decimum deſignatorem retinet.*

14. Ultimum locum tribuo *Veſpillonibus*, qui Cadaverum erant funeratores ſic dicti quemadmodum notat Donatus, *quod Veſpertino tempore mortuos efferre ſoleant.* Feſtus l. xix. *Veſpas* vocat. *Veſpæ* inquit *dicuntur qui funerandis corporibus officium gerunt, non à minutis illis volucribus, ſed quia Veſpertino tempore vos efferunt, qui funebri pompa duci propter inopiam nequeunt. Hi etiam* inquit *Veſpillones dicuntur.* Miniſtris etiam adnumerandi ſunt *Scribæ Pontificum A Commentariis xv. Virûm S. F. Adjutores Haruſpicum, Kalatores*; quorum mentio in antiquis Inſcriptionibus.

Hæc dicenda habui de Sacerdotibus, eorumque Miniſtris.

F I N I S.

INDEX

Rerum & verborum in opere de Sacerdotibus contentorum.

ÆDituus vel Æditumus. 52
Agonales. 39
Archigallus. 44
Aruſpices. 12
Augures. 7
Camilli. 50
Cereris Græca Sacerdos. 4
Cultus Deorum. 1
Curiones. 14
Duumviri ædis locandæ faciundæ, dedicandæ. 49
- qui ædes ſacras incendio conſumtas reſtituerent, & ſacra conquirerent, donaque præſignarent. eod.
- ſacris faciundis. 39
Feciales. 31
Flaminii & Flaminiæ. 52
Flamines. 16
Fratres Arvales. 6
Galli. 44
Igniferi. 54
Imaginiferi. eod.
Luperci. 2
Pinarii. 4
Pontifices. 33
Popæ. 54
Potitii. 4
Præcii. 54
Præclamitatores. eod.
Præfica. 55
Reges. 6
- Sacrorum. 43
Sacerdotes. 2
- fæminæ bonæ Deæ. 44
- publici. 7
Sacrificuli. 43
Salii Collini. 39
- Palatini. 29
Sodales Titii. 15
Tibicines. 53
Tribunus Celerum. 14
Victimarii. 54
Viri Epulonum. 48
- Saliares. 31
Virgines Veſtales. 22

FINIS.

M.

Paulus Merula,

De Legibus

ROMANORUM.

Cum Indice locupletiſſimo.

LUGD: BATAV:

Apud PETRUM à MEERSCHE,

Bibliopolam, CIↄ Iↄ CLXXXIV.

Paulus G. F. P. N. Merula

DE LEGIBUS ROMANORUM.

SUMMARIUM, Cap: I.

1. Legum univerſalis & ſpecialis enumeratio. 2. Etymon. 3. Origo. 4. Diffinitio Generalis. 5. Specialis. 6. Qualis oporteat eſſe lex. 7. Triplex, divina, naturalis, humana. 8. Partes tres, Proœmium, ipſa legis Capita, & Sanctio. 9. Ritus. 10. Solus populus legem tulit. 11. Rogatio. 12. Ad Senatum relatio. 13. Promulgatio. 14. Cauſæ quæ quominus promulgata lex perferri poſſet impediebant ſunt variæ. 15. Auſpiciorum duo genera. 16. Eorum quæ comitantur legem quædam ſunt propria quædam aliena. 17. Monitio ſolemnis. 18. Legis recitatio. 19. Tabellarum diſtributio. 20. Suffragiorum latio. 21. Renunciatio. 22. Locus ferendarum legum. 23. Tempus. 24. Juramentum ſolemne in legem jam latam. 25. Legis jam latæ conſervatio.

IN legum Romanorum enarratione notabo quædam *univerſim*, quædam vero *ſpeciatim*, *univerſim* aperiam legum *Etymon*, *Originem*, *Diffinitionem*, *Qualitatem*, *Diſtributionem*, *Partes*, & *Ferendarum Ritus*.

2. Quod ad *Etymon*: origo nominis proculdubio à *Legendo*, hoc eſt *diligendo* ducitur. Notat Varro lib. v. de LL. *Legere dictum eſt, quod legantur ab oculis litteræ. Ideo etiam Legati, quod ut publicè mittantur, leguntur. Item à legendo Leguli, qui oleam aut uvas legunt: hinc Legumina in frugibus variis. Leges etiam quæ lectæ, & ad populum latæ, quas obſervet*, &c. Græcis νόμος dicitur, παρὰ τὸ νέμειν, à *tribuendo*, quod unicuique jus ſuum tribuat. De utraque voce & Latina & Græca eleganter Cicero lib. I. de Legibus: *Eamque νόμον illi Græco putant nomine, à ſuum cuique tribuendo appellatam: ego noſtro à legendo. Nam ut illi æquitatis: ſic nos delectus vim*

in lege ponimus , & proprium tamen utrumque legis eſt.

3. Hæc de *Etymo* : quod ad *Originem* Legum : *Cauſſam* quæ ad Leges faciendas ſanciendaſque homines excitavit , convenienter admodum indicat idem Cicero lib. II. Officior. ubi ſcribit , *fruendæ juſtitiæ cauſſa , & bene moratos reges & Leges conſtitutas eſſe : Reges quidem , dum à bonis juſtisque viris jus ſuum conſequi adverſus potentiores populus deſiderabat : Leges autem dum ſi minus boni juſtique reges vel judices contigiſſent , Legibus , quæ ſemper una eademque voce loquerentur , ad æqualitatem perveniret.* Sed verius illud originem Legis manare *à Deo* , unico rerum optimarum auctore & fonte inexhauſto. Hinc Demoſthenes in Ariſtog. lib. I. *Divinum inventum, donumque Legem* appellat , verba ejus extant in l. II. D. de legibus Senatuſc. & long. conſ. *Nam & Demoſthenes orator ſic diffinit* : τοῦτο ἐστὶ νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους προσήκει πείθεσθαι, διὰ πολλά : καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστὶ νόμος, εὕρημα μὲν καὶ δῶρον θεοῦ &c. Chryſippus etiam ſummæ Stoicæ ſapientiæ Philoſophus in eadem lege , *rerum omnium reginam* vocat legem : ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Eadem appellatione decoratur lex apud Plutarchum in libell. de Principis doct. Plato etiam in Minoe & lib. I. de LL. bonas Principum leges *ab Deo* inventas eſſe notat. Cicero etiam Legem nuncupat *tractam ab numine Deorum rationem.* Sic enim ait Philippic. XI. *Lex nihil aliud eſt niſi recta & à numine Deorum tracta ratio , imperans honeſta prohibenſque contraria.* Idem lib. I. de natura Deor. docet Zenonem *legem naturalem* appellaſſe *divinam, recta imperantem, prohibentem autem contraria.* Et ſane *ad Deum* referendam eſſe Legum originem ſatis arguunt , quæ divinæ naturæ maxime convenientia legum beneficio docemur. Cicero lib. I. de Oratore : *Docemur auctoritate nutuque legum domitas habere libidines , coercere omnes cupiditates , noſtra tueri ; ab alienis mentes , oculos , manus abſtinere.* Idem lib. I. de LL. *vitiorum emendatricem legem eſſe oportet , commendatricemque virtutum : ab ea enim vivendi doctrina ducitur.* Conſtat etiam Legiſlatores omnes *patrios Deos* ſuarum legum auctores dixiſſe. In numerum non vocabo Moſæum Iſraëlitarum legiſlatorem , qui ut patet ex ſacris litteris , & legere eſt apud Joſephum lib. III. Antiquit. & contra Appionem lib. II. qui , inquam , ſolus *ab Deo Opt. Max.* in Monte Sinaï leges duabus tabulis ſcriptas accepit. *Zaleuci & Charondæ leges* in proœmio quid jubent aliud , quam *Dei* , à quo bona cuncta procedere noverant , *religionem ab omnibus coli & conſervari intemeratam : Deum enim bonis probiſque viris amicum eſſe & benevolentem : malos autem criminibuſque vel obnoxios vel pravo naturæ inſtinctu deditos odiſſe.* Verba exſtant apud Stobæum cap. 42. *Ad Deum* igitur *tanquam ad originem ſuam*

reſpi-

reſpiciunt Leges, propoſitam præcipue habentes *ſalutem & incolumitatem civium*, utque omnia bene & tranquillè ſeſe habeant in rerum publicarum adminiſtratione. Nam *civium Salus ſuprema* ſolet *lex* appellari, & revera eſſe. Cicero in Vatinium. *A majoribus noſtris nulla alia de cauſſa leges ſunt inventæ, niſi ut ſuos cives conſervarent.* Idem lib. II. de Legibus: *Ad ſalutem civium, civitatumque incolumitatem, vitamque hominum & quietam ac beatam conditæ ſunt Leges.* Et paullo poſt: *Ea virtute & ſapientia majores noſtri fuerunt ut in Legibus ſcribendis nihil ſibi niſi ſalutem & utilitatem reipublicæ proponerent.* Lib. I. de Invent. Rhetor. rationem quaſi aperit: *Neque enim ipſi quod ob eſſet, ſcribere volebant: &, ſi ſcripſiſſent, quum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant.* Sic lib. III. Officior. *Hoc ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent.* Eodem ſpectant ejuſdem Ciceronis illa, lib. III. de LL. *Nihil eſt tam aptum ad jus conditionemque naturæ, quam Lex: ſine qua nec domus ulla, nec gens, nec civitas, nec univerſum genus hominum ſtare, nec rerum natura omnis, nec ipſe mundus poteſt.* Pro Cluentio denique: *Fundamentum libertatis, fons æquitatis, mens & animus & Conſilium ſententia Civitatis poſita eſt in Legibus.*

Hæc de *Origine Legum & Cauſſa* προκαταρκτικῇ: ſequitur Diffinitio.

4. *Diffinitio* Legis duplex: vel *generalis*, quæque conveniat omnium populorum legibus; vel *ſpecialis* quæ tantum propria Legum Romanarum. *Lex generaliter* ita diffiniri poteſt ex Cicerone lib. II. de nat. Deorum: *Eſſe recti præceptionem, pravique depulſionem.* Iſiodorus lib. V. cap. III. Legem eſſe ait *conſtitutionem ſcriptam.* *Deſcriptiones* potius ſunt Legum quam *Diffinitiones* quæ exſtant in Pandectis tit. de LL. Sic enim ibi Papinianus l. I. Diffinit. *Lex eſt commune præceptum, virorum prudentium conſultum; delictorum quæ ſponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis reipublicæ ſponſio.* Quatuor enim Legis *propria* adjuncta Papiniani verbis deſcribuntur & exprimuntur: *quod Lex debeat* coli ab omnibus; deinde *quod prudentum* virorum conſilio debeat promulgari; tertio *quod ſupplicia* vitiis, quarto *quod præmia* virtutibus debeat deferre: quibus rebus evenire ſolet, ut lex *totius reip. vinculum* eſſe videatur. Demoſthenis item & Chryſippi diffinitiones ab Marciano relatæ eodem Pandectarum titulo non ſunt cenſendæ *Diffinitiones*; ſed *Deſcriptiones.* Sic enim ibi Demoſthenis verba Latinè ſonant: *Lex eſt cui omnes obtemperare convenit; cum ob alia multa, tum vel maxime eo quod omnis lex inventum ac munus Dei eſt: decretum vero prudentum hominum; coercitio eorum, quæ vel ſponte vel involuntarie delinquuntur:*

communis ſponſio civitatis , ad cujus præſcriptum omnes , qui in ea rep. ſunt , vitam inſtituere debent. Chryſippi vero verba ſic tinniunt : *Lex eſt omnium divinarum atque humanarum rerum regina. Oportet autem eam eſſe præſidem & bonis & malis ; & principem & ducem eſſe ; & ſecundum hoc regulam eſſe juſtorum & injuſtorum , & eorum quæ natura civilia ſunt , animantium ; præceptricem quidem faciendorum , prohibitricem autem non faciendorum.* Cicero etiam multis locis lib. I. & II. de LL. & II. de Nat. Deorum Legis Diffinitionem tentavit : appellat enim nunc *ſummam rationem inſitam in natura* ; nunc *rectam & ab numine Deorum tractam rationem , honeſtam imperantem , prohibentem contraria* : aliquando *æternum quid, quod univerſum mundum regeret ; imperandi prohibendique ſapientiam : juſtorum injuſtorumque diſtinctionem* , & aliis modis. Hæc de *generali Legis Diffinitione.*

5. Diffinitio *Specialis*, & quæ populo tantum Romano conveniat, variè apud varios reperitur. Juſtinianus Imp. §. IV. Inſt. de jur. nat. gent. & civili ſic diffinit : *Lex eſt quod populus Rom: Senatorio magiſtratu rogante, veluti Conſule, conſtituebat.* Boetio lib. III. in Top. Ciceronis hæc diffinitio placet : *Lex eſt , quam populus Centuriatis Comitiis ſciverit.* Attejus Capito apud Agell. lib. X. cap. XX. hoc modo diffiniendam exiſtimavit : *Lex eſt generale juſſum populi aut plebis , rogante magiſtratu.* Notandum in poſtrema hac diffinitione , quum inquit Capito , *juſſum populi aut plebis* , *Plebiſcita* etiam comprehendi. *Plebiſcitum* Juſtinianus eodem Inſtitutionum titulo ſic ſeparatim diffinit : *Plebiſcitum eſt quod plebs plebeio magiſtratu rogante, veluti Tribuno conſtituebat.* Feſtus autem his verbis : *Scita plebis appellantur ea , quæ plebs ſuo ſuffragio ſine patribus juſſit, plebeio magiſtratu rogante.* Non autem obiter legenda eſt utrobique vox illa *rogante.* Nam *Rogatio* ea propriè , quum populus aut plebs rogatur , velint jubeantne illud aut illud fieri , ſive id ad *ſingulos* , ſive *univerſos* pertineat. Feſtus *Rogationem* videtur eamdem facere cum *Privilegio* , quum inquit : *Rogatio eſt , quum populus conſulitur de uno pluribuſve hominibus , quod non ad omnes pertineat : & de una pluribuſve rebus , de quibus , non de omnibus ſanciatur. Nam quod in omnes homines reſve populus ſcivit Lex appellatur. Itaque Ælius Gallus ait inter Legem & Rogationem hoc intereſſe , quod inter genus & ſpeciem.* Sed de *Privilegiis* ad leges XII. Tab. Hæc de *Diffinitione*, ſequitur , ut videamus *qualem oporteat eſſe Legem.*

6. Qualem oporteat eſſe Legem, oſtendit doctè & nervoſè Iſiodorus Epiſcopus Giſpalenſis , cujus verba citantur in Decreto Gratiani diſt. 4. c. II. Sic enim ait : *Erit lex honeſta , juſta, poſſibilis , ſecundum naturam & ſecundum conſuetudinem patriæ ; loco temporique conveniens ; neceſſaria & uti-*

utilis, manifeſta quoque ne aliquid per obſcuritatem incautum captione contineat: nullo privato commodo, ſed pro communi civium utilitate conſcripta. Et addit deinde quam ob cauſſam legem talem eſſe oporteat: *Ideo autem in ipſa conſtitutione, iſta conſideranda ſunt, quia quum leges inſtitutæ fuerint, non erit liberum judicare de ipſis ſed oportebit judicare ſecundum ipſas.* Vult imprimis Iſiodorus *Legem* etiam *honeſtam*, quia in jure non tam deſideratur *juſtitia*, quam *honeſtas.* Vult eſſe *juſtam*; Aliter enim non poſſet mereri nomen *juris*, niſi eſſet juſta. Vult eſſe *poßibilem*; quia ad impoſſibile nemo obligatur. Vult eſſe *ſecundum naturam*; nam ſi naturali rationi repugnet, non eſt lex appellanda. Vult eſſe *ſecundum conſuetudinem patriæ.* Nam ſi contra conſuetudinem fuerit inhabitantium per contrariam conſuetudinem ſolet abrogari. Vult *loco convenire.* Nam aliquibus in locis ſæpe quædam ſtatuuntur; quæ aliis in locis non recipiuntur. Vult *tempori convenire.* Nam quidquid homines agunt tempori ſuo debet congruere. Talem igitur tales ob cauſſas vult eſſe Legem Iſiodorus apud Gratianum in Decreto Aureo, ut vocant Diſt. IV. cap. III. *vitia virtuteſque* Legis, id eſt *qualem eſſe*, vel *qualem non eſſe* deceat legem, docet etiam Quintilianus lib. II. cap. IV. *vitium legis*, inquit, *aut in verbis aut in rebus eſt. In verbis quæritur an ſatis ſignificent, an ſit in his aliquid ambiguum. In rebus, an lex ſibi ipſa conſentiat, an in præteritum referri debeat, an in ſingulos homines. Maxime vero commune eſt quærere, an ſit honeſta an utilis. Juſtum, pium, religioſum cæteraque his ſimilia honeſto complectimur. Juſti tamen ſpecies non ſimpliciter excuti ſolet. Aut enim de re ipſa quæritur, ut digna ne pœna vel præmio ſit: aut de modo præmii pœnave, qui tam major quam minor culpari ſolet. Utilitas quoque interim natura diſcernitur, interim tempore, quædam an obtineri poßint, ambigi ſolet. Ne illud quidem ignorare oportet Leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi ſolere.* Huc pertinent illa Modeſtini J. C. in l. VII. D. de LL. & S. C. *Legis virtus eſt imperare, vetare, permittere, punire.* Illud univerſim hic tenendum, eas optimas & laude digniſſimas eſſe leges, quæ *ad bene beateque vivendum* ſunt, quam maxime fieri poteſt accommodatæ: cui rei neceſſarium nonunquam eſt *pœnis ac multis uti* ne impunita crimina delinquendi cupiditatem improbis augeant. Sunt enim quidam *muti magiſtratus* & veluti *inanima inſtrumenta reip.* quæ tamen vocem & vitam habent ſi cives ad obedientiam ſeveritate judicis impellantur. Nihil prodeſt medicina, ſi non adplicetur: nihil proſunt leges, ſi non exerceantur. Inſtitutio legum non eſt *ut ſint*, ſed *ut præſint*: at præeſſe non poſſunt ſi iiſdem obſequi non urgeantur cives. Interim moderatione utendum, ut ex legibus *noxæ pœna par* ſit & *in ſuo vitio quiſque plectatur. Vis capite,*

Avaritia multa, honoris cupiditas ignominia ſanciantur : Et ſi in lege ſeveritatis quid deprehendatur, neceſſe eſt Judex benigna utatur interpretatione. Eleganter Marcianus J. C. lib. II. de publi: judic: in l. XI. D. de pœnis : *Perſpiciendum eſt judicanti, ne quid aut durius aut remiſſius conſtituatur, quam cauſſa depoſcit, nec enim aut ſeveritatis aut clementiæ gloria adfectanda eſt, ſed perpenſo judicio prout quæque res expoſtulat ſtatuendum. Plane in levioribus cauſſis proniores ad levitatem Judices eſſe debent : in gravioribus pœnis ſeveritatem legum cum aliquo temperamento benignitatis ſubſequi.* Ut concludam Cicero lib. I. de LL. Legem vult eſſe *vitiorum emendatricem, commendatricem vero virtutum* : eo enim fieri ut ab lege *vivendi doctrina ducatur.* Hæc de *Qualitate Legis*; ſequitur *Diſtributio.*

7. Lex triplex : *Divina, naturalis* & *humana* ; in quæ membra tribui ſolet & *Jus* ab J. Ctis & aliis. Quæ ſit *Lex Divina*, & quo modo dividatur in *moralem, ceremonialem* & *forenſem*, docent ex Sac. Scriptura Theologi variis locis. De *Lege naturali*, vel *jure Naturæ* etiam in præſentia non eſt agendum ; pauca tamen dicam *Legem* vel *jus Naturæ* eſſe quaſi fundamentum Legis humanæ, quam ut docet Juſtinianus Imp. Inſt. lib. I. tit. II. *natura omnia animalia docuit.* Ariſtoteles lib. V. Ethic. ad Nicomach. ſic, ut verba ejus Latine ſonant, diffinit *Naturæ Lex eſt quæ ubique locorum & gentium vim ſuam retinet, neque opinione rata eſt aut irrita.* Sic Cic. lib. I. de LL. *Jus vel Lex Naturæ eſt ratio ſumma inſita in Natura, quæ jubet ea quæ facienda ſunt, prohibetque contraria.* Alii Jus naturale vocant, *quod notitiæ, quas Deus humanæ naturæ impreſſit*, ut legitur epiſtola Paulli ad Romanos cap. II. v. XIV. *nullo docente nobis ſuggerunt, ut honeſte, pie & ſancte vivamus.* Jus illud, quia diſcrimen honeſtorum & turpium docet, *æternum* eſt, *perpetuo ſibi conſtans* & *immutabile* §. II. Inſtit. de jure nat. gent. & civili. Eſtque jus naturæ duplex *ſuperius* vel *inferius.* Superius quod propter præſtantiam ſui, dignitatem & nobilitatem inferius regit ac moderatur. Hujus juris ſunt *erga Deum Religio.* l. II. D. de juſt. & jure. *Quod tibi non vis fieri alteri ne feceris* ; *Neminem lædere*; *Honeſtè vivere*; *ſuum cuique tribuere.* §. III. Inſt. de juſt. & jur. *Defenſio contra vim & injuriam.* l. III. D. de juſt. & jur. l. II. III. IV. C. ad Legem Corneliam de Sicariis. *Inferius* è contra eſt quod cedit & famulatur Superiori ; ut eſt *obedientia Patri & Patriæ debita.* d. l. II. *ordinata maris & feminæ conjunctio* §. I. Inſtit. de jure nat. gent. & civili. *Liberorum generatio & educatio.* l. I. §. pen. D. de juſt. & jure. *Lex* ſive *jus humanum* illud dicitur, quod ab hominibus eſt conſtitutum : eſtque vel *Commune*, vel *Proprium. Commune*, quod recta ratio omnes docet §. I. Inſt. de jure nat. gent. & civili. Proprium eſt Jus civile, quod quælibet Civitas ſive reſp. adden-

addendo vel diminuendo juri communi ſibi ſancit. l. II. & IX. D. de juſt. & jure. Hoc jus, ut ſenſim ad inſtitutum veniamus, habuerunt Romani dupliciter, vel *Scriptum* vel *Non ſcriptum* ut legimus §. III. Inſt. de jur. nat. gent. & civili. *Scriptum* eſt quod in ſcriptis de rebus futuris propoſitum eſt & promulgatum. l. VIII. C. de LL. l. XXXII. D. eodem. *juris ſcripti* rurſum Species erant VI. *Lex*, *Plebiſcitum*, *Senatuſconſultum*, *Placitum Principis*, *Reſponſa Prudentum* & *Edicta Prætorum*. l. VII. D. de juſt. & jure. *Lex*, de qua proprie nobis erit agendum, erat, quam populus Romanus Senatorio magiſtratu, ſuffragiis Centuriatim collectis rogante, conſtituebat. §. IV. Inſt. de jure nat. *Plebiſcitum* erat, quod Plebs Comitiis Tributis & Plebeio magiſtratu rogante conſtituebat. l. CCXXXVIII. D. de verb. ſig. §. IV. Inſt. d. t. *Senatuſconſultum* erat, quod Senatus ſuffragiis per diſceſſionem vel majoris partis ſententiam jubet atque conſtituit. §. V. Inſt. eodem tit. l. II. §. IX. D. de orig. jur. *Placitum Principis* erat quod Imperator per epiſtolam conſtituebat, vel cognoſcens decernebat, vel edicto præcipiebat. §. VI. Inſt. eodem l. XXIV. §. ult. D. locati. *Reſponſa prudentum* erant ſententiæ & opiniones eorum, quibus ex auctoritate principis permiſſum erat de jure reſpondere, illudque interpretari §. VIII. Inſt. eod. l. II. de orig. juris. §. ult. l. I. C. de veteri jure enucleando. *Prætorum* denique *edicta* erant jus ſcriptum, quod Prætores introducebant, adjuvandi, ſupplendi, corrigendi juris civilis gratia: quod & *honorarium* dicebatur, ad honorem Prætorum ſic nominatum. l. VII. l. VIII. D. de juſt. jure. §. VIII. Inſt. eodem. Hæc edicta primo *annua* erant, poſtea verò *perpetua* ab Salvio Juliano ſunt facta d. l. II. D. de orig. juris. ſ. eod. Hæc de jure Scripto, ejuſque Speciebus. *Non Scriptum* dicebatur Romanis, quod uſus frequens, inveteratus, & æquus tacita communi aſſenſione comprobarat l. I. & II. C. quæ ſit long. conſ. Vocabatur & jus illud conſuetudo ad quam conſtituendam varià requirebantur hodieque requiruntur I per X annos obſervatio DD. ad l. XXXII. & XXXIII. l. XXXV. D. de LL. & l. III. C. quæ ſit long. conſ. II. *Continuata Actuum ſimilium frequentia*, ad minimum duorum. l. XXXVIII. D. de LL. III. *Tacitus populi totius vel majoris partis conſenſus*. l. XIX. D. ad Municip. d. l. XXXII. l. XXXV. D. de LL. Hæc de *legis vel juris Diſtributione*: ſequitur ut nonnihil dicam de *legis Partibus*.

8. Legis *partes* plurimum tres reperio fuiſſe, *Proœmium*, *Ipſa legis Capita*, *Sanctionem*. *Proœmium* illud erat, in quo ſcribi erat ſolitum *quis legem rogaſſet*, *quo loco*, *quo tempore*, *quæ cauſſa* fuiſſet προκαταρκτικὴ; *quæ Tribus*, qui vir in Tribu *primus* ſuffragium tulerat. Initio igitur cujuſque legis legitima

& ſo-

& ſolennia verba præponebantur hæc : *Conſul populum jure rogavit, populuſque jure ſcivit.* Docet hoc Cicero I. in Antonium Oratione : **Cedo**, inquit, *illa legitima* CONSULES POPULUM JURE ROGAVERUNT *(hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) populuſque jure ſcivit.* Patent etiam quæ dixi ex ea lege, quæ à Frontino lib. II. de Aquæduct. prioribus verbis valde corruptis & depravatis refertur. Ea ſunt : *T. Quinctius Criſpinus Coſ. populum jure rogavit, populuſque jure ſcivit in foro, pro roſtris ædis D. Julii populi Romani & Juliæ : Tribus Sergia principium fuit, pro Tribu Sex. Terentius L. F. Vacio.* Monſtra ſunt verborum illa apud Frontinum *Ædis D. Julii populi Romani Julii* : ſcriptum enim fuerat à Frontino, *Ante diem pridie.* Mendum facile natum fuit ex notarum compendio. Singularibus enim litteris hæc Initio Legum notari erant ſolita, quemadmodum videre eſt apud Valer. Probum libello de Notis. Nec vero initio duntaxat Legum à populo ad Conſulis rogationem latarum, ſed & Plebiſcitorum quoque quæ à Plebe, Tribuno plebis rogante, ſciſcebantur, idem adſcribi moris erat, quemadmodum Livius lib. III. docet his verbis : *M. Duilius Trib. pleb. Plebem rogavit, Plebſque ita ſcivit.* Item lib. XXV. *Tribuni plebis rogaverunt, plebſque ita ſcivit ; ſi M. Poſthumius,* lib. XXVII. *Tribuni plebis rogarunt, plebſque ſcivit ; ut Q. Fulvius qui tunc ad Capuam erat, Dictator diceretur.* Extſtat etiam Plebiſcitum vetus, quo Thermeſes præſidiæ populi liberi immuneſque facti ſunt : cujus prima verba ſic ſe habent : *C. Antonius M. F. C. Cornelius C. Fundanius C. F. Tribuni pleb. deſignati plebem jure rogarunt, plebeſque jure ſcivit.* Legum autem initiis *Tribum* etiam, quæ prima ad ſuffragium ferendum vocata erat, adſcribi ſolitam paullo ante dixi. Notandum hic Tribui iſti *Principii* cognomen fuiſſe inditum docet apud Frontinum, cum lex illa quam paullo ante recitavi ; tum hæc Agraria : *Tribus Sergia principium fuit : pro Tribu Sex.* L. F. *Varro primus ſcivit.* Sic initio Legis Thoriæ : *Tribus principium fuit : pro tribu Q. Fabius Q. F. primus ſcivit.* Sic Livius lib. IX. *Ei legem Curiatam de Imperio ferenti, triſte omnem diem diffidit, quod Fauciæ Curiæ fuit principium duabus inſignis cladibus, captæ urbis & Claudinæ pacis : quod utroque anno ejuſdem Curiæ fuerat Principium.* *Procœmium* ſequebantur ipſa *legis Capita* : quibus res ipſa, qua de quæſtio erat, præſcribebatur. Exempla paſſim videbimus in ſequentibus. Si *capita eſſent plura, inter ſpatiis* diſtingui erant ſolita, ut aliàs ex ipſis legibus docebimus. Illud etiam hic notandum Capita hæc plura nonnunquam *numeris* diſtingui ſolita, ut videre eſt in Legibus *Manilia, Roſcia, Peducæa* apud Hyginum Gromacium de conſtitutionibus Limitum : in iis enim ſingulis capitibus adduntur *numeri* K. L. III. *Quæ Colonia hac lege deducta* &

paulo

paullo poſt: K. L. IV. *Qui Limites Decimam* &c. Deinde K. L. V. *Qui hac lege Coloniam deduxerit* &c. Quod monendum dixi ne quem offendant Singulares illæ litteræ K. L. quæ nihil aliud volunt, quam *Caput* Legis. veteres enim *Caput* vocem non per C. ſed per *Græcum* K ſcribebant, ut & *Kalumniam* & ſimilia; quorum exempla in Inſcriptionibus paſſim.

Tot vero Capitibus ſingulæ leges conſtabant, quot viſum erat his, qui legem conſcribebant, *totam legem conſcribi* poſſe. Sic in epiſtola quadam M. Cæly ad M. Ciceronem refertur *unum & centeſimum caput Legis Juliæ de Repetundis.* Poſtrema legis pars erat *Sanctio. Sanctiones Legum* quid fuerint docet Juſtinianus imp. §. v. inſt. de rer. diviſ. *Ideo autem muros ſanctos dicimus, quia pœna capitis conſtituta eſt in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & Legum eas partes, quibus pænas conſtituimus adverſus eos, qui contra leges fecerint, Sanctiones vocamus.* Sic Papinianus libro II. Diffinitionum in l. XLI. D. de pœnis: *Sanctio legum, quæ noviſſimè certam pænam irrogat his, qui præceptis legis non obtemperaverint, ad eas ſpecies pertinere non videtur, quibus ipſa lege pœna ſpecialiter addita eſt.* Ulpianus denique in l. IX. §. III. D. de rer. diviſ. *Propriè dicimus ſancta, quæ neque ſacra neque profana ſunt, ſanctione enim quadam confirmata: ut Leges ſanctæ ſunt. Sanctione enim quadam ſunt ſubnixæ: & interdum, inquit, in Sanctionibus additur, ut qui ibi aliquid commiſit, capite puniatur.* Legum Sanctionibus quatuor adſcribi *ſolennia Capita* moris erat: unum de *Impunitate*; alterum de *Limitatione*; tertium de *difficultate Abrogationis*; quartum de *Pœna*. De *Impunitate* dixi, nimirum *ſi quid contra alias Leges, ejus legis quæ promulgabatur, ergo, factum eſſet.* Eo pertinet Caput illud Sanctionis quod hodieque legitur in ærea tabula Legis-Regiæ de imperio Veſpaſiani, hoc modo Sanctio: *Si quis hujuſce legis ergo adverſus* Leges, *Rogationes, Plebiſve ſcita, Senatuſque Conſulta fecit feceritve, ſive quod eum ex* Lege, *Rogatione, Plebiſve ſcito. S. ve C. facere oportebit, non fecerit hujuſce legis ergo id ei ne fraudi eſto. neve quid ob eam rem populo dare debeto: neve cui ea de re actio neve judicatio eſto: neve quis ea de re apud ſe agi ſinito.* Caput autem illud in ea rogatione adjectum quæ ab octo Tribunis plebis *de reditu ſuo* promulgata eſt. Cicero *tranſlatitium ideo* vocat lib. III. epiſt. ad Attic. Quod ad alterum caput *Sanctionis* de *Limitatione*; illud tale erat: *Si quid Sacri Sanctique eſt, quod jus non ſit rogari, ejus hac lege nihil rogatur.* Quæ verba, ut ſolennia, apud Valerium Probum ſingularum litterarum compendio ſcribuntur S. Q. S. S. Q. E. Q. I. N. S. R. E. H. L. N. R. Sic Cicero Orat. pro Cæcina: *At enim Sulla Legem tulit: ut nihil de illo tempore, nihil de calamitatibus querar: hoc tibi reſpondeo adſcripſiſſe eundem Sullam in eandem legem* SI QUID IUS NON

ESSET ROGARI, EIUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM. *Quid eſt quod jus non ſit? quod populus jubere aut vetare non poſſet? Ut ne longius abeam declarat iſta adſcriptio eſſe aliquid: nam niſi eſſet, hoc in omnibus legibus non adſcriberetur.* Idem pro domo ſua: *Quæ tua fuit conſecratio? Tuveram, inquit, ut mihi liceret. Quid non exceperas, ut ſi quid jus non eſſet rogari, ne eſſet rogatum.* Eſt in hac vulgari Legum clauſſula arguta & ſubtilis concertatio apud Cicer. in Orat. pro L. Cornelio Balbo his verbis: *Ubi eſt igitur exceptum fœdere Gaditano ne quem populus Rom: Gaditanum incivitatem reciperet? Nuſquam. At ſicubi eſſet, lex videlicet Gellia & Cornelia, quæ diffinite poteſtatem Pompeio civitatem donandi dederat, ſuſtuliſſet. Exceptum eſt inquit fœdus, ſi quidem ſacro ſanctum eſt: Ignoſco tibi, ſi neque Pœnorum jura calles: reliqueras & civitatem tuam, neque noſtras potuiſti leges inſpicere: Ipſæ enim ſe à cognitione ſua judicio publico repulerunt. Quid fuit in Rogatione ea quæ de Pompeio à Gellio & à Lentulo Coſſ. lata eſt, in qua aliquid Sacroſanctum videretur? Primùm enim Sacroſanctum eſſe nihil poteſt, niſi quod populus plebeſve ſanxiſſet: deinde Sanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo aut obteſtatione legis, aut pœna, quum caput ejus, qui contra facit, conſecratur. Quid habes igitur dicere de Gaditano fœdere? ejuſmodi? utrum capitis conſecratione, an obteſtatione legis ſacroſanctum eſſe confirmas? Nihil omnino umquam de iſto fœdere ad populum, nihil ad plebem neque lege neque pœna latum eſſe dico* &c. Quo ex loco apparet in hac legum exceptione *Sacroſanctum* id demum habitum, quod per populum plebemve ſancitum erat. Quod ad tertium de *Difficultate abrogationis*, de ea in Sanctionibus legum caveri ſolitum intelligitur ex variis ſcriptoribus; quorum verba in medium adferre & recitare longum eſſet & tædioſum. Hujuſmodi autem *Sanctionum* particulam videre eſt apud Feſtum: *Neve per Saturam abrogato aut derogato.* Illud habebat hanc vim, ut ne cum rogatione multis conjunctis rebus lex abrogaretur. Feſti verba ſunt hæc: *Satura eſt cibi genus ex variis rebus conditum: & lex multis aliis confiſta legibus. Itaque in ſanctione Legum adſcribitur Neve per Saturam abrogato aut derogato.* Quod ad quartum & poſtremum de *Pœna*: notandum in pleriſque legibus ita ſanciri ſolitum. *Qui aliter vel ſecus faxit, ſacer eſt.* Feſtus: *Sacratæ Leges*, inquit, *ſunt, quibus ſanctum erat, qui quid adverſus eas fecerit, ſacer alicui Deorum ſit, cum familia pecuniaque.* Hanc Sanctionem in Legibus Regiis & in XII tabulis frequentem fuiſſe invenio Feſtus in verbo *Plorare*, hæc citat ex Romuli & Tatii legibus: *Nurus ſacra Divis parentum eſto.* Ejuſdem Romuli lege cavebatur *Patronus ſi Clienti fraudem fecerit, ſacer eſto*, quemadmodum ſcribit Servius in lib. VI. Æneid. v. IↃCIX. ad ea verba: *Aut fraus innexa clienti.* Ex

Numæ

Numæ vero Pompilii legibus Feſtus in verbo *Aliuta* hoc caput adfert: *Si quis aliuta faxit, ipſos Jovi ſacer eſto.* Ex Servii vero Tullii legibus caput hoc: *Si parentem puer verberit, aſt oloe ploraſit, puer Diveis parentum ſacer eſto.* Illam autem Sanctionem hanc vim habuiſſe, *ut impunè is homo occidi poſſet, & qui occidiſſet cædis crimine minime teneretur.* Dionyſius Halicarnaſſ. declarat lib. v. qui legendus, ubi legem Valeriam deprovocatione deſcribit. Eo reſpiciunt de eadem lege Livii illa lib. II. *Latæ deinde Leges non ſolùm, quæ regni ſuſpicione Conſulem abſolverent, ſed quæ ad eo in contrarium vetarent, ut populorum etiam facerent. Inde Cognomen factum Poplicolæ eſt. Ante omnes deprovocatione adverſus magiſtratus ad populum, ſacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi conſilianiſſet.* Legendus etiam Plutarch. in Publicola. Sic Macrob. lib. III. Sat. VII. *Hoc loco non alienum videtur de conditione eorum hominum referre, quos leges Sacros eſſe certis Diis jubent. Quia non ignoro quibuſdam mirum videri, quod quum cætera ſacra violari nefas ſit, hominem Sacrum jus fuerit occidi.* Hæc de *Partibus*: ſequuntur *ferendarum legum ritus.*

9. In ritibus ferendarum legum conſideranda quædam, quæ *Legum lationes præcedebant*, quædam quæ *comitabantur* & quaſi inhærebant, quædam denique, quæ *proximè ſubſequebantur.* In iis quæ *præcedebant* quæri ſolet priore loco de *perſonis* vel *eorum, quibus jus erat & poteſtas leges ferendi*, vel *eorum per quos vel quorum auctoritate leges ferebantur*: poſteriore loco *de ipſa legis Rogatione*, cujus partes poſtea erunt examinandæ.

Quod ad *Perſonas, quæ jus habebant & poteſtatem legum ferendarum*; hoc omnino ut indubitatum eſt tenendum, Leges apud Romanos *à magiſtratibus* tantum, non tamen *omnibus*, rogari & poſt rogationem, niſi intercederetur à Tribunis, vel obnunciaretur ab Auguribus, ferri ſolere. Quum autem duo eſſent *magiſtratuum genera*, alii *Majores*, alii *Minores*: leges à *majoribus magiſtratibus* ſex tantùm rogabantur & ferebantur, *duobus* quidem *Ordinariis Conſule & Prætore. Extraordinariis* vero *Dictatore, Inter rege, Decemviris & Tribunis militum*; ut nihil dicam de *Regibus & Triumviris R. P. conſtituendæ*: à *Minore* autem eoque *Ordinario* uno, *Tribuno plebis.* Præter hos nulli alii legis rogandæ ferendæque poteſtas fuit. Hi enim quos dixi, & nulli alii magiſtratus cum populo agundi poteſtatem habebant. *Agere cum populo* nihil aliud erat, quam *rogare quid populum, quod ſuffragiis ſuis aut juberet aut vetaret. Conſules jus habuiſſe leges ferendi* manifeſta res eſt. Omnes enim leges Conſulares, quæ paſſim reperiuntur apud varios auctores, ſatis oſtendunt *legibus ferendis Conſules Comitia Centuriata* habuiſſe. *Prætores* quoque Comitia Centuriata legum ferendarum cauſſa habuiſſe teſta-

tur Livius lib. xlv. quum ſcribit: *Prætorem M. Juventium legem tuliſſe de bello Rhodiis inferendo.* Confirmat id ipſum & hoc, quod ſi in urbe Coſſ. non eſſent, *Prætorum*, ac præſertim *urbani* ſummum erat Imperium. Ex quo ſequitur, *ſi legum Comitia eſſent habenda*, *Prætorum* id munus fuiſſe. De *Dictatoribus* etiam nulla eſt dubitatio. Confirmant id leges *Hortenſia*, *Æmilia*, *Cornelia*; quæ omnes à Dictatoribus latæ Centuriatis etiam Comitiis, ut paullo ante dixi de Conſulibus, & dictum etiam volo de *Prætoribus*. *Interregem* etiam leges ferre potuiſſe credendum eſt: atque *interregis Lex Valeria de L. Cornelii Sullæ imperio fuit*: idem etiam à Cicerone lib. iii. de LL. confirmari poteſt: *eique, quem produnt Patres Conſulum rogandorum ergo.* Nam *prodi* proprie dicebatur *Interrex.* De *Decem viris* teſtimonium dicunt *Duodecim Tabularum leges* ab iis Centuriatis Comitiis latæ, quemadmodum legere eſt apud Livium & Dionyſium. *Tribunis etiam militum* idem jus eamdemque legum ferendarum poteſtatem fuiſſe parebit ex ipſa Legum Romanarum enumeratione. De *Legibus Regum* nulla eſt dubitatio. *Tribuni etiam Celerum*, qui regum temporibus erat alter à Rege, *lex illa* fuit, *qua Reges exacti ſunt*; unde & Pomponius J C. in l. ii. §. iii. D. de orig. jur. eam legem *Tribuniciam* appellat, quamquam eam ob cauſſam à nonnullis arguatur & Inſimuletur *ἀνιστοριογραφίας.* *Tribuniciam* enim vocat, non quod lata à *Tribunis plebis*, qui tunc temporis in rep. erant nulli; ſed quod lata & rogata à *Tribuno Celerum.* Quod *tres viri rep. Conſtituendæ* etiam leges tulerint conſtat plenè ex illorum temporum hiſtoriis. De *Legibus etiam Imperatorum* nequaquam eſt ambigendum. Viam omnibus reliquis aperuit ad hanc rem *Octavianus Auguſtus*, cujus multas ſuo loco leges audiemus. Ex his omnibus paret neque *Magiſtrum Equitum*, neque *Cenſorem*, neque *Proconſules*, neque *Proprætores*, neque *Ædiles Curules*, neque *Quæſtores urbanos*, neque denique *Præfectos urbi*, etſi ſenatorii eſſent magiſtratus, rogare populum, legum ferendarum cauſſa potuiſſe: ut verba illa apud Juſtinian. Imp. in legis diffinitione, *Senatorio magiſtratu rogante*, reſtringenda omnino ſint ad *magiſtratus*, non quidem omnes, ſed à me expreſſos, *Conſulem*, *Prætorem*, *Dictatorem*, *Inter regem*, *Decem viros*, *Tribunos militum*, *iii viros reip. conſt. cauſſa* & commerandos iis *Reges*, *Tribunum Celerum Imperatores Auguſtos.* Quod ad *minores magiſtratus*, eorum dixi uni tantum *Tribuno plebis* jus fuiſſe legum rogandarum: quod nemini, niſi in lectione hiſtoriarum plane non verſato ignotum eſſe poteſt. Teſtatur hoc ipſum nomen *Plebiſcitorum*, quæ videlicet *plebs plebeio magiſtratu rogante* (quæ verba apud Juſtinianum Imp. in Inſtitut. *ad unum Tribunum pleb.* ſint reſtringenda) conſtituebat. Poteſtatem

autem

autem hanc *Tribunis*, ut legem ferre poſſent, abſtulit *Sulla*, *ut in lege Cornelia de Tribunis* videbimus: ſed Cn. Pompeio Magno Coſ. *idem jus Tribunis fuit reſtitutum.* Ex his igitur conſtat *qui magiſtratus* & *majores* & *minores* populum, plebemve jure rogare legum ferendarum cauſſa, potuerint. Sequitur ut videamus *per quos & quorum auctoritate leges ferri ſolitæ.*

10. *Solum Populum Legum ferendarum*, vel ut magis proprie dicam, *jubendarum* jus habuiſſe ut *Creationis magiſtratuum*, & *aliquorum judiciorum publicorum*; item *belli*, *pacis*, *fœderis* ac *ſociorum* Polybius eſt auctor: *Senatus* enim, quod idem cum aliis ſcribit, *ærarii*, *vectigalium*, *Legationum*, *Conſiliorum*, *& auxiliorum curam habebat. Conſulibus in bello fere omnia, in pace omnium rerum cura atque leviorum adminiſtratio & Imperium, ac populi & Senatus juſſorum exſecutio* competebat: eamque ob cauſſam *ex tribus miſtis generibus reip.* conſtare civitatem Romanam idem Polybius dixit, apud Livium tamen legimus *in legibus magiſtratibusque rogandis* uſurpatum fuiſſe, ut priuſquam *populus ſuffragium iniret patres Auctores* fierent, ut Cicero lib. II. de LL. & infinitis aliis locis teſtatur. Sic Livius lib. VIII. *Bellum ex auctoritate Patrum populus adverſus Veſtinos juſſit.* lib. I. *Regem populus juſſit, Patres auctores facti.* volebant autem hoc lex *Publilia*; Qua Q. Publilius Philo Dictator anno ab v. c. CCCCXIV. cavit, *ut legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initium ſuffragium Patres Auctores fierent.* Leges igitur ferebantur *à magiſtratibus & majoribus & minoribus*, quos indicavi; *Populi plebiſve auctoritate*, *vel per Populum & Plebem.* Appellatione *Populi* univerſi cives Intelligebantur: *Plebis* vero, cives omnes ſignificabantur, exceptis Senatoribus & Patriciis; ideoque & *Equites plebis appellatione* continebantur. Hæc de *Perſonis*, & eorum *à quibus Leges ferebantur*, & eorum *per quos jubebantur*: ſequitur jam in Præcedentibus ipſam Legum lationem *Rogatio.*

11. *Rogationis* variæ erant partes, de quibus vel in *genere*, vel *in ſpecie*: in *genere* quidem duo explicabo Legis ferendæ *Conceptionem*, & conceptæ *Relationem ad Senatum.* Quod ad *Conceptionem*, is qui legem laturus erat, ſcribebat eam domi, & cum peritis conſultabat, *ne quid contra populi* rem aut voluntatem ſanciret; ne *forte pugnantia* capita ſimul ferret; *neve quid quod* vetus aliqua lex, ſi ferretur, inane infirmumque juberet eſſe: *ne curationem*, *poteſtatem*, aliquodve commodum ipſe ſibi ſua lege, aut collegis, cognatis, adfinibus mandaret: quod leges duæ Licinia & Æbutia fieri nolebant: de quibus ſic Cicero oratione II. in Rullum: *Leges veteres ſunt*, inquit, *neque eæ Conſulares, ſi quid intereſſe hoc arbitramini, ſed Tribuni-*

ciæ, vobis majoribusque veſtris vehementer grata atque jucunda. Licinia lex eſt atque altera Æbutia, quæ non modò eum qui tulerit de aliqua curatione ac poteſtate; ſed etiam Collegas ejus, Cognatos atque affines excipit, ne iis poteſtas curatione mandetur. Contra hoc videtur peccaſſe Clodius, qui tulit, quemadmodum notat Cicero in oratione pro domo, *ut ſibi Ciceronis ædes liceret poſſidere.* Hoc non obſcurè diſcimus ex variorum hiſtoricorum aliorumque auctorum ſcriptis, Legiſlatores in ſuis legibus ferendis non rarò duci ſolere *aut populi ſtudiis* aut *neceſſitatibus.* Apud *Hiſpanos* pleræque leges *favent bello. Lacedæmoniæ leges* omnes erant *bellicæ*, quo nomine à Philoſophis meritò reprehenduntur. Quæ regiones ſine mercatura tutari ſe vix poſſunt, ut Belgica, in iis leges impenſè favent *negociationi*; valuit in quibuſdam *Odium hominum* vel *Ordinum*; ut quæ Romæ *contra plebem à Patriciis* decreta, vel quæ *à plebe contra Patricios* ſcita, quæ *à L. Cornelio Sulla contra Tribunos plebis.* Alios etiam rexit *metus*; ut qui leges per adulationem tulerunt atque acceperunt de *immodica principum potentia*: quoſdam *ſpes*, ut qui cupiditate pecuniæ *fixit leges pretio atque refixit.* J Cti etiam per tyrannidem occupata rep. cum metu perculſi, tum ſpe adducti, quæ leges eſſent *in favorem principis* conſtitutæ eas ampliſſimè dilatare; quæ *non eſſent ad favorem principis* detorquere; quæ *pro libertate populi* eas extenuare atque opprimere cœperunt. Illud etiam inſcribenda lege cavebatur, *ne pluribus de rebus, quæ non ejuſdem generis viderentur, una rogatione ferretur*; quod fieri prohibuerunt leges *Cæcilia & Didia.* Illud autem à Clodio factum accuſat Cicero pro domo; & non eſſe faciendum docet idem lib. III. de LL. quum inquit: *Qui agent non plus quam de ſingulis rebus conſulunto.* ubi *Conſulunto*, nihil aliud quam *populum roganto. Conſulitur* enim populus quum *rogatur.* Hæc de *legis Conceptione*: ſequitur explicanda *relatio conceptæ legis ad Senatum.*

12. Quum jam Lex, ab Legiſlatore ferenda, ſcriptis eſſet mandata & cum peritis viris communicata, Legiſlator, in oculis & animo habens commodum utilitatem ſalutem & incolumitatem reip. beneque de illa ſanctèque ſentiens, legem conſcriptam à ſe moxque promulgandam *ad Senatum referebat*, *ejuſque judicio, ſententiæ, auctoritatique totam ſubjiciebat*, quo plus ponderis, majoremque vim, accedente ampliſſimi ordinis ſuffragio, lex ferenda haberet, eaque de ejus ſententia ferri quaſi poſſet. Peccatum hac parte ſæpe legimus ab ſeditioſis & popularibus nimium magiſtratibus, ut *Tribunis Plebis*; qui non modò prætermiſſa Senatus auctoritate, ſed etiam nonnunquam contra ejus ordinis auctoritatem leges leguntur tuliſſe. Exempla paſſim in veterum Scriptorum monimentis. Hæc de *Rogationis* partibus

in *genere:* in *Specie* Partium aliæ legem ferendam *promovebant*, aliæ *impediebant*. Promovebant *Promulgatio & Suaſio.*

13. *Promulgare legem* nihil aliud erat quam *legem ferendam in publico ponere:* Eſt enim inquit Feſtus *promulgari*, *quaſi provulgari*. *Promulgatio* in eum finem fiebat, *ut inſpiceret* qui vellet, *inſpectam* conſideraret, non ſolùm ut intercedi poſſet ante, quam ferretur; verùm etiam ut aliquanto ante ſtatuere cuivis liceret, utrum cum ferretur antiquanda ſuffragiis an ferenda lex eſſet vel accipienda: item ut quivis monere Legiſlatorem poſſet vel de *corrigenda*, vel *omnino de non ferenda* lege. Spatium autem promulgationis, quacumque de re ferretur lex erat *Triumdinum*, id eſt per trinas nundinas vel dies XXVII. Quum enim nundinarum cauſſa ex agris in urbem cives convenirent, *per trinundinum* leges, ut à Ruſtica plebe *ter legi cognoſcique poſſent*, patuere voluerunt. *Trinundino* igitur, ut diſtinctius de ſingulis, quæ paucis dixi, agam, *promulgare*, erat *legem quæ propoſita erat tribus nundinarum diebus ita recitare advocata concione, ut de ſingulis capitibus populus, adhibitis etiam ſuaſoribus, commodè doceri poſſet; data interim facultate;* ut qui vellet legem improbare diſſuadereque, poſſet. Erant autem *Nundinæ*, ut obiter hoc dicam, *feriæ paganorum*, quemadmodum docet Macrobius lib. I. Sat. cap. XVI. *feriæ paganorum*, id eſt *ruſticorum*, quibus conveniunt negociis propriis vel mercibus proviſuri. Fiebant autem *nono quoque die*, unde etiam nomen habuerunt, ut ſcribunt Plutarch. in Coriolano & Dionyſ. lib. II. Illis igitur *Nundinarum diebus*, quia frequenter ſolebat eſſe populi multitudo propter ruſticorum in urbem conventum, eam ob cauſſam inſtitutum erat ut illis potiſſimum diebus Leges promulgarentur. Docet illud ex Rutilio Macrobius loco quem paullo ante indicavi: *Rutilius*, inquit, *ſcribit Romanos inſtituiſſe nundinas ut octo quidem diebus in agris ruſtici operis facerent, nono autem de intermiſſo rure ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent, ut & ſcita atque conſulta frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die propoſita à ſingulis atque univerſis facilè noſcebantur, unde etiam mos tractus ut leges trinundino die promulgarentur.* Notandum autem Promulgationem hanc *trinundino*, vel ut Leges trinundino promulgarentur, primis temporibus non fuiſſe apud Romanos uſurpatam. Colligitur hoc ex eo, quod ſcribit Livius lib. XIV. *Mamercum Æmilium Dictatorem advocata concione dixiſſet, ſe legem laturum ne pluſquam annua & ſemeſtris eſſet Cenſura: quam legem abſque ſolenni illa tribus nundinis promulgatione, conſenſu ingenti poſtero die, non* XXVII. *die pertulit.* Et quoniam multo tempore hæc lex *Æmilia* lata eſt poſt leges XII. tabul in de planum eſt legibus XII tab. id minimè cautum fuiſſe: alioqui *lex Æmilia* jure lata non fuiſſet, quum trinundinalis pro-

promulgatio non præceſſiſſet. Nec ſanè reperitur lex ulla de ſolenni hac promulgatione ante legem *Cæciliam-Didiam*, quam anno ab v. c. DCLV. tulerunt Coſſ. Q. Cæcilius Metellus & T. Didius; cujus uno capite cautum fuiſſet de Legibus trinundino promulgandis, oſtendit Cicero in orat. pro Domo: *Si quod in ceteris legibus trinundinum eſſe oportet, id in Adoptione ſatis eſt trium eſſe horarum, nil reprehendo. Sin eadem obſervanda ſunt decrevit Senatus M. Druſi legibus, quæ contra legem Cæciliam-Didiam latæ eſſent, populum non teneri.* Idem hoc diligentius, pœna etiam adjecta, poſtea cautum fuit lege *Licinia-Junia*, lata ab L. Licinio Murena & D. Junio Syllano Coſſ. eo anno qui ſequutus eſt Ciceronis Conſulatum. Docet Cicero lib. v. Philipp. *ubi lex Cæcilia-Didia? ubi promulgatio Triumduum? ubi pœna recenti lege* Junia-Licinia?

Si igitur ante leges vel *Cæciliam-Didiam* vel *Juniam-Liciniam* obſervata fuerit ab nonnullis Legiſlatoribus *Triundini promulgatio*, quemadmodum paſſim legimus in hiſtoriis Dionyſii Halicar. exiſtimandum *conſuetudine* potius illud, quam *legis neceſſitate* fuiſſe obſervatum. Quod verò iis tribus nundinarum diebus *recitari legem* oporteret ac *populum doceri* ex eo apparet, quod ſcribit Dionyſ. lib. x. *Tribunos plebis lege propoſita Trinundini ſpatium dediſſe, ut interim ſuadendi ac diſſuadendi poteſtas eſſet.* Unde etiam apud Ciceronem lib. III. de LL. ponitur lex hujuſmodi *Rem populum docente, doceri à magiſtratibus privatiſque patiuntor.* Quam legem Cicero paullo poſt dicit Romæ obſervari ſolitam. Ex illo Ciceronis loco diſcimus, lege propoſita *non modo à magiſtratibus doceri populum oportuiſſe*, verùm etiam à *privatis*, data eis à magiſtratu concionis adorandæ facultate. Neque enim *privato* licebat ex roſtris verba ad populum facere, *niſi à magiſtratu quis produceretur*, quemadmodum oſtendit Cicero oratione in Vatinium. Et diſertis verbis Livius lib. LV. *Quum ita traditum eſset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis ſuadendi diſsuadendique legem poteſtas facta eſset.* Exempla hujus rei frequentia ſunt in hiſtoriis. *Legem Maniliam ſuaſit* Cicero, *diſsuaſerunt* Catulus & Hortenſius: *Legem Agrariam Rulli diſsuaſit* Cicero: *Leges Cæſaris* in primo Conſulatu *ſuaſerunt* Pompeius & Craſſus. Solebant enim qui legem ferre volebant ſibi virum aliquem magna auctoritate præditum conciliare & adjungere, qui populo ſuaderet ut legem acciperet, qui *legis auctor* appellari ſolet. Cicero lib. III. de LL. *Itaque iſti rationi neque lator quiſquam eſt inventus, nec auctor unquam bonus.* Et paullo poſt: *Nam Craſsæ legis culpam Scipio tuus ſuſtinet, quo auctore lata eſse dicitur.* Qui igitur primas partes ſuadendæ legis habebat, is *auctor* dicebatur: qualis fuit *Pompeius in lege P. Lentuli* Conſulis, qua revocatus eſt ab exilio Cicero, ut apparet ex orat.

poſt reditum ad Quirites: in qua etiam oratione continetur ſumma ejus, quam habuit in ſuadenda lege Cornelia Pompeius ad populum. Et hinc intelligimus in lege promulganda *non recitari modo legem*, ſed etiam docendi populi cauſſa *orationem addi ſolitam.* Scribit etiam Cicero pro Flacco, *more Inſtitutoque majorum populi ſuffragiis legem non committi, niſi auditis ante auctoribus, reque per multos dies promulgata & cognita.* Quæ docent *Promulgationem Legum*, non fuiſſe nudam aliquam recitationem, ſed etiam oportuiſſe populum doceri; idque toties, quoties promulgabatur. Hinc facile diſcimus quur Cicero in oratione, quam habuit ad Quirites dicat, *ter conveniſſe Italiam cunctam nomine ſuo, & ſe in patriam ter decretis Italiæ cunctæ revocatum.* Ex quibus etiam illud conſtat: quum lex ita trinundino promulgaretur ſolitum fuiſſe populum *ſignificationem dare adclamationibus, legem ſibi acceptam eſſe aut non eſſe*, antequam dies ſuffragii veniret. Hoc enim eſt quod ait Cicero, *decretis Italiæ ter ſe revocatum.* Neque enim de ſuffragiis intelligi poteſt, præſertim quum tot Comitiis eamdem legem juberi abſurdum ſit & nundinis Comitia habere fas non eſſet. Recitabatur ergo lex in concione *tribus nundinarum diebus*, ſimulque docebatur ſingulatim populus, & rogabatur ut legem accipere vellet; proditaque die qua Comitia haberentur legis ferendæ cauſſa, ut ad illam diem frequens adeſſet rogabatur. Hæc de *Legis Promulgatione*, ſimulque de *Promulgatæ Suaſione & Diſſuaſione*: ſequitur ut videamus quæ Legis Rogationem impediebant; erant illa *Interceſſio*, *Obnunciatio*, aliaque id genus impedimenta.

14. Cauſſæ, quæ quominus promulgata lex perferri poſſet, impediebant, fuerunt variæ. Intercedebant enim vel *Tribuni plebis*; vel *Collega* contra Collegam paris Imperii; vel *major magiſtratus*, contra minorem; vel *conſilium mutabat* Legiſlator; vel *Comitia* dirimebantur, vel *denique* auſpicia interveniebant. Ut diſtinctius dicam: *Impedimenta* contra Legum lationes oriebantur vel ab ipſo *Legiſlatore*, vel *aliunde.* Ab ipſo *Legiſlatore*, quum ſcilicet is qui promulgarat vel amicorum precibus adductus, vel Senatus auctoritate commotus ſua ſponte conſilium mutaret: Feciſſe hoc *C. Manilium* & *L. Cæcilium utrumque Tribunum plebis* diverſis temporibus variorum ſcriptorum loquuntur monimenta; *Manilium* quidem, in *lege de libertinorum* ſuffragiis; de qua ſcribit Pædianus in Cornelianam. Eo reſpicit Cicero pro Muræna; ſcribens *Sulpicium confuſionem ſuffragiorum flagitaſſe & prorogationem legis Maniliæ, atque æquationem gratiæ, dignitatis & ſuffragiorum*: *Cæcilium* vero in ea, quam *de minuenda Ambitus pœna* promulgarat, quemadmodum apud eundem Ciceronem legimus. Sic impedimentum oriebatur *ab ipſo Legiſlatore*: *aliunde* vero vel per *interceſſionem* vel per *Auſpiciorum*

ciorum Interventionem. Interceſſio vel erat *Tribunorum* vel *aliorum Magiſtratuum. Tribunos* prænomino. Illorum enim proprium erat *Intercedere.* Faciebant autem hoc ſolenni illa voce *veto*, de qua Livius lib. v. *Bene habet, inquit Sextius. Quandoquidem tantùm interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebeios. Agedum Comitia indicite Patres Tribunis militum creandis; faxoinnet vox iſta veto.* Idem lib. III. *Appellati Tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt, in vincula conjici vetant, ſiſti reum, pecuniamque niſi ſiſtatur, populo promitti; placere pronunciant.* Suet. in Tib. cap. II. *Ni vetare aut intercidere fas cuiquam Tribunorum eſſet.* Ad eamdem vocem videntur pertinere verba Plinii in Panegyrico quem Traiano dixit: *Interceſſurus publicis, ſi permittere ſibi vetare quod Senatus juberet.* Hac igitur ſolenni voce intercedebant Tribuni; cujus tanta vis erat, ut privatis magiſtratibuſque omnibus eſſet parendum. Nam qui non parebant per viatorem Tribunitium in carcerem abripiebantur, vel die dicta apud populum accuſabantur, ut Violatores ſacroſanctæ poteſtatis. Tales enim erant, ſacroſancti inquam, Tribuni, qua de re in magiſtratuum hiſtoria dixi ex legibus veteribus, quæ apud Dionyſ. lib. VI. & Livium, quas leges poſtea repetemus, ubi de iis, quæ ad magiſtratus minores pertinent nobis erit agundum. Talis igitur erat *Interceſſio Tribunorum: aliorum vero magiſtratuum* interceſſio duplex erat vel *Majoris contra Minorem*, vel *Paris contra Parem.* vel enim *Major Magiſtratus Minori* avocabat Comitiatum, quo lex eſſet ferenda; vel *Collega Collegæ paris Imperii* turbabat aut retinebat auſpicia. De utriſque antiquus Scriptor M. Valerius Meſſala libro de auſpiciis apud Agellium lib. XIII. cap. XV. *Ex libro* inquit Agell. *Meſſalæ de auſpiciis conſtat Conſulem ab omnibus magiſtratibus & Comitiatum & Concionem avocare poſſe. Prætorem cæteris minores magiſtratus nemini comitiatum aut concionem avocare poſſit: ſed qui eorum primus vocat ad Comitia, is rectè agit. Multi magiſtratus ſimul concionem habere poſſunt, ſimul cum populo agere non poſſunt.* Adſcribit deinde Meſſalæ verba: *Patriciorum maxima auſpicia ſunt Conſulis, Prætoris, Cenſoris. Neque tamen eorum omnium inter ſe eadem aut ejuſdem poteſtatis: quod Collegæ non ſunt Cenſores conſulam aut prætorum Prætores ſunt. Ideo neque Conſules aut Prætores Cenſoribus, neque Cenſores Conſulibus aut Prætoribus turbant aut retinent auſpicia. At Cenſores inter ſe; rurſus Prætores Conſuleſque inter ſe & vitiant & obtinent. Prætor etſi Collega Conſulis eſt, neque Prætorem neque Conſulem jure rogare poteſt quia imperium minus Prætor, majus habet Conſul, & à minore imperio majus & major Collega rogari non poteſt, neque in Comitiis in auſpicio eſſe debent.*

Ad hanc *Magiſtratuum interceſſionem* pertinet lex illa Tulliana, quæ ex-

ſtat

ſtat lib. III. de LL. *vis in populo abeſto, par majorque poteſtas plus valeto; aſt cui turbaſſitur in agendo trans actoris eſto interceſſa rei malæ ſalutaris civis eſto qui agent auſpicia ſervanto; auguri publico parento.* Qua lege *vis in Intercedendo* tollitur: alioquin interceſſio nihil adjumento eſſe poterat reipublicæ. Idem Cicero Philipp. lib. I. *Quærunt quid ſit, quur bonis Tribunis plebis leges malas metuam? Paratos habemus qui intercedant, paratos qui remp. religione defendant. Negligimus iſta & nimis antiqua & ſtulta dicimus. Forum ſepietur, omnes claudentur aditus, armati in præſidiis multis in locis collocabuntur. Quod erit ita geſtum, id lex erit.* Idem Philipp. lib. v. *Omnes fori aditus ita ſepti, ut etiamſi nemo obſtaret armatus, tamen niſi ſeptis revulſus introiri in forum nullo modo poßet: ſic vero erant diſpoſita præſidia, ut quo modo aditus hoſtium prohibetur caſtellis & aggeribus; ita ab ingreſſione fori populum Tribunoſque plebis propulſari videres.* Tali igitur remedio Interceſſiones excludebantur. Erant autem *legitimæ Interceßiones*, ſi *par aut major poteſtas* prohibuiſſet. Nam obtemperandum omnino erat Interceſſori: quod impediri bonam rem, ſi forte lex futura eſſet bona & commoda reip. melius eſſet, quam concedi malæ, & ad vim, niſi obtemperatum eſſet, veniri. Si igitur intercederetur, aut turbaretur & ſeditio eſſe coepiſſet, licebat agenti cum populo, ad vim omnem avortendam, *concilium dimittere*: quod qui non faciebat, quique contra intercedentem permanebat, *vim* ille meritò videbatur *quærere*: id quod Tulliana lege, cujus verba paullo ante recitavi, præclarè vetatur. Et notandum obiter Tullianam illam legem poteſtatem dare *cuicumque civi*, ut rei malæ, minuſque ſalutari intercedat, quod etſi ſpeciem habeat Juſtitiæ, tamen cauſſa eſſe poteſt multorum malorum. Sic enim, ſi cuicumque hæc permittatur licentia, facile fieret, ut optimus quibuſque rebus intercederetur. Semper enim in republica, qui turbas quærunt, & res etiam optimas & maximè ſalutares ſuis ſeditionibus impedire & inquietare ſtudent. Intercedere igitur proprium erat *non privatorum hominum, non quorumcumque civium*, ſed *magiſtratuum tantum*. Leguntur autem Conſules ſæpe Comitiales dies, quibus Comitia legibus ferendis erant indicta, exemiſſe, vel *ſupplicationibus decernendis*, vel *feriis indicendis*, non ſolùm iis, quæ *Latinæ* dicebantur, quas indicere ſibi Coſſ. poterant; ſed etiam iis quæ *Imperatione*, quas non modo Conſulibus, verum etiam Prætoribus ipſorum arbitratu licebat Imperare. De his in Comitiorum hiſtoria abundè dixi. Hæc de *Impedimentis* quæ contra Legum lationes fiebant *per Interceßiones vel Tribunorum, vel aliorum Magiſtratuum Majoris* contra Minoris, *Paris* contra Parem: ſequitur ut videamus qualia impidimenta fuerint per *Auſpiciorum Interventionem.*

15. *Auſpiciorum* hîc duo erant genera, quemadmodum aliàs dixi, & hic neceſſariò eſt repetendum, ut res melius intelligatur. *Unum Auſpiciorum genus* erat, quo *Magiſtratus* tantùm utebatur, quæ *Spectio* dicebatur, vel *de Cælo obſervatio*: alterum genus ad *Augures* pertinebat, quum *ex Avium ſignis*, id eſt *volatu*, & *cantu* auſpicium faciebant. Nam ſi quid vel adverſi vidiſſent vel audiviſſent, id nunciantes Comitia impediebant, quemadmodum docet Cicero lib. II. de LL. Priore illo genere, vel ſi adverſi nihil eſſet, *ipſa tamen per ſe ſpectio* rem impediebat, ut tradit Dio lib. XXXVI. *Obnunciatio* autem (ſic enim genus illud impediendi dicebatur, quod *Augurum* erat) duarum maxime rerum obſervatione fiebat; vel *quum de Cælo fulſiſſet aut tonaſſet*; vel quum *Aves adverſa portenderent*. Hæc de iis quæ Legum lationem *præcedebant*: ordo flagitat, ut quæ *comitabantur* explicemus.

16. Eorum quæ comitabantur Legum lationes, quædam erant *propria*, quædam *aliena ab ipſa & quaſi adjuncta*. *Propria* appello ritus, qui in legibus ferendis obſervari erant ſoliti. Ritus hi conſiſtebant in *Sortitione* Tribuum & Centuriarum; *Monitione* ſolenni Quiritium ad diſceſſionem, *Legis recuſatione*, *Tabellarum diſtributione*, *Suffragiorum* denique cum *Latione*, tum *diremtione*. Quod ad *Sortitionem* vel *Centuriarum*, ſi lex aliqua ab *majoribus Magiſtratibus*, ut *Conſule*, *Prætore*, *Dictatore* ferenda eſſet; vel *Tribuum*, ſi à *Minore* ut Tribuno plebis; quo modo ea fieri ſolita, in Comitiorum hiſtoria ſatis dixi.

17. Quod ad *Monitionem illam ſolennem* Quiritium ad *diſceſſionem* faciendam, fiebat illa ſolennibus verbis. Nam Sortitione Tribuum vel Centuriarum facta, dicebat is, qui legem eſſet laturus. *Si vobis videtur diſcedite Quirites*: *Diſcedere* autem hac in re nihil aliud, quam ut notat Aſconius Pædianus, *ut in ſuam quiſque Tribum diſcederet in qua ſuffragium eſſet laturus*. Sic enim inquit: *Quum id ſolùm ſuper eſt, ut populus ſententiam ferat, jubet unumquemque is, qui fert legem diſcedere, quod verbum hîc non ſignificat, quod in communi conſuetudine eſt de eo loco, ubi lex fertur, ſed in ſuam quiſque tribum diſcedat in qua eſt ſuffragium laturus: populus enim confuſus ut ſemper aliàs ſic in concione.* Legitur hæc formula apud Livium lib. II. ubi de Lege Lectoria. *Conſul inquit Appius negare jus eſſe Tribuno in quemquam niſi in plebem: non enim populi, ſed plebis eſſe magiſtratum; nec ullum ipſum ſummovere pro Imperio poſſe more majorum, quia ita dicatur; Si vobis videtur diſcedite Quirites*, ubi *Diſcedite* dictum paret *ad ſuffragia ferenda*. Idem Livius libro III. ubi de Terentia lege agit, ſic ait: *Quemadmodum ſe Tribuni geſſiſſent in prohibendo* dilec-

dilectu, ſic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant, initium erat rixæ quum diſcedere populum juſsiſſent Tribuni, quod patres ſe ſubmoveri haud ſinebant. Eodem ſpectat Cicero lib. III. de LL. *Lex recitata eſt, diſcedite & tabellam jubebo dari.* Alioquin ejuſdem formulæ ea vis erat aliàs, *ut Quirites è concione diſcederent* & domum abirent, quod non obſcurè munit Cicero II. in Catilinam oratione, quam habuit ad Quirites: *Vos*, ait, *Quirites, quoniam jam nox; veneramini jam Jovem illum cuſtodem hujus urbis ac veſtrum, atque in veſtra tecta diſcedite.* Hæc de *Monitione illa ſolenni* ad Diſceſſionem.

18. Quod ad *Legis recitationem*, meminit ejus Cicero verbis paullo ante à me laudatis ex lib. III. de LL. *Lex recitata eſt, diſcedite & tabellam jubebo dari.* Recitabatur autem Lex à Præcone, cui verba ab ſcriba ſubjiciebantur.

19. Quod ad *Tabellarum diſtributionem*: quum de concione Quirites juſſi eſſent diſcedere & in ſuam quiſque *Centuriam vel Tribum* abiiſſet, privati quidam homines qui de lege laborarent, ne quid fallaciæ committeretur: ipſi aut tabulas diſtribuebant, aut diſtribuentibus præerant, idque *Diribere* proprio vocabulo dicebatur. Cicero in Piſonem: *An exſpectas, dum de te LXXV. tabulæ diribeantur, ut de te judicium fiat.* Eadem vox apud Plinium lib. XXXVII. cap. XV. *Hic eſt ille domitor orbis populus, qui gentes & regna diribet, id eſt* diſtribuet.

Quum autem *munus illud diribendi* obiri curatione ſolitum eſſet ab iis fere, qui *neque ætate graves*, neque *honores in reip. adminiſtratione geſſiſſent*, illud ſibi præſtitum fuiſſe à præſtantibus dignitate quique provectioris eſſent ætatis, glorioſè commemorat Cicero oratione II in Piſonem: *Hoc*, inquit, *certè video, quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diribitores, vos cuſtodes fuiſſe tabellarum & quod in honoribus veſtrorum propinquorum non facitis vel ætatis excuſationem vel honoris in ſalute mea nullo rogante, vos veſtra ſponte feciſtis.* Eo reſpicit idem Cicero oratione poſt reditum in Senatum: *Quando tantam frequentiam in campo, tantum ſplendorem Italiæ totius, ordinumque omnium, quando illa dignitate tot rogatores, diribitores, cuſtodeſque vidiſtis. Diribebantur* autem, id eſt diſtribuebantur in legum latione *duplicis generis tabulæ*, quarum una duabus litteris *V. & R*, id eſt *uti rogas*; altera littera unica *A*, id eſt *antiquo* notata erat: priore tabella lex *accipiebatur*, uti magiſtratus rogarat: poſteriore vero ſignificabatur, *legem non eſſe accipiendam. Antiquo* enim nihil aliud quam *nihil novari volo, antiqua probo*, & uti explanat Feſtus, *in morem priſtinum reduco.* De priore formula ſic loquitur Cicero lib. II. de LL. *Suade igitur, ſi placet, iſtam legem, ut ego, uti rogas,*

poſſim dicere. Livius lib. VI. *Et uti rogarent primæ Tribus dicerent.* Idem lib. XXXIII. *Ea rogatione ad plebem in Capitolio lata, omnes quinque & triginta Triginta tribus, uti rogas juſſerunt.* Idem lib. XXXI. *Ab hac ratione in ſuffragium miſſi, uti rogarat, bellum juſſerunt.* Et libro XXX. *De pace, uti rogatæ omnes tribus erant, juſſerunt P. Scriptionem pacem dare, eumdem exercitus deportare.* Idem denique lib. XXXVIII. *Tribunos auctoritate deterruit, ne adverſarentur Rogationi, Remittentibus ergo his Interceſſionem, omnes Tribus, uti rogas, juſſerunt.* De altera formula Antiquo, Cicero lib. I. ad Attic. epiſt. XIII. ubi de Rogatione agit, quam ex S. C. de polluta à Clodia relligione Conſules promulgarant. *In hac cauſa*, inquit, *Piſo amicitia P. Clodii ductus operam dat ut ea Rogatio, quam fert, & fert ex S. C. & de Relligione antiquetur.* Et ejuſdem lib. exiſt. XIV. *Nam quum dies veniſſet Rogationi ex S. C. ferendæ concurſabant barbatuli juvenes, totius ille grex Catilinæ, duce filiola Curionis & populum, ut antiquaret, rogarant.* Idem lib. III. de LL. *Vos quidem, ut video legem antiquaſtis ſine tabella.* Et lib. II. de Officiis *Quum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè paſſus eſt, in eo ſe vehementer, moderatum præbuit.* Sic Livius lib V. *Legem unà plures tribus antiquarunt, quam juſſerunt.* Idem lib. VIII. *Tribus omnes præter Polliam antiquarunt legem.* Et lib. XXXI. *Rogatio de bello Macedonico primis Comitiis ab omnibus fere Centuriis antiquata eſt.* Proprie enim *Antiquabatur lex*, quæ promulgata *non accipiebatur, abrogabatur* autem ea, quæ poſtquam perlata erat retractabatur. Utrumque tamen, à propria verborum ſignificatione recedens conjungit apud Livium lib. XXII. Minutius: *Itaque*, inquit, *Plebiſcitum, quo oneratus magis, quam honoratus ſum primus antiquo abrogoque*: Hæc de *Tabellarum diſtributione.*

20. Quod ad *ſuffragiorum lationem*: notandum imprimis adpoſitos fuiſſe in quaque Tribu aut Centuria *Pontes*; ſi Tributa Comitia eſſent, pro numero Tribuum XXXV. ſin Centuriata CXCIII tot enim erant Centuriæ, ut per ſuum ſingulæ pontem ſuffragium ferrent: *Pontes* autem dicti erant, quod *exſtructi ad tempus meatus vel tranſitus ſatis anguſti Pontium ſimilitudinem haberent.* His Pontibus impoſitæ erant *duæ ciſtæ oblongæ, una*, in *capite pontis, altera in fine*; *de priore* tabulæ populo dividebantur, in *poſteriorem*, quæ in fine pontis erat, tabellorum alterutram populus conjiciebat. Cicero lib. I. ad Attic. *Operæ Claudianæ Pontes occuparunt, tabellæ miniſtrabantur, ita ut nulla daretur, uti rogas.* Et lib. III. de LL. *Pontes lex Maria fecit anguſtos.* Sic author Retoricorum ad Herennium: *Cœpio ut Saturninum contra S. C. legem de Semiſſibus & Tomitibus adverſus remp. vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes diſturbat, ciſtas dejicit, impedimento eſt, quo ſegnius feratur lex.* Sic

Feſtus

Feſtus libris de verb. ſignif. *Quo tempore primum per pontem cœperunt Comitiis ſuffragium ferre, juniores conclamaverunt, ut de ponte dejicerentur ſexagenari, qui jam nullo publico munere fungerentur, ut ipſi potius ſibi, quam illi diligerent Imperatorem vanam autem opinionem de ponte Tiberim confirmavit Aſcanius.* Hinc *ſenes ſexagenarii*, qui jure ſuffragii erant privati, *Depontani* vocabantur. Idem Feſtus: *Depontani ſenes appellabantur, qui ſexagenarii de ponte dejiciebantur.* Quo reſpiciens Macrobius lib. I. Sat. c. v. *His ne tam doctis viris, inquit, quorum M. Cicero & M. Varro imitatores ſe gloriantur adimere vis in verborum Comitiis jus ſuffragandi & tamquam ſexagenarios de ponte dejicies?* Per *Pontes* igitur hoſce cives ſuffragium de lege promulgata laturi tranſibant, *tabellis*, de quibus paullo ante dixi *in prima pontis parte vel ingreſſu* acceptis, quas *in extremo ponte* redderent. Suffragium autem habebat primo loco *ea Tribus* eave *Centuria*; quæ omnium Tribuum aut Centuriarum nominibus in ſortem conjectis, *prima* de ſitella ſortitione facta exierat. Ea autem vel Tribus vel Centuria *Prærogativa* dicebatur, quod prima rogaretur à Magiſtratu, qui Comitia habebat: reliquæ autem, quæ Primam ſequebantur, *Jure-vocatæ* dicebantur. Eleganter Aſconius Pædianus in Divinat. Ciceronis; *Prærogativæ ſunt Tribus, quæ primæ ſuffragium ferunt ante Jure-vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in Comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iiſdem Candidatis Comitia fieri, quorum Tribus primæ Prærogativæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos vellent Coſſ. fieri. Secundæ Jure-vocatæ quod in his ſequente populo, ut ſæpe contingit, Prærogativarum voluntatem, jure omnia complerentur.* Prima igitur Tribus vel Centuria, quæ inquam prima ad legem vel accipiendam vel reſpiciendam ſuffragium ferebat, *Prærogativa* dicebatur; reliquæ vero vel Tribus vel Centuriæ, quæ primam & Prærogativam ſequebantur *Jure-vocatæ* nominabantur. *Is* autem quem Magiſtratus legem ferens in prima Tribu vel Centuria, *primum Sententiam vel Suffragium* rogabat, dicebatur *Primus.* Moris autem erat ut qui legem ferebat deligeret ad ſuffragium primo loco ferendum, & quem dignitate præſtare, & rogationi ſuæ præter cæteris favere judicabat; & erat quodammodo *legis ornamentum*, quum is eam ſciſcebat primus, cujus apud cives non levis eſſe auctoritas. Teſtatur vel ſaltem innuit Cicero in oratione pro Plancio: *Nam quod primus ſcivit legem de publicanis tum vir ampliſſimus Conſul id illi ordini per populum dedit, quod per Senatum, ſi licuiſſet adidiſſet, ſi in eo crimen eſt, quia ſuffragium tulit, quis non tulit publicanus? ſi quia primus ſcivit: utrum id ſortis eſſe vis, an ejus, qui illam legem ferebat? ſi ſortis nullum crimen eſt in caſu: ſi Conſulis ſplendor etiam Planii, tunc à ſummo viro principis ordinis judicari.* Ex quibus verbis manifeſtim, eam ob cauſſam *Plancium* primo loco, ad ſuf-

ſragium ferendum, quod primus ordinis equeſtris judicaretur. Apertè illud & Cicero in Oratione pro Domo: *Conſulari homini P. Clodius everſa rep. civitatem adimere, conſilio advocato, conductis operis non ſolum legentium, ſed etiam ſervorum Sedulio principe.* *Sedulium* enim *principem* ibi vocat, quod *primus omnium ſuffragium tuliſſet*; quod paullo poſt clarius exponit iis verbis: *ſin autem is primus ſcivit.* In quibus poſtrema vox innuit *Sciſcendi* verbum etiam locum habuiſſe in ſuffragiis ferendis. Feſtus explicans, quæ eſſet Centuria, *Ni qui ſcivit* hæc addit: *Nam Sciſcerito ſignificat ſententiam dicito, ac ſuffragium ferto. Unde & Scita* plebis. Hæc de *Suffragii latione*: ſequitur ut *Suffragiorum diremtionem vel dinumerationem* exponamus.

21. Poſtquam jam ab eo, quem magiſtratus legem ferens delegerat, deinceps item ab aliis ejuſdem Tribus aut Centuriæ perlata eſſent ſuffragia; tum ſuffragiis in utramque ſententiam dinumeratis, eorum numero punctis notato, ejus Tribus aut Centuriæ voluntas cognoſcebatur; *eaque à Præcone renunciabatur* magna voce. In Renunciationis hujus formula ſolennia hæc verba fuiſſe *Olla Centuria*, id eſt *Illa Centuria*, teſtatur varro lib. v. de LL. *Olli valet dictum Illi, ab Olla & Ollus, quod alterum Comitiis quum recitatur, dicitur Olla Centuria non illa.* Eadem omnino ratione in reliquis Tribubus & Centuriis ſervata, *ex majore Tribuum*, ſi à *Tribuno plebis* lex eſſet rogata, vel *Centuriarum*, ſi à *Conſule*, *Prætore vel Dictatore*, *numero* vel *antiquabatur* vel *ſciſcebatur* lex, hoc autem *Dirimere ſuffragia* dicebatur. Varro de re ruſt. lib. III. *Dum dirimuntur ſuffragia, vis potius villa publica utamur umbra, quam privati Candidati tabella?* Lucan. lib. v. *Et non admiſſa dirimit ſuffragia plebis.*

Sic Cicero lib. III. Epiſt. ad Q. Fratrem epiſt. IV. *Quid plura de judiciis duo Prætorii ſederunt: Domitius Calvinus, is aperte abſolvit, ut omnes viderent: & Cato; is diremtis tabellis de arculo ſe ſubduxit & Pompeio primus nunciavit*: ubi tamen in vulgatis legitur *diruptis*, pro quo alii *diribitis*. Et huic *Diremtio ſuffragiorum* apud eundem Ciceronem in Oratione pro Plancio. Hæc de *Dinumeratione & Diremtione ſuffragiorum*; & ſimul de iis, quæ *propria* quaſi comitabantur Legum lationes; ſequuntur quæ *quodammodo erant aliena Locus* & *Tempus*, quibus Comitia Legum ferendarum cauſſa habebantur.

22. Quod ad *locum*: ſi leges ferendæ eſſent *ab majoribus magiſtratibus*, ut Conſule, Prætore, Dictatore, aliiſque: quoniam fieri illud non poſſet niſi *Comitiis Centuriatis*, Comitia autem hæc celebrari non poſſent niſi in *Campo Martio*; neceſſario ſequitur, Leges ferri ſolitas à majoribus magiſtratibus *in Campo Martio extra urbis Pomerium.* Centuriata autem Comi-

Comitia, quibus leges à majoribus magiſtratibus ferebantur, haberi ſolita *loco in augurato, non tamen intra Pomerium, ſed extra*, docet Agellius lib. xv. cap. xxvii. quum inquit: *Centuriata Comitia, niſi imperato exercitu haberi non poterant, idque præſidii cauſſa, quoniam populus eſſet in ſuffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra urbem imperari oportebat; intra urbem imperari jus non erat*: quod etiam confirmat apud Livium Sp. Poſthumius Conſul his verbis. *Majores veſtri ne vos quidem, niſi aut cum vexillo in arce poſito comitiorum cauſſa exercitus edictus eſset, aut plebi concilium Tribuni edixiſsent, aut aliquis ex magiſtratibus ad concionem vocaſset, forte temere coire voluerunt.* Manifeſtum igitur hinc eſt *non intra ſed extra urbem*, & quidem edicto exercitu Comitia Centuriata haberi potuiſſe, & locum Centuriatis Comitiis deſtinatum fuiſſe *Campum Martium*, quem Cicero eſſe dicit *Conſularibus auſpiciis conſecratum* quia imperii Conſularis auſpiciis omnia fere peragebantur quæ publicè in eo campo fieri ſolebant. Majores igitur Magiſtratus legum ferendarum cauſſa Comitia habebant *in loco in augurato, extra Pomerium*, id eſt in *Campo Martio.* Si lex ferenda eſſet *à Minore magiſtratu*, id eſt Tribuno plebis, fiebat illud *nunc hoc nunc illo loco.* Ferebat enim Tribunus plebis leges ſuas *Comitiis Tributis.* His autem Comitiis non unus erat locus deſtinatus. Religio non erat, *extrane an intra pomerium* haberentur. Habebantur interdum in *Campo Martio*, interdum in *Capitolio*, nonnunquam *in Comitio*, aliquando *in Pratis Flaminiis*, ſeu *Circo Flaminio.* Leges *in Campo Martio* à Tribunis plebis latas fuiſſe non lego: Quod autem Legum Comitia *in Comitio* nonnunquam fuerint habita teſtatur Cicero oratione pro Rabirio Poſthumo, ubi Equites Romanos ita adloquitur: *Si jam vobis nunciaretur in Senatu ſententias dici, ut his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaretis: ſi lex ferretur, convocaretis ad Roſtra* &c. Fuiſſe autem Roſtra *in Comitio*, aliquando docui in urbis Romæ Topographia. In *Capitolio* leges interdum ferri ſolitas ſcribunt Plutarchus in Grachis & Livius lib. xlv. de Lege Agraria & Rogatione de Triumpho L. Paulli, ubi eas in *Capitolio* perlatas adſerunt. Refert etiam de Opinio Plutarchus, *quod de abrogandis C. Grachi legibus Comitia in Capitolio edixerit.* Quod denique circus Flam. legibus ferendis etiam deſtinatus fuerit conſtat ex Livio lib. xxviii. ubi docet *Rogationem illam, quam tulerat Bibulus Tribunus plebis de abrogando Marcello Imperio, in circo Flaminio antiquatum fuiſſe.* quod etiam confirmat Plutarchus in Marcelli vita. Hæc de *Loco ferendarum* ut à magiſtratibus vel Majoribus vel Minoribus legum: ſequitur *Tempus.*

23. De *Tempore* illud ſolum habeo dicere: nullas leges ferri potuiſſe

niſi Comitialibus diebus. Ratio quod *nulla Comitia*, niſi *his diebus* haberi poſſent. Perpetuum illud fuit & ordinarium in legibus, quos *majores magiſtratus* ferebant: perpetuum item & ordinarium in iis quas ferebant *magiſtratus minores*: hac tamen exceptione, *niſi quis nominatim, ut aliis etiam diebus cum populo agere ſibi liceret, legem tuliſſet*, id quod P. Clodium in Tribunatu feciſſe, docet Cicero oratione pro Seſtio; ubi ſcribit, *Clodium inter alias leges etiam hanc tuliſſe, ut omnibus faſtis diebus ſibi legem ferre liceret.* Alioquin ordinarium erat Comitia Tributa, ut & Centuriata, *Comitialibus tantum diebus* haberi. Hæc de *Tempore*; & ſimul *de iis, quæ legum lationes comitabantur*, uſque quaſi inhærebant: ſuccedit jam explicatio eorum, *quæ Legum lationem ſubſequebantur*; ut *Juramentum* in legem, ejuſque conſervatio.

24. Inter ea quæ legum lationes *ſubſequebantur*, priore loco occurrit *Juramentum ſolenne in legem jam latam.* Moris enim erat apud vett. Rom. ut in leges latas juraretur: cujus ritus quamquam pauca apud antiquos ſcriptores reperiantur exempla, rem tamen ita ſe habuiſſe argumento poteſt eſſe *lex Agraria*, quam tulit L. Apuleius Saturninus Trib. pleb. anno ab v. c. DCIII. C. Mario v. L. Valerio Flacco Coſſ. qua lege inter alia cautum erat, quemadmodum Appianus ſcribit lib. I. bell. Civil. *ut in eam juraretur; qui non juraſſet, ei mulcta pœna eſſet.* Teſtantur etiam quod dixi *Sacratæ leges*, quibus poſt ſeditionem illam plebis & ſeceſſionem in montem Sacrum, omnium Scriptorum monimentis celebratam, *Tribuni plebis ſunt creati*, ut Dionyſ. Hal: ſcribit lib. VI. Antiquit. Rom. Cavebatur enim iis legibus inter alia, *ne populo Romano liceret eam legem abrogare; utque omnes cives jurarent, ſe ſuoſque liberos eis legibus perpetuo uſuros: id ſi fecerint propitios habeant; ſi fefellerint averſos Deos.* Eo reſpiciunt Feſti verba lib. XVII. *Sacratæ*, inquit, *leges dicebantur, quibus ſancitum erat, ut ſi quis adverſus eas feciſſet, ſacer alicui Deorum eſſet. Sunt qui eſſe dicant ſacratas, quas plebes jurata in monte ſacro ſciverit:* Sic etiam Livius lib. III. *Tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam poteſtatem creavit ſacroſanctos eſſe.* Illud etiam ex reſcriptis veterum eſt manifeſtum *Q. Metellum Numidicum in exilium iviſſe, quod jurare nollet in legem Apuleiam Agrariam*, de qua paullo ante dixi, quemadmodum notant Appianus lib. I. bell. Civil. Florus Epit. Livii lib. LXIX. Clauſſulam enim *Juramenti præſtandi* adjecerat Legiſlator L. Apuleius Saturninus: unde paret *juramentum illud non fuiße ordinarium neque in omnibus legibus locum habuiſſe, ſed tunc demum, quum in eadem lege de juramento præſtando inter alia cautum eſſet*: Apud Athenienſes juramentum illud *generale* fuit; id eſt *jurabatur in omnes leges latas*, ut ſcribit Stobæus cap. XI. Dio tamen

lib.

lib. xxxviii. univerſale quid etiam apud Romanos hac in re obſervatum fuiſſe non obſcurè innuit: ait enim abſque ulla exceptione ſolitos fuiſſe Romanos *ſuas leges ſacramento confirmare*; & quod in legem Agrariam Juliam Q. Metellus Celer, Cato minor, & M. Favonius Catonis imitator *jurare noluiſſent, tandem pænas veritos poſtero die, ne ultima paterentur, jusjurandum præſtitiſſe*. Legendi Livius lib. xlv. & Polybius lib. vi. Hæc de *Juramento*.

24. Quod ad Legis jam latæ *conſervationem*; moris apud Romanos fuiſſe lego, ut perlata jam lex *in æs incideretur*, atque in *loco publico conſervaretur*. Docet Cicero lib. i. Philipp. *Quod erit ita geſtum id lex erit, & in æs incidi jubebitur*. Aeris cùm hac in re mentionem facit Ovidius lib. i. Metamor. p. v. xci.

Nec verba minantia fixo Aere legebantur.

Intelligit ſæculum illud aureum, quod ſub Saturno Aboriginum rege fuit, nullas fuiſſe leges, non opus fuiſſe ſculpi ære minantia legum verba, quum ſanctè omnes & incorruptè viverent; quum nemo alteri fraudem faceret vel injuriam. Lux ab hoc ritu Venuleio Saturnino J. C. in l. viii. D. ad legem Juliam peculatus: *Qui tabulam*, inquit, *æream legis, formamve agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutaverit, lege Julia peculatus tenetur*: ubi nonnullæ editiones legunt *æneam*. Sic Cicero multis verbis Philipp. iii. conqueritur. *Antonium falſas leges C. Cæſaris nomine & falſa decreta in æs incidenda & in Capitolio figenda curaſſe*. *Aeris* igitur *tabulis* leges inſculpebantur. Hinc paret mendum eſſe in Pomponii J. C. verbis, quæ exſtant l. ii. ſ. iv. D. de orig. jur. ubi ſic ſcriptum: *Poſtea ne diutius id fieret, placuit publica auctoritate decem conſtitui viros, per quos peterentur leges ab Græcis civitatibus, & Civitas fundaretur legibus, quas in tabulas Eboreas perſcriptas pro Roſtris compoſuerint, &c.* vel enim memoria lapſus Pomponius quum ſcriberet, leges xii. tab. *tabulis eboreis* fuiſſe propoſitas; vel lapſu temporis mendum in ea verba irrepſit. Legendum enim omnino pro *eboreas æreas*. Nam leges xii. *tabulis æreis* fuiſſe propoſitas diſertis verbis notant Dionyſ. Hal. l. x. & Livius l. iii. Secabatur autem lex, prout prolixa erat & multorum capitum, *in tot tabulas*, quot erat vel neceſſe vel commodum. Hinc manavit extra omnem controverſiam *lex* xii. *tabularum*; non ut nonnulli volunt, *quod* xii. *tantum eſſent leges*, vel ut alii paullo melius ſentientes, *quod harum legum duodecim eſſent capita*; ſed quod *duodecim eſſent æreæ tabulæ*, quibus leges Decemvirales erant perſcriptæ. Sic Sex. Pompeius Feſtus l. xv. de verb. ſignif. nominat. *ſecundam legem ex ſecunda tabula legum Numæ Pompilii*. Sic enim inquit: *Reus nunc dicitur, qui*

cauſſam dicit, & item qui quid promiſit, ſpopondit, ac debet. Et paullo poſt: *Reus ſtipulandi eſt idem qui adſtipulator dicitur; quippe ſuo nomine ab altero, qui ſtipulatus eſt, non is qui alteri adſtipulatus eſt. Reus promittendi eſt, qui ſuo nomine alteri quid promiſit, qui ve pro altero quid promiſit. At Capito Attejus in eadem quidem opinione eſt, ſed exemplo adjuvat interpretationem. Numa in ſecunda tabula ſecunda lege, in qua ſcriptum eſt. Quid horum fuit unum judici arbitrove reove, eo die diſenſus eſto* &c. Ex quibus verbis illud facile eſt colligere Leges non ſolum *in aliquot tabulas æreas* fuiſſe diſtinctas; verùm etiam in ſingulis tabulis fuiſſe *numeris diſtinctas*: unde hic apud Numam, prima, *ſecunda* & ſequentes leges *ſecundæ tabulæ*. Suetonius etiam non obſcure commendat & laude extollit factum Veſpaſiani, quod reſtitutionem Capitolii poſt conflagrationem adgreſſus *ærearum tabellarum tria millia* quæ ſimul unà cum pulcherrimo ædificio, combuſta erant vel ſaltem incendio vaſtata, *reſtituenda ſuſceperit*, undique inveſtigatis exemplaribus. *Ipſe reſtitutionem* inquit Suetonius in ejus vita cap. VIII. *Capitolii aggreſſus, ruderibus purgandis manus primus admovit, ac ſuo collo quædam exſtulit; ærearumque tabularum tria millia, quæ ſimul conflagraverant, reſtituenda ſuſcepit: undique inveſtigatis exemplaribus, Inſtrumentum imperii pulcerrimum ac vetuſtiſſimum confecit: quo continebantur penè ab exordio urbis Senatuſconſulta, Plebiſcita de ſocietate & fœdere &c.*

Tabulas autem has æreas *publico loco* poni ſolitas antea obiter dixi: ponebantur autem *nunc hoc, nunc illo loco*; plerumque vero *in Capitolio*, quemadmodum teſtantur cùm alii tum Cicero Philip. III. & Suetonius in Veſpaſiano cap. VIII. verbis iis, quæ jam recitavi, quibus docet *in Capitolio fuiſſe infinitas tabulas æreas, quæ continebant & ſanctè quaſi conſervabant* (nam quod in *ære ſculptum* mutari malevolentia quorundam non poteſt) omnes leges, omnia Plebiſcita, S C^ta. decreta publica, Fœdera & id genus alia. Figebantur autem hæ Tabulæ *ad parietes tabu clavis ferreis*, ne facile refigerentur. Plautus in Trinumo Act. IV. Sc. III. v. XXX. ubi Staſimus ſervus non ſerviliter ſenem Dominum ſic adloquitur: *Mores leges perduxerunt tam in poteſtatem ſuam, Magis queis ſunt obnoxioſi, quam parentes liberis. Eæ miſeræ etiam ad parietem ſunt fixæ clavis ferreis, ubi malos mores adfigi nimio fuerat æquus.* Et illud propriè dicebatur: Leges *Figere*, quemadmodum, *Refigere*, quoties abrogatæ parietibus ruptis clavis, detrahebantur, ut apud Virg. VI. æn. v. DCXXII.

—— *Qui leges fixit pretio atque refixit.*

Ponebantur autem publico loco in eum finem, *ut ab omnibus civibus cognoſcerentur*, ne quis prætenderet, ut hodie loquuntur Practici, illarum ignorantiam. Nam quod publico conſpicitur loco, id à nemine ignorari debet.

In-

Indicat autem finem hunc Pomponius in l. II. §. IV. D. de origine jur. *Quas leges in tabulas eboreas* (legendum monui *æreas*) *perſcriptas pro Roſtris compoſuerunt, ut poßint leges apertius percipi* &c. Sic igitur publico loco, æreis tabulis leges adſervabantur. Cicero tamen l. III. de LL. conqueritur *nullam legum cuſtodiam haberi*; *eaſque leges eſſe, quas apparitores voluerint à Librariis peti*; *publicis litteris conſignatam memoriam publicam non eſſe.* Quæ intelligenda cenſeo de legibus iis, quas *publicè ſciri* non magnopere referebat. Tales enim *ab Aedilibus* adſervari ſolitas docet Pomponius JC. in l. II. §. XXI D. de orig. jur. *Itemque*, inquit, *ut eſſent qui ædibus præeſſent in quibus omnia ſcita ſua plebs deferebat, duos ex plebe conſtituerunt, qui etiam Aediles appellati ſunt.* Livius tamen l. III. Aediles creatos ſcribit, *non ut Plebiſcita, ſed Senatuſconſulta conſervarent*; *ut ſcilicet ea ad ædem Cereris deferrentur, quæ antea Conſulum arbitrio ſupprimebantur & venabantur.* Dionyſius l. VI. neutrum de Aedilibus notat; neque Plebiſcita, neque S Cta. ab iis adſervari ſolita, ſed in eum finem creatos, *ut Tribunis ſubminiſtrarent, Judiceſque eſſent quarundam controverſiarum*, tum etiam ſacra & publica loca, item annonam curarent. Quod verius puto; & leges S Cta. Plebiſcita aliaque id genus loco publico *vel in Capitolio*, vel *in foro vel alibi* fuiſſe conſervata, parietibus, ut dixi, *clavis ferreis adfixa.* Poſtremo loco in iis, quæ univerſim de legibus præmonenda, notandas cenſeo formulas quaſdam loquendi, quæ in legum hiſtoria uſurpatæ fuerunt. Eæ paucis verbis hoc modo ab Ulpiano tit. I. Inſt. §. III. his verbis explicantur: *Lex*, inquit, *aut rogatur, id eſt fertur*; *abrogatur, id eſt prior lex tollitur*; *aut derogatur, id eſt pars primæ tollitur*; *aut ſubrogatur, id eſt adjicitur aliquid primæ legi*; *aut abrogatur, id eſt mutatur aliquid ex prima lege.* Sic Lactantius lib. VI. cap. VIII. *Legi divinæ nec ſubrogari* (ſic enim legendum non *propagari*) *fas eſt, neque derogari ex hac aliquid licet; neque tota abrogari poteſt.* Modeſtinus in l. CII. de verb. ſig. *Derogatur legi aut abrogatur; derogatur quum pars detrahitur; abrogatur legi quum prorſus tollitur.* Eſt etiam *Obrogandi* verbum, quod magis ad *Abrogationem* quam ad *Derogationem* pertinet *Obrogare* inquit Feſtus *legis prioris infirmandæ cauſſa legem aliam ferre. Opponitur enim Rogationi Rogatio? derogatione vero de ea rogatione quid tollitur: abrogatione antiquatur atque amovetur quod rogatum erat.* Cicero lib. III. ad Attic. in ſanctione quadam abrogationis legis Clodiæ: *Si quid in hac Rogatione ſcriptum eſt quod per leges pleviſbe ſcita promulgare abrogare, derogare, obrogare ſine fraude ſua non liceat non licuerit quoque ei qui promulgavit, abrogavit, derogavit, obrogavit ob eam rem pœnæ multæve ſit. &c. ea hac lege non rogantur.* Et hæc de *legibus univerſim*: flagitat jam ordo, ut *ſpecialem Legum Romanarum hiſtoriam* ordiamur.

CAPUT. II.

1. *Specialis legum enumeratio partim regiæ partim liberæ reip.* 2. *Explicatio legis* ſei patronos clienti fraudem faxit. 3. *Verbi* patronos *ſenſus.* 4. *Explicatio legis* ſei noxos parentem verberit aſt ole plorasit, ſacra Ducis parentum eſtod. 5. *Sententia ejuſdem.* 6. *Aliæ pertinent ad jus ſacrum aliæ ad profanum, illius ſex ſunt numero.* 7. *Quarum prima de Deorum cultu.* 8. *Secunda de murorum urbis ſanctitate.* 9. *Tertia de aſyli jure.* 10. *Quarta de auguriis ante jugera publica captandis.* 11. *Quinta de munerum inter reges patricios & plebejos partitione.* 12. *Sexta de populi jure.*

1. SPeciatim Leges examinabo partim *Regias*, ut *Romuli, Numæ Pompilii*, & *aliorum*: quæ in unum corpus conlectæ *Juris Papiniani* appellatione cæperunt eſſe nobiles: partim autem *liberæ reip.* De Legibus *Regiis* priore loco agendum. *Reges* Romanis fuerunt *ſeptem*, quorum primus *Romulus Silvius*, Martis, patris putativi, & Reæ Silviæ Veſtalis virginis Filius. Hic primus fuit Romanorum Legiſlator: aliquanto tempore poſtquam regnum eſt adeptus. Nam ut Pomponius J. C. in l. 11. D. de orig. Jur. §. 1. *Initio Civitatis Romanæ populus ſine lege certa, ſine jure certo primùm agere inſtituit, omniaque manu à Regibus gubernabantur.* Quæ tamen tam imperitè ab J. Cto. vel Pomponio, vel alio, quicumque tandem legis ſit auctor, ſcribantur, nemo non, modo in hiſtoria Romana quodammodo ſit verſatus, videt. Nam quid illud, *Populum Romanum initio civitatis ſuæ ſine certa lege ſine certo jure agere inſtituiſſe; omnia manu id eſt poteſtate à regibus adminiſtrata fuiſſe: Poſtea autem Romulum* (ſequuntur enim illa ibi) *aucta ad aliquem modum civitate leges Curiatas tuliſſe* &c. Qui enim *reges iſti ante Romulum*, quorum manu Romanæ Civitatis omnia gubernata, quum ex omnium ſcriptorum monimentis conſtet *Romulum Regem fuiſſe primum*: atque adeo hunc Romæ fundamenta poſuiſſe, urbis Romæ eſſe parentem & conditorem, urbique à ſe nomen impoſuiſſe. Unde apparet meram in principio iſtius legis, ut & multis aliis locis eſſe ἀνιστορησογραφίαν. Hoc ſatis conſtat. *Romulum primum fuiſſe*, qui civibus Romanis noviter à ſe ex multis gentibus collectis *leges & jura* præſcripſerit. Teſtantur Dionyſius l. 11. Livius l. 1. Plutarch. in Problemat. Cicero l. 11. de Nat. Deor. Zonaras tomo 11. & alii. Quales autem fuerint hæ Romuli leges, quæque

que nonnullarum ex earum numero fuerit ſententia, ſcire aliquo modo licet ex laudatis à me ſcriptoribus; quibus autem fuerunt conceptæ verbis ſciri nullo modo poteſt: niſi quis cenſeat hoc colligi poſſe ex duobus legis Romulæ fragmentis, quæ apud Feſtum & Servium jam indicabo, hoc certum *vetuſtiſſima lingua latina* leges Regias fuiſſe conſcriptas. Nam quæ nobis nunc in uſu Latina lingua, non eſt vero *primigenia*, ſed *ab ea prognata.* Varias enim paſſa eſt mutationes. *Prima*, quam *Priſcam* vocare licet, quæque haud ab ſimilis *Doricæ* perhibetur fuiſſe, vetuſtiſſimis Italiæ populis fuit uſurpata ſub primis, quicumque illi fuerint regibus. Ejus reliquiæ quædam ſervantur hodieque apud Grammaticos Varronem, Feſtum & alios cùm in quibuſdam, inconditis ſanè parumque intellectis, Saliorum antiquorumque vatum Carminibus, tum ſingulariis aliquot Dictionibus; quemadmodum nulli non notant Critici, & ſi quid mihi inter illos loci Ego ad lib. I. Annal. Ennii. Expurgatior facta *Latinæ* nomen acquiſivit ab *Latino* rege, quod nonnulli volunt; vel ut alii *ab Latio*, ubi ejus præcipuè erat uſus: qualis illa fuerit cognoſci poteſt ex *ruderibus legum Regiarum*, & *fragmentis* XII. *tabularum*, nec non ex *Inſcriptione Duilii*, quæ hodieque viſitur Romæ mutila. Et hæc cultior reddita ab Romanis, meritò *Romana* nomen eſt nacta: quam variè tamen, aliis alii, prioribus poſteriores ſemper felicius, maximè coluerunt, Irrepſit poſtremo loco *miſta*; quam aucto imperio & libertate amiſſa, conſtituerunt cùm ipſi *cives Romani*, tum *varii populi* in jus Civitatis & uſum Latini ſermonis admiſſi. His de quadruplici lingua Latina præmiſſis, quarum ſecunda parebit magis in legum cùm *Regiarum*, tum *Decemviralium* vel XII. tabularum explicatione, tempus eſt ut *ipſarum legum* quæ *ab Regibus* latæ, hiſtoriam aggrediar. Romulum varias tuliſſe leges jam dixi ex Dionyſio, Livio, Plutarcho, Cicerone & aliis. Earum omnium, excepto unius aut ulterius tantum fragmento, verba nobis perierunt; ſententia vero qualis fuerit maximæ partis ex variis notabimus auctoribus. Inter eas leges Romuli, quarum fragmenta nondum perierunt, priore loco occurrit lex illa, quam rex ſcripſit de *Patronis & Clientibus*, his, ut mea quidem eſt ſententia, verbis SEI PATRONOS CLIENTI FRAUDEM FAXIT, SACER ESTOD. Citat hoc fragmentum Servius ad l. VI. Æneid. ad Virgilii illud v. DCXXII: *aut fraus innixa Clienti*: Ex lege inquit XII. tabularum venit, in quibus ſcriptum eſt. *Si Patronus Clienti fraudem fecerit*, &c. Mirabitur aliquis, quur fragmentum hoc *Romulo* adſcripſerim, quum Servius laudet *ex legibus* XII. *tabularum*. Cauſſas habui, varias. Primam quidem quod aliquando viderim Manuſcriptum Servium, in quo diſertis verbis

verbis locus à me citatus ira concipiebatur, auctior: *Ex lege Romuli & XII. Tabularum hoc venit, in quibus ſic ſcriptum eſt Si Patronus Clienti fraudem faxit, ſacer eſto.* Deinde uſus ſum aliquando in Galliis doctiſſimo Scriptore Calpurnio Piſone, qui ſub Traiano principe ſcripſit *de continentia veterum poëtarum* duos libros, quos aliquoties, petitis aliquot fragmentis, non uno loco cito in Commentario ad meum Ennium: In eorum librorum Calpurnii priore notatum legi *Injuriam & fraudem à Patrono Clienti factam legibus Romuli vindicari.* Verbis tamen legis non adſcriptis. Tertio; quod didicerim ex Dionyſio & Livio Romulum *jura inter Patronos & Clientes conſtituiſſe*, quemadmodum poſtea in legis explicatione audiemus. Ne autem quis miretur legem hanc Romuli repetitam fuiſſe *in* XII. *tabulis*: notandum ſemel, pleraſque *Regum Romanorum leges*, præſertim illas, quarum æquitas manifeſta fuit, poſtea *à Decemviris in* XII. *tabulas* fuiſſe relatas, id quod præter alios teſtatur Dionyſius Halicarnaſſ. cui ſubſcribunt viri doctiſſimi hoc tempore Jacobus Cujacius & Joſephus Scaliger: digni: quorum hac de re verba audiamus. Sic igitur Cujacius lib. III. Obſervat. cap. XL.: *Conſtat*, inquit *ex Halicarnaſſæi lib.* II. *&* X. *ex legibus Regiis & ex moribus populi Romani multas Decemviros leges in* XII. *tabulus transtuliſſe, hoc cenſente populo. Quamobrem exiſtimo & illas Numæ leges de eo ſciens qui hominem liberum mortei dicit, & de pœna Pellicis, & de homine qui fulmine occiſus, & de termino exarato à Sex. Pompeio Feſto relatas* XII. *tabulis adſcribendas eſſe.* Scaliger autem in Caſtigationibus ad Feſtum in voce *Nuptias* poſt alia, quæ confirmandæ huic ſententiæ in medium attulerat, ita concludit: *Ex his non dubium eſt leges Regias in* XII. *Tabulas ab Decemviris conjectas fuiſſe; & prima, ſecunda, tertia Tabula leges Regias contineri. Quia etiam leges Regias de Patria poteſtate in quartam Tabulam relatas auctor eſt Dionyſius.*

2. Ait igitur Romulus: SEI PATRONOS CLIENTI FRAUDEM FAXIT, SACER ESTOD. Primum obiter *verba* explicabo, deinde *ſententiam* legis aperiam; quod in reliquis etiam ſum obſervaturus. SEI ſcribendum curavi veteres & Latini I *vocalem* natura longam in ſcribendo vel producebant in longitudinem velut duplam, vel per diphthongum EI exprimebant Notat Priſcianus, qui addit *veteres ſemper* EI *ſcripſiſſe, ſequentem ætatem* I *productum.* Quod tamen non uſquequaque verum. Loquuntur enim veteres Inſcriptiones *promiſcuam antiquis fuiſſe ſcribendi hanc rationem.* Hinc in Columna Duilii vetuſtiſſima: *Caſtreis & Socreis* legimus; neque minus *Primos* & *Carthaginiens*IS Plura tamen ſunt ſcriptorum & lapidum teſtimonia I illud longum per EI fuiſſe ſcriptum & per

per EI pronunciatum. *Scriptum* inquam, quod, ut unum aut alterum marmor indicem, vetuſtiſſimi lapides teſtantur vel tabulæ, quæ hodieque in urbe Roma; in quarum una EIQUE OPEREI DIEM DEICITO: alia QUANTA EEI PRÆCONEI VIATOREI DARE OPORTEBIT: tertia QUOD EIUS AGREI LOCEI PUBLICUM POPULEI ROMANEI ERIT. Alias inſcriptiones prætereo. Addidi pronunciatum I longum, ut E I. Sonus enim ejus diffuſus & latus; quem uti quis formet, *os laxius eſt aperiendum & cum conatu, inferiore mandibula nonnihil in latus flexa.* Pronunciant etiam nunc rectè, ſoli penè omnium Europæorum *Brittanni*; quorum eſt REGEINA, AMEICUS, VEITA. Rectè dico. Nam revera non aliud inſonuit hæc longa, quam EI diphtongum. Sequentibus temporibus Grammatici præcepta de hac littera tradere ſunt conati; *ut ſcilicet plurari numero Puerei, Amicei, & talia ſcriberentur: ſingulari autem hujus pueri, amici, item* ILLI, *dativo caſu ſine* E; *ſed* ILLEI *nominativo plurali per eamdem.* Quod præcipiunt non alia re, quàm *ad diſcrimen.* Legendi Varro apud Terentium Scaurum in Orthographia & Lucilii verſus apud Quintilianum & Victorium: verſus Lucilii ſunt tales. ex ſat. l. IX.

Jam puerei venere, E *poſtremum facito atque* I,
Ut plures puerei fiant: I *ſi faci, ſolùm*
Pupill I *Puer* I, *Lucill* I, *hoc unius fiet.*
Hoc ill I *factum eſt un* I, *tenue hoc facies* I.
Hæc Illei fecere, addes E *ut pinguin' fiat.*
Meille hominum, duo Meillia, item hinc utroque opu'; meiles
Meilitiam tenues I. *Pilam qua ludimu',*
Quo pinſo tenues I. *Plura hac ſi feceri, Pilum Peila*
Quæ jacimus, addes E *Peila ut pleniu fiat.*

Hæc ad illuſtrationem primæ vocis. SEI in Romuli lege erant dicenda; quæ in ſequentibus non repetam. Sæpe enim cùm in Regiis legibus, tum XII tabulis ſimilia occurrent: Itaque ſemel monuiſſe ſufficiat. Ait Romulus SEI PATRONOS. Antiquiſſimis Latinis hoc erat familiariſſimum, ut O litteram uſurparent *pro v non ſolum brevi ſed & longa* quin paſſim litteras *o & v* inter ſe commutabant, ob ſoni vicinitatem ut alibi plenius dicam opportuniore loco. *Si Patronos Clientei fraudem faxſit*: Quum literæ *X durus eſſet ſonus & miſtus* ex *C & S*; veteres ſæpe alteram illi litteram jungebant: hinc in antiquis lapidibus illa ſæpe eſt legere, *vicxit juncxit*; item *Cappadoxs, Conjunxs* & ſimilia. Sequitur in lege. SACER ESTOD. veteres *D* litteram adſcripſiſſe ſemper vocibus, quæ in *o* vocalem terminabant, ſi vel periodum finirent, vel vocem aliam ab vocali incipientem præciderent, teſtantur antiqui lapides præſertim columna Duilii. Teſtantur idem veteres Plauti editiones. Quin in

Columna Duilia animadverti omnibus fere vocibus, quæ in vocalem quamque terminabant, litteram hanc fuiſſe adpoſitam, etiam ubi aliæ voces ſequebantur, quibus inititium erat à Conſonantibus. Hinc ibi *pugnandod cepet* item *in altod marid pugnarit.* & *navaled prædad poplo* & ſimilia. Hæc de vocibus vel verbis legis. Quod ad *Sententiam*

3. Scribit Dionyſius lib. 11, *quum Romulus univerſum populum Romanum in Patricios & Plebeios diviſiſſet, eundem Patriciis Plebeios commendaſſe, optione cuique è vulgo data, ut quem vellet patronum ſibi legeret.* Inter alia doctus ſcriptor conferens morem illum ab Romulo inſtitutum cum Theſſalorum & Athenienſium Priſcorum inſtituto ſic ſcribit: *Romulus hoc negocium appellatione decora cohoneſtavit, tutelam pauperum Patronatum nominando: addidit etiam utriſque commoda officia, excogitata civili & perhumana copula.* Enumerat deinde officia quæ Clientibus Patroni debebant, ſic inquiens: *Patronos opportebat Clientibus reſpondere de jure, cujus illi rudes eſſent, & abſentium æquè ac præſentium curam gerere; facientes quidquid pro filiis parentes ſoliti facere, ſuſtinere item Accuſatorum impetus; & quietem iis, quâ maxime opus habebant, parare à putatis publiciſque negociis.* Addit deinde quæ *Clientum* fuerint erga Patronos munera: *viciſſim Clientum erat Patronos juvare elocantes filias, ſi his parum eßet pecuniæ & ab hoſte captivos redimere vel ipſos vel eorum filios, privatarum quoque litium perditarum æſtimationes, & multas publicas pecuniarias pro iis ſolvere, idque ſumtu proprio, non quaſi fœnoris loco, ſed ob referendam gratiam: publicorum quoque impendiorum, quæ magiſtratuum honorumve cauſa fiunt eße participes, non ſecus quam conjunctos genere.* Talia ex veteri inſtituto exſpectabant *Clientes* à *Patronis*, talia viciſſim à *Clientibus Patroni.* Exponit denique quid, utriſque fuerit commune. *Commune* inquit, *utriſque erat ne fas eßet alteris accuſare alteros, aut adverſum dicere teſtimonium, ferreve ſuffragium, aut cenſeri inter inimicos: quod ſi quis deprehenſus eßet aliquid horum facere tenebatur*, inquit Dionyſius, *Lege de Proditoribus, quam ſanxit Romulus, convictumque ejus criminis, cuivis licebat ut Diti ſacrum, interficere: & quæ plura ſequuntur.* Quæ poſtrema Dionyſii verba mirum eſt, quantam lucem adferant Romuleæ legi, de qua ſermo jam mihi. Ait enim *Sei patronos Clientei fraudem faxſit ſacer eſtod.* Pars proculdubio legis iſtius, quam prudentiſſimus rex ſanxit de *Patronis & Clientibus.* In qua, ut mihi quidem eſt veriſimile *primo loco* deſcripta fuerunt *Patronorum officia* quæ Clientibus debebantur; *deinde Clientum*, quæ Patronis, *tertio loco*, quæ & *Patronis & Clientibus fuerunt communia quarto* quæ *pæna futura* eſſet, ſi Patronus in Clientibus juvandis fraudem feciſſet, *quinto* denique quæ pœna Clientes maneret, ſi fraudis vel doli in Patronis juvandis eſſent convicti: ut *quinque* videantur

antur fuiſſe legis partes, quarum quarta tantum *de Pœna Patroni Clientem fallentis* ſupereſt conceptis verbis, apud eos Scriptores, qui à me laudati.

Ait igitur *Si Patronus Clienti fraudem faxit*: Si rogatus de jure Clienti ſanctè & bona conſcientia non reſponderit: ſi vel abſentis vel præſentis curam non geſſerit, ſi pro illo, quidquid parens facere ſolitus pro filio, non faceret; ſi contra adverſarium non defenderit; ſi quietem illi à privatis publicisque negociis non pararit; ſi Clientem accuſarit, ſi teſtimonium adverſum eum dixerit vel ſuffragium tulerit. Hæc enim omnia in hac quæſtione *fraudis* appellatione comprehendebantur. Nonnihil etiam hac de re legere eſt apud Agellium lib. v. cap. XIII. ubi ſcribit *antiquis populi Romani moribus comparatum fuiſſe, ut clientem in fidem receptum chariorem haberent quam propinquos: eumque etiam adverſus hos tuerentur: quin & licuiſſe patronis teſtimonium pro Cliente adverſus cognatos dicere, adverſus Clientem non licuiſſe.* Propter ſanctiſſimam inter Patronum & Clientem neceſſitudinem maximam laudem fuiſſe notat Halic. nobilium Romanorum, *habere Clientes quam plurimos, tam hæreditarios, quam propria virtute partos. Ingenſque certamen erat,* inquit idem Dionyſius *utriſque, ne vincerentur mutua gratia & benivolentia. Dum Clientes malum negarent Patronis miniſterium, viciſſim Patroni nullo corrumpi poſſent pretio: ut Clientes moleſtari ſinerent. Tanta illis erat in omni vita temperantia, & felicitatem virtute non fortuna metiebantur.* Obiter hîc addo ex eodem Dionyſio non tantum *in ipſa urbe* plebem fuiſſe tutam Patriciorum patrocinio; ſed & *in Coloniis & Municipiis*: quin quod magis *quaſque Colonias, amicas item & ſocias, atque adeo bello ſubactas civitates* ſuos habuiſſe Romæ *patronos*: quodque ſæpenumero Senatus Controverſias civitatum & gentium ad earum Patronos remiſerit, eorumque judicia rata habuerit. Hujuſmodi *Patronorum Coloniarum* frequentiſſima mentio in Inſcriptionibus. Sequitur in lege Romuli, SACER ESTOD. verba hæc quid ſibi velint, fuſius ſic explicat Dionyſ. *Quod ſi quis deprehenſus eſſet aliquid horum facere, tenebatur lege de Proditoribus, quam ſanxit Romulus; convictumque ejus criminis, cuivis licebat, ut Diti ſacrum interficere. Mos enim erat Romanis, quos vellent impunè occidi, eorum corpora devovere Deo cuipiam, præcipue Dis inferis, quod fecit Romulus.* Quæ perſpicuè docent quas vires habuerint hæc verba *ſacer eſto*, quem ſcilicet Dis inferis jam conſecratum & mancipatum impunè quovis loco, quovis tempore, cuivis, quocumque modo licebat occidere: quam hujus vocis vim hoc modo etiam docet Feſtus: *Sacer homo eſt*, inquit, *quem populus judicavit ob maleficium, quemque non fas eſt immolari, ſed qui eum occidit, parricidii non damnatus.* Idem paullo poſt: *Quivis homo*

malus atque improbus Sacer appellari ſolet. Hæc de *priore* legum Romuli fragmento: ſequitur alterum.

4 Ait Romulus *Sei Noros parentem verberit, aſt ole plora ſit, Sacra Diveis parentum eſtod.* Citat Fragmentum hoc Feſtus in voce *Plorare*, turbatiore tamen ordine: verba prius recitabo, deinde quo modo, quoque ordine ſint conſtituenda & legenda indicabo. *Plorare* inquit *flere, inclamare, nunc ſignificat; & cum præpoſitione implorare, id eſt invocare: at apud antiquos: planè inclamare. In Regis Romuli & Latii legibus Si murus ſacra Divis parentum eſto: & in Servii Tullii hæc eſt ſi parentem puer verberit aſt ole ploraſſet parentes puer Divis parentum ſacer eſto, id eſt clamavit, dixit.* verba intricatiſſima & ordine turbatiſſimo collocata. Fulvius Urſinus arbitratur quæ *de Nuru* adjecta ſunt, falſò adſcripta eſſe, ideoque inducenda. Joſephus Scaliger ſic reſtituit: *In Regis Romuli, Tatii & Servii Tullii legibus hæc eſt: Sei parentem puer verberit, aſt oloe ploraſint, puer Deiveis parentum ſacer eſto: Sei Nuros ſacra Divis parentum eſto.* Ego ita apud Feſtum emendandum & diſtinguendum; verbaque tali ordine locanda cenſeo: *In Regis Romuli & Tatii legibus hæc eſt: Sei Nuros parentem verberit, aſt oleploraſit, ſacra Diveis parentum eſtod. In Servii Tullii hæc eſt. Sei puer parentem verberit aſt ole ploraſit, puer Diveis parentom ſacer eſtod.* Verba priùs explicabo legis, deinde ſententiam, ex qua manifeſta erat legis & verborum Feſti emendatio. *Sei Noros* inquit, Quum *V littera vocalis* in multis vocibus adſonaret *litteram vocalem* o, ut in *Frundes, Fundus, Diderunt, Servum, Maritum, Æternum* & ſimilibus; cauſſa fuit, quod priſcis ſæpe o in iis ſcriptum fuerit vel ſculptum: hinc in Inſcriptionibus *Lavationem in perpetuom dedit:* Alia, *Ære moltati* alia item *ſouum mareitom* & ſimilia: hinc item factum, quod paſſim litteras haſce inter ſe veteres commutarint, quum diceretur ab illis *Epiſtola vel Epiſtula, Numenclator* vel *Nomonclator*; *adoleſcens* vel *aduleſcens.* Illa magis nova in antiquis Inſcriptionibus obſervare licet *Floviom* pro *Fluvium, Detolerit* pro *Detulerit Noros* pro *Nurus*, *Aorelius* pro *Aurelius.* Exempla tam crebra occurrunt, ut *V ante R* videantur omnino pronunciaſſe & ſcripſiſſe *ut O. Sei Nuros* inquit Romulus *parentem verberit. verberit*, poſitum pro *verberaverit*, per duplicem ſynæreſin & contractionem. Dicebant enim *verberaverim, verberarim, verberim, verberis, verberit.* Eodem planè modo *vindicit* pro *vindicaverit.* Aiebant enim *vindicaverim, vindicarim, vindicim, vindicis, vindicit.* In his igitur & ſimilibus *duplex eſt Contractio.* Sunt alia in quibus ſimplex *συναίρεσις* ut *fecit* pro *fecerit exaraſit*, pro *exaraverit*, *S* enim ponitur pro R. *Aſt ole ploraſit. Ole* pro *Ille* in qua voce primo *O* pro *I* ponitur; deinde ſecundum caſcorum Latinorum ritum & conſuetudinem conſonans non geminatur, ut poſtea dicetur.

Si ç

Sic ab *ole*, pluralis antiquus apud Feſtum *Oloe* & inde ablativus *oloes*, illis. Sic enim Feſtus lib. I. vel potius ex Feſto Paullus Diaconus *Ab oloes dicebant pro ab illis. Antiqui enim litteram non geminabant. Oloe* autem nominativus pluralis, quemadmodum apud eumdem Feſtum: *Piliumoe poploe in carmine Saliari, Romani, velut pilis uti adſueti, vel quia præcipuè pellant hoſtes. Plorasit*, vox ejuſdem cujus paullo ante indicavi naturæ *exaraſit. Ploraverim, plorarim, ploraris, plorarit*, & mutata r in ſ *ploraſit. S* uſurpatum fuiſſe ab antiquis pro R docent infinita. Eorum enim *Aſa* ſunt pro *Ara*; ſic *Faſri*, furri; *Valeſii* Valerii; *Fulii* furii; *Papiſii* Papirii; hinc hodieque *odos, Vapos, Arbos, Robos* & ab iis ſecundum analogiam *Odoſem, Vapoſem, Arboſem, Roboſem* apud Feſtum. Ejuſdem generis apud Quintilianum *Clamos* & *Paſſes* pro *Clamor* & *Paſſer.* Hæc litterarum R & S commutatio hodieque Pariſienſibus matronis & virginibus non inuſitata: illarum enim ſunt *mon peſe, ma meſe, mon freſe, à Paſi* & ſimilia. Reliqua ſecundi hujus fragmenti parent ex priore.

5. Dixi de *verbis legis*: ſequitur *Sententia.* Sic igitur ait in hac ſua lege Romulus *Sei Noros parentem verberit, aſt ole ploraſit ſacra Diveis parentum eſtod.* Vult hac lege Romulus meo quidem judicio, ut Nurus, quæ ſocero ſuo fecerit injuriam verbis vel factis, conuiciando, pulſando, verberando, puniretur; neve hoc illi eſſet impune. Quur hoc magis de *Nuru* conſtituerit quam *de filia filiove parentem verberare*, variæ poſſunt eſſe cauſſæ: inter eas cùm Prima, quod ſcelus illud in veram & naturalem prolem minimè caſurum fuerit opinatus; vel ſaltem quod nullum ejus rei exemplum eſſet. Nam in civitate leges latæ ante ſcelera, *non rarò ſcelera ipſa nondum nata vel nota, vel ſi fuerint nota, ſed mortua & conſepulta ſolent exſuſcitare.* Hanc fuiſſe cauſſam perhibent veteres Scriptores, quur Solon etiam de *parricidiis* nullam tulerit legem, ne admonere videretur de eo, quod antea factum non eſſet. Sic nec Lycurgus quidquam *de adulteriis* cavit, quod id facinus incognitum adhuc eſſet ſua ætate, ſaltem in populo, cui leges ille ſcribebat, id eſt Lacedæmone. Maturè ſatis poſt ſcelera rogantur leges: verum enim illud *Omnes bonas leges ex malis moribus ſolere naſci.* Quod autem hæc Romulus ſanxerit in *Nurum*, exemplum factum exſtabat ejus rei in urbis Romæ incunabulis. Nurus fortè ferociorem ſeſe geſſerat in Mariti ſui, à quo rapta erat, patrem: alioquin non video quamquam ob cauſſam Romulo veniſſet in mentem ſanciendi legem hanc *in Nurum*; niſi forte etiam de naturalibus liberis tale quid præceſſerit, quod ob cauſſam jam indicatam, non credo. *Si* igitur *Noros parentem verberit. Nurus* Adfinitatis vox. Affinitas nihil aliud quam *neceſſitudo inter conjugem & alterius conjugis cognatos. l.* IV. *§.* III. D. de

 affinib.

affinib. Eſtque duplex, *Propinqua* vel *Remota*, quamvis re ipſa nulli ſint gradus affinitatis. *Propinqua affinitas* habet *duo genera*: primum quod per unam perſonam contrahitur: *ſecundum* quod duabus perſonis intercedentibus. *Remota* illa, quæ tribus vel pluribus intercedentibus contrahitur. Exempla apud J Ctos. & paſſim in genere humano. Adfines item ſunt vel *ſupra*, vel *infra* vel *ex latere*: ſupra ſunt vitricus, Noverca, Socer, Socrus; Proſocer, Proſocrus, Abſocer, Abſocrus & reliqui adſcendentes, qui omnes *parentum* loco. *Infra* ſunt Gener, Nurus; Progener, Pronurus; Privignus, Privigna; & alii qui *liberorum* loco. *Ex latere* ſunt Lenio, Globs, Sororius, Fratria. Ex his facile intelligitur, quur Nurus dicatur Parentem verberare. *Parens* enim hic Socer, qui quod marito præeſt, *patris etiam* illi cenſetur loco; illaque Socero, *filiæ* inſtar. *Si igitur Noros parentem verberit* id eſt ſi illa, quæ nupſit alicujus filio, ejuſque parentem ſuum ſocerum verberarit, vi & facto injuriam fecerit: *Aſt ole plorasit*. *Plorare* exponit Feſtus in hoc legis fragmento *clamare*, *dicere*: *ſi plorarit*, ſi clamarit, ſi dixerit, id eſt ſi tam atrocia fuerint verbera ab nuru illata, ut parens vel ſocer coactus fuerit *clamore teſtari ſe verberatum*, gravique & reali injuria adfectum, vel ut etiam coactus fuerit ſocer *dicere*, id eſt, ut exponendam vocem hanc cenſeo, de hoc ſuæ nurus atrocitate conqueri apud Indicem. Quid fiet? quæ judicum futura ſententia? Ex lege Romuli: *Sacra Divis parentum eſtod*; id eſt, ut jam expoſui vocem *ſacra*, permiſſum ſit unicuique talem hanc Nurum, conſecratam jam Dis ſui Soceri ſuæque Socrus, ſicque morti adjudicatam, impunè quocunque loco, quocunque tempore occidere. Dura lex; ſed qua cuique ſimilibus opus erat in novo & ferociore populo.

6. Eo igitur modo ſeſe habent leges Romuli, quæ quibus conceptæ fuerunt ab ipſo rege, verbis ad nos variorum ſcriptorum benificio pervenerunt: Quia vero manifeſtum eſt & ſatis conſtat ex veterum auctorum monimentis, Romulum præter illas duas *de Patronis & Clientibus*, & de *Nuru Socerum verberante*, multas alias tuliſſe, quarum tamen verba perierunt injuria temporum, ſententia vero ſalva adhuc & integra eſt in antiquorum ſcriptis; operæ precium fore putavi eas etiam hinc inde in unum quaſi locum conquirere, meiſque verbis conſcriptas vobis explicare: quod obſervaturus etiam in aliorum regum legibus, poſt explicatas, quarum adhuc verba exſtant. Duabus igitur iſtis, quas priſcis & ſolennibus verbis conceptas de *Nuru Socerum verberante*; item de *Patronis & Clientibus* paullo ante audivimus, addendæ ſunt aliæ *ſedecim* numero, meis verbis ex Dionyſio, Livio, Plutarcho, aliiſque petitas. Earum quædam pertinent ad *Jus Sacrum*, quædam ad *Profanum*,

ſanum. Quæ ad *Jus Sacrum*, ſex ſunt numero: quarum prima *De Deorum cultu*; quod ad ſententiam, ſic ſonat:

7. *Ne quid Deorum fabulis, in quibus probra eorum & crimina commemorantur, adhiberetur fidei: ſed omnes ſanctè, religioſè, caſtèque* de *Diis immortalibus ſentirent & loquerentur: nihil quod beatis naturis indecorum adfingentes.* De hac Romuli lege ſuis verbis ita loquitur Dionyſ. Halic. lib. II. *Fabulas à majoribus de Diis traditas, probra eorum continentes ac crimina, turpes cenſuit & mutiles, ac ne probis quidem viris dignas, nedum Dis ſuperis: repudiatiſque his omnibus ad benè & præclarè de immortalibus ſentiendum loquendumque cives ſuos induxit, nihil his adfingi paſſus beatæ illi naturæ parum conſentaneum.* Ait igitur Romulus *Ne quid adhiberetur fidei Deorum fabulis Fabulas comminireſi & ſcribere* proprium quondam fuit Græcorum. Hi enim quidquid uſpiam vel rerum vel actionum eſſet humanarum, admiranda ſui ingenii felicitate *fabularum involucris* obvelabant, ne quod ſapientibus tantùm volebant eſſe ſervatum, temeritate quadam, ſi apertè proponeretur, vulgo inoteſceret. Ex harum interim fabularum cognitione quantùm cenſerent emanare commodi & utilitatis, vel illud maximum eſt argumentum, quod divinus ille Plato *primam puerorum eruditionem* ab *honeſtis fabulis* incipere juſſerit lib. II. reip. *Selectas autem fabulas*, ἐγκριθέντας inquit μύθους, *matres ac nutrices pueris narrare hortabimur, animoſque illorum fabulis diligentius, quam corpora ipſa manibus informare.* Hoc ſatis ſuperque conſtat, omnia prope Deorum apud Gentes myſteria fuiſſe ab antiquis ſub fabulis occultata. Quum enim *turbæ feminarum & imperitæ multitudini* religio, Deorum metus, fides, probitas, temperantia eſſet in animis inferenda, qui neque *Dei naturam* intelligerent; neque *integritatem* rapinæ ac libidini ſine aliquo Deorum metu anteponerent, non ſolùm *fabuloſæ de Diis narrationes* à ſapientibus fuerunt excogitatæ, ſed etiam *fabuloſæ imagines & picturæ monſtris quoque ſimiles* introductæ. Sic fulmina Jovi tributa ſunt, *tridens* Neptuno, *ſagitta* Cupidini, *fax* vulcano, ac varia terrorum inſtrumenta Diis ceteris. Maximam etiam illam fabularum utilitatem notat Dionyſ. Halic. lib. I. Antiq. Rom. *Neque mihi obſcurum eſſe quis exiſtimet, quod è Græcis fabulis nonnullæ ſunt hominibus perutiles: aliæ ſiquidem ſunt, quæ Naturæ opera ſub allegoriis contineant; aliæ humanarum calamitatum habent conſolationem, aliæ terrores animorumque perturbationes à nobis depellunt; opinioneſque parum honeſtas depellunt; aliæ alterius cujuſpiam utilitatis cauſſa fuerunt inventæ.*

Fabulæ vero Græcorum *ad varios fines* fuerunt excogitatæ: nam aliæ *Naturæ ſecreta continent*, ut illa *quod Venus* è ſpuma ſit genita; *quod Phœbus* Cyclopas occiderit, quodque illi fulmina Jovi fabricarint. Aliæ *Fortunæ inconſtan-*

ſtantiam declarant, noſque ad eam forti animo ferendam inſtruunt, ut ea, quæ de Phœbo dicuntur, quod armenta paverit Adineti. Aliæ *ab impuris opinionibus nos retrahunt*, ut *Lycaonis* fabula. Aliæ *ad deterrendos homines ab rebus turpibus* ſunt inventæ, ut *Ixionis* ſupplicium apud Inferos. Aliæ *cohortantur ad ſtrenuitatem*, ut ea quæ tradita ſunt de *Hercule*. Aliæ *ex avaritiæ ſordibus nos retrahunt*, ut ſitis *Tantali*. Aliæ *ad deprimendam temeritatem* ſunt confictæ, ut calamitas *Bellerophontis*, cæcitas *Marſyæ*. Aliæ *ad virtutes nos exſtimulant*, ad *integritatem vitæ*, ad *fidem*, ad *æquitatem*, ad *religionem*, ut *mirifica Elyſiorum camporum amoenitas*. Aliæ denique *ab omnibus flagitiis & ſceleribus* nos dexteritate quadam avertunt, ut *ſeveriſſimi Triumviri* apud Inferos ſingulorum defunctorum animas judicantes, & graviſſima ſceleratis decernentes ſupplicia. Hanc tantam è fabulis utilitatem capere minimè poſſunt ii, qui altiora fabularum ſenſa non inſpexerint; quique primi corticis admiratione irretiti nihil divinius ſub ipſo ineſſe crediderunt. *Tales igitur fines* propoſitos ſibi habuerunt primi iſti fabularum ſcriptores. Quum autem ſequentibus temporibus multa alia licenter fuerint adficta, tandem eo ventum eſt ut non ſolùm *fœdiſſima & flagitioſiſſima de Diis comminiſcerentur*; verùm etiam non amplius quæ ſcribebantur, ut fabulas & commenta agnoſcerent: ſed Deos ſuos revera tales opinarentur, ut fingebantur. Quid enim abſurdius quàm dicere & adſeverare Deos fuiſſe *latrones*, *ſicarios*, *fures*, *ſacrilegos*, *prædones*, *ſtupratores*, *raptores*, *adulteros*, *incendiarios*; qualia indignum fere eſſet fingere (niſi probationes luce meridiana clariores accederent) de hominibus, etiam iis, quos mala mens, malus animus ad omne facinus ſolet exſtimulare. Ulterius etiam progreſſi tantam fuiſſe jam inde ab initio inter Deos contentionem audent Græci ſcribere, quantam neque cœlum neque terra capere potuit. Quod ſi *ſceleratum eſt illum armis perſequi*, à quo magnum aliquod beneficium acceperis, profectò *ſceleratiſſimus fuit Saturnus*, qui illum inſequutus eſt à quo lucis hujus uſuram acceperat, verùm non ſolùm inſequutus eſt, ſed etiam captivo partem, qua vir erat, amputavit, ut teſtatur Ovid. in *Ibim*: v. CCLXXIII. *Saturnus ut illas Subſecuit partes, unde creatus erat*. Hoc paternum exemplum quum ſibi ante oculos ad imitandum *Iupiter* propoſuiſſet, *Saturnum patrem* & ipſe armis eſt inſequutus & in Italiam fugere compulit. Virg. lib. VIII. v. CCCXIX.

Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo
Arva Jovis fugiens, & regnis exſul ademtis.

Jam verò quanta fuit Saturni feritas, qui ſuos filios vorabat? An poteſt *aurea ætas*, hoc eſt, *juſtitiæ*, *humanitatis*, *pudicitiæ*, *æquitatis plena adminiſtratio* ſub hoc rege fuiſſe, qui tam impius in parentes, tam impius in filios ſuos extitit?

extitit? Sed neque *Jupiter* quietum regnum poſſidere potuit, patre pulſo; quum Gigantes tamquam paternæ injuriæ ultores in illum conſpirarent & penè de regno dejicerent. Quum autem hæc quoque certamina abſolviſſet victoriamque fuiſſet conſequutus, non tamen regnum quietum habuit; ſed omnes prope Dii finguntur in illum conſurrexiſſe, ut ab adfinibus fuerit penè in vincula conjectus, quemadmodum legere eſt apud Homer. lib. I. Iliad. *Cælicolæ voluere Jovem ut vincire Tonantem Neptunus Junoque & Pallas. Præclarè ſanè regnum* ac verè dignum, cujus *rex beatus* appelletur, in quo neque conjux eaque ſoror, neque filia, neque frater fuit amicus. Neque tamen inter ſe ſolùm inimicitias hi Dii exercuerunt perpetuas, verùm etiam tantùm auctoritatis ac virium hominibus aliis in alium tradiderunt, ut ſæpius ab hominibus fuerint vulnerati, quemadmodum *Juno ab Hercule*, ſagitta. Homer. l. IV. Iliad. *Perpeſſa eſt Juno quum, filius Amphitruonis Percuſſit dextram mammam, petijtque ſagitta.* Sic vulneratus ab eodem fuit Pluto, Homerus ibidem: *Paſſus & eſt Pluto horrendus, quum dira ſagitta Intulit huic vulnus nati Jovis hujus, & ille Inter defunctos duros tulit inde dolores.* Quia etiam Mars ille belligerantium Deus mortalium arma non potuit effugere, ut eſt apud eundem Homerum: *Hinc pulcramque cutem lacerat ferroque cecidit. Extrahit hinc haſtam, Mars alta voce boavit.* Quam autem fæda & flagitioſa de Diis fabulari fuerint auſi Græci, exemplo ſit unus *Jupiter*, qui tum Deorum rex, hominumque pater fuit habitus. Factus enim fingitur *Imber aureus* ut Danaë potiretur; *Taurus* ut Europa, *Amphitruo*, ut Alcumena; *Cygnus*, ut Leda; *Satyrus* ut Antiopa; *Formicula parvula*, ut Eurii meduſa Clitoris filia; *Draco*, ut Proſerpina; *Aquila*, ut Ganymede; *Cuculus*, ut Eunone; *Ignis*, ut Aegina Aſopi filia; *Paſtor*, ut Mnemoſyne; *Serpens* denique ut Deride: quæ omnia multis verbis apud varios leguntur ſcriptores; Homerum, Apollodorum, Ovidium, Clementem Alexandr. Auguſtin. Arnob. Theodoretum & alios. Ad quid hæc omnia? ut doceam nulla non de ſuis Diis etiam ſceleratiſſima quæque finxiſſe Græcos: *Romanos* autem jam inde ab incunabulis urbis ſuæ ab hujuſmodi fabulis & commentis ſemper animum & aures avertiſſe, præeunte illis ad ſaniorem mentem & meliorem de Diis opinionem Rege Romulo. De Romanis hæc verbis diſertis ſcribit Dionyſ. Halic. *Neque enim Cælus*, inquit, *exſectus à ſuis liberis traditur apud Romanos, neque Saturnus proprios natos devorans, metuenſque ne appetatur ipſorum inſidiis; non Jupiter Saturnum patrem regno dejectum includens carcere Tartari ac ne bella quidem ac vulnera aut vincula Deorum ſervituteſque apud Romanos. Nullum eorum feſtum atratum aut lugubre agitur, non planctus habet ob raptos Deos, ac lamenta mulierum, qualia ſacra Græci faciunt raptam Proſerpinam caſuſque*

Bacchi referentia, *& id genus alia*. Et ne quis lectorum putet verba fieri *de priſcis illis Romanis*, quorum animis recens inhærebat lex illa Romuli *ne quid fidei adhiberetur Deorum fabulis* addit etiam doctiſſimus & diligentiſſimus ſcriptor ne ſuo quidem tempore fidem apud Romanos fuiſſe Deorum fabulis: Sic enim inquit. *Ac ne quidem corruptis hiſce temporibus videas apud Romanos arreptos numine, aut furorem Corybanticum, non Bacchanalia, coeluſve Clancularus, aut occulta myſteria; non virorum promiſcuè cum fœminis pervigilia, non his ſimilia prodigia; ſed omnia religioſè fiunt ac dicuntur, quæ ad Deos attinent, præter morem Græcarum atque Barbararum gentium.* Hæc & alia plura lib. II. Dionyſ. Halic. Quæ ſanctiores de Diis immortalibus, ut habebantur, opiniones Romanorum animis infuſa erant jam inde ab initio urbis conditæ, per hanc quaſi Romuli legem.

Ne quid Deorum fabulis inquit Romulus, *in quibus probra eorum & crimina commemorantur*; qualia jam audivimus ex Homero aliiſque ſcriptoribus, cùm de *aliis Diis*, tum præcipuè de *Jove adhiberetur* inquit, *fidei*; ne quis eo vel audaciæ vel temeritatis prorumperet, ut vera crederet, omnia illa, quæ de Diis fabuloſa Græcorum licentia finxit & commenta eſt. Mutuanda ſunt ab gentibus & populis vel remotis vel vicinis, quæ *bona*, quæ *utilia*, quæ *laude digna*; rejicienda verò quæ *mala*, quæ *obſutura*, quæ *dedecus & ignominiam ſecum trahunt*. Fecerunt hoc Romani, qui ab Græcis, Athenienſibus, Lacedæmoniis aliiſque *leges* ſunt mutuati & *præclara inſtituta*; *fabulas* autem & *commenta* cùm aliis de rebus, tum imprimis de Diis exhorruerunt. Ad leges autem Romuli de Deorum cultu videntur etiam pertinere leges, quas recenſet Cicero l. II. de LL. petitàs forte ex Romuli legibus, ut non obſcurè indicare videtur Dionyſ. Sic enim Cicero: *Separatim nemo habeſſit Deos: neve novos, ſed nec advenas, niſi publicè adſcitos, privatim colunto. Nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto, præter olla, quæ pro populo rite fient. Neve quem initianto niſi ut adſolet, Cereri Græco ſacro.* Sed de prima hac Romuli lege, quæ de Deorum cultu hæc ſufficiant: ſequitur ſecunda de *Murorum urbis ſanctitate*, cujus hæc fuit ſententia:

3. *Ut muri Sacroſancti eſſent; neve quis niſi per portas urbem ingrederetur, neve egrederetur.* De hac lege Plutarch. in Quæſt. Romanis, quæſt. XXVII. *Quur omnem, inquit, murum ſacrum intaminatumque habent, portas non item, An vera eſt Varronis ſententia, muros propterea ſacros exiſtimandos, ut pro iis propugnare cives alacrius, mortemque etiam oppétere ſuſtineant. Et videtur Romulus quoque fratrem propterea interfeciſſe quod ſacrum locum & in acceſſum tranſilire aggreſſus tranſcendendo profanum reddidiſſet. Portæ autem ſacræ eſſe non poterant quum per eas & alia neceſſa-*

ria

ria & cadavera efferuntur. Itaque urbem qui de novo condebant, aratro, cui bovem mareni & fæminam ſubjunxiſſent, locum, quantum erat murus occupaturus, deſignabant; portarumque dimenſi ſpacia, vomere exemto, aratrum locis earum intactis transferebant, quod omnem terram aratam ſacram & inviolabilem cenſerent futuram. Hæc Plutarch. Similia ſcribuntur à Pomponio J.C. in l.ult. D.de rer. diviſ. *Si quis violaverit muros capite punitur, ſicuti ſi quis tranſcenderit ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam cives Romanos alia quam per portas egredi non licet, quum illud hoſtile & abominandum ſit. Nam & Romuli frater Remus occiſus traditur ob id quod murum tranſcendere voluerit.* Ex quibus ſatis conſtat Romulum hujus legis fuiſſe auctorem, quum urbem vix condidiſſet: legiſque violatæ primum dedit pœnas Regis fratrem. Legis etiam hujus meminit Cicero lib. II. de Natur Deorum. & Zonar. tomo II. Annal. Addunt autem plerique ſcriptores legem hanc ab Romulo fuiſſe conſignatam, *interfecti fratris Remi ſanguine*, qua de re videndi etiam Auguſtinus lib. III. cap. VI. & XII. de civitate Dei. Ovid. l. III. Faſt. & IV. Lucanus l. I. Horatius Epodon ode VII. Oroſ. lib. II. cap. IV. Servius tamen ad lib. VI. Æneid. fabulam putat *Remum à fratre occiſum propter muros ſuperatos*. Ad Murorum etiam *ſanctitatem* reſpicit Cajus J. C. lib. II. Inſtir. cujus verba exſtant in l. I. pr. D. de rer. diviſ. *Summa rerum*, inquit, *diviſio in duos articulos diducitur. Nam aliæ ſunt divini juris, aliæ humani. Divini juris ſunt veluti res ſacræ & religioſæ. Sanctæ quoque res veluti muri & portæ quodammodo divini juris ſunt Neque ſolùm Romæ verùm etiam in Municipiis paſſim Muri ſancti habebantur:* quod teſtatur Marcianus lib. IV. Regularum, verba ejus exſtant in l. VIII, §. finali D. de rer. diviſ. *In Municipiis quoque muros eſſe ſanctos Sabinum rectè reſpondiſſe Caſſius refert, prohiberique oportere, ne quid in his immitteretur.* Hinc eſt quod injuſſu Præſidis non liceret *eos reficere* aut *eis aliquid ſuper imponere. Muros* inquit Ulpianus in l. IX. §. IV. D. de rer. diviſ. *municipales nec reficere licet ſine principis vel Præſidis auctoritate, nec aliquid eis conjungere vel ſuper ponere.* Nefas item erat aliquid *in Muris facere* vel in *portis* Hermogenianus in l. II. D. Ne quid in loco ſacro fiat: *In muris itemque portis & aliis ſanctis locis aliquid facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur non permittere.* Nefas quoque muros à privatis *habitari* Paullus lib. V. Sent. in l. fin. D. nequid in loco ſacro fiat *Neque muri neque portæ habitari ſine permiſſu principis propter fortuita incendia poſſunt.* Habitatio tantùm concedebatur circa muros & portas *familiæ publicæ*, quæ inſtituta erat ab Auguſto cùm ad alias res neceſſarias, tum *ad incendia arcenda* ut notat Paull. J. C. in l. I. D. de offic. præf. Vig. Hæc omnia principum Placita & Reſponſa Prudentum originem trahunt *ex hac Romuli lege* de *Murorum ſanctitate* de qua hæc dicta

 ſuffi-

ſufficiant : ſequitur jam tertia Romuli lex de *Aſyli jure*, cujus talis ſententia :

9. *Ne quis ex Aſylo ut Sacro tutoque loco vi abſtraheretur.* De hac Romuli lege multa ſcribunt Livius lib. I. Dionyſ. lib. II. & alii. Livii verba ſunt hæc, ne omnium cogar in medium adferre : *Creſcebat interim urbs munitionibus, quam alia atque alia appetendo loca in ſpem magis futuræ multitudinis quam ad id quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne aut urbis magnitudo eſſet adjiciendæ multitudinis cauſſa vetere conſilio condentium urbes, qui obſcuram atque humilem ad ſe conciendo multitudinem, natam è terra ſibi prolem mentiebantur, locum qui nunc ſextus denſis ſentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit: eo ex finitimis populis turba omnis ſine diſcrimine liberne an ſervus eſſe, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit.* Scribit autem Dionyſius cautum ab Romulo fuiſſe, *ne quis ex Aſylo, tamquam ſacroſancto tutoque loco vi abſtraheretur.* De *Luco proprio Aſyli* legendi ſunt Virgilius lib. VIII. Æneid. Auctor de V. V. Ill. l. II. & multi alii ſcriptores. Aſyli autem inſtitutio apud veteres Romanos tantæ fuit dignitatis, ut etiam ei feſtum fuerit inſtitutum, quod incidebat in Kal. Febr. ut docet Ovid. l. II. Faſt. v. LXVII.

Tunc quoque vicini lucus celebratur Aſyli
Qua petit æquoreas advena Tibris aquas.

Feſtus lib. x. de verb. ſignif. Feſtum hoc vocat *Lucaria.* Primus *Cadmus*, quum Thebas conderet, *aſylum* aperuiſſe ſcribitur, ad quod fugientes ſine diſcrimine ſervi & liberi ab omni pœna tuti erant & immunes. Nonnulli ab cognatis Herculis Aſylum Athenis primò inſtitutum ferunt. Poſt hoc in *Rhetæo littore* fuit *Aiacis* aſylum, & in Sigæo *Achillis* : quorum exemplo, ut non obſcurè innuit Livius, quum inquit, *vetere conſilio condentium urbes*; Aſylum Romæ aperuit Romulus.

Quum autem Romæ magnus hujus *ad Aſylum confugiendi* conceſſæ libertatis, magnuſque impunitatis abuſus eſſet, neque ſolùm Romæ, verùm etiam paſſim in provinciis, Tiberius Imp. *modum Aſylis* præſcripſit, quemadmodum de eo ſcribit Tacitus lib. III. Annal. Suetonius tamen in ejus vita cap. XXXVII. ſcribit Tiberium Aſyla abolevisse : *Abolevit*, inquit, *& jus moremque Aſylorum, quæ uſquam erant.* Antequam ad reliquas Romuli leges explicandas pergam, monendum obiter duxi; *apud Moloſſos, Samothraces, Crotoniatas & Meſſenios*, alioſque morem invaluiſſe *ad Deorum aras* confugiendi : *Ithacenſibus Iovis σωτῆρος aram* pro Aſylo fuiſſe habitam : *apud Athenienſes Theſei ſepulcrum* id juris habuiſſe, ut ſervi ad illud confugientes nexu ſolverentur. In *Calauria* maris Ægæi inſula *Neptuni* fuit *templum*, ad quod cùm Demo-

ſthenes

ſthenes aufugiſſet, ab omni violenta incurſione Archiæ manſit illæſus. *In Thracia, Dianæ templum; In Aſpendo Pamphiliæ* Tiberii ſtatuæ pro Aſylo fuerunt: *Dianæ etiam Leucophrienæ* oppreſſis perfugium fuit inviolabile. *Palladis templum* velut Aſylum *Lacedemonii* venerabantur, in quo nocentes, etiam capitis damnati, incolumes erant. *In Aphrodiſio* & *Papho Veneris*, apud *Stratonicenſes Jovis & Dianæ templa*; in *Sicilia* Paliſci ara; in *Peloponneſo Hermoni fanum* ſacrum Cereri & Proſerpinæ; in *Epheſo Arthenuſium*; *Pergami ædes Æſculapii*; *in Græcia Calydoniæ Palladis* templum tantæ fuerunt æſtimationis, ut capitalem fraudem auſi, aut pecunia multati, qui ad illa confugiſſent, noxa pecuniaque ſolverentur. Apud *Scythas*, qui *ad Riphæos* montes confugerant, tanquam ſacro ſanctos, ſui juris fiebant & arbitrii: quemadmodum etiam *in Ægypto*, qui in *Oſiridis & Herculis* templa ſervi confugerant, ſi initiati forent, opprimi aut vi cogi non poterant. In Imperio Romano crebrum fuit ad *Imperatoris vel principis ſtatuam* confugere. Hinc titulus in codice lib. I. XXV. *De his qui ad ſtatuas confugunt* ubi tale legitur Impp. Valentiniani, Theodoſii & Arcadii Reſcriptum: l. I. *Qui ad ſtatuas vel vitandi metus, vel creandæ invidiæ cauſſa confugerunt, ſi certas habuerunt cauſſas, quibus confugere ad Imperatoria ſimulacra debuerint, jure ac legibus vindicentur. Sin verò orobati fuerint artibus ſuis invidiam inimicis creare voluiſſe, ultrix in eos ſententia proferatur.* Sic Ulpianus in l. XVII. §. XII. D. de ædilic. edicto: *Apud Labionem & Cælium quæritur, ſi quis in Aſylum confugerit, aut eo ſe conferat, quo ſolent venire, qui ſe venales poſtulant, an fugitivus ſit; ego puto non eſſe fugitivum, qui id facit, quod publicè facere licere arbitratur; ne eum quidem qui ad ſtatuam Cæſaris confugit, fugitivum arbitror, non enim fugiendi animo hoc facit. Idem puto & in eum qui in Aſylum, vel quo alio confugit, quia non fugiendi animo hoc facit: ſi tamen ante fugit & poſt eo ſe contulit, non ideo magis fugitivus eſſe deſinit.* Modeſtinus denique in l. XXVIII. §. VII. D. de pœnis: *Ad ſtatuas confugere vel imagines principum in injuriam alterius prohibitum eſt. Quum enim leges omnibus hominibus æqualiter ſecuritatem tribuant, meritò viſum eſt in injuriam alterius potius, quam ſui defenſionis gratia ad ſtatuas vel imagines principum confugere, niſi ſi quis ex vinculis vel cuſtodia detentus à potentioribus ad hujuſmodi præſidium confugerit, his enim venia tribuenda eſt. Ne autem ad ſtatuas vel imagines quis confugiat Senatus cenſuit. Eumque qui imaginem Cæſaris in invidiam alterius prætuliſſet, in vincula publica coerceri Divus Pius reſcripſit.* Elegantiſſimè etiam Tacitus lib. III. Annal. c. XXXVI. *Inſidebat deterrimo cuique licentia impunè probra & invidiam in bonos excitandi arrepta imagine Cæſaris: libertique etiam ac ſervi patrono vel domino quum manus intentarent, ultro metuebantur. Igitur C. Ceſtius Senator diſſeruit, Principes quidem*

inſtar Deorum eſſe, ſed neque à Dis niſi juſtas ſupplicium preces audiri; nec quemquam in Capitolium, aliave urbis templa perfugere, ut eo ſubſidio ad flagitia utatur, & quæ ſequuntur. Quemadmodum autem olim ſic hodie etiam confugitur *ad templa & cemiteria* ad immunitatem conſequendam: unde tamen abſtrahere licet magnorum criminum reos, eoſque qui eo confugiunt in injuriam alterius. Sequitur quarta Romuli lex *de Auguriis ante jugera publica capiundis.*

10. *Ne quid in reip. adminiſtratione niſi auguratè fieret.* Teſtantur hoc cautum ab Romulo fuiſſe Cicero lib. I. de Divinat. & Dionyſ. lib. II. Antiq. Rom. qui ſcribunt *Romulum confirmatum in regno divinitus, advocata concione & indicatis auſpiciis, Regem fuiſſe declaratum omnium conſenſu, & morem, lege lata, inſtituiſſe in poſterum, ne quis niſi auſpicatò regnum adſumeret, magiſtratus iniret, neve quid in rep. adminiſtranda niſi captatis auſpiciis gereretur.* Pium, ut tempora illa ferebant, & quod rege dignum erat inſtitutum. Sic enim *ab Deo incipiendum eſſe* monebat, quidquid agendum; à Deo initium rerum bene gerendarum capiendum: cujus rei exempla tam ſunt crebra in hiſtoriis Romanis, ut ocioſi omnino eſſet ingenii, illa conquirere. Huc pertinebant omnia illa, quæ *ad Auguria*, quorum quinque erant genera. Auguria enim dabant vel *Cœlum*, vel *Aves*, vel *Pulli*, vel *Quadrupedes*, vel *Diræ*. Ex Cœlo auguria dabant *Tonitrua* & *Fulmina*. Fulminum infinitæ erant ſpecies, *Conſiliaria*, *Poſtulatoria*, *Monitoria*, *Peremtalia* & aliis nominibus inſignita quemadmodum legere eſt apud Feſtum paſſim, Servium lib. I. Æneid. Plinium lib. II. cap. LII. Senecam lib. II. nat. quæſt. cap. I. & alios. *Avium* etiam ſpecies infinitæ erant in Augurali diſciplina; ut *Oſcines*, *Præpetes*, *Inferæ*, *Siniſtræ*, *Arculæ*, *Cliniæ*, & aliis appellationibus notæ, de quibus Varro lib. V. de LL. Feſtus, Servius, Agellius lib. VI. cap. VI. De his omnibus plenè dixi in Augurum apud veteres Romanos hiſtoria. Quæ nihil aliud innuebant, quam omnium rerum principium eſſe inſtituendum *ab Diis immortalibus*; eos paſſim publicè privatimque in conſilium eſſe adhibendos; eorum ante omnia etiam exquirendam eſſe voluntatem. Hoc paſſim apud Græcos inculcatum fuiſſe lego à maximis Philoſophis & Legiſlatoribus. Charundas Cathanæus in principio legum ſuarum ſtatuit, ut conſultantes agenteſque aliquid ab Diis auſpicarentur. Sic enim ait τȣς βουλομένȣς καὶ πράττοντας τι ἀπὸ θεῶν ἄρχεσθαι χρεί. Et addit rationem τὸ γὰρ ἄριστον, ὥσπερ ἁ παροιμία φατὶ, τὸν θεὸν ἦμεν αἴτιον πάντων τούτων, *Optimum enim eſſe, ut Patrœmia fert, Deum cauſſam & auctorem eſſe rerum omnium.* Sic Xenephon lib. V. de Pædia Cyri *Illud minimè ignoratis, me non ſolùm in magnis rebus ſed in parvis ſemper à Diis immortalibus initium facere.* Et iterum in Oeco-

in Oeconomico : *Rectè tu quidem mones omnem à Diis actionem potiſſimùm auſpicari oportere, tamquam pacis ac belli auctoribus.*

Veteres etiam omnibus rebus agendis Deos præfari ſolitos, teſtatur diſertis verbis Plato in libris de Rep. *Deum*, inquit, *ad Civitatis conſtitutionem invocemus, ille verò, nos audiat, operatuſque propitius ac benivolus adſit: unà nobiſcum civitatem ac leges inſtituturus.* Hinc tot *Deorum invocationes* apud Poëtas cùm Græcos tum Latinos. Aratus in Phainomenis: Ex διὸς ἀρχώμεσθα τὸν οὐδέποτ᾽ ἄνδρες ἰῶμεν ἄῤῥητον : quem Cicero lib. II. de LL. imitatus : *Ab Jove Muſarum primordia ſumenda* tradit. Ennius lib. I. Annal.

> *Te nunc ſancta precor Venus & genetrix patri noſtri*
> *Ut me de cœlo veiſas cognata parumper*
> *Teque Quirine pater veneror Horamque Quirini,*
> *Teque pater Tiberine tuo cum flumine ſancto.*

Aliorum ad hanc rem probandam verba prudens prætereo. Sequitur lex quinta Romuli *de Munerum inter Reges, Patricios, & Plebeios partitione.*

II. *Ut penes Regem Sacrorum omnium & graviorum judiciorum eſſet arbitrium & poteſtas: Patricii eadem Sacra cuſtodirent & curarent, Magiſtratus ſoli; regerent, juſque de levioribus cauſſis redderent: Plebei denique colerent agros, pecora alerent, quæſtuoſa exercerent opificia & artes, non tamen ſellularias & ſordidas; ſervis, libertinis, advenis relinquendas.* Hæc omnia legibus ab Romulo cauta fuiſſe teſtantur cùm alii veteres ſcriptores, tum præcipuè Dionyſ. Halic. lib. II. Antiq. Rom. Sunt autem legis à me recitatæ varia membra. De primis igitur ſic loquitur Halic. *Honores & poteſtates ita diſtribuit. Regi quidem eximia munera fuerunt hæc: primum ut ſacra curaret atque ſacrificia, per eumque gereretur; quidquid ad placandos Deos attinet. Deinde ut legum ac morum patriorum haberet cuſtodiam & juris ſive naturalis, quod ſcripta & pacta continet, neque de graviſſimis cauſſis ipſe decerneret, leviores permitteret Senatoribus: providendo interim ne quid peccetur in judiciis: utque Senatum cogeret, populum in concionem convocaret, primus ſententiam diceret, quod pluribus placuiſſet ratum haberet. Hæc regi attribuit munia, & præterea ſummum in bello imperium. Senatui verò dignitatem & poteſtatem eam addidit, ut is, de quibus à Rege ad ipſum referatur; de his diſcernat & ferat judicium, ita ut ſemper obtineat plurium ſententia.* Voluit igitur Romulus, ut penes Regem Sacrorum eſſet arbitrium & poteſtas. Reges Romanos etiam Sacra curaſſe, veterum Regum exemplo, ſatis docet quod iis exactis inſtitutus fuerit *Rex Sacrificulus.* Sic enim ſcribit Livius lib. II. *Regibus exactis & parta libertate rerum deinde divinarum habita cu-*

cura, & quia quædam publica ſacra per ipſos factitata erant, nec ubi Regum deſiderium eſſet, Regem Sacrificulum creant: id Sacerdotium Pontifici ſubjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima cura erat, officeret. Hujus etiam Regis Sacrorum uxorem vocatam fuiſſe *Reginam*, eamque aliquot ſacra quoque curaſſe, Docet Macrob. lib. IV. cap. XV. Et ſacra curaſſe omnes Reges loquuntur hiſtoriæ. De Numa hoc adeo certum, ut etiam ipſe *plerorum Sacrorum* fuerit primus auctor, voluit deinde Romulus, ut *graviorum judicorum poteſtas etiam eſſet penes regem, Patricii autem leviores cauſſas judicarent* iiſque ſuis ſententiis finem imponerent. *Graviorum judiciorum* appellatione cenſenda eſſe docent veteres Scriptores illa, quæ poſterioribus ſeculis *publica & capitalia. Maleficia* enim ſunt vel *privata* vel *publica. Privata* in quibus maleficium privato illatum cognitione judicis Inferioris vindicari ſolet. l. fin. D. de privat delict. Sunt autem duplicis generis *Ordinaria* vel *Extraordinaria. Ordinaria* quibus certa pœna præſcribitur, & in quibus certa civilis petendi & judicandi forma ſervatur d. l. fin. *Extraordinaria*, quibus certa pœna præfinita non eſt ſed petitur pro arbitrio judicis, proque qualitate commiſſi delicti examinatio fieri & pœna imponi ſolet tot. tit. D. de extraord. crimin. Hujuſmodi maleficiorum, ut & *cauſſarum civilium* genera (niſi quæ gravioris eſſent momenti) pertinuiſſe ad Patricios innuit ex lege & conſtitutione Romuli, Dionyſius: reliqua autem pertinuiſſe ad *Regem*, nimirum *maleficia* vel delicta *publica.* Ea enim erant quæ grave ſcelus in Remp. denotabant. quod publicæ utilitatis gratia in exemplum à ſuperiore, merum imperium habente graviùs coerceri ſolet & vindicari. Ut diſtinctius dicam *Maleficia* quæ *immediatè lædebant Remp.* pertinebant ad Regis cognitionem: qualia tunc erant *Læſæ majeſtatis*, *Ambitus*, *Receptorum facinoroſorum*, *Collegiorum illicitorum* & ſimilia: Reliqua omnia cognitionem flagitabant Inferorum judicum; qualia erant *Cædes*, *Incendium excitatum dolo vel culpa. Coitus illicitus*, *Furtum:* quæ item alia Privatos immediatè lædebant, ut *Effractio*, *Terminorum evulſio*, *Concuſſio*, *Plagium* & ſimilia. Sequitur in lege Romuli ut Patricii *Magiſtratus ſoli gererent*, *Plebei autem colerent agros*, *pecora alerent*, *quæſtuoſa exercerent opificia* &c. De his ſic ſcribit Dionyſ. lib. II. ſeparatiore ab ſuperioribus loco: *Romulus porro poſtquam diſcernit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præſcripſit, quid utriſque faciendum, ut Patricii ſacra curarent, magiſtratus gererent, jus redderent, ſecum Remp. adminiſtrarent, res urbanas obirent. Plebei vero ab his negociis immunes, quippe qui talium imperiti eſſent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, quæſtuoſa exercerent opificia.* Multa dicit Dionyſius verbis paucis & ner-

nervoſis. Ait Dionyſ. Romulum voluiſſe ut *Patricii ſacra curarent.* Cavit hac lege Romulus; ne qui ad Sacerdotia promoverentur, niſi qui *patricii eſſent ordinis.* Mos ille diligenter fuit obſervatus *ſub Regibus*, quum plebeis nullæ adhuc eſſent vires, populuſque adhuc inermis ſuas vires parum noſſet. Exactis Regibus cæperunt etiam plebei homines, ut ad alios in reip. adminiſtratione *honores*, ſic etiam ad *ſacerdotia* adſpirare: ſi non ad omnia, ſaltem ad potiora & quæ maximæ erant dignationis. Non ad omnia dixi. Nam Plebei numquam leguntur fuiſſe *Luperci*, ut ab antiquiſſimo ſacerdotio ordiar, numquam *Potitii* & *Pinarii*, numquam *Fratres Arvales*, numquam *Curiones*, numquam *Sodales alii*, numquam *Flamines*, *Virgines Veſtales*, *Salii Palatini*, *Feciales*, *Salii Collini*, *Reges ſacificuli*, *Galli*, *Epulones.* Reliquorum januas vi paullatim effrigerunt. Quum enim ſoli Patritii multos annos *Augures* fuiſſent, tandem anno CCCCLV. Q. Apuleio Panſa & M. Valerio Corvo Coſſ. quum quatuor eſſent Augures ex ordine Patriciorum, & placeret numerum illorum augeri, quinque lege Orgulvia additi fuerunt *ex plebe omnes*, ſicque novem cœperunt eſſe Augures, quemadmodum docet Livius lib. x. Et ab eo tempore miſtim creati Augures non ſolùm ex *Patriciis*, ut ſemper fuerat obſervatum, verùm etiam ex *Plebeis.* Sic quum ſemper Pontifices creari erant ſoliti *ex Patriciis*, tandem etiam anno CCCXXXIV. *ex Plebeio ordine* legi cœperunt, ut ſcribit Livius lib. x. Quin etiam *Pontificatus maximus* ad *plebeios* homines fuit delatus; ex quibus primus factus, T. Corimarianus anno ab v. c. D. *Quindecimviri* cœperunt autem creari, tandem ex *Plebeis* lege Licinia Sextia, anno CCCLXXXV. ſcribente Livio lib. VI. in Deſcriptione Dictaturæ P. Manlii.

Vetuit porro Romulus ut *ſoli etiam Paritii Magiſtratus gererent.* Huic legi in libertate non diu fuit locus. Nam ſtatim anno poſt reges exactos XVI. violari cœpta, quum novus magiſtratus à plebe fuerit creatus, *Tribuni.* Et paullatim imminuerunt eandem legem *Tribunus & plebs*, donec corruit tota ſeries & ordo iſte *magiſtratuum ex Patriciis.* Nam primùm *Quæſtores è plebe* creati anno ab v. c. CCCXLI. Inde *Tribuni militum Conſ. poteſtate* anno CCCLIII. nec diu poſt *Coſſ. ipſi* ab v. c. CCCLXXXVIII; tandem *Aediles Curules*, anno uno poſt CCCLXXXIX, *de quibus convenerat* (ait Livius lib. VII.) *ut alternis annis ex plebe crearentur, poſtea promiſcuum fuit.* Inde ad caput ipſum magiſtratuum tranſgreſſi. *Dictatorem* etiam *è plebe* crearunt ab v. c. CCCIIC, etſi *magiſter Equitum* jam ante plebeius factus anno CCCLXXXV. Denique etiam *Cenſuram communem* fecerunt anno CCCCIV, eodem illo primo Cenſore, qui & Dictator. Poſtremo ne quid intactum

aut in acceſſum plebi eſſet, *Prætura* etiam iis communicata anno CCCCXVII. Ita ſola ex Magiſtratibus majoribus *Interregia poteſtas* apud Patres manſit, umbra potius, quam verus magiſtratus. Sequitur porro apud Dionyſium in lege Romuli, *ut Plebei agros colerent, pecora alerent, quæſtuoſa exercerent opificia & artes.* Priora duo ita mandata fuerant Plebeis, ut intereà non fuerint ademta Patriciis. Quid enim manifeſtiùs, quam *Patricios etiam viros agri culturum exercuiſſe, remque pecuariam etiam curaſſe. Agri cultura* tanto apud Priſcos in honore fuit, ut ne Romanos Imperatores & Duces puduerit agros colere, ſemina tractare, arbores inſerere. Petitos legimus *ab Aratro* Dictatores, eoſdemque rebus præclarè geſtis, depoſito honore, *ad aratrum* rediiſſe. Ab hoc ſtudio nobiliſſimarum familiarum cognomina *Fabiorum*, *Lentulorum*, *Ciceronum*, *Piſonum*, à multitudine ſcilicet & copia horum leguminum. Sic etiam legimus ad Agriculturam ſe contuliſſe depoſito imperio *Diocletianum*; ſic dimiſſa regni adminiſtratione *Attalum. Cyrus* etiam magnus ille Perſarum rex gloriari plurimùm ſolebat, quum venientibus ad ſe amicis, hortum oſtenderet *ſuis manibus* conſertum & arbores *ſua manu* in ordinem collocatas. Jam veteres illos Patricios *rem etiam Pecuariam & Paſturam* cordi curæque habuiſſe, ſatis oſtendunt nomina illorum & cognomina. Ab hoc enim ſtudio dicti *Junii Bubalci*, *Tauri*, *Vituli*, *Porcii Catones*, *Annii Capræ* & alii. Paſtores etiam fuerunt ipſi populi Romani patres & urbis conditores *Romulus & Remus*, è Paſtoribus ad regnum adſumti. Paſtores etiam fuerunt, ut hos addam *Paris* regius filius, *Anchiſes* Æneæ pater, *Endymion* amaſius veneris. Ex ipſis etiam Diis *Apollo* Admeti Theſſaliæ regis armenta pavit; *Mercurius* fiſtulæ inventor paſtorum princeps fuit, atque ejus filius *Daphnis*: *Pan* quoque Paſtorum Deus. Ut etiam Hebræorum Patriarchas, Judices & reges aliquos recenſeam maximi inter eos viri & Deo gratiſſimi fuerunt paſtores, *Abel* Juſtus; *Abraham* pater multarum gentium. *Iacob* pater populi electi, *Moſes* legiſlator & propheta Deo familiaris, *David* denique rex ſecundum cor Domini electus. Romulus igitur lege lata ita *Agriculturam & Paſturam plebeiorum* humeris impoſuit, ut interim ſtudium illud Patriciis non ſurriperet: ſed tale inter Patricios Plebeioſque hac in re fuit diſcrimen, ut *Plebei* neceſſe haberent, vellent nollent agros colere & pecora alere: *Patricii* autem illud etiam poſſent, non coacti, ſed ſi voluptas eo traheret. Tertium munus Plebeiorum fuit *Quæſtuoſa exercere opificia & artes.* Hoc proprium & perpetuum erat plebeiorum, quemadmodum loquuntur omnes hiſtoriæ. Indignum erat talia tractari *à Patriciis* quemadmodum etiam hodie ea fere ſola nota Nobiles ſeparantur ab hominibus Plebeis. Addidi autem,

tem, *non tamen ſellularias & ſordidas, ſervis, libertinis, & advenis relinquendas.* Scribit enim Dionyſius per legem Romuli *non licuiſſe civibus ingenuis exercere ſellularias artes & ſordidas, ſed eas ſolis ſervis & libertinis atque advenis permittendas eſſe* : & teſte eodem Dionyſio, *duravit diutiſſimè hæc lex, ut probro haberetur apud Romanos exerceri illas artes à quoquam cive tamet ſi poſtea forenſis factio humilium civium illas quoque invaſerit.* Artes igitur Romanis civibus iiſque ingenuis dignæ erant præter *Agriculturam* & *Paſturam*, etiam *ſtudia litterarum*, *ars militaris*, *Pictura*, *Statuaria*, *Plaſtica*, *Mercatura*, & ſi quæ aliæ honeſtioris claſſis; non *Coquinaria*, *Sutoria*, *Textoria* & ſimiles. Sed hæc ad V Romuli legem ſufficiant: ſequitur VI *de Populi jure.*

12. *Ut populus, accedente Senatûs auctoritate, Magiſtratûs crearet, Leges juberet, Bella decerneret.* De hac lege ſic loquitur Dionyſ. lib. II. *Populo autem tria hæc commiſit: Magiſtratus creare, leges ſancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut Senatûs quoque in his accedat auctoritas.* Quæ hîc audivimus ab Regibus populo conceſſa; ea *populus* & potior illius pars, plebs modicus ſibi retinuit regibus ejectis, & parta jam libertate: ut Monarchia, quæ in regibus ſemper fuerat per annos CCLIV, abrogata, facile paruerit qualis deinceps uſque ad principatum Auguſti Romanorum fuerit ſtatus. Variè & admodum de eo inter varios ſcriptores cùm antiqui tum aevi noſtri diſceptatur: an *Ariſtocraticus* fuerit, an verò *Democraticus.* Dicendum enim & pro Theſi indubitata & certa ſtatuendum, Romanorum Remp. poſt reges ejectos omnino fuiſſe *Democraticam*: quod explicatius docebo, quum ſpeciatim quædam ad hanc legem Romuli indicaro. Ait igitur Dionyſ. Regem Romulum voluiſſe ut penes populum eſſet *Magiſtratûs creare* &c. Sciendum igitur inprimis tria apud veteres Romanos fuiſſe *Comitiorum* genera, *Curiata*, *Centuriata*, *Tributa*. *Curiata* quidem appellari ſolita in quibus populus curiatim ſuffragium dicebat, hoc eſt in quibus propuli per Curias diviſi ſententia rogabatur, ut quod potiores Curiæ ſtatuiſſent, id juſtum populo diceretur: *Centuriata* comitia dicebantur quibus populus per claſſium centurias diviſus ſuffragium ferebat, ita ut ſuffragia colligerentur centuriatim, & quod plures Centuriæ juſſiſſent, id ratum haberetur. &c. *Tributa* denique Comitia fuerunt, ut docet apud Agellium Meſſala lib. XV. cap. XXVII. quum ex regionibus & locis hoc eſt per Tribûs ſuffragium ferebatur. Ex quibus variorum Comitiorum Diffinitionibus Intelligimus Cauſſam Comitiorum, qualia fuerint, *efficientem* fuiſſe *populum.* Populus enim in Comitiis Curiatis ſuffragium ferebat per *Curias*; in Centuriatis per *Centurias*, in Tributis denique per

 Tri-

Tribûs. Unde ſequitur quidquid in his Comitiis juberetur aut ſtatueretur, illud *populi juſſu* fuiſſe ſtatutum & decretum. Jam verò notum eſt Curiatis Comitiis, quum nondum eſſent vel *Centuriata* vel *Tributa*, omnia quæ ad Reipublicæ adminiſtrationem pertinebant, peracta fuiſſe. Creari enim ſoliti iis *Reges & alii magiſtratus, Leges omnes iis latæ*; *judicia omnia iiſdem pertracta*; ita ut omnia, quæ populi ſuffragiis fierent, non niſi Comitiis Curiatis tractarentur. Quum autem duo alia Comitiorum genera in Rempublicam invecta, *Centuriata* nimirum & *Tributa*; *Centuriatis* quidem præcipua quæque peragi cœptæ; iis enim *Magiſtratus creari* majores & Ordinarii & Extraordinarii; iiſdem *leges latæ*, iiſdem denique *judicia ſunt peracta.*

Cauſſæ vero habendorum Comitiorum, quæ *Tributa* vocabantur, fuerunt quatuor: *prima ad creandos* minores magiſtratus; *altera ad ſacerdotes* Collegiorum cooptandos; *tertia ad leges ferendas*; *quarta ad judicia* exercendum. Ex quibus omnibus paret veriſſimum illud eſſe, Romulum commiſiſſe tria, ut *Magiſtratus crearet*, ut *leges ſciſceret*, ut *bella decerneret.* Horum enim nihil fiebat, niſi Comitiis nunc *Curiatis*, nunc *Centuriatis*, nunc *Tributis.* Ait igitur ex Romuli lege Dionyſius, *ut populus Magiſtratûs crearet.* Magiſtratus apud Veteres Romanos alii erant *Majores*, alii *Minores. Majores* plurimùm *Centuriatis à populo* creabantur; *Minores* verò Comitiis *Tributis.* Majores alii erant *Ordinarii*, alii *Extraordinarii. Ordinarii* erant *Conſules*, *Prætores*, *Cenſores.* Quod *Conſules* Comitiis *Centuriatis* creari ſoliti *à populo* teſtantur infiniti ſcriptores, in primis Livius lib. I. Dionyſ. lib. V. Quod *Prætores*, docet apud Agellium lib. XIII. cap. XIV. Meſſala, item Livius lib. VII. initio, & Cicero oratione pro lege Manilia. De *Cenſoribus*, quod Centuriatis Comitiis *ab eodem populo* fuerint creati, conſtat ex eodem Agellio, loco à me indicato. Dixi & Majores *Extraordinarios* magiſtratûs his Comitiis *à populo* creari ſolitos. Tales erant *Tribuni militares* Coſ. Pot. & *Decemviri* legibus ſcribendis. Nam cum & hi majores eſſent Magiſtratus, & non ſecus ac Conſules, Prætores, Cenſoresque majora haberent auſpicia, non dubium quin & *majoribus*, id eſt Centuriatis Comitiis fuerint creati: quod manifeſtum ex Livio, Dionyſio & aliis, qui variis locis, verbis diſertis ſcribunt eos *à populo* per *Centurias* diviſo fuiſſe lectos. Monui paullo ante *Minores* Magiſtratûs creari *à populo* ſolitos Comitiis Tributis. Erant autem Magiſtratus illi partim *Provinciales*, partim *Ordinarii*, partim *Extraordinarii. Ordinarii* minores magiſtratus, qui Comitiis Tributis *à populo* creabantur, erant omnes illi, qui ſingulis annis ad ſuum munus ordinarium in urbe obeundum *à populo* creabantur, ut *Tribuni plebis*, *Aediles plebis*, *Aediles Curules*, *Quæſtores*, *Tres viri Capitales*, *Tres*

viri Nocturni, Tres viri A. A. Æ. F. F. *Tribuni militum.* De *Tribunis & Aedilibus plebis* manifeſtum eſt ex Livio lib. II. & Dionyſio lib. IX. *Aediles Curules* iiſdem Comitiis creatos *à populo* conſtat ex tertio Annalium L. Piſonis, cujus verba apud Agellium lib. VI. cap. IX. De *Quæſitoribus* teſtantur Livius lib. IV. M. Tullius lib. VII. ad Famil. epiſt. XXX. ad M. Curium. De *Tribus viris Capitalibus* idem Cicero teſtis eſt in oratione pro Cluentio. De *Tribus viris Nocturnis* Livius lib. IX. De *Tribunis denique militum*, qui cognominabantur *Comitiati* (alii enim qui *Rufuti* dicebantur, in exercitu fiebant ab Imperatoribus vel Ducibus belli) ſcribit creatos Comitiis Tributis, unde etiam *Comitiati* dicebantur, Livius lib. IV. Magiſtratus Minores *Extraordinarii*, qui Tributis Comitiis *à populo* creabantur, fuerunt *Præfecti Annonæ*, teſte Livio lib. IV. *Duum viri navales*, de quibus idem lib. IX. *Quæſtores ſive Quæſitores parricidii*, ut teſtantur leges, *Manilia* quidem apud Salluſtium pag. C. XL. *Varia* verò apud Aſconium. Pertinebant huc & *Duum viri ædium* ſacrarum locandarum, ædificandarum, conſecrandarum vel reſtituendarum, quos *populus* ex lege Papiria deſignare ſolebat: de quibus Cicero pro ſua domo, ſæpiſſime etiam Livius. Ejuſdem claſſis *Triumviri reficiendis ſacris*, de quibus Livius. Item *Quinqueviri Turribus muriſque reficiendis*, quos *populum* Comitiis Tributis creaſſe notat Livius lib. XXV. Item *Triumviri & Quinqueviri Menſium.* de quibus Livius lib. VI. & XXIII. *Triumviri ſacris conquirendis* & *Triumviri donis perſequendis*, quorum creationis mentio apud Livium lib. XXV. De quibus omnibus & aliis Magiſtratibus minoribus Extraordinaribus, Comitiis *Tributis* à *populo* creari ſolitis Meſſalla Augur apud Agellium lib. XIII. cap. XIV. Jam *Provinciales Magiſtratûs* Comitiis Tributis creari ſolitos, aliàs probavi pleniùs, cùm in hiſtoria Comitiorum, tum in Magiſtratuum Provincialium explicanda. Rectè igitur ex lege Romuli ait Dionyſius *Populo* commiſſum fuiſſe *creare Magiſtratûs*; *Majores* & *Minores*, utroſque & *Ordinarios* & *Extraordinarios*, non ſolùm *Urbanos*, ſed & *Provinciales.* Sequitur porro apud Dionyſium ex lege Romuli, *ut populus leges ſciſceret.* In *legibus ferendis* duplices ſunt perſonæ conſiderandæ. Nam & *qui rogabant*, & *qui jubebant* ferre leges videbantur. Quod ad priores perſonas, illud cum primis ſtatuendum, illum *ferre ad populum* ac *rogare legem* potuiſſe, qui *cum populo agere* poterat. At cum populo agere id eſt Comitia habere, nemini licebat, niſi ex majoribus quidem magiſtratibus, *Conſuli*, *Prætori*, *Dictatori*, *Magiſtro Equitum*, *Interregi*, *Præfecto urbi*, *Præfecto feriarum Latinarum cauſſa creato*, *Tribunis militum Conſulari poteſtate*, *Decemviris legum ſcribendarum cauſſa creatis*, *Triumviris quoque Reipublicæ conſtitutoribus* ex extraordinariis

verò *Tribuno plebis*. Ergo & his omnibus jus fuit *Leges ferre*. Ea tamen fuit inter eos differentia, quod Magiſtratus *Majores* & Ordinarii & Extraordinarii leges ſuas tulerint *ad populum Comitiis Centuriatis*; *Tribunus* autem plebis, *Tributis*; priorum κατὰ ἐξοχὴν *Leges* dicebantur; poſteriorum, id eſt Tribunorum plebis, propria & peculiari voce vocabantur *Plebiſcita*, Leges jubebantur *à populo*; Plebiſcita verò *à plebe*, infima quidem, ſed maxima populi parte. Quæ Leges Centuriatis Comitiis ferebantur, eæ etiam *Centuriatæ*; quemadmodum quæ Curiatis, Curiatæ appellabantur. *Leges* autem propriè dici quæ Centuriatis *à populo*; ut *Plebiſcita*, quæ *Tributis à plebe* ferebantur teſtis eſt Juſtinianus in Inſtitutionibus, tit. de inſt. & jure ubi jus Civile in ſex ſpecies dividens Legem diffinit eſſe §. 11. id, *quod populus Romanus Senatorio Magiſtratu, veluti Conſule, interrogante, conſtitueret: Plebiſcitum quod plebs Comitiis Tributis, & plebeio magiſtratu, veluti Tribuno plebis interrogante conſtitueret.* Leges igitur Centuriatis Comitiis *ad populum* ferri & *à populo* ſi placerent, juberi ſolitas infinita teſtantur veterum ſcriptorum loca. Sic Leges *Valerii Publicolæ* latæ de Provocatione *Centuriatæ* fuerunt, ut eſt apud Valerium lib. IV. cap. I. §. I. Item lex *alia Valerii & Horatii Coſſ.* cujus meminit Livius lib. III. Alias prætereo.

Omnia autem *Plebiſcita*, omnes *Rogationes*, quibus *de pace* ad populum ferebatur (*bellum* enim lege Centuriata indici ſolebat, ut mox dicam) & quibus ſuperioribus temporibus aliquis *legibus ſolvebatur*, quacunque id ratione fieret; item quibus per populum *triumphus decernebatur*, *publicæ quæſtiones* conſtituebantur, *aut civitas aliquibus* dabatur, Comitiis Tributis à Tribunis plebis *ad populum* ferebantur; & *à populo*, ſi placerent, jubebantur: quemadmodum legere eſt apud nullos non ſcriptores. Non eſt opus ſingula prolixè probare: de duabus tantum aliquid dicam, nimirum de Rogationibus *de Pace* & *ſolvendo legibus*. Quod *de Pace ad populum* Tributis Comitiis latum ſit, docet Livius lib. XXX. ubi ſcribit *M. Attilium & Q. Minutium Tribunos plebis ad populum tuliſſe vellent juberentve Senatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare juberent.* Alibi Livius lib. XXIV. *Q. Marcius Rex & Catinius Labeo Tribuni plebis ad plebem tulerunt vellent juberentve cum Rege Philippo pacem eſſe. Quæ rogatio ad plebem per lata eſt. Omneſque quinque & triginta tribus uti rogatæ juſſerunt.* Quod ad illas Rogationes attinet quibus *aliquis legibus* ſolveretur, id ſuperioribus temporibus obſervatum fuit. Ætate enim Ciceronis Senatus eam ſibi auctoritatem arripuit, eaque lege Cornelia rurſus privatus fuit, quemadmodum docet Aſconius in argumento Orationis pro C. Cornelio: *C. Cornelius*, inquit, *legem promulgavit, qua auc-*

cto-

ctoritatem Senatûs minuebat, ne quis niſi per populum ſolveretur legibus; quod antiquo quoque jure erat cautum. Itaque in omnibus SCtis. quibus aliquem legibus ſolvi placebat, adjici erat ſolitum, ut ea de re ad populum ſerretur. Sed paullatim ferri erat deſitum: reſque in eam conſuetudinem venerat, ut poſtremò ne adjiceretur quidem in S Ctis. de Rogatione ad populum ferenda. Rectè igitur in lege Romuli apud Dionyſium *ut Populus leges ſciſceret*; ſive eæ ferrentur à *majore* magiſtratu Comitiis *Centuriatis*; ſive à *Minore*, *Tributis*. Sequitur denique tertium in lege Romuli, *ut Populus Bellum decerneret*. Leges *de bellis* hoſtibus indicendis *ad populum* latas à majoribus magiſtratibus, Comitiis Centuriatis, teſtis non obſcurus eſt Livius de bello Macedonico lib. XXXI. ubi ſcribit P. *Sulpicium Coſ. Rogationem in hac verba promulgaſſe: vellent juberent Philippo regi, Macedonibuſque, qui ſub ejus regno eſſent, ob injurias armaque in lata ſociis populi Romani bellum indici.* Sic idem lib. XXI. de bello Punico ad populum refert: *Vellent juberent populo Carthaginienſi bellum indici.* Idem lib. XXXVI. *Patres ad populum ferri juſſiſſe notat, vellent juberent cum Antiocho rege, quique ſectam ejus ſequuti eſſent, bellum iniri.* lib. XLIV. *Prætor, cujus inter Cives & Peregrinos juriſdictio erat, Rogationem ferret, vellent juberent Rhodiis bellum indici.* Sic lib. XXXVIII: *Non ad populum ferri, velint jubeantve cum Gallis bellum iniri.* Populi igitur erat *bellum jubere* Comitiis Centuriatis; quod illi jus conceſſum erat jam inde ab ipſa urbis conditione; ex lege Romuli. Adjicitur autem poſtremo loco *accedente Senatûs auctoritate.* Ne enim populus, natura præceps & improvidus, temerarius eſſet in magiſtratibus creandis, præcipuè vero in legibus ferendis & bellis decernendis, voluit Romulus, ut ſemper *Senatûs auctoritas* accederet Populi conſultationibus & decretis. Patres enim omnia diligentiſſimè & ſapientiſſimè penſitabant, conſilia matura rebus gerendis adhibebant; videbantque ne quid decreta populi, qui facile huc illuc ſolet rapi Reipublicæ detrimentum adferrent. Nam quemadmodum *Poteſtas* in *populo*, ſic *Auctoritas* erat in *Senatu*, ut Cicero loquitur in lib. II. de LL. Sic Livius lib. VIII. *Bellum ex auctoritate Patrum populus adverſus Veſtinos juſſit.* Et lib. I. *Regem populus juſſit, Patres auctores facti.* Eodem libro: *Decreverunt ut cum Populus Regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent.* Idem libro XXVI. de Marcio, qui dux ab exercitu lectus abſque populi ſuffragio Proprætoris titulo litteras ad Senatum ſcripſerat: *Titulus honoris, quod imperio non populi juſſu, non ex auctoritate Patrum dato, Proprætor Senatui ſcripſerat, magnam partem hominum offendebat.* Livius etiam libro VIII. ſcribit *à Dictatore Publilio Philone legem latam, ut earum legum quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium, Patres Auctores fierent.*

III. Caput.

1. *Status Romanorum poſt ejectos reges fuit Democraticus & Popularis* 2. *Septima Romuli lex de magiſtratuum inſignibus.* 3. *Octava de ſenatûs publico & communi civitatis conſilio, in quo patriciis tantùm patebat aditus.* 4. *Nona de coloniis.* 5. *Decima de faſtis & anni Romani conſtitutione.*

1. Quum igitur ex iis quæ dixi ſit manifeſtum & extra omnem controverſiam populo Romano jam inde ab urbis ſuæ primordiis & incunabulis ab Romulo conceſſum fuiſſe ut *Magiſtratûs crearet*, ut *leges ſciſceret*, ut denique *bella decerneret*, omnino ſequitur, ſtatum Romanorum poſt ejectos reges ex parta jam libertate, maxime verò Polybii, & multo magis Ciceronis ætate omnino fuiſſe *Democraticum & Popularem.* Nam (ut preſſiùs inſiſtam eiſdem, quæ antea indicavi argumentis) exactis urbe Roma regibus & pulſo cum uxore regiaque familia Tarquinio Superbo, qui ſeptimus regnavit apud Romanos, Junius Brutus primus Conſul, cujus imprimis opera parta fuerat libertas, quique primus novum geſſit magiſtratum, *primam etiam legem* in libera urbe tulit *de Imperio* ad populum; *ut ſcilicet annui Conſules à populo crearentur*, quemadmodum pluribus illa commemorant & docent Dionyſius in libr: Antiquitatum Romanarum & Livius lib. II. Ex eo enim conſtat *omne Imperium Conſulare* à populo peti & impetrari debuiſſe.

Fruſtra enim ſunt ii, qui ſuis ſcriptis adſerere audent, *Monarchiæ & regni ſpeciem* in *Conſulibus* fuiſſe. Nam tam falſum illud, quam ſi quis dicat, *Præfectum Prætorio* ſub Imperatoribus Romanorum vel *Baſſam maximum* apud Turcas, vel denique *Palatii magiſtros*, quos *Majores domûs* appellabant, ſub regibus Gallorum, *regiam* habuiſſe *poteſtatem*; eam ſolùm ob cauſſam quod ipſi per ſe maxima quæque in Republica gererent & adminiſtrarent, quum tamen & hi poteſtatem non modò majorem quam *Conſules*, ſed etiam *perpetuam* habuerint, quum contra Conſularis eſſet tantùm *annua.* Alii Statum *Ariſtocraticum* ſunt imaginati poſt ejectos reges in republica Romana; idque ob ſummam Senatûs Romani poteſtatem & maximam in rebus gerendis & adminiſtrandis auctoritatem. Sed falſum eſſe & hoc facile videbunt illi, qui ex variorum ſcriptorum monimentis didicerunt *Senatui jus omne, omneque imperium ab uno & ſolo fuiſſe populo*: quum Senatorum dilectis à populi arbitrio juſſuque temporibus antiquiſſimis penderet. Eleganter & verè Cicero: *Majores noſtri ita magiſtratus annuos crearunt, ut Conſilium Reipu-*

blicæ

blicæ præponerent ſempiternum , deligerentur autem in id conſilium ab univerſo populo , adituſque in illum ſummum ordinem omnium civium induſtriæ pateret. *Antiquiſſimis* addidi *temporibus.* Nam quum populo grave eſſet & incommodum ſemper legendi Senatoris alicujus in locum demortui convenire & comitia inſtituere , ut eo labore ſe levaret , poſteà lapſu temporis , *lege Ovinia Tribunitia* , de qua ſcribit Feſtus , juſſit *ut Cenſores optimum quemque ex omni ordine curiatim in Senatum legerent.* Sequitur igitur *Omnia Senatûs & magiſtratuum imperia in arbitrio fuiſſe & poteſtate populi :* quod ſatis argumenti ad judicandum ſtatum Romanorum omnino fuiſſe *Popularem & Democraticum.* Accedit ad idem confirmandum & alia lex , quam tulit primo anno libertatis P. *Valerius Publicola* deinde dictus , Junii Bruti collega , quamque Livius appellat *præſidium unicum Romanæ libertatis.* Ejus legis primo capite cautum notant veteres ſcriptores , *ut adverſus omnes magiſtratûs ad populum liberè provocaretur* , altero , *ne quis magiſtratus civem Romanum adverſus provocationem verberaret , aut noceret , aut pecunia multaret :* deinde , *ne quis imperium haberet , niſi cui à populo datum eſſet , adjecta capitali pœna :* quemadmodum conſentientibus ſcriptis memoriæ produnt Livius, Dionyſius, Plutarchus , Valerius & Pomponius I. C. Nullum igitur regnum vel regni ſpecies fuit *in Conſulibus* ; nulla *in Senatoribus* Ariſtocratia. Jam *jus etiam belli* penes populum fuiſſe , quamquam notius illud , quam quod adductis exemplis probetur, probavi tamen in ſuperioribus. Nam , ut hoc prædictis addam , *id Servia lege ſub regibus cautum erat* , quemadmodum ſcribit Livius lib. III. ideoque exiſtimandum locum hoc habuiſſe multò magis poſt regi fugium & partam jam libertatem. Livius lib. IV. *Controverſia*, inquit, *fuit , utrum populi juſſu bellum indiceretur , an ſatis eſſet SC^to. pervicere Tribuni, denunciando ſe dilectum impedituros , ni Quinctius ad populum ferret , omnes Centuriæ juſſere.* Jus autem *verberum* , *libertatis* , *exilii* in populo etiam fuiſſe planum eſt ex variis legibus , præſertim autem ex *Porcia Tribunicia*, quam tulit Porcius Cato Tribunus plebis L. Valerio & Apuleio Coſſ. anno ab V. C. IↃ. LIV. *qua lege verbera ſunt à corporibus civium amota*, quæ lex anno centeſimo poſt *Sempronia rogatione* ſanctiùs eſt confirmata , adjecta pœna perduellionis. Operæ precium hîc audire verba Polybii : *Si quis , ait , ad populi poteſtatem ſe convertat putabit rempublicam eſſe popularem : Si verò ad Senatum , judicabit eſſe Ariſtocraticam & imperium Optimatum : quia conſilio publico præeſt , ærarii poteſtatem habet , legationem admittit & dimittit ; de conjuratione, perduellione , veneficiis cognoſcit.* Magnus & diligens alioquin ſcriptor non parum in eo peccat ; quod populum cum plebe confundens , quæ in Senatu maxima fuerint , omittat ; quæque ſine populo fieri non poterant,

terant, ea Senatui propria faciat. Nihil enim majus habuit Senatus, quam *SC. illud videant Coſſ. alter ambove, ne quid reſpublica detrimenti capiat:* quod *velut gladium* quemdam extremis reipublicæ periculis exeruit in *Sp. Melium*, in *Gracchos*, in *Saturninum*, in *Cæſarem*: habuit etiam idem Senatus *Dictatores creandi poteſtatem*, quemadmodum legimus apud Dionyſium: *qua ratione*, inquit, *Senatus plebem feſellit. Sed illud imperii arcanum Tribuni plebis facile detexerunt; nec Dictatorem optima lege creari diu permiſerunt; optima lege*, id eſt *ſine provocatione*. Feſtus enim l.XIII. ita *optimam Dictatoris legem* appellat & interpretatur. Quum verò Magiſtratûs omnes creato Dictatore abdicarent, *Tribuni plebis imperium retinebant*, ut ſcribit cum aliis Plutarchus, *civeſque adverſus Dictatorum interceſſionem juvabant*. Exemplum illuſtre in *Q. Fabio Maximo Dictatore*. Hic enim cum de Minutio magiſtro militum pœnas depoſceret & exigeret, Tribuni plebis perfecerunt, *ut pœnæ metu liberatus, Dictatori poteſtate par eſſet. Capitalia autem judicia penes populum* fuiſſe oſtendunt, quas paullo ante nominavi leges. *Porcia*, *Sempronia*, *Valeria*. Sic etiam Livius Senatorem quemdam introducit loquentem: *Per ſenatum agi de Campanis, qui Cives Romani ſunt, injuſſu populi non video poſſe*. Quod autem legamus apud varios Scriptores ſæpe multos cives Romanos *à magiſtratibus & Senatu* ſupplicio adfectos fuiſſe, *contra populi mandatum*, fruſtra etiam nonnumquam *reclamantibus Tribunis plebis*: non inde ſequitur Statum reipublicæ Romanæ non quidem *Democraticum*, ſed *Ariſtocraticum* fuiſſe. Spectandum enim hoc non *quid fiat*, ſed *quid legitimè fieri debeat*: non ex abuſu, ſed ipſis reipublicæ inſtitutis judicandum eſt de alicujus civitatis ſtatu. Docent nos hiſtoriæ *Triumviros Capitales*, qui duntaxat in ſervos, & extremæ ſortis peregrinos animadverſionem habebant, non tantùm cives, verùm etiam magiſtratûs ipſos & quidem curules in carcerem conjectos *capitali ſupplicio adfeciſſe*; ut videre eſt apud Valerium Maximum, qui interim, quum talia auderent in cives abſque populi juſſu ſæpe majeſtatis læſæ rei accuſabantur. Sic *Ciceronem Clodius* perduellionis apud populum curavit damnari, *quod de Conjuratis injuſſu ejus ſupplicium ſumſiſſet.*

Fuerunt igitur, ut manifeſtum ex iis quæ dixi, *in veterum Romanorum magiſtratibus magna imperia*; ſed tamen *moderata*: *in Senatu major quam in magiſtratibus auctoritas*: *in plebe maxima poteſtas*: in *populo* denique univerſo *ipſius reipublicæ majeſtas & ſummum imperium*; adeo ut populus, veluti judex & arbiter, controverſias, quæ inter patricios & plebeios ſubinde oriebantur, ſuis ſuffragiis dirimeret & ſedaret. Quum enim *Senatus* plebem opprimere aut *plebs* in Senatum inſurgere conaretur, nulla componendæ ſeditionis erat

ratio,

ratio, quàm quod Conſules ipſi vel creatus in eum finem Dictator, populum rogarent, *quid fieri vellet.* Exempla ſunt *in tribus Seceſſionibus plebis*: item in acerba illa & diuturna *contentione*, qua *Patricii* Plebiſcita, *Plebs* vero SCta. reſpuebat. Graphicè hæc apud Dionyſium *L. Valerius & M. Horatius Coſſ. convocato populo legem tulerunt Comitiis Centuriatis, ut Plebiſcita Senatum tenerent, repente ſeditio conquievit: Sed paullatim Senatus plebiſcita repudiare. Tribuni furere, Senatui intercedere* & quæ apud doctiſſimum ſcriptorem alia. Quum igitur *populus magiſtratûs crearet*, quum *leges juberet*; quum *bella decerneret*, quum *judiciorum publicorum*, præterquam *capitalium haberet poteſtatem*: manifeſtum eſt & perſpicuum ſtatum Romanæ reipublicæ ab regibus ejectis uſque ad principatum Auguſti plurimùm fuiſſe *democraticum & popularem*: *Senatum* autem auctoritatem omnem à populo habuiſſe, nec *ſine populi juſſu aut adſenſione* quidquam potuiſſe; & quæcumque juberet, populi nomine juſſiſſe. Quid autem intereſt, ſi cui de reipublicæ alicujus ſtatu ſit judicandum, utrum *populus ipſe jubeat*, aut verò *alius populi nomine*. Jam verò quid abſurdius, quam regiam poteſtatem, quæ *unius* propriè, *duobus* tribuere Conſulibus: quum etiam multò major poteſtas *in Tribunis plebis* fuerit, quam in Conſulibus. Quid in hiſtoria Romana frequentius, quam *Tribunorum adverſus Conſules interceſſio*. Livius lib. XLIV. memoriæ prodit, *bona Ti. Gracchi, ejus qui Conſul & deinde Cenſor etiam fuerat, ab Tribuno plebis conſecrata, quod in multa pignoribuſque capiendis Interceſſioni Tribunorum non paruiſſet. L. quoque Flavius Tribunus plebis Metellum Coſ. alius Ap. Cenſorem in vincula duci juſſit*, ut notat Livius lib. LI. *Tribunus Viatorem mittit ad Conſulem, Conſul Lictorem ad Tribunum privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu. Druſus tum Tribunus plebis Philippum Conſulem, quod ſe in concione interpellaret, obtorta gula per Viatorem in carcerem adegit*, ut ſcribit Idem. lib. LV. Tribuni etiam plebis *ſacroſanctum corpus attingere* violandi cauſſa capitale fuit. *Rectius* etiam impune caſus legitur, *quod Tribuno non adſurrexiſſet.* Denique tanta fuit *Tribuni plebis poteſtas*, ut non modo Senatûs ſed etiam Magiſtratuum & Collegarum ipſiuſque plebis acta unus ſua interceſſione impediret; nec ulterius progredi poterant, niſi prius ſolenni jure ſuffragiorum *imperium* illi à plebe, quæ demandarat, *rurſus adimeretur abrogando.* Sic *M. Octavius Tribunus plebis* ut legere eſt apud Plutarchum in Gracchis, omnibus Collegis ſuis, præcipuè vero Ti. Graccho legem Agrariam ferenti *ſolus interceſſit.* Quid factum? Lex antea perferri non potuit, quam ſuffragia plebis imperium illi & poteſtatem illam Tribuniciam adimerent. Quum igitur, ut concludam, *civium omnium bona, fortunæ, libertas, vita, mors, totius reipublicæ ſtatus*

imperia, *jura*, *leges*, *bella*, *foedera*, *magiſtratuum denique ipſiuſque Senatûs auctoritas* à populi voluntate, arbitrio, & juſſu penderet, nemo credo dubitavit Rempublicam fuiſſe *popularem*. Hæc ſufficiant ad legem illam Romuli quam tulit de *Populi jure*, ut ſcilicet populus *crearet magiſtratûs*, *leges ſciſceret* vel *juberet*, bella denique decerneret: ſequitur ſeptima Romuli lex de *Magiſtratuum inſignibus*.

2. *Ut Regi Magiſtratuique auguſtior ſemper in publico eſſet habitus, ſuaque inſignia.* Hujus legis ſententia eſt apud Livium lib. I. *Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad Concilium multitudine, quæ coaleſcere in populi unius corpus nulla re præterquam legibus poterat, jura dedit: quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maximè lictoribus duodecim ſumptis fecit* &c. Per *Habitum*, quo ſe auguſtiorem inter cives fecit Romulus, intelligenda propriè *Trabea*. Suetonius lib. de veſtimentis, auctore Servio in lib. VII. Æneid. ad v IↃC XII. *tria Trabearum genera* eſſe oſtendit; *unum è ſola purpura, Diis conſecratum*; *alterum è purpura non ſine albo quo Reges uſi fuerunt: tertium Augurale è purpura & cocco.* De *primo genere* non eſt opus ut verba faciam, ut nec de *tertio*; quum ad alium locum pertineant. Quod ad *ſecundum Trabeæ genus*, illud in maximo ſemper apud Romanos fuit uſu. Non enim *reges* tantùm, verùm etiam, pulſis regibus, *Conſules*; item *Equites*, quum *Trabeati* Idibus Quinctilibus tranſveherentur, eas uſurparunt. Et ſanè Conſulum Trabea poſt reges eiectos, *militaris* fuiſſe videtur *habitus*, quo illi in bello fuerunt uſi. Livius lib. XXII. *Conſul quum Corcyræ hibernaſſet, vere primo in continente trabeatus ad hoſtem ducere cœpit.* Et hanc etiam ob cauſſam Equeſtres Turmæ bellicam ſpeciem repræſentantes Idibus Quinctilibus *trabea veſtiti* tranſvehebantur. Meminit *Trabeæ Conſularis* Auſonius in gratiarum actione pro Conſulatu his verbis: *In procinctu & tum maximè dimicaturus, Palmatæ veſtis meæ ornamenta diſponis feliciter bono omine. namque iſte habitus ut in pace Conſulis eſt, ſic in victoria Triumphantis. Parum eſt ſi qualis ad me trabea mittatur interrogas, te coram promi jubes.* Sic Symmachus lib. IX. epiſt. CII. *Litteræ quæ ſe Annalem Trabeam meruiſſe loquerentur.* Claudianus *præf.* II. v. X. *Annus qui trabeas, hic dedit exilium.* De Trabea autem illud videtur notandum, *veſtem* eam fuiſſe, qua Reges quidem & ſub Imperatoribus Coſſ. uſi fuerunt *tempore pacis*: Conſules autem libera jam republica, *tempore belli, & in expeditionibus.* Nam vetere republica poſt exactos reges uſque ad Imperatores Auguſtos, *Conſules* uſos fuiſſe *Toga Prætexta* domi & in urbe omnes loquuntur hiſtoriæ: *Conſules* autem ſub Imperatoribus non contenti *ſimplici prætexta*, non ſolùm *Trabeam* cæperunt uſurpare,

pare, quemadmodum, jam dixi; verùm etiam *togam pictam* cœperunt induere, quæ triumphantium antea fuerat. Latius hæc explicavi in hiſtoria Conſulum, ubi *de illorum Inſignibus*; quorum explicatio hoc etiam loco non eſt repetenda. Succedit exponenda lex Romuli octava.

3. *Ut Senatus publicum eſſet & commune Civitatis concilium & in eum Patriciis tantùm pateret aditus.* Præterquam quod hæc apud Livium non uno loco, meminit etiam Cicero ſcriptor graviſſimus. *Majores noſtri ita magiſtratûs annuos crearunt, ut Concilium Reipublicæ præponerent ſempiternum, deligerentur autem in id concilium ab univerſo populo, adituſque in illum ſummum ordinem omnium civium induſtriæ pateret.* Senatores *à Romulo* primum inſtitutos eſſe memoriæ mandant Livius lib. I. Dionyſius lib. II. Plutarchus in ejus vita & alii ſcriptores. Numerus ſub Romulo fuit *Centum*; qui auctus *ad ducentos*, quum anno ab V. C. VIII. facta inter Sabinos & Romanos pace T. Tatius in urbem & regni ſocietatem fuit receptus. *Sub Tarquinio Priſco, trecenti* fuerunt ſenatores; quibus Gracchorum temporibus *trecenti* adſcripti numerum expleverunt IↃC *Senatorum.* Sub *Triumviris* Reipublicæ Conſtitutioni poſt occiſum in Senatu Julium Cæſarem, *nongenti* fuiſſe Senatores leguntur, & paullo poſt *ſupra mille.* Auguſtus Principatum Reipublicæ Romanæ adeptus *adfluentem Senatorum numerum*, ut de eo ſcribit Suetonius cap. XXXV. *deformi & in condita turba ad modum & priſtinum ſplendorem redegit.* Quæ omnia pluribus docui, quum in magiſtratuum hiſtoria enarranda, de Senatoribus agerem. Ait autem *commune civitatis concilium.* Ab Senatûs enim conſiliis pendebat totius civitatis gubernatio. Poſteà quum latiùs dominarentur Romani & pomeria ſui Imperii longiſſimè protuliſſent, cœpit Senatus eſſe non *Civitatis* tantùm ſed *totius orbis terrarum conſilium.* Eo pertinent verba Ciceronis lib. III. epiſt. VIII. ubi ſic inquit: *Neque eram tam deſipiens, ut privatæ rei cauſſa legari putarem, qui & tibi non privata ſua ſed publica, non in privato ſed in publico orbis terræ conſilio, id eſt in Senatu ut gratias agerent mittebantur*, &c. Additur deinde in lege: *Et in eum Patriciis tantùm pateret aditus.* Obtinuit illud quandiu reſpublica Romana *penes Reges* fuit. Nam parta libertate Senatus *plebeis* etiam fuit communicatus. Sed quando non ſatis conſtat. Feſtus in libris de verborum ſignificatione inſtitutum hoc notat *à primis Conſulibus*, primo anno libertatis ab V. C. CCXLIV. à Conſulibus, inquam, L. Junio Bruto & P. Valerio Poplicola. Dionyſius lib. V. notat quamquam obſcurè, inſtitutum hoc fuiſſe poſt annum CCLX. & ante annum CCCXX, uti etiam patet ex Livio. Sigonius conjectura ductus putat *Decemvirorum Conſularium tempore*, illud inſtitutum fuiſſe, ex quibus aliquot *ex plebe* fuerunt, quos in Senatum propter

magiſtratûs ipſius amplitudinem adſcitos eſſe, atque eorum exemplo poſt alios etiam adſcriptos; præſertim verò, poſtquam *plebei* de Tribunatu militari, quæ par erat Conſulatui poteſtas, capiendo pervicerint. Illud autem hîc notandum *Plebeios* antea quàm in Senatum allegerentur, *Patricios* fuiſſe factos, quemadmodum diſertis verbis tradit Dionyſius libro quinto. Sequitur Nona lex Romuli *de Coloniis*.

4. *Ut Coloni Romani mitterentur in opida bello capta, vel ſaltem hoſtes victi frangendis illorum viribus, agri multarentur parte.* Dionyſius Halicarnaſſæus gravis imprimis certiſſimuſque rerum Romanarum ſcriptor inter reliqua præclara Romuli inſtituta, quibus Reſpublica Romana fundata, ei ad certiſſimum exterarum omnium gentium ac populorum bello paceque principatum pervenire difficile non fuit, *omnium præſtantiſſimum atque optimum* eſſe judicavit, *Quod nec bello captas urbes funditus exciderit, vel eis inſervitutem redactis earum agros pecori paſcua reliquerit*; ſed *deductis colonis eas Colonias Romanas fecerit, atque quaſdam etiam civitate donatas Reipublicæ participes admiſerit.* Quibus inſtitutis brevi tempore magnam urbem ex parva reddidit. Nam qui quum urbem condidit vix *tria peditum millia trecentoſque equites* habuit, idem moriens *peditum ſex & quadraginta millia, & mille equites*, reliquiſſe traditur. Cujus exemplum ceteri reges primùm, deinde Conſules ſequuti Romanum Imperium omnium maximum & potentiſſimum effecerunt: verba Dionyſii digna ſunt, quæ vobis à me recitentur: *His acceſſit inquit, tertium Romuli inſtitutum, quod maximè à Græci generis hominibus exerceri decuit, ut omnium longè præſtantiſſimum, & ut mea fert, opinio, libertatis Romanæ fundamentum firmiſſimum, atque ad futurum imperium momentum non minimum: quo videlicet puberes omnes in bello, captis urbibus necari vetuit, aut ſub haſta venundari; ſicut nec agros eorum relinqui voluit compaſcuos, ſed in partem agri ſorte dividendi colonos Romanos mitti, nonnullos verò admitti etiam in jus civitatis. His ille atque ejuſmodi aliis inſtitutis urbem ex parva magnam reddidit, id quod res ipſa indicat.* Et paullo poſt: *Atque hæc ipſius inſtituta quum regni ſucceſſores ſervaverunt, tum poſt illos magiſtratus annui, addentes & alia quædam, ita ut Romana civitas nulli genti, vel populoſiſſimæ, numero hominum cederet.* Committit deinde ſcriptor magni judicii *Athenienſes, Spartanos, Thebanoſque cum Romanis*, hac in re, in *Coloniis* inquam *mittendis in loca devicta.* Conſimilia leguntur apud Tacitum lib. XI. Annalium c XXIV. ubi Tiberius Claudius Cæſar orationem habet in Senatu *de admittendis ad honores urbanos Gallis Tranſalpinis*: Inter alia ſic loquitur: *Majores mei (quorum antiquiſſimus Clauſus origine Sabina ſimul in civitatem Romanam & in familias Patriciorum adſcitus eſt) hortantur, ut paribus conſiliis,*

Rem-

Rempublicam capeſſam, transferendo huc quod uſquam egregium fuerit. Neque enim ignoro Julios Alba, Coruncarios Camerio, Porcios Tuſculo, & ne vetera ſcrutemur, Etruria Lucaniaque & omni Italia in Senatum adſcitos, poſtremò ipſam ad Alpes promotam, ut non modo ſinguli viritim, ſed terræ genteſque in nomen noſtrum coaleſcerent. Et paullo poſt: *Num pœnitet Balbos ex Hiſpania, nec minus inſignes viros ex Gallia Narbonenſi tranſiiſſe? Manent poſteri eorum nec amore in hac patria nobis cedent. Quid aliud exitio Lacedæmoniis & Athenienſibus fuit, quamquam armis pollerent, niſi quod victos pro alienigenis arcebant. At conditor noſtri Romulus tantùm ſapientia valuit ut pleroſque populos eodem die hoſtes, deinde cives habuerit,* & quæ alia ſequuntur. Ex his Dionyſii & Taciti verbis, qualis Reipublicæ Romanæ conſuetudo, qualiaque fuerint inſtituta *in Colonis deducendis* intelligere non obſcurè poſſumus: quibus inſtitutis nixa totius orbis terrarum imperio poſita eſt. De Coloniis eleganter Agellius lib. XVI. cap. XIII. *Municipes*, inquit, *ſunt cives Romani ex municipiis ſuo jure & legibus ſuis utentes, muneris tantùm cum populo Romano honorarii participes; à quo munere capeſſendo appellati videntur, nullis aliis neceſſitatibus, neque ulla populi Romani lege adſtricti, quum numquam publicus eorum fundus factus eſſet. Sed Coloniarum alia neceſſitudo eſt. Non enim veniunt extrinſecus in civitatem, nec ſuis radicibus nituntur, nec mancipia, ſed ex civitate quaſi propagatæ ſunt, & jura inſtitutaque omnia populi Romani non ſui arbitrii habent.*

Coloniarum igitur conditio magis quidem, quam Municipiorum, erat obnoxia & minus libera; potior tamen & præſtabilior exiſtimabatur propter amplitudinem majeſtatemque populi Romani, cujus Coloniæ quaſi parvæ quædam erant effigies: ſimulque quia obſcura obliterataque erant Municipiorum jura, quibus uti per ignorantiam nequibant. Deducendarum igitur Coloniarum mos ab Romulo inſtitutus eſt, & ab eo tempore frequentiſſimus fuit apud Romanos. Nam hoſtibus, qui laceſſere potentem populum fuerunt auſi, devictis, agrique & regionis parte multatis, in agris de eis captis quo imperium Romanum ſtabilirent, vel *novas urbes condebant*, vel *in antiquitus conditas*, veteribus incolis ex iis jure belli pulſis, *novos ex urbe ipſa cives per Triumviros in eum finem creatos eo deducebant*, quotquot agro capto colendo ſufficere poſſent, quem novis colonis dividebant. Hi ſtatim in Coloniam deducti *novam adminiſtrandæ reipublicæ rationem Romano more conſtituebant.* Nam ut *Romæ* erat *populus & Senatus*: ſic hi novos colonos in *Decuriones & plebem* dividebant: *Decuriones* Senatûs, *plebs* populi Romani imaginem referebant: ex *Decurionibus* annis ſingulis *duo vel*

qua-

quatuor viri creabantur juxta Coloniæ magnitudinem vel parvitatem, qui *Duumviri* vel *Quatuorviri juri dicundo* vocabantur. Hi Conſulum Romanorum ſpeciem repræſentabant. Creabatur inſuper *Aedilis*, qui *Viarum*, *Ædificiorum publicorum*, *Annonæ & locandorum redituum publicorum curam haberet*: item *Quæſtor*, qui *Ærarium publicum curabat*. Hi erant præcipui Coloniarum magiſtratûs: in ceteris omnibus more, legibus, & inſtitutis Romanis vivebant. *Coloniarum* autem fuiſſe duo genera notat Aſconius; quædam *civium Romanorum*, quædam *Latinas*; *Coloniæ civium Romanorum* præter Sacra, omnia jura habebant, quæ cives Romani obtinebant, quemadmodum & Municipes cum ſuffragii jure. *Coloniæ verò Latinæ* erant, quæ jus Latii habebant. Jus illud quale fuerit, aliâs exponam, ut etiam, quæ ab Romulo rege uſque ad Imperatores Cæſarem Veſpaſianum ex SC. vel populi juſſu fuerint deductæ & quot. Nam ad aliam Antiquitatum Romanarum ſedem vel partem illa pertinent. Sequitur lex decima Romuli de *Faſtis & Anni Romani conſtitutione*.

5. *Annus Romanus decem eſſet menſium.* De hac Romuli conſtitutione ſic ſcribit Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. *Romani, auctore Romulo, annum ſuum decem menſibus ordinatum habuerunt, qui à Martio incipiebat, & conficiebatur diebus* CCCIX; *ut ſex quidem menſes, id eſt Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December tricenum eſſent dierum, quatuor verò Martius, Majus, Quinctilis, October, tricenis & ſingulis expedirentur, qui hodieque Septimanas habent nonas, ceteri quintanas. Septimanas autem habentibus ab Idibus revertebantur Kalendæ ad diem ſeptimum decimum verùm habentibus quintanas, ad decimum octavum remeabat initium Kalendarum. Hæc Romuli fuit ordinatio*: quæ tamen exigui fuit temporis. Nam quum numerus decem menſium *neque Solis curſui*, quemadmodum idem Macrobius notat, *neque Lunæ rationibus conveniret, nonnumquam uſu veniebat, ut frigus anni Æſtivis menſibus & contra calor hiemalibus proveniret. Quod ubi contigiſſet tantùm dierum ſine ullo menſis nomine patiebantur aſſumi, quantùm ad id anni tempus adduceret, quo cœli habitus inſtanti, menſi aptus inveniretur.* Sequutus igitur Romulum Numa *quinquaginta dies* addidit, ut *in trecentos quinquaginta quatuor dies*, quibus duodecim Lunæ curſus confici credidit, annus extenderetur; atque his *quinquaginta diebus* à ſe additis, alios ſex retractos illis ſex menſibus, qui triginta habebant dies, id eſt de ſingulis ſingulos, factóſque ſexaginta & ſex dies in *duos novos menſes* pari ratione diviſit: ac de duabus priorem *Januarium* nuncupavit, *primumque anni* eſſe voluit: ſecundum dicavit *Februo Deo*, qui Luſtrationum potens creditur. *Januarius* igitur, *Aprilis*, *Junius*, *Sextilis*, *September*,

ber, *November*, *December undetricenis* cenſebantur diebus & *quintanas Nonas* habebant: ac poſt Idûs in omnibus *ſeptendecim* ad Kalendas computabantur. *Martius* vero, *Maius*, *Quinctilis*, & *October*, dies *tricenos ſingulos* poſſidebant: *Nonæ* in his *ſeptimanæ* erant: ſimiliterque poſt Idûs *decem & ſeptem dies* in ſingulis uſque ad ſequentes Kalendas computabantur. Solus *Februarius viginti & octo* retinuit dies, quaſi inferis & *diminutio*, & *par numerus* conveniret. Talis anni ordinatio ab Numæ regis regno *ad Julii Cæſaris* imperium duravit. Is enim *tertius* fuit qui annum ordinavit, quem nos hodieque ſequimur. Accommodavit autem annum ille *ad curſum Solis*, *dieſque* decem anno Numæ addidit: quos in ſua ordinatione ſic diſtribuit. In *Januarium Sextilem & Decembrem binos dies* inſeruit: in *Aprilem*, *Junium*, *Septembrem*, *Novembrem ſingulos*, quemadmodum plenè docet idem Macrobius lib. I. cap. XII. ut & de omnibus Livius lib. I. Florus lib. I. cap. II. Auctor de V. V. Ill. cap. III. Malè enim Eutropius lib. I. Caſſiodorus in Chronicis & Solinus cap. III. ſcribunt *Numam* annum diſtribuiſſe *in menſes decem*. Hæc de decima Romuli lege: ſuccedit undecima *de jure Nuptiarum*, quæ primum tenet locum inter eas, quæ ad jus privatum pertinebant.

IV. CAPUT.

1. Undecima de jure nuptiarum. 2. Duodecima de matronarum jure & privilegiis. 3. Tertia decima de monſtroſo partu. 4. Decima quarta de patria poteſtate. 5. Decimaquinta de mulierum delictis, quæ omnes ſpectant ad jus privatum. 6. Ultima de Homicidiis.

1. V*T mulier quæ viro juxta ſacratas leges nupſit, illi ſacrorum fortunarumque omnium eſſet ſocia, neve eum deſereret; & quemadmodum ille familiæ Dominus, ita hæc foret Domina: neque defuncto viro, non ſecus ac filia patri hæres eſſet, in portionem quidem æquam ſi liberi exſtarent, ex aſſe verò, ſi minus.* Legis hujus duæ ſunt partes; quarum prior pertinet ad *Jus Nuptiarum*; altera, *ad Succeſſionem, quæ Conjugi competit in bona defuncti mariti, deſcendens ex Nuptiarum vi & jure.* De utraque ſic ſcribit Dionyſius Halicarnaſſeus l. III: *Romulus unica conſtitutione redegit uxores ad decentem modeſtiam. Ea fuit talis. Mulierem nuptam, quæ juxta ſacratas leges conveniſſet cum viro, ei participem eſſe poſſeſſionum & ſacrorum omnium. Nominabant autem Romani priſci ſacras nuptias vocabulo ſuo farraciæ: quia conjuges veſcerentur eodem farre. Et paullo poſt: Ita*

hæc lex mulieres nuptas non habentes quo ſe vertant alio, cogebat magis mariti ſe attemperare moribus: viros item ſic habere mulieres, ut rem neceſſariam, nulloque divellendam tempore. Uxor enim pudica & marito ſemper obſequens, aquè ac ille domûs erat domina, in ejus defuncti bona ſuccedebat hæres ſicut parentis filia; ex aſſe quidem, ſi is liberis carens ac inteſtatus decederet: quod ſi prolem haberet ex æquo cum liberis. Exponit iis verbis Dionyſius ſacras Nuptias *Farracia* eſſe dicta, quod ſcilicet eodem farre Conjuges veſcerentur, quo etiam victimas in ſacrificiis reſpergebant. Modus ille Nuptiarum ut plenius clariuſque intelligatur, operæ precium eſt audire verba cùm *Boëtii*, tum *Ulpiani*, & aliorum: *illius* quidem ad Topica Ciceronis, hujus verò in Inſtitutionibus. Sic enim Cicero in Topicis de duobus uxorum generibus, loquitur: *Si ita Fabiæ pecunia legata eſt à viro, ſi ea in manum viri non convenerat, nihil debetur. Genus eſt enim uxor: ejus duæ formæ una matrum familias, hæ ſunt, quæ in manum convenerunt: altera earum, quæ tantummodo uxores habebantur*, &c. Ad ea Ciceronis verba Boëtius quæ ſequuntur annotat: *Tribus modis uxor habebatur, uſu, farre, coëmtione: ſed confarreatio ſolis Pontificibus conveniebat. Quæ autem in manum per coëmtionem venerant, hæ matresfamilias vocabantur: quæ uſu vel farre, minimè.* Quæ tamen Boëtii vera non eſſe arguunt Ciceronis illa in oratione pro Flacco, ubi ſic ſcribit: *In manum convenerat. Nunc audio. Sed quæro utrum uſu an coëmtione, uſu non potuit: nihil enim poteſt de tutela legitima, ſine omnium tutorum auctoritate diminui. Coëmtione? Omnibus ergo auctoribus.* &c. Nam *uſu* etiam nedum *coëmtione* uxores in manum conveniſſe ſignificat. Jacobus Rævardus lib. IV. variorum cap. XVI. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, ut dicat Ciceronem *per duas uxorum formas* intelligere uxorem *juſtam & injuſtam*, uti J Cti. loquuntur. *Juſtam* eſſe ait, *quæ in manum viri convenerit uſu, farre, aut coëmtione*, quam Cicero *matremfamilias* appellat: *injuſtam, quam ſola conſuetudo uxorem fecerit, & cum qua jus eſſe connubii leges non patiantur.* Jam Ulpiani tit. IX. Inſtitut. verba ſunt hæc: *Farre convenitur in manum certis verbis & teſtibus decem præſentibus & ſolenni ſacrificio facto, in quo panis etiam farreus adhibetur.* Ad hoc autem ſacratum Nuptiarum genus referenda etiam verba Plinii lib. XVIII. cap. II. *In Sacris nihil religioſius erat Confarreationis vinculo; novæque nuptæ farreum præferebant.* Illa item Taciti lib. IV. Annalium c. XVI. quibus ſcribit *Confarreandi conſuetudinem aut omiſſam, aut inter paucos retentam* fuiſſe. Sic Arnobius lib. IV. *uxores enim Dii habent, atque in conjugalia fœdera conditionibus veniunt ante quæſitis. Uſu, farreo, coëmtione genialis lectuli ſacramenta conducunt.* Omnium autem optimè Servius Danielis in excerptis à Pythæo: *Tribus modis apud veteres nuptiæ fiebant; uſu, ſi verbi gratia, mulier anno uno cum viro licet ſine*

legibus

legibus fuiſſet. Farre quum per Pontificem Maximum & Dialem Flaminem per fruges & molam ſalſam conjungebantur, unde Confarreatio appellatur, ex quibus patrimi & matrimi naſcebantur. Coëmtione verò atque in manu conventione, quum illa in filiæ locum, maritus in patris veniebat; ut ſi quis prior fuiſſet defunctus, locum hæreditatis juſtum alteri faceret. Iterum alibi: *Quid enim eſt aliud dextræ quam in manum convenire, quæ conventio eo ritu perficitur, ut aqua & igni adhibitis duobus maximis elementis natura conjuncta habeatur, quæ res ad farreatas nuptias pertinet, quibus Flaminem & Flaminicam jure Pontificio in matrimonium neceſſe eſt convenire.* Et paullo poſt: *Mos fuit Flamini ac Flaminicæ, ut per Confarreationem in Nuptias convenirent, ſellas duas jugatas ovili pelle ſuperinjecta poni, ejus ovis quæ hoſtia fuiſſet, & ibi nubentes velatis capitibus in Confarreatione Flamen ac Flaminica reſiderent. Confarreationes autem Tonitru dirimit.* Pulcræ ſanè ſunt doctiſſimi Grammatici reliquiæ. Liberi qui hujuſmodi *ſacris nuptiis* naſcebantur, *confarreatis geniti* dicebantur *parentibus.* Eleganter Tacitus lib. IV. Annalium c. eod. Sic enim ibi Cæſar, quum in Senatu de Diali Flamine in locum Ser. Maluginenſis defuncti legendo ageretur: *Nam Patricios*, inquit, *Conferreatis parentibus genitos tres ſimul nominari, ex quîs unus legeretur, vetuſto more: neque adeſſe ut olim eam copiam, omiſſa confarreandi adſuetudine, ac inter paucos retenta* &c. Quemadmodum autem *Conferreatio* dicebatur Conjunctio viri & Mulieris farre adhibito; ſic *Diffarreatio* vocabatur, hujuſmodi matrimonii Diſſolutio, quæ vox apud Feſtum in libris de verborum ſignificatione. *Confarreatus* etiam dicitur & explicatur in doctiſſimo Gloſſario *συμβιώσεως χάριν τευχθεὶς convivendi gratia junctus.* Dicitur porro in lege Romuli apud Halic. *ut uxor ſacrorum omnium eſſet ſocia.* Exaudienda ſunt hîc *Sacra privata. Sacra* enim apud veteres Romanos aut *publica* erant aut *privata. Publica* cenſet Feſtus, *quæ publico ſumtu pro populo fierent, quæque pro montibus, pagis, curiis & ſacellis; privata, quæ pro ſingulis hominibus & familiis, vel etiam gentibus.* De *Privatis* ita loquitur Macrobius: l. I. c. XVI. *Sunt præterea feriæ quoque familiarum, ut Claudiæ familiæ, vel Æmiliæ, ſeu Juliæ, ſive Corneliæ: & ſi quas ferias proprias quæque familia ex uſu domeſticæ celebritatis obſervat: ſunt ſingulorum, ut Natalium fulgurumque ſuſceptiones, item Funerum & expiationum.* Et hæc quidem *gentilicia ſacra* vocant Cicero & Livius. Cicero quum de Aruſpicum reſponſis diceret his verbis: *Multi ſunt etiam in hoc ordine, qui ſacrificia gentilicia in illo ipſo ſacello, ſtatuto loco anniverſaria factitarint.* Livius lib. v. apud quem, ita loquitur inſtaurator ille urbis Camillus: *Quam par veſtrum factum eſt: quod in obſidione nuper in egregio adoleſcente C. Fabio conſpectum eſt, quum inter Gallica tela digreſſus ex arce ſolenne Fabiæ gentis in colle Quirinali*

obiit! an Gentilicia jura ne in bello quidem intermitti; publica ſacra in pace deſeri placet.

Scripſerat enim ibi paullo ante Livius: *Sacrificium erat ſtatutum in Quirinale Colle genti Fabiæ.* Quo eodem ſpectans, credo, Tiberius Gracchus Tribunus plebis apud Plutarchum in concione dixit, *Imperatores Romanos fruſtra in caſtris cives ad dimicationem pro ſepulcris & ſacris ſuſcipiendam hortari; quippe quibus nec aræ patriæ, nec avita ſepulcra præ inopia rerum eſſent relicta.* Hæc autem ſacra Patresfamilias *pro arbitratu ſuo privata religione* ſibi conſtituebant; hinc *quæ ubebant* alicui in ejus ſacra ſimul tranſibant. Sic *qui adoptabantur*, etiam Sacris iis, quæ pater adoptivus colebat, obſtringebantur, quemadmodum priſcorum Juriſconſultorum commentariis ſcriptum eſt, unde Valerius dixit: *M. Annei filius in Suffenatis familiam & ſacra tranſierat.* Sic denique *qui emancipabantur à patre*, iidem à ſacris etiam patris dimittebantur. Quæ notiora, quam ut pluribus confirmentur. Cicero lib. II. de LL. *Privata Sacra ita pontificio jure conſtituta* ait, *ut ad quem pecunia, ad eundem etiam ſacrorum obligatio perveniret. Omnino enim diligentiſſimè eſſe animadverſum, ne Privata ſacra interirent, ſed familiis deinceps proderentur*: quod ipſe etiam lege ſanxit, inquiens: *Sacra privata perpetua manento*: quam legem eum ex duodecim tabulis ſumſiſſe, poſtea docebo. Itaque Iuriſconſultos multa eorum genera excogitaſſe addit, *qui ſacris obligarentur ut hæredes, ut qui tantumdem cœpiſſent atque hæredes, ut qui uſu plurimum cæpiſſent de bonis ejus, qui eſſet mortuus, & ejuſmodi alios*, quos hoc loco non videtur neceſſe commemorare. Quin etiam idem Cicero pro domo, *Pontificum curam fuiſſe* ait *ne quid per adoptiones de Sacrorum religione minueretur, ſed ut adoptionem ſequerentur hereditates nominis, pecuniæ, ſacrorum.* Erant enim ſacra hæc privata *grave hæreditatis onus*, unde jure apud Plautum Ergaſilus A. IV. S. I. v. VIII. lætatur, *ſe hæreditatem adeptum eſſe ſine ſacris effertiſſimam*: in quo loco dextrè explicando multi fruſtra ſe torquent. Ad Sacra etiam privata pertinebant *Sepulcra*, quæ non aliter quam Sacra quædam ſanctè ab familiis cuſtodiri ſunt ſolita. Cicero lib. I. Officiorum: *Magnum eſt eadem habere monumenta majorum, iiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia.* Fuiſſe autem alia *familiaria*, alia *hæreditaria*, & *illa* quidem *quæ ſibi & familiæ*, *hæc* quæ *ſibi & hæredibus* conſtituerentur, & Cajus JC. tradit in l. v. D. de rel. & ſum. fun. & ex veteribus Sepulcrorum titulis cognoſcitur. De his Cicero lib. II. de LL. *Tanta relligio eſt Sepulcrorum ut extra ſacra & gentem inferri fas negent eſſe, idque apud majores noſtros Torquatus in gente Popillia judicavit.* Additur in lege ut *Fortunarum omnium eſſet ſocia.* Hinc *Societas Conjugalis* diffinitur eſſe *Contractus nominatus bonæ fidei ex nudo conſenſu in ſocietatem*

tatem bonorum omnium & malorum, commodorum & incommodorum, conſortiumque individuum omnis vitæ inter marem & feminam ad concubitum; qui eſt ſocietatis hujus conſummatio. Legendi Iuriſconſulti in l. 11. D. de ſponſalibus, l. 1. D. de ritibus nuptiarũ. l. xxx. D. de reg. jur. Sequitur in legis priore parte *& quemadmodum ille familiæ Dominus, ita hæc foret Domina.* Ad illuſtrationem horum verborum, notandum inter ritûs nuptiales apud veteres Romanos, & eum in frequenti fuiſſe uſu; *quod pro foribus interrogatæ nubentes, quænam eſſent, Caias ſe eſſe reſponderent.* Teſtis eſt præter alios auctor Epitomes lib. x. Valerii Maximi in fine qui ſic ſcribit: *Ceterum Caia uſu ſuper omnes celebrata eſt. Fertur enim Caiam Cæciliam Tarquinii Priſci regis uxorem optimam laneficam fuiße, & ideo inſtitutum eße, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ, quænam vocarentur, Caiam ſe eſſe dicerent.* Quem ritum latius exponens Plutarchus in quæſtione Romana xxx. ſcribit *Sponſam introducentes jubere ſolitos eam dicere, ubi tu Cajus, ego Caia: quorum verborum plerique hunc ſenſum eſſe exiſtimarunt; ubi tu Dominus & paterfamilias & ego Domina & materfamilias.* Hæc ad priorem legis partem ſufficiant: quod ad poſteriorem *de jure ſuccedendi in mariti defuncti bona; in portionem quidem æquam ſi liberi exſtarent; ex aſſe verò ſi nulli eſſent liberi;* ejus explicationem differam, in commodiorem locum ad leges duodecim tabularum. Legis autem ratio erat, quod uxor farre & ſacratis legibus viro juncta, marito ſuo *filiæ* eſſet loco: ideoque non ſecus *ac filia* patri, ſuo viro defuncto ſuccederet. Sequitur lex duodecima *de Matronarum jure & Privilegiis.*

2. *Ut matronis de via decederetur, nihil obſcœni præſentibus iis vel diceretur, vel fieret; neve quis nudum ſe ab iis conſpici pateretur, alioquin criminis capitalis reus haberetur.* Sententia hujus legis apud Plutarchum in Romulo: *Mulieribus* inquit *Sabinis raptis, aliiſque multi ſunt honores tributi: cujus generis & hi fuerunt, ut via eis decederetur; ne eis præſentibus obſcœnum quidquam diceretur, ut qui nudum videri ſe ab iis paſſus fuiſſet criminis capitalis reus haberetur.* voluit itaque Romulus *ut Matronis de via decederetur.* Illuſtrant hæc aliquo modo quæ ſcribuntur à Feſto lib. xii. de verborum ſignificatione, *Matronæ,* inquit *à magiſtratibus non ſubmovebantur, ne pulſari contrectarive viderentur, neve gravidæ concuterentur. Sed nec viri earum ſedentes cum uxoribus in vehiculo deſcendere cogebantur.* Quæ Feſti judicavi quum hiſtoriam enarrarem *miniſtrorum Magiſtratuum*, ubi de *triplici Lictorum munere* dixi, de *Submotione*, de *Animadverſione*, de *Præitione.* Nam prodeunte in publicum magiſtratu, cives occurrentes à Lictoribus *ſubmovebantur*; exceptis *matronis*, quæ, inquit Feſtus *non ſubmovebantur.* Matronis inquam. Non enim *ſexui* privilegium hoc erat datum ſed *ſexûs virtuti.* *Meretrices & Infames mulieres* ſubmove-

movebantur. Seneca pater Controverſia II. lib. IV. *Majeſtatem læſam dixiſſent ſi tibi exeunti lictor è conſpectu tuo non ſubmoviſſet meretricem.* Matronis igitur non tantùm nihil adferebatur moleſtiæ ſubmovendo; ſed etiam *tanquam advenienti magiſtratui de via decedebatur*, ut ex lege Romuli notat Plutarchus. Sequitur, *nihil obſcœni præſentibus iis vel diceretur vel fieret.* Exilium quaſi indicit Romulus hac ſua lege *ſpurcis omnibus obſcœniſque & ſermonibus & factis*; *verecundiam* rebus in omnibus inculcans & rudiorum, ut tunc erant, animis ſenſum inſtillans. *Verecundia* enim ſeu *Pudor* virtus eſt *quæ veretur veram infamiam comitantem delicta, coërcens omnes cupiditates, ſermones, geſtûs, totiuſque corporis habitum ita regens ac moderans, ut planè conveniat ordini naturæ, perſonarum & locorum.*

Ex hac deſcriptione apparet, *Pudorem congruere* cum virtute, quæ ab Græcis σωφροσύνη, à Latinis *Modeſtia* vocatur, quæ fere eadem eſt cum *Juſtitia Univerſali*; ideoque Plato in Protagora *Juſtitiæ Pudorem* conjungit Αἰδώςτε καὶ δίκη, inquit, εἰσὶν πόλεων κοσμόιτε καὶ δέσμοι, φιλίας συναγωγοὶ, *Pudor & Juſtitia ſunt civitatum ornamenta & vincula & amicitiæ conciliatores. Verecundia à verendo* dicta. Eſt enim *actus verendi, pudendi & erubeſcendi*, in vultu peccatum pingens, & liberam ferens commiſſi criminis multam: vadem boni ingenii tamen, probatæ indolis, & exſpectatæ virtutis; ut ſanè adpoſitè videatur dictum: *Erubuit, ſalva res eſt.* Nam pudor ipſe *habitus eſt cavendi & providendi*, ne quid tale contingat, quod ſit erubeſcendum, omni quidem ætati congruens, ſed ornamentum præcipuè *Adoleſcentiæ.* Gnomæ apud varios ſcriptores de hac virtute ſunt variæ. Cicero in Partit. *Cuſtos virtutum omnium, dedecus fugiens & laudem maximam conſequens, verecundia eſt.* lib. I. Officiorum: *Sine verecundia nihil honeſtum eſſe poteſt, nihil rectum.* Euripides in Iphigenia: *O veneranda verecundia, utinam omnibus hominibus converſans impudentiam exemiſſes.* Democritus *Malum neque dixeris neque feceris: Diſce autem te ipſum multo magis quam alios revereri.* Jamblichus *Hujuſmodi fuerint mores, qui bonitatem probant & verecundiam ſequuntur: propter quam turpibus omnibus abſtinemus, & qui Impudentiam ab animis exterminant, ut pote cauſſam, quod multi turpia committant.* Theognis: *Nullum theſaurum recondes intus meliorem Reverentia, quam bonis viris tribui vias.* Alia quæ hîc innumera adferri poſſunt, prudens prætereo. Quemadmodum autem verecundiam & Pudorem hac ſua lege Romulus ſuis inculcat; ita è diverſo & diſertis verbis ex ſuorum animis amovere conatur *omnem impudentiam*; de qua eleganter Xenephon lib. I. Pædiæ Cyri ἡ ἀναισχυντία μεγίςη εἶναι δοκεῖ ἐπὶ πάντα τὰ αἰσχρὰ ἡγεμὼν, *Impudentia præ-*

præcipua dux eſt ad omnia ſcelera. Sic Euripides in Medea: ἡ μεγίστη τῶν ἐν ἀνθρώποις νόσων πάσων Ἀναίδεια. *Nullus eſt morbus magis culpandus in mortalium conſortio hac Impudentia.* Diphilus: *Homine impudente nullum eſt animal confidentius, Malus enim eſt pudor ubi vincit Impudentia.* Theogius: *Nunc verecundia quidem inter homines periit, At impudentia Terram peragrat ubique.* Sequitur denique in Romuli lege *Ne quis nudum ſe conſpici ab iis pateretur.* Sic enim janua ſolet aperiri ad omnia vitia. Facile mala & flagitia ceſſabunt, ſi illorum cauſſæ fuerint ſublatæ. *Caſtitas* igitur hac legis parte commendatur ab optimo rege; quæ autem Caſtitati Pudicitiæque adverſantur, eadem hac lege vetantur.

Caſtitas ſeu *Pudicitia* in genere virtus eſt, *retinens mundiciem animi & corporis, vitanſque omnes libidines prohibitos.* Locum habet maximè in Conjugio. Exempla *Caſtitatis* apud Ethnicos leguntur illuſtria. *Peleus* abſtinet *à Cortheide Acaſti regis Magnetum uxore*, à qua ad ſtuprum ſolicitabatur. Hiſtoriam recitat Pindarus Oda quinta Nemæorum. *Bellerophontes* cohibet ſe *ab Antæa Prœti uxore* apud Homerum Iliad. II. *Cyrus* non vult adſpicere *Panthæam Suſianam Abradati conjugem* apud Xenephontem libro quinto παιδείας κύρου. *Pauſanias* abſtinet *à captiva Coa* apud Herodotum lib. IX. *Alexander Magnus Darii regis uxorem Sorores captas* non vult adſpicere, nec de earum forma quidquam audire, ne flammis illegitimi amoris accenderetur, ut de eo ſcribit Plutarchus in ejus vita. *Scipio* continet ſe à *captiva Allacii ſponſa*, virgine formoſiſſima: quam hiſtoriam deſcribit Livius in libro ab V. C. *Juliani quoque Imperatoris* caſtitas ab Ammiano Marcellino celebratur. Vetantur autem ut dixi quæ Caſtitati contraria. Talia ſunt *vagæ libidines & ſcortationes, Adulteria; Stupra, Inceſti concubitus, Spurci obſcœnique ſermones*; omnia denique illa, quibus aliorum vel oculi vel aures ſolent offendi. Vetat autem, Romulus præcipuè *Nuditatem*: *Nuditas* in utroque ſexu valde probroſa; bonæ indolì quam fieri poteſt maximè vitanda. Exemplum illud *Polyxenæ Troianæ* apud Euripidem memoria eſt & admiratione digniſſimum. Illa enim gladio cædenda, cadens, ſtudium & curam adhibuiſſe legitur *ne quam partem corporis nudam oſtenderet*: qua de re verſus apud Euripidem ſunt tales: ἡ δὲ καὶ θνήσκουσ᾽ ὅμως πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐσχημῶς πεσεῖν; κρύπτειν ἃ κρύπτειν ὄμματ᾽ ἀρσένων χρεών; I. *Illa jam moriens tamen proſpexit ut caderet decenter, obtegens oculis virorum quæ latere convenit.* Similia narrat etiam de *cadente Julio Cæſare* Suetonius in ejus vita c LXXXII. Bene apud Herodotum ait Gyges ἅμα δὲ χιτῶνι ἐκδυομένῳ συνεκδύεται καὶ τὴν αἰδῶ γυνή, *Cum veſte exuit Pudorem mulier.* Hæc ad Romuli legem duodecimam

de

de *Matronarum jure & privilegiis* : Succedit explicanda lex decima tertia *de Monſtroſo Partu.*

3. *Ut monſtroſos partûs necare parentibus liceret.* De ea ſic ſcribit Dionyſius : *Romulus primùm neceſſitatem colonis impoſuit educandi quidquid eſſet maſculum , & è filiabus primogenitas , nullam autem prolem necari permiſit minorem triennio, niſi quid mutilum aut aliquid prodigioſum in ipſo partu eſſet editum. Tales enim fœtûs exponi à parentibus non vetuit , ſed indicatis prius quinque viris vicinis proximis, ſi illis quoque exponendos eſſe viſum fuerit. Contra hanc legem committentium præter alias multas etiam dimidium bonorum addixit ærario. Monſtra* aliquando naſci certum eſt, ſed quæ naſcendi cauſſa, nondum adeo certum, ut inter ſe non digladientur hac de re magni ſcriptores. Plerique medici *ex nimia concipientis hac vel illa de re cogitatione & valida imaginatione* ſtatuunt hoc fieri. Avicennas lib. XVIII. de *Animalibus*, ait *Mulieres aliquando ex cœleſti* (ut voce protritutur) *impreſſione monſtra gignere.* Aſtrologi quoque *monſtrorum ortum aſtris tribuunt*, præſertim iis, quæ *Arietem* conſtituunt. Domitius Ulpianus , ut videre eſt ad l. CXXXV. D. de verb. ſignif. *Monſtra fato fieri opinatus eſt.* Ariſtoteles lib. II. Phyſic. *monſtra caſu fieri* contendit , exploſa eorum ſententia , qui *à fortuna* ea provenire putabant. Ad quem locum quærunt Ariſtotelis interpretes *utrum monſtra à Natura vel à caſu profluant.* Et nonnulli *bifidam monſtrorum diſtinctionem* adferunt. Alia enim eſſe dicunt *aggregata ex individuo alicujus ſpeciei & monſtruoſitate* : alia vero *individua quibus illa evenit monſtruoſitas. Poſteriora ab natura* proficiſci; *priora* non item. Nonnulli Monſtra quidem *à natura particulari nuncupata* edi, alii contra *ab univerſali* ſcriptis mandant. Peripatetici in eam turmatim ſecedunt ſententiam, ut adfirment *Monſtra ab natura effici, enutriri augmentumque accipere* ; verùm non *ſecundum naturam* : latius namque patet verborum ſententia quum dicimus aliquid eſſe *à natura*, quam *quum ſecundum naturam.* Siquidem non ſolùm habitûs, diſpoſitiones & formæ *à natura* dimanant, verùm etiam *privationes, monſtra & corruptiones*, ut bene ac lepidè à Themiſtio & Simplicio in fine libri ſecundi eſt adnotatum. Averroes monſtrorum cauſſam *alium naturæ modum appellat.*

Monſtroſos autem partûs *rarus in homine, quam in animantibus* quæ uno nixu plures edunt catulos, conſpici ait Ariſtoteles lib. de generatione Animalium, cap. IV. quia ſingularem perfectumque fœtum edat, eamque ob cauſſam in regionibus, quibus mulieres perfœcundæ ſunt, ut in Aegypto, plura edi monſtroſa. Illud hîc ſilentio non fuit involvendum ex monſtris ipſis *nonnulla vivere, nonnulla ſtatim in lucem edita emori*, quandoquidem ut Ariſtoteles ſcriptum reliquit, *ſi monſtra parum à ſua natura ſeceſſerint* vivere ſolent; alioquin interiſe;

terire, videlicet quum quid præter naturam partibus vivendi principibus accidat. Illud autem *Hippocentauris* evenire Plinius & Servius memoriæ produnt. Plinius enim libro VII. naturalium hiſtoriarum capite III. notat *Hippocentaurum olim in Teſſalia eſſe natum, eodemque die interiiſſe*: tradit & idem Plinius *Hippocentarium Claudio Imperatori ex Aegypto in melle fuiſſe allatum, eumque ſe vidiſſe, teſtatur.* Sic Servius ad lib. VI. Æneidos Virg. v. CCLXXXVI. *Centauri in foribus ſtabulant, Scyllæque biformes*; Ad illa enim verba doctè doctus Grammaticus: *Bene in foribus, quia & quæ contra naturam poſſunt creari, ſtatim pereunt.* Hæc cauſſa quod multi negent *Hippocentauros naſci.* Paria enim eſſe videntur Non Naſci, & eodem tempore interire. Lucretius lib. IV. v. IↃCCLIV.

Sed neque Centauri fuerint neque tempore in ullo
Eſſe queunt duplici natura & corpore bino
Ex alienigenis membris compacta poteſtas.
Hinc illinc par vis, ut non par eſſe potis ſit

Et paullo poſt v. IↃCCCLXVI.

Ne forte ex homine & veterino ſemine equorum
Confieri credas Centauros poſſe, nec eſſe
Aut rapidis canibus ſuccinctas ſemimarinis
Corporibus Scyllas & cetera de genere horum.

Cicero lib. I. Tuſc. *Is planè* inquit *perſpiciet inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit & rege Agamemnonem nihil intereſſe.* Idem lib. I. de nat. Deorum: *Quis enim Hippocentaurum fuiſſe aut Chimæram putat?* Ovid. lib. IV. Triſtium Eleg. VII. v. XI.

Quod precor eſſe liquet credam prius ora Meduſæ
Gorgonis anguineis cincta fuiße comis.
Eße canes utero ſub virginis, eße Chimæram
Atri quam flammis ſexerat angue Leam,
Quadrupedeſque homines cum pectore pectora junctos:
Tergeminumque virum, tergeminamque canem:

Sic Hammonius lib. περὶ ἑρμηνείας *Quod poßibile eſt & contingit aliquando eße, ridiculum fuerit ſi quis dicat eße impoßibile, repugnantia enim loquetur. Quod autem non poßibile eſt eße, neque eſſe contingit, ut non poßibile eſt, neque contingit. Centauros eße, ergo impoßibile eſt eſſe.* Joannes quoque Chriſoſtomus Homilia VII. ad cap. III. Epiſtolæ Paulli ad Coloſſenſes *Hippocentauros monſtra eſſe ficta* teſtatur. Ariſtoteles lib. II. phyſic. ait *quod quemadmodum non invenitur planta ex vite & olea compoſita, quæ vinum ac oleum producat, ita non inveni animal ex homine & tauro conflatum.* Pale-

phatus in libro de non credendis Poëtarum fabulis & Lucanus in Pharſ. l. III. v. CXCVIII. pariter *negant Centauros eſſe.* Naſci tamen aliquando teſtatur ante Servium Plinius, *qui ſe vidiſſe* ait. Credamus igitur & nos, quamvis timidius eamque ob cauſſam non planè *inutilem eſſe ſtipulationem* illam, quæ notatur ab Imp. Inſt. tit. l. 3. Inſt. xx. §. 1. ubi hæc verba: *At ſi quis rem, quæ in rerum natura non eſt aut eſſe non poteſt, ſtipulatus fuerit, veluti Stichum qui mortuus ſit, quem vivere credebat, aut Hippocentaurum, qui eſſe non poſſit, inutilis erit ſtipulatio.* Nam eſſe aliquando poteſt; ideoque utilis futura talis ſtipulatio. Sed ad monſtroſos hominum partûs redeo: quorum duo exempla indicabo. Scribit Volaterranus in Commentariis urbanis *ſub Pio hujus nominis tertio Pontifice Maximo in Etruria puellam quandam quod cum cane adamato ſtupri conſuetudinem habuiſſet, gravidam eſſe factam ac ſemicanem fœtum edidiſſe, hoc eſt pedibus, manibus ac auribus caninis, cetera vero hominem: remque expiationis gratia ad Pontificem fuiſſe delatam.* Memoriæ etiam proditum eſt Avenione anno ſalutis humanæ CIↃ IↃ XLIII. *ex ſimili concubitu editum eſſe monſtrum humano quidem capite præditum, ſed auriculis, collo, brachiis, manibus, partibuſque aliis quibuſdam caninis: puerperam vero faſſam eſſe, ſe à cane initam, ideoque mox pridie Kal. Aug. juſſu Franciſci Gallorum regis unà cum cane amaſio vindicibus flammis facinus expiaſſe.* Licuit igitur Romanis veteribus ex lege *monſtroſos partûs*, ex legitimo tum & naturali concubitu deviante vel ab errante, ut fieri nonnumquam ſolet, natura; ex viro inquam & femina tollere. Nam ſi alio modo, ex viro nimirum feminave & alîus generis animante monſtra fuerint nata, non ſolùm ea necanda, ſed & pœnis acerrimis adficiendi qui quæve animantibus aliis comixiſti. Permiſit Romulus *monſtroſos partûs necare*; ſed ut notat Dionyſius, *adhibitis teſtibus vicinis, quibus plenè conſtaret partum editum eſſe monſtroſum.* Nam facilè potuiſſet hîc fraus fieri ab inſanis quibuſdam & malè feriatis parentibus, odio liberorum. Hæc ad Romuli legem decimam tertiam *de Monſtroſo partu:* ſequitur lex decima quarta *de Patria Poteſtate.*

4. *Ut parentibus liberos relegandi, vendendi, occidendi jus; aliiſque modis de iis ſtatuendi plena poteſtas eſſet.* Pauca hæc verba, quæ fusé explicat Dionyſius Hal. lib. II. *Romanorum Legiſlator omnem ut ita dicam poteſtatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, ſive in carcerem eum mittere ſive flagris cædere, ſive vinctum ablegare ad opera ruſtica ſive necare libeat, etiamſi filius tractet rempublicam, etiamſi magiſtratûs gerat maximos, etiamſi libertatis laudem publicè ſit promeritus. Certè juxta hanc legem viri illuſtres pro roſtris, favente plebe, concionantes in Senatûs invidiam fumenteſque auris*

popu-

popularibus, detracti è ſuggeſtu per parentes abducti ſunt, pœnas daturi ex ipſorum ſententia: quos dum per forum ducerentur, nemo adſtantium eripere poterat, non Conſul, non Tribunus, non ipſa turba, cui tum adulabantur, licet omnem poteſtatem ſua minorem exiſtimans. Taceo nunc quot viri fortes necati ſunt à parentibus, nimio virtutis ardore provecti ad parandum aliquid præter ipſorum mandatum, ſicut de Manlio Torquato aliiſque multis traditur, de quibus ſuo dicemus tempore. Nec contentus hanc poteſtatem parentibus dediſſe, Legiſlator Romanus permiſit etiam vendere filium, nec deterritus crudelitatis ſpecie, quod res gravior videri poſſet, quam pro adfectu domeſtico, quodque maximè quis in hac diſſoluta diſciplina Græcorum educatus, quaſi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri conceſſit licere illi terna filii venditione pecuniam quærere, majorem largitus patri poteſtatem in filium, quàm hero in mancipium. Et paullo poſt: *Hanc legem primi illi reges obſervabant, incertum ſcriptamve an ſine ſcripto proditam, utentes pro omnium ſanctiſſima.* Hæc de iſta Romuli legi Dionyſius Halicarnaſſeus diligentiſſimus Romanarum ſcriptor: quibus quædam addere eſt animus. Jus quod cives Romani habuerunt *in liberos* prope infinitum fuit & *proprium civium Romanorum* vel *Quiritium.* Neque enim bona ſolùm eorum, quemadmodum tradit idem Dionyſius lib. VIII, ſed *vita etiam & libertas in poteſtate fuit parentum.* Scriptum autem hoc invenio cùm in aliis veteribus libris Juriſconſultorum, tum maximè lib. I. Inſtit. tit. IX. §. I. Juſtiniani, ubi ſic loquitur Imperator, vel potius qui ejus nomine Inſtitutiones compoſuerunt: *Jus poteſtatis, quod habemus in liberos, proprium eſt civium Romanorum, nulli enim ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem nos habemus.* Poteſtatem igitur hanc *non recentem* ſed jam inde *ab Romulo permiſſam*, audivimus ex verbis Dionyſii jam recitatis: quibus addit *Numam Pompilium hanc ad legem Romuli exceptionem adjeciſſe, ne præter filium, qui ſuo conſenſu uxorem duxiſſet, vendendi jus haberet: haſque leges poſt à Decemviris probatas & in quartam tabulam ex lucidèrem relatas.* id quod apud Ulpianum etiam ſcriptum invenio in titul. XI. §. I. *Liberi parentum poteſtate liberantur emancipatione, id eſt ſi poſteaquam emancipati fuerint, manumiſſi ſint. Sed filius quidem ter emancipatus ter manumiſſus ſui juris ſit. Id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis: Si pater filium ter venundarit, filius à patre liber eſto: ceteri autem liberi, præter filium, tam maſculi quam fœminæ una emancipatione manumiſſioneque ſui juris ſunt.* Quin etiam Juſtinianus Inſt. I. tit. XII. §. 6. quum emancipationem *per antiquam legis obſervationem* proceſſiſſe ait, *quæ per imaginarias venditiones & intercedenter manumiſſiones celebraretur*, *obſervationem legis duodecim Tabularum*

intelligit. Priorem patriæ poteſtatis partem, qua *jus in filium* pater habet *vitæ neciſque*, Cicero expreſſit, quum in Clodium pro domo ſua ita loquitur, *Credo te eſſe interrogatum, auctor ne eſſes, ut in te P. Fontejus vitæ neciſque poteſtatem haberet.* Poſteriorem de tribus auctionibus & de fiduciaria emancipatione declarat Cajus lib. I. Inſtit. t. VIII. his verbis. *Emancipatio hoc eſt manus traditio quædam ſimilitudo venditionis eſt: quia & in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius vocatur. Ergo iſte naturalis præter fiduciario patri filium ſuum mancipat, hoc eſt manu tradit; à quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quaſi in ſimilitudinem precii accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. hoc ſecundo & tertio fit, quam fiduciario patri nuncupat ac tradit, & ſic de patris poteſtate exit. tamen quum tertio mancipatus fuerit filius à patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater ut à fiduciario patre mancipetur, & à naturali patre manumittatur, ut ſi filius ille mortuus fueri, ei in herediate naturalis pater, non fiduciarius ſuccedat.* Sed quia hæc omnia patria poteſtate in explicatione Legum duodecim Tabularum erunt repetenda (nam Decemviri legem hanc Romuli, exceptione tum ab Numa Pompilio infirmatam in leges duodecim tabularum conjecerunt) ideoque hîc in legis hujus illuſtratione ſubſiſtam, reliqua dicturus in enarratione duodecim tabularum. Sequitur igitur lex Romuli decima quinta *de Mulierum Delictis.*

5. *Ut ſi qua in re peccaſſet mulier pœnam lueret ex mariti, qui læſus, arbitrio: ſi veneficii circa prolem vel adulterii eſſet accuſata, cognitionem ejus rei vir & Cognati mulieris haberent; ſin convicta eſſet, ex illorum ſententia multaretur: ſi vinum bibiſſet, domi ut adultera puniretur. Si vir extra veneficium Natorum vel adulterium mulierem repudiaſſet, rerum ejus pars uxori daretur, pars autem Cereri cederet.* Hujus legis ſententia ſalva eſt & integra apud Dionyſium lib. II. ubi de Romuli inſtitutis inter alia his verbis diſſerit: *Si autem aliquid peccaſſet mulier pœnam luebat ex mariti læſi arbitrio. De hujuſmodi criminibus Cognati cum ipſo cognoſcebant in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur leviſſimum, ſi deprehenſa eſſet vinum bibiſſe mulier. Nam utrumque damnavit Romulus, ut erratorum muliebrium maximum, ratus è ſtupro naſci inſolentiam, ſtuprum ex vino lentia: longoque tempore crimen utrumque apud Romanos iram merebatur implacabilem comprobantibus legis æquitatem tot ſæculis.* Duo igitur fuerunt uxorum apud veteres Romanos *Delicta*, quæ graviſſima eſſe Romulus ſtatuit, *ſi pudicitiam violaſſent* & *ſi vinum bibiſſent.* Eamdem rem in hæc verba perſequutus eſt Agellius lib. x. cap. XXIII. *Qui* inquit, *de victu atque*

atque cultu populi Romani ſcripſerant, mulieres Romæ atque in Latio abſtemias egiſſe, hoc eſt vino ſemper, quod temetum priſca lingua appellabatur abſtinuiſſe dicunt: inſtitutumque ut cognatis oſculum ferrent, reprehendendi cauſſa ut odor indicium faceret ſi bibiſſent. Bibere autem ſolitas loream, paſſum, murinam & quæ id genus epotant, potu dulcia. Atque hæc quidem in iis quos dixi libris pervolgata ſunt. Sed M. Cato non ſolum exiſtimatas ſed multatas quoque à judice mulieres refert non minùs ſi vinum bibiſſent, quàm ſi probrum & adulterium commiſiſſent. Verba M. Catonis adſcripſi ex oratione, quæ inſcribitur de Dote, in qua id quoque inſcriptum eſt. In adulterio mulieres deprehenſas jus fuiſſe maritis necare. Vir, inquit, quum divortium fecit mulieri judex pro Cenſore eſt. Imperium, quod videtur, habet. Si quid perverſè tetreque factum eſt à muliere multatur; ſi vinum bibit, ſi cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur. De jure autem occidendi ita ſcriptum eſt: In adulterio uxorem tuam ſi deprehendiſſes, ſine judicio impunè necares: illa te ſi adulterares, digito non auderet contingere, neque jus eſt. Eadem omnino recitat Athenæus in Dipnoſophiſtis ex Polybio. Scriptum autem in lege *ſi veneficii circa prolem eſſet accuſata.* Pars hæc legis Romuleæ exſtat apud Plutarchum in ejus vita: *Leges etiam quaſdam tulit Romulus, inter quas vehemens eſt illa, qua mulieri maritum relinquendi poteſtas adimitur: viro autem ejicere uxorem conceditur, ſi venificio circa prolem uſa fuiſſet aut alienam pro ſua ſubjeciſſet, aut adulterium commiſiſſet: ſi quis alia de cauſſa repudiaſſet conjugem, ejus mariti bona partim uxori cederent, partim Cereri ſacra, forent, & qui uxorem dimiſiſſet, is Diis manibus rem ſacram faceret.* Exempla autem hujus rei apud veteres ſcriptores, *venificia*, inquam *circa prolem*, non occurrunt.

Vel adulterii inquit Lex. *Adulterium*, coitus eſt illicitus cum alterius conjuge ſive marito ſive uxore, ſeu *Torialieni violatio.* Dicitur autem *Adulterium*, quaſi *ad alterum*, quam qui jure habetur *acceſſus.* Adulterium autem committitur non ſolum *à marito*, ſed etiam *ab uxore*: de poſteriore genere loquitur hæc lex. *Ab uxore* in diſtinctè committitur, ſi rem habeat ſive *cum ſoluto* ſive *conjugato.* quia ſemen adulterinum illa concipit & confundit cum maritali l. XIII D. ad Leg. Jul. de adulter. l. CI. D. de verborum ſignificatione. Committitur etiam *à ſponſa* l. VII C. eodem tit. Cujac. Obſ. l. CXVI. & l. XX. c. XVI. Habetur enim *ſponſa pro uxore.* l. LXXIV. D. de jure dot. Sed an etiam in *meretricem nuptam* incidat adulterium, adfirmat Vandus JC. lib. II. quæſt. XXI. contra communem Doctorum opinionem. *A marito* committitur Adulterium ſi rem habeat *cum ligata* ſive *nupta* l. XXIX. C. D. X. ſi *cum ſoluta*, dicitur ſimplex commiſiſſe *ſtuprum.*

Novell. cxvii. cap. viii. De Pœna mox dicam. Sequitur in lege, *cognitionem ejus rei vir & Cognati mulieris haberent.* Ita igitur ex lege Romuli in manu viri fuit uxor, *ut de crimine ejus cùm propinquis cognoſceret, ſtatueretque.* Livius lib. xxxvii. *Mulieres damnatas cognatis aut in quorum manu eſſent, tradebant, ut ipſi in privato animadverterent ſi nemo erat idoneus ſupplicii exactor, in publico animadvertebatur.* Tacitus lib. ii. c. i. Annalium *Interrogatus à Conſule quid de his cenſeret, quæ de matre ejus locuta ſecus argueretur, reticuit: dein proximo Senatûs die illius quoque nomine oravit, ne cui verba in eam quoque modo habita crimini forent: liberavitque Apuleiam lege Majeſtatis; adulterii graviorem pœnam deprecatus, ut exemplo majorum propinquis ſuis ultra ducenteſimum lapidem removeretur, ſuaſit. Adultero Manlio Italia atque Africa interdictum eſt.* Sic Suetonius in Tiberio cap. xxxv. *Matronas proſtratæ pudicitiæ quibus accuſator publicus deeſſet, ut propinqui majorum more de communi ſententia coërcerent, auctor fuit.* Idem Tacitus lib. xiii. c. xxxii, *Plautius priſco inſtituto, propinquis coram, de capite famaque conjugis cognovit & inſontem judicavit.* Videndus etiam Valerius Maximus l. vii. c. iii. e. 8. Ait lex *ſi convicta eſſet ex illorum ſententia multaretur.* Jacobus Cujacius lib. Obſ. vi. cap. xxv. docet per hanc legem conceſſum fuiſſe maritis ab Romulo, non quidem *ut necarent ſuas conjuges adulterii convictas*, ſed *ut multarent*; ideoque apud Dionyſium Halicarnaſſæum legi vocem τιμωροῦν, quod nihil aliud quam *multam intelligere*, non *mortem*: eamque ob cauſſam Agellium quoque, cujus verba paullo ante recitavi habere *multare* & *condemnare*, non autem *necare*. Sed contra Cujacium ſentit Joannes Bodinus in Methodo hiſtorica cap. iv. & in rep. lib. i. cap. iii. & iv. ubi etiam ſcribit *quibus præter Romanos populos uſitatum fuerit uxores ſuas adulteras occidere.* Pœna Adulterii licet ſæpius iterati olim fuit *relegatio vel deportatio cum publicatione tertiæ partis bonorum, & dimidiæ dotis.* Cujac. ex variis legibus lib. Obſ. xxi. cap. xvii. & lib. vi. cap. ii. & xxv. Temporibus Diocletiani & Conſtantini *pœna ſanguinis irrogari cœpit.* l. xviii. C. de tranſact. l. xxx. C. de adulteris, quam pœnam ſolet etiam ſequi *privatio dotis* Novell. xxii. xv. §. i. Macrinus Imperator adulterii reos ſemper *vivos ſimul junctis corporibus cremare* ſolet. Hodie Conſtantini durat *quo ad maritum* in pleriſque Germaniæ honeſtis politiis per Ordinat. Imperii cxx, quæ pœna in maritum exſtat quoque Exod. c. xx. v. xiv. Levit. cxxii. v. v. Deut. c. xxii. v. xxi. Ezech. c. xviii. v. vi. durat inquam *pœna cum Donationis propter nuptias uxori adſignandæ amiſſione*, l. xlvii. D. ſolut. matr. *Fœminis capitalis pœna remiſſa* eſt per Novell. Conſt. cxxxiv. cap. x. & Auth. ſed ho-

die. C. de adult. *& adultera detruditur in monaſterium* cap. II. extra. de adult. *ſi maritus eam nolit recipere.* quod meritò improbat Weſember. in paratit. quum eamdem planè pœnam *& femina adultera ex auctoritate ſacræ ſcripturæ ſuſtinere debeat.* Legendus Bodinus de Republica lib. I. cap. III. Quod autem ad *jus illud competens marito & cognatis cognoſcandi de Adulterio Conjugis*; legibus, quibus hodie utimur *marito quidem & patri* certo tempore accuſandi adulteram poteſtas præ ceteris tribuitur: quin & *marito*, qui uxorem ſciens delinquere patitur, quive deprehenſam in adulterio retinet, neque matrimonii contaminatione movetur, *gravis etiam pœna* infligitur: verùm ut eam ipſe coërceat, quemadmodum permiſſum fuit ex lege Romuli, hodie non conceditur; quum ne deprehenſam quidem cum adultero aliter quam *certis cautionibus* occidere liceat. Sequitur porro in lege Romuli *Si vinum bibiſſet etiam domi ut adultera puniretur.* *Uſum vini* mulieribus apud veteres Romanos interdictum fuiſſe, ſcribit etiam Valerius Maximus lib. II. cap. I. e l. 5. *vini uſus*, inquit, *olim Romanis feminis ignotus fuit, ne ſcilicet in aliquid dedecus prolaberentur quia proximos à Libero patre intemperantiæ gradûs ad inconceſſam Venerem eſſe conſuevit.* Quaſdam autem ob vini uſum *necatas*, quaſdam etiam multatas eleganter notat Plinius lib. XIV. cap. XIII. *Non licebat vinum Romanis feminis bibere. Invenimus inter exempla Egnatii Mecennii uxorem, quod vinum bibiſſet è dolio, interfectam fuiſſe à marito, eumque cadis à Romulo abſolutum. Fabius Pictor in Annalibus ſuis ſcripſit, Matronam quod loculos in quibus erant claves rimariæ cellæ reſignaviſſet, à ſuis inedia mori coactam. Cato ideo propinquos feminis oſculum dare inſtituit, ut ſcirent an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, unde & temulentia appellata. Cn. Domitius judex pronunciavit mulierem videri plus vini bibiſſe, quam valetudinis cauſſa, viro inſciente, ac dote multavit.* Ex quibus omnibus fere eſt *ut probetur Romulum lege caviſſe, ut uxores quæ vinum bibiſſent, morte multarentur.* Quæ ſequuntur in lege Romuli agunt de jure *Demortuorum*: petita ex Plutarchi vitis. Mirum enim de eo nihil ſcribere Dionyſium, qui Romuli res & inſtituta diligentiſſimè litteris eſt perſequutus. Narrat itaque Plutarchus *inter alias leges Romuli illam fuiſſe acerbiſſimam, quæ uxori poteſtatem à viro diſcedendi ademit, viro uxorem exigendi dedit, ſi eam aut ſtuprum feciſſe, aut venenum paraſſe, aut filios aut claves ſubjeciſſe competiſſet.* Itaque poſtea quoque *in duodecim tabulis divortium eſſe* permiſſum ex eo licet ſuſpicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: *Frugi factus eſt mimam illam ſuam ſuas ſibi res habere dixit ex duodecim tabulis, claves ademit, exegit.* Quæ quum ita ſe habeant differam rei-

reliqua de repudiis dicenda in enarrationem legum duodecim tabularum. Succedit lex ultima Romuli *De Homicidiis.*

6. *Ut omnes Paricidæ capite plecterentur.* De hac lege ſic Plutarchus in vitis : *Id etiam ſingularis fuit conſilii , quod quum nullum contra eos , qui patrem ſuum occidiſſet jus privatim poſuiſſet , omne homicidum parricidii vocabulo notavit : quod hoc ſceleſtum , illud ne exiſtere quidem poſſe judicaret.* Hæc lex eadem cum Numæ illa , quam conceptis verbis judicavi. *Sei quis hominem liberum ſciens dolo malo mortei duit , patricida eſtod : Sei improvidens ſe dolo malo occiſi pro capite occeiſei & mareis ejus endo concione arietem ſubjicito :* Unde paret Numam Pompilium legem hanc Romuli repetitam & in ſuarum numerum relatam confirmaſſe : quemadmodum in Numæ legum explicatione fuſius docebo. Hæc de legibus Romuli : ſequuntur Numæ Pompilii , quæ ut Romuli , duplicis etiam generis ; aliæ quidem quæ *priſcis verbis* apud varios ſcriptores adhuc ſervantur ; aliæ verò , quarum tantùm *ſententia* ſalva & integra. De Prioribus prius agendum. Inter eas autem primo loco occurrit lex *De Sacrificiis* , quæ ſic habet.

V. Caput.

1. *Prima legum Numæ Pompilii quarum ſententia ad nos pervenerit de ſacrificiis.* 2. *de iiſdem.* 3. *De operinis ſpoliis.* 4. *Quarta de homicidio.* 5. *Quinta de Termino.* 6. *Sexta de judiciorum Dilationibus.* 7. *Septima de mortuo non inferendo.* 8. *Octava de homine fulgurito.* 9. *Nona de funeribus.* 10. *Decima de pellice.* 11. *Sanctionis fragmentum ex aliqua lege.*

1. P*iſces quei ſquamuſei non ſunt , nei poluceto : ſquamoſos omnes præter ſcatam poluceto.* Et legem hanc Numæ reſtituunt viri magni. Exſtant verba apud Plinium lib. xxxii. cap. 11. qui hæc laudat ex antiquo ſcriptore Caſſio Hemina : *Numa* , inquit , *conſtituit ut piſces , qui ſquamoſi non eſſent nei pollucerent , parſimonia contentus , uti convivia publica & privata , cœnæque ad pulevinaria facilius compararentur : ni , qui ad polluctum emerent precio minus parcerent , eaque præmercarentur.* Ex quibus verbis conſtat etiam de Legis ſententia : Numam ſcilicet hac ſua lege inter alia hoc voluiſſe , ut quantùm fieri poſſet , *frugalitati & parſimoniæ ſtuderent* in ſacrificiis peragundis : innuens Deos Immortales non

non *immanibus ſumtibus* delectari, non flagitare *maximas illas ſacrificiorum impenſas*, ſed poſcere potius in rebus ſacris *puritatem*. Unde illud in primis videbant veteres illi Romani, ut omnia eſſent *pura*. Hinc ſolenni præfatione quibus *puræ manus* non erant ſacris arcebantur. Docet Livius lib. XLI. *Quum omnis præfatio Sacrorum, eos quibus non ſunt puræ manus ſacris arceat.* Neque aliud vult quam crebra apud omnes Auctores mentio *Purarum manuum*, quemadmodum pluribus docui quum hiſtoriam enarrarem veterum Sacrificiorum. *Pura* igitur Diis placebant non *ſumtuoſa*: quod in populo Dei non uno loco optant etiam cùm David in Pſalmis, tum alii Prophetæ paſſim in ſuis libris. Ait lex *nei polucecto*. *Pollucere* nihil aliud, *quam de Piſcibus libamenta Diis offerre*. Feſtus lib. XIII. *Pollucere merces Diis, quas liceat, ſunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus paſſa, ſuilla, bubula, aguina, caſei, ovilla, alica, ſeſama & oleum.* Addit deinde quædam ex hac Numæ lege verba: *Piſces, quibus eſt ſquama, præter ſcarum. Hercula autem omnia eſculenta & poculenta.* Hæc ad primam hanc Numæ legem. Nam non diu jejunis eſt memorandum. Sequentur alia multò majoris momenti Succedit lex Numæ ſecunda, quæ etiam de *Sacrificiis*. *Sarpta vinia nei ſiet. ex ea vinum Diis libarier nefas eſtod.* Exſtat hæc lex apud Plinium lib. XIV. cap. XII. *Eadem lege lex imputata vite libari vina Diis nefas ſtatuit, ratione cogitata ut putare cogerentur Aratores & pigri circa pericula arbuſti.* *Putandi* verbo utitur hîc Plinius, ubi ſcribit *non putata vite*; interpretatus vocem inſolentiorem *Sarpta*. Sic enim Feſtus reſpiciens ad hanc legem *Sarpta vinea, putata, id eſt pura facta. Sarpere enim antiqui pro purgare ponebant.* Eodem etiam verbo Decemviros in duodecim tabulis uſos fuiſſe poſtea videbimus. Rationem autem hujus legis aperit Plinius, ut ſcilicet Numa eo modo Romanos exſtimularet ad *Agriculturam & quæ Agriculturæ propria*, ut inter alia, *vineas putare*, id eſt *puras facere*, & ut antiqui loquebantur *ſarpere*. Quum enim veteres illi cujuſcumque eſſent conditionis, neceſſe haberent *ſuis ſacrificiis deos placare*, & inter alia *vino*; ſcirent autem Deos placari non poſſe niſi vino puro, cogebantur vineas ſuas *ſarpere*, & *puras reddere*, ut purum inde vinum poſſent colligere, collectumque Diis ſuis offerre. Vinum enim *impuram & ſpureum vinum* colligebatur à vinea *impura* ſic *purum* à *putata & ſarpta*. Vinum autem nullum dabant niſi *purum* rejiciebantque *ſpurcum*. Obſervatum fuiſſe, ut in ſacrificiis vinum eſſet *purum* teſtatur Plinius verbis quæ indicavi. Hinc Ovidius lib. III. de Ponto Eleg. L. v. CLXI.

Sed prius impoſito ſacris altaribus igne
Tura ferad magnos, vinaque pura Deos.

Idem lib. VII. Metam. v. LↃXCIV.

Dum vota Sacerdos Concipit & fundit purum inter cornua vinum. *Spurcum* autem vinum id eſt *non purum* varias ob cauſſas appellari ſolitum ſcribit apud Feſtum Labeo Antiſtius lib. x. Commentar. Juris Pontif. ubi doctus ſcriptor notat id vinum ab antiquis *Spurcum* appellari ſolitum *quod ſacris adhiberi non licebat, quale credebatur cui aqua adjuncta erat, defrutumine, aut igne tactum, muſtumve antiquam deferveſceret.* Addendum ex hac lege, quod ex *non ſarpta & imputata* erat collectum vinea. Nam ex ea vinum nefas erat Diis *libarier*. *Libare* leviter deguſtare, & quaſi *primis libris attingere* vox Græca *ἀπὸ τοῦ λείβειν*. Virg. lib. IV. Georgicorum v. LIV.

Purpureiſque metunt flores & flumina libant. Cicero de Legibus *Certaſque fruges, certaſque baccas Sacerdotes publici libanto.* Libationis formulam aliquatenus expreſſit Cornelius Tacitus lib. XV. Ann. c. LXIV. ubi de Severa *Poſtremò ſtagnum calidæ aquæ introiit, reſpergens proximos ſervorum addita voce, Libare ſe liquorem illum Jovi Liberatori.* Dabant vinum Diis ſuis veteres illi ſolennibus verbis. Ea, quemadmodum ſcribit Arnobius lib. VII. adverſus gentes, erant: *Mactus hoc vino inferio eſto.* Servius in lib. IX. Æneid. v. IↃCXLI. *Quoties auctus aut vinum ſuper victimam fundebatur, dicebant Mactus eſt Taurus vino vel Ture, hoc eſt cumulata eſt hoſtia, id eſt magis aucta.* Et paullo poſt: *ut in Pontificalibus ſacrificantes dicebant Deo, Macte hoc vino inferio eſto.* *Vinum Inferium* appellabant illud ipſum, quod dabatur, inferebatur, aut ut ex Feſto Paullus ſcribit, *quod infra pateræ labrum libabatur.* *Inferii Vini* mentio apud Catonem lib. de re ruſt. cap. CXXXIV. *Poſtea Jana vinum dato, ſic: Jane pater, uti te ſtrue commovenda bonas preces bene precatus ſum ejuſdem rei ergo, macte vino Inferio eſto. Poſtea Jovi ſic: Juppiter macte fercto eſto, macte vino inferio eſto.* Idem cap. CXXXII: *Jovi Dapali vinum ita pollucere, monet: Jupiter Dapalis, quod tibi fieri oportet in Domo, familia mea, culignam vini dapi, ejus rei ergo macte hac illace dape pollucenda eſto. Manûs internlito; poſtea vinum ſumito: Jupiter Dapalis macte iſtace dape pollucenda eſto: macte vino inferio eſto.* Addebatur autem verbum hoc Inferio, quemadmodum ex Trebatio docet Arnobius ea cauſſa, *ne vinum in cellis aut apothecis conditum, ex quo illud quod effundebatur promtum erat, ſacrum fieret & ex uſibus eriperetur humanis. Etenim hac exceptione & quaſi taxatione non addita, omne omnino vinum doliare vel diffuſum, ex quo hoc quod dabatur, delibatum erat, religione obligatum fuiſſet. Unde hac præſcriptione ſummates Deos iiſque quaſi legem dictam ac veluti pactionibus & formulis adoratos eos eleganter Arnobius refert, quippe quum Mactus hoc vino Inferio eſto, nihil aliud eſſet quam mactus eſto quantùm*

volo:

volo : tantùm amplificatus quantum jubeo. Nec verò in *vino dando* duntaxat, ſed *& in iis quæ immolabantur* hanc eamdem verborum formulam uſurpaſſe eos demonſtrat Cato in lib. de re ruſt. cap. cxxxix. precationem ita concludit: *Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando eſto.* Rurſus cap. cxli. *Ejuſdem rei ergo macte hiſce Suovetaurilibus lactentibus ergo.* Sequitur lex Numæ tertia de *Opeimis ſpoliis.*

3. *Quo jus auſpicio claſe procincta opeima ſpolia capiuntur, Jovei Fedetrio Bovem cadito, quei cepit aeris trecentum darier oportete Secunda ſpolia endo Martis aſam endo campo Suovetaurili ad, utra volet, cadito: quei cepit aeris ducentom darier oportete Tertia ſpolia Jano Quiereinod acuom marem cadito: quei cepet aeris centum darier oporteto: quoios auſpicio capta Dis piacolom dato.* De hac lege quamvis inutile, ſic loquitur Feſtus in Opima: *Ad ædem,* inquit, *Jovis Feretrii poni teſtimonio ſunt libri Pontificum, in quibus ſit: Pro primis ſpoliis bove, pro ſecundis Suovetaurilibus, pro tertio agno publicò fieri debere eſſe etiam Pompilii regis leges opimorum ſpoliorum talem Cujus auſpicio claſſe procincta opima ſpolia capiuntur ovi* (legendum Jovi) *Fedetrio darier oportebat & bovem cadito: qui cœpit aeris* cc *ſecunda ſpolia in Campo ſolitaurilia* (legendum *ſuovetaurilia*) *utra volet cadito: tertia ſpolia Jano Quirino agnum marem cadito* L. *qui cepit ex aere dato.* Corrupta ſunt hæc verba & mutilata, quæ facilè reſtitui & ſuppleri poſſunt ex Plutarchi Marcello. CC enim in ccc in primo legis membro ſunt mutanda. Dicit enim Plutarchus ſcriptum ſe inveniſſe in Commentariis Pontificum, fieri à Numa Pompilio mentionem *primorum opimorum ſpoliorum, ſecundorum & tertiorum*, ac præſcribere prima capta ut *Jovi Feretrio* conſecrentur, *Marti* altera, tertia *Quirino*: præmiumque eſſet primis *aſſes trecenti*, ſecundis *ducenti*: tertiis *centum.* Conſulendus omnino Plutarchus. Ait igitur Numa *Quoius* antiquorum hæc eſt Orthographia: Dicebant enim *quis*, *quojus*, *quoi*, quemadmodum liquet cùm ex aliis, tum præcipuè ex Plauto. Recentiores mutarunt Q in C *quis*, *cujus*, *cui*. Sic enim veteres dicebant *oqulus* teſte Priſciano, & *arquus*, pro quo hodie *oculus* & *arcus*. Scribit Cato in Originibus *Sabinos & Etruſcos caruiſſe Q littera, ideoque dixiſſe Curii & Curinii*, pro quo Latini *Quirii* & *Quirinii*. Ait Numa *Quoius auſpicio. Auſpicium*, ſæpe vix militaris apud probatos ſcriptores, quemadmodum ſatis indicat formula illa loquendi *Ductu auſpicioque Ductu auſpicioque* alicujus in belli dicebatur fieri, quum ipſe Imperator exercitui adeſſet, *auſpicio* verò tantùm, quum abeſſet & exercitus ab alio non ab ipſo Imperatore duceretur. Plinius lib. iii. cap. xx. Inſcriptionem è Trophæo Alpium hanc ponit: *Imp. Cæſ. D. Julii F. Aug. Pont. Max. Imp.* xiv. *Trib. pot.* xvii. *S. P. Q. R. Quod ejus ductu auſpi-*

ciiſque gentes Alpinæ omnes, quæ à mari ſupero ad Inferum pertinebant, ſub Imperium populi Romani redactæ ſunt. Sic Livius l. xli. *Tabulam refert in æde Martis Matutæ poſitam cum hoc Indice T Sempronii Gracchi Conſulis Imperio auſpicioque legio exercitûſque populi Romani Sardiniam ſubegit.* Velleius lib. ii. *Sed fulgentiſſimum C Cæſaris opus in iis conſpicitur, quippe ejus ductu auſpiciiſque infracta &c.* Alia prætereo. Ait lex *Claſe procincta. Claſſis* inter alias notiones nihil aliud quam *exercitus*: unde *Claßis procincta*, ſcribente Feſto, *exercitus inſtructus. Apud antiquos*, inquit idem, *Claſſes clupeatæ dicebantur, quos nunc exercitûs vocamus.* Ait Numa *opeima ſpolia capiuntor. Opeima ſpolia* vocabant veteres, *quæ Dux Duci detraxerat*: quamquam Varro *opeima ſpolia* ea etiam eſſe velit, *quæ manipilaris miles detraxit, dummodo Duci hoſtium.* Ex quibus Varronis verbis lux huic Numæ legi, quum ſcribitur: *Quoius auſpicio opeima ſpolia capiuntor.* Innuit enim *opeima ſpolia capi* poſſe non ſolùm *alicujus Imperatoris ductu* verùm etiam *auſpicio*; ſi nimirum *eo abſente, miles hoſtium Duci detraxerit.* Sed uſus obtinuit, ut Opima ſpolia propriè dicerentur, *quæ Dux Duci detraxerit.* Feſtus *Spolia quoque quæ Dux populi Romani Duci hoſtium detraxit, Opima dicuntur: quorum tanta raritas eſt, ut trina contigerint nomini Romano: una quæ Romulus de Acrone, altera quæ Coſſus Cornelius de Tolummio; tertia quæ M. Marcellus Jovi Fedetrio de Viri domaro fixerunt.* De *tribus illis ſpoliis* ſcribunt etiam Livius lib. i. & iv. Valerius Maximus lib. iii. cap. ii. n. iii. & ſeqq. & alii. Ait lex *Jovi Fedetrio bovem cædito.* Juppiter *Feretrii* cognomen adeptus eſt apud Romanos anno ab v. c. iv. devicto *Acrone Coninenſium duce*, quemadmodum videre eſt apud Livium lib. i. Dionyſium lib. ii. Florum lib. i. cap. i. n. ii. Auctorem de VV. Ill. lib. ii. & alios. Dictus autem *Feretrius* vel ab *armis ferendis*, quemadmodum vult Propertuis lib. iv. Eleg. ii. verſ. xlvii. vel à *pace ferenda*, ut notat Feſtus in Feretrius; vel ab *hoſte feriendo* ut idem Propertius notat & poſt eum Plutarchus in Romulo; vel denique à *feriendo fœdere*, quod innuit etiam Feſtus in voce dicta. Meminerunt Feretrii Jovis præter ſuperiores ſcriptores etiam Livius lib. iv. Plutarchus in Marcello, Plinius lib. ii. cap. liii. Dio xliv. & lv. Solinus in Polyhiſtoria. Ait Numa *bovem cædito*: An quod factum ab Romulo, qui prima opima ſpolia cepit, hac ſua lege ſcribat Numa; an verò in poſterum hoc ſtatuat, incertum Parum refert. Magis eſt ut obiter etiam *Spoliorum Romuli* mentionem faciat. Videtur augur fuiſſe Numa. Nam quum *ternorum tantùm ſpoliorum* faciat mentionem, *terna* tantùm, *non plura* nomini Romano contigerunt, ut monet etiam Feſtus, & ſatis conſtat ex priſcorum ſcriptis & monimentis.

Ait lex Numæ *bovem cædito.* Hic *bos* proculdubio dicebatur *Opimus*, quod nimirum pro *opimis ſpoliis* immolaretur. Hinc poſtea *Boves*, qui alias etiam ob cauſſas immolari ſoliti, dicti fuerunt *opimi*, quorum frequens mentio apud veteres ſcriptores, in primis apud Ovidium lib. IV. Faſt. & lib. IV. de Ponto Elegia IX. v. I. Tertull. in Apologetur. Mentio etiam apud veteres *Bovis Ambigui*, Feſt. I. *Bovis Ambigua* Varro lib. VI. *Boum egregiorum* apud Donatum in Hecyr. Terent. Act. I. Sc. I. v. X. *Boum Fœdarum* apud Varronem lib. V. & Feſtum in Fardicidiis. Ait lex *Bovem cædito. Cædere* ſacrificandi verbum, quo etiam utuntur Virgilius in Ceiri verſ. CCCLXVI. & Ovidius lib. II. Faſt. verſ. IↃ CLVII. Frequentius tamen Hoſtiæ dicebantur *Feriri*, quam vocem ſolennem in ſacrificiis fuiſſe teſtantur Paullus ex Feſto in Feriræ, Seneca Herc. Oetæo Act. II. ſc. I. Ovid. lib. IV. de Ponto Eleg. IX. v. I. Idem lib. I. Faſt. verſ. LXXXII. & CCCXX. Tacit. lib. XV. ubi de Vitellio. Virg. lib. VI. Æneid. verſ. CCLI. Dicebantur enim *Percuti* Ovid. lib. I. & V. Faſt. Metam. XV. Spart. in Geta Lactant. ad IV. Theb. & alii.

Icendi etiam verbum hac in re uſurpabatur, ut legere eſt apud Ovidium lib. XV. Metam. II. de Ponto Eleg. IX. V. XXVI. IV. Eleg. VII. V. IX. Propertium lib. IV. Eleg. VI. Livium XXI. Ait lex *Qui cepit aeris* CCC *darier oporteto.* Præmia enim virtutibus conſecrare, nihil antiquius habebant veteres Romani. Plena ſunt hac de re & Latinorum & Græcorum ſcriptorum monimenta. Virtus autem militaris Veteribus fuit commendatiſſima. Hæc ſi quæ alia maximis ſemper non ſolùm *honoribus* verùm etiam *præmiis* decorata. Imperatores enim parta contra hoſtes victoria ſolebant ſuggeſtum vel tribunal conſcendere & convocato exercitu pro concione *milites laudare & gratias agere*, in eum finem præcipuè ut eos in poſterum haberent promtiores; ſibique & reipublicæ devotiores. Solent enim ingenui generoſique animi laudibus magis & magis acui & ad virtutem exſtimulari. Hujuſmodi autem laudes & gratiarum actiones occurrunt paſſim apud bonos ſcriptores. Videndi inter alios Livius lib. VII. Tacitus lib. II. Annalium, Saluſtius in Jugurth. Laudabatur etiam ab Imperatore *nominatim*, ſi cujus ſingularis in prælio virtus eſſet conſpecta: quemadmodum videre eſt apud Plutarchum in Coriolano & apud Livium lib. X. extremo. Rectè Livius lib. II. *Laudibus enim non minus quam præmiis animi militum gaudent.* Sæpe tamen non ſatis fuit *laudaſſe*, *prædicationi* etiam adjungebant *varia dona.* Diſtribuebant imprimis *coronas*: quas varias fuiſſe ſcimus ex Ciceronis Verrinis, Tertulliano de Corona militis, Livii lib. VII. Polybii lib. VI. Zonaræ II. Suetonii Caligula cap. XLV. Plutarchi Mario, Plinii lib. VII. cap. XXVIII.

 & lib.

& lib. xxii. cap. iii. cum aliquot ſequentibus. Videndus autem inter primos Agellius lib. v. cap. vi. Diſtribuebant item *Torques* ut videre eſt apud Veget. lib. ii. cap. vii. & Tacitum lib. ii. Annalium. *Armillas* item, de quibus Livius lib. x. extremo. Juvenalis Satyra ultima. Feſtus in Armillas. Item *Phaleras* dabant bene meritis: Conſulend. Suet. in Aug. Juvenal. eadem Satyra, v. ult. Solinus cap. vi. *Haſtæ*, ut conſtat ex Feſto in voce Haſta & in Optionatus. Item *vexilla*, teſte Suetonio qui narrat Octavianum M. Agrippam in Cilicia poſt navalem victoriam cæruleo vex illo donaſſe. De *Corniculis* etiam diſtributis teſtatur Livius lib. x, ubi & de *veſtibus*; item *vini* hac in re mentionem faciunt Livius, Plutarchus, Valerius Maximus, Auctor de V. V. Illuſtr. Plinius lib. xviii. cap. iii. & viii. Sed & *Agri* militibus, exactis militiæ annis, diſtribuebantur, quorum mentio apud J Ctum. in l. xv. §. ii. D. de rei vindicat. & in l. xvi. D. de adquir. rerum dominio. Lucanus lib. i. v. cccxliii.

Conferet ex ſanguis quo ſe poſt bella ſenectus?
Quæ ſedes erit Emeritis? quæ rura dabuntur
Quæ noſter veteranus aret.

Talia erant Militum præmia: majora Imperatorum erant. His *Triumphi*, his *Orationes*, his *Statuæ* decernebantur & id genus alia majoris momenti. Singulare fere reperio, quod opimis ſpoliis *pecunia* fuerit decreta: *primis* ccc *aeris*; ſecundis CC: tertiis *Centum*. *Aeris* autem in hac lege mentio. *Aereo* namque nummo diu uſus eſt populus Romanus, eoque primum *gravi*, *expenſo rudi & informi*: deinde autem *ſignato pecudum nota*, unde *Pecunia*, auctore Plinio lib. xxxiii. cap. iii. ſub Servio Tullio, *Argentum* ut idem Plinius ibidem ait ſignatum eſt anno ab v. c. cccclxxxiv. quinque ante primum bellum Punicum annis. *Aurea* deinde ſucceſſit bello Punico ſecundo. *Centum* autem *aeris*, nihil aliud quam xl *ſeſtertii* ſeu *nummi*, vel x *denarii* ſeu *drachmæ*, id eſt *Coronatus ſolaris*, vel ut noſtra ſe habet moneta, *tres floreni Trecentum*, igitur *aeris* hoc loco id eſt *tres corinati ſolares*, vel *novem floreni*: quæ ſumma ſi non dicam imperatori, obtruncato hoſtium duce, ſed gregario militi offeretur hodie ridiculum ſanè eſſet. Pergit in ſua lege Numa. *Secunda ſpolia* etiam *ſpolia ſecunda opima* tulit Coſſus Cornelius occiſo *Tolumnio* Veientium rege. Feſtus: *Trina contigerunt opima ſpolia nomini Romano; una quæ Romulus de Acrone, altera quæ Coſſus Cornelius de Tolumnio; Tertia quæ M. Marcellus Jovi Feretrio de Viridomaro fixerunt.* Videndi Livius lib. i. & iv. Valerius lib. ii. cap. ii. n. iii. & ſeqq. & alii. Ait lex *endo Martis aſam.* Vult Numa ut ſecunda ſpolia opima inferrentur in *Martis templum*; Tertia autem in *Quirini*, *Juppiter* enim *Mars* & *Quirinus* apud

apud antiquos Romanos, ſi qui alii Dii Deæque, colebantur. *Jupiter*, ut Deorum hominumque rex; *Mars* ut Romuli pater; *Romulus* autem, qui poſt Conſecrationem *Quirinus*, ut urbis conditor: adeo ut tres hi ſingulos haberent Flamines, *Dialem*, *Martialem*, *Quirinalem*; qui aliorum ratione *Majores* appellabantur. Quia igitur *Prima* Spolia Opima in *Jovis Feretrii templum* jam erant *ab ipſo Romulo* in lata; voluit Numa, ut ſecunda inferrentur *in templum Martis*, tertia in *Quirini*: ſed lex Numæ hac in re non fuit obſervata. *Secunda* enim & *Tertia* Spolia etiam in *Iovis Feretrii* templum fuit inlata: ut verum omnino fuerit, quod prima inferens & Feretrio ſuſpendens Spolia Romulus eſt vaticinatus, quemadmodum ſcribit de eo Livius lib. 1. apud quem hæc inter alia Romuli verba leguntur: *Iupiter Feretrii, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo mutatus ſum, dedico: ſedem opimis ſpoliis, quæ regibus ducibuſque hoſtium cæſis me auctorem ſequentes poſteri ferent.* Quæ verba non tam Romuli: quàm Livii, cujus jam tempore *ſecunda* etiam & *tertia* ſpolia opima in *Iovis* templum erant illata. *Endo* autem pro *In* veteres uſurpaſſe teſtatur Feſtus & verò tam verum illud eſt ut patidum ſit de eo verba facere. Exempla paſſim apud Ennium, Lucretium, alios. Hinc voces compoſitæ, *Endoſtrius* pro Induſtrius. Sic *Endogredi*, *Endopedire*, *Endopedita*, *Endoperator* & ſimilia apud eumdem Lucretium.

Ait lex *Endo Martis Aſam. Aſam* nominabant veteres; quam Recentiores *Aram* S. enim pro R. uſurpabant, quemadmodum *Papiſius Papirius*; *Auſelius*, Aurelius; ut antea monui. Intelligitur autem hîc Ara, quæ erat in antiquiſſimo Martis templo, quod in Campo Martio: unde etiam *Campus* ille nomen habetur. Rectè igitur conjunguntur hîc *endo Martis Aſam*, *endo Campo*; ut intelligatur templum quod eidem Marti tunc temporis conſecratum erat *extra Portam Capenam in via Appia.* Addit Numa, quo ſacrificii & hoſtiarum genere Marti pro opimis ſpoliis gratiæ ſunt agendæ, *Suovetaurilia* præſcribit cædenda. *Suovetaurilia* dicebatur illud ſacrificii genus, quod *ſue*, *ove & tauro* ſimul conſtabat. De eo dixi in Sacrificiorum veterum hiſtoria. Sequitur porro ubi de tertiis ſpoliis *agnum marem cædito.* Quur *Agnus Mas?* ut diſtingueretur ab *Agno Femina.* Non *Agnam*, non *Lupam* dicebant veteres; ſed *Agnum & Lupum*, & forteam alia, Græcos ſequuti, utroque genere enunciabant: teſtibus Feſto non ſemel, Capro & Probo: & ſexui diſcernendo adjiciebant voces *Mas & Femina. Agnus Mas* in hac lege Numæ nominatur. *Agnus femina* in ejuſdem Numæ lege de *Pellice Pelex aſam Junonis ne tagito, ſi tagit Iunoni crinebis demiſeris acuom feminam cedito.* Sic *Lupus Femina* apud Ennium lib. 1. Annalium *Endo tuetur*

ibus

ibus lupus femina apud Nonnium Marcellum. Sic Feſtus in Recto fronte: *ut quum ait Ennius quoque A ſtirpe ſupremo, & Iliadia nipis, & Lupus femina & Nulla metus.* Sic Quintilianus lib. I. cap. x. *Lupus Maſculinum quamquam varro in eo libro, quo initia Romanæ urbis enarrat, Lupum feminam dicit, Ennium Pictoremque Fabium ſequutus.* Hæc ad Numæ legem de *Opimis Spoliis:* ſuccedit explicanda lex Numæ quarta de *Homicidio.*

Sei quis hemonem leiberom ſciens dolo malo mortei duit parricidad eſtod. Sei im imprudens, ſe dolo malò d occiſit pro Kapito occiſei & nateiis ejus endo Concione arietem ſobjicito. Concinnata lex hæc ex duobus fragmentis, quæ apud duos Grammaticos leguntur Feſtum & Servium. Priorem legis partem citat Feſtus in vocibus Parici Quæſtores verba non recitabo, quod auctor ille omnibus, ſaltem pleriſque, ſtudioſis in manu. Alteram partem laudant Schedæ Servianæ, quæ nondum viderunt lucem: In iis hujus legis mentionem his verbis legi fieri: *ut ſi quis imprudens hominem occidiſſet, pro capite occiſi & natis ejus in concione arietem ſubjiceret.* Legem autem hanc primò à Romulo fuiſſe factam, ex præcedentibus didicimus, ut Numa Pompilius videatur latam potius renovaſſe, quàm novam tuliſſe. Lata autem ab Romulo, & renovata, ab Numa Pompilio ita ſemper populo Romano placuit, ut poſtea etiam à Decemviris relata fuerit in duodecim tabulas, quemadmodum paret ex §. v. in verb. ex interpretatione legum duodecim tabularum Inſtit. de public. judic. Ait igitur lex *Si quis hominem liberum dolo malo morti duit, paricida eſto.* Ait lex de *Homicidio*, non ut quidam malè & imprudenter volunt de *Faricidio*, ex verbis *Paricida eſto.* *Paricida* enim hîc, non qui patrem matremve occidit, cujus notionis poſtea cœpit eſſe hæc vox, ſed qui quemcumque hominem. Docet hoc diſertis verbis Feſtus, qui ex hac lege probat antiquitus *Paricidam* dictum fuiſſe, *non qui parentem occidißet, ſed qui qualemcumque hominem.* Homicidium igitur nihil aliud quam quælibet perſonæ exanimatio violenter facta, qua anima à corpore ſeparatur, quocumque illud fiat modo, ſive gladio, ſive veneno, ſive aliis pharmacis; ſive etiam fuſte, ſive alia occaſione cauſſa mortis præbeatur. Additur autem *dolo malo*, & poſtea *Imprudens ſe*; id eſt ſive, *dolo malo.* Homicidium enim vel *verum* eſt, vel *quaſi Verum* autem de quo hac lege vel eſt *Voluntarium*, vel *Caſuale.* *Voluntarium*, de quo prior legis pars, eſt deliberatum, quod conſilio & dolo malo perpetratur. *Dolus* colligitur ex teli genere, qualitate vel quantitate ictûs vel vulneris aliiſque circumſtantiis. *Caſuale* homiſcidium, de quo poſterior pars legis, fit, præter interficienties ſcopum, culpa autem citra ejus culpam. Exempla ſunt apud JCtos. præſertim Julium Claram §. homicidium lib. v. Qui igitur

dolo malo quem morti duit, id eſt qui voluntarium, ex propoſito, & animo deliberato committit homicidium, *paricida eſto*, inquit lex, innuens quaſi, qua pœna talis ſit adficiendus; ut ſcilicet item morte & capitis ſupplicio multetur. Hujus enim pœna *mors* eſt ſive *gladius*. Mitius puniebatur homicidium *Caſuale*; cogebatur enim is qui occiderat, *pro capite occiſei in concione* vel Comitiis *Arietem ſubjicere. Subici aries* dicebatur, *quem quis agebat*, inquit Feſtus, *ut pro ſe caderetur*; *quod fiebat*, ut ait Cincius lib. de Offic. JCti. *exemplo Athenienſium, apud quos expiandi gratia, Arietem dabat, qui ſcelus admiſerat, pœna pendenda loco.* Hodie etiam *Caſualis homicidii* pœna eſt relegatio in quibuſdam rebuſpublicis; apud nos eſt pecuniaria. Dicitur item in lege *Si quis liberum hominem.* Nam Servi apud Romanos *non habebant caput*, neque *occidi* dicebantur, de qua re multa veteres J Cti. Hodie non intereſt *ſervum quis an liberum hominem* occidat. l. I. §. II. D. ad Leg. Corn. de Sicar. Neque diſtinguit lex Dei, quæ indiffinitè loquitur *Non occides*, ſcilicet, *quem quam* Exod. XXI. v. XII. Hæc ſufficiant ad Illuſtrationem hujus legis de *Homicidio.* Sequitur lex Numæ quinta de *Termino. Sei quis Terminum exaraſit, ipſos Boveiſque ſacrei ſunto.* Verba hujus legis leguntur apud Feſtum lib. pen. de verb. ſignif. in voce *Termino. Termino*, inquit, *ſacrificabant, quod in ejus tutela fines agrorum eſſe putabant. Denique Numa Pompilius ſtatuit eum, qui terminum exaraſſet & ipſum & boves ſacros eſſe.* Hanc legem ut Dionyſius etiam ſcribit lib. II. tulit prudentiſſimus rex *ut Romani contenti propriis aliena non concupiſcerent.* Quum enim unicuique civium, ſaltem ditiorum, ſui eſſent agri, ſanxit *ut agros ſuos circumſcriberent & in finibus ſtatuerent lapides, qui ſacroſancti eßent.* Neque ſolùm ut idem Dionyſius docet *de privatorum agris* hoc jus ſtatuit, verùm etiam *de publicis.* Nam & hos certis complexus finibus, ut Romanum agrum à vicinarum urbium agris terminales Dii diſcernerent & privatum à publico. Qui igitur *Terminos hujuſmodi*, id eſt *lapides terminales*, quibus termini diſcernebantur, exaraſſet, ſacer talis erat, id eſt ut Dionyſius exponit, *lege terminali caput ejus Diis qui terminis præſidebant, devotum erat, interfectori ipſius tamquam ſacrilegi impunitate promiſſa.* Succedit lex ſexta de *Judiciorum Dilationibus.*

6. *Sei quoi horum fuat vitiom, Joudicei, Arbitrove, Reove, dies diffenſos eſtod.* Hanc legem Alii Numæ Pompilio tribuunt, alii latam primò cenſent à Decemviris, & ab iis in duodecim tabulas relatam. Certè Numæ Pompilii eſſe diſertis verbis docet Feſtus in voce Reus; cujus hæc verba: *Reus nunc dicitur, qui cauſſam dicit, & item qui quid promiſit ſpopondit ve ac debet. At Aelius Gallus lib. II. Significationum verbor. quæ ad jus perti-*

 nent

nent ait : Reus eſt qui cum altero litem conteſtatam habet , ſive is egit ſive cum eo actum eſt. Et paullo poſt : *At Capito Atteius in eadem quidem opinione eſt, ſed exemplo adjuvat interpretationem. Numa in ſecunda tabula ſecunda lege, in qua ſcriptumeſt: Si quid horum fuit* &c. Qui Numæ adimunt hanc legem, eamque ad Decemviros primos auctores referunt pro *Numa* apud Feſtum legunt *Nam. Nam in ſecunda tabula , ſecunda lege.* Ut hæc lex videatur fuiſſe ſecunda ſecundæ ex duodecim tabulis. Quæ ſententia non planè abſurda.

Fieri tamen potuit, ut Numa primus fuerit legis hujus auctor : & poſtea , ut in aliis quoque factum monui , à Decemviris ad duodecim tabulas fuerit relata. Ego ut ſincerè dicam , quod ſentiam , potius referendam cenſeo *ad duodecim tabulas* , quam *ad leges Numæ.* Exiguam enim judiciorum curam habuiſſe reges Romanos , & pauca nonnulla de iis ſtatuiſſe, nullaque de iis præcepta propoſuiſſe facilè probari poteſt ex Romanis ſcriptoribus , qui nullam hujuſmodi curæ faciunt mentionem. Nihil igitur amplius , quamvis manifeſta ſit legis ſententia addam ; explicationem ejus dilaturus ad claſſem iſtarum legum quæ ex duodecim tabulis ſuperſtites & ſalvæ pertinere videntur ad *judiciorum veterum Romanorum hiſtoriam.* Offert igitur ſe lex ſeptima Numæ *de mortuo non inferendo.*

7. *Mulier quæ prægnas mortuo ne humator ; antequam partus ei excidatur; quei ſecus faxit ſpei animantis cum gravida occiſæ reus eſtod.* Legem hanc Numæ ab interitu ſervavit antiquus ille Marcellus lib. XXVIII. ſuorum Digeſtorum. Verba ejus exſtant in l. II. D. de mortuo inferendo & ſepulcro ædificando : *Negat lex Regia* , inquit *mulierem* , *quæ pregnans mortua ſit humari , antequam partus ei excidatur : qui contra fecerit , ſpem animantis cum gravida per emiſſe videtur.* Vocat *Legem Regiam* ; cujus appellatione Numæ legem intelligendam eſſe plerique cenſent Interpretes. Conſtat autem ex hac Numæ lege , quanta cura adhibita fuerit quondam naſcituro , ut ejus mater non prius humari poſſet , quam partus ei exſcinderetur. Nam nihil intereſt *naturæ ductu quis an hominis facto naſceretur.* l. I. §. IV. D. unde cognati. Manet hodieque eadem cura præſertim ſi ſciatur partum eo maturitatis veniſſe , ut ſi fuerit exciſus , vivere poſſit. Refert Valerius Maximus lib. I. cap. ult. E. n. 5. Gorgiam quendam Spirotam in funere Matris ſuæ utero elapſum , & inopinato vagitu ſuo Lectum ferentes conſiſtere coegiſſe ; & ita Matrem *fato functam peperiſſe* , Gorgiam autem *ante elatum , quam natum fuiſſe.* Sequitur lex Numæ Pompilii octava *de homine fulgurito.*

8. *Sei Hemonem folminis occiſit. Im ſupera genua nei tolito ; ſei fol-*

mine

mine occeiſus eſcit , eei juſta nulla fieri oporteto. Citat hæc legis Pompilianæ verba Feſtus in voce Occiſum. Obſcurior eſt lex ; cujus illuſtratio omnino pendet ex ritibus Romanorum , qui in funeribus obſervari fuerunt ſoliti. Rex enim Numa ſancire videtur hac lege non eoſdem ritûs , non eaſdem cerimonias ſervari oportere in hominibus *fulguritis* , id eſt fulmine & immiſſo quaſi cælitus igne occiſis , qui ſervantur in reliquis naturali morte defunctis. Quæ autem ratio fuerit legis , divinare non poſſum ; niſi quod fulguriti *ira quaſi divina* videantur è medio ſublati ; ideoque ritibus & cerimoniis etiam humanis ſpoliandi. Privat autem hæc lex fulguratos duobus ritibus , *ne ſcilicet humeris ſublati efferrentur* , deinde ne *juſta eis fierent.* Cavet lex , *ne Homo fulmine occiſus ſupra genua tolleretur* , id eſt ut infra manus, quemadmodum hodie loquimur , & infra genua efferatur. Apud Romanos enim humeris ſublati efferebantur , lectis impoſiti , quos nunc hi nunc illi ſubibant. Hodie apud nos , ne extra provinciam hanc procul eamus , uterque ritus variis tamen in locis obſervatur. Dordraci omnes mortui *infra genua* , manibus quaſi adpendentes & humi ſerpentes efferuntur ; in hac urbe omnes *ſupra genua* humeris efferuntur. Juſta autem nihil aliud quam ex ſequiæ ſive parentalia , quæ mortuis impendi ſolita , ita dicta , *quod jure fierent his , qui de nobis viventes bene meriti fuerant* : hæc etiam lex negat iis , quos folminis occidiſſet : ſublati enim videbantur , ut dixi , *ira divina.* *Folminis* autem in hac lege pro *Fulmen.* Nam nomina in *En* ut *fulmen* , *Lumen* , & ſimilia non videntur antiquiſſimis Latinis nota fuiſſe , ſed pro iis habuiſſe nominativos ſimiles Genitivis ut *Fulminis* , *Luminis* , *Eſcit* , pro erit in hac lege ; *ſopera* pro ſupra. Sequitur lex Numæ nona de *Funeribus.*

9. *Veino rogum ne reſparcito.* Exſtant hujus legis verba apud Plinium lib. XIV. cap. XII. ubi ſic ſcribit : *Romulum lacte non vino libaſſe, indicio ſunt ſacra ab eo inſtituta , quæ hodieque cuſtodiunt morem. Numæ regis poſtumia lex eſt : vino rogum ne reſpergito. Quod ſanxiſſe illum propter inopiam rei nemo dubitet.* Prohibuit igitur Numa *ne rogus vino aſpergeretur.* Moris enim fuerat ſub Romulo id fieri , Rogos inquam *vino reſpergere.* Vino autem prohibito alia ſucceſſerunt lapſu temporis. Pyram enim ſive rogum & Cadaver , *liquoribus quibuſdam* perfundebant propter gravem uſtrinæ odorem , ne eo offenderetur populi circumſtantis corona : *aurum* , item multaque alia precioſa , *veſtes* , *arma* atque alia , quæ defuncto in vita cara fuerant , injiciebant : quod ne fieret amplius duodecim tabulæ ſanxerunt, quemadmodum ſuis locis diſcemus. Succedit lex decima de *Pellice.*

10. *Pelex aſam Junonis ne tagito, ſei tagit, Junonei crenebis dimiſeis acuom feminam cædito.* *Pellex*, inquit Feſtus *propriè dicta ea, quæ uxorem habenti nupſerit: cui generi mulierum pœna conſtituta hæc ex lege Numæ Pellex* &c. Hujus unius legis reliquiæ ex toto jure Papiriano exſtant in libris Jurisconſultorum apud Paullum in l. CXLIV. D. de verborum ſignificatione, ubi ſic ſcriptum: *Gravius Flaccus in jure Papiriano ſic ſcribit Pollicem nunc vulgo vocari, quæ cum eo, cui uxor ſit, corpus miſceat.* Senſus autem legis hic eſt, *Ne quæ Pellex viro uxorem habenti nuberet; ſi nupſerit criminibus demiſſis, quod judicium erat mæroris & triſtitiæ ſignum, Junoni agnam cæderet ſive macta* &c. Ait igitur *Pelex aſam Junonis ne tagito.* Pleræque Nuptiarum cerimoniæ ad Junonem referebantur. Hinc varia illi erant cognomina; *Juno Domiduca, Iterduca, Unxia* & ſimilia. Nubentes etiam *Junonis aram tangebant*, ut hoc loco *Junonis aram tangere* nihil aliud ſit, quam legitimis cerimoniis adhibitis alicui nubere quod Pellici non licebat. Is enim cui nubebat, aliam habebat conjugem: atque duas habere uxores eodem tempore non licebat. *Sei tagit*, id eſt ſi ad hibitis ſolennibus ritibus nupſerit ei, cui uxor jam erat: *crinibus demiſſis*, in mæſtitiæ & admiſſi peccati teſtimonium: *acuom feminam cædito*; de hac loquendi formula dixi ad ſuperiora. Dicebant veteres non *Lupam* ſed *lupum feminam*; non *agnam*, ſed *agnum feminam*, & ſimilia. Offert ſe poſtremo loco inter leges Numæ, quarum verba etiam non ſuperſunt, *Sanctionis fragmentum* ex aliqua Numæ lege.

10. *Si quis aliuta faxſit, ipſos Jovei ſacer eſtod. Aliuta* inquit Feſtus, *antiqui dicebant pro aliter ex Græco* ἄλλη vel ἄλλως *transferentes. Hinc eſt illud in Numæ Pompilii legibus Si quis Aliuta faxſit ipſos Jovi ſacer eſtod.* Quo pertinuerit ignoratur. Nam pleræque Numæ leges perierunt. Poſteriores dixerunt *Qui ſecus faxſit &c.* Hæc ad Numæ leges, quarum verba etiamnum ſuperſunt, dicta ſufficiant. Sequitur jam explicatio legum, quarum tantùm ſententia ad nos pervenit.

VI. CAPUT.

1. Explicatio legum quarum tantùm ſententia ad nos pervenit quarum prima de Dei natura. 2. Secunda de Deorum cultu. 3. Tertia de Sacerdotibus. 4. Quarta de Anno. 5. Quinta de dierum diſcrimine. 6. De Patria Poteſtate. 7. Septima de Contractibus.

1. INter eas prima occurrit de Dei natura; quam his verbis concepi: *Ne quis Deum vel hominis ſpeciem vel animalis alicujus formam habere exiſtimaret.*

ſtimaret. Sententia hujus legis exſtat apud Plutarchum in Numæ vita. Ratio autem legis erat, *quod res quarum imagines haberi poſſunt, ſint illæ omnes, quæ ſub ſenſum caderent.* Unde fiebat ut res novæ ſpirituales imagines non habeant veluti *Deus*, *Angeli*, *Anima humana.* Videtur autem Numa legem hanc ſtatuens ſcripturam ſacram legiſſe & lectam in mente habuiſſe. Præceptum enim Dei legitur ibi in Exodo c. xx. v. iv. *Non facies tibi ſculptile, neque ullam ſimilitudinem eorum, quæ vel in cœlo vel in terra, vel ubivis locorum ſunt.* Eſaias etiam c. xl. v. xviii. *Cui*, inquit *ſimilem feciſtis Deum, aut quam imaginem paretis ei.* Et Moyſes Deut. cap. iv. v. v. & xv. *Non vidiſtis aliquam ſimilitudinem in die qua loquutus eſt vobis Dominus in Oreb. de medio ignis; ne forte decepti faciatis vobis ſculptam ſimilitudinem maſculi vel fœminæ.* Bitem Paullus Athenienſibus loquens: *Genus cùm ſumus Dei, non debemus æſtimare auro & argento, aut lapidi & ſculpturæ artis & cogitationis hominis divinum eſſe ſimile.* Sed hæc Theologis diſcutienda relinquamus. Sequitur lex ſecunda *de Deorum cultu.*

2. *Ad Divos caſtè adiretur, pietas adhiberetur, opes amoverentur; ſeparatim nemo Deos haberet, neve novos, neve advenas, niſi publicè adſcitos privatim coleret: Sacra Diis Inſtituta ſanctè ſervarentur; fruge molaque falſa litaretur. Templa Diis conſtructa profanis uſibus ne polluerentur; Templum Jani belli Paciſque indicium eſſet.* Plenè hæc omnia apud Ciceronem lib. II. de LL. Livium lib. I. Florum lib. I. cap. II. n. II. Auguſtinum de civitate Dei lib. IV. cap. XXIII. Eutropium lib. I. & alios. Horum autem inſtitutorum illa erat ratio ut populum Romanum, quem defuncto Romulo gubernandum ſuſceperat Numa, religione, ſacrorum ritibus, variiſque cerimoniis obligatum paullatim ab adgenita illa animi ferocia, nimioque pugnandi alioſque invadendi ardore abduceret ad meliorem vitæ cultum, ad ſanctiones mores, ad laudabiliores conſuetudines. Quod etiam Numa eſt conſequutus; adeo etiam ut vicinos populos, qui infeſtati & impetiti Romanos rurſum infeſtabant & impetebant, in eam verecundiam adduxerit Numa, ut Civitatem totam in cultum verſum Deorum, violare nefas exiſtimarent. Monet igitur Numa ad *Deos caſtè adeundum.* Caſtos & Caſto dicebant. Deus *animus* habebatur. *Animus* autem ſimplex, purus, caſtus, incorruptus; ideoque Deus pura mente colendus. Hinc toties in veterum Romanorum ſacrificiis nominantur *Puræ manus*, *Puræ veſtes.* Certè ſacrificaturi *abluebant Caput*, *Corpus*, *Manus*, *etiam Pedes*: quam lotionem externam rident Arnobius lib. VII. & Lactantius lib. V. cap. XX. Ait Numæ lex (*Pietas adhiberetur*) Nam niſi hoc fiat, fruſtra ad Deum fun-

duntur preces. *(Opes amovento)* Abſurdum offerre opes & Theſauros Deo, cujus ſunt, quæcunque in univerſo omnia. Sequitur in lege *(ſeparatim nemo Deos haberet* &c*)*. His verbis tollebatur confuſio. Religionum & cerimoniarum *(neve novos, ſed ne advenas)* Diu hoc Romæ non fuit ſervatum. Teſtis eſt *Dea Peßinuntia*, quæ & *mater Deûm*, Phrygia advecta non ſine magnis miraculis. Herodianus lib. I. Plinius lib. XVIII. cap. III. *(niſi publicè adſcitos privatim coleret)* Eleganter Tertullianus in Apologetico, *vetus*, inquit, *erat decretum ne quis Deus ab Imperatore conſecraretur, niſi à Senatu probaretur.* Et paullo poſt: *Apud vos de humano arbitratu divinitas penſitatur: Niſi homini Deus placuerit, Deus non erit.* Et poſt: *Tiberius nonne Chriſtum detulerat ad Senatum cum prærogativa ſuffragii ſui? Senatus quia ipſe non probaverat, reſpuit.* Euſebius lib. II. hiſtor. cap. II. id ea de cauſſa factum fuiſſe refert, *quod ſalutaris prædicatio nulla opus habeat humana adprobatione.* Sequitur *(Sacra Diis inſtituta ſanctè ſervarentur)* Et hæc lege Dei viderat Numa Pompilius expreſſa. Intelligit autem Numa non ſolùm ritus ſacrificiorum, verùm etiam dies, quibus Sacra peragebantur: Omnia illa profanis uſibus non eſſe temeranda, ſed ſanctè diligenterque cuſtodienda. *(fruge molaque ſalſa litaretur)* Moris enim erat hoſtias vel victimas mola ſalſa inſpargere, ſcribentibus Servio lib. X. Æneid. Cicerone lib. II. de Divinat. Seneca in Oedipo Act. II. Sc. II. v. CCCXXXV. Hinc *Imolare* id eſt *mola hoſtiam perſperſam ſacrare.* Paullus ex Feſto. *Fruges* autem imponi ſolitas fronti teſtatur Ovid. lib. XV. Metamorph. *(Templum Iani belli Paciſque judicium eſſet)* ut ſcilicet *belli tempore* eſſet apertum; *pacis* autem clauſum. Legendi Livius lib. I. Homo cap. II. n. III. Auctor de VV. Illuſtr. lib. III. Virgilius lib. VII. Æneid. v. DCVII. Claudianus lib. II. de Laud. Sequitur lex tertia de *Sacerdotibus.*

3. *Ut Divis aliis alii Sacerdotes eſſent Curiones triginta ſacra Curiarum quibus præfecti curarent; proque Curialibus publicè rem divinam facerent. Tres Flamines, Dialis Iovi, Martialis Marti, Quirino Quirinalis adſidui Sacerdotes eſſent. Tribunus Celerum ſacris ſibi adſignatis operam daret. Augures ſigna de cœlo ſervarent, publicaque à privatis diſcernerent, quæve vitioſa dirave dixerunt irrita ſcævaque haberentur. Veſtales Virgines Ignem foci publici in urbe ſempiternum cuſtodirent; quæ ſtupri convictæ ad portam Collinam vivæ defoderentur; qui vitiaſſet virgis in foro ad mortem cæderetur. Salii duodecim Deorum belli præſidium univerſim laudatores, Marti Gravido Sacra in Palatio celebrarent. Feciales fœderum, pacis, induciarum oratores judiceſque eſſent; viderent ſedulò ne ulli fœderatæ civitati injuſtum bellum inferretur; de Legatorum judicarent injuriis; ſi quid Imperatores contra Iusjuradum peccaſ-*

ſent,

ſent, cognoſcerent & expiarent. Pontifices denique de omnibus cauſſis, quæ ad ſacra, tam inter Sacerdotes quam Profanos judicarent; novas leges de Sacris ex ſua ſententia & arbitratu conderent, Sacerdotes omnes examinarent, Sacrorum miniſtros in officio continerent; de Deorum Geniorumque cultu totoque religionum ac cerimoniarum negocio conſulentes docerent, præſcripta à ſe contemnentes pro delicti qualitate & magnitudine moltarent: nullius poteſtati eſſent obnoxii: unius Collegio qui Maximus nomine, præſideret, iſque maximarum rerum quæ ad Sacra religionemque judex eſſet, vindexque contumaciæ magiſtratuum & privatorum. Exſtant hæc omnia pleniſſimè cùm apud Livium lib. I. Plutarchum in vitis, Florum lib. I. cap. II. n. III. Lactantium lib. I. de falſis religionibus cap. XXII. & alios, tum præcipuè apud Dionyſium lib. II. tam clarè, ut multa à me luce non habeant opus. Dionyſius ſanè diſertis verbis ſcribit Numam Pompilium *octo Sacerdotum genera inſtituiſſe* primo *Curiones triginta* ſecundò *Flamines.* Tertio *Tribuno Celerum* ſua etiam ſacra adſignaſſe. Quartò *Augures* à Romulo inſtitutos confirmaſſe. Quintò *veſtales virgines* ordinaſſe. Sextò *Salios duodecim*, Septimò *Feciales.* Octavò denique *Pontifices* quorum omnium officia, Dignitates & Privilegia accuratè & diligenter deſcribit. Ratio autem hujus legis eſt manifeſta. Quum enim Numa *Deos multos feciſſet*, ut docet Auguſtinus de civitate Dei lib. IV. cap. XXIII; quum *Sacra infinita & Templa conſtituiſſet*, ut notant Eutropius lib. I. Auctor de VV. Illuſtr. cap. III. & Auguſtinus de Civitate Dei lib. II. cap. XVI. quum denique *cultum Deorum exauxiſſet*, quemadmodum memoriæ prodant Dionyſius lib. II. Livius lib. I. Florus lib. I. cap. II. n. II. Eutropius lib. I. neceſſe fuit varia etiam inſtituere genera Sacerdotum, qui Diis cùm veteribus tum novis ſacra facerent; qui Sacrorum, qui Templorum haberent curam; qui denique, ut piè religioſèque omnia fierent, omnem adhiberent diligentiam. Hæc ad Legem tertiam ſufficiant: ſuccedit lex quarta *de Anno.*

4. *Annus duodecim eſſet menſium.* Numam Pompilium annum Romanum, quem Romulus decem tantùm menſium fecerat, in duodecim menſes diſtribuiſſe, additis *Ianuario & Februario*, teſtantur Livius lib. I. Florus lib. I. cap. II. n. III. Auctor de VV. Illuſtr. c. III. & alii, imprimis verò Macrobius lib. I. cap. XII. tam copioſè, tamque diſertè, ut religio mihi ſit aliquid iis addere: illud tantùm monendum dixi, errare graviter *Eutropium* lib. I. *Caſiodorum* in Chronicis & *Solinum* cap. III. quum ſcribant annum Numæ menſes tantùm habuiſſe decem: quod contra meliorum ſcriptorum mentem & ſententiam, præſertim Macrobii, qui de varietate anni Romani triplici, id eſt quis quotque menſium fuerit *Romuli*, quot

Numæ,

Numæ, quot denique *Cæſaris* doctè diſſerit. Sequitur lex quinta *de Dierum diſcrimine*.

5. *Dies omnes in Faſtos Nefaſtoſque diſtribuerentur.* Hæc de Numa ſcribunt Livius lib. 1. Florus lib. 1. cap. 11. n. 11. & Meſſala Corvinus. Dies apud Véteres Romanos alii erant *Sacri* alii *Negocioſi*: *Negocioſi* quibus negocia ſua gerere & adminiſtrare poterant homines, ex Numæ Inſtituto ceperunt etiam *Faſti* vel *Nefaſti*. *Faſti* dicebantur quibus fas erat cum populo agere. Tales erant *Comitiales* ſic dicti quod tunc populus eſſet conſtitutus ad ſuffragium ferendum, quibus etiam lege agi licebat. Tales item *Comperendini*, quibus licebat Vadimonium dicere. Tales denique *Stati*, qui judicii cauſſa cum peregrino inſtituebantur. *Nefaſti* dies vocabantur, quibus nefas erat agere cum populo. Tales erant *Dies pridie Kal. Ianuarii* & ſi qui erant ſimiles. Tales *Rerum Prolationes*, *meſſium*, *vindemarum & Dilationum cauſſa*. Tales denique *Iuſti Civiles*, qui Confeſſis & Condemnatis concedebantur. De quibus omnibus plenè Macrobius lib. 1. cap. XVI. Succedit lex Sexta *De Patria Poteſtate*.

6. *Ut ſi pater filio conceſſerit uxorem ducere, quæ futura illi juxta leges ſacrorum bonorumque omnium particeps, eidem patri poſtea nullum jus vendendi filium eſſet* Fecerat Romulus legem, quemadmodum ex enumeratione earum, quas Romulus tulit audivimus, *ut Patribus, liberos relegandi, ter vendendi, occidendi jus, aliiſque modis de iis ſtatuendi plena poteſtas eſſet*; etiam liberos haberet & Conjugem: quod quum durum admodum & indignum eſſe animadverteret Numa rex ſapientiſſimus, ne patris atrocitate Conjugia diſſolverentur, neve Conjuges Maritis, Liberi verò Parentibus temere privarentur, ſanxit, ne durum illud jus patri eſſet in filium, qui accedente patris conſenſu & auctoritate uxorem duxerat, quæ illi futura eſſet particeps ſacrorum bonorumque omnium; quæ individua futura eſſet ſocia vitæ fortunarumque omnium: quemadmodum plenè dixi, quum Romuli legem *de patria Poteſtate* explicarem. Sequitur lex ſeptima *de Contractibus*; quam hac ſententia expreſſi.

7. *Ut Contractus dubii & ſine teſtibus fide ac jurejurando terminarentur, utique magiſtratus ac judices in dubiis cauſſis ex alterius fide & ſacramento ſuam interponerent ſententiam.* Legem hanc de *Contractibus dubiis*, iiſque fide ac jurejurando alterius partis terminandis, Numam tuliſſe patet ex Livio & Plutarcho, tum præcipuè ex Dionyſio Halicarnaſſæo lib. II. Quia verò Decemviri in duodecim tabulas retulerint hujus legis (ut & ſequentis de Collegiis, *ut Collegia certa in urbe eſſent*, de qua Plutarchus in vitis) ſententiam: de iis plura hoc tempore non dicam, illuſtraturus eaſdem, in enarratione duo-

decim

decim tabularum. Hæc igitur de Numæ legibus, tam *quarum certa adhuc verba ſalva & integra*, quam *quarum tantùm ſententia ſupereſt*, dicta ſufficiant. Supereſt, ut paucis reliquorum regum leges excutiamus: quæ paucæ admodum, quum ſequuti Numam reges gloriam magis ſtuduerint captare ex *domandis hoſtibus*, imperioque Romano augendo, quam *ex legibus noviſque inſtitutis* ordinandis. Sufficere ſcilicet videbantur, quæ jam & ab Romulo & ab Numa erant lata & decreta. Inter reliquorum igitur regum leges primo loco occurrit lex Tulli Hoſtilii de Trigeminis.

VII. Caput.

1. Inter reliquorum regum leges, lex Tullii Hoſtilii de Trigeminis. 2. Anci Martii de jure Ferialium. 3. Tarquinii Priſci de regiis ornamentis. 4. Servii Tullii de cenſu profitendo. 5. Ejuſdem de civium numero annuatim in tabulas referendo. 6. De libertinorum civitate. 7. De civium libertate. 8. De liberis parentes verberantibus. 9. Tarquinii Superbi de feriis Latinis.

1. VT *Trigeminis, quoties naſcerentur, alimenta ex publico iiſque ad pubertatem darentur.* Quamvis plures leges Tullum Hoſtilium tuliſſe veriſimile ſit in diuturno triginta duorum annorum regno; vix tamen quidquam de iis memoriæ proditum reperitur. Unam hanc refert Dionyſius, quam ad ſua tempora in perpetuam Horatiorum gloriam duraſſe ſcribit. *Quoties*, inquit *naſcerentur*; nam naſci poſſe, tam eſt certum, quam quod certiſſimum. *Trigeminos naſci naturale eſſe*, conſtat ex l. VII. D. de rebus dubiis. *Quatuor* etiam naſci, docet nobiliſſimum illud exemplum, quod nuper vidit Dordracena civitas. *Quinque* quandoque naſci docet Julianus J C. in l. XXXVI. D. de ſolut. ex Ariſtotele. *Nam*, inquit, *Ariſtoteles ſcripſit, quinque naſci poſſe quia*, addit & rationem, *Vulva mulierum totidem receptacula habere poſſunt: & eſſe mulierem Romæ Alexandrinam ab Ægypto, quæ quinque ſimul peperit, & tum habebat incolumes & hîc in Ægypto adfirmatum eſt mihi.* Scribit autem hoc Ariſtoteles lib. VII. Animalium hiſtoriæ cap. IV. quamquam *de quinque receptaculis vulvarum* nullam ibi faciat mentionem. In Ægypto ob fœcundum Nili potum *uno utero ſeptem generantur aliquando*, ut ſcribit Trogus. Plinius lib. VII. cap. II. ſcribit extare in monimentis medicorum, *uno abortu duodecim puerperia ejecta fuiſſe.*

Albertus Magnus refert *mulierem quandam in Germania conſignatis conſervatiſque jam in utero duorum & viginti infantium corpuſculis abortum feciſſe:* aliam etiam *ſeptuaginta*, imò ut magis miremur, aliam etiam ejeciſſe in pelvim embrynuculorum auricularis digiti magnitudine corpuſcula *centum & quinquaginta.* Sed hæc levia ſunt, ſi vera, quæ noſtra hiſtoria commemorat *de prodigioſo partu*, Margaritæ Hollandorum Comitis filiæ, quæ ſub Henrico Imperatore uno partu *trecentos & ſexaginta quinque liberos vivos edidit*, aqua etiam luſtrali poſtea expiatos ab Epiſcopo Ultrajectino. Sed res ſupra fidem eſt: quidquid velint duæ pelices, quæ in miraculi memoriam hodie Loeſduni ſervantur. Hæc de lege, quam tuliſſe ſcribit Dionyſius Tullum Hoſtilium, *de Trigeminis*, ſequitur lex Anci Marcii *de jure Fecialium.*

2. *Feciales fœderum, belli Pacis, Induciarumque Oratores Judiceſque eſſent & bella diſceptarent.* Exſcripſit hanc legem & in ſuarum catalogum retulit Cicero lib. II. de LL. dignus qui legatur. Ancus autem Marcius legem hanc *de Fecialibus* non tam novam tulit, quam latam jam à Numa Pompilio renovatione quadam confirmavit. Quia igitur *de Fecialium jure, officio & dignitate* copioſè dixi ad leges Numæ, plura hîc in medium adferre ſuperſedebo. Sequitur lex Tarquinii Priſci *de regiis ornamentis.*

3. *Ut regia Romanorum majeſtas corona aurea, ſceptro, ſella eburnea, toga picta, lictoribus duodecim aliiſque ornamentis inſignis eſſet.* Hæc apud Dionyſium lib. III. Florum lib. I. cap. V. n. VI. & Strabonem lib. V. leguntur. Etruſcos populos Tarquinius rex frequentibus præliis ſubegit: qui tandem victoriæ palmam tradentes, pacem petere coacti ſunt. In amicitiam recepti, Tarquinium principem Etruſcæ gentis declararunt, regioque ornatu donaverunt, *corona aurea, ſceptro & ſella eburnea, toga picta, tunicata, palmata, paludamento, trabea curuli, annulis, phaleris, & duodecim pro civitatum numero faſcibus*; quorum uſus partim deinde in ſummis magiſtratibus ſemper fuit, partim in Triumphis.

Addit Dionyſius non ſtatim hos honores oblatos Tarquinium admiſiſſe, *ſed legem prius de iis recipiendis ad populum tuliſſe.* Quam quum populus juſſiſſet tum demum *corona aurea, ſceptro, ſellaque eburnea, & toga picta, purpurea, lictoribuſque duodecim* tota deinceps vitæ tempore ipſum, alioſque ſucceſſores reges fuiſſe uſos De ſingulis autem ornamentis & inſignibus aliàs dicendi erit tempus & locus. Succedit explicanda lex Servii Tullii de *Cenſu profitendo.*

4. *Ut quiſque cives veram bonorum ſuorum, quæ qualiaque eſſent, æſtimationem*

tionem jure jurando probaret, probatamque ad regem deferret. Genus item, Aetatem, Nomina, Uxorum, Liberorum, familiaque omnis: quæ cujus generis prædia; quis ſervorum pecudumque numerus, quæ qualiaque fundorum inſtrumenta ſingulatim ſine dolo malo profiteretur. quaque urbis in parte, quove extra urbem loco habitaret ſuaſque res poßideret, ſanctè judicaret. Qui ſecus feciſſet, bonis publicatis civitatem amitteret, cæſuſque virgis ſub haſta veniret. Quemadmodum Numa Pompilius auctor fuit omnis divini juris, ſic Servius Tullius conditor omnis in civitate diſcriminis, ordinumque, quibus inter ſe gradus dignitatis & fortunæ diſtant & invicem interlucent, ſcribentibus omnibus rerum iis temporibus geſtarum auctoribus. Civitatem enim Romam omneſque reipublicæ rationes, tamquam probus & diligens pater familias privatæ domûs familiam & opus, aptiſſimè diſpenſavit & in tabulas retulit, ut nihil confuſum, nihil obſcurum, nihil incognitum magiſtratibus in tam ampla republica eſſe poſſet. Quapropter à Lare domûs ac familiæ tutelari Deo in regia Tarquinii ex foco genitus creditur: quemadmodum Dionyſius & Plinius memorant. Inter civilia ejus inſtituta maximum & præcipuum fuit *Cenſus*, *res* ut inquit Livius *ſaluberrima tanto futuro imperio*, ex quo belli paciſque munia oneraque *non viritim*, ſicut ante, *ſed pro habitu modoque fortunarum fierent.* Atque ea de re legem ad populum cum minis vinculorum ac mortis, eodem Livio ſcribente, tulit: cujus ſententiam jam recitavi. Eam diu ab Romanis obſervatam ſcribunt idem Livius & Dionyſius. Ulpianus etiam pulcre explicat libro Pandectarum poſteriorum XII. tit. de Cenſibus, *qua ratione bona in cenſum referri debebant.* Itaque quum pœna incenſi fuerit maxima, *maximam* capitis diminutionem appellat idem Ulpianus, per quam civitas & libertas amittitur; *ut quum incenſus aliquis veniret.* Reliqua ad hanc legem pertinentia, quia commodius explicantur in hiſtoricis enarrationibus, quod ſæpe feci & deinceps facturus ſum, hîc prolixior non ero. Sequitur lex ejuſdem Tullii *de Civium numero annuatim in tabulas referendo.*

5. *Ut quiſque pater familias pro naſcentibus quidem ad ædem Junonis Lucinæ, pro ſumentibus verò Togam virilem ad Juventatis; pro Defunctis denique ad Libitinæ certas ſtipes penderent: eaſque quotannis æditui in tabulas referrent, ex quibus puerorum, puberum ac mortuorum certus numerus ſingulis annis cognoſceretur utique in ſuis pagis pagani ſtipes certas in ſingula capita Paganalibus ad ſacrum conferrent, ex quibus hominum numerus per ſexus, conditiones, atque ætates quotannuis colligeretur.* Commemorat hæc Dionyſius ex L. Calpurnio Piſone. Eodem ſpectabat hæc lex quo præcedens, ut inde conſtaret, certum & perſpicuum eſſe robur civium Romanorum: quis illorum nume-

rus, qui quotque bello eſſent idonei quod ex illatis nummis facile colligi poterat. Aliud enim unum genus *viros*, aliud *mulieres*, aliud, *puberes & impuberes* ferre juſſerat: ut eo facilius & commodius hominum genera per urbes opida & pagos ſpeciatim noſcerentur: quemadmodum pluribus docet Dionyſius lib. IV. Succedit ejuſdem Tullii lex de *Libertinorum civitate.*

6. *Uti in tribus urbanas atque jus civitatis Servi ab Civibus Romanis manumiſſi, qui vellent, adſciſcerentur; & libertini ad omnia plebejorum admitterentur munia.* Mentionem facit hujus legis Dionyſius, qui eamdem multis argumentis probat, ſummè neceſſariam atque utilem fuiſſe civitati ad felicitatem atque imperium adſpiranti. Offert ſe lex Servii Tullii de *Civium libertate.*

7. *Ne quis ob debitum fœnus in vincula traheretur; neve fœneratoribus jus in libera corpora, ſed debitorum contenti facultatibus eſſent.* Pollicetur hanc legem apud Dionyſium in prima concione ad populum Tullius, adeptus vicariam regni adminiſtrationem. Atque poſtea in altera concione latiam fuiſſe indicat, conqueſtus appeti ſe patriciorum inſidiis, nobilibuſque odioſe, propter æquas leges eſſet; aliis, quia coacti ſunt agro publico cedere; aliis, quia pauperum libertatem contra fœneratores ſervarunt incolumem. Hinc acutè magis quam verè *Servius Tullius* ex nonnullorum ſententia vocatus videri poteſt, à *Servitute tollenda*, quum humili conditione natus ipſe pauperum ſorti tam præclaris legibus proſpexerit. Reſtat denique lex una Servii Tullii, cujus ſolennia adhuc ſuperſunt verba, de *Liberis parentes verberantibus.*

8. *Sei puer parentem verberit, aſt oleploraſit, puer Deiveis parentum ſacer eſtod.* Citat Feſtus ex legibus Servii Tullii in voce Plorare, & ſimilem in legibus Romuli ac Tatii fuiſſe dicit, quod verum, quemadmodum in Romuli legum enarratione didicimus, ut hæc Tullii lex non tam nova fuerit, quam latam jam renovans & in uſum revocans. Leges alias quinquaginta de *Contractibus & privatis injuriis* tulit Tullius, quas recenſere in hiſtoria ſua Dionyſius non neceſſe judicavit, fortaſſe quia tum exſtabant inter duodecim leges. Supereſt ultimo loco explicanda lex Tarquinii Superbi de *Feriis Latinis.*

9. *Uti ſacrorum cauſſa quotannis ſemel in montem Albanum Romani Latinique nominis populi à ſupremo magiſtratu Romano cogerentur; Jovi Latiali conſenſu communi ſacra facturi, ferias & mercatus celebracuri, & unà epulaturi.* Quum Latini nominis populus ſibi conciliaſſet tumque fœdus cum iiſdem renovavit, habito conventu ad lucum Ferentinæ. Vbi cùm princeps Latinorum appellatus eſſet, ut ſempiternum maneret fœdus, inſtituit & legem tulit in ſenten-

ſententiam quam dixi. Conveniebant autem Latini nominis confœderati quadraginta ſeptem populi & conferebat quiſque ad ſacra ex pacto ſuam partem ; quidam *agnos* , alii *lac* , alii *caſeum*. alii alia. Victima erat *Taurus* communis omnium, quo à Romano magiſtratu pro omnibus Jovi immolato , ſuam quiſque populus ex ejus parte carnem accipiebat. Ipſum ſolenne *Latiar* appellabatur, quidem omnia copioſius cùm apud alios , tum apud Dionyſium & Livium. Hæc de Legibus Regum Romanorum Sequitur ut pauca dicam de *Jure Papiriano*.

VIII. Caput

1. *De jure Papiriano.* 2. *Legum libera republica cauſſa efficiens.* 3. *Decemvirales leges.* 4. *Prima de judicendo funere.* 5. *Secunda de funere referendo* 6. *Tertia de temperando luctu.*

1. HActenus , quanta potui diligentia & qua debui fide, verba feci de *Legibus Regiis* , ut *Romuli* & reliquorum, tam quarum adhuc verba ſolennia ſuperſunt apud varios ſcriptores ; quam quarum tantùm ſententia ſalva ad nos pervenit & integra. Quum autem diſperſæ circumferrentur leges regiæ , & periculum eſſet , ne temporis lapſu perirent , *Sextus Papirius* omnes in unum corpus collegit : à quo tempore *Juris Papiriani* appellatione cœperunt eſſe nobiles. Ea de re ſic ſcribit Pomponius J C. in l. II. §. II. D. de origine Juris. *Quæ omnes* (loquitur de regiis legibus) *conſcriptæ exſtant in libro Sexti Papirii , qui fuit illis temporibus , quibus Superbus Damarati Corinthii F. ex principalibus viris. Is liber appellatur Jus civile Papirianum , non quia Papirius de ſuo quidquam ibi adjecit , ſed quod leges ſine ordine latas in unum compoſuit.* De Jure Papiriano librum ſcripſit Granius Flaccus , quemadmodum teſtatur Paullus J C. in l. CXLIV. D. de verborum ſignificatione *Granius Flaccus in libro de Jure Papiriano ſcribit Pellicem nunc vulgo vocari , quæ cum eo , cui uxor ſit , corpus miſceat.* Hæc de *Legibus Regiis* dicta ſufficiant , ſimul etiam de *Jure Papiriano* , quod nihil aliud quam regum Romanorum leges in unum corpus collectæ : ſequitur jam & inſtituta flagitat methodus , ut explicationem aggrediamur legum , quæ ad *liberam* pertinebant *rempublicam* ejectis jam regibus.

2. Legum , quæ *liberæ reipublicæ* cauſſa efficiens , partim ſunt *Decemviri* , partim *alii* , qui poſt Decemvirorum tempora rempublicam admi-

adminiſtrarunt, *magiſtratus*, ut *Conſules*, *Prætores*, *Dictatores*, *Tribuni plebis*.

Quod ad *Leges Decemvirales*, ipſa appellatio ſatis indicat, à quibus eæ fuerint latæ. Occaſionem indicat Dionyſius *Nondum*, inquit, *erat apud Romanos jus æquum omnibus civibus nec omnes ex æquo ordine admittebantur ad tractandam rempublicam, nec jus ſcriptum exſtabat: ſed quandiu regnatum eſt in urbe, Regum arbitrio lites dirimebantur, quod tum erat pro legibus. Tranſlato deinde à Regibus ad annuos magiſtratus imperio, inter cetera officia regia, juris quoque reddendi munus ad eos devenit. Hujus autem juris ſcientia quum penes ſolos eſſet Patricios, vulgus autem negociatorum & agricolarum prorſus rerum talium eſſet imperitum: evenit tandem, ut Decemviri fuerint creati à populo, ætate, prudentia, dignitate præſtantiſſimi: qui leges ferrent de negociis tam privatis, quam publicis.* Hi leges conſcriptas tum *ex Græcorum jure*, tum è *patriis conſuetudinibus* propoſuerunt in *decem tabulis*, cognoſcendas cuilibet, ferentes admoneri ſe à privatis hominibus; hocque agentes, ut leges placerent omnibus; diuque conſultaverunt cum proceribus, revocantes, ad exactiſſimum examen ſingulas. Ubi verò viſæ ſunt propoſitæ leges bene ſe habere, primùm Senatu coacto, nemine contradicente, *Senatuſconſultum* de eis fecerunt, deinde Centuriatis Comitiis tulerunt, plebiſcito quoque confirmarunt, & in *æreas columnas* inciſas una ſerie propoſuerunt in loco fori maxime conſpicuo: quod factum anno ab V. C. CCCII. Sequenti anno, quum adhuc leges quædam deeſſe viderentur ad Juris perfectionem, additæ ſunt à Decemviris adhuc *duæ tabulæ*, quæ prioribus decem additæ, *duodecim numerum* effecerunt: quæ omnia prolixius explicantur à Dionyſio, Livio, Plutarcho, aliiſque ſcriptoribus: De excellentia & præſtantia harum tabularum multa magnaque encomia apud Livium, & Dionyſium & alios leguntur. Cicero certè lib. I. de Oratore, ſub perſona Craſſi mirum in modum eas prædicat, & ſupra omnes fere omnium Philoſophorum Bibliothecas extollit. Verba ejus ſunt hæc: *Plurima* inquit ibi Craſſus, *eſt in duodecim tabulis antiquitatis effigies, quod & verborum priſca vetuſtas cognoſcitur & actionum genera quædam majorum conſuetudinem, vitamque declarant: ſive quis civilem ſcientiam contempletur, totam hanc, deſcriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, duodecim tabulis contineri videbitis: ſive quem iſta præpotens & glorioſa Philoſophia delectat dicam audacius hoſce habet fontes omnium diſputationum ſuarum, qui jure civili & legibus continentur. Fremanent omnes licet, dicam quod ſentio; Bibliothecis mehercle omnium Philoſophorum, unus mihi videtur duodecim tabularum libellus, ſi quis legum fontes & capita viderit & auctoritatis pondere & utili-*

utilitatis ubertate ſuperare. Inſigne profecto præconium pulcherrimarum legum : de quibus etiam idem lib. II. de LL. ſcribit , *quod ſe puero moris fuerit , ut juniores illas didicerint tamquam carmen neceſſarium.* Dolendum igitur tantum theſaurum nobis periiſſe , & nihil niſi fragmenta quædam tabulaſque parum cohærentes ex immani illo naufragio ſupereſſe , hîc ibi apud varios ſcriptores diſperſas : quibus colligendis , emendandis , illuſtrandis multi doctiſſimi viri ſuam operam , alii aliis felicius , poſuerunt. Quum enim tanta earum ſit dignitas , & duodecim tabulæ *fons fuit totius Juris Civilis* , nequaquam arbitrati ſunt ſummi illi viri ſe operam , quæ in iſtis declarandis poni ſolet , ludere : præſertim quum multi etiam veteres J Cti. *Sex Aelius, Ser. Sulpitius, Labeo* & *Cajus* eas ſuis Commentariis illuſtrare non dubitarint , quorum omnium tamen vix nomina ſunt reliqua ; ſcripta autem cum maxima omnium ſtudioſorum jactura interciderunt. Sed faceſſant prolixiores querelæ : rem ipſam aggrediar.

3. *Decemviralium* vel *duodecim tabularum* legum aliæ pertinebant ad Jus *Sacrum* , aliæ ad *Profanum. Iuris Sacri* leges appello , quæ ad *religionem* ſpectabant , eamque vel *publicam* vel *privatam.* Ad publicam religionem refero etiam leges , quibus explicabantur cùm Sacrorum ritus , Feriæ , Ludi , tum Sacerdotum munia : ad *Privatam* vero religionem , in quibus deſcribebantur *Funerum ritus* : ſed quia ex priore genere temporis injuria nihil nobis reliquum fecerit , illas indicabo , quæ de *Funeribus & Sepulcris* loquuntur. Prima earum hæc eſto , de *indicendo funere.*

4. *Praco fonus endeicito.* Hanc inter leges duodecim tabularum fuiſſe non obſcurè indicat Cicero lib. II. de LL. cujus verba , quæ huc & adſequentes aliquot leges , ut ſemel hoc dicam , ſic legenda & diſtinguenda cenſeo : *Hæc habemus in Duodecim , ſanè ſecundum naturam , quæ norma legis eſt (reliqua ſunt in more) Fonus ut indicatur : ſi quid ludorum , Dominus Foneris utatur Accerſo atque Lictoribus &c.* Mandat autem lex , ut *Funus indicatur per Præconem.* Funera apud veteres Romanos erant vel *Indictiva* , vel *Simpludearia* : *Priora* erant magnorum in republica & illuſtrium virorum ; *poſteriora* vero vulgi & plebis.

Indictio quia per præconem ſolenniter videbantur ; his autem adhibebantur non *ludi modò* , ſed & *Deſultores* inquit Feſtus ; *quæ funera ſunt ampliſſima : Simpludearia* dicebantur quaſi *Simpludiaria* , *quod ſimpli ludi adhiberentur* , eodem Feſto ſcribente , *hoc eſt ſaltatores vel cernuatores* , quos *Corbitores* vocat Verrius , vel ex eo Feſtus , more ſcribendi antiquitus imperitis librariis uſitato , qui b cum v & contra commutabant. *Corvitores* & ſine dubio dicendum erat : qui enim geſtus *Cernuantium* , ut modò ſurſum

modò

modò deorſum ſpectent, is & *Corvorum* eſt & *Cornicum*, *monedularum*, aliarumque avium. De *Indictivo* igitur, quo viri magni, illuſtres & qui in reipublicæ adminiſtratione aliquo munere fuerant functi, efferebantur, hæc duodecim tabularum lex agit.

Ex hac autem lege ducta eſt & originem trahit formula illa indicendi Funeris. Legitur ea apud Feſtum & Varronem. Feſtus quidem ita ſcribit: *Nunc & Sabini & Romani populi ſingulare uſurpatur nomen: ut judicio eſt Præco, qui in Funeribus indictivis ita pronunciare ſolet, Ollus Quiris leto datus eſt.* Varro autem lib. VI. de LL. hoc modo. *In funeribus indictivis, quando dicitur Ollus leto datus eſt.* Mutila Varronis verba eſſe, iiſque deeſſe vocem *Quiris*, ſatis indicant quæ ex Feſto recitavi. Scripſit enim proculdubio Varro *Ollus Quiris leto datus eſt.* Sequitur lex ſecunda de *Funere ecferendo* cujus hæc ſunt verba.

5. *Quom Fonus ecfector, nei encomitiato.* Leguntur hæc apud Victorinum de Orthographia: *Fonus*, inquit, *pro funus dicebant, ut in duodecim tabulis Quom fonus ecfector, nei encomitiato.* Prohibet lex *Comitia celebrari*, quoties fonus eſſet ecferendum; nam *encomitiato*, nihil aliud in lege, quam *in comitium ito.* Non dubium mihi, quin hæc lex etiam de *Indictivis funeribus*, ſit exaudienda: ut velit, Comitia non celebrari, quoties magni, illuſtreſque viri, qui honores in reipublicæ adminiſtratione geſſerant, ecferebantur. Tunc enim facilè Comitia impediebantur, exſequias euntibus pleriſque magiſtratuum, atque adeo univerſo populo. Nam ſi lex, *de quocunque funere etiam plebeio* eſſet intelligenda, facilè quotidie Comitiis injecta fuiſſent Impedimenta. *Ecfertur* autem ait lex, reſpiciens ad ſolennem formulam: quæ talis erat: *L. Titius vixit, L. Titio exſequias ire quoi commodum eſt, jam tempus eſt, olus ecfertur.* Videndus Varro lib. IV. de LL. & ad eum Joſephus Scaliger. Reſpiciunt ad hanc formulam, multi ſcriptores: Terentius Phormione Act. V. Sc. ult. v. XXXVII. *Exſequias Chremeti quibus eſt commodum ire, jam tempus eſt.* Sic apud Sillium Italicum lib. XV. v. CCCLXXXIV. belli Punici Hannibal, cæſo Marcello. *Vos ite ſuperbæ Exſequias animæ & cinerem donate ſupremi Muneris officio.* Ovid. lib. II. Amorum Eleg. VI. v. I. *Pſittacus Eois ales mihi miſſus ab Indis,*

Occidiat: exſequias ite frequenter aves.

Sic enim ibi legendum, non *ferte exſequias*, quod parum Latinum, ut & apud eundem Ovidium lib. IV. Faſtorum. verſ. IↃ CCC XLIX. *Dat tamen exſequias*: emendandum enim.

It tamen exſequias, jam nunc ſuſpendere fletum Suſtinet.

Ecfertur igitur vox propria in funeribus, quemadmodum etiam docet Mar-

Martialis lib. II. Epigr. LXV. & IV. XXIV. & V. XXXVIII. & VIII. XLIII. & alii. Succedit explicanda lex tertia de *Temperando luctu*: quam his verbis fuiſſe conceptam cenſeo:

6. *Molieres faciem nei carpunto, neive cenas radunto; leſum foneris nec habento.* Ita puto conjungenda tria legis fragmenta, quæ divulſa variis locis apud varios ſcriptores leguntur. Primum membrum legitur apud Servium Interpretem Virgilii in enarratione verſus, qui libro XII. Æneid. *Roſeas laniata genas.* Sic enim ad ea verba ſcribit: *Tamen ſciendum cautum lege duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem his verbis: mulier faciem ne carpeito.* Altera legis pars exſtat apud Feſtum in fragmentis: *Radere genas*, inquit, *vetitum eſt in lege duodecim tabularum id eſt unguibus ſcindere.* Poſtremum legis membrum exſtat apud Ciceronem lib. II. de LL. *veteres*, inquit *duodecim tabularum interpretes Sex. Aelius, L. Acilius non ſatis ſe intelligere dixerunt. Sed Acilius ſuſpicari veſtimenti aliquod genus funebris: Aelius Leſſum quaſi lugubrem ejulationem, ut vox ipſa ſignificat: quod eo magis judico verum eſſe, quia lex Solonis id ipſum vetat.* Sic. lib. II. Tuſculanarum. *Eiulatus in funere prohibitus per leges duodecim Tabularum.* Et paullo poſt: *Poſteaquam ut ſcribit Phalereus ſumtuoſa fieri funera & lamenta bilia cœpiſſent, Solonis lege ſublata ſunt: quam legem iiſdem prope verbis noſtri Decemviri in decimam tabulam coniecerunt. Nam de tribus riciniis & pleraque alia Solonis ſunt. De lamentis vero expreſſa verba ſunt: Mulieres genas ne radunto, neve leſſum funeris habento.* Ex Solonis igitur legibus, monente non ſemel Cicerone, tranſcripta hæc à Decemviris. Plutarchus certè ſcribit Solonem prohibuiſſe *in funeribus corpus laniare, lamentationemque meditatam edere.* Cavet igitur lex, *ne mulieres faciem carperent, neve genas raderent.* Nam cui bono. Lacrimis & variis ingentis doloris indiciis nemo in vitam revocatur. Irrecuperabilia lugere ſupervacuæ dementiæ verius eſt, quam pietatis. *neve cenas*, inquit lex, *radunto.* De hoc legis fragmento intelligendus etiam Plinius lib. II. cap. XXXVII. *Mala homini tantum, quas Priſci cenas vocabant, duodecim tabularum interdicto radi à feminis eas vetantes.* Sic enim quæ corruptiora apud Plinium ſunt corrigenda. Pergit lex *Leſum funeris nec habento.* Eleganter Plato lib. XII. de Legibus: *Fleri*, inquit *mortuum jubere aut vetare abſurdum: plangere verò & voces & lamenta extra ædes mittere, vetandum.* *Leſſus* autem vel *Leſus*, item *loſus* vel *lauſus* unius enim ejuſdemque notionis hæc omnia, nihil aliud ut ex Cicerone jam audivimus, quam *lugubris ejulatio.* Quamquam autem *faciem carpere, genaſque radere* vetitum eſſet lege duodecim tabularum: tamen, infracta quaſi legis auctoritate, fieri illud

ſolitum Varronis temporibus, docent Servianæ ſcedæ, Sic enim ſcribit: *Varro dicit Mulieres in Exſequiis & luctu ideo ſolitas ora lacerare, ut ſanguine oſtenſo inferis ſatisfaciant.* Sequuntur jam explicandæ leges aliquot duodecim tabularum *de Funerum ſumptu*; quarum prima, ordine noſtro quarta, ſic ſe habet.

IX. CAPUT.

1. *Lex quarta de funerum ſumtu.* 2. *Quinta.* 3. *Sexta.* 4. *Septima.* 5. *Octava.* 6. *Nona.* 7. *Undecima de onerationibus funebribus.* 8. *Duodecima de ludis funebribus.* 9. *Decima quarta & ultima de ſepulcris.*

1. E*Ndo fonere tribos ricinieis*, RICA PORPOREA; DECEMQUE TIBICINEBOS VETIER LICETO; HOC PLOVS NEI FACITO. Et hæc apud Ciceronem & Feſtum diſperſa atque disjuncta ſic conjungenda cenſeo: apud Ciceronem legitur l. II. de LL. Feſtum l. XVI. Legis ſententia eſt; *Ne plus quam tres veſtes cum mortuo aut conderentur aut urerentur*; id quod etiam apud Athenienſes, teſte Plutarcho, Solonis lege cautum erat, *nec plures decem Tibicinibus ad funerum pompam adhiberentur.* Ex quibus paret hanc etiam legem pertinuiſſe non ad *Sympludearia* & vulgaria illa vel plebeia funera, ſed ad *Indictiva* illa, quibus magiſtratus, patricii, aliique magni & illuſtres viri efferebantur. Hæc enim pompæ erant plena, maximumque habebant adparatum: quo *Sympludearia* carebant. Ait lex *Endo fonere. Endo* pro In, ut ſæpe monui. *Fonus*, *Funus* antiqua ſcribendi conſuetudine, veteres enim plerumque O pro V uſurpabant; docent Grammatici, & infinitæ veterum voces. (Ait lex *vetier liceto*) *vetier* pro *utier* id eſt *uti*, ut ſæpe dixi. *(tribus recinieis) Ricinium*, inquit Feſtus, *omne veſtimentum quadratum, ii qui duodecim interpretati ſunt, eſſe dixerunt virilem togam, qua mulieres vtebantur, prætextam clavo purpureo.*

De *Riciniis* loquitur etiam Varro lib. I. de vita populi Romani apud Nonium: *Mulieres in adverſis rebus ac luctibus, quum omnem delicatiorem ac luxurioſum veſtitum poſtea inſtitutum ponunt, ricinia ſumunt.* Conſulendus etiam Iſiodorus lib. XIX. cap. XXV. Legem autem hanc petitam eſſe *ex legibus Solonis* judicat Cicero lib. II. de LL. in *Riciniorum trium* mentione. *Nunc de tribus riciniis*, inquit, *& pleraque illa Solonis ſunt.* Solonis eſſe notat Plutar-

Plutarchus in Solone : ὃ ἢ συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν. Ait lex *rica porporea* , Sic legendum monent docti viri apud Ciceronem pro vulgata ſcriptura *vinculis purpuræ* , proque ea quæ eſt in Manuſcriptis Codicibus *vincla purpurea* : utrobique nullo ſenſu. *De Rica* ſic inquit Feſtus , *Rica eſt veſtimentum quadratum* , *fimbriatum* , *purpureum*. Ad *ricam hanc* referendus omnino locus eſt L. Flori libri XLVIII epitoma : *M Aemilius Lepidus* , *anteaquam expiraret præcepit filiis lecto ſe ſtrato, ſine linteis* , *ſine purpura efferrent.* ubi *purpura* nihil aliud ex mente doctorum virorum quam *purpurea hac rica*. Hunc etiam ſpectare videtur Virgilius lib. VI. Æneid. v. CCXX.

Purpureaſque ſuper veſtes velamina nota ;
Conjiciunt.

Purpureæ veſtes , nihil aliud ex conſuetudine Romana , quæ in Latinorum auctorum explicatione maxime ſpectanda , quam *Rica* & *Ricinia*, quæ etiam clavos habebant purpureos , quemadmodum Interpretes duodecim tabularum notant apud Feſtum. Pergit lex (*decemque Tibicinibus*) Mortuos efferri ſolitos apud veteres Romanos *ad decem Tibicines* docet etiam Ovidius lib. VI. Faſtorum. v. I. LXI.

Adde quod Aedilis pompæ qui funeris irent
Artifices ſolos juſſerat eſſe decem.

Alii apud Ciceronem pro *Tibicinibus* legendum opinantur *Siticinibus*. *Siticines* certè , docente Nonio dicebantur , *quod apud Sitos canere ſoliti eſſent*, *hoc eſt vita functos*. Lectionem hanc confirmare etiam videtur Agellius lib. XX. cap. II. ubi inter alia dicit *Siticines proprium genus tubæ* , *qua canerent habuiſſe* , *ab ceterorum tubicinum proprietate differentes*. De *Tuba* etiam in funeribus Perſius Sat. III. v. CIII.

Hinc tuba , candelæ , tandemque beatulus alto
Compoſitus lecto.

Servius in lib. v. Æneid. v. CXXXVIII. *Sciendum majoris ætatis funera ad tubam ſolere efferri, minoris verò ad tibias.* Ait denique lex (*Hoc plus nei facito*) Leguntur hæc apud Ciceronem lib. II. de Legibus. *Jam cetera*, inquit, *in duodecim minuendi ſumtus lamentationeſque funeris* , *tranſlata de Solonis verò legibus : Hoc plus ne facito.* Alii hoc legis duodecim tabularum fragmentum alio referunt. Quidquid ſit , certum eſt appendicem fuiſſe alicujus legis , *quæ funerum & ſumtuum modum præfiniebat* : quaſi in eam ſententiam ſcripta lex eſſet, ut quum finem illis rebus præſcripſiſſet , tum hoc quaſi ſanctionis loco adſcriberet. Pertinuiſſe autem appendicem hanc ad illam legem , qua Cicero lib. II. de LL. ſcribit *extenuatum fuiſſe ſumtum trium riciniorum* , *clavorum purpureorum* (vel potius *ricæ purpureæ*) & *decem tibicinum* , cenſent

 plerique

plerique qui duodecim tabularum fragmenta interpretantur. Iis lubens ſubſcribo; quum etiam me non parum moneant Plutarchi verba de Solonis lege. Ea hæc ſunt: οὐ ἢ συντιθέται πλέον ἱματίων τριῶν: videntur enim verba illa in duodecim *hoc plus ne facito*, latere quaſi in voce πλέον. Sed incertiora hæc. Sequitur lex quinta *de Funerum etiam ſumtu*.

2. SERVALIS VNCTVRA, CIRCVMPOTATIOQVE QVOM FONVS EXSEQVIANTOR, VEI NEIVE RESPERSIO NEI EVAT; ACERAS SEPOLCRIS AVT LONGAS KORONAS NEI ENDOPONITO. Apud veteres Romanos, *Sympludiariis* funeribus efferebantur etiam *homines ſervi*, moris autem erat Defunctorum corpora *ungere*, non ſolùm *patriciorum* eorumque qui honoribus & magiſtratibus fuerant functi, verùm etiam *plebeiorum*, non autem *ſervorum*. Illud enim lex duodecim tabularum non permittebat. Legis iſtius ſententia eſt apud Ciceronem lib. II. de LL. *Uti ſervilis unctura tollatur, omniſque circumpotatio, quæ & rectè tolluntur, neque tollerentur niſi fuiſſent. Ne ſumtuoſa reſperſio, ne longæ Koronæ, nec acerræ* &c. Quod autem ſoliti fuerint veteres *mortuorum corpora ungere odoribus & unguentis*, notat Ennius lib. III. Annalium:

Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit.

Sic Virgilius lib. VI. Æneid. v. CCXVIII.

Pars Calidos latices & ahena nudantia flammis
Expediunt, corpuſque lavant frigentis & ungunt.

Hinc etiam l. XXXVII. D. de religione & ſumptibus funerum: *eorum ſumtuum rationem* probat, *qui unguento pro mortui corpore comparato ſunt facti*. Alii per *Servilem uncturam* intelligunt *Pollinctorum familiam*. De *Pollinctore* Plautus Prologo Pœnuli v. LXIII. *Quia Pollinctor dixit qui eum pollinxerat*. Sic Statius lib. V. Syl.

Sed nec ſervilis ademto
Ignis odoriferos exhauſit flamma Sabæos.

Martialis lib. X. epigr. XCVII.

Dum lenis arſura ſtruitur Libitina papyro,
Dum Myrrham & Caſeam flebilis uxor emit,
Jam ſcrobe, jam lecto, jam pollinctore parato.

Sed ſi *ſervilis unctura* in hac lege ſit, idem quod *Pollinctorum familia*: non rectè capio, quod prohibeatur *in ſervili unctura*: an, *ne Servi mortuorum corpora ungant*: quod non eſt veriſimile. Nam *Servos* adhiberi huic negocio ſolitos, multa auctorum veterum loca docent. Servi propriè erant *Pollinctores*; Servorum erat *Pollincere*, id eſt lavare & ungere defunctorum

ctorum corpora. JC. lib. XIV. Digeſt. tit. de Inſtitoria ao. lib. v. §. v. *Si libitinarius, quos Græci νεκροθάπτας id eſt mortuorum ſepultores, vocant, ſervum Pollinctorem habuerit, iſque mortuum ſpoliaverit: dandam in eum quaſi inſtitoriam actionem.* Alia prætereo. An igitur ut nonnulli innuunt decemviri *Pollincturam* adimant ſervis, & jam velint eſſe *hominum liberorum*. Nequaquam. Decemvirorum mens eſt, *ne Servorum corpora ungantur*; *Servilis* inquam *unctura* hac lege tollitur, non *Pollinctura*: Nolunt Decemviri Servos poſt mortem *ungi*; volunt *Pollincere*, id eſt Liberorum hominum corpora lavare & ungere. Ait porro lex (*Circumpotatioque*) *Circumpotatio* hæc nihil aliud quam quod ſcriptores alii nominant *Silicernium*, Nonius *Silicernium eſt proprie convivium funebre &c.* *Varro Meleagris: Funus exſequiati lentò ad ſepulcrum antiquo more ſilicernium confecimus, id eſt περίδειπνον, quo pranſi diſcedentes dicimus, alius alii, vale.* Sic Placidus in Gloſſus *Silicernium, Exſequium.* Alii alio modo *Silicernium* interpretantur, videndi Feſtus, Fulgentius Placiades, Donatus in Terent. Adelph. Act. IV. Sc. II. v. XLVIII. De *Funebribus* autem *Conviviis* loquitur Virg. lib. III. Æneid. v. CCCI.

Solennes tum forte dapes & triſtia dona.
Jamque dies ejulata novem.

Ubi Servius: *Epulæ in Parentalibus ſuperpoſitæ Silicernium dicuntur: quaſi Silicernium ſuper ſilicem poſitum.* Sic Horatii Interpres in Epodon Oda VII. *Novemdiale dicitur Sacrificium, quod mortuo fit nona die, quam ſepultus eſt.* Obiter hoc monendum *Circumpotationem* etiam hodie nondum in deſuetudinem abiiſſe: uſurpari ſolitam inter eos, qui defuncto *Cognati* & *Adfines*.

Ait lex (*Quum fonus exſequiantur*) Hæc apud Varronem in Meleagro, ut eum citat Nonius in *Silicernium*, videntur etiam fuiſſe in legibus duodecim tabularum *Exſequiari funus*, nihil aliud, quam exſequias ire & funus ad regem deducere. Sic alibi Varro, *Semiatrati exſequiantur*, id eſt exſequias eunt. Pergit lex (*Vei neive reſperſio nei fuat*). Hinc conſtat in legibus duodecim tabularum nonnullas leges regias fuiſſe repetitas. Lex enim Numæ vetabat, *vino regum ſpargi.* Ipſum autem hoc vinum *reſperſum* dicebatur. Docet Feſtus: *Reſperſum vinum ſignificat apud Antiquos, quia in Sacris Novemdialibus vino mortui ſepulcrum ſpargebatur.* Vetabat Numa *vini reſperſionem omnem*, idque propter vini proculdubio inopiam tunc temporis. Decemviri rurſus admiſerunt, ſed eam parcam, non ſumtuoſam. Ait lex (*aceras ſepulcreis nei endoponito*) Feſtus ſcribit *Acerram aram eſſe, quæ ante mortuum poni ſoleat, in qua odores incendebantur.* Addit

autem alios dicere, *arculam eſſe*, *turariam* ſcilicet, *ubi tus reponatur.* Hotomannus de *Aris* potius accipiendum putat, ut vetet lex *aras*, *quæ proximè ſepulcra fierent cum ture incenſiſque odoribus obiri.* Lex denique (*aut longas Koronas*) inquit, *Longæ coronæ* dicuntur ad differentiam *rotundarum*, qualibus Buſta, Sepulcra, ſellas curules & currus triumphales coronari conſueviſſe conſtat ex Hubertii Golzii Faſtis, C. Cæſare, & Octaviano Auguſto, item ex Gulielmi Braſſicani Antiquitatibus & Æneæ Vici Parmenſis Numis. Plutarchus in Timoleonte ſcribit, *Apii Coronas ſepulcris imponi ſolitas.* Eleganter etiam Plinius lib. XXI. cap. III. *Etiam tunc coronæ Deorum honos erant & Larium publicorum privatorumque ac ſepulcrorum ac Manium.* Sic Minutius Felix in Octavio: *Reſervatis unguenta funeribus; coronas etiam ſepulcris denegatis*: quæ poſteriora Minucii verba referenda ſunt omnino ad hanc duodecim tabularum legem. Quod & decemviri dicunt *Coronas*, *ſepulcris nei endoponito*: Hoc Minutius dixit *veteres illos Romanos* alloquens *Coronas ſepulcris denegatis. Koronas* autem has *ex floribus aliiſque lectis herbis* compoſitas fuiſſe ſatis conſtat ex Plutarcho & Plinio, quos ante laudavi. Hodie etiam & rotundæ & longæ coronæ. Solent imponi capulis vel urnis eorum, qui cujuſcumque ſexus intacti & virgines obierunt. Sequitur lex ſexta *de ſumptu funerum.*

3. MVRINAM MORTVO NEI ENDITO. Legis hujus verba deſcripſi ex Feſto & Cicerone. Cicero quidem lib. II. de LL. ſic ſcribit. *Utine reſperſio fieret, neve immorata potio Mortuo inderetur.* Feſtus autem hoc modo: *Murrata potione uſos antiquos judicio eſt, quod etiam nunc Aediles per ſupplicationes Diis addunt ad pulvinaria, & quod duodecim tabulis cavetur, ne mortuo indatur, ut ait Varro in Antiquitatum libro primo.* Qualis autem hæc *Murinapotio* fuerit, non ſatis conſtat. Hieronymus Mercurialis lib. v. Variarum lectionum cap. I. de *Murobina*, quæ & *murrata* potio, diſputans, Cujacii Julii Cæſaris Scaligeri & Hadriani Junii multùm inter ſe diſcrepantes opiniones. Primùm recitat & refutat; deinde quid ipſe ſentiat, adferens, dicit ſe exiſtimare, *Murrianam fuiſſe artificialem quamdam potionem, quæ antiquorum temporibus fuit vulgatiſſima; à poſteris autem ita intermiſſa, ut ne nomen quidem ejus remanſerit; quod vel à ſimilitudine, vel à miſtione, vel ab alia aliqua re ſumtum.* Feſtus ſanè *Murrinam* potionis genus vocat, quod Græci *Nectar* appellant, *quod quidam*, inquit *dici putant ab uvæ Murrhinæ nomine.* Sic Plinius lib. XIV. cap. XIII. *Laudatiſſima*, inquit, *apud Priſcos vina erant, myrrhæ odore condita; ut apparet in Plauti fabula, quæ Perſa inſcribitur.* Agellius l. x. c. XXIII. quoque *Murinam inter dulces potiones* numerat & nominat. Decemviri igitur temperantiæ civiumque

viumque Romanorum continentiæ, quantùm in ſe erat, ſtudentes, prohibent ne ejuſmodi potiones mortuis conficiantur, magnique ſumtus funerum cauſſa fiant. Sequitur lex ſeptima loquens etiam de *funerum ſumtu.*

4. PLUSA FONERA UNEI NEI FACITO, NEIVE PLUSES LECTOS ENDOSERTO. Cicero lib. II. de LL. *Credo quod erat factitatum, ut unei plura fierent, lectique plures inferrentur.* Pertinet igitur etiam hæc lex *ad minuendos ſumptus* & vivis & mortuis inutiles. Nam ut Servius notat *glorioſum erat apud Majores, quàm plurimis lectis efferri* Ejus hæc ſunt verba ad lib. VI. Æneid. v. DCCLXI. *Ad funeris Marcelli honorem Auguſtus ſexcentos lectos intrare civitatem juſſit. Hoc enim apud Majores glorioſum fuerat etiam dabatur pro qualitate fortunæ. Nam ſex millia habuit Sulla.* Prohibet igitur immanes hujuſmodi ſumtus lex duodecim tabularum. Ad quid enim: quum, quemadmodum mortuo hodie unus capulus ſufficit, ſic olim unus etiam efferendo mortuo ſufficere potuit lectus. Tenuis fortunæ hominis *capulis*, quemadmodum hodieque ſine *pheretris* efferebantur: potentiores autem *lectis*. Hinc Perſius Sat. III. v. CIX.

tandemque beatulus alto
Compoſitus lecto.

Divites enim & potentiores *Beati* apud veteres. Sequitur lex octava eadem de re agens.

5. AUSOM IN FONERE NEI ADDITO: AST QUOI AUSO DENTEIS VINCTEI FIENT; IM CUM OLE SEPELIRE URERE VE SE FRAUDE LICETO. Servatur fragmentum hoc duodecim tabularum apud Ciceronem lib. II. de LL. *Qua in Lege* inquit, *quum eſſet neive aurum adduito etiam quum humanè excipit altera lex, Aſt quoi auro dentes vincti erunt &c. Auſum* nihil aliud quam *aurum*, Veteres enim *S* pro *R* uſurpabant. Vetat prior legis pars, *ne in funere aurum addatur.* Apud antiquos enim conſuetudo flagitabat ut cum mortuo precioſiſſima quæque in igne vel rogum cojicerentur id quod ex multis Virgilii locis & Servii etiam in eum commentariis intelligitur. Quæ igitur ex auro, vetat lex in rogum vel ignem unà cum mortuo conjici. Sed addit exceptionem his verbis: *Aſt quoi* &c. quaſi dicerent Decemviri: *Si tamen quis dentes, qui ſibi excidiſſent, aut evulſi eſſent, auro in conſtaſſet, licere eos cum mortuo cremari vel ſepeliri ſine fraude*, hoc eſt non peccari ea re contra leges. (Aſt qui) vox Aſt in vulgatis Ciceronis libris eſt luxata. & ſuo loco nota: (quoi auſo dentes vincti ſunt) id eſt cujus dentes, qui illi aliquando vel exciderunt, vel evulſi ſunt, auro erunt inconſtati. Quoi autem nihil aliud quam *cui* antiquè imò analogicè, Dicebant enim & flectebant veteres *Quis, quoius,*

quoi,

quoi, *quem*, *qui* : *quis*, *quibus* &c. Auſo id eſt *auro.* S pro R. (dentes vincti ſient) illud hodieque ſolet fieri, ut dentibus amiſſis vel evulſis alii ſubſtituantur ex auro aliave materia. (im cum olo ſe pelire urerere ſe fraude eſto) quaſi dicerent Decemviri, licere per legem eum dentem, vel dentes ex auro factos cum mortuo uri vel condi. Im id eſt *eum* antiquè quidem ſed ſecundum analogiam. *Is* enim non alium poteſt habere accuſativum, quam *Im.* contra regulam enim habet *eum* (olo) id eſt ollo, non enim geminabant conſonantes : ollo autem pro *illo* ; quod notum ex Grammaticis.

(Se fraude liceto) *Se* apud veteres nihil aliud quam *Sine*, quemadmodum legitur in emendatioribus Feſti exemplaribus. Scriptum enim in aliis. *Sed*; quæ tamen in eadem etiam notione uſurpari ſolet. Nam veteres etiam Sed pro Sine dicebant. Cujus rei fidem facit vetuſtiſſima lex, quam exſtare dicit in Bibliotheca regia Joſephus Scaliger : Ei primo quoque die Quæſtorem ſolvere jubeto. Quæſtorque eam pecuniam *eis ſed frude* ſua ſolvit. Se igitur pro Sine, pro ſe autem antiqui etiam pronunciabant *Sed* adjecta nimirum. D. littera, quemadmodum & in columna Duilia *Altod*, *marid*, *Dictatored.* Sequitur nona eadem de re.

6. ROGUM ASCIA NEI POLEITO) Cicero lib. II. de LL. memoriæ prodit *hanc etiam legem in duodecim tabulis ſcriptam fuiſſe, quæ vetabat è politis aſcia lignis pyram confici, ne ſumtus ſupervacui fierent.* Solebant veteres Romani nimio quodam faſtu nimioque ſumtu exornare ſepulcra.

Illud prohibet lex à me ex Cicerone petita & recitata ; jubens è *rudibus & impolitis lignis pyram confici* (Rogum) Rogus ſignificat ſtruem lignorum, quæ facta cremandis corporibus defunctorum, ſic dictus ut volunt Grammatici *à rogando*, quod in eo manes rogari ſolerent. (Aſcia) *Aſcia* fabrorum materiariorum dolabra eſt, qua ad aſpera ligna polienda utuntur, ab *adſcindendo* dicta. Sumtuoſior erat rogus ex lignis aſcia politis, quam ex rudibus exſtructus. Hinc etiam illa in veteribus monimentis inſcriptio *Sub aſcia dedicavit*, ut qui poſuerat, teſtaretur quaſi injecta *Aſciæ* mentione, Dedicationem ſumtuoſiorem. Sequitur lex Decima *De Defunctorum ornamentis.*

QUEI KORONAM PARET IPSIUS PEQUNIAVE EIUS VIRTUTISVE DABITOR ; IPSEIQUE MORTUI PARENTALIBUS EIUS, QUOM INTUS POSITOS EST, QUOMQUE FORAS ECFECTOR IMPOSITA SE FRAUDED ESTOD. Leguntur hujus legis fragmenta apud Plinium lib. XXI. cap. III. & M. Tullium lib. II. de LL. Plinii verba primùm recitabo, quemadmodum in vulgatis exemplaribus leguntur ; inde doctorum virorum judicia ſequutus emendabo. Sunt igitur hæc : *Semper auctoritas* (ſermo illi eſt de Koronis) *vei ludicro quæſitarum fuit, namque*

que ad certamina vi circum per ludos & ipſi deſcendebant & ſervos ſuos equoſque mittebant. *Inde illa duodecim tabularum lex* QUI KORONAM PARIT IPSE PEQUNIÆVE EIUS VIRTUTIS ERGO ARGUITUR, *quam ſervi equique moviſſent pequniam partam lege dici nemo dubitavit. Quis ergo bonos?* UT IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE EIUS DUM INTUS POSITUS ESSET FORISVE FERRETUR SINE FRAUDE ESSET IMPOSITA. Mendis ſcatent hæc verba: In primis pro *arguitur*, emendat Juſtus Lipſius *arduitor*. lib. IV. Epiſt. quæſt. epiſt. XXVII. Notat autem *arduitor*. poſitum antiquè pro *adduiter*, ab voce *arduo*, vel *adduo*, pro quo nos hodie *addo* dicimus. Jacobus Rævardus, retenta fere vulgata lectione, emendat *arguitor*, ut ſit ſenſus, *Korona illa ſit argumento & judicio virtutis Defuncti.* Fulvius Urſinus ſcribit in M SS. Plinii exemplaribus ſcriptum ſe reperiſſe *deditur*, in alio etiam *divid itur*; quod ab Imperito aliquo ſuppoſitum notat, cui eſſet ignota verbi *Diditur* ſignificatio *Didere* verbum elegantiſſimum pro tribuere ac differere; infinitis locis apud Lucretium lib. II. v. CIↃCXIV.

Plura ſibi adſumunt, quam de ſe corpora mittunt,
Dum facile in venas cibus omnis diditureii.

Et lib. III. v. CCXLV.

Senſi feros motus quæ didit prima per artus.

lib. IV. v. CIↃCXXVI.

Inde quod exprimus per caulas omne palati
Diditur, & raræ perimplexa foramina linguæ.

Alia prætereo quæ apud eundem Lucretium infinita. Sic Horat. lib. II. Ser. Sat. II. v. LXVII.

Albuei ſenis exemplo, dum munia didit.

Virg. lib. VII. Æneid. v. CXLIV.

Diditur hic ſubitò Troiana per agmina rumor.

Quum igitur rarò imò numquam locus eſſe debeat Conjecturis, in emendatione veterum ſcriptorum; quamdiu Manuſcripti Codices vulgatorum librorum vulneribus & morbis mederi poſſunt, legendum cenſeo apud Plinium pro *arguitur*, *diditur*, quæ lectio in manuſcriptis; pro *diditur* autem ſcripſerant Decemviri *diditor*, quemadmodum leges ſolent concipi. *Diditor*, id eſt tribuitor, dator. Vox *ergo* quæ in vulgatis exemplaribus Plinii exſtat, in M SS. nuſquam legitur: ideoque non cenſendum Decemviros ea uſos fuiſſe in hac lege ſcribenda. Pro *Parentibus* legendum omnino apud Plinium *Parentalibus*, de qua voce poſtea. Hæc ſufficiant ad Plinii verba. Ciceronis autem hæc ſunt. *Illa jam ſignificatio eſt. Laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam & ei qui peperiſſet*

& ejus parenti ſine fraude eſſe lex impoſitam jubet. Hæc etiam verba malè adficta eſſe, nemo non intelligit. Legendum planè *Quod coronam virtute partam ei qui peperiſſet, ejus parentalibus ſine fraude &c.* Error inde manavit. Scriptum fuerat *Parentalibus*: quæ vox facili lapſu degeneravit in *Parentibus*: hanc autem vocem quum alius quidam ineptam eſſe videret, in *Parenti* convertendum eſſe cenſuit, ſenſu non cuivis, incommodo. His præmiſſis ad ipſam legem venio. (QUEI CORONAM) Hanc legem arbitror exceptionem quamdam eſſe legis ſuperioris, qua prohibebatur *adhiberi ad funera longas koronas, ne imponerentur cadaveribus*, hæc lex excipit *koronas illas*, quas quis *vel ipſe, vel per ſervos equoſque ſuos in publicis ludis vel certaminibus ſibi peperiſſet atque adeptus eſſet.* Has enim addi, & in funeribus Dominis demortuis imponi lex permittit: ut jam clara ſit legis ſententia, quam etiam Hotomannus ait hanc eſſe, *ut qui in ludis certaminibuſque publicis coronam adeptus ſit (quæ quidem præmium victoribus honoris cauſa propoſita erat) ei monimentum iſtud, quaſi inſigne virtutis ſuæ relinqueretur.* (PEQUNIÆVE EIUS VIRTUTISVE) *Pequniæ* nomine lex non *equos* tantùm, ſed & ſervos comprehendit. *Pecuniæ nomine* inquit Hermogenianus in l. CCXXII. D. de verb. ſignif.) *non modò nummi, hoc eſt numerata pequnia, ſed omnes res tam ſolidæ quàm mobiles, tam corpora, quàm jura continentur.* Cavet igitur lex, quidquid defunctus Coronarum vel ipſe: vel ſuorum opera, ſuiſque ſumptibus pepercit, ne hoc ei ad rogum efferendo adimatur. (IPSI MORTUO PARENTALIBUS EIUS) Sic emendanda lex duodecim tabularum, quum antea corruptè legeretur *Parentibus* nullo ſenſu.

Non enim cenſendum Decemviros ominatos fuiſſe, *Parentes liberis ſuis ſuperſtites eſſe. Parentalia* autem, quid apud antiquos ſignificationis habuerint, docet eleganter Donatus in Terentii Eunuchum. *In nuptiis ſeptimus dies inſtaurationem voti habet; ut in funere nonus dies, quo Parentalia concluduntur*; id eſt Convivia, quæ in parentum aut propinquorum funeribus fieri conſueverant. Sic Servius in lib. V. Æneid. *Sanè ſciendum quod apud majores, ubi quis eſſet exſtinctus ad domum ſuam referebatur. Unde eſt. Sedibus hunc refer ante ſuis, & illic ſeptem erat diebus, octavo incendebatur, nono ſepeliebatur, & Parentalia concludebantur* &c. Dicta autem *Parentalia*, quemadmodum teſtatur Hieronymus in Hieremiam, *quod hoc officii genus liberi parentibus præſtarent.*

(QUUM ENTOS POSITOS EST) quod fiebat *per ſeptem dies*, quemadmodum jam audivimus ex Servio. *octavo enim die* ecferebantur & incendebantur; *nono die* Cineres ſepeliebantur in urnis conditi. *Poſitus* idem quod

ſitus;

ſitus; quæ in re funeraria vox ſolennis eſt: alia tum alia eſt uſitatior. vocem *poſiti* uſurpat etiam hac in re Ennius lib. III.

Poſtamque turamei, Tarquinii corpus bona femina lavit & unxit.

Virg. apud Donatum XI. æn. v. XXX.

Corpus ubi exanimum poſitum Pallantis Accates
Lavit.

Lucanus lib. IX. v. X.

Non illuc auro poſiti, nec ture ſepulti
Perveniunt.

Inſcriptio:

Hæ poſitæ gnatæ triſtes poſuere parentes.

(*quomque foras ecfertur*) Fiebat enim hoc *die nono*, ut jam intelleximus ex Servio. *Efferre* autem vox funeraria quemadmodum ſatis indicat formula illa funeris indictivi: *Exſequias L. Titio quibus eſt commodum ire, jam tempus eſt, ollos ecfertur.* Videndus etiam Latiniſſimus ille Pœta Martialis lib. II. epigr. LXV. Idem IV. XXIV. v. XXXVIII. & lib. VIII. XLIII. Sic Livius *Depugnabunt pro te ipſi ac morientur, ac ſe vltro efferent.* Hæc ſufficiant ad legem hanc decimam de *Defunctorum ornamentis.* Sequitur undecima de *Orationibus Funebribus.*

7. HONORATORUM VIRORUM LAUDES ENDO CONCIONE MEMORANTOR, EASQUE NÆNIÆ AD TIBICINEM PROSEQUANTOR. Cicero lib. III. de LL. *Hæc habemus in duodecim, ſanè ſecundùm naturam, quæ eſt norma legis, Reliqua ſunt in more, Funus ut indicatur eſſe Honoratorum virorum laudes, in concione memorantur eaſque etiam cantas ad tibicinem proſequantor, cui nomen Nænia: quo vocabulo etiam à Gracho cantus lugubres nominantur.* Solebant apud veteres Romanos viri illuſtres quique magiſtratu aliquo fuerant functi, quum rebus humanis eſſent exemti orationibus funebribus decorari, quemadmodum multis verbis notat Polybius lib. VI. primus apud Romanos funebri oratione collegam ſuum *Junium Brutum* laudavit *P. Valerius Poblicola* Conſul anno primo poſt reges exactos; *quam orationem tam acceptam tamque caram populo fuiſſe* ſcribit Plutarchus, ut inde tractum ſit, *ut omnes boni ac magni viri, quum fato conceſſiſſent. ab optimis laudarentur.* Qui honor poſterioribus temporibus etiam *illuſtribus juvenibus* & *claris mulieribus* fuit conceſſus, quemadmodum patet cùm ex aliis tum ex Plutarcho & Dione; nec non Suetonio in Cæſare cap. VI. & in Caligula cap. X. & XV. (ENDO CONCIONE) Fiebant enim & habebantur hujuſmodi Orationes Funebres in *Foro*, ex *Roſtris ipſis*, quemadmodum Indicat Polybius. *Concio* Latinis ſcriptoribus tria ſignificat; *Sug-*

 geſtum,

geſtum, unde verba fiunt, deinde *multitudinem* populi convocatam: tertio, *orationem ipſam*, quæ ad populum habebatur. (*eaſqu.*) laudes honoratorum, id eſt qui honores in reipublicæ adminiſtratione geſſerunt (*proſequantor Næniæ*) De Nænia Feſtus: *Nænia eſt carmen quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam: quod vocabulum Afranius in Materteris poſuit. Næniam autem inter Exſequias cantabant.* De hujuſmodi autem laudationibus & lamentis loquitur etiam Cicero pro Milone: *Ut ſine imaginibus, ſine cantu, ſine ludis, ſine exſequiis, ſine lamentis, ſine laudationibus, ſine funere* &c. *Nænia* autem à Græca voce, ut volunt Etymologyſtæ νεάτον, quod ultimum. Erat enim hoc carmen *ultimum*, quod in funere laudandi gratia cantabatur ad tibiam ante cadaver ſepultum. Diomedes: *Apud Romanos id carmen, quod in lamentatione extremum atque ultimum mortuo accinitur, Nœnia dicitur.* Acron dicit eſſe *factitium nomen à ſimilitudine vocis eorum, qui queruntur & dolent. Nænia* inquit Nonius, *ineptum & inconditum carmen, quod à conducta muliere, quæ Præfica diceretur, iis, quibus propinqui non eſſent, mortuis exhiberetur. Varro lib.* IV. *de vita populi Romani à muliere ad næniam cantari ſolitam ad tibias & fides.* Pro TIBICINEM autem in hac lege apud Ciceronem legendum forſean *Siticinem.* Sequitur lex duodecima de *Ludis Funebribus.*

8. DOMINUS FONERIS ENDO LUDEIS ACCENSO LICTOREBOSQUE OCTITOR. Exſtat hæc duodecima tabularum lex, ut multæ aliæ apud Ciceronem lib. II. de LL. non quidem verbis, quibus eam recitavi, concepta, ſed quibus tunc temporis Romæ utebantur, expreſſa. Sic enim apud Ciceronem legitur. *Hæc habemus in duodecim (ſanè ſecundùm naturam, quæ norma eſt legis, reliqua ſunt in more) Funus undè indicatur; Si quid ludorum, dominus funeris utatur accenſo atque lictoribus.* Romæ in funeribus indictivis ſæpe Ludi edebantur, qui inde dicebantur, *Funebres.* His qui præerat *Dominus* dicebatur: huic concedit lex, ut *Accenſo utatur & Lictoribus.* Ait lex (*Dominus Funeris*) Domini vox apud veteres Romanos latiſſimè patebat. Dominus enim *Funeris*, *Ludorum*, *Convivii* & ſimilium appellabatur, qui iis præerat. Quum addit lex (*endo ludis*) ſignificat *Dominum* hîc deſignari qui *Ludis funebribus præerat.* Sic enim antiquiſſimis temporibus dicebatur, ut paret ex Cicerone. Poſtea *Munerarius* fuit nominatus; ab *edendo* nimirum *munere.* Spectacula enim *Munera* propriè dicta *vel quia populo gratis dabantur*, vel ut Tertullianus ait, *ab Officio, quia officium ſe mortuis facere arbitrabantur. Munerarii* autem vocis Quintilianus primum patrem facit Auguſtum lib. VIII. c. III. *Quædam in uſu*, inquit, *per quam recentia; ut Meſſala primus Reatum, Munerarium Auguſtus primus dixe-*

dixerunt. Primum ſic dixiſſe notat Auguſtum Quintilianus, nam ante *Domini Ludorum* dicebantur, ut Cicero notat de LL. vel *Editores.* Capitolinus in Antonino *Abſens populi Romani voluptates per ditiſſimos Editores curari vehementer præcepit.* Hæc & res ipſa *Editiones* Lapis haud procul Neapoli: *Hic obliterata muneris ſpectaculo impetrata editione ab indulgentia maximi Principis diem Gladiatorem & omnem adparatum pecunia ſua edidit.* Alius Lapis in urbe Præneſtina: *ob inſignem ejus editionem muneris bidui.* Attribuit autem lex Funeribus *Ludos.* Ludorum apud veteres Romanos duplex legitur fuiſſe diviſio: alia enim ſumitur à *Forma*, alia à *Fine.* Quæ ab *forma* ſumitur Diviſio Ludos facit alios *Cicenſes*, alios *Scenicos*, de quibus hac lege non agitur. Quæ vero ab *Fine* mutuata Diſtributio Ludos duplicis faciunt generis. Exercebantur enim alii cauſſa *pietatis erga Deos vel homines Defunctos*; alii verò cauſſa *Exercitationis*, ut erant *Troiani.* Agit hæc lex de *Ludis*, quæ exercebantur *cauſſa pietatis erga homines Defunctos.* Dicebantur illi Ludi *Funebres* vel *Gladiatorii.* Funebrium autem Ludorum apud veteres Romanos origo eſt vetuſtiſſima, etiam ante Romam conditam: ſi Homero Virgilioque adhibenda fides & aliis.

Aeneas enim *ad Pallantis*, ante *Æneam Achilles* ad *Patrocli* rogum mactavit Inferias cum Ludis, unde *Gladiatorum mos*, ſine dubio eſt ortus. Nam quum primùm captos ex hoſtibus jugularent, vitantes fœdi ſpectaculi crudelitatem, captivos inter ſe commiſerunt, ut penes eoſdem eſſet & facinus & ſupplicium: quibuſque ſors & virtus dediſſet, ſupereſſent; alii placarent manes puris manibus parentantium. De Origine eleganter Tertullianus libro de Spectaculis, capite de Munere: *Olim, quoniam animas defunctorum humano ſanguine propitiari creditum erat captivos vel malo ingenio ſervos mercati in exſequiis immolabant. Poſtea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quas paraverant armis, quibus tunc & qualiter poterant eruditos tantùm ut occidi diſcerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant. Ita mortem homicidiis conſolabantur. Hæc muneris origo. Ludi* igitur *Funebres* primùm in Græcia celebrati, ut paret cum ex aliis tum ex Homero. Ab Græcis exemplum ſumſerunt *Etruſci*; ab *Etruſcis* autem *Romani.* Nicolaus Damaſcenus: οἱ Ρωμάιοι παρὰ θυρρηνῶν παρέλαβοῦσι τὸ ἔθος. Undecumque exemplũ, Cauſſa tamen & origo *Funus*, ut jam audivimus ex Tertulliano. Docet & Servius ad illud Virgil. x. æn. v. 1ɔx. *Viventes rapit Inferias, quos immolet umbris*, *Moris erat*, inquit, *in ſepulcris virorum fortium captivos necari: quod poſtquam crudele viſum eſt, placuit Gladiatores ante ſepulcra dimicare, qui à Buſti cineribus Buſtuarii dicti* Dominus igitur funeris utitor (*endo ludis*) Hi Ludi non ſolùm *Funebres*, verùm etiam *Gladiatorii* dicebantur.

Gladiatores enim publicè dabantur, qui ad rogum vel buſtum ſe conficiebant mutuis vulneribus. Primò autem publicè in Foro boario *Gladiatores* dederunt anno CCCXC. *M. & D. Bruti* cauſſa mortis patris Valerius Maximus l. II. c. IV. e. VII. *Gladiatorum munus primùm Romæ datum eſt in Foro Boario Ap. Claudio & M. Fulvio Coſs. Dederunt M. & D. Bruti, funebri memoria patris cineres honorando.* Sic Epitoma Liviana lib. XVI. *D. Junius Brutus munus Gladiatorum in defuncti patris memoriam edidit primus.* Domino igitur horum Ludorum permiſſum erat uti (*Accenſo*). Duo erant genera *Editorum*, id eſt eorum qui Ludos Gladiatorios edebant, vel erant *Magiſtratus*, vel *Privati*. Qui munus mortis cauſſa (nam poſtea etiam *alias ob cauſſas* dabantur Ludi Gladiatorii) plerique erant *privati*, tamen dabant non *quaſi privati*. Per dies enim omnes muneris *Prætextæ* illis jus, *Lictorum & Accenſi*, & omnino Imaginem quandam gerebant magiſtratus. De *Prætexta* Feſtus: *Prætexta pulla nulli alii licebat uti, quam ei qui funus faciebat.* Cicero in Piſonem: *Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuerat, ludos facere & prætextatum volitare paſſus es.* Hinc lux danda Suetonio cujus in Claudio cap. II. Hæc ſunt verba: *Ob valitudinem gladiatorio munere, quod ſimul cum fratre memoriæ patris edebat, palliolatus novo more præſedit.* Bene, novo more, debuiſſet enim præſidere *prætextatus*. Quod autem Editores *Lictoribus & Accenſo* fuerint uſu, notat ex lege duodecim tabularum Cicero. Docet etiam Horatius lib. I. Epiſt. VII. v. IV. Deſignatores in funebribus ludis uſos fuiſſe *Lictoribus*. *Quam mihi das ægro, dabis ægrotare timenti Mæcenas veniam: dum ficus prima calorque Deſignatorem decorat Lictoribus atris.* Hæc ſufficiant ad legem de *Ludis Funebribus*. Sequitur lex Decima tertia de *non iterandis funebribus*.

9. HOMINI MORTUO OSA NEI LEGITO, QUO POST FONUS FACIAT EXSTRA QUAM SEI QUIS FORIS MEILITIÆQUE MORTUOS SIET. Exſtat hæc lex apud Ciceronem lib. II. de LL. *Homini*, inquit, *mortuo oſſa ne legito, quo poſt funus faciat: excipit bellicam peregrinamque mortem.* Et addit legis hanc eſſe ſententiam, *ut poſteaquam crematum corpus eſſet, oſſa è cineribus legantur ſtatimque loco proximo in terram condantur, ne, ſi alium in locum ſepeliendi cauſſa deportarentur, luctus duplicaretur & ſumtus.* Excipitur autem hac lege, *ſi quis aut in militia aut peregrè ſit mortuus*, ubi ſcilicet funus ei fieri non licuerit, vel hæredes fieri amicique noluerint: tum enim ceſſat legis ratio, quod neque ſumtus neque luctus augeatur. Ait igitur lex (HOMINI MORTUO OSSA NE LEGITO) Multum intereſt inter *oſſa homini mortuo legere* & inter *oſſa hominis mortui legere*. Nam *oſſa hominis*, quæ diſperſa ſunt & non cohærent, quum ſimul colliguntur tunc *hominis*

minis oſſa legi dicuntur. Seneca lib. 11. de Ira *Dignus fuit cui permitteret à convivio ad oſſa filii legenda diſcedere.* Sed *homini mortuo leguntur oſſa*, quum ejus cadaveri aliqua oſſa adimuntur. Eoque ſenſu etiam *viris oſſa legere* dixit idem Seneca libro de Conſolatione, *Legere* ſiquidem pro *adimere* & *auferre* veteres dixerunt; ſi conſideremus eum dicendum eſſe *ſacrilegum*, qui ſacras res legit id eſt aufert vel adimit res Deo conſecratas. Pertinent huc Feſti verba lib. xi. *Membrum abſcindi mortuo dicebatur, quum digitus ejus decidebatur; ad quod ſervatum juſta fierent, reliquo corpore combuſto:* Id quod hac lege Decemviri prohibuerunt, niſi quis aut peregrè aut in bello mortuus eſſet. Tum enim permiſerunt *ei oſſa legi*, *quo poſt funus fiat*, hoc eſt membrum aliquod adimi ad quod ſervatum juſta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combuſto. Nam ſi quis vel in bello vel peregrè alias ob cauſſas abſens vita defunctus eſſet, procul ab urbe Roma; non facilè cadaver Romam tranſportari poterat; fœtore, qui inde oriri ſolet, prohibente. Voluerunt igitur Decemviri, ut morbos aliaque incommoda quæ ex fœtore Cadaverum humanorum naſci ſolent, averterent; voluerunt inquam, *ut qui peregré vel in bello mortuus eſſet, eo quidem loco, ubi mortem obierat, corpus crematetur vel ſepeliretur; ut tum Romæ etiam & in patria honorem illum ſupremum defunctus conſequeretur, permiſerunt os tali defuncto legi, id eſt membrum abſcindi, ad quod ſervatum Romæ juſta fierent.* Membrum autem illud de *digito* exaudiendum eſſe, ſatis indicant Feſti verba, quæ jam recitavi. Ratio illa eſt, quod nullum corporis humani membrum commodius & minore negocio poſſit ſervari ab fœtore & putredine, quam *digitus*. Nam digiti humani plurimùm conſtant ex oſſibus, cute, nervis, firmioribus muſculis & ſimilibus, quæ non ita putredini ſunt obnoxia, neque etiam, qui ex putredine ſolet provenire, fœtori. *Digitus* igitur lectus, id eſt cadaveri, & exteris provinciis cremando ademtus Romam deferebatur, reliquum cadaver comburebatur, ne ſua putredine & fœtore negocium deferentibus faceſſeret. Ad *digitum* deinde, tamquam ad integrum cadaver, Romæ ab Cognatis juſta fiebant.

(Ajunt Decemviri: *Quo poſt funus faciat*) Non enim licebat iterare luctum, non duplicare ſumtum, ſi quidem in urbe mortuus eſſet: quod in more poſitum fuiſſe, apud veteres Romanos, ſatis indicat ipſa legis prohibitio. Non enim prohiberi ſolet, quod non antea factum. Romæ enim non ſolùm cadavera mortuorum comburebantur; verùm etiam oſſa legebantur, id eſt digiti cadaveribus mortuorum adimebantur, ad quos deinde, juſto dierum intervallo, alia juſta fierent & iterarentur luctus. Prohibere igitur voluerunt illud hac ſua lege Decemviri. Addunt porro (*exſtra quam*) verba

verba ſunt hæc, quæ exceptionem indicant, quemadmodum & alias audiemus. (Si quis mortuus sit foris militiæque) Tunc enim licebat Cadaveri in exteris regionibus comburendo vel ſepeliendo membrum vel os legere, id eſt digitum abſcindere, demere vel auferre, ad quem, tamquam ad totum defuncti Cadaver, juſta Romæ vel in Patria ſolverentur. Illud igitur unicum videntur hac lege ſpectaſſe Decemviri, ne ſcilicet inutiles in funeribus ſumtus fierent, neve luctus duplicarentur. (*Foris igitur militiave*) id eſt ſi procul ab urbe Roma vel patria quis ſit defunctus vel in bello, vel abſens negociationis gratia, aliaſve ob cauſſas. Addo autem *ſi procul ab urbe Roma.* Nam ſi in proximis vel propinquis Romæ patriæve locis quis eſſet mortuus: licitum erat Cadaver, ſi abſque fœtore poſſet, in patriam transferre; unde & probari mos erat in funerum expenſis, ſumtus tales, qui fiebant, *ut peregrè mortuus in ſuum transferretur.* Egregie JC. Ulpianus in l. XIV. §. IV. D. de religioſis & ſumtibus funerum. *Impenſa peregrè mortui*, inquit, *quæ facta eſt ut corpus perferretur, funeris eſt, licet nondum homo funeretur: idemque & ſi quid ad corpus cuſtodiendum vel etiam commendandum factum ſit* &c. Ubi legendum *commendandum*, qua voce utitur Columella lib. XII. cap. XVIII. *Mundari* enim ſolet Cadaver & *Lavari, inde Ungi*, unde *Pollinctorum Munus*: poteſt tamen aptè dice, *Commendare alicui*, nihil aliud eſt, quam deponere, quod juſtæ ſepulturæ tradatur: vel *Commendare alicui*, tradere alicui Cadaver ad deferendum. De hujuſmodi autem Cadaveris tranſlatione Virgilius: VI. æn. v. CLII.

Sedibus hunc refer ante ſuis & conde ſepulcro.

Hæc de lege, quæ prohibebat *funerum iterationes, duplicationeſque luctuum*: Sequitur Decima quarta & ultima de *Sepulcris.*

10. Hominem mortuum endo urbe nei sepeloito, neve urito.

Hæc lex exſtat totidem verbis apud Ciceronem lib. II. de LL. *Hominem mortuum inquit lex in duodecim in urbe ne ſepelito, neve urito.* Deinde eam ſic explicat: *In urbe ſepeliri lex vetat, ſic decretum eſt à Pontificum Collegio, non eſſe jus in publico loco fieri ſepulcrum. Statuit enim Collegium locum publicum non potuiſſe privata obligari religione.* Apud majores moris fuit, quemadmodum notat Servius, *ut qui mortuus eſſet, domum ſuam referretur, & in illa ſepeliretur. Unde apud Virgilium.* VI. æn. v. CLII.

Sedibus hunc refer ante ſuis & conde ſepulcro.

Poſtea lege duodecim tabularum cautum, *ne hominem mortuum in urbe ſepelirent, neve urerent*, ut jam ex Cicerone audivimus. Verùm tamen etiam poſt latas duodecim tabulas fuerunt etiam quidam in urbe ſepulti, quos legibus ſolutos, virtutis cauſſa, id conſequutos fuiſſe, Cicero exiſtimat, ut *Valerio*

lerio Poplicolæ & *P Poſtumio Tuberto* contigit, de quibus Cicero lib. II. de LL. C. *quoque Fabricius* juxta Veliam in foro, ſepulcrum habuit, de quo Plut. C *Poblicius* ſub Capitolio, de quo, eodem loco, lapis Tiburtinus. *Claudia familia* ſub eodem Capitolio, de quo Suetonius. *Servius Sulpicius* in Campo Eſquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam *Imperatores & virgines Veſtales*, quia legibus non tenebantur, in urbe ſepulcra habebant. *Reliqui* aut privatim in agris ſuis condebantur, aut in viis extra portas tumulos habebant. Hodie paſſim *per Germaniam Inferiorem* ſepulcra ſunt *in urbibus* imò *in urbium ipſarum meditulliis*: per *Germaniam Superiorem* plurimùm *extra urbes*, locis ad id deſignatis, exemplo optimo & ſaluberrimo. Hæc de Legibus quæ ex duodecim tabulis apud varios ſcriptores ſuperſunt, de *Jure Sacro* & *Funeribus*: ſequuntur jam, poſtulante inſtituta à me methodo, quæ pertinent ad *Jus Profanum*. Earum, quæ ad *Profanum jus*, quædam ſpectant *ad res privatas* quædam *ad publicas*. *Privatorum* legum nonnullæ ſunt *Dominii*, nonnullæ *Obligationis*. In iis quæ *Dominii*, expendam priore loco *varias Dominii appellationes*: poſteriore *Adquefitionem*. In *variis Dominii appellationibus* indicabo leges vel *Poteſtatis*, vel *Servitutum*. *Poteſtas* autem Duplex *Patria* & *Tutelaris*. Poſtulat igitur ordo ut primo loco agatur de *Legibus*, quibus veterum Romanorum in liberos ſuos, delineatur *Poteſtas*. Earum unica tantùm nobis ſupereſt, quam his verbis ſuſpicor conceptam.

X. Caput.

1. *Lex de patria poteſtate.* 2. *Hæc magna ſemper fuit.* 3. *Prima Lex de tutelis.* 4. *Secunda.* 5. *Tertia.* 6. *Una de curatione.*

1. PATRI ENDO FIDIOM QUI EX SE MATREQUE FAMILIAS NATUS EST VITAI NECISQUE POTESTAS ESTOD, TERQUE IM VENUNDARIER IOUS ESTOD: SEI PATER FILIOM TER VENOM DUIT, FIDIOS A PATRE LEBER ESTOD. Sæpe jam dixi Leges Regias quamvis ipſi reges poſt ejectum Tarquinium Superbum diſplicerent, leges tamen, inquam, etiam in libera republica placuiſſe, & ab Decemviris, quum leges populo Romano ſcriberent, in duodecim tabulas relatas fuiſſe. Putant magni viri *Leges Regias & Solonis* quæ ſcilicet Athenis erant petitæ, *decem primas* tabulas occupaſſe, *duas*

 poſtre-

poſtremas de *Sacris Romanorum* tractaſſe, quas leges à Faliſcis petitas Servius eſt auctor. Quorum ſententiam confirmare videtur, quod Feſtus *leges regias* ex I. II. III. tabulis (duodecim tabularum ſcilicet) citet: Legem autem hanc, quam Romuli fuiſſe notat non obſcurè Dionyſius, ipſe idem auctor laudat *ex quarta tabula.* Ait igitur lex (PATRI ENDO FILIUM) Concinnata hæc lex eſt ex Dionyſio libro. II. & Vlpiano cap. Inſtitut. x. Jus quod Romani veteres in liberos habebant proprium fuit Quiritium id eſt ipſorum civium Romanorum, immenſum planè & infinitum. Neque enim bona ſolùm eorum, quemadmodum tradit Dionyſius lib. VIII. ſed vita etiam & libertas in poteſtate parentum fuit. Scriptum autem hoc invenio cùm in aliis libris veteribus JC. torum tum maximè lib. I. Inſtitutionum Juſtiniani tit. IX. §. II. hoc modo: *Jus poteſtatis quod habemus in liberos proprium eſt civium Romanorum. Nulli enim ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem nos habemus. Hanc autem poteſtatem non recentem fuiſſe, ſed jam inde ab Romulo permiſſam* tradit Dionyſius, *Romulus omnem parentibus in liberos poteſtatem in perpetuum dedit coercendi, verberandi, ruſticis in operibus habendi, ac demum etiam occidendi, quamvis ipſi vel rempublicam adminiſtrarent, vel ſummos honores geſſiſſent, atque ex iis maximam laudem conſequuti eſſent: quo factum eſt ut illuſtres ſæpe viri ex roſtris quum conciones haberent ſenatui quidem adverſas, plebi vero ſecundas, à patribus per vim abducti, atque ab iiſdem eo, quo libuit, ſupplicio affecti ſunt: quibus ne ullus quidem magiſtratus auxilio fuit, mitto quàm multi filios, quum imperata ſua neglexerant necaverint; quod de Torquato aliisq; multis accepimus. Neq; verò hac licentia contentus Romulus poteſtatem etiam filiorum vendendorum patribus uſque ad tertiam auctionem conceſſit, quæ poteſtas multo major eſt quam domini in ſervum. Nam ſervus à Domino vernendatus recepta libertate liber eſt, filius iterum atque iterum in poteſtatem revertitur, poſt tertiam verò venditionem, ſi ſe in libertatem vindicarit, è patris poteſtate egreditur.*

Poteſtas igitur patria apud veteres Romanos, antiquiſſimis temporibus ſub regibus & aliquanto etiam poſt reges exactos *magna certè* fuit, & *dominicæ omnino par*, imo in quibuſdam *etiam major* quam dominica ex Romuli inſtituto. Addit deinde Dionyſius *Numam Pompilium hanc ad legem Romuli exceptionem adjeciſſe, ne pater filium, qui ſuo conſenſu uxorem duxiſſet, vendendi jus haberet:* & ſcribit præterea, ut ad inſtitutum noſtrum veniamus, *has leges poſtea ab Decemviris probatas & in quartam tabulam ex duodecim relatas.* Id quod apud Vlpianum etiam ſcriptum invenio in titulo x. §. I. *Liberi parentum poteſtate liberantur, id eſt ſi poſtea quam emancipati fuerint, manumiſſi ſint. Sed filius quidem ter mancipatus ter manumiſſus ſui juris fit. Id enim lex*

lex duodecim tabularum jubet his verbis : Si pater filium ter venunduit, filius à patre liber eſto : cæteri autem liberi, præter filium, tam maſculi quàm feminæ, una emancipatione manumiſſioneque ſui juris fiunt. Quum auten inquit Vlpianus *ceteros liberos, præter filium, tam maſculos quàm feminas una mancipatione manumiſſio neque factos fuiſſe ſui juris*, intelligit *filias, nepotes, neptes, pronepotes, proneptes* & ſic deinceps. *unica emancipatione factos fuiſſe ſui juris, filium autem trina.* Hinc Vlpianus in l. VIII. in fine D. de injuſto rupto irrito facto teſtamento *Filia*, inquit, *quum emancipatur vel nepos, quia una emancipatione exeunt de poteſtate, teſtamentum non rumpunt.* Sic Cajus IC. lib. I. Inſtit. tit. VI. §. IV. verſ. Feminæ. *Feminæ*, inquit, *vel nepotes maſculi ex filio una emancipatione de patris vel avi exeunt poteſtate & ſui juris efficiuntur.* Ait lex (*qui ex ſe matreque familias natus eſit.*) Hæc verba etiam in hac de patris poteſtate lege ſcripta ab Decemviris fuiſſe videtur innuere formula illa Rogationis, quæ exſtat apud Agellium lib. V. cap. XIX. his compoſita verbis : *Velitis jubeatis Quirites, utei L. Valerius L. Titio tam joure legeque filius ſiet, quam ſi ex eo patre matreque familias natus eſſet, uteique ei vitæ necisque endo eum poteſtas ſiet ; utei patri endo filio : hac utei dixi ita vos Quirites rogo.* Videtur enim formula ex hac lege transſcripta. Ait igitur (QUI EX SE, ID EST PATRE MATREQUE FAMILIAS) quaſi dic. Qui ex juſta uxore. Nam ut ait Juſtinianus l. I. Inſt. tit. IX. pr. *in poteſtate noſtra ſunt ii demum liberi, quos ex juſtis nuptiis procreavimus.* (VITÆ NECISQUE POTESTAS ESTOD) Exemplum indicat Dionyſius lib. II. & leguntur paſſim apud alios ſcriptores. Reſpicit, vel expreſſit potius, priorem hanc patriæ poteſtatis partem Cicero, quum in Clodium pro domo ſua ita ageret : *Credo te eſſe interrogatum, auctor ne eſſes, ut in te P. Fontejus vitæ necisque poteſtatem haberet.* Rogabantur enim illud, qui ab aliis adrogabantur : quemadmodum videre eſt apud Agellium lib. V. cap. XIX. Magna igitur, quod repeto, hæc fuit poteſtas, quod *necandi filii indictæ cauſſa poteſtatem haberet* ; quod *diſtrahendi.* Ex hac tanta poteſtate ſequebatur etiam, *quod patres conſequerentur omnia, quæ filii acquiſierant*, ut legere eſt Inſtit l. II. tit. IX. idque *contra jus & votum naturæ*, quo parentes Theſauriſant liberis, non è diverſo ; ut bene Paullus Apoſtolus epiſtola II. ad Corinth. cap. XII. v. XIV. Poſtea tamen, creſcente unà cum Imperio populi humanitate, docenteque paullatim natura & comuni parentum voto *liberos ingenuos ingenuè & liberaliter eſſe habendos*, ac meritis potius & officio, quam minis ad obedientiam provocandos ; multa emendata ſunt & ad humanitatis rationem revocata : ita ut *nec patri quærerentur omnia indiſtinctè*, quæ filius ſuo labore & induſtria paraverat, nec *crudeliter*

ſævire poſſent parentes in liberos l. III. C. de patria poteſtate & tot. tit. de obſequiis à liberis & libertis præſtandis; neque eos *occidere*, *diſtrahere*, *oppignerare*, *exhæredare*, imò *alimenta iis victumque quærere* cogantur & *ſuppeditare*. Quod non liceat *occidere* conſtat ex tit. C de his qui par. vel liberos occiderunt, & l. v. C. de parricidiis: quod non liceat *diſtrahere* loquitur l. I. C. de patribus, qui filios ſuos diſtraxerunt: quod non *oppignerare*, clamat l. VI. C. quæ res pignori: quod non liceat *exhæredare*, niſi graviſſimas ob cauſſas, nimis eſt notum: quod non *abdicare*, manifeſtum eſt ex l. VI. C. de patria poteſtate: quod denique novo & emendato jure pater cogatur *filiis alimenta victumque quærere & ſuppeditare*, paret ex l. pen. D. de his qui ſunt ſui vel alieni juris & tot. tit. D. de liber agnoſc. & C. de alend. liber aliiſque Juris librorum locis ut multo melior hodie quam olim fuerit, filiorum ſit conditio; ſummo illo rigore in ſummam æquitatem mutato. Pergunt Decemviri (TERQUE IM VENUNDARIER IOUS ESTOD) Hujus partis legis à me recitatæ teſtem habemus Dionyſium Hal. lib. II. qui etiam illud adſcribit: *Majorem hac lege patribus in filios, quam heris in ſervos, poteſtatem permiſſam eſſe. Servum enim venditum, ſi à novo Domino manumitteretur ſui juris effici: & filium non prius ſuæ poteſtatis fieri, quam ter à patre ſuo venditus, terque à Dominis ſuis manumiſſus fuiſſet.* Partem hanc legis de *tribus auctionibus & de fiduciaria emancipatione* declarat Cajus IC. lib. I. Inſtit. tit. VIII. §. III. hic verbis: *Emancipatio hoc eſt manu traditio quædam ſimilitudo venditionis eſt, quia & in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius vocatur: ergo ipſe naturalis pater filium ſuum fiduciario patri mancipat, hoc eſt manu tradit, à quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quaſi in ſimilitudinem precii accipit & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit: hoc ſecundò & tertiò, quum fiduciario patri mancipat & tradit, & ſic de patris poteſtate exit: tamen quum tertiò mancipatus fuerit filius à patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut à fiduciario patre mancipetur, & à naturali patre manumittatur, ut ſi filius ille mortuus fuerit, ei in hæreditate naturalis pater non fiduciarius ſuccedat.* Quæ prius & antiquiſſimis temporibus *verè*, poſtea *fictè* & *ſimulatè* omnia fuerunt geſta. Nam quum ſemel placuiſſet, filium familias non poſſe liberari à patria poteſtate, niſi *poſt tres mancipationes, totidemque emancipationes veras*, poſtea mitigato jam ſummo illo patriæ poteſtatis rigore, *fictè & ſimulatè omnia fuerunt geſta*. *Fictæ* & *ſimulatæ* erant *mancipationes*, *emancipationes*, *fictum* & *ſimulatum* erat, quod adhibebatur *precium*; *fictus & ſimulatus* præter naturalem adhibebatur *pater*. Omnia erant imaginaria. Certè venditiones illæ liberorum perſonarum *figuratæ*

gurata dicuntur in l. vi. C. de emancip. liber. alibi *imaginariæ* §. vi. Inſtit. quib. mod. jus patr. poteſt. ſol. item *vanæ*, id eſt nullarum virium, nullius effectus *obſervationes* d. l. vi. item *antiquæ obſervationes*, & quæ præſentia tunc tempora non flagitabant. d. §. vi. quæque denique *non ſine injuriis & alapis fierent*, ut in manumiſſionibus ſervorum veris Novell. lxxxi. in præfation. Sed de his plenius ſuo loco, *tractatione Judiciorum*, ubi de *Legis Actionibus* erit dicendum.

Quod autem occidere licuerit olim parentibus ſuos filios conſtat etiam ex Paullo JC. cujus verba exſtant in l. fine D. de liberis & poſtumis: *Itaque poſt mortem patris non hæreditatem percipere videntur, ſed magis liberam bonorum adminiſtrationem conſequentur; hac ex cauſſa, licet non ſint hæredes inſtituti, domini ſunt, nec obſtat, quod licet eos exheredare, quod & occidere licebat.* Sic Imperator Conſtantinus in l. ult. C. de patr. pot. *Libertati à majoribus tantùm impenſum eſt, ut patribus, quibus jus vitæ in liberos neciſque poteſtas olim permiſſa, libertatem eripere non liceret.* Marcianus denique in l. v. D. ad legem Pomp. de Parricidiis: *Divus Hadrianus fertur quum in venatione filium ſuum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in inſulam eum deportaſſe: quod latronis magis quam patris jure eum interfecit. Nam patria poteſtas in pietate debet non atrocitate conſiſtere.*

Ajunt Decemviri (*Si pater filium ter venum duit.*) Auctorem habet hæc hujus legis pars Ulpianum tit. x. Inſtit. in pr. cujus hæc ſunt verba: *Liberi parentum poteſtate liberantur emancipatione, id eſt poſteaquam mancipati fuerint, manumiſſi ſunt. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumiſſus ſui juris fit: Id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis: Si pater filium ter venundarit, filius a patre liber eſto.* Quæ verba quid ſibi velint, ſatis ſuperque paret ex iis: quæ jam à medicta de *tribus mancipationibus*, *totidemque emancipationibus.* Apud Moſcovitas & Tartaros, quos veteres Scythas Aſiaticos vocant, quater filium vendere etiamnum parenti licet. Videndus Bodinus lib. i. de rep. cap. iv. ubi multa de patria poteſtate. Ajunt Decemviri (*venum duit*) Malè imo barbarè & ineptè legitur in vulgatis Vlpiani exemplaribus *venumdavit*; pro quo Turnebus, *venum dabit. Duit* autem ab antiqua voce *Duo*, *duis* pro qua nunc dicimus *Do.* ſic Plautus: *Libellum pro eo argento ne duis.* Terentius in Andr. Act. iv. Sc. i. v. xlii. *at Tibi Dii dignum factis exitium duint.* Aiunt denique Decemviri: (*Fidios à patre leber eſtod*) quaſi dicerent, filii familias libertatem conſequuntur à parentibus ſuis poſt tres illas venditiones, totidemque manumiſſiones; poſt trinam mancipationem, trinamque emancipationem. Hæc ad legem ſufficiant

duodecim tabularum *de patria poteſtate.* Sequuntur jam leges de *Tutelis.*

3. PATREI LIBEREIS SUEIS, QUOSQUE HABET IN POTESTATE, CUI USCUMQUE SEXUS, TUTORES TESTAMENTO DANDI IOUS ESTOD. De hac duodecim tabularum lege, ſic loquitus Caius JC. lib. XII. ad Edictum Provinciale, cujus verba exſtant in l. I. D. de teſt. tut. *Lege duodecim tabularum permiſſum eſt parentibus liberis ſuis, ſive feminini ſive maſculini ſexus, ſi modo in poteſtate ſint, tutores teſtamento dare.* Ratio legis eſt, quod ſecundùm naturam ſit veriſimile, neminem diligentius de bonis tutoribus cogitaturum, quam parentes ipſos. Ideoque lex permittebat ac ſuadebat, ut parentes in teſtamentis ſuis darent liberis Impuberibus tutores, ne poſt mortem illorum incerta eſſet ejus rei ſollicitudo. Aiunt Decemviri (*Patrei liberis ſuis*) Extenduntur hæc verba etiam ad *poſtumos.* Addit enim Caius: *Item ſcire debemus etiam poſtumis filiis vel nepotibus, vel ceteris liberis licere parentibus teſtamento tutores dare.* Sic Suetonius ſcribit Julium Cæſarem quam teſtamentum faceret, *plures ex iis, qui cum poſtea occiderunt, nominaſſe tutores filio, ſi quis ſibi naſceretur.* Rationem autem, quur Poſtumis dari tutor poſſit, hanc recitat Juſtinianus, quod ii in compluribus aliis cauſſis *pro jam natis* habebantur. (*Quoſque habet in poteſtate*) Ait enim Caius: *ſi modò in poteſtate ſint:* & paullo poſt: *qui modò in ea cauſſa ſint, ut ſi vivo eo nati fuerint, in poteſtate ejus futuri ſint, neque teſtamentum rupturi* (*Cujuſcumque ſexus*) *ſive feminini ſive maſculini ſint ſexus:* & tum diſcrimine ſervato: quod *maſculis* quidem tutores dentur, *ſed Impuberibus: feminis* vero *tam puberibus, quam Impuberibus*; idque *propter ſexus infirmitatem & rerum forenſium ignorantiam* ut eleganter notat Ulpianus Inſtit. tit. XI. §. I. Ajunt denique Decemviri (*Tutores teſtamento dandi Ious eſtod.*) *Tutores quoſlibet.* Bene Paullus JC. in l. XXIX. §. fin. D. de teſt. tut. *Teſtamento quemlibet poſſumus tutorem dare ſive is prætor ſive conſul ſit: quia lex duodecim Tabularum id confirmat.* Succedit explicanda lex ſecunda *de Tutelis.*

4. TUTOR DOLI MALI SUSPECTUS PER QUEMVIS ACCUSATOR; DOLIQUE MALI DAMNATUS INFAMIS ESTOD. Hanc legem ex Cicerone, Ulpiano & Juſtiniano exſcripſi. Ciceronis quidem verba ex lib. III. Offic. ſunt hæc: *Dolus in tutela vindicatus fuit lege duodecim tabularum.* Ulpianus autem lib. XXXV. ad Edictum, cujus verba, exſtant in Pandectis l. I. §. II. de ſuſp. tut. & Curat. *Sciendum*; inquit *eſt ſuſpecti crimen ex lege duodecim tabularum deſcendere.* Hæc Vlpiani verba in ſuas Inſtitutiones transſcripſit Imperat. ad tit. XXVI. Inſtit. lib. I.

de

de ſuſpect. Tut. & Curat. Aiunt autem Decemviri (*Tutor*) *Tutela* nihil aliud, quam poteſtas ad tuendum populum, qui propter ætatem ſe defendere nequit jure civili data & permiſſa, quemadmodum videre eſt §. I. Inſt. de tut. & leg. I. D. eod. l. v. D. de regul. jur. Tutelam qui adminiſtrat Tutor dicitur. (*Doli mali ſuſpectus*) *Dolum malum* Gallus Aquilius apud Ciceronem diffinit, quum aliud agitur, aliud ſimulatur. Quam diffinitionem probat etiam Ser. Sulpitius. De *Dolo malo* operæ pretium eſt audire verba Servi & Labeonis, quæ leguntur apud Vlpianum in l. I. §. II. D. de dolo malo: *Dolum malum ita Servius quidem diffinit machinationem quandam alterius decipiendi cauſſa, quum aliud ſimulatur, aliud agatur. Labeo autem poſſe & ſine ſimulatione id agi ut quis circumveniatur poſſe & ſine dolo malo aliud agi, aliud ſimulari: ſicuti faciunt, qui per ejuſmodi diſſimulationem deſerviunt & tuentur vel ſua vel aliena. Itaque ipſe ſic diffinit Dolum malum eſſe omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitum. Labeonis diffinitio vera eſt.* Addit autem Vlpianus: *Non fuit contentus Prætor Dolum dicere, ſed adjecit malum: quoniam veteres Dolum etiam dicebant bonum; & pro ſollertia hoc nomen accipiebant; maximè ſi adverſus hoſtem latronemve machinetur.* Sicidem Vlpianus in l. VII. §. IX. *Dolus malus*, inquit, *fit calliditate & fallacia ut ait Pedius, dolo malo pactum fit, quoties circumſcribendi alterius cauſſa aliud agitur & aliud agi ſimulatur.* Aiunt igitur Decemviri (*Doli mali*) quare addatur *malus*, audivimus jam ex Vlpiano. Nam aliquando Dolus dicitur *bonus*, cui ſcilicet nulla adeſt fraus. Ideoque rectè dicit Papinianus in l. LXXVII. §. XXXI. in fine, *non videtur dolo fuiſſe, quum fraudem excluſerit.* Nam ſi quis dolo facit, & fraudem excludat, non videtur dolo facere. Dolus enim ſine fraude, dolus non malus eſt ſed bonus. Fraus adhibita dolum facit malum. *Fraudem* inquam *excludere, bonus dolus eſt*. l. VI. §. VIII. D. ſi quis omiſſa cauſſa teſtimonium, ab inteſtato vel alio modo poſſideat hæred. *Qui fraudem excludit non videtur fraudulentus, neque uti dolo malo*: de qua præſumptione videndus Alciatus lib. III. Præſumt. XVIII. Aiunt Decemviri (*ſuſpectus*) Alii hîc addunt (*Culpave ſuſpectus*) Sed quia apud Ciceronem, Vlp: vel Juſtin. hæc vox, tamquam ex duodecim tabulis petita non legitur, nolui in verbis legis exprimere. Alioquin *Culpa* eſt læſio per Imprudentiam alteri inlata, quæ alioqui humanitus evitari potuiſſet. Donatus in Terentium ſcribit *Culpa ejus eſſe, qui neſciens aliquem læſerit.* Culpæ variæ ſunt ſpecies apud JCtos, *lata, latior, magna, latiſſima*: ſed quia parum ad legis noſtræ illuſtrationem, ſilentio præteribo. Aiunt Decemviri

(*ſuſpe-*

(*ſuſpectis.*) Hinc igitur tota illa materia & Diſputatio de *Suſpectis Tutoribus*, quæ per Jus noſtrum tam ampla tamque latè diffunditur, originem quaſi trahit. De *Suſpectis Tutoribus & Curatoribus* agitur in Pandectis lib. XXVI. tit. x. in Codice lib. v. tit. XLII. in Inſtit. I. Vltimo. *Suſpectus autem Tutor*, qui cenſeri debeat, exponit Iuſtinianus ex Iuliani reſponſo tit. Inſtit. de ſuſp. tut. *Suſpectus eſt*, ait, *qui non ex fide tutelam gerit, licet ſolvendo ſit.* Et infra: *Suſpectum etiam eum putamus, qui moribus talis eſt, ut ſuſpectus ſit. Enimverò Tutor vel Curator, quamvis pauper eſt, fidelis tamen & diligens, removendus non eſt quaſi ſuſpectus.* Eadem ſunt apud Vlpianum in l. VIII. D. de ſuſpect. tutoribus.

Materiam autem & Diſputationem & Diſceptationem omnem de *ſuſpectis Tutoribus*, quæ libris juris noſtri multis pertractatur, *deſcendere ex legibus duodecim tabularum.* manifeſtis verbis docet Vlpianus & ex eo Iuſtinianus: quum aiunt, *ſuſpecti crimen ex lege duodecim Tabularum deſcendere*; quumque Cicero dicat lib. III. Officiorum: *Dolum in tutela fuiſſe vindicatum lege duodecim Tabularum.* Aiunt Decemviri (*per quemvis accuſator.* Hinc eſt, quod Iuſtinianus ait *ſuſpecti tutoris judicium, quaſi publicum eſſe*, quum ejus accuſatio omnibus pateat. Verba ejus ſunt hæc lib. I. Inſt. tit. de ſuſp. Tutor. §. III. *Conſequens eſt, ut videamus, qui poſſint ſuſpectos poſtulare: & ſciendum eſt quaſi publicam eſſe hanc accuſationem, hoc eſt omnibus patere*, & quæ ſequuntur. Quæ verba transſcripta ſunt ex Vlpiano l. I. §. VI. D. de ſuſp. tut. Huc pertinent verba Gordiani Imperat. in l. VI. C. de ſuſp. tut. *Removendi autem licentia non ſolum parentibus utriuſque ſexus, ſed etiam cognatis & extraneis & affinibus & ipſi cujus res adminiſtrantur, ſi non Impubes ſit arbitrio cognatorum bonæ opinionis conſtitutorum conceditur.* Publica autem actio vel accuſatio dicitur, quæ omnibus, cujuſcumque etiam ſexus, patet. Nam ut eleganter ad d. l. I. D. de ſuſp. tut. Bartolus, *Publicum eſt, quod omnibus patet.* Addunt Decemviri (*dolique mali damnatus, infamis eſtod*) horum ſententia eſt apud Iuſtinianum §. VI. Inſtit. de ſuſp. tut. *Suſpectus autem remotus, ſi quidem ob dolum, famoſus eſt; ſin ob culpam, nonæque.* Hinc Imperat. Dioclet. & Max. in l. ult. C. de ſuſp. tutor. *Suſpectos Tutores ex dolo non etiam eos, qui ob negligentiam remoti ſunt, infames fieri, manifeſtum eſt.* Aiunt autem Impp. *eos qui ob negligentiam remoti ſunt, infames fieri.* Aliud dicendum de *Lata negligentia*, quæ prope fraudem accedit. Vlpianus in l. VII. §. I. D. de ſuſp. tutor. *Si fraus non ſit admiſſa; ſed lata negligentia: quia iſta prope fraudem accedit, removeri hunc quaſi ſuſpectum oportet.* Sequitur de Tutelis lex tertia, quæ *de Tutoribus furtum rerum pupillarium committentibus.*

5. Si quis Tutor pupillum fraudarit, remque eius intervorterit, infamia notator pœnaque moltator Duplionis. Quemadmodum præcedens lex vel legis fragmentum de *ſuſpectis Tutoribus*: ſic hæc *de iis* agit, *qui manifeſti furti ſunt convicti.* Concinnata hæc lex eſt ex variis & I C torum & Ciceronis locis. Imprimis Triphoninus lib. I. Diſputationum ſic ait in l. LV. §. I. D. de adminiſtr. & per. tut. *Sed ſi ipſi tutores rem pupilli furati ſunt: videamus an ea actione, quæ proponitur ex lege duodecim tabularum adverſus tutorem in duplum ſinguli in ſolidum teneantur: & quamvis unus duplum præſtiterit, nihilo minus etiam alii teneantur*: & quæ ſequuntur (*remque ejus intervorterit*) non ſolùm invito domino contrectantes; ſed perfidè agentes. Idem Triphoninus d. l. LV. § I. D. de adminiſtr. & peric. tut. *Sed tutores*, inquit, *propter admiſſam adminiſtrationem non tam invito domino contrectare eam videntur, quam perfidè agere &c.* Quæ verba innuunt *velamen adminiſtrationis furtum ipſum temperare* (*infamia notator*) Hoc judicio damnatum *in famen fuiſſe* teſtatur Cicero, ubi *judicium tutelæ* appellat *Turpe* lib. I. de Orat. ſi turpe, ergo in famiam habet admiſtam. Sic idem Cæcinna ait, *Turpe judicium dari adverſus eum, qui per tutelam fraudaſſet aliquem.* Idem etiam in Orat. pro Comœdo *judicium tutelæ enumerat inter ſummæ exſtimationis judicia.* (*pœnaque dupli moltator*) Ulpian. l. I. §. XX. D. de tutelæ & rationib. diſtrah. & utili curationis cauſſa actione: *Conſiderandum eſt in hac actione, utrum precium rei tantùm duplicetur, an etiam quod pupilli interſit, & magis eſſe arbitror in hac actione quod interſit non venire, ſed rei tantùm exiſtimationem.* Paullus in l. II. §. fin. D. d. t. *Hæc actio licet in duplum ſit, in ſimplo rei proſequutionem continet, non tota dupli pœna eſt.* Putat Balduinus in comment ad leg. XII. Tab. cap. XL. *Crimen ſuſpecti & actionem de rationib. diſtrah.* eſſe unum idemque judicium: contra mihi videtur. Nam in Pandect. duo diſtincti ſunt tituli, unus *de crimine ſuſpecti*; alter *de rationib. diſtrah.* Et eſt utriuſque judicii etiam *diverſus effectus.* Nam *actione ſuſpecti* id agitur, ut ſi quid à rebus pupilli tutor averterit, id reſtituatur in duplum, etiam finita tutela; quum prior inſtituatur conſtante adhuc tutela. l. I. C. de ſuſp. tutor. Quod autem Tutor qui pupillum fraudavit, remque ejus interverterit, *infamia ſit notandus*; ejus damnationis veſtigium extat in l. I. D. de his qui not. infam. ubi inter alios notantur infamia, *qui pro ſocio, tutelæ, mandati, depoſiti, ſuo nomine non contrario judicio damnatus erit.* Hinc lux verbis Ulpiani in l. XLII. D. de verb. ſig. *Probrum & improbrum id eſt probra quædam natura turpia ſunt, quædam civiliter & quaſi more civitatis; ut pote furtum, adulterium natura turpe eſt. Enimvero tutelæ damnari hoc non natura probrum eſt,*

ſed more civitatis. Nec enim natura probrum eſt, quod poteſt etiam in hominem idoneum incidere. *Duplionis* autem pro *Dupli* vocabulo uſi ſunt veteres Romani, in eoque ſignificarunt *duplicem vel pecuniæ vel capitis multam.* Hæc ad leges de Tutelis: ſequitur una de *Curatione.*

6. SEI FOUSIOSOS ESIT, ADNATORUM GENTEILIUMQUE ENDO PEQUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTOD. *Curationem Agnatorum Gentiliumque* in Furioſo ejuſque bonis ex lege duodecim tabularum introductam fuiſſe ſcribit Juſtinianus Imp. Inſtit. de Curatoribus §. III. *Furioſi quoque & prodigi, licet majores XXV. annis ſint, tamen in Curatione ſunt Agnatorum ex lege duodecim Tabularum.* Vlpianus quoque lib. I. ad Sabinum ſcribit l. I. D. de cur. tur. *lege duodecim tabularum prodigo interdici bonorum ſuorum adminiſtrationem.* Interdicitur quidem, non diſertis verbis, ſed per Juriſperitorum interpretationem. Nam quod ad bonorum adminiſtrationem parum differre ſolet *Prodigus* à *Furioſo.* Etiam Caius lib. III. ad Edict. provinc. l. XIII. D. d. t. *Sæpe ad alium,* inquit, *ex lege duodecim tabularum Curatio furioſi aut Prodigi pertinet; alii Prætor adminiſtrationem dat: ſcilicet quum ille legitimus* id eſt ex lege duodecim tabularum introductus, *inhabilis ad Curationem videatur.* Solemnia autem verba, quæ de Curatione indicavi refert Cicero lib. II. de Invent. *Si furioſus eſt, agnatorum gentiliumque in eo pequuniaque ejus poteſtas eſto.* Quæ etiam verba lib. I. ad Herennium reperiuntur, niſi quod illic, *Si furioſus exiſtet,* ſit ſcriptum. Hæc de Legibus duodecim tabularum, quæ inveniuntur pertinuiſſe *ad Tutores & Curatores*: à quibus anteaquam digrediar ad leges, quæ *de Servitutibus* agebant: illud etiam monendum duxi; quemadmodum *Teſtamentaria Tutela* introducta eſt *ex legibus duodecim tabularum*; idem etiam dicendum videri de *Tutela Legitima*: cujus tamen verba ſolennia nuſquam leguntur. Docet quæ dixi, Vlpianus lib. XIV. ad Sabinum in l. I. D. de Legit tut. *Legitimæ tutelæ,* inquit, *lege duodecim tabularum agnatis delatæ ſunt, & conſanguineis, item patronis id eſt his qui ad legitimam hæreditatem admitti poſſunt.* De hac tamen quæ *Patronis* defertur lib. XXXVIII. in l. III. D. d. t. ſcribit eam nominatim delatam fuiſſe, ſed *per conſequantias hereditatium, quæ ex ipſa lege Patronis datæ ſunt.* Idem etiam ſcribit Iuſtinianus lib. I. Inſtit. de legitima agnator. tutela in pr. Ad hanc autem legem pertinere arbitror quod Paullus lib. LIX. ad Edictum ſcribit in l. LIII. in pr. D. de verb. ſig. *Quum dicitur apud veteres Agnatorum Gentiliumque pro ſeparatione accipitur, ut quum dicitur ſuper pequuniæ tutelæve ſuæ, tutor ſeparatim ſine pecunia dari non poteſt.* Illud ſine dubio hujus eſt, quod Iuſtinianus refert, *ab inteſtato vocatos eſſe ad tutelam agnatos.* quod ita interpretatur, non ut omni-

no is teſtamentum non fecerit, ſed ſi quantùm ad tutelas pertinet inteſtatus deceſſerit. Verba Juſtiniani exſtant tit. Inſtit. de legit. agnatorum tutela. §. II.

Sunt autem *Agnati*, qui per virilis ſexus perſonas cognatione ſunt juncti, veluti *frater ex eodem patre natus*, *fratris filius nepoſve ex eo*; item *patruus & patrui filius*, qui *frater patruelis* dicitur & *nepotes ex eo*. Quemadmodum ſcribit Caius lib. I. Inſtit. in l. VII. D. de legit. tutor. Quamobrem rectè Diocletianus & Maximianus reſcripſerunt, *ad avunculos tutelas ex lege duodecim tabularum non deferri*, ſed *ad patruos*, niſi ſe excuſaverint. Verba Imperatorum leguntur in l. I. c. de legit. tut. *Ad avunculos*, inquiunt, *non maſculorum tutelæ ex lege duodecim tabularum deferuntur; quum ſolummodo patruis, ſi non ſe excuſaverint, id jus tributum ſit.* Hodie *Cognati*, ſi modo proximiores ſunt, tutelam obtinent. Auth. ſicut hæreditas. C. de legit. tut. Novel. CXVIII. cap. V. Hæc de *Tutelis & Curationibus* ſufficiant ex legibus duodecim tabularum. Succedunt jam explicandæ leges aliquot de *Servitutibus*, & *Finibus regundis*. Earum prima hæc eſto de Ambitu:

XI. Caput.

I. *Servitutis Finiumque regundorum Prima lex de ambitu.* 2. *De ſpacio quinque pedum inter confines agros relicto non uſu capiendo.* 3. *De ſervitutibus ruſticis.* 4. *De Glande legenda.* 5. *Fragmentum de aqua pluvia mutilum.* 6. *Ultima de aqua ductu.*

I. AMBITOS PARIETIS SESTERTIOS PES ESTOD: Legem hanc inter duodecim tabularum leges fuiſſe varii indicant auctores, quorum verba in medium adducam. Agit autem de vicinarum ædium intervallo. Eſt autem à Feſto Pompeio lib. I. & ab Iſiodoro lib. XV. Etymol. cap. ult. traditum *inter vicinorum ædificia ſpacium in latitudinem duos pedes & ſemiſſem patens ad circumeundi facultatem intermitti conſueviſſe* quod in Antonini & Veri reſcripto ſignificari Iacobus Cuiacius notat lib. XXI. Obſerv. cap. IV. Spacium autem illud duorum & ſemis pedum, *Ambitum* antiquis appellatum fuiſſe ſcribunt iidem auctores. Feſtus enim lib. I. ſic ait: *Ambitus propriè dicitur inter vicinorum ædificia locus duorum pedum, & ſemipedis ad circumeundi facultatem relictus.* Eadem ſunt apud Iſiodorum lib. XV. cap. ult. Inſulæ igitur, quæ in urbe Roma erant innumeræ, ut notant Sex. Ru-

ſus & P. Victor, id eſt ædificia undique libera, *connexa non* fuerunt, ſed *adiacentes* l. xv. §. xiv. D. de damno & tamen nihil vetabat Inſulæ *parietem eſſe communem* l. xiii. D. de ſervitut. urb. præd. Videndus & Cuiacius lib. xxi. 2. Obſervat. cap. iv. Vocem autem illam *Ambitus* ex duodecim tabulis manare, inde manifeſtè conſtat, quod Varro lib. iv. de L.L. memoriæ prodit *duodecim tabularum Interpretes Ambitum parietum appellare Circuitum*; antiquo planè loquendi more. *Am* enim antiquiſſimis Latinis *Circum*, quemadmodum multa docent teſtimonia & exempla in medium adducta ab eodem Varrone, item Feſto, Macrobio aliiſque ſcriptoribus. Sic & ea notione vox *Ambitus* exaudienda apud Ciceronem in Top. *Ut ſi ita reſpondeas* inquit, *quoniam P Scaevola id ſolùm eſſe ambitus ædium dixerit, quantùm parietis communis tegendi cauſſa tectum projiceretur.* Sic apud Vitruvium lib. i. cap. i. *Jura quoque nota habeat oportet ea quæ neceſſaria ſunt ædificiis communibus parietum ad ambitum.* Item vetus marmor Romæ in Jacobi Sadoleti hortis ecfoſſum: *Inter duos parietes ambitus privat Flavi Sabini.* Notandum autem obiter Ambitum hunc, id eſt ſpacium duorum pedum & ſemis, *ſpacium legitimum dici* à Papirio Juſto I C. lib. i. de Conſtitut cujus verba exſtant n. l. xlv. D. de ſervit. urb. præd. *Imperatores Antoninus & Verus Auguſti reſcripſerunt in area, qua è nulli ſervitutem debet poſſe dominum vel alium voluntate cjus ædificare intermiſſo legitimo ſpacio à vicina inſula. Legitimum ſpacium* eleganter dicitur, quia diffinitum erat legibus duodecim tabularum. Ajunt Decemviri (*ſeſtertios pes eſtod*) Duos pedes cum ſemi *ſeſtertium* pedem in duodecim tabulis appellari docet diſertis verbis Voluſius Mecianus libello de Aſſe, cujus verba vulgati Codices inemendatoria præferunt, ſic proculdubio corrigenda: *Seſtertius duos aſſes & ſemiſſem, quaſi ſemis tertius. Lex etiam Duodecim Tabularum argumento eſt, in qua duo pedes & ſemis ſeſtertius pes vocatur.* Eadem etiam voce *Dupondium* & *Semiſſem* Veteres intellexiſſe Plinius quoque lib. xxxiii. cap. iii. cum Feſto lib. xvii. tradunt: eadem omnino forma, qua & *Trientertium* & *Beſalterum* dixiſſe veteres idem Feſtus eſt auctor. Huic legi adfinis & non abſimilis videtur fuiſſe illa, quam recitat ex Solonis legibus & à Decemviris in duodecim tabulas relatam notat Cajus ad leg. ult. D. finium regund. Sic enim ibi Cajus lib. iv. ad legem Duodecim Tabularum: *Sciendum eſt in actione finium regundorum illud obſervandum eſſe, quod ad exemplum ejus legis ſcriptum eſt, quam Athenis Solon dicitur tuliſſe. Nam illic ita eſt. Si quis ſepem ad alienum prædium fixerit, infoderitque, terminum ne excedito. Si maceriam, pedem relinquito. Si verò domum, pedes duos* (hoſce duos pedes Decemviri mutarunt in pedem *ſeſtertium*, id eſt in duos pedes

des & ſemiſſem vel ſemis) *ſi ſepulcrum aut ſcrobem foderit, quantùm profunditatis habuerint, tantùm ſpacii relinquito. Si puteum paſſus latitudinem. At verò oleam aut ficum ab alieno ad novem pedes plantato: ceteras arbores ad pedes quinque.* Solennia verba perierunt. Agit autem lex & vetat, *ne quis ædificare vel plantare* quid volens terminum excedat ab lege præſcriptum. Nam ſervandi termini maximam ſemper veteres habuerunt rationem. Sic Conſtantino Imperatori primùm placuit, *ab horreis publicis privatorum ædes centum pedibus, à ceteris vero publicis ædificiis quindecim pedum ſpacio removeri* l. IV. & l. XLVI. de oper. public. C. Theod. Ratio illa, ne ſcilicet publica hæc ædificia periclitarentur ab privatarum ædium incendiis. Alia item ne ex privatis ædificiis exaudirentur ſecreta & fata illa, quæ in publicis ædificiis pro reipublicæ adminiſtratione ſolent tractari & adminiſtrari. Theodoſio deinde ſatis viſum eſt *privatorum ædificia quindecim pedum inter vallo ab horreis publicis diſiungi.* l. X. l. XI. C. de ædific. privat. qui Theodoſius & hoc in d. l. conſtituit *ut Privatorum inter ſe mœniana decem pedes, à publicis vero operibus quindecim diſtent.* Quam Theodoſii legem intelligit maximus ille Burgundionum rex Gundebaldus in ſuis Burgundionum præſcriptis legibus. Ita enim cavet: *De ſervitute luminis vel aëris ſimiliter conſtitutum, ut inter Privatorum fabricas decem pedes, inter publicas quindecim dimittantur ſecundum legem Theodoſii.* De *Mænianis* plura poſſent huc adferri ad explicandam l. XI. C. de ædific. privat. ſed quia hæc ad leges duodecim tabularum illuſtrandas non pertinent, nolui in iis eſſe verboſior. Hæc ad Legem duodecim tabularum de *Ambitu.* Sequitur lex de *Spacio quinque pedum inter confines agros relicto non uſu capiendo.*

2. SEI VICEINEI INTER SE IORGASINT ENTERA QUINQUE PEDES USOUCAPIO NEI ESTOD: PRÆTOR ARBITROS TRIS DATO; EOROM ARBITRIO FINIOM CONTROVERSIAS COMPONITO. Legis hujus fragmenta variis apud Ciceronem locis diſperſa leguntur; ita ut concinnavi meo judico componenda. Cicero lib. I. de LL. *Ex hac autem non rerum ſed verborum diſcordia, controverſia nata eſt de finibus; in qua quoniam uſucapionem Duodecim Tabulæ intra quinque pedes eſſe noluerint: &c.* Et eodem lib. *Nec Mamilia lege ſinguli, ſed nos tres arbitri fines regemus.* Volunt autem Decemviri inter confines vicinorum agros quinque pedum ſpacium non uſucapi, hoc eſt poſſideri, ſed medium relinqui: quod liberum ſemper eſſet & commune, ut eo ire, agere, & aratrum etiam circumvertere ſine alterius incommodo uterque Dominus poſſet: voluerunt autem iidem Decemviri, ut quoties de his quinque pedibus controverſia eſſet, *eligerentur arbitri ſive*

agri menſores, qui eos regerent, arteque ſua conſtituerent, & ex quorum ſententia magiſtratus controverſiam componeret. Ajunt igitur Decemviri (*Si viceinei*) id eſt qui confines vel conterminos habent agros (*inter ſe jorgaſint*) Huc pertinent verba Ciceronis lib. IV. de rep. apud Nonium in *Iurgium Iurgare igitur*, inquit, *lex putat inter ſe vicinos non litigare.* Rectè. Nam benivolorum concertatio, non *lis* inimicorum, *Iurgium* dicitur. (*entera*) ſic loquebantur veteres, ut & *Enfera*, pro *Intra*, *Infra* (*entera quinque pedes uſucapio nei eſtod*) Horum *quinque pedum* crebra apud Juris conditores mentio. Exſtat hodie Conſtantini Imp. Conſtitutio poſt Theodoſianum Codicem collocata, cujus verba ſunt hæc: *Si finalis controverſia fuerit* (*finalis controverſia*, eleganter ea dicitur, quæ inter vicinos orta de finibus, id eſt ſpacio illo quinque pedum) *tunc demum arbiter non negetur, quum intra quinque pedes locum de quo agitur, apud Præſidem eſſe conſtiterit: quum de majore ſpatio, cauſſa quædam non finalis, ſed proprietatis eſt, apud ipſum Præſidem debeat terminari.* Sic Theodoſius Arcadius & Honorius ad Rufum Præf. Prætorio nobili illa conſtitutione, cujus portio ab Juſtiniano lib. III. Conſtitutionum refertur. l. ult. C. fin. regundor. Tota autem lex ita ſcripta fuit. *Cunctis motionibus & machinis amputatis finalibus jurgiis* (notanda hæc vox. Dicebantur inter ſe *jurgari* illi, quos inter controverſia de finibus erat orta.) *omnem modum, quem præſcribimus, ac de eo tantùm ſpatio hoc eſt pedum quinque, qui veteri jure* (ſic appellat Jus legum duodecim) *præſcripti ſunt, ſine obſervatione temporis arbitros juſſimus judicare. Quod ſi loca in controverſiam veniant* (id eſt majora quinque *pedibus*, *quæ in proprietatis* controverſæ judicium potius incidunt) *ſolenniter judicare cognoſcas.* Julius Frontinus, quem alii Nypſum appellant: *Secundum legem Mamiliam de finibus controverſia eſt quum de ea latitudine agitur; de loco autem quum excedit pedes quinque.* Sic Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius in l. V. C. fin. reg. *Quinque pedum præſcriptione ſub mota finalis jurgii vel locorum libera peragatur intentio: ut ſi de finibus controverſia ſit, nemo poſſit de eo ſolo, quod intra quinque pedes ſit præſcriptionem opponere, quippe quum id uſu capi nequeat*: ex lege ſcilicet hac duodecim tabularum. Sic denique Iſiodorus lib. V. cap. XXV. *Finium regundorum actio dicta quod per eam regantur fines utrique ne diſſipentur; dummodo auguſtiore quinque pedum loco controverſia ſit.* (*Prætor Arbitros tris dato*) De Arbitrus jam cùm ex Cicerone lib. II. de L.L. tum ex aliis ſcriptoribus audivimus. Ad hos igitur *arbitros* recurrebatur, quoties inter vicinos jurgium & controverſia eſſet de Finibus. (*eorum arbitrio*) *Arbitrium* nihil aliud quam ſententia *Arbitrorum* (*finiom controverſias componito*) *Fines* agrorum termini & limites appellantur. *Finibus regun-*

dis

dis JCtis. nihil aliud, quam finibus diſcriminandis. *Regere* enim antiqua & Decemvirali ſignificatione ſe ſuis finibus terminatum habere. Boëtius interpres Topicorum Ciceronis: *Regi fines dicuntur*, inquit, *quoties unuſquiſque ager propriis finibus terminatur.* Quia verò in verbis Ciceronis paullo ante Mamiliæ legis audivimus mentionem. De ea tribus verbis dicam. Poſt leges à Decemviris latas, quia ſæpe nunc hæc nunc illa deeſſe videbantur, variæ ab variis magiſtratibus, variis de rebus latæ fuerunt leges: inter alias etiam nonnullæ de *Terminis & Limitibus*, inter quas primi fere loci & ordinis lex erat *Mamilia*, quam tulit C. Mamilius Trib. pleb. bello Jugurthino, quemadmodum proditum eſt à Salluſtio: Inde C. Mamilius *Limitaneus* fuit cognominatus. Lex illa in finibus ægrorum *quinque* aut *ſex pedum latitudinem* præſcripſit, quos uſu capi vetabat lex duodecim tabularum, quemadmodum jam intelleximus ex Cicerone lib. I. de LL. & in Bruto. Eadem etiam lege *ſingulos arbitros regendis finibus datos* eſſe oſtendit Cicero. Sequitur lex *de Servitutibus Ruſticis.*

3. VIAI LATEITOUDO, ENDO PORRECTOM, OCTO PEDOM ESTOD; ENDO AMFRACTOM, SEDECIM. Hanc legem deterſo antiquitatis ſitu, verbis vulgatioribus ætati ſuæ recitat Caius lib. VII. ad Edictum Provinciale l. VIII. D. de ſex prim: *Viæ latitudo ex lege duodecim tabularum porrectum octo pedes habet; in amfractum, id eſt ubi flexum eſt, ſedecim.* Loquitur autem lex de *Servitutibus ruſticis*, ut ſi quis jus habeat ducendi vehiculi per prædium alterum, id quod *via* hac lege dicitur, ea via *in porrectum octo pedum* eſſet; *in amfractum, ſedecim.* Juſtinianus lib. II. Inſtitut. tit. III. pr. ex Ulpiano ſic ſcribit: *Ruſticorum prædiorum jura ſunt hæc: Iter, Actus, Via: Aquæductus. Iter eſt jus eundi, ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi vel vehiculum. Actus eſt jus agendi jumentum vel vehiculum. Via eſt jus eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam Iter & actum, Via in ſe continet. Aquæductus eſt jus aquæ ducendæ per fundum alienum.* Lex igitur duodecim tabularum, *octo pedes latitudinis viæ* dedit, quæ *in porrectum* duceretur, in nullam partem flectens. Quod ſi ita flecteretur, ut, *Vehicula circumflecti* oporteret, quod *Amfractum* appellant Decemviri, *latitudinem lex duplicavit.* Aiunt igitur Decemviri (VIAI) *Viarum* (ut Ulpianus lib. LXVIII. ad Edictum ſcribit in l. II. §. XXII. D. ne quid in loco publico) *quædam publicæ ſunt, quædam privatæ, quædam vicinales. Publicas vias dicimus, quas Græci βασιλικὰς, noſtri Prætorias, alii Conſulares vias appellant. Privatæ ſunt quas Agrarias quidam dicunt. Vicinales ſunt viæ, quæ in vicis ſunt, reliquæ in vicos ducunt; quæ publicæ, ſunt, ſi non ex collatione privatorum conſtitutæ ſunt.*

Pergit deinde Ulpianus : *Privatæ viæ dupliciter accipi poſſunt, vel hæ quæ ſunt in agris, quibus impoſita eſt ſervitus, ut ad agrum alterius ducant; vel hæ quæ ad agros ducunt, per quas omnibus permeare liceat in quas exitur de via Conſulari: & ſic poſt illam excipit via vel Iter vel Actus ad Villam ducens.* Idem ſcribit lib. XXXIII. ad Sabinum. l. ult. D. de loc. & itin. publ. *Inter vicinales vias* (malè apud Senecam legitur *Vincinalis* via lib. v. de beneficiis cap. XXIV. in fine.) *quæ ex agris Privatorum collatis factæ ſunt, quarum memoria non exſtat & ceteras vias militares* (ita enim Conſulares appellat) *hoc intereſſe, quod viæ militares exitum ad mare, aut in urbem, aut in flumina publica, aut ad aliam viam militarem habent. Vicinales aut in militares vias exitum habent, aut ſine ullo exitu inter moriuntur. Militaris* via & *regia* Theophilo appellabatur, quæ *publica* à Iuſtiniano dicitur lib. IV. Inſt. tit. de lege Aquilia: *Vicinalis aut, quæ in vicos ducit, quas κώμας Græci appellant. Juſtiniani verba ſunt hæc*, quæ ex commemoratis à me optimè intelliguntur. *§. v. Item ſi putator ex arbore dejecto ramo ſervum tum tranſeuntem occiderit; ſi prope viam publicam aut vicinalem id factum eſt, neque proclamavit, ut caſus evitari poſſet, culpæ reus eſt. Pergunt Decemviri (endo porrectom)* id eſt *in directo*; ut Varro loquitur : *(endo amfractum)* Varro lib. VI. de LL. *Amfractum eſt ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu & frangendo. Ab eo leges* (duodecim tabularum) *jubent in directo pedum octo eſſe; in amfracto ſedecim, id eſt in flexu.* Ut concludam, ad legem hanc duodecim tabularum pertinere etiam videntur illa Ciceronis in Oratione pro A. Cæcinna: *Si via ſit imminuta, jubet lex qua velit, agere jumentum.* Intelligit enim legem duodecim tabularum. Sequitur lex de *Glande legenda*.

4. Glandem, quæ de tuod endo alienum fondom cadit, se fraude legere liceto. Exſtat hujus legis ſententia apud Plinium lib. XVI. cap. v. *Cautum eſt præterea lege duodecim tabularum ut glandem in alienum fundum procedentem liceret colligere.* Solennia autem legis verba videtur in ſuum Edictum tranſcripſiſſe Prætor apud Vlpianum tit. D. de glande legenda l. unica : Sic enim JC. *Ait Prætor Glandem quæ ex illius agro in tuum cadit, quo minus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.* Senſus legis eſt manifeſtus. Explicavit autem legem hanc Cajus lib. ad duodecim tabulas quarto ibi enim vocem *Glandis* explicat, quemadmodum videre eſt in l. CCXXXVI. in fine. D. de verb. ſignif. *Glandis*, inquit, *appellatione omnis fructus continetur, ut Javolenus ait, exemplo Græci ſermonis, apud quos omnes arborum ſpecies ἀκρόδρυα appellantur.* Ex hac generali *Glandis* appellatione *Glandiferæ Arationes fructuoſæ* ab Cicerone dicuntur Philipp. lib. II. *Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem*

doquidem hæ quondam Arationes Campani & Leontini in populi Romani patrimonio glandiferæ & ſumtuoſæ ferebantur. Ab ignorata generali hujus vocis notione nonnullis perſuaſum fuit primos homines glandibus ſolis paſci ſolere. Virg. lib. I. Georg. v. CXLVII.

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Inſtituit ; quum jam glandes atque arbuta ſacræ
Deficerent ſilvæ & victum Dodona negaret.

Sequitur fragmentum de *Aqua pluvia*, mutilum

5. SEI AQUA PLOVIA NOCET. Fragmentum hoc legis duodecim tabularum mutilum & parte ſua potiore truncatum, citat Pomponius I C. in l. XXI. D. de ſtatulib. ubi ſic ſcribit : *Veteres hæc verba legis duodecim tabularum Sei aqua pluvia nocet ſic interpretatos eſſe id eſt ſi nocere poterit.* Eſt igitur hoc fragmentum non integrum. Franciſcus Hotom. doctiſſimus I C. & rerum antiquarum ſcrutator & indagator diligentiſſimus conatus eſt ſupplere, vitamque quaſi & ſenſum, quo deſtituebatur, indere, hoc modo: *Si cui aqua pluvia ex vicini agro nocet, vicino, cui ea nocet, eâ per arbitrum arcere jus eſto.* Conjecturam hanc ſuam corroborare nititur loco quodam Ciceronis in Topicorum libris ; ubi hæc verba leguntur : *Aquam pluviam nocentem, alteram loci vitio nocentem eſſe, alteram manu. Quarum*, inquit, *altera jubetur ab arbitro coerceri, altera non jubetur.* In quem Ciceronis locum ſic ſcribit Boëtius : *Jus eſt aquam pluviam arceri, id eſt, ut ſi in alicujus agro pluvia aqua colligatur & in alterius agrum defluat, eaque vicini frugibus nocitura concreſcat, arceat eam finibus ille, qui ſua putat intereſſe, ne defluat.* Item : *Aqua pluvia manu nocens eſt, quæ ita in loco aliquo excipitur, ut inde profluens vicino noceat : ſi locus is non ſit naturaliter talis, ſed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio vero, quoties naturaliter ita ſe locus habet, ut excipere aquam poſſit & nocere vicino.* Quæ verba proculdubio reſpiciunt legem illam duodecim tabularum *de aqua pluvia*, quibuſcunque tandem verbis fuerit concepta : adeo ut lex arcere jubeat *aquam, manu nocentem* ; non eam, quæ *loci vitio* nocet. Pertinere videtur & ad legem hanc *de aqua pluvia* lex illa Vlpiani. I. D. de aqua pluvii : *Si cui*, inquit, *aqua pluvia damnum dabit id eſt nocebit* vel nocere poterit, ut antiqui legum interpretes exponunt, *actione aquæ pluviæ arcendæ avertetur aqua. Actione* inquit, quæ *nimirum deſcendit* & originem trahit *ex legibus duodecim* tabularum. Addit deinde I C. *eam actionem etiam pertinere ad damnum nondum factum*; quia vocem illam legis *nocet*, interpretari tunc mos erat & trahere in futurum, *nocere poterit.* Intelligendum autem eſſe, aquam *non loci vitio*, ſed *manu nocentem*, ſic ſcribit Vlpianus in l. I. *Hæc autem actio*

locum habet in damno nondum facto ; opere tamen jam facto : hoc eſt de eo opere ex quo damnum timetur totienſque locum habet , quotiens manu facto opere agro aqua nocitura eſt : id eſt quum quis manu fecerit , quo aliter flueret , quàm natura ſoleret ; ſi fortè immittendo eam aut majorem fecerit aut citatiorem , aut vehementiorem : aut ſi comprimendo redundare effecit , quod ſi natura , id eſt loci vitio , ut Cicero loquitur , *aqua noceret , ea actione non tenebitur.* Pertinent etiam huc verba Alfeni JC. in l. xxiv. D. de *aqua pluvia* , ubi caſus] quaſi deſcribitur hujus actionis & exemplum : *Vicinus loci ſuperioris pratum ita arabat , ut per ſulcos itemque porcas aqua ad inferiorem veniret : quæſitum eſt an per Arbitrum.* (*Arbitri* etiam mentio apud Ciceronem in Topicis , ut audivimus) *aquæ pluviæ arcendæ poſſit cogi , ut in alteram partem araret ; ne ſulci in ejus agrum ſpectarent : reſpondit non poſſe eum facere , quo minus agrum vicinus , quemadmodum vellet , araret.* Rationem non addit I C. Ea proculdubio hæc eſt : quod aqua *non manu* , ſed *loci vitio* nocens , ut in caſu l. xxiv. *arceri per arbitrum non poſſit* : ſecus in aqua *manu nocente & opere facto* , ut in vicini agrum deflueret.

Quod etiam indicat apud Vlpianum Q. Mucius in d. l. i. §. iii. *De eo opere , quod agri colendi cauſſa aratro factum ſit , Q. Mucius ait , non competere hanc actionem. Nam opera manu facta , niſi agri colendi cauſſa fiant , in actionem aquæ pluviæ arcendæ veniunt , ut plenius paret* ex d. l. i. §. viii. & xv. Huic autem aquæ pluviæ actioni , cujus origo eſt ex legibus duodecim tabularum , contraria omnino eſt *Actio quædam* cujus uſus olim quum omnia ibi politiora eſſent , *in Africa* , ut Aggenus ſcribit lib. ii : quum enim regio ſit calidiſſima , nihil magis in querela eſt , *quam ſi quis inhibuerit aquam pluviam in agrum vicini influere.* Sequitur jam lex *ultima* de *Servitutibus* quæ de *Aqua ductu* agit cujuſque verba ſolennia nobis injuria temporis perierunt. Ejus hæc eſt ſententia :

6. Si cui privato aquæ ductus alterius in publico noceret , ei Aquæ ductus Dominus noxæ caveto. Leguntur hæc apud Paullum I C. in l. v. D. ne quid in loc. publ. ſic ſcribentem : *Si per publicum locum rivus aquæ ductus privato nocebit , erit actio privata ex lege duodecim tabularum , ut noxa domino caveatur.* Franciſcus Hot. de quo antea dixi legenda hæc Paulli verba monet : *Noxæ à domino caveatur , ut vox nomine* antiqua conſuetudine ſubaudiatur & ſenſus ſit : ut noxæ nomine , id eſt damni infecti nomine , rivi & aquæ ductus Dominus ei privato caveat. Nam ut Vlpianus in l. ii. §. ii. d. eod. *Loca publica utique privatorum uſibus deſerviunt , jure ſcilicet civitatis , non quaſi propria cujuſque & tan-*

& tantùm juris habemus ad obtinendum, quantùm quilibet è populo ad prohibendum. Propter quod ſi quod fortè opus in publico fiet, quod ad privati damnum redundet, prohibitorio interdicto poteſt conveniri; propter quam rem hoc interdictum propoſitum eſt. Nam in locis publicis æquum & par omnibus civibus eſt jus; in quibus ſi quid indebitè & in alterius præjudicium fiat, *potior ſolet eſſe cauſſa prohibentis:* quod de *re comuni* pronunciat Papinianus JC. lib. VII. Quæſt. vel apud Papinianum potius Sabinus in l. XXVIII. D. comuni dividendo *Sabinus*, inquit Papinianus, *in re comuni neminem Dominorum jure facere quidquam invito altero poſſe. unde manifeſtum eſt prohibendi jus eſſe. In re enim pari potiorem cauſſam eſſe prohibentis conſtat.* Ita tamen ſi *prohibentis* interſit, videndus omnino Accurſius in d. l. XXVIII. D. comuni dividundo. Hæc ad leges de *Servitutibus & Finibus regundis* dicta ſufficiant. Sequuntur jam explicandæ leges duodecim tabularum quæ pertinebant *ad jura Teſtamentorum vel potius Succeſſionum.*

XII. CAPUT.

1. *Succeſſio duplex eſt vel teſtamentaria vel legitima ab inteſtato illius lex prima.* 2. *Secunda.* 3. *Tertia.*

1. SUcceſſio, quæ nihil aliud, quam in jus defuncti conceſſio, D. tit. de acquir. hæred. Duplex eſt vel *Teſtamentaria*, vel *Legitima ab inteſtato.* De utraque fragmenta quædam Legum duodecim tabularum apud varios ſcriptores ſparſa reperiuntur. *Teſtamentariæ* igitur Succeſſionis hæc primi loci eſto. *Paterfamilias, utei ſoper familia pequniaque ſoua legaſit, ita jous eſtod.* Adducunt hanc legem varii & JC^ti^. & alii auctores, quamvis non omnino iiſdem verbis. Cicero quidem lib. II. de Inventione & auctor ad Herennium lib. I. Legem recitant eodem planè, quo relata à me eſt modo. Enarrat paullulum Pomponius JC^tus^. in l. CXX. D. de verb. ſig. Sic enim habet: *Verbis legis duodecim tabularum his uti legaſſit ſuæ rei, ita jus eſto &c.* Paullò auctiorem habet eam Ulpianus tit. XI. Inſtit. §. XIV. *Teſtamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his: utei legaſſit ſuper pequnia tutelave ſuæ rei, ita jous eſto &c.* Sic Iuſtinianus lib. II. Inſtit. tit. de Lege Falcidia pr. verſ. *Quum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi poteſtas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare, quippe cum ea lege ita cautum eſſet, uti quiſque lega ſit ſuæ rei, ita*

ious eſto, planè quemadmódum paullo ante Pomponius in l. cxx. D. de verb. ſignif. Sic idem Imperator Juſtinianus Novella XXII. cap. II. verſ. *Diſponat itaque unuſquiſque ſuper ſuis ut dignum eſt ; & ſit lex ejus voluntas : ſicut & antiquiſſima nobis lex & prima præco reipublicæ Romanòrum diſponens ut (dicimus autem duodecim tabularum) ſecundum antiquam & patriam linguam ita dicens : uti legaſſit quiſque de ſua re, ita ious eſto &c.* Quibus omnibus inter ſe collatis & comparatis, nonnulli legem hanc his verbis concipiendam arbitrantur : *Paterfamilias utei legaſit ſuper familia, pequnia, tutelave ſova rei, ita ious eſto.* Ajunt igitur Decemviri (*Paterfamilias.*) Hoc ita intelligendum eſt ſolis patribus familias teſtandi jus apud veteres Romanos fuiſſe ; filiis autem familias, non fuiſſe, ne patribus quidem auctoribus : quippe qui ſuum nihil haberent (*utei legaſit*) quaſi dicerent uti ſtatuerit ſive decreverit. *Legandi* verbum *à lege* factum eſt : ut *Legare* nihil aliud ſit, quam ſtatuere, decernere & (quemadmodum vulgus hodie loquitur in re Teſtamentaria) diſponere, ſive de hæreditate, ſive de legatis & donationibus in teſtamento. Videtur tamen potius *Legandi* verbum Græcæ eſſe originis. Apud Græcos enim λῆξις, κλῆρον id eſt hæreditatem vel ſortem quæ alicui obtigit, ſignificat ἀπὸ τοῦ λήγειν id eſt à deſinendo, quod hæreditas ab uno in alterum deſinat. Hinc *Legatum* generaliter in duodecim tabulis pro qualibet deficientium & morientium voluntate, & *Legare* generaliter aliquid teſtamento relinquere. Et ſanè verbum *Lego* venire ἀπὸ τοῦ λήγειν indicat ſyllabæ quantitas. ἀπὸ τῆς λήξεως autem dicuntur apud Græcos ληξιαρχικοὶ Iudices qui jus de hæreditatibus apud Athenienſes dicebant. Scribit autem Pomponius *his legis verbis latiſſimam poteſtatem tributam fuiſſe teſtatoribus & hæredes inſtituendi & legata & libertates dandi tutelas quoque conſtituendi.* Hinc etiam Vlpianus tit. XII. §. XVII. *Legata nobis adquiruntur ex lege duodecim tabularum.* Hinc item Paullus IC. in l. VIII. D. de verb. ſignif. *In generali repetitione Legatorum etiam datæ libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.* Quod autem verbis legis à me recitatæ fuerit tributa *latiſſima poteſtas*, faciebant duo præſertim ibi verba *Legare* & *Res.* Nam *Legare* verbum quamvis ultimam voluntatem &, ut hodie loquimur diſpoſitionem continebat. *Legare* enim non ſolùm quod ſonat ſignificabat, ſed etiam inſtituere & mortis cauſſa donare. Hinc apud Livium lib. I. *Numitori regnum vetuſtum Silviæ gentis legat.* Sed latiſſima hæc poteſtas poſtea coanguſtata eſt, vel interpretatione legum vel auctoritate jura conſtituentium, quemadmodum etiam notat ad d. l. cxx. de verb. ſignif. Hugo à Porta. Coanguſtavit autem inter alias liberam illam facultatem *lex Falcidia*, quam

quam tulit *Falcidius* tribunus plebis temporibus Auguſti adhuc triumviri. Nam quemadmodum *Donationibus lex Cincia*, *Dotibus Papia*, *Manumiſſionibus Caninia*, ita Legatis *lex Furia* primùm, deinde *Voconia* & ad extremum lex *Falcidia*, quam hodieque ſequimur, præſcripſit modum, *dodrantis* ſcilicet; qui *civilis modus* dicitur à Cornelio Tacito. Certè flagitavit modum hunc neceſſitas. Quum enim lex duodecim tabularum *liberam poteſtatem legandi* feciſſet; deinde *lex Furia plus mille aſſibus Legatorum vetaret capere*. hinc eveniebat, ut multiplicato Legatariorum numero heres nihil caperet: poſtea *lex Voconia* vetabat *quemquam plus alteri legare*, quàm ad hæredem legantis perveniret. Hinc eveniebat ut pluribus Legatariis exiſtentibus, unus interdum aureus ab herede acciperetur. Spe tam exigui lucelli fiebat ut nullus heres adire vellet.

Ne id fieret, lata eſt *lex Falcidia*, ea *quartam hereditatis* ſemper penes heredem eſſe voluit, quovis prohibito legare *ultra dodrantem bonorum.* Verba ejus exſtant in l. 1. D. ad Leg. Falcid. *Lex Falcidia lata eſt, quæ primo capite liberam legandi facultatem dedit uſque ad Dodrantem his verbis:* QUI CIVES ROMANI, SUNT, QUI EORUM POST HANC LEGEM ROGATUM TESTIMONIUM FACERE VOLET, UT EAM PECUNIAM EASQUE RES QUIBUSQUE DARE LEGARE VOLET, JUS POTESTASQUE ESTO UT HAC LEGE SEQUENTI LICEBIT. QUICUMQUE CIVIS ROMANUS POST HANC LEGEM ROGATUM TESTIMONIUM FACIET, IS QUANTAM CUIQUE CIVI ROMANO PECUNIAM JURE PUBLICO DARE LEGARE VOLET, JUS POTESTASQUE ESTO; DUM ITA DETUR LEGATUM, NE MINUS QUAM QUARTAM PARTEM HEREDITATIS EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT: EIS QUIBUS QUID ITA DATUM LEGATUMVE ERIT, EAM PEQUNIAM SINE FRAUDE SUA CAPERE LICETO. ISQUE HERES, QUI EAM PEQUNIAM DARE JUSSUS DAMNATUS ERIT EAM PEQUNIAM DEBETO DARE, QUAM DAMNATUS EST. Sed de Lege Falcidia aliiſque quas nominavi, ſuo loco. Aiunt Decemviri (*ſuper pequnia tutelave ſuæ rei*) Paullus JC. lib. LIX. ad Edictum in l. LIII. D. de verb. ſig. paullò alior citat hæc legis duodecim tabularum verba: *Nam*, inquit, *quum dicitur apud Veteres Agnatorum gentiliumque pro ſeparatione accipitur. At quum dicitur;* PECUNIÆ TUTELÆVE SUÆ, *tutor ſeparatim ſine pequnia dari non poteſt.* Unde quidam colligunt Veteres *genitivum* pro *ablativo* uſurpaſſe:

Vide Cuiacium ad tit. Inſtit. de lege Aquilia. *(Super pequnia)* Hac voce non modo *pequnia numerata*, verùm etiam *res omnes tam ſoli*, quàm *mobiles* & tam *corpora* quàm *jura* continentur. l. CCXXII. & l. CLXXVIII. D. de verb. ſignif. l. pen. de conſt. pec. l. L. D. de verbor. oblig. l. XXXVI. D. de peculio. Egregiè Auguſtinus libro de Diſcip. Chriſt. *Tertium*, ait, *quidquid homines poßident in terra, omnia, quorum Domini ſunt, Pequnia vocatur; Servus ſit, Vas, Ager, Arbor, Pecus, quidquid horum eſt Pequnia vocatur.* Ajunt denique Decemviri (*ita jous eſtod*) hæc verba ſummum teſtamentorum jus eſſe oſtendunt quemadmodum Cicero ſcribit Philip. lib. II. *In publicis actis nihil eſſe lege gravius: in privatis firmiſſimum eſſe teſtamentum*; adeo ut per hanc legẽ *jus patriæ poteſtatis* etiam poſt patris mortem & uſque ad liberorum pubertatem extendatur. Obiter autem notandum ſimilem omnino huic legem teſtamentariam fuiſſe olim *apud Lacedæmonios*, quemadmodum ſcribit Plutarchus in Lycurgo. Putant autem nonnulli legem hanc Athenis fuiſſe cum aliis petitam. Scribit enim Plutarchus in vita Solonis: *Quum Athenis olim non liceret hæreditates extra familiam teſtamento relinquere, atque adeo nulla jura teſtandi eſſent: is tulit, ut ieis qui liberos non haberet liceret hæredem extraneum facere, modo id nullo coactus malo nulliſque blandiciis, ſed ſanus atque valens ſponte ſua faceret.* Eum, ut quidam opinantur, ſequuti ſunt *Decemviri*, qui ita in duodecim tabulis ſcripſerunt *uti legaßit ſuæ rei ita jus eſto.* Sed de hac lege ſatis: ſequitur *lex Teſtamentaria* vel *Succeßionis ex teſtamento ſecunda.*

2. QUUM NEXOM FACIET MANCIPIOMQUE, UTEI LINGUA NUNCUPASIT, ITA JOUS ESTOD. Exſtat hoc legis duodecim tabularum fragmentum apud varios ſcriptores. Cicero lib. I. de Orat. *Lapides me hercle flere coegiſſes, ut Totum illud utei lingua nuncupaſit, non in duodecim tabulis, ſed in magiſtri carmine ſcriptum videretur.* Idem lib. III. de Offic. *Ac de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendundis vitia etiam dicerentur quæ nota eſſent venditori: Nam quum è duodecim tabulis ſatis eſſet ea præſtare quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus eſſet dupli pœnam ſubiret, à JCtis. etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta.* Videndi etiam Varro lib. V. de LL. & Feſtus lib. XII. de verb. ſig. Ajunt igitur Decemviri (*Quum nexom faciet mancipiumque*) id eſt quum paterfamilias *per aes & libram familiam* vendet. Loquitur enim lex de *Mancipatione* & jubet ut *quod teſtator hæredem nuncupans de ſuis bonis decreverit, id jus latumque eſſet.* Quidam etiam hoc legis duodecim tabularum fragmentum referunt ad *Contractus alios.* Plerique interpretantur de *Teſtamentis.* Teſtamentorum apud Veteres Romanos genera fuerunt tria: *unum quod Calatis Comitiis, alterum quod in procinctu; tertium quod per æs & libram appella-*

pellatum. De hoc tertio Teſtamenti genere ex audienda eſt lex, quam recitavi. Dicebatur autem *Teſtamentum per as & libram*, quum paterfamilias ei, quem vellet Succeſſorem relinquere, familiam ſuam, & univerſum Patris familias jus mancipio venderet, & ſimul hæredes nuncuparet. Ulpianus IC. tit. xx. §. ix. memoriæ prodit in Teſtamento, *quod per as & libram* fieri ſolet, duas res agi, *familiæ* ſcilicet *mancipationem & nuncupationem teſtamenti.* Intelligendus etiam de *tertio illo teſtamenti faciendi genere.* Plutarchus libello de ſera Numinis vindicta, de Romanis enim verba faciens, *Ubi teſtamenta condunt*, inquit, *alii ſcribuntur hæredes*; *aliis venduntur bona*: & addit deinde Plutarchus, *illud abſurdum videri.* Et ſanè abſurdiſſimum eſt non eoſdem eſſe hæredes, qui bonorum capiunt poſt mortem teſtatoris poſſeſſionem. Fiebat porro *mancipatio familiæ*, quæ *imaginaria erat venditio*, in hunc modum: *Quinque* aderant *teſtes & Libripens*, Cives Romani & puberes. Iis præſentibus, is qui ſucceſſor Defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, & verba quædam dicens ſolennia, imaginarii precii nomine *nummum æreum* domino dabat. Verba ſolennia erant hæc: *Hujus ego familiam quæ mihi emta eſt hoc ære æneaque libra jure Quiritium meam eſſe aio.* Deinde *ære percutiens libram*, id æs dabat ei à quo hæreditatem exſpectabat, quaſi loco precii. Sic appellabatur is, qui emebat, *familiæ emptor.* Porro *venditor* nihil emtori dabat, ſed heredem eum tali modo conſtituebat, ſcilicet ut poſt mortem venditoris poſſet jure hereditatem adire. Ubi mancipatio ea facta erat, tum ordinabat venditor, quid poſt mortem ſuam fieri vellet. Dicebat enim familiæ emptori ſive ſucceſſori: *Huic volo dari fundum, illi domum, illi centum ſolidos.*

Quæ omnia latè ſcribuntur & explicantur apud Boetium in Topica Ciceronis & Caium, Ulpianum, alioſque. Quo modo teſtamentum fiebat *per as & libram*, ſic etiam ſolvebatur, quod his verbis oſtendit Cicero lib. 11. de LL. *Hoc verò eſt è medio jure civili ut per as & libram heredem teſtamenti ſolvant & eodem loco res ſit quaſi ea legata non eſſet.* Ajunt igitur Decemviri (*Quom per nexom faciet mancipiomque*) Quidquid apud Veteres Romanos *per as & libram* fiebat, *Nexus* dicabatur: at præter cetera *abalienatio* & *obligatio* fiebat: quarum illa *mancipatio*, hæc *Nexi datio* dicebatur. Ergo nomen *Nexus* utrique & Abalienationi & Obligationi commune fuit. Quod etiam cognoſcere licet ex Varronis libris de LL. in quibus hæc ſunt verba: *Nexum Manilius ſcribit eſſe, quod per as & libram geratur; in quo ſunt mancipia. Scævola quæ per as & libram fiant, ut obligentur, præterque quæ mancipio dentur. hoc verius eſſe ipſum verbum oſtendit. Nam idem quod obligatur neſſum fiet; inde Nexum dictum.*

Ex

Ex quibus apparet duo eſſe jura inter ſe diverſa *Jus Mancipii* & *Jus Nexi*. Quod etiam non obſcurè ſignificat Cicero quum utrumque conjunxit in epiſtola quadam ad Curium: *Attici te proprium eſſe ſcribis mancipio & nexu meum autem uſu & fructu.* Idem de Reſponſis: *Multæ ſunt in hac urbe atque haud ſcio an fere cunctæ jure optimo, ſed tamen jure privato, jure hereditario, jure auctoritati, jure mancipii, jure nexi.* *Jus autem Mancipii* eſt jus Dominii emtione adquiſiti: *jus vero Nexi* jus eſt Dominii, oppigneratione aut alia obligatione comparati. Quid autem *Mancipatio* fuerit docet Cicero in Topicis: *Abalienatio*, inquit, *eſt jus rei, quæ mancipi eſt, aut traditio alteri nexu, aut in jure ceſſio, inter quos ea jure civili fieri poſſunt. Ab alienatio* enim genus eſt, cujus ſpecies eſt *traditio nexu*, id eſt *mancipatio* & *jure ceſſio*. Quum autem *Nexus* ſit, quod fit per æs & libram: ergo *mancipatio* eſt traditio alteri per æs & libram: *Nexus* obligatio per æs & libram. Hoc autem quo modo fieret in *Mancipatione* exponit in Ciceronis Topica Boëtius: *Jure civili aliquid fieri inter alios, niſi cives Romanos poteſt, quorum eſt jus civile, quod duodecim tabulis continetur. Omnes res quæ ab alienari poſſunt, id eſt à noſtro ad alterius dominium tranſire mancipi dictæ ſunt. Mancipi vero res veteres appellabant, quæ ita ab alienabantur, ut ea abalienatio per quamdam Nexus ſolennitatem fieret. Nexus verò eſt quædam juris ſolennitas, quæ fiebat eo modo, quo in Inſtitutionibus Caius exponit. l.* II. *t.* I. *cujus hæc ſunt verba: Mancipatio eſt imaginaria quædam venditio, quod ipſum jus Romanorum eſt civium; eaque res ita agitur: Adhibitis non minus quinque teſtibus civibus Romanis puberibus & præterea alio ejuſdem conditionis, qui libram æneam tenebat qui appellatur Libripens. Is qui Mancipium accipio æs tenens ita dicit: hunc ego hominem ex Jure Quiritium meum eſſe aio; iſque mihi emtus eſt hoc ære, æneaque libra: deinde ære percutit libram: idque æs dat ei, à quo mancipium accipit quaſi pretii loco. Quæcunque igitur res lege duodecim tabularum aliter niſi per hanc ſolennitatem ab alienari non poterat.* Idem autem oſtendunt Varro & Feſtus. Varronis quidem verba ſunt hæc in libris de LL. *Aes Randus dictum: ex eo in Veteribus Mancipiis ſcriptum, Randuſculo libram ferito.* Feſti vero ſunt hæc verba: *Randus vulgus in uſu habuit, non modo pro ære imperfecto, ſed etiam pro ſignato, quum dicitur in mancipando Randuſculo libram ferito, id eſt aſſe tangito libram.* Idem etiam innuit Plinius lib. XXXIII. c. III. *Quin & militum*, inquit, *ſtipendiorum hoc eſt ſtipes ponderandæ penſatores Libri pendes dicuntur: quæ conſuetudine in iis emtionibus, quæ mancipii ſunt, etiam nunc libra interponitur.* Sed hæc plenius alio loco erunt explicanda. Aiunt Decemviri (*quem nexom*) De Nexo ſic ſcribit Feſtus: *Nexum eſt, ut ait Gallus, quodcumque per æs & libram*

bram geritur, idque necti dicitur, quæ in genere ſunt hæc Teſtamenti factio, Nexi datio, Nexi liberatio. *Nexum æs* dicebatur pecunia, quæ per nexum obligatur. *Jus autem Nexorum* proprium civis Romani fuiſſe oſtendit Cicero, quum ait pro Cæcinna *L. Sullam ita ademiſſe civitatem Volaterranis ut Nexa relinqueret.* Pergunt Decemviri (*uti lingua nuncupaſit*) id eſt, quemadmodum Feſtus interpretatur, *ita uti nominavit, loquutuſve erit, ita jus eſto.* Sic Varro lib. v. de LL. *Nuncupare, nominare valere apparet in legibus ubi Nuncupatæ pequniæ ſunt ſcriptæ.* Feſtus iterum: *Nuncupata pequnia eſt, ut ait Cincius in lib. II. de officio ICti. nominata, certa, nominibus certis pronunciata.* Putantur autem Decemviri uſi in hac lege voce *Dingua.* Veteres enim *Dingua* dicebant pro *Lingua*, quemadmodum Feſtus ſcribit; ut *Dacrumæ, Novemſides* & his ſimilia. Hæc ad genus illud Teſtamenti ſufficiant, *quod per æs & libram* apud Veteres Romanos fiebat: pauca addam de duobus aliis Teſtamentorum generibus, quæ dicebantur, *Calatis Comitiis, & in Procinctu.* Nam nullo loco fieri poſſet hoc commodius. De tribus ſimul generibus ſic loquitur ex Lælio Felice Agellius lib. xv. cap. xvII. *Teſtamentorum*, inquit, *tria genera fuiſſe accepimus. Unum quod Calatis Comitiis in Concione populi fieret: Alterum in procinctu, quum viri ad prælium faciendum in aciem vocabantur: Tertium per familiæ mancipationem, cui æs & libra adhibetur.* De duobus prioribus ſic loquitur Theophilus lib. II. Inſtit. t. x. §. 1. *Duo erant apud Veteres Teſtamentorum genera: unum quod Calatis Comitiis dicebatur, alterum vero procinctum. Teſtamentum Calatis Comitiis tempore pacis fiebat, bis in anno hunc in modum: Præco univerſam circum ibat civitatem populum convocans: tumque qui teſtamentum condere volebat, in concione populi ipſo teſte populo teſtamentum ſcribebat, ex quo etiam dictum eſt Calatis Comitiis. Nam Calare eſt vocare, Comitia congregatio, quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum eſt teſtamentum calatis Comitiis.* Secundi autem Teſtamenti *in procinctu* fieri ſoliti meminit Plutarchus in Coriolano, ex quo ipſum duodecim Tabulis antiquius fuiſſe conſtat. Fuit autem illis temporibus mos apud Romanos, ut in aciem prodeuntes, antequam ſcuta caperent & togis ſe præcingerent, tribus aut quatuor audientibus ſimul ſine ſcriptis teſtamentum facerent atque heredes nominarent. Sic Vellejus lib. II. c. v. *Facientibuſque omnibus in procinctu teſtamentum, velut ad certam mortem eundum foret, Metellus non deterritus propoſito, quem moriturum miſerat victorem recipit.* Cicero denique libro. I. de Oratore: *Ac ſe tamquam in procinctu teſtamentum faceret, ſine libra atque tabulis populum Romanum tutorem inſtituere dixit illorum orbitati.* Ejuſmodi verò Teſtamenta ſuo tempore periiſſe

T indi-

indicat Cicero lib. II. de Natura Deorum: *Sed negligentia nobilitatis augu-riorum diſciplina omiſſa, veritas auſpiciorum ſpreta eſt, ſpecies tantùm reten-ta. Itaque maxima reipublicæ partes in his bella, quibus reipublicæ ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur, nulla peren-nia ſervantur, nulla exinibus, nulli viri vocantur, ex quo in pro-cinctu teſtamenta perierunt. In procinctu* verò ſignificat, docente Feſto, *quum excaſtris in prælium exitum eſt; procinctos quaſi præcinctos atque expeditos. Nam apud Veteres Togis incincti pugnaſſe dicuntur.* Sequitur lex tertia *Teſta-mentaria.*

3. QUEI SE SEI ERIT TESTARIER, LIBRIPENSVE FUERIT, NEI TESTIMONIOM FAVIATOR, IMPROBOS INTESTABELISQUE ESTOD. Legitur hoc legis duodecim tabula-rum fragmentum apud Agellium lib. XV. cap. XIII. ſed corruptum admodum & ſine ſenſu: ideoque doctiſſimi quoque viri in eo emendando & ſanando deſudarunt. In vulgatis namque Agellii Exemplaribus ſic conceptum ex-ſtat. *Qui ſi erit teſtarier libripenſve fuerit, in teſtimonium feriatur, inpro-bus inteſtabiliſque eſto.* Quæ verba nemo non videt nullam habere ſignifica-tionem. Qui quam partem & ſymbolam quaſi ad legis hujus emendationem contulerint in dicabo in ejus illuſtratione & enarratione, ſi prius aperuero, quid ſibi lex velit, quæque ejus ſit ſententia. Videtur itaque loqui de *Teſtibus ad teſtamentum adhibitis*, quales *quinque Romanos cives eoſque pu-beres eum Libripende* adhiberi ſolitos antea dixi ex variis ſcriptoribus: ſi ii rogati nolint teſtimonium perhibere ac fateri, teſtamentum ita ab defunc-to conditum fuiſſe, ſeque teſtes ab eodem adhibitos fuiſſe, quali propter ejuſmodi inſinuationem pœna vel mulcta ſint adficiendi. Vult enim lex *hos tales improbos inteſtabileſque habendos eſſe.* Sic etiam in jure civili traditum eſt, ut quum teſtamenti tabulæ aperiendæ ſint, Prætor pro ſuo officio cogat *Signatores convenire & ſigilla ſua recognoſcere vel negare ſe ſignaſſe: quo-niam publicè expedit ſuprema hominum judicia exitum habere.* l. IV. & V. D. quemad. teſt. aper. Quinetiam hæc lex *de omnibus teſtibus* accipi poteſt, qui in *aliquo negocio* vel *contractu* adhiberi ſe teſtes ſunt paſſi: ſi de prohibito te-ſtimonio regali, illud dicere ejuſque ad probare fidem non velint, *ut improbi inteſtabileſque ſint.* Ajunt igitur Decemviri (*Qui ſe ſcierit teſta-rier*) In vulgatis Agellii libris ut dixi, legebatur, *Qui ſi erit teſtatior*, inemendatè prorſus. Hadrianus Turnebus in Adverſar. libris legit *Qui ſi erit teſtatus*, *ut teſtatus* idem ſignificet quod *anteſtatus.* Sed ne tunc qui-dem, ſi hanc emendationem admittamus, plana erit & clara ſententia. Ja-cobus Cuiacius adjutus à vetuſto Codice Agelli, in Bibliotheca Joannis

Bitu-

Biturigum Ducis reperto emendat, ut & Fulvius Vrſinus, *Qui ſe ſcirit teſtarier*, optimo & planiſſimo ſenſu. *Qui ſe fierit*, qui ſe ſiverit, qui paſſus eſt ſe *teſtarier*, qui paſſus eſt ſe in teſtem vocari ad teſtimonium aliquod condendum, aliumve contractum celebrandum; *teſtarier* μαρθυρηθῆναι. Pergunt Decemviri (*Libripenſve fuerit*) *Libripens*, qui Græcis ζυγοστάτης, antiquitus dicebatur, qui ante argentum ſignatum, quum Romani adhuc ære gravì uterentur, militibus adpenderat ſtipendia, dictus *Libripens* à *libra ænea*, qua utebatur ad *pendenda*, hoc eſt ad ponderanda ſtipendia. Legendus Plinius lib. XXXIII. cap. III. qui apertè docet *Libripendem* initio dictum fuiſſe, qui in militibus adpendebat æs grave in ſtipendium. Poſtea *Libripendis* nomen tranſiit ad eum, qui in mancipationibus, hoc eſt in contractibus imaginariis,, quibus res mancipi adhibito ære & libra alienabantur, tenebat libram. Videndus omnino Boëtius parte tertia Commentariorum in Topica Ciceronis, & Cajus lib. I. Inſtitut. §. I. Ajunt Decemviri (*Ni teſtimoniom fariator*) Agellius Vulgatus ſic habebat, *in teſtimonium feriatur.* Jacobus Cuiacius ad tit. Inſtit. de teſtamentis ordinandis legendum cenſet, *Si in teſtimonium feriatur*, id eſt ſi cogatur, ſi pulſetur ut teſtimonium dicat. Hadrianus Turnebus emendat, *Ni teſtimonium falcatur*, vel *ferat.* Corrigendum unic littera mutata pro *feriatur fariatur.* Veteres enim *Fariari* uſurparunt pro *fari*; quemadmodum teſtatur Diomedes: qui ejuſmodi morem antiquis fuiſſe docet, ut in vocibus quibuſdam ſermonem exabundandi adderent, nihilque adjecta ſillaba dictionibus conferrent. Sic etiam *aggrediri*, pro *aggredi*, *moriri*, pro *mori* dicebant. *Fariari* igitur pro *fari*, *fariatur* pro *fatur*; *fariari* vel *fari teſtimonium* pro *dicere teſtimonium.* Ajunt denique Decemviri (*in probus inteſtabiliſque eſto*) *Inteſtabilis* propriè dicitur, cui teſtimonii dicendi jus non eſt: quemadmodum contra *Teſtibilis* appellatur, cui jus hoc datum eſt. Eleganter Agellius lib. VI. cap. VII. *Et Tarratiam quidem Virginem Veſtæ fuiſſe lex Horatia teſtis eſt, quæ ſuper ea ad populum lata, qua lege ei plurimi honores fiunt, inter quos jus quoque teſtimonii dicendi, teſtabiliſque una omnium feminarum ut ſit, datur. Id verbum eſt ipſius legis Horatiæ.* Contrarium eſt in duodecim tabulis ſcriptum *Improbus inteſtabiliſque eſto. Inteſtabilis* igitur μὴ προσδεκτέος εἰς μαρτυρίαν, ἀμάρτυροι ἀπηγορευμένος, ἄτιμος. Hæc enim omnia interpretatur Gloſſarium Vetus de *Inteſtabili.* Unde etiam *Inteſtabilis* pro *vinoſo*, *ſcelerato*, *flagitioſo* & *exſecarabili.* Horat. lib. II. Sat. III. v. CLXXXI. Plaut. in Milite Glorioſo, Tacitus lib. V. §. V. XXIV. Plinius l. XXX. cap. II. & alii. Poſtea autem *Inteſtabiles* etiam in *patiendi* ſignificatione dicti ſunt, *quibus teſtimoniū non dicitur.* Hinc Cajus in l. XXVI. t. IV. Heb. CXLII.

D. de teſtibus: *Quum lege quis inteſtabilis jubetur eſſe, eo pertinet, ne ejus teſtimonium recipiatur: & eo amplius ut quidem putant, ne ipſi dicatur teſtimonium.* Hinc etiam Plautus in Curculione dixit *Inteſtabilem* pro eo *cui teſtes non adſunt.* Videndi etiam JCti. in l. xviii. §. i. D. de teſtam. l. v. §. pen. D. de injuriis. l. xxi. §. D. de teſtibus. Hactenus fragmenta indicavi Legum Duodecim Tabularum de *Succeſſionibus ex Teſtamento*: ſequuntur nonnulla de iis, quæ *ab inteſtato*; quorum hoc primo loco occurrit.

XIII. Caput.

1. De ſucceſſione ab inteſtato lex prima. 2. Secunda qua Poſtumi ad parentum defunctorum bona vocantur. 3. Tertia qua agnati. 4. Quarta de patronorum ſucceſſione. 5. De familia erciſcunda actione. 6. De hereditariis obligationibus dividundis.

1. FILII FILIÆQUE FAMILIAS BONORUM PATERNORUM SUI SUÆQUE HEREDES SUNTO. Leges aliquot quæ ſequuntur præſcribunt quo ordine heredes ſibi invicem ſuccedere debeant. Hæc autem quam recitavi, vult ut primum locum inter heredes habeant *filii filiæque familias*, naturali ratione illud poſcente, omniumque populorum, qui aliqua utuntur & nituntur humanitate, legibus id ipſum flagitantibus. Hujus autem legis teſtimonium & ſententia extat apud Iuſtinianum Imp. in Inſtitut. lib. ii. tit. xix. qui inſcribitur De hered. qualit. & differ. §. ii. in fine. *Neceſſarii*, inquit, *ideo dicuntur quia omnino ſive velint, ſive nolint, tam ab inteſtato, quàm ex teſtamento ex lege duodecim tabularum heredes fiunt.* Ajunt Decemviri (*Filii filiæque familias*) Nam ut eleganter Juſtinianus d. tit. de hered. qualit. & diff. §. ii. *Si quis inteſtatus moriatur, prima cauſſa eſt in ſucceſſione liberorum.* Et idem lib. iii. Inſtit. tit. de heredit. quæ ab inteſt. §. i. *Inteſtatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primùm ad ſuos heredes pertineat.* Quibus auctor, ex quo illa Juſtinianus juſſit exſcribi, quicunque tandem ſit, reſpicit proculdubio ad fragmentum illud, quod jam recitavi.

Sui enim heredes liberi nominantur, quia *domeſtici ſunt* heredes & vivo quoque patre quodammodo *domini* exſtimantur. *Neceſſarii*, inquam, quia omnino ſive velint ſive nolint tam ab inteſtato quàm ex teſtamento è lege duodecim tabularum heredes fiunt. Quamobrem bene Paullus lib. ii. ad Sabi-

Sabinum in l.XI. D. de liber. & poſt. *In ſuis*, inquit *heredibus evidentius apparet continuationem Dominii eo rem producere, ut nulla videatur hereditas fuiſſe; quaſi olim hi Domini eſſent, qui etiam vivo patre quodammodo Domini exiſtimantur. Itaque poſt mortem patris non hereditatem percipere videntur ſed magis liberam bonorum adminiſtrationem conſequuntur. Hac ex cauſſa licet heredes non ſint inſtituti, domini tamen ſunt.* Quibus conſentanea ſunt, quæ libro ſingulari de portionibus quæ liberis damnatorum conceduntur, ſcribit, in l. ult. D. de bonis damnator. *Quia ratio*, inquit, *naturalis, quaſi lex quædam tacita liberis parentium hereditatem addiceret velut ad debitam ſucceſſionem eos vocando, propter quod & in jure civili ſuorum heredum nomen eis inditum eſt.* Debetur igitur Succeſſio ab inteſtato liberis ex lege hac duodecim tabularum, quæ non tam *ex Solonis legibus*, quàm *ex ipſis naturalis juris fontibus* eſt petita. Adpoſitè Paullus Apoſtolus epiſtola ad Galatas cap. IV. verſ. VII. εἰ δὲ υἱὸς καὶ κληρονόμος. *Si filius ergo heres*, tamquam neceſſario quodam argumento, neceſſaria omnino inlatione: Vnde etiam quidam colligunt hereditatem liberis debitam, nullo ſtatuto tolli poſſe: Statuta enim contra jus naturæ non valere; quum naturalia jura mutari non oporteat. Sentiunt tamen interpretes *deminui poſſe hereditatem.* Hereditas ita diminuta nihil aliud quam *legitima. Legitima* vox potius juris quam naturæ. Poſſunt item liberi à parentibus, meritis de cauſſis, ab hereditate ſubmoveri. Cauſſas illas recenſet Novell. CXV. cap. III. Ajunt igitur Decemviri (*Filii Filiæque familias*) Adeo etiam ut in dubio ſemper præſumatur pater liberis ſuis ſuam relinquere hereditatem: de qua Præſumtione videndus Alciatus lib. I. Præſ. VIII. *Liberis*, inquam, *& maſculis & muliebris ſexus* iiſque *naturalibus & legitimis*, quemadmodum docent omnes IC. non *illegitimis & injuſtis* l. I. §. II. D. de bon. damnator. ubi ſic loquitur Calliſtratus JC. *Liberis autem ita demum portio tribuitur, ſi juſtis nuptiis nati ſunt.* Excluduntur igitur & nati *ex adulterio*, & *inceſtuoſo concubitu.* Legendus omnino Graſſus libro ſentent. §. legitima, quæſt. III. De *Emancipatis* etiam illud monendum, eos jure civili nihil in ſucceſſione juris habere. Neque enim *Sui heredes* ſunt, qui in poteſtate patris eſſe deſierunt, neque nullo alio jure per legem duodecim tabularum vocantur: ſed Prætor æquitate naturali motus dat eis *Bonorum Poſſeſſionem Unde Liberi.* §. IX. Inſt. de hered. quæ ab inteſtato. Ajunt Decemviri (*bonorum paternorum*) quorum quaſi ſunt Domini poſt parentum mortem. Facit enim continuatio, ut nulla videatur eſſe hereditas, quemadmodum loquitur Paullus JC. in l. XI. D. de liber. & poſth. (*Sui ſuæque heredes ſunto*) *Tria* traduntur ab JCtis. & Juſtiniano Imperatore tit. Inſt. de hered. qual. & diff. pr. *here-*

dum genera vel enim ſunt & dicuntur *Neceſſarii*, vel *Sui & Neceſſarii*, vel *Extranei*. *Neceſſarii* heredes ſunt Servi heredes inſtituti, ideoque ſic appellantur, nam ſive velint, ſive nolint omnino poſt mortem teſtatorum protinus liberi & neceſſarii heredes fiunt. De his hac lege non agitur, ſed de *Suis & Neceſſariis*, tales ſunt. *Filius*, *Filia*, *Nepos Neptiſque ex filio & deinceps ceteri liberi*, qui in poteſtate morientis modò fuerunt. Qui quidem *Sui heredes* eam ob rem appellatur, quia, ut jam dixi *Domeſtici heredes* ſunt & vivo quoque patre quodam modo Domini exiſtimantur: unde etiam *ſi quis inteſtatus moriatur, prima cauſa eſt, in ſucceſſione liberorum*. *Neceſſarii* vero ideo dicuntur, quia omnes, ſive velint ſive nolint, tam ab inteſtato quàm ex teſtamento, ex lege duodecim tabularum heredes fiunt. Quod ad *tertium heredum genus*, reliqui omnes, qui teſtatoris juri ſubjecti non ſunt *Extranei heredes* appellantur. *Suorum* autem appellatione *Nepotes* tum lex duodecim tabularum vocat, quum filio mortuo, aut alio pacto è medio ſublato, is in poteſtate eſſe deprehendatur. Succedit autem cum filiis nepos hujuſmodi, quod diſertis verbis in duodecim tabulis caveri reſcribunt Diocletianus & Maximianus Frontoni in l. III. C. de ſuis & legit. *Ut inteſtato defuncti filius*, inquiunt, *ac nepos ex alio qui mortis ejus tempore in rebus humanis non invenitur, manentes in ſacris pariter ſuccedant, evidenter lege duodecim tabularum cavetur: quod & honorarii juris obſervatio ſequitur*. Ad hanc duodecim tabularum legem pertinere videtur quod Caius JC. lib. VI. ad Edictum Provinciale & Vlpianus lib. XV. ad Edictum ſcripſerunt in l. I. & II. D. de hered. petit. licet ea Juſtinianus lib. V. Digeſt. non ſatis aptè conjunxerit. Eai verba, quemadmodum ea leguntur in Florentino Codice, ſunt hæc. *Hereditas ad nos pertinet aut veteri jure aut novo. Vetere ex lege Duodecim Tabularum, vel ex Teſtamento, quod jure factum eſt.* Subſcribuntur deinde Ulpiani verba in l. II. quaſi aptè cohærerent ſuperioribus Caii *Sive ſuo nomine, ſive per ſe, ſive per alios effecti ſumus.* Deinde rurſus Caii verba adduntur, quibus exempla duo addit, quibus per alios heredes efficiamur, ceteraque verba quæ principio referebantur ſequuntur: *vel ab inteſtato fortè quod ſui hæredes* &c. Ego ſanè arbitror, Vlpianum tres caſus teſtamentariæ ſucceſſionis ex lege Duodecim Tabularum conſcripſiſſe, ſive quis *ſuo nomine* (hos autem ad jus pertinere cenſeo) ſive *per ſe*, quum extraneus inſtitutus eſt, ſive *per alios*, ſervos puta vel filios effectus eſſet. Non videntur tum verba illa mendo carere, quibus interim non facilè quis mederi poteſt. *Suorum* interim mentionem fieri in duodecim ex Calliſtrati verbis conſtat lib. II. quæſtion. in l. CCXX D. de verb. ſignif. *Liberorum appellatione nepotes & pronepotes, ceterique qui ex his deſcendunt, continen-*

tinentur. Hos enim omnes ſuorum appellatione lex Duodecim Tabularum comprehendit : ubi malè quidam legunt *liberorum.* Sequitur lex ſecunda de Succeſſionibus ab inteſtato, quæ pertinet ad Poſtumos ſuccedentes, Parentibus defunctis.

2. SEI QUA MOLIER POST VIREI MORTEM IN DECEM PROXIMEIS MENSEBOS PARIAT QUEI QUAVE EX EA NASCATUR, SOUUS SOUAVE IN VIREI FAMILIA HERES ESTOD. Hoc legis Duodecim Tabularum fragmentum ab ingenio potius & conjectura, quam ex ipſis legis verbis eſt concinnatum: corroborari autem poteſt variorum IC torum & Agellii etiam auctoritate. Audiendus in primis Cajus IC. lib. II. Inſtit. tit. III. §. III. *Poſtumorum*, inquit, *duo genera ſunt: quia Poſtumi appellantur ii, qui poſt patris mortem de uxore nati fuerint, & illi qui poſt teſtamentum factum naſcuntur. Et ideo niſi is qui teſtamentum fecit in ipſo teſtamento comprehenderit, Quicumque filius aut filia mihi natus natave fuerit, heres mihi ſit, aut certè dicat ex heres ſit, valere ejus non poteſt teſtamentum: quia legitimè concepti pro natis habentur* &c. Quibus verbis reſpicere videtur IC tus ad ſolennia hæc legis à me recitata verba. Clarius autem de legis ſententia loquuntur Ulpianus, Julianus, Diocletianus Imperator & Agellius, *facta duodecim tabularum mentione.* Juliani quoque verba exſtant in l. VI. D. de ſuis & legit. hered. *Titius ex heretato filio extraneum heredem ſub conditione inſtituit: quæſitum eſt ſi poſt mortem patris pendente conditione filius uxorem duxiſſet & filium procreaſſet & deceſſiſſet, deinde conditio heredis inſtituti defeciſſet, an ad hunc poſtumum Nepotem legitima hereditas avi pertineret; reſpondit, qui poſt mortem avi ſui concipitur, is neque legitimam hereditatem ejus tamquam ſuus heres, neque bonorum poſſeſſionem tanquam cognatus accipere poteſt.* Additur ratio: *quia lex duodecim tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cujus bonis quæritur, in rerum natura fuerit.* Ad hoc Juliani reſponſum reſpicit Ulpianus in l. I. §. VIII. in fin. D. d. t. de ſuis & legit. Nam dicendum erit ſuos poſſe ſuccedere, ſi modò mortis teſtatoris tempore vel in rebus humanis vel ſaltem concepti fuerint: idque & *Juliano & Marcello placet.* Retulit autem reſponſum illud Juliani in ſuas Inſtitutiones Juſtin. Imp. tit. de hered. quæ ab inteſt. §. VII. Sic Ulpianus mentionem legum duodecim tabularum, faciens in l. III. §. IX. D. de ſuis & legit. hær. *Utique & ex lege duodecim tabularum ad legitimam hereditatem is, qui in utero fuit admittitur, ſi fuerit editus.* Inde *& partem facit his, qui pari gradu ſunt, ut puta frater unus eſt & Uterus: vel patrui filius unus natus & qui in utero eſt.* Verba denique Diocletiani & Maximiani Impp. Marcellæ cuidam reſcribentium ſunt hæc

in N.

in l. IV. C. de ſuis & legit. *Inteſtato defuncto Poſtumum ſuum heredem, quam ſororem licet conſanguineam haberi potiorem ordo ſucceſsionum lege duodecim tabularum factus nimis evidenter demonſtrat.* Reſtat firmans legis fragmentum à me recitatum Agellius lib. III. cap. XVI. *Factumque*, inquit, *eſſe negotium propter rationem temporis, quaſi marito mortuo poſtea concepiſſet: quoniam Decemviri in decimo menſe negotii hominem, non in undecimo ſcripſiſſent.* Ajunt igitur Decemviri (*Si qua mulier poſt viri mortem.*) Conſtat igitur Decemviros loqui de Poſtumis, qui *poſt patris mortem* fuerunt nati, non de iis, qui *patre adhuc vivente*, ſed *poſt factum teſtamentum.* Nam duo eſſe Poſtumorum genera, paullo ante audivimus ex Cai lib. II. tit. III. §. III. (*in decem proxumis menſebos pariat*) *Decimus menſis* à veteribus frequentior ad partum eſſe credebatur de illo Virg. IV, Ecl. v. LXI.

Matri longe decem tulerunt faſtidia menſes.

Sic Ovidius de *Anno Romuli menſium decem* lib. I. Faſt v. XXXIII.

Quod ſatis eſt utero matris dum prodeat infans
Hoc anno ſtatuit temporis eſſe ſatis.

Hinc etiam in Aquiliani formula apud Scævolam lib. VI. Inſtit. in l. XXIX. in pr. D. de liber. & poſt. *Si filius meus vivo me morietur: tunc ſi quis mihi ex eo nepos ſive qua neptis poſt mortem meam in decem menſibus proxumeis* (his verbis uſos cenſeo Decemviros) *quibus filius meus moreretur natus nata erit, heredes ſunto.* Sic Juſtinianus Imp. in. l. ult. C. de poſt hæred. *Si filius vel filia intra decem menſium ſpacium poſt mortem meam editi fuerint, heredes ſunto:* Paulus item lib. IV. ſententiar. tit. VIII. §. V. ita ſcribit: *Septimo menſe natus matri prodeſt ad jus liberorum. Ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, ut aut ſeptimo pleno aut decimo menſe maturior videretur.* Quod etiam Alexander Aphrodiſienſis: ſive quis alius in problematibus memoriæ prodit. De eiſdem numeris mentio fit etiam à Cicerone lib. III. de nat. Deor. & ab Macrobio in ſomnio Scipionis c. VI. ab Aurelio item Auguſtino apud Gratianum in c. XXVI. c. IV. d. VII. *ſeptimo autem menſe* Hippocrates in libro de Septimeſtri & octimeſtri partu ſcribit CLXXXII. *die partum legitimum naſci poſſe*: quod Vlpianus etiam refert, in d. l. III. §. fin. D. de ſuis & leg. De eo autem qui *centeſimo octogeſimo ſecundo die* natus eſt Hippocrates ſcripſit & D. Hadrianus Pontificibus reſcripſit, *juſto tempore videri natum, nec videri in ſervitutem conceptum, quum mater ipſius ante centeſimum octogeſimum ſecundum diem eſſet manumiſſa.* Quum autem inquit ex Hippocrate Vlpianus, *qui centeſimo octogeſimo die natus eſt*, intelligendum, qui ad initia ſeptimi menſis erit natus. Nam ex ſententia Græcorum *ſingulis menſibus triginta dies tribuendi*, & ita *centum octoginta duo dies ſeptimum*

menſem

menſem attingunt. Ait autem Vlpianus *Partum ſeptem menſium matri prodeſſe.* Vnde & Paullus J C. lib. XIX. Reſp. cujus verba leguntur in l. x. D. de ſtat. ho. *Septimo menſe naſci perfectum partum jam receptum eſt propter auctoritatem doctiſſimi viri Hippocratis: & ideo credendum eſt eum, qui ex juſtis nuptiis ſeptimo menſe natus erit, juſtum eſſe. Perfectum* inquit I C. Paullus. Nam qui *ante ſeptimum vel octavum* menſem naſcuntur, *non ſunt vitales.* Cujus rei rationem adfert idem Paullus lib. IV. Sent. tit. IX. §. V. Cenſorinus libro de die natali: *Septimo*, inquit, *menſe partus jam maturus eſt: eo quod in omnibus numeris ſeptenarius plurimum poſſit.* Addendi etiam Macrobius lib. I. in Somnium Scipionis cap. VI. & Ambroſ. epiſt. XXXIX. ad Herontianum. Plinius item lib. VII. cap. V. Cauſſam ad Aſtra, Planetas, eorumque naturam refert Schonerus lib. I. de Indiciis: Ait enim *Saturnum*, utpote antiquiorem ceteris, fœtum dirigere primo menſe & materiam conſtringere: *Jovem* ſecundo, eodemque menſe motum & rationem conferre: *Martem* tertio menſe ſanguinem: *Solem* quarto menſe colore ſuo membra præcipua formare, eoque menſe rationalem animam inſtillari ſcribit: *Venerem* quinto menſe figuram, ſexum & venuſtatem: *Mercurium* ſexto menſe extendere vocales arterias: *Lunam* ſeptimo menſe perficere conceptum propter plenitudinem & perfectionem ſeptem planetarum concurrentem; ideoque partum fieri vitalem. *A Luna Saturnum* octavum menſem dirigere, qui natura ſua frigidus, partum quoque infrigidat, & ita parum vitalem facit. Nono menſe *Jovem iterum* dominari partui fingit; cujus motu, quo plurimum valet, puer ex tenebris ad lucem profertur. Hæ ſunt nugæ Aſtronomicæ de menſium ad partum enitendum numero. Eas autem obiter indicavi, ne quis veſtrum eas ignoraret eas tamen ut gerras & Buttubata Naevii evitatet. His addam, quod ſcribit Herodotus lib. VI. c. LXXI. *Ariſtonem Lacedæmoniorum regem, quum ei nunciatum eſſet, ante decem menſes ex actos, quàm uxorem duxiſſet, eam filium peperiſſe, juraſſe apud Ephoros eum eſſe ſuum. Id quum filio Damarato regi poſtea nocuiſſet, matrem dixiſſe ait Ariſtonem ſtultè feciſſe. Neque enim ſemper mulieres decimo menſe partum edere, ſed & ſeptimo, quod tum ei evenerat & nono.*

Ajunt igitur Decemviri *(in proximis decem menſibus)* Nam ut inquit Ulpianus in d. l. III. §. II. D. de ſuis & leg. hered. *Poſt decem menſes mortis natus, non admittitur ad legimam hereditatem.* Divus tamen Hadrianus, quum femina bonis atque honeſtis moribus *in undecimo menſe* poſt mariti mortem peperiſſet, cauſſa cognita, requiſitis veterum Philoſophorum & medicorum ſententiis, decrevit *in undecimo quoque menſe partum edi poſſe.*

V Hinc

Hinc caput illud II. Novellæ XXXVIII, quod inſcribitur, *de Muliere quæ peperit undecimo menſe.* Hinc Varro in Satyra, quæ *Teſtamentum* inſcribitur: *Si quis undecimo menſe κατ' Αριςότελην natus eſto heres.* Cujacius tamen hoc totum intelligit de *menſe undecimo incepto non perfecto*, vel ut Phavorinus apud Agellium lib. III. cap. XVI. loquitur *adfecto non confecto*; & ita natum *ſub finem undecimi* juſtum non eſſe; *ſub initium* eſſe. Quæri igitur poſſet, *An annuus partus non ſit admittendus.* Agellius probat ex Homero *partum annuum* reperiri, citatque rei probandæ Homeri verſum. Quid igitur *de decimo tertio menſe* dicendum? Agellius ſcribit Plinium lib. VII. Epiſt. V. ex Maſſurio referre *L. Papirium Prætorem, ſecundo herede lege agente, bonorum poſſeſſionẽ contra eum dediſſe, quum mater partum ſe tredecim menſibus tuliſſe diceret; quoniam nullum certum tempus pariendi ei videtur.* Legere me memini apud Pariſienſes arbitrio doctiſſimorum Advocatorum *admiſſam fuiſſe viduam, quæ decimo quarto menſe poſt mariti mortem perperiſſet.* Eo autem uno hi omnes movebantur, quod vidua apud heredes defuncti mariti vixiſſet perpetuò, diligenter adſervata, nunquam à latere diſcedens eorum uxorum, heredibus nihil præterea ejus honori ac pudicitiæ objicientibus: quin de ſolenni ac perpetuo ejus luctu ob mariti mortem teſtantibus. Quod quum ita foret putarunt tanti non habendam *opinionem communis partus reliquorumque communium*, ut matrona honeſtiſſima, cui nihil quidquam objiceretur, præter communem morem pariens non audiretur. Sed forte periculum eſt, ut ſi id paſſim admittatur contra eaſdem naturæ leges communes *tertio etiam menſe poſt matrimonium* partus vitalis obtrudatur. Sed de his ſatis (*qui quæve ex ea naſcatur*) Obiter hic notandum, Eum, qui nondum natus eſt, quinque modis inſtitui poſſe heredem: *Qui mihi naſcetur poſtumus; Qui poſt teſtamentum meum; Qui me vivo; Qui me mortuo; Qui me vivo vel mortuo poſtumus naſcetur, heres eſto.* Primus, *Qui mihi naſcetur Poſtumus*, ut ſimpliciſſimus, ita ab Notariis diligenter eſt ſervandus. Intricatior eſt modus ille, quem tradit Scævola J C. in d. l. XXIX. D. de liber. & poſt. *Gallus*, inquit, *ſic poſſe inſtitui poſtumos nepotes induxit. Si filius meus, vivo me morietur, tunc ſi quis ex eo nepos ſive quæ neptis poſt mortem meam in decem menſibus proximis quibus filius meus moreretur, natus nata erit heredes ſunto.* (*ſexus ſeuave in viri familia*) Planum igitur nobis & apertum quid ſibi lex à me recitata velit. Diffinit enim quem Poſtumi gradum inter heredes habere debeant, & quinam veri poſtumi judicandi. Ut enim ſobolem illam poſtumam ex nuptiis vivè natam, & mariti eſſe conſtaret, neve aut proles aliqua notha facile ſupponi poſſet, aut in pudicis mulieribus liberum eſſet ſua ſemper adulteria tegere obtentu matrimonii: ideo

De-

Decemviri ſcripſerunt atque diffinierunt, *in decem menſibus hominem gigni*, at qui poſt decimum menſem à parentis morte naſcerentur pro vivis poſtumis non haberentur, nec inter heredes numerarentur. Ajunt denique Decemviri (*heres eſto*) hoc etiam vult Paullus JC. in l. ult. D. de ventre in poſſ. mit. *Poſtumus natus quocunque tempore, qui tamen teſtatoris morte conceptus jam erit, poteſt agnoſcere bonorum poſſeſſionem. Nam & Ventrem Prætor ex omnibus Edicti partibus mittit in poſſeſſionem bonorum; non miſſurus ſcilicet, ſi ei nato daturus non eſſet bonorum poſſeſſionem.* Videndi & Scævola in l. x. D. unde cognati & Vlpianus in l. xxx. §. vi. D. de adqui. vel omittenda hereditate. Hæc de Lege Duodecim Tabularum; *qua Poſtumi ad Defunctorum parentum bona vocantur*: ſequitur illa, *qua Agnati.*

3. PATRIS-FAMILIAS, QUEI ENDO TESTATO MORITOR, QUOIQUE SOUOS HEROS NEC ESCIT, AGNATOS PROXUMOS FAMILIAM PEQUUNIAMQUE HABETO. Certum ordinem in duodecim tabulis ab Decemviris præſcriptum fuiſſe in ſucceſſionibus ab inteſtato, teſtatur diſertis verbis Diocletianus & Maximianus in l. iv. C. de ſuis & legit. hered. verba eorum paullo ante indicavi. Quis autem ordo ille fuerit docet manifeſtè Vlpianus Inſt. cap. xxvi. §. i. ubi & lex quam recitavi refertur: *Inteſtatorum ingenuorum hereditates pertinent primùm ad ſuos heredes, id eſt liberos qui in poteſtate ſunt, ceteroſque qui in liberorum loco ſunt. Si ſui heredes non ſunt, ad conſanguineos id eſt fratres & ſorores ex eodem patre: Si nec hi ſunt ad reliquos agnatos proximos, id eſt cognatòs virilis ſexus per mares deſcendentes ejuſdem familiæ. Id enim cautum eſt lege duodecim tabularum, ac ſi inteſtatus moritur, cui ſuus heres nec exſtabit, adgnatus proximus familiam habeto.* Auctor ad Herennium lib. i. & Cicero lib. i. de Inventione legem hanc his verbis concipiunt: *Sei paterfamilias inteſtato moritur familia pequniaque ejus agnatorum gentiliumque eſto.* Poſteriora legis verba recitat etiam Vlpianus in l. cxcv. D. de verb. ſignif. *Familiæ appellatio qualiter accipiatur, videamus: & quidem variè accepta eſt: nam & in res & in perſonas dividitur: in res ut puta in lege duodecim tabularum. Agnatus proximus familiam habeto.* Reſpiciunt autem ad legem hanc omiſſis ſolennibus verbis Pomponius JC. & Juſtinianus Imp. Pomponius quidem in. l. clxii. D. de verb. ſig. *In vulgari ſubſtitutione quia ei, qui ſupremus morietur, heres ſubſtituitur, rectè ſubſtitutus etiam unico intelligitur: exemplo duodecim tabularum, ex quibus proximus adgnatus & ſolus habetur.* Juſtinianus verò lib. iii. Inſtit. tit. ii. de Legit. agnat. ſucceſſ. pr. *Si nemo ſuus heres, vel eorum quos inter ſuos heredes Prætor vel Conſtitutiones vocant exiſtat, qui ſucceſſionem quoquo modo complectatur, tunc*

ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum pertinet hereditas. Aiunt igitur Decemviri (*Patris-familias*) verba legis & ſententia ſunt clara & perſpicua ex iis, quæ jam ex variis audivimus. (*quei endo teſtato moritor*) *endo teſtato* nihil aliud quam *inteſtato*, ut *endo terciſum*, *endoitium* aliis locis. (*endo teſtato*) igitur. Agitur enim de Succeſſionibus ab inteſtato (*quoique ſouos heres nec eſcit*) Quinam ſui ſint heredes ad ſuperiorem legem didicimus. (*agnatos proxſumos familiam habeto.*) Huc pertinent illa quæ ſcribit Cajus JC. lib. II. tit. VIII. §. IV. *Si defuerint heredes ſui, tunc hereditas defuncti pertinet ad Agnatos.* Exponit deinde qui ſint Agnati: *Agnati enim ſunt per virilem ſexum defuncto propinquitate conjuncti, id eſt conſanguinei fratres, hoc eſt de uno patre nati.* Et paullò poſt: *Non tamen omnibus ſimul agnatis lex hereditatem propinqui inteſtati dat, ſed iis, qui defuncto mortis ſuæ tempore proximiores inveniuntur.* Hæc de Lege Duodecim Tabularum: *qua Suis heredibus nec exſtantibus, ad hereditatem & bonorum ſucceſſionem vocantur proximi agnati*: ſequitur lex de *Patronorum Succeſſione.*

4. Leberto quei endo testato moritor, quoique souos heres nec escit, patronos heres estod. Agit hæc lex de *ſucceſſione Patronorũ in bona libertorum* ſi inteſtati abſq; ſuis heredibus fuerint mortui. Fuiſſe jam inter leges Duodecim Tabularum conſtat cùm ex Vlpiano capite. Inſtit. XXIX. §. I. & Juſtiniano lib. III. Inſtit. tit. VIII. pr. Vlpiani verba ſunt hæc: *Civis Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert ſi inteſtato ſine ſuo herede libertus deceſſerit Ideoque ſive teſtamento facto decedat, licet ſuus heres ei non ſit, ſeu inteſtato, & ſuus heres ei ſit, quamvis non naturalis ſed uxor puta quæ in manu fuit, vel adoptivus filius, lex patrono nihil præſtat* &c. Juſtinianus autem ſic loqitur: *Nunc de Libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat Liberto patronum ſuum impunè teſtamento præterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, ſi inteſtatus mortuus eſſet libertus herede ſuo nullo relicto.* Idem innuit Caius lib. VI. ad Edictum Provinciale, cujus verba exſtant in l. I. & III. D. de hered. petit. *Hereditas*, inquit, *ad nos pertinet aut veteri jure aut novo. Veteri ex lege duodecim tabularum vel ex teſtamento quod jure factum eſt, vel ab inteſtato, fortè quod ſui heredes defuncto ſumus, vel agnati, vel quod manumiſſimus defunctum, quodve parens noſter manumiſerit.* Triplex enim ibi deſcribitur *ſucceſſio ab inteſtato ex lege duodecim tabularum*; vel ſi *ſuccedamus ut Sui heredes*, vel *ut Agnati*, vel *ut Patroni*, in bona nimirum Libertorum vel quibus nos vel noſtri parentes libertatem donarunt. Videntur & ad hanc legem pertinere ea quæ ſcribit Vlpianus lib. XLVI. ad Edictum in l. CXCV. D. de verb. ſig. *Familiæ appellatio qualiter accipiatur videamus*

deamus & quidem variè accepta eſt. Nam & in res & in perſonas deducitur. In res ut puta in lege duodecim tabularum his verbis Agnatus proximus familiam habeto. Ad perſonas autem refertur Familiæ ſignificatio ita quam de Patrono & Liberto loquitur lex (Duodecim Tabularum) *ex ea familia, inquit in eam familiam; & hic de ſingularibus perſonis legem loqui conſtat.* Quæ verba ſolennia an ad hoc Duodecim Tabularum fragmentum, an verò ad alium ſint referenda, nondum plenè mihi liquet. Certum eſt exaudiendam eſſe legem duodecim tabularum, injecta ſimpliciter legis mentione. *Lex* enim ſemper κατ᾽ ἐξοχὴν de duodecim tabulis eſt intelligenda. Aiunt igitur Decemviri (*Leberto*) Sæpe ſit mentio in veterum ſcriptis *Libertorum, Libertinorum* & *Ingenuorum*, quorum tamen vocabulorum propriæ notiones non omnibus ſunt obviæ. Non eodem ſemper modo hæc vocabula ſunt accepta. Primis temporibus ita fuerunt diſtincta, ut *Ingenuus* diceretur is, qui *ex duobus Ingenuiis* vel *Libertinis* natus eſſet: *Libertinus*, qui ex duobus *Libertis*. *Libertus*, qui aliquando ſervitutem ſerviiſſet & ex illa manumiſſus eſſet. Et ita *Libertus* accipiendus eſt in legibus duodecim tabularum. Poſterioribus temporibus paullo ſequior cœpit eſſe ſignificatio: quemadmodum aliàs dicendi erit locus. (*Leberto*) igitur, id eſt qui aliquando domino ſuo ſervitutem ſervierat, exque ea, domini ſui liberalitate manumiſſus eſſet. (*Quei endoteſtato moritor*) Loquitur autem lex non *de omnibus libertis* indifferenter, ſed de iis tantùm, qui in civitatem Romanam pervenerant, qui jure civitatis Romanæ ſunt donati. Sunt & alii *Libertini*, vel *Liberti* & *Dedititii* & *Latini*. Horum enim legitimæ ſucceſſiones nullæ erant. Nam licet ut liberi vitam ſuam peragebant, attamen ipſo ultimo ſpiritu ſimul animam atque libertatem amittebant, & quaſi ſervorum, bona eorum, jure quodammodo peculii ex lege Norbana Junia Manumiſſores detinebant. Videnda quæ ſcribit Juſtinian. Imp. in Inſtit. tit. de leg. patr. ſucceſſ. §. III. Sed hæc de iis. (*quoique ſuus heres nec eſcit*) Per *ſuum heredem* intelligit lex *Liberti filios vel liberos, naturales, filium adoptivum, uxorem* &c. quemadmodum paullò ante didicimus ex Ulpiano & Juſtiniano. Legem autem hanc intelligendam eſſe non ſolùm de *Liberto*, verùm etiam *Liberta*; exaudiendam inquam eſſe de utroque ſexu docet Juſtinianus lib. I. Inſtit. tit. de legit. patron. tutela §. I. *Eo enim ipſo*, inquit, *quod hereditates libertorum, libertarumque, ſi inteſtati deceſſiſſent, juſſerat lex ad patronos liberoſve eorum pertinere &c.* (*patronos*) *Patronus* in hac lege is, qui ex ſervitute ſervum manumiſit. Intelligendus autem non ſolùm *Patronus ipſe*, verùm etiam *ipſius liberi*. Ait enim Juſtinianus paullò ante: *Juſſerat enim lex ad patronos liberoſve eorum pertinere.* Hinc rectè Ulpianus lib. XIV. ad Sabinum in l. III.

D. de ſuis & legit. herod. *Inteſtato*, inquit, *liberto mortuo, primum ſuis deferri hereditatem verum eſt* (ex lege duodecim tabularum) *ſi hi non fuerint, tunc patrono. Libertum accipere debemus eum, quem quis ex ſervitute ad civitatem Romanam perduxit, ſive ſponte, ſive neceſſitate rogatus eum manumittere. Nam & ad hanc legitimam hereditatem admittitur.* Non autem *Patronus* ſolùm ſed & *Patrona*. Ulpianus lib. XLVII. ad Edictum: *Liberto ſine liberis mortuo imprimis patronus & patrona bonorum poſſeſſionem accipere poſſunt, & quidem ſimul. Sed & ſi patrono & patronæ proximi ſint aliqui, ſimul admittuntur.* Succedunt denique *Patronarum liberi*, non ſolum *legitimi*, ſed & *vulgò quæſiti*. Paullus lib. XLIII. ad Edictum *Patronæ quidem liberi etiam vulgo quæſiti accipient materni liberti bonorum poſſeſſionem, Patroni autem non niſi jure quæſiti.* Extant autem hæc Ulpiani & Paulli JCC. verba in ll. XVII. & ſeq. D. de bonis libert. (*heres eſto*) hæc Duodecim Tabularum verba in hac lege, eam habebant efficaciam, ut *per conſequentiam* etiam Patrono deferrent *Liberti ſui tutelam*. Docet hoc Vlpianus tit. XI. Inſtit. §. III. *Legitimi tutores ſunt qui ex lege aliqua deſcendunt. Per eminentiam autem legitimi dicuntur qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, ſeu propalam* (id eſt diſertis verbis) *quales ſunt agnati: ſeu per conſequentiam* (id eſt interpretatione benigna) *quales ſunt patroni.* Intelligit enim *per conſequentiam hereditatum* l. III. D. de legit. tutorib. per interpretationem dixi, ac ſi verbis legis introducti eſſent. Inſtit. tit. de legit. patr. tutel. ut qui ſperarent ſucceſſionem iidem bona conſequerentur. Inſtit. d. t. & l. I. D. de legit. tut. Bene igitur Q. Mucius Scevola in l. LXXIII. in pr. D. de reg. jur. *Quo tutela redit, eo hereditas pervenit, niſi quum feminæ intercedunt* &c. Vbi verba omnino ſunt tranſponenda: *Eo tutela redit, quo hereditas pervenit.* Eſt enim tutela *hereditatis conſequentia* ex interpretatione legis Duodecim tabularum: ut jam audivimus ex l. III. D. de legit. tut. & §. I. Iuſtit. de legit. patr. tut. Emendationem confirmat Novell. CXVIII. cap. V. Hæc de Succeſſione *in libertorum*, qui ab inteſtato deceſſerint, *bona* ſufficiant dicta: ſequitur lex *de Actione familiæ erciſcundæ*.

5. SEI COHEREDES SINGOLI REROM SOUAROM PARTEM HABERE MALONT; FAMILIÆ ERCISCUNDÆ ARBITROM SUMUNTO, EOIQUE IOUS ARBITRIOMQUE REROM PERMITTONTO. Quum rerum communio ſoleat parere & introducere diſcordiam atque lites & controverſiam etiam inter amiciſſimos: optima ratione Decemviri legem hanc inter alias ſcripſerunt, qua conſtituitur *Actio quam familiæ erciſcundæ* appellare ſolent Juriſconſulti. De hac autem lege teſtantur Caius JC. in l. I. D. famil. erciſc. & Vlpianus in l. ibidem

ibidem ſeq. Caius enim lib. VII. ad Edictum Provinciale ſic ſcribit: *Hæc actio (familiæ erciſcundæ) proficiſcitur ex lege Duodecim Tabularum. Namque Coheredibus volentibus à communione diſcedere, neceſſarium videbatur aliquam actionem conſtitui, qua inter eos res hereditariæ diſtribuerentur.* Sic Vlpianus ibidem lib. XIX. ad Edictum: *Per familiæ erciſcundæ actionem dividitur hereditas ſive ex teſtamento ſive ab inteſtato, ſive ex lege duodecim tabularum, ſive ex aliqua lege deferatur hereditas, vel ex S. C. vel etiam conſtitutione.*

SEI COHEREDES SINGOLI REROM SOUAM PARTEM HABERE MALONT, FAMILIÆ ERCISCUNDÆ ARBITROM SUMUNTO, EOIQUE IOUS ARBITRIOMQUE REROM PERMITTUNTO

Aiunt igitur (SEI COHEREDES) qui plures ſimul alicujus hereditatem ſunt adituri (HABERE MALENT SINGULI SOUAM REROM PARTEM,) ne ſcilicet ex communione continuæ lites & diſcordiæ oriantur. Papinianus ſapientiſſimus JC. fratres commendat, qui à lite propter communem hereditatem ſuborta *per diviſionem* (id eſt *familiæ erciſcundæ actionem*) ultro diſceſſerant. Sic enim ait lib. II. Reſponſorum in l. ult. D. famil. erciſc. *Arbitro quoque accepto fratres communem hereditatem conſenſu dividentes, pietatis officio funguntur, quam revocari non oportet, licet arbiter ſententiam, jurgio peremto, non dixerit: ſi non intercedat ætatis auxilium.* (MALONT) Nam antea non naſcitur hæc Actio, quam, quum velint à communione diſcedere & quæ communia ſunt, dividere. Quæri igitur ſolet, *an etiam poſt triginta annos audietur Socius volens dividere:* Martinus, Placentinus & Zaſius aiunt audiendum eſſe: alii negant, arg. l. I. §. I. C. de annali exceptione: Sed priorum, id eſt aientium, ſententia videtur verior. Nam *nemo invitus in communione & ſocietate detinetur, poſt quodcumque etiam tempus.* l. ult. C. de communi divid. *Nec ſocietatis in æternum coitio eſt* l. LXX. D. pro ſocio: deinde *quum pactum id non poſſit efficere, ergo nec tempus.* (FAMILIÆ ERCISCUNDÆ ARBITRUM SUMUNTO) *Familiæ* appellatione in hac lege res omnes hereditariæ ſunt exaudiendæ. (*erciſcundæ*) *Erciſci* Veteres dicebant pro partiri vel dividere. Hinc Feſtus: *Erctum citum* (quod ſignificat hereditatem diviſam) *fit inter conſortes. Erctum* (id eſt hereditas) à coercendo dictum, unde & *erciſcundæ*, & *erciſci*. *Citum* autem (id eſt diviſa) vocatum à ciendo. Eſt autem idem *ciere* & *ciſcere* pro dividere. Unde fortè quis non aberret, ſi dixerit *erciſcundæ* compoſitum ab *er*, vel *ereditate*: Sic enim Veteres ſcribebant ſine aſpiratione, & à *ciſcundæ* id eſt *dividundæ*. Sic Gloſſarium Vetus *Herctum citus*, διαίρεσις τῶν ὑπαρχόντων. Sic Servius: *Erctum*

non citum, *patrimonium non diviſum*; *Erctum ciendum*, *hereditas dividenda.* (ARBITROM SUMUNTO) *Arbiter*, docente Feſto, dicitur *Judex*, *qui totius rei habet arbitrium & facultatem.* Hoc loco *Arbiter*, Judex, ut ita dicam, *compromiſſarius*, *id eſt Civis Romanus ex compromiſſo ab Litigatoribus à communione rerum hereditariarum diſcedere volentibus ſumtus*; cui prætor diſceptandæ arbitrio ſuo controverſiæ poteſtatem ſolet tribuere (EIQUE IOUS ARBITRIOMQUE REROM PERMITTUNTO) Cicero lib. I. de Oratore non obſcurè innuit, *certa & ſolennia fuiſſe verba*, quibus Arbiter, partibus diviſis, alterum ab alterius parte ſolet arcere. Summa huc pertinet, ut Arbiter familiæ erciſcundæ additus, primùm ſingulas res, ſi commodè fieri poſſit, ſingulis adjudicet: ſi non poſſit & unius pars præponderet; tum eum alteri in pecuniam certam condemnet. Quod ſi unus aliquis ſolius fructus percepit, remque hereditariam corrupit aut conſumſit, tum eum in certam quoque pecuniam alteri condemnet. Videntur ad hanc vel ſequentem legem pertinuiſſe, vel aliam certè conſtituiſſe, quæ ſcribunt Impp. Diocletianus & Maximianus in l. XXVI. C. de pactis: *Pacto ſucceſſorum Debitoris ex lege duodecim tabularum æs alienum hereditarium pro portionibus ſingulis quæſitis ipſo jure diviſum, in ſolidum unum obligare creditori non poteſt; quod & in honorario ſuccedentibus jure locum habet.* Quibus conſimilia ſcribunt iidem Impp. in l. ult. C de heredit. action. *Creditores hereditarios adverſus legatarios non habere perſonalem actionem convenit, quippe quum evidentiſſimè lex duodecim tabularum heredes huic rei faciat obnoxios.* Senſus eſt: *Creditorem adverſus Debitorem hereditarium poſſe agere hypothecaria.* l. III. C. de heredit. act. at *non contra Legatarios.* Ergo *Legatarios non eſſe debitores hereditarios eſſe tamen Creditorum loco* l. XL. D. de oblig. Idem etiam innuit Imp. Gordianus in l. VI. C. famil. erciſc. *Ea quæ in nominibus ſunt non recipiunt diviſionem, quum ipſo jure in portiones hereditarias ex lege Duodecim Tabularum diviſa ſint.* Hæc de *Actione familiæ erciſcundæ*, quæ deſcendit ex lege duodecim tabularum; ſequitur lex de *hereditariis Obligationibus dividundis.*

6. OBLIGATIONES HEREDITARIÆ INTER COHEREDES PRO PORTIONBUS HEREDITARIIS DIVIDUNTOR.

Hanc etiam legem inter leges duodecim tabularum fuiſſe ſcriptam ab Decemviris indicant varia veterum JCtorum. reſcripta, reſponſaque Imperatorum. Audiendi imprimis Impp. Valerian. & Gallien. in l. I. C. ſi unus expluribus heredibus Creditoris vel Debitoris &c. *Manifeſti*, inquiunt *& indubitati juris eſt*, *defuncto Creditore multis relictis heredibus actionem quidem perſonalem inter eos ex lege duodecim tabularum dividi*: *pignus verò in ſolidum unicuique teneri:*

teneri: quibus convenientia reſcribunt eodem tit. in l. ſeq. Impp. Dioclet. & Max. non facta tum legis duodecim tabularum mentione. Sic Paullus JC. in l. xxv. §. XIII. D. famil. erciſc. *Idem juris eſt in pecunia promiſſa à teſtatore, ſi ſub pœna promiſſa ſit: nam licet hæc obligatio dividatur per legem Duodecim Tabularum: tamen, quia nihilum prodeſt ad pœnam evitandam partem ſuam ſolvere &c.* Aliorum teſtimonia prætereo. Confirmant autem hujus legis ſententiam Imp. Gordianus in l. I. C. de hered. act. Antoninus in l. II. C. ſi certum pet. Dioclet. & Maximian. in l. XXIII. C. famil. erciſc. & alii. Sententia legis eſt perſpicua. Vult enim *ut Obligationes Teſtatoris diviſæ ſint inter heredes pro portionibus hereditariis.* Exemplum rem faciet clariorem: Si Teſtator votum aliquod fecit, aut centum alicui debet, tum ſolutio illius voti vel pecuniæ debet fieri *non per unum heredem*, ſed *dividi per heredes*, ita ut omnes heredes conferant ad illius ſolutionem *pro portionibus hereditariis.* Et ſic Creditores demortui debitoris poſſunt agere *non contra unum heredem*, ſed *contra omnes.* Ajunt igitur Decemviri (*Obligationes hereditariæ*) intelligunt *Obligationes* quæ a Teſtatore ad heredes veniunt. *Obligatio* ut diffinit Juſtin. lib. III. Inſtit. tit. XIV. pr.) *eſt juris vinculum, quo neceſſitate adſtringimur alicujus ſolvendæ rei ſecundum noſtræ civitatis jura.* Dividuntur Obligationes in *naturales*, *civiles & miſtas.* *Naturales* dicuntur, quæ quum revera contractæ ſint, à jure tamen Quiritium non adprobantur: veluti, *ſi ſervus Civi Romano pecuniam crediderit: jure quidem naturæ*, quæ parem omnium hominum, conditionem eſſe voluit, obligatio nata eſt: *ſed Prætor* de ea jus non dicit. *Civiles* ſunt, quæ vel nunquam revera contractæ ſunt, vel quum revera contractæ eſſent, facto tum aliquo, ſed ad juris civilis rationem non ad commodato, diſſolutæ ſunt. *Miſtæ* dicuntur, quæ quum revera & æquiſſimè contractæ ſunt, tum etiam à jure civili comprobatæ & confirmatæ, cujuſmodi ſunt *ex mutuo, commodato, depoſito, emto, conducto*, & id genus aliis. De *tertio obligationum* genere lex duodecim tabularum loquitur (*pro portionibus hereditariis dividuntur*) id eſt pro partibus hereditatis, quas quiſque heredum ex hereditate vel bonis defuncti teſtatoris accipit. Hæc de *Legibus Succeſſionum* ex duodecim tabulis dicta ſufficiant: ſequuntur fragmenta quæ pertinent ad *Obligationes* tam ex *Contractu*, quàm ex *delicto*.

XIV. CAPUT.

1. *De obligatione.* 2. *De emtione & venditione.* 3. *Prima lex de uſucapionibus.* 4. *Secunda.* 5. *Tertia.* 6. *Prima de ſocietate conjugali vel de matrimoniis & nuptiis.* 7. *Secunda.* 8. *Tertia.*

1. SEquuntur jam pulcherrimæ duodecim tabularum aliquot leges, quæ pertinent ad *fidem & materiam Obligationum*; quarum explicationem methodo quadam abſolvam. *Obligatio* nihil aliud quam juris vinculum, quo obſtringimur, ad dandum quid vel faciendum l. III. D. de act. & oblig. & in pr. Inſt. eodem titulo: Omnis autem Obligatio deſcendit vel ex *Conventione* vel ex *Maleficio*. *Conventio* eſt duorum vel plurium in idem placitum licitum conſenſus obligationem producens l. I. & VII. D. de pact. Dicitur & *Pactum* in genere ſumtum, quemadmodum notant Donellus cap. I. de pact. Cujac. ad. l. I. D. de pact. in fine & lib. II. Obſ. XV. Paullus lib. I. Sent. tit. de Pact. & conventis. Weſembec. in tit. de Pact. nu. II. Connan. lib. V. cap. I. nu. IX. Mynſing. denique in §. omnium. Inſt. de oblig. num. III. licet Duarenus contrarium velit. *Conventio* autem alia voce etiam nominatur *Contractus*; *Contractus* tum ſpecialior eſt *Conventione*. *Conventio* generalius quid deſignat quam *Contractus*. Quum autem *Contractus variæ ſunt ſpecies*: Alii enim conſtant & celebrantur *verbis*, alii *re*, alii *conſenſu*: nullas ſpecies inter Duodecim Tabularum fragmenta reperio, quàm quæ *Conſenſu* peraguntur: duas nimirum *Emtionem*, *Venditionem* & *Societatem eamque Conjugalem*. Priore igitur loco dicam de *Emtione & Venditione*; de quo *Contractu* tale videtur fuiſſe in duodecim tabulis fragmentum.

2. RES VENDITÆ TRADITÆQVE EMTOREI NON, NISI PRECIO VENDITOREI SOLUTO, AD QUEIRONTOR.

Quum Veteres nullam obligationem firmiorem *Emtione & Venditione* exiſtimarent, prætermittere noluerunt Decemviri, quin de eo aliquid etiam ſtatuerent & caverent in duodecim tabulis conſcribendis. Teſtatur non obſcurè Iuſtinianus lib. II Inſtit. de rer. diviſ. §. XLI. *Venditæ*, inquit, *res & traditæ non aliter emtori adquiruntur, quam ſi is Venditori precium ſolverit, vel alio modo ei ſatis fecerit, vel ex promiſſore aut pignore dato. Quod quamquam cavetur*, inquit, *ex lege duodecim tabularum, tamen rectè*

dicitur

dicitur & jure gentium , id eſt jure naturali id effici. Sumta videtur hæc lex, ut & aliæ in duodecim *ex legibus Solonis*, quod colligitur ex Platonis libro de LL. II. & optimè ex Theophraſti libro de LL. cujus fragmentum reperitur apud Stobæum cap. XLIV. Notandum autem obiter , quum inquit Iuſtinian. *quàm ſi is venditori precium ſolverit , vel alio modo ei ſatis fecerit:* poſteriora illa verba non fuiſſe in lege duodecim tabularum. Ea enim *ſtricta* fuit & non niſi ſoluto precio rei venditæ dominium transferri patiebatur : ſed interpretatione prudentum anguſtia illa dilatari cœpit, & adjectum, *vel alio modo ſatisfactum fuerit.* Legis ſententia perſpicua eſt ; ideoque ei illuſtrandæ non diu cenſeo memorandum. Ad ſenſum ſanè legis ejuſque benignam interpretationem vel dilatationem referenda ſunt verba Vlpiani lib. XXIX. ad Ed. in l. V. §. XVIII. D. de tributaria actione. *Sed ſi dedi mercem meam vendendam & exſtat : Videamus, ne iniquum ſit in tributum me vocari, & ſi quidem in creditum ei abiit tributio locum habebit : enimvero ſi non abiit, quia res venditæ non aliter deſinunt eſſe meæ , quamvis vendidero , niſi ære ſoluto , vel fidei juſſore dato , vel aliis ſatisfacto ; dicendum erit vindicare me poſſe.* Sic Pomponius lib. XXXI. ad Q. Mucium in l. XIX. D. de contrah. emptione : *Quod vendidi non aliter ſit accipientis, quam ſi aut precium nobis ſolutum ſit , aut ſatis eo nomine factum , vel etiam fidem habuerit emtori ſine ulla ſatisfactione.* Vidend. & lex LIII. D. eod. tit. l. XXXVIII. §. II. D. de liber. cauſa. l. XII. C. de rei vindic. & conſulendus Wrinſer. JC. lib. I. Pract. Obſ. tit. XXXI. cap. III. Juris autem ſingularis de *Emtione*, ſeu *de rei venditæ dominio* meminit Varro lib. II. de re ruſt. cap. II. Vidend.& Quintil. Declamat. CCCXXXVII. Legibus autem *de Emtione Venditione*, videntur Decemviri mox ſubjeciſſe leges de *Uſucapionibus*, de quibus tum reperio : unam his verbis conceptam.

2. OISOS AUCTORITASQUE FONDEI BIENNIS , CETERARUM REROM ANNUOS ESTOD. Hujus legis verba latent aliis immiſta & proculdubio etiam , deterſo ſitu , immutata apud Ciceronem in Topicis ubi ita ſcribit *Quoniam uſus auctoritaſque fundi biennium eſt , ſic etiam ædium. At in lege ædes non appellantur , & ſunt ceterarum rerum, quarum annuè eſt uſus : valeat æquitas, quæ paribus in cauſis paria jura deſiderat.* Quod Boëtius ita interpretatur, *ut plurimarum rerum uſucapio annua ſit , ut ſi quis eis anno fuerit uſus, eas firma juris auctoritate poſſideat, veluti res mobiles. Fundi verò uſucapio biennii temporis ſpatio continetur ; de ædibus in lege nihil adſcriptum eſt. quamobrem videntur taciturnitate legis Duodecim Tabularum inter eas eſſe relictas, quarum eſt uſus annuus.* Sic idem Cicero in Orat. pro Cæcinna : *lex uſum & auctoritatem jubet eſſe biennium:*

at utimur eodem jure in ædibus, quæ in lege non appellantur. Ex quibus apparet Juſtinianum quoque ad hanc legem reſpexiſſe lib. II. Inſtit. quum tit. de uſucap. in pr. ita ſcriberet: *Jure civili conſtitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo, qui Dominus non erat, quum crederet eum dominum eſſe, rem emerit, vel ex donatione aliave juſta cauſſa acceperit, is eam rem ſi mobilis erat, anno ubique uno; ſi immobilis biennio in Italico ſolo uſucaperet, ne rerum dominia ſemper in incerto eſſent.* Tractat igitur & confirmat hæc lex modum adquirendi Dominii rerum per uſucapionem, de qua multa ab Iuriſconſultis traduntur. Eſt autem *Uſucapio* (quæ quid per uſum aliquid capit & aufert, dicta eſt) adeptio Dominii per continuationem poſſeſſionis temporis annui in rebus mobilibus: vel biennii in immobilibus ex mente legis duodecim tabularum: nam hodie, temporibus auctis, alio modo diffinitur. Aiunt igitur Decemviri (USUS) nimirum poſſeſſionis, vel ipſa fundi poſſeſſio (AUCTORITASQUE) *auctoritas pro uſucapione* in hac lege & ſequentibus duabus: ſignificat autem jus illud, quod ex poſſeſſione, tempore à lege diffinito, adquiritur. Eodem ſignificatu eſt uſus Scævola lib. IV. Reſp. in l. ult. D. de aqua & aqua plu. *Scævola reſpondit, ſolere eos, qui juri dicundo præſunt tueri ductus aquæ, quibus auctoritatem vetuſtas daret, tametſi jus non probaretur.* Nam qui apud eum pro *robore*, *firmamento*, *validitate* interpretantur, errant; propius accedunt qui pro *jure Dominii* accipiunt. Elegans locus eſt Ciceronis de Aruſpic. reſpon. *Multæ ſunt domus in hac urbe* P. C. *atque haud ſcio an penè cunctæ jure optimo, ſed tamen jure privato, jure hereditario, jure auctoritatis, jure mancipii, jure nexi. Nego eſſe ullam domum aliam neque privato jure, atque optima lege, publico verò omni præcipuo & divino & humano jure munitam.* Quo loco *poſſidendi* cauſſas numerat Cicero, quibus quis Dominus efficitur. Sic Horat. lib. II. Epiſt. ult. v. CLVIII.

Si proprium eſt, quod quis libra mercatur, & ære;
Quædam, ſi credis conſultis, mancipat uſus:
——— *Qui te poſcit ager, tuus eſt.*

Nam quod Cicero *Mancipium & Nexum*, id Horatius *Libra & Ære mercari* appellat. (FUNDI) *Fundus* integrum aliquid eſt, agrum cum villa & ædificio ſignificans. Vel fundus eſt quidquid ſolo tenetur. Ponitur autem in hac lege generaliter pro *bonis immobilibus* Videndi Iavolenus lib. IV. Epiſt. in l. CXV. D. de verb. ſig. & Florentinus in l. CCXI. D. eodem titulo.

OISOS AUCTORITASQUE FUNDEI BIENNIS CETERARUM REROM ANNVOS ESTOD. Aiunt Decemviri (BIENNIS)

Abro-

Abrogata eſt hæc lex per Juſtinianum. Nam hodie *res mobiles per triennium, immobiles decennio inter præſentes, vicennio inter abſentes* uſucapiuntur. Inſtit. tit. de uſu cap. pr. & l. XIII. C. de ſer. Paull. l. v. Sent. t. II. §. III. Porro, *ceterarum rerum* appellatione intelligit res mobiles. Hæc de *Prima Uſucapionis lege*, ſequitur *ſecunda* his verbis.

4. ARVORSUM HOSTEM ÆTERNAD AUCTORITAS ESTOD.

Citat hanc legem Cicero lib. I. Offic. quæ Civi tum Romano dabatur, ut uſus jus auctoritatis adquireret, quum peregrinus, quem Decemviri *hoſtem* appellabant rem alienam poſſidendo uſucapere non poſſet. Quæ ſit ſententia legis docet his verbis Balduinus: *Noluerunt*, inquit, *opinor Decemviri alios, quàm cives ſuos poſſeſſores tueri & uſucapionis jure donare. Æternum itaque tempus deſiderarunt priuſquam uſucapionem peregrinus compleret. Niſi malimus, quod eodem recedit, auctoritatem hîc intelligere jus vindicationis, quod æternum contra poſſeſſores peregrinos civibus ſuis eſſe & ab omni temporis præſcriptione liberum Decemviri voluerint.* Aiunt igitur Decemviri (ARVORSUM HOSTEM) Sic ſcripſimus, nam ita dicit Velius, Longus Veteres loquutos. (HOSTEM) de hac voce eleganter Cicero lib. I. Offic. *Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis eßet is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud antiquos noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant Duodecim Tabulæ, aut ſtatus dies cum hoſte itemque Adverſum hoſtem æterna auctoritas eſto. Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum qui cum bella geras, tam molli nomine appellare; quamquam id nomen durius jam effecit vetuſtas, à peregrino enim receſſit, & propriè in eo, qui ferret arma contra, remanſit.* Sic Plautus in Curculione: A. I. S. I. v. v. *Si ſtatus condictus cum hoſte intercedit dies.* Sequitur lex tertia de *Uſucapionibus*.

5. REEI FORTEIVÆ ÆTERNAD AUCTORITAS ESTOD.

Exſtat hæc lex apud Juſtinianum lib. II. Inſtit. tit. VI. de uſucap. §. II. *Furtivæ quoque res & quæ vi poßeßæ ſunt, nec ſi prædicto longo tempore bona fide poſſeſſæ fuerint, uſucapi poſſunt. Nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum & lex Atinia inhibent uſucapionem; vi poſſeßarum lex Julia, Plautia.* Reſpicit eo etiam Agellius lib. XVII. cap. VII. *Quod ſub ruptum erit ejus rei æterna auctoritas eſtod.* Sic enim ibi legendum ex libb. MSS. *Sub ruptum* idem valet quod *ſubreptum* veteri lingua; quo modo & Plautus interdum loquitur. Sententia autem legis eſt hæc: *Rei furtivæ* æternam auctoritatem, id eſt liberam perpetuamque vindicationem eſſe debere. Quod autem addit de *Lege Atinia* Juſtinianus: *Atinius* enim aliquot poſt annis legem hanc duodecim tabularum repetiit, quum ita ad populum fer-

ret. *Furtiva res non uſucapiatur, niſi in poteſtatem ejus cui ſubrepta eſt revertatur.* Juſtinianus legem autem ſic explicat: *Quod autem*, inquit, *dictum eſt, Furtivarum rerum uſucapionem per leges prohibitam eſſe, non eo pertinet ut ne ipſe fur uſucapere poſſit* (nam huic nulla ratione uſucapio competit, quum mala fide poſſideat) *ſed ne quibus alius, quamvis ab fure bona fide emerit, vel ex alia cauſſa acceperit, uſucapiendi jus habeat.* Quod ad *furem* aliud eſt, ſi rem ſubruptam poſtea ab Domino emerit & pro tradita habuerit: tunc enim definit eam pro furtiva poſſidere, & incipiet pro ſua poſſidere. l. xxxii. in pr. D. de uſurpat. & uſucap. Quod etiam vult Paullus lib. ii. ad Neratium verbis, quæ exſtant in l. lxxxiv. D. de furtis: *Quamvis res furtiva, niſi ad dominum redierit, uſucapi non poſſit, tamen ſi eo nomine lis æſtimata fuerit vel furi Dominus eam vendiderit, non interpellari jam uſucapionis jus dicendum eſt.* Sequuntur jam ordine tres leges Duodecim Tabularum de *Societate Conjugali*, vel de *matrimoniis & nuptiis*: quarum prima hæc eſto.

6. PATREBOS CUM PLEBED CONUBIA NEI SUNTO.

Invenimus in Veteribus ſcriptoribus *Populum Romanum* variè, aliis tamen atque aliis temporibus diviſum fuiſſe. Primùm quidem in *Patricios & Plebeios*; inde in *Tribus*; tum in *Curias* diſtributum; iterum in *Claſſes & Centurias*; rurſum in Senatores, *Equites & Populum*; poſt in *Optimates & Populares*; in *Nobiles præterea Novos & Ignobiles*: mentio etiam fit *Ingenuorum, Libertorum & Libertinorum.* Omnium diviſionum prima & nobiliſſima fuit illa, qua Populus Romanus diſtributus fuit in *Patricios & Plebeios*, inſtituta ab ipſo Romulo primo Romanorum rege, de qua plenè Dionyſ. lib. ii. Inter alia ſic inquit: *Illuſtres genere & virtute celebres opibuſque ut tum ferebant tempora abundantes, quibus eſſent liberi, ſecrevit ab obſcuris egenis & humilibus. Inferioris fortunæ homines Plebeios vocavit. Hi Græcis ſunt* δημοτικοὶ. *Potiores verò Patres, ſive quod ætate anteirent alios, ſive quod haberent liberos, ſive propter nobilitatem generis, ſive propter hæc omnia.* Multæ erant *inter Patricios & Plebeios* differentiæ. Soli certè patricii *Sacra curabant, Magiſtratus Curules*, ut *Conſulatus, Dictaturas, Cenſuras* & ſimiles gerebant; *ſecreta etiam habebant à Plebeis Connubia*, ut hac lege ſcribitur. De ea Livius lib. iv. ſic ait: *Hoc ipſum Ne Connubium Patribus cum Plebe eſſet, nonne Decemviri tulerunt paucis his annis peſſimo exemplo publico, cum ſumma injuria plebis.* Dionyſ. Halic. ſcribit lib. x. *Hanc de Connubiis legem in duas poſtremas tabulas conjectam fuiſſe*; eam præcipuè ob cauſſam, *Ne Patres cum Plebe reconciliati, communi ſtudio Decemvirorum, qui retineri magiſtratum perpetuum volebant, obſiſterent.* Eadem lex ſeptimo poſt anno ab *Camilero*

Trib.

Trib. plebis fuit abrogata, quemadmodum docet Livius lib. IV. ubi ſimul, quæ cujuſque partis argumenta fuerint, exponit, ut ſuo loco videbimus, cùm ex aliis tum ex Livio lib. IV. & Auguſtino de Civitate Dei lib. III. cap. XVII. Videtur autem Caius JC. legem hanc *de Connubiis* interpretatus fuiſſe lib. VI. ad Legem duodecim tabularum: quemadmodum paret ex l. CCXXXVIII. D. de verb. ſig. *Plebs eſt ceteri cives*, inquit, *ſine Senatoribus*. Sequitur lex ſecunda Connubiorum.

7. MOLIER, QUÆ ANNUM APUD VIROM MATRIMONIEI CAUSSA FOUIT, NEI TRINOCTIUM OESORPATUM IERIT, AF VIROD VESOCAPITOR. Ut nonnihil lucis huic legi præmittatur, notandum ex Severino Boëtio Topicorum Ciceronis doctiſſimo interprete, Veteres Romanos tribus modis, Uxores habuiſſe, *Uſu*, *Farre*, *Coëmtione*. *Uſu* fieri matrimonium dicebatur, *quum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conveniebat & cum viro ita conſueſcebat, ut cum juſto marito, adeo ut ſi uſus ille intra annum non interrumperetur, pro uſucapta jam haberetur*. *Farre* autem *conveniebatur in manum certis verbis & teſtibus decem præſentibus ſolennique facto ſacrificio: in quo panis quoque farreus* (unde huic modo nomen) *adhibebatur*. *Coëmtio*, denique, *certis ſolennitatibus peragebatur, & ſeſe in coëmendo invicem interrogabant*: Vir ita *An ſibi mulier materfamilias eſſe vellet*? illa reſpondebat, *velle*. Item *Mulier* interrogabat: *An Vir ſibi paterfamilias eſſe vellet?* ille reſpondebat, *velle*: eoque modo mulier in viri conveniebat manum: & vocabantur hæ nuptiæ *per Coëmtionem*, & erat mulier materfamilias viro loco filiæ. Hæc Boetius, quibus conſimilia tradit & Servius in lib. IV. Aen. & I. Georg. Videndi etiam Cuiacius ad Ulpianum tit. XI. §. XIII. & Obſervat. lib. VI. cap. XVI. & XX. Petr. Pythoeus cap. XVI. not. Moſaic. Lipſius ad lib. IV. Taciti Annalium. Alciatus in l. XLVI. §. I. D. de verb. ſignif. Tiraquell. de Legibus Connubial. lib. III. & alii. Pertinet autem hæc lex ad primum modum de Vxore, quæ *Uſu* habebatur.

MOLIER QUÆ ANNUM APUD VIRUM MATRIMONIEI CAUSSA FOUIT; NEI TRINOCTIOM OESORPATUM IOAT, AF VIROD OESOCAPITOR. Quemadmodum autem *uſu*, *Farre & Mancipatione vel Coëmtione* Matrimonia contrahebantur, vel fiebant: ſic eadem tribus contrariis modis diſſolvebantur apud Veteres Romanos *Uſurpatione*, *Diffarreatione*, & *Remancipatione*. Quæ enim *uſu* uxor erat, antequam eſſet uſucapta (qua in re anni ſpacium requirebatur) ſi trinoctium ab viro uſurpandi cauſſa abfuiſſet, lege duodecim tabularum *uſurpata* dicebatur, uſucapione nimirum interrupta. *Uſurpatio* enim Vſucapionis interruptionem

ſignificat,

ſignificat, non vi quidem & proprietate verbi, ſed per conſequentiam. Si enim id quod poſſideo, nec dum tamen uſucepi, ab aliquo ſolenniter uſurpetur, ſive apprehendatur; is, ſi ejus rei dominus eſt, poſſeſſionem meam ſua uſurpatione interrumpit. Quia igitur *mulieres* in poteſtate aut *mariti*, aut *parentum*, aut *tutorum* erant perpetua, idcirco uxor uſu non uſucapta, ante annum à marito diſcedens *uſurpabatur* hoc eſt *à parentibus*, vel ſi illi non eſſent *à tutoribus* ſolenni quadam ratione adprehendebatur, & mariti poteſtate liberabatur, ſi ab eo *trinoctium* abfuiſſet. Ex hiſce ſatis credo ſuperque conſtare quid ſibi velint hæc Decemvirorum verba; quæ deterſo antiquitatis ſitu exſtant apud Agellium lib. III. cap. II. ex Q. Mucio: *Q. Mucium JC. dicere ſolitum legi non eſſe uſurpatam mulierem, quæ cùm Kalendis Januarii apud virum cauſſa matrimonii eſſe cœpiſſet, ante diem quartum Kal. Januar. uſurpatum iſſet, non enim poſſe impleri Trinoctium, quod abeſſe à viro uſurpandi cauſſa è Duodecim Tabulis debet. quoniam tertiæ noctis poſteriores ſex horæ alterius anni eſſent, qui inciperet ex Kalendis.* Eadem ſunt apud Macrob. lib. I. Sat. cap. III. Quod igitur ſcribunt Decemviri, *Mulierem, quæ annum integrum apud virum matrimonii cauſa fuit, niſi tres integras noctes eam ut uſucaptam ab viro haberi*, exaudiendum omnino eſt de primo illo uxorum genere, *quod uſu* apud Veteres habebatur. Aiunt (NEI TRINOCTIUM USURPATUM IERIT) *Uſurpare* & *uſucapere*, quemadmodum jam innui, voces inter ſe quaſi ſunt contrariæ, vel contrariè relatæ. Nam ut dixi, *Uſurpatio* nihil aliud quam *Uſucapionis interruptio*, non propriè ſed per conſequentiam. Nam *Uſurpatio* Latinis ſcriptoribus aliud ſignificat. Eleganter JC. Paullus lib. LIV. ad Edictum in l. II. D. de uſucap. *Uſurpatio eſt Uſucapionis interruptio. Oratores autem Uſurpationem frequentem uſum vocant.* Jubet igitur lex ut quæ mulier annum unum matrimonii cauſſa apud virum fuiſſet, ea mulier, anno exacto, in ejus viri manu eſſet, id eſt quaſi uſucapta, ſic uti res mobiles anno uſucapiuntur. Quemadmodum autem jure civili rerum uſucapiones infringuntur, ſi Dominus eas uſurparit, eodem modo lex mulieri poteſtatem facit poſſeſſionem illam viri interrumpendi, nimirum ſi ante anni fidem tres ab eo noctes abfuerit. Aiunt *Af virod.* Veteres enim ut Priſcianus memoriæ prodit lib. I. cap. XIII. *Af* dixerunt pro *A.* & ſic etiam in nonnullis antiquis Inſcriptionibus legitur. Sequitur lex tertia *de jure Connubiorum.*

3. SEI VIR AUT MOLIER ALTER ALTEREI NONTIOM MISEIT, DEVORTIOM ESTOD; MOLIER RES SOUAS SIBEI HABETOD, VIR MOLIEREI CLAVIS ADIMITOD EXICITOQUE.

In rebuſpublicis leges latæ *ante ſcelera*, non rarò *ſcelera ipſa* ignorata, vel mortua

mortua & conſepulta, ſolent exſuſcitare. Hanc fuiſſe cauſſam perhibent, quur Solon de *Paricidiis* nullam tulerit legem, ne admonere videretur de eo, quod antea factum non erat, nec Lycurgus etiam quidquam *de Adulteriis* cavit, quod id facinus incognitum eſſet adhuc ſua ætate Lacedæmone. Maturè ſatis *poſt ſcelera*, rogantur leges. Vnde illud, *Omnes bonæ leges ex malis moribus naſcuntur.* Et optima ratione, meo quidem judicio, feciſſent etiam Decemviri, ſi *de Repudiis* in ſuis legibus nihil caviſſent. Nam non tam permiſiſſe videntur illi Divortia vel Repudia, quàm pro viribus ſuis indixiſſe & juſſiſſe. Conſtat namque Romuli inſtituto tam ſanctam fuiſſe habitam *Matrimoniorum Conjunctionem*, ut ante leges Duodecim Tabularum conſcriptas Divortium Romæ nullum fuerit, neque etiam multo poſt tempore poſt latas eaſdem leges. Memoriæ produnt Dionyſius, Plutarchus, Valerius, Agellius & alii primum *Sp. Carnilium Rugam* Romæ cum uxore divortium feciſſe, quod ſterilis. Incidit autem illud in annum ab V. C. IↃXXIII. M. Pomponio Mathone C. Papirio Maſone Coſſ. id eſt centeſimo vigeſimo primo anno poſt latas duodecim tabulas. Quod igitur ante leges duodecim tabularum Romæ incognitum erat, innoteſcere quaſi cœpit indicatum & monſtratum per eaſdem leges; invitis quaſi civibus, quum tam multo poſt tempore. De *Carnilio* certè hoc ſic ait inter alia Valerius lib. II. cap. I. exem: IV. *Tolerabili quidem ratione (ſterilitatis* nimirum) *motus videbatur, reprehenſione tamen non caruit; quia nec cupiditatem quidem liberorum conjugali fidei præponi debuiſſe arbitrabantur.* Cautiores igitur eſſe debuerunt Decemviri in ſcribenda hac lege, non inculcare id quod cives ignorabant; quodque deinde docti averſabantur, imò exſecrabantur. Exſtat autem ſententia hujus legis apud Ciceronem Philipp. lib. II. & Caium in l. pen. D. ad leg. Juliam de Adulteriis. Ciceronis verba hæc ſunt: *Frugi factus eſt, mimam illam ſuam ſuas res ſibi habere juſſit ex duodecim tabulis, claves ademit, exegit* &c. Cajus autem lib. XI. ad Edictum Provinc. in l. XLIII. D. ad leg. Jul. de Adulteriis ſic ait: *In repudiis & renunciatione comprobata ſunt hæc verba Tuas res tibi habeto: item hæc Tuas res tibi agito.* Aiunt igitur Decemviri (SEI VIR AUT MULIER ALTER ALTEREI NUNCIOM MISIT.) *Nuncium mittere* ſolennis erat in hac re phraſis. Cicero in Topicis. *Sei viri culpa factum eſt divortium, & ſi mulier nuncium remiſit, tamen pro liberis manere nihil oportet.* Hîc exemplum eſt *Mulieris nuncium remittentis*: Nam & ei hoc lex permittit. De *Viris* exempla ſunt in *Sp. Carvilio Ruga*, qui primus nuncium uxori miſit ſterilitatis cauſſa, & quod juraſſet ſe liberorum quærendorum cauſſa uxorem habere velle. Alia exempla paſſim occurrunt.

Et quamvis Divortia apud Veteres Romanos ignorabantur vel incognita eſſent ante leges Duodecim Tabularum. Mos tamen obtinuit, quo liberos quis haberet, ut alter alteri ſuam uxorem concederet. Qui mos hodie certè ridendus. Plutarchus enim in Numa *morem apud Romanos fuiſſe* ſcribit, *ut marito, qui ſatis liberorum haberet, jus eſſet uxorem ſuam alteri viro, liberorum ex ea querendorum cauſſa concedere, atque in matrimonium elocare.* Quinetiam Strabo lib. XI. ſcribit, *Catonem Hortenſio uxorem ſuam Marciam liberorum querendorum cauſſa in certum tempus conceſſiſſe:* ubi etiam adſcribit, *feciſſe hoc illum ſecundum antiquum Romanorum morem.* Et Plutarchus in Catone Uticenſi nominatim addit, *contracta Patris Philippi voluntate ſponſalia fuiſſe.* Aiunt Decemviri (DIVORTIOM ESTOD) *Divortium*, inquit Caius JC. lib. XII. ad Edictum Provinciale m. l. II. D. de div. *vel à diverſitate mentium dictum eſt; vel quia in diverſas partes eunt, qui diſtrahunt matrimonium.* Tertullianus *Diſceſſionem* vocat. Pergunt Decemviri (MOLIER RES SUAS SIBI HABETOD) In Divortiis faciendis certa fuiſſe ac ſolennia verba perſpicuè demonſtrat Cicero lib. I. de Orat. *Quum quæreretur de duobus civium capitibus, & de puero, qui ex poſteriore natus erat, & de ejus matre, quæ ſi judicaretur certis quibuſdam verbis, non novis mixtis, fieri cum ſuperiore Divortium in Concubinæ locum ducebatur.*

SEI VIR AUT MOLIER ALTER ALTEREI NONTIOM MISIT, DEVORTIOM ESTOD; MOLIER RES SOUAS SIBI HABETOD. VIR MOLIEREI CLAVIS ADIMETOD EXICITOQUE.

Recepta autem hac in re verba fuiſſe *Res tuas tibi habeto, Res tuas tibi agito*, tradit Caius JC. in l. II. D. de divort. Sic Quintil. Declam. CCLXXII. *Tunc repudiatam tu credis uxorem, quum res ſuas ſibi habere juſſa eſt, quum egredi.* Apul. lib. V. de Aſin. aur. *Confeſtim toro meo divorte, tibique res tuas habeto.* Adludit eo Plautus Trinum. Act. II. Sc. I. v. XXXI. *Apageſis, ait, Amor, Tuas res tibi habe; Amor mihi amicus ne fuas umquam.* Et in Amphitr. Act. III. Sc. II. v. XLVII. *Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas.* Senec. lib. II. Contr. *Uxorem tutor dimiſit, ad partum ingratus vocabat, quod in præmio nullam uxoris fecerat mentionem, Res tuas tibi habe, injicere debuit manum, & ipſam inter res ſuas trahere.* Aiunt denique Decemviri (VIR MOLIEREI CLAVIS ADIMITOD EXICITOQUE) In Divortiis faciendis præter illa legitima verba, etiam clam, cui nuncius remittebatur. *Ædibus exigi egredique, ademtis clavibus juſſam* varii docent auctores. His fortè verbis utebantur hac in re *Foras*, vel *Exi foras*, *Redde claves.* Mart. lib. XI. Epigr. CIV.

Uxor vade foras, vel moribus utere noſtris.

Juve-

Juvenal. Sat. VI. v. CXLV.

Collige Sarcinulas dicet Libertus & Exi.

Cicero in Philippicis apud Nonium : *Claves ademit, foraſque exegit.* Titinnius apud eundem Nonium *At aliquis veſtrum nunciat Geminæ. ut res ſuas procuret, ædibus faceſſat.* Et hæc de Legibus Duodecim Tabularum, quæ pertinere videbantur *ad Societatem Conjugalem* & *Matrimoniorum jura.* Dixi autem Obligationem deſcendere vel ex *Contractu* vel ex *Maleficio.* Hactenus de iis verba feci, quæ ex *Contractu* : poſtulat ordo hiſtoriam ut ordiar earum, quæ ex *Maleficio* oriuntur. *Maleficium* nihil aliud quam factum natura vel lege illicitum & prohibitum, ſive illud fiat *in omittendo*, ſive in *faciendo*, unde Obligatio oritur ad pœnam, quæ imponitur, ut ſublatis malis ceteri vivant ſecuriores, vel ut is qui punitur emendetur. *l.* XX. D. de pœnis. *Maleficia* autem in fragmentis legum Duodecim Tabularum reperiuntur vel *Propria* vel *Aliena.* *Propria* quæ & *immediata* ſunt, quæ ipſi nos committimus, quorumque ipſi noſmet conſtituimus & facimus reos. *Aliena* dicuntur, quæ qui nobis noſtræque poteſtati ſubjecti delinquunt, & ex quibus nos obligamur. *Propria* autem vel ſunt *Simplicia* vel *Miſta.* *Simplicia*, quæ committuntur *dictis noſtris* vel *factis*; *Miſta* verò, quæ d. *dictis & factis* ſimul. Eorum Maleficiorum, quæ *dictis tantùm* committuntur, unam reperio ſpeciem in Legibus Duodecim Tabularum, *Injuriam*, de qua duæ ſunt leges.

XV. CAPUT.

1. Prima lex de injuriis. 2. Secunda. 3. Una de cæde. 4. Una de incendio.

1. SEI QUIS INJURIAM ALTEREI FAXIT, XXV, AERIS POENÆ SUNTO. *Injuria* JCtis. dicta eſt, *quod non jure fiat.* Auctor Rhetoricorum ad Herennium lib. IV. ait *injurias* eſſe, *quæ aut pulſatione corpus, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cujuſpiam violant*: ideoque Labeo docet, *Injuriam aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur; verbis verò, quoties non inferuntur manus, ut cum convicium ſit* &c. Salva autem & integra pervenit hæc lex ad noſtra tempora beneficio Phavorini apud Agellium lib. XX. cap. I. Sic enim ibi loquitur magnus ille Philoſophus : *Quod dixi quædam eſſe impendio molliora, nonne tibi*

quoque videtur eſſe dilatum, *quod ita de injuria punienda ſcriptum eſt: Si injuriam alteri faxit*, xxv. *æris pœnæ ſunto. Quis enim erit tam inops*, *quem ab injuria facienda* xxv. *Aſſes deterreant? Itaque quum eam legem Q. quoque Labeo veſter in libris*, *quos in duodecim tabulas conſcripſit*, *non probaret*, *inquit: L. Neratius fuit egregiè homo improbus*, *atque immani vecordia. Is pro delectamento habebat os liberi hominis manus ſua palma verberare. Eum ſervus ſequebatur*, *crumenam plenam aſsium portitans*, *& quemcumque depalmaverat*, *numerari ſtatim ſecundum Duodecim Tabulas* xxv. *aſſes jubebat. Propterea inquit Prætores poſtea hanc aboleſcere & relinqui cenſuerunt*, *injuriiſque æſtimandis recuperatores ſe daturos edixerunt.* Aiunt igitur Decemviri (SI QUIS INIURIAM ALTEREI FAXIT) alii legunt *injuria* apud Agellium, parum refert. Intelligenda autem *injuria quæcumque*, etiam *atrox & gravis*, quemadmodum apud Agellium & Phavorini & L. Neratii verba indicant. Quia tamen nimis lenis pœna hac lege in injuriantem ſtatuitur, xxv. Aſſes, arbitrati ſunt nonnulli, etiam ex antiquis, Legem de *lenibus injuriis* loqui, non de *inſignibus vel atrocibus.* Sex. enim Cæcilius apud eundem Agellium hanc legem defendens ait *non omnes Injurias hac pœna æſtimatas fuiſſe*, *ſed leniores tantùm*, *& hanc paucitatem aſsium*, *grave pondus aeris fuiſſe*, *quum Populus Romanus ea tempeſtate librariis aſſibus fuerit uſus.* Aiunt igitur Decemviri (xxv. *æris pœnæ ſunto*) Triplex apud Veteres Romanos fuiſſe legitur *Moneta*, *Aerea*, *Argentea*, *Aurea.* *Æreo nummo* diu uſus eſt populus Romanus, eoque primùm *gravi*, *expenſo*, *rudi & informi*; deinde verò *ſignato pecudum nota*, unde *pecunia* dicta, auctore Plinio lib. xxxiii. cap. iii. ſub Servio Tullio ſexto Rom: rege. *Argentum* ut ibidem Plinius ait ſignatum eſt anno ab V. C. ccccLxxxiv. quinto ante primum bellum Punicum. *aurea moneta* cœpit eſſe uſus bello Punico ſecundo. Et hinc eſt quod in legibus duodecim tabularum *aurea vel argentea moneta* nulla fiat mentio, quum nullus adhuc ejus eſſet uſus, ſed tantùm *æris.* In *ærea moneta* infimum locum obtinebat As *unus.* *Aſſes autem duo & ſemis*, *Seſtertium* faciebant poſtea in moneta argentea; *ducenti vero & quinquaginta aſſes ſive aeris*, in aurea moneta, *aureum* conſtituebant *Romanum.* Ergo xxv. *æris ſive Aſses*, quod idem, nihil aliud quam *Decem ſeſtertii ſive Nummi*, vel ſi collatio facienda ad *monetam auream*, *decima pars* erat Aurei Romani. (POENÆ SUNTO). In aliis libris legitur *Pœna ſunto*; in loci ſententia nulla eſt difficultas. Sequitur lex ſecunda de *Injuriis.*

2. SEI QUIS CARMEN OCCENTASSIT, QUOD ALTEREI FLAGITIOM FAXSIT, CAPITAL ESTOD. His verbis, quorum paullo

paullo poſt rationem reddam, legem hanc doctiſſimorum virorum cenſuras & judicia ſequutus concipiendam arbitror. Exſtat autem deterſo Antiquitatis ſitu, vel potius alienioribus & non ſuis verbis conſcripta apud Auguſtinum lib. II. c. IX. de Civitate Dei, loquentem inducens Africanum de Libertate Comœdiæ apud Græcos, & ſic tandem concludentem: *Noſtræ contra Duodecim Tabulæ, quum perpaucas res capite ſanxiſſent, in his hanc quoque ſanciendam putaverunt. Si quis occentaviſſet ſive carmen condidiſſet, quod infamiam faceret flagitiomve alteri precaretur. Judiciis enim ac magiſtratuum diſceptationibus legitimis propoſitam vitam non pœnarum ingeniis habere debemus, nec probrum audere, niſi ea lege, ut reſpondere liceat, & judicio defendere.*

§ SEI QUIS CARMEN OCCENTASSIT, QUOD ALTEREI FLAGITIOM, FAXSIT CAPITAL ESTOD. Legem hanc in duodecim tabulis præter Ciceronis, cujus jam indicavi verba ex Auguſtino, probant etiam alii ſcriptores. Paullus lib. V. t. IV. §. VI. Sentent. *Injuriarum*, inquit, *Actio lege Duodecim Tabularum introducta eſt, de famoſis carminibus, membris ruptis & oſſibus fractis.* Sic Arnobius lib. IV. *Carmen malum conſcribere, quo fama alterius coinquinetur & vita Decemviralibus ſcitis evadere noluiſtis impunem. Ac ne veſtras aures convicio aliquis petulantiore pulſaret, de atrocibus formulas conſtituiſtis injuriis.* Quin ipſe rurſum Cicero lib. IV. Tuſc. quæſt. *Id etiam Duodecim Tabulæ declarant condi jam ſolitum eſſe carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam leges ſanxerunt.* Exaudienda ſunt etiam hac de re Horatii verba de Arte Poëtica v. CCCXXXI.

Succeſſit vetus his Comœdia, non ſine multa
Laude, ſed in vitium libertas excidit & vim
Dignam lege regi, lex eſt accepta, choruſque
Turpiter obticuit, ſublato jure nocendi.

Illa item in Epiſtola quædam ad Auguſtinum lib. II. v. LII. *Quin etiam lex Pœnaque lata malo quæ nolit carmine quemquam Deſcribi: vertere modum formidine fuſtis Ad bene dicendum, delectandumque redacti.* Aiunt igitur Decemviri *(Sei quis Carmen occentaſſit)* *Occentaſſit* non *actitaſſit* M. Tullium apud Auguſtinum ſcripſiſſe, argumenta duo probant, cùm quod Ludovicus Vives inſignis librorum de Civitate Dei enarrator & illuſtrator diſertis verbis teſtetur in MSS. Codicibus hanc vocem ſe reperiſſe; tum etiam, quod Feſtus in libr. de verb. ſig. hanc vocem explicet, petitam ab illo proculdubio ex legibus Duodecim Tabularum: *Occentaſſint antiqui dicebant, quod nunc convicium fecerint dicimus: quod id clarè & cum quodam canore fiat, ut procul exaudiri*

 poſſit:

poſſit: quod turpe habetur; quia non ſine cauſſa fieri putatur. Aiunt Decemviri (QUOD ALTEREI FLAGITIOM FAXIT.) Exſtant in JCtorum libris non paucæ leges, quæ cum hac Duodecim Tabularum lege congruunt, libellos etiam famoſos prohibentes, pœnamque in eorum, ut & fabularum ſcenicarum, quibus nominatim quis taxabatur, ſcriptores ſtatuentes. In Pandectis lex vel SC. commemoratur ex Vlpiano in l. v. §. ult. D. de Injur. & famoſ. lib. in hæc verba: *Si quis librum ad infamiam alicujus pertinentem ſcripſit, compoſuit, edidit, dolove malo fecit, quo quid eorum fieret, etiamſi alterius nomine ediderit vel ſine nomine, uti ea de re agere liceat, etſi condemnatus ſit, qui id fecit, inteſtabilis ex lege eſſe jubetur.* Adjicit etiam paullo poſt Vlpianus eadem pœna ex SC. teneri etiam *eum, qui Epigrammata aliudve quid ſine ſcriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum vendendumve curvaerit.* (FLAGITIOM FAXSIT) *Flagitium* apud Veteres nihil aliud quam Infamia. *Flagitium facere* conviciis alicujus famam & exiſtimationem lædere. De Pœna addunt Decemviri (CAPITAL ESTOD) *Capital* facinus eſt quod capitis pœna ſolet lui. *Capitalem hanc pœnam* converterunt in *non Capitalem* poſtea *Lex Cornelia & SC.* quod ex Vlpiano paullo ante indicavi, *ut ſcilicet auctor famoſi carminis eſſet inteſtabilis. Inteſtabilis*, autem dicitur is, qui nec teſtamentum facere poteſt, nec ad teſtimonium adhiberi teſtis. Caius JC. in l. XXVI. D. qui teſt. fac. poſ. ſic interpretatur. *Quum lege quis Inteſtabilis eſſe jubetur, eo pertinet, ne ejus recipiatur teſtimonium, & eo amplius ut putant quidam, ne ipſi dicatur teſtimonium.* Quod ad *pœnam*, Porphyrio Horatii interpres dicit *fuſtuarium ſupplicium* eſſe conſtitutum in auctorem Carminum Infamium. *Non Capitalis*, iterum *in Capitalem* commutarunt Valentianus & Valens Impp. qui Edictum fecerunt, *ut qui quocumque loco famoſum libellum invenerit, nec ſtatim corruperit, ſed alicui patefecerit, capitali ſupplicio coërceretur.* Hæc de Legibus, quæ ad *Injuriam* pertinebant, dicenda habui: ſequuntur eæ, quæ ad *Maleficia factis parari ſolita. Facta* autem vel *perimunt* vel *lædunt.* Perimunt vel *Hominem*, ut *Cædes*, vel *Rem*, ut *Incendium*, *Furtum*, *Prodigalitas*: de *Cæde* unam reperio, cujus hæc verba fere fuiſſe arbitror.

3. QUEI CUM TELO HOMINIS OCCEIDENDI CAUSSA FOVERIT DEPREHENSOS KAPITAL ESTOD. Inter alia Veterum Romanorum inſtituta, non poſtremo loco habere ſoleo, quod ſuis magiſtratibus ſummam etiam voluerint eſſe *curam armorum*, certaque tempora geſtandis iis, præſcripſerint. Milites non perpetuò arma habebant; ſed quum in hoſtem procedendum eſſet, & publicè quaſi ad arma conclamaretur, arma capiebant, iiſque ſe adcingebant: Cujus rei non obſcurum exſtat

ſtat veſtigium in *Teſtamento militari*, quod ingruente hoſte, ſtanteque in procinctu milite fieri erat ſolitum, ut obſervant Feſtus in libr. de verb. ſig. Plutarchus in vita Coriolani, Juſtinianus §. 1. Inſt. de Teſtamento militari. Quin etiam Paullus JC. admonere videtur, *arma militum, anteaquam in pugnam iretur, in exercitu fuiſſe ſub cuſtode.* Sic enim loquitur de eo qui arma abalienaverit, ejuſque pœna in l. xiv. §. finali. D. de re militari: *Tironi in hoc crimine facilius parcetur, armorumque cuſtodi plerumque ea culpa imputatur, ſi arma militi commiſerit non ſuo tempore.* Optima ratione. Nam quo alio modo facilius ſubverti, lædi, turbari poteſt ſalus populi quieſque publica, *quàm armis*: quibus promiſcuè permiſſis *latrones* paſſim prævalerent adverſus *viatores*, *inimici* adverſus *inimicos*, ſine remedio magiſtratuum. Ea propter Principis eſt bonique magiſtratus *Armorum geſtationem vel permittere vel prohibere.* L. Domitius, Prætor Siciliæ, quum ibi latrociniis omnia eſſent infeſta, ad ea exturbanda, quemadmodum ſcribunt Cicero oratione ſeptima in Verrem & Valerius Maximus lib. vi. cap. iii. e. v. edixit, *Ne quis telum haberet; Paſtorem etiam qui venabulo poſtea Aprum eximiæ magnitudinis interfecerat, cruci adſixit: neque ratio publici Imperii Prætorem nimis aſperum exiſtimari eſt paſſa*, ut diſertis verbis ait Valerius. Ut propius ad noſtra tempora accedam *Joannes* xxii. P. M. permiſit Inquiſitori Hereticæ pravitatis habere ſecum *ferentes arma, & familiam armatam ad ſecuritatem* ipſius: prohibuit autem ne aliis permitteret, niſi dum illis egeret. Leguntur hæc in Conſtitutione ſecunda, cujus initium eſt, *Exigit*; in Bullario, quod collegit Laërtius Cherubinus. Sic etiam Pius quartus, ut legere eſt in eodem Bullario conſtitutione lxv, quæ incipit *quum vices ejus*, prohibuit *deferre, retinere, vendere ſclopeta quæ breviora eſſent menſura duarum palmarum.* Hæc enim facile occultari poſſent. Quæ Conſtitutio deinde extenſa fuit per Pium quintum *contra portantes Pugiones, Cultellos; aliudve genus armorum brevioris menſuræ trium palmarum.* Rectè igitur Capitalem pœnam ſtatuunt in eos Decemviri, qui *cum Telo*, id eſt quocumque armorum genere deprehenduntur in publico, *hominis occidendi cauſſa.*

QUEI CUM TELO HOMINIS OCCIDENDI CAUSSA DEPREHENSOS FOUERIT, KAPITAL ESTOD. Verba vel potius ſententia hujus legis exſtat apud Ciceronem in Miloniana, ubi ſic ratiocinatur: *Quum lex vetat eſſe cum telo hominis occidendi cauſſa, eadem facilè permittit, eſſe cum telo ſui defendendi cauſſa. Locus enim eſt ex contrariis; cujus hoc ſummum præceptum eſt, ut contrariorum contraria ſit conſequentia.* Aiunt Decemviri (QUEI CUM TELO) *Telum* Latinis ſcriptoribus dicitur omne, quod manu jaci poteſt; quo nomine lapis, lignum, plumbum, ferrum con-

continetur, dictum ab eo, quod *in longinquum mittatur.* Nam apud Græcos τῆλε ſive τηλοῦ longè ſignificat. Feſtus: *Tela propriè dici videntur ea, quæ miſſilia ſunt; ex Græco videlicet tranſlato eo nomine, quia illi τηλόθεν miſſa dicunt, quæ nos eminus; ſicut arma ea quæ ab humeris dependentia retinentur manibus.* Non raro tamen *Tela pro quibuſlibet armis* accepimus; etiam iis, quibus comnius aut ſalutem noſtram tuemur, aut alium oppugnamus. Aiunt Decemviri (*hominis occidendi cauſſa*) Quod præſumi ſolet, ſi quis telum habeat *non ſuo tempore, non ſuo loco; tempore pacis, in civitate quieta, ſub veſte.* Sic enim Tela portantes mali quid moliri animoque verſari videntur. Hujuſmodi autem Conſtitutiones leguntur eſſe quædam inter eas, quas Principes noſtri promulgarunt prudentiſſimè. Nam *Armorum tractatio* reddit homines cùm *audaciores* tum *crudeliores*, & ad novanda negocia quietemque publicam turbandam promtiores: *ademtio Armorum* contra reddit quietos. Exemplum eſt in *Lydis Aſiæ populis* apud Juſtinum ex Trogi Pompeji libro I. c. VII. n. XI. Nam occupato in aliis bellis Cyro, Lydi rebellarunt: quibus iterum victis arma & equi ademti; juſſique Cauponas, ludicras artes & Lenocinia exercere: & ſic gens induſtria quondam, manu potens & ſtrenua, effeminata mollitie luxuriaque virtutem priſtinam perdidit: & quos ante Cyrum invictos bella præſtiterant, in luxuriam lapſos otium ac deſidia ſuperavit. Abſolutè etiam Philiſtini caverunt; ut legere eſt lib. I. Schem. cap. XIII. v. XIX. *ne ullus faber ferrarius eſſet in Iſrael, ne forte gladium vel lanceam facerent Hebræi.* Plinius lib. XXXIV. cap. XIV. tradit, *Metalla eſſe optimo peſſimoque vitæ inſtrumento & ferrum valde utile ad agriculturam & ad alia artificia; ſed eodem ad bella cædes, latrocinia, homines abuti,* & addit: *In Fœdere, quod expulſis regibus populo Romano dedit Porſena, nominatim comprehenſum invenimus, ne ferro niſi in agricultura uterentur. Et ſtilo ſcribere, vetitum eſt, ut vetuſtiſſimi auctores prodiderunt. Magni Pompeji in tertio Conſulatu exſtat Edictum in tumultu necis Clodianæ prohibentis ullum telum eſſe in urbe.* Ait etiam Iſiodorus lib. VI. cap. IX. Romanos juſſiſſe, *ne ferreum graphium quis haberet.* Siquidem & *graphium* letale vulnus infligit, ut liquet ex cæde Julii Cæſaris apud Suetonium cap. LXXXII. & *Graphiis* confoſſus deſcribitur ab Aurelio Prudentio περὶ ςέφαν. Hymno IX. v. XIII. Caſſianus: *Innumeri circum pueri, miſerabile viſu, Confoſſis parvis membra figebant ſtilis: Unde pugillares ſoliti percurrere ceras Scholare murmur advortentes ſcripſerant.* Non prætereundum autem hoc loco Criticos quoſdam auctius hoc legis duodecim tabularum fragmentum citare, his verbis: *Ne quis* HOMINEM INDEMNATUM OCCIDERET, HOMINISQUE OCCIDENDI CAUSSA CUM TELO ESSET. Sed malè hæc inter ſe cohæ-

cohærent. Priora enim verba ad *Judicia Capitalia* pertinent, Ut homo indemnatus, id eſt in ſuis defenſionibus non auditus, non occidatur; id eſt publico ſupplicio non adficiatur, ut ſuo loco dicam. Poſteriora verba pertinent ad *Delicta privata*, quemadmodum jam audivimus. Hæc ſufficiant ad fragmentum illud Legis Duodecim Tabularum, quod ad *Cædem* pertinere mihi viſum: ſequitur unum, quod ad *Incendii* Delictum ſpectat.

4. QUEI ALIENAS ÆDIS, FROMENTEIVE ACERVOM IOUXTA ÆDIS POSITOM SCIENS DOLO MALO USIT, VINCTOS VERBERATOSQUE IGNE NECATOR: AST SEI INPROUDENS SE DOLO MALO DAMNUM DUIT NOXIAM SARCITO. AUT PRÆTORIS ARBITRATU VIRGIS CÆSOS CASTIGATOR. Exſtant hæc verba, deterſo non nihil Antiquitatis ſitu, apud Cajum J C. in l. IX. D. de incendio, ruina: etiam Inſcriptio declarat deſcriptam eſſe ex ejuſdem Cai lib. IV. ad Leges Duodecim Tabularum. Verba autem hæc ſunt: *Qui ædes acervumve frumenti juxta ædes poſitum combuſſerit, vinctus verberatuſque igni necari jubetur, ſi modò ſciens prudenſve id commiſerit: ſi verò caſu id eſt negligentia, aut noxiam ſarcire jubetur, aut ſi minus idoneus ſit, lenius caſtigatur. Appellatione autem ædium omnes ſpecies ædificiorum continentur.* Ajunt Decemviri (QUI ÆDES ALIENAS) Propriis etiam ædibus hac in re non licet abuti. Nam qualecumque incendium ſi non ſemper damnum aliis dederit, certè conſternare ſolet vicinorum animos: quod etiam omnino vitandum in rebus publicis bene laudabiliterque conſtitutis (FRUMENTIVE ACERVUM JUXTA ÆDIS POSITUM) quemadmodum hodie paſſim ruri videmus (SCIENS DOLO MALO USIT) In Delictis *Animus, Conſilium, Dolus, Fraus, Scientia* plerumque ſpectari ſolent à quibus Delicta eorumque pœna pendent. l. I. D. de injuriis l. V. C. de injur. Unde eſt, *quod Animantes* delinquere non videantur l. I. D. ſi quadrupes pauper. fec. dic. *nec dormiens*; vel *furioſus*, vel *impubes doli non capax* l. III. §. I. D. injur. l. XXIV. §. II. *vſ. vitiū* D. de damno infecto. Hinc etiam quoties in Delicto *minor eſt dolus*, toties & *pœna minor* eſſe debet l. XXXVIII. §. I. D. de adulter. At *in minoribus* non eſt tantus dolus, quantus in *majoribus* l. XXII. D. de falſis. Imò in Maleficiis *Impubes* ſemper pro Doli non capace habetur. Jaſon in Authen. Sacramenta numero XV. C. ſi adverſus venditionem contra. l. III. D. de reg. jur. (*Uſit*) autem ἀρχαικῶς ponitur pro *uſſerit*. (VINCTOS) Pro *Vinctus*, apud Cajum in aliis exemplaribus legitur *Victus*, in aliis *Ictus*. *Victus*, quaſi de crimine Incendii convictus: *Ictus* autem idem quod ſequens vox *verberatus*. (VERBERATOSQUE). Pertinet hoc ad virgarum ſupplicium.

 Nun-

Nunquam enim quis apud Veteres Romanos ſupplicio capitali adficiebatur niſi virgis antea laceratus: quod etiam in Chriſto Servatore notandum (*igne necator*) Hæc eſt pœna Incendiarii malitioſi & affectati, *ut vivus comburatur.* Eleganter Calliſtratus in l. XXVIII. §. XII. D. de pœnis *Incendiarios capite puniri, qui ob inimicitiam vel prædæ cauſſa intra opidium incenderunt; & plerumque vivos exuri, qui verò caſam aut villam aliquanto lenius. At fortuita incendia: ſi, quum vitari poſſent, per negligentiam eorum apud quos orta ſunt, damno vicinis fuerunt, civiliter exerceri, ut qui jactura adfectus eſt, damnum recuperet.* *Summum ſupplicium* vocat hanc pœnam Paullus J C. lib. v. Sententiarum cap. IV. §. VI. *Incendiarii*, inquit, *qui conſultò nocendum inferunt, ſummo ſupplicio adficiuntur. Quod ſi per injuriam eorum ignis evaſerit, dupli compendio damnum ejuſmodi ſarciri placuit.*

VINCTOS VERBERATOSQUE IGNE NECATOR: AST SEI IN PROUDENS SE DOLO MALO DAMNUM DUIT NOXIAM SARCITO, AUT PRÆTORIS ARBITRATU VIRGIS CÆSOS CASTIGATOR. (IGNÆ NECATOR) Notat etiam Vlpianus in l. finali D. de incendio, ruina, &c. *Incendiarios humilioris loci beſtiis obiici ſolitos, alios capite puniri, vel certè in inſulam deportari.* Ejus hæc ſunt verba: *Qui data opera in civitate in cendium fecerunt, ſi humiliore loco ſint, beſtiis obiici ſolent; ſi in aliquo gradu id fecerint capite puniuntur, aut certè in inſulam deportantur.* Poſteriorum etiam Principum conſtitutiones volunt, *ut Incendiarius manifeſtus & convictus ſeptem idoneis teſtibus capite puniatur, ſeu decolletur: utque Incendiarii Domus & bona incendio multentur.* (*aſt ſei inproudens*) id eſt *ſi caſu*, ut loquitur Cajus vel *negligentia.* Scribit etiam hoc Marcianus J C. lib. XIV. Inſtitutionum, cujus verba exſtant in l. II. D. de incendio *Si fortuitò Incendium factum eſt, venia indiget: niſi tam lata culpa fuit, ut luxuriæ aut dolo ſit proxima.* Oblatam enim hanc culpam Incendiarius *fuſtigari* poſſet, quæ pœna præſcribitur à Paullo J C. in l. III. §. I. D. de offic. præfect. vigil. *Cognoſcit Præfectus Vigilum de Incendiariis, Effractoribus, Furibus, Receptatoribus, niſi ſi qua tam atrox tamque famoſa perſona ſit, ut Præfecto urbi remittatur: Et quia plerumque incendia fiunt culpa in habitantium, aut fuſtibus caſtigat eos, qui negligentius ignem habuerunt; aut ſevera interloquutione comminatus fuſtium caſtigationem remittit.* (*noxiam ſarcito*) id eſt damnum duplum. Paullus lib. v. Sententiarum cap. IV. §. VI. *Quod ſi per incuriam eorum ignis evaſerit dupli compendio damnum ejuſmodi ſarciri placuit.* Alii ſufficere volunt *nudam rei combuſtæ æſtimationem*, ex capite XXII. Exodi v. VI. ubi ſic ſcriptum: *Si egreſſus ignis invenerit ſpicas & comprehenderit acervos frugum, ſive ſtantes*

ſegetes

ſegetes in agris, reddet damnum, qui ignem ſuccenderit. Simpliciter enim *damnum* id eſt *rei æſtimatio* reddi jubetur. Sive *ſimplum* ſive *duplum* ſit reddendum, certè pœna fortuiti & non voluntarii incendiarii eſt *civilis.* Calliſtratus l. XXVIII. §. XII. *Fortuita incendia, ſi, quum vitari poſſent, per negligentiam eorum apud quos orta ſunt, damno viciniis fuerint, civiliter exercentur, ut qui jactura adfectus eſt, damni diſceptet, ut modicè vindicaretur. Pœna illa forenſis etiam appellatur* apud Paullum tit. XII. Collationis Legum Moſaicarum. Nam *Forum* propriè *cauſarum eſt civilium*, unde etiam Ulpianus in l. I. D. de incendio ſcribit *Prætorem propoſuiſſe forenſes omnes cum aliis Delictis, tum Incendio.* Poteſt etiam appellari *Actio Incenſarum ædium* ex l. VII. §. XIII. D. de pactis, ubi ſic Vlpianus lib. IV. ad Edictum: *Si paciſcar ne judicati vel incenſarum ædium agatur, hoc pactum valet.* Ajunt porro Decemviri (AUT PRÆTORIS ARBITRATU VIRGIS CÆSOS CASTIGATOR) Bis *ejuſdem pœnæ* in hac lege fit mentio, *Virgarum* ſcilicet. Nam quum inquiunt Decemviri *verberatos*, intelligunt *Pœnam Virgarum* quæ ritu Romanorum veterum capitale ſupplicium præcedere ſolet: Quum inquiunt (*virgis cæſos caſtigator*) Intelligunt *Virgarum pœnam*, quam nullum ſequitur ſupplicium capitale: Voluntque his verbis, ut qui *non poſſunt in ære, luant in corpore*, id eſt ut pœna pecuniaria impoſita alicui, minus idoneo ad ſolvendum, in corporalem convertatur. Hoc eſt quod vult Vlpianus in l. I. §. fin. D. de pœnis. *Generaliter placet in legibus publicorum judiciorum vel privatorum criminum, qui extra ordinem cognoſcunt præfecti vel præſides, ut eis qui pœnam pecuniariam egentes eludunt, coercitionem extraordinariam inducant.* Sic idem Vlpianus in l. VII. §. III. D. de juriſd. *In ſervos autem ſi non defenduntur à Dominis, & eos, qui inopia laborant, corpus torquendum eſt.* Ad totam denique hanc legem reſpicere videtur Auguſtinus l. II. de Civit. Dei c. XX. *Quid aliena vinea potius quam quid ſua vita noceat potius legibus advertatur. Nullus ducatur judices, niſi qui alienæ rei, domui, ſaluti, vel cuiquam invito fuerit importunus aut noxius.* Hæc ad legem duodecim tabularum de *Incendiariis*: ſequitur quæ ad *Furtum* ſunt referenda. Quum verò plura numero reperiantur in legibus duodecim tabularum fragmenta de *Furtis*, paucis indicabo, quem in iis obſervaturus ſim ordinem. *Furtum* nihil aliud quam contrectatio rei alienæ mobilis, fraudulofa, lucri faciendi gratia, vel ipſius rei, vel etiam impropriè uſus ejus poſſeſſioniſve, quod admittere legibus eſt prohibitum l. V. in fine. D. de furtis. §. I. Inſtit. eodem. Alii ita diffiniunt: *Furtum* eſſe interverſionem poſſeſſionis rei mobilis, ex qua oritur obligatio contra furem, potiſſimum ei, cujus quocumque modo honeſtè intereſt ratione rei furto ablatæ, licet Dominus rei furtivæ non ſit,

Contrectare autem nihil aliud eſt, quam amovere, rem auferre, re abuti, l. III. §. XVIII. D. de adquirend. poſſeſſ. l. XXI. §. VII. D. de furtis. l. LVI. D. eodem. *Contrectatio* vel *verè* fit vel *fictè*, ut in *occultatoribus* & *receptatoribus* rerum furtivarum l. XIV. C. de receptator. & *in iis*, qui fraudulenter in officio verſantur. l. I. §. fin. & l. II. D. de tutelis & rationib. diſtr. Furtum autem in Legibus duodecim tabularum aliud eſt *Immediatum*, aliud *Mediatum*: *illud* nullo interpoſito committitur per ipſum Furem; *hoc Mediatum*, per *Servos*, alioſque, item per *Animalia*; & *Quadrupedes*. De *Immediato* Furto agitur vel in *genere* vel in *ſpecie*. In *genere* quidem *de Modis furandi*. Ad *modos hoſce*, tria invenio fragmenta, quæ ſpectant. Primum an *Manifeſtum*; Secundum an *Nec Manifeſtum*; Tertium an *Conceptum per Lancem Liciumque*. De *Primo* genere, ſic loquuntur Decemviri.

XVI. Caput.

1. Primum fragmentum de furto manifeſto 2. Secundum de nec manifeſto. 3. Tertium de concepto.

1. QUEI NOX FORTOM FAXSIT, SEI IM ALIQUIS OCCEISIT, JOURE CÆSOS ESTOD: SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT, TELOQUE SE DEFENDERIT, SEI IM ALIQUIS CUM CLAMORE OCCISIT, JOURE CÆSOS ESTOD: SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT, NEQUE TELO SE DEFENDERIT, SEI LEBER SIET PRÆTOR IM VERBERARIER JOUBETOD; EEIQUE, QUOI FORTOM FACTOM ESIT, ADDEICITO; SEI SERVOS SIET, VIRGEIS CÆSOS EX SAXO DEICITOR: SEI IMPOBES SIET, PRÆTORIS ARBITRATU VERBERATOS NOXSIAM SARCEITO. Conſtat hæc lex variis membris: primum loquitur de *Furto Nocturno*; ſecundum de *Diurno*, *teloque adhibito*, tertium de *Diurno*, *ſine telo*, & *ab libero facta*: quartum *de eo*, *quod factum ab ſervo*; quintum quod ab *Impubere*. De primo membro ſic loquitur Macrobius, verbis ipſis Decemviralibus. lib. I. Sat. cap. IV. *Decemviri uſitatiſſimè in duodecim tabulis Nox pro Noctu dixerunt*: SI NOX FURTUM FAXIT, SEI IM ALIQUIPS OCCISIT, JOURE CÆSUS ESTO. *In quibus verbis id etiam notandum: quod ab eo quod eſt Is non eum caſu accuſativo, ſed im dixerunt.*

xerunt. Hæc Macrobius ad verbum ex Agellii lib. XI. cap. XVIII. in quo ita eſt: *Decemviri noſtri qui poſt reges exactos leges, quibus populus Romanus uteretur, in duodecim tabulis ſcripſerunt, neque pari ſeveritate in puniendis omnium generum furibus, neque remiſſa nimis lenitate ſunt uſi. Nam furem, qui manifeſto furto prehenſus eſſet, tum demum occidi permiſerunt, ſi aut quum faceret furtum, nox eſſet, aut interdiu ſe telo; quum prehenderetur, defenderet. Ex ceteris aut manifeſtis furibus liberos verberari addicique juſſerunt ei, cui factum furtum eſſet, ſi modò id luci feciſſent, neque ſtelo ſe defendiſſent. Servos item furti manifeſtè prehenſos verberibus adfici & è ſaxo præcipitari. Sed pueros impuberes Prætoris arbitratu verberari voluerunt, noxamque ab his factam ſarciri.*

QUEI NOX FORTUM FAXSIT, SEI IM ALIQUIPS OCCISIT, IOURE CÆSOS ESTOD: SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT, TELOQUE SE DEFENDERIT, SEI IM ALIQUIPS CUM CLAMORE OCCISIT, IOURE CÆSOS ESTOD; SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT NEQUE TELO SE DEFENDERIT, SEI LEBER SIET, PRÆTOR IM VERBERARIER IOUBETOD; EEIQUE QUOI FORTOM FACTOM ESIT, ADDEICITO; SEI SERVOS SIET, VIRGIS CÆSOS EX SAXO DEICITOR, SEI IMPOBES SIET, PRÆTORIS ARBITRATU VERBERATOS NOXSIAM SARCEITO. Ajunt igitur Decemviri (QUEI NOX FORTUM FAXSIT) *Fur* quemadmodum Varro memoriæ prodit; *ex eo dictus, quod furtum atrum Veteres Romani appellarint, & fures per atras & obſcuras noctes facilius furentur.* Hanc etymologiam reprehendit Agellius, Ait enim non *à furuo furem* dici, ſed ab Græco Φῶρ. Nam *quod à Græcis*, ait, *nunc* κλέπτης *dicitur, antiquiore Græca lingua* φῶρ *eſt dictum: hinc per affinitatem litterarum qui* φῶρ *Græcè eſt, Latinè Fur.* Alii *Furem à feriendo* vel *auferendo* dictum volunt, ſicut & *Græci* φῶρ à φέρειν. *Furem* autem Sabinus apud Agellium diffinit *eum, qui alienum rem attrectaverit, quum id ſe invito Domino facere, judicare deberet. Furtum verò eſt attrectatæ rei alieno invito Domino.* (*Quei nox fortum faxſit*) Nox quemadmodum jam dixi, ex Macrobio, hoc loco pro *Noctu* poſitum. Variæ ſunt Furtorum ſpecies. Inter alias illæ, quod *Furtum aliud ſit nocturnum* aliud *diurnum*, quemadmodum etiam videre eſt apud Cajum J. C. in l. IV. §. fin. D. ad legem Aquiliam. Ajunt Decemviri (SEI IM ALIQUIPS OCCISIT, IOURE CÆSOS ESTOD) *Furem nocturnum* occidi

occidi poſſe, ſi parcere ei ſine periculo vitæ non poſſimus, vel cum telo ſe defendat, præter fragmentum hoc legum duodecim tabularum nobiliſſimum, oſtendunt etiam aliæ leges. Indiſtinctè autem hoc obtinere *ruri*, *in agris* docet l. I. C. quando lic. unicuique ſine indic. ſe vind. Sic enim ibi Impp. Valentianus Theodoſius & Arcadius Auguſti ad Provinciales: *Liberam reſiſtendi cunctis tribuimus facultatem, ut quicumque militum vel privatorum ad agros nocturnus populator intraverit, aut itinera frequentata inſidiis adgreſſionis obſederit, permiſſa cuicumque licentia digno illico ſupplicio ſubjugetur; ac mortem, quam minabatur, excipiat, & id quod intendebat incurrat. Melius enim eſt occurrere in tempore, quam poſt exitum vindicare. Veſtram igitur vobis permittimus ultionem, & quod ſerum eſt punire judicio, ſubjugamus edicto; ut nullus parcat militi, cui obviare telo oporteat, ut latroni.* Legibus igitur Duodecim tabularum, ut primum membrum præ ſe fert, *licuit furem nocturnum quoquo modo occidere, cùm in agro, tum in urbe:* hodie ex l. I. C. quando liceat unicuique &c. *in agris tantùm* id permiſſum eſt, quoquo modo, ſive ei parcere non potueris ſine vitæ periculo, ſive potueris: lex enim non diſtinguit: qua de re videndus omnino Cujacius ad d. l. I. & lib. XIV. Obſ. XV. Pergunt Decemviri (SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT, TELOQUE SE DEFENDERIT.) Secundum hoc eſt hujus legis fragmentum, quod loquitur. De *Fure Diurno, ſeque telo defendente.* Exſtat hoc fragmentum vel hujus fragmenti membrum apud Caium JC. lib. VI. ad Edictum Provinciale; cujus verba leguntur ad tit. Pandect. ad legem Aquiliam l. IV. *Lex*, inquit, *duodecim tabularum furem noctu deprehenſum occidere permittit, ut tamen id ipſum cum clamore teſtificetur; interdiu autem deprehenſum ita permittit occidere, ſi is ſe telo defendat, ut tamen æquè cum clamore teſtificetur* (TELOQUE SE DEFENDERIT) De *Interdiario* Fure loquitur etiam l. LIV. §. II. D. de furtis, ubi ſic inquit Cajus: *Furem interdiu deprehenſum non aliter occidere lex duodecim tabularum permiſit, quàm ſi telo ſe defendat. Teli autem appellatione & ferrum, & fuſtis, & lapis, & denique omne, quod nocendi cauſſa habetur, ſignificatur. Interdiarius* hic fur ab Græcis appellatur ἡμεροκλέπτης & ἡμερινὸς; cui opponitur ἡμεροκοιτὸς id eſt *dormitator* & νυκτερινὸς *Fur nocturnus.* Non prætereunda hoc loco diſtinctio ea, quam de Fure occidendo notat Harmenopolus lib. VI. tit. V. *Nulli permitti interdiarium furem interficere extra civitatem etiamſi miles ſit: in urbibus non licere, niſi telum geſtet: utrobique oportere eum, qui furem occidat cum clamore teſtificari: nocturnum impunè interfici, ſi aliter ei ſine periculo vitæ parcere non poſſimus.* (SEI IM ALIQUIPS OCCISIT CUM CLAMORE, JOURE CÆSOS ESTOD.) De *Fure telo*

ſe de-

ſe defendente loquitur etiam Quintilianus lib. v. Inſt. *Si quis furem occiderit, injuria occiderit : quamobrem? quia jus nullum conſtitutum eſt : quid ſi ſe telo defenderit! non injuria. quid ita? quia conſtitutum eſt.* Sic Auguſtinus ad cap. XI. Exodi : *Hoc & in legibus antiquis ſecularibus invenitur, impunè occidi furem quo quo modo diurnum ſi ſe cum telo defenderit, jam enim plus quam fur eſt* (CUM CLAMORE OCCISIT) Videndus omnino Caius ad l. IV. in fine. D. ad Legem Aquiliam : Non voluerunt igitur Decemviri *furem in manifeſto furto prehenſum ſimpliciter occidi* : ſed tum demum id conceſſerunt, *ſi ei ſine periculo ejus, cui furtum fit; parci non poßit.* (SEI LOUCEI FORTOM FAXSIT, NEQUE SE TELO DEFENDERIT, SEI LEBER SIET &c. D. Hoc tertium eſt hujus fragmenti vel legis membrum, quod loquitur de *fure Diurno, eoque libero, qui furtum non facit vi armata vel telo adhibito.* Volunt enim ut Prætoris juſſu verberatus ei, cui furtum factum eſt, addicatur, in ſervitutem ſcilicet, donec ejus opera & obſequio damnum reſarciatur, quod cui furtum factum eſt paſſus, pœna ſatis dura, in qua tamen imponenda habitam fuiſſe cenſeo rationem *ipſius Furti*: magnopere enim arbitror retuliſſe, an furtum *magnum*, an verò *parvum* eſſet. Illud ſanè certum pœnam *Furti Diurni*, ab Fure libero, & non armato, furti non fuiſſe capitalem. Quod ad noſtros mores: Hodie pœna furti *capitalis eſt* ex conſtitutione Frederici Imper. *ſi quinque ſolidos furtum excedat.* §. IX. de pace ten. juxta æſtimationem communem, non adfectionem ſingularem l. XXXIII. D. ad Leg. Aq. *Minora furta forcipe vel fuſtigationibus* caſtigari hodie ſolent. §. IX. de pac. tenend. In hiſce regionibus quædam urbes Fures *capitali ſupplicio* adficiunt: quædam, inter quas Lugdunum hoc noſtrum, *forcipe* vel *fuſtigationibus.* Et ſanè durum eſt capitali ſupplicio furem adficere, præcipuè ſi *non ſit malitioſus*, ſi *pauper & adflictioris fortunæ*, ſi *neceßitate adactus* furtum faciat, ſi *quum magna annonæ ſit caritas.* Reſpublicas novi, quæ quum panis pretia ſunt accenſa, furta excuſant; modo fiant cum teſtificatione; id eſt, ſi extrema fame laborans, nihilque habens unde ſibi compararet, panis coquendi officinam accedat, inde panem auferat, adhibitis teſtibus, vel præfatus, ſe fame laborare, famiſque extremæ ſublevandæ cauſſa id facere. Nam *neceßitatis & inopiæ ſublevandæ cauſſa* furtum factum eatenus excuſatur, ut ſi ad pinguiorem fortunam fur pervenerit, ablata reſtituat: quemadmodum eleganter notat Clarus ſententiarum lib. V. §. fin. quæſt. VI. Poteſt enim is cui furtum factum eſt neceſſitatis vel inopiæ cauſſa; Furtum illud in nomina ſua referre, pretiumque poſcere, ab fure, quum ad pinguorem fortunam venerit & ſit ſolvendo. Certè quum rerum pretia nimium ſunt accenſa, inquibuſdam reſpublicis omnia ſolent,

cum

cum moderatione tamen eſſe communia.

SEI SERVOS SIET VIRGIS CÆSOS EX SAXO DEICITOR, SEI IMPOBES SIET, PRÆTORIS ARBITRATU VERBERATOS NOXIAM SARCEITO. (SI SERVOS) Quartum hujus fragmenti membrum agens de *Furto Servi*. Volunt enim Decemviri, ut Servus, id eſt is, qui ſervitutem ſervit Domino, ſi furtum fecerit, *virgis caſus ex ſaxo Tarpeio dejiciatur*. In furto igitur facto ratio haberi ſolet apud veteres Romanos *qualitatis perſonæ*, an *liber* an *ſervus* eſſet fur. Gravius puniri voluerunt *Servum* quam *Liberum*. *Liber* enim *virgis* cædi jubetur; *ſervus* autem non ſolùm *virgis* cædi, verùm etiam *præcipitari ex ſaxo Tarpeio*. In omnibus enim melior erat *Liberorum*, quam *Servorum* conditio. De *Furto* autem *Servi* loquitur Paullus JC. in l. XLII. D. de furtis; item Julianus in l. LVI. §. finali D. d. tit. *Illud etiam notandum*, *Servum* furtum non facere rei peculiaris, quamdiu ſervus eſt; ſi rem ſubreptam alii non tradiderit. Nihil enim Domino decidit. Nam quamdiu ſervus eſt, ipſe & quidquid ejus eſt, in Domini manet poteſtate, nec conditio rei ablatæ mutatur. Eleganter Iulianus in d. l. LVI. §. II. & ſeq. *Si res peculiaris ſubrepta in poteſtatem ſervi redierit, ſolvitur furti vitium, & incipit hoc caſu in peculio eſſe & à Domino poſſideri. Quum autem ſervus rem ſuam peculiarem furandi conſilio amovet, quamdiu eam retinet conditio ejus non mutatur. nihil enim Domino abeſt: ſed ſi alii tradiderit, furtum faciet.* (SEI IMPOBES) Quintum hujus fragmenti membrum de *Impubere Fure*. Volunt autem Decemviri, ut Si Impubes furtum fecerit verberatus noxiam ſarciat. Quæ intelligenda omnino de *Impubere doli capace*: quod eleganter notat Ulpianus in l. XXIII. D. de furtis. *Impuberem*, inquit, *furtum facere poſſe, ſi jam doli capax ſit, Julianus lib.* XXII. *Digeſtorum ſcribit. Item poſſe in Impubere Damni injuria agi, quia id furtum ab Impubere fit: ſed modum eſſe adhibendum ait. Nam in infantem id non cadere. Nos putamus cum Impubere culpæ capace Aquilia agi poſſe. Item verum eſt quod Labeo ait nec ope Impuberis furto facto teneri eum.* De impubere igitur *Doli capace* membrum hoc eſt audiendum, id eſt de eo impubere, qui ad illud ætatis pervenit, in quam dolus cadere poteſt. *Ætatis* enim habetur ratio in dilictis l. IV. §. XXVI. D. de Doli except. l. XXVI. §. III. D. de pœnis. l. III. D. de reg. juris. Hæc ad primum Legum Duodecim Tabularum quæ *ad furtum* ſpectant, fragmentum dicta ſufficiant. Sequitur ſecundum, quod tale.

2. SEI ADORAT FORTOM, QUOD NEC MANIFESTOM ESCIT.) Quemadmodum fragmentum jam explicatum pertinet ad *Furtum Manifeſtum* ſic hoc ad *Nec manifeſtum*; ſequens autem ad *Conceptum per Licium & Lancem*.

cem. Tria enim fuerunt Decemvirorum tempore furtorum genera, *Manifeſtum, Nec Manifeſtum, Conceptum. Manifeſtum,* quemadmodum docet Maſurius Sabinns apud Agellium lib. XI. cap. XVIII. *quod deprehenditur dum fit. Faciendi finis eſt, quum perlatum eſt, quo ferri cœperat. Nec Manifeſtum furtum eſt, quod poſtea quandoque deprehenditur, id eſt quum fur in faciendo quidem deprehenſus non eſt, ſed eum furtum feciſſe negari non poteſt.* Quod porro *conceptum* furtum fuerit apud veteres, ad ſequens fragmentum explicabitur. Exſtat autem hoc fragmentum apud Feſtum in voce *Nec. Nec Conjunctionem Grammatici fere dicunt disjunctivam, ut nec legit, nec ſcribit: quum ſi diligentius inſpiciatur, ut fecit Sinnius Capito, intelligi poßit eam poſitam ab antiquis pro non, ut in duodecim eſt: Aſt ei Cuſtos nec eſcit. Item ſi adorat forto quod nec manifeſtum eſit, Et apud Plautum in Aſina.* A. I. S. III. v. III. *Nec rectè quæ tu in nos dicis.* &c. Ajunt igitur Decemviri (*Sei adorare forto*) *Adorare* idem quod *agere* apud Veteres fuiſſe, docet Feſtus, vel ex Feſto Paullus Diaconus: Ut hîc *Adorare furto*, idem ſit quod *furtum agere.* (*Quod nec manifeſtum eſcit*) *Nec Manifeſtum* unica quaſi voce eſt efferendum: ea enim Feſti verborum videtur eſſe mens & ſententia. Sic vox *Nec opinor* apud Lucretium lib. III.

Imperfecta tibi eleipſa eſt in grataque vita;
— Et inopinanti mors ad caput adſtitit ante.

lib. V.

— Et inopinantes à tergo reſpiciebant.

Quidam pleniorem hanc legem, vel hoc legis fragmentum efferunt hoc modo *Sei adorat forto, quod nec manifeſtum eſcit, dupliorem luito*: rectè, mallem tamen, *dupli damnator.* Hæc enim fuiſſe ipſius legis verba cenſeo. Videtur hoc indicare Cato initio de ruſtica: *Majores*, inquit, *noſtri voluerunt: itaque in legibus poſuerunt, furem Dupli damnandum.* Hoc certum, quum Furtum aliud ſit *manifeſtum*, aliud *nec manifeſtum*, prioris pœnam eſſe *quadrupli*, poſterioris vero *dupli reſtitutionem* præter rem furtivam, ut legere eſt §. fin. Inſtit de Oblig. quæ ex Del. & in Exodo cap. XXII. v. IV. Sed hæc diſtinctio Furti in *Manifeſtum* & *Nec manifeſtum*, item pœna *dupli* vel *quadrupli* hodie non attenditur, ut docent Mynſingerus & Weſenbecius, aliique Inſtitutionum Interpretes. Hæc ad ſecundum fragmentum de *Furto nec manifeſto*: ſuccedit explicandum tertium de *Furto Concepto.*

3. FORTA PER LANCEM LICIUMQUE CONCEPTA, UTEI MANIFESTA, VINDICATO. Hanc etiam inter Duodecim Tabularum leges fuiſſe, non obſcurè, imò diſertis verbis, indicat Agel-

lius lib. xi. cap. xviii. Sic enim ibi ille loquitur de Decemviris, id eſt duodecim tabularum auctoribus & compoſitoribus: *Ea quoque furta, quæ per lancem liciomque concepta eſſent, perinde ac ſi manifeſta forent, vindicaverunt.* Loquuntur hæc Decemvirorum verba de pœna *furti per lancem liciumque concepti.* In hujus legis ſententia indicanda, nihil planè eſſet difficultatis, nihil etiam ipſa lex haberet obſcuritatis, ſi *de hoc furti genere* nobis liquidò conſtaret; ſi inquam Agellius quædam nobis de *furto per lancem liciumque concepto* communicaſſet. Critici in eo ornando valde laborant, ſuaſque indicant opiniones, varias admodum & diſcrepantes; adeo ut cui adhærendum ſit, vix quis ſtatuere poſſet. Quot enim homines ſunt litterati fere, tot ſunt hac de re ſententiæ. Doctiſſimorum igitur virorum de hiſce tenebris ſuffragia indicabo, & ſimul, quod reliquis probabilius magiſque amplectendum cenſeam, docebo: vel potius quæ mea mens ſit, aperiam. Alexander ab Alexandro Neapolitanus J C. lib. vi. Genialium dier. cap. x. de hoc legis Duodecim Tabularum fragmento diſſerens, ſic inquit: *Dixere furta per lancem & licium, quod fures, qui in alienas penetrabant ædes, plerumque (ut eſt ſagax furum ſolertia) licium ferrent, quo furta alligarent, & lancem pro oculis ne innoteſcerent.* Abſurdum eſſe puto exiſtimare *Fures Licium portaſſe*, ut eo furta alligarent. *Licia* propriè tela, quibus in telis textrices implicant ſtamina. Quis autem credet Furta Licio appenſa fuiſſe à Furibus? Quid ſi Furta majores eſſent ponderis? Et quotacumque potuerunt eſſe furta, quæ Licio potuerunt alligari. Jam verò quod Fures lancem ferrent pro oculis, ne innoteſcerent: Omnino eſt abſurdum. Facilè hoc credam, ſi apud Veteres privilegium fures habuerint, ut ſi facies eorum non videretur ab aliis, nemo eos poſſet ad prehendere. Et ſi facies furis non videretur, corpus ſanè viſum adprehenſioni erat obnoxium. Hanc tamen de *Furto per Licium lancemque concepto* opinionem Alexandri ſequitur Joannes Oldendorpius J C. magis, quam Criticus, & in eruendis Antiquitatum Veterum theſauris non admodum curioſus: qui quum videret Lancem illam oculis objectam impedimento magis fuiſſe furibus quam adjumento, addit ſatis ridiculè Lancem illam *duabus foraminibus fuiſſe aptatam*, ut matresfamiliarum aut virgines, aliæve ancillæ in domo fortè fortuna obviæ, terrerentur, fugerentque potius, quam quod de cognoſcendo vel obſervando fure eſſent ſolicitæ, ac interim illi res ſubriperent. Marius Tatius Alpinus in libro, quem hac de re edidit; eumque ſequutus Franciſcus Balduinus opinantur, *Furta per lancem liciumque concepta* hæc fuiſſe, *quæ religionis obtentu impoſtores quidam tanquam ſacrificuli, licio ſuccincti, & lancem ad colli-*

colligendas ſtipes circumferentes, *committerent*, *ſacrilegiis proxima*; nempe rerum ſi minus ad miniſterium jam conſecratarum, collectarum tamen ad ſacrificia, & eorum nomine.

FORTA PER LANCEN LICIUMQUE CONCEPTA, UTEI MANIFESTA VINDICATO. Franciſcus Hotomannus doctiſſimis in Inſtitutiones Commentariis, ad lib. IV. hanc *furti per lancem liciumque* concepti explicationem adfert. Ait enim ſe ſuſpicari, *Furtum per lancem & licium conceptum* id fuiſſe, quod per ſimulationem religionis amicti licio Sacerdotes deprehendere ſint ſoliti, quum panem Aetite lapide conditum, & in lance cerimoniæ cauſſa delatum, eum qui furti ſuſpectus erat, devorare juberent. Qua de re Dioſcoridis verba citat, quæ Latinè ſic ſonant: *Furem quoque Aetites deprehendit, ſi quis in pane conditum offerat. Fur enim manſum devorare non poterit, quinetiam concoctus furem coarguit, quippe concocta cum eo devorare non poterit.* Petrus Pytheus lib. I. Subſecivorum Adverſariorum cap. II. ſuam de Furto per Lancem Liciumque ſententiam aliis omnibus præponere non veretur. Eam autem his verbis explicat: *Furtum quod ab viatore aut lictore Licio præcincto, ipſo aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, ſive hæc privata fuerit ſive publica (quod magis credo) ex auctoritate magiſtratus perquiſitum inventumque eſt, per lancem & licium conceptum videtur.* Certè ſervos & miniſtros publicos licio tranſverſo præcingi ſolitos, quum magiſtratibus præminiſtrarent, aut quid aliud publica, id eſt magiſtratuum auctoritate facerent, idem probare nititur ex Tirone Tullio, cujus verba ſunt apud Agellium lib. XII. cap. XIII. Quum autem explicatio docti alioqui viri de furti hoc genere, ſpecie & ratione carere videretur, exemplis eam & auctoritate probat Petronii Arbitri, cujus hæc ſunt in Satirico: c. LVII. *Dum Eumolius cum pargate in ſecreto loquitur, intra ſtabulum Præco cum ſervo publico, aliaque ſanè non modica frequentia, facemque fumoſam magis quam lucidam quaſſans hæc proclamavit: Puer in balneo paullo ante aberravit, annorum circiter ſexdecim, criſpus, mollis, formoſus, nomine Giton; ſi quis eum reddere aut commonſtrare voluerit, accipiet nummos mille. Nec longè à Præcone Aſcyltos ſtabat, amictus diſcoloria veſte, atque in lance indicium & fidem præferebat. Imperavi Giitoni, ut raptim grabbatum ſubiret, annecteretque pedes & manus inſtitis, quibus ſpondam culcita ferebat.* Vera autem legis ſententia petenda aliquo modo ex Feſti verbis lib. X. de verborum ſignificatione: *Lance & Licio dicebatur apud antiquos, inquit, quia qui furtum ibat quærere in domum alienam, licio cunctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familias aut virginum præſentiam.* Quæ verba illud docent *Furtum per lan-*

cem & licium non fieri, *non committi*; ſed *perquiri & concipi*: quo etaim reſpicit explicatio Petri Piithei, quam paullo ante recitavi. *Furtum*, in quam *per lancem & licium* non *deſignatur*, ſed *indagatur*, & ubi locorum lateat vel ſepoſitum ſit quæritur. *Furtum per lancem & licium concipiebatur*, id eſt perquirebatur ab iis, quibus furtum factum erat, non fiebat à furibus; perquirebatur autem hoc modo: Qui conquerebatur ſibi furtum factum eſſe vel rem aliquam ſibi à quopiam furto ablatam, & ſuſpicientem habebat in hanc vel illam domum, in has vel illas ædes deportatam, accedebat ad Dominum illarum ædium, & petebat, ut liceret rem ſibi ſublatam in illis abſque Domini indignatione quærere, jurabatque Deos legum cuſtodes, ſe reperiendi ſpe ædes ingreſſum furtum quærere. Et tunc quidem alter ille, apud quem furtum quærebatur, ædes ſuas ei, qui furtum quærebat, aperire, in obſignatis & non obſignatis locis liberam furti inquirendi poteſtatem facere cogebatur. Is verò qui furtum quærebat, licio ſe adcingebat, ut expeditior eſſet ad quærendum, & lancem oculis opponebat, ne à mulieribus aut virginibus in illis ædibus videretur: ab iis enim alienos viros cerni veteres nolebant. Atque tum, ſi rem furtivam conciperet & comprehenderet, furtum illud *conceptum* & comprehenſum pro manifeſto vindicari ſanxerunt, paremque ac manifeſtò pœnam ei irrogari voluerunt, Decemviri. Quæri autem poterat, quo modo, qui lance oculos tegebat, videre potuerit, quoque pacto furtum concipere. Joſephus Scaliger ad locum Feſti quem citavi, hac quæſtione mota, vocem hanc adſcribit, *neſcio*. Ego Lancem arbitror, qua utebantur in furto concipiendo, fuiſſe *foraminoſam*, plenam foraminis. alioquin non video, quis ejus eſſe potuerit uſus. Morem autem hunc quærendi *furta per Lancem & Licium* deſumtum eſſe ab Athenienſibus conſtat ex lib. XII. Platonis libro de Legibus, qui omnino legendus. Ad Furtum, *per Lancem Liciumque conceptum* reſpicit Juſtinianus lib. IV. Inſtit. tit. de Obligat. quæ ex del. §. III. *Furtorum autem duo ſunt genera: manifeſtum & nec manifeſtum. Nam conceptum & oblatum ſpecies potius actionis ſunt furto cohærentes, quam genera furtorum.* Nam *furtum conceptum* eo loco non eſt diverſum à *Furto per lancem liciumque concepto*, verbaque illa *per lancem liciumque* adduntur tantùm ad indicandum ritum. Quod deinde ſit *Furtum Conceptum* exponit idem Imperator §. ſeq. Sed furta hæc *per lancem liciumque*, vel hujuſmodi Furtorum quæſtiones jam evanuerant tempore Agelli, quemadmodum ipſe indicat lib. XVI. cap. X. quod etiam indicat Juſtinianus Imperator in fine §. IV. ubi, quum de Concepto Furto multa dixiſſet, tandem in fine addit:

Quum

Quum enim requiſitio rei furtivæ hodie ſecundum veterem obſervationem non fiat : meritò ex conſequentia etiam præfatæ Actiones ab uſu communi receſſerunt : quum manifeſtum ſit , quod omnes , qui ſcientes rem furtivam ſuſceperint & celaverint , furti nec manifeſti obnoxii ſint. Verba enim illa *ſecundum veterem obſervationem* indicant loqui Imperatorem de *Furto per Lancem Liciumque concepto.* Hæc de Furtis , *in genere* , id eſt de Furtis *Manifeſto* , *Nec manifeſto* , & *Concepto* : ſequuntur ex Duodecim Tabulis fragmenta quædam de variis Furtorum ſpeciebus. Indicavi autem inter ; Duodecim Tabularum fragmenta inveniri ad huc tres Furtorum ſpecies , *Tigni* , *Arborum furtim cæſarum* , & *Frugis ablatæ.* De *Tigno* hoc inveni fragmentum.

XVII. Caput.

1. *Fragmentum de tigno juncto.* 2. *Arboribus furtim cæſis.* 3. *Fruge ablatæ vel ſubrepta.*

1. TIGNOM JONCTOM ÆDEBOS VINIÆQUE CONCAPES NEI SOLVITO : QUEI OLUD JUNXSIT , DUPLIONE POENAM LUITO. Magnam ſemper curam habuerunt Veteres Romani *Aediſiciorum* non ſolùm *publicorum* , verùm etiam *privatorum* : Hinc antiqui illi magiſtratus , *Aediles* , *Magiſtri Viarum* & alii : quorum officium , ut generatim dicam , verſabatur antiquitus in *cura Viarum* , *platearum* , *locorum aliorum* tam *publicorum* quàm *privatorum* , nec non *ædificiorum cujuſcumque generis* , item *parietum* , *tignorum* , *tectorum* , *tabulatorum* , *Mœnianorum* , *Apothecarum* , *Pontium* , *Aquæductuum* , *Canalium* , *Meatuum* , & infinitorum aliorum. Quod ad *Ædificia* & *Domos privatas* , poterant etiam Ædiles & Magiſtri Viarum compellere Dominum Domus dirutæ & inhabitatæ , *ut re ædificaret* , vel *vicino proximo venderet* , facta per peritos rei æſtimatione. vel ſi duo coinvicini illa egeant , *utriſque* : ſi ipſi nollent emere , *Syndico Civitatis* : quæ omnia confirmavit elegans Conſtitutio Xiſti IV. P.M. Conſtitutione undecima quæ incipit , *Etſi de cunctarum* , in magno Bullario. Jure civili ſcripto ratio horum indicatur : *Ne urbes ruinis deformarentur* : quæ ratio volebat , *ut in publico ædificata* , ſi obeſſent publico uſui , deponerentur, Vlp. in l. II. §. XVII. D. ne quid in loco publico. *Item cutœpta* ædificia perficerentur l. XX. §. VI. D. de novi operis nunciatione.

Item ne adhærentia ædibus jam conſummatis & ad faſtigium eductis tollerentur, legarentur vel donarentur l. xli. l. cxiv. §. ix. D. de Legat. i. Exſtat autem hæc lex Duodecim Tabularum cùm apud Feſtum, tum apud Vlpianum JC. Feſti verba libro penultimo de verb. ſignif. ſunt hæc: *Tignum non ſolùm in ædificiis, quo utuntur, appellatur, ſed etiam in vineis, ut eſt in Duodecim Tignum* &c. Vlpianus autem lib. xxxvii. ad Edictum, cujus verba exſtant in l. i. D. de Tigno juncto, ſic inquit: *Lex Duodecim Tabularum neque ſolvere permittit tignum furtivum ædibus, vel vineis junctum, neque vindicare: ne vel ædificia ſub hoc prætextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur: ſed in eum, qui convictus eſt junxiſſe, in duplum dat actionem.*

TIGNOM JONCTOM ÆDEBOS VINEÆQUE CONCAPES NEI SOLVITO: QUEI OLUD JONXSIT, DUPLIONE POENAM LUITO. Hanc autem legem in duodecim tabulis fuiſſe alii etiam JCti. teſtantur obliquis verbis, Paullus in l. xxiii. §. vi. D. de rei vindicat. *Tignum alienum ædibus junctum nec vindicari poteſt propter legem Duodecim Tabularum, nec eo nomine ad exhibendum agi, niſi adverſus eum, qui ſciens alienum junxit ædibus: ſed eſt actio antiqua de Tigno juncto, quæ in duplum ex lege duodecim tabularum deſcendit.* Idem Paullus in l. vi. D. ad exhibendum *Gemma inquit incluſa auro alieno, vel ſigillum Candelabro, vindicari non poteſt; ſed ut excludatur ad exhibendum poteſt agi. Aliter atque in Tigno juncto ædibus, de quo nec ad exhibendum agi poteſt, quia lex duodecim tabularum ſolvi vetaret: ſed actione de Tigno juncto ex eadem lege in duplum agitur.* Idem Paullus in l. lxiii. D. de Donat. inter vir. & ux. *De eo quod uxoris in ædificium viri ita conjunctum eſt ut detractum alicujus uſus eſſe poſſit, dicendum eſt agi poſſe: quia nulla actio eſt ex lege duodecim tabularum: quamvis Decemviros non ſit credibile de his ſenſiſſe, quorum voluntate res eorum in alienum ædificium conjuncta eſſent. Sed in hoc ſolùm agi poteſt, ut vindicatio ſolutare competat mulieri, non in duplum ex lege duodecim tabularum, neque enim furtivum eſt, quod ſciente Domino incluſum eſt.* Sed Caius JC. in l. vii. §. x. D. de adquirend. rerum Dominio. *Nec tamen ideo is, qui materiæ Dominus fuit, deſiit eſſe Dominus: ſed tantiſper neque vindicare poteſt eam, neque ad exhibendum de ea agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur: Ne quis tignum alienum ædibus ſuis junctum eximere cogatur, ſed duplum pro eo præſtet.* Sic denique Juſtinianus Imp. §. xxix. Inſt. de rer. diviſ. *Nec tamen ideo is, qui materiæ Dominus fuerat &c.* Sunt enim verba Cai JC. paullo ante à me recitata. Aiunt igitur Decemviri (TIGNUM) *Tignum* inquit Feſtus in hac duodecim tabularum lege, *non ſolùm in ædificiis, quo utuntur, appel-*

appellatur, *ſed etiam in Vineis.* *Tigni* autem *appellatione*, ait Ulpianus in l. I. §. I. D. de tigno juncto, *continetur omnis materia ex qua ædificium conſtet vineaque neceſſaria. Unde quidam aiunt Tegulam quoque & lapidem & teſtam, cæteraque, ſi qua ædificiis ſunt utilia. Tigna enim à legendo dicta ſunt. hoc amplius & calcem & arenam Tignorum appellatione contineri. Sed & in Vineis Tigni appellatione omnia vineis neceſſaria continentur, utputa pertica, pedamenta.* Idem Ulpianus in l. VII. D. ad exhib. *Tigni appellatione omnem materiam in lege Duodecim Tabularum accipimus, ut quibuſdam rectè videtur.* Caius in d. l. VII. §. X. D. de adquirend. rer. dominio. *Appellatione Tigni omnes materiæ ſignificantur, ex quibus ædificia fiunt.* Caius in l. LXII. D. de verb. ſig. *Tigni appellatione in lege Duodecim Tabularum omne genus materiæ ex qua ædificia conſtant, ſignificatur.* Tignum igitur *alienum* ſcilicet vel *furtivum*, furto alicui ſubreptum, ædibuſque ſuis junctum. (VINIÆQUE CONCAPES). Variè admodum ſe torquent in vera hujus loci apud Feſtum ſcriptura eruenda: Feſti quidem verba ſic ſe habent: *Tignum junctum ædibus vineæve & concapu ne ſolvito.* Alii legunt *Viniæ capulo*: alii *Viniæ concaper*: alii *Viniæ cum capite*: quidam *Viniæve concaptum*: Turnebus legit *viniæque capula*, vel *Viniæve ne ſolvito.* Joſephus Scaliger legendum & emendandum putat, *Vineæque concapes*; hoc ſenſu, ut ſi tignum alienum junctum fuiſſet tuis ædibus; vel concapes fuiſſet tuæ viniæ. Significare autem ait *Tignum concapes*, quod depactum ac defixum ſit terræ ad vineam ſuſtinendam, & caput ſuum habeat cum capite vineæ commiſſum. *Caput autem viniæ* eſt radix ipſa. *Concapes* dicitur, ut *Primicapes*, *præcapes*, *deincapes*, *aucapes*, *formicapes*, *terticapes*, *quarticapes*, *quinticapes* & ſimilia. (QUEI ILLUD IONXSIT, DUPLIONE POENAM LUITO) Sententia legis hæc eſt. Ne quis alicujus Tignum id eſt Ligna, Cementa, & alia ſuis ædibus jungeret, invito eo Domino, cujus id tignum eſſet. Quod ſi junxiſſet invito Domino, ne propterea ædes dirueret, ſed Domino Tigni duplum ejus præſtaret. Ratio legis eſt quod Decemviri noluerunt ſub hoc prætextu ædes dirui, vel Vinearum cultum turbari; teſtibus Ulpiano & Juſtiniano. (DUPLIONE POENAM LUITO) De *Duplionis pœna* audivimus jam paullo ante variorum JCtorum. verba. Hæc de prima Furti ſpecie ex Legibus Duodecim Tabularum: ſequitur ſecunda Arborum furtim cæſarum.

2. SEI QUIS ALIENAS ARBOSES INJURIA SECUERIT XXV ÆRIS ENDO SINCOLAS POENÆ SUNTO. Exſtat hæc lex apud Plinium lib. XVII. cap. I. quum inquit: *Fuit Arborum cura legibus priſcis, cautumque duodecim tabulis ut qui injuria cecidiſſet alienas, lueret*

in-

in ſingulas æris XXV. Sic Paullus JC. in l. I. D. arborum furtim cæſarum: *Si furtim arbores cæſæ ſunt & ex lege Aquilia & ex duodecim tabularum dandam eſſe actionem Labeo ait: ſed Trebatius ita utramque dandam, ut judex in poſterio-re deducat id, quod ex prima conſequutus ſit & reliquo condemnet.* Conſtat autem ex l. II. D. eodem titulo Caium JC. legem hanc explicaſſe libro primo ad leges Duodecim Tabularum. Sic enim Inſcriptio præ ſe fert dictæ legis. Aiunt igitur Decemviri (SI QUIS ALIENAS ARBOSES) *Arborum* nomine & *Vites*, item *hederæ Arundines*, *ſalicta* & *ſtirpes* continentur. Quod ad *Vitem*, ſic inquit de ea Vlpianus in l. III. D. Arb. furt. cæſarum: *Vitem Arboris appellatione contineri plerique Veterum exiſtimarunt.* Hinc Plinius lib. XIV. cap. I. ſcribit, *Vites jure apud priſcos magnitudine inter Arbores numerari ſolitas.* Sic Caius JC. in l. II. D. d. t. *Sciendum eſt autem eos qui Arbores & maxime Vites ceciderunt, etiam tamquam latronos puniri.* Intelligendæ autem Vites maxime *novellæ*, de quibus Virg. Ec. III. v. XI.

Atque mala Vites incidere falce novellas.

Quod ad *Ederas* & *Harundines*, de iis ſic loquitur idem Vlpianus in l. III. §. I. *Ederæ quoque & harundines arbores non male dicentur.* Videndus & Harmenopulus lib. VI. tit. VII. De *Salictis* idem Vlpianus: *Sed ſi quis ſaligneas virgas, inſtituendi ſalicti cauſſa deflexerit, hæque, antequam radices egerint, ſuccinantur aut evellantur, recte Pomponius agi de arboribus ſuccisſis, quæ nulla arbor proprie dicatur, quæ radicem non conceperit.* Aiunt igitur Decemviri (SI QUIS ALIENAS ARBORES) Exaudiendæ ſunt hîc Arbores propriè *frugiferæ*, quemadmodum notat Paullus lib. V. Sent. tit. X. An & *Infrugiferæ* hîc ſunt intelligendæ: ſic videtur innuere idem Paullus lib. II. Sent. tit. XXXI. §. XXI. ibi *qualibet arbores.* nullam enim facit diſtinctionem. Et certè *Infrugiferas* etiam arbores intelligendas eſſe, ſatis inde conſtat: quod Arborum appellatione in hac duodecim tabularum lege etiam contineantur *Salix* & *Hedera*, quæ *Infrugiferæ*. l. III. §. I. & II. D. arb. furt. cæſar. (SECUERIT). Multa hac voce continentur: *Cædere*, *Cingere*, *Diſcingere*, *Ferire*, *Vulnerare*, & ſimilia. Quod ad vocem *Secandi*, qua utuntur Decemviri, notandum illud fieri *ferra adhibita.* Aliud eſt *ſecare*, aliud *cædere*: *Ictibus* cædimus, *ſerris* ſecamus. *Cædere* porro non eſt ſecare, ſed crebris ictibus ſecuri vel aſcia ſuccidere, ſed & ferire & vulnerare in totum vel parte. *Cingere*, quo verbo utitur JC. in l. XXIX. D. locati eſt in orbem decorticare, quod Arbores necat, ut notat Plinius lib. XVII. cap. XIV. *Qui Arborem evulſerit vel eradicaverit*, non hac actione, ſed Aquilia tenetur. Aiunt igitur (SEI QUIS ARBORES SE-

SECUERIT) Addunt alii *Furtim.* Hinc nobiliſſimus ille Pandectarum titulus *Arborum furtim cæſarum.* Hotomannus in Commentariis ad duodecim tabularum differentiam eſſe notat inter *furtim* & *furti cauſſa* cædere; in *illo* damnum injuria, in *hoc* furtum eſſe. Pergunt Decemviri (XXV ÆRIS ENDO SINGOLAS POENÆ SUNTO) Pœna igitur *Arborum furtim cæſarum* ex lege duodecim tabularum eſt, ut qui ſecuerit, ſolvat pro ſingulis *viginti quinque aſſes*, ſive *æris*, id eſt *decem ſeſtertios* ſeu *nummos*; tertiam partem aurei Rhenenſis, quartam verò Coronati Francici Solaris decem ſtuferos, apud nos. Poſtea valde variatum fuit *in pœnis* arborum furtim cæſarum. *Pœnam Dupli* conſtituit Edictum Prætorium, quemadmodum Vlpianus in l. VII. in fine. D. arbor. furtim cæſ. *Condemnatio autem ejus*, inquit, *duplum continet.* Alia item pœna eſt ex *Lege Aquilia* & *Interdicto quod vi aut clam* l. XXVIII. §. VI. D. de jure jurando. Aliæ pœnæ ſunt *Extraordinariæ*, de quibus videndus Paullus J C. lib. v. Sent. tit. VI. *Capitalem* etiam pœnam notat Cajus J C. in l. II. D. d. t. *Sciendum autem eos qui arbores & maximè vites cœciderint etiam tamquam latrones puniri*: Hinc ſequitur, quum *Latroni vita* adimatur, ut vult Novella CXXXIV. c. XIII. pœnam hanc *capitalem* eſſe; *capitale* inquam eſſe *vites cædere.* Huc poteſt referri quod ſcribit Harmenopolus lib. VI. tit. VII. *ei qui abſque juris auctoritate, litis cauſſa vitem aut aliam quamvis arborem inciderit, manum amputari.* & quod Paullus lib. v. ſent. tit. X. VII. §. 2. refert, de *Damnatione ad opus publicum* & *relegatione.* Sed in his omnibus conſiderandæ ſunt *cauſſarum circumſtantiæ.* Nam ſi quis *animo furandi* cæciderit etiam furti tenebatur: ſi *lignorum cauſſa*, condictione furtiva & ad exhibendum; ſi *per vim*, vi bonorum raptorum: ſi *ut colonus*, ex locato. Videndus Oldendorpius Act. VII. Claſſ. in fine. Hæc de Furti genere, *Arborum cæſarum*: ſequitur *Frugis ablatæ* vel *ſubreptæ.*

3. SEI QUIS FRUGEM ARATRO QUÆSITAM FORTIM PAVERIT, SECUERITVE, SEI POBES ESIT, SACRATOS CEREREI NECATOR; SIN IMPOBES ESCIT, PRÆTORIS ARBITRATU VERBERATOS NOXÆ DUPLIONEM LUITO. Exſcripta hæc eſt lex ex Plinii libro. XVIII. cap. III. *Frugem*, inquit, *aratro quæſitam furtim nocte paviſſe ac ſecuiſſe. Puberi duodecim tabulis capitale erat; ſuſpenſumque Cereri necari jubebant; gravius quàm in homicidio convictum, Impuberem Prætoris arbitratu verberari noxamve duplionemve decerni.* Verba Plinii primum anteaquam ad Legis explicationem veniam, non nihil purgabo & emendabo. In primis quod ait: Plinius (*quæſitam furtim nocte*) alteram vocem puto abundare, non fuiſſe in duodecim tabulis, & vix etiam Plinii eſſe;

ſed ab aliquo margini adſcriptam in textum irrepſiſſe. Sic igitur legendum cenſeo *quæſitam furtim paviſſe* &c; altera voce exturbata. Nam eadem ſunt *furtim* & *noctu*. Quod Paullus in l. I. D. arbor. furtim cæſ. dicit *Si furtim arbores cæſæ ſunt*, idem Paullus lib. V. Sent. t. XX. dicit *noctu*. Nam duo illa ejuſdem ſunt notionis. Ait Plinius, *ſuſpenſumque Cereri necari jubebant*. Juſtus Lipſius lib. IV. Epiſtol. quæſt. epiſt. XXVII. legendum arbitratur, *Sacratus Cereri verberator*: quia in antiquis legum formulis ſolennis ſanctio fuit, *ſacer Cereri eſto*: *Et ſacer Jovi eſto*. Sequitur denique *noxamve duplionemve decerni*, legendum omnino *noxæve duplionem*, quemadmodum in ſequentibus videbimus. Sancit autem hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depaviſſent aut demeſſuiſſent. Videtur verò deſumta eſſe ex legibus Draconis Athenienſis legiſlatoris. Is enim, ut memoriæ prodit Plutarchus, non minorem adverſus furem uvarum & olei, quàm adverſus homicidas vel ſacrilegos pœnam ſanxit. Ajunt igitur Decemviri SEI QUIS FRUGEM ARATRO QUÆSITAM) Intelligunt igitur *omne genus frumenti*. Certè quod *aratro*, hoc opera & labore magno adquiritur; ideoque pœna merito dignus, qui laboris iſtius fructus furtim aufert. (PAVERIT) Duplici modo furtum hîc committitur, vel ſi quis immiſſis animalibus frumenta depaverit, vel ſi quis immiſſa falce ſecuerit. (PAVERIT) Reſpicit huc meo judicio Ulpianus libro IV. ad Sabinum, cujus verba exſtant in l. XIV. §. III. in fin. D. de præſcr. verbis: *Si glans*, inquit, *ex arbore ſua in meum fundum cadat, eamque ego immiſſo pecore depaſcam: Ariſto ſcribit non ſibi occurrere legitimam actionem, qua experiri poſſim. Nam neque ex Lege Duodecim Tabularum depaſti pecoris, quia non in tuo paſcitur; neque de pauperie, neque de damni injuria agi poſſe. In factum itaque erit agendum.* Hæc igitur fortaſſis Pliniana eſt, quæ ab Ulpiano de *paſtu pecoris* dicitur: quamvis hic *glandis*, ille *fruges* fecerit mentionem. (SEI POBES ESCIT.) Non eadem pœna ſtatuitur in *adultos* & *impuberes*; ſed diſcrimen inter eos ponitur. Gravius puniuntur in omnibus delictis ii qui *profectioris* ſunt *ætatis*; mitius qui *minoris*. *Ætatis* enim maxima ſolet haberi ratio (SACRATOS CERERI NECATOR) *Frugis* enim fur Cereri videbatur peccaſſe, ideoque Cereri dandæ erant pœnæ. *Ceres* enim Dea frumenti; adeo ut frumenti victuſque magna inopia hanc Deam primum in urbem pertraxerit, ibique Templum conceſſerit, anno ab urbe Condita CCLVII. Coſſ. A. Poſtumio & T. Virginio, quemadmodum multis narrat Dionyſius lib. I. C. XXXIII. & lib. VI. C. XII. (NECATOR) Alii ſcribunt apud Plinium *verberator*. Sed quia diſertè hæc vox ſit expreſſa, & religione laborare

ſoleam

ſoleam, violenter quid in antiquis ſcriptoribus mutare, ego vocem illam retinendam cenſui. (SIN IMPOBES ESIT PRÆTORIS ARBITRATU VERBERATOS NOXÆ DUPLIONEM LUITO) Hæc pœna *ad omnes perſonas* edicto fuit redacta arg. l. VII. §. fin. D. arbor. furtim cæſar. idque evidentius ex Paullo J C. colligitur: *Sive ſegetes per furtum inquit, ſive qualibet arbores caſæ ſint, in duplum ejus rei nomine reus convenitur.* Videndus Paullus lib. II. Sent. XXXII. §. XXI. Hæc de Fragmentis Duodecim Tabularum quæ pertinere videbantur ad *Furta mediata*; ſequitur, quæ ad *immediata*.

XVIII. CAPUT.

1. *De furtis immediatis.* 2. *De furto licitum eſſe paciſci.* 3. *De prodigalitate.*

1. IS QUOIUS OPE, CONSILIO FORTOM FACTOM ESIT, DUPI DAMNATOR. SEI SERVOS FORTOM FAXSIT NOXAMVE NOCUIT, SCIENTE DOMINO; SERVI NOMINE ACTIO ESTOD, DOMINUS SERVI NOMINE NON TENETOR. DE FORTO PACISCI LICITOM ESTOD. Illud non ſolùm in *Furto*, verùm etiam in *omnibus Delictis* obtinet, ut non ſolùm, qui commiſit *Delictum* obligetur, ſed & *qui perſuaſit*, *qui juſſit*, *qui mandavit*, *qui curavit ut fieret*, *qui opem ſubminiſtravit*, qui *conſilium ſuggeſſit.* l. II. §. I. ubi eleganter Bartholus D. de injuriis §. XI. Inſt. de oblig. quæ ex del. l. XXXIII. D. de furt. l. L. in fine D. eodem. Sciens delictum neque revelans non punitur, ut Clarus notat quæſt. LXXXVII. numero ij. Ratum habens Delictum, tum demum punitur, ſi ipſius nomine perpetratum ſit d. q. LXXXVII. numero v. Agitur ergo hac lege *de eo*, *cujus ope conſilioque furtum eſt factum.* Ajunt Decemviri (IS CUIUS OPE CONSILIO) Duo in hoc Legis Duodecim Tabularum fragmento explicantur quorum prius eſt *Furi vel auxilium latum*, *vel conſilium datum*; alterum *Pactum de furto factum.* De Priore (IS QUOIUS &c.) Prior hujus fragmenti pars concinnata eſt & petita ex duorum Juriſconſultorum verbis Paullo & Ulpiano: quorum Paullus in l. LIII. §. 1. D. de verborum ſignif. ſic inquit. *Item dubitatum illa verba Ope Conſilio, quemadmodum accipienda ſunt: ſententiæ conjungentium aut ſeparantium: ſed verius eſt quod & Labeo*

 ait

ait ſeparatim accipienda : quia aliud factum eſt ejus qui ope , aliud ejus , qui conſilio furtum facit, ſic enim alii condici poteſt , alii non poteſt. Et ſanè poſt veterum auctoritatem eo perventum eſt , ut nemo ope videatur feciſſe , niſi & conſilium malignum habuerit : nec conſilium habuiſſe noceat , niſi & factum ſequutum fuerit. Verba enim illa OPE CONSILIO tranſcripta eſſe à Paullo J C. ex Legibus Duodecim Tabularum indicant in d. l. LIII. præcedentia ejus verba , quibus & alias Legum duodecim tabularum voces interpretatur & illuſtrat , UT AGNATORUM GENTILIUMQUE , SUPER PECUNIÆ TUTELÆVE & alias , quas in duodecim tabulis exſtitiſſe jam ante audivimus. Sed plenius legitur hujus legis ſententia apud Vlpianum in l. II. §. I. D. de noxalib. actionib. *Is, qui non prohibuit*, inquit, *ſive Dominus manet, ſive deſiit eſſe Dominus, hac actione tenetur. Sufficit enim , ſi eo tempore Dominus, quo non prohibeat, fuit. In tantùm , ut Celſus putet, ſi fuerit alienatus ſervus in totum , vel in partem , vel manumiſſus, noxam caput non ſequi. Nam ſervum non deliquiſſe. Domino jubenti obtemperavit. Et ſanè ſi juſſit, poteſt hoc dici : ſi autem non prohibuit, quo pacto factum ſervi excuſabimus ? Celſus tum differentiam facit inter Legem Aquiliam & Legem Duodecim Tabularum. Nam in Lege Antiqua ſi ſervus ſciente Domino furtum fecit, vel aliam noxam commiſit : ſervi nomine actio eſt noxalis, nec Dominus ſuo nomine tenetur : At in lege Aquilia , inquit, Dominus ſuo nomine tenetur , non ſervi, utriuſque legis reddit rationem : duodecim tabularum, quaſi voluerit ſervos Dominis hac in re non obtemperare, Aquiliæ, quaſi ignoverit ſervo, qui Domino paruit, periturus, ſi non feciſſet.* Aiunt igitur Decemviri (IS QUOIUS OPE CONSILIO) De eo etiam, qui opem tulit, ſic loquitur Paullus in l. XXXIII. D. de furtis ; *Is qui opem furtum facienti fert, numquam manifeſtus eſt, itaque accidet, ut is quidem, qui opem tulit, furti nec manifeſti : is autem qui deprehenſus eſt, ob eandem rem manifeſti teneatur.* (OPE CONSILIO) Eadem ſolennia legis Duodecim Tabularum verba exſtant apud Vlpianum in l. L. §. I. D. de furtis *Ope Conſilio furtum factum Celſus ait, non ſolùm ſi iccirco fuerit factum , ut ſocii furarentur, ſed & ſi non ut ſocii furarentur, inimicitiarum tamen cauſſa fecerit.* Hinc autem illæ notæ Antiquorum JC. apud Petrum Diaconum : quæ ſatis probant, nullam inter duas voces fuiſſe particulam Conjunctivam, & malè Haloandrum in Pandectis legere , *Ope aut Conſilio* ; nonnullos autem *Ope & Conſilio.*

IS QUOIUS OPE CONSILIO FORTOM FACTOM ESIT ; DUPLI DAMNATOR. SI SERVOS FORTOM FAXIT , NOXAMVE NOCUIT , SCIENTE DOMINO , SERVI NOMINE

ACTIO

ACTIO ESTOD: DOMINUS SERVI NOMINE NON TENETOR. DE FORTO PASCISCI LICITUM ESTOD. Aiunt (OPE CONSILIO) Adhæc l. verba reſpicere videtur Vlpianus JC. in l. LII. §. XXI. D. de furt. *Quum Titio honeſto viro pecuniam credere vellem, ſubjeciſti mihi alium Titium egenum, quaſi ille eſſet locuples & nummos acceptos cum eo diviſiſti, furti teneris, quaſi ope tua conſilioque furtum factum ſit ſed & Titius furti tenebitur.* Aiunt igitur (IS QUOIUS OPE) *Opem fert* inquit Vlpianus in l. L. §. III. D. de furt. *qui miniſterium atque adjutorium ad ſubripiendas res præbet.* Videndæ & leges ante à me laudatæ, præcipuè l. XXXIII. D. de furt. Hanc autem opem ſi præceſſerit *deliberatio quædam*, vel ſaltem *ſcientia* ipſius auxiliatoris, tunc eadem pœna, qua principalis ille, eſt adficiendus: ſi non præceſſit tractatus, mitiore pœna plectendus eſt: quæ eſt communis hodie ſententia DD. ut notat Clarus lib. V. §. fin. quæſt. XL. & LXXX. *Practica Criminalis.* (CONSILIO) *Conſilium dare videtur*, inquit Vlpianus, *qui perſuadet & impellit, quique inſtruit conſilio ad furtum faciendum* l. L. §. III. D. de furt. Intelligendum autem hoc Conſilium, *quod effectum habet.* Nam, qui conſilium furti dedit, non tenetur, niſi conſilium effectum ſequatur l. XXXVI. D. de furt. in qua ſæpe ſolennia legis Duodecim Tabularum repetuntur. *Si quis ſervo fugam perſuaſerit, ut ab alio ſubripiatur, furti tenebitur is, qui perſuaſit, quaſi ope conſilio ejus furtum factum ſit, Plus Pomponius ſcripſit eum qui perſuaſit, quamvis interim furti non teneretur, tunc tamen incipere teneri, quum quis fugitivi fur eſſe ceperit: quaſi videatur ope conſilio ejus furtum factum &c.* Inter *Opem* autem & *Conſilium* id inter eſt; quod *Opi* Miniſterium Corporis inſit, *Conſilio* verò, ſolius animi. (DUPLI DAMNATOR) Si nimirum deliberatio præceſſerit vel ſaltem ſcientia Conſultoris & Auxiliatoris: ſi item Effectus Conſilium ſequutus fuerit, ut paullo ante dixi. (SI SERVUS FORTUM FAXSIT NOXAMVE NOCUIT.) Leguntur ſequentia apud Vlpianum, ut dixi, in l. II. §. I. D. de noxal. act. (SCIENTE DOMINO) Nonnulli enim apud Veteres Romanos ſervos ſuos alebant ad omnia flagitia, quibus patrandis ſi non opem manuſque admoverent, ſæpe verberabantur, vel etiam occidebantur, quemadmodum ſatis paret ex l. II. §. I. D. de nox. act. ubi lex Aquilia ignoſcit. *Servo*, qui ſciente Domino, vel Domino ſuo morem gerens furtum fecit, Addit enim *periturus, ſi non feciſſet* (SCIENTE DOMINO) Scit etiam Dominus, qui quem prohibere poteſt, non prohibet. Bene enim Paullus in l. IV. D. de noxalib. act. *In delictis ſervorum ſcientia Domini quemadmodum accipienda eſt, utrum cum conſilio, an & ſi videat tantùm, quamvis prohibere non potuerint*

& quæ ibi ſequuntur. Inde illud Senecæ in Troade:

Qui non vetat peccare, quum poſſit, jubet.

(SERVI NOMINE ACTIO ESTOD.) Dominus enim ſuo nomine non tenetur. inquit Vlpianus in d. ſæpe. l. II. D. de noxal. act. Secus erat in *Lege Aquilia*, in qua Dominus, peccante ſervo, ſuo nomine tenebatur, non ſervi. Volebat ſcilicet lex Duodecim Tabularum *Servos Dominis peccare jubentibus non obtemperare*: Aquilia autem lex Servis, Domino jubente, peccantibus ignoſcebat. Volebat enim Servos ſuis Dominis etiam malè quid jubentibus parere: qui alioquin, niſi paruiſſent, fuiſſent perituri. (DE FORTO PACISCI LICITUM ESTOD) Duas indicavi hujus legis partes, priorem de eo, *cujus ope conſilio furtum* fiat: poſteriorem de *Pacto Furti*. Priore illuſtrata, ſequitur pars poſterior, & fragmentum quaſi novum.

2. DE FORTO PACISCI LICITOM ESTOD. Juriſconſultorum illa ſunt Placita, *Ne paciſci liceat de rebus aut juribus publicis* niſi ſecundum jura publica. Nam *quæ publica ſunt*, *pactis privatorum mutari non poſſunt*; ſive pertineant *ad jus publicum naturæ*, ſive ſpectent *ad jus civile*. l. VIII. D. de reg. juris l. VIII. D. de cap. diminut. l. XXVIII. l. XXXIV. l. XXXVIII. D. de pactis. De *Injuriis* tamen & *Furtis* etiam jure civili paciſci licet. l. XXVII. §. III. D. de pactis. quia hæc *crimina publica* non ſunt, ſed *privata*: atque etiam facta de his pacta ipſo jure (*quod magis mirandum eſt*) tollunt actionem, quum tamen reliqua tantum ad excipiendum proſint, & elidant actionem: d. l. XXVII. §. II. D. de pactis. §. I. Inſtit. de except. Aiunt igitur Decemviri (DE FORTO PACISCI LICITUM ESTOD) Exſtat legis fragmentum apud Vlpianum in l. VII. §. XIV. in fine. D. de pactis: *Nam & de Furto paciſci lex permittit.* Reſpicit eo Paullus in l. XVII. §. I. D. de pact. *Quædam actiones per pactum ipſo jure tolluntur, ut injuriarum, item furti.* Ratio autem legis hæc erat: quod Furta lege duodecim tabularum certa pecunia multarentur. Intelligendum autem Furtum *jam factum*, non autem *faciendum*, vel *futurum*: quo referenda Paulli verba in d. l. XXVII. §. IV. *Pacta*, inquit, *quæ turpem cauſſam continent, non ſunt obſervanda: veluti ſi paciſcar, ne furti agam vel injuriarum ſi feceris. Expedit enim timere furti vel injuriarum pœnam: ſed poſt admiſſa hæc paciſci poſſumus.* Hæc de Fragmentis Legum duodecim tabularum, quæ ad *Furta* pertinere viſa ſunt: Sequitur unum, quod pertinet ad *Prodigalitatem*. Nam hanc etiam Delictum habere & cenſere ſoleo, iiſque connumerare, quæ rem primunt. Non enim incommodè nonnulli putant Prodigalitatem Furti eſſe genus, quod quis non tam ſibi, quàm ſuis facit, ſive parentes ſint ſive liberi, ſive Conjux, ſive etiam

etiam Conſanguinei, Affines & Amici. Eo pertinet hoc Duodecim Tabularum fragmentum.

3. SEI QUIS PRODICOS SIET, PRÆTOR EI, CAUSSA COGNITA, BONEIS SOVEIS ENDO TERDEICITO; ENDOQVE EO, PEQVNIAQVE EIVS ADNATORUM CENTEILIOMQUE POTESTAS ESTOD. *Benificientia* & *Liberalitas* virtus eſt, quæque communicat facultates & operas non debitas *obligatione civili*, ſed *naturali ſeu divina*, ubi & quando docet, & mediocritatem efficit inter *profuſionem* & *ſordes*. Ejus autem ſpecies ſunt *Benificentia* & *Liberalitas*, hæc quidem fit pecunia; *benificientia* autem opera, ut educatione, inſtitutione, doctrina, gubernatione, conſilio è eloquentia, defenſione corporum & famæ. *Benificientiam* autem venuſtè admodum Græci pingebant *imagine Trium Charitum*, ſeu *Gratiarum*, quæ ſunt Ἀγλάϊα, id eſt Charitas ſeu ſerenitas; Ευφροθύνη, Lætitia; σαλεία, Voluptas. His enim nominibus ſignificarunt benificia eſſe danda *vultu ſereno & animo hilari ac læto*, qui ſcilicet voluptate adficiatur, quum aliis prodeſſe poteſt. Idem monet illud Hemiſtichium vulgare apud Græcos χαρίτων δέτε θυμὸς ἄριστος, quod ita Latinè ſonat: *In dando benificio & referenda gratia animus optimus eſt.* Sunt autem *Duplicia bona & officia*, quæ aliis communicantur. *Quædam enim non pereunt nec conſumuntur uſu & communicatione*, ut de ſuo lumine, alteri accendere lumen, monſtrare viam erranti, dare conſilium fidele, liberaliter communicare rerum bonarum doctrinam. Nam ipſa tractatione & propagatione Doctrinæ, noſtra Eruditio non imminuitur, ſed augetur & alitur. Eleganter Theoguis monet: v. IↃCCLXXXV.

Si cui contingit docto ſapientia major,
Invidiæ ſtimulis non agitetur iners:
Sed colat ingenuè divino pectore Muſas;
Doctrinaque alios inſtruat ipſe ſua.

Quædam bona nobis ſunt ὑπάρχοντα, *quæ uſu & communicatione abſumuntur*, ut Pecunia, frumentum, operæ privatæ. In prioribus igitur *merè oportet eſſe liberales*; in poſterioribus verò *modus*, *in liberalitate eſt ſervandus*. Ea de re optimè Salomon Proverb. c. v. v. XVI. *Fontes tui foras diriventur & rivi effluant in plateas: at tu Dominus illorum maneto & non alieni tecum.* Significat enim *fundos & hereditates noſtras conſervandas eſſe propter liberos & rempublicam: ſed tamen ex fructibus benigne juvandos eſſe egentes, quando ſine detrimento noſtro & noſtrorum notabili juvare poſſimus.* Vitandæ enim ſunt *Profuſiones immodicæ*, præſertim *in luxu*, aut *alias res vel inhoneſtas*

ſtas vel non neceſſarias. Qua in re peccant *Prodigi*, contra quos hanc legem conſcripſerunt & in duodecim tabulas retulerunt olim Decemviri.

SEI QUIS PRODICOS SIET, PRÆTOR EI, CAUSSA COGNITA, BONEIS SOUEIS ENDO TERDEICITO; ENDOQVE EO PEQVNIAQVE EJVS ADNATORVM CENTE ILLIOMQVE POTESTAS ESTOD. Hanc de *Prodigo* legem in duodecim tabulis fuiſſe, docet Vlpianus lib. XXVIII. ad Sabinum, cujus verba exſtant in l. I. D. de Curator. furioſo & aliis, extra minores dandis: *Lege*, inquit, *duodecim tabularum Prodigo interdicitur bonorum ſuorum adminiſtratio.* Idem Vlp. tit. XII. §. II. Inſtit. *Lex Duodecim Tabularum furioſum itemque prodigum, cui bonis interdictum eſt, in curatione jubet eſſe agnatorum.* Sic denique Juſtinianus. §. III. Inſtit. de Curatoribus. *Furioſi quoque & prodigi, licet majores ſint viginti quinque annis, tamen in curatione ſunt agnatorum ex lege duodecim tabularum. Moribus* autem hoc apud Veteres Romanos introductum fuiſſe, docet idem Vlpianus in d. l. I. D. de Curat. furioſi Ait enim ſtatim poſt legis hujus ſententiam indicatam: *quod moribus quidem ab initio introductum eſt: ſed ſolent hodie Prætores vel Præſides Curatorem dare &c.* Apud Athenienſes etiam ex lege Solonis *infamia notabatur is, qui patrimonium decepiſſet*: atque adeo lege omnium Græcorum arcebatur foro & concionibus, ſicuti apparet ex oratione Æſchinis contra Timarchum. Ipſi etiam Areopagitæ prodigum intemperanter viventem, quem *Aſotum* vocant, utpote quem ſibi ipſi relictum vix Salus ipſa ſervare poſſet, non aliter quàm criminis alicujus reum & in jus vocabant & puniebant, quemadmodum videre eſt apud Athæneum lib. IV. Aiunt igitur Decemviri (SEI QUIS PRODICOS SIET) *Prodigum* Vlpianus diffinit in d. l. I. *qui neque tempus, neque finem expenſarum habet, ſed bona ſua dilacerando & dilapidando profundit.* Eleganter etiam Cicero lib. II. Offic. *Prodigi qui Epulis & Viſcerationibus & Gladiatorum muneribus Ludorum Venationumque adparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut omnino nullam ſunt relicturi. Prodigus a Prodigendo. Prodigere* nihil aliud, quàm conſumere, profundere, liberalitatis fines & terminos egredi. Plaut. in Aular.

Feſto die ſi quid prodigeris.

Caius in Inſtit. *Prodigos* vocat *Everſores.* Sic enim ait lib. I. cap. VI. *Sub Curatore ſunt minores ætate; majores everſores, Inſani*: id eſt ut alii loquuntur *Prodigi & Furioſi.* Inde *Domus Everſio* in l. ult. D. de Off. Præſ. quam Græci vocant οἴκου ἀνατροπήν. Hinc *Patrimonium evertere* in

in l. I. D. ſi familia. *Interverſores* in l. VIII. D. de jure Fiſci. *Prodigalitas* Liberalitati opponitur hinc, inde verò *varitia.* *Prodigus* enim peccat ἐν δόσει ſicut *avarus* in λήψει. Pergunt Decemviri (PRÆTOR EI CAUSSA COGNITA BONEIS ENDOTER DEICITO.) Recepta *erat apud Veteres Romanos formula, qua ſolenniter Prodigo bonis interdicebatur, talis*, ut indicat Paullus J C. lib. III. Sent tit. III. §. VII. *Interdicebatur* inquit, *in hunc modum. Quando tu tua bona paterna avitaque nequitia tua diſperdis, liberoſque tuos ad egeſtatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.* Reſpicit eo Horatius lib. II. Ser. Sat III. v. CCXVII.

Interdicto huic omne adimat jus
Prætor, & ad ſanos abeat tutela propinquos.

Sic Cicero in Cat. Majore. *Ut quemadmodum noſtro more malè rem gerentibus patriis bonis interdici ſolet.* Val. Max. lib. III. cap. V. e. II. *Ei L. Pompejus Prætor Urbanus paternis bonis interdixit, neque in civitate tanta, qui illud Decretum reprehenderet, inventus eſt.* Petebant autem hoc à Prætore Liberi vel Agnati. Idem Valer. lib. VIII. cap. VI. e. I. *C. Licinius cognomine Hoplomachus, à Prætore poſtulavit, ut patri ſuo bonis, tamquam ea diſſipanti interdiceretur. Et quidem quod petierat, impetravit.* Ajunt Decemviri (BONEIS SOVEIS ENDOTERDEICITO) Hinc *bonis alicui interdictum* toties legitur apud J C. ut in l. VI D. de verb. Oblig. l. XVIII. D. qui teſt. fac. poſſ. l. I. & l. X. D. de Curator. furoſ. l. XVIII. §. II. &. §. III. D. de caſtr. peculio. Alia infinita prætereo. (ENDOQUE EO PEQUNIAQUE EJUS AGNATORUM CENTILIOMQVE POTESTAS ESTOD.) Ex legibus igitur Duodecim Tabularum Cura Prodigi pertinebat ad *proximos agnatos & gentiles*, quod notat Ulpianus d. tit XII. §. II. *Agnati* autem dicebantur apud Veteres Romanos *omnes ſuperiores à Maſculis* §. III. Inſtit. de leg. agnat. ſucceſſ. l. X. D. de gradib. affinit. Tales erant *Patris frater*, qui mihi eſt Patruus; *Soror* quæ Amita. II. *Avi frater*, qui Patruus mihi magnus; *Soror*, Amita magna III. *Proavi frater*, qui mihi Propatruus; *Proavi ſoror* quæ Proamita, & ſic de ceteris. *Propinquos* eos nominat reſpiciens ad hanc Legem Horatius lib. II. Ser. Sat. III. v. CCXVII.

Interdicto huic omne adimat jus
Prætor, & ad ſanos abeat tutela propinquos.

Filius an Curator *dari poſſit Patri Prodigo quæſitum olim.* Dubitabatur, quod incommodè daretur Curator is, qui minor erat ætate eo, cui Curator dabatur. Hinc Ulpianus in d. l. I. §. fin. *Curatio autem ejus,*

 cui

cui bonis interdicitur filio negatur permittendam in Patre furioſo ; ſi tam probus ſit. Filius igitur *Patri furioſo non prodigo* Curator eſſe poterat, quemadmodum notat Ulpianus ex. D. Pii reſcripto. Poſteà ab *Agnatis Gentilibuſque* devoluta eſt hæc Prodigi Cura ad *Curatorem.* Vlpianus in d. l. *Sed ſolent hodie Prætores vel Præſides, ſi talem hominem invenerint, qui neque tempus neque finem expenſarum habet, ſed bona ſua dilacerando & diſſipando profudit, Curatorem ei dare exemplo furioſi.* Videndi etiam JC^ti^. in l. III. D. de poſtul. l. XII. §. II. D. de tutor. datis. l. XI. D. de reb. eorum & alii. Concludam hanc legem, cum nobili illa quæſtione *An quemadmodum pater furioſo ſubſtituere poteſt* ut videre §. I. Inſtit. de pupill. ſubſt. *An* inquam *ita poßit ſubſtituere filio Prodigo.* Quæſtionem ſolvit Tryphoninus J C. ad l. pen. D. de Curat. furioſo & aliis. *Si furioſo*, inquit *Puberi, quamquam majori annorum viginti quinque Curatorem pater teſtamento dederit, eum prætor dare debet ſequutus patris voluntatem. Manet enim ea datio Curatoris apud Prætorem, ut reſcripto. D. Marci continetur. His conſequens eſt ut & ſi prodigo Curatorem dederit pater voluntatem ejus ſequi debeat Prætor, eumque dare Curatorem. Sed utrum omnimodo : an ita ; ſi futurum eſſet, ut niſi pater aliquid teſtamento caviſſet, Prætor ei bonis interdicturus eſſet? & maximè ſi filios habet iſte prodigus. Potuit tamen pater & aliàs providere nepotibus ſuis, ſi eos jußiſſet heredes eſſe & exheredaſſat filium, eique quod ſufficeret, alimentorum nomine, ab eis certum legaſſet, addita cauſſa neceßitateque judicii ſui : aut ſi non habuit in poteſtate nepotes, quoniam emancipato jam filio nati fuiſſent, ſub conditione eos heredes inſtituere, ut emancipentur à patre prodigo.* Ex quibus verbis hoc notandum *primò Patrem* ratione Prodigalitatis filio Curatorem dare poſſe teſtamento, quemadmodum ibi etiam notat Baldus : *Deinde Patrem filio* Prodigo Nepotes ſubſtituere poſſe. *Tertio Prodigum* exheredari poſſe à patre addita teſtamento cauſſa neceſſitateque judicii ſui & facti : exheredari, inquam, poſſe, non tamen plenè, quia eo caſu pater alimenta cogitur filio relinquere, qui caſus hodie eſt uſitatiſſimus : idque non fit *in prodigi odium*, ſed *ejus*, potius *favore*, ne diſſipentur bona. *Quarto illud in eadem* Tryphonini lege obſervandum : Prodigum, quamvis res ſuas non poſſet alienare, poſſe tamen emancipare ſuos liberos, ut ibi notat Baldus. *Prodigus* autem ſimul ad ſaniores mores redeat, & in iis perſeveret, ipſo jure Cura liberatur. Vlpianus in d. l. I. *Tamdiu erunt Prodigus & Furioſus in poteſtate vel curatione, quandiu vel furioſus ſanitatem, vel ille ſanos mores receperit : quod ſi evenerit, ipſo jure deſinunt eſſe in poteſtate curatorum*, id eſt, ut Baldus ibi notat, *quando certum eſt, eos neque furere amplius, neque prodigos*

eſſe.

eſſe. Dixi hactenus de *Delictis* vel *Maleficiis Propriis* iiſque *Simplicibus*, quæ *Factis* rem *perimunt*, qualia ſunt *Cædes*, *Furtum*, *Prodigalitas*: ſequuntur, quæ rem non tam perimunt, quàm *lædunt*. Hæc in duplici ſunt diſcrimine. Alia enim *lædunt Rempublicam*, alia *Privatos*. *Rempublicam* lædunt *Crimen Læſæ Majeſtatis* & *Collegia illicita*. Hæc & duo tantùm publica quaſi Crimina vel Delicta ex duodecim tabularum fragmentis reliqua eſſe invenio. De *Crimine læſæ majeſtatis*, vel potius *de una ſpecie* hanc legem reperio.

XIX. Caput.

1. *De crimine læſæ majeſtatis.* 2. *De defectione à populo Romano.* 3. *De collegiis illicitis.* 4. *Prima de incariatione.* 5. *Secunda.* 6. *Prima de vi privata.* 7. *Aura.* 8. *De exactione illicitarum uſurarum.*

1. QUEI PERDUELEM CONSITASIT, CIVEMQUE PERDUELI TRANSDUIT, KAPITAL ESTOD. *Læſæ Majeſtatis crimen* eſt illud, quod adverſus populum Romanum vel in ejus ſecuritatem committitur, id eſt quo læditur aut dignitas ejus, aut ſecuritas. Cicero in Rhetor. dicit *Majeſtatem minuere eſſe, de dignitate aut amplitudine aut poteſtate populi, aut eorum, quibus populus poteſtatem dedit, aliquid derogare.* In regibus Majeſtas dicitur excellentia dignitatis & honoris; primùm *Deo* attributa abſolutè & ſoli: De hinc & *Principibus*, qui uti ſcribit Plutarchus, in terra Dei ſunt ſimulacra, quod notant & D. Petrus epiſt. I. cap. II. v. XIII. & D. Paullus ad Romanos cap. XIII. v. I. Ejus Majeſtatis impreſſio etiam inter fortunæ varietates, Principum inſidet perſonis, veluti character quidam poteſtatis: quem intuentes vel peſſimi quandoque, imò plerumque, timent mittere manum in Principem vel eum, qui publica poteſtate præditus. Sic legimus *Lictorem vel Satellitem* Juvenem armatum, qui miſſus erat ad occidendum Marium, Conſulem Proſcriptum, apud Minturnenſes in carcere decrepitum & inermem, numquam auſum fuiſſe ferire, veluti quadam occulta Majeſtate percuſſum & prohibitum, teſte Valerio Maximo lib. II. cap. X. c. VI. Videndi & Appianus lib. I. bell. Civil. & Plut. in ejus vita. Narrat etiam Tranquillus, *quum Victoria Vitellii* nunciaretur Veſpaſiano, ſubito in ejus vultu apparuiſſe Majeſtatem antea inviſam. Vide Suetonium in ejus vita cap. VII. Silius etiam Italicus loquens de Scipione Africano narrat inter arma ſolam Majeſtatem ei incidiſſe præcipuam,

puam, qua veneratior habebatur & magis timebatur. Quid igitur ſit *Majeſtas illa* in regibus principibuſque non facilè poteſt exprimi. Eſt enim quippiam latens, quod reddit præter naturam propriam mirabile quippiam, unde veneratio ſingularis & honor naſcitur; nec quale illud ſit poſſunt ipſi admirantes propriè notare vel explicare. Ovid. lib. v. Faſtorum v. XXIII. *ex Honoris & Reverentiæ Conjugio* natam *Majeſtatem* voluit, dum ait, Deos quoſdam exemiſſe à Terris, Majeſtatem, filiam Honoris & Reverentiæ: ideoque homines Majeſtate privatos auxilium Gigantum invocaſſe, ut illam de cœlo detraherent. Certè Dei hæc virtus eſt, & radius ab vera Dei majeſtate regibus principibuſque inditus, vel aliud quidpiam efficax ſed incognitum. Nam jejunius hoc dicitur, Majeſtatem dici quaſi *Majorem ſtatum*. Eſt quidem *Major ſtatus*, ſed quid amplius, quod *in majore illo ſtatu* conſpicitur oculis potius mentis, quam carneis. Aiunt Decemviri (QUEI PERDUELEM CONSITASIT) Recitat legem hanc ex duodecim tabulis Marcianus JC. in l. III. D. ad Leg. Juliam Majeſt. *Lex*, inquit, *duodecim tabularum, jubet eum qui hoſtes concitaverit, quive civem hoſtibus tradiderit capite puniri.* (PERDUELEM CONSITASIT) Perduellis apud antiquos dicebatur, quem nos vocamus hoſtem, ab eo, ut Feſtus notat, *quod pertinaciter retineat bellum. Hoſtem* autem illi vocabant, quem nos *peregrinum.* Sic Caius in l. CCXXXIV. D. de verb. ſignif. *Quos nos hoſtes vocamus, eos veteres Perduelles vocabant.* Cicero lib. I. Offic. *Equidem illud animadverto, quod qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante.* Idem lib. II. Offic. *Pirata non eſt ex Perduellium numero diffinitus, ſed communis omnium hoſtis.* Poſtea autem *Perduelles* dicti ſunt Patriæ hoſtes, qui crimen aliquod adverſus Majeſtatem Principis aut Reipublicæ commiſiſſent: quemadmodum in hoc legis duodecim tabularum fragmento. (QUEI PERDUELEM CONSITASIT) Hoc enim eſt committere inter alia crimen læſæ majeſtatis. Nam tribus modis Majeſtas populi Romani minuebatur, I. *Si quis in juſſu* populi bellum gereret, delectum haberet, exercitum compararet; quum populi eſſet, ex Romuli lege bellum decernere vel indicere. II. *Si quis exercitum* populi Romani hoſtibus traderet. III. *Si quis imbellis cederet*, hoſtemve arcere nollet, aut in caſtra concederet, aut exercitum defereret, aut ad hoſtes profugeret. (QUEI PERDUELEM CONCITASIT) Alii alio modo hæc verba intelligunt & interpretantur. *Nonnulli hoſtes* ex amicis facere; *quidam inter quos* Hotomannus extra ordinem in hoſtem pugnare, quod capite ſancitum fuiſſe manifeſtum eſt ex variis hiſtoriis. *Sed hoſtem concitare* nihil aliud quam inire factionem, aut factionis ſacramentum ſuſcipere vel di-

cere.

cere. Pergunt (CIVEM PERDUELI TRANSDUIT) *Civem perdueli tranſdere* nihil aliud, quam exercitum Populi Romani prodere, in diſcrimen adducere, in inſidias trahere vel pellicere, ut inquit Paullus lib. v. Sent. tit. XXIX. §. I. *Tranſduit* autem in hoc lege nihil aliud quam *tradiderit*. Sic enim docet Velius Longus antiquos uſos eſſe Præpoſitione *Trans*: unde & TRANSDATO, pro *tradito* in legibus duodecim tabularum: quemadmodum notat Feſtus. Crimen igitur læſæ majeſtatis committunt, ex lege duodecim tabularum: *Qui hoſtem concitarit*, id eſt qui factionem inierit, qui factionis ſacramentum ſuſceperit vel dederit: Deinde *qui civem hoſti vel perduelli tradiderit*, id eſt, qui exercitum Populi Romani prodiderit, in diſcrimen vel inſidias petraxerit. Hodie Crimen hoc committitur *in Principem*, vel *illum* qui ſummam in republica poteſtatem habet. Qui autem hodie committant, vel quot modis committatur docet Vlpianus in l. I. D. ad Leg. Jul. Majeſt. §. I. *Hoc crimine tenetur is, cujus opera dolove malo conſilium initum erit; quod obſides injuſſu principis intercciderent: quo armati hoſtes cum telis lapidibuſque in urbe ſint conveniantve adverſus rempublicam locave occupentur vel templa, quove cœtus conventuſve fiat, homineſve ad ſeditionem convocentur; cujuſve opera, conſilio, dolo malo conſilium initum erit, quo quis magiſtratus, quive imperium poteſtatemve habet occidatur: quove quis contra Rempublicam arma ferat: quive hoſtibus pop. Romanus nuncium litteraſque miſerit, ſignumve dederit, feceritve dolo malo quo hoſtes conſilio juventur adverſus rempublicam, quive milites ſolicitaverit concitaveritve, quo ſeditio tumultuſve adverſus rempublicam fiat.* Vt proprius ad tempora noſtra accedam committitur etiam Crimen hoc *in Civitates*, ſive illæ ſuperiorem agnoſcunt, ſive non: quam Communem JCtorum, eſſe ſententiam notat Clarus JC. in §. læſæ Majeſtatis. lib. v. nu. II. & III. Committunt autem hoc Crimen *tantùm Subditi illius in quem* committitur, ut idem Clarus docet ibidem num. VI. & VII. *quum nimirum ſtant* à partibus hoſtium, *quum tractatum* faciunt contra perſonam Domini, *quum civitatem* ejus, vel *caſtrum* injuſtè occupant, produnt, tradunt hoſtibus vel invadunt; *quum armati* in bello contra Dominum veniunt, patriam oppugnant, pacem cum hoſtibus Domini contrahunt, auxilium illis ferunt, vel eos receptant; *qui Conſiliarium* principis lædunt; qui nummos ſua imagine percutiunt, plebem adverſus magiſtratum concitant, patriam produnt. Vt paucis dicam, *hodie omnes illi* hoc crimen committunt, *qui quoquo modo* reipublicæ ſtatum labefactare ſtudent, ſeditione concitata l. I. C. de ſedit. & infinitis aliis. Addunt denique Decemviri (KAPITAL ESTOD) Pœna igitur Criminis læſæ Majeſtatis ex legibus duodecim tabularum erat *Capitalis*. Pœna hæc *Vitæ Amiſſio* vocatur

ab Juſtiniano in §. III. Inſt. de publicis delictis. Impp. Arcadius & Honorius in l. v. C. ad Leg. Juli. Majeſt. *hujus Criminis reos gladio feriendos jubent.* *Aqua & Ignis Interdictionem* hîc pœnam ſtatuit Paullus lib. v. tit. XXIX. Mitior tamen hæc pœna ſic accipienda, quod plures eſſent hujus criminis ſpecies. Hodie eſt *Capitalis* & de conſuetudine *Capitis amputatio*, *ſectioque corporis in partes*, cum memoriæ defuncti condemnatione, bonorumque publicatione ex d. l. v. ad Leg. Jul. Maieſt. quæ bona *filiis*, non filiabus, non etiam nepotibus adimuntur; filiis inquam non quidem ante, ſed *poſt delictum commiſſum natis*, Clarus indicato à me loco numero XII. Quum autem variæ admodum ſint Criminis hujus ſpecies, ſæpe remitti ſolet hoc crimen. Legendus Papo lib. XXII. Arreſt. cap. I. numero III. Illud adjiciendum eſt hanc pœnam communi opinione ad eos tantùm pertinere, qui in ipſum Principem committunt, non *adverſus eum*, *qui ſuperiorem aliquem* recognoſcit. Clarus d. ſæpe loco, verſ. unum. Hæc ad legem hanc ſufficiant. Ad Claſſem earum legum, quæ pertinent ad Læſam Majeſtatem, refero etiam fragmentum illud, quod apud Feſtum, de Defectione à Populo Romano.

2. SANATIBUS IDEM, QUOD FORCTIBUS JOUS ESTOD. Recitat hanc legem Feſtus: *Sanates*, inquit, *dicti ſunt*, *qui ſupra infraque Romam habitaverunt*: *quod nomen his fuit*, *quia quum defeciſſent ab Romanis, brevi poſt redierunt in gratiam & amicitiam*, *quaſi ſana mente. Itaque in duodecim cautum eſt*, *ut idem juris eſſet Sanatibus*, *quod fortibus*, *id eſt bonis, & qui numquam defecerant à populo Romano.* Feſtus Romæ editus ſic concipit duodecim tabularum verba. *Nexo ſoluteque*, *foriti ſanatique idem jous eſto*, quam lectionem Scaliger agnoſcit. Legis æquitas manifeſta eſt, ut ii ſcilicet, qui benignitatem populi Romani experti eſſent, conſtantes deinceps in fide atque, ipſius majeſtate comiter tuenda permanerent, tum ut reliqui hoc tanquam incitamento ad Populi Romani ſocietatem atque amicitiam allicerentur. Hanc legem poſtea *Aebutia* lege abrogatam fuiſſe, docet Agellius lib. XVI. cap. X. & ego poſtea indicabo. Hæc de Legibus *Læſæ Majeſtatis*: ſequitur illa, quæ agit de *Collegiis illicitis.*

3. QUEI CALIMENDO URBE NOX COIT COIVERIT, KAPITAL ESTOD. Exſtat hujus legis ſententia apud Porcium Latronem oratione in Catilinam. *Primum*, inquit, *duodecim tabulis cautum eſſe legimus*, *ne quis in urbe metus nocturnos agitaret*: *deinde Lege Gabinia promulgatum*, *qui Coitiones ullas clandeſtinas in urbe conflaviſſet, more majorum*, *capitali ſupplicio multaretur. De te itaque Catilina ſciſcitor*, *tune cœtus iſtos Commilitonum tuorũ contra præcepta duodecim tabularum, contra leges noſtras, contra*

tra Senatus ac plebis auctoritatem nocte cogendos eſſe putaviſti ? Lex igitur hæc *Clandeſtinas* vetat *Coitiones*, quippe quæ facinoroſis hominibus facultatem aliquid contra Rempublicam audendi præbeant, vel facinora etiam patrandi. Multa enim ſacra fiebant apud Veteres Romanos noctu: quorum prætextu ſæpe ſumma flagitia committebantur. *Nox* enim omnium malorum ſolet eſſe Architectrix. Eleganter Menander, *τὴν νύκτα appellat τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγον*. Hinc etiam *Intempeſtam Noctem* Veteres appellabant, ut Varro ſcribit, *quia tempus agendi nullum erat*. Inde etiam altera illa duodecim tabularum lex *Sol occaſus Suprema tempeſtas eſto*, ut alio loco videbimus; quia nocte judicia exercere non erat licitum. Dixi Sacra quædam Romæ celebrari ſolita, nocte, quorum occaſione multa indigna facinora perpetrabantur. Inter alia autem primi loci erant *Saturnalia*, de quorum abolitione non ſolùm Romæ, verùm etiam per totam Italiam, ſcribit Livius lib. XXXIX. Inter alia ſic inquit. *Quum Vinum animos, & Nox & miſti feminas mares ætatis teneræ majoribus diſcrimen omne pudoris exſtinxiſſet*, & quæ ſequuntur. Narrat enim ibi quæ *ſcelera*, *ſtupra*, *cædes* horum nocturnorum Sacrorum occaſione committerentur; originem quoque & progreſſus, impiæ religionis ſeu verius ſuperſtitionis & impietatis, & quo modo illa impia myſteria Saturnaliorum fuerint detecta per Coſ. Poſtumium, vindicataque condignis ſuppliciis, extritis & abolitis non ſolùm Romæ, verùm etiam per totam Italiam Bacchanalibus: conſtitutis præmiis maximis iis, qui talia ſcelera detexiſſent. Cicero lib. II. de Leg. ſcribit *Dragondam quendam* Thebanum primum apud Græcos perpetua lege ſuſtuliſſe *nocturna ſacrificia*. Dabatur certè magna mulieribus anſa delinquendi nocturnis iſtis ſacrificiis, ob illarum fragilitatem & temporis occaſionem, *De Adonidis* Sacris aliquando dictum, *οὐδὲν ἱερὸν*, *nihil ſanctum*. Clodius prætextu religionis nocturnae contaminavit ſacra, quæ dicebantur *Bona Dea*. Ariſtophanes facetiſſimus poſtea in Cerealibus *novos Deos* & in his colendis *nocturna pervigilia* ſic *vexat*, ut apud eum *Sabaſius & quidam alii Dii Peregrinitatis judicati*, de Civitate ejiciantur. *Eupolus Vetus* Poëta Comicus in ſuis Baptis, nocturna illa Athenienſium ſacra, quæ *Cottytia* dicebantur, quo minus damnaret, ne mortis quidem periculo abduci potuit. Apud Plautum in Aululariæ prol. v. XXXVI. *Lyconides Adoleſcens* dicitur filiam Euclionis vitiaſſe in Cereris Vigiliis. Occaſione etiam Vigiliarum, quas Chriſtiani pii in ſolennitatibus noctu obſervare erant ſoliti, aliquando data fuit maledicendi anſa de Chriſtianis; frequenter quoque harum prætextu multa impudicè clam fuerunt commiſſa. *Elibertinum* itaque concilium in Hiſpania-

nia *nocturnas* ſuſtulit *Mulierum* in Coemiteriis *pervigilationes.* Exſtat enim Conſtantii Imperatoris Conſtitutio lib. XVI. Cod. Theod. qua abolentur *nocturna Sacrificia*, quæ Magnentio auctore erant permiſſa. Hæc de *Coitionibus Nocturnis*: ſimulque de Delictis, quibus læditur Reſpublica: ſequuntur, *quibus Privati læduntur*, qualia ſunt *Incantatio*, *Vis Privata*, & *Exactio illicitarum uſurarum*, nam plura non invenio. De *Incantatione* duas Leges, vel duo potius fragmenta, quæ ex duodecim tabulis reliqua, reperio. Prior hæc eſt, ſed mutila.

4. QUEI FRUCES ALIENAS EXCANTASIT. Legitur hujus legis ſententia cùm apud Senecam, tum apud Plinium. Senecæ verba libro IV. Nat. Quæſt. ſunt hæc: *Apud nos*, inquit, *in duodecim tabulis cavetur, ne quis alienos fructus excantaſſit. Rudis adhuc Antiquitas credebat & attrahi imbres cantibus & repelli; quorum nihil poſſe fieri, tam palam eſt, ut hujus cauſſa nullius Philoſophi ſchola introeunda ſit.* Plinius autem l. XXVIII. cap. II. & XXX. cap. I. aliiſque locis, manifeſtè Senecæ contradicit, probans multis exemplis, *maximam vim habere Incantationes*, id quod etiam quotidiana experientia teſtatur. *Magi* igitur hac lege petuntur, quorum finis & ſcopus eſt *incantamentis alicui nocere.* Dicuntur & *Malefici*, unde titulus in Cod. lib. IX. XVIII. De *Maleficiis*, *Mathematicis*, *& ceteris ſimilibus*: *Maleficos* ſane hujuſmodi *eorumque artes* conſtanter omnes conſtitutæ bene laudabiliterque reſpublicæ damnant & averſantur: Etiam eos, qui ſuis incantationibus & Carminibus opem & auxilium putantur adferre. Nam *ab Deo ſolo* malis noſtris & morbis, rerumque noſtrarum incommodis & vitiis medicina eſt petenda. Is enim ſolus mederi poteſt & vult, ſi nobis ſit ſalutare; poteſt, quia maximus; vult, quia optimus. Fruſtra apud alios quæritur vel aliis modis; quod ille abundè poteſt ſuppeditare. In multis tamen locis *incantationes & exerciſiſmi* ad curanda animalia, vulnera, aliaque id genus permittuntur: iis tamen legibus, *ne quid contra fidem* Catholicam admiſceatur: *ne nomen Dei* in vanum accipiatur: *ne materia verborum* aliquid falſitatis habeat: *ne nomina incognita* uſurpentur: *ne vana admiſceantur*: *Ne ſpes ponatur* in modo vel ſcribendi vel legendi: *Ne verba contineant* mercationem Dæmonis expreſſam vel tacitam: *Ut in verbis tantùm* ratio habeatur Virtutis divinæ, à qua ſperatur effectus: *Ut denique effectus* committatur voluntati Divinæ. His legibus & conditionibus Incantationes licitas eſſe ſcribit, D. Thomas in lib. II. cap. IV. Exemp. XCIII. Has conditiones exactè obſervaſſe volunt nonnulli *Germanum Epiſcopum*, qui in Curia regis Brittanniæ Aſinum ſuum mortuum reſuſcitavit: *has beatum Aegidium*, qui Cervam ab Venatoribus im petitam defendit & vulnus ſagittæ ſua benedictione

dictione ſanavit: *has item Lauſonienſem* Epiſcopum, qui exorciſmis uſus eſt contra ſangui ſugas, damna piſcibus inferentes. *Sed quum conditiones* iſtæ, quas indicat Thomas, difficulter ſervari poſſunt, præſtat *Exorciſmos* & *Incantationes* ex Chriſtianis rebuſpublicis exſulare: morbiſque & malis noſtris *ab Deo* ardentibus *precibus* remedium & medicinam vel petere, vel precari. Exemplum elegans & pium eſt apud Lucam Actor. cap. IX. v. XXXIV. ubi Divus Petrus Aeneam ſanat his verbis. *Sanet te Dominus noſter Jeſus Chriſtus, ſurge, ſterne lectum tuum.* *Fides* magnam vim habet *in invocatione Dei* ad ſanitatem impetrandam & mirabilia efficienda, juxta Chriſti promiſſionem, quæ legitur Mathæi cap. XIV. v. XXXII. & XVII. v. c. XX. *Amen quippe dico vobis, ſi habueritis fidem, tamquam granum ſinapi & dixeritis monti huic, tranſi hinc, tranſibit; & nihil impoßibile erit vobis.* Porro *de Magicis* ad bonum finem, multa ſcribit Petrus Gregorius Tholoſanus lib. XXXIV. ut *de Ventis ſopitis*, De *grandine depulſa*, de *Quæſtionis dolore eluſo*, & ſimilibus. Sequitur lex altera de *Incantatione*.

6. NEIVE ALIENAM SECETEM PERLEXERIS. Citat hoc Duodecim Tabularum fragmentum Servius Virgilii Interpres & Auguſtinus in libris de Civitate Dei. Servius quidem in explicatione verſus, qui eſt Ecloga VIII. v. XCIX. *Atque ſatas alio vidi traducere meſſis.* Auguſtinus verò lib. VIII. de Civit. Dei c. XIX. *Eo quod peſtifera ſceleratаque doctrina fructus alieni in alias terras transferri prohibentur; nonne in duodecim tabulis, id eſt Romanorum antiquiſsimis legibus Cicero commemorat eſſe conſcriptum & ei qui hoc feciſſet; ſupplicium conſtitutum.* Sic Apulejus Apologia: *Magia iſta, quantum audio, res eſt legibus delegata jam inde antiquitus duodecim Tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.* Hæc verò *certis conceptiſque verborum formulis* vel potius *ſuſurris maliſque carminibus pernicies hominibus*, vel *agris calamitas* inferebatur. Hujus generis ſunt *illa Diræ*, de quibus Cicero lib. I. de Divinatione & Plutarch. in Craſſi vita. De voce autem *Pellicere* videndus eſt Velius Longus de Orthogr. Hæc de Legibus, quæ ad *Incantationem*, ſequuntur, quæ ad *Vim Privatam.*

*

✝ UNCIASIO IENOSE NE QUIS PLUS EXERCETOD; SEI QUIS ALIUTA FAXSIT, QUADRUPLIONE POENAM LUITO (UNCIASIO FOENOSE) *Fenus* quemadmodum notat Varro dictum eſt à *Fetu* & quaſi à *Fetura* quadam pecuniæ parientes & increſcentis. Sic Feſtus. *Fenus appellatur naturalis terræ fetus; ob quam cauſſam & nummorum fetus fenus eſt vocatum & de ea leges Fenebres.* (reſpicit ad hunc & plures quæ in duodecim Tabulis fuerunt leges, item ad Duelliam & ſimiles)

Fenus, *Feneratores* & *lex de credita pecunia* & *quæ* ibi ſequuntur. Sunt autem variæ *Feneris* vel *Uſuræ* ſpecies in Veterum ſcriptorum apud Romanos monimentis: *Summa Uſura*, quæ & *Uſura Centeſima* & *As Uſurarius* dicitur eſt, quum pars ſortis centeſima ſingulis menſibus penditur, id eſt quum de centum aureis, ſingulis menſibus, *unus*, ſingulis annis *duodecim* penderentur, *Uſura deunx*, quum ſingulis annus in centenos undecim penderentur; *deunx* quam decem; *dodrans* quum novem, *bes* quum octo; *ſeptunx* quum ſeptem; *ſemis* quum ſex; *quincunx* quum quinque; *triens* quum quatuor, *quadrans* quum tres; *ſextans* quum duo, *unciaria* quum unus penderetur. Et de poſtremo hoc fenore loquitur fragmentum hoc duodecim tabularum. Hodie *Uſurarum* ſive *Fenoris* non exigua ſolet haberi ratio. *Uſuræ* mutuo plerunque debentur: ſuntque id quod ſorti ſive quantitati accedit. Sunt autem vel *Lucratoriæ* vel *minus*. *Lucratorias* appellant J C. quæ ex mero mutuationis officio contra naturam mutui, quod gratuitum eſt, lucrum faciunt, & hæ improbæ ſunt vel illicitæ. l. xx. C. ex quib. cau. inf. ir. ſuntque etiam *jure divino prohibitæ*, quemadmodum videre eſt Levit. cap. xxv. v. xxxvi. & xxxvii. Exod. c. xxii. v. xxvi. Deuter. c. xxiii. v. xix. Pſal. xv. v. v. Ezech. c. xviii. v. viii. Lucæ. c. vi. v. xxxiv. hoc uſurarum genus propria voce *Fenus* appellatur; de quo etiam agit lex duodecim Tabularum. In *minus Lucratoriis* conſideratur hodie *Qualitas*, deinde *Quantitas*: per *Qualitatem* Vſuræ aliæ dicuntur *Compenſatoriæ*, aliæ *Punitoriæ*. *Compenſatoriæ* ſunt, quæ præſtantur, ut compenſent juſtum intereſſe, quod habet Creditor eo quod pecunia careat. Fit autem hîc æſtimatio uſus ſortis conſumtæ cum damno Creditoris, quod licitum eſt. l. xxiii. C. de adminiſtr. tut. Paullus Epiſt. ii. ad Corinth. cap. viii. v. xiv. l. xiii. §. 1. D. de uſur. tot. tit. C. de uſur. Andr. Gail. lib. ii. Obſ. v. n. 1. Hotom. quæſt. Illuſtr. xl. *Punitoriæ* non tam ad mutuum, quàm alios etiam Contractus pertinent, quum hæc *non propter lucrum petentium*, *ſed propter moram non ſolventium* pro pœna vel ab lege vel ab homine infligantur l. xvii. §. iii. D. de uſur. Concurrunt igitur hîc *præſumtum Creditoris damnum emergens* & *lucrum ceſſans* & *mora debitoris*; quæ, quum ſit delictum, meritò punitur l. xliv. ubi gloſſa. D. mandati. Lex à tempore moræ legitimas uſuras jubet præſtare l. xix D. de uſur. Homo quantaſcumque ſtipulari ſibi poteſt l. fin. D. de præt. ſtipul. *Quantitas* autem harum uſurarum alia fuit *jure veteri*, alia *novo*. *Veteri jure* mira fuit varietas l. viii. C. ſi certum pet. l. xl. D. eodem. Videndus omnino Burcholdus tractatu de uſur. cap. iv. *Jure novo* Juſtiniani tempore alia *plebeis* & *mercatoribus*, alia *nobilibus perſonis* uſuræ quantitas conſtituitur. *Mercatoribus*

toribus Uſuræ Beſſales, duodecim annis æquantes ſortem; *plebeis*, quæ æquarent ſortem annis ſexdecim & octo menſibus conceſſæ. l. XXVI. C. de uſur. *Nobilibus* Trientales permittuntur, exæquantes ſortem tercentum menſibus. Videndus Burcholdus indicato à me loco. Noſtro tempore ex Caroli Quinti conſtitutione quinque tantùm in centum pendentur, id eſt *quincunces uſuræ*; exæquantes ſortem viginti annis, conceſſæ ſunt. Andr. Gail. l. II. Obſ. V. numero II. *Hunc uſurarum modum*, qui excedunt, *infamia notantur*, Burcholdus cap. V. numero VII. (SEI QUIS ALIUTA FAXSIT) Verba ex lege quadam Numæ Pompilii ex ſcripta, quæ aliquoties in legibus duodecim tabularum arbitror fuiſſe ab Decemviris poſita. Videndus Feſtus lib. I. de verb. ſig. qui *Aliuta* vocem interpretatur *aliter*. (QUADRUPLIONE POENAM LUITO) Legendus Cato in libris de re ruſtica. Ex hac autem pœna notandum, quantopere averſati fuerint *Uſuras* Veteres Romani, qui *Uſurarium* vel *Fœneratorem* in *quadruplum*, *Furem* autem in *duplum* condemnare ſoliti, ut ibi notat Cato. Hæc dicta ſufficiant ad Legum iſtarum fragmenta, quæ pertinere viſa ſunt ad *Delicta* vel *Maleficia Simplicia*: ſequuntur quæ ad *Miſta Maleficia* ſpectant, ex *Dictis ſimul & Factis*, ut *Crimen Falſi*.

XX. CAPUT.

1. *De crimine falſi.* 2. *Delicto animalium.*

1. QUEI FALSUM TESTIMONIOM DIXSERIT, EX SAXO DEICITOR) Exſtat apud Agellium lib. XX. c. I. *An putas Phavorine, ſi non illa etiam ex duodecim tabulis de Teſtimoniis falſis pœna aboleviſſet, etſi nunc quoque ut antea, qui falſum teſtimonium dixiſſe convictus eſſet, è ſaxo Tarpeio deiceretur, ementituros fuiſſe pro teſtimonio tam multos* &c. (QUEI FALSOM TESTIMONIOM DIXERIT) Convenit hæc lex cum *octavo Legis divinæ præcepto unde* Græci ſumſiſſe videntur; *ab Græcis* autem Romani. Nam Platonem alioſque Græcorum Philoſophos Moſis ſcripta de creatione Mundi iiſque quæ ſequuta ſunt, legiſſe, tam eſt certum, ut probatione non indigeat. Apud Athenienſes autem hanc vel ſimilem *de falſis Teſtimoniis* legem fuiſſe, inde paret, quod apud eos in Areo pago graviſſimum fuerit judicium ψευδαμαρτυριῶν, quemadmodum apparet ex Demoſthene, qui ſcribit eos non modò in teſtes falſi teſtimonii reos, ſed & in eum, qui hujuſ-

modi teſtes ſubornarat & produxerat, judicium dediſſe & graviſſimè animadvertiſſe. Ratio erat illa, quod in Græcia infiniti eſſent ad falſum teſtimonium dicendum ſine ulla religione, tamquam ad ludicrum parati; quemadmodum non obſcurè notat Cicero Oratione pro Flacco. (QUEI FALSOM TESTIMONIOM DIXERIT) *Falſum* committitur *Dictis*, *Scriptis*, vel *Facto*. *Dictis*, ut *ſi quis dicat Mendacium vel falſum Teſtimonium*, Paullus lib. v. tit. xv. §. v. Item *ſi Judex negligat Conſtitutiones*; *ſi falſum nomen vel cognomen ſibi quis fingat*; vel *pro nobili*, *militeque ſe gerat*, quum non ſit; item *ſi nomen in alterius fraudem mutet*; *parentes alios vel genus ſibi fingat*. l. un. C. de mutatione nominis. l. XIII. D. ad Leg. Corneliam falſi. Paullus lib. v. cap. xxv. §. 11. Novella Leonis LXXVI. *Scriptura* Falſum committitur, ut *ſi quis falſa Teſtimonia ſcribat* vel *ſignet*, *in teſtimonio contra voluntatem teſtatoris ſibi Legata vel Fidei commiſſa adſcribat*; vel *chirographa*, *alias rationes & inſtrumenta falſa ſcribat* & *conficiat* vel *ſubſcribat*. l. I. IV. V. XI. XII. XV. XVII. D. ad Leg. Cor. de Falſ. Cujac. ad Leg. Cornel. C. de Falſis. Clarus lib. v. §. falſum. *Facto* falſum committit; *qui judicem corrumpit*. l. XXI. in fin. D. eod. *qui ſcripturam in fraudem alterius delet*, *mutat*, *ſubjicit*, *corrumpit*. l. I. D. eod. *qui teſtamentum amovet vel aufert*. l. II. l. XIV. C. eod. *qui teſtamenta ſupprimit*, *celat*, *ſignat falſò*, *ſcripturam alienam falſò imitatur* l. XXIII. D. eod. *qui Vi Teſtamentum aperit* l. I. §. V. D. eod. *qui nummos aureos adulterant*, *radunt*, *tingunt* l. VIII. D. eod. *qui nummos corrumpunt*, *ſtanneos expendunt*, *inaurant*, *inargentant*: tot tit. C. de falſ. moneta. *qui falſum partum ſupponunt* l. XIX. D. eodem. Paullus lib. v. cap. xxv. §. x. Item *qui nomine magiſtratus falſas litteras proponunt ſive reddunt* l. XXV. D. eodem: quemadmodum hodie ſolent *validi mendicantes* tit. C. de mendicant. valid. Item *qui Edicta Magiſtratuum corrumpunt* l. pen. C. eodem qui *falſo Inſtrumento & falſis Inſignibus altioris ordinis utuntur* l. antepenultima. C. eod. *qui ſignum adulterinum ſuſcipiunt* vel *faciunt* l. XXX. c. eodem *qui menſuras vini vel frumenti publicè probatas corrumpunt* l. penult. c. eodem *qui utuntur falſis & abrogatis Reſcriptis vel Conſtitutionibus* l. ult. c. eod. Paullus lib. v. c. XXV. §. IX. *Item qui litteras alienas aperiunt*. Clar. v. Sent. lib. IV. Item *qui ſubornant falſos teſtes eoſque corrumpunt*. Clar. d. §. alios multos caſus prætereo. *

‡ 6. SEI MEMBROM RUPSIT, NEI CUM EO PACIT, TALIOD ESTOD) Inter Delicta vel maleficia non poſtremum locum ſolet obtinere *Vis*, quum quis vel *coactis hominibus* vel *ſine coactis hominibus* in aliquem facit impetum. *Convocatis hominibus* fit vis vel *privata* vel *publica*. Sine *coactis* autem *hominibus* vis infertur I. *ex capite* tertiæ Legis Aquiliæ, II. *Effractione*, III. *Termino*

mino

mino moto. Verba Legis duodecim tabularum quæ indicavi pertinent ad *caput tertium Legis Aquiliæ.* Caput hoc complectitur omne damnum, præter mortem, rebus, animalibus, ſive hominibus, culpa etiam leviſſima aut dolo, datum; ſive quis vulneraverit, ſive uſſerit, fregerit, ruperit, aut quovis alio modo rem deteriorem fecerit. Poteſt etiam referri hoc caput ad *Vim privatam*, quum quis *vel armis* vel *ſine armis* in alterius res aut corpus convocatis hominibus impetum facit. (SEI MEMBROM RUPSIT) Exſtat hæc lex apud varios, Agellium lib. XX. cap. I. Feſtum in Talio, Catonem lib. IV. Orig. teſte Priſciano lib. VI. Juſtiniano denique lib. IV. Inſtit. tit. IV. §. VII. Apud nullum autem legitur lex integrior, quamvis corruptis verbis, quàm apud Agellium, cujus hæc ſunt verba vel potius apud Agellium Phavorini: *Nonnulla*, inquit, *in iſtis Decemvirorum legibus nec conſiſtere quidem viſa ſunt. Veluti lex illa Talionis, cujus verba (niſi memoria me fallit) hæc ſunt.* SI MEMBRUM RUPIT MEUM, E PACTO TALIO ESTO. *Præter enim ulciſcendi acerbitatem nec procedere quoque excuſatio juſta talionis poteſt. Nam cùm membrum ab alio ruptum eſt, ſi ipſi itidem rumpere per talionem velit: quæro an efficere poſſit rumpendi pariter membri æquilibrium? In qua re primum ea difficultas eſt inexplicabilis. Quid ſi membrum alter imprudens ruperit. Quod & per imprudentiam factum eſt; retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus & conſultus non cadunt ſub ejuſdem talionis ſimilitudinem.* Hæc & quæ alia multa ſequuntur ibi Phavorinus: de legis hujus iniquitate conquerens non immeritò. Multa enim veniunt in Delictis conſideranda, ut pœnæ vel exaſperentur, vel mitigentur: habenda enim ratio *cauſſæ, perſonæ, loci, temporis, qualitatis, quantitatis;* & *eventus.* *Eventum* præcipuè inculcat ibi Phavorinus. Conſiderat enim *Eventus*, *Cauſſam Finalem*, *Propoſitum*, & *Exitum*, an *fortuitum*, an *voluntarium* ſit Delictum l. XI. §. II. D. de pœnis. Et ſanè ob *Delictum fortuitum*, talionem alicui imponere, iniquiſſimum videtur; quemadmodum conqueritur Phavorinus. Quum autem Decemviri non diſtinxerint inter *Delictum voluntarium* & *fortuitum*, & abſurdum eſſet *in Talionem condemnare*, qui fortuitò deliquit; verba legis proculdubio exaudienda ſunt de *Delicto voluntario*, id eſt de eo, qui *non caſu*, ſed *iracundia*, *impetu*, *culpa*, *dolo* alicui membrum ruperit; ut nimirum *talionis lege* rurſus ei membrum rumpatur. Eo pertinent verba illa Cæcilii apud eundem Agellium pro defenſione legis ſic loquentis: *Decemviros minuere atque exſtinguere volentes hujuſcemodi violentiam pulſandi atque lædendi, talione, eo metu coercendos eſſe homines putarunt. Neque ejus, qui membrum alteri rupiſſet & paciſci tamen de redimenda talione nollet; tantam rationem habendam arbitratos eſſe, ut an prudens imprudenſve*

rupiſſet, ſpectandum putarent, aut talionem in eo vel ad amuſſim æqui pararent vel in librili perpenderent: ſed potius eundem animum eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque caſum exigi voluiſſe, quoniam modus voluntatis præſtari poſſet, caſus ictus non poſſet. Nec eſſe nimiam acerbitatem pœnæ, quum idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præſertim quum habeam facultatem paciſcendi & non neceſſe ſit pati talionem, niſi eam ipſe elegerim. Quæ omnia clariſſima & maximè perſpicua reddunt hujus fragmenti verba, totiuſque legis ſententiam manifeſtam & dilucidam. Illud autem obiter monendum Legis verba corruptius legi apud Agellium SI MEMBRUM RUPIT MEUM, E PACTO TALIO ESTO. Aperta quidem eſt ſententia: putandum tamen alio modo aliiſque verbis ab Decemviris fuiſſe conceptam; hoc modo: SEI MEMBROM RUPSIT, NEI CUM EO PACIT, TALIOD ESTOD. Voluit enim Phavorinus ipſiſſima legis indicare verba, non ſententiam, quum inquit: *cujus verba niſi me memoria fallit, hæc ſunt*: Aiunt igitur Decemviri (SEI MEMBRUM RUPSIT) *Rupſit* antiquo ſcribendi more pro *ruperit*. (NI CUM EO PACIT) Sic hæc verba omnibus litteris leguntur apud Feſtum lib. pen. de verb. ſig. *Talionis mentionem fieri in legibus Duodecim Tabularum ait Verrius, hoc modo.* SI MEMBRUM RUPSERIT (alii legunt RUPERIT vel RUPIT) NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO. Et addit, *Neque id quid ſignificet, indicat puto, quia notum eſt, permittit & lex parem vindictam.* PACIT autem hic non pro *paxit* ponitur, ut quidam volunt, ſed ſimpliciter, ab antiqua voce *Paco*; quæ apud Feſtum lib. XIV. *Pacionem antiqui dicebant, quam nunc pactionem dicimus; unde & Paciſci adhuc à Paco in uſu remanet.* ſic enim ibi legendum (TALIOD ESTOD) Cato lib. IV. Orig. apud Priſcianum lib. VI. *Si quis membrum rupit, aut os fregit, talione vindicta proximis cognatis ulciſcitur.* Reſpicit enim proculdubio ad hoc legis duodecim tabularum fragmentum. Et apertius Juſtinianus in Inſtit. lib. IV. tit. IV. §. VII. *Pœna autem injuriarum ex lege Duodecim Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum nummariæ pœnæ conſtitutæ, quaſi in magna Veterum paupertate.* Ex iis igitur quæ hactenus in hujus legis explicatione commemorata, diſcimus, *Talionem, nihil aliud eſſe, quam æqualem retributionem*, idque in malam partem, ut *ſi quis alicui oculum eruerit, idem ille patiatur.* Plinius lib. VII. cap. LIV. *Sicut in Cornelia nemo ante Sullam Dictatorem traditur crematus: idque voluiſſe, veritum talionem, eruto C. Marii cadavere.* Lex Talionis deſcribitur in Exodo cap. XXI. v. XVIII. *Si mors ejus fuerit ſubſequuta, reddet animam pro anima; Oculum pro oculo, Dentem pro Dente: Manum pro Manu, Pedem pro Pede,*

Pede, *Aduſtionem pro Aduſtione*, *Vulnus pro Vulnere*, *Livorem pro Livare*. Sic Geneſis cap. IV. vers VI. *Quicumque effuderit humanum ſanguinem*, *fundetur & ipſius ſanguis*. Quæ pœna hodieque apud nos eſt in uſu, diciturque vulgo, **De Levende by de Doode leggen**. Non abſimilis Talionis legi eſt illud. *Quod quiſque juris in alium ſtatuerit*, *eodem jure & ipſe utatur*; quibus verbis conceptus eſt titulus II. lib. II. Pandectarum. Hæc ad legem priorem *de Vi*; ſequitur altera.

7. SEI OS FREGIT, VIGINTI QUINQUE ÆRIS POENÆ SUNTO) Exſtat hæc lex cùm apud Agellium lib. *xx*. cap. I. tum apud Juſtinianum lib. IV. Inſtit. tit. IV. §. VII. de injuriis. Agellii verba ſunt hæc, vel potius Cæcilii apud Agellium: *Injurias*, ait, *atrociores ut de Oſſe fracto*, *non liberis modò verùm etiam ſervis factas*, *impenſiore damno vindicaverunt*. Juſtiniani autem ſunt hæc §. VII. *Pœna injuriarum ex lege Duodecim Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat*; *propter os verò fractum nummariæ pœnæ erant conſtitutæ*, *quaſi in magna veterum paupertate*. Videndi de hac pœna idem Agellius, lib. *xx* cap. I. Plinius lib. XVIII. cap. III. Feſtus in Grave æs. Silentio interim non prætereundum duas primas leges referri etiam poſſe ad claſſem earum, quæ ad *Injuriam Realem* pertinent. Sequitur *Lex de Exactione illicitarum uſurarum*.

8. UNCIASIO FOENOSE NEI QUIS PLUS EXERCETOD: SEI QUIS ALIUTA FAXSIT, QUADRUPLIONE POENAM LUITO Concinnata hæc lex eſt ex tribus ſcriptoribus, *Tacito* lib. VI. c. XVI. Annalium, *Catone* in libris de re ruſtica, & *Feſto* lib. I. de verborum ſignificatione. Taciti verba ſunt hæc: *Sanè vetus*, inquit, *urbi fenebre malum & ſeditionum diſcordiarumque creberrima cauſſa*: *eoque cohibebatur antiquis quoque & minus corruptis moribus*. *Nam primò duodecim Tabulis ſancitum*, *ne quis unciario fenore amplius exerceret*; *quum autem ex libidine locupletium ageretur*: *dein rogatione Tribunicia ad ſemuncias redacta*. *Poſtremò vetita uſura*, *multiſque plebiſcitis obviam itum fraudibus*, *quæ toties repreſſæ miras per artes rurſum oriebantur*. Cato autem ſic ſcribit: *Majores noſtri ſic habuerunt*, *& ita in legibus poſuerunt*, *furem dupli condemnari fœneratorem quadrupli*. ‡

* QUEI FALSOM TESTIMONIOM DIXERIT, E SAXO DEICITOR. (E SAXO DEICITOR.) *Saxum Tarpeium* vel *Rupes Capitolina* pars erat Capitolini montis, miræ altitudinis, quemadmodum notat Varro lib. IV. de LL. *Diriſſimum* autem ſupplicii genus de *Saxo præcipitari* quod uſitatum non ſolùm Romæ, verùm etiam apud alios populos. Eo enim adfecta legitur *Jeſabel* lib. IV. Regum cap. IX. v. *xxx*III. adfecti item ſcribuntur *filii Seiri Captivi* lib. II. Paralipom. cap. *xxv*. v. XIII. item *Aeſo-*

pus, ut in ejus vita commemorat Planudes, Plutarchus de ſera Numinis vindicta. Item *Lycas veneficus*, canente Ovidio in Ibin, *Aſtyanactes*, eodem Ovidio teſte lib. XIII. Metamorph. v. CCCCXV. & Seneca in Troadibus v. CIↃC. *Daphidas* item, ut refert Valerius Maximus lib. VIII. c. VIII. ext. c. VIII. Apud Romanos autem valde erat uſitatum: apud quos non ſolùm *falſi teſtimonii convicti* de ſaxo præcipitabantur, ut diſcimus ex hac lege: verùm etiam *Cives hoſtes patriæ*, ut docent Plutarchus in Camillo & Mamertinus in Panegyrico. Exemplum nobiliſſimum eſt in *Manlio Capitolino*. adfectati regni reo. Item *Inceſtuoſi* ut legere eſt apud Tacitum lib. v. Annal. XIV. *Transfugæ*, apud Livium non uno loco. *Servi* in l. unica. C. de emendat. ſervor. Sic etiam de Saxo præcipitatos legimus *Tarentinos quoſdam captivos*, qui effugerant, & ex fuga retracti erant Romam, apud Livium lib. XXIV. Sic *Puer quidam* ſcribitur præcipitatus ad Caligula: ut in ejus vita commemorat Suetonius. Quem & *quoſvis ſontes* præcipitari ſolitos docent Plutarchus in Romulo, Halicarnaſſæus lib. VIII. Dio lib. XLIV. *Illud autem* ſupplicii genus imitatus eſt Tiberius Capreis, ut narrat Suetonius in ejus vita cap. LXII. Ajunt igitur (E SAXO DEICITOR) Cauſſa tam atrocis pœnæ fuit, ut acerbitas ulciſcendi maleficii bene atque cautè vivendi diſciplina eſſet. Illud autem ſupplicii genus, ut tetrum, poſtea obſolevit, quo pertinet l. XXV. §. I. D. de pœnis. Nam poſterioribus temporibus in Judicum arbitrio cepit eſſe, *qualis pœna falſo Teſti irroganda eſſet*; aliquando etiam *Legis Corneliæ* pœna fuit irrogata, *deportatio* videlicet & *omnium bonorum publicatio*. Teſtatur poſtremum hoc Marcianus JC. in l. I. D. ad Leg. Cor. de Sic. ubi ſcribit *eum*, *qui falſum teſtimonium dolo malo dixiſſet*, *quo quis rei capitalis damnaretur*: *ea lege teneri*, *cujus eſt pœna Inſulæ Deportatio & omnium bonorum ademtio*. Hodie *Pœna Falſi* valde variat. Eſt enim aliquando *civilis*, ut *obligatio in duplum ejus quod intereſt*. *l.* XXV. *l.* XXXI. in fin. D. ad leg. Cor. vel ad retractandum falſum l. pen. C. de tranſactionibus. tot. tit. D. ſi ex falſis inſtr. vel teſtimoniis judicatum ſit. Aliquando eſt *Criminalis*: ut in Notario, qui falſum Inſtrumentum confecit eſt *amputatio manus*. Clar. lib. v. §. falſum num. v. Aliquando *amiſſio cauſſæ*, *lucri vel negocii in quo falſum dixerunt*. Clar. d. loco num. XXXII. aliquando falſi pœna extenditur *uſque ad mortem*. l. XXIII in fine. C. ad Leg. Corn. de falſ. Deuter. cap. XIX. v. XIX. aut remittitur uſque *ad manus amputationem*. Novell. XLII. c. I. §. I. & XVII. c. IX. vel *relegationem* l. XXI. l. XIII. D. d. t. Interdum *pœna Talionis* infertur. Deut. cap XIX. v. XXI. præſertim deponenti falſum in crimine Capitali, Clar. lib. v. Sent. §. falſum. num XXXI. *Capitalis* quoque eſt hæc pœna in *Obſtetricibus falſum*

partum

partum deponentibus l. II. D. de Carbon. Edicto. Paull. lib. v. tit. xxv. §. x. Interdum eſt *arbitraria pœna* §. vi. Inſt. de public. judic. l. xxii. C. de falſ. Paull. lib. v. tit. xx. Novell. Leonis. LXXVII. Sed hæc ſufficiant de Delictis *Propriis & Immediatis* : ſequitur fragmentum unum, quod pertinet ad *Maleficia aliena*, quæ dicuntur, quando delinquunt *noſtra Animalia*: eo pertinet ſequens lex.

2. SEI QUADROPES PAUPESIEM FAXSIT, QUADROPEDIS DOMINOS NOXSIAM SARCEITOD; AUT QUOD NOXIAM NOCUIT DARE DAMNAS ESTOD. Exſtat apud Ulpianum in l. 1. D. ſi quadrupes pauper. fec. dic. & Iuſtinianum Imperatorem lib. IV. Inſt. tit. IX. in pr. Ulpiani verba ſunt hæc : *Si quadrupes pauperiem feciſſe dicetur, actio ex lege duodecim tabularum deſcendit, quæ lex voluit, aut dari id quod nocuit, id eſt animal quod noxiam commiſit, aut æſtimationem noxiæ offerre.* Iuſtinianus autem ſic inquit : *Animalium quæ ratione carent, ſi qua laſcivia, aut pavore, aut feritate, pauperiem fecerint, noxalis actio lege Duodecim Tabularum prodita eſt. Quæ animalia ſi noxæ dedantur proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex Duodecim Tabularum ſcripta eſt ut puta : Si equus calcitroſus calce percuſſerit, aut bos cornu petierit.* (SEI QUADROPES PAUPESIEM FAXIT) *Pauperies* propriè in hac lege damnum ſine injuria manſuetæ quadrupedis, ſive alterius pecudis vel beſtiæ facientis datum, non laceſſitæ ſed proprio motu, ſua laſcivia & fervore contra communem ſui generis naturam & manſuetudinem l. 1. §. III. D. Si quadrup. pauper. fec. dic. §. 1. Inſt. eodem. l. XIV. D. de præſcript. verb. Quod ſi igitur *genitali feritate* nocuit animal, ceſſat obligatio l. 1. §. 1. cum ſeq. D. ſi quadr. pauper. fec. dic. §. 1. Inſtit. eodem. Quod ſi *culpa alicujus*, non ſui ipſius, cui damnum datum eſt, inſtigatum ſit, vel ad feritatem commotum, pauperies non eſt, ſed ex *Lege Aquilia* obligatio eſt. l. 1. §. IV. D. h. t. Paullus lib. 1. tit. XV. §. II. (QUADROPEDIS DOMINUS NOXIAM SARCEITOD) Hujuſmodi Legem tulerat etiam Solon Athenienſium Legiſlator, quemadmodum videre eſt apud Plutarchum in ejus vita, & Platonem lib. II. de Legibus. (AUT QUOD NOXIAM NOCUIT DARE DAMNAS ESTOD) Pertinet ad hanc legem tertia pars Edicti Aedilitii, quo quis prohibetur *Canem*, *Verrem*, *Aprum*, *Urſum*, *Leonem* ibi habere, qua vulgo iter fit : & ſi adverſus ea factum erit, nocitumque libero homini eſſe dicatur, quantum æquum & bonum judici videtur, tanti Dominus condemnetur ; *ceterarum rerum* quanti damnum datum ſit, *dupli*. l. XLII. D. de ædilit. edicto, vel etiam *pro noxa deditio* concedatur. §. ult. Inſt. Si quadr. paup. fec. dic. l. IV.

cum ll. ſeqq. d. l. xlii. D. de ædilit. edicto. Hactenus de iis Legum Duodecim Tabularum fragmentis egi & dixi, quæ pertinere viſa mihi ſunt ad res privatas: ſequuntur quæ ad publicas. Eo enim relaturum me dixi fragmenta illa, quibus Judiciorum ratio præſcribitur.

XXI. Caput.

1. *De judiciis.* 2. *De judice.* 3. *De in jus vocatione.* 4. *De comparitione.* 5. *De dilatione judiciali ob ingentem cauſam.*

1. Fragmentorum, quæ *ad res publicas* pertinent, nonnulla agunt de *Judiciis*, unum de *Privilegiis*, unum item de *Comitiis*. *Judicium* nihil aliud, quam legitima & ſolennis cauſſæ apud Judicem inter Litigantes tractatio, examinatio & dijudicatio arg. C. x. & ibi Gloſſa & Canoniſtæ extra. de verb. ſig. Videnda & l. xiii. §. i. & ii. C. de judic. Alii alio modo diffiniunt. Videndi Baldus in Rubrica Dig. tit. de judic. Alexander in rubrica C. eodem. Abbas in rubr. extra d. t. Panormitan. in Proceſſu Judic. *Judiciorum* variæ admodum ſunt ſpecies: à pleriſque *Duplex* eorum traditur *Diviſio*; prior ſumta *à Forma*; poſterior à *Fine*. *A Forma*. Judicium aliud eſt *Ordinarium*, aliud *Extraordinarium*. *Ordinarium*, in quo Judex ordinarius, ſolenniter & ſecundum ordinem de cauſſa cognoſcit: eſtque duplex *Publicum* & *Privatum*. *Publicum*, cujus cognitio eſt Principis, Præfectorum, Præſidum, Senatorum, Provincialium, aliorumque qui paſſim judiciis ordinariè & publicè exercendis præſunt. *Privatum* dicitur, cujus cognitio eſt Judicis Dati, hodie *Delegatum* dicitur. *Extraordinarium* illud vocatur; in quo legitimus & uſitatus ordo non obſervatur, ſed ſine ſtrepitu & figura judicii de plano & ex æquitatis præſcripto prociditur. *Ab fine* Judicium aliud eſt *Civile*, aliud *Criminale*. *Civile* quo petit Actor id, quod controverſum, ſibi adjudicari, proprii privatique commodi cauſſa. *Criminale* quod pœnam pro crimine perpetrato vel Fiſco Pecuniariam applicat, vel Reo Corporalem infligit. Alias ſubdiviſiones prætereo. De Judiciis autem in legibus Duodecim Tabularum, quæ quidem de iis ſuperſunt, reperio agi vel in *genere* vel in *ſpecie*. *In genere* quidem de *Perſonis Judicum*. *Judex* propriè Diſceptator eſt Juris. l. xiv. verſ. cum igitur C. de jud. L. iii. §. iv. D. de recept. arbitr. *In Judicibus* præter alia conſiderari ſolent *Virtutes*, quibus eos præditos eſſe oportet.

Ea

Eæ variæ ſolent numerari. I. *Timor Dei*, qui facit, ne favore corrumpantur. Non enim oportet Judicem addictiorem in Judicando eſſe illi, quem amat, quam cui invidet: Amicitiæ rationem habere non debet, nihilque diſſimulare. *Facit idem* Timor Dei, ne Odii ſtimulis abripiantur. *Odium* enim ſincerum veritatis cognitæ judicium turbat, ſternit, pervertit. *Id non eſt conſtantis & recti judicis*, inquit Calliſtratus in l. XIX. §. 1. D. de off. præſ. *cujus animi motum vultus detegit*. *Facit idemque Timor Dei*, Ne metu fracti falſa & injuſta contra conſcientiam pronuncient. Deteſtanda in Judice *Puſillanimitas* illa, qua in jure dicundo potentioris alicujus indignationem vel vim pertimeſcit. *Judex mollis eſſe non debet*. l. ult. §. 1. verſ. hoc itaque. C. de compenſat. II. *Virtus Judicis eſt Diligentia* in Cauſſa accuratè cognoſcenda & utraque parte audienda. Judices olim apud Athenienſes jurabant, ὁμοίως ἄμφοιν ἀκροᾶσθαι, *ſe utramque partem æquè adjuturas eſſe*. Eleganter Phocylides μήτε δίκην δικάσεις πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς, *Judicium non fer, ſi non ſint ambo loquuti*. Alexander etiam apud Plutarchum, accuſatorem audiens, *alteram aurem* obturat manu, ſignificans, ſe Reo illam ſervare integram. Certè Judices oportet imprimis rei qualitatem plena inquiſitione diſcutere, & tunc utramque partem ſæpius interrogare. l. IX. C. de judic. Ponderare debent merita Cauſſæ. l. XXXIII C. de appellat. Negligentes enim parti tenentur ad omnem jacturam Actionis ex quaſi maleficio litem ſuam facientes. in pr. Inſt. de Oblig. quæ ex quaſi delicto l. XIX. in fine. C. de teſtib. III. *virtus eſt Peritia Juris*. Nam in genere de omnibus rebus judicare debent earum periti. Imperiti legum & uſu rerum deſtituti, *indigni ſunt munere judicandi*. Novella LXXXII. in Præfat. Notandum Græcorum illud μηδέποτε κρίνειν ἀδαήμονας ἄνδρας ἐάσῃς, *Judicis officium noli committere ſtultis*. IV. *Virtus* εὐνομία Juſtitia inflectens ſententias ad normas Legum. Cicero pro Cluentio: *Eſt ſapientia Judicis ſemper non quid ipſe velit, ſed quid lex aut religio cogat cogitare*. Juſtitiæ veſtigia ſequi debet & Legum l. XIII. C. de ſent. & interloq. jud. l. VIII. C. de judic. *Aequitatem autem informatam & qua ex jure colligi* poteſt, non *autem cerebrinam* ante oculos habere debet judex, ut eleganter notat Abbas apud Jaſonem in l. IV. in fine. D. de eo quod certo loco. *Judicis Virtus eſt Æqualitas erga omnes*, juxta unam normam, vitans omnem προσωποληψίαν, quæ eſt tribuere æqualibus inæqualia, & inæqualibus æqualia. In judiciis non eſt *acceptio perſonarum habenda*. Nihil iniquum faciundum in judicio, *in regula*, in *pondere*, in *menſura*. VI. *denique & poſtrema virtus* eſt *Juſtitia vitans* δωροφαγίαν, de qua Exodus cap. XXIII.

verſ. VIII. lib. I. Samuel. cap. XII. verſ. III. lib. II. Paralip. cap. XIX. verſ. VII. Judicis peſtes ſunt *Avaritia*, *Gratia*, *Inimicitia*. DD. ad Novell. lib. XXIV. cap. II. in fine. *Judex venalis eſſe non debet.* l. unica in fine. C. de mompol. *nec alienum jurgium prædam ſuam æſtimare* l. III. C. de Leg. Jul. repet. *ſed abſtinere ab omni ſorde.* l. VI. D. eodem l. V. D. de eviction. *Ad Sextam hanc Virtutem* pertinet fragmentum hoc Duodecim Tabularum.

2. QUEI JOUDEX, QUEIVE ARBITER JOURE DATOS OB REM JOUDICANDAM PEQUUNIAM CEPET KAPITAL ESTOD. Laudat hujus fragmenti ſententiam Agellius lib. XX. cap. I. *Durè autem ſcriptum eſſe in iſtis legibus quis exſtimare poteſt, niſi duram eſſe legem putas, quæ Judicem Arbitrumve joure datum, qui ob rem judicandam pequuniam accepiſſe convictus eſt, capite punit.* (QUEI JUDEX) Quis *Judex* antea dixi. Alii craſſius & ſeculo noſtro convenientius ſic deſcribunt: *Judex eſt perſona à Deo conſtituta & ordinata, ut audita utraque parte & explorate cognita cauſſæ veritate juxta honeſtas leges jus dicat, hoc eſt pronunciet, cujus cauſſa juſta, cujus injuſta ſit, & qua pœna ſontes pro Delictis afficiendi ſint.* (QUEIVE ARBITER) Judex eſt vel *Ordinarius*, vel *Extraordinarius*. *Ordinarius* qui perpetuam jure ſuo per ſe vel ab alio Juriſdictionem habet l. V. & l. ſeq. D. de juriſd. l. XII. l. XIII. §. I. & d. l. XIV. C. de judic. *Extraordinarius*, qui & *Delegatus*, Iuriſdictionem habet temporariam & certis limitibus accuratè obſervandis diffinitam. Is autem vel eſt *per Commiſſionem Ordinarii*, vel *Partium Electionem*. *Prior* ex mandatu Delegantis Iuriſdictionem accipit, ejus voces repræſentat, nihilque habet proprii l. I. §. I. l. III. D. de offic. ejus cui mand. eſt Iuriſd. *Poſterior*, *qui per Electionem Partium*, is dicitur, in quem Litigantes ſub Pœnæ ſtipulatione compromittunt. Eſtque vel *Arbiter* vel *Arbitrator*. *Arbiter* is, qui vice Iudicis ſuſcepta, ſua ſententia controverſiis finem imponit, ſervato juris ordine. l. XIII. §. II. D. de recept arb. magnam habens cum vero Iudice adfinitatem, ut pote arbitriis ad ſimilitudinem judiciorum redactis. (OB REM JOUDICANDAM PEQUUNIAM CEPET) Reſpicit huc Cicero IV. Verrina *Omnium*, inquit, *rerum turpiſſimum maximèque nefarium eſt id ob rem judicandam* (ſic enim legendum pro *judicatam*) *pequuniam accipere, precio habere additam fidem & religionem.* Corrumpitur autem Iudex *ſi Donationes accipiat.* l. unica. C. de contract. Iudic. vel eorum &c. Corrumpitur item *Promiſſione & Datione.* l. XVII. C. de Teſtib. Præſumitur & corrumpi *Mutuum accipiens.* l. XVI. C. ſi cert. pet. (KAPITAL ESTOD) Statuit igitur hæc lex pœnam capitalem in Iudicum Arbitrorumve perfidiam, quæ omnibus

ætatibus

ætatibus odio fuiſſe legitur hominibns. Teſtatur idem Phavorinus apud Agellium lib. xx. cap. I. *Populo Romano hanc pœnam, nimis duram fuiſſe viſam: ideoque poſtea paſſum fuiſſe legem hujus generis de tam immodico ſupplicio, ſitu atque ſenio emori*: ideoque factum *ut poſterioribus temporibus ejuſmodi Iudices injuſti ex lege repetundarum extra ordinem puniti, & plerique vel exſilio multari fuerint ſoliti, vel etiam durius, prout admiſerint*, teſte Modeſtino in l. IV. §. ult. D. ad Leg. Iul. repet: Certè Iudex pecunia corruptus *tamquam inutilis removendus*. l. III. C. de offic. præf. præter. Nam judicare non poteſt ſententiamque ab eo prolatam infirmam jubent eſſe Imperatores. l. VII. C. quando, provoc. non eſt nec. *Reuſque repetundarum puniendus* l. II. & III. C. ad Leg. Iul. repet. Huc pertinet hiſtoria de pœna *Siſamnis* δωροφάγου Iudicis, quæ legitur lib. V. c. XXV. Herodoti: cui juſſu Cambyſis detracta cutis, quam quum rex in Tribunali expandiſſet, filio Siſamnis ſuffecto præcepit, ut commonefactus *pelle paterna*, juſtè judicaret. Hæc in genere *de Legibus Duodecim Tabularum*, quæ *ad Iudicia* pertinent, ſufficiant: *In ſpecie* agam de iis fragmentis, quæ *Iudiciorum ordinem & ritum* præſcribebant, ſive inſtituta ea eſſent *apud Pratorem*, ſive *apud ipſum Populum*. De iis, quæ *apud Pratorem* inſtitui ſolita priore loco dicam, idque vel *generatim*, vel *ſpeciatim*. *Generatim* quidem, & quaſi præparatoriè, ut Practici loquuntur, de *in Ius vocatione*, De *Comparitione*, de *Dilatione*. *In Ius vocationem* præſcribit fragmentum, quod ſequitur.

3. SEI ENDO JOUS VOCATOS NON IT, STATIM ENCAPITO ANTESTARIER: SEI CALVITOR, PEDEMVE SRUIT, MANOM ENDOIACITO. SEI ENDO JOUS VOCATO MORBOS ÆVITASVE VITIOM ESCIT, QUEI ENDO JOUS VOCASIT, JOUMENTOM DATO, SEI NOLET, ARCERAM NEI STERNITO.

Exſtat hoc legum Duodecim Tabularum fragmentum apud varios ſcriptores. *Partem* primam laudant Lucilius lib. *XVII*. Satyr. apud Nonium in Calvitur; Acron & Porphyrio Horatii. Interpretes ad lib. I. Horat. Sat. *IX*. V. LXXVI. Cicero lib. II. de LL. Auctor Rhetoricorum ad Herennium. *Secundam* adferunt Feſtus lib. *XIV*. in Pedem & lib. *XVIII*. in ſtruere, Caius IC. lib. I. ad Leg. Duod. Tab. in l. *XVIII*. D. de in jus vocando & l. CXXXIII. D. de verb. ſig. *Tertiam* denique recitant Agellius lib. *XX*. cap. I. & apud eum Sextus Cæcilius. Varro lib. IV. de LL. & idem γεροντοδιδασκάλῳ apud Nonium in Arcera (SEI ENDO IOUS VOCATOS) Fragmentum hoc de variis Iudiciorum Actibus loquitur. *Prima* pars de Im Ius vocatione vel Citatione: *Secunda* de Contumacia; *Tertia* de Excuſatione. *In Ius* autem *Vocatio* vel *Citatio* eſt rei, vel omnium, quos coram ſiſti opus eſt, & quo-

rum principaliter intereſt, ubicumque cauſſæ cognitio requiritur, inſtante parte altera, ad ſe vocato, juris ſui expiandi gratia. (SEI ENDO IOUS VOCATUS NON IT) Sententia legis hæc eſt, ut Civis Romanus in jus vocatus, nulla mora interpoſita, vocantem ſequatur. Quod ſi ſequi nolit, adeo ut vi cogi oporteat, actor præſentes aliquot cives anteſtetur, id eſt in teſtes vocet: quod ſi adhuc ſequi nolit, & fugiat, manum Actor injiciat, atque in jus rapiat. Si per morbum vel ætatem venire Reus non poſſit, ut Actor ei jumentum mittat, quo vehatur. (SEI ENDO IOUS VOCATUS) Exſtant hæc, ut præmonui apud Acronem & Porphyrionem Horatii Interpretes, ad lib. I. Serm. Sat. IX. v. LXXVI. hoc modo concepta, *Si vis vocationi teſtamini igitur, encapito anteſtari.* Quæ verba nemo non animadvertit eſſe vitioſiſſima, adeo ut nonnulli doctiſſimi viri, de medicina deſperantes, ingenuè teſtati fuerint ignorare ſe, quid ſibi velint. Alii variis modis emendant. Dionyſ. Lamb. SI VIS VOCATIONI FIAT, ANTESTATUS EM CAPITO, id eſt ſi te in jus vocantem non ſequatur in jus eum rapito. Turnebus in Adverſ. libris. SI IN JUS VOCAT NI IT, ANTESTATUS MANUM INJICITO, AUREM ANTESTATI CAPITO. Carolus Sigonius SI IN JUS VOCAT, ATQUE EAT. NI STATIM EAT, ENCAPITO ANTESTARI &c. Iuſtus Lipſius lib. IV. Epiſt. quæſt. Epiſtola XXVII. SI VIS VOCATIONI FUAT, ANTESTAMINOR; NE IT AUREM CAPITO ANTESTATI, SI CALVITUR &c. Cujacius lib. VII. Obſ. cap. XVI. SI IN JVS VOCAT, NI EAT, MANVM INJICITO, ENCAPITO ANTESTARI. Quorundam ex his Emendationes eam ob cauſſam falſæ ſunt; quod *injectio manus* ab lege non daretur, *niſi poſt anteſtationem*: & qui petebat priuſquam manus ei, unde petebatur, injiceret, anteſtari juberetur, ne videretur injuriam facere. In vetuſtiſſimo Porphyrionis Exemplari ſic legitur, *Si in jus vocationi anteſtamini* &c. ut omnino ſcriptum fuiſſe videatur SEI INJOVS VOCATOS NON IT, STATIM &c. Aiunt igitur (SEI ENDO IOUS VOCATUS) Prima hæc verba citat etiam Cicero lib. II. de LL. ubi ſic inquit: *A parvis enim Quinte didicimus* SI IN IUS VOCAT, *atque ejuſmodi alias leges nominare.* Quorum verborum ſenſus non admodum eſt manifeſtus. Notat Cicero pueros apud veteres Romanos diſcere ſolitos *Leges Duodecim Tabularum*, tanquam Carmen neceſſarium. Leges autem illas nominat à primis verbis vel vocibus SI IN IUS VOCATUS: quum enim inquit *A parvis didicimus* SI IN IUS VOCATUS: nihil aliud eſt, quam ſi diceret, *à parvis didicimus Leges Duodecim Tabularum, quarum initium eſt Si in jus vocatus.* Videtur hoc Ciceroni familiare fuiſſe Libros tam

aliorum,

aliorum, quàm ſuos, nominare à primis vocibus. Sic lib. XVI. ad Attic. epiſt. 11. *librum ſuum de Senectute* primis verſus Enniani vocibus nominat hoc modo: *Librum meum illum O Tite tibi prodeſſe lætor*: Liber enim de ſenectute initium habet: *ab Ennianis verſibus*:

O Tite ſi quid ego adjuro, curamve levaſſo,
Quæ nunc te coquit & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit pretii &c. - - - - - - - -

Sic idem Cicero lib. 1. de finib. bonor. & malor.

At utinam ne in nemore nihilominus legimus.

Indicat enim *Medeam Ennii* cujus hæc verba principium erant, ut ex Euripide colligitur. Non enim aliud voluit Cicero quàm ſi dixiſſet. *At Medeam Ennii nihilominus legimus.* Corrigendus hic occurrit elegans Ovidii locus, lib. II. Triſtium: El. I. v. CCLX.

Sumſerit, Æneidem genitrix ubi prima requiret.

Legendum enim:

Sumſerit, Æneadum genitrix; ubi prima.

Intelligit enim Ovidius *Lucretii libros de rerum natura*: quod opus poëta ſic orditur, *Æneadum genitrix* &c. Sic apud varios auctores opus Virgilii *Æneis* vocatur à ſuo principio, *Arma virumque*; inter alios apud Martialem lib. VIII. Epigr. LVI. v. XIX. & in Apoch. CLXXXV. v. II. ubi *non canas*, ſed *legas* ex antiquo Codice eſt legendum, ſecundum hunc denominandi morem. Si quis repugnans velit Ciceronem lib. II. de LL. ſic loquutum, non quod lex illa principem locum obtinuerit inter leges Duodecim Tabularum nimirum SI IN JUS VOCATUS: ſed principium alîus fuerit legis inter alias poſitæ, non repugnabo. Nam & ita hodie *ex primis verbis leges* denominare ſolemus; ut quum dicimus *l. lecta*, l. *frater à fratre*: *l. vinum* & ſimiles: ut eodem modo etiam Veteres fuerint loquuti, & Cicero dixerit *A parvis enim didicimus* SI IN JUS VOCATUS; id eſt legem illam Duodecim Tabularum, cui initium, SI IN JUS VOCATUS. Quum autem verba Ciceronis in vulgatis codicibus ſic ſe habeant: *A parvis enim Quinte didicimus* SI IN IUS VOCATUS *atque eat & ejuſmodi alias* &c. putavit Carolus Sigonius Legem hanc ab Decemviris ita fuiſſe conceptam, SI IN IUS VOCET ATQUE EAT ait ATQUE ſic poſitum pro *ſtatim*; qua notione vox illa etiam legitur apud Agellium lib. X. cap. ult. ubi docet *Atque* particulam pro *ſtatim* uſurpari ſolitam: Sic Ennius in Annal.

Atque atque aſcendit muros Romana juventus.

Sed in emendatioribus Ciceronis libris ſic legitur, *A Parvis enim Quincte*

didicimus SI IN IUS VOCAT, *atque ejuſmodi alias leges nominare.* Ajunt Decemviri (NON IT) id eſt ſi contumacem ſe præſtat. *Contumacia* nihil aliud quam in Judicem commiſſa inobedientia, non veniendo, non reſpondendo, & quoquo modo quis judicis jubentis mandato non obediat. Sequitur (STATIM ENCAPITO ANTESTARIER) Adverbium *ſtatim*, quod latebat apud Porphyrionem in voce *Anteſtamini*, neceſſario requiritur. Ait enim Agellius, *jubere legem eam, qui in jus vocatus eſſet, nulla interpoſita mora vocantem ſequi.* Reſpicit hîc auctor Rhetoricor. ad Herennium: *Lege jus eſt id, quod populi juſſu ſancitum eſt, quod genus Ut in jus eas, quum voceris.* (ENCAPITO ANTESTARIER) ENCAPITO antiquè pro *incipito.* (ANTESTARIER) *Anteſtor* vetus eſt Juriſconſultorum verbum, ſignificans accipere in teſtimonium. Apud veteres enim qui adverſarium in jus pertrahere volebat, prius aliquem de præſentibus *anteſtabatur*, hoc eſt teſtem capiebat, ejus attingens auriculam & ſic interrogans *Licetne anteſtari:* illo autem reſpondente, *Licet:* tum injecta manu adverſarium in judicium trahebat: Quæ omnia venuſtè Flaccus expreſſit lib. I. Ser. Sat. IX. Quum enim diceret ſe in garrulum quendam moleſtumque hominem incidiſſe, qui quum vadato reſpondere deberet, maluiſſet litem perdere quàm Horatium relinquere. Sed tamen caſu obvius illi fuit, inquit, v. LXXV.

Adverſarius; & quo tu turpiſſime? magna
Exclamat voce, & licet anteſtari? Ego vero
Oppono auriculam: rapit in jus: clamor utrimque,
Undique concurſus: ſic me ſervavit Apollo.

Ejuſdem ritus mentio fit apud Plautum in Pœnulo & Perſa. In Perſa quidem multo apertius his verbis Actus. IV. Sc. IX. v. VIII.

Age, ambula in jus, Leno. D. quid me in jus vocas?
S. Illî apud Prætorem dicam: ſed ego in jus voco.
D. Nonne anteſtaris? S. Tuan, ego cauſſa, carnufex
Cuiquam mortali libero aures atteram?

Quæ verba inter alia indicant *Solos liberos* apud Veteres Romanos fas fuiſſe anteſtari, *Servos autem Teſtes* eſſe non potuiſſe. Sic in Pœnulo adoleſcens patruo ſuo rectè reſpondet:

Ego te anteſtabor, poſtea hanc amabo atque amplex abor.

Quare autem Atteſtantes *Teſtium aures* deprehenderent, docet eleganter Plinius lib. XI. cap. XLV. *Eſt in aure una memoriæ locus, quem tangentes atteſtamur.* Teſtatur Lipſius lib. IV. Epiſt quæſt. epiſt. XXVII. apud Laurinos lapillum eſſe, *in quo caput ſculptum, & manus aurem atterens*, cum verbo

verbo Græco *μνημόνευε*. Ad ſolennem autem illam *Auris Vellicationem* reſpicit Virgilius Ecloga VI. v. III.

Cum canerem reges & prælia, Cinthius aurem
Vellit, & admonuit; Paſtorem Tytyre pingues
Paſcere oportet oves. - - - - - -

Idem in Copa:

Pone merum & talos: pereat, qui craſtina curet;
Mors aurem vellens, Venite, ait Venio.

(ANTESTARIER) Priſcianus ait lib. VIII. *Impuberem libripendem eſſe non poſſe, neque anteſtari*, eoque loco *Anteſtari* paſſivè intelligi. Idem notat huic verbo *Anteſtari* reſpondere vocem Græcam *προδιαμαρτορηθῆναι*, Budæus vero *κλητεύειν*.

SEI ENDO JOUS VOCATOS NON IT, STATIM ENCAPITO, ANTESTARIER: SEI CALVITOR PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDOIACITO: SEI ENDO JOUS VOCATO MORBOS ÆVITASQUE VITIOM ESCIT, QUEI ENDO JOUS VOCASIT, JOMENTOM DATO: SEI NOLET ARCERAM NEI STERNITO (SEI CALVITOR) In jus vocatus, niſi eat, ducitur: ſi quum ducitur: pedem ſtruit, manus illi in jicitur & obtorto collo rapitur (CALVITOR) *Calvi* Nonius interpretatur fruſtrari: qui & aliorum ſcriptorum teſtimonia in hanc rem citat. Utuntur enim ea & Pacuvius in Medo & Dulореſte, Plautus in Caſina, Accius in Euryſace, Sic Salluſtius lib. III. hiſtor: *contra ille Calvi ratus, quærebat num ſomnio Theſaurus portenderetur*: Igitur, ſi in jus vocatus calvitur, id eſt ſimulat ſe vocantem ſequi velle, ſed fruſtratur. Cajus J C. Commentario ad Duodecim Tabulas ſecundo, in l. CXXXIII. D. de verb. ſig. interpretatur, *ſi moretur & fruſtretur*. Malè in vulgatis libris eſt *Si calumnietur*, vel *cavilletur*: melius in Florentinis, *Si calvitur*, quæ res Accurſium in errorem in duxit, dum illa verba rubrica eſſe exiſtimat. Eleganter ex primit partem hujus fragmenti Lucilius Sat. XVII. apud Nonium in voce *Calvitur*, ubi tum valde corruptè legitur:

Si non it capito in quit eum, & ſi calvitur ergo.
Fur Dominum - - - - - - - - - - -

Prodigioſa ſcriptura: quam docti viri jam dudum ſunt odorati; quorum alii *Endo manum*, alii *Fer dominum* ſcribendum ingenioſè magis quàm verè judicarunt. Scripſit Lucilius, quod negari non poteſt:

Sei non it, capito inquit eum: & ſi calvitur endo
Ferto manum - - - - - - - - - -

 Scri-

Scribendum *endo* pro ergo : cujus erroris proclivis eſt occaſio : deinde *Ferto manum* ; pro *Fer dominum* ; *d* littera pro *t* poſita proximam etiam vocem corrupit. Eſt igitur *Endo ferto manum* , idem quod in Duodecim erat , *Manum endo jacito.* Affectavit enim Lucilius ſimilem verbi compoſitionem , quem in morem Gloſſarium interpretatur *endo feſtabat* ὀργίζετο, *endoplorato* ἐπικαλέσον. Alia id genus apud alios prætereo. (PEDEMVE STRUIT) hoc eſt ſi retrorſum ie, ſi fugit, ſi gradum auget vel minuit, ſi remoratur , ut Feſtus interpretatur. Sic etiam Gloſſarium vetus, *Struere pedem* , φυγεῖν (SEI ENDO IOUS VOCATO) Sequitur jam pars illa hujus fragmenti quæ agit de *Excuſationibus.* *Excuſationes* voco , quibus in Iudicium vocatus , expurgare ſe poteſt , quod non ſe ſiſtat. *Excuſationis* cauſſæ legitimæ ſunt *Bellum* , & *Metus ab hoſtibus* , *Morbus* vel *ipſius vocati* , *vel ejus Patris* , *Matris* , *Liberorum* , *aliorumque conſanguineorum* , ſi quidem Morbus non careat periculo ; item *Peſtis*, *Carcer*, *Nuptiæ*, *Exſequiæ* , *Abſentia reipublicæ cauſſa* , *Magna paupertas* , *Provecta ætas* ; & ſimilia. Indicantur in hac lege duæ Cauſſæ *Morbus* & *Senium* tale , quod faciendo itineri ſolet impedimentum creare : quibus tum incommodis Decemviri occurrunt. Volunt enim ut in jus vocato, ſi debelioris ſit valetudinis , vel provectæ nimium ætatis , adeo ut pedes officio fungi nequeant, plauſtrum detur, ne cauſatio ægri corporis perpetuam daret occaſionem detrectantibus , jurisque actiones declinantibus vacationem. (MORBOS) *Morbum*, Sextus Cæcilius hîc interpretatur , non gravem ægrotationem cum febre , ſed valetudinis atque imbecillitatis vitium aliquod. Ille enim alter *morbus Sonticus* ab Decemviris appellatur, ut poſtea videbimus. Sic enim apud Agellium l. xx. c. I. Cæcilius : *Morbus in Lege iſta non febriculoſus neque nimium gravis, ſed vitium aliquod imbecillitatis atque invalentiæ demonſtratur ; non periculum vitæ oſtenditur* : (AEVITASVE) *Ævitas* nihil aliud quam *Senium*, cùm ſcilicet jam provectoris ætatis ſunt homines, & quaſi capulares, ut inquit Plautus (VITIOM ESCIT) Vox ESCIT in vetiſſimo eſt Codice. Pro eo alii habent *exſtitit* , alii *eſſet*. ESCIT vera lectio eſt , eaque uſi ſunt & aliàs Decemviri in legibus hiſce ſcribundis , ut videre eſt apud Feſtum AST EI CUSTOS NEC ESCIT. Sic Ennius in libris Annal.

Dum quidem unus homo Romæ ſuper eſcit.

Videndus Feſtus in *Eſcit*. Sic Lucretius l. I. v. IↃCXX.

Ergo inter rerum ſummam minimamque quod eſcit.

Eſcit autem pro erit , ut Feſtus docet (QUEI ENDO IOUS VOCASIT) Actor his verbis deſcribitur , VOCASIT pro vocaverit. (JO-

MENTUM

MENTUM DATO) *Jumentum* hoc loco non ſignificat, quemadmodum aliàs ſimplex jumentum, vel unicum pecus tergo vehens, ut Equum vel Mulam ad equitandi uſum conceſſam; ſed *Vectabulum* quod ab junctis pecoribus traheretur. Nam Veteres *Jumentum* ab jungendo dixerunt. (SEI NOLET ARCERAM NEI STRUITO.) Decemviri his verbis poſtulanti Arceram reo ſterni vetuerunt, non quod eam delicatè ſternere actor, ſi voluiſſet, prohiberetur: verùm quod eam reo ſine Arcera in jus ſequi recuſanti invitus actor ſternere non cogeretur. Vocabatur autem *Arcera* Plauſtrum tectum undique & munitum, quaſi arca quædam magna, veſtimentis inſtrata, qua nimis ægri & ſenes portari cubantes, ſolebant. Varro lib. IV. de LL. *Arcera, quæ etiam in duodecim tabulis appellatur, quod ex tabulis vehiculum erat factum, ut Arca, Arcera dictum.* Sic Nonius: *Arcera plauſtrum eſt ruſticum, tectum undique quaſi arca. Hoc vocabulum eſt & apud Varronem & apud M. Tullium invenitur. Hoc autem vehiculi genere Senes & ægroti vectari ſolent. Varro* γεροντοδιδασκάλῳ: *vehebatur cum uxore vehiculo ſemel aut bis in anno cum arcera ſi non vellet, non ſterneret.* Quæ verba corrupta admodum. Latent enim in iis verba Legis hujus Duodecim Tabularum, quæ Varronis verbis ſunt immiſta. Sic igitur legendum: *Vehebatur cum uxore ſemel aut bis in anno arcera: In Duodecim Arceram Sei nolet, nei ſternito.* Porro ad hanc de in Jus vocatione legem ſcripſiſſe videtur Cajus JC. quæ leguntur tribus locis in Pandectis tit. de In Ius vocando. Primo quidem l. XVIII. ubi ſic habetur *Cajus lib. I. ad Legem Duodecim Tabularum. Plerique putaverunt nullum de domo ſua in jus vocari licere, quia Domus tutiſſimum cuique refugium, atque receptaculum ſit; eumque qui inde in jus vocaret, vim inferre videri.* Deinde verò in l. XX. ubi ſic: *Cajus lib. I. ad Legem Duodecim Tabularum: Sed etiam à Vinea, Balneo, & Theatro nemo dubitat in jus vocari licere.* Poſtremo denique in l. XXII. ubi hæc exſtant *Cajus lib. I. ad Legem Duodecim Tabularum: Neque impuberes puellas, quæ alieno juri ſubjectæ eſſent, in jus vocare permiſſum eſt. Qui in jus vocatus eſt, duobus caſibus dimittendus eſt: ſi quis ejus perſonam defendit: & ſi dum in jus venitur, de re tranſactum fuerit.* Hæc de lege quæ agebat de *in Jus vocatione*: ſequitur illa quæ de *Comparitione*, ut Practici loquuntur.

4. SEI STATOS DIES SIET CUM HOSTE) Exſtant hæc verba apud Ciceronem l. I. de Offic. Addita in fine vox VENITO vel ITO plenam faciet legis ſententiam quæ hæc eſt, Is qui judicio ſiſti promiſerit Adverſario ſecundum ſuam vel Fidejuſſorum promiſſionem, veniat & ſe ſiſtat ad diem ſtatutum. Reſpicit ad hanc legem Plautus in Curculione:

A. I. S. I. V. V.

Si ſtatus condictus cum hoſte intercedit dies,
Tamen eſt eundum, quo imperant, ingratiis.

Sic Agellius lib. XVI. cap. IV. *Concipiebant jusjurandum ut ad eſſent his additis exceptionibus* & poſt: *niſi ipſius eo die ibi ſit jus hoſtiſve, ſtatus condictuſve dies cum hoſte.* Ex quibus verbis hæc lex his verbis videtur concipienda: SEI STATOS CONDICTOS SIET CUM HOSTE DIES, ITO VEL VENITO. *Status dies* vocatur, ut notat Feſtus, qui judicii cauſſa eſt conſtitutus. Dierum enim apud Romanos alii erant *Sacri*, alii *Interciſi*, alii *Negocioſi*. *Sacri*, qui Deorum cauſſa erant inſtituti, ut Nefaſti omnes, quibus inerant Sacrificia, Epulæ, Ludi, Feriæ. *Interciſi* dicebantur qui Deorum hominumque erant communes. *Negocioſi*, qui hominum cauſſa erant conſtituti: horum alii *Faſti* erant alii *Nefaſti*. Inter *Faſtos* erant & *Dies Stati* de quibus in hac lege. *Hoſtis* autem in hac lege idem cum *Peregrino*. *Hoſtis* inquit Feſtus *apud antiquos Peregrinus dicebatur & qui nunc hoſtis perduellis.* Cicero lib. I. Offic. *Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis eſſet, his hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.* Sic in Epitaphio Ennii.

Hic eſt ille ſitus, cui nemo civis neque hoſtis,

id eſt peregrinus. Hæc de ſecunda lege: ſequitur Tertia quæ loquitur de *Dilatione Judiciali ob urgentem cauſſam.*

3. SEI JOUDEX VEL LITIGATORUM ALTER MORBO SONTICO IMPEDEITOS SIET, DIES JOUDICIEI DIFFEISOS ESTOD. Exſtat apud Vlpianum in l. II. §. III. in fine. D. ſi quis cautionibus in judicio ſiſtendi cauſſa factis non obtemperavit. Iulianum in l. LX. D. de re judicata Agellius lib. XX. cap. I. & apud eum Sex. Cæcilius. Feſtus lib. XVII. in Sonticum & apud eum Ælius Stilo (SEI IOUDEX VEL LITIGATORES) Agit hæc lex de *Dilatione Judiciali* ob urgentem & neceſſariam cauſſam. Sententia enim ejus eſt, ut ſi judex vel alter ex Litigatoribus gravi morbo correptus, eoque modo impeditus, judicio præeſſe, vel in eo apparere non poſſet, actio illa in illum diem differreretur. Ulpiani verba ſunt hæc: *Si quis judicio ſe ſiſti promiſerit, & valetudine, vel tempeſtate vel fluminis vi prohibitus ſe ſiſtere non poſſet; exceptione adjuvatur nec immerito: quum enim in tali promiſſione præſentia opus ſit; quemadmodum potuit ſe ſiſtere, qui adverſa valetudine impeditus ſit? & ideo etiam lex Duodecim Tabularum, Si judex vel alteruter ex litigatoribus morbo ſontico impediatur jubet diem judicii eſſe diffiſum:* (VEL LITIGATORUM ALTERUTER) vel Actor, vel Reus (IMPEDITOS SIET MORBO SONTICO) Non omnes

morbi differunt judicii diem, ſed *Morbus ſonticus:* hæc Duodecim Tabularum verba recitat & Iulianus IC. l. LX. D. de re jud. *Quæſitum eſt quum alter ex Litigatoribus febricitus deceſſiſſet, & judex abſente eo pronunciaſſet, an jure videretur pronunciaſſe: reſpondit Morbus Sonticus etiam invitis Litigatoribus ac Judice diem differt.*

SEI JOUDEX VEL LITIGATORUM ALTER MORBO SONTICO IMPEDEITOS SIET, DIES JOUDICIEI DIFFEISOS ESTOD MORBO SONTICO.

Quis *Morbus Sonticus* propriè apud Veteres fuerit habitus & dictus, nondum plenè conſtat. Javolenus IC. in l. CXIII. D. de verb. ſignif. ſcribit *Morbum Sonticum* eſſe, *qui cuique rei nocet. Sex. Cæcilius* apud Agellium lib. XX. cap. I. dicit Decemviros *Morbum Sonticum* appellaſſe *morbum vehementiorem, quique graviter nocendi vim habeat.* Sontes enim eſſe, qui nocent. *Julianus* in d. l. LX. D. de re judic. exiſtimat *Morbum Sonticum* eſſe, *qui cujuſque rei agendæ impedimento eſt:* & addit ibi: *Litiganti porro quid magis impedimento eſt, quàm motus corporis contra naturam quem febrem appellant. Igitur ſi rei judicandæ tempore alter ex litigatoribus febrem habuit, res non videtur judicata, poteſt tamen dici eſſe aliquam & febrium differentiam, nam ſi quis ſanus aliàs ac robuſtus tempore judicandi leviſſima febre correptus fuerit; aut ſi quis tam veterem quartanam habeat, ut in ea omnibus negociis ſupereſſe ſoleat: poterit dici morbum ſonticum non habere.* Caſſius apud Venuleium in l. ult. §. I. D. de ædilit. edicto arbitratur *Morbum Sonticum* eſſe, qui *incidit in hominem, poſtquam is natus ſit,* perpetuoque illi adhæret. Ejus verba hæc ſunt: *Quoties morbus ſonticus nominatur, eum ſignificari Caſſius ait, qui noceat: nocere autem intelligi, qui perpetuus ſit, non qui tempore finiatur: ſed Morbum Sonticum eum videri, qui inciderit in hominem, poſtquam is natus ſit. Sontes enim nocentes dici. Ælius Stilo* apud Feſtum *Morbum ſonticum* eum appellari ait in duodecim tabulis, qui *certus,* cujuſque *certa eſt cauſſa & juſta,* quem inquit *nonnulli putent eſſe qui noceat, quod ſontes ſignificet nocentes. Morbum* hunc Græci θεηλάτον νόσον appellant. In Gloſſariis dicitur ἱερὰ νόσος. Hinc *ſontica cauſſa* à morbo dicitur, quæ quid agere non permittit, apud Feſtum. Hic igitur Morbus diem Judicii ipſo jure differt etiam invito judice. l. II. §. III. D. Si quis cautionib. & l. LX. D. de re judicata. (DIES JUDICII DIFFEISOS ESTOD) Si morbo ſontico Actor vel reus impeditus eſſet, Morbum in judicio allegari per amicum curaret, tunc Prætor excuſatione cognita, in diffendendo diem hac formula utebatur HIC DIES DIFFISUS ESTO (DIFFEISOS ESTOD) *Diffindo* propriè in partes findo. Hac lege *Diffundere diem* nihil aliud, quàm in aliud tempus remittere. *Tria* enim erant apud antiquos *pronunciandi genera: aut enim dies dif-*

ſindebatur, hoc eſt res in poſterum diem rejiciebatur, *comperendinabatur*, id eſt in tertium diem differebatur; aut *judex non liquere* pronunciabat. Eadem voce utitur Agellius lib. xiv. cap. ii. *Juſsi diem diffindi*, ubi & paullo poſt *Diffiſsionibus comperendinationibuſque*. Livius lib. ix. c. xxxviii. *Legem Curiatam triſte omen diffidit*. Horat. lib. ii. Ser. 1. v. lxxix. *Nihil diffindere poſſū.* Ad hujus autem Duodecim Tabularum legis explicationem ſcripſit proculdubio Caius IC. ea quæ leguntur tit. D. ſi quis cautionibus &c. in l. vi. Sic enim ibi ſcriptum: *Cajus lib. 1. ad Legem duodecim Tabularum. Si is qui fide juſſorem dedit, ideo non ſteterit, quod Reipublicæ cauſſa abſuerit, iniquum eſt Fide juſſorem ob alium neceſsitate ſiſtendi cogendum eſſe, quum ipſi liberum eſſet non ſiſtere.* Hæc de Lege, quæ ad *Dilationem Iudiciorum* pertinebat, dicta ſunto: ſequuntur aliquot leges, quæ tractant de *Iudiciali Velitatione*, quæque eam comitantur: quarum prima his verbis concepta fuiſſe creditur.

XXII. Caput.

1. *Prima lex de judiciali velitatione.* 2. *Secunda.* 3. *Tertia.* 4. *Quarta.* 5. *Quinta tertia.* 6. *Prima de probationibus.* 7. *Secunda.*

1. REM UBEI PAGONT, ORANTO. NEI PAGONT ANTE MEDIDIEM ENDO FORO AUT ENDO COMITIO CAUSAM CONICIUNTO, POST MEDIDIEM PRÆSENTE AMBOBUS LEITEM ADEICITOD: SOL OCCASUS SOPREMA TEMPESTAS ESTOD.

Concinnata hæc lex ex variis fragmentis, quæ laudantur cùm ab Auctore Rhetoricorum lib. ii. ad Herennium, tum ab Agellio lib. xvii. cap. ii. Varrone lib. v. de LL. Macrobio lib. i. Saturnal. cap. iii. Quintiliano lib. i. cap. x. Feſto in Supremum. Plinio lib. vii. cap. lx. Cenſorino de die Natali, c. xxiv. Terentio Scauro libro de Orthographia Auctoris ad Herennium lib. ii. verba ſunt hæc: *Pacta ſunt, quæ legibus obſervanda ſunt hoc modo:* REM UBI PAGUNT ORATO; NI PAGUNT IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM CONJICITO. Sic ibi legunt docti viri, quum corruptè in vulgatis libris eſſet: REM UBI PAGUNT, ORATIONE PAGUNT IN COMITIO &c. Cujacius ad leg. vi. D. de pactis legit. UBI PAGUNTOR, ITA NI PAGUNT, IN COMITIO &c. Dionyſ. Gothofr.

REM UBI PAGUNT, ORATIONE PAGUNTO &c. Sed quum in Manuſcriptis libris legatur ORANTO NI PAGUNT: proculdubio ſic emendandum, ut eam concepi. Agellius autem ſic ſcribit lib. XVII. cap. II. ut quidem eſt in vulgatis libris inemendatè admodum: *Sole occaſo non inſuavi venuſtate eſt, ſi quis aurem habeat non ſordidam, neque proculcatam. In duodecim autem tabulis verbum hoc ita ſcriptum eſt* ANTE MERIDIEM CAVSSAM CONSCITO (PRO CONJICITO) POST MERIDIEM PRÆSENTI LITEM ADDEICITO SI AMBO PRÆSENTES, SOL OCCASUS SUPREMA TENPESTAS ESTO. Varronis verba ita vulgo leguntur lib. v. de L.L. mendoſiſſimè. *Suprema, ſummum diei, id à ſupremo hoc tempus duodecim tabulæ dicunt occaſum eſſe ſolis, ſed poſtea lex Plætoria id quoque tempus jubet eſſe ſupremum, quo Prætor in Comitio ſupremam pronunciavit populo* &c. Vox *Prætor* mendum eſt nullo modo ferendum. Non enim *Prætor* ſed *Præco* ſupremum populo pronunciabat, ut docet Donatus interpres Terentianus, quum inquit. *Sic Iudices de Conſilio dimittebant ſuprema dicta quum Præco pronunciabat populo Ilicet, quod ſignificat Ire licet.* Sic Macrobius lib. I. Sat. cap. III. refert in duodecim fuiſſe *Solis occaſus* (legend. *Sol occaſus*) *ſuprema tempeſtas eſto.* Aliorum ſcriptorum verba de hac lege in ipſa legis explicatione recitabo: Legis autem ſententia hæc eſt: Ut Litigantes ſi de re controverſa paciſcerentur, vel litem inter ſe componerent, orarent, id eſt oratione id peragerent: quod ſi non paciſcerentur, tum ante Meridiem *in Foro* aut *in Comitio* (iis enim in locis jus dicebatur) cauſſam conjicerent, id eſt breviter narrarent, non integra & prolixa oratione exponerent: eo facto Prætor poſt meridiem litem id eſt rem controverſam ei, qui cauſſam obtinuiſſet, addiceret, ambobus præſentibus. Utriuſque enim Litigatoris præſentiam lex in lite addicenda deſiderat: qua de cauſſa inſtitutum illud fuit, ut abſente altero, alter à Prætore *Edictum* peteret, quo abſens intra dies decem adeſſe juberetur, ni veniret; item *alterum Edictum*, item *Tertium*: quibus propoſitis tunc *Peremtorium* proponebatur: quo adverſario facultas omnis tergiverſandi præcidebatur: quippe quum in hoc denuncietur, fore ut etiam abſente adverſario res cognoſcatur ac judicetur, quemadmodum plenius diſcemus in tractatu Judiciorum, vel rituum, qui in Judiciis veterum obſervari fuerunt ſoliti. Ajunt igitur Decemviri (REM UBI PAGUNT) *Rei* appellatio quam variè accipiatur ab Juriſconſultis, aliàs ſæpe dixi. (REM UBEI PAGUNT) *Pago*, auctore Quintiliano lib. I. cap. X. antiquum verbum eſt, quo utebantur pro paciſcor. Servius tamen dicit *Pago* nuſquam lectum eſſe: quod; ſi in memoria habuiſſet leges Duodecim Tabularum, numquam ſcripſiſſet.

ORAN-

(ORANTO) *Orare* & *Adorare* pro Agere antiquos dixiſſe docet Feſtus in verbo Orare, adducto Ennii verſu,

Tu face verò Quod te cum precibus pater orat,

Et Duodecim Tabularum adſcripta lege, *Sei adorat furto.* Sic Plinius lib. VII. cap. LIII. *Legatus Rhodiorum cauſſam in Senatu magna cum admiratione oraverat.* Hinc *Orator*, apud Ennium

Orator ſine pace redit, Regique refert rem.

Terent. in Prolego Hecyr. altero v. I.

Orator ad vos venio, ſine exorator ut ſiem.

(NEI PAGUNT) Apud Quintilianum lib. I. cap. X. legitur (NEI ITA PUGUNT) vocem ITA ſpuriam eſſe arbitror & ab alio adjectam, non ab Decemviris. Nam NEI PAGUNT diſertè legit Terentius Scaurus in libro de Orthographia, ubi profert hoc legis fragmentum. (ANTE MEDIDIEM) *Medidiem* quaſi medium diem Veteres dixiſſe pro *Meridiem* memoriæ prodit Velius Longus de Orthographia. *Meridies* inquit Cenſorinus libro de die natali cap. XXX. quod eſt mediæ diei nomen (ENDO FORO) Intelligit *Forum Romanum*, quod inter alia Fora erat *maximum* & *nobiliſſimum*, omniumque primum & antiquiſſimum. De eo aliàs dixi (ENDO COMITIO) *Comitium*, Sexto Rufo teſte, locus Romæ foro conjunctus; imò pars fori à Palatii porta incipiens & finiens, ubi hodie templum D. *Mariæ Novæ*. In Comitio *jus dicebatur*, ut paret ex hac Duodecim Tabularum lege: Ibi erant *Litigioſi* ibi qui religionem jurisjurandi parum colere noverant. Recte Plautus in Cur. A. IV. S. I. v. IX.

Qui periurum convenire, volt hominem mitto in Comitium.

Inde *Comitiales* apud Plautum in Pœnulo, qui triti in foro & Comitiis, quibus cordi & curæ Lites, qui frequentes ad Tribunal Prætoris, quod in Comitio. (CAUSSAM CONICIUNTO) *Conjicere Cauſſam* nihil aliud eſſe, quam cauſſam paucis agere, ipſa legis ſententia ſatis docet. *Cauſſam conjicere* pro *agere* poſitum ab antiquis monet Nonius in verbo Conjicere; apud quem Afranius, *Cauſſam conjicere hodie hîc apud te volo; ambon adeſtis? profuturos arbitror.* Hinc *Cauſſæ Conjectio*, id eſt brevis narratio apud Paullum J C. in l. 1. D. de reg. jur. *Regula eſt, quæ rem, quæ eſt, breviter enarrat; non ex regula jus ſumatur, ſed ex jure quod eſt regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, & ut ait Sabinus quaſi cauſſæ Conjectio eſt.* Ubi malè in vulgatis libris legitur *Conjunctio*. Eſt enim ibi metaphora ſumta *ab Oratoribus*, qui vel in principio obiter ſummam totius cauſſæ conjiciunt, ut attentiorem faciant auditorem, vel in fine, ut eum memorem dimittant. Eſt namque in legis ſententia, quod eſt *Cauſ-*

IICI-

ſa *Conjectio* inter Rhetores, illud *Regulam* eſſe inter Juriſconſultos. (CONIICIUNTO) Sic ſcribendum per ſimplex i. more antiquo. Veteres enim ſic ſcripſiſſe *Abicio*, *Adicio*, *Conicio*; pro quibus nunc dicimus *Abiicio*, *Adiicio*, *Coniicio* teſtatur Aldus Manutius in ſua Orthographia.

POST MEDIDIEM PRÆSENTED AMBOBUS LEITEM ADDEICITO: SOL OCCASOS SOPREMA TEMPESTAS ESTOD PRÆSENTED AMBOBUS) Antiquus loquendi modus, pro *Præſentibus ambobus*. Nam Veteres *Præſente* pro *Præſentibus* dixiſſe, oſtendit Nonius Marcellus, adducto teſtimonio Plauti ex Syris:

Quidam apud forum præſente teſtibus mihi vendidit;

Accii ex Menalippo.

Eſt res aliqua, quæ præſente his prius maturè inſtitit.

Feneſtellæ denique ex lib. II. Annal.

Et quædam extra præſente ſuis, quædam abſente projeciſſem.

(LEITEM ADDEICITO) Alii legunt PRÆSENTI LITEM ADDICITO, SI AMBO PRÆSENTES SUNT) quæ verba gloſſema ſapere notant viri docti: *litem autem addicere* quid, aliàs dicam. *Addicere* vox una ex tribus, quæ fari nefaſtis diebus prætori non licebat: ea erant *Do*, *Dico*, *Addico*. *Dabant* enim Prætores Bonorum Poſſeſſionem, Tutores, Judicia: *Dicebant* Mulctam, Viam: *Addicebant* Bona, Litem, Libertatem, Servitutem, Ingenuitatem. (SOL OCCASUS) Hæc vera legis ſcriptura: malè enim apud Varronem lib. v. & VI. legitur *Solis Occaſus*. Confirmant Veterem lectionem legiſque ſententiam illuſtrant quæ leguntur apud Cenſorinum de die Natali, c. XXIV. *Prætor Urbanus qui nunc eſt, queique poſthac fuerit, duos lictores apud ſe habeto uſque ad ſupremam ad Solem occaſum jous inter ceiuis deicito.* &c. (SUPREMA TEMPESTAS ESTOD) id eſt diei noviſſimum tempus, ultima vel ſuprema hora l. I. §. VIII. D. quando appell. non eſt nec. l. II. in fine. D. de verb. ſig. Hæc de Prima: ſequitur *ſecunda*, de *velitatione Judiciali* Lex.

2. SEI QUEI ENDO JOURE MANOM CONSERONT; UTREIQUE SOPERSTITEBOS PRÆSETEBOS VINDICIAS SUMUNTO.) Exſtat hæc lex apud Agellium lib. XX. cap. 1. & Feſtum in Superſtites. l. XVII. Agellii verba ſunt hæc: *Manum conſerere eſt de qua re diſceptabatur in re præſenti, ſive ager, ſive quid aliud eſt, quum adverſarium ſimul manu prehenderet in ea re omnibus verbis vindicare, id eſt vindicia correpta manu in re atque loco præſenti apud Prætorem ex duodecim tabulis fiebat, in quibus ita ſcriptum eſt: Sei quei* &c. Feſtus l. XVII. autem in verbo Superſtites, ſic ſe habet:

Superſtites præſentes, *teſtes præſentes ſignificat, cujus rei teſtimonium eſt, quod ſuperſtitibus præſentibus ii inter quos controverſia eſt, vindicias ſumere jubentur.* (SEI QUIS ENDO JURE MANOM CONSERONT) Conſtat ex Agellii verbis *conſertionem illam manuum* factam fuiſſe *in re atque loco*, de quo diſceptaretur, præſenti, & quidem apud Prætorem, id eſt Prætore præſente, *quo nomine* tunc *Conſules* nominabantur, quum nondum peculiaris *Prætorum* magiſtratus eſſet, ut ex Cicerone liquet, ſatiſque docet rerum Romanarum hiſtoriæ ſeries. Addit autem ibi Agellius *poſtquam Prætores propagatis Italiæ finibus datis Juriſdictionibus occupati, proficiſci vindiciarum dicendarum cauſſa longinquas in res gravabantur, inſtitutum fuiſſe contra Duodecim Tabulas tacito conſenſu, ut Litigantes, non in jure apud Prætorem manus conſererent, id eſt alter alterum ex jure ad conſerendam manum in rem de qua ageretur, vocaret: atque profecti ſimul in agrum, de quo litigabatur terræ aliquid ex eo, uti unam glebam ad Prætorem deferrent, atque in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent* (SEI QVIS ENDO JVRE) Jus in hac lege quemadmodum etiam apud ſcriptores alios, locus eſt, ubi Prætor vel alius magiſtratus conſiſtit, juris dicundi vel judicandi gratia, ſive domi, ſive in itinere, ſive de plano hoc agat. *Jus* igitur hîc pro loco vel re controverſa, ubi Prætorem adeſſe & victori poſſeſſionem ejus adjudicare oportet, eſt accipiendum. (MANVM CONSERVNT) Quid *manus conſerere* ſit, ex Agellio jam diximus. *Manum* enim *conſerere* dicebantur Litigantes, quum in aliam aut aliam rem, de qua controverſia erat profecti, rem litigioſam aut aliquam ejus particulam manu apprehendebant, juſque ſuum in re præſenti vindicabant. Reſpicit ad hanc legem elegantiſſimus ille Ciceronis locus in oratione pro Murena: *Itaque irati illi* (de Juriſconſultis loquitur) *quod ſunt veriti, ne dierum ratione pervulgata & cognita, ſine ſua opera legè poſſet agi, notas quaſdam compoſuerunt, ut omnibus in rebus ipſi intereſſent. Quum hoc fieri belliſsimè poſſet* FUNDUS SABINUS MEUS EST: IMMO MEUS: *deinde judicium: noluerunt.* FUNDUM, *inquit*, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR. *Satis verborum: Cedo, quid poſtea:* EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO: *Quid tum? Inde* EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM VOCO. *Quid huic tam loquaciter litigioſo reſponderit ille, unde petebatur, non habebat. Tranſit ad eum Juriſconſultus Tibicinis Latini modo:* UNDE TU ME EX IURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE EGO TE REVOCO.

Prætor interea ne pulcrum ſe ac beatum putaret, atque aliquid ipſe ſua ſponte loqueretur, ei quoque carmen compoſitum eſt, cum ceteris rebus abſurdum, tum verò nullo uſu: UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRÆSENTIBUS,

ISTAM

ISTAM VIAM DICO. ITE VIAM. *Praſto aderat ſapiens ille, qui ire viam doceret* REDITE VIAM: *eodem die redibant.* Sic Ennius lib. VIII. Annalium

Non ex jure manu conſertum ſed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt ſolida vi.

Quos citat cùm Agellius lib. XX. cap. IX. tum Cicero & pro Muræna & lib. VII. Epiſt. ad Famil. epiſt. XIII. Hinc etiam apud Valerium Probum ſingulares hæ notæ E. I. M. C. V. id eſt EX IURE MANU CONSERTUM VOCO Pergunt. Decemviri UTREIQUE SOPERSTITEBOS PRÆSENTEBOS) Feſtus lib. XVII. *Superſtites teſtes præſentes ſignificat. Cujus rei teſtimonium eſt quod ſuperſtitibus præſentibus ii, inter quos controverſia eſt, vindicias ſumere jubentur. Plautus in Artemone*

Nunc mihi licet quidvis loqui, nemo hîc adeſt ſuperſtes.

Sic Cicero in Oratione pro Muræna: *Utriſque præſentibus ſuperſtitibus iſtam viam dico.* Apud quem rectè ne an cum vitio legatur. *Utriſque ſuperſtitibus præſentibus*, in dubium vocat Servius, qui in lib. III. Æneid. V. CCCXXXIX. ad ea verba *ſuperatne & veſcitur aura*, *Alii dicunt*, ait, *ſuperat, id eſt ſuperſtes eſt: ſed ſuperſtes præſentem ſignificat, ut Cicero in Murœniana ſuis utriſque ſuperſtitibus, id eſt præſentibus.* Sed vulgatam Ciceronis ſcripturam confirmant & ſtabiliunt, quæ ex Feſto adduxi. (VINDICIAS SUMUNTO) Feſtus: *Vindiciæ olim dicebantur illæ, quæ ex fundo ſumtæ in jus allatæ erant. At Ser. Sulpicius nomine* (ſic enim ſupplendus Feſti locus) *jam ſingulariter formato, Vindiciam eſſe ait quæ de re controverſia eſt, ab eo quod vindicatur*, Eum autem, qui fundum petiturus eſſet, nomen ejus, & quo loci eſſet, dicere debuiſſe, Paullus tradit in l. VI. D. de rei vindicat. Ibidemque ait, eum qui in rem agebat, deſignare debuiſſe rem, quam vindicabat, & utrum totam, an partem & quotam peteret. Sed ad hanc legem hæc ſufficiant. Sequitur *tertia* de *Velitatione Judiciali*.

3. SEI VINDICIAM FALSAM TOLIT, SEI VELIT IS . . . . . TOR ARBITROS TRIS DATO: EOROMQUE ARBITRIO JOUDICIOQUE FRUCTUS DUPLIONE DAMNOM DECEIDITO. Feſtus lib. ult. *Vindiciæ olim dicebantur illæ, quæ ex fundo ſumtæ in Jus allatæ erant. At Servius Sulpicius nomine ſingillariter formato Vindiciam eſſe ait, quæ de re controverſia eſt, ab eo, quod vindicatur res ex controverſia, & in duodecim:* SI VINDICIAM FALSAM TULIT: SEI VELIT IS . . . . . TOR ARBITROS TRES DATO &c. Verba legis Duodecim Tabularum apud Feſtum ſunt mutila, & parum integra, quibus ta-

men parvo negocio ſuccurrere quis & mederi poſſit. Ego ita cenſe o legendum SEI VINDICIAM FALSAM TOLIT REEI VEL LEITIS, PRÆTOR ARBITROS TRIS DATO &c. Alii ſic legunt: SEI VINDICIAM FALSAM TOLIT, SEI VOLETIS, QUEI POSESIONE DEICITOS EST, ARBITROS TRIS DATO &c. Alii alio modo ſupplent & emendant. Legis ſententia ſatis eſt manifeſta. Vult enim lex, quis falſo ſibi rem aliquam vindicavit, id eſt, ſecundum quem poſt injuſtam manuum conſertionem vindiciæ, id eſt poſſeſſio, datæ ſunt, ut Prætor tribus arbitris datis ad duplos fructus reſtituendos cogeret eum, ſecundum quem vindiciæ latæ erant. SEI VINDICIAM FALSAM TOLIT) *Vindiciam falſam ferre* dicebatur is, qui non juſtè Prætoris vel Magiſtratus ſententia vel Decreto rem de qua quæſtio erat & controverſia obtinuerat. *Vindicia* autem ſingulariter hîc profertur. unde apud Feſtum *Servius Sulpicius ait Vindiciam in numero ſingulari ſignificare eam rem, de qua eſt controverſia, ab eo quod vindicetur.* (*Reei vel leitis*) Hæc verba repoſui pro iis quæ in vulgatis (*ſei velit is*) quæ tamen verba ab aliis retinentur, paucis ad ſupplendum ſenſum additis, QUEI POSESIONE DEIICITOS EST. non incommoda ſententia: ſed plura ſunt illa, quàm quæ ſpacium illud, quod in vulgatis exemplaribus eſt capere poſſit. (PRÆTOR) Prætoris enim erat ea dare *Judicia* & *Arbitros*; quemadmodum & *Bonorum poſſeßionem*, *Tutores* & id genus alia. (ARBITROS TRIS) De *tribus Arbitris* antea dixi ex Cicerone lib. I. de LL. (*eorumque arbitrio joudicioque*) vocem *joudicioque* adſcripſi, ut ſecundum illud ſpacium, quod apud Feſtum eſt in verbis Duodecim Tabularum, commode ſuppleatur. (FRUCTUS DUPLIONE DAMNOM DECEIDITO) Legendus ad hæc verba Cujacius lib. V. Obſervat. cap. XXII. Sequitur *quarta* lex ad *Judicialem velitationem.*

4. SEI QUIS EX LEIBERTATED ENDO SERVITOUTEM ADSERITOR PRÆTOR SECUNDUM LEIBERTATEM VINDICIAS DATOD; QUEI VINDICIAS TOLIT SPONSORES JOUDICIO SISTIOR DATOD Exſtat hujus legis teſtimonium apud Dionyſium Halicarnaſſæum lib. XI. c. XXXIV. & Livium lib. III. c. XLIV. Cauſſam Pomp. t. D. de orig. IV. §. XXIV. de adſertione Virginiæ puellæ ſcribunt, Numitorium ipſius Avunculum & adſertorem peſtulaſſe ab Ap. Claudio Decemviro, ut Legem, ab ſe in Duodecim Tabulis præſcriptam, ſervaret; in qua cautum eſſet, ut ejus, qui in ſervitutem ex libertate adſeritur, Dominus uſque ad exitum judicii non is eſſet, qui contra libertatem, ſed qui

pro libertatæ pugnaret. Livii verba, ut in compendium contraham, hæc ſunt: *Appius Marco Clienti negocium dedit, ut Virginem in ſervitutem adſereret, neque crederet ſecundum libertatem poſtulantibus Vindicias.* & paullo poſt: *Poſtulat à Decemviro, ut lege ab ipſo lata vindicias det ſecundum libertatem.* Et poſt: C. XLVI. *Quum inſtaret adſertor puellæ, ut vindicaret ſponſoreſque daret, manus tollere multitudo & ſe quiſque paratum ad ſpondendum illico oſtendere.* Audiendus & hîc Pomponius in l. II. d. §. *verſ. initium* D. de Orig. jur. *Initium feciſſe ſeceſſionis dicitur Virginius quidam, qui quum animadvertiſſet Ap. Claudium contra jus, quod ipſe ex veterum jure in duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiæ ſuæ ab ſe abdixiſſe, & ſecundum eum, qui in ſervitutem ab eo ſuppoſitus petierat, dixiſſe, indignatus quod vetuſtiſſima juris obſervantia in perſona filiæ ſuæ defeciſſet, utpote quum Brutus, qui primus Romæ conſul fuit, vindicias ſecundum libertatem dixiſſet in perſona Vindicis Vitelliorum ſervi, qui proditionis conjurationem judicio ſuo detexerat, caſtitatem filiæ vitæ quoque ejus præferendam putavit.* Ajunt igitur Decemviri (SEI QUIS EX LEIBERTATED) Sententia legis plana eſt. Balduinus & Hotomannus ita eam accipiendam cenſent, ut non modò liber homo, qui ſtatus controverſiam pateretur relinquatur ſuæ libertati & ejus poſſeſſionem retineat, interea dum hæc quæſtio ſtatus cauſſæque liberalis penderet: ſed etiam ut ſervus qui in libertatem ab aliquo legitimo & juſto vindice aſſeritur, interea *pro libero* habeatur, & adſertori libertatis, Dominus autem poſſeſſione cadat. (EX LEIBERTATED ENDO SERVITUTEM ADSERITOR) ex meliore in peiorem ſtatum (PRÆTOR) *Prætores* antiquiſſimis temporibus dicebantur Romæ, qui poſtea *Conſules* fuerunt dicti, ſicque *Prætores* in Duodecim Tabulis ſunt exaudiendi (SECUNDUM LEIBERTATEM VINDICIAS DATOD) *Vindiciæ* in hac lege nihil aliud quam ſententiæ ſive adſertiones vel adjudicationes; quæ ſic ab ſervitute in libertatem darentur, dicebantur *Vindiciæ ſecundum libertatem*: ſi verò ab libertate in ſervitutem; *Vindiciæ ſecundum ſervitutem* vocabantur. Unde *Prætor* dicitur *decernere Vindicias ſecundum libertatem*, quando in libertatem adſerit. Idem dicitur *dare Vindicias ſecundum ſervitutem*, quando pronunciat eum ſervi loco habendum, donec dicta cauſa de ſtatu conſtiterit. Hujuſmodi enim *Vindiciæ*, id eſt Adjudicationes vel libertatis vel ſervitutis proprie pendente lite à Prætore dari dicebantur, dum qui ſui ſtatus quæſtionem patiebatur, poſtulabat à Prætore vindicias ſecundum libertatem, id eſt, ut interim pendente lite ſit in ipſa poſſeſſione libertatis, hoc eſt ut interim libertate potiatur. Reſpicit ad hanc legem Terentius:

> *Hunc hominem ego liberum eſſe adſero poſtulo ut mihi des vindicias ſecundum libertatem.*

(Quæ

QUEI VINDICIAS TOLIT, SPONSORES IOUDICIO SISTIER DATOD) Hæc verba in legibus duodecim tabularum fuiſſe manifeſtum eſt ex Livii lib. III. D. C. *Quum inſtaret adſertor puellæ, ut vindicaret ſponſoreſque daret, manus tollere multitudo & ſequiſque paratum ad ſpondendum illico oſtendere.* Succedit lex alia, quam etiam non incommodè referendam arbitror ad *Velitionem Judicialem.*

5. QUEI REM DE QUA CONTROVERSIA SIET ENDO SACROM DEDICASIT, DUPLIONE POENAM LUITO) Exſtat apud Caium JC. in l. ult. D. de Litigioſis. *Rem*, inquit, *de qua controverſia eſt prohibemur in Sacrum deducere, alioqui dupli pœnam patimur. Duplum autem adverſario præſtandum eſt ut id veluti ſolatium habeat pro eo quod potentiori adverſario ſit traditus.* Sententia legis plana eſt. Res autem *de qua controverſia*, nihil aliud eſt, quam *litigioſa*, quam quæ in litem vel judicium deducta, quæ in controverſiam coram judice tracta. Ajunt Decemviri (*Quei rem de qua controverſia eſt, endo ſacrom dedicaſit*) Sic enim alter Litigantium Adverſario potentiori traditur; quod per leges non licet. Extant lib. XI. Conſtitutionum, pleræque leges, quibus *non licet potentioribus patrocinium litigantibus præſtare, neque in ſe actiones tranſferre*; item Litigatores nequeunt eorum nomine titulos adfigere prædiis, neque in litem eorum nominibus uti, & cetera, qua Principibus conſtituta ſunt. (*duplione pœnam luito*) Duplum illud utrum *fiſco* an *adverſario* præſtandum eſſet, Lex Duodecim Tabularum non exprimebat. Sed æquius eſſe Cajus reſpondit, *Adverſario præſtandum*, ut id veluti ſolatium habeat pro eo quod potentiori adverſario traditus ſit. Hæc de legibus, quæ ad *Velitationes Judiciales* pertinere videbantur, ſufficiant ſequuntur duæ Leges quæ ad *Probationes* ſpectant; quarum prior hæc eſt:

6. QUOI TESTIMONIOM DEFUERIT, IS TERTIEIS, DIEBOS OB PORTUM OFRAGOLATOM EITO) Feſtus in vocibus, Portus & Vagulatio. Priore loco ſic inquit: l. XIV. *Portum in duodecim pro Domo poſitum omnes fere conſentiunt: Cui teſtimonium defuerit &c.* Poſteriore autem loco hæc ejus ſunt verba: *l. XIX. Vagulatio in lege Duodecim Tabularum ſignificat Quæſtio cum Convicio: Cui teſtimonium defuerit &c.* Senſus hujus legis hic eſt: Si cui lis eſt cum aliquo vel controverſia judicialis teſtis defuerit ei licere *comperendinationis die* id. die tertio ante ejus cujus teſtimonio uti volebat, ædes libere conqueri & implorare teſtimonium, conviciumque recuſanti facere. Alii alio modo interpretantur, quorum explicationes ſilentio prætereo. Iohannes certè Criſpinius nonnihil ab vera & genuina legis ſententia abire videtur: ſic enim exponit: *Cui teſti-*

monium

monium deeſt , hoc eſt qui ſuam intentionem nullo poteſt teſtimonio confirmare , is die tertio ad ædes adverſarii obvagulatum eat , hoc eſt Adverſario juſtum teſtibus adhibitis , convicium faciat. Veluti ſi quid eſſe in tuis ædibus contenderem , quod quum verè ad me pertineret , tamen apud te eſſe teſtimonio nullo poſſum demonſtrare , illudque mihi reſtituere , uno & altero die rogatus , omnino recuſes ; mihi permiſere Decemviri , quandoquidem deficiente teſtimonio inutiliter jure vel lege ageretur , tertio die ad ædes tuas venire , ibique rem meam repetere cum convicio : Quam Decemvirorum in lege hanc mente fuiſſe , nunquam ego quidem perſuaderi mihi ſinam. Nam qui aliud ad ſe pertinere probare vel teſtibus vel aliis modis nequit , cauſſa ſolet cadere , neque permiſſum ei adverſario ſuo victori conviciari , injuriamve verbis facere. Quid enim abſurdius , quam ſi quis librum ſuum apud me eſſe diceret , ego vera negarem & verè , illeque nullo modo id probaret , quid inquam abſurdius atque etiam iniquius , quàm ſi talis convicio etiam me petat ; hoc enim eſſet injurias cumulare. Famam jam meam & exiſtimationem læſerat , quum furti me inſimularet an ferendum , ſi præterea , me conviciis proſequatur & perſiſtat quaſi in accuſatione furti , quod probare teſtibus aliove modo non potuit ? Longe igitur alia mens fuit & ſententia Decemviris , illa nimirum , vel haud abſimilis , quam dixi. Agit enim lex *de probationibus* , quæ fieri ſolent *per teſtes.* *Probatio* nihil aliud quàm rei dubiæ & controverſæ judici facta fides l. XII. in fin. D. de probat. Duaren. lib. I. Diſp. cap. XXVII. incumbit autem *adfirmanti.* l. II. l. XV. l. XXI. D. de probat. l. XXIII. C. eod uſitata regulariter *poſt litem conteſtatem.* tot. tit. ut lite non conteſt. Probationes autem vel ſunt *Artificiales* vel *Inartificiales.* *Artificiales* ſunt , quæ ex ipſa cauſſa ſumuntur , ex ſeſe arguentes , quæ pro rei natura quandoque validiores , quandoque infirmiores ſunt. *Inartificiales Probationes* conſiſtunt in *Teſtimonio* , de quo in hac lege : *Teſtimonium* eſt conteſtatio veritatis adſerendæ gratia rite facta : eſtque *alienum* vel *proprium.* *Alienum* fit *teſtibus* vel *Inſtrumentis.* *Teſtes* ſunt qui ad alicujus rei fidem faciendam invocantur , citatione judiciali l. XVI. C. de Teſt. ſumtibuſque producentis l. X. C. eod. Ajunt igitur Decemviri (*Quoi teſtimonium defuerit*) id eſt Si qui teſtes , quibus probare cauſſam ſuam poteſt , habuerit , ii verò ad teſtimonium dicendum in judicium non venerint (*is tertieis diebos*) *tertiis diebus* valet in hac lege *perendinis.* Nam *res comperendinata* ab Feſto l. XIX. explicatur, *Judicium in tertium diem conſtitutum.* (*obvagolatom eito*) *obvagulare* convicio differre , populo differre , quemadmodum Plautus loquitur in Aulularia : A. III. S. II. v. XXXI.

Ita me bene amet. Laverna , te jam niſi reddi.

Mihi

Mihi vaſa jubes, populo hîc differam te ante ædîs.

Populo enim differre apud Plautum, quod apud Decemviros *ob vagulare. Vagulo* autem unde *Obvagulo*, vel *Vagulo*, non à *Vagor*, ut malè quidam opinantur, ſed à *Vagio*, quemadmodum à *Pipio Pipilo*. Alii autem non *obvagulatum* ſed *ob vagulationem* legunt: quorum ſententia ratione non caret. Sic enim in Duodecim Tabulis legiſſe videtur Feſtus, quum vocem *Vagulatio* interpretatur: quod *Vagulatio quæſtio ſit cum convicio*; id eſt vox conquerentis & plorantis non ſine convicio: ut *ob vagulationem* in hac lege ſit antiquo more ad vagulationem, id eſt clamorem, vagitum & convicium: *ab vagulationem*, id eſt ad queritandum & convicium homini faciendum, qui ad teſtimonium dicendum non venerit. Addunt Decemviri (*ob portum*) id eſt *ob domum*, *ob ædes* ejus qui teſtimonium dare defugerit: *ante ædîs* inquit Plautus: πρὸς τὰς θύρας, ait Plutarchus in Gracchis, *ante oſtium*, ut Varro lib. v. de LL. omnes non abſimilè. Agit igitur Lex de *Teſtibus* non omnibus, ſed *invitis*; qui hodieque *pœnalibus mandatis* vel *captis pignoribus* teſtimonium dicere ſuper re petita coguntur l. III. §. IX. D. de Tab. ex hib. tot. tit. D. de teſtib. cogendis: Sequitur alia lex de *Probationibus*.

7. JOURIS JOURANDI AD STRIGENDAM FIDEM, MAXSUMA VIS ESTOD) Cicero lib. III. de Offic. *Nullum enim vinculum ad ſtringendam fidem jure jurando majores arctius eſſe voluerunt. Id indicant Leges Duodecim Tabularum.* Videtur etiam ad legem hanc reſpicere Agellius lib. VII. cap. XVIII. *Juſiurandum apud Romanos inviolatè ſanctèque habitum ſervatumque eſt. Id enim moribus legibuſque multis oſtenditur.* Dixi paullo ante *Teſtimonium* vel *Alienum* eſſe vel *Proprium*. *Alienum* fieri *Teſtibus*, vel *Inſtrumentis*. *Proprium* autem *Teſtimonium* eſt vel *Juratum* vel *Injuratum*. Prius quidem *Juramentum* dicitur; Poſterius autem *Confeſſio*. *Juramentum* eſt invocatio Nominis divini, ad confirmandam juratis fidem, ut ſi non verum dicat pœnam à ſe ipſo impoſitam ſuſtineat. Juramentum illud *Judiciale* dicitur, delatum ſcilicet ab Judice ad ſuſcipientis petitionem, etiam parte altera: in vita l. III. C. de jure jur. I. in Cauſſis dubiis. II. *Quando* is, cui defertur eſt perſona honeſta & fide digna. III. *Quando* cauſſa non eſt magna neque criminalis. IV. *Ut*, *pars* altera citetur & juramentum ante Concluſionem præſtetur. V. *Quando* jurans veritatem per ſenſum corporeum ſcire poteſt. VI *Quando*, ſe mi plenè probatum eſt, quod conſiſtit in judicis arbitrio. (JOURIS IOURANDI AD STRIGENDAM FIDEM) Quanti momenti fuerit Jusjurandũ apud Veteres Romanos nemo copioſius explicat, quã Dionyſius lib. II. extremo CLXXVIII. qui Regi Numæ inſtitutum Jurisjurandi adſignat.

Poly-

Polybius etiam lib. VI. commemorat tantum apud Romanos jurisjurandi religionem valuiſſe, ut ea laude facilè gentibus omnibus antecellerent. *Nam ſi Græco homini*, inquit, *qui magiſtratum gerat, talentum unum committatur, etiamſi decem ſcribendo adſint, ſignaque totidem, atque etiam duplo plures teſtes exſtent, fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos, qui, quum Rem publicam gerunt, majorem multo pecuniam tractant, ſola jurisjurandi ſui religione in officio ſuo continentur* &c. Eleganter Cajus JC. in l. I. D. de jure jur. *Maximum remedium expediendarum litium eſt Jurisjurandi religio.* Paullus etiam JC. *Jusjurandum* vocat *compendium litium* Sent. l. II. Tit. I. §. I. Sic auctor Epiſtolæ ad Hebræos εἰς βεβαίωσιν πάνης ἀντιλογίας πέρας ὁ ὅρκος. Aegyptii τὸν ὅρκον appellarunt teſte Diodoro τὴν μεγίστην παρ᾽ ἀνθρώποις πίστιν. Sic *Finis* omnium nimirum controverſiarum vocatur in l. IV. verſ. Curatores. D. de in litem jurando. Hæc de Legibus, quæ pertinebant ad *Probationes*: ſequuntur pauculæ, quæ ad *Rem Judicatam*; quarum hæc prima eſto.

AERIS CONFESCI REBOSQUE JOURE JOUDICATEIS TRIGINTA DIES JUSTEI SUNTO, POSTIDEA ENDO MANUS JACTIO ESTOD, ENDO JOUS DOUCITO: NEI JOUDICATOM FACIT, AUT QUIPS ENDO EO IM JOURE VINDICIT SECOM DOUCITO ASIDUO VINDEX ASIDUOS ESTOD, PROLETARIO QUEI VOLET VINDEX ESTOD. DOUCTOM VINCEITO AUT NESVO AUT COMPEDEBOS QUINDECIM PONDO, NEI MAIOSE AUT SEI VOLET MINOSE VINCEITO. SEI VOLET SOVO VEIVITO, NEI SOVO VEIVIT, QUEI IM VINCTOM HABEBIT, LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO, SEI VOLET PLUUS DATO, ENDO TERATIM PACIO ESTOD; NEI COM EO PACIT SEX AGINTA DIES VINCTOM HABETOD ENDO EEIS DIEBOS TERTIES NONDINEIS CONTINOEIS ENDO COMITIOM ENDO JOURE IM PROCITATO, QUANTEIQVE STLIS ÆSTVMATA SIET, PRÆDICATO. POSTIDEA DE KAPITE ADDICTEI POENAS SOVMITOD, AVT SEI VOLET TRANS TIBERIM PEREGRE VENOM DATOD. AST SEI PLV-

SEBOS ADDICTOS SIET TER TIEIS NONDINEIS PARTES SECANTO: SEI PLVVS MINVSVE SECVESINT, SE FRAVDE ESTOD.) Sextus Cæcilius apud Agellium lib. xx. cap. I. Idem Agellius lib. xv. cap. xiv. lib. xvi. cap. x. Quintilianus lib. III. cap. xviii. Varro lib. I. de Vita Pop. Rom. apud Nonium in Proletarii, Cicero in Topicis Sententiam hujus legis Sex. Cæcilii, quàm meis verbis malo indicare. Is apud Agellium ſic loquitur: *Confeſſi æris ac debiti judicatis triginta dies ſunt dati, conquirendæ pecuniæ cauſſa quam diſſoluerent. Eoſque dies Decemviri juſtos appellaverunt, quoddam velut juſtitium, id eſt juris inter eos quaſi interſtitionem quandam & ceſſationem, quibus diebus nihil cum his agi jure poſſet. Poſt deinde niſi diſſolluerent ad Prætorem vocabantur & ab eo quibus erant judicati, addicebantur. Nervo quoque aut compedibus vinciebantur. Sic enim ſunt opinor verba legis: Æris confeſſi rebuſque jure judicatis, triginta dies juſti ſunto. Poſt deinde manus injectio eſto, in jus ducito, ni judicatum facit aut quipſendo eo in jure vim ducit, ſecum ducito, vincito aut nervo aut compedibus quindecim pondo ne minore; aut ſi volet, majore vincito. Si volet, ſuo vivito. Ni ſuo vivit* &c. quæ omnia clariora erunt, ſi fragmenti hujus nobiliſſimi ſingulas partes conſideraverimus. Ajunt igitur Decemviri (AERIS CONFESCI) Agit hæc Lex de *re judicata* & quomodo ea ex ſequutioni ſit mandanda. *Res Judicata* vel *Judicatum* nihil aliud, quam lis finita per ſententiam appellatione non ſuſpenſam. tot. tit. D. de re judic. vel id eſt, quod ſententia diffinitum fuit, ut diffinit Joannes Robertus lib. 1. ſentent: cap. xxiv. Ajunt Decemviri (ÆRIS CONFESCI) *Æs* in hac lege pro *omni pecunia*. *Æs* proprie ſpecies eſt metalli rubro colore, primum in Cypro reperta. Deductum nomen putant alii ab *auri ſimilitudine*, alii à Græco, *αἶα terra*; Varro *ab Aſſe*. Quia verò primum maximo in precio fuit; adeo ut pecuniam quoque, jacente auro, ex eo ſignarent: factum eſt, ut pro ipſa pecunia accepta fuerit. Ovidius in Faſtis: l. 1. v. ccxxi.

Æra dabant olim, melius nunc omen in auro eſt.

Servius rex primus poſt urbem conditam *ſignare æs* cœpit, cujus in altera parte nota fuit *Ianus geminus*, in altera *roſtrum navis*. Hæc Plinius lib. xxxiii. Macrobius autem l. 1. Sat. c. vii. primum æs à *Iano ipſo* ſignatum, fuiſſe tradit, eo tempore, quo Saturnus filium fugiens primum in Italiam venit; hocque à Jano tributum exiſtimat advenæ bene de ſe meriti memoriæ: quod rudis illa Aboriginum gens, monſtrato Agriculturæ ab illo uſu, ad meliorem viam vitamque eſſet traducta, & quoniam navi fuerat advectus, in ſignando ære ex una quidem parte *ſui capitis*

effi-

effigiem, ex altera *navis* roſtrum impreſſit. *Æris* igitur id eſt debiti (CONFESCI) *Confeſſus æris* hic dicitur, qui propria ſua confeſſione debitorem ſe creditori ſuo agnoſcit. Hinc toties apud Juriſconſultos & Practicos *Confeſſus Convictuſque*, item *pro Confeſſo Convictoque* haberi, qui reus judicatus eſt cum *propria confeſſione*, tum *teſtium dictis*. REBUSQUE JURE JUDICATIS ab Judice nimirum. Sunt enim quidam caſus, in quibus ſententia non tranſit *in rem judicatam*, ut *quando ſententia* lata eſt ex II. alicujus vel expertorum in arte aliqua judicio Ioac. himus Mynſingerus lib. VI. Obſervat. XXXV. item in *cauſſa matrimoniali*, Videndus omnino Andreas Gail.lib. I. Obſer.CXII.n.V. ubi dicit diſtinguendum an ſententia lata ſit *pro* vel *contra matrimonium* propter impedimentum naturale &c. Item ſententia non tranſit in rem judicatam, *quando victor* fatetur ſententiam eſſe iniquam: *item quando* de iniquitate ſententiæ per evidentiam facti conſtat: *item quando* lata eſt ex falſis teſtibus, vel inſtrumentis tot. tit. C. ſi ex falſ. inſtr. Sunt & alii Caſus, quos prætereo brevitati ſtudens (REBOS IGITUR JOURE JOUDICATEIS) Iacobus Ræardus legit ÆRISQUE DEBITI IOUDICATEIS; quæ lectio non eam, quàm quæ à me expreſſa, ſapit antiquitatem. Pergunt Decemviri (TRIGINTA DIES JUSTEI SUNTO) Decemviri, quemadmodum teſtatur Cæcilius *Juſtos dies* appellant in hac ſua lege, veluti *quoddam juſtitium*, id eſt *juris inter eos quaſi interſtitionem quandam & ceſſationem*, quibus nihil jure agi cum adverſariis poſſet. *Iuſti dies* vocantur hîc ea forma; qua Feſtus lib. IX. *Iuſtos dies*, appellat, *dies illos triginta, quibus exercitu imperato, vexillum in arce ponebatur*. (TRIGINTA IGITUR DIES JUSTEI SUNTO) id eſt unus menſis. Poſtea alterum tantum cœpit eſſe. Nam ex Conſtitutionibus: *Judicati faciendi vel ſolvendi tempus* eſt *duorum menſium*. l. II. C. Theod. de uſur. rei jud. hodie *quatuor eſt menſium*. l. II. C. de uſur. rei judic. Stilus Curiæ Hollandiæ tempus fere obſervat à Decemviris in duodecim tabulis præſcriptum, quemadmodum doceo in mea Praxi Tit. de exſequutionibus cap. VII. §. V. ubi doceo ſententias in Actionibus perſonalibus (DE HIS ENIM IN HAC LEGE AGITUR) mandari poſſe exſecutioni poſt tres ſeptimanas (POSTIDEA) in vulgatis Agellii libris legitur *poſt deinde*; in manuſcriptis Codicibus *Pede inde*. Legendum omnino *Poſtidea*; qua voce utitur & Plautus in Sticho:

Æquius eſt nos potiores habere te, poſtidea viros noſtros.

Sic *Antidea* dicebant Veteres pro *Ante* (ENDO MANUS IACTIO ESTOD) In vulgatis libris (POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTOD) Vox *endo* videtur latere in voce *deinde*; ſi quis tamen ex duabus vocibus

poſt deinde confici velit Antiquam illam vocem *Poſtidea*, per me licet ut hæc tranſpoſitis vocibus ſic legat, POSTIDEA MANUS ENDO IACTIO ESTOD. *Manus* autem *endo jactio* nihil aliud quam *Manus in jectio*. Sic in alia lege audimus *Sei calvitur pedemve ſtruit manom endo jacito*: quod Lucilius poëta dixit in Satyris *Sei calvitur endo ſerto manom*. Hæc *Manus Iniectio* locum etiam habet in Curia Hollandiæ: Si enim reus condemnatus nihil habet in bonis, unde judicatum ſolvat adprehendi ſolet ab Creditore, inque publicam cuſtodiam condi: quemadmodum doceo in Praxi mea Tit de Exſecutionibus XI. cap. I. §. II. Videndi etiam DD. & præcipue Cynus in l. I. in fin. C. qui bonis. ceder. poſſ. Baldus & alii ad l. VIII. in fine. C. quomodo & quando judex. Gloſſ. & Bartol. ni. l. III. D. de ſuſpect. tutor. Abbas in c. XV. de re judicata. Baldus denique in c. IV. Ut lite non conteſtat. Senſus igitur eſt. *Poſt illos triginta dies juſtos, niſi tibi ſatisfecerit, injicere ei manus tibi licet.*

ENDO JOUS DVCITO; NEI JOUDICATUM FACIT, AUT QUIPS ENDO EO IN JOURE VINDICIT, SECOM DOUCITO. ASIDUO VINDEX ASIDUOS ESTOD; PROLETARIO QUEI VOLET VINDEX ESTOD. DOUCTOM VINCEITO AUT NESVO AUT COMPEDEBOS QUINDECIM PONDO NEI MAIOSE AUT SEI VOLET MINOSE VINCEITO. SEI VOLET SOVO VEIVITO: NEI SOUO VEIVIT, QUEI IM VINCTOM HABEBIT LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO: SEI VOLET PLUUS DATO; ENDOTERATIM PACIO ESTOD: NEI CVM EO PACIT EXAGINTA DIES VINCTOM HABETOD ENDO EEIS DIEBOS TERTIEIS NONDINEIS CONTINOEIS ENDO COMITIOM ENDO JOURE IM PROCITATO, QUANTEIQUE STLIS ÆSTIMATA SIET PRÆDICATO: POSTIDEA DE KAPITE ADDICTEI POENAS SUMITOD, AVT SEI VOLET TRANS TIBERIM PEREGRE VENOM DATOD: AST SEI PLVVSEBOS ADDICTOS SIET, TERTIEIS NONDINEIS PARTES SECANTO: SEI PLVVS MINVSVE SECVESINT, SE FRAVDE ESTOD. (ENDO JOVS DOVCITO.

Hæc)

Hæc in jus, id eſt locum illum ubi magiſtratus vel judex conſiſtebat juris dicundi aut judicandi gratia. *Hæc* inquam *in jus ductio* non aliam ob cauſſam, non in alium finem fiebat, quam ut cognoſceretur, an quis reum confeſſum æris eximere vellet, debitamque pecuniam pro eo ſolvere, quod nobiliſſimi quique apud veteres Romanos facere erant ſoliti. Hinc locus ille apud Nævium, ut refert Cicero lib. II. de Oratore: *Videtur*, inquit *eſſe miſericors ille, qui joudicatum duci videt, percunctaturque ita, Quanti addictus. Quumque illi reſponſum eſſet. Mille nummum. Si addidiſſet, inquit tantummodo. Ducas licet, eſſet illud genus ridiculi præter exſpectationem: ſed quia addidit, Nihil addo, ducas licet, addito altero ambiguo genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur ſalſiſſimus.* Ambiguum autem erat *nihil addo*: quoniam ad adjectionem referri poterat, qua quis in licitatione utitur; & ad ea quæ agebat, hoc eſt, *nihil verborum addo, nihilque amplius ame exſpectes, eum liberè ducito.* (NEI IOUDICATOM FACIT) id eſt niſi ſolverit id, quod ſententia judicis ſive Prætoris continet, niſi ſententiæ à Prætore latæ obtemperaverit. Iudicatum enim nihil aliud quam juſſus ſive ſententia Prætoris de re controverſa. (AUT QUIPS ENDO EO IN IOURE VINDICIT.) Sic emendanda ſunt, quæ corruptiſſimè leguntur apud Agellium l. XX. c. I. *aut qui pſendo eo in joure vim dicit pro qui pſendo* legendum unica tantum littera mutata, *quips endo*: *quips* antiqui dicebant pro *quis* vel *aliquis*: ENDO pro *In* quod ſæpe monui. ENDO EO nihil aliud quam *in eo* nimirum *joure*, vel *loco*, ubi jura adminiſtrantur vel judicia exercentur. VINDICIT pro *vindicat* antiquè. Quum enim Veteres *ſonare*, *lavare* & ſimilia primæ inflexionis quoque dixerint in tertia conjugatione *lavere*, *ſonere*, ut Nonius Marcellus teſtatur: dubium non eſt quin idem fecerint in voce *vindicare*. Cujacius certè adfirmat, ſe in vetere Agellii codice ſcriptum reperiſſe, VINDICIT. Alii poſitum hîc putant pro *vindicarit*, quemadmodum in lege Servii Tullii *verberit*, per ſyncopen *verberit*, & *vindicit*, extritis a & r litteris. Scripſi autem IM VERBERIT. *Im* antiquè pro *eum*, ut notant Feſtus l. IX. & Macrobius. l. I. Sat. c. IV. Sic Gloſſarium *Im*, αὐτὸν, & alibi *Im eum*, τὸν αὐτὸν. *Im* autem à nominativo *Is* ſecundum analogiam & veram inflexionem. Aiunt igitur (AUT QUIPS ENDO EO IM IOURE VINDICIT) quaſi dicerent, niſi quis eum in joure vindicet. (SECOM DOUCITO) utpote ſibi propter æs alienum addictum. Iubet enim lex eum unde petitur, ni judicatum faciat, aut aliquis pro eo in jure, hoc eſt apud Prætorem vindex exiſtat, abduci ab eo qui petit & vinciri. (ASIDUO VINDEX) Leguntur paucula quæ ſequuntur apud Agellium lib. XVI. cap. X. ubi ſcribit, poſtquam lecti eſſent verſus Enniani ex lib. III. Annal.

Proletarius publicitus ſcutiſque ferroque
Ornatur ferro, Muros urbemque forumque
Excubiis curant.

Ortam fuiſſe inter doctos quæſtionem quid eſſet *Proletarius*, diffinitum fuit inter alia, Ennium verbum hoc è duodecim tabulis ſumſiſſe; in quibus ita erat ſcriptum, *Aſſiduo vindex aſſiduus eſto, Proletario Civi quivis valet vindex eſto.* Sententia eſt ut Aſſidui vel locupletes cives Creditoribus addicti ab Aſſiduis vel locupletibus vindicarentur, hoc eſt ſi ita res ferret, aſſibus redimerentur, non autem à Proletariis: ne, quum ſint tenuioris fortunæ, quam ut aſſes poſſent dare, quibus Aſſiduos è vinculis eximerent, ipſi pro Aſſiduis & ſe ſuoſque liberos familiamque totam in diſcrimen adducerent, neve corpus liberum immuneque aſſidui hominis liberandi gratia ſervituti capitiſque pœnæ aut ſectioni ſubjicerent. *Proletario* autem id eſt tenuioris rei & conditionis civi quemvis vindicem eſſe permiſerunt Decemviri: quia eorum debita non ſolent eſſe grandiora, quam quæ ære exiguo lui poſſint. Ajunt igitur Decemviri (ASSIDUO) *Aſſiduus* inquit apud Agellium lib. XVI. cap. X. Iulius Paullus *in Duodecim Tabulis & pro locuplete & facilè munus faciente ponitur:* dictus *ab aſſibus*, id eſt *ære dando*, quum id tempora reipublicæ poſtularent, aut *à Muneris pro familiari copia favendi aſſiduitate.* Sic Ælius apud Ciceronem in Topicis: *Quum lex Aſſiduo vindicem Aſſiduum eſſe jubeat, locupletem jubet locupleti, Locuples enim aſſiduus, ut ait Ælius, appellatus eſt ab ære dando.* Feſtus l. I. *Aſſiduum eum* appellatum eſſe ait; *qui ſuis ſumtibus militaret ab aſſe dando.* Sic etiam Cajus IC. lib. II. ad Leges Duodecim Tabularum ſcribit *Aſſiduum locupletem eſſe, qui ſatis & idonee habeat pro magnitudene rei, quam actor reſtitui petit.* Alii *Adſiduum* ſcribunt per *d* litteram, ſed eos refellit Chariſius lib. I. Annal. Ajunt igitur Aſſiduus Aſſiduo (VINDEX ESTO) Feſtus ſcribit Veteres *Vindicem* eum appellaſſe, l. XIX. qui vindicabat quo minus is, qui prehenſus erat, ab aliquo teneretur, hoc eſt qui prehenſum nexum ſive addictum liberabat. Iuriſconſultis propria voce *Fidejuſſor* appellatur, quod tamen non omnibus probatur. Videndus Joannes à Reberteria in Topicis in loco de Notatione vel Etymologia. Reſpicit autem ad hanc legem Varro lib. I. de Vita Pop. Romani in Proletarii apud Nonium. ubi ejus verba non ſatis emendata ſic ſunt legenda & corrigenda: *Aſſiduo neminem vindicem voluerunt, niſi locupletem.* (PROLETARIO QUEI VOLET VINDEX ESTO) *Proletarii* ut ſcribit apud Agellium Iulius Paullus ib., dicebantur apud Romanos, *qui in plebe Romana pauperrimi erant; cives ſcilicet ab numero officioque prolis edendæ appellati: quod cum re familiari parva minus poſſent Rempublicam juvare, ſobolis tamen gignen-*

da

dæ copia civitatem frequentarent. Sic Nonius: *Proletarii dicti plebei, qui nihil reipublicæ exhibeant, ſed tantum prolem ſufficiant.* Proletarii autem quum tenuiſſimi eſſent cenſus, eamque ob cauſſam militia vacarent, *difficillimis* tamen *reipublicæ temporibus* etiam armabantur. Sic armati leguntur apud Ennium lib. III. Annalium, ſub Tarquinio Priſco, quum in Imperii Romani excidium conjuraſſent omnes *Etruriæ populi.* Sic item armati ſcribuntur apud Eutropium lib. II. bello Tarentino. Pergunt Decemviri (DOUCTOM VINCEITO) Vult lex ut ſi nemo addictum vindicet, domum ductus à Creditore vinciatur, quomodo (NESUO AUT COMPEDIBUS) *Neſuus* Veteres dicebant, qui *S* pleromque pro *R* uſurpabant. *Nervum* inquit Feſtus l. XII. *appellamus ferreum vinculū, quo pedes impediuntur,* quamquam Plautus eo etiam *cervices* vinciri ait. Eleganter Cato *Fures privatorum furtorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt: fures publici in auro atque in purpura.* Plaut. in Aſin. A. III. S. II. v. v.

Nervos, Catenas, Numellas, Pedicas, Boias.

aut neſvo (AUT COMPEDIBUS) *Compedes* vincula ferrea, quibus captorum pedes conſtringuntur. Terent. in Phormione A. II. S. I. v. XIX.

Molendum uſque in piſtrino vapulandum: habendæ compedes:

(QUINDECIM PONDO) Significatur hîc gravitas & pondus compedium (NE MAIOSE AUT SEI VOLET MINOSE VINCEITO) *Compedes* enim quindecim pondo ſatis graves erant, quàm ut iis vincti ſubducere ſe poſſent aut fugere (AUT SEI VOLET MINOSE). Si nimirum humanius mitiuſque Creditor agere vellet cum ſuo Debitore, addendo Compedes minores quindecim pondo. Hoc enim in ejus quaſi arbitrio ſitum erat. MAIOSE autem & MINOSE *pro majore* & *minore* antiquis, quibus in more poſitum erat *S* pro *R* uſurpare. In vulgatis autem libris Agellii voces *majore* & *minore* turbato ordine leguntur, *vincito nervo aut compedibus quindecim pondo, ne minore, aut ſi volet majore.* ſed ita ab Decemviris has voces non fuiſſe collocatas, ſatis hoc indicat; quod Decemviri paſſim in hac lege declinant *ab ſeveritate* ad quandam *mitigationem* & *humanitatem:* præſcribuntur quidem creditoribus acerbiora & duriora, ſuggeruntur tamen è veſtigio per voces illas, *Sei volet*, mitiora & humaniora, ut in hac lege non uno videre eſt loco. SEI VOLET SOUO VEIVITO. Reſpicit ad hæc verba Cajus JC. lib. II. ad Leg. Duodecim Tabularum in l. CCXXXIV. D. de verb. ſig. *Verbum vivere*, inquit. *quidam putant ad Cibum pertinere ſed Ofilius ad Atticum ait his verbis & veſtimenta & ſtramenta contineri ſine his enim neminem vivere poſſe.* Sic Ulpianus lib. LVIII. ad Edictum in l. XLIII. D. de verb. ſig. *Verbo Victus continetur quæ eſui potuique*

que cultuique corporis, quaque ad vivendum homini neceſſaria ſunt. Veſtem quoque Victus habere vicem Labeo ait. ubi Cajus lib. XXII. ad Edictum Provinciale in l. ſeq. XLIV. addit: *Et cetera quibus tuendi curandique corporis noſtri gratia utimur, ea appellatione ſignificantur.* (NEI SOUO VEIVIT) ſi non tantùm Debitori Addicto in ære, ut propriis ſumtibus vivere poſſit apud Creditorem quid faciendum? (QUEI IM VINCTOM HABEBIT) Liberum relinquebant Decemviri nexis ſuo vivere vel non. Si non vellent ſuo vivere, tum Creditores cogebantur eos alere hoc eſt quod ſequitur (QUEI IM VINCTOM HABEBIT) id eſt Creditor (LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO) Quemadmodum *Compedum* pondus vel gravitatem paullo ante; ſic hoc loco exprimunt Decemviri *farris* quantitatem, quam Creditor nexis in ſingulos dies daret. Ræuardus pro *Libras*, *Libram* legit. Guielmus Torneſius lib. I. Select. cap. VI. legit *Libras* cum *ſemiſſis* nota adſcripta eo ſenſu *Libras*, id eſt *ſilibram*. Sic enim Plutarchus in Camillo ὅσον ἡμερήσιας ἔλαχβαν εἰς τρόφην σίτον μὴ ἡμιλίτρον φαρός. (SEI VOLET PLUUS DATO) Iterum ad lenitatem & humanitatem in Debitores ſuos & Nexos cohortabantur Decemviri Creditores. Præſcribebant quidem Libras Faris in ſingulos dies ni ſi tamen mitius humaniuſque Debitores tractare vellent, licebat illis plus dare.

ENDOTERATIM PACIO ESTOD: NEI CUM EO PACIT SEXAGINTA DIES VINCTOM HABETOD; ENDO EEIS DIEBOS TERTIEIS NONDINEIS CONTINOEIS ENDO COMITIOM ENDO JOURE IMPROCITATO: QUANTEIQUE STLIS ÆSTUMATA SIET, PRÆDICATO. POSTIDEA DE KAPITE, ADDICTEI POENAS SVMITOD, AUT SEI VOLET, TRANS TIBERIM PEREGRE VENOM DATOD. AST SEI PLUSEBOS ADDICTOS SIET TERTIEIS NONDINEIS PARTES SECANTO: SEI PLUUS MINOSVE SECUESINT, SE FRAUDED ESTOD.) (ENDOTERATIM PACIO ESTOD) Sequentia hæc hoc modo apud Agellium ib. leguntur: *Erat autem jus interea paciſcendi: ac niſi pacti forent habebantur in vinculis dies ſexaginta inter eos dies tribus nundinis continuis ad prætorem in Comitium producebantur, quantæque pecuniæ judicati eſſent prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant aut trans Tiberim peregre venum ibant. endoteratim* autem pro *interatim*, quæ vox apud Feſtum, l. IX. qui docet ſic loquutos veteres pro *Interim*: ſic pro *Initium*, *Intereiſi* dixerunt antiqui illi *Endoitium*, *Endotercisi*

tercisi & ſimilia (PACIO ESTOD) *Pacionem*, inquit, Feſtus l.xiv. *antiquè dicebant*, *quam nos pactionem* (NEI CUM EO PACIT) id eſt niis, qui eum vinctum habet, cum nexo paciſcatur. De verbo *Paco* alias dixi (SEXAGINTA DIES VINCTOM HABETOD) Nam intra illud tempus facilè poſſit aliquis miſericordia motus exoriri, qui addictum vinculis eximere proque eo Creditori ſatisfaceret (ENDO EEIS DIEBOS TERTIEIS NONDINEIS CONTINOEIS ENDO JOURE IM PROCITATO) Vult lex produci vinctum Debitorem tribus nundinis ad Prætorem in Comitium ſeu judicium, ut repetatur publicè, in quantam pecuniam fuerit ſuo creditori condemnatus. Fortè eam ob cauſſam, ſi quis familiaritate aut miſericordia ductus ſolvere voluiſſet eam pecuniam, hominemque miſerum vinculis liberare. Item ut conſtaret omnibus Vincto non fieri injuriam aut à Creditore aut ab Iudice. Quod *Nundinæ* alias dixi. *Comitium* locus foro Romano adhærens, ubi jura adminiſtrabantur. *Im* hîc etiam pro *eum* antiquè, ut aliquoties in hac lege. (PROCITATO) *Procitare* Veteres dixiſſe pro vocitare & producere ſcribit Feſtus.ib. PROCITATO igitur hîc nihil aliud quàm *procito*. (QUANTEIQUE STLIS ÆSTUMATA SIET PRÆDICATO) volunt Decemviri; ut producto in Comitium Nexo, Debitore, Creditor vel ejus juſſu Præco aliquoties pronunciet, in quantam pecuniam reus ſit condemnatus; an fortean quis commiſeratione motus, pecunia ſoluta, vinculis liberare & à morte eripere velit. STLIS autem pro *Lis*. Sic enim Veteres loquebantur præponentes litteras *St* vocibus omnibus, quibus initium erat ab *L* littera; unde *ſtlocus*, *ſtlatus*, *ſtlumbus* & ſimilia. (POSTIDEA DE KAPITE ADDICTEI POENAS SUMITOD) *Tertiis nundinis* inquit Agellius ib. *capite pœnas dabant*, *aut trans Tiberim peregre venum ibant*. POSTIDEA, ut aliàs dixi pro *poſtea*. (AUT SEI VOLET TRANS TIBERIM PEREGRE VENUM DATOD) iterum per voces *ſei volet* mitigatio capitalis pœnæ ſuggeritur. In arbitrio enim & genibus Creditoris ſitum erat, *Debitorem vel necare vel in ſervitutem vendere*: mitius autem & clementius erat *vendere* Debitorem, quam *necare* (AST SEI PLUSEBOS ADDICTOS) iterum hîc audiendus Agellius lib. xx. cap. I. *Sed eam*, inquit, *Capitis pœnam ſanciendæ fidei gratia horrificam atrocitatis oſtentu noviſque terroribus metuendam reddiderunt. Nam ſi plures forent, quibus reus eſſet adjudicatus, ſecari ſi vellent atque partiri corpus addicti ſibi hominis, permiſerunt*, & *paullo poſt*; Cautlam tam atrocis ſupplicii in Debitores fallentes fidem conſtituti idem reddit his verbis: *Nihil profecto immitius nihil immanius, niſi ut re ipſa apparet eo conſilio tanta immanitas pœnæ denunciata eſt, ne ad eam nunquam veniretur.* Addici

dici namque nunc & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Diſſectum eſſe antiquitus neminem equidem neque legi neque audivi, quoniam ſœvitia juſta pœna contemni non quita eſt. Verba ſunt Cæcilii apud Agellium. (PARTES SECANTO) Quintilianus lib. III. *Sunt quædam non laudabilia natura, ſed jure conceſſa, ut in duodecim tabulis Debitoris corpus inter Creditores dividi licuit, quam legem mos publicus repudiavit.* Sic Tertullianus in Apologetico: *Judicatos* inquit *in partes ſecari Creditoribus leges erant; conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt, & in pudoris notam capitis pœna converſa eſt, bonorum adhibita proſcriptione.* (SEI PLUS MINUSVE SECUESINT, SE FRAUDE ESTOD) Periculum igitur imminebat Creditoribus ex ſectione. Secandum enim erat Debitoris corpus in juſtas portiones pro quantitate aeris, quod ſingulis debebatur. Addo coronidis loco legem hanc Duodecim Tabularum *rogatione Pætilia Tribunicia* ſublatam olim fuiſſe, ac vetitum, ne deinceps hominem liberum ob æs alienum Creditoribus adjudicare, neve in membra diſtrahere fas eſſet: quæ lex annos amplius DCC inviolabilis exſtitit uſque ad *Diocletiani* ætatem, qui *legem Pætiliam* ſubjecta capitali pœna renovari juſſit. l. XII. C. de ob. & act. Legendus & Bodinus lib. I. de rep. cap. V. Hæc de fragmentis legum Duodecim Tabularum quæ pertinere ſunt viſa ad illa judicia quæ apud *Prætores* exercebantur: ſequuntur quæ *apud Populum*, duo, quorum primum hoc eſto.

2 DE KAPITE CEIVIS, NISEI MAXUUMO COMITATUS, NEI FERUNTO) Cicero lib. III. de LL. & orat. pro Sextio. Priore loco ſic inquit: *Jam Leges præclariſſimæ de duodecim tabulis tranſlatæ duæ, quarum altera Privilegia tollit, altera de Capite Civis rogari, niſi maximo Comitatu vetat* &c. Poſteriore autem loco ſic ait: *Quur quum de Capite Civis non diſputo cujuſmodi Civis & bonis proſcripti ferretur, quum & Sacratis legibus & duodecim tabulis ſancitum eſſet, ut neque privilegium irrogari liceret, neque de capite civis niſi Comitiis Centuriatis rogari.* Sententia legis eſt manifeſta. Docet Ulpianus *Reipublicæ intereſſe, ne Delicta maneant impunita.* Hæc perpendentes veteres illi Romani, etiam ipſi ſua judicia graviſſimè conſtituerunt; eaque Duplicis generis. *Leviora* enim & quæ minoris erant momenti *magiſtratibus ſuis* demandarunt, ut in *Judiciorum* hiſtoria audiemus, *graviora* autem quæque majoris ponderis, quum ſcilicet de Kapite vitaque Civis eſſet agendum, populus *ſibi* reſervavit. Quam Populi poteſtatem Decemviri hac lege confirmarunt, ut ſcilicet DE KAPITE CIVIS, *niſi Centuriatis Comitiis non rogaretur*, vel ad populum referretur. Ajunt

igitur

igitur Decemviri (*De Kapite Ceivis*) Quid *Caput* propriè etiam pueri non ignorant. Sæpe autem vox illa apud bonos & probatos ſcriptores pro *vita* ponitur. Quemadmodum in hac Lege. Sic *Capitis res eſt*, id eſt de vita eſt periculum. Plaut in Trinum

cui ſi Capitis res ſiet, nummum numquam plumbeum.

Civem Romanum intelligit qui maximis donatus erat privilegiis, quemadmodum plenè docet Sigonius in doctiſſimis ſcriptis ſuis de Antiquo jure Civium Romanorum: inter alia autem hoc non poſtremi erat loci, quod in judiciis Cauſſiſque gravioribus non eſſet expoſitus libidini ſuorum magiſtratuum. (NEI FERUNTO) ſuffragia ſcilicet, quo modo fieret ſatis ſuperque docuimus in hiſtoria Veterum Comitiorum. (NISI MAXSUMO COMITATUU) Pendebat igitur totum illud populi ipſius arbitrio & poteſtate: adeo ut ne Coſſ. quidem, qui ſupremum obtinebant in Rep. Romana locum primamque auctoritatem, etiam non potuerint *in juſſu populi de capite Civis Romani ſententiam ferre.* Quemadmodum docet Pomponius in l. II. §. XVI. D. de orig. juris. Hinc etiam *ſecures* Conſulibus primis libertatis annis ademtæ, ea lege & conditione à Laertio Dictatore reſtitutæ ſcribuntur *ne iis in caput Civis Romani in juſſu populi animadverterent.* Ad ſolum igitur pertinebant graviora hæc & Capitalia judicia, ad ſolum inquam populum. Poſterioribus tamen temporibus, conſtitutis quæſtionibus publicis, non it ipſe populus de omnibus Criminibus Capitalibus judicavit: ſed *Quæſores Parricidii*, vel *Prætores publicarum Quæſtionum* delegit judiciaque quæ ipſe tractarat iis commiſit (MAXSUMO COMITATUU) *Maximi Comitatus* appellatione intelliguntur in hac duodecim tabularum lege *Comitia Centuriata*, in quibus populus deſcriptus *Cenſu*, *ordinibus*, *ætatibus*, plus ad hibetur in ſuffragium conſilii, quam fuſe *in tribus* convocatus. Tria erant apud veteres Romanos Comitiorum genera *Curiata*, *Centuriata*, *Tributa*. *Centuriatorum*, de quibus in hac lege, Cauſſæ erant tres: *quod iis Magiſtratus* majores creari eſſent ſoliti; *quod Leges* ferri, *quod judicia* exerceri, poſterioribus temporibus *non omnia*, *ſed unum tantum videlicet Perduellionis*: reliqua enim ſuis *Prætoribus* poſtea fuerunt & *Quæſoribus* demandata. Reſpicit autem ad hanc legem Plautus in Aulularia:

Ibo intro, ubi de capite meo ſunt Comitia.

Hæc ad Priorem Legem, quæ ad *Populi Judicia* pertinet: ſequitur *altera*, his verbis concepta:

3 NEI QUIPS HOMINEM INDEMNATOM OCCEIDITOD) Salvianus Maſſilienſis Epiſcopus, cujus hæc ſunt apud Jacobum Cujacium lib. XV. obſ. cap. XIII. verba: *Interfici indemnatum quemcumque hominem*

etiam duodecim tabularum Decreta voluerunt. Reſpicit etiam eo Auguſtinus de. C. D. lib. I. cap. XIX. *Vos appello leges judiceſque Romani, nempe poſt patrata facinora, nec quemquam ſceleſtum indemnatum impunè voluiſtis occidi.* Sumta fortean hæc lex, ut multæ aliæ ex Lycurgi Lacedæmoniorum Legiſlatoris legibus quæ auctore Valerio Maximo de *Indemnatis* ſupplicium ſumi vetabant. Videndus Valerius lib. VII. c. II. e. e. XII. Legis autem ſententia eſt manifeſta. Cavent enim Decemviri. *Ne quis ſupplicio* adficiatur, niſi à populo damnatus. *Indemnatus* aut inauditus, cujus auditæ prius non ſunt defenſiones, ut Tacitus lib. IV. Amal. ab. V. C. DCCLXXVI. *inaudito filio exitium offerret.* Videndus omnino Cujacius lib. VI. obſ. cap. XVII. Sunt autem qui legem hanc plenius efferunt hoc modo; NE QUIS HOMINEM INDEMNATUM OCCIDERET: HOMINISVE OCCIDENDI CAUSSA CUM TELO ESSET. Quæ non bene inter ſe cohærere, jam antea vidimus. Priora enim ad *Judicia Capitalia* pertinent: poſteriora, quæ eſtant apud Ciceronem in Miloniana, referenda ſunt ad *Delicta privata.* Hæc de Legibus Duodecim Tabularum, quæ *Judicia* ſpectabant: ſequuntur Duæ, quarum una ad *Privilegia* pertinet, altera ad *Comitia.* De *Privilegiis* hæc loquitur.

4 (PRIVILEGIA NEI IRROGANTO) Cicero lib. III. de LL. *Jam Leges præclariſſimæ de Duodecim Tabulis tranſlatæ duæ; quarum altera privilegia tollit, altera de Capite Civis rogari niſi maximo Comitatuu vetat: nondum cognitis ſeditioſis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum tantum majores in poſterum providiſſe. In privos homines leges ferri noluerunt, id eſt enim privilegium: quo quid injuſtus. Quum legis hæc vis ſit ſcitum eſſe & juſtum in omnes* &c. Quæ Ciceronis verba Legis hujus ſententiam ſatis declarant. Nolunt enim Decemviri *de Privis*, hoc eſt de *ſingulis hominibus* leges ferri, quum æquitatis ratio poſtulet, ut omnes homines, ſummi cum infimis, pari jure teneantur, & jura *non in ſingulas perſonas*, ſed *generaliter* conſtituantur. Alii alio modo interpretantur. Maxima Interpretum pars ita hoc fragmentum intelligunt, quaſi non omnino *Privilegia* prohiberentur, ſed ita ut *non niſi Centuriatis Comitiis* ferrentur. Quæ cauſſa eſt, quod fragmentum hoc cum eo, quod paullo ante explicavi, commutant hoc modo. *Privilegia nei irroganto, neve de Capite Civis niſi maximo Comitatuu ferunto.* Adducebantur ſcilicet verbis Ciceronis, quæ leguntur in oratione ejus pro *Sextio*. *Quur quum de Capite civis, non diſputo cum ſi modi civis & bonis proſcripti ferretur, quum & Sacratis legibus, & Duodecim Tabulis, ſancitum eſſet, ut neque privilegium irrogari liceret, neque de Capite civis, niſi comitiis centuriatiis, rogari.* Joſephus etiam Scaliger doctiſſimis ſuis in

Feſtum

Feſtum Caſtigationibus verba Ciceronis *Ferre de ſingulis, niſi Centuriatis Comitiis noluerunt*, non eſſe verba Decemvirorum, ſed ipſius Ciceronis interpretantis quaſi legem illam Duodecim Tabularum *Privilegia ne irroganto.* Quid quid ſit docet Cuiacius lib. XVIII. obſ. cap. VIII. *Privilegia* eſſe duplicia: alia, *quæ de una tantum perſona* concipiantur in omnia tempora, alia, quæ *ad plures perſonas* ejuſdem conditionis, vel ad univerſos cives pertineant: De poſterioris quidem Claſſis Privilegiis fragmentum hoc nihil dicere, neque ea etiam prohibere: quæ prioris verè conditionis ſunt, omnino tollere: nec verba, *niſi per maximum Comitatum* ad hanc Privilegii legem pertinere, ſed ad eam, quæ de *Capite Civis loquitur*, referenda eſſe: quod ex Cicerone etiam ſatis intelligitur, ubi hanc legem interpretatur, quemadmodum paullo ante audivimus. (PRIVILEGIA) De ipſa voce eleganter Agellius lib. x. cap. xx. *Non ſunt enim generalia juſſa, neque de univerſis civibus, ſed de Singulis concepta, quocirca Privilegia potius vocari debent, quia veteres Priva dixerunt, quæ nos ſingula dicimus.* (NEI IRROGANTO) Nam iniquum hoc eſſet. Quod & oſtendit Aſconius Pædianus in Orat. Miloniana: *His legibus* (Pompeianas intelligit) *obſiſtere M. Cælius Trib. plèb. ſtudioſiſſimus Milonis conatus eſt, quod & Privilegia diceret in Milonem fieri, & judicia præcipitari.* Ubi *Privilegium* nihil aliud quam *Privata lex* oppoſita ex diametro Juri Communi. Volebat enim Cælius Tribunus cum Milone agi *non extra* ordinem non *contra receptam conſuetudinem*, ſed *communi jure*, id eſt eo quo omnes Cives in Judiciis utebantur. Unde & Iſiodorus, *Privilegium* eſſe ſcribit. *Jus ſingulare & in certa perſonæ vel cauſſæ gratiam vel favorem; & lex de uno homine lata. Irrogare* autem hoc loco propriè, *legibus infligere*, ut *irrogare pœnam. Privilegia* igitur *irrogare*, leges ſingulares ferre in alicujus injuriam & detrimentum contra jus, quod Civibus omnibus commune, quo omnes ex æquo Cives infimi & ſummi utuntur. Dici tamen poteſt *Irrogare* in hac lege accipi poſſe non in *malam* ſolùm ſed & in *bonam partem*: ut *Irrogare Privilegium* ſit ſingulare aliquod vel privum jus conſtituere in alicujus *ſive odium*, *ſive gratiam & favorem.* Alii tamen putant *Irrogare* in hac lege poni pro ſimplici *rogare* & *introducere.* Exemplum autem Juris ſingularis *in favorem* alicujus conſtituti eſt in *Lege Manilia*, quæ lata eſt *de Cn. Pompeji Imperio*: *In odium* autem alicujus conſtituti eſt in *Lege Clodia*, qua *Ciceroni* indictum fuit exſilium. Hæc ad Legem de *Privilegiis*: ſequitur illa, quæ agit de *Comitiis*, omnium in Duodecim Tabulis ex mea quidem Diſtributione & methodo, poſtrema.

JOUSOS POPLEI SOFRACIAQUE SUNTO: QUODCUM-

QUE POSTREMOM POPLOS JOUSIT, ID JOUS RATOMQUE ESTOD) Livius lib. VII. c. XVII. & Auctor Rhetoricorum ad Herennium lib. II. Livii verba ſunt hæc. *In ſecundo Interregno orta contentio eſt, quod duo Patricii Coſſ. creabantur, intercedentibuſque Tribunis, Fabius aiebat, in Duodecim Tabulis legem eſſe, ut quodcumque poſtremum populus juſſiſſet id jus ratumque eſſet. Juſſum populi & ſuffragia eſſe.* Auctor autem ad Herennium ſic ait: *Ea Defenſio tenuis eſt, qua oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi abrogatum, vel derogatum ſit: id quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum.* Legis ſententia eſt clara & manifeſta. Volunt enim Decemviri, ut Quum totum *Suffragiorum* jus ſit in poteſtate populi Romani, exque ejus omnino pendeat arbitrio, ut, inquam quæ poſtrema à populo ſunt lata & juſſa, ea contra priora eſſent rata juriſque vim & poteſtatem obtinerent. Hac igitur lege *omnium Legum jubendarum auctoritas* datur, vel poſt reges ejectos adquiſita populo à Decemviris confirmatur. (JOUSUE POPLEI) *Populus* in ſuffragiis & *Jubere* & *Vetare* dicebatur. Titus apud Macrobium lib. III. Sat. cap. XVI. *Quod in foro geſtum ſit qui ſuaſerint, qui diſſuaſerint, quot Tribus juſſerint, quot vetuerint.* Cicero lib. III. de LL. ubi de Tabellariis Legibus diſſerit. *Carbonis eſt tertia jubendis legibus ac vetandis.* Idem lib. I. de Orat. *Num apud populum de Legibus jubendis aut vetandis.* Inde igitur JUSSUS POPULI in hac lege; inde *Juſſa Vetitaque populi* in ſciſcendis ſuffragiis apud eundem Ciceronem lib. II. de LL. Ut autem *jubere*, ſic *vetare* è contrario, quemadmodum docui erat populi: quod maximè paret in voce illa impotente Tribunorum plebis, *Veto.* Livius lib. V. *Bene habet, inquit Sextius. Quandoquidem tantum interceſſionibus pollere placet; iſto ipſo telo tutabimur plebeios. Agedum Comitia indicite Patres Tribunis militum creandis, Faxo juvet vox iſt veto.* Idem lib. III. *Appellati Tribuni, medio Decreto jus auxilii ſui expediunt, in vincula conjici vetant, ſiſti reum, pecuniamque niſi ſiſtatur, populo promitti placere pronunciant.* Sueton. in Tiberio cap. II. *Ne vetare aut intercedere fas cuiquam Tribunorum eſſet.* Juſſus igitur (POPLEI) Ea inter *populum plebemque* erat differentia, quod populi appellatione omnes cives cujuſcumque ordinis exaudirentur: *Plebis* autem voce, tertia tum populi & infima pars. Tres enim erant ordines, *Senatorius, Equeſtris, Plebeius*; quos omnes *populi* vox complectebatur, etiam ipſum *Senatorium ordinem* id eſt ſingularios illos cives Romanos, qui Ordinem Senatorium conſtituebant; non autem *ipſum Senatum*; nam diverſa multa habebat *Senatus* à *Populo*: unde ſolennis illa formula *S. P. Q. R.* quum quid juberetur vel ſancitum eſſet & à *Senatu* & à *Populo* (SOFRACIAQUE SUNTO) *Suffragium* proprie vox illa, quæ

quæ dabatur in Comitiis cujuſcumque generis, quæque in tabellis deſcribebatur, qua unuſquiſque ſuam declarabat ſententiam de *magiſtratu creando*, de *Lege aliqua ferenda*, de *Reo aliquo vel abſolvendo vel condemnando*. Hujuſmodi ſuffragia initio *voce & palam* ferebantur, donec ferrentur *Tabellariæ Leges*, quæ voluerunt *Suffragia Tabellis* deſcribi.

IOUSOS POPLEI SOFFRACIAQUE SUNTO: QUODCUMQUE POSTREMOM POPLOS JOUSSIT, ID JOUS RATUMQUE ESTOD (SOFFRACIAQUE) Hac igitur voce totum *Suffragiorum* jus populo poſt reges exactos una cum *Libertate* adquiſitum ab Decemviris hac lege confirmatur: Quum enim tria eſſent Comitiorum genera *Curiata*, *Centuriata*, *Tributa*, in ſingulis *duplices* plerumque *perſonæ* conſiderabantur, & quæ poteſtatem habebant convocandi & habendi Comitia, & quæ ſuffragium in iis tulerint. Poſteriores in hac lege *Popli* appellatione intelliguntur, id eſt *Cives Romani* cujuſcumque ordinis, ſive *Senatorii* eſſent, ſive *Equeſtres*, ſive *Plebei*. *Cives* inquam jus habebant Suffragiorum: In *Curiatis* quidem Comitiis Cives ſuffragium ferebant, qui in *Curias* erant deſcripti: tales erant non quidem omnes, ſed ii tantùm, qui *in urbe* habitabant. Nam qui *extra urbem* Romam domicilia habebant, in Curias non erant deſcripti. In *Centuriatis Comitiis* ſuffragium ferebant omnes Cives, qui in *Centurias* erant relati. Tales erant non tantùm ii, qui in *Urbe Romæ* verùm etiam *extra urbem* in Italia habitabant, *civitate tum cum jure ſuffragii* donati. Non enim omnes Itali pari jure civitatem adipiſcebantur, ſed alii *cum jure ſuffragii*, alii *ſine jure ſuffragii*. Qui igitur civitate *cum jure ſuffragii* donati erant, etiamſi in urbe non habitabant, *jus ſuffragii* habebant. In *Tributis* denique *Comitiis* ſententiam ſuam dicere licebat omnibus civibus Romanis, quibus data erat civitas *cum jure ſuffragii*. Simul enim cum pleno jure Civitatis *Tribum* accipiebant, in qua ſuffragium ferrent, quemadmodum pleniſſimè hæc omnia docui in hiſtoria Comitiorum. Pergunt Decemviri (QUODCUMQUE POSTREMUM POPLOS IOUSSIT) Altera hæc pars eſt hujus legis. Quum enim Decemviri ſtatuiſſent, ut totum Suffragiorum jus eſſet populi, exque ejus illud penderet arbitrio nutu & voluntate: conſequens erat ſciſcere, ut quidquid ſuffragiis iſtis ſuis poſtremum populus juſſiſſet, id jus, idque ratum, firmumque eſſet & inviolatum maneret, abrogatis, ſi quæ prioribus temporibus in contrarium eſſent lata & juſſa etiam ab ipſo populo. (QUODCUMQUE) Hæc vox eleganter complectitur *Cauſſas omnes* de quibus ageretur cum populo in Comitiis cujuſcumque generis. *Comitiis Curiatis*, quibus antiquiſſimis temporibus

omnes

omnes magiſtratus creabantur, omnes leges ferebantur, omniaque quæ ad reipublicæ adminiſtrationem pertinebant, agebantur, poſterioribus temporibus quum etiam Comitia eſſent Centuriata & Tributa, *Sacerdotes tantùm quidam creari erant* ſoliti. QUODCUMQUE igitur, id eſt quoſcumque Comitiis Curiatis poſtremò *Flamines* vel *Curiones* creavit, ii contra alios creatos magiſtratus illos gererent. Sic *Comitiis Centuriatis* creabantur *Magiſtratus majores* Coſſ. Cenſores, Prætores & alii; *Leges ferebantur*, *judicia peragebantur*: QUODCUMQUE igitur POSTREMUM POPLOS IOUSSIT, id eſt quoſcumque Comitiis Centuriatis *Conſules*, *Prætores*, *Cenſores* alioſque magiſtratus majores poſtremo crearit; *quaſcumque leges* patricio magiſtratu rogante *tulerit*, *quoſcumque in judiciis* vel abſolverit vel damnarit. *In Comitiis denique Tributis minoris Magiſtratus*, Tribuni plebis, Ædiles plebis, Ædiles Curules & alii numeroſi creabantur; *ſacerdotes collegiorum* cooptabantur, *leges etiam ferebantur*, *judicia item quædam* exercebantur, QUODCUMQUE igitur in hac lege, id eſt quoſcumque populus Comitiis Tributis *Tribunos plebis* poſtremum crearit, vel *Ædiles plebis* vel *alios minores* magiſtratus tam *Ordinarios*, quàm *Extraordinarios*, tam *Urbanos*, quam *Provinciales*; item *quoſcumque ſacerdotes* in collegia cooptarit, *quaſcumque leges* plebeio magiſtratu rogante poſtremum tulerit, *quaſcumque multas* ſuis judiciis alicui indixerit: ea omnia contra priora eſſent rata & firma. Intelliguntur tum, hîc voce QUODCUMQUE præſertim *Leges*, inter quas volunt Decemviri *ſemper ratas eſſe illas*, quæ à populo poſteriore loco ſunt latæ. Ajunt igitur Decemviri (QUODCUMQUE POSTREMOM POPLOS IOUSSIT.) Hinc manarunt Reſponſa illa Juriſconſultorum quæ hodieque exſtant in Pandectis ad tit. de LL. & SC. Sic enim ibi Paullus in l. XXVI. *Non eſt novum ut priores leges ad poſteriores trahantur*: Tertullianus in l. XXVII. *Ideo quia antiquiores leges ad poſteriores trahi uſitatum eſt & ſemper quaſi hoc legibus ineſſe credi oportet, ut ad eas quoque perſonas pertinerent, quæ quandoque ſimiles erunt.* Et convenientiſſimè Modeſtinus in l. ult. D. de Conſtit. pec. *Conſtitutiones tempore poſteriores potiores ſunt his, quæ ipſas præceſſerunt.* Alia hujus claſſis prætereo. QUODCUMQUE igitur IOUSSIT POPULUS POSTREMUM) Quum enim Senatus aut populus Romanus multa juſſerit, quæ ſimul ſervari non poſſunt, quoniam ex diametro forte pugnant, tunc *poſtremum pro jure ſervandum* eſt: ut dicis gratia, ſicubi *leges ſunt* ſcriptæ, quæ nullo modo conciliari poſſunt, ſemper ultimam ſequi debemus. Nam *poſteriora* graviſſima ſunt. Quodcumque poſtremom populus (IOUSSIT) *rogatus* ſcilicet à Magiſtratu, in Comitiis quidem *centuriatis* ab *Conſule*, *Prætore*, *Dictatore*.

Tributis

Tributis verò ab *Tribuno plebis.* Quæ ferebantur *Comitiis Centuriatis* propriè *Leges* dicebantur, quæ vero *Tributis* ſciſcebantur, *Plebiſcita* appellabantur. Quia verò rogabatur *populus* quidem Comitiis Centuriatis, *plebs* verò Tributis; factum: ut *Leges* & *Plebiſcita* dicta fuerint *Rogationes* quemadmodum aliàs docui. Rogabatur autem Populus vel plebs in eum modum, quem Cicero in oratione pro domo ſua expreſſit: *Velitis jubeatis Quirites, ut M Tullio Aqua & Ignis interdicatur.* (ID IOUS RATUMQUE ESTO) Similes formulæ reperiuntur & apud alios ſcriptores, ut in Epiſtola Cælii ad Ciceronem VIII. lib. *Quod eorum judicium major pars judicarit, id jus ratumque eſto.* Hæc de Legibus Duodecim Tabularum, id eſt de Fonte totius Juris Romani: poſtulat Methodus à me inſtituta, ut hiſtoriam aggrediar earum legum, quas cùm ante tum poſt leges duodecim tabularum à Decemviris latas, varii magiſtratus tulerunt, variis temporibus variaſque ob cauſſas.

Cap. XXIV.

1. De Sulpitia Sempronia lege de ſacrorum ritibus. 2. Item Papiria. 3. Hortenſia de Feriis. 4. Item Poblicia. 5. Et Cornelia. 6. Licinia de Apollinaribus ludis. 7. Item Roſcia. 8. Julia theatralis. 9. De cooptatione & lectione Sacerdotum. 10. Domitia. 11. Item Cornelia. 12. Item Atia. 13. Et Antonia. 14. De vacatione a militia. 15. Intercalatione. 16. Sextia Licinia de Duumviris. 17. Ogulnia de Pontificibus & Auguribus. 18. Manlia de Triumviris Epulonibus. 19. Clodia de ſacerdote Peſſumtio. 20. Papia de Virginibus Veſtalibus. 21. Pompilia. 22. Sumtuaria funerum lex quarum poſterior Cornelia. 23. Curia de ſuffragiorum præciſione. 24. Alia de obnuntiatione & interceſſione. 25. Fuſia Conſularis de tempore comitiorum. 26. Item Clodia. 27. Sempronia de ſortitione. 28. Antonia de perſonis quæ comitiis præerant. 29. Alia. 30. Valeria de Perſonis jus ſuffragiorum habentibus. 31. Item Sempronia. 32. Et Manilia. 33. De candidatorum ætate. 34. Villia. 35. Item Pompeia. 36 Et Cornelia de qualitate eorum. 37. Item Hircia: 38. Et Vitellia. 39. Pompeia de præſentia eorum. 40. Item Claudia.

IN explicandis *Legibus Veterum Romanorum*, quæ potiſſimùm poſt leges duodecim tabularum fuerunt latæ, conſiderandum cenſeo; ut clarius & bona methodo omnia procedant, *Jus* vel *primum* vel *a primo ortum*. *Primum* conſtitutum vel *Sacrum* vel *Profanum*. *Sacrum* item duplex faciam vel *Publicum* vel *Privatum*. In *publico* expendam primo loco *Res* deinde *Perſonas*. *Res* in Jure Divino appellantur mihi *Sacrorum* ritus, *Feriæ*, *Ludi*. Ad *Sacrorum* ritus pertinere invenio duas Leges *Sulpitiam Semproniam* & *Papiriam*.

I De SULPICIA SEMPRONIA Lege illud imprimis monendum eam duobus nominibus eſſe inſignitam; non aliam ob cauſſam, quàm quod ab duobus ſimul fuerit lata; quales leges atque etiam plebiſcita non pauca in ſequentibus occurrent. Tales ſunt leges *Atilia-Marcia*, *Cæcilia-Didia*, *Cornelia-Bæbia*, *Papia-Poppæa*, & id genus aliæ. Legem igitur *Sulpiciam Semproniam* tulerunt Coſſ. P. *Sulpitius Samurio* & P. *Sempronius Sophus* qui Conſulatum geſſerunt & adminiſtrarunt anno CCCCL. NE SCILICET QUIS TEMPLUM VEL ARAM INJUSSU SENATUS AUT TRIBUNORUM PLEBIS MAJORIS PARTIS DEDICARET, quemadmodum plenè docet Livius lib. IX. c. XLVI. in deſcriptione eorum quæ in conſulatum eorundem P. *Sulpicii Samurionis* & P. *Sempronii Sophi* inciderunt. Nolebant enim Romani Veteres *Templorum vel Ararum Dedicationes* eſſe quorumcumque, ſed eorum tantùm, quibus magiſtratus vel major, ut Senatus, vel Tribuni plebis minor conceſſiſſet: ut ſcilicet eo modo Dedicationes fierent & *publicè* & *publica auctoritate*. Dedicationes autem *certis ſolennibus verbis* ferri ſolitas oſtendit Feſtus vel ex Feſto Paullus Diaconus in Epitome, quum *Fanum à Fando* dictum tradit; *eo quod, dum pontifex dedicat, certa verba fatur*. Legendi item Varro lib. V. de L.L. Iſidor lib. VI. Orig. Cicero item in orat. pro Domo, ubi domus ſuæ dedicationem, ut non ritè ac legitimè factam exagitat. Conſulendi & eadem de re Seneca de conſolat. ad Marciam. Valer. Max. lib. V. cap. X. e. 1. Plutarchus in Poplicola & alii ſcriptores. Verbis autem iſtis ſolennibus præibant *Pontifices* in Dedicatione. Eleganter Livius lib. IX. c. eod. de Cn. Flavio: *Ædem concordiæ in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicans coactuſque conſenſu populi Cornelius Barbatus Pont. Max. verba præire, quum more majorum negaret, niſi Coſ. aut Imperatorem poſſe templum dedicare.* Quæ Livii verba non parum illuſtrant legem hanc, quæ circa eadem tempora fuit lata. Clamat enim ibi Pontifex Maximus more Veterum Romanorum, *non cujuſvis eſſe*

eſſe Dedicare, *ſed Conſulum* tantùm & *Imperatorum*, id eſt qui rebus præclarè geſtis ab exercitu *Imperatoris appellatione* fuerant decorati. Hæc de *Sulpicia Sempronia*.

2 PAPIRIA LEX quæ etiam de *Conſecratione vel Dedicatione* agebat cavebat, NE QUIS IN JVSSV PLEBIS ÆDES, TERRAM, ARAM, ALIAMVE REM VLLAM CONSECRARET. Tulit eam *L. Papirius Tribunus* plebis, incertum quo tempore. Cicero tamen *Veterum* eam legem appellat, qui de ea multa in orat. pro Domo: Inter alia ſic inquit: *Neque enim id fieri fas erat, neque enim quiſquam fecerat, neque erat, cauſſa quur prohibendo non tam deterrere videretur, quàm admonere.* Et poſtea: *Lex Papiria vetat ædes injuſſu plebis conſecrari: ſit ſane hoc in noſtris ædibus, ac non de publicis templis.* Hæc de Legibus, quæ *ad Ritus* pertinebant *Sacrorum*: ſequuntur, quæ ad *Ferias*, quales ſunt *Hortenſia*, *Publicia*, *Cornelia*.

3. HORTENSIA LEGE effectum eſt, ut NUNDINÆ, QUÆ OLIM FERIÆ FUERANT FASTÆ POSTEA ESSENT, quo Ruſtici, qui nundinandi cauſſa in urbem venire ſolebant, lites poſſent componere. Dies apud Veteres Romanos ut aliàs docui ex Macrobii lib. I. Saturnaliorum cap. XVI. alii erant *Feſti*, alii *Profeſti*, alii *Interciſi*, alii *Negocioſi*. Feſtis inerant *Sacrificia*, *Epulæ*, *Ludi*, *Feriæ*, Profeſtis *Faſti*, *Comitiales*, *Comperendini*, *Stati*, *Prœliares dies*. *Negocioſi* Dies alii erant *Faſti* alii *Nefaſti*. *Faſtorum* ſpecies erant *Comitiales*, *Comperendini*. *Stati* & *Nundinæ* poſt Legem Hortenſiam. *Nefaſti* autem Dies omnes *pridie Kalendarum Januarii* & ſi qui ſunt ſimiles; item *Rerum prolationes*, ut *Meſsium*, *Vindemiarum* & *Dilationum* cauſſa; tertio *Juſti Civiles*, qui confeſſis & condemnatis concedebantur. Quarto denique *Nundinæ*, quarum hæc lex meminit: quæ quum olim ante legem Hortenſiam eſſent *Nefaſti dies*, facti ſunt ex lege Hortenſia *Faſti*. *Nundinis* enim conveniebant in urbem Ruſtici ad Negocia vel *publica* vel *privata*. Nam *octo diebus* ut Rutilius ſcripſit, *in agris ruſtici opus faciebant*, *nono die intermiſſo rure ad mercatum*, *legeſve accipiendas Romani veniebant.* Quam ob cauſſam, ut aliàs dixi, tribus nundinus proponi legem ferendam oportebat, antequam acciperetur, ut ab omnibus diligenter cognoſci poſſet. Hac de cauſſa igitur *Nundinas* Hortenſius *faſtas* fecit. *Faſti* vero dies dicebantur, quibus Prætori licebat fari tria verba ſolennia *Do dico addico*. Ceteri *Nefaſti* erant. Tulit autem hanc legem, ut mihi quidem videtur, *Q. Hortenſius Dictator*, anno ab V. C. CCCCLXVIII. qui in eo magiſtratu & aliam tulit *de Plebiſcitis*, ut poſtea audiemus. Hæc de *Hortenſia*.

4. POBLICIAM legem tulit *Publicius Tribunus plebis*, quo anno V. C.

 incer-

incertum eſt, NE QUIBUS, NISI DITIORIBUS CEREI SATURNALIBUS MITTERENTUR. Ratio legis erat, Ne Cives tenuioris conditionis & parvæ rei ſumtibus non neceſſariis gravarentur, ſeque ad egeſtatem non neceſſariam non præcipitarent. *Saturnalia* apud Veteres Romanos feſta erant, *Saturni*, quæ in XVI. Kalendas Januarii incidebant, ut notatum eſt in Veteri Romanorum Kalendario. De iis Varro lib. V. de LL. *Saturnalia dicta à Saturno, quod eo die feriæ ejus.* Feſtus l. XVII. *Saturno dies feſtus celebratur menſe Decembri, quod eo ædes eſt dedicata:* Fuerunt autem Saturnalia multo ante Romam conditam in Italia, quin etiam in Græcia celebrata, de quorum origine tres diverſas Veterum ſcriptorum ſententias recenſet Macrobius lib. I. Sat. cap. VII. quemadmodum in Feſtorum dierum explicatione multis docui. Quod ad *Legis Publiciæ* illuſtrationem pertinet: *Saturnalibus crebra convivia agitabant & mittebant ſibi invicem cùm alia munera, quæ Saturnalia dicebantur, tum etiam Cereos.* De *Saturnalitiis muneribus* multa aliàs dixi cùm ex aliis, tum ex Suetonio in Aug. cap. LXXV. Claudii cap. V. & Veſpaſ. cap. XIX. ex Plinio Juniore lib. IV. Epiſt. IX. ex Martiale denique lib. IV. epig. XIX. V. III. XLV. V. I. LVIII. LXXXIX. V. II. lib. V. Epig. XIIX. V. I. XIX. V. I. LXXXIV. V. IX. lib. VII. Epig. XII. LIV. LXXII. V. I. & infinitis aliis locis. *Cereos* autem mittebant eam ob cauſſam, *quod Saturnum* luminibus accenſis colerent, vel *ut ſignificarent* hoc principe ab inculta & tenebroſa vita quaſi ad lucem & bonarum artium ſcientiam editos ſe eſſe. Quum autem multi occaſione Saturnaliorum per avaritiam ab Clientibus ambitioſa munera exigerent, idque onus tenuiores & qui non magnæ erant rei vehementer gravarat, Publicius Tribunus plebis tulit, Ut non niſi ditoribus Cerei miſſitarentur, quemadmodum refert Macrobius lib. I. Sat. cap. VII. Hæc de Lege *Poblicia*: ſequitur *Cornelia.*

5. CORNELIAM LEGEM DE FERIIS tulit *P. Cornelius Dolabella* Conſul in C. Julii Cæſaris interfecti locum ſubfectus, anno ab U. DCCX. UT EIDUS JULII QUIBUS CÆSAR INTERFECTUS IN SENATU EST, URBIS NATALIS HABERENTUR, ut docet Appianus lib. II. de bellis Civilibus. Hæc de Legibus, quæ *ad Ferias*, ad quarum claſſem non incommodè referri poteſt Lex INCERTI AUCTORIS cujus meminit Seneca pater lib. V. Controv. VI. UT SCILICET DIES FESTI EXIMII ESSENT A SUPPLICIIS. *Accuſatus eſt*, inquit Seneca, *à Fratre Paricidii & damnatus. Diebus feſtis intercedentibus pœna dilata eſt ex Lege.* Similis lex fuit Athenis ut conſtat ex hiſtoria mortis Socratis apud Xenophontem. mem. l. V. Hæc de Legibus, quæ ad

Ferias,

Ferias, ſequuntur quæ ad *Ludos*, ut ſunt *Licinia*, *Roſcia*, *Julia*.

6. Quod ad *Legem Liciniam* de *Appollinaribus Ludis*, monendum ante omnia paucis arbitror, *qui* apud Veteres Romanos fuerint, *quando inſtituti*, & *quam ob cauſſam*. *Apollinares Ludi* in honorem Apollinis celebrabantur, de quorum origine primaque inſtitutione memoriæ prodit Livius lib. xxv. inventum fuiſſe carmen *Marci Vatis* perplexis verbis conceptum, ea ſententia: *Hoſtem Romani ſi ex agris veſtris pellere vultis, vomicamque quæ gentium venit longè Apollini vovendos cenſeo Ludos*, & quæ multa ibi ſequuntur. Quibus addit *Ad id carmen exponendum diem ſumſerunt unum, poſtero die S. C. factum eſt ut Decemviri libros de Ludis Apollinis reque divina facienda inſpicerent. Ea quum inſpecta relataque ad Senatum eſſent, cenſuerunt Patres Apollini Ludos vovendos faciendoſque, & quando Ludi facti eſſent duodecim millia æris Prætoris ad rem divinam & duas hoſtias majores dandas. Alterum S. C. factum eſt, ut Decemviri ſacrum Græco ritu facerent hiſce hoſtiis; Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurea. Ludos prætor in Circo Maximo quum facturus eſſet edixit, ut populus per eos Ludos ſtipem Apollini, quantum commodum eſſet conferret. Hæc igitur fuit origo Ludorum Apollinarium victoriæ, non valetudinis ergo, ut nonnulli arbitrantur, votorum; factoſque populus coronatus ſpectavit, matronæ ſupplicavere, vulgo apertis januis in propatulo epulati ſunt, celeberque dies omni cerimoniarum genere fuit.* Hæc Livius. Eadem leguntur & apud Macrobium lib. I. Saturnal. cap. XVII. qui & hoc adjicit: *Quum Ludi primum Romæ Apollini celebrarentur ex vaticinio Marcii vatis, carmineque Sibyllino, repentino hoſtis adventu plebem ad arma excitatam hoſti occurriſſe, eoque tempore nubem ſagittarum in adverſarios viſam ferri & hoſtem fugaſſe & Victores Romanos ad ſpectacula Dei ſoſpitalis reduxiſſe.* De *repentino iſto hoſtium incurſu* eleganter etiam Feſtus ex Verrio Flacco, ubi exponit, quam ob cauſſam in hiſce ludis dici ſolitum *Salva res eſt, quum ſaltat Senex* his verbis: *Quod P. Sulpitio & Cn. Fulvio Coſſ. M. Calpurnio Prætore urbis faciente Ludos, quum Romani ſubitò ad arma exiſſent nunciato adventu hoſtium, victoreſque in Theatrum rediiſſent ſoliciti ne intermiſſi religionem adferrent, inſtaurandique eſſent, inventus ibi ſit C. Pomponius libertinus, minus magno natu, qui ad Tibicinem ſaltaret. Qua de cauſſa gaudio non interruptæ religionis edita voce poſteri quoque celebrata ſit.* Servius in lib. VIII. Æneid. v. CX. paullo aliter de eo more ſcribit cujus hæc ſunt verba: *Quum iracundia matris Deum Romani laborarent, & eam nec ſacrificiis nec ludis placare poſſent, quidam ſenex ſtatutis ludis Circenſibus ſaltavit, quæ ſola fuit cauſſa placationis, unde & natum proverbium eſt, Omnia ſecunda, ſaltat ſenex.*

ſenex. Quum autem hi ludi primùm non *ſtati* eſſent, ſed in annum à Prætore voverentur, dieque fierent incerta ut ex Livii lib. XXVI. c. XXIII. & ſequenti intelligitur; anno deinde ab V. C. IƆCXLVI. *M. Claudio Marcello* & *T. Quinctio Criſpino* Coſſ. lege à *P. Licinio Varo* Prætore Urbano lata conſtitutum eſt, ut deinceps in perpetuum & in ſtatam diem voverentur, qua de re ſic ſcribit Livius lib. XXVII. c. XXIII. *Ludi Apollinares Q. Fulvio Ap. Claudio Coſſ.* (fuerunt hi Coſſ. anno ab V. C. DXLII.) *à P. Cornelio Sulla Prætore Urbano primum facti erant, inde omnes deinceps Prætores Urbani fecerant, ſed in anum unum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno peſtilentia gravis incidit in urbem agroſque, quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales evaſit. Ejus peſtilentiæ cauſſa & ſupplicatum per Compita tota urbe eſt, & P. Licinius Varius prætor Urbanus legem ferre ad populum juſſus, ut hi ludini perpetuum in ſtatam diem voverentur. Itaque ipſe primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quintilis, is dies inde ſolennis ſervatus.* In Kalendario tamen Romano referuntur hi Ludi ad diem ſequentem, nimirum *pridie Nonas Quinctilis.* Quum autem his ludis *Prætores* ex veteri inſtituto præeſſent, tamen apud Dionem lib. XIIII. legimus anno Urbis DCCX. alterum ex *Aedilibus Curulibus* ſumtibus C. Cæſaris Ludos Apollinares feciſſe. Hæc de *Licinia*, ſequitur *Roſcia.*

7. Ad LEGIS ROSCIÆ, JULIÆQUE. quæ mox ſequitur lucem majoremque intellectum ante omnia non eſt ignorandum, quod ſcribit Valerius Maximus lib. II. cap. IV. e. III. *Senatum Romanum populo miſtum ſpectaculo ludorum interfuiſſe per annos quingentos & quinquaginta.* *Sed eum morem*, inquit, *Attilius Serranus & L. Scribonius Ædiles Ludos Matri Deum facientes ſuperioris Africani ſententiam ſequuti diſcretis Senatus & populi locis ſolverunt: quæ res avertit vulgi animum & favorem Scipionis maximo pere quaſſavit.* Sic igitur conſultum fuit Senatorum dignitati. Aliquanto poſt etiam Equitum loci à populi ſedibus ſunt diſcreti *Lege Roſcia Theatrali* quam tulit *L. Roſcius Otho Tribunus plebis* ut Florus notat lib. Livii XCIX. *non Coſ.* ut vult Aſconius in Cornelianam *L. Cæcilio Metello & Q. Marcio Rege Coſſ.* anno DCLXXXVI. UT IN THEATRO EQUITIBUS ROMANIS, QUI H.S. QUADRINGENTA POSSIDERENT, QVATVORDECIM GRADVS SPECTANDI GRADVS ADSIGNARENTVR, EXCEPTIS IIS QVI LVDICRAM ARTEM EXERCVERANT, QVIQVE SIVE SVO SIVE FORTVNÆ VITIO DECOXISSENT. cui generi certum locum tribuit, pœna irrogata, ſi in quatuordecim ſediſſent. Legendi Florus in Epitoma Liviana lib. XCIX. Aſconius Pædianus in Cor-

Cornelianam Dio, lib. XXXVI. Plinius lib. VII. cap. XX. De eadem lege Cicero, pro Muræna, *L*, inquit, *Otho vir fortis*, *meus neceſſarius*, *Equeſtri ordini reſtituit non ſolùm dignitatem*, *ſed etiam voluptatem. Itaque hæc lex, quæ ad Ludos pertinet*, *eſt omnium graviſſima*, *quod honeſtiſſimo ordini cum ſplendore fructus quoque jucunditati eſt reſtitutus.* Sic idem Philipp. lib. II. *Teneſne memoria Prætextatum te decoxiſſe? ſediſti in quatuordecim ordinibus*, *quum eſſet lege Roſcia Decoctoribus certus locus conſtitutus*, *quamvis quis fortunæ vitio non ſuo decoxiſſet.* Sic Horatius Flaccus lib. I. Epiſt. I. v. LV. l. II.

Si quadringentis ſex ſeptem millia deſunt,
Eſt animus tibi, *ſunt mores*, *& lingua*, *fideſque;*
Plebs eris. At pueri ludentes, *Rex eris*, *ajunt*,
Si rectè facies.

Et paullo poſt. v. LXII.

Roſcia, *dic ſodes*, *melior lex*, *an puerorum*
Nænia, *quæ regnum rectè facientibus offert?*

Tacitus denique lib. XV. Annal. c. XXXII. *Equitum Romanorum locos ſedilibus plebis antepoſuit apud Circum. Namque ad eam diem indiſcreti inibant: quia lex Roſcia nihil niſi de quatuor ordinibus ſanxit.* Ex quibus verbis illud notandum *Roſciam Legem* & quæ ſequuta eſt *Italiam Theatralem* de *ſcena* tantùm caviſſe, non de *Curulibus ludis*, qui quoniam antiquiſſimi erant, religione quadam & ne plebs alienaretur, ſervatus in iis mos, ut ſcilicet Cives omnes cujuſcumque ordinis *miſtim* eos ſpectarent & *non diſcretis ſedibus.* Cornelio Cinna demum & Valerio Meſſala Coſſ. anno DCCLIX. mutavit morem illum Auguſtus, quemadmodum ſcribit Dio lib. LV. Suetonius in ejus vita cap. XXI. *Roſciam Legem*, quæ ſenſim elanguerat, cujuſque vires fere jam perierant reſtituit *Domitianus*, ut in ejus vita notat Suetonius cap. VIII. *Suſcepta morum correctione licentiam Theatralem promiſcuè in Equite ſpectandi inhibuit.* Ad emendationem illam Legiſque revocationem reſpicit aliquot locis Martialis lib. V. Epig. VIII. v. I.

Edictum Domini Deique noſtri,
Quo ſubſellia certiora fiunt;
Et puros eques ordines recepit,
Dum laudat modo Phaſis in theatro;
Phaſis purpureis ruber lacernis,
Et jactat tumido ſuperbus ore:
Tandem commodius licet ſedere,
Nunc eſt reddita dignitas equeſtris,

Turba

Turba non premimur, ſed inquinamur.
Hæc & talia dum refert ſupinus,
Juſſit ſurgere Lectius lacernas.

Sic ejuſdem lib. v. Epig. XXIV. v. I. Martialis.

Herbarum fueras indutus, Baſſe, colores,
Jura Theatralis dum ſiluere loci.
Quæ poſtquam placidi Cenſoris cura renaſci
Juſſit, & Oceanum certior audit eques:
Non niſi vel cocco madida, vel murice tincta
Veſte nites; & te ſic dare verba putas.
Quadringentorum nullæ ſunt, Baſſe, lacernæ.
Aut meus ante omnes Codrus haberet equum.

Item ejuſdem lib. epig. XLI. v. I.

Spadone cum ſis eviratior fluxo,
Et concubino mollior Celæneo,
Quem ſectus ululat matris enthea Gallus,
Theatra loqueris, & gradus, & Edicta;
Trabeaſque, & Idus, fibulaſque; Cenſuſque.
Et punicata pauperes manu monſtras,
Sedere in Equitum liceat an tibi ſcamnis,
Videbo, Didyme: non licet maritorum.

Reſpicit item ad revocationem Legis Roſciæ Juvenalis ſat. III. v. LIII.

- - - Exeat inquit
Si pudor eſt, & de pulvino ſurgat Equeſtri,
Cujus res legi non ſufficit - - - - -

Hæc de *Roſcia*, ſequitur *Julia Theatralis.*

8. Dixi paullo ante *Legem Roſciam* quatuordecim gradus adſignaſſe Equitibus, quibus Cenſus erat equeſtris, Cenſus ille erant *quadringenta H. S.* Poſt annos autem aliquot, quum C. Octavianus Auguſtus *Ordinem Equeſtrem* recognoviſſet, cenſumque ejus ordinis auxiſſet, multi verò, quibus cenſus ille non eſſet, ab quatuordecim gradibus, lege Roſcia excluderentur, mitigavit eam aliquo modo Auguſtus, legemque tulit, *ut Equitibus Romanis quibus ipſis Parentibuſque equeſter cenſus umquam fuiſſet, in quatuordecim ordinibus Roſcia Theatrali conſtitutis conſidere liceret.* Sic & Suetonius in Auguſto cap. XI. *Quum plerique Equitum attrito bellis civilibus patrimonio ſpectare ludos e quatuordecim non auderent metu pœnæ Theatralis, pronunciavit Auguſtus non teneri ea quibus parentibuſque equeſter Cenſus umquam fuiſſet.* Hæc de legibus, quæ *ad Ludos* pertinebant; quibus adponi poſſunt eæ,

quarum

quarum mentionem facit Marcianus J C. lib. v. Regularum in l. III. D. de aleatoribus : *In quibus rebus ex lege Titia, & Publicia & Cornelia etiam ſponſionem facere licet, ſed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet.* Quid autem ſibi velint Marciani verba docet præcedens ibi lex in cujus fine ſic ſcriptum. *Si quis certa haſta vel pilo jaciendo, vel currendo, ſaliendo, luctando, pugnando, quod virtutis cauſſa fiat.* Hæc de Legibus quæ *Sacrorum* eorumque *Publicorum* ordine pertinent *ad Res* : ſequuntur quæ ad *Perſonas.*

9. De Legibus quæ ad *Perſonas Sacras* pertinent, agendum monet & monſtrat concepta à me methodus vel *in genere* vel *in ſpecie.* *In genere* dicendum & indicandum *Univerſalia illa*, quæ *ad Sacerdotes* ſpectant, ut de illorum *Cooptatione & lectione*, de *Immunitate illorum à militia*, de *Intercalatione* quæ *Sacerdotibus* & præcipuè *Pontificibus* incumbebat. *Cooptatio* primo ſe loco offert, de qua quinque Leges invenio, *Liciniam*, *Domitiam*, *Corneliam*, *Atiam* & *Antoniam.* Explicanda primò *Licinia*, quæ tempore in hac Claſſe fuit prima. Quod autem ad *Cooptationem* attinet, illud imprimis hîc notandum, *moris fuiſſe* apud Romanos, ſexcentos & qui excurrunt, annos, ut ſi qui Sacerdotes vita defungerentur in defunctorum locum ſubrogarentur alii ab ipſo Collegio, in quo Defunctus Munere Sacro fuerat functus. Docent paſſim verum hoc eſſe veteres hiſtoriæ rerum Romanarum, Dionyſii, Livii, Plutarchi & aliorum, ut ad probandum hoc exemplis adductis non ſit opus. Tandem poſt ſexcentos & plures annos *duo ſubrogandi ſacerdotes genera* cœperunt eſſe. Quidam enim *à Collegiis ſuis* cooptabantur, ut *Salii Luperci*, *Fratres Arvales*, *Sacerdotes Galli*, & *Sodales Titii.* Quidam verò ab aliis, non uno modo. *Veſtales* à *Pontifice* Maximo, jam inde ab initio: *Rex Sacrorum* Centuriatis, *Flamines* & *Curio Maximus* Curiatis; *Pontifex* Tributis Comitiis. Primus jus illud Collegiis eripere conatus eſt & ad populum transferre *C. Licinius Craſſus Tribunus plebis.* Q. Fabio Maximo L. Mancino Coſſ. anno DCVIII. qui legem promulgavit quidem ſed non tulit, UT SACERDOTUM COOPTATIO AB ILLORUM COLLEGIO AD POPULUM TRANSFERRETUR. Promulgavit quidem & ferre promulgatam tentavit, ſed obſiſtentibus proculdubio Sacerdotibus, qui jus illud eripi ſibi nolebant, non pertulit quemadmodum videre eſt apud Ciceronem in Lælio ſive de Amicitia: *Meminiſtis*, inquit, *Q. Maximo fratre Scipionis & L. Mancino Coſſ. quàm popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii videbatur. Cooptatio enim Collegiorum ad Populi beneficium transferebatur. Atque is primùm inſtituit in forum verſus agere cum populo: tamen illius credibilem orationem religio Deorum immortalium nobis defendentibus facilè vincebat, at-*

que id actum eſt Prætore me, quinquennio antequàm Conſul ſum factus. Itaque re magis, quàm auctoritate cauſſa illa defenſa eſt: Plura de hac lege non reperiuntur.

10 Quod anno DCIX. efficere non potuit C *Licinius Craſſius* Trib. pleb. effecit & adfinem perduxit XLII. anno poſt *Cn. Domitius Ahenobarbus Trib. Pleb.* anno DCLI. C. *Mario* III. & L. *Aurelio Coſſ. Domitius* enim Neronis Imperatoris atavus offenſior Pontificibus, quod alium quàm ſe in patris ſui locum cooptaſſent, legem tulit, NE SACERDOTUM COLLEGIA, UTI ANTEA, QUEM VELLENT, COOPTARENT, SED UT POPULI ID BENIFICIUM ESSET. QUUM AUTEM POPULUS PER RELIGIONEM SACERDOTIA MANDARE NON POSSET, ROGAVIT, UT MINOR PARS POPULI ID EST TRIBUS SEPTEMDECIM VOCARENTUR: AB EA PARTE QUI ESSET FACTUS, IS A COLLEGIO COOPTARETUR. De ea re ſic Sueton. in Nerone cap. II. *Atavus ejus Cn. Domitius in Tribunatu Pontificibus offenſior, quod alium quàm ſe in patris ſui locum cooptaſſent, jus Sacerdotum ſubrogandorum à Collegiis ad Populum tranſtulit.* Scribit etiam Vellejus Paterculus lib. II. c. XII. *eam fuiſſe Legem Domitiam, ut omnes Sacerdotes, qui ante à Collegiis ſufficiebantur, ſuffragiis minoris partis populi crearentur.* Apud Aſconium item Pædianum exſtant verba ex oratione Ciceronis pro C. Cornelio, quibus ab Cn. Domitio dicit *potentiſſimorum hominum collegiis ereptam fuiſſe poteſtatem cooptandorum Sacerdotum.* Idem Cicero oratione ſecunda Agraria contra Rullum. *Atque hoc idem de ceteris Sacerdotiis Cn. Domitius tribunus plebis Vir Cl. tulit, quod populus per religionem Sacerdotia mandare non poterat, ut major pars populi vocaretur, ab ea parte qui eſſet factus, is à Collegio cooptaretur.* Videtur autem hac lege *Abſentium quoque ratio haberi ſolita*, docente id Cicerone Epiſtola v. ad Brutum *Ciceronem noſtrum in veſtrum Collegium cooptari volo. Exiſtimo omnino abſentium rationem Sacerdotum comitiis poſſe haberi. Nam etiam factum eſt antea. C. enim Marius, quum in Cappadocia eſſet, Lege Domitia factus eſt augur: nec quominus id poſtea liceret, nulla lex ſanxit.* Sacerdotes igitur, qui à Collegiis in defunctorum locum cooptari fuerant ſoliti, *Lege Domitia* anno DCLI. ab majore populi parte Comitiis Tributis creari cœperunt: qui creati ab Sacerdotibus deinde cooptabantur. Ex quibus paret *Legem hanc* intelligendam de *Sacerdotibus* non quidem omnibus, ſed iis tantum, quorum certa erant Collegia: quales erant *Pontifices minores, Augures, Quindecemviri Sibyllini, Triumviri Epulonum. Pontifex Maximus* Tributis Comitiis creabatur. *Rex Sacrorum* Centuriatis. *Flamines & Curio*

Maxi-

Maximus Curiatis. Quamquam enim *Flamines* & *Rex Sacrorum* attributi eſſent Collegio Pontificum, non tamen ex Pontificum erant numero. Nam *Regis Sacrorum* ſuum erat proprium Sacerdotium, habebatque ſua quædam Sacra miranda, quæ ad nullum alium Sacerdotem pertinebant. Et *Flamines* quamquam multi eſſent, qui nomine convenirent, *Collegæ tamen non* erant, Si quidem *Flamen uni tantùm Dei* Sacerdotis erat habebatque ſua quiſque ſacra, quæ & per ſe quiſque procuraret, & ad alios nihil omnino attinerent. Quod Cicero. lib. II. de LL. ſatis apertè indicat. Hæc de Lege *Domitia*: ſequitur *Cornelia*.

11. *Lex Domitia* vires ſuas obtinuit annos circiter viginti & duo. Nam eo tempore *L. Cornelius Sulla Dictator & Conſul* cum Q. Cæcilio Metello, victoriam de C. Mario & aliis conſequutus, urbem Victor ingreſſus populum Romanum, præcipuè Plebeios, qui C. Marii partibus fuerant addictiores, graviſſimè adflixit, infinitiſque incommodis mactavit, quærenſque populi majeſtatem, quantùm in ſe erat, imminuere, quidquid habebat in Patricios juris ademit. Inter multa alia privavit etiam populum *jure creandorum Tributis Comitiis Sacerdotum*, quod illi adquiſierat lege lata *Cn. Domitius Abenobarbus* Tribunus plebis, legemque tulit, VT JVS SACERDOTVM CREANDORVM A POPVLO RVRSVM AD COLLEGIA TRANSFERRETVR; VTQVE SACERDOTES EX VETERI MORE AB COLLEGIS COOPTARENTVR, NON TRIBVTIS COMITIIS FIERENT A POPVLO. Factum hoc anno DCLXXII. quo anno L. Cornelius Sulla Felix non ſolùm Dictator erat, verùm etiam Conſul cum Q. Cæcilio Metello. Quemadmodum pluribus hæc commemorant Dio lib. XXXVII. & Aſconius in Divinat. Hæc de *Cornelia* ſuccedit *Atia*.

12. *Lex cornelia* obtinuit annos octodecim aut circiter. Nam anno ab V. C. DCXCI. *M. Tullio Cicerone* & *C. Antonio Coſſ.* quum jam ſua populo Romano libertas, quam cum alii tum Sulla valde imminuerat, eſſet reſtituta: T. *Atius Labinius Tribunus plebis* legem tulit, UT POPULUS QUEMADMODUM ſolitus erat ex Lege Domitia, SACERDOTES CREARET IN DEFVNCTORVM LOCVM, TRIBVTIS COMITIIS: quum antea Sacerdotes lege Cornelia à Pontificum Collegio cooptarentur, ut refert Dio lib. XXXVII. ubi legitur T. *Atius Labienus Tribunus* pl. feciſſe hoc auctore C. Cæſare, qui ſi populus in mandando ſacerdotio ſuffragium ferret, ſe, qui popularis admodum erat, *Pontificem Maximum* in demortui Metelli Pii locum creatum iri, non ſine cauſa putabat, quod & factum eſt. Hæc de *Atia*, ſequitur *Antonia*.

13. Quum anno ab V. C. DCCX in Senatu confoſſus tribus & viginti vulneribus C. *Julius Cæſar*, qui cum aliis honoribus, tum *Pontificatu Maximo* fuerat ornatus, *M. Antonius* Coſ. qui filiam ſuam collocarat filio M Aemilii Lepidi, ut idem poſt mortem C. Cæſaris Lepidus facilius ac certus, quod commodius à paucis, quàm à pluribus fieri & exſpectari poterat, in locum Cæſaris *Pontifex Maximus* ſubrogaretur, abrogata Labieni lege, JUS COOPTANDORUM SACERDOTUM A POPULO AD COLLEGIA RETULIT, ut legitur apud Dionem lib. XLIV. Ceterum quum Antonii leges omnes anno ſequenti, qui ab V. C. DCCXI. C. Vibio Panſa & A Hirtio Coſſ. ex S. C. abrogatæ eſſent, quod ex M Ciceronis Philippicis & Dione perſpicuum eſt, hæc quoque, quam *de Sacerdotum cooptatione* tulerat, abrogata fuiſſe videtur, *lexque Domitia* reſtituta. Poſtea ſub Auguſto abrogata tertiò *Lege Domitia*, *Collegiorum* primò, deinde *Romanorum Principum*, arbitrio, Pontifices, Augures & reliqui Sacerdotes cooptari cœpti. Et hæc de Legibus, quæ ad *Cooptationem* Sacerdotum: ſequitur de *Vacatione ab militia*.

14. *Legem de Vacatione* Sacerdotum ab militia antiquiſſimam fuiſſe, ſatis inde conſtat; quod ejus mentio incidat in illa tempora, quibus bellatum eſt cum Gallis circa annum CCCLXV. & ſequentes. Scribit enim Plutarchus in Camillo, & M. Marcello, item Appianus lib. II. bell. civil. Gallos Romanis ſuo adventu vel etiam ſuo ſolùm motu tantùm terroris & formidinis injicere ſolitos, ut in lege *de Vacatione militiæ*, quæ Sacerdotibus & ſenibus permittebatur, illud adſcriptum fuerit, *niſi bellum Gallicum exoriretur*. Tum enim placere, & ut ſenes & Sacerdotes in militiam quoque proficiſcerentur. A quo lata ſit, & quo tempore incertum eſt. Volebat certè, ut jam audivimus, UT SACERDOTES SENESQUE VACATIONEM HABERENT A MILITIA, NISI SI TUMULTUS GALLICUS ORIRETUR. Nam de *Tumultu potius*, quam *bello Gallico* legem accipiendam eſſe docet diſertis verbis Cicero Philippicarum VIII quum inquit: *Gravius autem eſſe tumultum, quàm bellum hinc intelligi poteſt, quod bello Gallico Vacationes valent, Tumultu non valent*. De ipſa autem lege Appianus lib. II. bell. Plutarch. in Marcello, Livius lib. VIII. & X. Idem Plutarchus in Camillo. Hæc de *Vacatione ab Militia*: ſequitur lex de *Intercalatione*.

15. Ad legem *de Intercalatione* intelligendam, non nihil eſt præfandum. Triplici anno Romani, diverſis temporibus ſunt uſi: primo *Romuli*, altero *Numæ Pompilii*, tertio *Julii Cæſaris*. *Primus annus* ab Romulo ordinatus menſes habuit decem dies CCCIV. *Numæ annus* duodecim, dies autem

CCCLIV.

CCCLIV. *Julii denique Cæſaris* menſibus item duodecim, abſolvebatur, vel diebus CCCLXV. *Romuli annus* neque Solis curſui neque Lunæ rationibus conveniebat: *Numæ annus* non Soli, ſed Lunæ, *Julii denique* non Lunæ, ſed Soli congruebat. *Intercalatio*, de qua hoc loco, non ad *annum Julii* in quo quarto quoque dies intercalabatur; ſed ad *Numæ annum* eſt referenda. Magnum erat diſcrimen inter duas Intercalationes. *Numa dies aliquot* ſingulis annis ad exemplum Græcorum intercalabat, ut annus *Lunæ* rationibus conveniret. *Julius* autem *diem unum* quarto quoque anno intercalabat, ut *Solis* curſui annus congrueret: quemadmodum pluribus hæc proſequitur Macrobius lib. I. Sat. cap. XII. Vult igitur lex, UT INTERCALATIO ILLA AD SACERDOTES PROPRIE PERTINERET: ut docet Varro apud eundem Macrobium, qui legem tradit fuiſſe antiquiſſimam. Ab eo tempore ſemper manſit *cura Intercalandi* penes Sacerdotes, etiam in anno Juliano, quemadmodum aliàs docui ex eodem Macrobio, Cenſorino de Die Natali, c. XX. ex Suetonio in Julio cap. XL. in Auguſto cap. XXXI. ex Plinio denique, Solino & Floro. Ad caput hoc de Legibus quæ *ad Sacerdotes* pertinent in genere referenda etiam *lex eſt Incerti auctoris* incertique temporis. NE DUO EX EADEM GENTE IDEM SACERDOTIUM HABERENT; cujus legis mentio apud Dionem lib. XXXIX. Hæc de Legibus, *quæ ad Sacerdotes in genere*: ſequuntur, quæ ad eoſdem pertinent *in ſpecie*, quales ſunt *Sextia Licinia* de Duumviris, *Ogulnia* de Pontificibus & Auguribus, *Manlia* de Triumviris Epulonibus, *Clodia* de Sacerdote Peſſiniatio, *Papia & alia incerti* auctoris de Virginibus Veſtalibus.

16. DUUMVIRI, de quibus agit Lex SEXTIA-LICINIA inſtituti fuerunt à *Tarquinio* vel *Priſco* vel *Superbo*. *Priſcum* nominant Lactantius lib. I. cap. VI. & Servius lib. VI. Æneid. v. LXXII. *Superbum* vero Dionyſ. lib. IV. c. LXX. Solin. cap. VIII. Agellius lib. I. cap. XIX. Priorum ſententia videtur verior. Scribit enim Solinus *Sibyllam*, cujus librorum cura Duumviris fuit tradita, Romæ fuiſſe Olymp. L. qua non *Superbus* ſed *Tarquinius Priſcus* Romæ regnavit. Inſtituti fuerunt, ut jam monui, ut eſſent, qui libros Sibyllinos cuſtodirent, oblatas Tarquinio Priſco ab ignota anu, quæ poſteris credita. *Sibyllæ* Hiſtoriam narrant Dionyſius lib. IV. c. eod. Agellius lib. I. cap. XIX. Lactantius lib. I. cap. VI. Servius lib. VI. Æneid. v. eod. Solinus cap. VIII. Plinius lib. XIII. cap. XIII. *Libros novem oblatos*, *ſex exuſtos*, notant Dionyſius, Agellius, Lactantius & Servius. *Tres oblatos*, *duos exuſtos* ſcribunt Solinus & Plinius. ib. ſer-

vabantur in *Capitolio*, cum quo tempore belli Marſici fuerunt combuſti. *In Templo Apollinis* ſervatos notat Servius. *Crematis prioribus* exſcripti deinde *alii* aliunde, ut referunt Dionyſius & Lactantius. Servabant igitur hos libros initio ex inſtituto Tarquinii *Duumviri*, ut notant Dionyſius lib. IV. c. eod. & Servius lib. VI. Æneid. v. eod. Mentio *Duumvirorum* frequens apud Livium libris III. c. XIV. V. c. XIII. & ſequentibus. Manſit numerus ille ad annum uſque CCCLXXXVI. quo *P. Manlio Capitolino Dictatore* ſeditionis ſedandæ & reipublicæ gerendæ cauſſa, *L. Sextius & C. Licinius Tribuni plebis* legem tulerunt, UT PRO DUUMVIRIS SACRIS FACIUNDIS DECEMVIRI DEINCEPS CREARENTUR, EA LEGE, UT PARS QUIDEM EX PATRIBUS, PARS AUTEM EX PLEBE FIERET: hinc *Decemvirorum* frequentiſſima apud Livium poſt annum illum & alios ſcriptores mentio. Dictatore Sulla pro *Decemviris* creatos *Quindecimviros* veriſimile eſt. Argumento ſunt I *quod Sulla* aliorum etiam Sacerdotum numerum auxerit. II *quod Ciceronis* & C. *Cæſaris* tempore fuerunt Vndecimviri, quemadmodum videre eſt in libris Epiſt. ad famil. apud Sueton. in Cæſ. cap. LXXIX. & alios. Poſtremo auctus horum numerus ad LX. manſit tum ſemper *Quindecim Virorum* appellatio, ut memoriæ prodit Servius lib. VI. Æneid. Munus *Decemvirorum* erat *Libros Sibyllinos cuſtodire*; *Eoſdem ex S. C. adire*; *Quæ legerant Senatui referre*: *Procurare*, *quæ poſtulantibus libris Senatus decreverat* & alia. Hæc de SEXTIA LICINIA: ſequitur OGULNIA.

17. OGULNIA lex de duobus agit *generibus Sacerdotum*, eorumque numero aucto: De *Pontificibus*, & *Auguribus*. Quod ad *Pontifices*, inſtituti illi ſunt ab Numa *quatuor numero*, quemadmodum ſcribit Livius lib. X. c. IX. ab V. C. Auctus hic numerus fuit, alterumque tantum adjectum eſt anno ab V. C. CCCCLV. *Q. Apuleio Panſa* & *M. Valerio Corvo* Coſſ. Eo enim anno legem tulerunt *Q. & Cn. Ogulnii* fratres Tribuni plebis. VT QUUM NUMERUM SACERDOTUM AUGERI PLACUISSET, ET QUATUOR TUNC TEMPORIS PONTIFICES ESSENT, UT INQUAM OCTO PONTIFICES DEINCEPS CREARENTUR, PARS EX PATRICIIS, PARS AUTEM EX PLEBEIS. ut notat Livius eodem libro ib. Poſtea numerus Pontificum iterum crevit *Sylla Dictatore*, & *ex octo* facti ſunt Pontifices *Quindecim*, quemadmodum legere eſt Epitoma Liviana lib. LXXXIX. *Pontifices* autem dicti *à ponte faciendo Sublicio*, ut volunt Dionyſ. Halic. lib. II. c. LXXV. & Varro lib. IV. de LL. quod verum eſſe non poteſt,

teſt, quum Pontifices inſtituti *ab Numa*: Pons vero Sublicius factus ſit ab *Anco Marcio*. Veriſimilius eſt quod ſcribit Scævola J. C. apud Varronem Pontificem dictum à *poſſe* & *facere*. De illorum *cooptatione* dixi jam ante in explicatione Legum, quæ ad *Sacerdotum cooptationem* pertinebant. Ex auctiore vero numero, de quo poſt hanc legem, factum lego, ut *Pontificum* alii eſſet *majores*, alii *minores*. *Majores primi octo*, quique deinceps in locum eorum cooptati, eorum mentio in Inſcriptionibus: *Minores* autem *reliqui ſeptem*. Legendus Cicero de Aruſp. reſp. & Capitolin. in Macrin. c. VII. *Munera & poteſtatem* Pontificum deſcribunt Dionyſius lib. II. ib. Cicero pro Domo & Feſtus. Vnus Pontificum *Maximus* dicebatur; Inſtitutus ab Numa, dictus quod maximarum rerum, quæ ad Sacra, judex eſſet & arbiter Dionyſ. lib. II. ib. Creabatur ille ex *Pontificum Collegio* à *Populo*, *Tributis Comitiis*, *ex patritio ordine*, tandem etiam *ex plebeio*, quorum primus fuit *Ti. Coruncanius* anno D. Hæc de Pontificum *numero* ex *Lege Ogulnia* aucto. Quod ad Augures. Hos multo ante V. C. inſtitutos & receptos ex Græcia ab Etruſcorum gente, inſtituit Romæ ipſe Romulus *tres numero*, quum tres eſſent Tribus. Confirmavit eos Numa ut referunt Dionyſ. lib. II. c. LXV. Livius lib. I. c. XVIII. Plut. in Romulo. Florus lib. I. cap. II. n. II. Lactantius lib. I. cap. XXII. Tribus *unus* poſtea additus, à quo incertum. Veriſimile ad *S. Tullium* illud eſſe referendum, qui populum Romanum *in quatuor Tribus* diſtinxit, ut quemadmodum Romulus *trium ratione tres* fecerat Augures; ſic Numa *quatuor Tribuum* reſpectu, quatuor crearit Augures. Certè anno CCCCLV. *Q. Apuleio Panſa* & *M. Valerio Corvo* IV. Coſſ. *quatuor* fuerunt *Augures*, *Patricii omnes*, quibus *Lege Ogulnia*, de qua jam dixi *quinque* ex plebe ſunt additi, ſicque *novem Augures* ſunt facti, ut plenè ſcribit Livius lib. X. c. IX. Numerus *Novem Augurum* manſit ad L. Corn. Sullam, qui ampliavit ad *Quindecim Augures*, quemadmodum de eo notat Epitoma Livii lib. LXXXIX. & innuit etiam Auctor de V. V. illuſtr. cap. LXXV. De ipſorum *cooptatione* antea dixi. Ad *dignitatem hujus* Sacerdotii pertinebat, *quod non adimeretur viventi*, *Augurum officium* quale fuerit conſtat cùm ex Augurali lege, quæ apud Ciceronem lib. II. de LL. tum aliis. Augures autem dicebantur vel *ab avibus gerendoque*, ut volunt Feſtus lib. I. Iſiodorus lib. VIII. cap. IX. vel ab *avium garritu*, ut iidem innuunt. Hæc de LEGE OGULNIA: ſequitur MANLIA.

18. Quod ad LEGEM MANLIAM vel potius ROMULEIAM, de *Epulonibus*; notat Cicero lib. III. de Orat. *Pontificum munus* inter alia ex inſtituto Numæ fuiſſe, *ut illud Ludorum Epulare ſacrificium* facerent. Sic

enim Cicero: *Sed ut Pontifices Veteres propter Sacrificiorum multitudinem tres viros Epulones eſſe voluerunt, quum eſſent ipſi à Numa, ut etiam illud ludorum epulare ſacrificium facerent inſtituti.* Quibus verbis Cicero indicat cauſſam inſtituti primum hujus ſacerdotii, fuiſſe nimirum *ſacrificiorum multitudinem:* quæ effecit, ut tandem, ipſis Pontificibus ſuggerentibus, mentio facta fuerit novi in hanc rem, *ut epulare Ludorum ſacrificium liceret*, ſacerdotii creandi, anno ab V.C. DLVIII. *L. Furcio Purpurione* & *M. Claudio Marcello* Coſſ. Eo enim anno Pontifices, quos *Veteres* Cicero vocat, quum ſacrificiorum multitudine laborarent & variè diſtinerentur, neceſſarium ſunt arbitrati, ut *eorum pars* ut *novum quoddam ſacerdotium* transferretur: qua in re uſi ſunt opera *T. Romulei Tribuni* pleb. qui in quibuſdam Livii exemplaribus corruptè *T. Manlius* appellatur. *T. Romuleius* enim legem tulit, UT PROPTER SACRIFICIORUM MULTITUDINEM (illam enim cauſſam indicat Cicero) TRIUMVIRI EPULONES FIERENT, QUI LUDORUM EPULARE SACRIFICIUM FACERENT. quemadmodum cum Cicerone memoriæ prodit Livius lib. XXXIII. c. XLII. ab V.C. *Romæ*, inquit *eo primum anno Triumviri Epulones facti C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, &* P. *Porcius Lecca.* Et addit: *His Triumviris item, ut Pontifici lege datum togæ prætextæ habendæ jus.* Triumviri igitur Epulones inſtituti primùm anno DLVIII. *tres* ab initio, ut notat Livius lib. XXXIII. ib. Numerus ille manſit ad *L. Cornelii Sullæ* tempora, *qui quatuor additis Septem Viros Epulones creavit:* quod aliquot argumentis probat Onuphrius Panninius in Romana Civitate. Mentio *Septemvirorum Epulonum* apud Agellium lib. I. cap. XXII. & paſſim in Inſcriptionibus. *Decemviri* tandem Epulones inſtituti fuerunt ab C. Julio Cæſare, quemadmodum ſcriptum reliquit Dio lib. XLIII. Appellatio tamen *Decemvirorum Epulonum* ſemper manſit, quemadmodum probant Inſcriptiones poſt Cæſarem poſitæ. *Munus ipſorum* deſcribit Cicero oratione de Aruſp. reſponſis. Dicti *ab Epulando. Ludorum enim Epulare ſacrificium faciebant.* Cicero lib. III. de Orat. *Epolonos* autem antiquitus dictos fuiſſe paret ex Feſto. l.v. Hæc de ROMULEIA, ſequitur *Clodia.*

19. Quod ad LEGEM CLODIAM: notandum inter alios Deos Deaſque Romæ cultam etiam fuiſſe *Rheam*, quam & *Opem*, *Tellurem*, *Magnam Matrem*, *Matrem Deûm*, *Matrem Idæam*, *Berecynthiam* & *Peſſimuntiam* appellabant. *Peſſimuntiam* dicebant à *Peſſimunte Phrygiæ opido*, unde Romam tranſvecta & culta eſt, quod factum anno DXLIX. *P. Cornelio Scipione* & *P. Licinio Craſſo* Coſſ. Cauſſam aliàs indicavi. Sacerdotes autem

autem in honorem hujus Deæ inſtituti dicebantur *Galli* ab *Gallo* fluviæ Phrygiæ, ut volunt Feſtus l. VII. & Herodianus lib. I. c. I I. Præſul autem eorum appellabatur *Archigallus*, ut legere eſt in Inſcriptionibus & alio nomine κατ᾽ ἐξοχὴν *Sacerdos Peßiuniatius*, ab ipſo Deæ cognomine. De eo P. Clodius pecunia corruptus legem tulit, UT SACERDOTIO SPOLIARETUR FLUVIUMQUE ILLUD BROTIGARO GALLO GRÆCO ATTRIBUERETUR. Sic enim Cicero in oratione pro P. Sextio: *Mitto omnem domeſticam labem; etiam exteras nationes illius anni furore conquaſſatas videbamus. Lege Tribunitia Matris Magnæ Peßunutius ille Sacerdos expulſus & ſpoliatus ſacerdotio eſt; fanumque ſanctiſsimarum atque antiquiſsimarum religionum venditum pecunia grandi Brotigaro impuro homini, atque indigno illa religione: præſertim quum ea ſibi ille non colendi, ſed violandi cauſſa appetiſſet.* Sic idem in oratione de Aruſp. reſp. *Sed quid ego id ad miror qui accepta pecunia Peſſinuntem ipſum ſedem domiciliumque Matris Deorum vaſtaris, & Brotigaro Gallo græco impuro homini ac nefario: cujus Legati te Tribuno dividere in æde Caſtoris tuis operis nummos ſolebant, totum illum locum fanumque vendideris? Sacerdotem ab ipſis aris pulvinaribuſque detraxeris? omnia illa, quæ vetuſtas, quæ Perſæ, quæ Syri, quæ reges omnes, qui Europam Aſiamque tenuerunt: ſemper ſumma religione coluerunt, perverteris? quæ denique noſtri majores tam ſancta dixerunt, ut quum refertam urbem atque Italiam fanorum haberemus, tamen noſtri Imperatores maximis & periculoſiſsimis bellis huic Deæ vota facerent* &c. De *Botrigaro* videndus Strabo lib. XII. ubi Βογόδιανος nominatur.

Hæc de CLODIA: ſequuntur duæ Leges de VIRGINIBUS VESTALIBUS.

20 *Virgines Veſtales*, de quibus agit LEX PAPIA in Latio, nobiliſſima Italiæ portione ad Tiberim, fuerunt multò ante V. C. quod probari ſolet duobus argumentis, 1. *quod Æneas* Veſtæ ſacra unà cum Penatibus & Palladio Troia in Latium tulerit, quemadmodum omnes Veteres Latini Græcique ſcriptores teſtantur. *Alterum argumentum* eſt, quod Romuli Remique Urbis Romæ conditorum mater *Rea Silvia Veſtalis Virgo fuerit* facta ab Amulio patruo Albanorum tunc temporis tyranno. Quis autem ſacerdotium hoc Alba Romam primus traduxerit variant auctores. Incerti ſcriptores apud Dionyſium lib. II. c. LXIV. memoriæ produnt ejus rei auctorem fuiſſe *Romulum primum Romanorum regem*, eumque Veſtales primum in urbem recens à ſe conditam traduxiſſe. Sed refutat Dionyſius hos ſcriptores variis argumentis, factumque hoc notat ab *Numa Pompilio* Secundo Ro-

manorum rege, cui adſtipulantur Livius lib. I. c. xx. Plutarchus in vitis Romuli & Numæ, Agellius lib. I. cap. xxII. Meſſalla Corvinus, Auctor de V. V. ill. cap. III. *Veſtales* dicebantur ab *Dea Veſta*. *Virgines* autem quar fuiſſe oportuerit acutè indicat Auguſtinus lib. IV. de Civit. Dei cap. x. Initio fuerunt *quatuor* ut ſcribit Dionyſius l. II. c. LXVIII. quarum etiam *nomina* edit Plutarchus in Numa, poſt ea *ſex* eſſe cœperunt, ut idem Dionyſius ib. notat. Earum præcipua *Maxima* dicebatur, ut videre aliquoties eſt in Inſcript. & apud Plinium lib. IV. Ep. II. ubi malè *Maximilla* tamquam cognomen pro *Maxima illa* δεικτικῶς, de qua videndus Suetonius in Domitiano cap. VIII. *Triginta annos* puræ manebant à Nuptiis. Tunc enim poterant nubere: ſed raro id factum & parum læto vitæ exitu, teſte Dionyſio ib. apud quem etiam *anni triginta* ſic diſtribuuntur; ut *primo Decennio* diſcerent, *ſecundo* exercerent, *tertio Decennio* docerent. *Crinem* ad Loton, arborem Romæ vetuſtiſſimam, *Capillatam* cognomine conſecrandam differebant, ſcribente Plinio lib. XVI. cap. XLIV. De *Honoribus* earum & *Privilegiis* videndi Dionyſius lib. II. ib. Plutarchus in Numa, Suetonius in Auguſto cap. XXXI. Veſtales etiam *ſervos fugitivos*, ne urbem exirent, ſuis precationibus credebantur poſſe retinere, ut Plinius teſtatur lib. XXVIII. cap. IV. Veſtales item in *periculis & delictis* deprecatrices ad hiberi ſolitas, ut venia fieret impetrabilior, notant Suetonius in Cæſare cap. I. Tacitus lib. III. hiſtoriar. c. LXXXIII. & alii. *De ritu igitur haſce capiendi* agit LEX PAPIA apud Agellium lib. I. cap. XII. cujus hæc ſunt verba. *De more autem rituque capiundæ virginis litteræ quidem antiquiores non exſtant, niſi quod capta fuiſſe fertur, quæ prima capta eſt à Numa rege. Sed Papiam Legem invenimus, qua cavetur* UT PONTIFICIS MAXIMI ARBITRATU VIRGINES E POPULO VIGINTI LEGANTUR: SORTITIOQUE IN CONCIONE EX EO NUMERO FIAT. PAPIAM quidem legem nominat, ſed quis *Papius ille* fuerit, qui legem hanc tulit, neque Agellius adſcribit, neque apud alium quem auctorem legitur. Varii quidem fuerunt *Papii* apud Veteres Romanos, ſed duo præcipuè ad quos legis hujus latio commodè poteſt referri: quorum *prior* C. *Papius* fuit Trib. pleb. anno ab V. C. DCLXXXIX. L. *Aurelio Cotta*, & *L. Manlio Torquato* coſſ. *alter M. Papius Mutilus* coſ. cum *Q. Poppaeo Secundo* anno DCCLXII. quorum conſulatu Legem illam nobiliſſimam tulit Auguſtus & ab eorum nominibus appellavit *Papiam-Poppæam*, ut quæ ſcribuntur hîc de ritu Virginis Veſtalis capiendæ capiut iſtius legis fortean conſtituerunt. Nam Legis *Papiæ-Poppææ* varia fuerunt, ut ſuo loco videbimus, capita, ut I. de Enuptione extra gentem ordinemque: *Alterum* de Connubio patronorum cum libertabus

libertabus, III. de Sponſalibus, quando & qua fini contrahenda, IV. de ætate eorum qui ducerent, quæve nuberent, V. de libertate conjungendi, VI. de intervallo temporis à morte conjugis vel Divortio, VII. de Maritorum præmiis patrumque, VIII. de pœnis multiſque cœlibum & orborum, IX. De iis, quæ conjuges inter ſe capiunt, X. de bonis Libertorum, XI. denique (nam alia præterea quæ paſſim, in Pandectis) de Divortiis. Nec obſtat, quod *lex de vitu capiundæ Virginis Veſtalis* ſimpliciter *Papia*, altera autem illa ab duobus ſimul Coſſ. *Papia Poppæa*. Nam & *Papia-Poppæa* ſæpe ſimpliciter *Papia* tantùm dicitur quemadmodum videre eſt apud Tacitum lib. III. Amal. c. XXV & paſſim apud Juriſcon: in Pandectis. Sed hæc pro Conjectura de *Papiæ legis auctore* ſufficiant. Addit autem Agellius ib. *Sortionem illam ex Papia lege non neceſſariam ſuo tempore videri ſolere.* Addit rationem: *Nam ſi quis inquit, honeſto loco natus adeat Pontificem Maximum atque offerat ad ſacerdotium filiam ſuam, cujus duntaxat ſalvis religionum obſervationibus ratio haberi poſſit, gratia Papiæ legis per Senatum fit:* ſic enim legendum ibi pro corruptiſſimis, quæ in vulgatis extant libris, *gratia Popiliæ legis per ſe ratum fit.* Docet ibi Agellius Virginem Veſtalem capi ſolitam *à Pontifice Maximo ſolennibus verbis*; ea in re conſideratam fuiſſe *ætatem & qualitatem*; *excuſationi item locum* fuiſſe, quod & notat Suetonius cap. XXXI. in Octaviani Auguſti vita. Hæc de Lege *Papia*, ſequitur *Pompilia.*

21 *Pœnæ*, quas ſubibant Virgines Veſtales, pro delicti qualitate *duplicis erant generis.* Nam *ſi quid incuriæ* commiſſum eſſet circa Sacra, ut ſi ignis exſtinctus eſſet, *flagris cædebantur à Pontifice* ut ſcribit Dionyſius lib. II. c. LXVIII. De *exſtincto igne* ſæpe ſcribunt Veteres auctores: & *qua arte exſtinctus* reſciſcitaretur notant Plutarchus in Numa & Feſtus in lib. IX. de verb. ſig. *Si ſtupratæ eſſent & imminuta illarum virginitas, Vivæ defodiebantur*, idque ex *lege Sacrata*, cujus auctor Numa Pompilius ſecundus Romanorum rex ut docet Dionyſius lib II. ib. ſupplicium illud depingit Plutarchus in Numa. Exemplum apud Plinium lib. IV. epiſt. II. Suetonius in Domitiano cap. VIII. & alios. Ejus mentio apud Juvenalem Sat. XIV. Cauſas ſupplicii ſæviſſimi notat Plutarchus in quæſtionibus Romanis quæſt. XCVI. Fiebat autem in Campo Scelerato ad portam Collinam, Feſto docente. Hæc de LEGE POMPILIA, quæ potius referenda fuerat ad Claſſem *Regiarum Legum*: ſed quia ibi à me omiſſa, malui hoc loco commemorare, quam malitioſè prorſus præterire. Et hæc de Legibus, quæ ad *Jus Sacrum idque Privatum*, id eſt ad *Funera & Sepulcra*, *eorumque ſumtibus.*

22 *Sumtuarias Leges* Ammianus Marcellinus lib. XVI. ſcribit ex *regibus*

Lycurgi ſumta fuiſſe, diuque obſervatas & jam ſeneſcentes reparaſſe *L. Cornelium Sullam*. Diodorus etiam Siculus lib. XII. Biblioth. ſcribit *Saleucum* leges omnium optimas & ſaluberrimas *Locrenſibus* tuliſſe, quibus & *Convivia & ſodalitates* cœrcuit; & *aureis anulis aut delicatis veſtibus uti* vetabat, exceptis *mœchis aut lenonibus*; *mulieres una plus ancilla uti, niſi tremulenta foret, item domo noctu egredi ne liceret niſi ad amatorem iret.* Ita prius *magnum crimen* confiteri oportebat, quàm *deliciis ſumtibuſque* operam darent, quibus ad illa facilis aditus pateret. Romani non in *conviviis* ſolùm, verùm etiam in *funeribus & ſepulcris* valde erant ſumtuoſi: adeo ut res, quæ ad ſummum gradum venerat, legibus fuerit cœrcenda. De *ſumtibus funerum* duas reperio leges: *unam quidem* in certi auctoris, *alteram Corneliam*. De priore ſic loquitur Cicero lib. XII. ad Attic. epiſt XXXIII. *Antequam proximè à te diſceſſi numquam mihi venit in mentem, quo plus inſumtum in monimentum eſſet, quàm neſcio quid quod lege conceditur, tantundem populo dandum eſſe.* CORNELIAM tulit *L. Cornelius Sulla Dictator* anno DCLXXIII. *eodem Sulla & Q. Cæcilio Metello Pio* Coſſ. UT SCILICET CERTUS DIFFINITUSQUE, FUNERIBUS ET SEPULCRIS ESSET SUMTUS, ISQUE QUI PRÆTER MODUM EXPENDISSET, MULTARETUR; quemadmodum ſcribit Plutarchus in ejus vita. Non diſſimulabo meam *de his legibus* ſententiam: eas mea quidem mente, ad unam legem eſſe referendas; id eſt Ciceronem ad Atticum non *novam aliquam de funerum ſumtibus legem* indicare, ſed reſpicere ad *Corneliam*, quam tulerat jam *L. Cornelius Sulla* ut de *Jure Sacro Privato*, id eſt *de Funeribus*, una tantùm ſcribenda ſit *lex Cornelia*, & ad eam referatur *lex illa*, cujus meminit Cicero lib. XII. ad Attic. epiſt. XXXIV. Hæc de Legibus, quæ ad *Jus Sacrum* pertinere viſa ſunt, dicta ſufficiant, ſequuntur, quæ ad *Jus Politium*.

23. *Jus Politicum*, ut Sacrum, mihi vel *Publicum* vel *Privatum*. *Publicum* ſpectat ad *Negocia* vel *Urbana* vel *Militaria*. In Legibus quæ ad *Urbana*, diſquiram partim quæ *Magiſtratuum*, partim quæ *Populi*. In iis, quæ *Magiſtratuum* agam vel de *Præparatoriis ad honores*, vel de *ipſis Honoribus*. *Præparatoria* voco *Comitia*. *Comitia* nihil aliud quàm conventus populi Romani ad ferendum aliqua de re ſuffragium. *Suffragiorum lationem* in quibuſcumque vel cujuſcumque generis comitiis *quædam præcedebant*, *quædam comitabantur*, *quædam ſequebantur*. *Præcedebant* primò quidem *Patrum auctoritas*, de qua lex CURIA; ſecundò *Interceſſio* & *Obnunciatio*, de quibus agunt tres leges ÆLIA, FURIA CONSULARIS & CLODIA;

tertiò

tertiò denique *Sortitio*, quam diffiniebat lex SEMPRONIA. Occurrit igitur primo loco in iis, quæ *Suffragiorum lationem præcedebant*, LEX CURIA.

24. CURIA LEX agebat de *Patrum ante Comitia auctoritate*. *Auctoritas* nihil aliud erat, quam facultas quid vel jubendi vel vetandi. Hæc propriè erat, *in Senatu*, quemadmodum *Poteſtas* in populo. Cicerone lib. II. de LL. ſcribente. Liv. lib. I. c. XVII. *Regem populus juſſit, Patres auctores fuere.* Ibidem. *Decreverunt, ut quum populus Regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent.* Idem lib. VIII. c. XXIX. *Bellum ex auctoritate Patrum Populus adverſus Veſtinos juſſit.* lib. XXVI. c. II. de *Marcio* qui dux ab exercitu lectus abſque populi ſuffragio litteras ad Senatum ſcripſerat: *Titulus honoris, quod imperio non populi juſſu non ex auctoritate patrum dato Propretor Senatui ſcripſerat magnam partem hominum offendebat.* Hinc *in Poteſtate* vel *Auctoritate Senatus* vel *Patrum* eſſe apud Plinium lib. X. epiſt. III. Livium lib. III. IX. XXXII. & XLII. & M. Tullium Philipp. VI. De hac igitur *Patrum auctoritate*, Comitia præcedente Legem tulit *M. Curius Dentatus* Trib. plebis, anno ab V. C. CCCCLV. quo Conſulatum geſſerunt *M. Fulvius Pætinus* & *T. Manlius Torquatus*, ea continentia UT ANTE COMITIA MAGISTRATUUM PATRES AUCTORES FIERENT. De ea Lege plenè Livius lib. X. & Cicero de Claris Oratoribus, quorum ille P. *Sulpitio Inter rege* latam legem notat, hic vero *Ap. Claudio Cæco Inter rege* Comitia habente. Sed Livii verior eſt ſententia. Nam ab eo, qui *Primus Interrex*, haberi Comitia non ſolebant; quemadmodum in Comitiorum hiſtoria aliàs diximus. Quemadmodum autem *lex Curia* volebat ut Senatus auctoritas præcederet, in Comitiis Magiſtratuum: ſic idem cavebat in Comitiis Legum *Lex Publicia*: quam legem hoc etiam loco poſuiſſem, niſi alia ejus capita monuiſſent alio potius loco conſtituendam. Ab eo igitur tempore, quo latæ leges & *Publicia* & *Curia*, in omnibus Centuriatis Comitiis, quibus *Leges ferebantur* & *Majores magiſtratus creabantur*, neceſſaria *Patrum auctoritas* cœpit eſſe. Unde fit, ut paſſim in Hiſtoria Livii, ubi mentio eſt Comitiorum Magiſtratibus creandis indictorum, *S. C. præceßiſſe* reperiamus. Sic Cicero lib. IV. Epiſt. ad Attic. *Comitia dilata ex S. C.* Et paullo poſt: *Senatus decreverat ne prius comitia haberentur, quam lex lata eſſet. Si quis interceßiſſet, res integra referretur. Cœpta ferri leviter: interceſſum, non invitis. Res ad Senatum. De ea re ita cenſuerunt, Comitia quoque primo tempore haberi cenſere.* Ex quo Ciceronis loco perſpicuum eſt, in Magiſtratuum Comitiis *auctoritatem Senatus* uſque adeo fuiſſe neceſſariam, ut non modò *jubendi*, ſed etiam *differendi* & *impediendi Comitia* in

Senatus poteſtate eſſet. Hæc de LEGE CURIA: ſequitur LEX ÆLIA de *Obnunciatione* & *Interceſſione*.

24. Varia erant apud Romanos Veteres *Auguriorum genera*, præcipuè autem *quinque*. Auguria enim dabant vel *Cælum*, vel *Aves*, vel *Pulli*, vel *Quadrupedes*, vel denique *Diræ*. *Ex Cœlo* (nam ad hoc Auguriorum genus pertinet LEX ÆLIA) Auguria dabant *Tonitrua & Fulmina*. Quod ad hæc: apud Ciceronem & in omni Hiſtoria Romana frequenter occurrit, *Jove fulgente tonante agi cum populo fas non eſſe*: Hoc eſt, *quo die aut fulgur apparuerit, aut tonitru auditum ſit, nefas eſſe populi Comitia habere*. Neque verò ſatis erat eum ipſum, qui Comitia erat habiturus, nihil tale aut vidiſſe aut audiviſſe, ſed etiam ſi quis alius, qui aut magiſtratus eſſet, aut augur ſervaſſet *de cœlo*, idque *renunciaſſet ei*, qui vocare populum vellet; nefas erat Comitia habere. Itaque non modò auſpiciis parere, ſed etiam obnunciationi morem gerere oportebat magiſtratum. Hoc enim erat *Obnunciare*, Magiſtratui ſervatum eſſe de cœlo renunciare: ideoque, ne eo dice Jove prohibente Comitia haberet, vetare. Ut autem pararetur Obnunciationi legem tulit anno ab V. C. DLXXXVII. *Q. Ælius Pætus* Conſul, Collegam habens *M. Junium Pennum*, UT QUOTIES CUM POPULO AGERETUR, AUGURES QUIDEM DE COELO SERVARENT, MAGISTRATUS AUTEM ET OBNUNCIANDI ET LEGISLATIONI INTERCEDENDI POTESTATEM HABERENT: quemadmodum videre eſt apud Ciceronem in Piſoniana, item in ea quam habuit de provinciis Conſular. & poſt reditum in Senatu; apud Aſconium quoque pedianum in Piſonianam. Verba commodius audiemus paullo poſt in enarratione *Legis Clodiæ*, quæ legem hanc abrogavit. Hæc de Lege ÆLIA: ſequitur explicanda FUSIA CONSULARIS, de *Tempore Comitiorum*.

25. Nulla Comitia *niſi diebus Comitialibus* haberi poterant. *Comitiales dies*, ut Macrobius ſcribit, lib. I. Sat. c. XVI. dicebantur *quod tunc populus eſſet conſtitutus ad ſuffragium in Comitiis ferendum*. *Comitiales dies* ſpecies erant *Faſtorum*, *Faſti* namque quadruplices erant ut *Comitiales*, *Comperendini*, *Stati* & *Nundinæ ex Lege Hortenſia*. Tulit igitur *Q. Fuſius Philus* Conſul cum *Sex. Atilio Serrano anno ab* V. C. DCXVIII. UT CERTIS DIEBUS, QUI TAMEM FASTI ESSENT, AGI CUM POPULO NON LICERET, quemadmodum docet Cicero locis à me indicatis. Certi autem dies, quos nominat *lex Fuſia*, erant inter Faſtos non *Comitiales*; comitiales in Kalendario in ſingulis menſibus leguntur, eam ob cauſſam, quod *tempus Comitiorum*, quæ magiſtratuum cauſſa erant inſtituta, ſæpe numero variavit, ut

plenè

plenè docui in *Comitiorum hiſtoria*. Hæc de Lege FUSIA, ſequitur CLODIA.

26. Audivimus jam *Q. Ælium Pœtum* Conſulem Legem anno DLXXXVII. tuliſſe, *Ut quoties cum Populo ageretur, Augures quidem de Cœlo ſervarent, Magiſtratus autem & obnunciandi & Legiſlationi intercedendi poteſtatem haberent*. P. verò *Fuſium Philum* Conſulem item anno DCXVIII. legem tuliſſe, *Ut certis diebus qui tamen faſti eſſent, agi cum populo non liceret*: *P. Clodius Tribunus* plebis, non ferens ereptam Magiſtratibus liberam Comitia habendi poteſtatem; tulit anno DCIVC. *L. Calpurnio Piſone Cæſonino* & *A. Gabinio* Coſſ. Primò quidem, NE QUIS PER EOS DIES QUIBUS CUM POPULO AGI LICERET, DE COELO SERVARET: DEINDE, VT OMNIBVS FASTIS LEGEM FERRI LICERET. Sic homo turbulentiſſimus & turbolentiſſimi magiſtratus telo munitus duas abrogavit leges, quas antea nominavi: ÆLIAM & FUSIAM. Aſconius Pædianus in Piſoniana. Ea de re, de abrogantis inquam per clodium Legibus ÆLIA & FUSIA graviſſimè conquiretur. cicero in Piſonem, poſt reditum in Senatu, de provinciis conſularibus, in Vatiniana c. VIII. lib. I. ad Attic. c. XVI. & alibi. Hæc de lege CLODIA: ſequitur SEMPRONIA de SORTITIONE.

27. Moris erat in comitiis centuriatis, ut primæ ad ſuffragium vocarentur *maximi cenſus* id eſt *prima claſſis* Centuriæ, *octodecim Equitum*, *octoginta peditum*. Hæ quia tribus Centuriis plures erant, quàm reliquæ, ſi conſentirent, vincebant & diffiniebatur ſententia. Sin minus XXII. *Centuriæ ſecundæ Claſſis* inibant ſuffragia. Quod ſi ne tunc calculi convenirent *tertia Claſſis* vocabatur; ac deinceps *quarta*, idque tamdiu fiebat, donec XCVII. *Centuriarum* conſentirent ſuffragia. Id ſi ne poſt *quintam quidem vocationem* contigeret, *centum nonaginta duabus centuriis* pari utrinque numero diviſis in duas ſententias, tum demum vocabatur *ultima* inopum Claſſis, immunis à Tributis atque militia, & utricumque parti accideret, eam reddebat potiorem altera, quod perrarum erat. Plerumque enim *prima vocatione* abſolvebantur Comitia, *rarò ad quartam* & quintam perveniebatur; *ſexta erat ſupervacanea*, Dionyſio ſcribente lib. IV. c. XXIV. Is igitur erat ex inſtituto Ser. Tullii ordo Claſſium; is libera republica in Comitiis fuit ſervatus, ut *primæ claſſis* Centuriæ primò vocarentur, *ſecundæ* ſecundo loco & ſic deinceps. *Ordinem hunc* turbavit ſua lege *C. Sempronius Gracchus*, qui ante ſuffragiorum lationem Centurias quinque Claſſium commiſceri voluit, ſicque ab iis ſuffragia ferri, nulla habita ordinis Claſſium ratione.

Legem

Legem enim tulit anno DCXXXI. *Q.Cæcilio Metello Balearico* & *T.Quinctio Flaminino* Coſſ. UT EX CONFUSIS QUINQUE CLASSIBUS SORTE CENTURIÆ VOCARENTUR; Quæ lex valde fuit popularis, infimoſque ſupremis in Jure Suffragiorum æquavit. Teſtis eſt hujus rei Salluſtius in oratione ad cæſarem de republica ordinanda. Vult autem lex, UT EX CONFUSIS QUINQUE CLASSIBVS SORTE CENTVRIÆ VOCARENTVR; mentionem faciens *quinque tum claſſium*, quum tamen *ſex eſſent* claſſes: unde paret *ſextam Claſſem*, quæ Servii inſtiſtuto *una modò Centuria* continebatur; nullius penè momenti fuiſſe, ideoque numquam *numero Centuriarum* fuiſſe auctam. Sic & alii *quinque tantùm Claſſes* nominant. Livius lib. III. *Triceſimo ſexto anno à primis Tribunis decem creati ſunt, bini ex ſingulis Claſſibus.* Aſconius in orat. pro cornelio: *Cæterum quidam non duos, Trib. plebis, ut Cicero dicit, ſed quinque tradunt creatos eſſe ſingulos ex ſingulis Claſſibus.* Hæc de *Legibus*, quæ pertinebant ad *præcedentia Legum lationem*: ſuccedunt, quæ ſpectant *Legum lationem comitantia.*

In iis quæ *Suffragiorum Lationem* comitabantur, conſiderare vel examinare oportet primò *Perſonas*, deinde *Modum ferendi ſuffragia*, Perſonæ triplicis ſunt generis: *aliæ Comitiis* præerant, *aliæ ſuffragiorum* jus habebant, *aliæ denique* Suffragiis populi Honores conſequebantur. De Perſonis, quæ *comitiis præerant* duas reperio leges ANTONIAM & INCERTI CUIUSDAM.

28. Populus Romanus parta libertate, jura quæ regum fuerant, ſic cum Senatu partitus eſt, ut ſuprema illa ſibi retinuerit, *Bellum indicere*, *Pacem facere*, *Fœdus ferire*, *Leges ferre*, *Magiſtratus creare* & ſimilia: quæ omnia Populus Comitiis ſuis peragebat. Servavit autem ea ſibi, quamdiu ſalva & in læſa illi fuit libertas: qua violata imminutaque, & occupata per tyrannidem republica, ad quod malum primam ſibi ſuiſque Succeſſoribus januam aperuit c. Julius cæſar, validè & jam imminuta & violata fuerunt *Populi jura*; adeo etiam ut *Comitiorum atque magiſtratuum res*, amiſſa libertate, valde variè cœperit haberi. *Julius Cæſar* jus creandi magiſtratus non totum à populo tulit, cruda adhuc ſervitute, ſed cum populo diviſit. Suetonius ſatis clarè cap. XLI. in ejus vita. *Comitia cum populo partitus eſt, ut exceptis conſulatus competitoribus, de cetero numero Candidatorum, pro parte dimidia quos populus vellet pronunciarentur, pro parte altera quos ipſe edidiſſet. Et edebat per libellos circum tribus miſſos ſcriptura brevi, Cæſar Dictator illi tribui, Commendo vobis illum & illum, ut veſtro ſuffragio ſuam dignitatem teneant.* Ubi videmus, conſulibus exceptis, in ceterorum ſuffragia æquale jus principi fuiſſe

fuiſſe cum plebe. Nam *Conſules* quidem, ſummum Imperii olim nomen, & ipſi & ſequuti Principes ſepoſuerunt Senatui ſibique. *Auguſti ævo* & principatu res Comitiorum & Magiſtratuum variavit. Primò quidem per bella civilia jus Comitiorum & Magiſtratuum ſuæ poteſtatis feciſſe & in ſua habuiſſe manu videtur C. Julius Cæſar Octavianus, idque poſtea diviſiſſe cum *L. Antonio*, lata ab ipſo lege, anno ob V. C. IƆCCXIV. De qua ſic ſcribit Cicero VII. Philipp. *Poteritis igitur exploratam habere pacem quum in civitate Antonium videatis, vel potius Antonios? niſi forte contemnitis Lucium. ego ne Cajum quidem: ſed ut video dominabitur Lucius. Eſt enim Patronus XXXV. Tribuum, quarum ſua lege, qua cum C. Cæſare magiſtratus tum partitus eſt ſuffragium ſuſtulit.* Bellis civilibus compoſitis, ſequutum videtur id quod ſcribit in Auguſti vita Suetonius cap. XL. *Comitiorum priſtinum jus* inquit, *reduxit; ac multiplici pœna coercito ambitu: die Comitiorum Tribulibus ſuis &c.* Quo loco *priſtinum jus* non vetus illud ex audiendum quod integra libertate, ſed hoc idem, quod à patre ejus Julio inſtitutum. *Priſtinum* tamen eam ob cauſſam appellatur: quia per bella civilia & impotentem Triumviratum, abolitus Cæſarianus mos, quem reduxit longo intervallo Auguſtus. Legendus omnino Dio. lib. LIII. Aliquid tamen plebi etiam cum Conſulum comitiis fuiſſe, videtur colligi ex Dionis lib. LIV: in Actis anni ab V. C. CCCXXXIV. *Tiberius* Primùm, animis Quiritium fractis jam, & ad ſervitium factis, jus omne ſibi & Senatui ſumſit, Populus nullo loco habitus. Tacitus lib. I. Annal c. XV. *Tunc primùm Comitia è Campo ad Patres tranſlata ſunt.* Ex eo tempore expers ſuffragiorum populus, donec Cajus *tentavit Comitiorum more revocato, ſuffragia populo reddere*: ait Suetonius cap. XVI. in ejus vita: ſcilicet Tiberii inſtituto omiſſo, Auguſti revocato: ſed idem ille omiſit, Tiberianumque morem apud ſequutos principes valuiſſe deinceps, clarum ex memoriis rerum. Hæc de Lege *Antonia*, ſequitur lex INCERTI CUIUSDAM AUCTORIS INCERTIQUE TEMPORIS.

29. Apud Veteres Romanos honores continuare nullo interpoſito tempore valde erat indecorum, præcipuè ſi ipſi, qui deſungebantur, eoſdem honores rurſum ambirent. Quod fiebat, ſi is qui Comitiis præeſſet magiſtratum, quo abierat, iterum venaretur, ſibique procuraret. Si enim dicis gratia, Conſularia eſſent Comitia habenda, plerumque *Conſulum Alter iis* præerat, aliquando abſentibus Conſulibus *Dictator*, nonnumquam *Interrex*, aliquando alii. De his igitur cautum eſt, incertum cujus vel auctoris vel temporis, NE IS, QUI COMITIIS PRÆSET, SUI RATIONEM IN MAGISTRATU PETENDO HABERET;

NET; quemadmodum teſtatur Livius lib. x. De hac lege nihil amplius reperio, ideoque ejus explicationi, quum per ſe ſatis ſit clara, diutius non immorabor. Hæc de Legibus quæ ad Perſonas pertinebant, *quæ Comitiis præerant*: ſequuntur tres Leges quæ ad Perſonas SUFFRAGIORUM IUS HABENTES ſpectant; quales ſunt VALERIA, SEMPRONIA, MANILIA.

30. *Coloniarum*, quemadmodum etiam *Municipiorum*, apud Veteres Romanos aliæ erant *Civium Romanorum*, aliæ *Latinæ*. *Coloniæ Romanæ* vel *civium Romanorum* erant, quæ donatæ erant jure Quiritium, hoc eſt quæ jus privatum Civium Romanorum habebant, quod conſiſtebat in jure *privatæ libertatis*, *connubiorum*, *jure patrio*, *jure legitimi dominii* ut *hereditatis*, *mancipii*, *nexus*, *uſucapionis* & reliquorum, item in jure *teſtamentorum* & *tutelarum*. Jura vero publica civitatis Romanæ non habebant. Quare qui eo ad ſcripti coloni erant, *nomine* quidem erant Cives Romani, *re autem vera* Coloni. *Latinæ Coloniæ* erant, quæ jus habebant *Latii*, quod in eo conſiſtebat ut *ſuffragiorum poteſtatem*, magiſtratu permittente, *haberent*; & ſi Latina civitate aut Latii jure donata magiſtratu permittente, *haberent*; & ſi in Latina civitate aut Latii jure donata magiſtratum geſſiſſent, Cives Romani ut fierent. Coloniis autem ut & Municipiis communicabatur Civitas aliis *cum ſuffragio*, aliis *ſine ſuffragio*. *Suffragium* pro optimo jure Civitatis dicebatur. Quibus Civitas communicata nitio fuerat *ſine ſuffragio*, iis aliquando poſtea *Suffragii jus* communicabatur, quemadmodum factum eſt *Fundanis*, *Formianis* & *Arpinatibus*, quibus ſuffragii latio data eſt per legem, quam tulit C. *Valerius Tappo* Tribunus plebis anno IↃLXVI. C. Livio Salinatore & M. Meſſala Valerio Coſ. quemadmodum latè ſcribit Livius lib. XXXVIII. c. XXXVI. Hæc de LEGE VALERIA, ſequitur SEMPRONIA.

31. Quæ ad VALERIAM legem præfatus ſum de **Civitate Romana** communicata nonnumquam *cum ſuffragio*, aliquando *ſine ſuffragio*: lucem etiam ad ferunt huic legi Semproniæ, quam tulit C. *Sempronius Gracchus* Tribunus plebis anno IↃCXXXI. *L. Calpurnio Piſone* & *A. Gabinio* Coſſ. VT SOCIIS LATINIS SUFFRAGII FERENDI VT CIVIBUS ROMANIS ESSET, quemadmodum ſcribit Plutarchus in Gracchorum vitis, & Cicero etiam multis locis. Meminit ejuſdem rei Appianus, qui ita refert, ut *Gracchus civium Romanorum Colonias in Italia fecerit: ceteris; quibus ſuffragia in Comitiis ferre non licebat, ita ferre conceſſit, ſi tributa per ſolviſſent.* Quod Senatus per Conſules & per *Druſum Tribunum* impedire

pedire tentavit. Sed quum ſociale bellum poſtea in ſequutium ſit, propter ejuſdem Druſi promiſſa hæc lex ignobilis fuit. Hæc de SEMPRONIA, ſequitur MANILIA.

32. Populi Romani variæ fuerunt differentiæ, inter quas non ignobilis fuit illa, quod Civium alii eſſent *Ingenui*, alii *Liberti*, alii *Libertini*. *Libertinos* varii variè ſunt interpretati. Antiquiſſimi temporibus *Libertinus* is dicebatur, *qui ex duobus libertis erat natus*. *Libertus* autem vocabatur, *qui aliquando ſervitutem ſervierat & ex ea manumiſſus erat*. Appii Claudii Cæci tempore *Libertini* dicebantur illi, *qui nati ex iis, qui aliquando ſervierant. & manumiſſi erant*. Juſtiniano Imperatori *Libertini* nuncupabantur, qui ex juſta ſervitute manumiſſi erant. *Libertini* de quibus agit lex MANILIA, ex audiendi ſunt, quales illi diffiniri cœperunt Ap. Claudii Cæci tempore. His lex Manilia in omnibus tribubus tribuit *ſuffragium*. Tulit legem illam C. *Manilius* Trib. pleb. anno ƆƆCLXXXVIII. M. Amulio Lepido & L. Voliatio Tullo Coſſ. De qua lege ne ſim prolixior, legendi Cicero in oratione pro Lege Manilia & Aſconius Pedianus in Cornelianam. Et hæc de Legibus Comitialibus, quæ pertinere mihi viſæ ſunt ad Perſonas, *quæ ſuffragiorum jus habebant*: ſequuntur quæ ad Perſonas ſpectant, *quæ ſuffragiis populi: Honore conſequebantur.*

33. In Legum, quæ ad *Candidatos*, id eſt eos, qui honores & magiſtratus ambibant, viſæ ſunt pertinere, aliæ *præſcribentes* ſunt, aliæ *vetantes*. In quibuſdam enim præſcribitur *Ætas Candidatorum*, in aliis *Qualitas*, in nonnullis *Præſentia*. *Ætatem* præſcribunt Leges VILLIA & POMPEIA.

34. Quod ad VILLIAM: In honoribus mandandis magna ſolet haberi ratio *ætatis* non apud Romanos ſolùm, verùm etiam alios populos, quemadmodum exempla illud ſatis ſuperque docent. Non omnes ad quodvis honores admittendi. Alii Senioribus, alii Junioribus magis conveniunt. *Senibus* enim *corpus quidem annis infirmum eſt*, ſed ut Salluſtius notat in Catil. *ingenium ſapientia validum eſſe*. Juvenum vel *Adoleſcentum animi* pleſumque parum providi, *iique molles & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiuntur*. Verum eſt quod Plutarchus ait *Conſilia Senum, haſtas juvenum eſſe*. Romani in dandis magiſtratibus non magnopere *ætatem* conſiderarunt ante annum ab V. C. IƆLXXIV. quo tempore quum multi viderent Adoleſcentes etiam imperitos in campum ad petendos honores contra Senes in republica verſatiſſimos prodire, eorumque, ſi fortean obtinuiſſent temeritate rempublicam ſubinde in ſummum periculum præcipitari *L. Villius Tribunus* plebis Coſſ. A. Poſtumio Albino & C. Calpur-

 nio

nio Piſone Coſſ. anno IↃLXXIV. legem tulit reipublicæ Romanæ ſalutarem & utilem admodum, QVA SINGVLIS MAGISTATIBVS SVAM ÆTATEM DIFFINIVIT; cavens, NE QVIS MAGISTRATVM PETERET CAVERETQVE, NISI QVI JVSTAM ET AB LEGE PRÆSCRIPTAM ÆTATEM HABERET, quemadmodum docet Livius lib. XL. Quæ autem *ſingulis magiſtratibus ætas* fuerit hac lege diffinita, non conſtat. Illud enim Livius non addit, eam ob cauſſam, quod res ejus tempore eſſet ſatis nota. Ex aliis certè auctoribus totam illam *ætatis rationem* facilè continuari poſſe, antea demonſtravi, quum magiſtratus ipſos explicarem, ubi docui *Quæſturam* primum fuiſſe magiſtratum urbanum, eamque capere non licuiſſe ante *annum ætatis* XXVII. *Tribunatui* porro plebis diffinivi *annum* XXX. *Ædilitati* XXXVII. *Præturæ* XL. *Conſulatui* XLIII. Sed quærere poſſet hîc aliquis, an hæc ætatis conſideratio locum etiam habuerit in *Magiſtratibus Extraordinariis*: Cenſeo quod non. Certè de *Dictatore* & *Cenſore* non difficile eſt judicium, qui creati plerumque è Conſularibus, morte tamen potius quam lege hac Villia. Sed & *Interrex* plerumque prodebatur ex honoratiſſimis Senatoribus Latam autem dixi hanc Legem ab *L. Villio Tribuno* plebis. Legiſlatorem hunc alii corruptè nominant *Julium*, alii *Tullium*, quemadmodum videre eſt tum apud alios, qui ejus meminerunt, tum apud Ciceronem vel potius Cœlium lib. VIII. Epiſt. VIII. Valer. Max. lib. IX. cap. II. Quintil. lib. VI. cap. IV. apud quos etiam videre eſt Legiſlatorem ab ſua lege, qua anni præſcribebantur, *Annalem* fuiſſe cognominatum, illudque cognomen ad poſteros etiam ſuos tranſmiſiſſe. Quin & ipſa lex *Annalis* dicebatur. Feſtus lib. I. de verb. ſig. *Annalem Legem dixerunt, quæ præſcribebat legitimam ad petendum magiſtratum ætatem.* Videndus etiam Cicero Philippica V. & lib. III. de LL. Dicebatur etiam hæc lex *Comitialis*, quod modum frænumque imponeret Comitiis. Latinus Pacatus in Panegyrico, quem Theodoſio in ſcripſit: *Annorum* inquit *ita cura fuit majoribus, ut non ſolùm in magiſtratibus ampliſſimis adipiſcendis, ſed in præturis quoque aut ædilitatibus capeſſendis, ætas ſit ſpectata petitorum, nec quiſquam tantùm valuit nobilitate vel gratia, qui annos Comitiali lege præſcriptos feſtinatis honoribus occuparet.* De *Tempore* autem latæ legis ab nonnullis dubitatur. Livius enim lib. XL. videtur agnoſcere *annum* IↃLXXIV. quod tamen ille evertit lib. XXXV. ubi de *Scipione Africano* multis ante Villiam legem annis ſcribit, huic Ædilitatem petenti quum obſiſterent Tribuni; negantes rationem ejus habendam eſſe, *quod nondum ad petendum legitima ætas eſſet.* Ait ecce *le-*

gitimam,

gitimam, non fuiſſe ætatem. Quid ergo clarius etiam, quàm tum latum fuiſſe *de ætate?* Et profectò, aut *per errorem* confuſionemque nominis & hominis id ſcripſit Livius, *Scipioni Africano* attribuens, quod poſtea *Æmiliano* evenerat, de quo Appianus in Libyco & Valer. Max. lib. VIII. c. VIII.e.I.*aut fateamur* neceſſum eſt parum cautè ſcriptum ab Livio *L.Villium* primum hanc legem tuliſſe. Et fortaſſe per partes jam ante de quibuſdam magiſtratibus ferri cœptum eſt quæ omnia lex Villia junctim complexa abolevit. Adjuvat aliquid Cicero, qui *Leges Annales* nominat multitudinis numero, Philipp. v. Sic. Ovidius lib. v. Faſtorum v. LXV.

- - finitàque certis
Legibus eſt aetas, unde petatur honos.

Hæc. de LEGE VILLIA, quam alii JVLIAM corruptè vocant; ſequitur POMPEIA.

35. Quemadmodum LEX VILLIA certam ætatem præſcribebat honoribus Urbanis petendis; ſic idem faciebat in Coloniis LEX POMPEIA, quam tulit *Cn. Pompejus Magnus*, incertum quo anno & quoto ipſius Conſulatu. De ea unus & ſolus Plinius loquitur lib.x.Epiſt.LXXX. ad Trajanum. *Cautum eſt, mi Domine, Pompeja lege, Ne quis capiat Magiſtratum, neve ſit in Senatu minor annorum* XXX. *Sequutum eſt de in Edictum D. Auguſti qui promiſit minores magiſtratus ab annis* XXII. *capere.* Hæc de *Legibus*, quæ Candidatis vel iis qui honores ambibant, *certam aetatem* præſcribebant: ſequuntur, quæ *Qualitatem* præſcribebant CORNELIA, HIRCIA, VISELLIA.

36. Non parum referre, quales ſint, quibus honores in reipublicæ adminiſtratione mandantur, docent omnium temporum omniumque populorum hiſtoriæ. Tales autem eſſe oportet *fidos probos rerum hominumque peritos*, id eſt prudentes; item *Senes & fortuna varia exercitos acutos* denique, non tamen nimis. Verum enim eſt quod monet Thucyd. lib. III. *Hebetiores quàm acutiores, ut plurimum melius rempublicam adminiſtrant.* Ad *qualitatem* referenda imprimis LEX CORNELIA, quam tulit *L. Cornelius Sulla Dictator & Conſul.* II. cum *Q. Cæcilio Metello Pio* anno ab V. C. IↃCLXXIV. ſcribente Appiano lib. I. bell. Civil. Ejus duo erant Capita, quorum *poſterius priore* fuit nobilius. *Priore* cavebatur ab Cornelio Sulla, NE QVIBVS MAGISTRATVS ANTE TEMPVS CAPERE LICERET, NISI QVI IPSIVS PARTES IN BELLO CIVILI ESSENT SEQVVTI. Altero verò vel poſteriore capite ſtatutum erat, VT SI QVIS MAGISTATVM PETERET, QVEM ANTE GES-

SISSET, NISI DECEMNIVM INTERIECTVM ESSET EIVS RATIO NON HABERETVR. Eadem etiam lege præſcriptus videretur ORDO IN MAGISTRATIBVS PETVNDIS, NE QVIS PRÆTVRAM PETERET, NISI QUÆSTURAM ANTEA GESSISSET; NE QUIS CONSULATUM AMBIRET, NISI QUIS PRÆTOR FUISSET. De *Quæſtura* certè ſcribit Vlpianus in l. unic. de Offic. quæſt. *ingreſſum eſſe & primordium honorum gerendorum, ſententiaque in Senatu dicendæ.* Tulliana tamen lex, quæ legitur lib. III. de LL. hoc tribuit *Ædilitati*, ut ea *primus aſcenſus ſit ad honoris amplioris gradum.* Et in Verrinis etiam *paullo amplius quàm privatum, aedilem* vocatſe, licet *Quaeſtor* antea in Sicilia fuiſſet. Quam ob cauſſam ſic conſtuendum eſt. *Quaeſtores* primò, poſtea *Ædiles*, deinde *Praetores*, poſtremo *Conſules* veteres magiſtratus conſtituiſſe. De *decem autem annis*, quos præſcribere *legem Corneliam* ante audivimus, jam antea alia lege conſtitutum fuiſſe videtur. Sic enim Livius lib. VII. c. XLII. *Apud quoſdam invenio L. Genulium Tribunum plebis tuliſſe ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiſcitis cautum, Ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet; neve duos magiſtratus uno anno gereret, utique liceret Conſules ambos plebejos creari.* Ad *antiquum illud plebiſcitum*, vel ſaltem *legem corneliam* referendum eſt, quod ſcribit M. Tullius de LL. *eundem magiſtratum ni inter fuerint decem anni ne quis capito; ævitatem Annali lege ſervanto.* Hæc de LEGE CORNELIA: ſequitur HIRCIA.

37. Quemadmodum LEX CORNELIA gratiam faciebat iis ætatis, qui Legiſlatoris id eſt L. Cornelii Sullæ partes in bello ſequuti erant: ſic LEX HIRCIA latiorem multo viam ingreſſa ad dignitates ſolum admittebat *Cæſarianos*; non Pompeianos, id eſt eos, qui bello civili Cn. Pompeji Magni partes contra Julium Cæſarem ſequuti fuerunt. Tulit eam *A. Hircius* Coſ. cum *C. Vibio Panſa* anno DCCXI. De *ipſa lege* Antonii epiſtola apud Ciceronem Philippica I. Hæc de Hircia, quæ quum per vim lata, legis nomen obtinere non potuit, ſequitur Lex *Viſellia.*

38. Dixi aliàs varias fuiſſe populi Romani diſtributiones, inter eas autem non poſtremi fuiſſe loci, quod cives alii eſſent *Ingenui*, alii *Liberti*, alii *Libertini.* Singuli ſua habebant jura, ſua Privilegia. Inter alia Libertinis etiam hominibus *jus aureorum annulorum* nonnunquam concedebatur; quibus deinde lege Viſellia ad Ingenuorum honores adſpirare licebat. Tulit legem hanc *L. Viſellius Varro* Coſ. cum C. Fonteio anno IↃCCLXIX. De hac lege titulus Codicis exſtat lib. IX. XXI. qui inſcribitur *Ad legem Viſelliam.* Sic enim

enim legitur in Codice Theodoſiano. Alii corruptè legunt *Ad legem Miſcelliam*; alii *Miſcellam* vocant deſignari putantes in codice quæ alibi dicitur *Julia Miſcella*, quod falſum. De ea lege ſic loquuntur Diocletianus & Maximianus Imperatores. *Lex Viſellia libertinæ conditionis homines ſi ea quæ ingenuorum ſunt circa honores & dignitates auſi fuerint attentare vel decurionatum arripere; niſi jure aureorum annulorum impetrato à principe ſuſtententur. Tunc enim quo ad vivunt, imaginem non ſtatum ingenuitatis obtinent; & ſine periculo ingenuorum etiam officia peragunt publica.* Ejuſdem etiam legis mentio eſt in l. unica C. Quando civilis actio criminali præjudicet, & in utraque ab eodem exerc. poſſ. Hæc de Legibus quibus *Ordo* & *Qualitas* præſcribebatur: ſequuntur quæ *Præſentiam* Candidatorum, id eſt eorum, qui honores & magiſtratus ambibant, viſæ ſunt flagitare; quales erant POMPEIA & CLAUDIA.

39. In Comitiis Veterum Romanorum, quibus *Conſules, Prætores, Cenſores, Ædiles, Quæſtores* & alii creabantur, cùm aliarum rerum, tum etiam *Præſentiæ* ipſorum, qui candidati erant, magiſtratuſque vel honores ambibant, haberi ſolet ratio. Volebant enim veteres illi populo toti plenè notos eſſe eos qui Magiſtratus ambibant: plena autem hominis notitia ex ipſo adſpectu, qui plerumque pleniori ſolet occaſionem dare inquiſitioni. *Cn.* igitur *Pompeius* animadvertens magnam eſſe confuſionem in comitiis præcipuè *Prætoriis* & *Conſularibus* ab iis, qui abſentes candidatos ſe profitebantur, & inde ſæpe magiſtratus honoreſque mandari hominibus ipſi populo Romano ignotis; quod valde erat periculoſum. *Conſul* III. cum *Q. Cæcilio Metello Pio Scipione* legem tulit, anno ab V.C. IϽCCCC. NE CUIUS ABSENTIS IN MAGISTRATUUM COMITIIS RATIO HABERETUR. Intelligendum autem legis iſtius plura fuiſſe capita *de jure magiſtratuum:* interea autem illud etiam fuiſſe, *quod à petitione honorum abſentes ſubmovebat.* De Abſentibus verò lex generaliter & univerſim loquebatur nulla adſcripta exceptione, adeo ut Legiſlator Cæſarem etiam, quicum magna ipſi tunc temporis erat amicitia & neceſſitudo, præter iret: quem errorem ſuum ſerius deprehendit, lege jam in æs inciſa & in ærarium condita. Quæ quamvis ita ſe haberent, errorem tamen ſuum correxit, legiſq; jam inciſæ & in ærario poſitæ addidit hęc verba *uno Cæſare excepto.* Erat enim Cæſar eo tempore in Galliis, bellum gerens contra Gallos, Germanos & Britannos. Videndi Dio lib. XL. & Plutarchus in vitis Cæſaris & Pompeii, Suetonius item in Cæſare cap. XXVIII. cujus verba mox recitabo in explicatione Legis Claudiæ.

40. *M. Claudius Marcellus* coſ. cum *Ser. Sulpicio Rufo* anno DCCIV. quum videret Cn. Pompeium Magnum malignè feciſſe, legem ſemel latam, in æs inciſam, inque ærarium conditam ampliando, adſcripta ſcilicet illi in gratiam

Cæſaris

Cæſaris abſentis exceptione, Legem tulit NE CUIUS ABSENTIS IN MAGISTRATUUM COMITIIS RATIO HABERETUR NULLAM ADDENS exceptionem, nullam limitationem, adimens eo modo *privilegium Cæſari*, quod ipſi ex lege Pompeia competebat. De utraque & Pompeia & Claudia lege ſic ſcribit Suetonius Cæſ. cap.XXVIII. *Attonitis jam omnibus & quorſum illa tenderent reputantibus M. Claudius Marcellus Coſ. edicto præfatus de ſumma ſe repacturum retulit ad Senatum ut ei ſuccederetur ante tempus, quoniam bello confecto pax eſſet, ac dimitti deberet Victor exercitus, & ne abſentis ratio comitiis haberetur, quando ne plebiſcito Pompeius poſtea abrogaſſet. Acciderat autem ut is legem de jure magiſtratuum ferens, eo capite, quo à petitione honorum abſentes ſubmovebat, ne Cæſarem quidem exciperet per oblivionem, ac mox lege jam in æs inciſa & in ærarium condita, corrigeret errorem. Nec contentus Marcellus provincias Cæſari & privilegium eripere* &c. Hæc de Legibus quæ præſcribebant in candidatis *Ætatem*, *Ordinem Magiſtratuum*, *Qualitatem* & *Præſentiam*.

FINIS.

INDEX

Rerum & verborum in opere de Legibus Romanorum contentorum.

Actio familiæ erciſcundæ. 158
Ælia de obnunciatione & interceſſione. 278
Agnati. 155
Ambitus. 131
Annus. 95
Antonia de cooptatione & lectione Sacerdotum. 268
- perſonis quæ comitiis præerant. 280
aquæ ductus. 138
- pluviæ. 137
Arbores furtim cæſæ. 191
Aſyli jus. 44
Alia de cooptatione & lectione Sacerdotum. 267
Auguria ante jugera publica captanda. 46
Auſpiciorum duo genera. 20
Cædes. 174
Candidatorum ætas. 7
Capita. 283
Cauſæ quæ quominus promulgata lex perferri poſſet impediebant ſunt variæ. 17
Ceuſus profitendus. 89
libertas. 100
Civium numerus annuatim in tabulas referendus. 99
Claudia de Candidatorum præſentia. 287
- Sacerdote Peſſimutio. 272
- tempore comitiorum. 279
Coloniæ. 62
Collegia illicita. 206
Comitia. 253
Comparitio. 227
Cooptatio & lectio ſacerdotum. 165
Contractus. 96
Cornelia de Candidatorum qualitate. 265
- cooptatione & lectione ſacerdotum. 267
- feriis. 260
- ſumtu funerum. 276
Crimen falſi. 211
- letæ majeſtatis. 203
Curatio. 130
Curia de ſuffragiorum præceſſione. 276
Decemvirales tabulæ. 103
Dei natura 92
Deorum cultus. 37. 93
Defectio à populo Romano. 206
Delictum Animalium. 217
Dierum diſcrimen. 96
Dilatio præjudicialis ob urgentem cauſam. 228
Domitia de cooptatione & lectione ſacerdotum. 266
Duodecim tabulæ. 103
Ecferendum funus. 104
Emitio & venditio. 162
Eorum quæ comitantur legem, quædam

dam ſunt propria, quædam aliena. 20
Exactos illicitarum uſurarum. 215
Faſti & anni Romani conſtitutio. 64
Fecialium jus. 99
Feriæ Latinæ. 100
Frux ablata vel ſubreptæ. 193
Funera. 91
- ecferenda. 103
- indicenda. 31
- ſumtuoſa. 106
Funebres ludi. 116
- orationes 115
Funebria non iteranda. 118
Furtum conceptum. 185
- ejus licita pactio. 199
- immediatum. 195
- manifeſtum. 180
- nec manifeſtum. 184
Fuſia Conſulatis de tempore Comitiorum. 278
Glans legenda 136
Hircia de candidatorum qualitate. 286
Homicidia. 80. 89
Homo fulguritus. 90
Hortenſia de feriis. 259
Incantatiò. 208
Incendium. 177
Incerti cujuſdam incertique temporis de comitiis præſidentibus. 281
- - Veſtalibus. 275
Injuria. 171
In jus vocatio. 221
Intercalatio. 269
Judicia. 218
Iudex. 220
Judicialis velitatio. 230
Judiciorum dilationes. 89
Julia theatralis. 264
Juramentum ſolemne in legem jam latam. 26
Jus ſacrum & profanum. 38
Legum capita. 7
- diffinitio generalis. 3
- - ſpecialis. 4
- divina. 6
- etymon. 2
- ferendarum locus. 24
- - tempus. 25
- humanæ. 6
- liberæ reipublicæ oauſa efficiens. 101
- naturalis. 6
- origo. 2
- proæmium. 7
- qualis oporteat eſſe. 4
- ſanctio. 7
- triplex. 6
- univerſalis & ſpecialis enumeratio. 1
Libertinorum civitas. 100
Liberi parentes verberantes. eod.
Licinia de Apollinaribus ludis. 291
Locus ferendarum legum. 25
Luctus temperandus. 105
Ludi funebres. 116
Magiſtratuum inſignia. 60
Manlia de epulonibus. 27
- ſuffragiorum jus habentibus 283
Matronarum jus & privilegia. 69
Monitio ſolemnis. 20
Monſtroſus partus. 72
Mortuus non inferendus. 90
Mulierum delicta. 76

Munerum inter reges patritios & plebeios partitio. 47
Noros. 37
Nuptiarum jus. 65. 166
Obligationes hereditariæ non dividundæ. 160. 161
Ogulnia de Pontificibus & Auguribus. 270
Orationes funebres. 115
Papia de Virginibus Veſtalibus. 273
Papiria de conſecratione vel dedicatione. 259
Papirianum jus. 101
Patria poteſtas. 74. 96. 121
- magna ſemper fuit. 122
Patronorum ſucceſſio. 157
Patronos. 34
Poblicia de feriis. 259
Pompeia de Candidatorum ætate. 285
- præſentia. 287
Pompilia de Virginibus Veſtalibus. 275
Populi jus. 51
Poſtumi ad parentum defunctorum bona vocantur. 151
Privilegia. 252
Probationes. 238
Prodigalitas. 199
Promulgatio. 13
Proœmium. 1
Recitatio. 21
Regia ornamenta. 98
Renuntiatio. 24
Res judicata apud populum. 250
- prætorem. 241
Rogatio. 13
Romuleia de Epulonibus. 271
Roſcia de Apollinaribus ludis. 262
Sacerdotes. 94
Sanctio. 7. 92
Sei noros parentem verberit aſt oleploraſit ſacra Diveis parentum eſtod. 36
Sei patronos clienti fraudem faxit. 32
Senatus publicum & commune civitatis conſilium, in quo patriciis tantum patebat aeditus. 61
Sempronia de ſortitione. 279
- ſuffragiorum jus habentibus. 282
Sepulcra. 120
Servitutes ruſticæ. 135
Sextia Licinia de duumviris. 269
Societas conjugalis vel matrimonium & nuptiæ. 166
Solus populus legem tulit. 13
Spacium quinque pedum inter confines agros relictum non uſu capiendum. 133
Specialis legum enumeratio partim regiæ partim liberæ reip. 30
Status Romanorum poſt ejectos reges fuit Democraticus & popularis. 56
Succeſſio duplex eſt vel teſtamentaria vel legitima ab inteſtato. 139
- patronorum. 156
Suffragiorum latio. 22
Sulpitia Sempronia de ſacrorum ritibus. 258
Sumtuariæ funerum leges quarum poſterior Cornelia. 276
Tabellarum diſtributio. 21
Tempus ferendarum legum. 25
Temperandus luctus. 105

 Ter-

Terminus. 89
Tignum junctum. 189
Trigemini. 97
Tutelæ. 126
Tutores furtum rerum capitalium committentes. 129
Vacatio à militia. 268
Valeria de ſuffragiorum jus habentibus. 282
Villia de candidatorum ætate. 283
Viſelliæ - qualitate. 286
Vis privata. 212
Vſucapiones. 163

FINIS.

PAULUS MERULA,

De Comitiis

ROMANORUM.

Cum Indice locupletiſſimo.

LUGD: BATAV:

Apud PETRUM à MEERSCHE,

Bibliopolam, cIↄ Iↄ cLXXXIV.

Paulus G. F. P. N. Merula

DE

COMITIIS ROMANORUM.

SUMMARIUM, Cap: 1.

1. *Duplex Comitiorum conſideratio.* 2. *De Prolegomenis.* 3. *Diffinitione.* 4. *Comitiorum genera vel ſpecies vel partes tres Curiata, Centuriata, Tributa.* 5. *De Centuriatis.* 6. *De quibus cauſis Comitiis Centuriatis agi ſolitum.* 7. *De Comitiis Curiatis.* 8. *Duplicis generis perſonis.* 8. *Loco.* 2. *Tempore.* 10. *Ritibus.*

1. IN Comitiis, quorum apud veteres Romanos fuit uſus, duo præcipue conſideranda cenſeo; *primo quidem*, qualis illorum fuerit ratio, rebus Romanorum ſtantibus & florentibus, præcipue tempore Ciceronis; *deinde quis* fuerit Comitiorum ſtatus ſub *Imperatoribus*, *occupatâ jam republica & dempta populo libertate.* In priore membro perpendenda erunt, *Prolegomena* & *res ipſa.*

2. Prolegomena parebunt in *Diffinitione* & ſimilibus, quæ ut generalia plerumque in aliis etiam artibus, & ſcientiis, ad faciliorem ſpecialium intellectum præmitti ſolent. Ordiar igitur ab *Diffinitione.* Omnis enim diſputatio, quæ de aliqua re ſuſcipitur, debet *à Diffinitione* ſumere initium: ut ante omnia ſciamus *quid ſit* de quo agendum.

3. *Comitia* (ſi vox generaliter accipienda, quemadmodum etiam ab Latinis ſcriptoribus uſurpatur) *nihil aliud quam conventus populi totius, vel partis, ad ferendum aliqua de re ſuffragium.* Diffinitionis partes, in ſingulis Comiti-

 orum

orum ſpeciebus (quæ tres præcipue, ut dicam poſtea) magis elucebunt. *Generis* loco addidi eſſe *Conventum.* Conveniebatur enim, coïbat inquam populus. Et hinc Comitia dicta ab *Coëundo*, vel *Comeundo*, ut veteres loquebantur; vel potius *à Comitando*, id eſt, *ſimul itando.* Cujus autem erat conventus ille? *Populi totius*, dixi in Diffinitione per *Curias*, *Centurias*, *Tribus*, ut paulo poſt dicam. Addidi in Diffinitione vel *partis*; Qui & hoc factum fuerit; poſtea docebo. Agellius tamen differentiam agnoſcit in Conventu, vel *populi totius*, vel *partis*: traditque *Comitia* proprie exaudienda quum *totus populus* convocaretur; Concilium vero, quum pars populi conveniret. Verba ejus ex Lælio Felice lib. xv. cap. xxvii. ſunt hæc. *Eum qui non univerſum populum, ſed partem aliquam adeſſe jubeat, non Comitia, ſed concilium edicere debere.* Quod diſcrimen obſervare etiam videtur Cicero l. II. de Leg. *Quid enim majus eſt, ſi de jure quærimus, quam poſſe ab ſummis imperiis & ſummis magiſtratibus Comitiatus, & concilia vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere.* Idem in oratione poſt redit. in Senatu; *Legem Trib. plebis tulit, ne obnunciare concilio aut comitiis liceret.* Peccaſſe igitur poſſem videri, quod in Diffinitione addiderim vel *partis populi*, quum ſi pars conveniat. *Concilium* proprie, Cicerone & Lælio Felice apud Agell. auctoribus, dicatur, non *Comitia*: Sed excuſat me multis locis Livius, cujus ut ſumma fuit peritia in Romanorum veterum antiquitatibus, ſic ſumma in his talibus debet eſſe fides. Aliquot rei confirmandæ loca indicabo, quibus manifeſte Livius duas has voces confundit, nullo diſcrimine. Sic enim ait lib. III. cap. XIII. ubi de judicio Cæſonis Quintuli: *Judicii die, quum excuſaretur ſolum vertiſſe, exſilii cauſſa, nihilominus Virginio Comitia habente, collegæ appellati, dimiſere concilium:* Ubi *concilium totius populi*, non partis; ideoque eadem periodo *Comitia.* Idem Livius lib. eod. cap. LXXI. loquens de Comitiis habitis ob judicium populi de agro ambiguo, inter Arcinos & Ardeates: *Quum ad cauſſam orandam*, inquit, *veniſſent concilio populi ab magiſtratibus dato.* Idem agens de judicio Manlii: *In Lucium Petilinum concilium populi indictum eſt.* Ea tamen fuiſſe Comitia *Centuriata*, idem eſt auctor. Idem lib. v. ubi agit de mulcta, quæ M. Poſtumio Publicano à Carniliis Tribb. pleb. dicta erat, ita ſcribit: *Multæ certandæ quum dies adveniſſet, conciliumque tam frequens plebis adeſſet, ut multitudinem area Capitolii vix caperet*, paulo poſt, *Comitia* dicit, quod primo loco *concilium plebis* appellarat: *Et Comitia quæ vi atque armis prohibiturus erat.* Non igitur abſurdum, Comitia dici non tantum *de toto populo*, verum etiam *de parte aliqua populi*: eo magis, quod *Concilii* vox reperiatur etiam multo latius ſe extendere, quam *Comitiorum.* Nam Cicero l. III. de LL. *Concilii* voce complectitur *omnes in populo actiones*, adeoque *omnia Comitia*:

tia : Quod verò, inquit, *actoris jubeo eſſe fraudem, id totum ex Craßi ſapientiſsimi hominis ſententia dixi, quem eſt ſenatus ſequutus, quum decreviſſet. C. Claudio conſule de Cn. Carbonis ſeditione referente, invito eo, qui cum populo ageret, ſeditionem non poſſe fieri, quippe cui liceat ſimul atque interceſſum, turbarique cœptum ſit, concilium dimittere.*

Tam generali notione *concilii* vox ſæpiſſime apud Livium obvia, & alios ſcriptores, quorum teſtimonia in medium adferre longum eſſet & tædioſum. Addidi in Diffinitione Differentiæ genera *ad ferendum aliqua de re ſuffragium.* Nam non omnes populi conventus *Comitia* erant dicta, ſed ii tantum qui ferendorum aliqua de re ſuffragiorum cauſſa haberentur. Quum enim *ludorum cenſusve gratia*, populus univerſus conveniret, non erant Comitia, ſed *Conventus*, & generaliter ſumtum *Concilium.* Hæc prolegoménωn rite de Comitiis dicta ſufficiant. Addo obiter inter veteres præter alios de Comitiis ſcripſiſſe M. Varronem: Inter recentiores autem *Onuphrium Panvinium, Joachimum Perronium, Carolum Sigonium lib.* III. *de antiq. jure Civium Roman. & alios:* omnium autem accuratiſſimè *Nicol. Gruchium & Joannem Roſinum*, quorum ille tres libros de tribus Comitiorum ſpeciebus dedit; hic vero non infeliciter rem pertractavit lib. VI. cap. I. & ſeqq. Antiquit. Roman. Ex his omnibus ſervata methodo delibabo, quæ ad inſtitutum præſens, & totam Comitiorum pertinent illuſtrationem. Explicatis Prolegomenis. Pergo ad *rem ipſam.*

In ipſa re feliciter enatranda, *ſingularia* quædam examinabo, quædam *communia.* In ſingularibus *ſpecies* indicabo vel *genera* Comitiorum.

4. Comitiorum igitur *genera* vel *ſpecies* vel *partes*, quocumque nomine ſint appellandæ, ſunt *tres.* Alia enim Comitia *Curiata*, alia *Centuriata*, alia *Tributa.* Aliæ ſpecies nullæ. Nominat quidem Agellius etiam Comitia *Calata*, l. XV. c. XXVII. ex Lælio Felice, cum dicit, *In libro Lælii Felicis ad Q. Mucium primo ſcriptum eſt, Labeonem ſcribere*, calata comitia *eſſe, quæ pro collegio pontificum habentur aut regis aut Flaminum in augurandorum cauſſa: eorum autem alia eſſe curiata, alia centuriata*, &c. ſed ea proprium & peculiare genus non efficiebant. In principio enim omnia Comitia erant *Calata*, quod ſatis oſtendit Agellius, quum *Calatorum alia fuerunt Curiata, alia Centuriata.* Omnia inquam erant *Calata*, ſic dicta ab Græco καλέω, id eſt voco, unde antiquis Latinis *Calare* pro vocare. Vocabatur autem populus ad omnia Comitia; unde & omnia Comitia recte *Calata*, non ſolum *Curiata* & *Centuriata*, ut notat Agellius, ſed & *Tributa*, quod ex ſequentibus magis patebit. Poſtea quum hoc verbum in uſu eſſe deſiiſſet, manſit tum *Calatorum*

Comitiorum nomen in duobus tantum, vel *in Pontificibus* creandis, vel *in teſtamentis publicis* condendis. Priorem cauſam notat Lælius Felix apud Agellium, loco citato, quum inquit: *Calata Comitia ſunt, quæ pro collegio Pontificum, aut regis ſacrorum, aut flaminum inaugurandorum cauſſa habebantur.* Poſteriorem cauſſam indicat Theophil. lib. II. inſtit. tit. X. §. I. *Duo erant apud veteres Teſtamentorum genera, unum quod Calatis Comitiis fiebat & dicebatur; alterum quod in procinctu. Teſtamentum, Calatis Comitiis tempore pacis fiebat, bis in anno, hoc modo: Præco univerſam circumibat civitatem, populum convocans; ac tum qui teſtamentum condere volebat in concione populi, ipſe teſte populo teſtamentum ſcribebat. Ex quo dictum eſt Calatis Comitiis. Nam Calare eſt vocare. Comitia vero populi congregatio. Quoniam igitur vocati congregabantur appellatum eſt teſtamentum Calatis Comitiis.* Ait Theophilus *bis in anno.* Hinc in doctiſſimo illo Gloſſar. *Calata Comitia* ἀρχιερέσια, δὶς τοῦ ἔτους γινόμενα. Proprie igitur tria Comitiorum genera, *Curiata*, *Centuriata*, *Tributa*, quæ ordine explicabo; in ſingulis dicturus, I. *Quid ſingula.* II. *Quas ob cauſſas* indici ſolita. III. *Per quas perſonas* celebrarentur. IV. *Quis ſingulis* conſecratus locus. V. *Quod tempus* dicatum. VI. *Quo modo peragi ſolita & quibus ritibus.* dicendum primo de Comitiis Curiatis, quod ratione temporis ea fuerint prima. Curiarum enim inſtitutio ab Romulo.

5. *Curiata Comitia* dicebantur apud Veteres illa, in quibus Populus *Curiatim* ſuffragium ferebat. Moris enim erat in his Comitiis, ut populus *per Curias* diſtributus, ſententiam rogaretur, & quod plures Curiæ juſſiſſent, id ratum eſſet, & *populi Juſſum* diceretur. Hanc Curiatorum Comitiorum diffinitionem notat Lælius Felix apud Agellium l. XV. c. XXVII. ſequentibus verbis, quæ idem quod in Diffiniendo dixi notant. *Curiata* enim *Comitia* ſcribit eſſe, *quum ex generibus omnium ſuffragium feratur. Genera enim omnium* vocat *Curias illas in quas univerſus populus Romanus erat diviſus.* Comitia igitur Curiata dicebantur *à Curiis. Curiis* nomen *à cura*, teſte apud Nonium Varrone l. II. de vita populi Romani. *Curia* πολύσημον erat vocabulum, quemadmodum videre eſt apud Varr. l. IV. de L.L. Feſtum l. III. & alios. Hac autem Romanarum Antiquit. parte *Curia* nihil aliud quam trigintæ illæ partes, in quas populum Romulus diſtribuit. Feſti verba addam majoris lucis gratia: *Curiæ etiam nominantur, in quibus unius cujusque partis populi Romani quid geritur; quales ſunt eæ, in quas populum Romanum Romulus diſtribuit, numero triginta, ut in ſuâ quiſque curiâ ſacra publica faceret, feriaſque obſervaret, hiſque Curiis ſingulis nomina Curiarum Virginum impoſita eſſe dicuntur, quas Virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt.* De diviſione autem populi Romani in Curias facta ab Romulo ſcribunt Dionyſ. l. II. cap. VII. Livius l. I. cap XIII. Eutrop.

Eutrop. l. I. Auctor de Viris Illuſtr. c. II. Pomponius in l. II. §. II. D. de Orig. Jur. & alii omnes hiſtoriographi, qui res ab Romulo geſtas deſcribunt; quorum plerique numerum eſſe notant; *Curias ab Romulo inſtitutas fuiſſe* XXX. *eumque numerum ſemper deinceps manſiſſe.* Errat autem Aſconius Pedianus Commentario in Ciceronis Verrinas, confundens *Curias cum Tribubus*, & ſcribens etiam *Curias auctas fuiſſe ad* XXXV. Certe longe aliud erant *Curiæ*, aliud *Tribus*; ut poſtea audiemus: *Curiarum* numerus ſemper manſit in *tricenario numero*; *Tribus* autem paulatim ad XXXV. imo plures excreverunt. In nominibus etiam, quæ Curiis impoſita, variare & ſerram inter ſe reciprocare video veteres ſcriptores. Alii ut Livius & Feſtus *raptarum nomina impoſita iis* ſcribunt; alii, ut ſunt Plutarchus & Dioniſius notant *plerisque Curiis locorum nomina indita*, in quibus per Urbem Curiæ erant collocatæ. Sed parum hæc ad noſtrum inſtitutum. Nomina autem XXX. Curiarum qualiacumque tandem fuerint, & unde iis impoſita, perierunt nobis præter *octo* numero. Nominat *Forienſem*, *Kaptam*, *Vellenſem & Velitiam*, Feſtus l. XII. *Novæ Curiæ*, inquit, *proxime compitum Fabricium ædificatæ ſunt*, *quod parum amplæ erant veteres à Romulo factæ, ubi is populum & ſacra in partes* XXX. *diſtribuerat.* Et paulo poſt. *Itaque Forienſis, Raptæ, Vellenſis, Velitiæ res divinæ fiunt in veteribus Curiis*, Nominat idem Feſtus l. XVIII. *Tifatam & Titienſem* vel *Titiam. Tifata*, inquit, *illiceta. Tifata etiam Curia Romæ.* & eodem libro *Titia Curia*, inquit, *ab Tito Tatio Sabinorum rege eſt dicta. Calabram* nominat Varro L. V. de LL. *Calabra Curia dicta, ubi tantum ſacrorum ratio ſit geſta. Fauciæ* denique Curiæ, mentio apud Livium libro IX. cap. XXXVIII. *Dictator*, inquit, *Papirius C. Junium Bubulcum Magiſtrum equitum dixit: atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triſte omen diem diffidit, quod Fauciæ Curiæ fuit principium.* Hæc de *Diffinitione* & *etymo Comitiorum*, quæ *Curiata* vocabantur. Videndum porro, quæ eorum fuerint *cauſſæ*, id eſt, de quibus *cauſſis* Comitiis Curiatis agi ſolitum.

Dixi paullo ante, *Comitia Curiata* primo omnium in Republica fuiſſe nota, multo ante *Centuriata* & *Tributa*. Hæc fuit ratio, quod quæcumque ad Rempubl. pertinebant, *Curiatis Comitiis* fuerint peracta. Nam his Comitiis, *Reges* creari ſolitos, *Magiſtratus* item omnes; *Leges* etiam his Comitiis latas fuiſſe; *Iudicia* denique his Comitiis peragi, & alia iiſdem fieri ſolita teſtatiſſimum eſt, ex veterum ſcriptorum teſtimoniis. Quod *Reges* his Comitiis creati, teſtantur Livius lib. I. cap. XVII. Dionyſ. lib. II. cap. LVIII. & ſeqq. *Tribunum* etiam *Celerum* his Comitiis factum docent iiſdem locis Livius & Dionyſ. qui etiam notant; *Leges* iiſdem Comitiis fuiſſe latas, & *Iudicia* exercitata. De omnibus autem in genere idem Dionyſ. lib. IV. cap.

cujus verba operæpretium plane eſt ut audiamus: *Iam olim penes populum fuit*, inquit, loquens de Comitiis Centuriatis ab Servio inſtitutis, *trium horum arbitrium creandi magiſtratus, tam domi, quam militiæ; leges abrogandi vel confirmandi; bellum pacemve decernere; & quoties de iis rebus diſceptatum ſit curiatim collecta ſuffragia.* Idem libro II. cap. XIV. ubi de Romulo: *Plebi tria hæc commiſit, Magiſtratus creare, leges ſancire, de bello, referente Rege, decernere; ita tamen, ut Senatus quoque in iis accedat auctoritas.*

7. Quum inſtituta eſſent Comitia *Centuriata* & *Tributa*, hiſque pleraque peragi cœpiſſent, quæ ante *Comitiis Curiatis*; ob duas deinde præcipue cauſſas *Comitia Curiata* cæperunt haberi, una erat *legum ferendarum*; altera *Magiſtratuum quorundam ſacrorum*, id eſt, *Sacerdotum creandorum. Leges* Curiatis Comitiis latas, lego paucas, *ſex numero*, I. de *Confirmatione* quorundam Magiſtratuum, qui jam ante aliis Comitiis deſignati erant, ut poſtea dicam. Altera de *Imperio*, *Magiſtratibus*, quales erant *Dictatores*, *Conſules*, *Proconſules*, *Prætores*, *Proprætores*, & *Proquæſtores, qui cum jure Prætorio in Provincias mittebantur*, *dando*. Meminit Cicero Philip. II. Livius aliquot locis, & alii. III. *Lex Curiata* fuit, qua Camillus ab exſilio fuit revocatus, ut videre eſt apud Livium lib. V. cap. XLVI. *Accepto inde Senatus decreto, ut & Comitiis Curiatis, revocatus ab exilio, juſſu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militeſque haberent Imperatorem quem vellent.* &c. IV. Qua *Adoptiones* fiebant: de ea, Cicero pro Domo, Tacit. l. I. Hiſtor. c. XVII. Agell. l. V. c. XIX. V. *quæ teſtamentis* confirmandis ferri ſolebat. Legendus Agell. lib. XV. cap. XXVII. VI. denique *qua Sacrorum deteſtationes* fiebant. Vidend. idem Agell. lib. XV. cap. XXVII. *Iiſdem comitiis, quæ calata appellari diximus, & ſacrorum deteſtatio, & teſtamenta fieri ſolebant.* Alteram cauſſam habendorum Curiatorum Comitiorum fuiſſe dixi, ut *Sacerdotes quidem crearentur.* Erant autem illi *Flamines* & *Curio Maximus*, ut videre eſt apud Agell. lib. XV. cap. XXVII.

Præter Candidatos, aliaſque vilioris conditionis perſonas, quarum uſus in omnibus Comitiis; locus etiam ſolet eſſe aliis in Comitiis ſingulis. Quemadmodum igitur in Centuriatis & Tributis, ut ex ſequentibus patebit, ita etiam in Curiatis intervenire ſolebant *duplicis generis perſonæ*, quarum aliæ *poteſtatem habebant Comitia Curiata convocandi & habendi*; aliæ vero *ſuffragia in iis ferendi.* Quod ad *priores*, docent veteres ſcriptores, jus habendorum Comitiorum Curiatorum ante partam libertatem fuiſſe penes reges, ut pote penes quos ſumma erat rerum omnium poteſtas. Multis illud verbis oſtendere ſupervacanei fuerit laboris. Teſtantur paſſim Dionyſ. lib. II. ibid.

&c.

&c. ſeqq. Livius lib. I. ibid. Plut. in reg. vitis, aliique qui ſeptem Romanorum reges delinearunt.

Poſt ejectos vero reges, parta libertate, jus Comitia habendi Curiata tranſlatum fuit ad *Magiſtratus patricios*, non *plebejos*; nec *patricios quidem omnes*, ſed *majores*, quales erant, *Conſules*, *Prætores*, *Dictatores & Interreges*, quemadmodum mille locis docent Livius, Dionyſius, aliique ſcriptores, quorum omnium teſtimonia conquirere & indicare immenſi eſſet operis & exigui admodum fructus. Sufficiat rem notiſſimam nudis verbis indicatam nulla probatione egere. *Pontifices* enim veterum Romanorum fuiſſe in numero eorum, qui jus habebant Comitia Curiata convocandi, docent Dionyſius lib. II. cap. XXV. & Livius lib. I. cap. XX. Ratio autem erat, quod ſoli Pontifices inaugurare erant ſoliti *Flamines*. Flamines autem ex veteri inſtituto, Curiatis tantum Comitiis creabantur.

Quod ad *alterum genus* Perſonarum, quæ jus habebant in Comitiis Curiatis ſuffragia ferendi, erant illi *Cives Romani in Curias*, unde Curiatis Comitiis nomen, deſcripti. Tales erant tantum, qui in Urbe domicilium habebant, non qui extra Urbem. Hi etiam jure civitatis Romanœ donati, non *Curiis*, ſed *Tribubus* inſerebantur: in Urbem autem migrantes, in Curias etiam, ut plene cives Romani eſſent, & ſacrorum Romanorum participes referebantur. Quæ omnia plenius & copioſius indicant Nicol. Gruchius lib. III. de Comitiis cap. III. Onuphr. Panv. l. II. Comment. rep. Romanar. Carol. Sigonius lib. I. de jure Civ. Roman. cap. V.

8. Locus, qui Comitiis habendis erat deſignatus, *Comitium* fuit. docet Varro IV. de LL. §. XXXII. *Comitium inde primum nomen habuit, quod Comitiis Curiatis populus illuc conveniret.* Erat autem Comitium, quemadmodum docet. Sex. Ruf. *foro Romano junctum*, videndus Marlianus lib. III. Topogr. cap. XV. & XX. De Comitio plura dixi in delineatione Urbis Romanæ I. parte Antiq. Rom. Hoc obiter addam: Comitium, non ſolum Comitiis Curiatis ſacratum fuiſſe, ſed *in eo etiam jus dici ſolitum*; ibi fuiſſe religioſos, ibi verſari ſolitos qui religionem Jurisjurandi parum colere noverant. Plaut. Curc. Act. IV. Sc. I. v. IX.

Qui perjurum convenire volt hominem, mitto in Comitium.

Inde *Comitialis* apud Plautum in Pœn. qui triti in foro & comitiis, quibus Cordi & curæ lites, qui frequentes ad Tribunal Prætoris, quod in Comitio.

9. Tempus Comitiis, ut aliis, ſic etiam Curiatis deſtinatum, erant *dies Comitiales*, de quibus abunde verba feci in ſecunda Antiq. Roman. parte, ubi de Dierum diſcrimine & Veterum Roman. Feſtis.

10. Reſtat

10. Reſtat ut ritus aperiam, qui in Comitiis Curiatis habendis obſervati erant ſoliti. I. *Indicebantur integro trinundino*, ſi leges ferendæ, antequam eſſent habenda, *ab eo Magiſtratu* cui id jus fuiſſe jam dixi. Ipſo die *convocabatur populus per* XXX. *lictores*, tot enim erant curiæ. *Habebantur auſpicato*, ita ut obnunciationi parendum eſſet, ſi de cœlo eſſet ſervatum. Videndus plene Ald. Manutius Pauli F. lib. III. de Quæſitis per epiſtolam epiſt. IX. Et ego plenius monui II. parte Antiquit. Roman. ubi de Auſpiciis veterum. Quum Curiæ conveniſſent & auſpicia capta eſſent, *Rogatio*, *de qua Curia ſuffragium laturæ erant*, *recitabatur*, inde *Curiæ in ſuffragium mittebantur* his verbis: SI VOBIS ITA VIDETUR QUIRITES, DISCEDITE IN CURIAS, & SUFFRAGIUM INITE, Legendus omnino Dionyſ. lib. IV. Ita *diſcedebat populus in Curias*; *& ſingulæ una poſt alteram ſorte vocatæ*, *exibant*, *& ſuffragium ferebant*. Quæ primo loco exierat *Principium* dicebatur, ſimulque ejus nomen adſcribebatur, *qui pro tribu primus ſciviſſet*. Utrumque ex illa Frontini lege apparet, in qua eſt. *Tribus Sergia principium fuit*, *pro Tribu Sex. L. Filius Varro primus ſcivit*. Idem Frontinus alibi. *Tribus Claudia principium fuit*, *pro tribu primus ſcivit Q. Fabius Q. F.* Illud enim Veteres obſervabant ut Curia primo ad ſuffragium ſorte vocata eſſet *boni ominis*. Nam ſi contrarium accideret, Comitia in alium diem proferebantur. Docet Liv. l. IX. cap. XXXVIII. *L. Papirius Dictator auſpicia poſtero die repetiit*, *quia ipſo Comitia de imperio primo die habente*, *prima exiiſſet Curia Faucia quæ mali ominis erat*, *duabus ſcilicet inſignis cladibus captæ urbis*, *& Caudinæ pacis*, *quod utroque anno ejuſdem Curiæ fuerat principium*. Quod tandem pluribus Curiis viſum erat, id ad Patres confirmandum referebatur: qui mos poſtea mutatus, ut notat Dionyſ. lib. II. cap. VII. *Populus ferebat ſuffragium*, *non univerſus confuſe*, *ſed per Curias vocatus*; *quodque pluribus viſum eſſet Curiis*, *id ad Patres referebatur*, *nunc vero mos mutatus eſt*. *Neque enim Patres de juſsis populi poſt judicant*; *ſed contra ſententiam Patrum confirmat Populus*, &c.

Illud etiam ad ritus Comitiorum Curiatorum operæ precium eſt monere, ſuffragia in his, ut & in aliis ferri ſolere *voce*, *vocalia* inquam fuiſſe, uſque ad legem illam *Tabellariam*, quam tulit *Gabinus Tribunus plebis* Cn. Calpurnio Piſone & M. Popilio Lænate Conſulibus, anno IↃCXIV. qua cautum erat, *ut Comitiis quibus Magiſtratus crearentur*, *populus non voce ſed tabellâ ſuffragium ferret*. Sequutæ ſunt hanc legem & aliæ; *Caſsia*, *Papiria*, *Cælia*, quibus cautum, *ut non ſolum increandis Magiſtratibus*, *ſed etiam in judiciis populi*, *in legibus jubendis & vetandis*, *item in judicio perduellionis tabellæ uſurparentur*, ut poſtea dicam. Et hæc

de

de prima Comitorum ſpecie, que *Curiata* dicebantur. Sequitur ſecunda ſpecies, quæ *Centuriata*.

Summarium, Cap: II.

1. De Centuriatis Comitiis. 2. Eorum cauſis III. *3. Magiſtratuum creatione. 4. Conſulum. 5. Pratorum. 6. Cenſorum. 7. Proconſulum. 8. Rege Sacrorum. 9. Tribunorum militum conſulari poteſtate & Decemvirorum legum ſcribendarum cauſa creatorum. 10. Legum latione. 11. Crimine Perduellionis. 12. Duplicis generis interventione perſonarum. 13. Conſulibus. 14. II. Dictatoribus Decemviris Pratoribus, 15. III. Judiciorum exercitio. 16. Suffragiorum latione. 17. Loco. 18. Tempore.*

1. Quemadmodum *Curiata* Comitia à *Curiis*, ut dixi; *Tributa* vero à *Tribubus*, ut poſtea dicam; ſic *Centuriata* Comitia dicebantur ab *Centuriis*, quorum auctor & inſtitutor fuit Servius Tullius ſextus Roman. rex, quemadmodum docent latiſſime & multis verbis Dionyſ. l. IV. cap. XX. Livius l. I. cap. XLIII. & paucioribus Florus lib. I. cap. V. n. II. Eutropius l. I. Auctor de VV. Illuſt. cap. VII. & Alii, Servius enim, ut paucis multa dicam populum Rom. *in ſex claſſes* tribuerat: *Primam claſſem* diviſerat rurſum *in* LXXX. *centurias*; *ſecundam in* XX; *Tertiam* in *totidem*; *Quartam aque in* XX; *Quintam in* XXX; *Sexta* & *ultima* pro *una* cenſebatur Egenorum Centuria. Ita totum Romanorum corpus conſtabat. CXCIII. *Centuriis*; quæ cum *Curiis* & *Tribubus* nihil habebant commune, ut ſatis patet ex Dionyſio, Livio & aliis. Lapſu tamen temporis res eo venit, *ut Curiæ & Centuriæ, quaſi Tribuum eſſent partes.* Quod tandem factum plene fuiſſe poſt completum XXXV. tribuum numerum notat Sigonius lib. I. de antiquo jure Civium Roman. cap. IV. Ab iis igitur Centuriis, in quas Claſſes ſex erant diviſæ, dicebantur *Comitia Centuriata*, quæ nihil aliud quam *conventus populi per claſſium centurias diviſi ad ſuffragium ferendum.* Colligebantur etiam ſuffragia in his Comitiis, *non per Curias* ut in Curiatis, quemadmodum dixi, *non per Tribus*, ut in Tributis, ut dicam; ſed *per Centurias*: adeo ut quod plures Centuriæ juſſiſſent, ratum haberetur. Ex his intelligimus Ser. Tullium, ut fuit auctor Centuriarum, vel populi Romani in Centurias diviſi, ita etiam Centuriatorum Comitiorum habendum eſſe auctorem; quemadmodum Romulus, qui Curiarum fuerat auctor, habendus etiam auctor Curiatorum Comitiorum. Centuriata Comitia vocat Dionyſius λοχῖτιν ἐκκλησίαν; Dio vero κατὰ λόχους ἀθροιζομένας ἐκκλησίας. Hæc *de nomine & appellatione*. Sequuntur cauſſæ.

2. Centuriata Comitia indicendi & convocandi populum ad ferendum per Centurias ſuffragium Cauſſæ fuerunt tres, *Magiſtratuum creatio*, *Legum latio*, *Judiciorum exercitio*. Cauſſæ, inquam, quæ jam à prima horum Comitiorum eſſe cæperant inſtitutione ſub Servio, & parta etiam libertate manſerunt. Quod ſub rege Servio horum comitiorum auctore, docet Dionyſ. lib. IV. cap. XXIV. qui loquens de prima eorum inſtitutione, ſic inter alia ſcribit: *Servius Tullius rex tria Comitiis illis peregit, ut puta Magiſtratus creavit, leges tulit, bellum indixit.* Inſtitutum autem illud Tullii manſiſſe etiam poſt ejectos reges, manifeſtiſſimum eſt ex antiquis ſcriptoribus, quod paucis oſtendam. Occurrit primo loco *Magiſtratuum creatio.*

3. Magiſtratus apud Romanos, alii erant *Majores*, alii *Minores*, ut poſtea in Magiſtratuum enarratione docebo. Præmitto Magiſtratuum hanc diſtinctionem, ut doceam *Majores* tantum Magiſtratus his Comitiis creari ſolitos. Docet Meſſala apud Agellium lib. XV. cap. XIV. *Majores Magiſtratus Comitiis Centuriatis fiunt.* Magiſtratus autem Majores erant *Conſules*, *Prætores*, *Cenſores* & ſimiles.

4. *Conſules* Comitiis Centuriatis creari ſolitos docet Livius lib. I. in fine, ubi de primis, partâ libertate, Conſulibus creatis: *Duo Conſules*, inquit, *inde Comitiis Centuriatis à præfecto Urbis ex Comentariis Servii Tullii creati ſunt; L. Junius Brutus, & Tarquinius Collatinus.* Sic etiam Dionyſius lib. IV. cap. LXXXVIII. *Sp. Lucretius Interrex à Bruto dictus juſſit omnes cives Romanos cum armis in campo Martio adeſſe, & poſtquam eo ventum eſſet, duos viros nominavit, habituros poteſtatem regiam, Brutum & Collatinum, hisque populus etiam honorem ratum habuit, collectis centuriatim ſuffragiis.* Hæc de primorum Conſulum Comitiis Centuriatis creatione apud Livium & Dionyſium l. v. ib. De reliquis eodem modo creatis paſſim Livius ſeqq. libb. paſſim Dionyſius, paſſim alii Scriptores.

5. *Prætores* autem, quos ſecundo loco nominavi, his etiam Comitiis creatos fuiſſe, manifeſte docet ex Meſſala Agellius l. XIII. c. XV. docet & Livius l. VII. ſcribens *Prætorem creatum iiſdem auſpiciis, quibus Conſules. Iiſdem auſpiciis*, id eſt, *Comitiis Centuriatis*, quibus Conſules creari moris erat. Docet denique Cicero in oratione pro lege Manilia, ubi de ſe ipſo ſic ſcribit: *Nam quum propter dilationem Comitiorum ter Prætor primis centuriis cunctis renuntiatus ſum*, &c. Creabantur igitur Centuriatis Comitiis *Conſules & Prætores.*

6. Cenſores etiam his Comitiis creatos fuiſſe docetur ex Agellio lib. XIII. cap. XV. ubi ex Maſſalæ libro I. de auſpiciis ita ſcribit: *Patriciorum*

auſpicia

auſpicia in duas ſunt diviſa poteſtates. Maxima ſunt Conſulum, Prætorum, Cenſorum : neque tamen eorum omnium inter ſe eadem aut ejuſdem poteſtatis. Ideo & Collegæ non ſunt Cenſores Conſulum, aut Prætorum; Prætores Conſulum ſunt. Unde colligunt *Cenſores*, quod *inter majores* eſſent Magiſtratus, creari etjam ſolitos *Comitiis Centuriatis*; quibus majores Magiſtratus creabantur, ut idem Agellius docet lib. xv. cap. xiv. Quum autem dicit Agellius Comitiis Centuriatis creatos fuiſſe majores Magiſtratus, exaudiri vult *Magiſtratus majores ordinarios*; nam majores erant & *Dictator*, *Magiſter Equitum & Interrex*, qui tamen his Comitiis non creabantur : nam erant *extraordinarii.* Ex mente igitur Agellii Comitiis Centuriatis creabantur *Conſules, Prætores & Cenſores.* Addunt alii his *Proconſules* & *Regem Sacrorum.*

7. Quod *Proconſules* Comitiis Centuriatis creati fuerint, docet Livius lib. xxvi. cap. xviii. ubi de P. Cornelio Scipione Proconſule: *Et Romæ*, inquit, *Senatui populoque poſt receptam Capuam; non Italiæ jam major, quam Hiſpaniæ cura erat; & exercitum augeri & Imperatorem mitti placebat, nec tamen quem mitterent, ſatis conſtabat: quoniam illic ubi duo ſummi Imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet extraordinaria cura deligendum eſſe. Quum alii alium nominarent; poſtremum eo decurſum eſt, ut populus Proconſuli creando in Hiſpaniam Comitia haberet, diemque Comitiis Conſules edixerunt:* quæ verba & ſequentia ſatis docent Comitia hæc fuiſſe Centuriata: ea enim in campo Martio celebrabantur, ut poſtea dicam. Videtur tamen illa Proconſulis P. Cornelii Scipionis creatio fuiſſe *extraordinaria*, rebus tunc temporis ob clades in Hiſpaniâ acceptas, deſperatioribus. Nam quomodo Proconſules fuerint creati, alibi dicendum erit.

8. *Regem Sacrorum* addit etiam Nicolaus Gruchius; quem dicit etiam Comitiis Centuriatis creari ſolitum, nullam adducens veteris ſcriptoris auctoritatem, ſed argumenta paucula parum valida. Ego etiam de illo nihil volo temere ſtatuere.

9. Certius quid dici poteſt de *Tribunis militum conſulari poteſtate*, & *Decemviris legum ſcribendarum cauſſa creatis.* Nam & hi Majores erant Magiſtratus, non ſecus ac Conſules, in quorum locum creati fuerant, ideoque procul dubio iiſdem creati Comitiis, id eſt Centuriatis; licet Agellius eos inter majores Magiſtratus non nominat, quod factum ab eo, exiſtimandum eſt eam ob cauſſam, quod Magiſtratus eorum non fuerit diuturnus, ſed poſt paucos annos ex Republica ſublatus.

10. Prima igitur Comitiorum Centuriatorum cauſſa fuit *Magiſtratuum creatio*; alteram fuiſſe dixi *Legum lationem.* His enim Comitiis Centuriatis

 fereban-

ferebantur *leges* à populo per Centurias diviſo, *leges* quibus res majores momenti rogabantur. Nam auguſta erant omnia, quæ his Comitiis peragebantur. Docent de *legibus* infinita veterum ſcriptorum loca; quæ indicare longum eſſet & tædioſum. Unum Livii teſtimonium in medium proferam ex lib. VII. *Publicus Philo Dictator Legem tulit ut earum legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium patres auctores fierent.* Qui locus manifeſte indicat, eas leges quæ Comitiis Centuriatis ferebantur, *veras leges* fuiſſe, & Leges καθ' ἐξοχὴν appellari ſolitas; diſtinctaſque fuiſſe à Plebiſcitis. Unde eleganter Juſtinianus lib. I. Inſtit. tit. II. §. X. *Legem* diffinit eſſe *id quod populus Romanus Senatorio magiſtratu interrogante (veluti Conſule) conſtitueret.* Nam *Senatorius Magiſtratus* ibi, qui apud Agellium *Major*, qui ut Comitiis Centuriatis creabatur; ſic quæ agenda apud populum, quæ à populo roganda habebat, iiſdem etiam Comitiis peragebat. *Legum* igitur, quæ ab Magiſtratibus majoribus ferebantur *latio* pertinebat ad Comitia Centuriata. Sequitur tertia Comitiorum, quæ *Centuriata*, cauſſa: ea erat *Iudiciorum exercitio*.

II. Intelligendum hic non omnia judicia pertinuiſſe ad Comitia Centuriata; ſed *Crimen tantum Perduellionis*. Qui autem *Perduelles* veteribus, docet Cajus l. CCXXXIV. titul. Digeſt. de verb. ſignific. *Quos nos hoſtes appellamus, eos veteres perduelles appellabant.* Ejuſdem mentis eſt & Varro lib. VI. *Apud Ennium* ſcribit.

Quin inde invicteis ſumpſerunt perduellibus.

Perduelles ſunt hoſtes, ut perficit, ſic Perduellum, Duellum: id poſtea bellum, Ab eadem cauſſa facta Duellona, Bellona. Inde factum ut *reus Perduellionis* diceretur, qui ſe quoquo modo in Rempublicam hoſtili etiam animo declaraſſet, quaſi quis diceret *reum hoſtilitatis*. De *Perduellionis* autem crimine Comitiis Centuriatis judicatum fuiſſe docet Valerius Maxim. lib. VI. cap. V. e. III. Quum ſcribit: *Nec ſe etiam aliter eo facto, quod ſequitur, exhibuit, cum Ti. Gracchus, & C. Claudius, ob nimis ſevere geſtam cenſuram, majorem civitatis partem exaſperaſſent, diem his P. Rutilius tribunus plebis perduellionis ad populum dixit, præter communem conſternationem, privata etiam ira accenſus, quia neceſſarium ejus ex publico loco parietem demoliri juſſerant: Quo in judicio primæ claſſis permultæ centuriæ Claudium apertè damnabant.* Videndi & Livius lib. VI. cap. XX. in judicio. *M. Manlii Capitolini.* Cicero orat. pro Seſtio, & alii. Hæc igitur de cauſſis, ob quas Comitia Centuriata indici ſolita. Videndum quibus in his Comitiis locus Perſonis.

12. Quemadmodum in Comitiis Curiatis; ita etiam in Centuriatis *duplicis generis* interveniebant perſonæ, quarum aliæ, *quæ jus habuerunt Comitia.*

mitia Centuriata convocandi; aliæ *quæ in iis ſuffragium tulerunt.* Ad priorem claſſem pertinebant *majores Magiſtratus, ut Conſules, Prætores, Cenſores, Dictatores, Interreges, Tribb. militum* Coſ. poteſtate; *Decemviri* legibus ſcribendis.

13. De *Conſulibus* teſtantur infinita ſcriptorum loca. Hi & quoties novi Conſules in ſequentem annum eſſent creandi *Comitia Centuriata creandis Conſulibus indicebant.* Docet cum aliis Livius mille locis. Si Conſules Reipublicæ cauſſa abeſſent in expeditionibus contra hoſtes. *Dictator dicebatur, qui id faceret nomine Conſulum*, ut etiam præter alios infinitis locis oſtendit Livius. Hinc toties in Faſtis legitur creatus, *Dictator Comitiorum habendorum cauſa.* Si aliquam ob cauſam Comitia haberi non poſſent ante anni exitum. *Patricii ex ſuo numero prodebant Interregem*, à quo deinde alius creabatur, eodemque modo alii atque alii, donec unus ex iis Comitia Conſulibus creandis haberet. Docet Livius l.x. cap. II. *Eo anno interregnum initum. Interreges fuere. Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia conſularia habuit,* &c. Jus igitur habebant convocandi Comitia Centuriata *Conſules, Dictatores, Interreges*, Conſulum creandorum cauſſa.

Jam quod *Conſules* etiam hœc Comitia habuerint, ut *Prætores* crearentur, ut etiam *Cenſores*; docent veteres ſcriptores. De *Prætoribus* quidem Cicero lib. IX. Epiſtolarum ad Att. epiſt. VIII. *Nos, autem* inquit, *in libris habemus, non modo Conſules à Prætoribus ſed ne Prætores quidem creari jus eſſe. Idque factum eſſet nuſquam. Conſules eo non eſſe jus, quod majus imperium à minore rogari non ſit jus. Prætores autem, quum ita rogentur, ut collegæ Conſulum ſint, quorum eſt majus imperium*, &c. Confirmant idem apud Agel. lib. XIII. c. XV. Meſſala & Tuditanus. Eorum verba ſic laudat Agellius, *Prætor*, inquit *Meſſala, etſi collega Conſulis eſt, neque Prætorem neque Conſulem jure rogare poteſt, ut quidem nos a ſuperioribus accepimus & ante hæc tempora ſervatum eſt, ut & in Commentario tertio decimo. C. Tuditani patet: quia imperium minus Prætor, majus habet Conſul, & a minore imperio aut majoris collega* (nam ſic ſcribendum, non *majore*) *rogari jure non poteſt.*

Quod etiam *Conſules* Comitia Centuriata habuerint, ut *Cenſores* crearentur *docet* Livius lib. XXIV. *Decretumque omnium primum, ut conſules ſortirentur, compatarenturve inter ſe, uter Cenſoribus creandis Comitia haberet.* Videndus idem & aliis locis, & Cicero, libr. IV. ad Atticum. epiſt. II. *Ego me à Pompejo legari ita ſum paſſus, ut nulla re impedirer, quod ne, ſi vellem, mihi eſſet integrum, aut ſi Comitia Cenſorum proximi Conſules haberent, petere poſſe.* Ex iiſquæ dicta, patet Conſules Comitia Centuriata habuiſſe cauſſa creandorum *Conſulum Prætorum, Cenſorum.*

Quod vero *Tribuni Militares* & *Decemviri legibus ferendis* Comitia habuerint *Centuriata creandorum Magiſtratuum* cauſſa docent Livius paſſim, Dionyſius Halicarnaſſeus & alii.

Tales igitur jus habebant populum convocandi *ad Comitia Centuriata Magiſtratuum creandorum cauſſâ.*

14. *Legum* autem cauſſa hæc Comitia habebant *Conſules, Dictatores, Decemviri, Prætores.* De *Conſulibus* nullus non ſcriptor. Docent hoc omnes leges. De *Dictatoribus* etiam certa res. Docent leges *Hortenſia*, *Æmilia*, *Cornelia*, quæ lata ab Dictatoribus. De *Decemviris* confirmant leges XII. *Tabul.* apud Livium & Dionyſium *Prætoribus* denique hoc jus fuiſſe, docet Livius lib. XLV. cap. XXI. ubi ſic ait. *Prætor M. Iuventius legem tulit de bello Rhodiis indicendo.*

15. *Judiciorum denique cauſſa* Comitia hæc convocata fuiſſe à *Conſulibus Dictatoribus* & *Prætoribus* docent antiqui ſcriptores. De *Conſulibus* teſtatur Livius lib. II. cap. XXXV. ubi de *judicio Coriolani.* De *Dictatoribus* idem Livius lib. IV. ubi de *judicio Sp. Melii.* De *Prætoribus* denique loquitur idem ſæpe jam nominatus Livius lib. XLIII.

Dixi hactenus de *Perſonis quibus jus erat convocandi & habendi Comitia Centuriata*; ſequitur ut nonnihil dicam de iis, *qui ſuffragium in Curatis erant ferre ſoliti.*

16. Suffragia ferendi jus erat *omnibus civibus Romanis*, *qui in claßium Centurias erant deſcripti, quique jus ſuffragii habebant*, non ſolum qui in urbe Roma, verum etiam qui extra urbem in Italia habitabant, civitate tamen cum jure ſuffragii donati. Teſtatur Cicero Oratione poſt redit. ad Quirites, ubi loquitur de Comitiis Centuriatis, quæ habita, ut revocaretur ab exilio: *Nullus in eorum reditu motus municipiorum & coloniarum factus: at me in patriam terſuis decretis Italia cuncta revocavit.* Idem Oratione pro Seſtio. *Nullum erat Italiæ municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ ſocietas, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquot commune conſilium, quod tum non honorentißime de mea ſalute decreviſſet.* Hæc de *Perſonis duplicis generis*: ſequitur *Locus* & *Tempus.*

17. Locum in quo Comitia Centuriata habebantur, *inauguratum* fuiſſe, & *extra pomærium* docet Agellius lib. XV. cap. XXVII. *Centuriata Comitia niſi imperato exercitu haberi non poterant, idque præſidii cauſa quoniam populus eſſet, in ſuffragiis ferendis occupatus. Imperato*, inquit, *exercitu*, atque exercitus imperari non poterat niſi *extra urbem.* Docet Livius lib. XXXIX. cap. XV. *Majores veſtri*, inquit ibi Sp. Poſthumius Conſul, *ne vos quidem niſi quum aut vexillo in arce poſito Comitiorum cauſſa exerci-*

exercitus edictus eſſet, aut plebi concilium Tribuni edixiſſent, aut aliquis ex Magiſtratibus ad concionem vocaſſet, ſorte temere coire voluerunt. Ex quibus patet Comitia Centuriata haberi ſolita, *exercitu indicto, loco inaugurato, extra urbem, urbiſque pomærium.* Locus igitur Comitiis Centuriatis deſtinatus fuit *Campus Martius*: ideoque Cicero notat hunc Campum *auſpiciis Conſularibus fuiſſe conſecratum*; *regulariter* hoc Campo, quam vocem addo, quod *præter morem & conſuetudinem* Judicium Perduellionis contra Cn. Manlium Capitolinum inſtitutum fuerit: non in Campo Martio, ſed *in Luco Petelino.* Eam ob cauſſam, ut a conſpectu Capitolii, (quod ex campo Martio fronte videri poterat) oculi populi averterentur, quo liberius de Conſervatore ejus judicare poſſet, ut ſcribit Livius lib. VI. cap. XX. De *Campo Martio* pleniſſime dixi in enarratione Antiq. Roman. in ipſa Romæ Urbis delineatione parte I. Hæc de *loco.*

18. Tempus Comitiis Centuriatis dedicatum, ut & aliis, erant *Dies Comitiales,* qui per omnes anni menſes erant ſparſi. Nullus enim menſis apud veteres Romanos, in quo non fuerint quidam dies Comitiales.

SUMMARIUM, Cap: III.

I. *De ritibus.* 2. *Senatus auctoritate.* 3. *Niſi auſpicato.* 4. *Tabellis.* 5. *Quæ dabantur à Diribitoribus.* 6. *Dimiſſione.*

I. In ritibus, quibus Centuriata Comitia celebrabantur, tria, docendi gratia dixi indicanda. *Primo quid* fieri ſolitum, ante Comitia hæc celebranda; *deinde quid* in ipſis Comitiis; *tertio quid* poſt peracta Comitia.

2. Quod ad primum membrum, notatu dignum, quod Comitia Centuriata non celebrarentur niſi *ex Senatus auctoritate*, quemadmodum docet Dionyſius Halicarn. l. IX. cap. XLIX. ubi etiam notat diſcrimen hoc inter Comitia *Centuriata*, *Curiata* & *Tributa*: quod *priora* ut rite celebrarentur, flagitarent Senatus auctoritatem; *Tributa* vero non flagitarent. De accedere Comitiis ſolita Senatus auctoritate, multa Livius paſſim, præcipue vero libro VIII. & Cicero pro Plancio, Appian. libro I. belli Civilis qui latam à Cornelio Sulla notat legem; *quà cavebatur, ne quid referretur ad populum, quod ante ab Senatu decretum confirmatumque non eſſet*, atque addit *veteri lege* id cautum fuiſſe. *Legem veterem* appellat, quam Publius Philo Dictator tulit anno IↃXIV. qua cavebatur *ut legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium, patres auctores fierent.* Videndus Livius lib. VIII. *Dictatura popularis & orationibus in patres criminoſis fuit: & quod tres leges ſecundiſſimas plebi,*

plebi, adverſam nobilitati tulit unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent: alteram ut Legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, aute initum ſuffragium patres auctores fierent, &c. Patribus autem auctoribus factis & Comitia probantibus, vel ut *Magiſtratus crearentur*, vel *leges ferrentur*, vel *judicia exercetur*; *edicto dies indicebatur populo*, quando conveniendum eſſet. Hinc toties apud veteres ſcriptores legimus *Conſules Comitia edixiſſe*: nam edictum huic rei proponebatur, & quidem in tabella ſcriptum. Teſtatur Agellius lib. XIII. cap. XV. *In edicto illo Conſulum quo edicunt, quis dies Comitiis Centuriatis futurus ſit, ſcribitur ex veteri forma perpetua, ne quis Magiſtratus minor de cœlo ſervaſſe velit.* Propoſitum autem erat Edictum illud integrum trinundinum, id eſt, tres nundinas continuas. *Nundinæ* autem nono die celebrabantur, quo in urbem veniebant ex agris homines, & ex edicto cognoſcebant, quis futurus eſſet dies Comitiorum. Tempus tum illud ſæpe coarctabatur, ſi poſtularet neceſſitas, quemadmodum docet Livius lib. XXIV. *Si Conſules* abeſſent, præmittebant edictũ illud ex itinere, ut trinundino ante proponeretur, vel Prætori ſcribebant, ut is eorum nomine Comitia indiceret. Exemplum eſt apud Livium lib. XXII. Si Centuriata Comitia *legum ferendarum* cauſſa eſſent celebranda, neceſſe erat Legiſlatorem ante omnia, populo ad concionem vocata, legis & utilitatem & neceſſitatem oſtendere, ſi populus probaret proponebatur, & populi judicia ſubibat. Docet Dionyſ. lib. X. cap. III. *Tribuni plebis advocata concione pollicebantur plebi, ſe legem laturos, de iis rebus, quas poſtulabat. Quam creationem poſtquam plebs collaudavit, ſublata omni mora legem quam paratam habebant, recitarunt. Ac propoſita lege, datum eſt trinundini ſpatium, quo fieret poteſtas legis improbandæ omnibus qui vellent*, &c. Legendus & Livius lib. III. cap. XXXV. ubi idem notat de legib. Decemvirorum. Subornabant autem Legiſlatores unum vel plures, qui legem trinundino finito ferendam ſuaderet. *Suadere* & *Diſſuadere* verba hic propria erant; videndus Feſtus. Livius lib. XXXIV. cap. I. *M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. Nec eam ſe abrogari paſſuros ajebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant.* Cicero de Senect. *Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flaminius, & M. Acilius facti ſunt: Ille autem Cæpione & Philippo iterum conſulibus, mortuus eſt: cum ego quidem quinque & ſexaginta annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem.* Et de Cl. Orator. *Quæ quidem vis tum maximè cognita eſt, cum, Luſitanis à Serv. Galba prætore contra interpoſitam, ut exiſtimabatur, fidem, interfectis, T. Libone tribuno pl. populum incitante, & rogationem in Galbam privilegii ſimilem ferente, ſumma ſenectute (ut ante dixi) M. Cato legem ſuadens in Galbam multa dixit, &c.* Agellius lib. XI. cap. X. *Quod in capite ſuperiore à Cri-*

Critolao ſcriptum eſſe diximus ſuper Demoſthene; id C. Gracchus in Oratione qua legem Auferam diſſuaſit, in Demadem contulit verbis hiſce, &c. Hinc Oratio Ciceronis, *Legis Maniliæ Suaſoria*; Hinc etiam *Legis Agrariæ Diſſuaſoria*; Catonis & L. Valerii *Legis Oppiæ Diſſuaſoria* apud Livium, lib. xxxiv. cap. i. Item Appii rogationis *de Plebejo Conſulatu Diſſuaſoria*, apud Livium lib. vii. cap. vi. Nam & diſſuadendi legem dabat magiſtratus poteſtatem illis, qui vellent. Trinundinum autem illud obſervabatur etiam in Comitiis Centuriatis, Judiciorum exercendorum cauſſa celebrari ſolitis. Docet Cicero pro domo ſua. *Nam, cum tam moderata judicia populi ſint à majoribus conſtituta: primum, ut ne pœna capitis cum pecunia conjungatur; deinde ut niſi prædicta die, quis accuſetur, ut ter ante Magiſtratus accuſet, intermiſſa die, quam multam irroget, aut judicet; quarta ſit accuſatio trinundinum prodita die, qua die judicium ſit futurum: tum multa etiam ad placandum: atque ad miſericordiam conceſſa ſunt: deinde exorabilis populus, facilis ſuffragatio pro ſalute: denique etiam, ſi quas res illum diem aut auſpiciis, aut excuſatione ſuſtulit, tota cauſſa judiciumque ſublatum eſt. Hæc de iis, quæ* ante Comitia fiebant. Addam obiter, quod fere præterieram, in *Suadendo* & *Diſſuadendo* ſolemnia fuiſſe verba recepta, *Oppiam Cenſeo*: exempli cauſſa, *Vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.* Livius lib xxxiv. cap. iv. *Vel omnium rerum cauſſa vobis antiquandas cenſeo iſtas rogationes: quod faxitis, Deos velim fortunare.* Videndus idem Livius lib. vii. & x. In hujuſmodi autem Suaſoriis & Diſſuaſoriis aliiſque id genus populum adloquebantur veteres illi hac voce, *Quirites.* Legendus Strabo lib. v, *Hinc,* inquit, *Quirites appellare ſolent Romanos, qui orationem habent ad populum.* Patet alioqui, quod dixi, ex infinitis veterum ſcriptorum locis. Sequitur ut explicemus, quæ ipſis Comitiis Centuriatis in hærebant; qui ritus obſervari ſoliti *ipſo Comitiorum die.*

3. Nulla Comitia Centuriata haberi poterant, *niſi auſpicato*, id eſt, captatis ante auguriis, quorum in his Comitiis duo erant genera; *Obſervatio de cœlo, & avium inſpectio.* Videndus omnino Agellius lib. xiii. cap. xv. *In edicto conſulum, quo edicunt qui dies comitiis centuriatis futurus ſit, ſcribitur ex vetere forma perpetua.* NE. QUIS. MAGISTRATUS. MINOR. DE. COELO. SERVASSE. VELIT. Et præter illum Dionyſ. lib. ii. cap. vi. *At Romulus tunc acceptis à Deo certis ſignis, advocata concione & indicatis auſpiciis, rex omnium conſenſu declaratur, & morem inſtituit in poſterum, ne quis regnum aſſumeret magiſtratumve iniret, niſi & Deus idem probaret: eſtque hæc auſpicii lex apud Romanos longo tempore obſervata, non ſolum ſub regibus, verum etiam ſublata monarchia, in conſulum, imperatorum, cæterorumque magiſtratuum legitimorum comitiis, &c.* Cicero lib. ii. de LL. *Maximum autem & præſtantiſſimum*

in republica jus eſt augurum, & cum auctoritate conjunctum. neque verò hoc quia ſum ipſe augur, ita ſentio, ſed quia ſic exiſtimare nos eſt neceſſe. Quia enim majus eſt ſi de jure quærimus, quam poſſe à ſummis imperiis, & ſummis poteſtatibus comitia collere? concilia vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? &c. Et lib. II. de Divinat. *Jam de cælo ſervare non ipſos cenſes ſolitos qui auſpicabantur? nunc imperant pullario, ille renunciat. Fulmen ſiniſtrum, auſpicium optimum habemus ad omnes res, præterquam ad Comitia: quod quidem inſtitutum reipublicæ cauſſa eſt, ut Comitiorum vel in judiciis populi, vel in jure legum, vel in creandis magiſtratibus principes civitatis eſſent interpretes, &c.* Auſpiciis ſuccedebant *Sacra quædam legitima*, quæ ante Comitia fieri oportebat à Magiſtratibus, ut docet Dionyſ. lib. VII. & X: Simulac captata eſſent auſpicia, & peracta ſacra, antiquiſſimis temporibus is magiſtratus, qui Comitia erat habiturus, urbe egrediebatur & *Tabernaculum capiebat*: ſequebantur eum *omnes cives armati ſub ſignis*, in ſuis quiſque centuriis, quemadmodum non uno loco docet Dionyſ. lib. VII. Videndus & Dio lib. XXXVII. Poſterioribus temporibus, non omnes cives armati in campum conveniebant, ſed tantum præſidii gratia, ut ait Agellius. *Paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigebatur vexillum; donec peracta eſſent Comitia.* Hunc ritum eleganter deſcribit, Dio lib. XXXVII. *Quum antiquitus multi hoſtes circum Romam habitarent, veriti Romani ne, dum ipſi Comitia Centuriata agerent, hoſtes per inſidias urbem aggrederentur, Ianiculumque occuparent, ſtatuerunt, non omnes ire in ſuffragia, ſed ut ſemper aliqui armati per ſucceſſionem eum locum cuſtodirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, cuſtodiæ agebantur. Quum autem ſolvenda jam erat concio, ſignum ab Janiculo removebatur & cuſtodes diſcedebant, Non autem licebat, cuſtodiis ab arce ea remotis quicquam amplius ſtatuere. Is autem mos ſolis Centuriatis Comitiis obſervabatur, quum omnes extra urbem in armis adeſſe res poſtulabat: & id hodieque religionis cauſſa fieri ſolet.* Exercitus autem olim ſolemnibus verbis imperari ſolitos notat Varro libro V. de LL. ubi ſic ſcribit; *Exercitus ſic imperabatur Accenſo: Calpurni voca inlicium omnes Quirites huc ad me. Accenſus vero ſic. Omnes Quirites inlicium viſite huc ad judices. C. Calpurnius dicebat, voca ad Conventionem omnes Quirites ad me. Accenſus ita dicebat: Omnes Quirites ite ad conventionem huc ad judices. Deinde Conſul ad exercitum loquebatur. Impero qua convenit ad Comitia Centuriata.* Dixi etiam *Tabernaculum capi ſolitum.* In eo capiendo tanta adhibebatur cura, ut ſi peccatum in ea re eſſet, tota Comitiorum actio vitioſa & inauſpicata cenſeretur. Videndus Plutarchus in Marcello. Captabantur auſpicia *prima luce*, ut notant Dionyſius & Macrob. libro I. Sat. cap. III. *Sacra ſunt enim Romana partim diurna, alia nocturna, & ea quæ diurna ſunt,*
ab

ab initio diei ad medium noctis protenduntur : ab hora ſexta noctis ſequentis nocturnis ſacris tempus impenditur, ad hoc ritus quoque & mos auſpicandi eandem eſſe obſervationem docet. nam Magiſtratus, quando uno die eis & auſpicandum eſt, & id agendum ſuper quo proceſſit auſpicium, poſt mediam noctem auſpicantur, & poſt mediam noctem auſpicantur, & poſt exortum ſolem agunt : auſpicatique & egiſſe eodem die dicuntur. Agellius libro III. cap. II. *Sacra ſunt Romana partim diurna partim nocturna: ſed ea quæ inter noctem fiunt, diebus addicuntur non noctibus, quæ igitur ſex poſterioribus noctis horis fiunt, eo die fieri dicuntue, qui proximus eam noctem illuceſcit, ad hoc ritus quoque & mos auſpicandi eandem eſſe obſervationem docet. nam Magiſtratus, quando una die eis auſpicandum eſt, & id ſuper quo auſpicantur, & per meridiem ſole magno; auſpicatique eſſe & egiſſe ex eodem die dicuntur.* Ad Auſpicia pertinebat, ut ſi cœptis jam Comitiis *tonitru ſuperveniſſet*, tunc ea dirimerentur. Pertinebat & eo *morbus Comitialis*. Eo enim ſi quis corriperetur. & in ipſis Comitiis repente concideret, diſſolvenda erant Comitia; nec juſta eo die haberi poterant: unde & morbo nomen, quemadmodum docet Serinus Sammonicus his verbis :

Eſt ſubiti ſpecies morbi, cui nomen ab illo.
Quod fieri nobis ſuffragia juſta recuſat.
Sæpe etenim membris acri languore caducis,
Concilium populi labes horrenda diremit.

Quum igitur nihil eorum quæ dixi impediret, conveniebat populus in Campo Martio. Ibi autem Magiſtratus qui Comitia erat habiturus, habebat orationem, qua præter alia nominabat *Candidatos*, qui honores petebant, cauſſaſque præſentium Comitiorum exponebat. Ad hujuſmodi Conciones reſpicit Plinius in Panegyrico quem Trajano dixit : cap. LXIII. n. II. *Vidit te Populus Romanus in illa vetere poteſtatis ſuæ ſede; perpeſſus es longum illud carmen Comitiorum, nec jam irridendam moram.* Et poſt: cap. XLII. n. III. *Tu Comitiis noſtris præſidere, tu nobis ſactiſſimum illud carmen præire dignatus es.* Si *legum eſſent Comitia :* Antequam populus in ſuffragium mitteretur, *primo loco lex recitabatur* à Præcone, *tum oratione docebatur, denique rogabatur* populus, ut eam legem accipere & ſuffragiis ſuis jubere vellet. Aſconius Pedianus in argumento orationis pro C. Cornelio. *Promulgavitque legem, qua auctoritatem ſenatus minuebat, ne quis, niſi per populum, legibus ſolveretur : quod antiquo jure erat cautum. itaque in omnibus S. C. quibus tum aliquem legibus ſolvi placebat, adjici erat ſolitum, ut de ea re ad populum ferretur, &c.* Legendi & Appianus lib. I. belli civil. Plutarchus in Catone Utic. Iis peractis jubebatur populus diſcedere in ſuas Centurias. *Diſcedere* ſolemnis hic vox erat, ut videre eſt apud Ciceronem, orat. pro Corn. Balbo. Ordo in ſuffragiis ferendis

non idem ſemper fuit obſervatus. Quis antiquiſſimis temporibus atque ideo ſub rege Servio Tullio mos fuerit, docet multis Dionyſ. libro v. qui notat *dignitatis Centuriarum habitam fuiſſe rationem*, ut primæ Claſſis Centuriæ primo loco ſuffragia ferrent, reliquæ deinde ſequerentur. Sequentibus temporibus, parta libertate, *ſorte omnia peracta*. Nam omnes Centuriæ in ſortes conjiciebantur. & quæ prima educebatur, primum ferebat ſuffragium, & *Prærogativa* appellabatur; deinde reliquæ vocabantur, quæ dicebantur *Jurevocatæ*. Videndus Aſconius in Divinat. Auſonius in Panegyr. *Cujus orationis ordo lucidior? quæ doctrina tam diligens, propriis Comitiorum verbis loqui, nec vocabulis moris antiqui, nomina peregrina miſcere? Valete modo Claſſes populi, & Urbanarum tribuum prærogativæ, & Centuriæ jure vocatæ.* Aſconii verba in II. Verrin. ſunt hæc. *Prærogativæ tribus ſunt, quæ prima ſuffragium ferunt ante jure vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in Comitiis concordia populi firmaretur, bina omnia de iiſdem Candidatis Comitia fieri, quorum tribus Primæ Prærogativæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos vellent Conſules fieri: ſecundæ jure vocatæ, quod in iis, ſequente populo, ut ſæpe contingit, Prærogativarum voluntatem jure omnia complerentur.* Mittebantur autem Centuriæ in ſuffragium quadam verborum ſolemnitate, quam talem fuiſſe docet Livius libro XXXI. cap. VII. ubi de Sulpicio Conſule: ITE IN SUFFRAGIUM BENE JUVANTIBUS DIIS, ET QUÆ PATRES CENSUERUNT, VOS JUBETE. Nam *Ire in ſuffragium* phraſis frequens, & apud nullum non ſcriptorem obvia. Ad formulam autem illam reſpicit Plautus in Milite Glorioſo, *Quid modi flendo. Agite*, inquit ibi, *ite cum Diis benevolentibus*. Suffragia autem primis temporibus, ut de Curiatis etiam dixi, *voce* in his etiam Comitiis ferebantur. Ejus ſuffragii formula videtur fuiſſe, exempli gratia, *Hunc illum Conſulem nomino*, vel *dico*, ut videre eſt apud Livium lib. x. lib. XXIV, lib. XXIX. Nam in Comitiis Magiſtratuum, rogabantur ſinguli quem vellent Magiſtratum eſſe, & tum nominabant ſinguli, quem vellent Magiſtratum creari. Legendus Aſconius Pedianus in Divinat. Si legum eſſent Comitia, quum populus legem accipere vellet, utebatur his verbis ſolemnibus, UTI ROGAS, quaſi diceret, *ita volo uti rogat Legiſlator.* Si legem accipere nollet, utebatur ſolenni verbo ANTIQUO, quaſi diceret, *quod rogatur antiquo, ne fiat veto.* Eadem uerborum ſolemnitas locum habebat in Comitiis Judiciorum. Nam voce ANTIQUO abſolvebatur reus; per verba UTI ROGAS, condemnabatur.

4. Sic igitur voce ſuffragia olim ferebantur: poſt per Legem Caſſiam tabellæ populo dabantur, unde & Lex illa *tabellaria*. In Comitiis quidem Magiſtratuum, *tabellis Candidatorum nomina* inſcribebantur: unde tot populo

pulo tabellæ dabantur, quot erant Candidati: notabantur autem in tabellis non integra Candidatorum nomina, ſed primæ tantum literæ, ut videre eſt apud Ciceronem pro domo. In Comitiis Legum, & Iudiciorum duæ tabellæ dabantur, in quarum erat Uti rogas, duabus tantum primis litteris *V.* & R. in altera A. id eſt. Antiquo. Priore populus accipiebat legem, vel condemnabat reum: poſteriori vero repudiabat legem, vel abſolvebat reum.

5. Tabellæ autem hujuſmodi non domo adferebantur à populo, ſed dabantur ſuffragium laturo à *Diribitoribus*, hoc modo. Sortitione facta Magiſtratus per Præconem Centuriam prærogativam ad ſuffragium. Centuria vocata diſcedebat in ſeptum quoddam prope Tribunal, quod *Ovile* dicebatur, & ibat per *Pontes.* qui nihil aliud quam anguſtæ viæ, per quas populus in Ovile diſcedebat. In Pontis initio, ſtabant *Diribitores*, qui Tabellas ſingulis miniſtrabant. Ingredientibus in Ovile, Rogatores ciſtam proponebant, in quam conjicerent, quam vellent tabellam. Collectis unius Centuriæ omnibus ſuffragiis, ſeducendis iis adhibebantur *Cuſtodes*, quorum munus erat deſcribere ſuffragia, ut ea Centuriæ ſententia renuntiaretur, in quam ex tabellis plurimum ſuffragia inclinare cognoſceretur. Si Magiſtratuum Comitia eſſent, numerus inibatur tabellarum, in quibus idem nomen erat notatum. Cujus enim Candidati nomen plures tabellæ continebat, is ab illa Centuria factus renuntiabatur *Conſul*, *Prætor*, *Cenſor.* Si paria hic eſſent ſuffragia, nemo renuntiabatur, & quaſi nihil actum eſſet, exſpectabantur aliarum Centuriarum ſuffragia. In legum Comitiis, ſi plures reperirentur tabellæ, in quibus ſcriptum erat V. R. pauciores vero in quibus A. ab ea Centuria legem juberi renuntiabatur, & contra. Si paria eſſent ſuffragia, nulla ejus Centuriæ ſententia pronuntiabatur. In Judicio & Crimine Perduellionis idem omnino obſervabatur; imparietate vero ſuffragiorum locum habebat *Rei abſolutio.* In favorem enim reorum abſolviſſe cenſebatur Centuriata, quæ non condemnarat: paribus igitur ſuffragiis reus abſolvebatur. Teſtatur illud Dionyſius lib. VII. ubi ſcribit lege cautum fuiſſe, *ut æqualitate ſuffragiorum reus abſolutus judicaretur.* Quum prærogativæ Centuriæ ſuffragium renunciatum eſſet, reliquæ deinde Centuriæ vocabantur: Si interim appareret tot jam Centurias vel juſſiſſe legem vel antiquaſſe, vel hunc vel illum Conſulem feciſſe, vel reum abſolviſſe vel condemnaſſe, ut reliquas omnes vincerent, ceſſabatur ab ulteriore ſuffragiorum rogatione. Quæ omnia pleniſſimè explicantur, & veterum ſcriptorum teſtimoniis comprobantur apud Nicolaum Gruchium de Comitiis libro primo, Sigonium de jure antiquo veterum Romanorum, Onuphrium in Imperio

Romano & alios. Hæc igitor dicta ſufficiant de iis, quæ in ipſis Comitiis fiebant. Sequitur nonnihil, quod poſt Comitia.

6. *In legum Comitiis* Magiſtratus poſt dinumerata ſuffragia, legem vel acceptam vel antiquatam pronunciabat, populum ita dimittens. *In Magiſtratuum* Comitiis, Magiſtratus *hunc vel illum Conſulem creatum* renunciabat, adjecta ſolemni precatione, quemadmodum videre eſt apud Ciceronem in Oratione pro Muræna: *Quæ præcatus ſum*, inquit, *à Diis immortalibus, Judices, more inſtitutoque majorum, illo die, quo auſpicato, Comitiis Centuriatis L. Murænam Conſulem renuntiavi: ut ea res mihi magiſtratuique meo, populo, plebique Romanæ, bene ac feliciter eveniret: eadem precor ab iiſdem Diis immortalibus ob ejuſdem hominis conſulatum una cum ſalute obtinendum, & ut veſtræ mentes, atque ſententiæ cum populi Romani voluntate, ſuffragiiſque conſentiant, eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quod ſi illa ſolemnis comitiorum precatio conſularibus auſpiciis conſecrata tantam habet in ſe vim, & religionem, quantam Reip. dignitas poſtulat: idem ego ſum precatus, ut iis quoque hominibus, quibus hic conſulatus me rogante datus eſſet, ea res fauſte, feliciter, proſpereque eveniret.* Renuntiati autem Comitiis Conſules domum deducebantur ab magna hominum multitudine, præſertim propinquorum & neceſſariorum. Teſtatur Cicero l. II. Orat. in Verrem: *Nam ut Hortenſius Conſul deſignatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine*: Nec multo poſt: *Propinquis neceſſariiſque ejus, qui tum aderant, verbum nullum fecit.* Hactenus *de Comitiis Centuriatis*; ſequitur ultimum genus *Tribus.*

SUMMARIUM, Cap: IV.

I. *De Tributis Comitiis.* 2. *Quorum habendorum cauſſæ generales erant* IV. 3. I. *Creatio minorum Magiſtratuum.* 4. *De Urbanis.* 5. *Tribunis & Ædilibus plebis.* 6. *Ædilibus Curulibus.* 7. *Præfectis Annonæ.* 8. *Quæſtoribus Parricidii.* 9. *Quinqueviris turribus muriſque reficiendis & Triumviris variis.* 10. *Provincialibus.* 11. II. *Sacerdotum in collegia cooptatione.* 12. III. *Legum latione.* 13. IV. *Iudiciorum exercitione.* 14. *Perſonis quarum interventu Comitia Tributa peragi ſolita.* 15. *Quæ ſuffragii jus in Comitiis habebant.* 16. *Loco.* 17. *Tempore.* 18. *Ritibus.*

I. Quid Tributa Comitia fuerint veteribus Romanis docet Meſſala apud Agellium lib. XV. cap. XXVII. *Quum ex regionibus & locis hoc eſt per tribus ſuffragium ferebatur.* Hæc Comitiorum deſcriptio ut plenius intelligatur,

tur, quærendum ante omnia, quid *Tribus*, *à quo inſtitutæ*, *quomodo lapſu temporis auctæ*. *Tribus* inter alia nihil aliud quam *quædam populi Romani partes diſtinctæ locis in urbe diverſis & regionibus undique circum urbem per Italia diſperſis*, ſic appellatæ, quemadmodum docet Aſconius III. in Verr. vel *à tributo dando*, vel quod initio *tres* tantum eſſent *Tribus*, unde etiam, qui iis præerant *Tribuni* nominati. *Quis auctor* primus Tribuum fuerit variant inter ſe veteres ſcriptores, quorum principes *Dionyſius & Livius*. *Dionyſius* libro II. cap. VII. auctorem Tribuum nominat *Romulum*, his verbis: *In tres partes, diviſa univerſa multitudine, ſingulis præclarum aliquem virum ducem præpoſuit; deinde unumquemque rurſum in X. partibus totidem fortiſſimos viros ei præfecit, has Curias, illas Tribus vocare voluit. ſicut vocantur & hodie.* Auctor igitur *Tribuum Romulus* ex ſententia Dionyſii, & aliorum plurium, qui res Romanas litteris conſignarunt. *Livius* libro I. cap. XLIII. quemadmodum & nonnulli alii, Tribus inſtitutas notat *à Servio Tullio*. Varro & Plutarchus Romulum etiam edunt; ſed in eo ab Dionyſio differunt, quod Dionyſius ſcribit Tribus *ab Romulo inſtitutas ante omne bellum*; Varro vero & Plutarchus *poſt bellum Sabinum confectum*. Sed non mirum veteres ſcriptores ſerram inter ſe reciprocare in re tam antiqua. Dionyſii opinio videtur veritati maxime conſentanea, cum ob alia, tum vero ob nomina Tribubus impoſita. Erant illa *Ramnenſis*, *Tatienſis*, *Lucerum*. *Ramnenſem* dictam volunt *ab Romulo*, primo Urbis conditore: *Tatienſem* vel Titienſem à Tito Tatio Sabinorum rege; *Lucerum* vero à *Lucumone* vel *Lucretino*, vel denique ab *Luco Aſyli*, quemadmodum plene docui ad I. Antiquit. Romanarum partem, qua urbem Romam delineavi. *Tribus* igitur *tres* ſecundum meliorum opinionem fuerunt. Alterum tantum addidit L. Tarquinius Priſcus, qui receptis in urbem devictis hoſtibus, & ternario Tribuum numero non ſufficiente, *ſex numero Tribus* conſtituit, vetereſque duplicavit, monitus ab Augure Nævio, ſub iiſdem nominibus; appellans *primos & ſecundos Ramnes*, *Tities*, *Luceres*, Hiſtoriam ſatis notam legere eſt apud Livium lib. I. cap. XIII. Feſtus lib. XVII. *Sex veſtæ ſacerdotes conſtitutæ ſunt, ut Populus pro ſua quaque parte haberet miniſtram ſacrorum. Quia civitas Romana in ſex eſt diſtributa partes. In primos, ſecundoſque Titienſes, Ramnes, Luceres.* Servius Tullius iterum minore numero *in quatuor tribus* vel *partes* diſtribuit Populum Romanum quam rejectis antiquis nominibus, non ab *auctore* vel *gentis origine*, ſed ab *locis*, qui colebantur, appellavit. I. *Suburanam*, in qua princeps mons Cælius, Carinæ, Cerolienſis & Subura. II. *Eſquilinam*, in qua Eſquiliæ, quæ duo montes habiti *Ciſpius* & *Oppius*. III. Collinam, in qua Viminalis & Quirinalis. IV. *Palatinam*, in qua *Palatium*. Videndus omnino Varro lib. IV. de L L. §. IX. Ita cives Romanos

nos in quatuor partes diſtribuit Servius Tullius, quas *Urbanas* appellavit. Idem univerſam ruſticam multitudinem diviſit in XV. tribus, quarum nomina *Rumulia*, *Læmonia*, *Pupinia*, *Galeria*, *Pollia*, *Volcinia*, *Æmilia*, *Cornelia*, *Sergia*, *Horatia*. *Menænia*, *Papiria*, *Sergia*, *Veturia*, *Claudia*. Sic ſub Servio fuerunt in univerſum *Tribus* XIX. qui numerus manſit ad annum CCLVIII. Eo enim additæ *duæ adhuc Tribus*, ut notat Livius lib. II. Eorum nomina cenſet fuiſſe Carol. Sigonius, *Cruſtuminam* & *Vejentinam*. Sic XXI. Tribus fuerunt Anno CCLXVI. ex novis civibus *quatuor tribus* additæ, *Stellatina*, *Tromentina*, *Sabatina*, & *Arnienſis* XXV. tribuum numerum expleverunt. Livius lib. VI. cap. V. ubi male XXXV. Rurſus anno CCCXCV. ſcribente eodem Liv. lib. VII. cap. XV. *duæ tribus additæ Pomptina & Publilia*, conſtituerunt *tribus* XXVII. Deinde anno CCCCXXI. *duas Tribus* ſuperioribus addiderunt *Metiam & Scaptiam*, ob novos cives, Cenſores Publilius Philo & Sp. Poſthumius. Iterum *duæ Tribus Uſentina & Falerina* anno CCCCXXXV. fuerunt adjectæ; Anno vero CCCCLIV. rurſus *duæ Anienſis & Tarentina*. Tandem anno IↃXII. duæ tribus *Velina* & *Quirina* additæ, numerum expleverunt XXXV. Tribuum, qui numerus integer uſque ad extrema Reipublicæ tempora permanſit, ut notat Florus Epitome libro XIX. Sub Imperatoribus plures fuerunt additæ, quorum omnium ut & ſuperiorum XXXV. paſſim in Inſcriptionibus & apud Varronem libro VII. de LL. aliosque ſcriptores frequens mentio. De Tribubus, earumque nominibus & numero legendi Onuphrius, Carolus Sigonius, Georgius Fabricius, Aldus Manutius & alii.

2. Ab his igitur *Tribubus* dicta *Tributa Comitia*: quorum habendorum cauſſæ generales erant quatuor. I. *Creatio minorum* Magiſtratuum. II. *Sacerdotum* in collegio cooptatio. III. *Legum* latio. IV. *Iudiciorum* exercitio.

3. Quod ad primam cauſſam; notandum *Magiſtratus illos*, qui his Comitiis creabantur fuiſſe *minores*) eosque partim *urbanos*, partim *provinciales*, *urbanos* autem vel *ordinarios* vel *extraordinarios*.

4. De ſingulis ordine paucis dicam. *Urbani* iique ordinarii Magiſtratus, qui his Comitiis creabantur, erant omnes minores Magiſtratus, qui ſingulis annis ad ſuum munus ordinarium in urbe obeundum à populo creabantur. Tales erant *Tribuni plebis*, *Ædiles plebis*, *Ædiles curules*, *Quæſtores*, *Triumviri capitales*, *Triumviri nocturni*, *Triumviri*, *Tribuni Militum*.

5. *Tribunos & Ædiles* plebis, quum primo Curiatis Comitiis crearentur, poſt legem à Volerone Tribuno plebis latam, *ut ſcilicet plebei Magiſtratus Tributis Comitiis fierent*, his Comitiis ſemper creatos fuiſſe, teſtantur tum alii, tum clare Livius lib. II. cap. LVI. Dionyſius lib. IX. cap. LIX.

6. Ædi-

6. Ædiles Curules his Comitiis creatos fuiſſe docet L. Piſo l. III. Annal. apud Agell. lib. VI. cap. IX. *Cn.* inquit, *Flavius patre libertino natus ſcriptum faciebat: iſque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles ſubrogabantur: cumque pro tribu ædilem curulem renunciaverunt, at ædilis, qui Comitia habebat, negat accipere, neque ſibi placere, qui ſcriptum faceret, cum ædilem fieri. Cn. Flavius Annii filius dicitur tabulas poſuiſſe; ſcriptum ſeſe abdicaſſe: iſque ædilis curulis factus eſt.* Legendus etiam eadem de re Livius lib. IX. extremo. *Cæterum Flavium dixerat ædilem forenſis factio, Ap. Claudii cenſura vires nacta, qui Senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat, & poſteaquam eam lectionem nemo ratam habuit nec in curia adeptus erat, quas petierat opes Urbanas: humilibus per omnes tribus diverſis, forum & Campum corrupit, tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent.* Quæſtores his Comitiis creatos teſtantur Livius lib. IV. cap. LIV. Et alii ſcriptores. Quin & Cicero l. VII. ad familiares Epiſt. XXX. ad M. Curium his verbis: *In campo certe non fuiſti, quum hora ſecunda Comitiis Quæſtoriis inſtitutis, ſella Q. Maximi, quem illi Conſ. eſſe dicebant, poſita eſſet. Quo mortuo nuntiato, ſella ſublata eſt. Ille autem qui Comitiis Tributis eſſet auſpicatus, centuriata habuit, conſulem hora ſeptima renunciavit, qui uſque ad Kalend. Januar. eſſet, quæ erant futura mane poſtridie.* Eadem & hic *quæſtoria* & *tributa*. *Triumviros Capitales* iiſdem Comitiis fuiſſe factos, notat Cicero oratione pro Cluentio, qua dicit *Q. Manilium his Comitiis* Triumvirum *Capitalem creatum.* De *Triumviris nocturnis* legendus Livius lib. IX. extremo. *Invenio in quibuſdam annalibus, cum appareret ædilibus, fierique ſe pro tribu ædilem videret, neque ejus accipi nomen; quod ſcriptum faceret; tabulam poſuiſſe, & juraſſe, ſe ſcriptum non facturum. Quem aliquanto antea deſiſſe ſcriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto, triumviratibuſque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ.* De *Triumviris* AAÆFF. *Et Tribunis militum* idem Livius lib. VII. cap. V. *Itaque non patri modo remiſſa cauſſæ dictio eſt, ſed ipſi etiam adoleſcenti ea res honori fuit. Et cum eo anno primum placuiſſet tribunos militum ad legiones ſuffragio fieri (nam & antea ſicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipſi faciebant) ſecundum in ſex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandum gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egiſſet.* Et Aſconius Pedianus in Verr. *Tribunorum militarium duo ſunt genera. Primum eorum, qui Ruffuli dicuntur Hi in exercitu creari ſolent. Alii ſunt Comitiati, qui Romæ Comitiis deſignantur.* Initio facto ab anno CCCXCIII. Quod tamen reſtringendum ad *Tribunos Comitiatos.* Duo enim erant *Tribunorum* genera, ut notat ibidem Livius & Aſconius; quorum alii *Ruffuli* appellabantur, alii *Comitiati. Ruffuli* in exercitu ab Imperatoribus vel belli Ducibus; *Comitiati*, vero Romæ Comitiis creabantur. Tales erant Magiſtra-

tus *Urbani minores & ordinarii*, qui Comitiis Tributis creabantur. *Extra ordinarii* erant *Præfecti annonæ*, *Duum viri navales*, *Quæſtores parricidii*, & alii, quos paucis oſtendam.

7. De *Præfectis Annonæ* Livius libro IV. cap. XIII. *Poſtremo perpulere Plebei haud adverſante Senatu, ut L. Minutius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo Magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quam ad curationem miniſterii ſui: quamquam poſtremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit.* De *Duumviris Navalibus* idem lib. IX. cap. XXX. his verbis: Et *duo imperia eo anno* CCCXCIII. *dari cœpta per populum, utraque ad rem militarem pertinentia: Unum, ut tribuni militum ſenideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea per quam paucis ſuffragio populi relictis locis, Dictatorum & Conſulum ferme fuerant beneficia: tulere eam rogationem Trib. Pleb. L. Attilius, C. Martius: alterum, ut duumviros navales claſſis ornandæ, reficiendæque cauſa idem populus juberet.*

8. De *Quæſtoribus parricidii* teſtatur Salluſtius, Aſconius, alii. Quin & *Duumviros*, quibus cura eſſet *ædes ſacras locandi, ædificandi, conſecrandi & reſtituendi*, his Comitiis factos fuiſſe à populo nuſquam non teſtatur Livius, & præter Livium Cicero orat. pro domo.

9. Addit Livius alios minores extraordinarios, qui his Comitiis creari ſoliti, ut *Quinqueviros turribus muriſque reficiendis* lib. XXV. cap. VII. *Comitia deinde à prætore urbano de Senatus ſententia, plebiſqueſcito ſunt habita: quibus creati ſunt Quinqueviri muris turribuſque reficiendis, &c.* *Triumviros & Quinqueviros Menſarios* libro VII. cap. XXI. *Inclinatis ſemel in concordiam animis, novi Conſules fænebrem quoque rem, quæ diſtinere unanimos videbatur levare agreſſi, ſolutionem alieni æris in publicam curam verterunt: Quinqueviris creatis quos Menſarios ab diſpenſatione pecuniæ appellarunt.* Et lib. XXIII. c. XXI. *Et Romæ quoque propter penuriam argenti Triumviri menſarii rogatione Minutii, Trib. pleb. facti, L. Æmilius, qui Conſul cenſorque fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis Conſul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum trib. pleb. erat.* *Triumviros ſacris conquirendis & donis perſequendis*, lib. XXV. cap. VII. *Triumviros juvenibus ad militiam conquirendis* idem lib. eod. cap. V. De his omnibus in genere loquitur Valerius Meſſala Augur apud Agellium libro XIII. cap. XV. quum inquit: *Minoribus magiſtratibus creandis Tributis Comitiis Magiſtratus, ſed juſtius curiata datur lege.* Quibus verbis antiquus ſcriptor hoc vult: *Omnes minores Magiſtratus creari Comitiis Tributis, quum primis temporibus Curiatis Comitiis, juſtius & meliori jure fierent.*

10. Dixi his Comitiis creari ſolitos minores magiſtratus non ſolum *Urbanos*, verum etiam *Provinciales*, tales erant *Proconſules*; *Proprætores*, *Proquæſtores*;

ſtores; quorum tamen his Comitiis creatio ita reſtringenda, ut intelligamus eos his creatos fuiſſe, ſi extra ordinem pronunciare iis mandarentur, quemadmodum plenius alio loco docebo. Hæc de prima Comitiorum Tributorum cauſſa. De *magiſtratuum minorum & urbanorum & provincialium* creatione.

II. Secundam cauſſam dixi fuiſſe *Sacerdotum in collegio cooptationem. Sacerdotum* inquam *non omnium.* Erant enim qui a Collegis ſuis cooptabantur, quales erant *Salii, Luperci, Fratres Arvales, Sacerdotes Galli* & *Sacerdotes Titii*; *Veſtales* à Pontifice Maximo capiebantur; *Rex ſacrorum* Centuriatis: *Flamines & Curio Maximus* Curiatis Comitiis creabantur. Solus autem Pontifex Maximus ante legem Domitiam Tributis Comitiis fiebat. Alios addit Lex Domitia. Tulit eam Cn. *Domitius Ænobarbus* Trib. pleb. anno DCLI. C. Mario III. L. Aurelio Areſte Conſulibus. Hac lege, jure ſacerdotum ſubrogandorum à Collegiis ad populum tranſlato, ut notat Sueton. in Nerone cap. II. *Ut igitur paulo altius repetam, atavus ejus Cn. Domitius in tribunatu pontificibus offenſior, quod alium quam ſe in patris ſui locum cooptaſſent, jus ſacerdotum ſubrogandorum à collegiis ad populum tranſtulit*: &c. & Vellejus Paterculus lib. II. cap. XII. *quo anno Cn. Domitius tribunus plebis legem tulit, ut ſacerdotes, quos antea collegæ ſufficiebant, populus crearet.* Cæperunt ab eo tempore Comitiis Tributis creari *Pontifices, Augures, Feciales, Septemviri Epulonum & Quindecimviri ſacris faciundis.* Legem Domitiam abrogavit. *L. Cornelius Sulla Dictator*, ut ſcribit Pedian. *in* divinat. Comment. & Dio lib. XXXVII. Reſtituit, abrogata Cornelia Domitiam, *T. Attius Labienus Trib. plebis* anno DCXC. M. Tullio Cicerone & C. Antonio Conſulibus. Dio l. XXXVII. Abrogavit item Domitiam C. *Antonius Conſul.* anno DCCIX. Reſtituit ſecundo *Senatus* C. Vibio Panſa A. Hirtio Coſſ. Cicero Philipp. XIII. Abrogata tertium lex Domitia *ſub Auguſto*, & primo Collegiorum, deinde Romanorum Principum arbitrio, quo omnia agebantur, Sacerdotes, non amplius Tributis Comitiis creari cœperunt. Plinius l. IV. Epiſt. VIII. *Gratularis mihi, quod acceperim auguratum, jure gratularis, primum quod graviſſimi principis judicium in minoribus etiam rebus conſequi pulchrum eſt, deinde quod ſacerdotium ipſum cum priſcum & religioſum, tum hoc quoque ſacrum plane & inſigne eſt, quod non adimitur viventi, &c.*

12. Tertiam Tributorum cauſſam docui *Legum lationem*: *Legum*, inquam non omnium, ſed earum tantum, quas Tribuni plebis ferebant, quæque ab ipſa plebe *Plebiſcita* appellabantur. *Nam Plebiſcita erant quæ plebs plebeo magiſtratu rogante ferebat*, inquit Juſtin. lib. I. Inſtit. tit. II. §. IV. Hujuſmodi plebiſcita præcipue talia erant, *quibus de pace cum aliquo rege vel*

 populo

populo facienda ferebatur. Teſtatur Livius libro XXX. *Tum M. Attilius* ſcribit, *& Q. Minutius tribuni plebis ad populum tulerunt. Vellent, juberent ne Senatum decernere, cum Carthaginienſibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace uti rogatæ omnes tribus erant, juſſerunt pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Idem lib. XXIII. *Q. Martius rex, & C. Atinius Labeo Tribb. plebis ſe interceſſuros dixiſſent: ni prius ipſi ad plebem tuliſſent: Vellent juberentne cum rege Philippo pacem eſſe. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata eſt, omnes quinque & triginta tribus uti rogatæ juſſerunt.* Talia enim erant Plebiſcita, *quibus quis legibus ſolvebatur*, quam tamen auctoritatem Senatus poſtea ſibi arripuit. Teſtatur Aſconius in argumento orationis pro C. Cornelio: *C. Cornelius*, inquit, *legem promulgavit, quæ auctoritatem Senatus minuebat, ne quis niſi per populum legibus ſolveretur: quod antiquo quoque jure erat cautum. Itaque in omnibus Senatus conſultis quibus aliquem legibus ſolvi placebat, adjici erat ſolitum, ut de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat deſitum, reſque in eam conſuetudinem venerat, ut poſtremo ne adjiceretur quidem in Senatus conſultis de rogatione ad populum ferenda, eaque ipſa S. C. per pauculos admodum fiebant.*

13. Quartam denique cauſſam horum Comitiorum dixi fuiſſe *Judiciorum exercitionem.* Judicia hic exaudienda non *capitalia*, ſed *pecuniaria*, quæ mulctæ indicendæ cauſſa exercebantur. Teſtatur Livius in fin. locis præcipuè vero lib. IV. cap. XLI. ubi ſcribit *M. Poſtumium Tribunum plebis his Comitiis à populo decem millibus æris gravis damnatum, quod ad Vejos ejus opera male pugnatum eſſet.* Et hæc de cauſſis quatuor Tributorum Comitiorum dicta ſufficiant: ſequuntur *Perſonæ*, quarum interventu Comitia Tributa peragi ſolita.

14. Perſonæ, quemadmodum in Curiatis & Centuriatis etiam hic duplices conſiderandæ, *aliæ*, quibus jus Comitia Tributa habere; aliæ quæ tulerint ſuffragia. Quod ad *priores perſonas*, eæ erant *Tribuni plebis*, *Conſules*, *Prætores*, *Dictatores.* Jus hæc Comitia habendi competebat *Tribunis plebis*, non quidem omnibus ſimul, plures enim erant, ſed *quibus ſors illud dederat.* Livius lib. III. *Forte quadam utili ad tempus, ut Comitiis præeſſet, potiſſimum M. Duellio (qui unus ex Collegio Tribunorum erat) ſorte evenit, viro prudenti & ex continuatione magiſtratus invidiam imminentem cernenti. Qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius ſe rationem habiturum: pugnarentque collegæ ut liberas tribus in ſuffragium mitteret, aut concederet ſortem comitiorum collegiis, habiturus è lege potius comitia, quam ex voluntate patrum: injecta contentione Duellius conſules ad ſubſellia accitos cum interrogaſſet, quid de comitiis conſularibus in animo haberent, reſpondiſſentque, ſe novos conſules creaturos: auctores popularis ſententiæ,*

tiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis proceſsit, &c. Quin munus illud adſignabat alicui Tribunorum *non ſolum ſors, ſed aliquando etiam Collegarum conſenſus*, cujus rei exemplum eſt apud Livium lib. III. Sed nimis eſt certum Comitia hæc haberi ſolita *à Tribunis plebis*, quam ut pluribus probetur, quod hæc Comitia proprie eſſent plebis, plebi autem præeſſent Tribuni plebis. Creabant autem his Comitiis Tribuni alios Tribunos, & Ædiles plebis: quemadmodum perſpicue docet Dionyſius lib. VI. Livius lib. III. & infinit. aliis locis. Reliquos minores magiſtratus creabant his Comitiis *Conſules & Dictatores*. Illi enim his Comitiis Quæſtores creabant: Cicero libro VII. ad famil. Epiſt. XXX. *In campo certè non fuiſti, cum hora ſecunda, comitiis quæſtoriis inſtitutis, ſella Q. Maximi, quem illi Conſulem eſſe dicebant, poſita eſt, &c. Ædiles Curules* Cicero Orat. pro Plancio. *Sed cur ego ſic ago? quaſi non Comitiis jam ſuperioribus Plancius deſignatus ædilis: quæ Comitia primum habere cœpit Conſul cum omnibus in rebus ſumma auctoritate, tum harum ipſarum legum ambitus auctor: deinde habere cœpit ſubito, præter opinionem omnium: ut ne ſi cogitaſſet quidem quiſpiam largiri; daretur ſpacium comparandi.* Livius lib. VI. ubi ſcribit *primos Ædiles Curules à Dictatore creatos.* Habebant iidem Conſules *Sacerdotum Comitia* Tributa, ut patet ex quadam Ciceronis epiſtola ad Brutum. Hæc de perſonis quæ jus habebant Tributa Comitia exercendi. De *Tribunis quidem plebis, ut alii Tribuni & Ædiles* crearentur: *de Conſulibus* vero, *Dictatoribus*, aliiſque ut *reliqui minores Magiſtratus & Sacerdotes* fierent. Sequitur ut dicamus de perſonis, *quæ ſuffragii jus in his Comitiis habebant.*

15. Comitiis Tributis ſententiam ſuam licebat dicere *omnibus civibus Romanis per Tribus* XXXV. *diſtributis*, non ſolum qui Romæ domicilium habebant, verum etiam qui in Coloniis, Municipiis & Provinciis, modo jus civitatis Romanæ conſequuti eſſent, *cum jure ſuffragii.* Nam cum pleno jure ſuffragii ſimul etiam Tribuni accipiebant, in qua ſuffragii ferendi jus haberent. Legendi Livius lib. XXXVIII. Agellius lib. XV. cap. XXVII. *Tribuni autem neque advocant patricios, neque ad eos referre ulla de re poſſunt: ita ne leges quidem proprie ſed plebiſcita appellantur quæ tribunis plebis ferentibus accepta ſunt; quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec; &c.* Et hæc de perſonis, quarum interventu Comitia Tributa fuerint celebrata. Sequitur locus.

16. Comitiis Tributis non unus erat locus apud Veteres Romanos conſecratus. Habebantur enim interdum in *Campo Martio*, aliquando in *Comitio*, ſæpe in *Capitolio*, nonnunquam in *Pratis Flaminis*, vel *Circo Flaminio.*

In *Campo Martio* celebrata fuiſſe hæc Comitia, nullus non ſcriptor, non

ſolum *magiſtratuum creandorum*, verum etiam *legum ferendarum* & *judiciorum exercendorum* cauſſa. Legendi præter alios Cicero lib. I. Epiſt. I. ad Attic. *Nos autem initium prenſandi facere cogitaramus eo ipſo tempore quo tuum puerum cum his litteris proficiſci Cincius dicebat, in campo, comiciis tribunitiis, ad* XVI. *Kal. Sext. competitores, qui certi eſſe videbantur, Galba, & Antonius & Q. Cornificius.* lib. VII. epiſt. XXX. ad Familiar. *In campo certe non fuiſti, cum hora ſecunda, comitiis quæſtoris inſtitutis, &c.* In *Comitio* docet idem pro Rabirio: ubi equites Romanos ſic alloquitur: *Si jam nobis nunciaretur in Senatu ſententias dici ut his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaretis; ſi lex ferretur, convocaretis ad Roſtra.* Roſtra autem erant *in Comitio.* Quod in *Capitolio*, nonnunquam celebrata Tributa Comitia, teſtantur Plutarchus in Gracchis. Apppianus libro I. bell. Civil. Livius lib. XXV. & XLV. Quod denique in *Circo Flaminio*, probatur ex Livio lib. III. cap. LV. & lib. XXVII. Plutarcho in Marcello. Hæc de *Loco*, ſequitur *Tempus.*

17. Tempus his Comitiis, quemadmodum & Curiatis & Centuriatis, conſecratum, erant omnes *dies Comitiales*, qui quales fuerint, & quod per omnes anni menſes eſſent ſparſi, alias plene docui. Sequuntur *Ritus.*

18. Quemadmodum & Curiata & Centuriata, ſic etiam Tributa ſolemnis præcedebat *indictio.* Nam qui ea habiturus erat indicebat, *trinundino* anteaquam eſſent habenda. Teſtantur paſſim veteres ſcriptores, ex quibus conſtat pleroſque ritus, qui in Centuriatis, obſervatos etiam fuiſſe in Comitiis Tributis. Tributa tamen Comitia *non auſpicato* habebantur. Docet diſerte Dionyſ. l. IX. cap. XLIX. Verba ejus hæc: *Curiata comitia tunc demum rata habebantur, ſi re prius in Senatu agitata, populique calculo per Curias approbata, poſt ambo iſta, divina etiam ſigna atque auſpicia aſſenſiſſent. Tributa vero; etiamſi nec Senatus conſultum præceſſiſſet, nec ſacra vel auſpicia adduxiſſent, una die peragebantur à tribulibus.* Quod de auſpiciis, dico exaudiendum de duobus auſpiciorum generibus, *Avium inſpectione* & *Tripudiorum animadverſione.* Nam *obſervatio de cœlo*, quum ad omnia Comitia adhiberetur, in Tributis etiam obſervabatur. Non enim habebantur, quo die obſervatum eſſet de cœlo. Parendum erat Obnunciationi, ut multis docet Cicero in Vatinium, qui generalem de omnibus Comitiis tradit regulam: *Sed quæro*, inquit, *ſi ad cætera vulnera, quibus putaſti rempublicam deleri, hanc quoque mortiferam plagam inflixiſſes auguratus tui, utrum decreturus fueris id, quod augures omnes uſque à Romulo decreverunt, Iove fulgente, cum populo agi nefas eſſe, an quia tu ſemper hic egiſſes, auſpicia fueris diſſoluturus?* Videndus omnino Sigonius lib. I. de Antiquo jure Civium Romanorum. cap. VII. Et hæc eſt cauſſa, quod veteres ſcriptores aliquando notent *vitio creatos Tribunos aut Ædiles plebis, alioſque*

que minores magiſtratus, quod quo die creati eſſent, fulguraſſet aut tonuiſſet. Non igitur antea quam Tributa Comitia celebrabantur, *aves inſpicere aut tripudia obſervare* neceſſe erat; tantum *ſervabatur de cœlo*, num tonaret vel fulguraret. Ipſo Comitiorum die magiſtratus qui Comitiis præerat, *concionem habebat*, qua quid faciendum eſſet, an minores magiſtratus creandi, an leges ferendæ, an judicia exercenda, docebat. Ea peracta populus *in Tribus* diſcedebat, quemadmodum *Centuriatus* in Centurias, *Curialis* in Curias. Hinc *ſortitiones fiebant.* Eæ erant variæ, omnium prima erat, in qua tribu *Latini ſuffragium ferrent.* Teſtatur Livius libro XXV. cap. III. *Teſtibus datis, Tribuni populum ſummoverunt, ſitellaque illata eſt, ut ſortirentur, ubi Latini ſuffragium ferrent.* Latinis enim, fœdere cum iis icto, data fuit poteſtas ferendi ſuffragii, ſi quando tempore Comitiorum Romæ eſſent. Data, inquam, Latinis hæc poteſtas anno CCLXI. Sp. Caſſio II. & Poſtumo Cominio Coſs. Probant ex variis ſcriptoribus & limitant Nicolaus Grucchius libro II. de Comitiis cap. IV. & Car. Sigonius lib. I. de Antiquo Jure Italiæ cap. IV. Prima igitur ſortitio pertinebat *ad Italos*, in qua nimirum tribu ſuffragium ii eſſent laturi. *Altera ſortitio* fiebat inter Tribus, quo ſcilicet ordine quæque earum ſuffragium eſſet latura. Hic omnium Tribuum nomina *in ciſtellam* cojiciebantur, & quæ prima exierat, prima ferebat ſuffragium, & *prærogativa* appellabatur. Legendus Appian. lib. I. bell. Civil. Sortitione facta, Tribus *ad ſuffragium ferendum vocabatur à præcone*, jubente magiſtratu. Vocata tribus de loco ubi conſiſtebat, per pontes ibat in *ſeptum vel ovile*, de quo in explicatione Comitiorum Centuriatorum. In pontis initio ſtabant *Diribitores*; qui tabellas populo miniſtrabant. Aderat ſtatim *Rogator* magiſtratus, qui ciſtam deferebat colligendis per Tribus ſuffragiis: ut docent Auctor ad Herenn. libro I. Cicero l. I. de natura Deorum Aſconius in Cornelianam, & Suetonius in Cæſare. c. XXI. & LXXXII. Aderant item *Cuſtodes*, quorum munus erat animadvertere, ne quid in ferendis ſuffragiis fieret fraudis. Colligebantur autem ſuffragia *viritim*, id eſt, omnes, qui ex eadem tribu erant rogabantur: & quum tota tribus ſuffragium dixiſſet, ſententiæ numerabantur, id eſt, tot puncta in tabella notabantur: & in quam plures conſenſiſſe videbantur: *ea tribus ſententia renuntiabatur.* Videndus plane Grucchius l. II. c. IV. Hæc in genere obſervabantur Tributis Comitiis: addam ſpecialia quædam. Si magiſtratuum creandorum gratia Tributa hæc Comitia erant indicta, *tot tabellæ dabantur, quot erant Candidati*, quemadmodum in Centuriaris Comitiis dixi. Quia vero XXXV. erant tribus, oportebat *Candidatum, ut à majore populi parte creatus diceretur*, habere XVIII. *tribus ſuffragantes.* Docent hæc paſſim Livius & alii. In legum Comitiis eadem omnino, quæ in Centuriatis

tis

tis obſervabantur: In Judiciorum etiam Comitiis, nemo niſi *prædicta die*, ut inquit Cicero pro Domo, *accuſabatur.* Magiſtratus enim tribus nundinis ter reum accuſabat: trinundino abſoluto quarta accuſatio fiebat ab magiſtratu. Tum demum reus ſordidatus, barba & capillo promiſſis, producebatur in forum, comitante magno amicorum, item atratorum numero. Ibi reus pro roſtris vel ſuis verbis vel amicorum ſe defendebat: quo facto populus in ſuffragium mittebatur, Tabellas habens duplicis generis, *unam* UTI ROGAS, concondemnatoriam; *alteram* ANTIQUO abſolutoriam. Poſt dicta ſuffragia, eadem omnino fiebant, quæ in Centuriatis. Magiſtratus creati renunciabantur, & ab frequenti populo domum deducebantur. Leges juſſæ & latæ publicabantur, id eſt, ut docet Corn. Tacitus. l. XI. Annal. *Æreis tabulis per fora & templa figebantur.* Rei damnati illico prædes dabant ſolvendæ mulctæ, alioquin in vincula deducebantur à magiſtratu. Livius lib. XXXVIII. cap. LVIII. in hiſtoria L. Scipionis Aſiatici, *Iudiciis à Q. Terentio prætore perfectis, Hoſtilius & Furius damnati, prædes eodem die quæſtoribus urbanis dederunt. Scipio cum contenderet, omnem quam accepiſſet pecuniam, in ærario eſſe nec ſe quicquam publici habere, in vincula duci eſt cœptus.* Et Agellius libro VII. cap XIX. *Pulchrum atque liberale atque magnanimum factum Tib. Sempronii Gracchi in exemplis repoſitum eſt. Id exemplum hujuſmodi eſt. L. Scipioni Aſiatico P. Scipionis Africani ſuperioris fratri C. Minucius Augurinus tribunus plebei multam irrogavit: eumque ob eam cauſam prædes poſcebat. Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum provocabat; petebatque ut virum conſularem triumphalemque à collegæ vi defenderent. Octo tribuni, cognita cauſſa, decreverunt. ejus decreti verba, quæ poſui, in annalium monumentis exſcripta ſunt.*

QUOD. P. SCIPIO. AFRICANUS. POSTULAVIT. PRO. L. SCIPIONE. ASIATICO. FRATRE. CUM. CONTRA. LEGES. CONTRA. Q. MOREM. MAJORUM. TRIBUNUS. PLEBEI. OMNIBUS. ACCITIS. PER. VIM. INAUSPICATO. SENTENTIAM. DE. EO. TULERIT. MULTAM. Q. NULLO. EXEMPLO. IRROGARIT. PRÆDES. Q. OB. EAM. REM. DARE. COGAT. AUT. SI. NON. DET. IN. VINCULA. DUCI. JUBEAT. UT. EUM. A. COLLEGÆ. VI. PROHIBEAMUS. ET. QUOD. CONTRA. COLLEGA. POSTULAVIT. NE. SIBI. INTERCEDAMUS. QUO MINUS. SUAPTE. POTESTATE. UTI. LICEAT. D. E. R. NOSTRUM. SENTENTIA. OMNIUM. DATA. EST. SI. L. CORNELIUS. SCIPIO. ASIATICUS. COLLEGÆ. ARBITRATU. PRÆDES. DABIT. COLLEGÆ. NE. EUM. IN. VINCULA. DUCAT. INTERCEDEMUS. SI. EJUS. ARBITRATU. PRÆDES. NON. DABIT. QUO. MINUS. COLLEGA. SUA. POTESTATE. UTATUR. NON. INTERCEDEMUS.

Summarium, Cap: v.

1. *De Communibus in perſonis quarum aliæ Principales, aliæ Adjuvantes. Principales erant Candidati, eorum* 1. *Nomenclatione.* 2. II. *Blanditia.* 3. III. *Aſſiduitate quæ.* 4. *Ambitione, Prenſatione, Rogatione* III. *Benignitate.* 5. *Perſonis adjuvantibus.* 6. *Rogatoribus.* 7. *Præconibus.*

1. Hæc dicenda habui quæ ſingulariter obſervanda in Comitiis Curiatis, Centuriatis & Tributis: reſtat ut addam quædam in omnibus *Communia*; quæ præcipue conſideranda in perſonis, quibus locus erat in omnibus Comitiis. Earum aliæ principales, aliæ adjuvantes. *Principales* erant *Candidati. Candidati* apud veteres Romanos dicebantur, qui magiſtratum aliquem petebant: Comitiis vel *Curiatis*, vel *Centuriatis*, vel *Tributis*. Dicta autem Candidati *ab togâ candidâ*, quam geſtabant, qui ſe magiſtratum petere profitebantur. Vocibus his utor; nam Candidati *profiteri* dicebantur. Vellejus libro II. *Tum in comitiis habendis præcipuum egit conſulem. Nam & quæſturam petentes, quos indignos putavit, profiteri vetuit: &, cum facturos id ſe perſeverarent, conſularem, ſi in campum deſcendiſſent, vindictam minatus eſt. Et Egnatium florentem favore publico, ſperantemque, ut præturam ædilitati, ita conſulatum præturæ ſe juncturum profiteri vetuit:* apud Sueton. in Auguſto cap. IV. *Confiteri* legitur in vulgatis, pro *profiteri* quæ vox in Mss. Codicibus. Poterant autem omnes profiteri in togâ Candidâ petitionem: populo inquam ſupplicare in toga candida cuivis erat liberum, qui quod ambiebat à populo ſe obtinere poſſe ſperabat. Sed præcedebat hic *Magiſtratuum ac Senatus cognitio.* Ne enim populus magiſtratum alicui mandaret indigno, aut contra leges, publicæ rei intererat, *conſiderari Candidatorum cauſſas à magiſtratibus & concilio publico*: quæ deinde ad populum allegatæ, efficiebant ut eorum tantum qui digni eſſent, rationem Comitiis habere vellet. Si igitur juſta & legitima eſſet petitio. *Nomina eorum* dicebantur *accipi*, eorum *ratio haberi*: & contrario qui repellebantur, eorum *nomina non accipi* dicebantur, aut *eorum ratio non haberi.* Teſtantur Livius lib. IX. l. XXVII. l. XXXIX. Agell. lib. III. cap. IX. Cæſar libro III. de bello Civ. Sueton. in Julio c. XVII. Cicero in Bruto, Philip. II. & libro XVI. ad Familiar. Epiſt. II. Valer. Maxim. lib. III. cap. ult. lib. IV. cap. I. Vell. Paterculus lib. II. Profeſſio autem in duobus præcipuè erat poſita. *Amicorum & Populi voluntate concilianda. Amici* hic dicebantur, non ſolum *propinqui & neceſſarii*, verum etiam omnes, qui aliquid bonæ voluntatis oſtendebant. Hi omnes

erant conciliandi. Qui propinqui, qui neceſſarii, ſatis notum. Qui bonam voluntatem oſtendebant, erant in triplici diſcrimine, *Salutatores*, *Deductores*, *Sectatores*. *Salutatores* primâ diei hora domum petitoris veniebant, & ſalute dictâ domum inde diſcedebant. Qui ritus apud nullum ſcriptorem elegantius delineantur, quam apud Martialem nullo non loco. *Deductores* autem matutino tempore veniebant, ſed tantiſper expectabant, dum petitorem domo exeuntem in forum deducerent. Hi *Anteambulones* fere dicebantur, ut videre eſt paſſim cum apud alios tum apud Martialem.l.II.Ep.XVIII.v.v. *Sectatores* aſſidui cum petitore omnibus horis erant, ejuſque latera ſtipabant. Sic amici conciliabantur. Popularis autem voluntatis conciliatio quatuor partibus conſtabat, *Nomenclatione*, *Blanditia*. *Aſſiduitate* & *Benignitate*. *Nomenclatio* eam habebat vim, ut petitor ſuo quemque nomine appellaret ac ſalutaret. Elaborandum enim erat Candidato, ut ſingulorum civium nomina teneret: videbatur enim parum ejus rationem habere, qui aut non tenebat, aut oblitus erat nomen alterius. Quia vero in tanto populo fieri non poterat, ut æque omnes cogniti eſſent, habebant veteres Romani ſervos, qui nomina omnia civium, ut quiſque occurrebat, ſuggererent: ii *Nomenclatores* dicebantur, de quibus apud Suetonium. Aug. c.XIX. Cal.c.XXI. Claud.c.XXXIV. Cicero pro Muræna *Monitores* vocat. Feſtus: l.VI. *Fartores*. *Fartores*, inquit, *nomenclatores, qui clam velut infarcirent nomina ſaluta torum in aurem candidati*. *Nomenclator* quidem quod nominaret. *Monitor* quod moneret, *Fartor quod clam veluti infarciret in aures candidatorum nomina*, ut docet Feſtus.

2. Altera pars rationis popularis erat *Blanditia*. Blandiri dicebantur, quum occurentes ſalutarent non proprio ſed honeſtiori nomine, *patrem*, *fratrem*, *patronem*.

3. *Aſſiduitatis* quam tertio loco poſui, ad conciliandum populi voluntatem, tres erant partes: *Ambitio*, *Prenſatio*, *Rogatio*.

4. *Ambire* nihil aliud quam circuire. Ambibant autem Petitores non Romæ ſolum & in foro, ſed etiam in Conciliabulis Italiæ in quibus cives multi negotiandi cauſſa verſabantur. Legendus Plinius libro VI. epiſt. VI. *Prenſare* rogandi cauſſa ſingulorum dextram prehendere. *Rogare* denique erat precibus petere aut beneficium repoſcere. *Rogabant* autem ipſi Candidati, tum adhibiti ab ipſis clari viri, qui *ſuffragatores* appellabantur. *Suffragationis* autem formula apud Livium legitur lib. X. cap.XIII. ubi ſic loquitur Fabius Maximus: *P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente ſuo, quaſo mecum conſulem faciatis.* Alia item eſt apud Sueton. in Julio cap. XLI. *Commendo vobis illum, & illum, ut veſtro ſuffragio ſuam dignitatem teneat.* Rogationis etiam ſpecies erat *Tunica depoſitio*, cujus cauſſas aperit Plutarch.

Plutarch. Probl. XLIX. *Ne in ſinu pecuniam geſtare poſſent Candidati, qua ſuffragia emerent, ſive ut cicatrices adverſo pectore acceptas commodius poßent oſtendere omnibus, qui occurrerent: aut quemadmodum prenſationibus & ſupplicationibus, ſic etiam habitu & imitatione corporis ſe deprimerent. Benignitas*, quam partem quartam dixi conciliationis curæ popularis, poſita erat *in congiariis dandis, prandiis præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis, pecuniis dividundis, dandis denique muneribus.* Quin & poſtremis Reipublicæ temporibus conſuetudo obtinuit, ut præſenti pecunia populo ſuffragia emerentur, & ad eam rem miniſtri adhiberentur, *Interpretes, Sequeſtres* & *Diviſores, Interpretes* teſte Aſconio erant, *per quos pactio inducebatur; quique pecunias pronuntiabant per Centurias, Curias & Tribus*, de quibus legendus etiam Sueton. in Cæſ. c. XIX. *Sequeſtres* dicebantur eodem Aſcon. teſte, *apud quos pecunia deponebatur: Diviſores* denique, *qui ſingulis nummos diſtribuebant. Diviſorum* etiam mentio apud Suet. in Octavio cap. III. Et hæc de Candidatis.

5. Reſtat ut dicamus nonnihil de perſonis adjuvantibus quæ in omnibus Comitiis habebant locum; tales erant *Diribitores, Rogatores, Cuſtodes & Præcones.* Diribitores erant qui in Pontis initio ſtantes populo ſuffragia laturo tabellas diribebant, id eſt diſtribuebant. Cicero poſt redit. ad Senatum *Quando illa dignitate tot diribitores cuſtodesque vidiſtis.* Diribitores hos ſummos ſæpe fuiſſe viros, non perpetuo tamen, *ſed quum de rebus magnis eſſet agendum* docet Cicero in Piſonem: *Hoc certo video quod indicant tabulæ publicæ, vos rogatores, vos diſtributores, vos cuſtodes fuiſſe tabularum, & quod in honoribus veſtrorum propinquorum non facitis, vel ætatis excuſatione, vel honoris; id in ſalute mea, nullo rogante vos veſtra ſponte feciſtis.* Ex quibus verbis conſtat Diribitores hos ab Candidatis *rogari* ſolitos ad munus hoc ſubeundum: deinde *juvenes* fuiſſe; fuiſſe item *honore præditos* quamvis non perpetuo, item *voluntarium* fuiſſe hoc munus, non neceſſarium.

Rogatores erant, qui per ſingulas Curias, Centurias, Tribus, tabellas ſuffragii colligebant; qui, inquam, ciſtam deferebant, in quam tabellas ſuffragii populus conjiciebat. Hi Rogatores etiam erant principes ex Senatu viri, quemadmodum notat Cicero in Piſonem & lib. II. de divinat. ubi ita ſcribit; *At Aruſpices divini quos cum Tiberius Gracchus propter mortem repentinam ejus qui in prærogativa referenda ſubito concidiſſet; in Senatum introduxiſſet, eum juſtum rogatorem Comitiorum fuiſſe dixerunt.* Videtur autem, Auguſtus munus hoc certis quibuſdam hominibus ex equeſtri ordine attribuiſſe. Teſtatur Plinius lib. XXXIII. c. II. de Decuriis equitum ab Auguſto inſtitutis. *Decuriæ quoque ipſæ pluribus diſtinctæ nominibus fuere. Tribunorum æris & ſelectorum judicum. Præter hos etiamnum nongenti vocabantur ex omnibus ſelecti ad*

ad cuſtodiendas ciſtas ſuffragiorum in Comitiis Cuſtodes, qui præter id quod obſervabant, ne quid fraudis committeretur in ſortitionibus & ſuffragiis dicendis, deſcribebant etiam cujuſque Centuriæ educta è ciſta ſuffragia, ut inde appareret quæ eſſet illius Centuriæ ſententia.

7. *Præcones* denique erant, *qui ſententias Curiarum*, Centuriarum & Tribuum ab cuſtodibus ex ciſta eductas alta & magna voce pronuntiabant. Cic. VII. in Verr. *Tu quum Prætor renuntiatus es quoquo modo (mitto etiam & prætereo quid tum actum ſit) ſed quum eſſes renuntiatus ut dixi, non ipſa præconis voce excitatus es, qui te toties ſeniorum juniorumque Centuriis illo honore adfici pronuntiavit.* Idem II. in Rullum *Itaque me non extremæ Tribus ſuffragiorum, ſed primi illi veſtri concurſus, neque ſingulæ voces præconum, ſed una voce univerſus populus Romanus conſulem declaravit.* Videndus idem pro Milone. Agell. lib. XII. cap. VIII. *Æmilius quoque Lepidus & Fulvius Flaccus, nobili genere ampliſſimiſque honoribus & ſummo loco in civitate præditi, odio inter ſe gravi & ſimultate diutina conflictati ſunt. Poſtea populus eos ſimul cenſores facit, atque illi, ubi voce præconis renunciati ſunt: &c.* Talis igitur erat apud veteres Romanos Comitiorum ratio florente & ſtante Republica. Paucis oſtendam, qualis illa fuerit ſub Imperatoribus & concludam. Comitiorum res amiſſa libertate varie habita. Julius Cæſar jus creandi magiſtratus non totum à populo tulit, crudâ adhuc ſervitute; ſed *cum eo diviſit*. Clare docet Sueton. cap. XLI. *Comitia cum populo partitus eſt, ut exceptis Conſulatus competitoribus de cætero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, renuntiarentur, pro parte altera quos ipſe edidiſſet. Et edebat per libellos cuique tribui miſſos ſcriptura brevi, Cæſar dictator illi tribui. Commendo vobis illum, & illum, ut veſtro ſuffragio ſuam dignitatem teneant.* Auguſtus deinde *Comitiorum priſtinum jus* (verbis utar Suetonii cap. XL.) *reduxit, multiplici pœnâ coërcito ambitu, Fabianis & Scaptienſibus tribulibus ſuis die comitiorum, nequid à quoquam candidato deſiderarent ſingula millia nummum à ſe diviſit. Priſtinum* appellat non vetus illud, quod integrâ libertate obtinebat: ſed hoc idem, quod à patre ejus Julio inſtitutum. *Priſtinum* tamen ideo, quia per bella civilia & impotentem Tribunatum abolitus erat Cæſarianus ille mos, quem ut vult Suetonius reduxit longo intervallo Auguſtus, quod etiam docet Dio lib. LIII. Tiberius primus, animis Quiritium fratris & jam ad ſervitutem factis jus omne Comitiorum ſibi & Senatui ſumſit, Tacit. l. I. Annal. cap. XV. *Tunc primum è campo Comitia ad Patres tranſlata ſunt. nam ad eam diem, etſi potiſſima arbitrio Principis, quædam tamen ſtudiis tribuum fiebant, neque populus ademptum jus queſtus eſt, niſi inani rumore & ſenatus largitionibus ac precibus ſordidis exſolutus, libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures quam quatuor candidatos commendaret ſine*

repulſâ

repulsà & ambitu deſignandos. Conſulum autem renuntiationem ad ſe ſolum Tiberium tranſtuliſſe ſcribit Dio lib. LVIII. Ex eo tempore expers ſuffragiorum fuit populus donec *Cajus tentavit Comitiorum more revocato ſuffragia populo reddere*, ait Suetonius cap. XVI. *ſed idem ille omiſit.* Tiberianum autem morem apud ſequentes principes valuiſſe deinceps clarum ex Memoriis rerum.

Finis Comitiorum Romanorum.

Paulus G. F. P. N. Merula
DE
PRÆMIIS
Quæ Militiam ſequebantur
ROMANORUM.

SUMMARIUM, Cap: I.

I. *Quædam militiam præcedebant, quædam comitabantur.* 2. *Sequebantur eam confectam Animadverſio & Diſtributio.* 3. *Animadverſio vel pœna duplex erat.* 4. *Cum iis qui ſeſe non dedebant ſævius agebatur.* 5. *Vel mitius & clementius.* 6. *De animadverſione in proprios cives quæ erat levior.* 7. *Vel gravior.* 8. *De præmiorum diſtributione.* 9. *Templorum exſtructione vel ornatione.* 10. *Tropæorum erectione.* 11. *Gratiarum actione Diis & ſupplicatione ad omnia pulvinaria habita.* 12. *Gratitudine erga exercitum.* 13. *Præmiis diurnis.* 14. *Triumpho.* 15. *Vel Ovatione.* 16. *Unde dicta.* 17. *Diuturnis ſtatuarum erectione.* 18. *Vel Cognominibus Imperatoribus ab devictis hoſtibus impoſitiſquæ ab animo à corpore à fortuna tracta.* 19. *Iis quæ ab animo & corpore.* 20. *A rebus geſtis.* 21. *Iis quæ in militem conferebantur.* 22. *Præmiis majoribus & calidioribus.* 23. *Statuis vel.* 24. *Agris.* 25. *Minoribus & fluxis.* 26. *Corona.* 27. *Triumphali.* 28. *Obſidionali.* 29. *Civica.* 30. *Murali.* 31. *Caſtrenſi.* 32. *Navali.* 33. *Vel armillis.* 34. *Vel Phaleris.* 35. *Vel haſtis.* 36. *Vel vino.*

1. Militiam Romanorum quædam præcedebant, quædam comitabantur, quædam verò ſequebantur. Prima quæ præcedebant, & quæ comitabantur ad inſtitutum noſtrum non pertinent. De iis alio tempore dicam.

2. Sequebantur autem militiam confectam præcipuè duo Animadverſio, & præmiorum Diſtributio.

3. Animadverſio vel pœna duplex erat. Fiebat enim vel in Hoſtes devictos,

victos, vel in Milites obedientiam detrectantes aut delinquentes. Quamvis nec Animadverſio pertineat ad illa, quibus de pollicitus ſum me dicturum; tamen ſummatim dicam. Quod ad Animadverſionem in devictos hoſtes, teſtantur omnes auctores & Hiſtoriographi præcipue vero Dionyſius Halicar. lib. II. Magnam ſemper fuiſſe clementiam Romanorum in debellatos, hoc ex ſcriptoribus obſervare licet, Hoſtes, qui ſeſe dedebant Romanis, ſub jugum mitti ſolere: de quo more Dionyſius lib. III. cap. XXVIII. *Eſt autem Romanis mos, ut quoties hoſtes traditis armis deditionem faciunt, duas haſtas rectas humi defigant, & tertiam ſupra illas duas tranſverſam accommodent ac ligent, deinde captivos ſub illas mittant: & ubi tranſierunt, eos domum ſuam liberos dimittant. Hocque, ab illis Iugum vocatur, quod etiam poſtremum inter cæteras expiationes legitimas, illi qui tunc juvenem luſtrarunt, adhibuerunt.* Et Feſtus lib. IX. qui jugum extruit, hoc modo: *Iugum*, inquit, *ſub quo victi tranſibant, hoc modo fiebat: fixis duabus haſtis, ſuper eas ligabatur tertia: ſub iis victos diſcinctos tranſire cogebant.* Vide eundem paulò poſt: & Livium l. III. c. XXVIII. *Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata, ſub hoc jugo dictator Æquos miſit.*

4. Qui ſeſe non dedebant, ſed capiebantur, cum iis ſævius agebatur, vel mitius & clementius: ſævius, inquam, & durius. Nam aliquando urbes eorum aut oppida diripiebantur & Juris Romani fiebant. Incolæ autem trucidabantur. Exempla ubique legentibus obvia: aliquando alia adficiebantur pœna, vel ſub corona venibant. *Sub corona*, inquit Feſtus, ib. *venire dicuntur, quia captivi coronati ſolent venire.* Egregiè Agel. lib. VII. cap. IV. *Antiquitus*, inquit, *mancipia jure belli capta coronis induta venibant, & idcirco dicebantur ſub corona venire, quia corona ſignum erat captivorum venalium.* Indicat eo loco idem auctor, aliam hujus ritus rationem, cur dici ſolitum ſit captivos ſub corona venundari, *quod milites cuſtodiæ cauſſa, captivorum venalium greges circumſtarent, eaque circumſtatio militum, corona appellata ſit*: Hæc de ſæva illa in hoſtes Animadverſione.

5. Mitius autem & clementius tractabantur, cum vel agri parte mulctarentur, vel coloniæ eo deducerentur; ſæpe etiam pro devictorum in Urbem Romam merito, alio jure donabantur. Et hinc diviſio illa Civitatum, ut aliæ eſſent Coloniæ, aliæ Municipia, aliæ Præfecturæ, aliæ fora, aliæ fœderatæ civitates: Integræ Regiones in provinciæ formam redigebantur à populo Romano, miſſis in eas præſidibus, gubernabantur. De quibus omnibus accuratius dicam & prolixius, monebit alio loco noſter auctor Eutropius. Et ſic animadvertebatur in Hoſtes devictos.

6. Non autem in hoſtes tantum, ſed & in proprios cives, Romani graviter

viter animadvertebant; quin etiam in cohortes & legiones ſi quid deliquiſſent; exemplo ad diſciplinam conſervandam maximè neceſſario. Hujuſmodi animadverſiones duplices erant pro cujuſque delicti ratione: aliæ erant leviores, aliæ acerbiores. Levis animadverſio fuit, quæ ignominiam tantum inuſſit, ut ignominioſe dimitti, ſtipendio legitimo ſpoliari, haſtam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum ſtantem capere, foſſam fodere, diſcinctum deſtitui, hordeo paſci, ſanguinem mitti & ſimilia.

7. Gravior verò animadverſio erat, quæ detrimentum inferebat, ut virgis cœdi, venire, fuſte & ſecuri percuti, decimari, in crucem tolli, videndus de his omnibus Carolus Sigonius libro primo de antiquo jure Civium Romanorum cap. xv. qui de ſingularum animadverſionum ſpeciebus exempla ex variis auctoribus legenda proponit.

8. Sequitur jam præmiorum diſtributio, & quæ ejus naturæ, ut enim contumacibus & negligenter officium ſuum facientibus pœnæ, ſic ſtrenuis & impigre operam ſuam reipublicæ commodantibus præmia propoſita erant. De iis deinceps, occaſione eorum quæ dicit Eutropius de Cognomine Torquati, quæque Livius lib. VII. cap. XXVI. de corona aurea, quæ Torquato ab Dictatore donata, deque eo publice laudato, de iis inquam præmiis deinceps agam; Præmii voce latius ad majorem intellectum accepta: Sic igitur habetote.

9. Romani rebus feliciter geſtis & debellatis hoſtibus, victoriam agnoſcebant partam & Deorum beneficio, & ſui exercitus virtute ut gratitudinem ſuam erga Deos immortales teſtarentur, Prædæ partem Diis conſervabant & dona (ſi ita appellare liceat) conſtituebant plerumque duplicis naturæ, vel quæ perpetuitatem quandam induebant, vel quæ brevioris erant temporis. Perpetuitatem quaſi induebant, Templorum vel exſtructio vel ornatio; & Trophæorum erectio. De Templorum exſtructione Livius lib. X. cap. XLVI. *De reliquo*, inquit, *ære ædem fortis fortunæ de manubiis faciendam locavit*. Aras quoque & ſimulacra fieri inde ſolita, teſtatur cum aliis Tacitus libro III. cap. LVIII. Annal. De Templorum ornatione, Livius eodem libro, ib. de æde Quirini per Papirii Conſulis filium dedicata, *Exornavit*, inquit, *hoſtium ſpoliis; quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, ſed ſociis etiam coloniiſque finitimis ad templorum, locorumque publicorum ornatum dividerentur.*

10. Jam verò dixi Trophæorum erectionem etiam pertinuiſſe ad Præmia illa, quæ Diis cum æternitate quadam conſtituebantur. Belli enim uſus invenit, ut in quo loco hoſtes ſuperati eſſent, ibi tropæa erigerentur unde dican-

dicantur Tropæa, indicat Nonius Marcellus. *Fuga hoſtium*, inquit, *Græcè vocatur τροπὴ, hinc ſpolia capta, fixa in ſtipitibus, appellantur Tropæa.* Primos hujus ritus uſurpatores nominat L. Florus. *Domitius*, inquit, *Ænobarbus & Fabius Maximus ipſis quibus dimicaverant locis ſaxeas erexere turres, & deſuper exornata armis hoſtilibus Tropæa fixere: quum hic mos inuſitatus fuerit noſtris, nunquam enim populus Romanus hoſtibus domitis ſuam victoriam exprobravit.* Vide Florum lib. III. cap. II. n. VI. Strabonem etiam lib. IV. Salluſtius quoque, Pompejum, devictis Hiſpanis, Tropæa in Pyreneis jugis conſtituſſe; ſcriptum reliquit in Hiſt. fragm. Eſt etiam perelegans Tropæorum conſtituendorum exemplum apud Virgil. Æneid. lib. XI. verſ. V.

Ingentem quercum deciſis undique ramis
Conſtituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens: ——— —— ——

Hæc Tropæorum erectio Ducum ſolummodo erat: à quibus etiam fixa, tantum Jovi feretrio ſpolia, quæ antiquitas Opima vocabat. At hæc Dona Diis cum perpetuitate quadam obferebantur. Jam paucioris vel brevioris temporis erat Spoliorum eorumdem Crematio & Supplicatio. Quod ad Cremationem perantiquus Romanis mos fuit partem prædæ in honorem Deorum cremare: Livius lib. III. *Magna*, inquit, *vis armorum capta, ea omnia Imperator Vulcano ſacrata incendit*, & libro X. cap. XXIX. *Spolia* inquit, *hoſtium conjecta in acervum Jovi victori cremavit.* Appianus quoque de bello Hiſpanico auctor eſt, Mummium prædam, quæ ferri poterat, in milites diſtribuiſſe, reliquam in honorem Deorum, qui bellis præſunt cremaſſe. Hæc de Spoliorum Crematione; quod ad Supplicationem.

II. Bello feliciter confecto, *Gratias agi Diis, & ſupplicationes ad omnia Pulvinaria haberi* plerumque Senatus decernebat. Exempla ſunt apud Livium lib. XXX. cap. XIII. XXXV. cap. XL. XXXVII. cap. XLVII. forma Senatus Conſulti talis fuiſſe videtur: QUOD. M. LIVIUS. ET. C. CLAUDIUS. COSS. INCOLUMI. EXERCITU. DUCEM. HOSTIUM. LEGIONESQUE. OCCIDISSENT. SUPPLICATIONEM. IN. TRIDUUM. SENATUS. DECREVIT. vide Livium lib. XXVII. cap. VII. Supplicationum enim decernendarum cauſſa erat, ob rempublicam bene ſeu proſpere geſtam. Exempla apud Livium, Ciceronem, Agellium, Tacitum, l. XIII. A. c. XLI. Lampridium in Alexandro cap. LVI. infinita. Ciceroni nove *reipublicæ*, non *bene geſtæ*, ſed *conſervatæ* titulo decreta eſt ſupplicatio: cujus rei, ut erat ſuæ laudis & gloriæ avidiſſimus, ipſe ſæpe facit mentionem: ut lib. XV. ad familiar. epiſt. XIII. In Orat. de Provin. Conſul. Philipp. II. in Piſonem. III. Catilinaria. Lib.

II. ad Attic. Orat. de Haruſpicum reſp. Solennia eorumqui, ſupplicationes in Senatu poſtulabant, verba hæc videntur fuiſſe, UT. DIS. IMMORTALIBUS. HONOR. HABERETUR. Exemplum apud Livium lib. XXIX. cap. XIV. XL. C. XIX. & duob. ſeqq. Qui enim legitimo aliquo hoſtium numero cæſo inſignem victoriam adeptus erat, Senatu extra urbem dato, poſtquam de rebus à ſe geſtis diſſeruerat, petebat à Patribus: *ut ob rem bene geſtam DIs immortalibus honorem haberi juberent, & ut ſibi triumphanti urbem ingredi, victoremque exercitum deportare liceret.* Hoc igitur modo Romani veteres teſtabantur ſuam erga Deos immortales gratitudinem ob partam illorum beneficio ab hoſtibus victoriam: & ejus rei ergo quæ dixi dona & quibus dixi modis Diis obferebant.

12. Sequitur jam ex ordine præſcripto, quibus modis Romani gratitudinem ſuam teſtati fuerint erga exercitum, cujus opera & virtute res bene & feliciter erat geſta.

13. Exercitum conſtituebant, qui imperabat & qui imperabantur; Is Imperator, hi erant Milites, cujuſcumque ordinis & conditionis. Imperatoribus re benè geſta, decernebat Senatus populuſque Romanus Præmia, quæ illis erant vel Diurna vel Diuturna.

14. Diurna duo erant Triumphus & Ovatio: Diuturna invenio, Statuarum erectionem & Cognomina ab devictis hoſtibus impoſita. Quod ad Triumphum, de eo, ejus inſtituti primo auctore, de ritu inibi obſervato, ſæpiſſime jam verba feci; pauca non gravabor repetere, quæ prœcipue ad hanc noſtram diſtributionem illuſtrandam faciunt. Triumphus non omnibus bellis confectis, non cujuſcumque, neque quaſcumque victorias ſequebatur: ſed tunc demum, & illi demum Imperatori, qui quinque millia hoſtium una acie occidiſſet; qui non multo ſuorum ſanguine victoriam paraſſet; qui Imperium Romanum auxiſſet, non qui bello amiſſa recuperaſſet. Nullus etiam Triumphus ſequebatur bellum civile: non etiam ſi contra ſervos, fugitivos, piratas, aut ſimile hominum genus debellatum foret. Livius ſparſim in ſua hiſtoria. Valerius Maximus lib. II. cap. VIII. e. i. Carol. Sigonius: de antiquo jure civium Romanor. cap. de Jure triumphandi. & alii. Cauſſa igitur concedendi Triumphi erat, Quinque millia hoſtium una acie ſine multo civium ſanguine ſtrata.

15. Jam verò Ovandi (Ovationem enim dixi alterum illud diurnum præmium) non Triumphandi cauſſæ erant, cum aut bella non rite indicta, neque cum juſto hoſte geſta eſſent, aut cum hoſtium nomen humile & non idoneum Triumpho eſſet, ut ſervorum & piratarum; item cum deditione repente facta in pulvere (ut dici ſolet) & incruenta victoria obveniſſet, Agel-

lio teſte lib. v. cap. VI. Ovans primus urbem eſt ingreſſus P. Poſtumius Tubertus Conſul. II. Anno CCL. De quo Plinius lib. XV. cap. XXIX. *Bellicis*, inquit, *ſe quoque rebus myrtus inſeruit, triumphanſque de Sabinis Poſtumius Tubertus in Conſulatu (qui primus omnium urbem ovans eſt ingreſſus, quoniam rem leviter ſine cruore geſſerat) myrto Veneris victricis coronatus inceßit, optabilemque arborem etiam hoſtibus fecit.* De myrto autem loquitur Plinius: Nam antiquitas victoriæ partæ facilitati aptam eſſe Veneris frondem credidit, quod non Martius ſed quaſi Venerius triumphus quidam foret, teſte Agellio, loco cujus jam memini.

16. Ovatio autem dicta ab eo clamore, quem emittunt redeuntes è pugna victores milites geminata littera ô, ſcribente Feſto l. XIV. quod Ovationis etymon etiam placet Dionyſio Halicarnaſſ. lib. v. cap. XLVI. Plutarchus in Marcello hanc opinionem refellit, & Ovationis nomen ab Ove dictum putat. Ovem enim, qui hoc genere triumphi ornabatur, ſacrificabat: quemadmodum qui majorem triumphum agebat, Taurum in Capitolio immolabat. Differt autem Ovatio à Triumpho, quod qui ovans ingreditur, is nec curru vectus nec trabeam nec togam pictam indutus pedibus urbem, exercitu præeunte iniret. Plutarchus eundem nec quadrigis invectum, nec laurea coronatum, nec tubis concinentibus (quæ omnia erant in triumpho) ſed pedibus & calceis, myrtea corona redimitum, tibiis modulantibus urbem iniiſſe ſcribit. Conſentiunt cum Plutarcho & Dionyſio Halicarn. Plinius, Feſtus & Agellius, quos videte locis à me indicatis. Et hæc ſufficiant de Præmiis, quæ Romanis Imperatoribus *Diurna* contingebant. *Diuturna* fuiſſe dixi *Statuarum erectionem* & *Cognomina ab hoſtibus devictis & debellatis regionibus impoſita.*

17. De *Statuis* hoc ſtricte obſervabatur, quod iis tantum ponerentur, qui eas aliqua illuſtri ex cauſſa eſſent promeriti. Honos ſtatuendi ſtatuas primum Deorum fuit: poſtea ab Diis ad homines tranſiit. Imperatores igitur, qui remp. Romanam ſua prudentia, ſua virtute, ſuo concilio, aliove modo juverant, ornarant, amplificarant, vel ab aliquo incommodo injuriave vindicarant; illi, inquam, ſæpe etiam ſtatuis ornabantur, publice ad immortalitatem poſitis. Hujuſmodi ſtatuas multas habuit Romæ regio VIII. cui nomen forum Romanum; vel Roſtra hujuſmodi virtutum inſignibus mirum in modum decorata viſebantur. Inter haſce ſtatuas, erat Romuli, qui urbis conditor, quem Patriæ cuſtodem Divi genuerant; qui Romanorum pater & genitor Romanos in luminis oras produxerat. Videte Plinium libro XXXIV. cap. VI. Ibidem erat ſtatua L. Furii Camilli, eodem Plinio ſcribente; iſtius Camilli, qui anno

CCCLXIII. urbem ab Gallis Senonibus captam ſuâ virtute & induſtriâ recuperarat, Gallis occidione magna occiſis. Præcipue vero hoc honoris tribuebatur ab populo Romano iis, qui injuria erant cæſi, ut injuria hoc quaſi jure compenſaretur. Hinc Plinius, quem dixi, libro XXXIV. ib. collacatas fuiſſe ſcribit Romæ in illuſtriſſimo forit Romani loco ſtatuas T. Cœlii, L. Roſcii, Sp. Nautii & C. Fulcinii, qui à Fidenatibus in legatione juſſu Tolumnii Vejentium reguli erant interfecti: item P. Junii & T. Coruncanii, qui à Teuca Illyriorum regina immeritò erant occiſi.

18. Sed de Statuis paullò poſt etiam erit dicendi locus: pergamus ad cognomina Imperatoribus ab devictis hoſtibus impoſita: hæc enim diuturnis præmiis cum Statuarum erectione adſcripſi. Cognomina apud Romanos ex variis rebus trahebantur. De iis multa Plutarchus in vita C. Marcii Coriolani & C. Marii; cui addendus Macrobius l. I. Sat. c. XI. qui ſcribit cognomina inventa, alia à virtute, alia ab honore vel injuria; alia à caſu. Idem Macrobius lib. III. Sat. quoſdam etiam à ſtudio piſcium cognominatos ſcribit: Plinius libro XVIII. cap. III. à ruſticis operibus: Idem lib. XI. cap. XXXVII. à vitioſis corporis partibus, nonnullos cognomen traxiſſe ait. Poſtremo Varro à majore & minore pecore indita cognomina eſſe tradit lib. II. de re ruſtica: Plutarchus denique in vita Coriolani ſcriptum reliquit apud Romanos cognomina imponi conſueviſſe, aut ab actione aliqua, aut à forma, aut à fortuna, aut à virtute. Ego hanc diviſionem ſtatuo, ut alia ab animo, alia ab corpore, alia à fortuna tracta dicantur.

19. Ad animum pertinent Virtutes, Mores, Oratio, Artes, Studia, Res geſtæ: ad corpus, partes corporis, color, habitus, veſtitus, ſimilitudo alterius & ſi quæ ſimilia.

20. Dicam quæ hujus loci ſolum de Cognominibus, quæ ab rebus geſtis ducta, ab urbe nimirum vel regione devicta. Ab hoc ritu L. Sergius bis conſul, bis Tribunus milit. Conſulari poteſtate Fidenas dictus, à Fidenis captis & devictis.

Ab eodem ritu M. Valerius Corvinus Conſul ſemel atque iterum bello Punico I. tranſgreſſus in Siciliam Meſſanam urbem cœpit, unde cognomento Meſſana: primum deinde mutata littera Meſſala dictus eſt, à quo Meſſalarum clariſſima familia deſcendit. Sic L. Æmilius Mamercinus Privernas dictus eſt à Privernale bello. P. Cornelius Scipio Numantinus à Numantia deleta: P. Servilius Iſauricus ab Iſauris, urbe Ciliciæ, captis. Idem fecerunt qui regiones in poteſtatem populi Romani redegerunt: quorum primus (ut ait Livius libro XXX. cap. XLV.) P. Cornelius Scipio fuit, qui ab

devicta

devicta Africa cognomen Africani tulit: ab eo item more Aſiaticus ab Aſia, Macedonicus ad Macedonia, Achaicus ab Achaia & ſimilia. Concludam de Cognominibus impoſitis ab devictis hoſtibus, ſi adjecero inſignem Ciceronis locum, qui in epiſtolis ad Cælium ſic ſcribit: *Oppugnabam oppidum munitiſſimum, tantis opibus, tantoque negotio, ut mihi ad ſummam gloriam nihil deſit, niſi nomen oppidi:* quæ poſteriora verba ſub obſcuriora ſunt; putant enim interpretes Ciceronem ibi dicere, iſtius oppidi nomen ineptum fuiſſe ad Cognomen, nihil minus. Vult Cicero, quum obſcuriſſimo nomine illud eſſet oppidum, ne ſuam quidem ſatis glorioſam eſſe victoriam & oppugnationem poſſe, qualis eorum fuit, qui Ciliciam, Ætoliam & Macedoniam ſubegerunt. Non video enim cur non Cicero Pindeniſſa dici facile potuiſſet, ut quondam Valerius Meſſala à Meſſana victa, ſi ſplendidum oppidi nomen fuiſſet, & illuſtrat ſe ipſum Cicero lib. v. ad Attic. Epiſt. xx. Sic & enim ibi, *Saturnalibus mane ſe mihi Pindeniſſæ dediderunt, ſeptimo & quadrageſimo die, poſtquam oppugnare eos cœpimus. qui (malum) iſti Pindeniſſæ? qui ſunt? inquies: nomen audivi nunquam. quid ego faciam? potui Ciliciam, Ætoliam, aut Macedoniam reddere?* Quibus verbis de obſcuritate oppidi conqueritur, non de cognomine imperfecto.

21. Et hæc de Præmiis tam Diurnis, quam Diuturnis, quæ Imperatoribus contingebant: jam quæ in Milites conferebantur, porro videndum.

22. Præmii vocem, ut in prioribus, ſic in quæ dicturus ſum, latius accipiam, & ſub ea laudes etiam comprehendam, *Milites* igitur, qui bonam operam in re gerunda navarant, *præmia ſua accipiebant* vel *verbis* vel *facto: verbis*, inquam, vel *omnes*, vel *ſinguli & nominatim. Omnes* quidem: Solebant enim Imperatores, partâ victoriâ, ſuggeſtum aut Tribunal conſcendere, & convocato exercitu, pro concione milites omnes pro ſingulari induſtria laudare & gratias agere. Exempla, ne prolixior ſim iis recitandis, vide Salluſtium in bello Jugurthino, Tacitum lib. II. Annalium, Livium libro VII. ab V. C. & alios Romanæ hiſtoriæ ſcriptores. Sic *omnes. Singuli* verò *& nominatim* accipiebant ab ore & lingua quaſi Imperatoris præmia, quorum ſingularis & eximia in prælio fuerat virtus. Teſtantur omnes, qui res ab Cn. Marcio Coriolano geſtas deſcribunt, ad Coriolos oppidum. etiam Livius lib. x. extremo, & Ammianus lib. XXIV. *Laudibus* certè *non minus quam præmiis animi militum gaudent*, ſcribit Livius lib. II. cap. LX. Hujuſmodi igitur præmia ab Imperatoris quaſi ore manabant in milites tam univerſos, quam ſingulos: reſtant quæ ab ipſius manu quaſi emittebantur, in quibus huic ab Eutropio digreſſioni finem conſtituam. Ea igitur in du-

plici erant diſcrimine, aut *Majora & ſolidiora*, aut *Minora & fluxa. Majora* erant *Statuæ* & *Agri.*

23. Quod ad *Statuas*, non ſolum Imperatori, cujus ductu & auſpicio res proſpere & feliciter erant geſtæ; verum etiam ſtrenuis militibus, qui egregia fortitudinis exempla in bello & acie ediderant, ſtatuæ decernebantur. Ab illo more Horatio Cocliti, Mutio Scevolæ, Clœliæ virgini Veſtali & aliis ſtatuæ, virtutis ergo, ab Senatu populoque Romano ſunt poſitæ. Meminerunt Livius lib. II.cap. x. & XIII. Dionyſius Halicarnaſſæus. Agellius lib. VI. cap. XCIV. & lib. V. cap. XXXIV. lib. IV. cap. V. Plinius libro XXXIV. cap. VI. & alii locis infinitis.

Neque illa Statuarum poſitio locum tantum habuit Romæ, ſed in Provinciis quoque, quæ Romanis etiam Statuas ponere ſolebant. Suetonius in Tito: cap. IV. *Tribunus militum*, inquit, *& in Germaniâ & in Britaniâ meruit ſumma induſtria, nec minore modeſtia & fama, ſicut apparet ex imaginum ejus multitudine & titulis per utramque provinciam.* Quod amplius eſt, etiam auxiliario militi idem honor tributus. Scribit enim Ammianus Marcellinus lib. XIX. Armatas ſtatuas Gallorum ductoribus Romano populo militantibus fuiſſe erectas.

Ritus etiam ille erigendi ſtatuas non ſolum fuit in militia illa armata, ſed in Togata. Magna enim ingenia iſtoc quoque adfecta honore. Hinc Romæ in Comitio ſtatuas poſuit Antiquitas Hermodoro Epheſio, legum XII. Tabularum interpreti, & Pythagoræ omnium Græcorum ſapientiſſimo, teſte Plinio libro XXXIV. cap. VI.

Ab eo more Romæ ſtatua in foro Romano poſita celeberrimo Poëtæ Auſonio, de qua Sidonius Apollinaris; cap. IX. verſ. CCC.

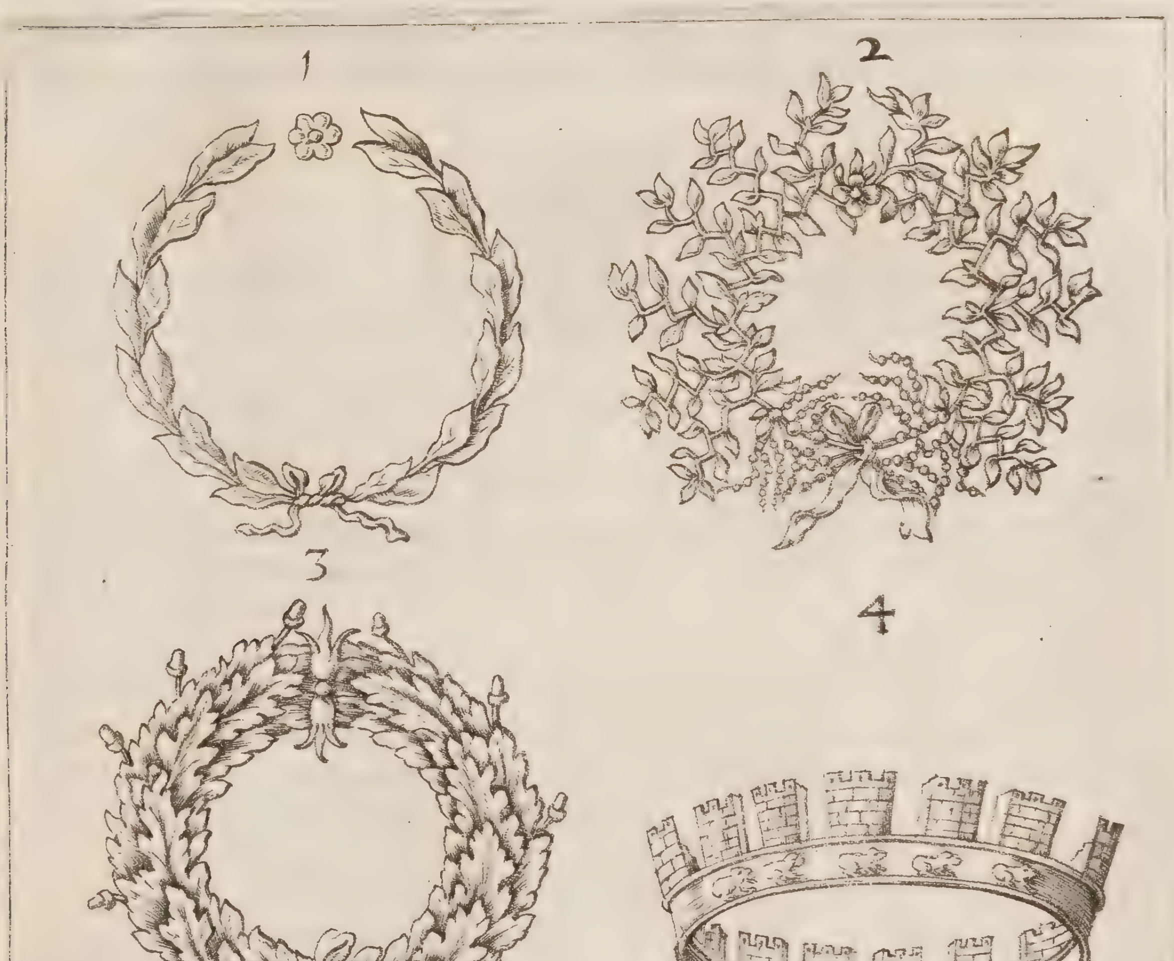
Plauſores cui fulgidam Quirites,
Trajano ſtatuam foro locarunt,
Et carus popularitate princeps.

Idem etiam Auſonius de ſe ipſo canit:

Quod legimur medio conſpicimurque foro.

Idem ritus non Romæ tantum manſit, nec Antiquitas tantum habuit: ſed etiam Provinciæ eum, imo Batavia & noſtra tempora arripuerunt. Cui enim non viſa magni Eraſmi, cujus ductu & auſpiciis debellata barbaries, & politiores renatæ litteræ, cujus hodie fama per totum orbem late vagatur: qui ſuis, quibuſcum vixit, fuit admirationi; nobis vero quoddam naturæ miraculum, cui, inquam, ejus non viſa Roterodami in maxime conſpicuo fori ejus urbis loco Statua, cum annotatione diei quo natus, qua mortuus: Nam Encomium eruditionis qui adjici potuiſſet? humanum ingenium

1
2
3
4
5
6

genium vix poſſet adſequi. Maluerunt pii Cives nihil, quam pauca de tanto viro dicere. Cui etiam non viſa ejuſdem Eraſmi effigies ante domunculam, in qua magnus ille vir natus: cum inſcriptione quæ nihil non continet de tanto viro.

ÆDIBUS. HIS. ORTUS. MUNDUM. DECORAVIT. ERASMUS.
ARTIBUS. INGENUIS. RELIGIONE. FIDE.

Pauci hodie tantam à ſuis civibus merentur laudem & honorem. Enitendum tamen ſingulis eſt, ut mereantur, ſi non dum vivunt, ſaltem poſt fata. Et hæc de *Statuis*, quibus priorem locum in majoribus & ſolidioribus præmiis dederam:

24. Sequuntur *Agri*. Confecto bello, Agri etiam, ut ſolida & firma præmia militibus diſtribuebantur. Meminit Juris Conſultus Florentinus lib. VI. Inſtitut. *In agris*, inquit, *limitatis jus alluvionis locum non habet: idque & D. Pius conſtituit. Et Trebatius ait, agrum qui hoſtibus devictis ea conditione conceſſus ſit, ut in civitatem veniret habere alluvionem neque eſſe limitatum*, &c. l. XVI. in agris D. de adquirendo rerum dominio. Meminit & Ulpianus l. XVI. ad Edictum: *Item ſi forte ager fuit*, inquit, *qui petitus eſt & militibus adſignatus eſt; modico honoris gratia poſſeſſori dato: an hoc reſtituere debeat? & puto præſtaturum*. l. item ſi verberatum. XV. §. item ſi forte. II. D. de rei vindicat. Notandum tamen agros non quibusvis militibus, ſed veteranis tantum & emeritis agros diſtribui ſolere. Luc. l. I. v. CCCXLIII.

Conferet ex ſanguis quo ſe poſt bella ſenectus?
Quæ ſedes erit emeritis? quæ rura dabuntur,
Quæ noſter veteranus aret? ——

Illud dignum admiratione & memoria, quod Imperator Severus militibus limitaneis agros ab hoſtibus captos conceſſerit ea lege, ut ne ad heredem poſteroſque eorum unquam pervenirent, niſi eos, qui militaſſent, teſte Lampridio in ejus vita. c. LVIII. Et veteranis illis agri fere diſtributi, deductis eodem Coloniis, Salluſtius lib. I. hiſt. *Adeſt*, inquit, *novus exercitus & ad hoc Coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi*. Conſulendus hac de re Carolus Sigonius lib. II. de antiquo jure Italiæ. Jam vero quæ ratio ſortitionis fuerit, & quis modus adſignandorum agrorum per perticam, cum in locum Coloniæ deſtinatum jam perveniſſent, notat Turnebus Adverſ. lib. II. cap. XXXII. & libro XXVI. cap. XXXV. Illud non omittendum conceſſos militibus limitaneis agros fuiſſe immunes ab omni Collationis & Tributi onere. Voluerunt hoc Impp. Theodoſius & Valentianus Auguſti, quorum conſtitutionem videte in Cod. ad tit. de Fundis limito trophis & terris & paludibus, &c. l. ultima.

25. Et hæc de *præmiis Majoribus*; ſequuntur *Minora*, & quæ facile temporis lapſu peribant. Talia erant:

26. *Coronæ*, *Armillæ*, *Phaleræ*, *Haſtæ*, *Vexilla*, *Corniculi*, *Veſtes*, *Vinum* & ſimilia. *Coronæ* teſte Plinio lib. VII. cap. XXVIII. & lib. XXII. cap. II. multifariæ erant, quarum quæ nobiliſſimæ, has ferme eſſe dicit ſe accepiſſe Agellius lib. V. cap. VI. Triumphalem, Obſidionalem, Civicam, Muralem, Caſtrenſem & Navalem.

27. De Triumphali Corona, quæ Imperatori ob honorem triumphi mittebatur dixi, alibi.

28. Obſidionalis erat, quam ii, qui liberati erant obſidione, dabant ei Duci, qui liberârat.

29. Civica appellabatur, quam Civis Civi, à quo ſervatus erat in prælio, teſtem vitæ & ſalutis perceptæ dabat.

30. Muralis erat, quæ donabatur ab Imperatore, qui primus murum ſubierat & in oppidum hoſtium per vim aſcenderat: idcirco muri pinnis decorabatur.

31. Caſtrenſis Corona erat, qua donabat Imp. eum, qui primus hoſtium caſtra pugnans introierat: idcirco valli inſigne habebat & vallaris etiam dicebatur.

32. Denique Navalis erat, qua donari ſolebat maritimo prælio, qui primus in hoſtium navem ut armatus, tranſilierat. Harum omnium Coronarum figuræ in veteribus nummis conſpiciuntur. Hæc de Coronis, nam ſingula & minutiſſima quæque de iis perſequi non arbitror hujus eſſe temporis. Talia explicanda ſæpe ſuggeret Suetonii Cæſarum interpretatio.

33. *Armillas* diſtributas fuiſſe militibus teſtis eſt Livius lib. X. extremo: cui adde Juvenalem Sat. ultima, vers. XLVIII. & Feſtum. lib. I. *Armillas ex auro*, inquit Paullus ex Feſto, *quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt, dictas eſſe exiſtimant: quod antiqui humeros cum brachiis armos vocabant. unde arma ab dependentia ſunt vocata.*

34. De *Phaleris* teſtantur Suetonius in Auguſto cap. XXV. Juvenalis Satyra, quam dixi, & Solinus lib. VI. Erant autem Phaleræ equorum frontalia, teſte Suida in voce φάλαρω. Servius tamen ad Virg. verſum: l. VII. Æn. CCLXXVIII.

Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.

Neque frontem neque maxillas (quod innuit Herodotus) ſed pectus Phaleris ornari ſolitum ſcribit, & eſſe idem, quod in mulieribus Monilia. Plinius lib. XXXVII. cap. XII. ſatis clare diſtinguit à frontalibus Phaleras, & ſenti-

re

re potius cum Seruio & Herodoto videtur. Vide & Agellium lib. v. cap. v. qui Phaleras à Monilibus diſtinguit.

35. Quod ad Haſtas , quas quinto loco in Præmiorum minorum enumeratione poſui, *Romani*, inquit Feſtus in Haſtæ voce, *fortes viros ſæpe haſta donarunt.* Videte eundem in voce Optionatus. De *Vexillis* teſtatur Suetonius in Auguſto, cap. xxv. D. Octavianum M. Agrippam in Cilicia poſt navalem victoriam cæruleo vexillo donaſſe. De *Corniculis* Livius libro x. cap. xliv. *Equites*, inquit, *omnes ob inſignem multis in locis operam corniculis armilliſque argenteis donat.* Succedunt *Veſtes* de quibus Livius eodem lib. x. *Data ex præda militibus, æris octingenti bini, ſagaque & tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haud quaquam ſpernenda.* Hoc amplius inter veſtimenta militaria ocreas quoque & braccas & calceamenta Imperatorem Alexandrum dediſce docet Flavius Vopiſcus in Aureliano. cap. xlvi.

36. Ultimo loco inter præmia minora occurrit *Vinum*, quod egregiis viris diſtributum fuiſſe teſtantur omnes hiſtoriæ, quotquot meminerunt facti Manliani contra Gallos Capitolium aſcendentes, ut Livius, lib. v. cap. xlvii. Plutarchus, Valerius Maximus, lib. i. cap. i. e. xi. Auctor de viris Illuſtribus cap. xxiv. & alii: vide & Plinium lib. xviii. cap. viii. & lib. eodem cap. iii. Hæc de præmiis quæ militiam ſequebantur Romanorum.

FINIS.

I N D E X

Rerum & verborum in opere de Comitiis & Præmiis quæ militiam ſequebantur Romanorum contentorum.

ÆDiles Curules. Pag. 25
- Plebis. eod.
Agri. 47
Ambitio. 34
Animadverſio vel pæna duplex. 38. 39
Armilla. 48
Aſſiduitas. 34
Benignitas. 35
Blanditia. 34
Cenſorum creatio. 10. 13
Cognomina Imperatoribus a devictis hoſtibus impoſita quæ ab animo à corpore à fortuna tracta. 44
Comitiorum diffinitio duplex conſideratio. 1
- Centuriatorum. 3.7.9.10
- Curiatorum. 3.4.
- enera vel ſpecies vel partes tres. 3
- Tributorum. eod.
Communia in perſonis quarum aliæ principales aliæ adjuvantes. Principales erant Candideati eorumque nomenclatio. 33
Conſulum creatio. 10. 13
Corona. 48
- caſtrenſis. eod.
- civica. eod.
- muralis. eod.
- navalis. eod.
- obſidionalis. eod.
- triumphalis. eod.
Decemvirorum legum ſcribendarum cauſa creatio. 11. 14
Dictatores. eod.
Dimiſſio. 22
Duplicis generis perſonæ. 6. 12
Ea quæ in milites conferebantur. 45
Gratiarum actio Diis & ſupplicatio ad omnia pulvinaria habita. 41
Gratitudo erga exercitum. 42
Haſtæ. 49
Judiciorum exercitium. 14. 28
Legum latio. 11. 27
Locus Comitiorum. 7
- Centuriatorum. 14
- Tributorum. 29
Magiſtratuum creatio. 10
- minorum. 24
- urbanorum. eod.
Militiam quædam præcedebant quædam comitabantur quædam ſequebantur. 38
Niſi auſpicato. 17
Ovatio. 42
Perſonæ adjuvantes. 35
- quarum interventu Comitia Tributa peragi ſolita. 28
- quæ ſuffragii jus in Comitiis habebant. 29
Phaleræ. 48

O Præ-

Præcones. 36
Præfecti Annonæ. 26
Prætorum creatio. 10
Prenſatio. 34
Proconſulum creatio. 11. 14
Prolegomena. 1
Provinciales. 26
Prœmiorum diſtributio. 40
- diurnorum. 42
- diuturnorum. 43
- majorum & ſolidiorum. 46
- minorum & fluxorum. 48
Quæſtores parricidii. 26
Quinqueviri turribus muriſque reficiendis. eod.
Regis ſacrorum creatio. 11
Ritus Comitiorum. 8
- Centuriatorum. 15
- Tributorum. 30
Rogatio. 34
Rogatores. 35
Sacerdotum in collegia cooptatio. 27
Senatus auctoritas. 15
Statuarum erectio. 43. 46
Suffragiorum latio. 14
Tabellæ. 20
- dabantur à Diribitoribus. 21
Tempus Comitiorum. 7
- Centuriatorum. 15
- Tributorum. 30
Templorum exſtructio vel ornatio. 40
Tribunorum militum conſulari poteſtate creatio. 11. 24
Tributa Comitia. 22
Triumviri varii. 26
Triumphus. 42
Tropæorum erectio. 43. 46
Vinum. 49

FINIS.

Errata in opere de Sacrificiis Romanorum.

Optato leg. optata p. 13. l. 20. tua leg. ſua p. 19. l. 18. Dicebantur leg. 12. Dicebantur p. 31. l. 37. Monte leg. Marte p. 111. l. 28.

De Sacerdotibus Romanorum.

Sacerdotum leg. 3. Sacerdotum p. 2. l. ult. 15 Saliis Collinio vel Agonalibus 16 Duumviris ſacriſfaciundis add. p. 5. l. ult. 19 del. p. 41. l. 2.

De legibus Romanorum.

29. Leg. 25 p 27. l. 9 noxos. leg. novos. p. 30. l. 5. Ducis leg. Diveis p. ad. l. 6. 8 leg. 3. p. 42. l. 32. 62. leg. 92. p. 72. l. 1. rege. leg. regem p. 73. l. 23. operimis leg. oprimis p. 80. l. 20. Sei leg. 4. Scip 88 l. 8. Sequitur 5. Sequitur p. 89. l. 17. Ferialium leg. Fecialium p. 97 l. 13 Mercationibus leg. Orationibus p. 106. l. 9. Poteſtas leg. 2. Poteſtas p. 122. l. 30 223. leg. 123. p. 123. l. 1. 235. leg. 135. p. 135. l. 1. Mutilium leg. Mutilium p. 137. l. 9. 2 Oiſes leg. 3. Oiſos p. 163. l 28. Incariatione leg. incantatione p. 203. l. 12 Aura leg. altera p. ead. l. ſeg. 6 leg. 5. p 209. l. 17. Jenoſe leg. Fenoſe p. 209. l. 33. πανης leg. πάνης p. 241. l. 11 XXIII caput 1. lex de re judicata apud Prætorem 2. Prima de re judicata apud populum 3. altera 4 de Privilegiis. 5. de Comitiis p. 241. l. 17. ÆRIS leg. 1 AERIS p. ead. l. 18 turbuto leg. turbato p. 247. l. 28. θυσθ leg. θυσθ p 253. l. ult. Peſſumtio leg. Peſſumitio p. 257. l 24. Peſſiniatio. leg. Peſſumitio p. 269. l. 24. LECEM leg. LEGEM p. 274. l. 33. Politium p. 276. l. 28. 24 del. p. 277. l. 4.

De Comitiis Romanorum.

5. De Centuriatis leg. Curiatis p. 1. l. 8. Dixi leg. 6. Dixi p. 5. l. 30. Præter leg. 8. Præter p 6. l. 30. 8 locus. leg. 9. locus p 7. l. 24. 9 tempus leg. 10. tempus p. ead l. 37. 10 Reſtat leg. 11. Reſtat p. 8. l. 2 3 Magiſtratuum leg. 3 1. p. 9. l. 5.

De Præmiis quæ militiam ſequebantur Romanorum.

Militem leg. milites l. 17. p. 38. calidioribus leg. ſolidioribus. ib.

F I N I S.

9736990
04 my 2022

923